Kolno Memorial Book

Sefer zikaron li-ḳehilat Ḳolnah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

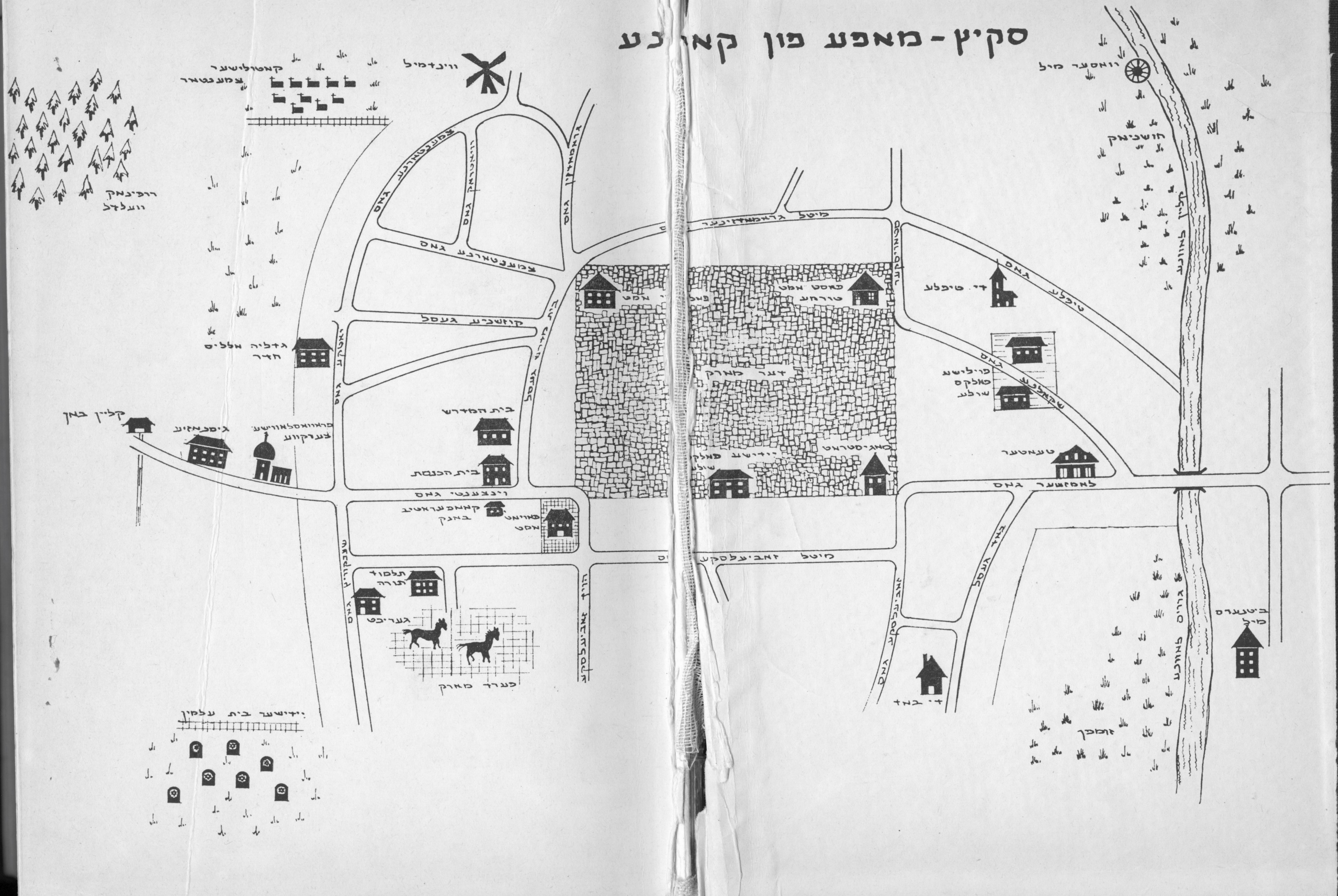
Original publication data

TITLE	Sefer zikaron li-ḳehilat Ḳolnah / ʿorkhim, Ayziḳ Rembah, Binyamin Haleyi.
DESCRIPT	680, 70 p. : ill. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Kolno (Białystok) Kolno (Białystok, Poland) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Kolno (Białystok)
ADD'L NAME	Rembah, A., 1907-1969. Haleyi, Binyamin.
ADD'L TITLE	Kolno memorial book

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

סקיץ-מאפע פון קארעץ

ספר זכרון לקהילת קולנה

ספר זכרון לקהילת קולנה

העורכים:

אייזיק רמבה ז"ל

בנימין הלוי

הוצא ע"י ארגון יוצאי קולנה וספרית־פועלים

נדפס במדינת ישראל
תשל"ב/1971, תל־אביב

הודפס בדפוס "עופר", תל־אביב
הגלופות הוכנו בצינקוגרפיה פיקובסקי

תוכן

אישים ודמויות

בטרם סער

חורבן קולנה

רדופים על צוואר

דפי יזכור

נפלו במערכות ישראל

נספו בשואה

נפטרו בארץ ובחו״ל

עם נעילת הספר

סדר השמות בכתובות שמתחת לתמונות הוא מימין לשמאל.

לא יכולנו לשמור על אחידות הכתיב של שמות (אנשים, מקומות) מחמת השוני שבהיגוי ובכתיב של המחברים.

התרגומים מאידיש לעברית ומעברית לאידיש — בנימין הלוי; התרגומים מעברית לאנגלית — נחמה גינוסר; תרגום שירו של מלך ראוויטש מאידיש — א״ד שפיר.

הקדמה

ביראת כבוד אנו מגישים את ספר הזכרון לקהילת קולנה, שנכרתה בידי הנאצים. לפני שלושים שנה חרבה העיירה, בה נולדנו ובה גדלנו. נהרס המעיין, ממנו שאבנו ערכי יהדות וערכי אנוש. מקהילתנו נותרו חורבות, בית־קברות הרוס ומחולל, וקבר־אחים גדול. מקום קבורתם של חלק מיקירינו אינו ידוע כלל.

אנחנו נזכור לעולם את העיירה ואת יהודיה, והם הלוא הורינו ואחינו ואחיותנו, קרובינו וידידנו ומכרינו. ומכאן רצוננו, רצונם של בני קולנה באשר הם שם, להעמיד נר נשמה לקהילתנו, ללקט את הזכרונות על עיירתנו, לצרור אותם ולשומרם לעצמנו ולדור ההמשך שלנו — למען ידע את השורשים ולמען יזכור לעד את השנאה ותוצאותיה.

עם התחזקות ארגון יוצאי קולנה לאחר עליית שארית הפליטה של עירנו הוחל בהגשמת הרעיון להנצחת זכר קהילת קולנה. הוצאת ספר הזכרון היתה כרוכה בקשיים רבים: קשר עם יוצאי קולנה בארץ ובחו"ל, ריכוז חומר ועיבודו, גיוס מתנדבים לעבודה קדושה זו, וכן איסוף אמצעים כספיים. כל זה גרם לכך, שביצוע רעיון נעלה זה נמשך זמן רב יחסית.

ועדת המערכת, שהתארגנה בשנת 1965, החלה בתכנון הספר. באנו למסקנה, שהספר יוכל לשקף יותר את מטרותיו — הנצחת זכר אחינו הקדושים והנצחת חיי הישוב היהודי הקולנאי — ושהתמונה הכללית תתקבל יותר שלמה וחיה, אם הוא לא ייכתב בידי אדם אחד אלא בהשתתפות ציבור רחב של יוצאי קולנה. סבורים היינו, שבצורה כזאת, כשכל אחד כותב על נושא מוכר וקרוב לו, נושא שנחרט בזכרונו, נצליח לשחזר את החיים בעיירה כפי שהיו ולהשאיר לדור הבא תמונה נכונה של קהילת קולנה, שממנה צמחו ובה חיו אחינו הקדושים.

דרך זו היתה ארוכה ושונה מהמקובל. היא חייבה אותנו לשתף ככל האפשר יותר אנשים בכתיבה, בראיונות, באיסוף תמונות ומסמכים. לא ייפלא איפוא, אם ישנם בספר קולקטיבי זה חזרות מסוימות לגבי אישים ומאורעות, הנובעים בחלקם מגישות שונות.

ניסינו לרכז חומר דוקומנטרי ואובייקטיבי, במטרה לשקף את תולדות יהודי קולנה לאורך הדורות. לדאבוננו לא עמדו לרשותנו ארכיונים וגנזך. פניותינו הרבות למועצת עיריית קולנה, להנהלת המחוז ולכמורה המקומית נשארו ללא מענה. גם הועד הוורשאי להיסטוריה של יהודי פולין לא העמיד לרשותנו את המסמכים הדרושים. מסיבה זאת קופח החלק ההיסטורי.

תארנו בספר אישים ודמויות, תקופות ומאורעות, הווי דתי ולאומי, ציבורי ופרטי, רוחני וכלכלי. הרחבנו את היריעה על התנועה הציונית ושלוחותיה, אשר בזכותן הגענו עד הלום. צר לנו, שלא עלה בידנו לתאר במידה מספקת תנועות אחרות, וזאת בגלל העדר חומר מתאים. כמו כן לא נתנו ביטוי הולם לכל אשר היה ראוי לכך, וכן לא הצלחנו להעלות מתהום הנשייה את כל היהודים הישרים והטיפוסים המעניינים. גם את הטרגדיה האיומה של קהילתנו קשה לבטא בספר זכרון.

עברית ואידיש משמשות יחדיו, היות ונהגנו להביא את המאמרים בלשון כותביהם. מה שאין כן המאמרים על השואה, אותם ראינו צורך לתת בשתי השפות. זאת כדי שיוצאי קולנה בתפוצות וקרוביהם, שאינם יודעים עברית, ודור ההמשך שלנו בארץ, שאינו מצוי אצל אידיש, יידעו כיצד חיתה והושמדה קהילת קולנה. זוהי גם הסיבה לצירוף פרק מיוחד בשפה האנגלית עבור יוצאי קולנה בארצות־הברית, בבריטניה ובאוסטרליה.

בפרק "יזכור" כללנו מאמרים גם על בני קולנה, שנפלו במלחמת השחרור, ועל אלה שנפטרו לאחר מלחמת־העולם השנייה.

ברור היה לנו, שאין איש מתאים יותר לעריכת הספר מחברנו אייזיק רמבה ז"ל. מסרנו איפוא בידיו הנאמנות את מלאכת העריכה, והוא החל בה באהבה ובמסירות והטביע חותמו על חלק מהחומר. ניצח על העבודה ד"ר פישל הורביץ ז"ל, שתרם רבות להגשמת רעיון ספר הזכרון ושימש עד יומו האחרון כיו"ר ועדת המערכת. שני חברים יקרים אלה נלקחו מאתנו טרם עת ולא זכו לראות פרי עבודתם.

עם הסתלקותו הפתאומית של אייזיק רמבה ז"ל המשיך בעריכת הספר והביאו לידי גמר הסופר בנימין הלוי.

עם חתימת הספר אנו מודים לכל אלה בארץ ובחו"ל, שעזרו בהוצאתו;
לחברים שכתבו מאמרים ומסרו בידינו מסמכים ותמונות;
לקולנאים שהעלו תרומות כספיות הדרושות להוצאת הספר;
לעורך בנימין הלוי, שגיבש את אופי הספר והשקיע בו הרבה עמל וידע.
ל"ספרית הפועלים", שקיבלה על עצמה את הוצאת ספר הזכרון;
לדפוס "עופר", שעשה כמיטב יכולתו במלאכת ההדפסה --
יעמדו כולם על התודה ועל הברכה.

ארגון יוצאי קולנה
ועדת המערכת של ספר הזכרון לקהילת קולנה

תשרי תשל"ב
September 1971

בשער הספר

עיר.
עיר.
איך סופדים לה לעיר
שיושביה מתים ומתיה חיים
בלב:

אבא קובנר

למעלה ממאתים שנה התקיים ישוב יהודי בקולנה, ותוך חודשים מעטים נמחק כליל. אטית וארוכה היא דרך החיים, ומכת הכורת באה כחתף. נותרו בתים, שלא בעליהם היהודיים גרים בהם; נותרו מצבות בודדות ועקורות בבית־עלמין מחולל; נותרו אלפי יוצאי קולנה, המפוזרים ברחבי העולם והנושאים בלבם, בכאב וביגון, את זכר עיירת מולדתם.

חייה וכליונה של קהילת קולנה הם טיפה בים קורותיה וכליונה של יהדות פולין. וכטיפה, המשקפת את המצוי והמתרחש בים כולו, כן יכלה קהילת יהודי קולנה לשקף חיים יהודיים בגולת מזרח־אירופה, מן הימים הראשונים של התרקמות הישוב, לאורך שנות הצמיחה והשגשוג, ועד לקץ המר והנמהר.

דורות על דורות חיו יהודים על אדמת קולנה, תחילה כאורחים בלתי־רצויים ואחר־כך כאזרחים בלתי־נסבלים. כמה כוחות־נפש ועוז־רוח היו דרושים ליהודי קולנה, כמו לכל יהודי פולין, כדי לחיות להכות שורש ולפרוח — חברתית, רוחנית ומוסרית — בתוך סביבה מתנכרת ועוינת, בתוך התנכלויות והתנקשויות בלתי־פוסקות. באיזה אומץ־לב נחנו ובאיזה כוח־סבל נתברכו. ולא רק להחזיק מעמד, לחיות למרות הכול, אלא לפתח חיי חברה ורוח, היכולים לשמש דוגמה ומופת למתוקנות שבאומות העולם. אכן, חזר ונשנה לאורך ההיסטוריה היהודית מעשה מצרים: כאשר יענו אותו — כן ירבה וכן יפרוץ.

מי שיקרא ספר זה, ספר הזכרון לקהילת יהודי קולנה, יתפעם ויתרגש נוכח חיים יהודיים מלאים, אשר חיו דורות של יהודים בעיירה זעירה בתנאי עוני ומצוקה. הם התבצרו באמונתם ומצאו בה נחמה וסעד. הם פיתחו הווי ומנהגים, מסורת ואורחות־חיים יחודיים, נעלים לאין־שיעור מאלה של העם אשר בתוכו ישבו ועל־ידו נשלטו וגם נרדפו. בתנאים לא תנאים, ללא סמכות שלטון כופה, הם בנו רשת נרחבת של מוסדות צדקה וחסד, תרבות וכלכלה, שהתקיימו מכוח תודעת האחריות היהודית ההדדית, של הפרט לכלל, של היחיד היהודי לקהילה כולה. הם ידעו וגם חשו, כי כל ישראל מוכרחים להיות חברים.

מפליאות הפעילות החברתית והערות הרעיונית של יהודי עיירה זו, ובכך היא אינה נופלת מכל ישוב יהודי גדול שבכרכי מדינת פולין.

התנועה הציונית, לכל זרמיה ופלגיה, צררה בכנפיה את מרבית יהודי העיירה, כזקנים כצעירים. כמעט כל מפלגה והסתדרות ציונית מצאו להן בקולנה חברים או אוהדים; ההסתדרות הציונית על ארגוניה (כגון "הרצליה", "התחיה"), המזרחי והחלוץ המזרחי,

מכבי, "פרייהייט", החלוץ, השומר־הצעיר, בית"ר ועוד. הודות לפעילות הציונית עלו רבים מבני קולנה לארץ, כחלוצים או כסתם ציונים טובים, ובזכות זו הם חיים כיום, וחיים כיהודים חופשים ואזרחים נאמנים למדינת ישראל.

גם למפלגות בלתי־ציוניות היו סניפים או חברים בקולנה, כגון אגודת־ישראל, ה"בונד", הקומוניסטים ואחרים.

בעלי־הבתים של קולנה היו פעילים, ככל שניתן להם, במוסדות המדינה. עדים לכך המספר הרב של נציגים יהודיים במוסדות השלטון המקומי וכן ראש־עיר וסגני ראש־עיר יהודיים.

וכלום יש צורך לפרט את ההתארגנות החברתית והכלכלית הפנימית, כגון ועד הקהילה, הבנק, קופת גמ"ח, ועוד ועוד. מספיק לומר, כי קהילת קולנה היתה קהילה יהודית טיפוסית, ומייד תצטייר לעינינו תמונה עשירה של מוסדות וחברות.

צמאון הדעת של בני הנוער היהודי של קולנה, כשל הנוער מערים ועיירות אחרות, דחף את מרביתם להמשיך לימודיהם בבתי־ספר בערים הגדולות הסמוכות, ורבים אף המשיכו ברכישת השכלה גבוהה באוניברסיטאות פולין וארצות אחרות.

כל עושר חיי החברה והרוח הוזכרו כאן ברמז, כעל רגל אחת, ואידך זיל וגמור בקריאת הספר.

כאשר הנך קורא בספר זה, אינך יכול שלא להתמלא הערכה ואף הערצה ליהודים תמימים ופשוטים, רחוקים מאתנו כיום בהווי ובהשקפות, אך בני־אדם שלימים עם אמונתם וגדולים בחייהם ובמעשיהם.

הנה אותו יהודי, בעל־בית ולמדן, כרבים כמוהו בעיירה, אשר משימת־חייו היא הספקת עצי־הסקה בימות־הקור לעניים ולחסרי־האמצעים; מדי קיץ בקיצו היה אוסף כספים וקונה עצים בזול ומאחסנם לחורף. ורבים היו כמוהו, השטופים במעשי חסד וצדקה. או אותו אדם מוכה־גורל מאין־כמוהו, גיבן ומגמגם וידוע־חולי אך בעל שאר רוח ונפש, מורה לפי מקצועו, אשר משימת־חייו היתה להקנות דעת לילדי קולנה וצעיריה, בקנאות ובמרץ הראויים לשמש דוגמה. או שתי האפיזודות הקטנות, שמספרת בת על אביה ב"פרקי יזכור" (שבסוף הספר), כיצד יהודי פשוט, שלא למד פסיכולוגיה וחינוך (ואף שמעם לא שמע), חינך את ילדיו בדוגמה אישית, במעשים תחת דיבורים. הלוא מעשים־לדוגמה אלה של יהודי קולנאי פשוט ראויים להיכנס לכל אנתולוגיה חינוכית, ובטוחני שיהיו שם בבחינת פנינה.

והנה סיפורי השואה והגבורה של הרדופים־על־צוואר מבני קולנה ביערות ובגיטאות, של הלוחמים על חייהם בתנאים ובמצבים שקשה להעלותם על הדעת, ושל הלוחמים נגד הצורר הנאצי עם נשק ביד. סיפור קורותיו של זוג יהודי, שהוסתרו ע"י גויים בעליית־גג חשוכה במשך שנתיים. וסיפורה של אשה, אשר יחד עם חברתה חזו על בשרן את כל אימי המחנות. ושתי נשים אחרות מבנות קולנה, שיחדיו עברו את ימות המלחמה בעבודה בגרמניה, תוך פחד יומיומי להתגלות. ושניים שהסתופפו ביערות, במלחמה על חייהם ובמאבק נגד הצורר הנאצי. עשירה היא, לצערנו, ספרות השואה שלנו, וכמוה פרק זה שבספר קולנה. ויש בו בפרק זה עניין וחשיבות לכל אדם מישראל.

רבים רבים המעשים והאישים — אלמונים בהיסטוריה שלנו אך ידועים היטב לכל בני קולנה — המתגלים עתה בכל יפעתם בספר זכרון זה. והן זוהי מטרתו העיקרית של הספר: להציב יד וזכר לחיים שנמחו וליהודים שנכרתו "למען ידע דור אחרון, בנים יִוָּלֵדו, יקומו ויספרו לבניהם".

חוב קדוש כלפי אבותיהם ויקיריהם, שנספו באורח כה טרגי, חשו אנשי קולנה היושבים בארץ ובכמה מארצות הגולה. שנים על שנים טרח קומץ אנשים להציל מן השיכחה את העבר, לאסוף ידיעות וזכרונות, ולתת צורה ודמות לעיירה ויהודיה. החוב כלפי העבר וכלפי המתים היקרים נפרע עם הופעת ספר הזכרון. עתה תקווה בלבם, כי בניהם אחריהם יקראו בו וילמדו להעריך את כור־מחצבתם הרחוק מהם כל־כך בזמן ובמקום ובהווי.

עצובה הקריאה בדפים אלה, דפים המספרים על אישיה וחייה, על קורותיה וקיצה, של קהילה שנגדעה. עצובה גם משום שדפים אלה הם גלעד לאלפי יהודי קולנה, שהושמדו באופן כה פתאומי ואכזרי, ומרביתם אף לא הובאו לקבר ישראל.

קולנה היהודית נכחדה ואיננה עוד, אך תרומתה הרוחנית והאנושית צרורה בצרור חיי היהדות בארץ ובכל אתר ואתר. ועֵד לכך ספר זכרון זה.

בנימין הלוי

עיירה
על
הגבול

... עֲיָרֶת לִי, הַרְחֵק בָּדָד יוֹשֶׁבֶת
שֶׁלֶג כְּבָר מַפְשִׁיר עַל כָּל גַּג שָׁחוּחַ,
כָּךְ וְכָךְ אַלְפֵי מִילִין בַּיָּם, כָּךְ וְכָךְ בָּרַכֶּבֶת,
וּבְקִרְבִּי אַךְ בְּכִי – אַךְ בְּכִי –

וּבָדָד שָׁם נוֹתְרוּ הֵם, מוּל גֵּיא הַהֶרֶג,
אַבָּא־אִמָּא בְּרִיק חַדְרֵי הַבַּיִת.
בְּדֶמַע לָהֶם כָּתַבְתִּי הַיּוֹם אִגֶּרֶת,
וּבְקִרְבִּי אַךְ בְּכִי – אַךְ בְּכִי –

לַשּׁוּק אִכָּרִים בַּעֲגָלוֹת הִגִּיעוּ,
בְּקַמְצוּץ שְׂעוֹרָה, תַּפּוּחֵי־אֲדָמָה חֹפֶן,
כְּמֵאָז שָׁנִים מֵאָה, יוֹם הַחֲמִשִׁי הוּא –
וּבְקִרְבִּי אַךְ דֶּמַע – אַךְ דֶּמַע –

מִשְּׁשׁוּ יְהוּדִים אֶת שַׂקֵּי הָעֹנִי
וְג׳ פְּעָמִים תְּרֵי זוּזִים מָנוּ,
וְהַבַּיְתָה שָׁבוּ בְּמַקְלוֹת־הַגֹּמֶא
וּבְקִרְבִּי אַךְ בְּכִי – אַךְ בְּכִי –

וּבְבֵית־הָעַלְמִין כְּבָר מוֹרִיק כָּל קֶבֶר,
וְעוֹד מְעַט הַמֵּתִים בָּעֲיָרֶת יֵשְׁבוּ
עוֹטֵי־לֹבֶן לְשֻׁלְחֲנוֹת הַסֵּדֶר –
וּבְקִרְבִּי אַךְ דֶּמַע – אַךְ דֶּמַע –

יַחַלְמוּ בַּחוּרִים עַל סְפִינָה וְרַכֶּבֶת,
וּזְקֵנִים עַל לְוָיוֹת־תִּפְאֶרֶת –
לְאָן? לְאָן? – אֶל קַצְוֵי אֶרֶץ!
וּבְקִרְבִּי אַךְ בְּכִי, אַךְ בְּכִי.

מִי מֵעַל לָאֲדָמָה – וּמִי מִתַּחַת,
בֵּינְתַיִם עֲיָרֶת שֶׁלִּי שָׁקֹעַ שׁוֹקַעַת,
כִּסְפִינָה בַּיָּם, בְּנַפְשִׁי דוֹאֶבֶת,
בְּזַעֲקַת שֶׁבֶר אַחֲרוֹנָה שׁוֹקַעַת,
וּמִקֶּרֶב לִבִּי יַעַל
הַבְּכִי, הַבְּכִי.

מלך ראוויטש

שמחה שקלניביץ / חולון

לתולדותיה של קולנה ויהודיה

הידיעות ההיסטוריות של העיר

ההיסטוריה של קולנה היא, יחסית, ארוכת־ימים. שמה נזכר לראשונה בתעודת הענקת שטח השיפוט של הגמונות כֶלמנוֹ משנת 1222 (!). כמו כן נזכר שמו של הספן יאן מקולנה, הידוע ממסעותיו ההרפת־קניים במאה החמש־עשרה, עוד לפני קולומבוס. בהתחלה הוקמה העיר קולנה, כנראה, במקום אחר, ממש על גבול פרוסיה. היא נודעה במסחר הדגים, שמקורם באגמים הסמוכים. בשנת 1425 הוענקו לקול־נה זכויות עיר. בשנת 1754 קיבלה העיר מידי המלך אוגוסט השלישי סמל, ועליו דמותו של פלוריאן הקדוש השופך מים על מדורת־אש. רק בשנת 1867 הוכרה קולנה כעיר מחוזית. מחוז קולנה נגזר ממחוז לומז׳ה והשתרע על שטח של 27.8 מיל מרובעים (כ־1362 קמ״ר) ובו 65107 נפש.

השריפות התכופות (ומכאן, כנראה, הסמל הנ״ל) וכן מלחמת השוודים במאה השבע־עשרה דביאו הרס על העיר, ששוקמה לאחר־מכן על גדות נחל לאבנה. קורות העיר מאותן השנים ונתונים מדויקים על מיקומה החדש חסרים, מכיוון שכל התעודות מאותה תקופה הושמדו בשריפה הגדולה של שנת 1831.

קולנה החדשה גבלה: בצפון — עם פרוסיה (היא שכנה 7 ק״מ מתחנת־המכס של ווינצנטי), במזרח — עם מחוז שצ׳וצ׳ין, במערב — עם מחוז אוסטרולנקה, ובדרום — עם מחוז לומז׳ה.

קולנה נכללה בתחומיה של ממלכת פולין. לאחר חלוקות פולין בידי שלוש המעצמות, שסבבו אותה במחצית השנייה של המאה השמונה־עשרה, נפלה קולנה בחלקה של רוסיה הצארית, אשר שלטה בה עד מלחמת־העולם הראשונה. בעת המלחמה נכבשה העיר ע״י הגרמנים, שהחזיקוה עד תבוסתם. בתום מלחמת־העולם הראשונה נכללה קולנה בשטח פולין העצמאית. כעבור שנתיים, ב־1920, כבש הצבא האדום את קולנה והחזיק בה תקופה קצרה. לאחר ״הנס על הוויסלה״ ונסיגת הסובייטים חזרה קולנה לשלטון הפולנים. עם פרוץ מלחמת־העולם השנייה, בספטמבר 1939, נכבשה העיר ע״י הגרמנים־הנאצים, ממנה יצאו כעבור כחודש בהתאם להסכם עם ממשלת ברית־המועצות. שנה וחצי היתה קולנה תחת השלטון הסובייטי והיא נכבשה שוב בידי הנאצים ביום הגורלי של ה־22 ביוני 1941.

תיאור גיאוגראפי של העיר וסביבתה

מבחינה טופוגראפית היווה מחוז קולנה שטח מישורי, המתרומם במקצת לצד מזרח־דרום משבעים עד מאה מטר מעל פני־הים. החלק הצפוני השתרע לאורך הגבול עם פרוסיה,

והוא מישור עם גבעות־חול, מכוסה יערות אורן או ביצות. שטח זה הוא חלק מרצועת האגמים, הנמשכת במקביל לחוף הים הבאלטי. הנהרות פיסה ושְקבה הוליכו את מי אגמי פרוסיה לנהר נארֶוו, הסובב את העיר לומז׳ה. השיפוע הקטן של הנהרות, ריבוי מי יערות ומבנה הקרקע גרמו להיווצרות ביצות, בפרט סמוך לחופי בוֹברה ופיסה. הביצות רחבות יותר ליד הכפר טורושלה, שממערבה של קולנה. במקומות הגבוהים והיבשים יותר הוקמו נקודות־ישוב. וכך, לדוגמה, צפונית־מערבית לקולנה היו רק שני כפרים: צ׳רבונה וזאַביאֶלֶה. החלק המזרחי־דרומי של המחוז היה יבש יחסית, ופה עבר הכביש המוליך ללומז׳ה (המרוחקת כ־30 ק״מ) ולוורשה (המרוחקת כ־170 ק״מ). בחלק המערבי של המחוז לא היו כמעט כבישים סלולים. רכבת צרה חיברה את קולנה עם העיירה מישניץ, ודרכה עם אוסטרולנקה ולומז׳ה.

הקרקעות הרזות, האוכלוסיה הדלה (50 נפש על 1 קמ״ר), קשיי התחבורה והעדר מוחלט של מרכזי תעשייה מסבירים את רמת־החיים הנמוכה ואת הרמה התרבותית הירודה של האיזור.

מרבית האוכלוסיה חיה על חקלאות אקסטנסיבית ומפגרת, האופיינית לאיזורים נחשלים. האיכרים, בעלי משקים קטנים ומפוצלים, לא השכילו להתגבר על הקרקעות החוליות או הביצתיות ולא עלה בידיהם להוציא יבולים ראויים לשמם. גם החוות הגדולות המעטות לא הראו התפתחות רצויה. שיפון ותפוחי־אדמה, ותורמוס כגידול מזבל, היו הגידולים העיקריים. רק 42% מהקרקעות שימשו לחקלאות; 23% תפסו היערות.

מבחינה אדמיניסטראטיבית נחלק מחוז קולנה לתשע מועצות כפריות (גמינות) ובתוכן הכפרים צ׳רבונה, דומבי, בורקובה, קולימאגי, זאביאלה, קוזיול, ליסה, לימן, פטאקי, ושקי. העיר קולנה שכנה על גבעה, סמוך לנחל לאבנה, בין ביצות ואדמות כבול מחד וגבעות־חול מאידך.

בשנת 1883 היו כבר בקולנה 336 בתים (מהם רק 25 בנויים מלבנים) ו־5359 תושבים. ועוד היו בה: בית־כנסת, משרדי המחוז, בית־משפט (שלום), עירייה, דואר־מברקה, 30 חנויות, 18 פונדקים, בית־מרקחת, שתי טחנות קמח, טחנת־רוח, מבשלת שכר. רוב הבתים היו מעץ ודליקים מאוד. כן היו בקולנה כנסייה קתולית, שנבנתה בשנת 1835, וכנסייה פרבוסלבית, שנבנתה במועד מאוחר יותר.

לעיר עצמה השתייכו 4047 מורג אדמה, שעליהם היתה פרנסת התושבים הפולניים.

נתונים דימוגראפיים

ומה ידוע לנו על מספר היהודים ועל המבנה המקצועי שלהם בקולנה דאז?

אנו יכולים לעמוד על כך אך ורק על יסוד מיפקדים, שנערכו בממלכת פולין למטרות פיסקליות גרידא (2). מאז 1549 חויבו היהודים בתשלום מס גולגולת (פוגלובנה) בגובה של 1 זהוב לכל נפש שמעל גיל שנה. לשם זה נערך בשנת 1550 המיפקד הראשון של כל יהודי ממלכת פולין. אין לנו נתונים מתקופה זו וקשה להניח, שאז גרו יהודים במחוז קולנה. החל משנת 1580 שונתה שיטת התשלום של מס גולגולת ע״י הטלת תשלום מס גלובאלי (ריצ׳אלט) על ועדי הגלילות ועד־ארבע־הארצות. ועדי הגלילות היו מחלקים את ההיטל בין הקהילות שבשטח שיפוטן, ואלה שוב חילקו את מנתן בין השמאים, שהטילו את המס על בעלי־בתים. כדי להגדיל את הגבייה ולמנוע שימוש בכספים אלה לצורכי

הקהילות עצמן הוחלט בשנת 1764 לגבות שוב את מס הגולגולת מכל נפש יהודית. באותה הזדמנות הועלה מס הגולגולת לשני זהובים לנפש. בהתאם למיפקד זה היו בממלכת פולין קרוב ל־400.000 יהודים שמעל לגיל שנה, ובקולנה היו ששה יהודים בלבד. באותה תקופה השתייכה קולנה למחוז ויזנה, שכלל את הקהילות הבאות: ויזנה, גראייבו, שצ׳וצ׳ין, יידוואבנה, סטאוויסקי, קולנה ורדזי׳לוב. הואיל והחלוקה האדמיניסטרטיבית של המחוזות השתנתה מדי פעם, אני מוצא לנכון להציג את המיפקד בכל הקהילות הנ״ל (2).

שם הקהילה	מספר		היהודים בערים — המבנה המקצועי — מספר המשפחות							היהודים בכפרים	
	משפחות	נפשות	מוזגים חוכרים	סוחרים חנונים	חייטים	כובענים	כלי־קודש	שונים	ס״ה משפחות	מספר הכפרים	מספר הנפשות
ויזנה	16	75						1	1	22	158
גראייבו	17	83	2		2	1		1	6	28	336
שצ׳וצ׳ין	47	223	7	2	1	3	3	1	15	27	252
יידוואבנה	39	177	1				2		3	37	206
סטאוויסקי	91	300	1	3	5	2	3	5	19	100	687
קולנה	2	6	1		1				2		
רדזי׳לוב	2	14	2		·				2		
ס״ה	214	878	14	5	9	4	8	8	48	204	1639

פרופ׳ מאהלר מצביע בניתוח מספרים אלה על הצורך בתיקון מספר היהודים ב־26% בממוצע ארצי: 20% על־חשבון עיוותים במפקד עצמו (שלא נפקדו במתכוון), ו־6% על־חשבון התינוקות עד גיל שנה (שהיו פטורים מהמיפקד).

באשר למקצועות של היהודים תושבי הכפרים, קרוב ל־85% מהם עסקו במוזגות וחכירה. מיפקד 1765 מצביע על כך, שבקולנה והסביבה חיו קרוב ל־3200 יהודים (כולל התיקון של 26%), מהם גרו שני שלישים בכפרים. למרבית ראשי המשפחות לא היה עיסוק מוגדר. בעיר קולנה חיו אז שתי משפחות בלבד.

מספר היהודים במחוזות השונים ובתקופות השונות הינו תוצאה של התנאים הכלכליים. אחוז היהודים מכלל התושבים היה גבוה במיוחד בנקודות־ישוב בעלות אוכלוסיה העולה על 500 נפש, כלומר בערים ובעיירות, ובהן הם היוו 50% ויותר מכלל האוכלוסיה. לרוב היו אלה עיירות מפגרות מבחינה כלכלית, שמשכו במאה השמונה־עשרה את היהודים ממחוזות מפותחים כלכלית, מפני שכאן יכלו לעסוק במקצועות הספציפיים של היהודים (חייטות, קצבות, אפייה וכד׳) ללא הפרעה והגבלה מצד האיגודים המקצועיים של הנוצרים (צכים).

בעיית הפרנסה של היהודים החריפה במיוחד על סף המאה הי״ט, מכיוון שהאוכלוסיה היהודית גדלה כתוצאה מנדידת יהודים מן השטחים המזרחיים של ממלכת פולין (שעברו עם חלוקת פולין לרוסיה ואוסטריה) מחד, וצמצום של המקצועות הפתוחים עבור יהודים

בעקבות גזירות הצאר מאידך. בתקופת שלטונו של הצאר ניקולאי הראשון (1827—1856) חלה הרעה נוספת במצב היהודים ונאסר עליהם להתיישב בנקודות־ישוב הסמוכות לגבול (עד 21 ויורסט), כולל קולנה והסביבה. אותו ניקולאי הידוע לשמצה, שגזר על גיוס צעירים לצבא, גזר גם להרחיק את היהודים עד 50 ויורסט מן הגבול. אולם גזירה זו לא בוצעה. למרות הגזירות עלה בשנים אלה גידול האוכלוסיה היהודית על זו של הנוצרית.

בשנים 1857—1921 פחת בהדרגה מספר היהודים (בעיקר בתקופה 1897—1921) והחל תהליך של מעבר מן הכפרים לעיירות, ומעיירות לערים. תהליך זה התחזק בזמן מלחמת־העולם הראשונה ולאחריה, וזאת מחמת המצב הכלכלי הגרוע, ניידות למרכזי תעשייה במערב ובמרכז של פולין, הגירה חזקה לגרמניה ולאמריקה (קרבת הגבול עודדה תהליך זה) והרס המלחמה. קולנה נמנית על העיירות, בהן קטן מספר היהודים החל משנת 1897. להלן מספרי האוכלוסין בקולנה וערי הסביבה בשנים 1808, 1827, 1857, 1897, 1921, עם ציון אחוז היהודים (3):

שם העיר	1808	1827	1857	1897	1921
א. ס"ה אוכלוסיה					
קולנה	4121	2083	3350	4876	4490
ויזנה	1241	1766	1861		2670
גראייבו	511	1766	1861		2670
שצ'וצ'ין	2186	3068	2996	5043	4502
יידוואבנה	474	574			1202
סטאוויסקי	1547	1776	2570		3017
רדז'ילוב	532	780	1495		1983
מישיניץ	1087	1233	1658		1872
אוסטרולנקה	2036	3030		7965	9145
לומז'ה	1516	3265	5881	19223	22014
ב. יהודים בלבד					
קולנה	98	784	2084	2863	2216
ויזנה	205	390	492		714
גראייבו	197	727	1457		2834
שצ'וצ'ין	675	1970	2268	3336	2506
יידוואבנה	325	324			757
סטאוויסקי	1212	1423	2234		1920
רדז'ילוב	51	225	639		671
מישיניץ	82	364	727		912
אוסטרולנקה	496	1128			3352
לומז'ה	157	948	2608	8752	9132

ג. אחוז היהודים באוכלוסיה

קולנה	2	38	62	58	49
ויזנה	16	22	26		27
גראייבו	39	57	76		39
שצ׳וצ׳ין	31	57	76		39
יידוואבנה	69	56			62
סטאוויסקי	78	80	87		64
רדז׳ילוב	10	29	43		34
מישיניץ	8	30	44		49
אוסטרולנקה	24	37			37
לומז׳ה	10	29	44	45	41

שיעור יהודי קולנה בתוך האוכלוסיה הכללית ירד מ־58% בשנת 1897 עד ל־49% בשנת 1921, ואילו שיעור היהודים במחוז קולנה צומצם עוד יותר: מ־12.5% בשנת 1897 עד ל־8.9% בשנת 1921. הריבוי הטבעי של יהודי קולנה והסביבה עלה במשך דורות על זה של הלא־יהודים. תרמו לכך הילודה הגבוהה והתמותה הנמוכה, המוסברים היטב באורח החיים הדתי והכללי של היהודים. על סף המאה העשרים ירד הריבוי הטבעי של היהודים בהשוואה לשכניהם בעקבות אחוז הלידות הנמוך כתוצאה מתהליך הדלדול בקרב היהודים ועקב המלחמה. וכך היו במחוז קולנה בשנת 1921 על 1000 יהודים 14.3 לידות, 5.9 מיתות והריבוי הטבעי היה 8.4. גם מספר הילדים בגיל 0—9 קטן בצורה בולטת (3):

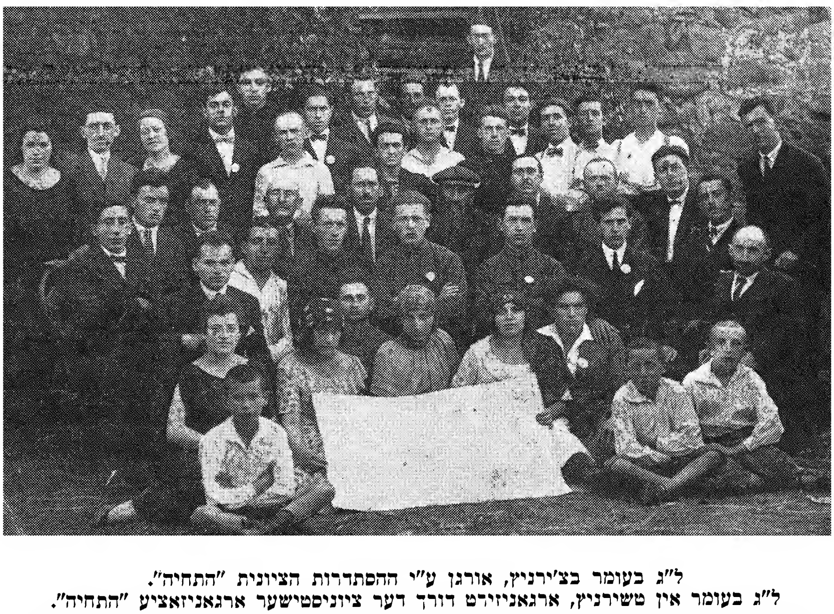
שנה	מספר התושבים במחוז			מספר הילדים בגיל 0—9		
	ס״ה נפשות	יהודים בלבד	% יהודים	ס״ה	יהודים בלבד	% יהודים
1897	73300	9182	12.5	21435	2877	13.4
1921	63653	5684	8.9	13446	1179	8.8

בנוסף לצמצום מספר הילדים עלה מספר המבוגרים בגיל 50 ויותר ביחס למבוגרים שבגיל 30—49. בשנת 1921 היה יחס זה גבוה למדי אצל יהודי קולנה (97.5) והוא מצביע על כך, שהיהודים בגיל המתאים ביותר לעבודה יצרנית היגרו למחוזות אחרים, ועוד יותר — לארצות שמעבר לים. תהליך זה היה בריא לחלוטין לטווח ארוך והודות לו ניצל חלק מתושבי קולנה מן השואה. כיום אנו פוגשים אותם ואת דור ההמשך שלהם בארצות־הברית, באמריקה המרכזית והדרומית ובאפריקה הדרומית, וכמובן — בישראל. תהליך עזיבת פולין הואט, לדאבוננו, מחמת קשיי ההגירה לארצות־הברית ולפלשתינה דאז.

מקורות הפרנסה

בהרכב המקצועי והסוציאלי של תושבי קולנה היה הבדל עקרוני בין יהודים לבין הלא־יהודים. כאמור לעיל, נמנה מחוז קולנה על האיזורים האגראריים, והאוכלוסיה הלא־יהודית, כולל חלק גדול מתושבי העיר עצמה, עסקה בעיקר בחקלאות. העדר חקלאים בקרב היהודים נבע מן העובדה, שהיהודים היו במשך מאות בשנים אסורים בבעלות על אדמה חקלאית. הגזירות בתחום זה פעלו גם במאה התשע־עשרה, ואליהן נוסף חוק איסור השקעות בכפר, לפי חוק מאי 1882 (2), שמטרתו היתה מניעת הפיכת הון, שנצבר במסחר, להשקעות בקרקע. בכל המחוז היו כמה משקים חקלאיים גדולים בבעלות יהודית: החווה של משפחות איידנברג ושצ׳בינוביץ׳ בצ׳ירניץ, ושל חסיה ומשה שטיין במאלי־פלוצק. חוות אלה שימשו אכסניה לתנועות־הנוער הציוניות בל״ג בעומר ובפגישות אחרות בעלות אופי לאומי. אחוזה היתה גם בפיליפקי, בבעלותם של וולוול והנדל בורקובסקי. הללו נאלצו בראשית המאה ה־20 לנטוש את החקלאות ופתחו בלומז׳ה ובקולנה חנויות לברזל.

העדר אפשרות של עיסוק בחקלאות והעובדה שתחומי כלכלה אחרים לא היו קיימים (תעשייה) או היו סגורים בפני יהודים (המנגנון הממשלתי והמוניציפאלי) הביאו לכך, שאחוז גבוה של יהודים חיפשו מקורות פרנסה במסחר ומלאכה (4). גם הגזירות של המאה התשע־עשרה על המוזגים והחוכרים היהודיים (הנהגת סחר משקאות ברשיון) אילצו הרבה יהודים כפריים לעבור לערים, ובכך הגדילו את מספר המתפרנסים ממלאכה ומסחר.

ל״ג בעומר בצ׳ירניץ, אורגן ע״י ההסתדרות הציונית ״התחיה״.
ל״ג בעומר אין טשירניץ, ארגאניזירט דורך דער ציוניסטישער ארגאניזאציע ״התחיה״.
ניפקה. פנחס־אלי בוראק. הרשל קורנצקי. עקיבא בורשטיין. יענקל הורביץ. בנימין בורשטיין.
אפרים רמבה. זוסיע איידנברג. סגל. שצ׳בינוביץ׳. היידל קורקביץ׳. לב. שיינה־הנה פאניץ׳.
ז׳פקה. זליג קרלנשטיין. אריה־לייב מרגלית. משה מורגנשטרן.
איידנברג. שצ׳בינוביץ׳. עקיבא סוקולובר. שמואלקה לובל. משה־חיים קולינסקי.
גדליה אלליע. ברל בורשטיין. קלמן זביילק. רבקה מרגלית ואחרים.

ברם, שני מגזרים אלה לא היה בהם כדי לפרנס את בעליהם, משום שהיו מבוססים בעיקר על חילוף סחורות, מוצרי מלאכה ושירותים בין הכפר לעיר. בתנאי העוני של הכפרים היה כוח הקנייה של האיכרים ירוד, וזה צמצם מאוד את הביקוש למוצרים ושירותים קנויים מהחוץ.

כיכר השוק בימי מלחמת העולם הראשונה. דער מארק־פלאץ אין דער ערשטער וועלט־מלחמה.

רוב המסחר התנהל בימי־השוק השבועיים, שהתקיימו מאז ומתמיד בימי חמישי בשבוע ובמקצת גם בימי ראשון, לרגל בואם של האיכרים העירה להתפלל בכנסייה.

מסורת המלאכה בקרב יהודי פולין היתה עתיקת־יומין. עם גידול הישוב היהודי עלה גם מספר בעלי־המלאכה היהודיים, על אפם־וחמתם של בעלי־המלאכה הנוצריים, שהיו מאוגדים ומוגנים בגילדות.

עד סוף המאה השמונה־עשרה הצטמצמה המלאכה היהודית לנחתומות, חייטות, קצבות, כובענות ומלאכת הסדקית (גלנטריה). במרוצת הזמן חדרו היהודים גם למקצועות אחרים, כגון נפחות ונגרות (מקצועות הגילדות), סנדלרות, זגגות, כריכת־ספרים, פחחות, שענות ואחרים (2). בתקופה הראשונה של פולין העצמאית עסקו במלאכה בקולנה כ־170 מהמפרנסים (כ־40%), מהם 50 בענף המזון (קצבים, אופים, חלבנים, טוחנים, בתי־בד), 55 בענף הלבוש והנעל (חייטים, כובענים, סנדלרים), 30 במתכת ועץ (נפחים, נגרים, סתתים, פחחים, שענים), 35 בענפים אחרים (צבעים, רפדים, זגגים, כורכים, ספרים, רצענים, עושי־חבלים וכו'). בתי־המלאכה היו על־פי־רוב פרימיטיביים, מפוזרים ביחידות קטנות ומבוססים על עבודת־ידיים של בעל־המלאכה ועוזריו השכירים.

היו בקולנה בעלי־מקצוע נוצריים, והם עבדו בענפים אחרים כגון בניין, נקיון, מסגרות. במסחר עסקו היהודים מאז ומתמיד. הודות לנסיונם הרב והמסים הכבדים שהם שילמו

זכו הסוחרים והחנוונים היהודיים בתמיכת השלטונות. אומדן מספר המתפרנסים ממסחר — סוחרים, חנוונים, בעלי־דוכנים, מתווכים — הגיע לכדי 150 משפחות, שהם 36% מכלל המפרנסים.

המסחר היה מבוסס בעיקר על מוצרי חקלאות ויער (סוסים, בקר, תבואות, אווזים, פרוות, עץ, פטריות) ועל הקירבה לגבול המדיני. קבוצת הסוחרים מנתה כ־60 משפחות, כולל העוסקים בהברחות (העברת מהגרים לאמריקה, הברחת סחורות לשני הצדדים בהתאם לקוניונקטורה), והם נימנו על השכבה האמידה של תושבי קולנה. בשנים האחרונות בלטו בכלכלת יהודי קולנה יצואני הסוסים.

הקבוצה של החנוונים מנתה כ־70 משפחות, מהן כ־40 החזיקו חנויות ודוכנים למצרכי מזון, 15 עסקו במכירת בדים, גלנטריה ונעליים, 5 מכרו חומרי־בניין, ברזל וכלי־בית. חלק מחנויות המזון היו קטנות, בעלות פדיון ומבחר סחורות דלים למדי. להן יפה הסיפור על היהודי, שהמשיך להחזיק את חנותו, המביאה רק הפסדים, וזאת כדי שיהיה לו לצורכי שבת...

רוב החנויות הצטופפו סביב הכיכר המרובעת של העיר. על אלה יש להוסיף קבוצת מוכרים וקונים בכפרים עצמם, כ־25 משפחות, וכן מחזיקי דוכנים בשוק.

החל מן המאה התשע־עשרה גברה התעמולה נגד המסחר היהודי (4). תחילה הוקמו קואופראטיבים כפריים ועירוניים לשיווק ואספקה, שלא תמיד נוהלו ביעילות, אבל פגעו קשה בחנוונים היהודיים. ראוי לציין, כי עד אז היו בקולנה חנויות מעטות של נוצרים

קולנה אחרי השריפה של שנת 1932.
קאָלנע נאָך דער שריפה פון יאָר 1932.

הועד לעזרת נצרכי השריפה. הכנת ארוחה חמה.
דער הילפס־קאמיטעט פאר די אפגעברענטע. מען גרייט צו ווארעם עסן.
פייצ׳ה כלודניביץ׳. שרה פאניץ׳. משה׳ל שקלניביץ׳. דויד קוזלוביץ׳. טוביה מרגלית.
קיימן. פנחס בורקובסקי. יודל דער בעדער. רבקה מרגלית. שרה לובל.

ומספרן גדל לאחר מלחמת־העולם הראשונה. מאז ואילך גבר הלחץ הכלכלי על המסחר היהודי. בשנת 1919 הונהגה חובת מנוחה כללית בימי א׳ של השבוע, שחיסלה לחלוטין את הקניות שהיו עושים האיכרים לאחר התפילה. בתקופת גראבסקי (1924) חנקה מדיניות המסים את הסוחרים ומוטטה אותם. החל משנת 1936 החלה לפעול גם בקולנה תנועת החרם על חנויות יהודיות. החרם היה מלווה מעשי אלימות בימי השוק השבועי, פרעות דמים ואף מקרי רצח בדרכים. בשנת 1937 הוטלו הגבלות ממשיות על המסחר היהודי, כגון אפלייה במתן רשיונות לסחר קמעונאי בטבק, הגבלת השחיטה הכשרה. המטרה היתה פולוניזציה של המסחר, וזאת בהתאם למדיניות "owszem" (אדרבה) של ממשלת פולין דאז (גנרל סלאבוי סקלאדקובסקי), שאיפשרה מלחמה כלכלית ביהודים. פעולות דיכוי אלה גרמו לצמצום מספר החנוונים ולדלדול מצבם של אלה שנותרו במסחר. יש לציין, כי מספר נזקקי הסעד מהקופה הציבורית הלך וגדל בתקופה זו. גם השריפה הגדולה, שהשתוללה בשנת 1932, החריבה חלק ניכר מבתי היהודים והכבידה עוד יותר על המצב הכלכלי.

במקצועות החופשיים עסקו בתקופה שבין שתי מלחמות העולם כ־40 מפרנסים: מורים ומורות, מלמדים, מרפאים, עורך־דין, מנהלי־חשבונות, צלם ואחרים. עם התגברות האנטישמיות בשנות השלושים האחרונות החלה דחיקת היהודים מן המקצועות החופשיים, ואז הגיעו מערים אחרות רופאים ועורכי־דין יהודיים. הילדים היהודיים החלו, כרגיל, את

חוק לימודיהם ב״חדר״; משם עברו לבית־ספר עממי המיוחד ליהודים. במקום זה יש לציין את העבודה הטובה והמסורה של המלמדים והמורים, ובראשם גדליהו אלליע, שרה שיינה בורנשטיין ושרה קארלינסקי, שהעניקו השכלה לנוער וחינכוהו ברוח המסורת והלאום. לאחר מלחמת־העולם הראשונה נוסד גם בית־ספר תיכון עירוני, בו היוו היהודים את הרוב. זו גם היתה הסיבה האמיתית לסגירת בית־הספר ע״י העירייה בשנת 1927, אם־כי באופן רשמי זה נומק בהפסדים כספיים. לא מעטים מבני הנעורים המשיכו את לימודיהם מחוץ לקולנה: בלומז׳ה, ביאליסטוק, וורשה ווילנה.

בתחבורה (נהגים ובעלי אוטובוסים, עגלונים, סבלים וכד׳) עסקו 25 משפחות. שירותי הקהילה והארגונים היהודיים העסיקו כ־20 מפרנסים.*

בסך־הכל לא היה שיעור המפרנסים גבוה. זה נבע מהעדר תעסוקה בקולנה והסביבה, מאפלייה כלפי היהודים בתחומי הכלכלה, מנהירה של הנוער למוסדות השכלה גבוהה ומתהליך ההגירה. זו האחרונה הזרימה לעיירה לא מעט כספים, שבאו כתמיכה מבני המשפחה שבחוץ־לארץ.

פעילות חברתית וציבורית

ולבסוף עלי להזכיר את שירותי הקהילה והדת. תחילה היתה קולנה קהילה דלה, שייצגה את העדה בפני השלטונות, גבתה את המסים לממשלה וניהלה את ענייניה המצומצמים היהודים אירגנו את חייהם על בסיס הספקה עצמית של צורכיהם. וכך דאגה הקהילה לנקיון ולבריאות של האוכלוסיה היהודית; דאגה לחינוך, בית־הכנסת, בית־המדרש והשטיבלעך; תמכה בעניים וביתומים; ניהלה את ענייני הכשרות; החזיקה בית־מרחץ; שמרה על בית־העלמין.

היהודים היו פעילים גם במועצת העיר (מגיסטראט) ונציגיהם היוו בשנת 1928 50% מכלל חברי המועצה. באותה תקופה היה סגן ראש־העיר אף הוא יהודי — זאב רמבה ז״ל.

ככל שהתפתחה העיר, גדלה גם הקהילה. עם עליית מספר התושבים היהודיים וחיזוק מעמדם הכלכלי באה פריחה תרבותית וציבורית. נוסדו בה ארגונים דתיים ותרבותיים, ארגונים כלכליים לעזרה הדדית ולניהול המאבק המקצועי מעמדי. קשה לתאר את גורל בעלי־המלאכה והחנוונים ללא משען הבנק הקואופראטיבי (בהנהגתו המעולה של אברהם בערל בריזמן) וקופת גמילות־חסדים (בה היו מאוגדים 290 חברים, קרוב לשלושה־רבעים מאומדן המפרנסים), שהיוו למעשה את מקור המימון היחידי שלהם.

בשנים האחרונות התחזקה במיוחד התנועה הציונית וקמו תנועות־נוער, שריכזו את מיטב הנוער היהודי תחת דגל הציונות הפועלית־חלוצית. בהשפעתן יצאו רבים מבני הנוער להכשרה. חלק מנוער זה זכה לעלות לישראל.

בסיכום, עלינו לשבח ולהעריך את תבונתם, מרצם וכושר־הסתגלותם של יהודי קולנה, אשר השכילו להתגבר על התנאים העוינים ופיתחו חיי משפחה וקהיליה תקינים. המצב שתואר בקולנה יכול לשמש כהדגמה של המבנה הכלכלי והסוציאלי של חיי היהודים בעיירה פולנית, מצב שהלך והחמיר עד פרוץ מלחמת־העולם השנייה, היא שהביאה כלייה על יהודי פולין בעריה, עיירותיה וכפריה.

* שיעור המפרנסים וחלוקתם לפי עיסוקיהם השונים נעשה בעזרתם האדיבה של פנינה ויוסף בריקמן מארצות־הברית בעת ביקורם בארץ בשנת 1969.

מועצת עיריית קולנה 1926. קאלנער שטאט־ראט 1926.
חיים־מנדל בריזמן. ישעיה־קלמן ברגשטיין. ברקה מלצ׳רסקי. לייב סוקולובר.
ברוך־יעקב גולדברג. חיים־מנדל שטיינספיר. שמחה־בונים רוזנבוים.
פייוול־בונים בוצ׳קו. זאב רמבה. יוסף הורביץ. שלום־לייב ציביאקובסקי.
אברהם רוזנברג. משה־לייב לובל.

סימטת בית־הכנסת.
דאָס געסל פון בית־הכנסת.

קץ קהילתנו

עם פרוץ מלחמת־העולם השנייה וכניסת הצבא האדום החלה הסתגלות יהודי קולנה למשטר הסובייטי. לאחר סידרת מאסרים וגירושים של סוחרים ופעילים בתנועה הציונית באה ארגעה יחסית. היהודים החלו להשתלב בחייה הכלכליים והתרבותיים של קולנה הסובייטית. לפתע נפרצו המחסומים והיהודים נקלטו במשק הציבורי, במנגנון הממשלתי; הם היו גם את חוט־השדרה בקואופראטיבים למיניהם. נדמה היה כי נפתח דף חדש בהיסטוריה של יהודי קולנה, אך למעשה הם עמדו לפני סוף המירוץ.

עם שחר ה־22 ביוני 1941 הותקפה קולנה מהאוויר ומהקרקע ע"י הצבא הגרמני. (בהפצצות אותו יום, מפגיעה ישירה בביתם, נהרגו בן־דודי משה שמואל, אשתו שיינה ושתי בנותיו התאומות הני ושרה.) וכך החל הקץ הטראגי של יהודי קולנה. לאחר תקופה קצרה של שלטון הנאצים בקולנה, שהיה מלווה רדיפות והשפלות, עינויים ורצח, הושמדה האוכלוסיה היהודית בצורה אכזרית בקולנה עצמה ובגיטאות של הערים והעיירות הסמוכות. (שני אחי, משה ואברהם, נרצחו בביאליסטוק, הורי יעקב וחנה ואחי אייזיק ומשפחתו הושמדו בטרבלינקה; רבקה וקיילה שקלניביץ', בנותיו של בן־דודי משה שמואל הושמדו באושוויץ; בן־דודי אהרן־אליעזר, אשתו ובתו הני נרצחו, כנראה, בגיטו וורשה.) כל התושבים היהודיים שנתפסו בקולנה — גברים, נשים וטף — נרצחו ונקברו ליד קולנה בגיא צלמוות, בקבר־אחים גדול ללא מצבה או גלעד. האדמה השקועה והמכוסה עשב היתה זמן רב עדות

אילמת לטראגדיה איומה זו, ורק בשנות החמישים זכו הקדושים והטהורים למצבה. לצערנו הרב, אין מאפשרים לנו לבקר על קברם המיותם. קשה לנו להעלות על הדעת את הסבל הפיזי והנפשי של יהודי קולנה, אשר הושמדו רק בגלל היותם יהודים.

ומצערת העובדה של העדר עזרה מצד תושביה הלא־יהודים של קולנה וכפריה הסמוכים, אשר אתם התנהלו במשך דורות יחסי־שכינות וקשרי־מסחר תקינים. לא ידוע לנו שום מקרה של הצלת נפש יהודית בקולנה. לעומת זאת יודעים אנו על שוד ורצח יהודים חסרי־מגן. בודדים ניצלו באותו יום מר ונמהר, אלה שעלה בידיהם לברוח ליערות או להסתיר זהותם. ידועים לנו כמה מקרי התגוננות אקטיבית ונקם בגרמנים (בוצ׳קה איידנברג וחיה־לאה אולך), ויש להניח, כי היו עוד מקרי גבורה ללא עדות.

נכרתו חייה של הקהילה היהודית בקולנה. אבל הסיפור על תולדותיה, מאבקה והטראגדיה שלה יישמר בליבותינו. יהא ספר זה יד־וזכר לקהילת קולנה וקדושיה.

ביבליוגראפיה:

1. מילון גיאוגראפי של ממלכת פולין, 1883, חלק ד׳ דפים 266—267 (פולנית).
2. פרופ׳ רפאל מאהלר — יידן אין אמאליקן פוילן אין ליכט פון ציפערן, ווארשע 1958.
3. בוגדן ואשוטינסקי — האוכלוסיה היהודית במאה התשע־עשרה ובמאה העשרים (פולנית).
4. פרופ׳ רפאל מאהלר — יהודי פולין בין שתי מלחמות עולם, תל־אביב 1968.

מצבת זכרון במרתף השואה בהר־ציון.

קלמן קאַרלינסקי / ניו־יאָרק

צו דער געשיכטע פון קאַלנער קהילה

אין אנדענק פון מיינע טייערע: מיין פרוי חיה, מיין בן־יחיד יצחק־אליהו, מיינע שוועסטער שרה און רבקה מיט איר טעכטערל רות, מיין שוועגערין רות און מיין ברודער׳ס זון יצחק־אורי זכאי — וועלכע זיינען אומגעבראכט געווארן אין די שוידערליכע יארן פאר דעם מזרח־אייראפעאישן יודנטום.

די אַלגעמיינע געשיכטע פון קאָלנע

די עלטסטע דאַטע וועגן דער עקזיסטענץ פון קאָלנע שטאַמט פון דרײַצענטן יאָרהונדערט. אין די אַקטן פון כעלמנער ביסקופּסטוואָ פון יאָר 1222 געפינט זיך אַ באַמערקונג וועגן קאָלנע. אין דער פּוילישער געשיכטע געפינט זיך זאָגאַר אַ השערה, אַז דער ערשטער וואָס האָט אַנטדעקט אַמעריקע איז געווען אַ פּאָלאַק פון קאָלנע מיטן נאָמען יאַן.

די שטאָט האָט אין משך פון איר עקזיסטענץ דורכגעמאַכט פאַרשידענע גלגולים. זי איז פיל מאָל איבערגעטראָגן געוואָרן פון איין אָרט צום אַנדערן. פון 13טן ביזן 15טן יאָרהונדערט האָט זיך קאָלנע געפונען ערגעץ צווישן פּטאַקעס און זאַביעלע, אויפן טײַך פּיסאַ, אין אַ זומפּיקער געגנט. אין 16טן יאָרהונדערט האָט זיך די שטאָט געפונען ווו ס׳געפינט זיך הײַנט דער דאָרף קאָלימאַגע. דאָס איז דער דאָרף ווו די דײַטשע רוצחים מיט זייערע מיטהעלפער האָבן אומגעבראַכט אונדזער הייליקע עדה.

אין 17טן יאָרהונדערט, בעת די מהומות אין פּוילן און די שוועדישע מלחמה, איז קאָלנע פולשטענדיק חרוב געוואָרן. ערשט בײַם סוף פון 17טן יאָרהונדערט איז זי ווידער איבערגעבויט געוואָרן און דאָסמאָל אויף דער ״שלאַכעצקער״ זײַט. דאָס הייסט, אויף דעם אָרט ווו זי געפינט זיך איצט, אויף דעם טייך לאַביאַנקאַ.

דער פּוילישער היסטאָריקער שווענציצקי, אין זײַן געשיכטע וועגן די פּוילישע שטעט, שרײַבט אַז שוין אין 16טן יאָרהונדערט איז קאָלנע געווען באַקאַנט און באַרימט מיט איר גרויסער פישעריי־אינדוסטריע.

אין אַ באַשרײַבונג פון יאָר 1620 איז קאָלנע באַשטאַנען פון צוויי וואָיעוודסטוועס: קאָלנער און באָרקאָווער. די שטאָט האָט געהאַט אַן אײַנקונפט פון 1688 פּוילישע גולדן מיט 19 גראָשן אַ יאָר.

ווי ווײַט די שטאָט איז פאַראָרעמט געוואָרן אין דער צײַט פון די גרויסע אומרוען אין פּוילן און די שוועדישע מלחמות, באַווײַזט דער פאַקט אַז אין 1673, עטלעכע צענדליק יאָר שפּעטער פון דער אויבנדערמאָנטער באַשרײַבונג, האָט דער יערלעכער אײַנקונפט באַטראָפן קוים 220 זלאָטעס מיט 4 גראָשן.

ווען ייִדן זענען אָנגעקומען קיין קאָלנע, איז זייער שווער פעסטצושטעלן. לויט אַ געזעץ, האָבן ייִדן בכלל נישט געטאָרט וווינען אין מאַזאָווּשע. בלויז אין די שטעט וואָס האָבן געהערט צו די גרויסע פּריצים, האָט מען פון צײַט צו צײַט פּאַרקוקט דעם געזעץ, און איינצעלנע ייִדן איז געווען דערלויבט צו לעבן דאָרט. אין די כראָניקעס פון דער שטאָט זענען ייִדן נישט דערמאָנט געוואָרן.

קאָלנע אַלס קהילה ווערט אויך נישט דערמאָנט אין די פּראָטאָקאָלן פון ועד־ארבע־הארצות. דאַגעגן ווערן דאָרט שוין דערמאָנט אַלס זעלבסטשטענדיקע קהילות אַ זעלכע שטעט ווי יעדוואַבנע, סטאַוויסק און נאָך אַנדערע.

ווי עס זעט אויס, האָבן די ערשטע ייִדן אָנגעהויבן קומען קיין קאָלנע פון די שכנותדיקע דערפער. די ערשטע ידיעות וועגן ייִדן אין שטאָט זענען פון 19טן יאָרהונדערט. אין אַ ציילונג פון יאָר 1827 האָט קאָלנע געהאַט אַ באַפעלקערונג פון 1965 אײַנוווינער, צווישן זיי 570 ייִדן. ס'זענען דאַן געווען 242 הײַזער, אַ בית־מדרש און אַ קירכע, 30 קראָמען און 18 שענקען.

אין אַ פאָלקס־ציילונג פון 1860 האָט קאָלנע שוין פאַרמאָגט אַ באַפעלקערונג פון 3715. פון זיי — 2.320 ייִדן. די שטאָט האָט שוין דאַן פאַרמאָגט 307 הײַזער, אין דעם 24 מויערן. אין 1882 האָבן זיך אין קאָלנע געפונען 2.720 ייִדן און 2.638 קריסטן.

ייִדן אין קאָלנע

נאָך דער ערשטער פונאַנדערטיילונג פון פּוילן האָבן ייִדן, ווי אויבן געזאָגט, אָנגעהויבן קומען קיין קאָלנע. שוין אין אָנהויב פון 19טן יאָרהונדערט האָט דאָס שטעטל אָנגעהויבן שפּילן אַ גרויסע ראָלע אין צווישן־לענדישן האַנדל. אין דער ערשטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט האָט זיך אין שטאָט געגרינדעט אַן אימפּאָרט־עקספּאָרט פירמע. אין דער שפּיץ פון דער פירמע איז געשטאַנען ר' זוסמאַן יעבץ (דער פאָטער פון באַרימטן העברייאישן שריפטשטעלער און היסטאָריקער ר' זאב יעבץ), אַ זון פון "אפיקי יהודה" פון סלאָנים. די סחורות, וואָס מען פלעגט אימפּאָרטירן פון לײַפּציג און פראַנקפורט, פלעגן דורכגיין דורך דער טאַמאָזשנע (צאָל־אַמט) אין ווינצענטי און גראַיעוואָ, און פלעגן פון קאָלנע צושיקט ווערן איבער גאַנץ רוסלאַנד. הערשבערג, אין זײַן פנקס ביאַליסטאָק, ברענגט אַ דײַטשן האַנדלס־באַריכט וואָס קאָנסטאַטירט דעם פאַקט, אז מיטן האַנדל פון פּוילישע ייִדן איז פאַרבונדן דער סאַמער קיום פון לײַפּציגער יריד און פון אַ טייל מאַנופאַקטורן.

די גרויסע אימפּאָרט־פירמע האָט עקזיסטירט ביז אַרום 1860. די פירמע האָט זיך אויפגעלייזט און זיך איבערגעטראָגן קיין לאָמזשע, ווו ר' זוסמן יעבץ האָט פאַרלייגט א צוקער־פאַבריק. ווײַזט אויס, אַז אויסער דעם לעגיטימען האַנדל איז אָנגעגאַנגען אויך אַ גרויסער שמוגל און די רעגירונג האָט אים אָנגעהויבן אונטערדריקן מיט אַ שטרענגער האַנט. פון יענער צײַט ווערט איבערגעגעבן אין אַ חסידישן ספר'ל "שיח שרפי קודש" **דער פאַלגענדער** "מעשה נורא", וואָס האָט זיך פאַרלאָפן אין קאָלנע, מיט וועלכען ס'האָט זיך פאַרנומען דער אַלטער קאָצקער רבי. מיר ברענגען דאָ דעם סיפור המעשה, אַזוי ווי ער ווערט געבראַכט אין אָריגינאַל:

בעיר קאלניא גליל לאמזא ישב איש אחד גביר חריף ומיוחס. ומסחרו הי' להביא

סחורות מחו"ל בתשלומי מכס על הקאמיר הסמוכה לה בכפר וויצענטי הסמוכה לפריי־סין כי הי' לו תעודת הגילדע, והוא נתן תעודת (שוואַדעסטווי) לסוחרי המדינה שקנו ממנו הסחורות, ובעיר הלז הי' אברך מופלג, וכשהביאו אחרים בגניבה סחורות חו"ל עשה בלומב"א מזוייפים, וגם כתב איש הגביר הנ"ל במזוייף עם הסטעמפלין, ונתן להם במחיר. לאיש הגביר הנ"ל נודע זה ודיבר עם האברך שלא יעשה זאת כי תוכל ליפול בפח ע"י אחרים ורצה ליתן לו פרנסתו ולא רצה האברך. בכל שנה עושין החשבון (דימנענט) על הקאמער, ועלה המכס מסחורותיו השוין ערך מילאהן, ופ"א עשו חיפוש בחנויות הגדולות ועוד עיירות גדולות, ומצאו השווים כפליים, עפ"י תעודת הקאמיר על שמו משנה ההוא, ובא השר דרעבנאווסקי מווארשה לקאלניא לעשות חקירה ודרישה שיגיד מאין לוקח זאת הסחורה שלא שילם בהקאמער. אז הוכרח הגביר הנ"ל להגיד כי אברך ההוא עושה זאת, ולאמת הדבר, הוליך סטראזניק בגניבה חתיכה סחורה ונתן ע"י מוליך מגונבי המכס בחצי הלילה, וימצאוה אח"ז חתום, ואז הקיפו שומרי הגבול (סטראזניקיס) ומצאו האברך עם הבלאמביס והחותמות והסטעמפלין ותפסוהו לבית הסוהר. הגביר הנ"ל פיזר כמה מאות רו"כ לשומרי התפיסה עם הראש, שיפתחו הדלת בית הסוהר בלילה שיוכל האברך לברוח לירושלים, והודיעו במכתב הבטחה כי יתן לו פרנסתו לשם. האברך התעקש ולא רצה גם בזאת, ונשלח לסוביר. מובן כמה צרות סבל הגביר הנ"ל, עד החלו, והרב אב"ד דשם החרימו כדין מסור ושאין לו עוה"ב, והכביר עליו הליו מע"נ ונפטר תרי"ד. בלאמזי הי' ר' אברהם הירש חסיד קרוב של הגביר הנ"ל והי' בקאצק. פתאום בא המשמש ר' פייבל לבהמ"ד, ושאל בפקודת הה"ק הרמ"מ זי"ע אם לא נמצא פה איש מקאלניע. השיבוהו נמצא א' מלאמזא הסמוכה, אברהם הירש. קראוהו פנימה שאלו הה"ק הרמ"מ על איש הגביר הנ"ל והתנהגותו ומהותו. אמר לו שהי' יושב ולומד, ובעל צדקה ומכניס אורח ובעל טובה, ושגם הוא הי' לו כמה טובות. פתאום נראה הגביר הנ"ל לר' אברהם הירש עומד שם כמו בחייו. סיפר אז המעשה מהרב אב"ד, כי הבין על מה קראוהו, ענה הה"ק הרמ"מ זי"ע אם לדין שפטו הרב שאין לו עוה"ב אינו דין, כי הי' מוכרח לזה, ואם הרב מדעתי' דנפשי' אין לו תרופה לזה:

ווי געזאָגט, איז קאָלנע שוין אין יענער צײַט געווען אַ עיר ואם בישראל. דער ערשטער קאָלנער רב, וואָס איז באַקאַנט געווען אויסער די גרענעצן פון אונדזער שטאָט, איז געווען ר' יהושע פרידענזאָן. אַ דאַנק אים איז די שטאָט באַקאַנט געוואָרן אין דער יידישער לומדישער וועלט.

דער באַרימטער ביבליאָגראַף און שריפשטעלער מלאכי, דערמאָנט דעם קאָלנער רב ר' יהושע אין אַן אַרטיקל אין דער אַמעריקאַנער העברייאישער וואָכנשריפט "הדואר" פון יאָר 1954 א"ב "לתולדות איסור אחד" (איסור על יי"ש של תפוחי־אדמה לפסח). ער איז געווען איינער פון די רבנים, וואָס האָבן אונטערשטיצט דעם איסור אויף פסח'דיקן בראָנפן, געמאַכט פון קאַרטאָפל, וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן פון באַרימטן גאון ר' עקיבא אייגער.

און אָט איז אַן אויסצוג פון מלאכי'ס אַרטיקל:

ה"הגדה של פסח", דפוס ווארשה תקצ"ו, היא פשוטה מאד, בלי הדר ופאר ובלי לווית חן של פירושים, מלבד "פירוש לשון אשכנז" (כלומר תרגום לעברי טייטש),

כפי שנאמר בשער. ועוד כתוב שם: והוספנו בו דיני בדיקת חמץ לתועלת עמנו בני ישראל למען דעת כל עם הארץ ליזהר בזה. הגדה רגילה, ורושמי רשימות לא מצאו בה ענין מיוחד. אבל יש בה הוספה אחת שלא נזכרה בשער ואינה ידועה לרבים, שבזכותה נעשית "מיוחדת במינה". ההוספה היא כרוז של ר׳ עקיבא איגר לאסור יי"ש לפסח שנעשה מתפוחי־אדמה בלווית איסורם של רבני ווארשה על יי"ש זה. הואיל והגדה זו היא המקור היחיד לאיסור זה, וגם עצם תוצרת יי"ש לפסח נודע לנו מגמנה — יש לה, להגדה זו, חשיבות ביבליוגראפית וגם היסטורית.

בארכיונו של המנוח ר׳ פנחס טורבערג ז"ל מצאתי כתב־יד העתקה של האיסור והכרוז והוספת דברים לחיזוק האיסור מר׳ יהושע פרידנזון, הרב דקאלנא, ושל רב שני שחתימתו נעדרה. ההעתקה נעשתה בשנת תר"ט—י"ג שנה אחרי הופעת ההגדה. כפי שיש לראות טרחו להעתיק את האיסורים מפני צורך אקטואלי. באותה שעה ודאי ניסו סוחרי יין למכור שוב יי"ש של תפוחי אדמה לפסח, ואולי נמצאו אז רבנים שנטו להיתר, והשתמשו המחמירים באיסורו של ר׳ עקיבא איגר.

יתכן שבספרי שאלות־ותשובות מאוחרים עוד יש זכר לדיון בדבר היי"ש של תפוחי־אדמה לפסח. אבל מכיון שבכלל אין כיום מוניטין ליי"ש זה, יש לאיסורים עליו רק ערך של תעודה היסטורית.

דער סקאַנדאַל מיטן קאַלנער רב

רבי זאב יעבץ, וועלכער איז געווען אַ קאַלנער, אַ זון פון אויבנדערמאָנטן ר׳ זוסמאַן יעבץ, און האָט פאַרבראַכט זײַנע קינדער־יאָרן אין קאָלנע און האָט גוט געקענט דעם קאַלנער רב, ר׳ יהושע פרידענזאָן, האָט אים געווידמעט אין יאָר 1900 אין "הצפירה" עטלעכע שורות פול מיט לויב. אגב, איינער פון די אוראייניקלעך פון דעם קאַלנער רב איז רבי אליעזר גרשון פרידענזאָן, פון די ערשטע זשורנאַליסטן פון דער אגודת־ישראל פרעסע. ער האָט רעדאַגירט די אַגודישע צײַטונג „בית יעקב" אין לאָדזש, האָט מחבר געווען לערן ביכער פאַר די שולן פון "בית יעקב" און האָט איבערזעצט די ווערק פון נתן בירנבוים אין יידיש. ער איז אומגעקומען דורך די נאַציס אין פוילן. זײַן זון איז יוסף פרידענזאָן, רעדאַקטאָר פון אגודת־ישראל אָרגאַן „דאָס אידישע וואָרט" אין ניו־יאָרק.

דער קאַלנער רב איז אָבער געווען פאַרמישט אין אַ ליטעראַרישן סקאַנדאַל און באַשול־דיקט אין פּלאַגיאַט. ער האָט אין די זעכציקער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט אָפּגעדרוקט פירושים א"נ „שמן הרענן" ו„היכל הרענן" צום „ילקוט שמעוני" פון רבי שמעון אשכנזי פון פראַנקפורט. דאָס אפּדרוקן דעם ילקוט שמעוני מיט די דאָזיקע פירושים האָט אַרויסגערופן אַ גרויסע אויפרעגונג אין דער רבנישער וועלט. מ׳האָט אים פאַרגעוואָרפן אין גניבה, גזילה און רויב: אַז ער האָט צוגעגנב׳עט דעם אָרעמאַנס שעפעלע און האָט זיך אײַנגעהילט אין אַ טלית, וואָס איז לחלוטין נישט זײַנס; אַז נישט ער איז דער מחבר פון די פירושים, נאָר ער האָט זיי אויף אַ כיטרען אופן אַרויסגענאַרט פון רבי יואל דוב הכהן פון וואָלאָזשין. רבי יואל האָט אין 1854 פאַרעפענטליכט אין קעניגסבערג דעם ילקוט שמעוני אויף נביאים ראשונים מיט די דאָזיקע פירושים, און אויף די דאָזיקע פירושים האָבן אים געגעבן

הסכמות די ווילנער דיינים ר׳ ישראל, ר׳ זלמן זאב און ר׳ בצלאל הכהן, ר׳ יעקב צבי מעקלענבורג פון קעניגסבערג און ר׳ יחיאל העלער פון סוואַלק. זײַנע ביאורים האָט רבי יואל דוב הכהן אויסגעברייטערט אויפן גאַנצן ילקוט שמעוני און אויף דעם האָט ער געאַרבעט גאַנצע צען יאָר. אין יאָר תר״ך (1860) האָט ער געמאַכט שותפות מיטן קאַלנער רב ר׳ יהושע פרידענזאָן אָפּצודרוקן דעם ילקוט שמעוני אויפן גאַנצן תנ״ך און זיי האָבן געשריבן אַן אָפּמאַך וועגן דעם. נאָר ווען ר׳ יהושע פרידענזאָן האָט איבערגעגעבן דעם ספר צום דרוק, האָט ער אַרויסגעוואָרפן דעם מחבר פון שותפות, האָט זײַן נאָמען אינגאַנצן נישט דערמאָנט און גערופן דעם חיבור בלויז אויף זײַן נאָמען.

אַן ענלעכע באַשולדיקונג קעגן קאַלנער רב האָט אין דערזעלבער צײַט געמאַכט ר׳ אליהו פּרץ בר׳ יששכר בר פון ווילנע. ער האָט אים באַשולדיקט אַז ער האָט פון אים אַרויס־געצויגן די פּירושים צום שולחן ערוך אבן העזר, „תפארת למשה״ לרבי משה מגזע צבי מהורודנה ו„מנורת זכריה״ לרבי זכריהו מנדל פאדה׳ץ, וועלכע ער האָט מיט שווערע מי איבערגעשריבן פון אַן אַלטן כּתב־יד וואָס ער האָט געהאַט אין זײַן באַזיץ, און רבי יהושע פרידענזאָן האָט גענומען אויף זיך דאָס אַרויסצוגעבן אויף זייערע ביידנס נעמען. אויך מיט אים האָט ר׳ יהושע פרידענזאָן געשריבן אַ קאָנטראַקט און האָט אים נישט מקיים געווען און האָט אָפּגעדרוקט דעם ספר בלויז אויף זײַן נאָמען.

דער באַוואוסטער ר׳ אליהו פּרץ איז אַרויסגעטרעטן מיט אַ מאמר קעגן קאַלנער רב אין „הכרמל״. אין דעם מאמר האָט ער אויך דערמאָנט די געשיכטע מיט די פּירושים אויפן ילקוט שמעוני. נאָכן דערציילן די עוולות וואָס דער רב פרידענזאָן האָט אים אָפּגעטאָן, שרײַבט ער צווישן אַנדערע: „איך בעט אײַך, חשובע קאַלנער בעלי־הבתים, וועלכע איך האָב בעת מײַן וויזיט אין אייער שטאָט קענענגעלערנט, אַז זיי זאָלן אים צווינגען מקיים זײַן דעם אָפּמאַך, און איך בין זיכער אַז מיט זייער חכמה וועלן זיי אײַנשטילן יעדע מחלוקת און קריג, און שלום זאָל הערשן.״

אויך פון בית־דין איז פאַרעפנטליכט געוואָרן אַ התראה צו ר׳ יהושע פרידענזאָן, ער זאָל זיך שטעלן אין פאַרלויף פון צוויי וואָכן צו אַ דין־תורה מיט ר׳ יואל דוב הכהן, און אויב ער וועט זיך אָפּזאָגן צו קומען, וועלן די רבנים פאַרעפנטליכן אַ מעלדונג, אַז ער האָט געהאַנדלט נישט ווי די תורה הייסט, און כּל זמן ער וועט נישט מקיים זײַן דעם אָפּמאַך, טאָר מען נישט קויפן קיין ספרים וואָס ער האָט אַרויסגעגעבן.

אַנדערע קאַלנער רבנים

נאָך אים איז געווען רב אין קאַלנע ר׳ בנימין דוד הלוי לעווין, וועלכער איז געווען באַקאַנט בײַ אונדז אונטערן נאָמען „דער אַלטער רב״. ער איז פריער געווען רב אין קאַפּולע, מינסקער גובערניע. ווען ער איז אָנגעקומען אין קאַלנע, איז זי שוין געווען פאַררעכנט אַלס וויכטיקע קהילה אין לאָמזשער גובערניע. ער האָט אַרויסגעגעבן ספרים פון שאלות־ותשובות אונטער די נעמען „צוף דבש״ און „שמן ששון״. דער צווייטער בוך, „שמן ששון״, איז דערשינען עטלעכע יאָר נאָך דער פּטירה פון רב.

מיר ברענגען דאָ עטלעכע שאלות־ותשובות, וואָס האָבן אַ פאָלקלאָריסטישן ווערט און שפּיגלען אָפּ אין אַ געוויסער מאָס דאָס לעבן פון ייִדן אין קאַלנע אין יענער צײַט.

שאלה

שלחתי לכבוד הרב הגאון המפורסם סוע"ה כקש"ת מו"ה אליעזר שמחה ראבינאוויץ ראב"ד דק"ק קאלוואריע דבר העובדא בישא אשר בחור אחד אמר שקידש בתולה אחת בצירוף עם העתק ממגב"ע וזה הגביות עדות:

בתלתא כחדא הוינא ואתא לקדמנא צבי דוד בר' שלמה והגדנו לו באלי"ג ונ"ע ובחומר שיעיד את אשר ידע לו, וזה אשר הגיד לפנינו הח"מ בפני הבחור והבתולה, אשר באה הבתולה באשע ואמרה להבחור אברהם בר' מרדכי תן לי על טאנץ (כי היה זאת על חתונה) הנקרא קאנטרע, ונתן לה מטבע של כסף א פערציגער ואמר שנתן לה הפערציגער התחיל הבחור לומר הרי את מקודשת לי והסוף שאמר הבחור לא שמעתי מה אמר, וכשהתחיל לומר הרי את מקודשת לי תיכף ברחה הבתולה ממנו עם המטבע הנ"ל:

עוד בא אחד יצחק בן יעקב יודל סג"ל ואמר בת"ע אחר שהגדנו לו באליונ"ע כו' אשר שמע מהבתולה באשע הנ"ל, באיזה רגעים אח"כ אשר נשמע מהמעשה הזה, אשר אמרה להבחור אברהם פאר אזא זאך איז קנאפ א פערציגער האט דער בחור דער לייגט און האט איהר גיגעבען א גילדען. הבחור אברהם הגיד לפנינו תיכף כאשר נתן לה הפערציגער אמר לה הרי את מקודשת לי במטבע זו כדת משה וישראל ואח"כ כאשר אמרה לי וכי בעד זה הענין אתה נותן לי רק א פערציגער, הוספתי לה עוד ט"ו ק', ואמר שיש לו עוד שני עדים אשר ישבו אצל השלחן סמוך וגם הם שמעו את אשר אמר לה הרי את מקודשת כו' להבתולה:

הבתולה באשע אמרה לפנינו שהיא בקשה מהבחור אברהם הנ"ל על טאנץ קאנטרי ונתן לה ארבעה צענערלאך ולא שמעה מהבחור הנ"ל שום דבור, אח"כ אמרתי לו וכי על קאנטרא נתת לי רק ארבעים ג' והוסיף לי עוד עשרים ג', והעדים הנ"ל הגידו לנו שזה המעשה היה אור ליום ד' ג' אדר שני שנת תרמ"ט פה קאלבא, אחרי כן שלחנו אחרי שני העדים שאמר הבחור שגם הם שמעו את הקדושין בודאי והגדנו להם שיגידו באליונ"ע ואמרו שלא שמעו כלל וגם לא ראו אם נתן מה להבתולה, כל הנ"ל הגידו לפנינו יום ב' ח' אדר שני שנת הנ"ל:

ולראי' באנו עה"ח יום ב' ח' אדר שני שנת תרמ"ט פה ק"ק קאלבא:
נאום בנימין דוד הלוי חופ"ק קאלבא
ונאום דוב אהרן בהרב ר' משה יוסף הכ"מ
ונאום אביגדור בהרב ר' בצלאל אלקנה ז"ל

„שמן ששון" עמ' 64

על דבר העגונה מרת מרים מבאקליראווע אשר היא יושבת ובוכה אצלי על בעל נעורי' אשר זה חמשה שנים שנאבד ממנה ע"י סיבה המבואר בג"ע ובארוכה ואנכי לא מצאתי לה מענה להשמיט מלהזדקק בזה שנאבד בעלה בפרייסין המדינה סמוך לעירנו והרבה חששו חז"ל לתקנת עגונות ע"כ הוכרחתי לקבל גביות עדות מזה הענין ולהגיד ע"ד כאשר יורוני מן השמים והושבתי ב"ד של שלשה ובתוכם גם אני:

הנה בא לפנינו היקר מ' משה ב"ר שמעון דוד מפה והגיד בתו"ע באלי"ג ונ"ע

נידון האשה מרת מרים בת ר׳ מענדיל מבאקליראוועע העגונה מבעלה ר׳ מרדכי ב״ר יוסף אשר היו דרים ביחד במדינת פרייסין בכפר אחד המכונה ווילקאס סמוך לעיר לייטצען והאיש מרדכי הנ״ל הי׳ פועל בעבודת פישעראיי אשר להיקר מו״ה משה ב״ר שמעון דוד הנ״ל ושותפיו אשר חכרו הנהרות סמוך ללייטצען מהריגירונג דפרייסין וזה אשר הגיד לנו ר׳ משה הנ״ל, זה ארבע שנים בחדש מרחשון איז ארויס ר׳ מרדכי הנ״ל פישון מיט צוויי ערלים אין דער פריה אויף דעם חלק וואסער, וואס מען רופט דעם חלק סירש, אויף דער נאכט לערך 7 דעם זייגער אדער 3 איז געקומען איינער פון דיא ערלים, וואס ער איז גיוועזן מיט דעם מרדכי אויף דיא פישעראיי, האט א גישרייא גיטאן א אונגליק גיטראפין, מרדכי האט זיך דער טרונקען, און ער איז אויך שיעור דער טרונקען גיווארען מיט דעם אנדערען ערל, און ער האט דער ציילט דיא גאנצע מעשה וויא עס האט גיפאסירט, זייא האבען אב געפישט האבען זייא געקומען מיט זייער באטטע אויף דעם פארשטאנד מיט האלבע חביות דגים (דער פארשטאנד איז דער שטעל וואס מען קומט ארוף פון סירש אז מען דארף קומען אין שטאט) האבען דיא ערלים גיבעטען דאס מען זאל לעבען פארשטאנד לאזען די באטטע און גיין צו פוס און טראגען דיא האלבע פעסיל פיש אין שטאט, דען עס איז שוין נישט ווייט פון דארט אין שטאט, און דער מרדכי איז באשטאנען, פלוצלינג איז אן געקומען א דאמפף־שיף מיט השלעפקאן צו בעלאדען אויף דעם שלעפ קאן מיט ציגיל, האט דער מאשיניסט דעם שלעפ קאן אב גישטעלט אויף דעם פארשטאט. און דער דאמפשיף איז געפארען אין שטאט ליידיג, זאגט מרדכי צו דיא ערלים, מיר וועלען צריק ארוף שטעלען די האלבע חביות דגים אויף דער באטטע און דיא באטטע ועלען מיר אן בינדער מיט א שטריק צום דאמפשיף, וועלען מיר גישווינד קומען אין שטאט און דער נאך גיין א היים אויפען ווילקאס, דען דיא ווייב ריכט זיך קינפעט, נוא האבען מיר אן גיבונדען דיא באטטע צום דאמפשיף, וויא דער מאשיניסט פון דאמפשיף האט גילאסט גיין דען דאמפשיף צו שטארק האבען דיא רעדער פון דאמפשיף גיפלייצט מיט וואססער זייער שטארק ביז דיא באטטע האט זיך אומגיקערט מיט דעם ביידים ארויף, נוא מיר וואס מיר זיינען גיוועזען באהנט פון שטריק וואס אן גיבונדען אן דאמפשיף האבען מיר זיך איינער פון אונז אן גיכאפט אן שטריק וואס אן גיבונדען אן דאמפשיף און איינער פון אונז האט זיך שטארק גיהאלטען אן באטטע, און דער מרדכי גלייך וויא דיא באטטע האט זיך אומגיקערט איז ער אראפ אין וואסער, און באלד ארוף אויפען וואססער, און ווידער אראפ אין וואססער, ער איז זייער שווער גיוועזן אן גיטאן און זיינע מלבושים זיינען גיוועזן נאס ווייל עס איז שטארק רעגען גיפאלען אין דעם טאג, און דער קאלנער פון פלאשטש איז גישטאנען, דערום האט ער זיך נישט גיקאנט ראטעווען. האבען מיר גישריגען צום מאשיניסט, האט דער מאשיניסט גישטעלט די דאמפשיף האבען מיר זיך גיראטעוועט, און מיר זיינען מיט דעם דאמפשיף גיגאנגען אויף דעם שטעל וואס מרדכי איז אראפ גיפאלן אין וואססער פיללייכט וועלען מיר קענען איהן ראטאווען, האבען מיר איהם שוין נישט גיפונען ער איז זעהר גיוועזן שווער אן גיטאהן ארום גיבונדען אויפען פלאשטש, און דער פלאשטש אויף א פעלץ און אנדערע מלבושים, אזויא האט מיר דער ערל דער ציילט, איך האב איהם נישט

גיפרעגט, נאר ער האט דער ציילט דיא גאנצע מעשה, יעצט קאנטשעט ר׳ משה הנ״ל זיין עדות דאס פאר שבועות, אין זעלבען יאהר זיינען געקומען ערלים פון פארשטאנד און האבען גיזאגט דאס מרדכי איז ארויף געשווימען אויפען וואסער אויף דיא זעלבע שטעלע וואס זייא האבען גיזאגט אז דער מרדכי איז ארויף געשווימען אויפן וואסער, דאס איז דיא זעלבע שטעלע וואס יענער ערל האט מיר גיזאגט וואס דער מרדכי איז דארט אראפ אין וואסער, דאס שטעל ווייס איך ריכטיג אויפן האר, און דיא זעלבע ערלים וואס זייא זיינען געקומען צו מיר זאגען דאס מרדכי איז ארויף, האבען איהם באלד ארויף גענומען אויפען לאנד, בין איך געפארען מיט מיין שותף ר׳ זעליג בר׳ אברהם, איך מיט א סוחר פון ביאלעסטאק, וואס האנדולט באיי אונז פיש, און דער סוחר האט אויך גיקענט דעם מרדכי, זענען מיר אלע געפארען, פיליכט וועלען מיר איהם דער קענען, האבען מיר איהם ניכט דער קאנט, האבען מיר איהם דארט אויס געטאן דיא מלבושים, זענען זייא גיוועזן פאר פוילט נאר דעם ציצה כנפות האט דיא ווייב דער קאנט, און האט גיזאגט איך קען גוט אז דאס איז זיין ציצה כנפות, אויב איהר ווילט מיר ניכט גלייבען דאס ער איז זיינער וועל איך ברענגען דיא רעשטע ציץ וואס מיר איז גיבליבען פון ציצה כנפות, און זיא האט גיבראכט, און עס איז גיוועזן ריכטיג, און אויך דערקענט אבייטעלע אלעדערנע פון געלט אז זיא איז זיינע דעם מאנס, זיא איז גילעגען איז קעשענע פון די הויזען, גם האט מען געפונען אין אוועסטיל קעשענע שוואדעסטווא מיט מיין התימה חתום בח״י אויף פויליש און אויף דעם איז גיוועזן פאשוואטשעט דער בורגאמיסטער, א חתימה מיט אזיגיל פון פאליציע, דאס מיר גיבין רשות אויף פישעראיי דעם מרדכי דאס ער איז אונזערער א מענטש, זייא מוססען האבען ערקונטענעס דאס מען פאזוואליעט איהם פישען און ער פישט פיר זייא אויף זייער וואסער, אז נישט קען דאך א פרעמדער פישען אויף זייער וואסער אויף זייער נאמען, „גם האט אונז ר׳ משה הנ״ל גיזאגט דאס דער אורט וואס מרדכי הנ״ל איז ארײן גיפאלען איז בעוואקסען מיט אזא גראז וואס מען רופט אין פרייסען „וואי סער פעסט״, דיא גראז וואקסט אזויא וויא א וואלד געדיכט און וואקסט גאנץ הויך אפילו אויף חמשה עשר קלפטער אין דער הויך, און אז חו״ש, מען קריגט זיך ארײן דארט, קען מען נישט ארויס, נאר עס טרעפט צייטען, דאס עס פוילט אב דער גראז, אזוי האט דער ר׳ משה דער ציילט:

ג א ך האט ר׳ משה דער ציילט דאָס דער ר׳ מרדכי האט זיך גיקלאגט דאס ער האט אן גיקריגען די פיענטע פון פוס, וועלכע פוס ווייס איך ניט, דען ער האט שטיבול איינגע, און דאס האב איך גיוואוסט, דאס ער פלעגט זיך שמירען די פיענטע מיט מאשן און פאר בינדען מיט א שמאטקע, בשעת מיא האט איהם געפונען און דיא שטיבול אויס גיטאהן האבען מיר געפונען אויפען פיענטע אויף פאר בינדען:

ג ם זייא האבען געוויזען דעם שטיבול דעם ערל וואָס ער האט איהם גימאכט די שטיבול און ער האט דער קאנט זיינע ארבעט, האט ער גיזאגט: ער דער קענט די ארבעט זיינע וואס ער האט גימאכט פאר מרדכי הנ״ל:

ג ם דער ציילט ר׳ משה הנ״ל דאָס איינער פון פישערייא מענטשען איהודי האט גיזאגט דאס דעם לייבול וואס מרדכי איז גיגאנגען בשעת מען האט איהם געפונען האט ער אוועק גענומען בייא הערל וואס ער האט גיפישט אויפען וואסער

בגניבה, האט ער אוועק גענומען דיא מלבושים בייא דעם ערל, אזויא איז די פראוועס און ער האט דעם לייבול גיגעבען ר׳ מרדכי הנ״ל צום גיין, דאס אלעס האט ר׳ משה הנ״ל געזאגט בתו״ע באליונ״ע פאר אונז ב״ד:

גם האט ר׳ משה הנ״ל גיזאגט דאס אויף דעם שטעל וואסער איז ניכט שיירות מצויות דען דיא דאמפשיף פארט דארט ניכט גיוואהנליך, נאר אמאל טרעפט וואס דער דאמפשיף פארט נעמען ציגיל, קיין פרעמדע מענטשען פארען דארט ניכט, נאר זייער לייטע פון פישערייא. ולראי׳ באנו עה״ח יום לחדש ושנת...

נאום

ונאום

ונאום

„שמן ששון" עמ׳ 26--27

תשובה כח

מעשה שהיה פה שבחור אחד הוציא קול שקידש בתולה אחת, זחלתי ואירא מלהתערב בדבר חמור כזה אך מה אעשה אשר הענין והמעשה הי׳ פה בעירנו וכבר כתב בתשובת הרשב״א הובא ביתה יוסף סימן מ״ב וז״ל ודינה ששואלת מב״ד לכתוב מה שהי׳ בפניהם כדין אמרה וראוי לב״ד לכתוב אפי׳ מעצמן וליתן לה להסיר המכשולות, ושלא ליתן מקום להפושעים לחבל ולנצל בנות ישראל ולהחניף הארץ לזה הוזקקתי לעשות על זה גב״ע כמבואר מטה בפני הבתולה והבחור:

במותב תלתא כחדא הוינא ואתא לקדמנא הבחור משה אהרן ב״ר דוד ליב ביום ב׳ כ״א אלול תרמ״ו והעיד לפנינו בתורת עדות באליו״ע בפני הבתולה והבחור איך שבא אלי הבחור בנימין ב״ר אביגדור אשר הוא משרת אצל וויעטראט־שניק ר׳ יצחק ואמר כאשר הוא כועס על הוויעטראטשניק הנ״ל, ורוצה להוציא ממנו מעות, ע״כ רוצה הוא לקדש את בתו, ובקש ממני לבא ללון שם ובעד זה יתן עשרה זהו׳ באופן שיהי׳ לי עוד איש אחד, וכמה שיתן לאחר המותר מעשרה זהו׳ יהי׳ לי, ובאופן שיעיד כל זה בב״ד ונעשה ע״ז האופן כאשר יבא לבית בבקר או כשהבתולה תלך לחלוב הפרות בהרפת בקר יקח זהב אחד של כסף או פערציגער של כסף ויתן לה להראות לה ויאמר לה ראה אשר אחי גנב מטבע זו וכאשר תקח את המטבע יקדש אותה במטבע זו, וכאשר באתי ללון שם כאשר הי׳ המדובר, ויהי בבוקר בא הבחור המשרת הנ״ל לבית הוויעטראטשניק ואני ועוד בחור אחד באנו אחריו ג״כ לבית ונתן לה הבחור המשרת הנ״ל את הפערציגער של כסף להבתולה הנ״ל ואמר לה בזה הלשון: „זעה נור דעם פערציגער וואס איך האב געפונען בא מיין ברודער דוא וועסט איהם דער קענען, און זיא האט גענומען אין האנד און האט געקוקט אויף דעם פערציגער, האט ער זיך באלט אב גיקערט פון איהר, אויף א זייט און האט גיהאלטען א סידור אין האנד און דער וויל האט ער גיזאגט, הרי את מקודשת לי, און מעהר האב איך נישט גיהערט, און מיר דאכט זיך אז די בתולה האט גאר נישט גיהערט, ווארום זי האט פון קיין זאך גאר נישט גיוואוסט וארום דער בחור האט

מיר פאר דעם גיזאגט, אז זי ווייס נישט פון קיין זאך, און וויא זיא האט זיך איין גיקוקט אויף דער מטבע, האט זי באלט אוועק גילייגט אויפען טיש, האבען די קינדער צו געגומען, נאך דעם האט דער בחור גיפאדערט באיי מיר איך זאל איהם געבען בכתב אז ער האט זיא מקדש גיוועזן כדת משה וישראל, האב איך איהם אויף געשריבען, איז איהם נישט גיפעלען גיוועזן, האט ער מיר נישט גיוואלט געבען דיא געלט וואס ער האט מיר צו גיזאגט ביז איך זאל איהם שרייבען דעם צעטעל וויא איהם וועט גיפעלן זיין, האב איך איהם גימוסט שרייבען וויא איהם זאל גיפעלן (הצעטיל לא הי׳ בפנינו ב״ד כי הקרובים של הבתולה קרעו את הצעטיל שב״ד לא יראו) שוב בא הבחור יצחק בן זאב והעיד לפנינו בתו״ע באליו״ע ער האט גיזעהן וויא דער בחור הנ״ל האט איהר גיגעבען דעם פערציגער און די ברכה האט ער נישט גיהערט איך האב מעהר נישט גיהערט נאר א ווארט קידושין פון איהם״. כל זה אמרו לפנינו ב״ד ח״מ בתו״ע כד״ת יום ב׳ כ״א אלול תרמ״ו לפ״ק ק א ל נ א.

ולראי׳ באנו עה״ח נאום ב נ י מ י ן ד ו ד ה ל ו י חפ״ק

ונאום מ ש ה י ו ס ף ב ר א מ א ן ש״ץ

ונאום ה ע ר ש ב ע ר

ו ה נ ה הבחור בנימין ב״ר אביגדור המשרת אצל וויערטראצניק הנ״ל טען איך שקדש את הבתולה עטקא בילא בת ר׳ יצחק וויעטראצניק בפני עדים הנ״ל היינו הבחור יצחק בן זאב והבחור משה אהרן בן דוד ליב ראו איך שנתן לה מטבע של כסף פערציגער ואמר לה הרי את מקודשת לי במטבע זו כדת משה וישראל ואת העדים הנ״ל שכר לאחד נתן שני זהו׳ ולאחד נתן שמנה זהו׳ ויחד אותם לעדים מקודם ע״ז, והבתולה הנ״ל אמרה לפנינו בזה״ל „זיא איז אויף גישטאנען פון שלאף, האט ער איהר גיגעבען א פערציגער, זיא האט גימיינט אז ער גיט איהר געלט פון מיל, דען דער פאטער איז א וויעטראצניק און ער איז א גיזעלן באיי איהם, און זיא האט נישט גיהערט אז ער זאל עפעס זאגען דער נאך האט זיא זיך בערעכענט האט זיא תיכף אנידער גילייגט אויפען טיש דען אין א שטוב האט זיך איינער פריעהער מיט איהר גימאכט א גילעכטער עטליכע וואכען בעפאר ער האט איהר דעמאלט גיגעבען געלט וואס ער האט איין גילייזט פון מיל האט זיך איינער האב גירופען „ער קען דאך מאכען א קונץ פון קדושין״, פון דעמאלט האט איהר די מוטער גיזאגט: „זיא זאל זיך היטען פון איהם״ נאר זיא איז אויף געשטאנען פון שלאף און האט נישט בעמערקט, נאר ווייל ער האט זיך תיכף וויא ער האט איהר גיגעבע: דעם פערציגער, האט ער זיך תיכף האב גיקערט, האט זיא זיך בעמערקט האט זיא אוועק גילייגט דעם פערציגער און זיא האט נישט גיהערט פון איהם קיין שום דבור בפרט קדושין, זה הי׳ טענותיהם בפני ב״ד ובפני העדים:

דאָ ברענגען מיר אַ ליסטע פרענומעראַנטן אויפן בוך ״שמן ששון״. דאָס זענען אונדזערע טאַטעס און זיידעס, וועלכע זענען פּאַראייביקט געוואָרן דורך זייער רב. צווישן די מנדבים געפינען מיר אַ סך ייִדן, וועלכע מיר האָבן נאָך געקענט.

שמות הפרענומעראנטען על הספר "שמן ששון" קאלנא

הרב ר' אביגדור ביאליסטוצקי
ר' אברהם יצחק ב"ר שמעון
ר' אפרים ב"ר ישראל
ר' אברהם אבא ב"ר יאיר חיים ליכטינשטיין
ר' אפרים ב"ר זאב וויטקעוויץ
ר' אלטר פארבער
ר' אברהם ארי' ב"ר עוזיאל לעוו
ר' אברהם ב"ר עזריאל קאצונסקי
ר' ארי' דוב בה"ג המחבר
ר' אברהם בורשטיין
ר' אביגדור כ"ץ
ר' אברהם פאדביעלקסקי
ר' אברהם צבי ב"ר יהודה ליפקא
ר' אברהם יצחק ב"ר זאב יהודה פאניץ
ר' אברהם משה ב"ר חיים יהודא
ר' אלי ב"ר חיים זאב
ר' אהרן יעקיל ב"ר יהודא
ר' אברהם דוב ב"ר בנימן
ר' אלי ב"ר יעקב זאב
ר' אברהם ב"ר משה דודאוויץ
ר' אברהם יעקב ב"ר שמואל פאניץ
ר' אברהם דוד ב"ר מתתי' ניסן
ר' אברהם מרדכי ב"ר שלמה מארקעויץ
ר' אליעזר ב"ר יצחק גלינקא
ר' אברהם ב"ר מנחם שקלאנעוויץ
ר' אברהם יהודא ב"ר חיים קיימאן
ר' אברהם משה ב"ר חיים יהודא בוראק
הרב הג' ר' בנימן ק"מ
ר' ברוך דוד ב"ר חיים יהודא
ר' בנימן ב"ר אהרן הכהן
ר 'ברוך יעקיל ב"ר משה שכר
ר' ברוך ב"ר אברהם יעקב קורקעוויץ
ר' בנימן לעוואוויץ
ר' ברוך זדראיעוויץ
ר' בנימן ב"ר יהודא דומאוויץ
ר' גימפעל פאבריצקי
הרב ר' דניאל אביגדור הכהן
ר' דוד ב"ר אבא צבי שו"ב
ר' דוד גלינקא
ר' דוב ב"ר חיים יהודא בוראק
ר' דוד ב"ר משה דודאוויץ
ר' דוד קלייערמאן
ר' דוד קארניעצקי
ר' דוד ארי' ב"ר אברהם ברוך מאשקאווסקי
ר' דוב קיימאן
ר' דוב ב"ר משה לעמיל הכהן
ר' דוב זאלאנץ

ר' דוד ב"ר שבתי
ר' דוב בעקער מלאמזע
ר' זאב ב"ר שלמה זלמן בורשטיין
ר' זאב ב"ר שלמה זלמן מעליצערסקי
ר' זינדיל קארניעצקי
ר' זאב בארקאווסקי
ר' זאב רעמבא
ר' זעליג ב"ר ברוך זדראיעוויץ
ר' זלמן ב"ר צבי
ר' חיים שטיין ספיר מטוראסלוי
ר' חיים דוב ב"ר ראובן הכהן
ר' חיים צבי ב"ר מרדכי יהודא
ר' חיים עזריאל ב"ר משה מארקעוויץ
ר' חיים אלי' ב"ר יעקב מעליצערסקי
ר' חנה קארניעצקי
ר' חיים ליב ב"ר יוסף הורוויץ
ר' חנוך ב"ר יחזקאל
ר' חיים ב"ר מיכל קאזלאוויץ
ר' חיים מנחם ב"ר אברהם בריקמאן
ר' טוביא סטאוויסקי הכהן
ר' טוביא ב"ר משה יוסף הלוי
ר' טוביא ב"ר שלמה דעמבאוויץ
ר' טוביא ב"ר מאיר יעלינעוויץ
ר' יהודא ב"ר יהושע בארקאווסקי
ר' ישראל יעקב ב"ר עקיבא ז"ג
ר' ירוחם יצחק ב"ר דוב זאב גליק
ר' יעקב ב"ר אלי' שומסקי
ר' ישכר חיים ב"ר עזריאל הלוי
ר' יוסף צבי ב"ר חיים יהודא
ר' יעקב ב"ר אברהם הלוי
ר' יצחק ב"ר שלום
ר' יוסף ב"ר משה יהודא הכהן
ר' יצחק אייזיק ב"ר משה יהודא הכהן
ר' יוסף ב"ר אברהם הורוויץ הלוי
ר' יוסף יצחק ב"ר אברהם
ר' יקותיאל ב"ר משה דודאוויץ
ר' יואל ב"ר שמואל ניפקא
ר' יחזקאל ב"ר אברהם רפאל הכהן
ר' יצחק ב"ר אליעזר שמואל
ר' ישראל ב"ר מאיר דוד
ר' יצחק אהרן זוואווע
ר' יעקב ב"ר צבי מאטקאווסקי
ר' יצחק יעקב וויינשטיין
ר' יצחק צבי ליובעט
ר' ישראל משה ב"ר ישראל משה אבקעוויץ
ר' יצחק מעלער מקאנטעס
ר' יהודא חתן ר' משה לעמיל כ"ץ

ר׳ יצחק אליעזר הורוויץ
ר׳ יהושע פנחס ב״ר יצחק אליעזר הורוויץ
ר׳ יהודא ב״ר דוב מארקעוויץ
ר׳ יעקב מאיר ב״ר פלטיאל
ר׳ יקותיאל ב״ר שמחה כלודנעוויץ
ר׳ יצחק משה פונק
ר׳ ישעי׳ ב״ר דוב קיימאן
ר׳ יצחק ב״ר יעקב אבריצקי
ר׳ יוסף מינץ
ר׳ יודיל ב״ר משה סאסנאוויץ
ר׳ יצחק בעקער
ר׳ יוסף ב״ר ישכר הורוויץ
ר׳ יצחק דאבאלסקי
ר׳ יעקב ב״ר שלום
ר׳ יהודא צבי חתן ר׳ מיכל קאזלאוויץ
ר׳ יהודא ב״ר שבתי סאקאלאווער
ר׳ יהודא ליב קארניעצקי
ר׳ משה לעמיל הכהן
ר׳ מאטיל בורשטיין
ר׳ מרדכי זינדיל ב״ר יהודא מרגליות
ר׳ מרדכי ב״ר מאיר כ״ץ
ר׳ משה ב״ר יצחק דודאוויץ
ר׳ מאיר נחמי׳
ר׳ משה אהרן ב״ר אברהם
ר׳ משה ב״ר מנחם שקלאנעוויץ
ר׳ משה דוד ב״ר צבי
ר׳ משה ב״ר בנימן יעב״ץ
ר׳ משה ב״ר שלמה דעמבאוויץ
ר׳ מתתי׳ ניסן ב״ר דוד נולק
ר׳ מרדכי שבתי בהרב אפרים זלמן מרגליות
ר׳ משה ב״ר יצחק שצאוונאוויץ
ר׳ מאיר גרינבערג
ר׳ משה ב״ר עקיבא קרינסקי
ר׳ משה ב״ר שמואל מארקעוויץ
ר׳ מאיר וואלף מארקעוויץ
ר׳ מאיר יעקב וויינצימער
ר׳ מנחם ב״ר משה זאלאנץ
ר׳ מיכל ב״ר מרדכי מארקעוויץ
ר׳ משה ב״ר שמואל קרעלינשטיין
ר׳ משה ב״ר יהודא יעקב פיוואווארסקי

ר׳ מאיר דוב גרינבערג
ר׳ מרדכי ב״ר יצחק ברוסטאוויצקי
ר׳ מתתי׳ ב״ר משה
ר׳ נפתלי ב״ר אברהם שקלאנעוויץ
ר׳ נחום ב״ר מרדכי
ר׳ נפתלי יהודא ב״ר גרשון הלוי
ר׳ נחמי׳ ב״ר ירוחם בארקאווסקי
ר׳ סיני ב״ר יהודא צבי הכהן
ר׳ פנחס בריקמאן
ר׳ פלטיאל קרעלינשטיין
ר׳ צבי קיימאן
ר׳ צבי ב״ר שלמה זלמן הכהן
ר׳ צבי ב״ר מרדכי
ר׳ צבי ארי׳ ב״ר שמואל יצחק
ר׳ צבי ב״ר ארי׳ ארינזאהן
ר׳ קיים קדיש קיימאיוויץ
ר׳ קלמן גלינקא
ר׳ ראובן ב״ר דוד גרימקאווסקי
ר׳ שרגא כ״ץ שו״ב
ר׳ שמואל גדלי׳ ב״ר אברהם
ר׳ שלמה ב״ר יצחק אלי׳ סובאלסקי
ר׳ שמואל יעקב ב״ר בנימן מאלאוונא
ר׳ שבתי ב״ר יצחק אייזיק סאקאלאווער
ר׳ שמעון ב״ר שלום מחותנו של המחבר
ר׳ שמואל ב״ר מנחם גאלדבערג
ר׳ שמואל ניפקא
ר׳ שמואל מאיר ב״ר זאב
ר׳ שלמה ב״ר צבי מארקעוויץ
ר׳ שמחה ב״ר עקיבא קרונסקי
ר׳ שרגא פייוויל קרימסקי
ר׳ שמואל ב״ר מנחם
ר׳ שבתי ב״ר בנימן סג״ל
ר׳ שלמה אליעזר קאצאנעק
ר׳ שבתי ראזען
ר׳ שלמה בורשטיין
ר׳ שמואל ב״ר מאיר זאב
ר׳ שמואל פאניץ
ר׳ שלמה פיעקארעוויץ
ר׳ שלמה ב״ר יעקב קאזלאוויץ
ר׳ תנחום בעקער

אין יאָר 1877 האָט אַ סטאַוויסקער ייִד, וועלכער האָט זיך באַזעצט אין קאָלנע און איז פאַקטיש געווען דער ערשטער פון דער קרעלענשטיין פאַמיליע אין אונדזער שטאָט, אָפּגעדרוקט אַ ספר אונטערן נאָמען „עבודת עבד״, אַ פּירוש אויף מגילת רות. אין דער פאָררעדע צום ספר שרײַבט הרב ר׳ עזריאל זעליג קרעלענשטיין, אַז זינט צוואַנציק יאָר ווי ער לערנט מיט דער „חברה תורה״ יעדן שבת פאַר אַ מינימאַלן לוין. אויך ברענגט ער אַ ליסטע מיט מנדבים וואָס האָבן אים געהאָלפן אַרויסגעבן דעם ספר.

מיר ברענגען דאָ אויך אָט די ליסטע, אין וועלכע עס פיגורירן אונדזערע זיידעס און עלטער־זיידעס.

פרענומעראנטין פון ספר "עבודת עבד" קאלנא

הרב הג' אבדק"ק
הרב הג' ר' בנימן קליינער מאן
ר' בנימין דוד דינאוויץ
ר' אביגדור ליב ב"ר אברהם משה הלוי
ר' אביגדור ב"ר נתנאל כ"ץ
ר' אברהם ב"ר חיים מנחם הלוי
ר' בנימין יעבץ
ר' ברוך אשר שצוצינסקי
ר' בנימין ב"ר מאיר
ר' דוד משה ב"ר אברהם מנחם גוטענטאג
ר' דוד ב"ר מאיר הלוי טאפאראוויץ
ר' דוד זאב במוהרי"ל גליק
ר' זאב ב"ר משה דינהזאהן
ר' זאב ב"ר יעקב מעלצארסקי
ר' זאב ב"ר דוד ווידקאוויץ
ר' זאב דוב ב"ר נחמי' בארקאוויץ
ר' זעליג הירש ב"ר אברהם וויינצימער
ר' חיים דניאל חנישעוויץ
ר' חיים יוסף ברלינסקי
ר' חיים מרדכי אנקעוויץ
ר' טובי' ב"ר דוד כ"ץ
ר' יחזקאל ב"ר מרדכי פישער
ר' יקותיאל זלמן ב"ר משה רודאק
ר' יהושע ב"ר עזריאל לאדעלסקי
ר' יחזקאל ב"ר חיים זאביעלאק
ר' ישראל צבי אבקעוויץ
ר' ישעי' ב"ר חיים בער
ר' יהודא ב"ר דוב מארקעוויץ
ר' יהושע ב"ר מיכל דינאוויץ
ר' יהודא ב"ר חיים מנחם הלוי
ה"ר יוסף ב"ר דניאל ראבינאוויץ
ר' יצחק ב"ר שמחה חלודענאוויץ
ר' אלעזר ב"ר יצחק אייזיק טשערנאוויץ
ר' יהודא ב"ר יהושע בארקאווסקי
ר' משה לעמיל ב"ר מאיר כ"ץ
ר' משה ב"ר דוד שצוצינסקי
ר' מרדכי ב"ר צבי מארקעוויץ
ר' משה ב"ר שמעון דוד מארקעוויץ
ר' מנחם מענדיל ב"ר שמואל דינאוויץ
ר' נחמן פסח פריינקיל
ר' נחום צבי ב"ר יעקב פרידמאן
ר' עקיבא בר"א גאלדבערג
ר' צבי הירש ב"ר זלמן האלץ בערג
ר' צבי הירש קיימאן
בני ר' פלטיאל קרעלנשטיין

דער לעצטער קאָלנער רב, וועלכער איז אומגעקומען צוזאַמען מיט אונדזערע טײַערע הייליקע קהילה, האָט בעת זײַן לעצטן באַזוך אין וואַרשע — דאָס איז געווען נישט לאַנג פאַרן אומקום — מיר דערציילט, אַז ער גרייט זיך אַרויסצוגעבן אַ ספר, אויף וועלכן ער האָט געאַרבעט לאַנגע יאָרן. דער רב ר' שמואל הכהן קאַפּלאַן איז געווען איינער פון די לעצטע ייִדן, מיט וועלכע איך האָב זיך געזעגנט פאַר מײַן פאַרלאָזן קאָלנע אויף מיין וועג אין דער וועלט.

פון די דיינים אין אונדזער שטעטל זענען אונדז באַקאַנט הרב רב משה יוסף בריזמאַן, דער פאָטער פון לעצטן קאָלנער דיין, וועמען מ'האָט גערופן אין שטאָט „רב בערל דער דיין" (ער איז נפטר געוואָרן אין ארץ־ישראל און האָט געפונען זײַן אייביקע רו אויפן הר הזיתים אין ירושלים), און הרב רב אביגדור, בר' בצלאל אלקנה, ביאַלאָסטאָצקי. ער איז שפּעטער אויפגענומען געוואָרן אין יעדוואַבנע אַלס רב און איז דאָרט אומגעבראַכט געוואָרן צוזאַמען מיט דער גאַנצער ייִדישער קהילה.

*

איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן דאָס געזעגענען זיך מיט נאָך אַ ייִדן פון אונדזער שטאָט. דאָס איז געווען ר׳ ישעיה גרינבערג, דער גמרא מלמד, קורקעוויטשעס איידעם.

אין דער נאַכט ווען כ׳האָב פאַרלאָזן קאָלנע, בין איך אַרײַן אין בית־המדרש. דער בית־מדרש איז געווען האַלב פינסטער. בלויז אין איין ווינקעל, אויף דער צפונדיקער זײַט, האָט געברענט אַ קליין ליכטל און אַ מאַן איז געזעסן איבערגעבויגן איבער אַ ספר. ער האָט אויפגעהויבן זײַנע אויגן און ער האָט מיך נישט דערקענט. ערשט ווען איך האָב אים געזאָגט מײַן נאָמען, האָט ער זיך דערפרייט און מיר געזאָגט:

קלמן קרלינסקי וקבוצת חברים. קלמן קארלינסקי און א גרופע חברים.
רץ (מסטאביסק). גליקובסקי. מאיר וויינשטיין. בנימין ז׳ולונדז׳.
חיים־מרדכי מרקביץ׳. הרשל סובלסקי. קלמן קרלינסקי.
דבורה קרלנשטיין. נשקה זביילק. הינדה רמבה.

„איך האָב דיך נישט דערקענט, ווײַל כ׳האָב זיך געוווּנדערט ווי קומט אַ יונגער ייִד הײַנטיקע צײַטן, אין אַ בית־מדרש...״

בעת׳ן שמועס מיט אים האָב איך אים דערציילט, אַז איך קלייב זיך צו פאַרלאָזן „דעם רויטן גן־עדן״. ער האָט אַ שמייכל געטאָן און געזאָגט:

„וווּהין קען איצט אַ ייִד לויפן?״

איך האָב אין מײַן לעבן נאָך קיינמאָל נישט געפילט אַזוי נאָענט דעם טויט ווי אין יענע עטלעכע מינוטן. איך האָב געפילט, אַז דאָס איז דאָס לעצטע מאָל אין לעבן, וואָס איך זע דאָס אַלץ אַרום. ער האָט זיך אויפגעהויבן, מיר דערלאַנגט די האַנט און מיר געווונטשן, אַז איך זאָל דערגרייכן אַ ברעג.

טאַקע די זעלבע נאַכט בין איך אַוועק זוכן אַ ברעג.

חיים עזרא סוסנוב (סוסנוביץ׳) / לונדון

כלכלה וחברה בקולנה בין שתי מלחמות העולם

פתח דבר

בהיותי סטודנט באוניברסיטת וילנה, בשנת 1931, הצלחתי להשיג משרה חלקית בתור מזכיר המועצה הכללית של התאחדות הסוחרים היהודים באיזור צפון־מזרח פולין. חבל ביאליסטוק, אליו השתייך מחוז קולנה, נכלל באותו איזור, ואגודת הסוחרים היהודים שבקולנה היתה מסונפת למועצה שלו.

האיזור בו פעלה המועצה הכללית היה כפוף ללשכת המסחר האיזורית, שמושבה היה בוילנה. בשנים 1932—1934 הועסקתי חלקית על־ידי לשכת המסחר בוילנה, בתור נציג המועצה הכללית של הסוחרים היהודיים, בתפקיד של קצין־קשר.

בפולין הקדם־מלחמתית לא היתה לשכת המסחר ארגון וולונטארי; היא היתה חלק בלתי־נפרד מן המימסד וההשתייכות אליה היתה בגדר חובה. כל סוחר וסוחר היה חייב להצטייד ברשיון מסחר שנתי, ובמחיר האגרה לרשיון היו כלולים דמי־חבר בלשכת המסחר.

מועצת לשכת המסחר, שהיתה בעלת השפעה מכרעת בענייני כלכלה, נבחרה על־ידי התאחדויות הסוחרים. היו קיימות התאחדויות סוחרים נפרדות של סוחרים יהודים ולא־יהודים. התאחדויות אלו שיגרו את נציגיהן למועצה הכללית, והיא מצידה בחרה את ציריה ללשכת המסחר.

המועצה הכללית של הסוחרים היהודים באיזור צפון־מזרח, עם משרדה הראשי בוילנה, היתה על־כן מעוניינת לקיים מגע הדוק עם האיגודים המקומיים שפעלו בערי השדה, התעניינה בבעיותיהם הספציפיות, בקשיים שהכבידו עליהם וניסתה להקל על מצבם הקשה והמסובך של הסוחרים היהודים במקום פעולתם.

בתוקף תפקידי ערכתי ביקורים רבים בערים ובעיירות, ארגנתי אסיפות, ולעתים קרובות למדי מצאתי את עצמי מעורב בענייני מסחר מקומיים ומקורב לבעיותיהם של סוחרים זעירים ושל מעט התעשיינים היהודים ו״אילי ההון״ באיזור שהשתרע מוילנה, דרך גרודנו, ביאליסטוק, לומז׳ה ועד בז׳שץ׳ ופינסק שבמזרח. הבעיות היו כמעט זהות בכל מקום ומקום, אך מאליו יובן שגיליתי עניין מיוחד בבעיותיה המסחריות של עיר הולדתי קולנה. ובשנים האחרונות לשבתי בפולין הייתי איפוא מעורה בבעיותיהם הכלכליות והחברתיות של בני עירי. אנסה לרענן את זכרוני ולהעלות תמונה מדויקת מהתנאים הכלכליים בעיר הולדתי בחמש־עשרה השנים האחרונות שלפני השואה, בה הקיץ הקץ על קהילת קולנה. אעשה זאת כשאני נאלץ להסתמך על זכרוני בלבד.

מאז שנת 1926 שלט בפולין משטרו של פילסודסקי. משטר זה נמשך גם לאחר מותו של השליט ב־1936 והתקיים למעשה עד פרוץ מלחמת העולם השנייה. מגמתו של המשטר במישור הכלכלי היתה להשיג השפעת יתר בכל ענפי המשק באמצעות הארגונים הכלכליים שהיו תחת פיקוח ממשלתי. דבר זה איפשר למשטר להעניק עדיפות יתר לתומכיו ולהנהיג פרוטקציוניזם במלוא ההיקף. וכך נוצרה קבוצה חדשה של אופורטוניסטים פוליטיים, אשר הצליחו לפלס לעצמם דרך אל הדרגים הגבוהים של מפלגת השלטון, ובאמצעותה — לעמדות מפתח וזכיונות בכל שטחי הפעילות הכלכלית. הקו הפוליטי של הממשלה ותמיכה במשטר נהיו לקרש־קפיצה בשביל השגת זכויות־יתר כלכליות. וכך נמנע מהסוחרים היהודים להפיק תועלת כלשהי מהמדיניות החדשה והאפלייה לגבם בלטה ביתר שאת.

הקירבה לגבול — מקור פרנסה

משום מה נפגעה קולנה פחות, יחסית, מהמדיניות הכלכלית החדשה של ממשלת פולין מאשר ערים ועיירות רבות. זה קרה בעיקר הודות למיקומה הגיאוגרפי של קולנה: היא שכנה במרחק שבעה קילומטרים מגבול פרוסיה המזרחית והקירבה לגבול סיפקה מקורות הכנסה מיוחדים.

אף־על־פי שהפקידות והסוחרים הפולנים המעטים ניסו לנשל את יהודי העיר ממקורות הפרנסה שסיפקה הקירבה לגבול, הרי הם לא הצליחו בכך משום שרק פולנים ספורים ידעו כיצד להפיק תועלת מסחרית ממצבה הגיאוגרפי של העיר ולפתח סחר־חוץ מקומי במחוז זה.

אם זכרוני אינו מטעני, מנתה קולנה 5000 נפש, מהם 3000 יהודים. יחס זה בין התושבים היהודים והלא־יהודים היה אופייני לשאר העיירות שבסביבה. קולנה היוותה מרכז מסחרי קטן מוקף משקים חקלאיים זעירים ומעט אחוזות גדולות יותר, שבעליהן עיבדו חלקות אדמה בגודל שבין 500 עד 1000 אקרים. אולם מרבית האיכרים בסביבה היו בעלי חלקות אדמה קטנטנות, שהשתרעו על אקרים ספורים בלבד, אותן עיבדו בכוחות עצמם מבלי להעסיק פועלים שכירים. האוכלוסיה הלא־יהודית בקולנה עצמה התפרנסה אף היא בעיקר מהחקלאות. רק מעטים מהם עסקו במסחר או היו שכירים בשרות המדינה. בראשית שנות השלושים היה מספר התושבים הלא־יהודים בקולנה, שהועסקו במינהל המקומי, קטן למדי. מעמד עובדי השרות האזרחי לא התפתח בקרב הפולנים. למדינת פולין, שקמה ב־1918, לא היתה מסורת של שרות אזרחי. הפקידות האזרחית בפולין הקדם־מלחמתית (מלחמת העולם הראשונה) היתה ברובה ממוצא רוסי, והאוכלוסיה המקומית התייחסה אליהם בבוז כאל נציגיו של המשטר הצארי המדכא.

הקשר בין היהודים והאוכלוסיה הפולנית היה רופף עד מאוד. היהודים השכילו לארגן את חייהם על בסיס מלא של סיפוק צרכיהם הרוחניים והחומריים כאחד. הילד היהודי התחנך בבית־ספר דתי או בבית־ספר ממלכתי מיוחד לילדים יהודיים. זמן מה היה קיים בקולנה בית־ספר תיכון פולני, גימנזיום בלע״ז. היות שלא נמצא מספר מספיק של תלמידים פולנים, שהיה באפשרות הוריהם לשלם שכר־לימוד, נתקבלו לבית הספר גם תלמידים יהודים. אולם בית־הספר התיכון לא האריך ימים. הוא נסגר בשנת 1927 מחוסר אמצעים להחזקתו. האיכרים הפולנים מהסביבה לא יכלו, ואף לא רצו, לוותר על תוספת כוח־העבודה במשקיהם

יריד בקולנה בשנת 1935. א יריד אין קאלנע אין 1935.

של ילדיהם בגיל ההתבגרות ונמנעו מלשלחם לבית־ספר התיכון. משנוצר מצב, שמרבית התלמידים היו יהודים, ביטלו השלטונות המקומיים תמיכתם בו. מן הראוי לציין, שבתקופה הקצרה בה קיים היה ה"גמנזיום" בקולנה נוצרה ההזדמנות היחידה למפגש בין נוער יהודי ולא־יהודי ולבילוי בצוותא. אני, מכל מקום, איני זוכר הזדמנות נוספת.

השוק כמרכז הפעילות הכלכלית

קשרים כלכליים בין שני העמים, שחיו בשכנות קרובה משך דורות, נקשרו בימי השוק. האיכרים נהגו להביא אז העירה את תוצרתם החקלאית ותמורת הפדיון היו רוכשים אצל הסוחרים היהודים מצרכים חיוניים שאותם לא ידעו לייצר בעצמם.

ימי־השוק השבועיים היו דוגמה טיפוסית ליחסי כלכלה פרימיטיביים, שהמשיכו להתקיים במאה העשרים. היהודים, תושבי העיר, סיפקו לאיכרים את כל צורכיהם, הן בתור ספקי תצרוכת חיונית והן בצורת שירותים כבעלי מלאכה: חייטים, סנדלרים, נפחים, זגגים, צבעים וכדומה. כמו כן נזקקו האיכרים לשירותיהם של בעלי המקצועות החופשיים היהודים, כמו רופאים ועורכי־דין. למעשה התפרנסו יהודי קולנה, בדומה ליהודי שאר העיירות בפולין, מאספקת צרכיה של האוכלוסיה הכפרית בסביבה. השוק היה מעין אספקלריה ליחסי גומלין במישור הכלכלי בין שני חלקי האוכלוסיה. הכפריים שיווקו את תוצרתם בשני צינורות:

1. עקרת הבית היהודייה, שלגביה היה השוק המקום היחיד בו יכלה להצטייד בתוצרת חקלאית טרייה לתצרוכת ביתית, כגון חמאה, גבינה, ירקות לשימוש מיידי או לשם אגירתם לימי החורף הקשים.

2. הסוחר היהודי, שהיה קונה מהאיכר תוצרת חקלאית בסיטונאות, כגון תבואה, זרעים, בקר, עופות; ובמיוחד פרח בקולנה סחר הסוסים.

פעילות כלכלית זו התפתחה הודות ליוזמתם ומרצם של מספר סוחרי־תבואה וסוחרי־סוסים יהודים, אשר הרחיבו את עסקיהם עד קנה־מידה סיטונאי ואפילו בינלאומי. הסוחרים היהודים קנו מהכפריים סחורה בכמויות ושיווקוה לערים הגדולות ברחבי פולין ואף מחוץ לגבולותיה. סוחרי־התבואה היהודים מקולנה קיימו קשרי מסחר עם בעלי טחנות־קמח בכל רחבי פולין, בפרוסיה המזרחית, ואחדים גם שיווקו את סחורתם למדינות שמעבר לים, דרך נמלי קניגסברג ודאנציג. למרות תנאי התחבורה הפרימיטיביים יחסית הצליחו להעביר משלוחי תבואה וסוסים למקומות מרוחקים. אפילו תחנת רכבת לא היתה בקולנה, התחנה הקרובה ביותר נמצאה במרחק שלושים קילומטר, בעיר המחוז לומז׳ה, ואחד־עשר קילומטר בכיוון צפון־מזרח, בעיירה הפרוסית דלוטוו.

הסוחרים היהודים היו קונים את התבואה מהאיכרים בימי השוק השבועיים בכמויות קטנות יחסית, כמה מאות קילוגרמים מדי שבוע. בקרבת השוק היו להם מחסנים, בהם נהגו לאגור את הסחורה ולהכינה למשלוח. כל אחד מהסוחרים היה תופס בשוק נקודה איסטרטגית, ממנה ניהל משא־ומתן עם האיכר, ולאחר שהשתווה עמו על המחיר, היה מוביל את האיכר ועגלתו אל המחסן שלו שנמצא בקרבת מקום. האחים לבוביץ׳ החזיקו מחסן במורד רחוב לומז׳ה ולמרגוליס היה מחסן מול כיכר הכנסיה, שם יכלו האיכרים להחנות את עגלותיהם הרתומות לסוסים. ברנוביץ׳, ז׳וואווי ואחרים הקימו את מחסניהם מזרחית ודרום־מזרחית מכיכר השוק, ברחוב סטאוויסקי.

כל סוחר ניסה להבטיח לעצמו ספקים קבועים מקרב הכפריים. אחדים מבין סוחרי־התבואה קשרו קשרי ידידות עם ספקיהם האיכרים וקיימו.עמם יחסי מסחר במשך שנים ארוכות. בדרך כלל היתה נטושה התחרות קשה בקרב סוחרי־התבואה היהודים, למרות חריצותם והעבודה המפרכת, הם הוציאו בקושי את לחמם מעסקי מסחר אלה. אך לעתים הצליח אחד מהם לצבור רווח הגון במקרה של עלייה בלתי צפויה במחיר התבואה, בעיקר בסוג זרעים נדיר יותר, כגון זרעי תלתן או זרעי שמן.

פעמים נעשה נסיון של שיתוף פעולה בין אי־אלה סוחרים במטרה לבסס את עסקיהם על יסוד כלכלי איתן יותר, לייצב את מחירי השוק ולהשיג מחיר טוב יותר עבור התוצרת המשווקת. אולם שותפויות אלו, בדרך כלל, לא החזיקו מעמד זמן רב, וזאת בשל אופיים האינדיבידואליסטי של בני עירנו. סבי, מיכאל מרקביץ׳ ז״ל, שהיה בעל אישיות חזקה, הקים שותפות עם משפחות ברנוביץ׳, לבוביץ׳ ומרגוליס. אולם השותפות התפרקה עד מהרה, כי כל אחד מהם היה אינדיבידואליסט מובהק ולא היה מסוגל להשתתף בעבודת צוות. בצורה דומה נסתיימו נסיונות אחרים להקים מעין חברות שיתופיות.

את המזומנים, שקיבל האיכר ממכירת זרעים, מוצרי חלב, עצים וכבול להסקה, היה מוציא בחנויות היהודיות שמסביב לכיכר השוק. בכל ימות השבוע היה החנווני היהודי מצפה בכליון־עינים ליום השוק, למעשה היום היחיד בשבוע בו הצטבר פדיון כלשהו בקופתו הדלה. אך גם בימי השוק לא בקלות זרמו מעותיו של האיכר אל קופתו הדלה של החנווני היהודי. היה עליו לעמוד בהתחרות קשה לא רק עם הצרכניות השיתופיות, שנתמכו על־ידי הממשלה, ועם בעלי חנויות פולנים, אלא גם עם בעלי הדוכנים היהודים שהתמקמו במרכז כיכר השוק.

בעלי הדוכנים נחלקו לשתי קבוצות:

1. אנשי המקום, שייצגו צורת מסחר פרימיטיבית, רובם סוחרים זעירים, שידם לא השיגה

לחכור חנות, והם ניסו להוציא מחייתם ממכירת כל מיני מרכולת, אותה הציגו לראווה על דוכן במרכז השוק.

2. הרוכלים הנודדים, בעלי סוס ועגלה, שהיו נוהגים לנדוד עם מרכולתם על פני העיירות בראדיוס של שלושים קילומטר ומופיעים בקביעות בכל עיירה ומושב בימי השוק. הללו היו מסדרים את מרכולתם הססגונית על העגלה, מכריזים עליה בקולי קולות ומושכים את תשומת־לבם של הלקוחות הכפריים. אחרים היו מקימים אוהל ארעי בשולי השוק ואורבים לאיכר, שסיים למכור את תוצרתו וטרם הגיע לחנות שמעבר לכיכר.

התהליך הכלכלי של חיי המסחר היה פשוט למדי. אחת לשבוע היה האיכר מוכר את תוצרתו לצרכן המקומי או לסוחר הקימעונאי ומוציא את הפדיון בחנויות. היקף הסחר היה תלוי אך ורק במרחק ובזמן בהם מסוגלת עגלה רתומה לסוסים להגיע אל מקום השוק. ומכאן שהראדיוס היה מוגבל לחמישה־עשר קילומטר והיקף העסקים היה למעשה קבוע מראש, ולא היתה בו אלא מעט מאוד תקווה לשגשוג והתפשטות.

סוחרי הסוסים — יצואנים בקנה־מידה בינלאומי

מקום מיוחד בקרב בעלי העסקים היהודים בקולנה תפסו סוחרי הסוסים, שמלאכתם היתה קניית סוסים אצל האיכרים ואצל בעלי אחוזות ומכירתם כבהמות־עבודה בשווקי פולין וארצות רבות מחוץ לגבולותיה.

יהודי קולנה התמחו בסחר סוסים. המסחר בסוסים היה למסורת אצל משפחות רבות מבני עירנו, כגון משפחות דודוביץ׳, קורנצקי ושקלניביץ׳, אשר הצליחו עוד בראשית המאה לקשור קשרי מסחר עם סוחרי־סוסים בארצות חוץ. הקירבה לגבול פרוסיה המזרחית והתחבורה הטובה יחסית משם לדנמארק, בלגיה, הולנד, צרפת ושווייצריה תרמו לכך, שסוחרי סוסים מאותן ארצות, שהיו מעוניינים בסוסי עבודה חזקים מפולין, מצאו דרכם לעיירה קולנה.

סוחרי הסוסים מקולנה פעלו בעיקר כמתווכחים ליבואנים זרים. הלקוחות מגרמניה, בלגיה, שווייצריה, דניה והולנד היו נוהגים לבקר אישית בקולנה, או שהיו מייפים את כוחם של סוכניהם בעיר לרכוש עבורם סחורה בשווקים בערי פולין ושילמו להם דמי־תיווך. לכל אחד מסוחרי הסוסים הגדולים היה צוות של ״קונים מקצועיים״ שהתמחו בהבחנת טיב הבהמה. העסקים התנהלו תוך קשירת קשרים אישיים ואימון הדדי. סוחרי הסוסים היהודים בקולנה היו מומחים בענף מסחרי זה. הם עבדו קשה, נדדו למרחקים בתנאי תחבורה גרועים ומדי שבוע ביקרו בכמה וכמה עיירות בימי השוק הקבועים שם.

ענף מסחרי זה היה היחיד בקולנה, שסיפק עבודה קבועה למספר אנשים, כמו רוכבים, סייסים, אורוונים וכיוצא באלה. הרוכבים היו נלווים אל הסוחרים אל מקום השוק ומובילים בחזרה אל קולנה את הסוסים שנרכשו שם. האורוונים היו מטפלים בסוסים עד להספקתם ללקוחות בארצות חוץ. המומחים שבין הרוכבים היו מלווים את משלוח הסוסים עד ליעד הסופי. היו כמובן גם עגלונים, ובתקופה מאוחרת יותר נהגי מוניות, שפרנסתם היתה הובלת הקונים אל מקומות השוק ברחבי פולין. ונוסף על כך סיפק סחר הסוסים תעסוקה גם לבעלי ההשכלה שבעיר; הללו שימשו כפקידים ועשו את כל העבודה המשרדית הקשורה במשלוח הסוסים על פני ארצות אירופה: עמילות מכס, פנקסנות, הוצאת רשיונות ייצוא וכו׳. עד כמה שאני זוכר היו בני משפחת הורביץ בעלי סוכנות למשלוח סוסים, אנשי עסק יהודיים

ערמעגליכט ער צו פארטיילען זיין געלד צווישען סוחרים און בעלי־מלאכות, וועלכע געפינען אין באַנק אַ שטיצפּונקט פאַר זייער ענטוויקלונג.

ווי מיר זעהען פון די אָנגעצייכענטע שורות, איז די עקזיסטענץ פון דער באַנק אַ לעבענס־נויטוועדיגקייט פאַר דער היגער יידישער באַפעלקערונג און די נויט־ווענדיגקייט דרינגט אַרויס פון דעם זעלבסט־ערהאַלטונגס־געפיהל. עס איז דעריבער אַ חוב, אַז די סוחרישע אָרגאַניזאַציעס זאָלען זיך פעראינטערעסירען מיט דער באַנק, מיטווירקען צו פאַרגרעסערען די צאָהל מיטגלידער, ממילא אויך די פערגרעסערונג פון די פּיַען. עס מוז אויך געפיהרט ווערען אַן אויפקלערונג'ס־אַרבייט, אַז דער שפּאָרער זאָל לאָקירען זיין אָבשפּאָרונג נאָר אין דער קאָאָפּעראַטיווער באַנק, ווייל אַזוי אַרום וועט דאָס געלד זיין נישט פאַרפרוירען, נאָר וועט דורך פערשידענע רעהרען צוריקפליסען אין ווירטשאַפטליכען לעבען.

עס קומט אָן פריהלינג ; נישט נאָר אין דער נאַטור, נאָר ווי עס ווערט פאָרויסגעזאָגט דורך די לאַנד עקאָנאָמיקער אויך אין ווירטשאַפטליכען לעבען פון לאַנד. אַלעס דאַרף ערוואַכען און אינטענסיוו אַרבייטען. דער יידישער סוחר שטעהט אָן אַ זייט. די פאַרשידענע נישט־יידישע בענק זענען פאַר איהם געשלאָסען און גיבען איהם נישט די מעגליכקייט צו אַרבייטען, טאָ לאָמיר מיט געמיינזאַמע כוחות אַ שטויסטאָהן דעם קאָאָפּעראַטיוו, אַז ער זאָל קענען ערטיילען די פינאַנסיעלע הילף, אין וועלכער מיר נויטיגען זיך אַזוי שטאַרק.

פון גמ״ח־קאסע אין קאלנע

אין צוזאַמענהאַנג מיט'ן 10־יעהריגען יובילעאום, וואָס עס פּייערען די גמ״ח־קאָסעס אין פּוילען, גיבען מיר איבער אַ גענויען בעריכט פון דער קאָלנער גמ״ח־קאָסע.

די גמ״ח־קאַסע אין קאָלנע איז געגרינדעט געוואָרען דעם 15־טען יולי 1927 יאָהר, ביי זייער אַ קליינער צאָהל מיטגלידער, אַ דאַנק די באַמיהונגען און אינטענסיווער אַרבייט פון אונדזער ח. ה. רעדאַקטאָר י. צ. הורוויטש.

צוליב דער פעראָרעמונג פון אַלע שיכטען פון דער אידישער קאָלנער בעפעלקערונג איז די צאָהל מיטגלידער ביי היינטיגען טאָג געוואַקסען ביז 292. דאָס רוב פון די מיטגלידער בעשטייט פון פאַראָרימטע סוחרים און קליינהענדלער. כדי אַנטקעגען צו קומען דעם פעראָרימטען סוחרים־און־האַנדווערקער־קלאַס מיט קאָנסטרוקטיווער הילף האָט די פערוואַלטונג פון דער היגער גמ״ח־קאַסע בעשלאָסען אַרויסצוגעבען הלוואות ביז 150 זלאָטעס. נאָר צוליב דעם וואָס די מיטגלידער פּאַסען זיך נישט צו די בעשלוסען פון דער פערוואַלטונג אין די צאָהלונגען פון די ראַטעס, איז יעצט פערקלענערט געוואָרען די הלוואות ביז 100 זל.

די גמ״ח־קאַסע גיט אַרויס דורכשניטליך יעדען מאָנאַט 30 הלוואות אין אַ סכום

פון 3000 זל. אין קאַלענדאַר־יאָהר 1936 האָט די היגע קאַסע אַרויסגעגעבען 320 הלוואות אין אַ סכום פון 26.950 זל. ס'איז איינגעפלאָסען ראַטעס 27.281,05 זלאָטעס.

אין פאַרלויף פון איהר עקזיסטענץ האָט די גמ"ח־גאַסע באַקומען 10.526 זל. פון „פאָנדיישן", 1000 זל. פון „דזשאָינט", 575 זל. מלוכה'שע סובסידיעס און 800 זל. פון „באַנק גאָספּאָדאַרסטוואַ קראַיאָוועגאָ".

ביי דער געלעגענהייט איז כדאי צו בעטאָנען, אז די קאָלנער אידישע קהלה האָט אין פערלויף פון 10 יאָהר אויסגעצאָהלט דער היגער גמ"ח־קאַסע, לייען און שרייב. 25 זלאָטעס!

באמת, ביי יידער פאַראָרימונג פון דער אידישער בעפעלקערונג אין אונדזער שטאָדט, וואָס בעשטייט ס'רוב פון קליינהענדלער און האַנדווערקער, און וואָס ראנגעלט זיך נאָך מיט עפּעס חיונה, נאָר אַ דאַנק דעם וואָס מען קריגט אַ הלוואה פון 100 זלאָטעס און מען צאָהלט איהר אויס אין 20—30 ראַטעס, דאַרף אונבאַדינגט געשענקט ווערען אַ סך מעהר אויפמערקזאַמקייט פון דער גאַנצער קאָלנער געזעלשאַפט, בפרט פון אַזאַ אינסטיטוציע ווי די אידישע קהלה.

בעקלאָגען זיך טאַקע די פערוואַלטונגס־מיטגלידער און דער בוכהאַלטער ה' פיוואוואַרסקי ח. מ., וועלכער פיהרט אָן מיט דער גאַנצער אַרבעט פון דער גמ"ח־קאַסע אויף אַ באמת וואונדערבאַרען אופן, אויף דער נישט־פעראינטערעסירונג און אַפּאַטיע מצד דער היגער געזעלשאַפט און אויף דעם נישט צופאַסען זיך פון די

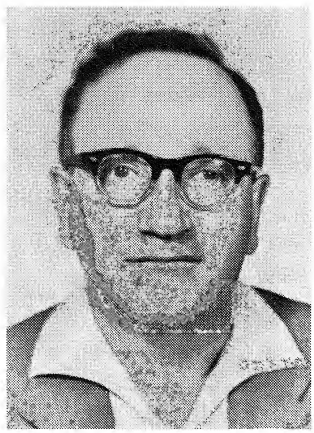
חיים־מנדל פיבובארסקי עם חברים, קיץ תרפ"ד.
חיים־מענדל פיוואווארסקי מיט חברים, זומער תרפ"ד.
אברהם קורנצקי. מתתיהו קולינסקי. שמחה קרלנשטיין. ברל בורשטיין.
פישל (שמואל) רוזנבוים. מנדל סוקול. חיים־מנדל פיבובארסקי. סגל. בצלאל רוזנבוים.
בצלאל בריקמן. אהרן אבקביץ'. צבי קורנצקי. הרשל קולינסקי.

מיטגלידער צום רעגולאַמין פון די גמ״ח־קאַסעס. אַט דער בעסטער בעווייז איז דאָס, וואָס פון 292 מיטגלידער האָבען פאָריגעס יאָהר געהאַט וואַהל־רעכט נאָר 170 מיטגלידער, ווייל די איבעריגע צאָהלען נישט קיין וועכענטליכען מיטגליד׳ס־אָבצאָהל, וואָס בעטרעפט נאָר 10 גראָשען אַ וואָך.

מיר ווילען האָפען, אַז פון היינט אָן וועט די גאַנצע קאָלנער געזעלשאַפט און אונדזערע לאַנדסלייט מעבער־לים לייגען מעהר אַכט אויף דער הילף־טראָגענדער אינסטיטוציע און זיך באַמיהען צו פאַרגרעסערען איהר טעטיגקייט, וואָס איז דורכאויס נויטיג.

צבי הילר / ירושלים

החנות של אבא

לא ביליתי בקולנה אלא מקצת משנות חיי. בגיל שלוש־עשרה כבר עזבתי את הבית ונסעתי ללמוד בערים אחרות. הזכרונות הם איפוא משנות חיי הרא־שונות ומשקפות את העיירה כפי שנראתה בעיני ילד באספקלריה של הזמן ההוא.

הזכרונות הראשונים הם מחנותם ומביתם של הורי, שנמצאו בפינת הרחובות גרומדזינסקה וקושצ׳לנה. החנות היתה תקועה בפינה אחת של כיכר השוק המרובעת ובלטה בשלט שהכריז על ״מכירת זכוכית פאיאנס מנורות וכלי־מטבח״, בלווית ציורים של עש־שיות־נפט, כלים וכדומה. ילד הייתי וכבר נוכחתי בשעת המקח־וממכר בחנות. לנגד עיני עברה גלריה של טיפוסים מטיפוסים שונים, שהיוו את לקוחות החנות. הכרתי את התגרנות הרגילה, את העמידה על המקח, את הקנייה בהקפה ואת כל הסממנים האחרים של המסחר בעיירה.

סחורה, כמובן, היתה מובאת מוורשה. אבא היה, לעתים קרובות ביותר, יוצא את הבית במוצאי־שבת או ביום ראשון בבוקר. לפני היות האוטובוס בקולנה היה אמצעי־התחבורה העגלה של משה־יענקל לובל, שבה היו מטלטלים שעות רבות עד שהגיעו ללומז׳ה. מובן מאליו שאבא לא היה הנוסע היחיד וכי לעגלון היה חוג לקוחות קבוע מסוחרי המקום, שחלק ניכר מזמנם היה מתבזבז בטלטולי הדרכים ללומז׳ה או לעיירות האחרות שבסביבה. מלומז׳ה היה אבא עושה דרכו לוורשה ברכבת והיה מגיע לאכסניה ברחוב נאלווקי, כמוהו

לסוחרים אחרים מהפרובינציה, אשר וורשה שימשה להם מרכז קניות. לפני שהיה נוסע, היתה אמא תופרת לו את כיס המעיל הפנימי, בו היה מחזיק את הכסף. מסתבר שבמקרים רבים זה לא היווה תריס בפני גנבי וורשה המובהקים, שהיו חותכים את הכיס עם הכסף. אך אבא ז״ל היה מתפאר, כי לו זה לא קרה אף פעם.

בעונת החורף היו נוסעים במזחלות. מחמת הקור החמור היו הנוסעים מתעטפים בפרוות העבות. המזחלת היתה חולפת על־פני העיירות והכפרים שהיו שקועים בשנת דומייה תחת מעטה השלג הלבן, והצלילים היחידים היו אלה שבקעו משעטות הסוסים ומהפעמונים הקשורים לצוואריהם. זכורני שאף אני, כאשר עליתי ארצה, עזבתי את קולנה במוצאי־שבת בימים האחרונים של ינואר 1933 במזחלת הרתומה לסוסים, מכיוון שבגלל החורף הקשה נפסקה תנועת האוטובוסים.

אבא היה חוזר הביתה ביום רביעי בערב, כי ביום חמישי הרי התקיים היריד השבועי והיה עליו לעמוד בחנות. הסחורה היתה מגיעה כעבור ימים מספר, בדרך כלל ביום ששי, בתיבות מגדלים שונים, ואני הייתי עוזר לאבא בפתיחת התיבות, בפריקת הסחורה ובהעברתה למקומות איחסונה. זו היתה עבודה לא־קלה, אך כפיצוי מה שימשה העובדה, כי בביתנו היתה הפרנסה מצויה. מה שאי־אפשר היה, לצערנו, להגיד על חלק מהמשפחות האחרות בעיירה, שרובן הגדול אף הוא התפרנס ממסחר.

היריד. מאז שעות הבוקר המוקדמות נשמעו טרטורי העגלות של איכרי הסביבה, שהיו מגיעים לעיירה עם תנובת שדותיהם והיו ממלאים את כל כיכר השוק, מבלי להשאיר כל שטח פנוי, ואף היו פולשים, מחוסר מקום, לרחובות הצדדיים. זה היה, בדרך כלל, יום של פדיון ניכר בחנות, שכן כל איכר היה קונה — לאחר מכירת תוצרתו — כלי כלשהו לביתו: עששית, זכוכית לעששית, צלחת וכדומה. רק מעטים מבני האיכרים היו קונים כוסות. הכלי ששימשם לשתייה היה, בדרך כלל, הספל. כמו כן לא זכור לי שהם קנו כפות, מזלגות או סכינים לפי מספר הנפשות שבבית. כלי סכו״ם אחדים שימשו את המשפחה כולה, כקטנה כגדולה.

חושבני כי חנותו של אבא היתה החנות היחידה מסוגה בעיירה. לא זכור לי שהיתה חנות דומה לכלי־בית בעיירה. אם כי, כמובן, חלק מהמוצרים אפשר היה להשיג גם בחנויות אחרות, בייחוד מוצרי־חשמל, לאחר שהגיע החשמל לעיירתנו — אם אינני טועה, בשנת 1924. אספקת החשמל הראשונה באה מהגנרטור שהניע את טחנת־הקמח של ביטנר; והצרכנית הראשונה שזכתה לאספקת חשמל היתה ריקל לאפטשינסקי, בעלת המאפייה, שהיתה, כפי הנראה, לקוחה חשובה של הטחנה. זכורני כי בערב הראשון הלכנו כולנו לראות את הפלא שבתאורה המודרנית, אשר עתידה היתה להחליף את עששיות־הנפט, ששנים כה רבות היו הורי מוכרים לבני העיירה.

אולם ההתחרות הממשית צצה מכיוון אחר: מסוחרי־כלי־הבית הנודדים ,שהיו באים לשוק בימי היריד, ובייחוד בשבועות שלפני החגים. אלה היו סוחרים זעירים, שהיו נודדים ממקום למקום עם עגלותיהם המיוחדות ופרנסתם היתה על מסחר נוודי זה. כמובן, שבואם לפני החג היה גורם לירידת הפדיון ולקלקול ״עונה״ שלמה דווקא בשעה שציפו להם ביותר. לא היתה ברירה אלא שגם אנו ניהפך לסוחרים נודדים במידת־מה. היינו יוצאים לשוק גם אנו, אבא ואני, עם הסחורה, וזאת בנוסף על המכירה בחנות, בה היתה נשארת אמא.

תארו לעצמכם שסוחר מכובד כאבי היה נאלץ להטלטל לשוק, להקים דוכן ולעסוק בכל גינוני המסחר של המוכר את סחורתו בשוק, על כל הכרוך בזה. אני, הילד, הייתי עוזר על ידו. הייתי שומר שלא יגנבו מהסחורה הפזורה על־גבי הדוכן ומסביב לו. אף לא היה זה מהדברים הקלים להיסחב עם הסחורה מהחנות לשוק, ולהחזירה לפנות ערב לחנות. זכורני אפילו, כי פעמים מספר נסענו לעיירות אחרות לימי השוק בעונה הבוערת. אינני חושב כי היה זה מפאת החיפוש אחר פרנסה. היה בכך מעין "פעולת תגמול" כלפי הסוחרים הנודדים על הסגת־הגבול בשטח המסחר בעיירה, שנחשב מעין מונופול השמור קודם־כל לסוחרי העיירה עצמם.

יעקב הילר בפתח חנותו.
יעקב הילער אין טיר פון זיין געשעפט.

מובן, כי מסחר כזה אינו יכול בלא מכירה בהקפה. ללא הקפה לא היה קיום, חושבני, לשום ענף במסחר, במצב המזומנים ששרר ברוב ימות השנה אצל חלק הארי של המשפחות היהודיות בקולנה. היוצא מזה, כי פנקס החובות, עליו היתה ממונה אמא, הלך והתמלא. ואמא היתה משגרת אותי כמעט כל יום ששי, לאחר שחזרתי מלימודי, כ"שליח מצווה" לגביית חובות. הייתי עובר מקצה אחד של העיירה לקצה השני ורשימת החובות בידי, והייתי מתדפק על דלתותיהם של בעלי־החובות. היתה זו הזדמנות מצוינת להכיר את כל תושבי העיירה, כעשירים כעניים, את מצבם הכלכלי, שהיה משתקף ביכולתם להיענות

לבקשתי לפרוע את חובם (הנמחק מרשימת החייבים, מחדש את ה״קרדיט״ שלו בעתיד). הכרתי את כולם יפה, בייחוד מאחר שהייתי חוזר אל רובם מדי שבוע, הואיל והיו משלמים את חובם בתשלומים פעוטים — אם היו משלמים אותו בכלל.

במשך הזמן הרחיבו הורי את ״שטח הפעולה״ של מסחרם וצירפו, חדשים לבקרים, מוצרים נוספים למכירה. הזכרתי כבר את מוצרי החשמל. זכורני כי בתקופה ידועה נפוצה מאוד מכירת פסלים מחרסינה, מגבס או מברונזה. זה היה מוצר מותרות אשר שימש ליופי — אם אפשר לקרוא לזה כך — בלבד. ומובן מעצמו כי הריווח עליו היה גבוה מזה שנתנו מוצרים אחרים. היו עקרות־בית, שהיתה להן חולשה מיוחדת לקניית פסלים אלה. אחת מהן היתה אטקה הורביץ (אטקה סטונזקי), שביתה ברחוב ווינצנטי נחשב לאחד המפוארים בעיירה. רצונה לקשטו בפסלים מסוגים שונים לא ידע גבול. מניעה כלכלית למימוש רצון זה לא היתה, מכיוון שהפרנסה מהברחת סחורות שונות לגרמניה היתה מספיקה אפילו לקניית ״מוזיאון״ שלם של פסלים כאלה.

בעל־הבית שלנו היה בעל־בית טיפוסי, שהיה תמיד בדעה כי הוא מקופח על־ידי הדייר. שום דמי־שכירות ששילמנו לו לא סיפקוהו. אולי היתה נעוצה הסיבה בכך, שהיתה זו החנות היחידה בבניין ביתו. ועוד איזו חנות: נמצאה בפינת שני רחובות וחזיתה פנתה אל כיכר השוק. זכורני שכאשר היה מתקרב סוף השנה, היו ביקוריו של בעל־הבית בביתנו תוכפים והולכים. היתה לו שיטה מובהקת כדי להוות לחץ: היה בא ומתיישב בדירתנו משך שעות שלמות. ערבים שלמים לא היה זז ממקומו, משל היה רוצה להדגיש את בעלותו (דבר שאיש לא חלק עליו). סחיטה זו לא היתה מאחרת להביא תוצאות: הוא היה משיג העלאה ניכרת בשכר־הדירה.

משה בריזמן / תל־אביב

בעלי־המלאכה בעירנו

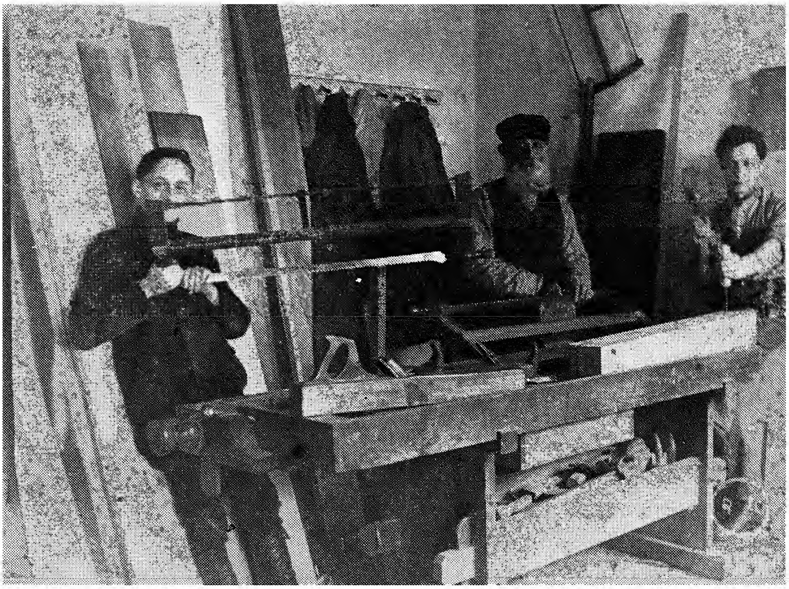
כמחצית האוכלוסיה היהודית בקולנה היו בעלי־מלאכה והתפרנסו מיגיע־כפיהם. עתה, אחרי השואה, כמעט שלא נשאר איש היכול לספר על שכבה זו. לכן אנסה אנוכי לדלות מזכרוני, מזמן שהותי בבית אבא, אשר היה אחד מנציגיהם הבולטים של בעלי־המלאכה במשך תקופה ארוכה עד פרוץ מלחמת־העולם השנייה, ועד עלייתי ארצה בשנת 1935.

הדמויות הטיפוסיות של בעלי־המלאכה מהתקופה שלפני מלחמת־העולם הראשונה, כפי שהן זכורות לנו, היו יהודים יראי־שמים, שחיו על העבודה ועל התורה. היו אלה אנשים ישרים ותמימי־דרך; יהודים שהיו מתחילים את יומם מוקדם לפני זריחת השמש, בתפילה בבית־המדרש, הקדישו את היום לעבודה, והיו גומרים אותו בבית־המדרש מאוחר בלילה בלימוד הדף היומי. בין זה לזה היו מוצאים זמן למעשי צדקה, ואילו בזמן העבודה עצמה היו ממלמלים פרקי תהלים.

כולנו זוכרים את ר' טוביה דמבוביץ' הנפח ואת שותפו ר' יענקל בריקמן; את ר' שמואל־גדליה ירוזלימסקי השען, שהיה אחד מבעלי־התפילה המקובלים ביותר בחגים, ובמיוחד בימים־הנוראים; את ר' משה'קה בריקמן הנפח. לר' משה'קה זה היו בנים עשירים באמריקה. הם לא רצו, ובוודאי גם לא היה להם נאה, שאביהם הזקן ימשיך בעבודה הקשה בנפחייה. הם הצליחו, אחרי מאמצים גדולים, לשדלו שיסע אליהם לאמריקה. אבל מה היתה רבה התדהמה בעיירה, כשחזר ר' משה לקולנה אחרי כמה חודשי שהות בארץ, שכה רבים ייחלו להגיע אליה. הוא טען, שאינו יכול להיות בבטלה ובאוירה בלתי־דתית, ובמיוחד השפיעה עליו בקשת הבנים שיגלח את זקנו. הוא העדיף לחזור לקולנה ולהמשיך בעבודתו ובאורח חייו, כל עוד הקדוש־ברוך־הוא יתן לו כוח.

וזכור לנו ר' אלטער פלטינוביץ' הנגר, שהיה בעל־מקצוע מעולה. בית־המלאכה שלו משך אליו את כל ילדי הסביבה. שיחק לו מזלו והוא ומשפחתו עלו ארצה ולא פקד אותם הגורל של מרבית יהודי עיירתנו.

אחרי מלחמת־העולם הראשונה, בהשפעת המהפכה הבולשביסטית, היו גם בעלי־המלאכה של עירנו חדורים רעיונות מעמדיים מקצועיים, עם חוש מפותח לסולידריות ועזרה הדדית, אבל רובם המשיכו להיות יהודים יראי־שמים ושומרי־מצוות. הם עסקו בפעולה ציבורית, התארגנו ויסדו מוסדות כלכליים לעזרה הדדית ולעזרה רפואית, וכמובן, השתתפו באופן פעיל בחיי הקהילה.

אלתר פלטינוביץ׳ בנגרייה, בנו מרדכי (מימין) וברל קורנצקי.
אלתר פלטינוביץ׳ אין זיין סטאלער־וואַרשטאַט, זיין זון מרדכי (רעכטס) און בערל קאַרנעצקי.

אחדים מביניהם, כגון אבי חיים־מנחם בריזמן, פסח זלבינסקי וזיסקינד אולדאק, היו בצעירותם תחת השפעתו של נח פרילוצקי והמפלגה העממית שלו ״פאלקס־פארטיי״. הם קראו את העיתון היומי ״מאמענט״ והיו פעילים בארגונים שונים בעיר. הם כיהנו כיושבי־ראש של ארגון בעלי־המלאכה והיו שנים רבות נציגיו בוועד־הקהילה, במועצת עיריית קולנה ובמוסדות כלכליים ובמוסדות צדקה שונים. בגבור האנטישמיות בפולין השתלטה עליהם המחשבה, כי אין מקום אחר ליהודים אלא ארץ־ישראל בלבד.

אתם יחד פעלו פייבל־בונים בוצ׳קו, יהודי אדוק ממשפחת רבנים מפורסמת; אברהם ניפקא; חיים־מנדל בריקמן, שהיה חבר ב״בונד״ אך לא החסיר שום שבת בבית־הכנסת; ועוד אחרים, ששמותיהם כבר אינם זכורים לי. כולם היו בעלי כושר ארגוני, עסקו בפעילות ציבורית והיו אנשים נקיי־כפיים.

הדור הצעיר של שנות השלושים צעד עם הזמן, ומלבד הרעיונות של התקדמות מקצועית היה חדור גם רעיונות פוליטיים. ביניהם היו חברי מפלגות ציוניות, חברי ה״בונד״ וקומץ קטן של קומוניסטים.

למרות השוני בשלוש התקופות שציינתי, היו קווים משותפים, אשר איפיינו את כל אנשי המלאכה בעיירתנו, והם: חריצות, יושר־מידות, סולידריות וחוש לעזרה הדדית. הודות למידות אלה התייחסו אליהם בכבוד גם שכניהם הגויים ואיכרי הסביבה.

בהתחלת שנות העשרים של המאה הזאת התפתחה בקרב בעלי־המלאכה פעילות קוּאו־

פראטיבית. הם אירגנו אז, בין היתר, קואופראטיב של תפרי־נעליים. השתתפו בו, אם זכרוני אינו מטעני, כעשרים איש. ניהל אותו שלום גליקובסקי, איש מוכשר ופעיל מאוד. הקואופראטיב התקיים זמן ממושך למדי, אבל בסופו־של־דבר נאלץ היה להתחסל בגלל המצב הכלכלי הקשה ובגלל חוסר תמיכה מתאימה.

בערך באותו זמן יסד ארגון בעלי־המלאכה קופת מלווה־וחסכון, שנהפכה במשך הזמן לבנק הקואופראטיבי של כל האוכלוסיה היהודית שבעיירה.

בעלי־המלאכה נתנו דעתם גם לעזרה רפואית הדדית ויסדו מעין קופת־חולים של בעלי־המלאכה. החברים היו משלמים סכום שבועי לא גדול ותמורת זה, במקרה של מחלה, היו פונים לקופה ומקבלים פתק לרופא או לחובש (פעלדשער), שהיו מבקרים את החולה ומגישים לו עזרה רפואית. את התשלום בעד הביקור היה הרופא מקבל מן הקופה. מוסד זה היה לעזר רב לכולם ובמיוחד למעוטי־היכולת.

בשנות השלושים נכנס בתוקף חוק האיגודים המקצועיים (צכים), ולפיו כל בעל־מלאכה בפולין, שרצה לקבל תואר אומן (מייסטער), חייב היה להשתייך לאיגוד מקצועי (צך). אך כדי להתקבל לאיגוד, היה צריך לעבור בחינה מקצועית. ארגון בעלי־המלאכה היהודיים דרש, שנציגיו ישתתפו בועדת הבחינות ויהיו רשאים לקבוע את דעתם בקשר למתן התואר וקבלת חברים יהודים לאיגוד. דרישה זאת נענתה בחיוב. אבי היה אחד הנציגים באיגוד.

העבודה בבתי־המלאכה היתה מבוססת על עבודת־ידיים ועל כשרון ונסיון אישי. מכונות חשמליות לא היו בנמצא. לא היה בידי בעלי־המלאכה כסף מספיק כדי רכישת מכונה חשמלית, ואולי, בתנאים של הימים ההם, גם לא היה צורך בהן. ולמרות כל הקשיים והמגבלות הצליחו בעלי־המלאכה, מי בדוחק ומי ברווחה יחסית, לפרנס מיגיע־כפיהם את משפחותיהם ולהקנות לילדיהם חינוך ומקצוע.

שנים רבות חיו דורות שלמים של בעלי־מלאכה בקולנה, עמלו קשה והתפרנסו מעבודתם. הם שרתו בחריצות את האוכלוסיה היהודית ואת הגויים כאחד. וכשהגיעו ימי הפקודה, נספו הם ויתר היהודים בעיירה מידי הרוצחים הנאציים, מבלי ששכניהם הנוצרים ינקפו אצבע להצלתם. גם אבי ואמי חנה־רבקה, אחי אברהם־ברל, שתי אחיותי שרה ואלקה נרצחו כולם ע״י הנאצים. הי״ד!

ועד
הקהלה העבריות
קולנה.

יום כה' ניסן [illegible]

נר. 103/ט.

אן ה' לייבל פנחס

אין תל-אביב

אייער בריוו האבן מיר דעם 26-טן אפריל ה.י. באקומען. אין צווייטן טאג האבן מיר אויך באקומען די סומע 149.78 זל., [illegible] פון אונדזערע קאלנער ברידער אין תל-אביב לטובת אונדזערע ארעמע נויט-לײַדנדע קהלה-מיטגלידער. פאר דעם [illegible] מיר [illegible] שטארק [illegible] מיט דער ארגאניזאציע פון דער [illegible] אין [illegible], [illegible] [illegible] פארשטעלונג [illegible] די [illegible] אין [illegible] - [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

אין נאמען פון אונדזערע נויט-לײַדנדע קהלה-מיטגלידער, וועלכע האבן [illegible] פון דער הי' - [illegible] [illegible] [illegible] דאנקען מיר אייך, אלס דעם קאסיר פון דער [illegible] אין תל-אביב, פאר אייער [illegible] פאר אונדזערע [illegible] און [illegible] [illegible] [illegible] פון [illegible] די נויט פון אונדזערע פארארעמטע קהלה-מיטגלידער. [illegible] די [illegible] דאנק און ברכה פאר אייך, אלע [illegible] [illegible], וועלכע האבן [illegible] בײַ דער [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] דעם [illegible] [illegible] [illegible].

מיר האבן [illegible] אונדזער [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] און [illegible] ישראל [illegible]. [illegible] די [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] קיין ארץ ישראל - [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] האבן [illegible] [illegible] אין אונדזער רשימה [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] אייער בריוו באקומען.

מיר ווינטשן אייך און אלע קאלנער אין ארץ [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] און פרנסה און [illegible]

מיט [illegible] [illegible] און גרוס

[illegible]
פרעזעס פון דער קהלה-פארוואלטונג:

[illegible stamp: ... KOLNIE ...]

[illegible signatures]
אברהם [illegible]
ישראל [illegible]
[illegible]

מיטגלידער
פון מעות-חטים
קאמיטעט:

[illegible stamp: ישראל הכהן ... קאפלאן ...]

צווייִ בריוו

ועד הקהלה העברית קולנה

יום כ״ה ניסן תרצ״ו
נר. 103/5

אַן ה׳ ליובעל פנחס אין תל־אביב

אייער בריוו האבן מיר ד. 26־טן מערץ ה.י. דערהאלטן. אין זעלבען טאג האבן מיר אויך דערהאלטן די סומע 149.78 זל., שטיצע פון אונזערע קאלנער ברידער אין תל־אביב לטובת אונזערע ארימע, נויט־ליידענדע קהלה־מיטגליעדער. פאר פסח זענען מיר געווען שטארק פארנומען מיט דער ארגאניזאציע פון דער זאמל־אקציע אין שטאדט, רעכטצייטיגער שטיצע־פארטיילונג צווישען די ארימע־לייט און דעריבער — נישט געקענט תיכף ענטפערן.

אין נאמען פון אונזערע נויט־ליידענדע קהלה־מיטגליעדער, וועלכע האבן גענאסן פון דער היי־יעהריגער פסח שטיצע, דאנקען מיר אייך, אלס דעם קאסיער פון דער זאמל־אקציע אין תל־אביב, פאר אייער פארשטענדעניש פאר אונזער זאך און מיטארבייט אויפן געביט פון לינדערן די נויט פון אונזערע פאראָרימטע קהלה־מיטגליעדער. נעהמט צו אונזער דאנק און ברכה פאר אייך, אלע איבעריגע יונגעלייט, וועלכע האבן מיטגעארבייט ביי דער זאמל־אקציע אדער געשיינקט זייערע נדבות אויף דעם אזוי וויכטיגן צוועק.

מיר ווינשן אייך און אלע קאלנער אין ארץ פרוכטבארע ארבייט, פיעל גליק און פרנסה און פארבלייבן

מיט טיעפער אכטונג און גרוס

שמואל ישראל הכהן קאפלאן
אב״ד קאלנא

י. הורוויץ (פרעזעס פון דער קהלה־פארוואלטונג)

ניטגליעדער פון מעות־חטים קאָמיטעט:
ברוך משה גליק
אברהם שטערן
יעקב שקליאניעוויץ
לייב סאקאלאווער
פסח זעלווינסקי

ועד הקהלה העברית קולנה

יום א׳ אדר תרצ״ז

אן ה׳ פנחס ליובעל תל־אביב

ג״ה

דער ספעציפישער מצב פון פוילישן יודענטום בכלל און די עקאנאמישע לאגע פון קאלנער קבוץ יידן בפרט צווינגט אונז אויף צו ווענדן זיך ווי פאר אַ יאהרן מיט אַ הייסן רוף צו אייך, אונזערע קאלנער ברידער, וועגן שטיצע פאר אונזערע ארבייטסלאזע און פרנסה־לאזע. די פארצווייפעלטע לאגע פון אונזער קהלה און איהרע הילפס־אינסטיטוציעס ביים יעצטיגן מאמענט האבן מיר געשילדערט אין א באזונדער בריוו צו ה׳ מארקעוויץ מיכאל.

די נויט איז אונבאשרייבליך, די הילפס־מיטלען מינימאלע. די צאהל נויט־באדערפטיגע ארימע־לייט האט זיך נאך פארגרעסערט פון פאר אַ יאהרן און וועט דיזן יאהר באטרעפן לערך נאהנטע 200 פאמיליעס.

ס׳באדייט, אַז 40% פון דער יידישער באפעלקערונג זענען היי־יאהר אנגעוויזן צו געניסן פון שטיצע אויף מצות. און אין געגענפאהל וועט זיי אויסקומען צו הונגערן ח״ו.

ליבער ה׳ ליובעל! מיר ווענדן זיך צו אייך, אלס צום קאסיער פון פאר אַיאהריגן זאמל־קאמיטעט ווי אויך אלס צו א פארשטעהער פון דער יוגענד, אז איהר זאלט אין פארשטענ־דעניש מיט ה׳ מארקעוויץ מיכאל און ראזענבוים שמחה בונים באמיהען זיך תיכף דורכ־צופיהרן א ברייטע זאמל־אקציע אין תל־אביב און אויב מעגליך דורך קארעספאנדענץ צווישן די איבעריגע קאלנער אין חיפה, פתח־תקוה א.א.וו.

העלפט און ראטעוועט אונזערע ברידער פון הונגער נויט אום פסח, יו״ט פון פאלקס־באפרייאונג! מיר שיקן אייך און דער גאנצער יוגענד אונזער ברכה פאר אייך אין לאנד, ווינשן אייך ערפאלג אין דער אונטערגענומענער אקציע לטובת אונזערע נויט באדערפטיגע.

גריסט אין אונזער נאמען קאלנער יונגעלייט, ערוועקט זייער אויפמערקזאמקייט פאר אונזערע באדערפענישן און פיהרט דורך מיט געמיינזאמער אנשטרענגונג די אקציע.

צוליעב אייער געדריקטן מצב איז די אקציע באשטימט אַ גרויסע אנשטרענגונג פאר אייך, אבער ס׳איז אייער מאראלישער חוב צו שפענדן לויט די מעגליכקייטן פאר דעם צוועק.

מיט טיפער אכטונג און גרוס

י׳ הורוויץ (פרעזעס פון דער קהלה־פארוואלטונג)

א. זדראעוויץ (קאסיער)

יוסף פאניץ (סעקרעטאר)

חיי חברה ותרבות

גָּבְהוּ שְׁמֵי עֲיָרָה וּנְגֹהוֹת מָלְאוּ.
עוֹד זֵכֶר הַתְּלָאָה צֵל־דַּק שֶׁל רְעָדָה
אֶת בַּת־צְחוֹקָהּ הֵעִיב, אַךְ בַּד־בְּבַד יָדְעָה
נִפְעֶמֶת לֵב מְאֹד רֹן סְנוּנִיּוֹת־בְּשׂוֹרָה.
צִיּוֹן אֲשֶׁר הָיְתָה נֵר־כְּסוּפִים נוֹגֵהַּ,
הִנֵּה שׁוֹפְעָה הִיא אוֹר וּבְקוֹל עֲנוֹת קוֹרְאָה,
כִּי בָּהּ חוֹנֵן נָשׁוּב נִירִים וְהִתְנַחֵל.
לֹא עוֹד מַשָּׂא־לֵבָב לִכְלוֹת רַק וְיַחֵל...

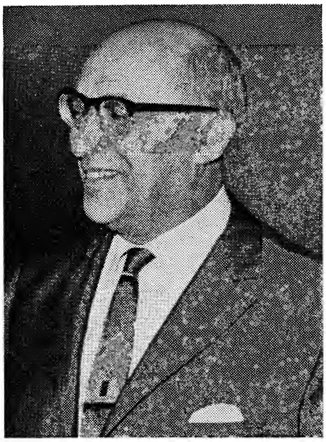
פִּלְאֵי־תְקוּמָה סָפְּרוּ, בְּהַלְמוּת־לֵב שְׁמַעְנוּם —
בָּהּ תִּינוֹקוֹת בָּרְחוֹב בִּלְשׁוֹן תַּנַ״ךְ דּוֹבְרִים
וְזֶה אֶל זֶה עָמָל בָּהּ עִם גְּבוּרָה חוֹבְרִים.
פְּלָאִים כְּבָר חֲדָשִׁים הָיוּ לְבִי צָדִים —
עִם לֵיל מִן הַיְעָרוֹת שִׁירָה עִבְרִית נִשָּׂאָה.
אוֹר מְדוּרוֹת עָלַץ בָּאֹפֶל מַאֲדִים;
חֲלוּצִים בַּיַּעַר וּפְאֵר חָדָשׁ לַנּוֹף —
שָׁם הֵמָּה מִתְקַדְּשִׁים צִיּוֹנָה לַעֲלוֹת...

אהרן מאירוביץ׳

אייזיק רמבה

ההסתדרות הציונית בקולנה

ניצני הפעילות

עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, בימי שלטון הצאר, רכשו כמה מאזרחי קולנה מניות של בנק "אוצר התיישבות היהודים", שהוקם ביוזמתו של הר־צל. מניות אלה היו במשך שנים רבות מקור־גאווה לכל בני המשפחה של בעלי־המניות, כהוכחה חותכת לקשרים העמוקים עם רעיון תחיית ארץ־ישראל. אולם כל אלה היו בבחינת שיבולים בודדות בשדה. התחייה הלאומית היתה עדיין בגדר חלום לא רק בשביל בני העיירה אלא לכל יהודי אירופה המזרחית, שכן התנועה הציונית נחלשה מאוד אחרי פטירתו של הרצל.

התעוררות אדירה של הרעיון הציוני חלה בימי מלחמת העולם הראשונה. גם לקולנה הגיעו שמועות על המאמצים הנעשים על־ידי גדולי האומה, הן אצל ראשי בנות־הברית, ואנגליה בעיקרה, והן אצל הגרמנים, לאפשר התיישבות יהודים בארץ־ישראל. כמו כן עברה השמועה, כי זאב ז'בוטינסקי מנהל משא־ומתן על הקמת לגיונים יהודים, שיכבשו את ארץ־ישראל מידי התורכים.

הפעולה הארגונית הציונית הראשונה בקולנה בוצעה לאחר הכיבוש הגרמני. היא התחילה לא במסגרת של ארגון פוליטי כי־אם כאגודה ספרותית, בביתו של ר' בנימין אבקביטש, בכיכר השוק. האגודה הספרותית ניהלה עבודה תרבותית ענפה. בכל ליל־שבת היו מתאספים, מקיימים הרצאות על נושאים ספרותיים, תרבותיים וחברתיים. במקביל יסדו בשנת 1916 את ה„יוגנט ביבליאָטעק", שבין יוזמיה היו דב (ברל) בורשטיין ומשה יוסף רמבה. הקמת הספרייה הרגיזה את מנהיגי היהדות החרדית בעיר, שראתה בכך מעשה־פריצות. מר יוסף שטשאווינאוויטש, שנחשב עם הנאורים הראשונים בקולנה, היה מנהל ויכוח קולני עם האדוקים על ה"פורנוגרפיה" בספרייה. הללו ראו בספרי שלום־עליכם ספרי־פריצות, העלולים להוריד את הצעירים והצעירות מהדרך הישר. הספרייה היתה בבית קורקביטש, בצד אחר של כיכר־השוק.

הספרייה הולידה את ה"טורן פאראיין". אגודה לספורט ולהתעמלות, שבראשה עמד הלברשטאט. הוא היה פקיד ב"קרייז־אמט", במשרד־המחוז של שלטון־הכיבוש הגרמני. באותו משרד עבד גם ברל בורשטיין. ראש העירייה (הבירגערמייסטער) היה יצחק וויינשטיין. האימונים הראשונים של ארגון־הספורט התקיימו בצריף. לאחר מכן היו נערכים תחת כיפת השמים, על משטח רחב־ידים ב"כביש של ווינצנטי".

לא עברו ימים רבים וכמה מעסקניה של האגודה הספרותית ומפעיליה של ספריית־הנוער מצאו, כי תחום־העבודה שלהם הוא מצומצם מדי, והם יזמו את הקמת ההסתדרות הציונית. ראשוני הפעילים בהסתדרות הציונית היו האברכים המבוגרים שבעיירה: ר׳ שמואל פאניטש, יוסף פאניטש (המורה הג׳ינג׳י), יוסקה פאניטש (להבדיל מן הקודם, האחרון היה אחיו של ר׳ שמואל פאניטש). יעקב צינוביטש, הרשל רוזנפלד והמורה גדליהו אלליע. בתקופה יותר מאוחרת הצטרפו אל הפעילים זליג קרלנשטיין, אברהם ציביאקובסקי וקלמן זאביעלאק.

ועד הכזר בשנת 1934. דער באזאר קאמיטעט אין יאר 1934.
רחל קיימן. וולוול בורקובסקי. רבקה מרגלית. אסתר־רחל דודוביץ׳. נחום פיקרביץ׳.
זלדה ז׳באבי־סוקול. משה רוזנבוים. רוזה אבקביץ׳. שרה לובל.
אריה־לייב מרגלית. זליג קרלנשטיין. יענקל צינוביץ׳. שרה קרלנשטיין.

הפעילות הראשונית של האגודה הציונית התנהלה בשני מישורים. המישור האחד — הסברה. אחת לשבוע היתה מתקיימת שיחה ובה פירשו את מאורעות השבוע שנודעו מתוך העיתונים אשר הגיעו מוורשה. הפרשנים העיקריים היו משה מורגנשטרן, שמואל פאניטש, הרשל רוזנפלד, זאב (וולוול) בורשטין ויעקב צבי הורביץ׳. נוסף לשיחה השבועית היה האולם פתוח מדי ערב בערב, והיו בו עיתונים וספרים לקריאה. הצעירים והצעירות היו מתכנסים, קוראים משוחחים ומבלים בצוותא. זה נתן דחיפה להקמת הסקציה הדרמתית, בראשותו של ישעיהו בריזמן, בנו של ר׳ ברל הדיין, אשר אירגן גם מקהלה מצוינת. המישור השני היה אוסף כספים למען הקק״ל (ה״נאציאנאל פאנד״), שעד אשר הוכרזה ״קרן היסוד״, לאחר מתן הצהרת בלפור, היתה הקק״ל האמצעי היחיד של התרמה למען ישוב ארץ־ישראל.

יחידים בעיר שקיימו שותפות עם לא־יהודי — סומר. שותפות זו באה כתוצאה ממיזוגן של שתי חברות. כדי להקים סוכנות ייצוא לחו״ל היה דרוש רשיון מיוחד מטעם השלטונות. שתי המשפחות הורביץ וסומר הצליחו להשיג זכיון מסוג זה. בני משפחת הורביץ הבינו, שהזכיון שבידם יהיה בטוח יותר אם ייכנסו לשותפות עם לא־יהודי; ואילו האדון סומר ידע, שמשפחת הורביץ תביא לו לקוחות יהודים והוא יוכל להפיק רווח הגון על־ידי הענקת שמו לחברה. סומר לא היה מבני המקום. הוא הגיע לקולנה בתור פקיד גבוה במשרד המחוזי, אך מלכתחילה נשא עיניו לרווחים נוספים. הוא ניצל את קשריו במשרדי הממשלה והשיג זכיון לסוכנות ייצוא. אז עזב את עבודתו המשרדית, נכנס בשותפות עם משפחת הורביץ וראה ברכה בעסקיו.

הסוכנות של הורביץ־סומר היתה העסק היהודי היחיד בעיר שקיים משרד משלו. ניהל את המשרד בצלאל רוזנבוים, החי כיום בניו־יורק. רצה הגורל, כי שני יהודים שהיו קרובים לענייני סחר הסוסים בקולנה, ניצלו מהשואה, והם מר בצלאל רוזנבוים ומר ברל בורשטיין, מי שהיה מנהל הפנקסים וכותב הבקשות לרשיונות ייצוא עבור מספר סוחרים בעיר.

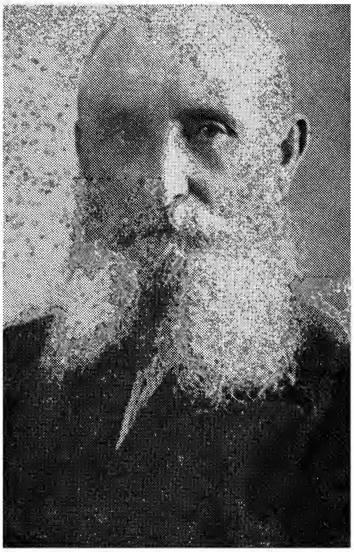
בתקופת עבודתי בלשכת המסחר בוילנה הייתי מעורב אישית בדיווח העניינים על נושא זה למיניסטריון המסחר הפולני. יצוא הסוסים התנהל תחת פיקוחה של לשכת המסחר בוילנה. בעלי־אחוזות והארגונים בהם היו מאוגדים גילו קנאה רבה על שענף מסחרי זה נתון בידים יהודיות. משרד החקלאות בממשלת פולין, אשר בידיו היה הפיקוח על יצוא בעלי־חיים לארצות־חוץ, ניסה להקים ארגון לא־יהודי והעניק לו זכיון לייצוא בהמות עבודה. לשכת המסחר, שמתפקידה היה לשמור על האינטרסים של היצואנים הותיקים, עשתה במקרה דנן את ההיפך וניסתה להשמיט ענף מסחרי זה מידי היהודים. ארגונים לא־יהודיים מעודפים על־ידי הממשלה ניסו לייצא סוסים בכוחות עצמם, אך כל הנסיונות הללו נסתיימו בכשלון. סוחרי הסוסים מקולנה, שהתמחו בענף משך דורות, שמרו על עמדתם, וזאת בעיקר הודות לאימון הרב שרחשו להם הלקוחות בארצות חוץ. הללו סירבו להתקשר עם סוחרים פולניים, למרות ההקלות שהבטיח להם משרד החקלאות הפולני.

עם זאת ידע סחר הסוסים עליות וירידות. המסחר מעולם לא התנהל על מי מנוחות. היו תקופות בהן הפסיקו הלקוחות בחוץ לארץ, מסיבות שונות, לייבא סוסים. בימי משבר כאלה נפגעו קשות הסוחרים וגם כל אלה שהתפרנסו מענף זה בעקיפין. כתוצאה מכך נגרמה ירידה בפעילות הכלכלית בעיר כולה.

ובעוד אנו דנים ב״מסכת סוסים״, מן הראוי לציין שמימון העיסקות התנהל בצורה פרימיטיבית ביותר. בקולנה לא היה קיים בנק מסחרי והאשראי שהיה דרוש למימון קניית הסוסים ושילוחם ללקוחות בחו״ל, כמו במסחר התבואה, סופק על־ידי אנשים פרטיים. בדרך כלל חלפו שבועיים־שלושה עד שהסוחרים, שהשקיעו כספם ברכישת הסוסים, קיבלו את התמורה מלקוחותיהם בארצות חוץ. לאיש מהם לא היה הון משלו כדי מימון העיסקה בכוחות עצמו. לייב סוקול, שעבד בשותפות עם מוטל ז׳ולונדז׳ הלומז׳אי, היה ספק המזומנים העיקרי. שניים אלה הצליחו לייסד קרן בערבותם, בה הפקידו חסכונותיהם יהודים ולא־יהודים כאחד, ובקרן זו מימנו את מסחר הסוסים הבינלאומי שניהלה קולנה. מוטל ז׳ולונדז׳ אף הצליח לקשור קשרים עם הסניף הלומז׳אי של הבנק הפולני והיה מקבל בבנק הממלכתי הלוואות בסכומים ניכרים תמורת הבטחה להחזיר את חלקן במטבע חוץ, אותו השיג מהיצואנים היהודים בקולנה.

עסקי פטריות ודגים

ברצוני להזכיר כאן מוצר יצוא שני מקולנה — פטריות טריות. היערות מסביב לעיר, ובמיוחד בקירבת הכפר קוזיול, היו מלאים פטריות. סבי, מיכאל מרקביץ', היה מייצא פטריות לגרמניה ולשויצריה עוד לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה. בתקופת הכיבוש הגרמני התרחב המסחר בפטריות וקשרים חדשים נקשרו בין הספקים ולקוחותיהם. היה זה איפוא טבעי, שאחר המלחמה המשיכו סבי, אבי ודודי לעסוק בענף מסחרי זה.

ר' מיכאל מרקביץ'

דויד סוסנוביץ'

עסקי הפטריות היו עונתיים, הם התנהלו באביב ובראשית הקיץ בלבד. תחנות לאיסוף פטריות הוקמו בקוזיול ובכמה כפרים סמוכים. קוזיול היתה מוקפת יערות אורן ונעשתה לתחנת־איסוף מרכזית. בלקיטת הפטריות עסקו בעיקר ריבות כפריות ולעתים ילדים רכים. הם נהגו לסחוב את הסלים המלאים עם השלל היומי למרחק של 10—25 קילומטר עד לקוזיול, שם קנו מהם הסוחרים את הסחורה הטרייה, מיינוה וארזוה. בעונה צריך היה להכין את משלוחי הפטריות מדי יום ביומו, מכיוון שבימים ההם טרם היו תנאי איחסון נאותים. תחנת המשלוח הקרובה ביותר היתה בעיירה הגרמנית דלוטוו, ששכנה במרחק ארבעה קילומטר צפונית מקוזיול. כביש לא היה בין קוזיול לדלוטוו והמשלוחים התנהלו בעגלות על פני דרך עפר. כשעה וחצי נמשכה הדרך בעגלה רתומה לסוסים. הניתורים של העגלות על פני דרך העפר פגעו לא אחת בפטריות הרכות והמשלוח כולו היה ניזוק והסוחרים היו מפסידים את כספם. לימים הוכנסו לשימוש עגלות מיוחדות למטרה זו, בעלות קפיצים גבוהים, והפטריות היו מגיעות ליעדן במצב תקין. מעיירת הגבול הגרמנית הועברו משלוחי הפטריות ברכבת לבתי־חרושת לשימורים ברחבי גרמניה ובשויצריה. חלק מהמשלוחים נמכר בשווקים המקומיים לתצרוכת פנימית.

לסבי היו קשרים נרחבים עם לקוחות בחוץ־לארץ ועם בעלי בתי־חרושת לשימורים. הוא נהג להתכתב עמם בדואר, כשהוא כותב את מכתביו על גלויות קטנות בכתב־יד ומקבל מהם תשובות במעטפות מרשימות, שהכילו מכתבים מודפסים במכונת־כתיבה. סבי פיתח יחסי־מסחר נרחבים ונהנה מאימון מלא מצד לקוחותיו. אולם תנאי התחבורה הנחשלים והאיחסון הלקוי הקשו על הרחבת העסקים. העדר תנאים מתאימים וכן נגע פטריות־הבר הרעילות היוו את הבעייה העיקרית בעסק. הפטריות צצות, כידוע, מייד אחר הגשם. השפע המיידי בימות גשם והמחסור בסחורה בימים שחונים הכבידו על ניהול העסקים בצורה סדירה. נוסף על כך צריך היה לעמוד בהתחרות עם המשפחות האחרות שנכנסו לעסקי פטריות, במיוחד עם משפחת קיימאן, שניסתה להשתלט על הענף ואף הצליחה בכך הודות לקשריה המיוחדים עם התעשיין אוטו שרמאן מקניגסברג. סחר הפטריות היה עסק עונתי מובהק. הוא התנהל לכל היותר במשך 12 שבועות בשנה ותמיד היה מושפע ממזג־האויר, ובעקבות זה עלו וירדו המחירים שהציעו הלקוחות הגרמנים. הסיכון במסחר מסוג זה היה רב. ברגע שעלו המחירים, נתפתו הסוחרים לקנות כמויות גדולות, ובסופו של דבר נאלצו למכור את הסחורה במחיר נמוך בשל השפע שהציף את השוק. לא אחת יצאה עבודתם המפרכת בהפסד.

מסחר עונתי שני, שאף הוא היה קשור עם הקירבה לגבול, היה שיווק דגים. פרוסיה המזרחית, ובעיקר סביבת האגם המאזורי, המרוחק 30—40 קילומטר מקולנה, היה עשיר בדגה מכל הסוגים. בענף זה התנהלו העסקים בכיוון ההפוך: הסוחרים היהודים מקולנה היו מייבאים דגה מפרוסיה המזרחית. אבי, דוד סוסנוביץ׳, סבי ובני משפחת הורביץ עסקו ביבוא דגים מפרוסיה המזרחית לפולין ושיווקו אותם לעיירות הסביבה ולערים הגדולות המרוחקות יותר, כגון לומז׳ה, ביאליסטוק, וורשה. בשל העדר אמצעי־קירור היה גם מסחר הדגים בדומה למסחר הפטריות, כרוך בסיכון רב. בימות החורף היו נוהגים בעלי־עגלות לכרות גושי קרח מהנהרות הקפואים, לאחסנם במרתפים חשוכים ולכסותם בנסורת עצים וקש. עד היום אני מתפעל מכושר המצאתם של ספקי הקרח, שעלה בידם לשמור על סחורתם משך חודשים רבים מבלי שתעמוד לרשותם תחנת כוח חשמלי. למרות המחסור בתנאי איחסון היה מסחר הדגים עסק משגשג, אך הוא נפסק בעקבות הגבלות היבוא שהטילה הממשלה. לממשלת פולין היה הסכם מסחרי עם גרמניה, שהגביל את היבוא ההדדי משתי הארצות למצרכים חיוניים בלבד, והדגים סווגו כמצרך בלתי־חיוני. כל עוד שררו יחסים תקינים בין שתי המדינות, הצליחו סוחרי הדגים לעקוף איך שהוא את החוק, אך עם גבור המתיחות הפוליטית בין פולין וגרמניה, נפסק היבוא כליל.

מן המסופר לעיל אפשר לראות, שהסוחרים היהודים בקולנה השכילו להפיק תועלת ממיקומה הגיאוגרפי של עירם. במאמץ בלתי־נלאה פיתחו פעילות כלכלית, שהתפשטה על פני פולין כולה, ואף חדרו לשווקים בארצות חוץ.

"מעמד העמלים" בקולנה

שונה היה מצבם של הרוכלים, הסוחרים הזעירים ובעלי־המלאכה למיניהם: חייטים, סנדלרים, אופים, נגרים, נפחים, בנאים ואחרים. עסקיהם היו מוגבלים לשרות האוכלוסיה המקומית בעיר והכפריים שהגיעו אליה בימות השוק. בתי המלאכה שלהם היו פרימיטיביים ביותר. הכלים שבידיהם היו פשוטים למדי. כפי שכבר ציינתי קודם, לא היה חשמל בעיר

עד שנת 1928, וגם לאחר שהעיר חוברה לרשת החשמל, הוגבל הזרם לצרכי תאורה בלבד; ובלאו־הכי לא נמצאו בעלי־מלאכה בעיר שידם השיגה להצטייד בכלים מופעלים בזרם חשמלי.

ההתחרות בקרב בעלי־המלאכה על העבודה המצויה היתה רבה, יותר מאשר בשטח המסחר, ורק מעטים מהם הצליחו להוציא מחייתם מעמל כפיהם. רובם חיו בתנאי דלות. חלקם הצליחו לקשור בין הקצוות רק הודות לתמיכתם של קרובים שהיגרו לאמריקה. אך למרות מצוקתם הרבה שאפו בעלי־המלאכה להעניק השכלה וחינוך נאות לילדיהם. שאיפתו של כל אב היתה למנוע מבניו את המצוקה שהיתה מנת חלקו. את הסיכוי לכך ראה בהשכלה. החייטים, הסנדלרים, הנפחים והנגרים לא חסכו עמל מעצמם כדי להבטיח עתיד טוב יותר לילדיהם. רבים מבין הילדים, שישבו על ספסלי הגימנזיום בקולנה, היו בניהם ובנותיהם של בעלי־המלאכה, האביונים המרודים שבעיר.

הארגון הכלכלי והחברתי של קהילת יהודי קולנה התבסס, בדומה לעיירות יהודיות אחרות בפולין, על יסוד חלוקה לפי משלח־היד ומקורות הפרנסה. בקולנה היו אגודת סוחרים, ארגון בעלי־מלאכה ואפילו אגודה מקצועית של בעלי־מלאכה לא־עצמאיים, שרובם שימשו כשוליות אצל חייטים, סנדלרים, מסגרים ושאר בעלי מלאכה. חברי האגודה הזאת היו רובם נערים ונערות למטה מגיל עשרים. צעיר שהגיע לפרקו ונכנס בעול משפחה חייב

ועדה טכנית של חוג הסטודנטים. א טעכנישע קאמיסיע פון סטודענטן קרייז.
איטקה זילברמן. שמחה שקלניביץ׳. מרדכי בריזמן. צירנה זדרוייביץ׳.
חיים־עזרא סוסנוביץ׳. רייזל ציביאקובסקי. איצ׳ה־לוזר גומוביץ׳. רעיה אגרנינוק. משה כהן.

היה להקים בית־מלאכה משלו או שהיגר אל ארצות מעבר לים, ובכך הופסקה אוטומטית חברותו באגודה. זכורני, שבאחד מביקורי בעיר הולדתי, בתקופת חופשת הקיץ באוניברסיטה, באתי במגע קרוב עם חברי "מעמד העמלים" בעירנו קולנה. ביחד עם אלי בורשטיין, אלתר קרלנשטיין, פישל הורביץ, מוטל בריזמן ושמחה שקלנביץ' ניסינו לארגן שיעורי־ערב בחסות המועצה המרכזית לחינוך אידישאי, שהיתה באותה תקופה תחת הנהגת ה"בונד". סבורים היינו, שיהיה זה טוב להעניק מעט השכלה לנוער העובד, אשר נבצר ממנו לבקר במוסדות השכלה תיכוניים וגבוהים. יידיש היתה השפה היחידה בה אפשר היה לנהל את השיעורים. זו היתה שפת האם של הצעירים הללו. הם ידעו מעט עברית, ובפולנית השתמשו כשפת עזר במקרה הצורך. יידיש היתה, איפוא, השפה הטובה ביותר לקשור עמהם מגע. בדרך זו יכולנו גם להמשיך בעבודה החינוכית מבלי שהשלטונות הפולנים, אשר עקבו בעין פקוחה אחר כל התארגנות, ישימו מכשול בדרכנו ויפרשו את פעילותנו כהתארגנות פוליטית. הצלחנו להשיג למטרתנו חדר בעליית־גג, הבאנו לשם כמה שולחנות וספסלים, והפכנו את המקום לכיתה בה התנהלו השיעורים.

אלי בורשטיין, שהיה חבר פעיל ב"בונד", עשה נסיונות נואשים להחדיר את עקרונות ה"בונד" להכרתם של התלמידים, אך הוא מעולם לא הצליח בכך. "הפרולטריון היהודי" בקולנה לא היה בעל הכרה פוליטית. לנערים ונערות אלה, שבאו אחר יום עבודה מפרך לשמוע מעט תורה מפינו, היו זרות בעיות מאבקו של מעמד הפועלים, אשר דוקא העסיקו את הפועלים היהודים בערים הגדולות. הפער בין המעבידים והעובדים השכירים בקולנה לא היה עמוק דיו כדי ליצור הפרדה חברתית ומעמדית. מספרם המועט של השכירים בקרב האוכלוסיה היהודית היה אולי הגורם העיקרי, שמעולם לא נוצר בעירנו הבדל מעמדות מובהק. אך במובן החברתי ההבדל היה בולט.

נער, אשר שימש כשוליה אצל בעל־מלאכה, טיפח בסתר לבו את התקווה להקים בעתיד בית־מלאכה משלו. שאיפה זו העמידה אותו אוטומטית בדרגה חברתית נמוכה יותר מהסוחרים ובעלי־המקצועות החופשיים העתידים. מבחינה כלכלית יכול היה בעל־המלאכה להסתמך אך ורק על מה שמסוגל היה לייצר בכפות ידיו, ללא כלי־עזר מכאניים ובלי סיכוי סביר להעסיק פועלים שכירים. לכל היותר יכול היה להסתייע בשולייה אחד או שניים, והשכר שהיה באפשרותו לשלם להם היה כה מועט, עד שאי־אפשר היה לצפות מהם לעזרה ממשית. תמיד היה מחסור בעבודה והמאבק על הקיום לא פסק מעולם.

בעלי־המלאכה היו מאוגדים באגודה משלהם — אגודת עובדי־הכפיים. היו להם מנהיגים טובים, ואזכיר כאן כמה מהם: פייבל בוצ'קו, חיים מנדל בריזמן, פישל מרביט, משה לייבל לובל. אלה השמות העולים בזכרוני בעת כתיבת שורות אלה. העובדה שבפולין הקדם־מלחמתית חייבים היו כל בעלי־המלאכה להיות מאוגדים בגוף מרכזי, אשר בראשו עמדה התאגדות בעלי־המלאכה, סייעה להתלכדות סביב האגודה המקומית. כתוצאה מכך צצה ברחבי פולין, בכל עיר ועיירה, רשת ענפה של איגודים מקצועיים מבוצרים היטב. מובן שבכל מקום ומקום פעל איגוד יהודי בצד פולני.

מבחינה כלכלית לא היתה נטושה כל התחרות בין התאחדות הסוחרים לבין האיגודים המקצועיים. לכל אחד מהם היו בעיות וטרדות משלו, והם ניסו למצוא להן פתרון באמצעות המשרדים הראשיים בוילנה ובוורשה. במישור החברתי נתקלו נציגיהם זה בזה בניהול המוסדות היהודיים, כמו הקהילה, הרבנות, הבנק השיתופי המקומי וכיוצא בזה.

ועד הקהילה בשנות השלושים. דער ועד הקהלה אין די דרייסיקער יארן.
פסח זלבינסקי. זליג קרלנשטיין. יוסף פאניץ׳ (המזכיר, סעקרעטאר)
יוסף הורביץ (יו״ר, פארזיצער). זאב רמבה. אברהם זדרוייביץ׳. חיים־מנדל בריזמן.

הקהילה

בפולין הקדם־מלחמתית היה לקהילה היהודית מעמד רשמי מוכר על־ידי הממשלה. הקהילות הוקמו על פי חוקים מיוחדים שנתקבלו ב״סיים״ (הפרלמנט הפולני). לכל עיר ועיירה היתה קהילה משלה, והנהלה נבחרת בראשה. מספר חברי ההנהלה נקבע לפי גודל האוכלוסיה היהודית במקום. הקהילה היתה אחראית לכל המוסדות הדתיים, מוסדות הסעד, סדרי הקבורה, ומעל לכל — לרבנות ולבתי־הכנסת.

הבחירות לקהילה נערכו על בסיס דמוקרטי: כל גבר יהודי מעל לגיל עשרים־ואחת היה בעל זכות הצבעה. שלושה סקטורים הגישו את רשימות המועמדים: המפלגות הפוליטיות — החל מה״אגודה״, דרך המפלגות הציוניות למיניהן, וכלה ב״בונד״; התאחדות הסוחרים והתאגדות העובדים השכירים. מובן שגם בין המועמדים של הגופים הכלכליים היו אנשי מפלגה, ובשעת הדחק, כאשר למפלגה כלשהי לא היה סיכוי להכניס נציג משלה להנהלת הקהילה, היתה תומכת ברשימה בה הופיע אחד מחבריה בתור חבר נשוא־פנים בהתאחדות הסוחרים או כאיש התאגדות השכירים.

חברי התאגדות בעלי־המלאכה בקולנה הצטיינו בכושר ארגוני מבריק, וכפי שכבר ציינתי, עמדה בראשם מנהיגות מוכשרת. הם הצליחו תמיד להשיג נציגות חזקה בקהילה ובמוסדות המסונפים לה. כמו כן היו מיוצגים היטב בהנהלת הבנק השיתופי.

בדרך כלל התנהלה העבודה במוסדות השונים תוך שיתוף פעולה בין נציגי הארגונים הכלכליים. מעולם לא הגיע לידי חיכוכים רציניים בין נציגי התאחדות הסוחרים לבין נציגיה של התאגדות השכירים. לעומת זאת גילו נציגי המפלגות קנאות קיצונית גם כאשר עמדו על הפרק עניינים שוליים. בית־הכנסת, ששימש מקום מרכזי לויכוחים פוליטיים, סאן לעתים קרובות מצעקות ומריבות קולניות בין אנשי ה"אגודה" וחברי המפלגות הציוניות. אולם הניגודים הפוליטיים, המלווים על פי רוב ויכחים ומריבות, לא מנעו מהאנשים שחיו כל ימי חייהם בשכנות טובה והכירו איש את רעהו מילדותם, לעבוד יד ביד ולחפש פתרונות לבעיותיהם הכלכליות והחברתיות.

הקהילה היתה מוסמכת לגבות מסים מהאוכלוסיה היהודית. המסים נגבו בהתאם למס ההכנסה שהאנשים שילמו לאוצר המדינה. הכנסות הקהילה הושקעו בהחזקת בתי־הכנסת, הרבנות, חינוך חינם לילדי העניים, וממעט הכסף שנותר בקופה חולקו קיצבות לזקנים גלמודים, אלמנות ויתומים. תקציב הקהילה היה מוגבל יחסית. בקושי הספיק לאחזקת בתי־הכנסת, הרבנות ושאר הצרכים הדתיים של בני העיר. למזלם של יהודי קולנה נתברכה הקהילה ביו"ר בעל כושר ארגוני נפלא, יוסף הורביץ, שעמד בראש הקהילה שנים רבות והוא הדריך אדם צעיר ומוכשר, את יוסף פאניץ׳, לשמש כמזכירו. במובנים רבים שימש הארגון הטוב בקהילת קולנה דוגמה לקהילות היהודיות שבערי הסביבה. עובדה זו לא נעלמה מעיני השלטונות הפולניים, וכאות הוקרה להישגיו של יו"ר הקהילה יוסף הורביץ הוענק לו אות־הצטיינות מיוחד על שרותיו הטובים לקהילה היהודית בעירו.

פעולות סעד

הפעילות החברתית בעיר התרכזה בעיקר סביב ענייני סעד ועזרה הדדית. די להזכיר רק כמה ממוסדות הסעד כדי לקבל מושג מה היה טבעם והיקף פעילותם. "לחם עניים" היה שמו של ארגון סעד מנוהל ע"י נשים צדקניות מבנות העיר. שנים רבות עמדו בראש הארגון אמי, ליבה סוסנוביץ׳, ולאה הורביץ, רעייתו של יוסף הורביץ, מי שהיה יו"ר הקהילה בשנות ה־30 במשך עשר שנים רצופות ונשיא התנועה הציונית המקומית. אגודת הסעד "לחם עניים" גייסה את כספיה ממגבית שבועית, שמתנדבות היו עורכות מדי שבוע בכל בתי־האב שבעיר. מפרק לפרק "התעשרה" קופת האגודה מתרומה ששיגרו בני קולנה אשר היגרו לאמריקה, לגרמניה או לארצות אחרות. הכספים שנאספו חולקו בין המשפחות העניות ביותר שבעיר, שממש רעבו ללחם, ומכאן שמה של האגודה.

אגודת־סעד מיוחדת במינה היתה זו של מרדכי זונדל מרגוליס, שניהל אותה לבדו. מרדכי מרגוליס היה נוהג לעבור מבית לבית ולאסוף תרומות עבור נצרכי העיר. בימות הקיץ היה קונה, בכסף שאסף, עצים וחומרי־הסקה, אשר מחירם באותה עונה היה נמוך יותר מאשר בעונת החורף. הוא היה מאחסן אותם בחצר הקהילה ורק בהגיע ימי־הכפור הקשים, כאשר שרר קור של 20—25 מעלות מתחת לאפס, היה פותח את מחסנו לנצרכי העיר. מפעלו של מרדכי מרגוליס ראוי לציון מיוחד, הואיל ואיש זה הציל, פשוטו כמשמעו, נפשות מישראל. שכן את עציו חילק מרגוליס רק בימי הכפור האכזריים ביותר, כאשר נשקפה סכנה לחייהם של תינוקות וילדים רכים בבתים הבלתי מוסקים של נצרכי העיר.

מוסד סעד אחר היתה אגודת "שומרי חולים". התנדבו אליה נשים וגברים. בקולנה לא

היה בית־חולים וגם אחות "לרפואה" לא היתה. במקרה של חולה אנוש במשפחה היו בני־הבית נופלים מרגליהם בטפלם יומם ולילה בחולה. חברי האגודה היו מתנדבים להחליף את בני המשפחה ליד מיטתו של השכיב־מרע ומאפשרים להם להחליף כוח ולצאת למספר שעות לעסוק במלאכתם או בעסקיהם למען לא יישארו ללא פרנסה.

היתה כמובן גם "חברת קדישא" המסורתית, שחבריה ערכו סדרי קבורה חינם לעניי העיר, אך גבו שכר ממשפחתו של נפטר אמיד.

הנהלת חברת נשים "לחם עניים". פארוואלטונג פון פרויען פאריין "לחם עניים".
עטקה בורשטיין. ריקל לפצ׳ינסקי. סטביסקי. חנה לבוביץ׳. רבקה מרגלית. זלדה (סוקול).
טויבה שקלניביץ׳. לאה קרלינסקי. לאה הורביץ. אשת יעקב צבי הורביץ. ליבה סוסנוביץ׳.

ארגוני הסעד למיניהם (כגון "לחם עניים") הציגו לעצמם מטרה אחת ויחידה: להושיט עזרה לנצרכים. פעלם היה ניכר בעיקר בימי־משבר כלכליים, שפקדו את בני הקהילה היהודית בקולנה חדשים לבקרים.

הבנק השיתופי

תפקיד מיוחד במינו מילא הבנק היהודי השיתופי בקולנה. היה זה הבנק היחיד בעיר. תושביה הפולנים של עירנו מעולם לא הצליחו להקים מוסד בנקאי. בפולין קמה שרשרת ענפה של בנקים שיתופיים יהודיים, שנוסדו על־ידי אנשי המקום בעזרת ה"ג׳וינט" האמריקאי. הבנק הקולנאי העניק אשראי מוגבל לסוחרים ובעלי־מלאכה למימון עסקיהם,

וגם נתן הלוואות לתקופה ארוכה יותר, עד שנתיים ימים, לאנשים צעירים שיצאו לרשות עצמם ועמדו להקים עסקים או בתי־מלאכה משלהם.

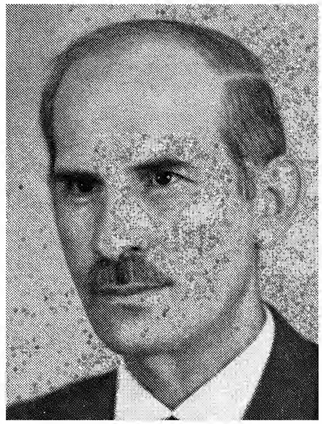
את הבנק היהודי בקולנה ניהל בתבונה ובכשרון אברהם־ברל בריזמן. במשך השנים הצליח מנהלו של הבנק להגדיל את הונו היסודי, לאסוף פקדונות, להשיג קרנות מיוחדות וגם להבטיח את תמיכת המועצה המרכזית של הבנקים השיתופיים (שבידיה הופקדו קרנות ה״ג׳וינט״). ככל שהתרחבו עסקי הבנק הקולנאי, כן היה באפשרותו לסייע יותר לסוחרים המקומיים; והללו מצדם ניצלו את האשראי להרחבת עסקיהם, ומכך נהנו בעקיפין כל בני העיר. לבנק היתה קרן מיוחדת, שנועדה לסייע לזוגות צעירים, להקים בית ולגדל משפחה. יושרם של הלווים היה מדהים לעתים. לשרותיו של הבנק נזדקקו על־פי־רוב אביונים מרודים, אך כולם הקפידו להכניס במועד את התשלומים על חשבון ההלוואות שלקחו; ואם איחרו את המועד, צברו פרוטה לפרוטה עד שהיה בידם לפרוע את התשלום השבועי. כמעט שלא היו מקרים של אי־פרעון הלוואות. היה זה חוק בלתי כתוב, שכל הלווים חייבים לעשות מאמץ עליון ולפרוע את ההלואה במלואה. בעשותם זאת ידעו, שהם לא רק ממלאים את חובתם אלא גם מבטיחים את המשך קיומו של הבנק, המוסד החיוני לכל בני העיר.

*

בהסתכלנו אחורנית על העסקים שהתנהלו בעיירתנו — וכפי שהיינו רגילים לכנותה בגאוה ״עירנו קולנה״ — אין בפינו אלא דברי תהילה ושבח על רוח הצדק החברתי והיושר האישי בהם היו חדורים בני עירנו. רק הודות להבנה הדדית והנכונות לעזור איש לרעהו יכלה הקהילה להחזיק מעמד מבחינה כלכלית, להעניק השכלה לבניה, לשלחם לאוניברסי־טאות וישיבות, ולהשתית את החיים המשותפים על בסיס תרבותי ועל האידיאלים הנאורים של חיים קהילתיים.

מרדכי בריזמן / רמת־גן

הבנק הקואפרטיבי בקולנה

הבנק הקואופרטיבי היה המוסד הכלכלי המרכזי של העיירה, והשפעתו על החיים הכלכליים של אחינו בני עמנו היתה רבת־חשיבות.

אחרי מלחמת העולם הראשונה הורגש גם בקולנה, כבשאר ערי המדינה, הצורך בשיפור שיטות המימון והמסחר הפרימיטיביות, אשר להן היו רגילים במשך דורות. התפתחות הקניות באשראי ובשטרות, ההזד־קקות למקורות מימון מודרניים ומסודרים, הצורך בקביעת מקום בטוח להפקדת חסכונות — כל אלה דחפו את בעלי־היוזמה שבעיירה לחשוב על הקמת מוסד כספי אשר יענה לכל הדרישות הללו.

הודות לכושר הארגוני ולתחושה העמוקה לעזרה הדדית שרווחה בקרב בעלי־המלאכה בעיירה, היו הם הראשונים שיסדו בהתחלת שנות העשרים על בסיס קואופרטיבי את "קופת מלווה וחסכון של בעלי־המלאכה בקולנה". החברים הכניסו איש איש תשלום דמי־חבר בגובה מסוים (קראו לזה פאיי, מן המלה האנגלית pay). נוסף לכך הם השיגו כספים מן הג׳וינט האמריקאי על־ידי הבנק המרכזי לקואופרטיבים שבוורשה. במקביל הם אירגנו פעולת חסכון קבוע, שבועי, על־ידי הפקדת סכומים זעירים, כל אחד לפי יכולתו. וכאשר מכל אלה הצטבר סכום הראוי לשמו, אפשר היה להתחיל במתן ההלוואות לחברים בריבית נמוכה.

את הנהלת־החשבונות אירגן ועמד תחילה בראשה ליובה אגרנינוק ז"ל, שכרואה־חשבון ומומחה לפנקסנות יצאו לו מוניטין מעבר לגבולות עיירתנו. וכאשר עבר לעיסוקים פרטיים, המשיכה במלאכה זו בתו של פסח זלבינסקי, מלכה. כעבור זמן מה קיבל עליו את ניהול המפעל אחי, אברהם ברל ז"ל. והוא הוא שנתן תנופה לפעולותיה של קופת המלווה והחסכון וארגן אותה על בסיס בנקאי־קואופרטיבי. לא ארכו הימים ובני העיירה החלו להרגיש את הברכה שבמוסד זה. הנזקקים להלוואות בענינים חיוניים לא היו זקוקים עוד, ברובם המכריע, לפנות למלווים פרטיים ולשלם ריבית גבוהה, ואף לתת בעבוט מחפצי־הבית בעלי הערך. כמו כן לא היה עוד צורך מני אז להפקיד חסכונות בידי אנשים פרטיים, שהיו ידועים ביושרם, ואף־על־פי־כן לא חוסלה הדאגה לבטחונם של הפקדונות הללו. הבנק נטל על עצמו את כל המשימות הללו והוריד את הדאגה מעל שכמם של האזרחים.

במרוצת הזמן התרחבו ממדי הבנק וגדל היקף פעולותיו. נוסף לבעלי־המלאכה הצטרפו אליו כחברים גם הסוחרים. זה איפשר את הסתעפותן של פעולות הבנק בתחומים שונים והכללת סוגים חדשים של מיבצעים בתוכו. עסקיהם של הסוחרים היו מסועפים כמעט על־פני כל חלקי פולין, ובגלל זה חייב היה הבנק באורח טבעי להרחיב את קשריו. הסוחרים

פנו בדרישות אל בעלי־המלאכה, שהיו יוזמי הבנק והאחראים לניהולו, להוציא את המוסד מהתחום הצר של ארגונם ולבססו כמפעל כלל־עירוני יהודי. בעלי־המלאכה, שהיו אמנם גאים מאוד בבנק אשר הקימו, לא יכלו לעמוד בלחץ המציאות, ו״הבנק הקואופרטיבי של ארגון בעלי המלאכה בקולנה״ נהפך ל״בנק הקואופרטיבי בקולנה״, שבו היו רשומים כחברים רוב־רובה של האוכלוסיה היהודית בעיירה.

בסוף שנות השלושים נעשה בתוקף המציאות עוד צעד, ובאורח יוצא־מן־הכלל נתקבלו כחברים לבנק גם יחידים ספורים מקרב האוכלוסיה הפולנית־הנוצרית, רובם פקידים מוניציפאליים וממשלתיים.

פעולותיו של הבנק התרכזו בעיקר בשלושת התחומים דלקמן:

1. אינקאסו (גוביינא) של שטרות ושל צ׳קים גם במטבע זר;
2. מתן הלוואות, על־ידי החזרתן בתשלומים קטנים;
3. הפקדת חסכונות.

המרכז הארצי של הקואופרטיבים בוורשה לא הסכים לפניותיו של אחי, מנהל הבנק המקומי, להרחיב את פעולות הבנק גם לתחומים נוספים, כגון דיסקונט, אשראים דוקומנ־טאריים ועוד. כנראה היה למרכז נסיון לא מעודד ביותר עם כמה בנקים בעיירות אחרות, ועל כן נהגו בזהירות מרובה.

השטרות, שבהם היו הסוחרים משלמים בעד הסחורות שקנו בכרכים הגדולים וורשה, לודז׳, ביאליסטוק, קראקוב וכו׳, היו מגיעים לגוביינא לבנק בקולנה. והוא היה מטפל בהם תמורת דמי־גוביינא וקומיסיון שווים לכל נפש. בפולין שלפני המלחמה היה הטיפול בפרעון שטרות יותר פשוט מן השיטה הקיימת אצלנו, במדינת ישראל: במקרה ששטר לא נפרע, היו רושמים ״פרוטסט״ אצל הפקיד הממשלתי המוסמך (ריינט, נוטריון ציבורי). ואם גם לאחר מכן לא פרע בעליו את השטר, אפשר היה להעבירו מייד ״להוצאה לפועל״. אך לעתים רחוקות עד למאוד נקט הבנק באמצעי הקיצוני האחרון הזה של מסירת השטר להוצאה־לפועל. ההנהלה השתדלה לעזור לאלה שלא היה ביכולתם לפרוע את שטרותיהם במועד — ובגלל המצב החומרי הקשה היו, לצערנו, רבים כאלה — וניתנה להם שהות נוספת לפרעון השטר. הלקוחות העריכו מאד את היחס הזה של הבנק, שהקל עליהם במצוקתם.

באמצע שנות השלושים נוסד בקולנה בנק פולני על־ידי ה״סיימיק״ (כעין מועצה ממלכתית בזעיר אנפין). נתונים להשפעתה של הסיסמה על חרם כלכלי נגד היהודים, שרווחה כבר בימים ההם, היו בנקים פולנים מסויימים מעדיפים לשלוח לגוביינא את שטרותיהם של היהודים הקולנאים אל הבנק הפולני, מבלי לשים־לב לדרישות הסוחרים כי ישלחו אותם באמצעות הבנק הקואופרטיבי, שאליו הם משתייכים כחברים, והוא מממן את הגוביינא בשעת הצורך הדחוף. כמובן שהבנק היהודי החל להרגיש על בשרו את תוצאות ההתחרות הבלתי־הוגנת, ששורשיה היו נעוצים בשנאת ישראל, אולם הוא היה חסר־אונים נגדה.

בתי־המסחר הגדולים יותר בעיירה, כגון של זאב בורשטיין, שצ׳בינוביץ׳, אוסטאשבר ועוד, אשר עסקו במסחר סיטונאי וביבוא סחורות בכמויות גדולות שהגיעו בקרונות־רכבת, כגון סוכר, מלח, נפט, דשנים וכימיקאלים לחקלאות, והיו חייבים לשלם עבורם מראש במזומנים, השתדלו כי תאופשר להם קבלת הסחורות על־ידי גוביינא דרך הבנק או באשראי

דוקומנטרי. אבל, כאמור לעיל, מרכז הקואופרטיבים בוורשה לא נתן את הסכמתו למיבצעים כאלה.

היו בקולנה כמה וכמה משפחות, שהיו מקבלות תמיכה כספית מקרוביהם שמעבר־לים, ובפרט מארצות־הברית. בבנק הקואופרטיבי יכלו להמיר את הצ׳קים שלהם בכסף מקומי לפי השער היומי, תמורת דמי־טיפול בנקאי מקובל. הבנק הקואופרטיבי, שעמד בקשרים עם מוסדות בנקאיים בחו״ל, היה מעביר אליהם במישרין או באמצעות המרכז לקואופרציה בוורשה את ההמחאות לפרעון.

מבחינת ההכנסות וקשרי־חוץ היוותה הגוביינא של שטרות וצ׳קים אחת הפעולות העיקריות של הבנק. בכל זאת הוקדשה תשומת־הלב הגדולה ביותר לענף ההלוואות. בכך היה הבנק מקור יחידי לעזרה פיננסית לאוכלוסיה המקומית היהודית בעיירה, שהלכה והתדלדלה בצוק העתים ומחמת המדיניות האנטישמית של השלטונות. רק מעטים מאוד מבין תושבי העיירה — על אצבעות היד ניתן למנותם — לא נזדקקו בצורה כלשהי לעזרתו של הבנק, בייחוד החל מראשית שנות השלושים, כאשר הקו של חרם כלכלי על האוכלוסיה היהודית קיבל את ההכשר המפורש של הממשלה הפולנית.

מועצת הבנק היתה מתכנסת אחת לשבועיים בממוצע לישיבות, בהן עמד על הפרק אישורן של הלוואות למבקשים. ההלוואות ניתנו בריבית בנקאית רגילה למועדים ארוכים־יחסית ובתשלומים לא־גדולים. בין מקבלי ההלוואות היו חנוונים ובעלי־מלאכה, מהם אנשי־מסחר שהכסף היה דרוש להם למחזור לקניית סחורות. בדרך־כלל היו הלווים מסלקים את ההלוואות במועד. אבל היו גם כאלה שמצבם החומרי לא היה שפיר. להם היתה דרושה הלוואה כדי להחזיק מעמד, ואלה התקשו לפרוע אפילו את הפרעונות הקטנים מן ההלוואות. הבנק נהג במקרים כאלה לא לפי מידת־הדין. הוא גילה הבנה מירבית והתחשבות יוצאת־מגדר־הרגיל במקרים הקשים הללו. היה נאות לדחיית התשלומים, הקטנתם עד למינימום, החלפת שטרותיהם שלא נפרעו בזמן לתקופות יותר מאוחרות. בקיצור, הבנק היה עושה את הכל, כדי לאפשר ללווה להחזיר קמעא קמעא את החוב ולאפשר לו לקבל הלוואה נוספת כדי לחלצו מן המצוקה. היה זה ביטוי של יחס אנושי ועזרה הדדית, שבדרך־כלל איננו מקובל במוסדות־בנקאיים רגילים. בזכותו ניצלו משפחות לא־מעטות מחרפת רעב והתגברו על משברים חמורים שפקדו אותם. הלקוחות העריכו את היחס הזה, וכמעט בלי יוצא־מן־הכלל עשו מאמצים עילאיים כדי לסלק את חובותיהם.

ביום חמישי בשבוע, יום ה״יריד״ השבועי בקולנה, היתה קופת הבנק תמיד גדושה עבודה: לקוחות באו לפרוע שטרות, להכניס תשלומים על חשבון הלוואות וגם להפקיד סכומים זעירים לחשבון החסכון שלהם. הבנק פעל רבות, בכיוון הסברת חשיבותו של חסכון, ופנקסי־חסכון של הבנק היו מצויים בידי רבים מאוד מבני־העיירה. אי־אלה בעלי אמצעים היו מפקידים בבנק גם סכומים יותר גדולים בתור פקדונות בריבית.

מוסדות הבנק היו: 1) האספה הכללית השנתית. זו בחרה מדי שנה בשנה מועצה ויושב ראש. 2) המנהל המעשי הקבוע. בחירת המועצה ויושב־ראש היוותה אירוע חשוב בעיירה. זמן רב לפני התכנס האספה הכללית, התנהלו משא־ומתן ודיונים בין ארגונים שונים, סיעות ויחידים בעלי־מעמד בחברה. הדיונים היו על־פי־רוב סוערים, מלווים תעמולה, והגיעו לשיאם ערב יום התכנס האספה. אבל כמעט תמיד נגמרו ברוח טובה, ושלום על ישראל.

ממייסדי הבנק הקואופרטיבי ופעיליו זכורים לי: פסח זלבינסקי, שלום גליקובסקי, זיסקינד אולדאק, אברהם ניפקא, פייבל־בונים בוצ׳קו ואבי — חיים מנדל בריזמן. ודאי היו עוד אחרים, אך לצערי נשמטו שמותיהם מזכרוני. כיושבי־ראש המועצה הנבחרת זכורים לי: שמואל פאניץ׳ (בר־אדון), פסח זלבינסקי, פייבל בונים בוצ׳קו, יצחק גוסינוב, זאב בורשטיין, ואריה מרגלית יבל״א.

בכותבנו על הבנק הקואופרטיבי בקולנה אי־אפשר שלא להזכיר את צוות עובדיו. לא גדול היה הצוות. על שכמם של מעטים הוטל המעמס, כדי לחסוך כספי ציבור. אבל הם היו כולם נאמנים ומסורים, חרוצים, אדיבים ושופעים עממיות. כל מי שנכנס לבנק, חש מייד את האוירה החברית והידידותית, שלא היתה דומה לאוירה הנושבת בבנקים אחרים. אחי המנוח, אברהם ברל ז״ל, ניהל את הבנק בכשרון, בידע מקצועי ובמסירות בלתי רגילה, וזכה להערכה רבה הן מצד כל בני העיירה והן מן המוסדות המרכזיים של הקואופרציה היהודית בבירת פולין.

אברהם־ברל בריזמן

המבקרים מטעם המרכז לקואופרטיבים ונציגי הג׳וינט האמריקאי היו עורכים מדי שנה בשנה בדיקות ובקורת בפנקסי הבאנקים, שהיו מסועפים אל המרכז בפעולותיהם. הבנק בקולנה נחשב עם המסודרים ביותר, ולא אחת הועמד כמופת ודוגמא לעיירות אחרות אשר באזור. פעמים רבות נשלח אברהם ברל בריזמן לבנקים שבעיירות הסמוכות, על־מנת לסדר שם את העניינים הכושלים. כמה פעמים הוצעו לו תפקידים יותר חשובים בערים

גדולות. הוא דחה את כל ההצעות המושכות הללו. היה קשור לעיירת מולדתו, ורצה לפעול בתוכה ולמען אזרחיה היהודים.

יחד אתו עבדה חיה פייגל קורנצקי ז"ל, עובדת חרוצה, פקחית ומסורה. כן עבדו הצעירות בונטשק וזשפקוביץ'. העבודה התנהלה תמיד ברוח של הרמוניה מלאה.

פייגל קורנצקי

בסוף שנת 1939, אחרי שהנאצים העבירו את קולנה לשלטון הסובייטי, החליטו הרוסים לחסל את הבנק הקואופרטיבי (בברית המועצות קיימים רק מוסדות ממשלתיים). אחי הועבר לתפקיד של מנהל־חשבונות ראשי במשרד־המחוז. על חיה פייגל קורנצקי הוטלה המשימה לגבות את החובות ולחסל כליל את פעולת הבנק. בתנאי השלטון הסובייטי לא היה צורך במוסד זה.

כעבור זמן קצר פרצו הרוצחים הנאציים את הגבול הקרוב, בהסתערם לעבר רוסיה וחיסלו את כל האוכלוסיה היהודית בעיירה.

Oplata pocztowa uiszczona gotówką.
Kolner Cajtung—Gazeta Kolneńska.

פרייז 15 גר.
№ 2. (3) צווייטער יאהרגאנג.

קאלנער צייטונג

א געזעלשאפטליך־פאליטיש־ליטערארישע צייט־שריפט
ערשיינט יעדן מאנאט.

קאלנא, דינסטאג פ׳ תשא, י״ב אדר התרצ״ז.
Kolno. dnia 23 lutego 1937 r.

אדרעס פון דער רעדאקציע און אדמיניסטראציע:
Kolno. „Kolner Cajtung“ Sienkiewicza 8.
פאר געלד־זענדונגען:
J. Cynowicz, Kolno, Rynek Marsz. Piłs. 22.

אבאנאמענטס־פרייז:
אין קאלנע א יאהר 2.40 זל.
אין לאנד „ 3.00 „
אין אויסלאנד „ 4.20 „
איינצל־נומער 0.20 „

אך ס׳מוז דאך עפעס געטהון ווערען!

י. צ. הורוויץ.

דער היינטיגער שווערער ווינטער האט קלאר און דייטליך בעוויזען, ווי שוואך ס׳זענען די מאסמיטלען פון די היגע צדקה־חברות, צו לינדערען די נויט פון דער אידישער אָרעמקייט.

אָרעמע בכבוד׳יגע אידען, זענען מיט זייערע פאמיליעס געזעסען אין קעלט און צו ביסלעך געהונגערט אויך. די קאוועלעפעלעך הילף, וועלכע זענען דערלאַנגט געוואָרען דורך די צדקה־חברות, זענען ווייט נישט אומשטאַנד געווען, צו פערטרייבען דעם הונגער און פראָסט פון די אָרימע אידישע הייזלעך, און די אידישע אָרעמקייט איז נעבעך געבליבען עלענד...

פון דער מוניציפאליטעט, וועלכע ערטיילט די ווינטער־הילף פאר אַרבייטסלאָזע, האָבען אידען זעהר ווייניג גענאָסען: ארבייטסלאָזע האַנדווערקער אנערקענט מען נישט אלס אַ זעלכע וואס דאַרפען געניסען פון דער ווינטער־הילף, און א זעלכע ארבייטסלאזע האַנדווערקער זענען דאָ ביי אונז לפי הערך זעהר פיעל, די שוסטער און סטאָלאר־בראַנזשע זענען כ׳מעט אינגאנצען ארבייטסלאז.

פון די קאמפיינ׳ס און דרייווס, וועלכע ווערען געמאכט אין אַמעריקא, מיט אַזאַ טומעל און פאָמפע לטובת דעם פוילישען אידענטום, קומט נישט אָן קיין גראָשען אין אַ זעלכע קליינע שטעדטלעך, און אזוי אַרום וועהטאָגט נעבעך די אידישע אָרעמע בעפעלקערונג אין צרות...

ס׳מוז דאָך אָבער עפעס געטהון ווערען פאַר די נויטליידענדע מיט אונזערע היימישע, האָטש בעשיידענע מיטלען.

ס׳איז נישט קיין תירוץ: אַז היינט איז ביטערע צייטען מ׳פערדינט נישט, מ׳לייזט נישט באיקאט און א. וו. צדקה איז א חוב׳ס זאך. און אַ חוב מוז מען צאָהלען.

אין אָנבליק פון יעטצטיגען קריטישען מאָמענט, איז אונזער פליכט צו שאַפען אַ הילפ׳ס קאָמיטעט, אין וועלכען זאָלען זיין פערטרעטען אַלע שיכטען פון דער בעפעלקערונג. אונזער אינטעליגענץ דאַרף אויך אונבעדינגט מיטארבייטען אין דעם הילפ׳ס־קאָמיטעט: פאַקטיש איז אונזער אינטעליגענץ אין גאנצען אינדיפירענד צו די פילאנטראָפישע ארבייט, אין געגענטייל צו אַנדערע שטעדט, וואו די אינטעליגענץ נעמט א גאנץ ווארעמען אַנטייל אין דער פילאנטראָפישע טעטיגקייט.

דער קאָמיטעט דאַרף גלייך צוטרעטען צו אַ פסח־אקציע, ווייל צו יום־טוב איז שוין נישט ווייט, גלייכצייטיג דארפען זיי אויפפאָדערען די אידישע בעפעלקערונג, זיך בעשטייערען אויף אַ מאָנאטליכען אָבצאָהל, און געוויס וועט זיך יעדער איינער בעשטייערען אויף דעם צוועק, נישט איש לפי ערכו נאָר פיעל מעהר ווי מ׳קען, כדי צו געבען די מעגליכקייט דעם קאָמיטעט, אז ער זאָל קענען כאָטש טיילווייז ענטקעגען קומען אונזערע אָרעמע עלענדע ברידער און שוועסטער.

מיר ווענדען זיך אויך מיט אַ הייסען אַפעל צו די קאָלנער לאנדסלייט אין אמעריקאַ, אז זיי זאָלען זיך פעראינטערעסירען מיט דעם גורל פון אונזער אָרעמער אידישער בעפעלקערונג, און אָרגאַניזירען דאָרט אַ הילפ׳ס־אַקציע פאַר קאָלנער נויטבעדערפטיגע, ווארום הילף איז נויטיג.

זאב בורשטיין

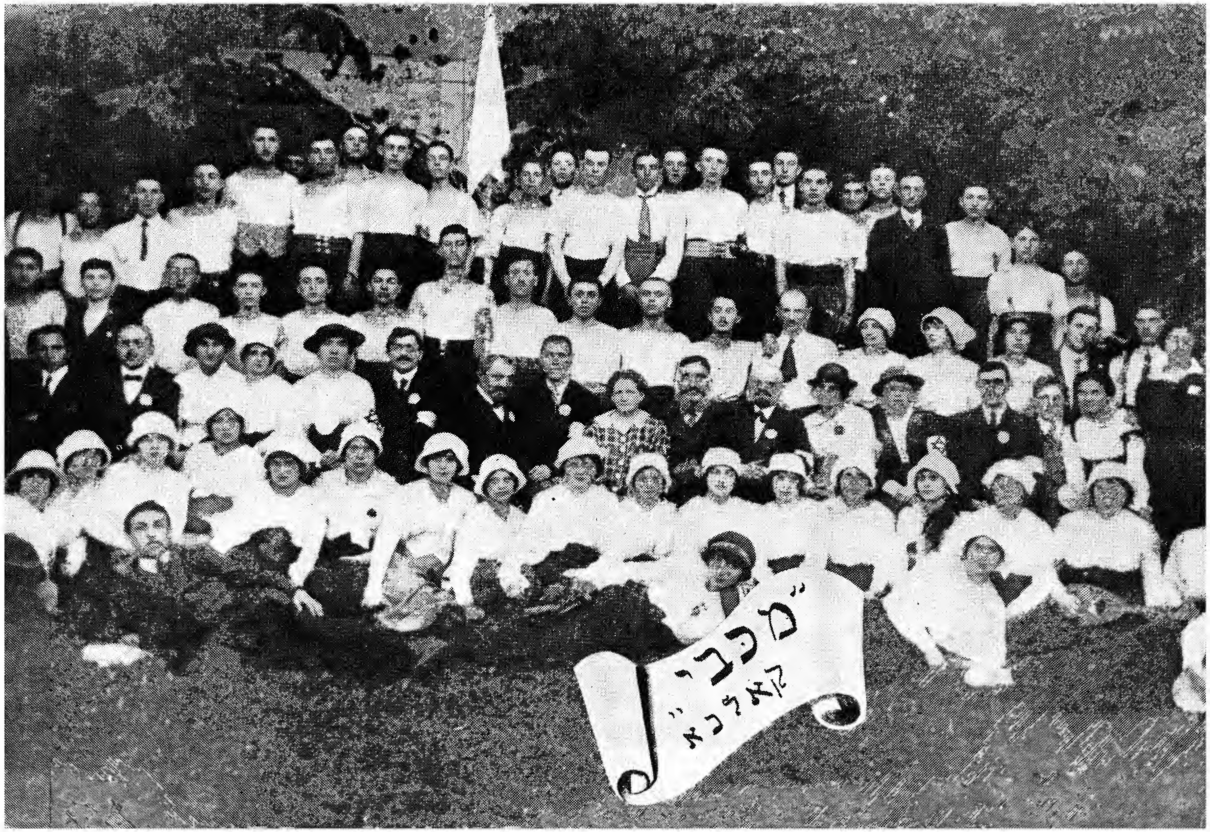
וועגן אונדזער קאָאָפּעראַטיווער באַנק

ווען מיר בעטראַכטען אונדזער קאָאָפּעראַטיווע באַנק און די אַלע גלגולים וואָס זי האָט אַדורכגעמאַכט, זענען מיר איבערצייגט, אַז דאָס איז אַ געזונטע אונטער־נעהמונג, ווייל זי האָט אויסגעהאַלטען די פּראָבע פון מוראדיגען קריזיס און טראָץ די שווערע קלעפּ פון 1933—1934 איז זי דאָך געבליבען שטעהן. דער קריזיס, וועלכער האָט אכזריותדיג אומגעוואָרפען פערשידענע ווירטשאַפטליכע קערפּערשאַפ־טען, האָט אויך געטראָפען פיעל בענק און די וואַקעלדיגע זענען טאַקע חרוב געוואָרען. אין אונדזער געגענד זענען אונטערגעגאַנגען עטליכע בענק און אונדזער באַנק איז געבליבען, איז עס דערפאַר ווייל זי האָט אַן עקזיסטענץ באַרעכטיגונג.

עס זענען געווען צייטען, ווען אין באַנק זענען געלעגען אַלס פּקדונות 80 טויזענד זלאָטעס. אין 1932 איז דער סכום פון וקלאַדן שטאַרק געפאַלען. אין 1933 איז פאָרגעקומען אַ בהלה׳דיגע אַרויסציהען פון די פּקדונות, אַז היינט צו טאָג איז פאַראַן וקלאַדען ביי 1500 זלאָטעס. די בהלה האָט די באַנק אַ שטאַרקען טרייסעל געטאָהן, אָבער נישט אומגעוואָרפען. די איבעגן דערמאָנטע סומע איז צורינען געוואָרען אויף פערשידענע אופנים, ווייל אַ טייל האָט אויסגעוואַנדערט, אַ טייל האָט אויפגעגעסען, און דאָס דריטע טייל געפינט זיך אין פּ.ק.אָ., אָדער סתם אין די שעניקעס.

עס איז שווער אין די ראַהמען פון אַן אַרטיקעל צו בעהאַנדלען אַלע פּרטים וועגען דעם קאָאָפּעראַטיוו. איינס מוז אָבער פעסטגעשטעלט ווערען, אַז טראָץ אַלע אויפ־טרייסלונגען איז די באַנק דאָך געבליבען שטעהן און זי שטאַרקט זיך פאָרלויפיג מיט די אויפגעמאָנטע געלדער. עס ווערען אַרויסגעגעבען גרעסערע הלוואות, די אומזאַץ מיטלען ווערען גרעסער. אין די לעצטע ערב־יו״ט וואָכען זענען אַרויס־געגעבען עטליכע טויזענד זלאָטס אַלס הלוואות, אָבער די נאָכפראַגע איז געווען פיעל גרעסער.

ווען דער אידישער שפּאָרער וואָלט געטראָגען אין קאָאָפּעראַטיוו זיינע אָפּשפּאָרונ־גען, דאַן וואָלט די באַנק געווען ביכולת צו זעטיגען דעם גאַנצען געלד־בעדאַרף פון איהרע מיטגלידער. עס איז קלאָר, אַז אַ באַנק שטיצט זיך מייסטענס אויף וקלאַדען און דאָס איז דער יסוד פון איהר פינאַנסיעלער טעטיגקייט. אין די היינטיקע שווערע צייטען פאַר׳ן יידישען סוחר איז די באַנק איינע פון די שטאַרקסטע אָבוועהר מיטלען אין קאַמפּף פאַר זיין עקזיסטענץ. דאָס איז דער איינציקער פינאַנס־אינסטרומענט, וועלכער קרעפטיגט זיין אונטערנעהמונג. אין די באַדינגונגען דאַרף דער יידישער שפּאָרער טראָגען זיין אָבשפּאָרונג נאָר אין דעם קאָאָפּעראַטיוו. ווייל דערמיט

ל"ג בעומר בחוות משפחת שטיין במאלי־פלוצק, 1916. ל"ג בעומר אויף אַ גוטכאַזיץ פון פאַמיליע שטיין אין מאַלי־פלאַצק, 1916.

מ. וויינשטיין, ק. קרלינסקי, ש. וויינצימר, א. י. מרגלית, מ. ח. קולינסקי, י. לבוביץ׳, ש. לובל, י. מושקובסקי, מ. זיידנשטאַט, י. הורביץ, קורנצקי, וויינשטיין, ח. דודוביץ׳.

בורקובסקי, פ. קרלנשטיין, סובלסקי, מ. הורביץ, ר. קרלינסקי, ד. סובלסקי, ז. קרלנשטיין, ו. בראמסון, מ. גרינברג, א. דמבוביץ׳, מ. דודוביץ׳, ע. בורשטיין, לוויטה, ה. כלודניביץ׳, שלמה׳קה . . . ב. בורשטיין, י. כלודניביץ׳, מ. י. שטיינספיר.

בורקובסקי, שטיין הצעיר, ביאלוסטוצקי, ד. סטאוויסקי, ש. קרלינסקי, י. וויינשטיין, שטיין ורעייתו מפלוצק, המורה האלברשטאט, מ. גולדברג, ל. אגרנינוק, ש. ש. בורנשטיין, ש. קרלנשטיין, פ. ביאלוסטוצקי, בתו של הרב, ד. שניידר, גלובוס.

ר. מרגלית, א. קורקביץ׳, ש. ר. בריזמן, ר. קרלינסקי, ל. גולדברג, ח. ל. סלודוביץ׳, ח. ג. קורנצקי, א. מרקביץ׳, י. גולדברג, נ. קורנצקי, דמבוביץ׳, מ. בונצ׳וק, קורנצקי, ח. רוזן, צ. בורשטיין, פ. ז׳באבי. מ. י. רמבה.

כאן המקום לציין, כי מועדון־הספורט, ששמו היה "מכבי", היווה את הדחיפה לארגון העבודה הציונית. למועדון־הספורט הזה היה כוח־משיכה רב. הטיול הראשון של "מכבי" בל"ג בעומר לכפר פלוצק הטביע רושם חזק על צעירי העיירה. מייד לאחר מכן, בנובמבר 1917, עם מתן־הצהרת בלפור, הדביקה ההתלהבות גם את יהודי עיירתנו, והתרוממות־הרוח הולידה את האיגוד הציוני ודירבנה את צעדיו.

המורשה הראשון של הקרן הקיימת לישראל היה ר' שמואל פאניטש, אשר עליו ידעו גם הנערים בעיר, כי הוא היה היהיד אשר זכה לבקר בארץ ישראל לפני מלחמת־העולם הראשונה — מקרה נדיר ביותר בימים ההם — וסיפוריו ממראה עיניו הלהיבו את דמיון בני־הנעורים וחיממו את ליבותיהם. פעילי הקק"ל עבדו במסירות רבה. היו אוספים כספים בכל מיני מסיבות ושמחות־משפחה. בחתונות היו מתהלכים זוגות ומתרימים את הקרואים למען הקק"ל, וכולם תרמו ביד נדיבה. נוסף לכך היו מארגנים נשפים והצגות, שהכנסתם היתה קדושה לקרן הלאומית. בין הפעילים ומארגני־ההצגות בלטו אז עקיבא בורשטיין, זליג קרלנשטיין, אברהם גולדמן, רבקה מארקעוויטש (אחר־כך מרגלית).

הכרזת בלפור נחוגה בעיירה על־ידי אסיפה המונית באולם התיאטרון העירוני. בנאומים על המאורע ההיסטורי הופיעו שמואל פאניטש, יעקב צבי הורביץ' ושליח מוורשה. הקהל

יום־פרח לקרן־הקימת לישראל. א בלימל־טאג פאר קק"ל.
רחל פיבובארסקי. משה־חיים קולינסקי. איידל קורקביץ'.
יעקב בורשטיין. דבורה קרלנשטיין. קלמן זביילק.

העצום, שמילא את האולם על כל אגפיו, התרגש לשמע הבשורה המרנינה. הנשים הסירו את עדייהן מעליהן, השליכו אותן על הבמה כתרומות למען גאולת ארץ־ישראל.

בשנת 1921 התארגן קלוב "התחיה", שנתן דחף נוסף לפעילות הציונית. משה מורגנשטרן נבחר כמורשה של הקק"ל. הקופסה הכחולה חדרה למאות בתים. מדי חודש בחודשו התקיימו הרקות, בהן השתתפו עשרות פעילים. לאט לאט כבשה ההסתדרות הציונית את הרחוב. השפעתה היתה ניכרת בכל החיים הציבוריים. האסיפות שהיתה מכנסת, לפרקים על־ידי הופעת מרצה, שנשלח על ידי הועד המרכזי הציוני בוורשה, אך על־פי־רוב על־ידי נואמים מקומיים, עוררו עניין ומשכו קהל רב. באפריל 1924, עם היפתח האוניברסיטה העברית בירושלים, התקיימה עצרת־עם, שבה נאמו יעקב צבי הורביץ', משה מורגנשטרן, יעקב צינוביטש וגדליהו אלליע.

"מדיניות ההווה" (געגנוואַרטס־פּאָליטיק)

בפולין המחודשת השקיעה ההסתדרות הציונית בקולנה מאמצים רבים בעניינים מקומיים וכלל־ארציים. הסיסמה של הרצל "כיבשו את הקהילות!" קרמה עור וגידים בכל עדה יהודית. הקו הפוליטי של מנהיג הציונות הפולנית יצחק גרינבוים, לנהל את המלחמה למען זכויות האוכלוסיה היהודית במדינה (די "געגענוואַרטס־ארבעט") — הנחה את כל האיגודים הציונים בפולין. ציוני קולנה היו פעילים מאוד בבחירות לועד הקהילה, לעירייה המקומית ול"סיים". בחירות אלו התנהלו תמיד תוך מאבק עז עם המפלגות היריבות שברחוב היהודי. מול הכוח הציוני עמדה אז ככוח־נגדי רב־השפעה ה"אגודה" (אגודת ישראל) החרדית, שבאותה תקופה היתה מתנגדת חריפה למפעל הציוני בארץ־ישראל, אשר בו ראו החרדים את דחיית־הקץ והפרעה לביאת המשיח.

בבחירות לעירייה בשנת 1927—1928 נבחרו למועצת־העירייה שני מועמדים מן הרשימה הציונית: דב בורשטיין ויעקב צינוביטש. עם כינונה של הנהלת העירייה נכנס דב בורשטיין כחבר־ההנהלה ("לאַוניק"). בתמיכתם של הנציגים הציונים נבחר כסגן־ראש העיר ר' זאב רמבה, איש ה"מזרחי". המאבק עם ה"אגודה" קיבל ממדים עזים בעיקר בבחירות לועד־הקהילה. ה"אגודה", שנתמכה על־ידי השלטונות הפולנים, רצתה לצמצם את תפקידי הקהילה לעניינים דתיים בלבד. ואילו רובו של הציבור היהודי נלחם על ריכוז כל ענייני האוכלוסייה היהודית בתוך הקהילה ולהפיכתה לשלטון עצמי.

בבחירות לועד הקהילה בשנת 1928—1929 נחלה הרשימה הציונית בעיירה נצחון גדול. נבחרו שלושה מנציגיה: יוסף הורביץ', אברהם זדרוביץ' וקלמן זביילק. בעלי־המלאכה קיבלו שני נציגים: חיים מנדל בריזמן ופסח זלבינסקי. ה"אגודה" שני נציגים: ר' ברוך משה גליק וברוך לייב אוסטאשבר. בנציג אחד זכה ה"מזרחי" — זאב רמבה. בראש הקהילה הועמד בא־כוח ההסתדרות הציונית, יוסל הורביץ'.

ימים של מתח ופעילות קדחתנית היו בשביל ציוני קולנה ימי הבחירות אל הסיים הפולני. גם כאן היה עיקר המאבק עם רשימת ה"אגודה", אשר תמכה במשטר ה"סאנאציה". חריף במיוחד היתה ההיאבקות בשנת 1928. השלטונות הפולנים ניסו בכל מיני אמצעים להטיל אימה על האוכלוסיה היהודית, לבל תצביע עבור הרשימה הציונית. אולם ההסתדרות הציונית במקום לא נרתעה וניהלה ביתר עוז תעמולה ענפה באסיפות, בכתב ובעל־פה. אותם ימים זכורים במיוחד, כיוון שאנשי ה"אגודה" ניסו למנוע עריכתה של אסיפת־בחירות

ציונית, בהשתתפותו של שליח מביאליסטוק, בבית־הכנסת. הם סגרו את בית־הכנסת על מנעול ובריח. רק לאחר פנייה תקיפה אל הרב המקומי נפתחו דלתות בית־הכנסת. אולם מחשש מפני פיצוץ האסיפה, היא התקיימה תחת פיקוח המשטרה, שנאלצה להוציא את המפריעים בכוח.

ביום הבחירות הגיע המתח לשיאו. בני נוער ציוני הלכו מבית לבית והובילו לקלפי אפילו אנשים חולים. אחוז המצביעים בקרב האוכלוסיה היהודית בעיר הגיע לתשעים. שמונים אחוז מהם נתנו את קולותיהם לרשימה הציונית־לאומית בראשותו של יצחק גרינבוים.

הענפים השונים של הפעילות הציונית

כאמור, העבודה הציונית לא הצטמצמה בימי בחירות. היא התנהלה במשך כל ימות השנה והקיפה שטחים שונים. להגדלת הכנסותיה של הקרן־הקמת־לישראל היתה מארגנת באזארים, נשפים והצגות של החוג הדרמתי, אשר בתוכו נתגלו כמה וכמה כשרונות אמנותיים. אחד המעולים שבכוחות הללו היה עקיבא בורשטיין, שמילא על־פי־הרוב תפקיד כפול: במאי ושחקן. כמו כן השתתפו בלהקה זליג קרלנשטיין, רבקה מרגוליס (מרקביץ׳), דבורה׳צי קרלנשטיין, משה יוסף רמבה, אברהם גולדמן. בתקופה יותר מאוחרת בלט על קרשי הבמה דוד הורביץ׳, שגמר בוורשה בית־ספר לאמנות התיאטרון.

ההצגות שהיו מתקיימות בדרך כלל פעמיים בשנה, בחול־המועד פסח ובחול־המועד סוכות, היוו את המאורע המרכזי בעיירה. ההכנות היו נמשכות במשך רוב חודשי־השנה. תחילה היו הכנסותיהן של ההצגות הללו, אשר זכו תמיד לקהל רב, מוקדשות רק לקרן־הקיימת. לאחר מכן נוספו עוד אי־אלו מטרות חשובות, כגון בית־הספר העברי "תרבות". כן היתה הצלחה רבה למקהלה (בארבעה הקולות) שארגן ישעיהו בריזמן. מקהלה זו היתה משתתפת בכל חגיגה לאומית והופעותיה פיארו את התוכניות האמנותיות.

אספות־ההסברה הציוניות, בכל יומא־דפגרא וחג לאומי, היו חלק בלתי־נפרד מן החיים החברתיים בעיר. המפורסמות ביותר היו העצרות השנתיות לזכרו של הרצל בכ׳ תמוז, שהתקיימו בבית־הכנסת ובהן הרצו על־פי־רוב ר׳ שמואל פאניטש. משה מורגנשטרן ויעקב צבי הורביץ׳. כן היו הציונים פעילים בארגון מצעדי ל"ג בעומר של תלמידי בית־הספר העברי (תחילה של גדליהו אלליע ושל זליג קרלנשטיין, ולאחר מכן של "תרבות"), שהיוו הפגנה לאומית רבת־רושם. בשנות הקונגרסים הציונים היו מפיצים שקלים ומארגנים את הבחירות לקונגרס. הציונים הכלליים בקולנה שלחו את נציגיהם לכל הכנסים המחוזיים והארציים של ההסתדרות הציונית. יעקב צבי הורביץ׳ ייצג את ההסתדרות הציונית בקולנה בועידה השביעית של ציוני פולין בשנת 1925, שבעקבותיה התפלגה ההסתדרות הציונית לשתי סיעות: אחת בשם "עת לבנות", שבראשיה היו ליאון לויטה והד"ר יהושע גוטליב, ו"על המשמר", בראשותם של יצחק גרינבוים וא. הרטגלס.

הפילוג בתוך המחנה הציוני הכללי חדר לכל עיר ועיירה יהודית, ולא פסח גם על קולנה. בבחירות לקונגרס הציוני שלאחר מכן קיבלה רשימת "עת לבנות" 60% ו"על המשמר" 40%. בין עסקני "עת לבנות" היו יעקב צבי הורביץ׳, צבי ציביאקובסקי ויעקב צינוביץ׳. עם מצדדי "על המשמר" נימנו קלמן זביאלק, רבקה מרגוליס ועוד. אולם על אף

חילוקי־הדעות בשאלת הרחבת הסוכנות על־ידי צירופם של הבלתי־ציונים, ובענייני העלייה, שיתפו שתי הסיעות פעולה מלאה בענייני־התנועה הציונית הכללית.

"קאָלנער צײַטונג"

בתקופות שונות הוציאה ההסתדרות הציונית בקולנה ירחון באידיש בשם "קאָלנער צײַטונג". עורכו היה יו"ר ההסתדרות הציונית יעקב צבי הורביץ, שמשך בעט סופרים, והוא היה מפרסם בירחון מאמרים פובליציסטיים, דברי־הגות וגם פרקי־שירה. בשנים האחרונות לפני החורבן, כשבראש בית־הספר העממי "תרבות" עמד מר שמואל ברגשטיין, היה גם הוא משתתף בירחון הזה, בעיקר בדברי־שירה על נושאים אקטואליים. גליונות בודדים של ה"קאָלנער צייטונג" נשארו לפליטה ומתוכם משתקפת בבואת החיים היהודים הקשים ערב המלחמה, כשהאנטישמיות השתוללה ברחבי פולין והניעה את האוכלוסיה הנוצרית להחרמת העסקים והחנויות של היהודים, ואף הסיתה אותם למעשי־אלימות נגד יהודים. מצד שני מעידות הידיעות הכרוניקאליות הקצרות בעיתון על הרבגוניות של הפעילות הציבורית בקולנה בשטחי הכלכלה (מסחר, בנקאות, מלאכה), בריבוי הארגונים הציונים מכל הזרמים ובתחומי החברה והתרבות, (הקהילה, ארגונים פילנטרופיים ואחרים).

הנשים בהסתדרות הציונית

מראשית ימי התארגנותה של תנועה ציונית בקולנה, נטלו בה הנשים חלק פעיל בכל התחומים. הן עבדו ללא ליאות למען ארגון באזארים, נשפים והצגות לטובת הקרן־הקימת. הן השתתפו בכל הועדות והועדים ונשאו בעול העבודה בנאמנות. אולם מקרה אחד גרם להרגשתן של החברות, כי הן מקופחות, ובמרוצת הזמן היה זה הגרגיר הראשון להקמת ארגונן הנפרד. בשנת 1922 בא לקולנה כמרצה מטעם מרכזי הקרנות העתונאי המפורסם יוסף הפטמן. לאחר הרצאתו הפומבית שנערכה בבית הכנסת ערך ועד הסניף של ההסתדרות הציונית מסיבה לכבודו של האורח בביתו של מר שלום לייב ציביאקובסקי. מסיבה בלתי־מוסברת התקיימה המסיבה על טהרת הגברים, והנשים לא הוזמנו אליה. דבר זה עורר את רוגזן של החברות. הן כינסו אסיפת־מחאה והגיבו בחריפות על העלבון והקיפוח. כעבור שנים אחדות, ב־1927, נוסד בקולנה ביוזמתן של אשת הרופא הד"ר מאנטל ורבקה מרגוליס ארגון הנשים הציוניות וויצ"ו. ארגון זה פעל באורח עצמאי, אולם הוא השתלב בפעולה הציונית והציבורית הכללית בעיר.

בית־הספר "תרבות"

אחד המפעלים הנאים והחשובים ביותר שקם ביוזמתה של ההסתדרות הציונית ונעזר על ידי שאר הגופים הציוניים היה בית־הספר העברי "תרבות". במשך שנים רבות התחנכו רוב בני העיירה בבית־הספר של גדליהו אלליע. במרוצת השנים ראו ציוני קולנה צורך להוסיף חוליה לשרשרת מוסדות החינוך העבריים של "תרבות" בפולין והוקם גם בעיירה בית־ספר עממי עברי, ומספר כיתותיו הלך וגדל משנה לשנה. בשנת 1939 כבר היו בו שבע כיתות ומספר תלמידיו עלה על מאה. מנהל בית־הספר היה שמואל ברגשטיין ולימדו בו שבעה מורים שרובם נשלחו על־ידי מרכז "תרבות". בשים־לב לעובדה, כי בעיירה היה קיים מראשית תקומתה של פולין העצמאית בית־ספר ממלכתי בלשון־המדינה, שנתן חינוך

חינם אין כסף, הרי היתה החזקת בית־הספר העברי, המבוסס על התנדבות, מבצע עקשני. ההורים אשר שלחו את ילדיהם לבית־הספר העברי היו חייבים לשלם שכר־לימוד וזה תבע מהם הקרבה, בהיותם מרוששים מחמת החרם הכלכלי של הפולנים. בית־הספר "תרבות" שגשג והתפתח הודות למאמציהם הנמרצים של חבר־העסקנים בראשותו של דב (ברל) בורשטיין, שהיה יו"ר בית־הספר, ובסיועה של הגברת ד"ר מאנטל. חבר העסקנים דאג גם לתקציבו של המוסד, וההכנסות הגיעו מן המקורות דלקמן: א. שכר הלימוד של ההורים, אשר כיסה רק חלק מועט מן ההוצאות; ב. תמיכתו של משרד המחוז הממשלתי (ה"סיימיק פוביאטובי") שנתן 2.000 זהובים לשנה; ג. הקצבת העירייה של קולנה — 1.000 זהובים; והשאר נאסף בפעולות שונות, כגון הצגות תיאטרון, הגרלות וימי־פרח.

הודות לחינוך העברי השלם, שמרבית ילדי העיירה קיבלוהו, היתה קולנה אחת הערים הבולטות במדינה, אשר צעיריה שלטו בלשון העברית וכולם היו שייכים לאיגודי־נוער לאומיים ולתנועות חלוציות.

התרחבותו של המחנה הציוני

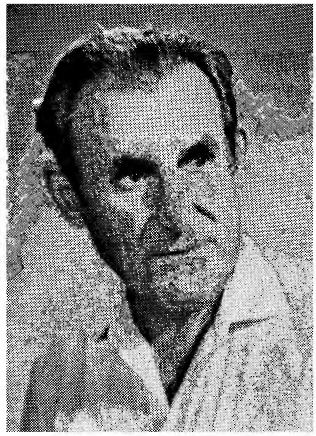
אפשר לקבוע ללא קורטוב של הפרזה, כי ההסתדרות הציונית בקולנה היתה מולידתם של כל שאר הארגונים והגופים הציונים בעיירה. במשך עשרים השנים שבין מלחמת העולם הראשונה והשנייה צצו ושגשגו גם בקולנה ההסתדרויות החלוציות של הנוער העברי, המפלגות מימין ומשמאל: המזרחי ובית"ר מחד; וציונים־סוציאליסטים, צעירי־ציון ופועלי־ציון, החלוץ והחלוץ הצעיר, ואחרון אחרון — השומר־הצעיר מאידך. הגופים האלה פעלו בתחומיהם הפנימיים בנפרד. החזיקו מועדונים משלהם, ערכו סמינריונים, קיימו נקודות־הכשרה והכינו את חבריהם לעלייה. ומספר הגון מהם אכן עלה לארץ ישראל. אך ההסתדרות הציונית עקבה באהדה אחרי התפתחותו והתרחבותו של כל המחנה למען ארץ־ישראל ובמידת האפשר הושיטה להם עזרה כספית ובשעת הצורך פרשה עליהם את חסותה ונתנה להם תמיד סעד רוחני.

עירנותו של המחנה הציוני לכל אגפיו הביאה לזרם ניכר של עולים לארץ ישראל. בראשית שנות העשרים עלו רק בודדים לארץ. כל נסיעה שלהם היתה מלווה בנשפי־פרידה, במסיבות משפחתיות ומפלגתיות, וכל בני העיירה עקבו בחרדה ובסקרנות אחרי צעדיהם של החלוצים הראשונים בארץ. לאחר מכן גאה זרם העולים והוא מנה כבר עשרות רבות של חלוצים. לצערנו, לא יכול היה חלק מהם להחזיק מעמד בפרוץ המשבר הגדול בשנת 1926, ואי אלה מן העולים שבו לגלות. אבל עם האינטנסיפיקאציה של החינוך החלוצי גדל משנה לשנה מספר העולים למולדת. בתקופה מסוימת עלה מספר העולים ארצה לאין שיעור על מספרם של המהגרים לארצות אחרות. ברם, ההגבלות החמורות ששלטונות המנדט הבריטי הטילו על עליית יהודים למולדתם והכניסו את העלייה לתוך מיטת־סדום של מיכסת סרטיפיקטים זעומה, הכריחו חלק מן הצעירים לחפש להם מקומות־מקלט אחרים. אולם צעירי קולנה היו בין העולים בעלייה הבלתי־ליגאלית וקיומה של ה"מושבה הקולנאית" הגדולה יחסית במדינת ישראל הוא סימן לחיוניותה של התנועה הציונית בעיירה.

ההסתדרות הציונית בקולנה היוותה עשרות בשנים את חוט־השדרה של הפעילות הלאומית במקום. חלק מחבריה זכו לראות במו עיניהם את התגשמות חלומם — את תקומתה של מדינת ישראל הריבונית.

אביגדור אייזענפעלד / קרית־שלום

פון ״הרצליה״ ביז פועלי־ציון

ווען די ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע ״הרצליה״ איז געגרינדעט געוואָרן אין קאָלנע, בין איך נאָך געווען אַ ייִנגל פון אַ יאָר דרײַצן. אין שטעטל איז דאַן געווען טעטיק אַ גרויסע ציוניסטישע אָרגאַני־זאַציע ״התחיה״ און אויך אַ שטאַרקער ״בונד״. שטענדיג פלעגן פאָרקומען צאַנקערײַען און מאַנכמאָל געשלעגן צווישן די מיטגלידער פון ביידע פאַרטייען. די טעמע פון אַלע ויכּוחים איז תּמיד געווען — ציו־ניזם אָדער בונד.

אין דער אָנפירערשאַפט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע ״התחיה״ האָבן זיך געפונען גדליה אלליע, משה מאָרגענשטערן, שמואל פאַניטש, עקיבא בורשטיין, וועלוול בורשטיין, משה יוסל רעמבאַ, אריה לייב מאַרגאָליס, יעקב צינאָוויטש. דער פאָרזיצער איז געווען יעקב־הירש הורוויטש. די אָנפירער פון ״בונד״ זענען געווען דער סטודענט משה גאָלדבערג און וועלוול בראַמזאָן.

אין 1920 בין איך שוין געווען פאַרוואַלטונגס מיטגליד פון דער ציוניסטישער יוגנט־אָרגאַניזאַציע „הרצליה״, וועמענס לייטונג איז באַשטאַנען פון די חברים בצלאל ראָזענבוים, אפרים רעמבאַ, יוסף קרעלענשטיין, זעלדאַ לעווינסקי און דער שרייבער פון די שורות. מיר האָבן זיך אָרגאַניזירט אין פאַרשידענע קאָמיסיעס. אונדזער הויפּט־אַרבעט איז באַשטאַנען אין אײַנאָרדנען ליטעראַרישע דיסקוסיעס און קעסטל־אָוונטן. מיר האָבן אויך געשאַפן אַ ביבליאָטעק און אַפילו באַוויזן אַרויסצוגעבן צוויי נומערן פון אַן אייגענער פעריאָדישער צײַטשריפט אונטערן נאָמען „הדור הצעיר״.

אויפן לאַנדעס־צוזאַמענפאָר פון די „הרצליה״ אָרגאַניזאַציעס, וואָס איז פאָרגעקומען אין וואַרשע, איז אונדזער דעלעגאַט בצלאל ראָזענבוים אויסגעקליבן געוואָרן אין צענטראַל קאָמיטעט.

פלוצלונג איז צווישן אונדזער יוגנט פאָרגעקומען אַ צוזאַמענברוך, געשען איז עס ווען איין פאַרוואַלטונגס־מיטגליד פון „התחיה״ האָט אויף אונדז אַ געשריי געטאָן: „באַלשע־וויקעס, אַרויס פון לאָקאַל!״ מיר, די פאַרוואַלטונג פון „הרצליה״, האָבן זיך צוזאַמענגעקומען אין אַ פריוואַטער הויז אויף אַ זיצונג, וואָס האָט שוין מער נישט געקענט פאָרקומען אין „התחיה״־לאָקאַל.

צוזאַמען מיטן חבר בצלאל ראָזענבוים האָבן מיר דאַן געגרינדעט די „צעירי־ציון״ אָרגאַניזאַציע אין קאָלנע. גלײַכצײַטיק האָט זיך אין שטאָט געשאַפן אַן אָפּטיילונג פון „החלוץ״. דער מרכּז פון „החלוץ״ אין וואַרשע האָט אויף אונדזער איניציאַטיוו און מיט אונדזער הילף אָרגאַניזירט בײַ אַ ייִדישן גוטבאַזיצער, איידענבערג, אין דאָרף טשירניץ

נשיאות ארגון צעירים ציונים "הרצליה". פרעזידיום פון יוגנט ארגאניזאציע "הרצליה".
אפרים רמבה. אביגדור אייזנפלד. בצלאל־הרש רוזנבוים.

(פיר קילאָמעטער פון קאָלנע) אַ הכשרה־גרופּע. די רוב חלוצים זענען געווען פון אונדזער שטאָט. עס זענען אָבער אויך געווען אַ טייל פון לאָמזשער החלוץ און פון די אַרומיקע שטעטלאַך.

די צעירי־ציון אָרגאַניזאַציע אין שטאָט האָט עקזיסטירט פון 1921 ביז 1926. די אַרבעט אירע איז באַשטאַנען אין פאַרשפּרייטן שקלים, קרן־הקימת, קרן־היסוד, קפא״י, קולטור־אסיפות, שיקן חברים אויף הכשרה און נאָכהער עליה קיין ארץ־ישראל. ליידער, ווען ס'איז אויסגעבראָכן דער קריזיס אין ארץ־ישראל (1925—1926) און חברים האָבן אָנגעהויבן פון דאָרט צוריקקומען, האָט זיך ביי אונדז געלאָזט פילן דער קריזיס. אַ באַדייטנדער טייל חברים זענען געוואָרן אַפּאַטיש און אַ טייל האָבן פאַרלאָזן די פּאַרטיי. סוף־כל־סוף האָט זי זיך ליקווידירט. מיר זענען געבליבן בלויז דריי חברים, וועלכע האָבן ווייטער אָנגעהאַלטן קאָנטאַקט מיטן צ״ק פון צעירי־ציון אין וואַרשע.

מיט דער פאַראייניגונג פון די פּועלי־ציון מיט צעירי־ציון אין 1926, האָט אונדז באַזוכט דער חבר טיגער פון צענטראַל קאָמיטעט און מיר האָבן געגרינדעט אין שטאָט אַן אָפּטיילונג פון דער פאַראייניגטער פּאַרטיי. לאַנגזאַם האָבן מיר גענומען אָרגאַניזירן די יוגנט, און אויך עלטערע חברים. מיר האָבן באַקומען השפעה אויף אַלע געביטן פון דער געזעלשאַפטליכער און פּאָליטישער טעטיגקייט אין שטאָט. מיר האָבן דערוואָרבן אַ מערהייט אין „החלוץ", געווען פאַרטרעטן אין קרן־קימת און קרן־היסוד. מיר האָבן אויך פאַרמאָגט אַ שיינע ביבליאָטעק פון 2,000 ביכער. מיר האָבן אָרגאַניזירט אַן אָפּטיילונג פון „פריַיהייט", דאַן אויך אַ ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע סקויטן פאַרבאַנד פון 50 יוגנטליכע.

אין יאָר 1928 בין איך אויסגעוויילט געוואָרן אלס דעלעגאַט פון אונדזער אָרגאַניזאַציע צו דער קאָנפערענץ פון דער „יוגנט פרייַהייט און ציוניסטיש־סאָציאַליסטישן סקויט", וואָס איז צושטאַנד געקומען אין וואַרשע אין די טעג 1—3 מאַי. אין פּאַרטיי־ראַט, וואָס איז אויסגעוויילט געוואָרן, בין איך אַרייַן אַלס פאַרטרעטער פון לאָמזשער ראַיאָן.

אין 1930 איז פאָרגעקומען אַ זומער קאָלאָניע פאַר יוגנטליכע אין אַ דאָרף נעבן זאַרעמבי קאָשטשעלני. די קאָלאָניע האָט געדויערט דרייַ וואָכן און עס האָבן זיך אין איר באַטייליגט יוגנטליכע פון אָסטראָוו, זאַמבראָוו, קאָלנע און אנדערע ערטער פון דער געגענט.

ועד "פרייהייט". דער ועד פון "פרייהייט".
ברוך רוזנבוים. מאיר כהן. שלום דמבוביץ׳. משה זלבינסקי.
מאיר בונצ׳ק. משה ריביץ׳. אביגדור אייזנפלד. קולינסקי (בת הנך).

דעמזעלבן יאָר האָבן מיר אייַנגעאָרדענט אין לאָמזשע אַ ראַיאָן־צוזאַמענפלי פון פרייַהייט־סקויט. בייַ דער געלעגנהייט האָבן מיר אָפּגעהאַלטן אַ ראַיאָן־קאָנפערענץ פון דער פּאַרטיי „פּועלי־ציון־צ.ס.פ.", אויף וועלכער עס איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ ראַיאָן־אינסטרוקטאָרן־לייטונג פון 3 חברים: ח' צוקערשטיין — פון לאָמזשע, ח' זאַבלודאָוויטש — פון אָסטראָלענקאָ, איך — פון קאָלנע.

אין 1932 האָט אונדזער אָרגאַניזאַציע אָפּגעשיקט בערך 20 חברים קיין ארץ־ישראל דורך פאַרשידענע עקסקורסיעס. אַ סך חברים האָבן מיר אויך אוועקגעשיקט אויף הכשרה אין פוילן גופא. מיר האָבן אויך אָרגאַניזירט אַ „קבוצת חברים" פון קיבוץ תל־חי אין קאָלנע. כּדי צו העלפן די חברים מאַטעריעל, האָבן מיר געשאַפן אַ קאָמיטעט „למען הקיבוץ", אין וועלכן איך בין געווען פאַרטרעטן.

קיבוץ ההכשרה בקולנה. דער הכשרה קיבוץ אין קאלנע.
אביגדור אייזנפלד (עומד משמאל, שטייט פון לינקס). חיים קולינסקי (באמצע, אין מיטן).
מרים־גיטל אייזנפלד־גולומביביץ׳.

אין 1933, ביַי די וואַלן צום 18־טען ציוניסטישן קאָנגרעס, האָט אונזער פאַרטיי אָנגעצויגן אין קאָלנע 60 פּראָצענט פון אַלע שטימען. לויט דעם שליסל זענען דאַן צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן די קאָמיסיעס אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין שטאָט און עס זענען פאַרטיילט געוואָרן די פונקציעס אין זיי, דערונטער אויך אין פּאַלעסטינע־אַמט, ווּ מיר האָבן באַקומען די מערהייט.

אין יאר 1933, ווען היטלער איז געקומען צו דער מאַכט, האָב איך צופעליג ביַיגעווויִנט אַ געריכטס־פאַרהאַנדלונג אין קאָלנער געריכט, וואָס האָט געמשפּט אַ דיַיטש, וועלכער איז אַריבער די גרעניץ אומלעגאַל. ער האָט זיך געבעטן ביַי דער פּוילישער מאַכט, זי זאָל אים ערטיילן אַזיל־רעכט, מחמת ער איז פאַראורטיילט געוואָרן אין דיַיטשלאַנד צום טויט, נאָכדעם ווי ער האָט מיט נאָך חברים דורכגעפירט טעראָר־אַקטן — אויפגעריסן אַ באַן מיט אַמוניציע. דאָס געריכט האָט אַרויסגעגעבן אַ פּסק־דין אים אויסצוליפערן אין משך פון 24 שעה צו דער דיַיטשער מאַכט. איך האָב זיך דאַן געווענדעט צו דער אָרטיקער פּאָליציי, זי זאָל אויפהאַלטן דאָס אויספירן פון פּסק־דין — דאָס הייסט, אויסליפערן אים קיין דיַיטשלאַנד — אויף נאָך 24 שעה. טעלעגראַפיש האָב איך זיך געווענדעט צו דער „ליגע פאַר מענטשן רעכט" אין וואַרשע און געבעטן זי זאָל אינטערווענירן ביַי דער צענטראַלער מאַכט, אַז דער דיַיטש זאָל באַקומען אַזיל־רעכט און קענען פאַרבליַיבן אין פּוילן. אויף

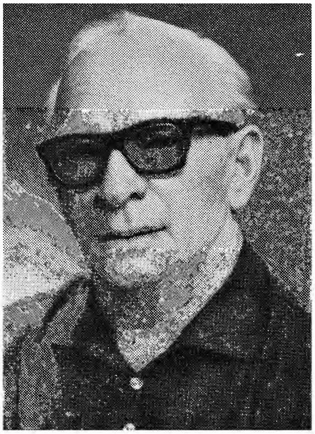
צומאָרגענס 9 אַ זייגער האָב איך באַקומען אַ טעלעגראַפישע מיטטיילונג פון אינערן־מיניסטעריום, אז דאָס אַזיל־רעכט איז צוגעטיילט געוואָרן. ליידער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די פּאָליציי האָט נאָך אין דערזעלבער נאַכט אויסגעליפערט דעם דײַטשישן פליט צו דער היטלער־מאַכט. אין מײַנע באַמיאונגען האָט מיר מיטגעהאָלפן צביה פעלטינאָוויטש, וועלכע געפינט זיך הײַנט אין ישראל. נאָכדעם האָבן מיר זיך פון דער פּרעסע דערוווּסט, אַז די היטלער מאכט האָט איבער דעם צוריקגעשיקטן דײַטש אויסגעפירט דעם טויט־אורטייל.

סוף 1934 בין איך דורך דעם צ"ק פון וואַרשע באַשטעטיגט געוואָרן עולה צו זײַן קיין ארץ־ישראל ווי אַ פּאַרטיי־עסקן. אָנהויב 1935 האָב איך נאָך אָנטייל גענומען אין דער באָראָכאָוו־אַקאַדעמיע, וואָס אונדזער פּאַרטיי האָט דורכגעפירט אין שטאָט. דאָס איז געווען מײַן געבורס שטעטל. דעם 20 פעברואַר 1935 האָב איך זיך געזעגנט מיט די טײַערסטע חברים, פרײַנט און באַקאַנטע, וואָס מיר האָבן צום גרויסן באַדויערן און ווייטאָג שוין קיינמאָל מער נישט געזען.

משה פניני־קרלנשטיין / תל־אביב

"החלוץ" בקולנה

בתי־הספר — מטפחי הציונות

אלה בני קולנה, שסיימו את בית־הספר הדתי שבעיירה — ועליהם נמנו מרבית צעירי המקום — לא חסרו חינוך ציוני ושאיפה עזה לעלות ארצה. נטע אותם בתלמידיו מר זליג קרלנשטיין, מייסד בית־הספר.

בבית ספר זה היתה הדת מקצוע־לימוד עיקרי, אולם בהיותו חדור רעיונות קידמה, קיבל מייסדו גם בנות ללימודים. בכל תלמידיו הוא הפיח אהבה עזה לארץ־ישראל, האיר עיניהם לראות את התמורות שחלו בחיי הגולה בעקבות התפתחותו של הרעיון הציוני, שהוא עצמו היה מחסידיו הנלהבים, ושתל בלבותיהם השאיפה להגשים את הרעיון על־ידי עלייה ועיבוד אדמת הארץ. על טיפוח השאיפה לעלות ארצה שקד בית־הספר בקולנה עד שבא עליו הקץ יחד עם הקהילה כולה, שנפלה טרף למרצחים הגרמנים.

חלק מבוגרי בית־הספר הדתי, שמיועד היה לגילאי 8—14, המשיך את לימודיו, שת־

שנות לימוד נוספות, בבית־ספרו של גדליה. זה היה בית־ספר יחיד מסוגו, שקשה להגדיר אם לרשת החינוך התיכונית השתייך או שהיו אלה כיתות המשך לבית־ספר יסודי. מכל מקום, בית הספר של גדליה לא זקוק היה לתעודת הכשר רשמית. בני קולנה הוקירוהו וכיבדוהו ושלחו אליו ברצון את בניהם ללמוד תורה מפיו של המורה גדליה. ואילו התלמידים עצמם ששו להתקבל בו, כיוון שידעו כי שם יוכלו להעמיק את היכרותם עם בעיות השעה ועם התנועה הציונית.

תלמידי בית הספר של גדליה, אייזיק רמבה ומשה פניני (קרלנשטיין), ערכו את הנסיון הראשון של הוצאת עיתון קולנאי בשפה העברית. היה זה, כפי הנראה, צעדו הראשון של אייזיק רמבה בממלכת העיתונאות, וכך זכתה קולנה לשמש במה ראשונה לאחד מחשובי העתונאים־הפובליציסטים במדינת ישראל.

ייסוד סניף ״החלוץ״

בוגרי שני בתי־הספר המוזכרים לעיל היו גם היוזמים להקמת סניף תנועת ״החלוץ״ בקולנה. בשנת תרפ״ה (1952) נקראה — ביוזמת החברים זאב בוראק, מלצ׳רסקי, האחים זליצקי וגב׳ בוצ׳קו — אספה ראשונה במטרה לייסד סניף תנועת ״החלוץ״ בעיירתנו.

הועד היוזם, אליו השתייכו כל החברים הללו, התכנס בביתו של בוראק, ובנוכחותה של החבירה חיות, ממרכז התנועה בוורשה. באותו מעמד הוכרז על הקמת סניף התנועה בעיירה. את הרשיון הרשמי להקים את סניף התנועה בעיירתנו השיגו החברים אצל נציג הממשל המקומי, הסטארוסטה, והרשיון נרשם על שמו של כותב שורות אלו.

מייסדי סניף ״החלוץ״ בקולנה, 1925. די גרינדער פון סניף ״החלוץ״ אין קאלנע, 1925.
חיים־לייבל מלצ׳רסקי. אלתר זליצקי.
וולוול בוראק. משה קרלנשטיין. שרה־רייזל בוצ׳קו. יצחק־יענקל זליצקי.

הקמת הסניף באה לענות על שורת בעיות דחופות וחשובות, שעמדו בימים ההם של שנת 1925 בפני צעירי העיירה, נוסף לבעיות החינוך והגשמת הרעיון הציוני שהינחו את פעילות הסניף כעניין ראשי ועיקרי.

בהיות העיירה קטנה ומרוחקת ממרכזי הפעילות התרבותית והכלכלית, הורגש בקולנה מחסור באמצעים לריכוז הנוער הבוגר והלומד במסגרת של פעילות חברתית ותרבותית. צורך זה היה דחוף בעיקר ביחס לאותם בני נוער מתבגרים, אשר מסיבות כלשהן לא השתלבו בהווי הדתי אורתודוקסי של זקני העיירה. מחוסר פעילות רעיונית עבר עליהם זמנם הפנוי באפס מעשה והיו צפויים להתנוונות רוחנית וחברתית.

המטרה היתה איפוא לרכז אותם צעירים בחוג חברתי־רעיוני, שיתן תוכן לחייהם ויעשם בבוא העת חברים פעילים בתנועה הציונית. פעולותיו של הסניף נערכו לפי קו מנחה, שעתיד היה לפתור את הבעיות שהעסיקו בעת ההיא את בני העיירה וביניהן:

א. ארגון מחנות קיץ בהדרכת הגב׳ פני ברגשטיין וטיולים בסביבה ובעיירות השכנות. בטיולים השתתפו רוב חברי הסניף ונוער שטרם הצטרף אליו. הטיולים נועדו לקרב את בני הנוער לטבע ונערכו סמוך לימי חג או בתאריכים בהם צוינו מאורעות לאומיים, כמו

יום־פרח של ״החלוץ״. א בלימל טאג פון ״החלוץ״.
וולוול ברנוביץ׳. אברהם פאניץ׳. לייבל לפצ׳ינסקי. הרשל קורנצקי.
פייגל שקלניביץ׳. פייגל בוראק. חיה־פייגל וויינצימר. חיה־הינדה לובל.

י״א אדר, יום הזכרון לנפילת תל־חי ומותו של יוסף טרומפלדור, או ל״ג בעומר, שנחוג ע״י הסניף ביציאה אל מחוץ לעיירה ובארגון משחקי ספורט בחיק הטבע.

ב. ציון אירועים חברתיים בעיירה ובתנועה על־ידי ארגון מסיבות, כמו לעת פרידה מחברים שעזבו את העיירה — מי להכשרה, מי לעלייה ארצה ומי לרגל הגירה לארצות שמעבר לים. מסיבות נערכו גם לכבוד ביקוריהם של אורחים ופעילים ממרכז התנועה בווארשה או מארץ־ישראל, שהיו נוהגים לפקוד מדי פעם את עיירתנו לשם הדרכת הסניף המקומי בפעולתו.

ג. חברי הסניף הקימו להקה דרמטית, שהופעותיה התקיימו באולם התיאטרון המקומי. הלהקה הופיעה בהצגות, מערכונים ופרקי זמרה, בהם הושם הדגש על נושאים אקטואליים, כמו למשל פרשת סאקו וואנצאֶטי. אגב, בגלל שיר שדוקלם לזכרם נאסר חברנו משה רוזנבוים והשלטונות המקומיים עמדו לשלול את הרשיון לפעילותו של הסניף. אך עיקר ההופעות היו על נושאים חלוציים, ציוניים וכאלה השאובים מההווי והמסורת היהודית. לחלק מההופעות היו נוהגים לארגן ״יום פרח״, והכנסותיו שימשו בחלקן למימון פעולות הסניף המקומי ובחלקן הועברו לקופת מרכז התנועה בוורשה. הלהקה היתה גם מלווה את המטיילים, שהיו יוצאים לעיירות הסמוכות, ועורכת שם הופעותיה.

קבוצת חברי ״החלוץ״. א גרופע חברים פון ״החלוץ״.
משה רוזנבוים. שרה גולדמן. חיים־לייבל בוראק. גוטקה שטיינפלד. משה דולנגה.
יוסף מארוויט. בלומה מלובני.
איצ׳ה־מאיר בוראק. ברוך לובל. הרשל ברגמן. רחל מרקוס. חיים זבילוביץ׳. שושנה לפצ׳ינסקי.
פנחס לובל.
יוסף דודוביץ׳. משה קרלנשטיין. זלמן פייסון. משה מייזנר. באשה וירז׳בה.

פעילות הסניף

ישירות לעניין הגשמת הרעיון הציוני נגעו פעולות הסניף בארגון שיחות, ערבי ויכוחים אסיפות חברים בהן הועלו לדיון נושאים ציוניים, החלוציות, העבודה העברית, פיתוח הארץ ופעולות הסברה לגיוס חברים חדשים לתנועה. בעניין זה עמד הסניף בקשר מתמיד עם המרכז בוורשה, שהיה מנחה את הפעילים בבחירת נושאי הויכוחים, אופן ההסברה והדרך להגשמה. על פי הזמנת הסניף המקומי שיגר המרכז לעיירה מדריכים ומרצים. אציין את ביקורו של החבר ריפטין בעיירתנו, אשר מחוסר מקום מתאים לרכז את הקהל הרב שביקש לשמוע את הרצאתו הוזמן להרצות בבית־הכנסת. החבר ריפטין נכנס לבית־הכנסת בגילוי ראש ומייד נתבקש לשים כיסוי לראשו מפני כבוד המקום. תקרית זו זכורה עד היום למר ריפטין.

הסניף נטל חלק פעיל גם באירועים בחיי העיירה, שאורגנו מחוץ למסגרת התנועה, כגון סימפוזיונים ואקדמיות שנוהלו על־ידי ההסתדרות הציונית, וכן בכל אירוע חברתי שהיה לו קשר עם פעילות ציונית כללית.

הכשרה לעלייה ארצה, חינוך המועמדים לאורח חיים של עובדי אדמה והתקרבות אל הטבע היוו את הנושא המרכזי והאתגר לפעילות "החלוץ" בקולנה.

הסניף טיפל בסידור חברים בעבודה חקלאית בעיירות וכפרים פולניים. שם ניסו החברים לראשונה את כוחם בעבודה בענפי חקלאות שונים, כדי שיוכלו להשתלב כעובדי אדמה במשקים החלוציים עם עלותם ארצה.

מחמת מחסור כרוני בקיבוצי הכשרה היה על הסניף הקולנאי לנהל מאבקים מתמידים עם המרכז וללחוץ עליו להקצות מקומות הכשרה לכל אותם הצעירים בני עיירתנו, שהתדפקו ללא־הרף על דלתות הסניף המקומי בבקשות לצאת להכשרה, למען יוכלו לאחר מכן לעלות ארצה. בשלב מאוחר יותר נוסד קיבוץ — מרכז להכשרה — גם בסביבות קולנה, אשר פתר בחלקה את בעייתם של חברי סניפנו ותרם על־ידי כך להחשת עלייתם ארצה.

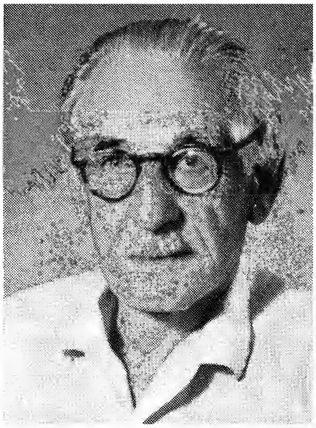
הודות לפעילותו הבלתי־נלאית של הסניף לעידוד העלייה לארץ־ישראל, ניצלו עשרות ומאות מצעירי קולנה מהגורל המר, שפקד את יהדות פולין וארצות־אירופה הכבושה האחרות, אשר נלכדה בין ציפורני המפלצת הנאצית.

ייסוד סניף "החלוץ" בקולנה ופעילותו במשך קרוב למחצית יובל שנים תרמו תרומה חשובה לחיי העיירה, הפיחו תקווה והציגו עתיד ומשימה לנוער המקומי והיו בין הגורמים שאיפשרו לקיבוץ היהודי בקולנה לתת ידו לבניין הארץ.

אברהם בר־אדון / חולון

התעוררות בני־הנוער

הסובייטים בקולנה בשנת 1920

בשנת 1920, למעלה משנתיים אחרי תום מלחמת־העולם הראשונה, פרצה מלחמה בין פולין המשוחררת לבין רוסיה הבולשביסטית. המלחמה לא פסחה גם על עירנו. גדודי צבא פולין נסוגו מפני פרשי הצבא הסובייטי שארגן טרוצקי. הדי חילופי היריות נשמעו היטב בעיר והתושבים הסתגרו בבתיהם. דרך סדקי התריסים של החלונות ראינו את הפרשים הקוזאקים עוברים ביעף את הרחובות וממשיכים ברדי־פתם אחרי הצבאות הפולנים הנסוגים בכיוון לוורשה. כל התושבים היו אחוזי פחד וחרדה. עדיין לא נשכחו זוועות המלחמה העולמית הראשונה והנה קפץ עלינו רוגזה של מלחמה חדשה. הפחד היה מלווה דאגה לקיום הכלכלי. הסתום היה מרובה על הברור, מחמת חוסר־הבהירות בדבר המשטר החדש ושיטותיו, בייחוד בתחום המשקי.

למחרת יום כניסתם של הסובייטים לעירנו הכריזו הכובשים על אסיפה בכיכר השוק, כדי להסביר לאזרחים את מהותו של השלטון הסובייטי. הנאומים נשמעו בשתי לשונות: רוסית ויידיש. כתום הנאומים הודיעו, כי יש לבחור ב"רבקום" ("רבולוציוני קומיטט", משמע ועד־המהפכה). זכות הבחירה לועד הזה ניתנה רק לחברי מפלגות שמאליות: קומוניסטים, בונד, פועלי־ציון.

האסיפה התקיימה כעבור ימים אחדים באולם הקומה השנייה של בית ר' מרדכי זונדל מארגוליס. שמותיהם של חברי הועד שנבחרו נשמטו מזכרוני. כחבר סקציית־הנוער של פועלי־ציון שמחתי מאוד שניתנה לנו זכות־הבחירה ואנו רשאים לקבוע את גורל העיר, בעוד שזכות זו נשללה מהורינו, אשר השתייכו לארגונים ציונים בלתי־שמאליים.

מתוך תמימות והתלהבות־נעורים לא ידענו כי אנשי־בולשת פולנים עוקבים אחרי כל צעד וצעד שלנו. והיו מקרים, שכמה מהבלשים הללו, נוצרים בני עירנו שהכירו את הורינו, הזהירו את מכריהם היהודים — ובתוכם גם את אבי — מפני תעלולי הבנים. הרי לא לעולם חוסן הסובייטים!

ואמנם, משך הזמן של הפלישה הסובייטית ושלטונם בעיירתנו ובפולין כולה היה קצר מאוד. לא חלפו אלא שבועות אחדים והצבא הסובייטי נסוג בחפזון מכל עמדותיו שבפולין. עם נסיגת הבהלה עזבו גם אי־אלה מחברי מפלגות־השמאל שבעיירתנו — אשר היו פעילים מאוד בתקופת ה"רבקום" הבולשביסטי — את העיירה. למזלם הטוב, לא נמלטו לרוסיה אלא למערב ומצאו חסות בארצות־הברית של אמריקה ובמדינות מערביות אחרות. אני נזכר באפיזודה המבדחת, כי מר משה גליקובסקי, שהיה אחד הפעילים ביותר במחנה

קבוצת "פועלי־ציון" שמאל, 1918. א גרופע פון לינקע "פועלי־ציון", 1918.

סלומון פישקובסקי (עומד באמצע, שטייט אין מיטן). שלמה׳קה ז׳באבי (עומד משמאל, שטייט פון לינקס). משה־חיים מינץ (יושב באמצע, זיצט אין מיטן).

השמאלי, נמלט על נפשו מסופר למחצה. דרך חלון המספרה הבחין באיש־הבולשת הפולנית המתקרב לחנות וברח בטרם סיים הספר את מלאכתו. הוא הצליח לחצות את הגבול הגרמני שבקרבת עיירתנו ומצא מקלט באמריקה.

חלק אחר של הנוער היהודי המקומי, שלא הסתבך בשיתוף־פעולה עם הסובייטים בתקופת שלטונם הקצר, התנדב אז עם כינונו של השלטון הפולני ל"משמר הפוליציה האזרחית", לשירותים משטרתיים שונים.

יש לציין כי בגלל קוצר שהייתם של הסובייטים בעירנו, לא היה רישומם ניכר בתחום הכלכלי, שמפניו פחדו האזרחים היהודים בני המעמד הבינוני "הבלתי־פרודוקטיביים". אולם ההרפתקה הזאת חוללה מהפכה רעיונית בקרב בני־הנוער, ומאז גדלה הכמיהה לעלות לארץ־ישראל. זה נתן דחיפה להתחזקותן והתרחבותן של שורות "החלוץ" ולהעמקת הרעיון הציוני בדרך כלל.

צופי קולנה. קאלנער סקאוטן.
איצ׳קה סובלסקי. חיים־מנדל פיבובארסקי. יוסף סגל. אברהם פאניץ׳.
גולדברג. חצקל בורשטיין. קותיאל פרבוביץ׳. יוסף חסדי.
חיים קיימוביץ׳. ישראל בורשטיין.

הצופים ו"החלוץ" בעירנו

מלחמת־העולם הראשונה נסתיימה. הפעילות הציונית, שמצאה לה מאז ומתמיד קרקע בשלה בעיירתנו, התחזקה. אולם היא הקיפה על־פי־רוב רק את המבוגרים, ואילו הנוער לא היה מאורגן; לכל היותר מילאו הצעירים תפקידים של נער־שליח אצל הגדולים.

ביוזמת הסטודנט איצ׳ה מאיר פיבוֹברסקי ועוזרו הראשי יחזקאל (חאצעק) בורשטיין, קמה תנועת ה"סקאוטים", אשר ריכזה סביבה נוער שלמטה מגיל שמונה־עשרה, ללא הבדלי גוון פוליטי. אל התנועה הזאת נמשכו קודם כל תלמידים. שיטות־הפעולה הראוותניות עם הצורות המושכות־עין של הלבוש והסימנים הביאו להרשמה המונית של בני נוער בשורות הסקאוטים. חולצות ספורטיביות, שעל כתפיותיהן היו סימני הסקאוט, מוט ארוך לטיולים ודגלי־איתות — היו סימני־ההיכר של הארגון, שצמח וגדל במשך זמן קצר.

הסתדרות הסקאוטים לא האריכה ימים בעיירה. לא עברו אלא שנתיים ימים והיא התפוררה כיוון שרוב־רובו של הנוער נלכד ברשת הארגונים הפוליטיים הלאומיים, אשר בהם החלה להתנהל פעולת־תרבות והדרכה מדינית ענפה. אך יש לזקוף לזכותה של תנועת־הסקאוטים קצרת־הימים החדרת רוח האחווה והריעות בין חבריה, וכן גם יכולת

הארגון והשלטת משמעת וסדר. הנכסים הללו לא הלכו לאיבוד. זמן־מה אחרי התפוררותה של תנועת־הסקאוטים קמה תנועת "החלוץ" והיא היוותה, בעקיפין, המשך לארגון הקודם.

הועד הראשון של "החלוץ" בקולנה, 1921. דער ערשטער ועד פון "החלוץ" אין קאלנע, 1921.
חיים־מנדל פיבובארסקי. שמואלקה קיימן. אברהם פאניץ׳. פרל לובל. אפרים רמבה.
בצלאל־הרש רוזנבוים.

"החלוץ" בקולנה היה הסנונית הראשונה לכל הסביבה. מרכז "החלוץ" בוורשה הטיל על הסניף הקולנאי לארגן סניפים בעיירות הסמוכות. במידה ידועה שימשה הקבוצה הקולנאית הראשונה של "החלוץ" כמורת־דרך לנוער החלוצי בכל המחוז. סוד הצלחתו של "החלוץ" היה טמון בהיותו תנועה על־מפלגתית. הודות לכך נרתמו לשירות בני הנוער של פועלי־ציון, צעירי־ציון וכן צעירים רבים בודדים, שלא היו מאורגנים בשום ארגון פוליטי. רוב־רובו של הנוער היה חסר־מקצוע, אולם הכניסה לשורות "החלוץ" חייבה את החברים להתכונן לקראת חיים יוצרים בארץ־ישראל. חזון הפרודוקטיביזציה והשתרשות על הקרקע, שנשללה מן היהודים בארצות־גלותם, הניע את הנהלת "החלוץ" להקים בראש וראשונה חוות־הכשרה חקלאית. לשם כך נחכר שטח־אדמה לגידול ירקות. האקספרימנט הראשון נעשה על מגרש רחב־ידים, מול הכנסייה הפראבוסלאבית (ה"צרקבה") בהמשך רחוב וינצנטי. זכור לטוב המהנדס גרינבוים, אחד המדריכים המעולים, שלימד את צעירי העיירה, אשר לא החזיקו מעולם את ומעדר בידם, את יסודותיה של עבודה חקלאית. השטח עובד בידים, זובל באופן פרימיטיבי ונשתל ירקות שונים. רבים מהמבוגרים הסתכלו על כך תחילה כעל משחק־ילדים והתלוצצו בטוב־לב למראה "האיכרים החדשים". אך לאט־

לאט חלה תמורה נפשית בגישתם הציונית־במקצת, וחדרה ההכרה כי מה שנעשה על המגרש בעמל־כפים הוא הכנה לעלייה למולדת ולחיי־עמל בה.

בראשית 1922 עלה לארץ ראשון החברים של "החלוץ" בקולנה, כותב טורים אלה, שהיה גם יושב־ראש ההסתדרות בעיירה. עלייה זו הכתה גלים בציבור המקומי, ובייחוד בקרב הנוער, ושימשה מנוף לרבים שהלכו בעקבותיו של העולה הראשון ובאו גם הם ארצה־ישראל. לא ארכו הימים והתסיסה וההתעוררות הביאו בכנפיהן עלייתן של משפחות שלמות, בזכות בניהם החלוצים, שהיו פשוטו כמשמעו "החלוץ העובר לפני המחנה".

קיומה של "קולוניה" קולנאית גדולה למדי במדינת ישראל הוא תוצאה של זריעת הגרעינים הראשונים בהסתדרות "החלוץ" אשר נבטו והצמיחו פרי־הילולים. מאות מילידי קולנה חיים בישראל, מעורים בכלכלתה ובחיי החברה שלה. הם תרמו לתקומתה הממלכתית והריהם שותפים לביסוס עתידה.

יצחק משה וויינצימער / ניו־יארק

דאס גרינדן פון קן "השומר־הצעיר"

דער באַזוך פון לאָמזשער קן

עס וויל זיך קוים גלויבן, אַז איבער פערציק יאָר זענען שוין פאַרביי זינט עס איז געגרינדעט געוואָרן דער „השומר־הצעיר" אין אונדזער שטעטל קאָלנע. קליין איז געווען דאָס שטעטל, אָבער רײַך און ברויזנדיק אין געזעלשאַפטלעכן, סאָציאַלן און נאַציאָנאַלן לעבן, סײַ בײַ דער יוגנט און סײַ בײַ דעם עלטערן דור. עס איז נישט געווען קיין איין פאַמיליע, וווּ כאָטש איינער האָט נישט באַלאַנגט צו וועלכער עס איז קולטורעלע, פּאָליטישע, רעליגיעזע אָדער פילאַנטראָפּישע אָרגאַניזאַציע: דער ספּאָרט קלוב "מכבי", וועלכער איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1920; דער „החלוץ", פון וועלכן דער ח׳ אברהם פאַניטש איז געווען דער ערשטער עולה צו זײַן נאָך ארץ־ישראל; די אַלגעמיינע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע; „צעירי־ציון"; „פועלי־ציון"; „החלוץ הצעיר"; „הרצליה"; „צוקונפט"; דער „בונד"; סוחרים פאַריין; גמילות־חסדים קאַסע; הכנסת אורחים; הכנסת־כלה; חברה תהילים; חברה משניות; און חברה־קדישא.

איך וויל דאָ דערציילן בלויז וועגן דעם גרינדונג פון „השומר־הצעיר" אין אונדזער שטעטל.

אין אַ שיינעם זומערדיקן טאָג, אין יאָר 1923, איז דאָס שטעטל אויפגעוועקט געוואָרן

דורך די קלאַנגען פון אַ מאַרשירנדיקע, זינגענדיקע יוגנט־גרופּע פון שומרים און שומרות, וועלכע זענען געקומען פון לאָמזשע אויף אַן אויספלוג. ס'פאַרשטייט זיך, אַז די יונגוואַרג זענען געוועזן פון די ערשטע צו עמפּפאַנגען די יונגע חברים. אין דעם שטילן מאָנאָטאָנעם לעבן פון קאָלנע איז דאָס פאַר דעם יונגוואַרג געוועזן אַ סענסאַציע.

שטייענדיק אַזוי און אָבסערווירנדיק די שטראַלנדע פּנימער פון אונדזער יוגנט און פילנדיק די קנאה וואָס האָט זיך ערוועקט בײַ די יונגע צאַפּלדיקע הערצער, האָט זיך אין מיר ערוועקט דער געדאַנק: פאַרוואָס זאָלן מיר דאָ, אין אונדזער שטעטל נישט גרינדן אַזאַ באַוועגונג? מיר האָבן דאָך אַזאַ שיינעם יוגנט, טאָ פאַרוואָס זאָלן מיר נישט געבן זיי דעם זעלבן פרייד און פאַרגעניגן, און אין דער זעלבער צײַט העלפן זיי זיך אַנטוויקלען פיזיש און גײַסטיק, דערנענטערן זיי צו אונדזער יִידישן נאַציאָנאַלן לעבן, באַקענען זיי מיט אונדזער רײַכער היסטאָריע און אונדזער הייליקער שפּראַך?

דעם זעלבן טאָג האָב איך זיך געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט דעם אָנפירער פון דעם אויספלוג, וועלכער איז געוועזן אַ שילער אין דער לאָמזשער גימנאַזיע און איז געוועזן דער ראש־הקן פון „השומר־הצעיר". מײַן געדאַנק איז אים זייער געפעלן. ער האָט מיר געגעבן

קן "השומר הצעיר" בטיול. דער קן פון "השומר הצעיר" אויף אן אויספלוג.

(עומדים, שטייען) יוסף קרלנשטיין. יצחק־משה וויינצימר. פנחס לובל. הרשל ברגמן. יודקה סובלסקי. זרח גוטמן. איטקה קורקביץ'. שרה לובל. חיה־פייגל וויינצימר. הדסה ינוביץ'. נחקה סוקול. פישל פוקס.

(כורעים, קניענדיק) טוביה לובל. חיים קורנצקי. חיה־פייגל קורנצקי. אברהם פאניץ'. פסח כהן. חיים־מאיר כהן. וולוול לובל. משה כהן. בצלאל בריקמן. וולוול בוראק. מרדכי פלטינוביץ'. משה־יוסל בריזמן. משה קרלנשטיין. בנימין בורשטיין. איצ'ה־לוזר גומוביץ'.

די ערשטע אָנווײַזונגען, ווי אַזוי צו אָרגאַניזירן, און צוגעזאָגט צו העלפן מיט וואָס ער וועט נאָר קענען.

די ערשטע שריט

אין יענער צײַט האָב איך געאַרבעט אַלס ביבליאָטעקאַר בײַ דער ציוניסטישער אָרגאַני־זאַציע, וועלכע איז געווען אָפן יעדן טאָג, חוץ שבת, פון 6 ביז 8 אין אָוונט. די ביבליאָטעק האָט זיך געפונען אין איינעם פון די צימערן, וועלכע האָבן באַלאַנגט צו די „הכנסת־אורחים". אין די זעלבע שעה'ן, וואָס די ביבליאָטעק איז געווען אָפן, האָט דאָרט געאַרבעט אויך דער חבר יוסף קרעלענשטיין, אַלס סעקרעטאַר פון קאָלנער סוחרים־פאַריין. דורכ־שמועסנדיק זיך מיט אים, האָב איך אים דערציילט מײַן אידעע: גרינדן בײַ אונדז אין שטעטל דעם „השומר־הצעיר".

דאָס איז אים זייער געפעלן און ער האָט פאָרגעשלאָגן זײַן מיטאַרבעט. דעם זעלבן אָוונט האָבן מיר אויסגעהאַנגען אַ מעלדונג, אַז יוגנטלעכע פון 10 ביז 18 יאָר קענען זיך רעגיסטרירן, מיט אַן אָפּצאָל פון איין זלאָטע, און מיט דעם ווערן מיטגלידער פון „השומר־הצעיר". דער רעזולטאַט איז געווען אומגלויבלעך: אין פאַרלויף פון איין וואָך האָבן זיך רעגיסטרירט 120 שילערס און שילערינס.

מיר האָבן גלײַך געדונגען אַ קליין צימערל בײַ אַ פאַמיליע און גענומען אָרגאַניזירן די גרופּעס. אין דעם צימערל האָבן מיר געקענט אַרײַננעמען בלויז 15 שומרים. דער אָנפאַנג איז צוליב דעם געווען זייער שווער. מיר האָבן געמוזט זיך באַגרענעצן מיט צוזאַמענקונפטן פון קליינע גרופּעס; און אויך דאָס נישט אין פעלד, ווײַל ס'איז געווען אַ פּראָבלעם מיט לעגאַליזאַציע.

יוסף קרעלענשטיין און איך האָבן, אין אַ שיינעם טאָג, זיך אַרויפגעזעצט אויף אַ לאַסט־אויטאָ און זיך געשלעפּט אַ גאַנצע נאַכט קיין וואַרשע, צום צענטראַל־קאָמיטעט פון „השומר־הצעיר", כּדי צו באַקומען בײַ זיי די נויטיקע מאַטעריאַלן, רעגלאַמענט פון „השומר־הצעיר", ווי אויך אָנווײַזונגען און לעגאַליזאַציע. לײדער האָבן זיי אונדז מיט דער לעגאַלי־זאַציע גאָרנישט געקאָנט העלפן. אָבער צו אונדזער גליק האָט דאַן געאַרבעט אין סעקרעטאַ־ריאַט פון צענטראַל־קאָמיטעט פון „תּרבות" אונדזער טײַערער פרײַנט און חבר אײַזיק רעמבאַ. אַ דאַנק זײַן הילף האָבן מיר באַקומען די געהעריקע דאָקומענטן פאַר דער לעגאַלי־זאַציע, אַלס אַ ספּאָרט אָפּטיילונג בײַם „תּרבות" אין פּוילן.

קומענדיק צוריק אין קאָלנע האָבן מיר געמוזט צושטעלן צו דער לאָקאַלער פּאָליצײ די דאָקומענטן מיט אַ רשימה פון צען חשובע בעלי־בתּים פון שטעטל, וועלכע וועלן זײַן פאַראַנטוואָרטלעך פאַר אונדזער אויפפירונג. נאָכן באַקומען די לעגאַליזאַציע האָבן מיר זיך גענומען צו דער אַרבעט.

די אַרבעט אין קן

צום ערשטן האָבן מיר גלײַך געדונגען אַ גרעסערן זאַל, אים שיין אויסגעדעקאָרירט מיט דעם שומרישן פאָן און אויך פענער פון די קבוצות, און געמאַכט מעגלעך פאַר די שומרים און שומרות צו קענען באַזוכן דעם זאַל יעדן אָוונט אין גרעסערע גרופּעס.

מיר האָבן אײַנגעטיילט דעם קן אין צוויי גדודים און זיבן קבוצות. פאַרשטייט זיך אַז

"השומר הצעיר", פלוגת "טרומפלדור".
משה־יוסל אטקוביץ'. יצחק־משה וויינצימר. הרשל לפצ'ינסקי. פנחס לובל. טוביה לובל. פישל פוקס. וולוול לובל. משה־יוסקה בריזמן. וולוול בורקובסקי. משה'קה בורשטיין. איצ'ה־לייזר גמוביץ'. יוסל קרלנשטיין. פייוול קרלנשטיין. חיים קורנצקי. ברוך לובל. וולוול בוראק. פסח כהן. זרח גוטמן. יודקה סובלסקי.

מיר האָבן זיך געמיט, דאָס אין יעדער קבוצה זאָלן זיך געפינען שומרים פון זעלבן עלטער. אַלס דעם ראש־הקן האָבן מיר, צוליב פּרעסטיזש טעמים, נאָמינירט איינעם פון דעם עלטערן דור — דעם ח׳ עקיבא בּורשטיין. סגן ראש־הקן, וועלכער האָט פּאַקטיש אָנגעפירט מיט דער גאַנצער אַרבעט, איז באַשטימט געוואָרן יוסף קרעלענשטיין, מזכּיר הקן — מײַן וויניקייט. אַלס די ראשי־קבוצות פון די שומרים: יוסף קרעלענשטיין, בּנימין בּורשטיין און איך; פון די שומרות: בעלאַ שאַראַצקעוויטש (היינט ליפּמאַן), נעחאַ סאָקאָל, פייגל בּורשטיין און שרה לובעל.

קבוצת בנות ב״השומר הצעיר״.
פייגל הורביץ. בלה שרצ׳קביץ׳. הדסה ינוביץ׳. חיה־רבקה סוקולובר. נחה סוקול. אסתר גרינברג.

די ראשי־קבוצות פלעגן זיך צונויפקומען איינמאָל אַ וואָך, צו באַהאַנדלען די פראַגן און צוגרייטן דאָס מאַטעריאַל פאַר זייערע קבוצות. איין מאָל אַ וואָך פלעגט זיך צונויפקומען דער גאַנצער קן און דורכפירן ספּאָרט־איבונגען. דאָס ערשטע וואָס מיר האָבן געשאַפן איז געווען די העבּרעאישע אָוונט־קורסן, אונטער דעם אויפזיכט פון אונדזער באַליבטן לערער גדליה אַלליע. יעדער שומר איז געווען פאַרפליכטעט צו באַזוכן די קורסן.

פאַר די שומרים האָבן מיר אײַנגעאָרדנט קורסן פאַר סטאָלערײַ, אונטער דעם אויפזיכט פון דעם שומר משה קרעלענשטיין. פאַר די שומרות, אַ קורס פון האַנט־העפטערײַ. מיר האָבן אויך געשאַפן אַ קורס פון מאַנדאָלינען און פידל, אונטער דעם אויפזיכט פון אליעזר גומאָוויטש. אַ געוויסע געוויכט האָבן מיר געלייגט אויף דעם סאָציאַלן חברשן צוזאַמענלעבן פון די שומרים און שומרות. אויך האָבן מיר זיך פאַרבונדן מיט די לערערס פון דער פאָלקס־שולע, זיי זאָלן אונדז צושטעלן אַ ליסטע פון קינדער וועלכע שטייען אָפּ אין זייערע לימודים. און מיר האָבן מיט דעם פיל קינדער געהאָלפן אין זייער לערנען.

משרד של שעורי ערב עברים לגדולים תחת הנהלת
המורה גדליהו אללי.

תעודה

הננו מאשרים בזה כי גמר תלמידה פניטל שיף רבקה
גמרה את הקורס של המחלקה א' (I) בציונים האלה:

השפה העברית	דבור	מספיק
	קריאה	טובה
	כתיבה	מספיקה
	דקדוק	טוב
	היסטוריה	—
	פלסטינוגרפיה	—
	תנ"ך	—
	תורה	טובה
	~~התעמלות~~ התנהגות	טובה מאד

על פי החלטת המועצה הפדגוגית מיום כח' אב תרפ"ג עברה למחלקה שניה

בשם המועצה הפדגוגית: [signature]
בשם המשרד: [signature]

קולנה, יום כג' אב תרפ"ג

הערה: ____

שעורי ערב העבריים "השומר-הצעיר" קולנה.

תעודה לשיעורי-ערב למבוגרים מאורגן ע"י "השומר הצעיר".
אונט-לעקציעס פאר דערוואקסענע, ארגאניזירט דורך "השומר הצעיר".

בײַ יעדער געלעגנהייט האָבן מיר גערעדט וועגן אונדזער היסטאָריע און אונדזער לאַנד ארץ־ישראל. מיר האָבן אײַנגעפּלאַנצט אין די יונגע קינדערשע הערצער אַ בענקשאַפט און אַ ליבע צו אונדזער פאָלק און צוגעגרייט זיי אַלס די צוקונפטיקע בויערס פון אונדזער הייליק לאַנד. כּדי צו דערנענטערן די קינדער האָבן מיר אײַנגעאָרדנט אויספלוגן, וועלכע פלעגן דויערן צוויי־דריי טעג.

עס לאָזט זיך נישט פאַרגעסן די מאָמענטן, וועלכע מיר האָבן דורכגעלעבט, קומענדיק צוריק פון די אויספלוגן, אַרײַנמאַרשירנדיק אונטער די קלאַנגען פון מוזיק או פּויק. אונדזערע עלטערן האָבן באַלויכטן אונדזער וועג מיט ברענענדע ליכט אין די פענסטער, און ס'איז געווען אַ יום־טוב אין שטעטל. פיל עלטערן פלעגן קומען צו אונדז און אויס־דריקן דאָס דאַנקבאַרקייט פאַר דאָס ליכטיקייט וואָס מיר האָבן אַרײַנגעבראַכט אין זייערע היימען. זיי האָבן באַוווּנדערט די ענדערונג אין זייערע קינדערס לעבן, זינט עס איז געגרינ־דעט געוואָרן דער „השומר־הצעיר”.

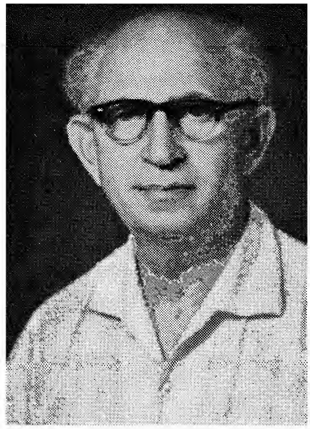
אַ דאַנק אונדזערע אויספלוגן אין די נאָענטע שטעטלעך — סטאַוויסק, שטשוטשין — האָבן זיך אויך דאָרטן געשאַפן „השומר־הצעיר” קנים. מיר האָבן פיל מיטגעהאָלפן זיי דאָס צו אָרגאַניזירן. און זיי זענען אונדז שטאַרק דאַנקבאַר געווען. איך קען זאָגן מיט פולער זיכערקייט, אַז אַ דאַנק דעם „השומר־הצעיר” האָבן פיל יוגנטלעכע פון אונדזער שטעטל זיך געראַטעוועט פון די רוצחישע נאַציס: זיי זענען אַרויסגעפאָרן נאָך ישראל און האָבן מיטגעצויגן זייערע פאַמיליעס.

ליידער האָבן פיל פון אונדזער טײַערער יוגנט נישט געהאַט די מעגלעכקייט אַרויס־צופאָרן, צוליב די קוואָטעס וואָס אונדזערע כּלומרשטע אַפּוטרופּסים, די ענגלענדער, האָבן אײַנגעפירט און פאַרבאָטן אַ פרײַע אימיגראַציע אין ארץ־ישראל. דאָס אומשולדיק בלוט פון אונדזערע איבערגעבליבענע שומרים און שומרות, פון אונדזערע עלטערן, ברידער און שוועסטער און קרובים, אַלע וועלכע זענען אויף אזא ברוטאַלן אופן אומגעקומען, מיט דער הילף פון אונדזערע פאָליאַקן, שרייען פון זייערע קברים אויף דער פאַרשאָלטענער פוילישער ערד: נקמה! זכור את אשר עשה לך עמלק!

זרח גוטמן / תל־אביב

"השומר־הצעיר" בקולנה בראשית דרכו

כינון הקן

הארגון הציוני היחיד, שפעל בקולנה עם תום מל־חמת־העולם הראשונה, היה תנועת "התחיה". השת־ייך אליה קומץ ציונים מבוגרים. ואילו בני־הנוער, שרעיון התחייה הלאומית היה קרוב ללבם והעסיק את מחשבתם, נשארו מחוץ לכל מסגרת ארגונית. בשלהי 1920 נוסד אמנם בעיירה סניף של "צעירי ציון", שבראשו עמד שמואל קיימן, אולם היה זה ארגון פוליטי של צעירים, והשפעתו על הנוער היהו־די בעיירה היתה כמעט אפסית. המפנה חל בשנת 1923, עם כינונו של קן "השומר הצעיר" בקולנה.

באחד מימי קיץ של אותה שנה הופיעה בקולנה קבוצת צעירות וצעירים מקן "השומר הצעיר" שבלומז׳ה. הם הגיעו אלינו במסגרת טיול של מחנה־קיץ, לבושים תלבושת אחידה עטורה בסמלים ובידיהם דגלים. המפגש עם הצעירים המאוגדים בתנועת־נוער ציונית עשה רושם עצום על בני־הנוער המקומי. בו במקום הוחלט על ייסוד מסגרת דומה בעיירתנו. את היוזמה נטלו לידיהם יוסף קרלנשטיין (קרני) וי"מ וויינצימר. מקום פעילותה של ההנהגה המקומית נקבע בעלית־גג, בביתה של משפחת בומש. באורח רשמי פעלו המייסדים כנציגיו של ארגון ספורטיבי שע"י "תרבות" בקולנה. לקריאתם הראשונה נענו כמעט כל בני־הנוער בעלי ההכרה הציונית שבעיר. כרוז, בחתימתם של יוסף קרלנשטיין וויינצימר, קרא לנוער המקומי להתייצב למפקד כללי ב"משרד ההנהגה". בחרדת קודש עלינו בזה אחר זה במדרגות שהובילו אל עלית־הגג. בכניסה ניצבו שומרים, אשר דרשו מאתנו להזדהות ע"י הסיסמה, שקבעו מראש המארגנים.

בתקופה הראשונה התבססה הפעילות על הווי צופי. השתדלנו להידמות לצופים הפולניים. ערכנו טיולים בסביבה, התחרויות ספורט, הפלגות בסירות; ובערבי חורף התכנסנו במועדוננו ובילינו את הזמן בשירה ובריקודים. מאוחר יותר התחלנו לנהל פעילות חינוכית ותרבותית. אורגנו חוגים להיסטוריה יהודית, גיאוגרפיה של ארץ־ישראל, תולדות תנועת הצופים וכדומה.

הפעילות שלנו יצרה אוירה ציונית בעיר. החגים המסורתיים לבשו אופי לאומי יותר. ל"ג בעומר, למשל, אשר בשנים עברו היה חולף ללא רישום ניכר, נהיה עתה לחגם החביב של בני הנוער הודות לטיולים הנפלאים, שהיינו עורכים ביערות שבסביבה.

תוך זמן קצר היתה פעילותנו הצופית והתרבותית לשם־דבר בסביבה כולה. הרגשנו כי בכוחנו לתרום מנסיוננו לצעירים בני העיירות הסמוכות, כפי שבני הנוער מלומז׳ה סייעו בזמנו לנו. ערכנו טיול ברגל לעיר השכנה סטאוויסקי. הופענו שם על תלבושתנו, סמלינו

ודגלינו, כשבראש השיירה צועדים מתופפים. כל יהודי העיירה, מזקן ועד נער, יצאו לקבל את פנינו. השמחה היתה רבה כביום חג. במשך היום ערכנו התחרויות ספורט עם הנוער המקומי ולמחרת חזרנו ברגל לקולנה. בהשפעת ביקורנו נוסד גם בסטאוויסקי קן "השומר הצעיר". זמן מה המשכנו לסייע להם בעצה ובהדרכה, אך לאחר שהפעילים מבין הנוער הסטאוויסקאי הזדרזו להגשים את המטרה ועלו ארצה, התפרדה החבילה והקן הפסיק להתקיים.

עידוד לנוער שבעיירות השכנות

אצלנו, בקולנה, נמשכה הפעילות במלוא המרץ. היתה זו תקופת הגאות בציונות. המוני בני־נוער עלו ארצה ושליחים מארץ־ישראל הגיעו לעשרות אל הקהילות בגולה. גם אנו זכינו לביקור של חבר מההנהגה הראשית, היה זה יחיאל גרינברג (הררי). הוא הסביר לנו את מהותה ויסודותיה האידיאולוגיים של תנועת "השומר־הצעיר" והטיל עלינו התפקיד להפעיל את בני־הנוער בעיירות הסמוכות. ברצון רב קיבלנו על עצמנו תפקיד זה וראינו בכך הבעת אימון מצד ההנהגה הראשית בקן שלנו, שזה עתה ציין את השנה הראשונה לקיומו.

תוך זמן קצר ערכנו ביקורים בשלוש עיירות שכנות: שצ׳וצ׳ין, מישניץ ואוסטרולנקה. בכל מקום קיבלו את פנינו בהתלהבות. גם המבוגרים גילו הבנה לפעילותנו ועודדו את בניהם ובנותיהם להצטרף לשורות תנועת הנוער. העסקנים הציונים העמידו לרשותנו את דירותיהם, ובשצ׳וצ׳ין, שם היה לתנועה הציונית אולם משלה, הזמינו אותנו לקיים בו את המפגש המרשים עם בני־הנוער המקומי. הקשר עם הנוער היהודי בעיירות הסביבה הלך והתהדק. היינו מקיימים פגישות עם הפעילים וביקורי גומלין של חניכים צעירים. באותה תקופה עלה ארצה חברנו וויינצימר. ערכנו לכבודו מסיבת פרידה בהשתתפות כל חברי הקן הקולנאי ואורחים מהעיירות הסמוכות. הוא היה הראשון מבינינו שהגשים את חלום העלייה לארץ וקיווינו שבמהרה ילכו רבים בעקבותיו.

לצערנו, העניינים לא התפתחו כפי שקיווינו. בעקבות המשבר הכלכלי בארץ החלה ירידה מבוהלת לגולה. היורדים, שביקשו להצדיק את צעדם הנחפז, הוציאו את דיבת הארץ רעה. המחנה האנטי־ציוני ניצל את סיפוריהם על הרעב בארץ־ישראל ועל תנאי החיים הבלתי־אנושיים לצורכי תעמולה זידונית. באסיפות ובעתונות הכריזו, כי הנה הוכח ש"הציונות פשטה את הרגל".

דווקא באותה תקופה החלו לנשב רוחות חדשות בתנועת "השומר־הצעיר". התנועה ביססה את יסודותיה על הכשרה, עלייה וקיבוץ. ההנהגה הראשית תבעה מבוגרי תנועת־הנוער לצאת להכשרה ולא לדחות את עלייתם ארצה. בקן שלנו בקולנה התנהלו ויכוחים סוערים עד אור הבוקר. מייסדיו של הקן ראו בדרישתה של ההנהגה קריאה מופנית אליהם אישית. הם התרחקו מהפעילות השוטפת והתכוננו להכשרה ולעלייה. אנחנו, קבוצת צעירים שעד כה לא נכנסה בעול ההדרכה, נטלנו מידיהם את האחריות לקן. עם קבוצה זו נמנו זאב לובל, טוביה לובל, ישראל בורשטיין, מרדכי פלטינוביץ, מנדל גולדמן (אבנר) וכותב השורות האלה. עיבדנו תוכנית פעולה, חידשנו את הפעילות החינוכית והתרבותית, שאחד מהישגיה הבולטים היו שעורי־הערב לעברית בהנהלת המורה ג. אלליע.

קבוצת חברים של קן "השומר הצעיר". א גרופע חברים פון קן "השומר הצעיר".
יענקל לובל. ליבה קוזלוביץ'. ישראל בורשטיין. וולוול לובל.
רייזל וויינצימר. זרח גוטמן. סוצ'ה מרגלית.
מנדל גולדמן. טוביה לובל. מרדכי פלטינוביץ'.

הדאגה לדור המשך

היות וגם אנחנו התכוננו להגשים באחד הימים את צו העלייה, דאגנו מבעוד מועד להכשיר קבוצת מדריכים. שלחנו כמה חברים לקורס מדריכים, שערכה ההנהגה הראשית בוורשה. יחד עם זאת דאגנו לדור המשך של חניכים. ניגשנו לארגן שני גדודים מבין הנוער שבגיל בית־הספר. בהתחלה נתקלנו בהתנגדות נמרצת מצד המורים. אולם לא חסכנו דברי הסבר גם מהמורים עצמם. הוכחנו להם, שהקניית הכרה לאומית לתלמידים היהודים שבבית־הספר הפולני הממלכתי אינה נופלת בחשיבותה מלימוד המקצועות הכלליים. לאחר דברי שיכנוע מייגעים נשברה בהדרגה התנגדותם. ובפרט, שהילדים עצמם גילו התלהבות לרעיון. בעיקר התמסרו לעבודה בקרב תלמידי בית־הספר החברים מרדכי פלטינוביץ ומרים לובל. כולנו נרתמנו לעבודה במשנה מרץ, כדי למלא את החלל הריק שהשאירו אחריהם מייסדי הקן עם עלייתם ארצה.

עבדנו קשה, אולם ראינו ברכה בעמלנו. בלילות שבת היה הקן הומה מחניכים צעירים ומבוגרים יותר. קול שירתם, בעברית כמובן, העיר את העיירה מתרדמתה. צלילי השפה העברית הדהדו ברחובותיה. החניכים הכניסו את האוירה הציונית לבתי הוריהם, תבעו מהם בתוקף לתרום לקרן־הקיימת והפכו את חלום שיבת ציון וגאולת הארץ למעשה מוחשי ובר־ביצוע. פעילות קדחתנית הורגשה בעיקר לקראת היציאה למחנות קיץ. מייד לאחר חג הפסח היינו מתחילים בתכנון המחנה. בחירת מקום מתאים, בדיקת ציוד וריכוז מכשירים וחומרים, מגביות לקופה המשותפת והכנת מלאי מזון — כל זה היה מעסיק אותנו ואת החניכים הצעירים שבועות רצופים. יום היציאה למחנה היה יום חג לבני־הנוער.

קבוצת "שושנה" של "השומר הצעיר", פרידה מיצחק־משה וויינצימר בעלותו ארצה.
קבוצת "שושנה" פון "השומר הצעיר", דאס געזעגענען זיך פון יצחק־משה וויינצימער ביי זיין עולה זיין קיין ארץ ישראל.
שרה שאבר. יוסף קרלנשטיין. בונצ׳וק. ליבה קוזלוביץ׳. יצחק־משה וויינצימר. לובל.
שיינה־רחל קורנצקי. משה־יוסל אטקוביץ׳.
טויבה כהן. חנצ׳ה שרייטר.
מאשה שרצ׳קביץ׳. ביילה שרצ׳קביץ׳. רחל קורנצקי.

הכשרה ועלייה

בשנת 1927 נכנסה הקבוצה הראשונה של קשישי השומר־הצעיר מקולנה לתנועת "החלוץ". חברינו היוו בה גרעין של מדריכים מבוקשים על־ידי הנהגות הקנים באיזור כולו. מי שלא הצטרף ל"החלוץ", הוצא משורות ה"שומר הצעיר". בקיץ אותה שנה ביקר אצלנו יעקב ריפטין. ביקורו של האורח מארץ־ישראל הכניס רוח חדשה בחיי הקן בקולנה והשאיר רושם כביר על יהודי העיירה. הקן שלנו היה צר מלהכיל את כל החניכים והבוגרים שהתכנסו להאזין להרצאתו על המשבר הפוקד את הארץ ועל תפקידו של "השומר הצעיר" בתקופת שפל זו. כן ארגנו ערב לכבודו באולם התיאטרון העירוני, בו ריתק האורח בהרצאתו המעניינת ואישיותו העירנית את קהל המאזינים, שמילא את האולם הגדול מפה לפה.

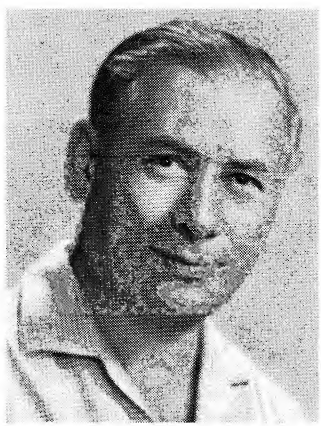
בשנת 1929 יצאנו שני בוגרי הקן הקולנאי, טוביה לובל ואנוכי, להכשרה על־יד קלץ. עבדנו במחצבה ומאוחר יותר במנסרה. אולם תקופת הכשרתנו בעבודת־כפיים לא נמשכה יותר משלושה חדשים. בארץ התחוללו מאורעות דמים וה"הסתדרות" יצאה בקריאה אל החלוצים בהכשרות, לעלות ארצה ללא דיחוי. עזבנו את קלץ ויצאנו לקולנה כדי ליטול ברכת פרידה ממשפחותינו ומחברינו. כאן ציפתה לנו הפתעה נעימה: כל המפלגות הציוניות שבעיר ערכו לנו במשותף מסיבת פרידה בביתו של המורה אלליע. מברכינו העלו על נס את העובדה, שאנו עולים ארצה בימים כשהישוב עומד במאבק דמים עם פורעים המתנכלים

לקיומו והוא כה זקוק לידים עובדות ולמגינים. דבריהם הלבביים חיזקו בנו את האמונה בצדקת צעדנו. כן שמחנו לראות, שהעמל של שנים שהשקענו בהדרכת הנוער המקומי לא היה לריק. בינתיים התבגרו חניכינו הצעירים וידענו שהם ימשיכו אחרינו את הפעילות הציונית בעיירתנו. בתום המסיבה ליוו אותנו כל המסובים עד לאוטובוס שלקח אותנו עד לתחנת הרכבת בלומז׳ה. ניפנוף הידים וברכות הפרידה ליוו אותנו בדרכנו. ככל שהתרחקנו מן העיר הרגשנו עד כמה קשורים אנו אליה בכל נימי נפשותינו. אך על האושר הגדול שהציף אותנו לקראת הגשמת חלומנו העיבה המחשבה, שמא לא נשוב לראותה שנית.

שלום בן־ישראל (מלובני) / פתח־תקוה

פעילות "השומר־הצעיר" בעירנו

מהווי הקן

אספות־קן שנתיות התקיימו פעמיים בשנה: בראשון של פסח וביום השני של ראש־השנה. הקן על מאות חניכיו — מסודר לפי שכבות, גדודים וקבוצות חינוכיות — יוצא לחורשת הרופינאק ושם נערכות פעולות שונות: טקס קבלת גדוד חדש לקן, העברה משכבה צעירה לבוגרת יותר, קבלת סמל השכבה או העניבה וכד׳.

אחרי קריאת סדר־היום מטעם ההנהגה הראשית היה הקן ערוך לחזור העירה. הדגלים מתנופפים ברוח ושירה אדירה נשמעת מפי הצועדים. כל הקהל היהודי מקבל את פניהם במחיאות־כפיים. היה זה נוער יהודי גא, שהתחנך לקראת יעודים ציוניים־סוציאליסטיים, לפי מיטב המסורת השומרית הידועה בחינוך שלה.

והנה נזכר אני באחת החגיגות המפוארות שלנו בל״ג בעומר. בשש בבוקר נשמעים קולות חצוצרה מארבע קצות העיר. מהבתים יוצאים בחופזה בחורים ובחורות לעשרות, לבושים תלבושת שומרית מלאה: חולצה אפורה ומכנסיים או חצאית כחולים. וכולם נוהרים לעבר הקן. מסביב רעש והמולה. אלה מעמיסים את מצרכי האוכל, סירים גדולים לבישול, כלים וכיוצא בזה; ואלה מעמיסים את האוהלים, יתדות, חבלים ומקלות — על העגלה, שתסיע את כל הכבודה ליער שליד הכפר קוזיול.

לפתע נשמעת שריקה חדה מפי ראש־הקרן, וכל הקן על גדודיו נערך למסדר קצר. בקול שירה ולקצב התוף יוצאים לדרך. ובהגיע הקן לבסיס בונה כל גדוד לעצמו מטבח־שדה על טהרת הצופיות ומקים לו מחנה אוהלים. אחרי מנוחה קצרה מתחילה הפעולה הצופית, שתוכננה עוד קודם. התחרויות־ספורט ומשחקים למיניהם נמשכים כל היום. היער מלא

נוער ומבוגרים, שבאו לחזות בפעולותינו וליהנות מהצגות ספורט, התעמלות המונית ופירמידות. דרך אגב, באותו יום היו באים כל בעלי־היכולת לשכור אצל האיכרים חדרים בשביל ה"דאטשה" לימי־הקיץ הלוהטים. זה נהיה כבר למסורת. כך שחגיגת ל"ג בעומר שלנו נהפכה להילולה כללית של רוב אנשי העיירה.

גדוד "בני הגליל" בקן "הומר הצעיר", 1932.
אברהם סטפנר. רייזל קוזלוביץ׳. אליהו מרביד. מטקי בריזמן. ברל קורנצקי.
שלום מלובני. חיה־לייקה אולך. מנדל גולדמן. שרקה פאניץ׳. ארקי קיקמן.
נחמה זבלודוביץ׳. אברמל שקלניביץ׳. חנה וירז׳בוביץ׳. קובק אגרנינוק.

בשעות בין הערביים, כשנגמרו כל התחרויות, היה הקן נערך מחדש לפי השכבות, והנהגת הקן היתה מחלקת פרסים למצטיינים בספורט ובצופיות. בהזדמנות זו היה הקן נפרד מהבוגרים, היוצאים להכשרה או העולים ארצה אחרי שהותם בהכשרה בקיבוץ, וגדוד צופים מתבגר היה מקבל את האחריות לקן ולחינוך הדור הצעיר. הגדוד היה מקבל את סמל התנועה "חזק ואמץ", זה האות שהוא ראוי לשאת בעול הקן, בשטח החינוך ובפעולה ציבורית.

ואחרי יום גדוש ומלא חוויות היה הקן חוזר העירה ושירה עברית בפיות: "הילקוט על השכם / המקל ביד / אתהלך לי בארץ / אני הסקאַוּט הנד." וקהל רב, הורים וידידים וסתם יהודים, מקבלים את פני הבאים בשמחה ובמחיאות־כפיים. ועוד שעות על גבי שעות היה הקן הומה מנוער תוסס ושמח ורוקד עד השעות המאוחרות של הלילה.

א ו ה " ד

בשנת תרצ"ד הוכרז ברחבי התנועה בפולין על מפעל ההתרחבות. בלשוננו — אינטנסיפי־קציה, דהיינו הרחבת המסגרת וקבלת חברים חדשים. ובייחוד ארגון חברי השומר־הצעיר

גדוד "לפידים" בקן "השומר הצעיר".
אריה שטיינפלד. אריה דולוביץ׳. אליהו ברן. חיים בריקמן. משה ציביאקובסקי. צבי גלצ׳ינסקי.
חיים־פנחס שקלניביץ׳. ברל אלינוביץ׳. משה ליפניאק.
לאה׳קה כלודניביץ׳. קוזלוביץ׳. בתיה בריקמן. פייצ׳ה קורנצקי. בריקמן. לאה גרונוביץ׳.
יעקב קויפמן. אריה בוראק. ענצי דולוביץ׳. חיה־שרה אולדק. זלדה גוטמן. שמואל קורנצקי
גולדה כלודניביץ׳. פראדל אייזנפלד. דובה גוס. פשקה שקלניביץ׳.
מרדכי כלודניביץ׳. סטביסקי. יהודה קורנצקי. חונה בורקובסקי. שפרה ניפקה. אלתר בריזמן.

לשעבר, אשר מסיבה כלשהי לא יצאו להכשרה, לא עלו ארצה ונשארו בעיר. הוחלט לארגן אותם בשם אוה"ד; ראשית־תבות: אוהדים־הורים־וידידים. המפעל הצליח מעל למשוער. הפעלנו אפילו חברים, שנמצאו במסגרת מפלגתית אחרת או מנוגדת לנו.

תפקידי אוה"ד היו: עזרה חומרית וציבורית לקן, וזה התבטא באיסוף כספים למען "קרן המושבות", לעזרת חברי הקן חסרי אפשרות כספית לצאת למושבות קיץ; טיפול בכל־מיני מסיבות והופעות ציבוריות של חברי הקן, כגון נשפים בט"ו בשבט, חנוכה ול"ג בעומר; הצגות בעברית. ייזכרו לטובה הפעילים ביניהם, עד כמה שזכורים לי השמות: אברהם וולוול לובל ואשתו ממשפחת קורקביץ', יוסף קרלנשטיין ואשתו ממשפחת בורקביץ', אליהו מרגלית ואשתו ממשפחת קצינסקי, מאשה שרצ'קביץ', פיבוברסקי ועוד. אנשים אלה היו פעילים במוסדות "תרבות" (בית־הספר), בליגה למען א"י העובדת, בועדת השקלים וכד'.

הרעיון להפעיל את החברים־לשעבר השפיע לטובה גם עליהם בכך, שמצאו עניין בזמנם החופשי והתמסרו לעניינים ציבוריים. הם עזרו לנו לחדש את הספריה של "השומר־הצעיר", שיד זידונית הציתה אותה. בעזרתם הקימונו ספרייה לתפארת בשלוש שפות, שכללה ספרות יפה, ספרי מדע פופולרי וחינוך.

מועדון הספורט "שומריה"

בשנים האחרונות נעשו בעיירתנו כמה נסיונות לארגן סניף "ביתר" אך בלא הצלחה יתירה. אז הוחלט, ע"י כמה גורמים בעיירתנו, לעשות מעשה נועז: לערוך כינוס רבתי של ביתרים וברית־החיל מכל הסביבה על מגרש־הספורט העירוני שליד הרכבת. וכאלפיים חברי בית"ר, מצוידים ברובים שקיבלו מ־פ.וו. הפולני, צעדו ברחובות העיר בכיוון מגרש הספורט, ושם נערך טקס צבאי עם כל הכרוך בכך.

אנו, אנשי "השומר־הצעיר", ראינו בזה סכנה לחינוך הנוער שבעיר ולהגמוניה שלנו בנוער. מתוך חרדה לעתיד הנוער החלטנו לארגן מועדון ספורט "שומריה" פתוח לכל. רוב הנוער מצא בו את מקומו — מהקומץ הביתרי עד השמאל הקומוניסטי — בפעולות ספורט עניפות: התעמלות, איגרוף, כדורגל, כדורסל, כדורעף, קפ"פ, פינג־פונג. המועדון נפתח באולמי הדואר לשעבר. נרכש ציוד ספורט והפעולות התנהלו כמתוכנן.

בנוסף על פעולות ספורט דאגנו גם לפעולה תרבותית: הרצאות פופולריות ואקטואליות מכל הסוגים, וכמובן גם על נושאים ספרותיים, שנשאו אותן אברהם ברל בריזמן, מנהל הבנק, יוסף קרלנשטיין ואחרים. כל ערב המה המועדון מנוער. באולם־קריאה נאה הוא מצא עיתונות באידיש ובפולנית, וגם עיתונים בעברית, אותם קיבלנו מחברינו מהארץ.

הלב גאה מנחת משנכנסת למועדון וראית עשרות של בני נוער יהודי (פעמים גם גוי "לרפואה") יושבים ומעיינים בעיתון או בכתב־עת בשקט כזה, שיכולת לשמוע זבוב במעופו; או כשנכנסת לחדר שני וראית כיתות מתעמלות או זוגות משחקים פינג־פונג, או אחדים מתאמנים באיגרוף; ובחדר שלישי יושבת ועדה ומתכננת נסיעה לתחרות כדורגל או פעולה אחרת.

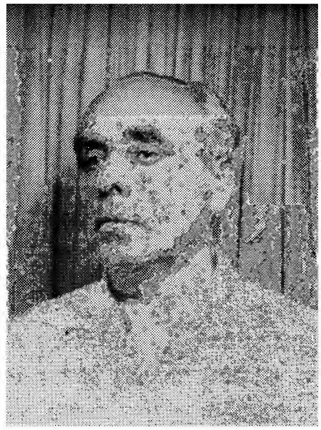
פעמים היה מגיע לקולנה שחקן בודד או קריין, שלא היה בידיהם לשכור את אולם התיאטרון, וניתן להם להופיע במועדון "שומריה".

בעת כל חג לאומי היו קבוצות הסדרנים של המועדון שומרים על הסדר ועל בטחון הנוער בזמן שיצאו לטיולים באיזורים כפריים. והכל נעשה על טהרת ההתנדבות, הידועה לנו מאז.

זרח מאַרוויד / תל־אביב

קאַמוניסטן אין קאַלנע

די אַלגעמיינע טעטיקייט

די קאָמוניסטישע טעטיקייט אין קאָלנע האָט ניט געהאַט פאַר זיך קיין ברייטע האָריזאָנטן. אונדזער שטעטל האָט געפעלט צו דעם די נויטיקע עקאָנאָמישע ענטוויקלונג. קיין אינדוסטריע איז בײַ אונדז ניט געווען, און אַפילו ניט קיין אונטערנעמונגען, וועלכע זאָלן באַשעפטיקן עטלעכע אַרבייטער. קיין פּראָלעטאַריאַט איז אַזוי אַרום גאָר ניט געווען. לאַנדווירטשאַפטליכע אַרבייטער, קאָנצענטרירט אין אַ גרעסערער צאָל, זײַנען געווען אין פּריצישע הויפן. אָבער דער עלעמענט איז געווען אַנאַלפאַבעטיש און באַהערשט פון קאַטוילישן קלער. ווי כ׳געדענק, איז אין יענער צײַט ניט געמאַכט געוואָרן קיין פּרווו צו קומען מיט זיי אין פאַרבינדונג.

עס זײַנען יאָ געווען „עקספּלאָאַטירער״ אין שטעטל — בעלי־מלאכות, וועלכע האָבן געהאַלטן איינעם אָדער צוויי אַרבייטער. עקאָנאָמיש האָבן זיי ביידע געהאַט איין פּנים, אי די עקספּלאָאַטירטע פּראָלעטאַריער און אי זייערע עספּלאָאַטירער. דער עקספּלאָאַטירטער אַרבייטער האָט זיך אַפילו שענער אָנגעטאָן ווי זײַן אַרבייטס־געבער, וואָס האָט אים כּלומרשט באַרויבט דעם מערווערט.

די פירער די קאָלנער קאָמוניסטן זײַנען געווען שלמה׳קע גאָרדנבערג אויף דער ייִדישער גאַס און אַנטאָני סאָקאָלאָווסקי אויף דער פּוילישער גאַס. (ער איז שפּעטער אַוועק צו די אַנאַרכיסטן און דערמאָרדעט געוואָרן אין יאָר 1944 דורך אַן ענדעק אין קאָלנע.) די קאָלנער קאָמוניסטן זײַנען ניט געקומען אין געזעלשאַפטליכן פאַרקער מיט קיינעם. יעדער האָט זיך געהאַלטן אין זײַן סביבה; בעסער געזאָגט, מיט זײַן מיידל; פאַרבראַכט מיט איר אין דער פרײַער צײַט, שפּאַצירט אויף די צוויי טראָטואַרן פון דער אַפּטייק ביז בלושע־וויטשעס פליישׁ־געשעפט (אויף אַנדערע ערטער — חס וחלילה! דאָרטן שפּאַצירן די געגנער פון דער רעוואָלוציע...). עס איז אויך ניט געווען דער מנהג צו קומען אין לאָקאַלן פון אַנדערע אָרגאַניזאַציעס, אויף רעפעראַטן אָדער קעסטל־אָוונטן.

עס איז געמאַכט געוואָרן אַ פאַרזוך צו אָרגאַניזירן אַ פּראָפעסיאָנעלן פאַריין פון שוסטער־אַרבייטער, באַדינט פון שלמה׳קע גאָרדנבערג. צו דעם האָט מען באַדאַרפט דרײַ אונטער־שריפטן פאַר דער מאַכט, און אַזוי ווי קיינער האָט ניט געוואָלט אונטערשרײַבן, איז דער פּרווו דורכגעפאַלן. מער פּרווון פון שאַפן אַ לעגאַלן פּלאַץ איז ניט געווען.

שלמה׳קע גאָרדנבערג איז אַרעסטירט געוואָרן אין לאָמזשע, אָבער איז באַפרײַט געוואָרן, ווײַל די מאַכט האָט ניט געקאָנט באַווײַזן זײַן שולד. זײַן פאַמיליע האָט זיך שטאַרק באַמיט און אים אַרויסגעשיקט קיין דײַטשלאַנד, און פון דאַן אָן זײַנען אַלע זײַנע שפּורן פאַרשוווּנדן.

שפּעטער איז אַרעסטירט געוואָרן חיים מאַנק, אויך אין לאָמזשע. ער איז באַפרײַט געוואָרן אויף קויציע דורך זײַנע עלטערן און זיי האָבן אים שפּעטער אַוועקגעשיקט קיין אַמעריקע.

פֿאַר דעם ערשטן מאַי 1927 זײַנען דורכגעפֿירט געוואָרן אַרעסטן פֿון ייִדישע און פּוילישע קאָמוניסטן: די ברידער לייזער־יודקע און אַברהם־דוד קאַרנעצקי, משה־הרש האַבערזשינסקי און אַנדערע. זיי זײַנען געזעסן אין לאָמזשער תּפֿיסה. אַ טייל האָט מען באַפֿרייט, אָבער זיי זײַנען געוועזן אונטער דעם אויפֿזיכט פֿון דער פּאָליציי, און האָבן געדאַרפֿט זיך מעלדן יעדע וואָך. די וועלכע זײַנען געוועזן אויף דער פֿרײַ, און אויך די וועלכע זײַנען געוועזן פֿאַרדעכטיק, האָבן פֿאַרלאָזט קאָלנע. די וועלכע זײַנען געזעסן, האָבן באַקומען פֿון צוויי ביז פֿיר יאָר תּפֿיסה. אויך זיי האָבן שפּעטער עמיגרירט קיין אויסלאַנד, אַזוי ווי די פֿריערדיקע חברים. דערמיט האָט זיך כּמעט פֿאַרענדיקט די פֿאָרמעלע טעטיקייט און אויך די פֿאַרבינדונג מיט העכערע פּאַרטיי־אינסטאַנצן.

עס האָט זיך דאָך געפֿירט אַ טעטיקייט. איך האָב געגרינדעט אַ בעקער־פֿאַראיין, געהאָלפֿן גרינדן און פֿירן אַן אומלעגאַלע ביבליאָטעק, און צום סוף האָב איך די ביבליאָטעק איבער־געוויזן די זעמבראָווער פּאַרטיי־אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָט געפֿירט אַן עפֿנטלעכע ביבליאָטעק. וואָס שייך דעם אַרעסט מוז מען זאָגן, אַז דאָס איז ניט געוועזן די וואַכזאַמקייט אָדער פֿעאיקייט פֿון דער פּוילישער פּאָליציי, נאָר עס איז געוועזן אַ נקמה אַקט, פֿון אַ ייִדישן בחור, אויפֿן ראָמאַנטישן געביט (אַ מעשה מיט אַ מיידל, אויך אַ קאָמוניסטין, וואָס האָט אים פֿאַרלאָזט...). דער בחור איז געוועזן אַ חבר פֿון רעכטע־פּועלי־ציון און איז צוליב דער מסירה אויסגעשלאָסן געוואָרן פֿון זײַן פּאַרטיי דורך אַביגדור אײַזנפֿעלד, משה דולענגע און פּנחס לובעל.

מיין טעטיקייט

איך האָב אין יענע יאָרן געאַרבעט אין פֿאַרשידענע שטעט, אויך בײַ מײַן פֿאַך אַלס שוסטער, און אויך פֿאַרטייאיש. פֿאַרשטייט זיך, אַז קאָלנע איז שוין דאַן געוועזן צו קליין פֿאַר מיר מיט אירע קליינשטעטלדיקע באַדינגונגען. אין יאָר 1932 בין איך מאָביליזירט געוואָרן אין דער פּוילישער אַרמיי, און, ווי שטענדיק, געלעבט מיט דינאַמישקייט דעם פּאָליטישן לעבן. אין מיליטער בין איך אַרעסטירט געוואָרן פֿאַר קאָמוניסטישער טעטיקייט און באַקומען זיבן יאָר תּפֿיסה.

אין טאָג פֿון אויסברוך פֿון קריג, דעם ערשטן סעפּטעמבער 1939, בין איך באַפֿרײַט געוואָרן אין קאַראַנאָווער תּפֿיסה צוזאַמען מיט אַלע אַרעסטאַנטן. צוויי וואָכן בין איך געגאַנגען צופֿוס, ביז כ׳בין אָנגעקומען קיין קאָלנע. דאָ איז שוין געוועזן די סאָוויעטישע־מאַכט. די אַלטע קאָמוניסטן זײַנען אַלע געוועזן זייער פּאַסיוו. די מאַכט איז דאַן נאָך געוועזן אַ מיליטערישע און די מיליץ איז געוועזן פֿון אָרטיקע מענטשן. איך פּערזענלעך בין באַשעפֿטיקט געוואָרן אין ביטנערס נאַציאָנאַליזירטער מיל.

אין דער צײַט איז פֿאָרגעקומען אַ פּלעביסציט פֿון פֿאַראייניקן ווײַס־רוסלאַנד מיטן סאָוויעטן־פֿאַרבאַנד. אויף איין מיטינג בין איך אַרויסגעטרעטן אויף פּויליש. איך האָב געזאָגט, צווישן אַנדערעס, אַז מיר דאַרפֿן פֿאַרגעסן וואָס יעדער איז געוועזן פֿריער און דאַרפֿן בויען אַ נײַעס לעבן אַלע צוזאַמען. דעם קאָמיסאַר זײַנען מײַנע רייד ניט געפֿעלן געוואָרן. איך האָב אים דערציילט צוויי פֿאַלן: אַן ענדעקישער פּאָגראָמשטשיק איז אין

תפיסה, אין 1938, באַאײַנפלוסט געוואָרן פון די קאָמוניסטן און איז אויפן פּראָצעס אַרויסגעטרעטן ניט אַלס ענדעק נאָר אַלס קאָמוניסט; און אין 1939 אין קאַראַנטאַוועו תפיסה האָבן מיר, די קאָמוניסטישע אַרעסטירטע, איבערגעוויזן די קאַסע פון דער קאָמונע פאַר פאַרטיידיקונגס צוועקן דער פּוילישער פאַשיסטישער רעגירונג. אויב אַזוי קען מען יעצט אַרײַננעמען אין דער אַלגעמיינער אַרבעט אַלע עלעמענטן.

אויפן מיטינג פון דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע האָבן שוין גערעדט אַ געוועזענער ישיבה־בחור, משה־הרש קרעמער, און אַן אויסגעשפּראָכענער ענדעק, גאַרבולעווסקי. מיר, די אַלטע קאָמוניסטן, האָבן געשעמט זיך צו קוקן מענטשן אין די אויגן. אין אַ קורצער צײַט אַרום האָט מען מיך אַרעסטירט, ניט אין קאָלנע נאָר אין לאָמזשע, צוזאַמען מיטן גאַנצן קאָמוניסטישן לאָמזשער אַקטיוו.

ניט האָבנדיק קעגן מיר קיינע פּאָליטישע באַווײַזן איז מײַן באַשולדיקונגס־אַקט געוועזן אַ קרימינעלער, ניט קיין פּאָליטישער, און מען האָט מיך פאַרמשפּט אונטער די אויגן אויף אַכט יאָר תפיסה. אַ דאַנק דער אַמנעסטיע פון דער שיקאָרסקי רעגירונג האָט מען מיך באַפרײַט, און איך האָב גלײַך זיך געמאָלדן פרײַוויליג אין דער אַרמיי, צו קעמפן מיטן היטלעריסטישן פאַשיזם.

יעקב פבריצקי / ירושלים

חיי תרבות וחברה

בין ערי סביבתה בלטה קולנה היהודית במוסדו־תיה הציבוריים, במוסדות החינוך ובחיי הדת והתר־בות שלה. כדוגמה למוסדותיה המאורגנים היטב יש להזכיר את בית־הקהילה, בית הכנסת־אורחים והבנק הקואופרטיבי, אשר שימשו דוגמא ומופת למוסדות דומים בעיירות הסביבה. מעניין לציין את הגידול של האוכלוסיה היהודית בקולנה. לפי מקורות היסטוריים היו בה בשנת תקכ״ה (1765) שש נפשות יהודיות בלבד ובשנת תקס״ח (1808) — מאתיים נפש. במח־צית המאה ה־19, בשנת תרט״ז (1856), נרשם במקו־רות, כי בקולנה חיים 2084 יהודים לעומת 1266 תושבים לא־יהודים, ורק בשנת תרנ״ז (1897) עולה מספר תושביה הלא־יהודים על היהודים (לא־יהו־דים — 4891 ויהודים — 2863).

החיים היהודיים המאורגנים של קהילת קולנה החלו בתקופה מאוחרת יחסית לעומת

קהילות יהודיות בערי הסביבה, ועל אף זאת התבלטה ביניהן בשטחים רבים. הרבה רבנים גדולים ואישים דגולים ישבו בה ויצאו ממנה. ביניהם יש להזכיר במיוחד את ההיסטוריון הנודע והסופר, הרב זאב יעבץ ז״ל יליד קולנה, אשר היה ממייסדי תנועת ״המזרחי״ העולמית; בין הרבנים מהמאה הקודמת יש להזכיר את הרב ר׳ יהושע פרידנזון ז״ל (נולד בשנת תרי״ז, 1857); את הרב בנימין דוד לוין ז״ל (נולד בשנת תר״ס, 1900); את הרב ר׳ שמואל הכהן קפלן הי״ד, רבה האחרון של הקהילה, אשר ניספה בשואה יחד עם בני קהילתו; ואת הדיין ר׳ דב בריזמן ז״ל, אשר נפטר בשנת תש״א (1941) בתל־אביב.

לכל אחד מהרבנים היסטוריה משלו על דרך התמנותו ובחירתו לכהונת הרבנות, על פעילותו בחיי הקהילה ותרומתו בכינונם והתפתחותם של מוסדות ציבוריים־דתיים והשלטת אורח־חיים דתיים־לאומיים בעיר. אסתפק כאן בתיאור החיים הקהילתיים בקולנה בתקופה האחרונה שלפני השואה, עד כמה שזכרוני יעמוד לי.

לנגד עיני צף ועולה מראה בית־המדרש ובית־הכנסת, אשר ניצבו בקירבת מרכז העיר ותפסו תמיד מקום מרכזי בחייה של הקהילה. בנויים היו בצורת מבצר, קירות עבים ופרוזדור חשוך ורחב־ידים (ה״פוליש״) בכניסה לבית־המדרש, אשר שימש בשעות הפרידה משבת מלכתא מקום משחק לילדים. אולם בבית־המדרש בפנים היה אור גדול, והכול הרגישו בהתרוממות־הנפש שאפפה את הבאים לתוכו. בצדי הפרוזדור (פוליש), ב״שטיבל׳עך״, ישבו עשרות בעלי־בתים, בעלי־מלאכה ובעלי מסחר זעיר והקדישו את שעות הערב ללימוד משניות, עין־יעקב, מדרש רבה וכד׳.

באחד ה״שטיבלעך״ לימד הדיין בעל הדרת־הפנים הפטריארכאלית, הרב דב בריזמן, מדרש רבה. מומחה גדול היה בפרשנות המדרש והסברתו מיוחדת במינה. לימודו המיוחד, הפשטני והעמקני כאחד, נחרת היטב בזכרוני. אגב, הוא הספיק להוציא לאור פירוש על שתי הסדרות הראשונות בתורה, ״בראשית״ ו״נח״, ובכתובים השאיר פירוש לכל ספר בראשית.

באותו זמן ישבו באולם הגדול של בית המדרש שתי חברות ש״ס, מלבד קבוצות קטנות אחרות שלמדו ועסקו בספרים שונים, ביניהם בעלי־תריסין, אשר הטילו אימתם בלמדנותם על לומדים ורבנים גדולים, בהם נתברכה עירנו וגם העיירות השכנות שבסביבה. בין המתעמקים בלימוד היו גם יהודים מפשוטי העם, בעלי־מלאכה שעסקו בשעות היום בכל מיני מלאכות, אשר לפי המושגים דאז נחשבו כפחיתות כבוד לעושיהן (אופים, סנדלרים, בעלי עגלות), והם קובעים כל שעה משעות הפנאי שלהם עתים לתורה, בייחוד ללימוד גמרא. סוג לומדים כגון אלה לא נמצאו רבים בערים אחרות בסביבה.

ראש חברת ש״ס אחת היה ר׳ דב מלצ׳רסקי הי״ד, דמות נעלה, בעל מוח חריף ומבריק. עילוי היה בצעירותו ולימים התפרסם בסביבה כולה כלמדן מופלג. דרך הלימוד בחברת ש״ס זו היה, אם אפשר לומר כך, ביתר עמקות: ניתוח החומר הנלמד לאור הסברת המפרשים, ראשונים ואחרונים. ראש חברת ש״ס השנייה היה ר׳ זאב רמבה ז״ל, אשר נפטר בארץ בשנת תרצ״ט (1939) וחי בארץ חמש שנים. הוא היה תלמיד חכם גדול, בעל ידיעות רחבות ומקיפות, איש משכיל וגם רב פעלים בחיים הציבוריים היהודיים והכלליים. היה נציג הקהילה ברוב מוסדות השלטון בעיר (כגון העירייה, בית־המשפט, שלטון המחוז וכו׳). דרך הלימוד בחברת ש״ס זו היה יותר פשטני, מעין ״לימוד על הדף״, הסברת הפשט בדרך ההגיון.

שנים רבות כיהן ר' זאב רמבה כיושב־ראש של "המזרחי" בעיר וייצג גם את נוער החלוץ של "המזרחי" בכל ענייני התנועה המקומיים והארציים. עלי לציין, ש"המזרחי" והנוער שלה רכשו עמדה די חשובה ונכבדה בציבור הדתי־לאומי ופעילותם היתה ניכרת בכל השטחים, הן בענייני־ציבור מקומיים והן בעניינים כלל־ציוניים. השפעתם של שני אישים אלו היתה ניכרת בהתפתחות חיי הקהילה.

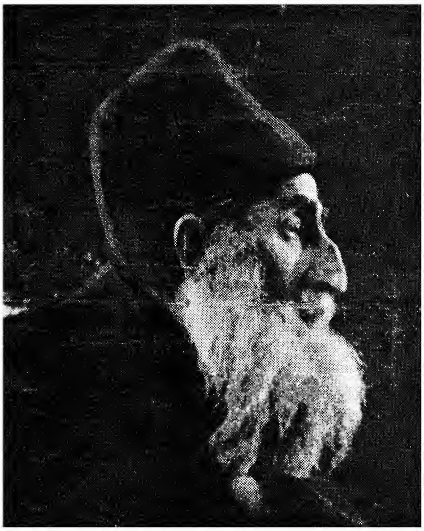
בכל פינות בית־המדרש אפשר היה לראות בעלי־בתים למדנים יושבים ומתעמקים בלימוד סוגיות בש"ס, בלימוד דינים, ספרי מוסר ומחשבה. ביניהם ראוי להזכיר את ר' אפרים דמבוביץ' ז"ל, שהיה שקדן בתורה ואדם בעל מידות; את ר' מרדכי זונדל מרגלית ז"ל, צדיק ושקדן גדול, עושה לילות כימים בבית המדרש, אשר קבע לו מנהג לאסוף מדי ערב־שבת כספים כדי לקנות "טורף" (כבול) ולחלקו בין נצרכי העיר. ברשימת אישים נכבדים וחשובים אלו ייזכר שמו של ר' וולוול יוסקס ז"ל, הצדיק הענו המיוחד שבמיוחדים, אשר בצעירותו שימש כמשגיח בישיבה הגדולה של קולנה, ובהתנהגותו נעשה סמל לצדקות וענווה. מקטון ועד גדול הכירו אותו וידעו היטב מי הוא זה וולוול יוסקעס, שהיה מחובשי ספסל בית־המדרש הקבועים; המתמיד הידוע, אשר חילק את זמנו בין לימוד תורה לעשיית צדקה, כי הרי הוא הדואג העיקרי למחסורם של עניי העיר ולענייני הכנסת־אורחים.

גלריה שלמה של למדנים ואנשי־מידות עומדת לנגד עיני, ואוזני שומעות קול התורה

"החלוץ המזרחי" בקולנה.
אפרים מרגלית. שרה הירש־דמבוביץ'. שרה קפלן. שלום קורנצקי.
חיים־לייבל מלצ'רסקי. צירל בוראק. שלמה רדבינוביץ'. וולוול בורקובסקי.

שצלצל ברמה במשך כל שעות היום ועד שעות הלילה המאוחרות. ברטט אני מזכיר את היקר באדם, הרה״ג הצדיק, הרב שמואל ישראל הכהן קפלן הי״ד, רבה האחרון של קולנה, אשר נספה בשואה עם בני משפחתו. בעל נפש אצילה, למדן מופלג, פה קדוש ומפיק מרגליות, כל הליכותיו אמרו כבוד. זכורה לי כניסתו המיוחדת לבית־המדרש, אשר עוררה כבוד והשאירה רושם עז. הכול ראו בו התגלמות הצדק והיושר, היראה והענווה.

השמש הקולנאי. אלטער, דער שמש פון שול.

גם בשטח התרבותי־כללי בלטה קהילת קולנה בסביבתה. הנוער ברובו הגדול היה מפותח למדי ועמד על רמה תרבותית נאותה. תרמו לכך בתי־הספר המתוקנים בעיר, בעיקר בית־ספרו המשוכלל של מר גדליה אלליע ז״ל, אשר טרח ודאג להקנות לבני הנוער חינוך ציוני ולאומי מובהק. מספר גדול מתלמידי בית־ספר זה המשיך לימודיו בשני כיוונים: רובו במוסדות מדע, באוניברסיטאות, ומיעוטו במוסדות תורה, בישיבות ובתי־מדרש. אך גם אלה שלא המשיכו בלימודים היו מאורגנים ופעילים בתנועות נוער ציוניות על כל גווניהן, ומיעוטם במפלגות שמאליות לא־ציוניות כמו ה״בונד״. במרוצת השנים תפסו יוצאי קולנה מקום נכבד בשורות העסקנים והפעילים בהנהלות הארציות של המפלגות הציוניות למיניהן. הרעיון הציוני היכה גלים חזקים בשורות הנוער וכן גם בקרב תושבי העיר המבוגרים. אחוז ניכר מהנוער יצא לקיבוצי הכשרה ועלה ארצה. דומני, במספר יותר גדול מאשר הנוער בערים אחרות שבסביבה.

הפעילות התרבותית מצאה את ביטויה גם בארגון אסיפות בשבתות ובמועדים או בסימ־פוזיונים וערבי־ויכוחים על נושאים אקטואליים שונים בהשתתפות נציגים מכל המפלגות הציוניות במקום ומיטב הנוער.

משה צינוביץ / תל־אביב

רבני קולנה

הרב הגאון ר׳ בנימין דויד לווין

הרב הגאון ר׳ בנימין דויד לווין כיהן בתור רב אב״ד בקולנה במשך שלושים ושבע שנים (תרכ״ט—תרס״ו). הוא היחיד מבין רבני קולנה, שפעל ברציפות זמן ארוך כזה. עוד בחייו היה נקרא בפי יהודי קולנה בשם ״הרב הזקן״. בני הדור הקשיש של יהודי קולנה, אפילו אלה שחיו עוד בסמוך לתקופת השואה, הכירו היטב את הרב הזקן. לדעת הכול, הוא היה דוגמה לרב אידיאלי. הסגולות שחונן בהן עשאוהו לסמל הרב המושלם, לפי מושגי הזמן ההוא, יותר מכל רבני עיירות פלך לומז׳ה שבחלק המתנגדי (מחוזות קולנה, שצ׳וצ׳ין, לומז׳ה, ויסוֹקי מאזוביאֶצק).

הרב ר׳ בנימין דויד היה מגזע יוחסין. מצד אביו ר׳ שמשון הלוי, מנכבדי העיירה בראָזי (פלך גרודנה), הוא היה דור ישר בן־אחר־בן מגזע הגאון המרש״א (ר׳ שמואל אליעזר איידלס), בעל החיבור המפורסם ״חידושי הלכות ואגדות על מסכתות הש״ס״, חיבור תלמודי שימושי ונפוץ בישיבות ובעולם היהודי. מצד אמו היה מיוצאי־חלציו של הגאון ר׳ הלל ב״ר נפתלי הערץ אב״ד אה״ו (אלטונא־האמבורג־וואנדסבק) שבאשכנז, רב אב״ד בקיידאן שבליטא ובזולקיב שליד ברוד ובלבוב שבפולין.

ר׳ בנימין דויד היה עילוי מילדותו. כבר בגיל שלוש־עשרה היה בקי בעל־פה במסכתות שבסדר מועד (ע״פ פירוש המהרש״א). בגיל י״ב הוא בא לפינסק והיה מקורב להגאון ר׳ יעקב מאיר פאדווה. ר׳ בנימין יצק מים על ידיו, שימשו בהוראה ועבר יחד עמו לבריסק מורו ורבו סמך אותו להיות רב ״יורה־יורה, ידין־ידין״, כאחד הרבנים המופלגים הקשישים. אם־כי עדיין לא הגיע לגיל עשרים. שמעו יצא בכל העיירות הרחוקות כהקרובות.

בשנת תר״ה (1845) נהיה ר׳ בנימין דויד לאב״ד בראָזי, עיירת מולדתו, אף־על־פי שאין, כידוע, נביא בעירו. ועוד יצוין, כי הוא בא למלא מקומו של הגאון הגדול ר׳ יצחק אלחנן ספקטור, אשר נתפרסם אחר־כך כגאון יהודי ליטא ורוסיה. מבראזי הלך ר׳ בנימין דויד להיות אב״ד בקולנה (בערך בשנת תרכ״ט) ופעל כאן בהצלחה עשרות בשנים.

הרב בנימין דויד לווין הצטיין גם כדרשן מעולה. יחד עם זה היה עומד על משמר החיים הציבוריים והחברתיים שבקולנה, מתעניין בכלל ובפרט, ובימיו אף הוקמו מוסדות־חסד נוספים בעיירה יהודית זו.

דבריו ודעותיו של ר׳ בנימין דויד היו נשמעים בחוגי הרבנים. עוד בצעירותו הוקירוֹ הגאון ר׳ יצחק אלחנן ספקטור. הוא היה גם מקורבם של רבני לומז׳ה המפורסמים: ר׳ אליהו חיים מייזל, ר׳ אלעזר שמחה רבינוביץ ור׳ מלכיאל טננבוים. הוא היה ידידו ואיש־סודו של

ר׳ מלכיאל, ורבה של לומז׳ה היה נמלך בו בענייני הוראה מסובכים ואף בענייני ציבור. שניהם השתייכו לסוג הרבנים הפטריארכליים שמן הדור הקודם, אולם בקשר לציונות היו תמימי־דעים שלא לעמוד בגלוי כנגד תנועה זו כדוגמת רבנים אחרים אלא לנקוט עמדה פאסיבית. ר׳ בנימין דויד עבר בשתיקה על העמדת קערות לישוב ארץ־ישראל בבתי־התפילה בערב יום־כיפור. כן לא התנגד לחוג חובבי־ציון בקולנה, שאירגנו מגביות כספיות למען ההתיישבות בארץ. אך לדבר אחד התנגד בכל תוקף: לפתיחת חדר־מתוקן בקולנה.

ר׳ בנימין דאג לחיזוק החינוך התורני של הדור הצעיר. בימיו שוקמה הישיבה המקומית לנערים מהעיירה ומהסביבה. ישיבת קולנה נחשבה כסניף לישיבת לומז׳ה הגדולה, ותמך בה הרב אליעזר שולביץ, יליד קולנה, מייסדה של הישיבה הגדולה הנ״ל.

בעולם הרבני התפרסם ר׳ בנימין דויד בשני ספרים: ״צוף דבש״ (וורשה תרנ״ט) ו״שמן ששון״ (וורשה תרס״ה). הספר ״צוף דבש״ מכיל דרושים, ברעיונות נשגבים ועמוקים, על מאמרי חז״ל. בספר עשרה מאמרים (מדורים) ובסוף הספר מפתח עניינים, שכל דרשן או בעל־בית תורני יוכל בנקל למצוא את הנושא שהוא מעוניין בו. לספר צירף בנו של המחבר, לוי הלוי לווין שהיה רב בטשארנה, דברי תורה משלו. הספר זכה לתשומת־לב מיוחדת והיה נפוץ בחוגי הדרשנים והמגידים בישראל. לספר ״צוף דבש״ מצורפת רשימה של חתומים (פרענומעראנטים) מרובים מקולנה ומעיירות הסביבה, שתרמו מראש לרכישת הספר הזה.

הספר ״שמן ששון״ עניינו שאלות־ותשובות. נמצאות בו תשובות מאלפות בענייני אישות. ישנה שם תשובה בקשר למקרה שאירע בקולנה; בחור שקידש בתולה (בשנת תרמ״ט, 1889) באופן פתאומי ובנוכחות שני אנשים; וחוות־דעתו של ר׳ בנימין דויד ועוד רבנים מפורסמים בדבר ההכרח לתת גט ל״מקודשת״; ובקשר למקרה הנ״ל מצורפים לפסק־דינו של ר׳ בנימין דויד, האב״ד דמתא, שני דייני הקהילה: ר׳ אביגדור ביאלוסטוצקי ור׳ דב אהרן בריזמן. או תשובת הרב הקולנאי להרב אליעזר אליהו אב״ד מיש־נעץ בדבר היתר מאה רבנים לבעל לשאת אשה אחרת משום שאשתו נשתטתה. או תשובתו להרב יהושע השיל שפירא אב״ד שצ׳וצ׳ין בנידון גט שנשלח ממרחקים, מארצות־הברית שבאמריקה, והדבר טעון בירור הלכתי מיוחד.

לאחר התשובות, שהן חלק הארי של הספר, מובא מדור מיוחד בשם ״אמרי נועם״ ובו חידושים וביאורים משל המחבר על אי־אלו מסכתות שבש״ס. אף לספר זה מצורפת רשימת חתומים מעיירות מרובות ובמיוחד מאנשי קולנה.

ר׳ בנימין דויד לווין נפטר בשנת תרס״ו. קשרו עליו מספד מר בקולנה ובכל עיירות הסביבה. הרבה ילדים שנולדו בשנה ההיא בקולנה נקראו בשם בנימין־דויד, על שם הרב הזקן הנערץ שלהם.

הרב הגאון ר׳ משה גינצבורג

ר׳ משה גינצבורג היה הרב הראשון בקולנה. הוא היה ממשפחת גינצבורג המפורסמת, שהוציאה מקרבה אישי־רוח ואנשי־שם בישראל: סופרים ואדירי ממון ושתדלנים, כגון משפחת הבארונים גינצבורג מפטרבורג, שנחשבו בשעתם כמנהיגי הציבור היהודי במדינת רוסיה הגדולה; הגאון ר׳ אריה לייב ב״ר אשר בעל ה״שאגת אריה״; הסופר העברי מרדכי אהרן גינצבורג, מאבות ההשכלה בקרב יהודי ליטא—רוסיה; ואחרים.

ר׳ משה הקולנאי גדל בסביבת פודליאסה ואביו ר׳ מנחם נחום גינצבורג שימש בתור רב אב״ד בביאלי־גדול. אחד האחים של ר׳ משה עבר לתנועה החסידית, שהתפשטה אז בגלילות פולין המזרחית, אך ר׳ משה נשאר נאמן לשיטת המתנגדים, שמרכזם היה בוילנה, תודות להשפעת הגאון רבנו אליהו (הגר״א), ולמרכז זה השתייכו גם הקהילות הצעירות שבאיזור לומז׳ה—סובאלקי, ואשר עמהן נמנתה קולנה היהודית.

תקופת רבנותו של ר׳ משה גינצבורג אינה ידועה לנו. ניתן לשער, כי זה אירע בשנות העשרים הראשונות של המאה הי״ט. בימיו גובשה קהילת קולנה היהודית וכקהילה עצמאית לכל דבר היו בה כבר בית־מדרש ובית־כנסת וכן בית־חיים ומוסדות־חסד מתאימים.

ר׳ משה גינצבורג היה גדול בתורה ופרסומו כרב גדול הגיע למרחוק. שמו מוזכר בחיבורים של רבנים ידועי־שם, אם בנתינת הסכמתו יחד עם רבנים מפורסמים, אם בתשובה משלו על עניין שנשאל וכדומה.

תאריך פטירתו של ר׳ משה אינו ידוע לנו, אולם בשנת תר״ט כבר לא היה בחיים, שכן במקום רבנותו האחרון, סמיאטיץ, מופיע כבר בשנה ההיא רב אב״ד חדש.

הרב מנחם נחום גינצבורג

ר׳ מנחם נחום היה בנו של הרב ר׳ משה הנ״ל. הוא גדל וחונך בקולנה, ליד אביו הרב, ואחר־כך כיהן ברבנות ביאנובה וקסנטין (קונסטנטין, פלך שדליץ) ובשתי קהילות חשובות בפולין הקונגרסאית, הלוא הן סוכאטשוב וּוונגרוב. הוא נפטר בוונגרוב בשנת תרמ״ג ושם מנוחתו כבוד.

בצעירותו, בהיות ר׳ נחום ליד אביו בקולנה, היה בית־המדרש הקולנאי מצויד בספרייה תורנית חשובה. דבר זה ידוע לנו מהפרט דלהלן. באחד מחידושיו התורניים, שרשם לפניו בעת היותו רב בקהילת יאנובה בשנת תר״ז (1847), מצאנו: ״וראיתי בהיותי בקאלנא בספר ׳שערי תורה׳ מהגאון דקעלין, והוא חיבור נפלא הפלא ופלא, בענין ׳באנק־צעטלין׳ (כוונתו למניות־ערך — מ״צ)...״ כפי הנראה, היתה האווירה התורנית בקולנה היהודית שבימים ההם מתאימה להתעלותו ולהשתלמותו של בן הרב.

הוא היה, כדוגמת אביו, רב מפורסם. התכתב עם גדולי הדור בענייני הלכה חמורים. ביינהם עם הרב הגאון הגדול ר׳ שלמה קלוגר מ״מ וראב״ד בקהילת ברודי הנודעת שבגליציה, עם הרב הגאון ר׳ ישראל הכהן רפופורט אב״ד טארנוב ואחרים. גם חוגי החסידים המובהקים נתנו בו אמון מלא. הוא שימש כרב אב״ד בסוכאטשוב אחרי הגאון החסיד ר׳ אלעזר הכהן ולפני בוא הגאון האדמו״ר המפורסם ר׳ אברהם בורנשטיין. בוונגרוב, מקום רבנותו האחרון, התרכזו רבים מחסידי קוצק, גור, וּוארקה ועוד, רובם ככולם ראו בו את הרב המתאים גם להם.

הרב משה בן דויד רובין

אין לנו ידיעות על תולדות חייו של רב זה ועל פעילותו בתור רב אב״ד בקולנה. רק שני פרטים נשתמרו בעניינו של רב זה ושייכותו לקולנה. לפי פנקס ״חברה מדרש״, שהשתמר כל השנים בקולנה, נוסדה חברה זו בשנת תקצ״ב על־ידי הרב הנ״ל. ידוע לנו גם זה, כי בזמן רבנותו של ר׳ משה רובין כאב״ד קולנה, שימש שם כמו״צ (מורה צדק) הרב קיים קדיש בה״ר זאב וואלף.

הרב קיים קדיש

לפי מסורת של זקני קולנה, היה המו״צ ר׳ קיים קדיש נוטה לחסידות. החסידות הגיעה לקולנה על־ידי מספר תושבים מאוסטרולנקה ומישניץ, שעברו לגור בקולנה עיר הגבול הן כאנשי מסחר והן כסמוכים על שולחנות חותניהם בעיירה זו. תודות למספר מצומצם של חסידים אלה נוסד השטיבל החסידי הראשון בקולנה. זה היה עוד עשרות בשנים לפני שהוקם שטיבל חסידי בלומז׳ה. את ההשראה להקמת השטיבל קיבלו החסידים מר׳ קיים קדיש הנ״ל.

כוותיקים שבחסידי קולנה נחשבו בני משפחת קיימוביץ׳ (ע״ש ר׳ קיים). חלק ממשפחה זו עבר לגור בלומז׳ה. אחד הנכדים של ר׳ קיים קדיש, בשם ר׳ מאיר קיימוביץ׳ והוא יליד קולנה, היה מייסד השטיבל החסידי הראשון בלומז׳ה בשנות השמונים במאה שעברה. הוא נקרא בפי כל ר׳ מאיר חסיד.

ר׳ מאיר חסיד היה בא מדי שנה בשנה, עד למלחמת־העולם הראשונה, לקולנה עיר מכורתו ליארצייט (יום ההילולה לר׳ קיים קדיש). יום ביקורו בקולנה חיזק מאוד את החוג החסידי במקום, שהקיף כשלושים משפחות. כל חייו התעניין ר׳ מאיר בעדה החסידית שבקולנה ודאג שלא יתבוללו בקרב ״המתנגדים״ המרובים שבעיירה. הודות להשפעתו נהיתה כאן מסורת, ששו״ב אחד בקולנה צריך להשתייך לעדה החסידית. כאשר ר׳ מאיר נפטר, בקיץ תרע״ח בלומז׳ה, באו כל חסידי קולנה ללוותו למקום מנוחתו האחרון.

הרב ר׳ יהודה לייב ואיציקל קאלנער

הרב ר׳ יהודה לייב היה רב אב״ד שני בקולנה. על תולדות חייו לא נשתמרו פרטים, אך על בנו הידוע לנו לא מעט. לר׳ יהודה לייב היה בן גדול בתורה ובצדקות וידען בחכמת הקבלה, הלוא הוא ר׳ יצחק. בהיותו צעיר היה ר׳ יצחק תלמידו של הגאון המקובל ר׳ יצחק אייזיק חבר אב״ד טיקטין וסובאלק וממנו רכש את חכמת הנסתר. ר׳ יצחק עלה בשנת תר״ג לארץ־ישראל, השתקע בירושלים ונהיה לאחד מחכמי הקבלה המפורסמים בישיבת המקובלים ״בית־אל״. בירושלים היה ידוע בשם ר׳ איציקל קאלנער. הוא הגיע לזקנה מופלגת ונפטר בירושלים ר״ח אדר תר״ס (1900). קבורתו בהר הזיתים היתה, בחלקת הפרושים של כולל לומז׳ה—סובאלק (עולי קולנה השתייכו לכולל זה). בירושלים סיפרו, כי איציקל קאלנער היה אחד מל״ו צדיקים שבדור. הוא השאיר אחריו ספר חשוב בחכמת הקבלה והוא ״תולדות יצחק״, שהנהו פירוש וביאור נעלה על הספרא.

הרב יהושע פרידנזון

רב זה נקרא בפי זקני קולנה בשם ר׳ יישעלי טיקטינער, על־שם עיירת הולדתו. הוא היה למדן מופלג, בעל־הוראה מובהק, איש ההליכות הנאות ביחסי ציבור, מרביץ תורה לצעירים, שוקד על ענייני צדקה וחסד בעיירה ומסביב לה, ומשתדל להיות איש סעד ועזר לכל אחד בצר לו.

ר׳ יהושע השתייך למיוחסי טיקטין. אביו ר׳ שלום יהודה לייב היה מיוצאי־חלציו של הגאון ר׳ יהודה לייב מירקיש אב״ד מיר שבליטא. יחוסו הגיע מצד אחד גם להגאון ר׳ שלום רוקח אב״ד טיקטין וכן לגזע תרשישים גאונים קודמים בפולין ואשכנז, הרמ״א.

משפחת פדווה ועוד. בגיל מבוגר, בשנות העמידה, הגיע ר׳ יהושע פרידנזון לקולנה לכהן פאר בתור אב״ד והתחבב תיכף ומייד כרועה רוחני על כל חוגי עיירה יהודית זו.

ר׳ יהושע פרידנזון היה מכובד על הרבנים הגדולים, כקרובים כרחוקים, וכן על מחברים תורניים. אחדים מהם היו עוברים את קולנה בדרכם לבית־הדפוס העברי ביוהניסברג (עיירת גבול פרוסית, סמוכה לקולנה) ובינתיים היו מתוודעים לרב הגדול שבעיירה זו. מובנת איפוא שאיפתם של כמה מחברים תורניים להתעטר בהסכמתו של הרב הקולנאי לספריהם. שמו של ר׳ יהושע פרידנזון, כרב מסכים, מופיע בספרים חשובים יחד עם הסכמותיהם של רבנים מפורסמים אחרים, כגון: ר׳ ישראל סאלאנטער, ר׳ יהושע יהודה לייב דיסקין אב״ד לומז׳ה, ר׳ דובעריש אשכנזי אב״ד לובלין, ר׳ יחיאל הליר אב״ד סובאלק, ר׳ ירוחם אלטשולר אב״ד בודקי, ר׳ יוסף חבר אב״ד יידוואבנה, ר׳ משה גינצבורג, לשעבר רב אב״ד בקולנה, ר׳ יצחק מאיר מגור, האדמו״ר ר׳ מענדל מורגנשטרן מקוצק ואחרים.

כפי שנמסר על־ידי זקני קולנה, ניהל ר׳ יהושע פרידנזון ישיבה מקומית לבני העיירה.

בשנת תרכ״ז עבר ר׳ יהושעלע לפרושניץ (עיירה מחוזית בפלך פלוצק) למלא שם תפקיד של רב אב״ד. לעזיבתו את קולנה בגיל קשיש היתה סיבה. שר פלך לומז׳ה חשד בו, כי בתקופת מרידת הפולנים בשנת 1863 היה הרב הקולנאי מאוהדיהם. הדבר נודע לרב פרידנזון וברגע שניתנה לו הזדמנות לעזוב את פלך לומז׳ה, על־ידי קבלת הרבנות בפרושניץ, נענה מניה־וביה ועבר לשם. בפרושניץ התרכז חוג גדול של חסידי קוצק ווורקי והזמנת הרב הקולנאי לכהן ברבנות מראה, כי הוא זכה להוקרה גם בחוגים אלה.

ארבע שנים בלבד שימש ר׳ יהושע כאב״ד פרושניץ. הוא נפטר שם בשנת תרל״א (1871).

הרב הגאון ר׳ יחיאל מיכל בורנשטיין

בתקופת כהונת ר׳ יהושע פרידנזון כרב אב״ד בפרושניץ היה כיסא הרבנות בקולנה פנוי. ממלא־מקום הרב היה המו״צ הראשון ר׳ יחיאל מיכל בורנשטיין. נדמה היה, שרב זה יקבל כעת את התואר אב״ד, והיה לו צד לכך, אולם גבר צד שני ונבחר לתפקיד זה הרב הגאון ר׳ בנימין דויד לווין.

ר׳ יחיאל מיכל שימש רבות בשנים כרב מו״צ בקולנה. בשנת תרכ״ד (1864) נתפרסמו בשבועון העברי ״המגיד״ שתי מודעות מקולנה, בנידון שתי עגונות שבעליהן נדדו למרחקים ועזבון במצב של עיגון. על המודעה הראשונה חתום הרב ר׳ יהושע פרידנזון, בתואר אב״ד, ועל המודעה השנייה חתום ר׳ יחיאל מיכל בורנשטיין, בתואר מד״א (מרא דאתרא) ; ז״א תואר יותר גדול מאשר סתם מו״צ או דיין.

ההבדל בין התואר אב״ד (אב בית דין) לבין התואר ראב״ד (ראש בית דין) הוא בכך, שהתואר הראשון שייך לרב רשמי בקהילה ואילו התואר השני זהה עם התואר מו״צ (מורה צדק) ובעל תואר כזה ממלא מקום רב־אב״ד בין מלכא למלכא, כלומר בתקופת ביניים, כשכיסא הרבנות מתפנה ועד שנבחר רב אב״ד חדש. בתואר השני, ראב״ד, שימש ר׳ יחיאל מיכל בורנשטיין עשרות בשנים בקולנה עיר מגוריו והשם ר׳ מיכעלי היה תמיד נזכר לברכה בקרב יהודי קולנה. היה במעמדו זה של ר׳ מיכל בקולנה מעין פשרה בין פרנסי הקהילה, משום שחלק מבעלי־הבתים בעיירה רצו שהוא יהיה אב״ד הקהילה.

ר׳ מיכל שימש בתפקיד זה עד שנת תרכ״ז—תרכ״ח, כל עוד היה ר׳ יהושע פרידנזון הרב הרשמי. לאחר צאת ר׳ יהושע את קולנה ור׳ מיכל ראה שנכזבה תוחלתו להיות מוכתר

כאב״ד במקום פעולתו שנים רבות, הסכים אף הוא לקבל רבנות במקום אחר. הוא נבחר כאב״ד בקהילת טריסטינה שבמחוז ביאליסטוק. הוא כיהן בטריסטינה בברכה ובהצלחה עשרים וארבע שנים ונפטר שם בשנת תרנ״ב.

ר׳ מיכל השאיר אחריו בכתובים שלושה חיבורים, וזה בנוסף על חיבורו הראשון שהדפיס ביוהניסברג. חיבור זה הוא פירוש על שיר־השירים ושמו ״מעיין מבית ה׳״. ספרו השני, והוא החשוב בחיבורי ר׳ מיכל, הוא שאלות־ותשובות ״לחם שערים״, שיצא לאור כמה שנים לאחר פטירת המחבר על־ידי בנו הרב אברהם אליהו בורנשטיין (יליד קולנה) בירושלים. ספר זה מעוטר בהסכמות שני גאוני ירושלים: ר׳ חיים זוננפלד ור׳ חיים ברלין.

הרב אברהם אליהו בורנשטיין, שנולד וגדל בקולנה וקיבל שם את חינוכו התורני הראשון ליד אביו ר׳ מיכל ובבית־המדרש המקומי, שימש כמו״צ ביידוואבנה. בגלל אסון משפחתי (מות בתו היחידה) עלה עם אשתו לארץ־ישראל והתגורר בשכונת מאה־שערים בירושלים. הוא למד בישיבה הגדולה דשם, התרועע עם יקירי ירושלים וכן מצא שם מזקני עולי קולנה, לומז׳ה, יידוואבנה, טריסטינה; הוא אף היה מנשיאי כולל לומז׳ה—סובאלק. בייחוד עשה מאמצים להכשיר לדפוס את כתבי אביו, ואמנם עלה בידו להוציא את שני ספרי אביו: ״לחם שערים״ ו״שובע שמחות״.

הרב משה יוסף בריזמן

הרב משה יוסף בריזמאן היה מו״צ וראש־ישיבה בקולנה. הוא נולד בקולנה וקיבל חינוך תלמודי מוגבר. הוא היה תלמידם של שני הגאונים ר׳ יהודה בכרך אב״ד סייני (פלך סובאלק) ור׳ בנימין דיסקין אב״ד לומז׳ה. הוא נחשב גם כתלמיד־חבר להגאון ר׳ יהושע לייב דיסקין, בן ר׳ בנימין וממלא־מקום ברבנות בלומז׳ה, שקבעו יחד לימוד יומי בגפ״ת ובשולחן־ערוך.

ר׳ משה יוסף חזר מלומז׳ה לעיר מולדתו קולנה, לקח לו לאשה את בתו של בעל־הבית הנכבד והמיוחס ר׳ ישעיה־פנחס תאומים וקבע לו תורתו אומנותו. עוד בהיותו אברך יצאו לו מוניטין כגדול בתורה ומומחה בהוראה. במשך הזמן הוא נהיה דיין בבית־דינם של שני הרבנים, ר׳ יהושע פרידנזון ור׳ בנימין דויד לווין, ויחד עם זה הגיד שיעור מדי יום ביומו באופן עצמאי. במקביל לשיעורו לבני הישיבה הגיד ר׳ משה יוסף שיעור יומי קבוע גם בחברה ש״ס שבבית־המדרש המקומי.

הרב משה יוסף נפטר בשנת תרמ״ט ואת מקומו בדיינות מילא בנו ר׳ בערל.

ר׳ דב אהרן בריזמן

ר׳ דב אהרן בריזמן, מו״צ בקולנה, היה ידוע בשם ר׳ בערל דיין. הוא נולד בקולנה בשנת תרכ״ג (1863) לאביו הרב ר׳ משה יוסף. קיבל חינוך תלמודי מעולה אצל אביו ובישיבה המקומית והצטיין בכשרונותיו. כבר בגיל י״ד הגיד ״הדרן״ משלו על סיום מסכת יבמות לפני למדני העיירה, וביניהם הגביר הלמדן ר׳ בנימין קליינרמאן, ויפליאם. ומני אז התחיל צעיר זה להעלות את חידושיו בכתב. בגיל י״ז התחתן עם בת נכבד קולנאי ויעש לו תורתו אומנותו. שימש גם בהוראה בפני האב״ד דמתא ר׳ בנימין דויד לווין. בשנת תרמ״ו הוסמך להוראה על־ידי האב״ד דקולנה, הגאון ר׳ יצחק מאיר רבינוביץ אב״ד סלובודקה—קובנה וכן על־ידי הגאון ר׳ אליעזר שמחה רבינוביץ אב״ד לומז׳ה.

עם פטירת אביו בשנת תרמ״ט נתמנה ר׳ בערל כדיין קולנה ויהי לעזר להאב״ד העיר לעת זקנותו. תפקיד זה מילא בהצלחה ארבעים ושש שנים, עד לעלותו ארצה־ישראל בשנת תרצ״ה.

הרב דב אהרן מצא יעודו המיוחד בשטח הדרשנות. יצאו לו מוניטין כבעל דרשן גדול. הצטיינותו בדרשנות האפילה במידת־מה על למדנותו הרבה. ר׳ בערל חיבר ספר בשם ״באר מים״, על מדרש רבה, ונדפס ממנו רק חלק, הפרשיות בראשית ונח. הספר מעוטר בהסכמות רבנים מפורסמים ואדמו״רים.

בשנת תרצ״ה, כאמור, זכה ר׳ בערל דיין לעלות לארץ־ישראל. הוא השתקע בתל־אביב, בקרבת בנו ישעיהו ושלוש בנותיו, שעלו ארצה לפני כן. בעלותו ארצה סידרה לו קהילת קולנה וכן ״חברת מדרש״, שהוא היה רבה משנת תרמ״ט, ברכת פרידה. מסיבת ״מלווה מלכה״ מיוחדת ערכו לו החסידים בשטיבל שלהם, הואיל והשתייך לחבורתם מצעירותו (אביו ר׳ משה יוסף ואחיו ר׳ חיים יונה היו ״מתנגדים״ שרופים). זה היה שש שנים לפני בוא הכליון על יהודי קולנה, לפני חורבנה הגמור של קהילה קדושה זאת.

צעירי ״אגודת ישראל״ בקולנה, תרצ״ב.
גרינברג. גליק. אורצ׳ה דעם ברוקערס. משה־מאיר רוטבלוט.
דויד קיימוביץ׳. פינצ׳ה קיימוביץ׳ משה־חיים גוטליב.
אורצ׳ה אבקביץ׳. הרשל שניאדובר.

משה צינוביץ

אנשי תורה בקולנה

חברת ש"ס בבית־המדרש

חברת ש"ס ללימוד דף גמרא בערבי יום בבית־המדרש המקומי היה דבר קבוע ומובן מאליו, ברציפות מדור לדור כל ימי קיומה של הקהילה היהודית במקום.

לפי קורספונדנציה בשבועון העברי "הלבנון" משנת תרל"ו יודעים אנו, כי המחזור החדש של התחלת לימוד ש"ס מחדש (החל ממסכת ברכות) התחיל עוד לפני "תשע שנים ספורות" וביום ג' חשון תרל"ו חגגה חברה ש"ס זאת את חג הסיום שלה על הש"ס הבבלי כולו (עם גמר מסכת נידה). על החגיגה הנהדרה הזאת מודיע לנו הקורספונדנט בשם אריה את הדברים דלהלן:

"באותו היום האירו את בית־המדרש דפה בנרות רבים אין מספר להגר. והש"ץ המנעים זמירות דבית־הכנסת עם להקת משוררים התנדבו לזמר מזמירותיהם בסדר תפלת השחר. אחר התפלה עלה אאו"מ הרב הגאון אב"ד דפה ר' בנימין דויד לווין ודרש בפלפול הדרן נעים ונחמד. אחר־כך קם האברך החריף מ' זאב ראָטעראָזען והראה גם הוא את חילו בפלפולא דאורייתא והעם צהל ושמח."

הקורספונדנציה ממשיכה לספר, כי הגבאים של החברה ש"ס ערכו משתה גדול לפני כל החברים, משתה סיום, ולמחרת היום יהיו נקראים למשתה התחלת הש"ס. המודיע הנ"ל, בנו של האב"ד דמתא, מודיע שהוא כותב בשם ראשי החברה ושיש בזה משום כבוד התורה ולומדיה. והוא מסיים את דבריו במלים אלו:

"ונאציל בזה ברכה להחברים היקרים, אשר אין כבודם אתנו היום לרגל מסחרם (כוונתו לאלה שעברו לגור בערים אחרות, כגון בית יעבץ, משפחת סובאלסקי ואחרים — מ"צ), שיראו וישמחו לשמוע, כי ב"ה עוד לא נדעך זיק אהבת התורה בעירנו. עוד פרוֹח הפרח כשושנה, ויתן ה', כי נזכה לשמוע מכל עבר ופינה שמועות מצהילות מחיזוק הדת, ובזה יהיה שלום על ישראל!"

על חברה ש"ס נוספת בקולנה, שהוקמה בשנת תרל"ה יודעים אנו ממה שהובא ב"הלבנון" מיום ט' ניסן תרל"ה (1875) מאת התושב הקולנאי מנחם מענדל צינאוויץ. בו בזמן שאנשי חברה ש"ס הותיקה, הנזכרת לעיל, קבעה את לימודה היום־יומי בערבים, הרי החברה השנייה קבעה לימודה לפני תפילת שחרית. וזה היה מעין קנאת סופרים כלפי החברה הותיקה, שהכניסה אליה — כלומר להיות חבר אצלה — היתה נתונה רק ללמדנים ממש. ואילו אנשי החברה החדשה היו כבר יותר "עממיים". וכדברי הקורוספונדנט: "זה כשלשה חדשים אשר קמו אנשי מספר בעירנו, שהסכימו ביניהם ללמוד גמרא בבוקר קודם התפִלה. וגם אנשים אשר מעולם לא באו ללמוד גמרא."

למדנים מנכבדי העיר

ר' יעקב יוסף עדל היה בנו של הלמדן והמגיד המפורסם ר' יהודה עדל מסלונים. ר' יעקב יוסף היה מנכבדי קולנה היהודית לפני מאה ועשרים שנה והוא מתואר ב"המגיד" משנת תרכ"ד (1864), כאשר כבר לא היה בחיים, כ"הגביר המנוח הנודע לתהלה".

ר׳ יעקב יוסף עדל היה בעל עסקים גדולים, שולחני שסניפים לו בעיירות לומז׳ה— גראייבו־שצ׳וצ׳ין, וכן סוכן מכולת בסיטונות לכל הערים שבסביבה. ביתו היה בית ועד ואירוח לרבנים מפורסמים וכן למחברים תורניים, שהיו שוהים בקולנה לרגל הדפסת ספריהם בעיר הגבול הסמוכה יוהאניסברג, בה היה קיים בימים ההם בית־דפוס עברי. בין המתארחים בקשר לכך בקולנה היו גם שני הגאונים המפורסמים ר׳ יצחק אלחנן ספקטור (אח״כ אב״ד קובנה) ור׳ יהושע אייזיק (חריף) שפירא אב״ד סלונים. וגם הרב המפורסם ר׳ יוסף חבר אב״ד יידוואבנה (החל משנת תרכ״ד צורף איזור עיירה זו לקולנה), שטיפל בהדפסת ספרי אביו הגאון ר׳ יצחק אייזיק חבר אב״ד טיקטין וסובאלק ובחיבורים תורניים משלו עצמו.

חתנו של ר׳ יעקב יוסף עדל היה אליהו טעמקין, ממיוחסי וורשה. אביו של ר׳ אליהו זה, ר׳ שלמה טעמקין, היה ממנהיגי וורשה היהודית. וכאשר שניהם היו באים לבקר בקולנה, הרימו תרומותיהם למוסדות־החסד שבעיירה. מקום מנוחתו האחרון של ר׳ אליהו הוא בקולנה, שכן בבואו פעם לביקור משפחתי מצא פה את המוות, והוא עדיין אברך צעיר לימים. לא הועילו רופאי לומז׳ה וקניגסברג, שנתקבצו ובאו לרפאו. מותו של אברך צעיר זה בקולנה עשה רושם גדול בעיירה ובסביבה. ידיעה מיוחדת על כך הובאה ב״המגיד״. לפי דברי מביא ידיעה זו (קלמן אביגדור מרגליות, איש קולנה), ״הזעקה על כך הקיפה את כל העיר, שנהפכה למעון אבל, וכל הערים סביבותינו זעקת שבר יעוררו״.

מנכבדי קולנה היהודית שלפני מאה שנה ויותר יש לציין גם את הרשברג ושמשון סובאלסקי. שניהם השתייכו לפרסונל של בית יעבץ: הראשון בתור פקיד־עוזר בבית־המסחר הזה (הוא היה שארו של ר׳ זוסמן יעבץ, אבי הפירמה); השני בתור מלמד ומורה־בית לגמרא וללימודי־קודש לבני משפחת יעבץ. לשני תושבי קולנה אלה נולדו בעיירה זו שני בנים, שלימים נודעו בכל חוגי היהדות כסופרים חוקרים. בנו של הראשון היה אברהם שלמה הרשברג, תושב ביאליסטוק, שהתפרסם בחיבוריו בחכמת ישראל; הוא גם היה מראשוני חובבי־ציון הפעילים שביהדות רוסיה ופולין וממנהיגי העדה היהודית בביאליסטוק. השני היה הלמדן החוקר התורני והסופר העברי ר׳ יצחק סובאלסקי, תושב וורשה ולונדון, ועורך ומו״ל של השבועון העברי ״היהודי״ בלונדון.

רבנים ילידי קולנה

ר׳ בנימין מגנצה נולד בקולנה ולמד בישיבה המקומית יחד עם ר׳ אליעזר שולאביץ׳, מייסד ישיבת לומז׳ה הגדולה, שהיה שארו. ר׳ בנימין למד עוד בכולל הפרושים באיישישוק ונתמחה לרב מובהק. לפי המלצת הרב ר׳ הלל לובשיץ אב״ד סובאלק נתמנה לדיין בבית־דינו ונשאר בתפקיד זה עד יום פטירתו בשנת תרפ״ה. בין מלכא למלכא בשנות המלחמה, כשכיסא רבנות עיר זו היה פנוי, מילא ר׳ בנימין מגנצה מקום הרב במקום. ר׳ בנימין היה צדיק גדול, איש המידות והענוותנות, ומקום קברו בבית־הקברות דסובאלק, ליד קברו של הגאון המקובל ר׳ יצחק אייזיק חבר בעל שו״ת ״בניין עולם״ ועוד חיבורים בנגלה ובנסתר.

ר׳ יוסף מאיר ג׳ייקובזון (יעקובזון) נולד בשנת תר״מ בקולנה. היה תלמיד הישיבה המקומית וראש־הישיבה שלו היה הרב הגאון ר׳ אביגדור ביאלוסטוצקי. למד אחר־כך בישיבות ליטא המפורסמות של ראדין ונובהורודוק. נסמך להוראה על־ידי הגאון ר׳ שלמה הכהן מו״צ וילנה ור׳ בנימין פרידמן רב פרוור אנטוקוליה.

בשנת תרס״ד הגיע ר׳ יוסף מאיר לארצות־הברית. שימש ברבנות בבית־הכנסת ״בני

יעקב" בסעלעם מאסס', בקהילת נורדפורד, בבית־הכנסת "שערי תפילה" בבוסטון ובעוד מספר בתי־כנסת קהילתיים. תרגם את הספר "צפיות לישועה" של מרן ר' ישראל מאיר הכהן בעל ה"חפץ חיים" מעברית ליידיש. חיבר ספר "יסוד השבת". היה מייסד הסתדרות "יסוד השבת", שמטרתה היתה להפיץ רעיון שמירת השבת בארצות־הברית. היה חבר הועד הפועל של "אגודת ישראל", סגן נשיא ישיבת הרמב"ם, מייסד של הסתדרות עזרה לרבנים פליטים ועמד בראשה. ביתו היה בית ועד לשד"רים מחוץ־לארץ, שערכו מגביות לישיבות באירופה, והוא עזר להם הרבה בהיותו חוזר על פתחי נדיבים להתרימם. עמד בקשרים עם הרב דקולנה וזקני העיירה במשלוח תמיכה לתלמידי־חכמים נצרכים צנועים ולמוסדות מקומיים, כגון ישיבה־קטנה, תלמוד־תורה, מעות־חטים וכדומה.

באחרית ימיו עלה לארץ־ישראל והשתקע בירושלים עיר הקודש. פיזר הרבה כספים משלו ומשל ידידיו לחיזוק של ישיבות. זכה לראות כינון ישראל העצמאית ונפטר בשיבה טובה. מנוחתו כבוד על הר המנוחות בירושלים.

אברהם כאַלופּאָוויטש / מאָנטעווידעאָ

אונדזערע מלמדים און דערציִער

מיינע ערשטע מלמדים

אין מײַן צײַט זענען אין קאָלנע געווען מער ווייניקער צוואַנציק מלמדים. עס איז מיר שווער וועגן אַלע צו שרײַבן, ווײַל געלערנט האָב איך דאַכט זיך בלויז בײַ נײַן אָדער צען מלמדים, און איך גלויב אַז זיי זענען ראוי פאַרשריבן צו ווערן אין אונדזער יזכור־בוך. די דאָזיקע ייִדן האָבן דערצויגן און געלערנט גאַנצע דורות אין גײַסט פון אהבת ישראל.

אין 1911 האָב איך אָנגעהויבן גיין אין חדר. געווען איז דאָס נאָך פּסח. מען האָט מיך אָנגעדונגען בײַ אַ מלמד וואָס האָט געהייסן לייזער גרינבערג, אַן אַלטער ייִד מיט אַ ווײַסער באָרד. אָבער אַזוי ווי דער חדר איז געווען צוזאַמען מיט מ״ידלעך, האָט עס מיר אַנגעווירט אַביסל מײַן ייִנגלשן שטאָלץ און איך פלעג נישט וועלן גיין אין חדר. איין טאָג בין איך געגאַנגען אין חדר און דרײַ טעג נישט. ווי עס זאָל אָבער נישט זײַן, האָב איך דעם "זמן" דורכגעפּטר'ט. איך בין דאַן אַלט געווען פינף יאָר, האָט מען קיין גרויסן אַכט נישט געלייגט אויף דעם, און דאָך האָב איך זיך אויסגעלערנט דאַוונען.

דעם צווייטן זמן האָב איך געלערנט בײַ מאיר נאָטלען דעם גערבעלע, און אין דעם חדר האָט מען פאַרענדיקט דעם זמן מיט אַ שטיקל חומש. פאַרשטייט זיך אַז איך האָב נישט געלערנט איינער אַליין. מיט מיר האָבן געלערנט אַ גאַנצע רייע ייִנגלעך, אַ טייל אין מײַן עלטער און אַ טייל אויך עלטערע פאַר מיר. בײַ מאיר נאָטלען האָט מען אויך געלערנט אַביסל עברית, אָדער לשון־קודש.

דעם דריטן זמן האָב איך געלערנט בײַ איטשע דעם מלמד, אַ ייִד אַ בייזער וואָס האָט געהאַלטן די תּלמידים אין דער שטרענגסטער דיסציפּלין. אָבער איין טאָג אין וואָך זענען מיר געווען אַביסל פרײַער. דאָס איז געווען דאָנערשטיק, ווען עס פלעגט פאָרקומען דער יריד. זײַן פרוי חנה אסתּר פלעגט שטיין אין מאַרק מיט קאַשע. גרויפּן און מעל און איר מאַן האָט איר געדאַרפט העלפן אין מאַרק. דעם טאָג פלעגן מיר שפּירן דעם טעם פון פרײַהייט. איך געדענק נישט צי מיר האָבן גענאָסן אַ סך פון דעם לערנען אין דעם חדר, אָבער דער זמן איז אַדורך.

אלי דער מלמד

דעם 4טן זמן האָט מען מיך אָנגעדונגען בײַ אלי דעם קולאָוון, אָדער אלי גוטמאַן. דאָ וועל איך מיך אָפּשטעלן אַביסל לענגער. איך גלויב אַז אַלע קאָלנער ייִנגלעך פון מײַן צײַט, ווי אויך עלטערע אָדער ייִנגערע, האָבן צו פאַרדאַנקען אלי דעם מלמד, וואָס זיי זענען אַרויס גוטע ייִדן און מענטשן, ווײַל זײַן פּעדאַגאָגישער צוגאַנג איז געווען אינגאַנצן אַן אַנדערער ווי דער פון די אויבן אויסגערעכנטע.

ערשטנס איז ער געווען זייער אַ גוטער מענטש, ווי אויך אַן אינטעליגענטער און פּעאיקער מאַן. ער האָט פאַרשטאַנען דעם קינד׳ס נשמה. דער פּראָגראַם פון לערנען איז געווען אַ פרײַער. 8 אַזייגער אינדערפרי האָט מען זיך געשטעלט דאַווענען בציבור, און איינער פון אונדז פלעגט דאַווענען פאַרן עמוד; פאַרשטייט זיך, יעדן טאָג אַן אַנדערער. נישט אַלע האָבן געקענט דאַווענען פאַרן עמוד: איינער האָט זיך געאיקעט, בײַם צווייטן איז די דיקציע געווען אַ שלעכטע, דער דריטער איז סתּם געווען אַן עם־הארץ. אָבער דער גרעסטער טייל האָט געקענט און זאָגאַר באַקומען אַמביציעס, און איינער האָט געוואָלט איבערשטייגן דעם צווייטן סײַ אין נגינה און סײַ אין זאָגן די תּפילות. דאָס אַלץ איז געמאַכט געוואָרן פרײַוויליק, און מען דאַרף צושרײַבן דער אינטעליגענץ פון רבי׳ן וואָס ער האָט אַרויס־געקריגן פרײַוויליק פון די תּלמידים דאָס וואָס אַנדערע האָבן נישט באַוויזן אַרויסצובאַ־קומען מיט זייער בייזער דיסציפּלין. נאָכן דאַווענען האָט מען באַקומען אַ האַלבע שעה צײַט, כּדי אויפצועסן דעם פרישטיק וואָס יעדער האָט מיטגעבראַכט.

מען האָט געלערנט חומש, די סדרה פון דער וואָך, יעדן טאָג אַ פּרשה, און דאָנערשטיק און פרײַטיק פלעגט מען לערנען די גאַנצע סדרה מיט דער הפטורה. עלף אַזייגער פלעגט מען גיין אַהיים אויף אַ שעה צײַט איבערבייסן ביז צוועלף. דאַן פלעגן מיר צוריקקומען און מען האָט אונדז געלערנט ייִדיש און רעכענען. דאָס פלעגט דויערן מער ווייניקער צוויי שעה.

אין דער רוסישער שולע

נאָכדעם פלעגט מען זיך נעמען גרייטן צום גיין אין דער רוסישער שולע. מיר האָבן

דאָרט געדאַרפט אַריינגיין אַ פערטל פאַר דרײַ, אָבער מיר האָבן אָנגעהויבן גיין האַלב דרײַ, ווײַל דאָס גיין אין דער רוסישער שולע איז שטענדיק געווען פאַרבונדן מיט לעבנס־געפאַר. די שקצים פלעגן אונדז איבערפאַלן מיט שטיינער. אַלע טאָג איז געווען איינער מיט אַ צושפּאָלטענעם קאָפּ. מיר זענען אָבער שנעל געקומען צום שכל. אַלע חדרים צוזאַמען האָבן געבילדעט אַ זעלבסטשוץ. די שוואַכערע פלעגן מיר אַרײַננעמען אין מיטן, און די מער שטאַרקע און דרייסטע פלעגן זיך קעגנשטעלן. איך פּערזענליך האָב נאָך הײַנט אַ צייכן פון זאַוויסשאַווסקי׳ס שגץ וועלכער האָט מיר צושפּאָלטן דעם קאָפּ מיט אַ שטיין.

אינטערעסאַנט איז געווען אונדזער מצב אין דער רוסישער שולע. מיר אַלע יידישע יינגלעך האָבן נישט פאַרשטאַנען קיין איין וואָרט רוסיש, און דער לערער האָט נישט געקענט קיין וואָרט יידיש. עס פלעגן צוליב דעם פאָרקומען אָן אַ שיעור מיספאַרשטענדנישן. די גאַנצע שולע איז געווען אויסגעקלעפּט מיט בילדער, דער לערער פלעגט אָנווײַזן מיט דער ליניע אויף אַ קעגנשטאַנד און זאָגן אויף רוסיש ווי דאָס הייסט. די יידישע קעפּלעך האָבן דאָך אַלץ פאַרנומען און האָבן געענדיקט איבערן יאָר דעם רוסישן לערבוך „רוסקאַיאַ שקאָלאַ״.

ווידער צו אלי דעם מלמד

פיר דעם זייגער פלעגן מיר אַרויסגיין פון דער שולע. מיר זענען דאַן געלאָפן אין שטוב עסן מיטאָג. דאָס האָט פאַרנומען ביז פינף אַזייגער. ווינטער פלעגט מען זיך דאַן שטעלן דאַווענען מנחה און מעריב, אויך דאָס בציבור. מען פלעגט דאַן זײַן אין חדר ביז צען בײַנאַכט. דאָס איז געווען נישט לײַכט. צום גליק האָבן מיר אין דער צײַט געלערנט תּנ״ך, און דאָס האָבן די קינדער ליב געהאַט, ווײַל אין תּנ״ך זענען פאַראַן פיל דערציילונגען וועגן יידישע גבורה.

ווען דער רבי פלעגט זען אַז די קינדער זענען שלעפעריק און אומרואיק, האָט ער קיינמאָל נישט אָנגעווענדעט קיין צוואַנג, נאָר פלעגט נעמען דערציילן פאַרשידענע מעשיות — פאַרשטייט זיך אַלץ רעליגיעזע דערציילונגען — אָבער נישט פאַרענדיקן זיי, נאָר וואַרטן אויף מאָרגן כּדי צו דערציילן די ענדע. אַלע תּלמידים וואָס זענען אַרויסגע־גאַנגען פון אלי דעם מלמד׳ס חדר האָבן געקענט שרײַבן און לייענען, רעכענען, חומש און רש״י, ווי אויך תּנ״ך.

אלי דער מלמד איז אויך געווען דער בריוון־שרײַבער פאַר אַ סך יידן וועלכע האָבן נישט געקענט שרייבן. אויב אַ ייד האָט געהאַט אַ קרוב אין אַמעריקע און ער האָט געוואָלט הילף, איז אויב אלי׳ס אַ בריוו האָט נישט געהאָלפן, האָט שוין קיין זאַך אויף דער וועלט נישט געקאָנט העלפן.

ער פלעגט אויך אָפּשפּרעכן אַ גוט אויג, איבערקוקן אַ מזוזה. אָבער פון די אַלע זאַכן צוזאַמען האָט ער געמאַכט אַ זייער אָרעם לעבן. אַ סך תּלמידים האָבן נישט געבראַכט דעם שכר־לימוד צו דער צײַט, קינדער האָט ער געהאַט קראַנקע און צרות אַ סך. דאָך האָט ער דערצויגן גאַנצע דורות פון גוטע יידן מיט פיל ליבשאַפט צו ישראל. ערע זײַן אָנדענק!

איך האָב שפּעטער געלערנט אויך בײַ יודל נחום דעם גמרא־מלמד, בײַ קדיש דעם מלמד, בײַ שיע׳ן אין תלמוד־תורה, בײַ הערש בער גאָטליב דעם ראש־הישיבה, און נאָך בײַ אַ צוויי מלמדים, אָבער די גרעסטע השפּעה אויף מיר האָט געהאַט אלי דער מלמד.

מיינע לערערקעס

איך וויל בײַ דער געלעגנהייט אויך דערציילן וועגן מײַנע לערערקעס. געווען זענען זיי דרײַ. שרה־שיינע איז געווען אַביסל אַ בייזע, אָבער זייער אַ גוטע לערערקע. מיר פלעגן איר טאָן פיל צו־להכעיס, דאָך האָט זי דערצויגן זייער פיל יינגלעך און מיידלעך, פילײַכט 80 פּראָצענט פון מײַן דור. אויך רב אביגדור׳ס טאָכטער יוכבד איז געווען מײַן לערערקע, אָבער די אַממייסטן באַליבטע איז געווען רייזל קאַרלינסקי. זי איז געווען ליב און האַרציק, קיינמאָל נישט געשריען און קיינמאָל נישט געמאַכט קיין פאָרווורפן, און דאָך האָבן מיר בײַ איר זיך אַמבעסטן געלערנט. ערע זייער אָנדענק!

עס שטייען מיר פאַר די אויגן די טויזנטער געוועזענע תלמידים פון די קאָלנער מלמדים, אָנגעזאַפּט מיט יידיש וויסן, וועלכע זענען אַזוי גרויזאַם פאַרניכטעט און פאַרטיליקט געוואָרן. עס שטייט מיר פאַר די אויגן דער רב שמואל קאַפּלאַן, מיט זײַן הדרת־פּנים׳דיקן אויסזען און פלאַם־פײַערדיקער רויטער באָרד. אונדזער רב איז זיכער געגאַנגען אין שפּיץ פון זײַן קהילה צו דער עקדה. צוזאַמען מיט אים משה הערש דער חסיד, אַ גרויסער פאַרערער פון ר׳ ישראל בעל שם טוב, עזריאל ראָזען און חיים מענדל בריקמאַן — די אָנהענגער פון וולאַדימיר מעדעם און בייניש מיכאַלעוויטש. אַלע האָבן געטרוימט וועגן אַ שײַנער און גערעכטער וועלט, און אַלע געפינען זיך אין איין גרויסן ברידער־קבר.

מיר, די בײַם לעבן פאַרבליבענע, וועלן זיי אייביק געדענקען!

קבוצת מורים. א גרופע לערערס.
זאמק. שיינה־חנה פאניץ׳. רייזל קרלינסקי. דויד שניידר. שרה־שיינה בורנשטיין. שרה קרלינסקי.

אבנר אליפז / מקסיקו

המורים שלי

"כשם שהתלמידים קרויים בנים,
כך הרבי קרוי אב." חז"ל.

ראשית דעת קניתי בבית ספרו של המורה גדליה אלליע. לבית־ספרו, שהיה בעצם מעין "חדר מתוקן", באתי מרצוני הטוב. כבן שבע־שמונה הייתי, כששמע־תי מפי חברי, שאין בית־ספר טוב הימנו. הפצרתי לכן בהורי שיכניסוני לשם, אף ששכר־הלימוד אצל גדליה היה גבוה ביחס לאפשרויותינו החומריות.

גדליה היה מקבל לבית־ספרו תלמידים שכבר ידעו קרוא וכתוב. הוא לא היה מלמד־דרדקי. המתחילים למדו את האלף־בית בחדר של זליג קרלנשטיין או של יוסקה פאניטש.

זליג קרלנשטיין

החדר הארוך והצר, מלא הספסלים והשולחנות ב"חדר" של הרבי זליג, הטיל עלי אימה. תריסי החלונות היו מוגפים לבל יחדור אור שמש האביב. קשה היה לי להסתגל לאפילה בעצם בוקרו של יום אביבי. חשתי עצמי כחבוש בבית־סוהר. אך עינו הקפדנית של הרבי והשיעול התדיר שלו, וכן גם קנה־הפלדה הארוך והדק אשר בידו — השרו עלינו פחד עמום. החרשתי וישבתי רתוק אל השולחן הארוך וחזרתי מלה במלה על אותיות האלף־בית.

לא אזכורה, אם אי־פעם נגע בי שרביט הפלדה של הרבי. מיום־לימודי הראשון השתדלתי לשקוד על שיעורי וללמוד בעל־פה את סדר האותיות של הא"ב, וכן את הפסוקים הראשונים של החומש והתפילות.

ב"חדר" של זליג קרלנשטיין למדו גם בנות. פלצות אחזתני, כאשר ילדה אחת התחצפה פעם נגד הרבי והוא הצליף במקלו על גבה. היא הרימה קול פחדים. כולנו נבהלנו ופרצנו בבכי. היא ברחה מן ה"חדר" ויותר לא חזרה. למחרת פחדתי גם אני ללכת ל"חדר". התחבאתי בחצרות הרחוב הלומז'אי, שבו נמצא ה"חדר" של זליג. לא מובן לי, כיצד נודע הדבר לאבי. הוא מצאני ברחוב, סחבני ישר ל"חדר", ולפי עצת הרבי, הניחני על השולחן ולנגד עיניהם של כל הילדים הלקני. בכיי גבר לא כל־כך בגלל כאב המלקות אלא מחמת הבושה והחרפה.

נחמה פורתא היו לי השעורים של חשבון וכתיב פולני, שלימדתנו בתו של הרבי, חייקה קרלנשטיין. אחותה גולצ'ה היתה מתחרה בי ביפי הכתב שלה. אך אני גברתי עליה בידיעת חשבון.

בית־ספר דתי בקולנה.
(בין המורים, צווישן די לערערס) זליג קרלנשטיין. חיים־יוסל אלקון.

לאחר שנים או שלושה ״זמנים״ (״זמן״ — חצי שנה) גמרתי אומר לעבור לבית־ספרו של גדליה אלליע. התעקשתי ובכיתי בבית, והוספתי נימוק חשוב כי גם חברי למל לובל ונחום פנסקי עברו ללמוד שם.

גדליה אלליע

הרגשה של בגרות אפפה אותי מן היום הראשון של כניסתי לבית־הספר של גדליה. האור שבאולם המרווח, החלונות הפתוחים והאויר הצח הרחיבו את דעתי. לשאלתם של חברים או שכנים ״איפה אתה לומד?״, הייתי עונה בגאווה בלתי־נסתרת: ״בבית ספרו של גדלי׳קה!״

בית־הספר עצמו נראה בעיני כשובך־יונים מרווח, שהיה נשען על בית לבן וגבוה במורד הרחוב צמנטארנא, רחוב בית־הקברות הנוצרי. מדרגות צרות הובילו לפרוזדור קטן ומשם למטבח ולחדר־הלימודים המרווח. באותו חדר יחיד היו שלוש כיתות: מתחילים, בינוניים וגדולים. גדליה היה גאה בתלמידיו ״הגדולים״, ובשעה שהיה ניגש אליהם, היה מלטפם ועונה לשאלותיהם בחיבה אבהית.

מומחה גדול היה גדל׳קה בלימוד הלשון ותנ״ך. כל סיפור ושיר ב״פרקים ראשונים״ וב״סינטכסיס העברי״ למדנו באופן תמציתי. את השירים למדנו בעל־פה. וכן פרק אחר

פרק בנביאים. המורה היה נהנה להתחיל בראשיתו של פסוק, כגון "לכן הנה ימים באים" בירמיהו, או "ותיפול עלי רוח ה'" ביחזקאל, או "רוני עקרה לא ילדה" בישעיהו — והתלמיד, שנקרא על־ידו אל שולחנו, חייב היה להמשיך את כל הפרק. מי שלא ידע על־פה, היה לפעמים מקבל "מתת־יד" הגונה, מתת־יד ממש, ורישומן של חמש אצבעותיו הרזות של המורה נשאר תקוע בלחיו של התלמיד שעות ספורות אחרי כן.

גדליהו הוא שלימד אותנו לימוד יסודי בשפה העברית ובדקדוקה. הוא הרגיל אותנו לכתוב חיבור בעברית ולהביע מחשבה בצורה בהירה ומובנת. כן גם הורגלנו לקרוא ספר עברי, אשר היה משאיל לנו לשבוע ימים מספריתו. המתקדמים בלימודיהם היו נהנים גם מהזמנתו של המורה לבקר אצלו בימי שבת ומועד לקריאת החוברות והעיתונים העבריים, אשר היו מגיעים מוורשה. וגדליה היה מכבד אותנו בכוס תה ובעוגיות. בין המתקדמים בכיתה זכורים לי חברי היקרים: נחום פקרביץ, נחום רמבה, אלקון. אני נמניתי עם המתחרים שלהם. כמו כן יוסף פאניטש ז"ל ויב"ל מוטל בריזמן, יצחק הורביץ' ויעקב ציביאקובסקי.

חברנו משה'ל שקלאניביץ' היה תלמיד מיוחד במינו בכיתה. הוא נבדל מכולנו בגובה־קומתו ובעור־פניו השחום. הוא אהב להתלוצץ, להתבדח ולספר מעשיות, ששמע מפי הגדולים על מנהגיו המשונים של המורה, או שהיה מתגאה ב"מכות" שהשיב למורה, כאשר נענש מידו בפינה בין הפרוזדור והאולם. העונש היה, על פי־רוב, מכות "יבשות", ונוסף על כך — עמידה בפינה כחצי־שעה.

לפעמים היינו יוצאים, רוב התלמידים, בשבת אחרי הצהרים לטייל בכפר הקרוב קוזיול, במקום לשבת שעתיים ב"חדר" על לימוד וחזרה של פרקי אבות. למחרת היום היינו נענשים. את המכות היה סופג בעיקר משה'ל, משום שהוא היה הגבוה בכיתה, וגדל'קה היה עושה אותו אחראי למעשי כולנו.

שעוריו של גדל'קה בגמרא לא עוררו התעניינות רבה אצל התלמידים. השיעמום והעייפות עשו את שלהם. אנחנו הפעוטים, בני עשר ואחת־עשרה, אף טרם הבינונו את כל פרטי־הפרטים שבדין שומר־חינם ושומר־שכר. ציפינו בקוצר־רוח לגמר השיעור. עשינו לנו סימנים על אדן החלון, במקום שמגיע הצל בשעה שתים־עשרה בצהרים. פחדנו מעינו הזועפת של המורה. אף־על־פי־כן היינו מפנים אלכסונית מבט אל החלון ורגש של שמחה אפפנו, בראותנו את הצל מתקרב לשעת הצהרים, כשנסגור את הגמרות ונרוץ הביתה לארוחה.

ל"זמן החדש" מינה גדליה אלליע את ישעיהו בריזמן כמורה לתלמוד לכיתות הנמוכות (את הכיתה הגבוהה לימד תלמוד ר' שמואל רוזנפלד). ישעיה בריזמן ידע לעניין אותנו בסוגיות הקשות, היה מבאר בסבלנות ובבהירות לכל ילד את אשר היה בלתי־מובן ולא־נקלט במוחותיהם של הזאטוטים.

ישעיהו בריזמן

עד היום שמורות בזכרוני האגדות היפות, בהן היה המורה ישעיהו בריזמן מתבל את הסוגיות ומנעים עלינו את לימוד המקצוע הקשה. מעשה ברבי יוחנן ששחה בירדן, ראהו ריש לקיש וקפץ למים. אמר ליה: (רבי יוחנן) "חילך לאורייתא!" אמר ליה: "שופרך לנשים..." ואגדות רבות כמותו.

ישעיה׳קה בריזמן נטע בלבותיהם של הילדים גם אהבה לארץ־ישראל. הוא לימדנו שירים עבריים, הכין הצגות בחנוכה ובפורים. בית־ספרנו היה היחידי, שהיה משתתף בעצרות הלאומיות, אשר נערכו מטעם ההסתדרות הציונית בבית הכנסת לקראת כ׳ תמוז או ל״ג בעומר. בגאון ובגאווה היינו עוברים בשורות ערוכות את רחובות העיר, כשבראש השיירה נישא ברמה דגל תכלת לבן, ונכנסים בקול שירת ״שאו ציונה נס ודגל״ לתוך בית־הכנסת שהיה כבר מלא וגדוש גברים ונשים.

ה״חדר״ המודרני והמתוקן של גדליה אלליע נסך בקרבנו את רגש השייכות לעם ישראל ואת כיסופי הגאולה לציון.

כיתה בבית־הספר הממלכתי. א קלאס אין דער רעגירונגס־שולע.
וולוול איצקובסקי. יצחק רוזנברג. המורה שרה־שיינה בורנשטיין. משה־יוסל בריזמן. יודקה סובלסקי.
ברײנה סטביסקי. חנה בישקו. המורה שיינה־חנה פאניץ׳. בלומה מלובני. שלמה׳קה בריקמן.
המורה חצקל בורשטיין. שרה בריזמן. ציפה פיבובארסקי. המורה ארנה רינגר. המורה מרישקה גולדברג. לאה פאניץ׳. נחמה׳קה דנילוביץ׳. ליבה קוזלוביץ׳.
רייצה בוצ׳קו. שיינצ׳ה שטרן. לאה קורקביץ׳. המורה צ׳ולקובסקי (בורשטיין). רחל קורנצקי. מאשה שרצקביץ׳. שיינה־רחל קורנצקי.
סימה רוזנבוים. י. טופורוביץ׳. אסתר מורגנשטרן. בריקמן. מרים לובל. גננדל בורשטיין. קפלן. לנגלב.

למערכת השעורים בבית הספר של גדליה נתווסף עוד חידוש — התעמלות. מה רבתה השמחה בשעת ההתעמלות בחצר הרחבה של בית־הספר. המורה להתעמלות העמיד בחצר שני עמודים קשורים זה לזה בצינור ברזל, והוא אימן את שרירינו הרפויים להתאמצות עילאית להתרומם על הצינור, להסתובב ולהתהפך במרומי העמודים. תחת השפעתם של המורים להתעמלות, שהיו אהובים עלינו, חסכנו פרוטה לפרוטה כדי לקנות כדורגל; וכעבור תקופת־מה הצלחנו להביא מוורשה־הבירה כדורגל ממש. לראש קבוצת הכדורגלנים מונה חברנו למל לובל, שהצטיין במשחק זה. אני הייתי גזבר הקבוצה ואחד משחקניה.

התקנאנו בקבוצת הגדולים, שהיו מארגנים משחקים על המגרשים שליד החורשה בצפון־העיר. ביניהם זכור לי כספורטאי מצטיין בריקמן, שנסע כעבור מספר שנים לארצות־הברית, ופנחס לובל — הכדורגלן המצוין. בעקבות חברינו המבוגרים יותר התחלנו גם אנו לנסות כוחנו במשחקי־תחרות עם ה"שקצים", התלמידים הנוצרים שבבית־הספר הכללי העממי. המשחק היה נגמר בכי־טוב, כאשר היו הם הקבוצה המנצחת. אולם כאשר לפרקים היינו אנחנו, הילדים היהודים, המנצחים, נפל עלינו רוגזם של הגויים והם יצאו מכליהם מרוב כעס. אחרי המשחק היו משסים בנו את כלביהם, מיידים בנו אבנים, או פשוט נלחמים באגרופים בליווי צעקות "ז'ידים, לכו לפלשתינה!".

שרה קרלינסקי

מורתנו ללימודים כלליים בבית־הספר של גדליה היתה שרה קרלינסקי. היא לימדה אותנו את הלשון הפולנית, היסטוריה של פולין וכן חשבון. נהגנו כלפיה כבוד בשל יחסה הטוב לתלמידים ואהבנו את שיעוריה. אהבנו גם את המורה. תלמידיה, אשר נכנסו אחר כך לבית־הספר העממי הכללי, היו בין המצטיינים בכיתות.

כאשר בגרתי, הוזמנתי על־ידי המורה גדליה אלליע להורות בכיתות של המתחילים וכן בשיעורי הערב, שאורגנו על ידי קן "השומר הצעיר" בהדרכתו של גדליהו. מכאן — ראשית דרכי בעבודת ההוראה וההדרכה, אשר ליוותה אותי במשך שנים רבות גם בארץ ישראל וגם בארצות־נכר.

אבוי לי, שריד יחיד מן העיירה ששקקה חיים מצאתי, מצבת זכרון בודדת, זכר ועד עריריי, כשם שערירי וגלמוד היה המורה גדליה אלליע בחייו. בבית־העלמין ההרוס בעיירתנו מצאתי לפני שנים אחדות רק מצבה אחת שלמה — של המורה גדליה. מונחת היתה ליד גל קברו. העמדתיה במקומה ותמכתיה בכמה אבנים כדי שלא תיפול שוב. היה זה החסד האחרון שגמלתי למורנו הנערץ, גדליה אלליע, זכרונו לברכה.

שרה שיינה

כך קראנו לה בשני שמותיה הפרטיים, שרה שיינה, בלי תוספת שם־המשפחה. שמה לפני נשואיה היה בורנשטיין לאחר חתונתה — זשודקביץ'. והיא היתה המנהלת של בית־הספר הממשלתי הפולני. חיבבנו אותה בשל הליכותיה שעוררו כבוד ודרך־ארץ. היא היתה מורה מצוינת. ללא גערות ונזיפות שבתה את ליבות התלמידים הרבים בכל בית־הספר. גם ההורים הוקירוה. היא האירה להם פנים, כאשר נקראו על־ידה לבית־הספר כדי לברר עמהם ליקויים של בניהם בהתנהגות ובלימודים. היא היטיבה להסביר את הדברים. ההורים הקשיבו בתשומת־לב להוראותיה ועצותיה.

שרה שיינה לימדה אותי בבית־הספר הכללי את הספרות הפולנית, את ההיסטוריה של פולין, גיאוגרפיה וכן את הלשון הגרמנית. היא השתדלה לנטוע בלבותינו אהבה לפולין, אף שהרגישה ודאי היטב כי אין הדברים נופלים על אוזן קשובה ואינם נקלטים בנפשותינו. שנאת הפולנים אלינו גברה משנה לשנה. בשוק המרכזי נפתחו מדי פעם בפעם חנויות נוצריות חדשות, כדי להצר את צעדיהם של החנוונים היהודיים. נוער פולני־לאומני, אנדקי, היה משוטט ברחובות העיר, מסית את האיכרים מן הסביבה, שבאו העירה למכור את תוצרתם, לבל ימכרו ליהודים ובייחוד לבל ייכנסו לקנות בחנויותיהם של היהודים.

כיתה. א קלאס.
מלכה זלבינסקה. לובל. שרה זביילוביץ׳. שרה שאבר. מינדל כהן. טויבה כהן.
המורה מרישקה גולדברג. המורה דודוביץ׳. המנהלת שרה־שיינה בורנשטיין. המורה רייזל קרלינסקי.
המורה שיינה־חנה פאניץ׳. המורה רבקה מרגלית.
גרינברג. פייוול קרלנשטיין. משה כהן. חיענקה קפלן.

אף אנו הרגשנו, כי לבה של מורתנו שרה שיינה איננו שלם אתה וכי רק מאונס היא מתאמצת לחנך אותנו לפטריוטים פולנים. דבריה לא יצאו מהלב ולא נכנסו ללב. אף־על־פי־כן כיבדנו אותה וחיבבנוה.

שרה שיינה היתה שנים רבות רווקה והתחתנה כמעט בערוב ימיה עם גבר פזיז ונמהר. זשודקביץ׳ היה שמו. הוא לא הגיע לקרסוליה כאדם והם לא התאימו איש לרעותו. בהתנהגותו המגוחכת ובדברי־ההבל שפטפט היה מעורר צחוק על עצמו ורגש של רחמנות על מורתנו הטובה שכך עלתה לה. את החופה העמידה בעיר לומז׳ה הסמוכה. כאשר שבה מן החתונה הביתה, החלטנו, ילדי הכיתה, לקנות לה במתנה שתי תמונות־נוף גדולות לחדר־השינה שלה. כל תלמיד הביא למטרה זו סכום כסף, שנקבע על ידי הועדה. שרה שיינה הודתה לנו מקרב לב ואנו, תלמידיה, היינו מאושרים. אך למחרת היום נכנסה המורה ברוגזה אל הכיתה והודיעה בחימה גלויה, שהיא תחזיר לנו את התמונות וכי אין לה צורך בהן. נדהמנו למשמע דבריה. היא הסבירה לנו מה רב היה צער, שנגרם לה על ידי הסבתא של חברתנו רבצ׳ה קויפמן, שבאה לריב אתה ועם אמה הישישה של המורה, על אשר ״דרשה״ מתנת־נשואים מן הילדים. מסתבר שרבקה קויפמן, כשאר הילדים, באה הביתה וביקשה מהוריה זלוטים אחדים כדמי־השתתפות לקניית מתנת־החתונה למורה. הפרוטה לא היתה מצויה בשעה זו בכיסי הוריה. הילדה פרצה בבכי. ברגע זה נכנסה הסבתא שלה ושמעה את התייפחותה של נכדתה. הזקנה רצה לבית שרה שיינה ושפכה קיתון של תרעומת על ראשי המורה ואמה הזקנה, על לא אוון בכפן...

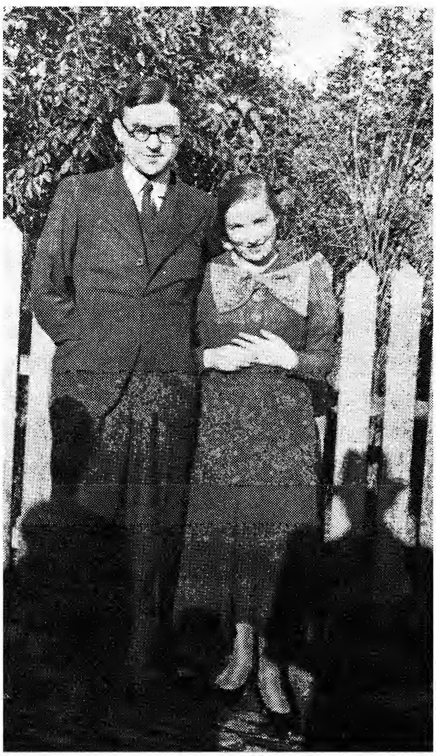
לא היה גבול לעלבוננו. מסכנה היתה חברתנו רבקה קויפמן. לא די שספגה חרפות בגלל הסבתא שלה, עוד זכתה למנה נוספת של גידופים וחרפות מילדי הכיתה.

לאחר שנים, כשעליתי ארצה־ישראל והתנדבתי להיות עם כובשי חניתא, הופתעתי יום אחד בקבלי מכתב כתוב פולנית. היה זה מכתב של המורה היקרה שרה שיינה, שביטאה את הערצתה לתלמידה לשעבר, מנדל גולדמן, הנמצא בישוב החלוצי החדש שבהרי הגליל ובמעשהו זה העלה את כבודם של מוריו ומדריכיו בעיירה הקטנה והוכיח בזאת, כי עמלם לא היה לשוא.

בשנת 1939, כחודש ימים לפני פרוץ מלחמת־העולם השנייה, ביקרתי כשבוע ימים בעיירת־הולדתי לפני צאתי ליבשת אמריקה. הגעתי ישר להלווייתה של אמי זכרונה לברכה. המורה שרה שיינה באה לביתי בלווית צביה ציביאקובסקי, אמם של נחום ויעקב. הן באו שתיהן לנחמני באבלי הכבד.

יחזקאל (חאצקל) ומשה׳קה בורשטיין

חאצקל בורשטיין היה המורה למתמטיקה בבית־ספרנו. רציני היה ושקט. בהיכנסו לכיתה,

משה׳קה בורשטיין ואשתו פייגל לבית הורביץ.
משה׳קה בורשטיין און זיין פרוי פייגל, געב. הורוויץ.

ניגש ישר לשיעור, ללא כל שהיות. הוא הסביר בהגיון כל בעייה קשה והכניסנו בסוד המחשבה והקשר המדויק שבין הספרות, היחס והתוצאה.

חאצקל בורשטיין המריץ אותי להמשיך בלימודים, לגשת לבחינה של בית־הספר התיכון ואחר־כך — לסמינריון למורים בלומז׳ה. הוא לימדני בשיעור פרטי גם את הלשון הצרפתית, וכאשר זמנו היה מצומצם, העביר את השיעור לידי אחיו הצעיר משה׳קה.

משה׳קה בורשטיין, שהיה גם המדריך שלי ב״השומר הצעיר״, הכין אותי במשך חודש ימים לבחינות לכיתה ד׳ של הגימנסיה. במשך שני חודשי החופש למדנו יחד, מוטל בריזמן, נחום רמבה ואני, ועמדנו בבחינות לכיתה החמישית של הגימנסיה. משה׳קה בורשטיין המשיך ללמד אותי, ויחד אתי את נחמה דאנילביץ׳ וציפה פיבובארסקי, גם את תוכנית הלימודים של כיתה ו׳ תיכונית.

שנים בלתי־נשכחות עשיתי בלווית שני מורי ומדריכי האחים חאצקל ומשה׳קה בורשטיין. הם המריצוני ועודדוני בלימודים, והיו לי ולרבים שכמותי סמל ודוגמא למחנך בעל אחריות ומדריך משובח בתנועת־הנוער.

וכשהדברים נסַבים על משפחת בורשטיין, מן הדין להעלות באותה הזדמנות את זכרם של שני אנשים יקרים מאותה משפחה מסועפת, אתם הייתי קשור קשרי־ידידות־וחברות במשך שנים רבות. הרי הם עקיבא בורשטיין, ממייסדי ״השומר הצעיר״ בעיר והבמאי המצוין של הצגות שונות בתיאטרון היהודי. והשני — ישראל (או שרול׳י) בורשטיין, סמל האומץ והגבורה. אתו יחד ניהלנו את השעורים לעברית בבית־ספרו של גדליה אלליע ויחד פעלנו שנים רבות בהנהגת הקן השומרי.

זכרם של הבורשטיינים היקרים הללו, המורים, הידידים והחברים, חרות בלבו של הדור, בני העיירה היהודית הלאומית, אשר נספתה באכזריות חייתית ביום כ״ג בחודש תמוז שנת 1941.

צבי הילר / ירושלים

שנות לימודי בעיירתנו

את האלף־בית למדתי ב״חדר״ של ה״פליישיקער״. מימי לא עמדתי על טיבו של שם זה. לעניות דעתי, הרי לפי מידת הפרנסה שהיתה מצויה בביתו של מלמד זה, לא הייתי אומר כי הבשר נמצא בו בשפע. ה״חדר״ היה משוכן בביתו של ה״פליישיקער״, באחד החדרים של דירתו. והוא דר בסמטה אחורית, באחת הסמטאות שבקרבת בית־המדרש. שם למדתי קרוא וכתוב וכן את לימודי החומש הראשונים. לאחר מכן עברתי ל״חדר״ של יוסקה פאניטש, שהיה בית־אולפנא מתקדם יותר, נמצא ברחוב לומז׳ה ונחשב כ״חדר״ טוב. אולם בית־הספר בה׳־הידיעה ה־ה בית־הספר שבו גדלו, התחנכו, למדו עברית ונהיו לציונים בני־קולנה רבים — אם לא רובם — הוא בית־הספר של גדליהו אלליע. אינני רוצה לתאר באריכות בית־ספר זה, שכן רבים כבר עשו זאת לפני.

ברצוני להזכיר רק את חגיגות־חנוכה המפוארות, אשר מורה זה באמצעיו המצומצמים היה מארגן. אין אני יודע מנין נמצא המקום לחגיגות אלו, אך עובדה היא שנמצא וכי היו אפילו מתקיימות הצגות, כמובן בנושא החשמונאים. זכורני כי באחת ההצגות שיחק מונק בתפקיד מתתיהו החשמונאי, ומאחר שהיה נתקף גמגום לפעמים, הרי, בפנותו לבניו, יצא מפיו משהו מעין "ב־ב־ב־ני". מאלף הדבר איזה פרטים טובעים את רישומם במוחך הילדותי ונשארים זכורים במשך שנים רבות.

בהיותי בן שמונה כובדתי ב"נאום". את הנאום חיבר אייזיק רמבה, וזה היה, כפי הנראה, מניצני עטו הראשונים. הנושא היה "מה זאת חנוכה?". מובן שהוא נישא בעברית בהברה אשכנזית והוא עשה רושם רב. הורי בודאי חשבו שאגדל ואהיה נואם מובהק. שמא היה זה מקור השראה למקצועי בעתיד?

לאחר סיום ה"אקדמיה" של גדל'קה, לא נותר עוד מכון ללימודי בעיירה. ומכיוון שאבא רצה כי אלמד תלמוד, לא נשאר לי אלא להתחיל ללמוד ב"תלמוד־תורה", בבניין שעמד ליד שוק־הסוסים (פערד־מארק). המלמד היה אברהם מאיר (קאזאק), ששמר על משמעת קפדנית, והתלמידים היו פוחדים ממנו. הוא לא היסס להרביץ לתלמידים, אם בשוט ואם בחגורה. אך גורלי שפר עלי במובן זה, מאחר שהייתי בן יחיד, והוא לא העז להכותני.

הלימודים היו נמשכים עד שעה מאוחרת, פעמים עד שבע בערב, הואיל והיינו לומדים לימודי־קודש ושעות אחר־הצהרים היו מוקדשות ללימודי־חול. זכורני איך בימות החורף היינו חוזרים בשעות האפלה הביתה, בחושך, כאשר השלג חורק מתחת לרגלינו. על־פי־רוב היו ההורים הדואגים באים לקחתנו מתלמוד־תורה הביתה, עם פנסים ביד להאיר את הדרך החשוכה.

בלילות שבת היינו נבחנים בתלמוד. היו בעלי־בתים אחדים בעיירה, שהיו משמשים בוחנים, ביניהם הרב גליק, ברקה מלצ'רסקי, ברוך לייב שניאדובר וכן הרב והדיין. היו מחלקים אותנו לקבוצות, וכל קבוצה היתה מופנית ל"בוחן". נושא הבחינה היה פרקי השבוע שנלמדו. היו בוחנים קפדנים, כמו ר' ברוך לייב, ואוי־ואבוי היה למי שנפל לידיהם. מאידך היו בוחנים טובי־לב, כמו ברל דער דיין, אשר כל נבחן אצלו היה מצליח בבחינה. דרך אגב, אינני יודע מה היה מקצועו של ר' ברוך לייב זה, שהיה קבצן גדול, אך ידוע לי, כי היה מומחה להרכבת כוסות־רוח (באַנקעס). אין איפוא פלא, שהוא הוציא את כל כעסו על התלמידים האומללים שאיתרע מזלם להבחן אצלו.

לאחר גמר הבחינות היינו נפגשים כולנו בכיכר השוק. על־פי־רוב היה זה בלילות חורף מושלגים וקרים. ותארו לעצמכם את המראה של תלמידי תלמוד־תורה, עם ספרי גמרא מתחת לבתי־שחיים, נלחמים בכדורי־שלג לאור הירח המשתקף בשלג הבוהק של כיכר השוק הגדול של קולנה.

לאחר סיום התלמוד־תורה למדתי זמן־מה תלמוד בבית־המדרש שבעיירה, תחת הדרכתם של מלמדים מסוגו של זליג לייבל, בנו של הדיין. מובן שלא היה זה לימוד סדיר. ואז הוזמן לעיירתנו ר' גרשון (שם־משפחתו אף פעם לא היה ידוע לי) מלומז'ה.

ר' גרשון היה מלמד מובהק, מן הטיפוס של מלמד מקצועי שזה עיסוקו כל ימיו. אך הוא לא היה בעל "חדר" או מלמד בתלמוד־תורה, אלא היה מעין מלמד שכיר, המרביץ תורה למספר קטן של תלמידים, אשר נבחרו לשם כך על־ידי הוריהם. זאת הוא עשה לאו דוקא בעיר מגוריו, לומז'ה, אלא היה עוזב את ביתו ומשפחתו ונודד לערים אחרות. הוא היה

למדן גדול, שלא פסק מלימודיו יומם ולילה. זקן ארוך, היורד על פי מידותיו, שיווה לו הדרת־כבוד. לקולנה היה בא ביום א׳ בבוקר והיה חוזר ללומז׳ה ביום ו׳, כדי לבלות את השבת עם משפחתו.

אין ספק שכל תועלת חומרית, שהפיק מלימוד זה, היתה אצלו משנית לגבי המצווה של הקניית תורה לילדי ישראל. כל השבוע היה אוכל ״ימים״ (געגעסן ״טעג״) בבתי ההורים של תלמידיו, כל יום אצל אחר. ומכיוון שהיה לו מספר קטן של תלמידים, היה אוכל ״יום״ אחד בשבוע בבית כל תלמיד.

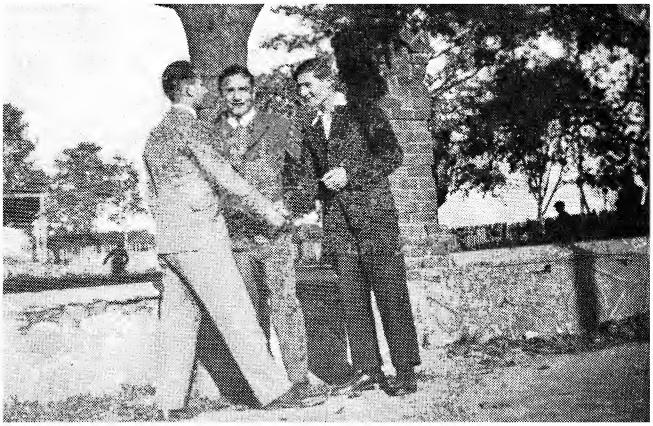

יעקב הילר ובנו צבי.
יעקב הילר און זיין זון צבי

המקצוע היחיד שהיה מלמד היה תלמוד, וזה תפס את מרבית היום. ברי לי, כי במידה שיש לי ידיעה כלשהי בתלמוד, אני חייב תודה על כך לר׳ גרשון. לעולם לא אשכח את הדמות הפטריארכלית, המהלכת לה לאיטה מבית־המדרש לבית הורי אחד התלמידים, כשהיא שקועה במחשבותיה. ר׳ גרשון היה מזמזם לו פסוקים מהתלמוד ומתווכח עם עצמו בסוגיא כלשהי תוך כדי הליכה. מעולם לא היה בטל מלימודו, וגם בדרך לא היה מתפנה לחשוב ״מה נאה אילן זה, מה נאה ניר זה״. מסופקני אם נותרו עוד כיום טיפוסים כאלה במקום כלשהו בגולה. מכל מקום, דמותו הפטריארכלית, בעלת הגבינים העבותים והזקן הארוך, לא תישכח ממני לעולם.

הוא גם חיבר את ה״דרשה״, שהיה עלי לנאום בחגיגת הבר־מצווה שלי. זכורני שזו היתה

חגיגה ברוב־עם ואבא טרח להביא לביתנו באופן מיוחד את הרב קפלן ואת כל נכבדי העיירה. ביתנו, שלא היה מרווח והיה בעצם חדר גדול אחד בלבד, לא הספיק להכיל את כל האורחים. לפיכך הוצבו שולחנות גם בחנות, שגבלה עם הדירה. אני נאמתי את ה״דרשה״ בסגנון הימים ההם ובהטעמה מיוחדת. למותר להגיד, כי נקראתי ל״מפטיר״ בבית־המדרש הגדול. והיה זה, ככל ״מפטיר״ של בר־מצווה, מאורע באוירת השגרה של העיירה.

הרשל פאניץ׳ נפרד מצבי הילר ומיודקה סוסנוביץ׳. הערשל פאניטש געזעגנט זיך מיט צבי הילער און יודקע סאסנאָוויטש.

לאחר כל ה״אקדמיות״ הללו הוכשרתי ללימודים תיכוניים. אבא רצה שאהיה רב ושלחני קודם לביאליסטוק, ל״תחכמוני״, במגמה שאלמד אחר־כך בבית־המדרש לרבנים ״תחכמוני״ שבוורשה. אני לא רציתי להיות רב, ולאחר לימוד של שנה אחת בביאליסטוק הודעתי כי רצוני ללמוד אך־ורק בגימנסיה העברית. אבא לא הסכים, אך בהתערבותה של אמי השגתי את מבוקשי. החלה תקופת הגימנסיה העברית, בה ביליתי את שנותי הבאות. לקולנה הייתי בא לימי־החופשה בלבד.

№ 4. (5) פרייז 15 גר.
צווייטער יאהרגאנג.

Kolner Cajtung—Gazeta Kolneńska.

קאלנער צייטונג

א געזעלשאפטליך־פאליטיש־ליטעראַרישע צייט־שריפט
ערשיינט יעדען מאנאט.

Kolno, dnia 20 kwietnia 1937 r.

קאלנא, דינסטאג פ׳ אחו״ק ט׳ אייר התרצ״ז.

אנאנסן־פרייז:	אדרעס פון דער רעדאקציע און אדמיניסטראַציע:	אבאנאמענטס־פרייז:
פארן טעקסט: א גאנצע זייט 30 זל.	Kolno, „Kolner Cajtung“ Sienkiewicza 8.	אין קאלנע אַ יאהר 2.40 זל.
אַ האלב „ 15 „	פאר געלד־זענדונגען:	אין לאנד „ 3.00 „
נאכן טעקסט: אַ גאנצע זייט 20 „	J. Cynowicz, Kolno, Rynek Marsz. Piłs. 22.	אין אויסלאנד „ 4.20 „
קליינע אנאנסן „ 3		איינצל־נומער „ 0.20

י. צ. הורוויץ.

ערפיל. דיין פליכט!

ווילדע בייזע ווינטען האָבען אָנגעיאָגט אויפ׳ן אידישען האָריזאָנט שוואַרצע פינסטערע וואָלקענס... דער איינציגער ליכטיגער פונקט, וואָס בעלייכט די ארימע פערחשך׳טע אידישע גאַס, איז־ארץ ישראל; די איינציגע האָפנונג פון דער אידישער נויטליידענדער מאַסע, איז צו בעקומען אַ מעגליכקייט עולה צו זיין. טויזענדער, צעהנדליגער טויזענדער יונגעלייט, וואַרטען אויף סערטיפיקאַטען. זיי זאָלען וואָס שנעלער קענען פאָהרען קיין ארץ ישראל. וואו זיי זאָלען קענען ווידמען זייערע כחות פאַר׳ן אויפבוי פון ארץ ישראל. אָבער די אידישע שונאים, וועלענדיג שטערען דעם גראַנדיעזען אויפבוי־ווערק, וועלכער איז פאַר זיי ווי אַ דאָרען אין אויג, האָבען דאָרט אַרויסגערופען בלוטיגע אונרוהען, כדי די מאַנדאַטאָר־מאַכט זאָל בעגרענעצען די אידישע איינוואַנדערונג.

די קעניגליכע קאָמיסיע דאַרף זיך יעצט אַרויסזאָגען וועגען דער פראַגע.

אין דער שעה פון ענטשיידונג, ווען יעצט פאָרקומען דער ציוניסטישער קאָנגרעס, וועלכער וועט שטאָלץ און ווירדיג מאָהנען און פאָדערען די אידישע רעכט אויף ארץ ישראל, וואָס איז שוין לאַנג אַנערקענט געוואָרען דורך דער באַלפור־דעקלאַראַציע, דורך אַלע פעלקער אין סאַן־רעמאָ, און אונזערע פיאָנערען האָבען טהאַטזעכליך אויך בעוויזען אונזערע רעכט אויף ארץ ישראל; זיי, אונזערע פיאָנערען, האָבען דאָך טראָץ די אַלע נאַטור־שוועריגקייטען, טראָץ די אַלע אָנפאַלען און טעראָר־אַקטען, און טראָץ די אַלע בעגרענעצונגען, פערוואַנדעלט די טויזענד־יעהריגע מדבריות אין בליהענדע ישובים, וועלכע ווערען דורך דער וועלט בעוואונדערט.

אין דער שעה פון ענטשיידונג, דאַרף און מוז יעדער איד אויסקויפען דעם שקל, וועלכער גיט איהם וואַהל־רעכט צום ציוניסטישען קאָנגרעס, און דערמיט בעווייזען פאַר דער עפענטליכקייט, אַז דער ציוניסטישער קאָנגרעס איז דער אויסדריק פון גאַנצען אידישען כלל: אַז די דעלעגאַטען פון קאָנגרעס זענען די פאַקטישע פאָרשטעהער פון גאַנצען אידישען צבור, און אַז זייערע פאָדערונגען זענען די בלוטיגסטע פאָדערונגען פון גאַנצען אידישען פאָלק.

אין דער שעה פון ענטשיידונג ערפיל, חבר, דיין פליכט פאַר׳ן אידישען ישוב! פאַר׳ן פאָלק און פאַר זיין שענסטען טרוים —דעם ווידער־אויפבוי פון ארץ ישראל!

קויף דעם שקל!

„שקלו את השקל“

„קויפט דעם שקל“

„קאָלנער צייטונג" (4) 3 י"א ניסן התרצ"ז, 23 מערץ 1937

יוסף קרעלענשטיין

ס'איז די העכסטע צייט...

עס איז, דוכט זיך, פאַר קיינעם קיין סוד נישט, אַז דער קולטורעלער מצב ביי אונדז אין שטאָדט לאָזט פיעל נאָכצודענקען, צוזעהענדיג, ווי די עם־הארצות פאַרשפרייט זיך, ספּעציעל צווישן די יוגענדליכע רייהען.

שוין אָבגערעדט, וואָס אונדזער יוגענד איז דערווייטערט געוואָרן פון די קוועלען און קלאַסיקער פון אונדזערע העברעאישע און אידישע ליטעראַטורען, נאָר האָט אַבסאָלוט נישט די מינדעסטע פאַרשטענדניש אַפילו פאַר די גאָר לעצטע קולטורעלע דערגרייכונגען. האָט דאָך קאָלנע שטענדיג געשם'ט מיט איהר צאָהלרייכער אינטעליגענץ און גוט ענטוויקעלטער יוגענד ס'איז דאָך גאָר נישט לאַנג, ווען ביי אונדז אין שטאָדט האָט זיך געפיהרט אַן אינטענסיווע קולטורעלע טעטיגקייט אויף אַלע געביטען, און דאָס איז געווען צו פערדאַנקען אויסשליסליך דער דעמאָלטיגער היגער אינטעליגענץ.

היינט צו טאָג איז דער קולטורעלער מצב אַ גאַנץ טרויעריגער.

דער גרעסטער טייל פון אונדזער יוגענד האָט אויסגעוואַנדערט; אונדזערע עלטערע טהוער ווידער האָבען נישט, צוליב'ן עקאָנאָמישען מצב, די געהעריגע פערשטענדניש פאַר דער קולטורעלער דערהויבונג פון דער היגער בעפעלקערונג; די היגע פּאַרטייען, אָרגאַניזאַציעס און קלובען טהוען גאָרנישט אויף דעם געביט; גאַנץ אינדיפערענט צו אַלע פראַגען פון היגען געזעלשאַפטליכען און קולטורעלען לעבען איז אויך דער קרייז פון דער פּראָגרעסיווער אידישער אינטעליגענץ. און ביי אַזאַ מצב ווידער איז שוין נישט קיין וואונדער, וואָס די אַמאָליגע גרויסע ציוניסטישע ביבליאָטעק איז די לעצטע יאָהרען אינגאַנצען אונבעוועגליך.

טראָץ אַלעם, מוז די זאָרג וועגען קולטורעלען מצב פון דער היגער אידישער בעפעלקערונג פאַרנעמען דעם צענטער פון אונדזער אויפמערקזאַמקייט און עס מוז דאָך עפּעס געטהון ווערען אויף דעם געביט.

צום אַלעמערשטען מוז געשאַפען ווערען אַן אַלגעמיינע גרויסע ביבליאָטעק מיט אַ בעקוועמען לעזע־זאַל און מיט אַ וואָס גרעסערע צאָהל ביכער און צייטשריפטען. און אין דער אמת'ן: פאַרוואָס זאָל מען אין אַזאַ שטאָדט, ווי קאָלנע, נישט קענען טרעפען אין אַן עפענטליכען אָרט די לעצטענס ערשינענע זעהר וויכטיגע אויסגאַבען, וועלכע אַ יחיד איז נישט אומשטאַנד אַליין זיי צו באַזיצען?

גלייכצייטיג דאַרף דער ניי־געשאַפענער קולטורעלער ווינקעל דינען אַלס זאַמעל־פונקט, פון וועלכען עס זאָל זיך אויך לאָזען הערען כאָטש פון צייט צו צייט דאָס וואָרט פון די היגע בערופענע קולטור־טהוער. דאָס וועט אויך געבען דעם אימפּולס צו גרופּירען און אַקטיוויזירען די בעסערע עלעמענטען פון דער היגער געזעלשאַפט, ווי אויך פעראינטערעסירען די יוגענד מיט אונדזערע קולטורעלע פּראָבלעמען.

עס איז די העכסטע צייט, אַז אין דער ריכטונג זאָל עפּעס געשאַפן ווערן. עס פֿאָדערט זיך בלויז די ענערגיע פון עטליכע פערזאָנען און אונדזער פּראָיעקט וועגן שאַפֿן אַ קולטורעלן ווינקל ביי אונדז אין שטאָדט קען שנעל רעאַליזירט ווערן.

יוסף קרלנשטיין, האחים מאיר ומרדכי בורקביץ' ונחקה בורקביץ'-קרלנשטיין. 1931.

שמואל בערגשטיין

ווינטער אין לאנד

פון הינטער הרי־חושך דאָרט, פון ערגעץ אין עק וועלט,
בעגלייט פון זאַוויערוכעס ווילד — מיט פייל און שפּיז אין האַנד,
געקומען איז דער מלך פראָסט געהילט אין ווייסער קעלט
און האָבען אונדזער ערד פאַרכאַפּט, פאַרנומען אונדזער לאַנד.

זיי זענען דורך מיט פייל און קנאַל אין זיילען שנייאיג שטויב,
פערוויסטענדיג דאָס לאַנד נאָך זיך אין רשעות'דיגען רויב.
און וואו זיי זענען נאָר אַ דורך — דאָרט וויינען קינדער: ברויט!
און וואו זיי זענען נאָר פאַרביי — הערשט הונגער, פעסט און טויט.

זיי האָבען אומעטום צולייגט די שנייווייסע פּאַלאַטקעס
און לויערען אַ גאַנצען טאָג אויף וועגען בייז און שלעכט,
און ביז בעגינען דויערען די וויסטע אָרגיעס־נעכט
אַרום אין שרעק־געקורטשעטע און נעבעכדיגע כאַטקעס.

פון דער שומרישער בעוועגונג אין קאלנע

צען יאָהן איז פאַרביי זינט עס איז געלייגט געוואָרן דער פונדאַמענט פון קבוץ אַרצי "השומר הצעיר" אין ארץ־ישראל.

די איינצעלנע זענען געוועזן די, וועלכע האָבען אָנגעפאַנגען צו שאַפען די נעסט און לייגען דעם גרונד־שטיין פאַר דער פערווירקליכונג פון די שומרישע אידעאַלען.

אין צוזאַמענהאַנג מיט'ן צען־יאָהריגען יובל האָט די הנהגה עליונה פּראָקלאַמירט די ווינטער־מאָנאַטען אַלס פּראָפּאַגאַנדע און פערפעסטיגונג פון דער בעוועגונג.

שבת, דעם 15 ד.י., איז פאָרגעקומען אין אייגענעם לאָקאַל אַ פייערליכע אַספה פון היגען "קן" געווידמעט די ערעפענונג פון דער יובל־אַקציע.

ביים געזאַנג פון "תחזקנה" ווערט געעפענט די אספה. נאָהכער לייענט פאָר דער מזכיר הקן דעם "הוראת־היום" פון דער הנהגה העליונה און דעם אַרבייטס־פּלאַן פון דער הנהגה המקומית געווידמעט די יובל־אַקציע.

די רעדנער שטעלען זיך אָב אויף דער וויכטיגקייט פון דער פייערונג און בעטאָנען דאָס דער יובל מוז פערוואַנדעלט ווערען אין אַ יום־טוב פון דער גאַנצער אידישער עפענטליכקייט, וועלכע וואַרט אויף טהאַטען פון אונדזערע פּיאָנערען.

ביים געזאַנג פון "תחזקנה ווערט די אספה געשלאָסען.

אַ שומר

„קאָלנער צייטונג" (2) 1 ח' שבט התרצ"ז, 20 יאנואר 1937

פון אונדזער יונגען אוצר

געזאמעלט פון ש. ב.

ביים תנ״ך

א

אַ לעקציע פון ״תּורה״ אין צווייטען קלאַס. מיר לערנען פון ״מגדל בבל״ (אין דער ספרדישער הברה לייענט זיך עס, ווי ״מגדל־בבל״, מיט אֶ פּתּח און אַ ווייכען למד.) דער קליינער מ. ש. הויבט אויף אַ האַנד:

— אַהאַ, איך ווייס שוין ״מגדל־וואַוועל״, וואו מען האָט באַגראָבען דעם מאַרשאַל פּילסודסקי!

ב

אין צווייטען קלאַס. מיר לערנען וועגען הגר און ישמעאל׳ן.

— אדוני המורה! — רופט אויס נ. נ. זיך בייזערענדיג. — נישט גוט האָט געטהאָן אברהם, וואָס ער האָט גענומען הגר׳ן פאַר אַ ווייב און זי האָט איהם געבוירען אַ זון ישמעאל! ווען נישט ישמעאל, וואָלטען דאָך נישט געווען קיין אַראַבער...

ג

ווען מיר לערנען אין דריטען קלאַס וועגען דער ״עראָבערונג פון כנען״, ענטוויקעלט זיך אַ שמועס איבער די אומרוהען אין ארץ־ישראל. די קינדער זאָגען זיך אַרויס פאַרשידען, וועגען דעם וואָס די אידען דאַרפען טהאָן. דער קליינער ש. נ. שרייט אויס:

— די אידען דאַרפען אַרויסטרייבען אַלע אַראַבער פון ארץ־ישראל!

דער לעהרער באַמערקט:

— ניין! מען קען די אַראַבער פון ארץ־ישראל נישט אַרויסטרייבען. זיי וואָהנען אין לאַנד שוין הונדערטער יאָהרען.

— אַזוי! — גיט זיך דער קליינער ש. נ. נישט אונטער. — טאָ פאַרוואָס ווילען די ענדעקעס אונדז פון פוילען אַרויסטרייבען? מיר זיצען דאָך שוין אין פוילען אפשר טויזענט יאָהר!

ד

״יעקב און עשו״. אַ לעקציע פון ״תּורה״ אין צווייטען קלאַס. די קינדער פרעגען: פאַרוואָס האָט יצחק ליבער געהאַט עשו׳ן און רבקה — יעקב׳ן? די אַלע תּירוצים, וואָס דער לעהרער גיט זיי, שטעלען זיי נישט צופרידען.

— און איך ווייס פאַרוואָס — זאָגט מ. ב. — גאָט האָט דאָך געזאָגט רבקה׳ן ״ורב

יעבד צעיר״, אַז דער עלטערער זוהן וועט דינען דעם יונגערען, האָט דאָך רבקה געזעהן, ווער ס׳איז דער בעסערער, דעריבער האָט זי ליבער געהאַט יעקב׳ן. אָבער יצחק האָט דאָך דערפון נישט געוואוסט — האָט ער ליבער געהאַט דעם בכור.

ה

אַ לעקציע פון ״נביאים ראשונים״ אין דריטען קלאַס. מיר לערנען וועגען דער ״עראָבערונג פון יריחו״: די כהנים האָבען געבלאָזען אין די שופרות, און די מויער פון יריחו איז איינגעפאַלען.

— טאָ, ווי אַזוי — פרעגט א. ד. — איז געבליבען לעבען רחב און איהר גאַנצע פאַמיליע? זי האָט דאָך געוואָהנט ״בקיר החומה״ — אין דער זעלבער מויער?

„קאָלנער צייטונג״ (4) 3 י״א ניסן התרצ״ז, 23 מרץ 1937

כיתה בבית־הספר העממי עם המורה שיינה־חנה פאניץ׳. א קלאס אין פאלקס־שול
מיט דער לערערין שיינה־חנה פאניטש.
גוטקה שטיינפלד. מרקביץ׳. רייזל ציביאקובסקי. מינדל שרצקביץ׳. חנה שרייטר.
בריינה כהן. רבקה פוקס.
ברכה אולך. פרל כהן. אוזורוביץ׳. רייזל וויינצימר. שיינה־חנה פאניץ׳. גרינברג. בריינצ׳ה לובל.
אסתר בורקובסקי. אסתר מונק. הינדה זביולוביץ׳. שנייצ׳וק. ליבה סגל. רייזל דולוביץ׳.
בריינה רוזנבוים.
אסתר לובל. חורוסוף. ינטה סטפנר. צ׳רנה זדרוייביץ׳. ברכה סוקול.
דויד קוזלוביץ׳. מוטל בריזמן. זליג אלקון. נחום רמבה. ראובן איצ׳קובסקי. מרדכי פלטינוביץ׳.

הווי ואורחות חיים

קֵן יַלְדוּת הָיָה לִי פַּעַם,
קֵן שׁוֹפֵעַ אוֹר.
מִי פִּלֵּל מַה מַּר הַטַּעַם
עֵת בֵּיתִי אֶזְכֹּר.

חנן שדמי

פני קולנה עיירתנו

א

היינו אחת מאלף העיירות הקטנות, אשר בהן ובכמה כרכים נרקמו חיי מיליונים של יהודים. בגושי בתים גדולים עם חצרות רחבות־ידים, בבתים שחוחים ומטים ליפול, ובצריפים קטנים מכוסים גגות של קש, שמבחוץ ניבט העוני ורק בפנים הבריק זוהר ידה של עקרת־בית יהודית — נרקמה המסכת הנפלאה של הקיבוץ היהודי בפולין, אשר קולנה שלנו היתה חלק בלתי־נפרד ממנו ואשר נסתיימה באורח כה אכזרי.

כחוליות רבות של שרשרת ארוכה אחת היו העיירות היהודיות הקטנות, אחת צמודה לשכנתה, שכנתה לשכנתה, וכולן קשורות אל המרכז היהודי הגדול שבבירת פולין, אל ורשה. וחוט־שני עבר מכל הישובים הקטנים והגדולים אל הלב, אל המולדת הרחוקה־הקרובה, אל ארץ־ישראל. הקשר של העיירה עם המולדת היה ישיר, בלתי־אמצעי. לא היתה משפחה בעיירה שלא היה לה נציג בארץ־ישראל, בן או בת, אח או אחות, או סתם קרוב

מערכת "החבצלת", הירחון הראשון שהוציאו תלמידי ביה"ס של ג. אלליע, בעריכת אייזיק רמבה.
די רעדאקציע פון "החבצלת", דער ערשטער מאנאט־זשורנאל, ארויסגעגעבן דורך די שילער פון ג. אלליע'ס שולע, אונטער דער רעדאקציע פון אייזיק רעמבא.
נחום רמבה. נחום פיקרביץ'. נחום ציביאקובסקי. אייזיק רמבה. מנדל שטיינספיר. וולוול בורקובסקי. וולוול בוראק. לייבל לפצ'ינסקי (עומד, שטייט).

ומודע, וחליפת־המכתבים עם הארץ היתה קבועה ותכופה. ומכתב שהגיע משם לא היה רכוש פרטי של בעליו אלא נחלת העיירה כולה.

עם המולדת קשר מכתב, ועם עיר־הבירה וורשה — העיתון. בעיירה הקטנה, השוקטת על שמריה, הכניס העיתון גוון בחיים האפורים, שכל יום דמה למשנהו כשתי טיפות מים. ואם־כי העיתון הגיע יום־יום, הריהו היווה תמיד מאורע, משהו בלתי־רגיל וחדש. אחרי שעת־הצהרים, כשהחנוונים עמדו על מפתני חנויותיהם ופיהקו באין־קונה, והרחוב הראשי, רחוב השוק, היה ריק ושומם, החלו להראות בשוק אחת אחת דמויות של בני העיירה. האוטובוס מן הכרך, מלומז׳ה, עמד להגיע ולהביא אתו את העיתונים מוורשה, לר׳ יעקב אולך.

ראשון הופיע ה״קורספונדנט״ המקומי: בחור צעיר, בעל בלורית, ותחת בית־שחיו תיק. הוא ראה את עצמו כנציג המערכת בעיירה וחיכה לקבל את פני אורחו הוא — את העיתון. אחריו הופיעו האברכים הפוליטיקאים, אלה שידעו את הכול וחשו עצמם מוסמכים לפרש את החדשות ואת מאורעות היום. עם בוא העיתון נחלקו בני־העיירה קבוצות קבוצות באמצע השוק. בתוך כל קבוצה עמד הפרשן, הקורא והמסביר. אין איש יודע מי שם עליו אצטלא זו, ואף־על־פי־כן לא נמצא אדם שיעז להטיל ספק בבקיאותו ובסמכותו. תוך מחצית השעה ידע כל יהודי מה התהווה בעולם הגדול ומה התרחש בקיבוצי ישראל. העיתון קשר את העיירה אל כלל האומה, ולא אל יהודי פולין בלבד, כי־אם גם אל ארץ המולדת ואל כל הקיבוצים היהודיים באירופה ומעבר לאוקיינוס.

ב

המוסד הציבורי המרכזי בעיירה היה בית־המדרש. אף בתקופה החדשה, כאשר ניבעו פרצות עמוקות בחומת הדת, לא סר חינו של בית־המדרש. מועדוני המפלגות לא עמד להן כוחן להתחרות בו. החמימות שנשבה מבית־המדרש הישן בשעות בין־הערביים, חמימות של דורות רבים שספגו את קול התורה אשר לא פסק בו יומם ולילה — זו התחרתה עם כל אולם אחר. בין מנחה למעריב היה המועדון העירוני בבית־המדרש. ליד שולחנות ארוכים וצרים, לאור עששיות־נפט גדולות ונרות של חלב, ישבו יהודים לפני גמרותיהם והשליכו בחלל בית־המדרש את המנגינה העריבה של לימודם. שאון והמולה של שיחות התנשאו סביבם. בעלי־מלאכה וסוחרים, אנשי מפלגות מתנגדות והשקפות־עולם שונות השמיעו איש לקבוצתו את טיעוניהם ודעותיהם. אולם לומדי הגמרא לא שעו לרעש ולא שמו־לב להמולה. הם היו שקועים אותה שעה בעולמות רחוקים ויפים. הם נמצאו בין ״תגרי לוד״ מלפני אלפיים שנה, כאשר לוד היתה אחת מערי מלכות ישראל.

בבית־המדרש היו מכונסים בשעת בין־השמשות רוב הקשישים שבעיירה. עקרות־הבית עזבו את המטבח ונכנסו אותה שעה לחנות, שכן על הבעל ללכת לבית־המדרש. הוא חייב להיות שם ושום אשה לא תמנע זכות זו מבעלה. אך בבית־המדרש לא שוחחו על בעיות העולם הגדול. כאן דנו בעיקר בעניינים יהודיים, בבעיות העיירה, במפלגות ובהסתדרויות שבעיירה; מובן שאבק־רכילות על בני המקום לא נעדר משיחות אלה. כאן היו האבות מוציאים מכיסיהם את מכתבי בניהם מארץ־ישראל וקוראים אותם בקול לפני מכרים וידידים. כאן נעשתה ארץ־ישראל כה קרובה ללב, שהמשיחים היו קוראים בשמות של ערים וקיבוצים, רחובות וכיכרות, כאילו היו שם בעצמם והכירו בה כל פינה. הבנים־החלוצים,

שעבדו בפרדסים בטורייה או על פיגומי־הבניין היו מספרים לאבותיהם את חוויותיהם מן המולדת ומשתפים אותם ברשמיהם.

יהודי זר שהיה נקלע לעיירה — אביון, קבצן ופושט־יד, נודד או עובר־אורח מקצה המדינה ללא קרוב וגואל — כולם היו סרים קודם־כל לבית־המדרש. שם היתה "לשכת המודיעין" לדירות ולאכסניות. ר' וולוול־יוסקס היה ניגש מייד לזר, תוחב לו שלום־עליכם ומבלי לשאול פרטים על מוצאו וחייו ומעשיו, היה מזמן לו מייד סעודה אצל אחד מבעלי־הבתים. מידת־הסקרנות היהודית לא נתגלתה מעולם ביחס לעובר־אורח שנתגלגל לעיירה. מאי נפקא מיניה מנין יהודי בא? יהודי הוא, אחד מאחינו בני־ישראל, והוא זקוק למזונות. לימי השבתות היו עשרות "בעלי־בתים", ואף בלתי־אמידים, שמים להם לחוק ש"אורח" יהיה סמוך על שולחנם.

ג

אחרי ארוחת־הערב בא התור של מועדון־המפלגה או של הסתדרות־הנוער. מעטים, אי־אלה איסטניסים, היו מתכנסים בבתים פרטיים כדי לשמוע ראדיו. מקלטי הראדיו היו מעטים בעיירה, על אצבעות יד אחת אפשר היה למנותם. בעיקר היו מקלטים אצל הזוגות הצעירים של בני האמידים. ובבתים כאלה היו מתכנסים "בני־הטובים", האינטליגנטים השומעים לשון זרה, המשכילים והמדופלמים האחדים. אולם רוב רובם של הצעירים בילו את ערביהם במעון ההסתדרות, שרו בצוותא, קראו בחבורה, קלטו דעת ורקמו יחד את חזון חיי העתיד בארץ־ישראל.

בתי־הקולנוע מעטים היו. הצגות סרטים — רק אחת לשבוע. בכל ימות החול פנויה השעה לקרוא ספרים ולהעשיר את אוצר הידיעות והמושגים. והרי ספריות לא חסרו, ברוך השם. לכך דאגו העסקנים המקומיים. אינטליגנציה רבה היתה בעיירה, והם ידעו להלכה את הכול. רק נסיון־חיים חסר להם, שכן העיירה קטנה היתה ומרוחקת מהכרך הגדול.

הצגות תיאטרוניות היו יקרות־המציאות. אחת לשנה נזדמנה להקת שחקנים נודדים, שהכניסה רוח־חיים בעיירה הרדומה. מפרק לפרק נתקיימו הצגות של חובבים מקומיים. היו בעיירה כשרונות אמנותיים, שאילו ניתנה להם האפשרות היו מתפתחים ועולים. אך כאן, בעיירה, נידונו להיות חנוונים זעירים. אני נזכר בעקיבא בורשטיין, בדויד'קה הורביץ. רק אחת לחצי שנה היו פושטים את בגדי־החולין ונהפכים לנסיכים ולגיבורים על קרשי־הבמה של התיאטרון, שהצגתו נערכה באולם מכבי־האש.

התכונה לקראת "הופעה אמנותית" זו היתה רבה בעיר. הנשף הוא חג גדול. ההצגה מתחילה באיחור זמן. נקבעה ופורסמה על לוח־המודעות השעה שמונה בערב, אבל מעולם לא הורם המסך לפני השעה עשר. הן ידוע שהארטיסטים ועוזריהם אינם בעלי־מקצוע, ואת התפאורה אי־אפשר להכין על רגל אחת. אבל הקהל העצום, שמילא את האולם על כל מעבריו, לא התרגז ולא רקע ברגליו. הוא לא השתעמם. כל בני העיירה מכרים הם, קרובים וידידים, וכאן ניתנה ההזדמנות לנהל שיחות־רעים.

ההצגה היתה נגמרת אחרי חצות ורושמה נשאר בלבבות ירחים רבים, עד ההצגה הבאה. היא עוררה בלבבות הרוטטים של הצעירים כיסופים למשהו נשגב ויפה, למשהו שהם לא יכלו להגדירו במלים אך הרגישוהו בנפשותיהם. התוצאות של הצגה כזו היו, כרגיל, — מלבד רווחים למוסדות־צדקה עירוניים — נישואים של זוג מבני־העיירה, אשר בתיאטרון

״גילו״ איש את רעותו. משונה הדבר: כולם גרו בעיירה הקטנטונת והצעירים ראו את הצעירות כמעט יום־יום. אבל במסיבות של חולין לא שמו־לב האחד לבת־גילו. רק בתי־אטרון, שבו מתגלים החיים באור אחר, כשכולם לבושים בגדי יום־טוב ובעינים בוערת התשוקה למשהו נעלה יותר, נתעוררה הנימה החבויה בלב ונצתה אש האהבה.

מרשימים ביותר ובלתי־נשכחים היו הנשפים, שבהם הופיעה המקהלה בניצוחו של ישעיהו (שייקה) ברייזמן. אלו שירים נפלאים לימד ואלו קולות יפים, כל ארבעת הקולות, הוא בחר ופיתח!

בביתו של גדליהו אלליע היתה מתכנסת האינטליגנציה הציונית שבעיירה ועל כוס תה היו מפרשים את החדשות שבעיתונות הוורשאית. בבית ההוא קלטנו, אנו הצעירים, את ההבנה הראשונה ומושגי יסוד בפוליטיקה היהודית. אף חדרנו לסבכי המדיניות העולמית. זוכר אני בין המבקרים הקבועים אצל גדליהו במיוחד את יעקב צינוביץ, צבי (הירשל) רוזנפלד ואברהם ציבּיאקובסקי. היו אלה בחורי־ישיבה, חובשי בית־המדרש שנתפקרו. הם היו בעלי ידיעות עמוקות בתנ״ך ובתלמוד ובעלי הכרה ציונית נלהבת. הכרתם הציונית ינקה לא מן הברושורות וחוברות התעמולה, שרבו אז בשוק, אלא מרגש נפשי עמוק ומידיעתם הרבה בדברי ימי עמנו. רבים מבין באי־ביתו של גדליהו היו חתנים שנשאו נשים מבנות עירנו. הם באו מהעיירות הסמוכות וחותניהם פתחו להם חנויות זעירות ובהן, כדברי הפזמון העממי, ״מליחים באגורה ופלפל בפרוטה״. אך בערבים הפליגו בים הפוליטיקה בבקיאות של מדינאים מנוסים.

ד

כל ימות־השנה היו מעטים הצעירים בעיירה, משום שנאלצו ללמוד בערים אחרות. הכניסה לגימנסיה העירונית היתה כרוכה בקשיים רבים. כבנים למשפחות שומרות־מצוות לא ראו הורינו בעין יפה את השתלמותנו בין הגויים. הגימנסיה היתה נוצרית והורינו חששו פן נצא לתרבות רעה. אבותינו העדיפו לתת לנו חינוך יהודי שלם, אולם בעירנו לא היה בית־ספר תיכוני עברי. בלית־ברירה הסכימו הורינו לכניסתנו לגימנסיה הפולנית. והם נלחמו שהתלמידים היהודים יהיו פטורים מלימודים גם בשבת (יום־המנוחה בגימנסיה היה, כרגיל, יום א׳).

בחודשים הראשונים של שנת־הלימודים הצליחו מאמציהם, ואנו התלמידים היהודים היינו מבקרים בגימנסיה חמישה ימים בלבד. אמנם זה לא השפיע על רמת לימודינו. אף בהיותנו נעדרים מן הלימודים בשבת לא התקשינו להשיג את התלמידים הנוצרים. שלא היו ביניהם ״גאוני עולם״. אלא שהכומר העירוני הצעיר, רשע מרושע ושונא־ישראל, עינו היתה צרה ביהודים. יום אחד קם וחולל מהפכה בהנהלת הגימנסיה, בהצליחו לבטל את ״האפלייה״ שהתלמידים הנוצרים יהיו חייבים בלימוד ששה ימים בשבוע ואילו היהודים רק המישה. לאחר השתדלויות אין־ספור הצליחו הורינו להשיג ויתור־מה: אנו, הנערים והנערות היהודים, נבוא אמנם גם בשבת לגימנסיה, אך נהיה פטורים מן הכתיבה ביום זה.

עוד זכורה לי השבת הראשונה, כאשר נכנסה לתוקפה הוראה זו. קמתי בבוקר השכם, בטרם הגיעה שעת התפילה והורי עדיין לא היו לבושים. אמא קמה ראשונה ובלי אומר הכינה לי את צידת יומי (הלימודים החלו בשעה שמונה ונסתיימו בשתיים). אבא היה ער גם הוא. תחילה הוא לא העיר דבר, רק אנחות נפלטו מחזהו, אנחות שקרעו את לבי. מה מאוד

כיתה בגימנסיה. א קלאס אין גימנאזיע.
זוסיע איידנברג. פישל הורביץ. שייקה שצ׳בינוביץ׳.
נחום ציביאקובסקי. לייבזון. פרופ׳ ברוק. רעיה אגרנינוק. לייבל לפצ׳ינסקי.
רחקה בורקובסקי. ...

רציתי אז לפרוץ בבכי, להתנפל על צווארי הורי ולהגיד להם: לא! לא אלך להפר את קדושת השבת! יקח השד את כל ההשכלה, אם יש לקנותה ביסורים רבים כל־כך!

הרגשתי כי קרבן זה עולה בבריאותם של ההורים. אבל בכל כוחותי התאפקתי. ככל נער בעיירה הקטנה נשאתי בלבי חלומות כבירים על לימודים, ראשית בגימנסיה, אחר־כך אוניברסיטה, ומשם פתוחה הדרך לקאריירה רבתי. מה נאות היו התקוות, שכל אחד מאתנו רקם אז בלבו? האם נקפח במו ידינו את עתידנו כבר בראשית דרכו?

התעלמתי מגניחותיו של אבא. תפסתי את חבילת המזון ואת הספרים ומיהרתי להסתלק. בדרך אל הגימנסיה, שהיתה בפרוור הצפוני של העיר, עברנו על־פני בית־הכנסת ובית־המדרש. יהודים וטליתותיהם תחת בית־שחיים כבר צעדו לעבר בית־התפילה. בושנו מפניהם ולא הרמנו את העינים. בלבות מורתחים הצצנו בחלונות בית־הכנסת ומיהרנו לברוח... אל הגימנסיה.

עוד לפני תום השנה נפוצה השמועה, כי בשנה הבאה תוטל חובת הכתיבה בשבת על כל התלמידים היהודים. ההורים היהודיים עשו מאמצים נואשים למנוע את רוע הגזירה. אך ההנהלה הקאטולית עמדה בעיקשותה. הפעם לא תוותר ולא תיכנע לקאפריסות של "היהודונים".

הורים בעלי־יכולת שלחו את ילדיהם לגימנסיה היהודית של הד"ר גולדלוסט בלומז'ה. מקצתם מן האבות, שפרקו מעליהם עול מצוות ונחשבו בעיירה כחופשים בדעותיהם ואפי־

קורסים, לא היססו לציית להוראת ההנהלה וציוו על בניהם לכתוב בשבת. אחדים מאתנו נשארו קרחים מכאן ומכאן.

ה

העיירה היתה איפוא ריקה מנוער לומד ברוב חודשי השנה, אך לימות החגים חזרו אליה, לפינה היקרה בה עמדה עריסתם. העיירה נתמלאה גימנזיסטים, שלמדו בבתי־הספר התי־כוניים שבעיר־הפלך לומז׳ה; סטודנטים שהשתלמו בערי האוניברסיטאות וורשה ווילנה; וצעירים נועזים ובני־מזל שהסתדרו בעיר הגדולה. לחגים באו אל בית־אבא־אמא.

לפנות ערב יצאו הצעירים והצעירות לטיול ברחוב המרכזי. הלוך ושוב על־פני ה״טרוטואר״, על המדרכה האחת מן הארבע שבשוק, שאין איש יודע מדוע ועל שום מה נקבעה דוקא היא כטיילת. הלוך ושוב היו מתהלכים שעות ארוכות, עד אשר השעון הראה כי מאוחר והיו חוזרים לבתים. כולם לבושים בגדי חג ו״יום־טוב״ בלב. נסתלק החולין. נדמה, כי העולם יפה כל כך, וגם קולנה קיבלה מנה זעירה של יופי וחן.

בחגים ערכו גם הרצאות, אספות ו״משפטים ספרותיים״. המנהג של עריכת משפטים ספרותיים היה קבוע ועומד משכבר הימים וזאת בכוונה לקרב את כל הזרמים והמפלגות. בימי חג אינם צריכים לבלוט חילוקי־הדעות. החומר למשפטים הספרותיים היה מצומצם. על־פי־רוב הצדיקו את שיילוק (״הסוחר מוונציה״ של שקספיר) ונואמים חצבו להבות־אש נגד ג׳סיקה המסכנה, בתו של שיילוק, ונגד אנתוניו הרשע. הקהל לא השתעמם. כאן היו מתגלים מדי שנה בשנה כשרונות של נואמים.

ו

במרחק שבעה קילומטר מעיירתנו קולנה, כקילומטר מהגבול הגרמני, היה כפר ושמו קוזיול. כפר של נוצרים. יהודים, כידוע, לא חיו בכפרים אלא בערים ובעיירות. משהתחילו רוחות המודרניזמוס לנשוב גם בעיירתנו, ואחת מצורותיו היה לצאת לחודש ימים כדי להינפש מן העמל השנתי, נתגלה הכפר הקטן הזה, השכוח מאלוהים ומאדם, כמקום־מרגוע אידיאלי. היה בו נהר גדול ומימיו זרמו בשטף. היו בו יערות עבותים, שנמשכו לאורך פרסאות רבות, יערות של עצי־אורן גבוהים. היו בו הרים לא־גבוהים אמנם אך דיים להוסיף לווית־חן לנוף. והיתה ליד הנהר פלאז׳ה טבעית, עם חול לבן ורך.

תחילה גילו את המקום־כקייטנה המיוחסים שבין הנוצרים אשר בעיירתנו. הרוקח הנוצרי, שצבר הון מן הלקוחות היהודים, מצא לו פעם את המקום ברוכבו להנאתו על סוסו, ופתח בכפר פנסיון לקייטנים. בשנה הראשונה היה הכפר מקום־מרגוע רק לנוצרים. רגל יהודית טרם דרכה בו. אך בשנה השנייה, משהגיע שמע הפנסיון לאוזני משפחות יהודיות שהיו מעורבות עם הגויים, נמצאו כבר יהודים אחדים, דוברי־פולנית מושבעים, בין אורחי הפנסיון. שנאת־ישראל עדיין לא היכתה שורשים עמוקים באוכלוסיה הנוצרית וחרם כללי על יהודים טרם הוכרז. כמה ראשי־משפחות בעלי־יוזמה מבני־העיירה נסעו לקוזיול לבדוק את טיבו של המקום. הם מצאוהו נפלא למרגוע. אך מכיוון שלא רצו להיכנס לפנסיון הגויי, ובודאי גם הנוצרים לא התלהבו מקייטנה עם יהודים, נפלו היהודים על ההמצאה לחכור למשך עונת הקיץ, מלאחר חג השבועות ועד ראש־השנה, את דירותיהם של האיכרים הנוצרים. רהיטים וכלים הביאו הקייטנים מבתיהם. העיקר הרי היה — יער, מים ואוכל

בריא. הכפריים נהנו מן ההזדמנות שבאה לידיהם להרויח סכום כסף די ניכר מהשכרת בקתותיהם למשך החודשים החמים. הם ונשיהם, בניהם ובנותיהם, השתכנו במתבנים. בקיצור, שני הצדדים עשו עסק טוב.

לאט לאט החלה יציאה המונית בקיץ מן העיירה לקוזיול. לפתע נתגלה שישנם בקולנה חולי־שחפת, סובלים מקצרת, חלשי־לב ובעלי מיחושים שונים, שרק השמש והנהר והיער יפים להם.

אייזיק רמבה וקבוצת חברים בהורשה. אייזיק רעמבא און א גרופע חברים אין וועלדל

פסח פאניץ׳. אפרים רמבה.

משה־זלמן סוסנוביץ׳. ביילה שרצ׳קביץ׳. אייזיק רמבה. פייגל הורביץ.

שרקה סוסנוביץ׳. משה׳קה בורשטיין. רגינה גולדברג.

השמועה על הקייטנה הנפלאה קוזיול נפוצה חיש גם מעבר לגבולות עיירתנו. לא חלפה שנה והמוני עקרות־בית מן הערים הסמוכות, מלומז׳ה, סטאביסק ומשצ׳וצ׳ין, ואפילו מוורשה הבירה, השכימו לפתחם של הכפריים בקוזיול לשכור דירות לעונת הקיץ. משראו הגויים כי היהודים ממש מתחננים לפניהם ודוחפים לידיהם את הכסף, הם העלו את המחירים עוד ועוד. דמי־שכירות של חדר בקוזיול לחודש קיצי עלו יותר מאשר שכר־חודשי של חדר במרכז וורשה.

במרוצת הזמן נפתח בכפר גם פנסיון יהודי. הגב׳ ריקל לפצ׳ינסקי והגב׳ לובה רוזנבוים עשו שותפות, הקימו בית מיוחד עם חדרי־מגורים לפנסיונרים־קייטנים. אף הכניסו פטיפון. ונוער יהודי — צעירים וצעירות — החל לזרום בחודשי הקיץ לפנסיון וליהנות מיופיו של העולם אשר נחשף בכפר הנידח הזה.

ואמנם היה זה מקום־מרגוע למופת. העובדה שלא שיפצו ולא ייפו את המקום, אלא השאירוהו פראי וטבעי כאשר היה מששת ימי בראשית, דוקא זה הבליט את יופיו של הכפר. ובמשך שנים היה מקום זה בקיץ המֶכָּה של הדור הצעיר שבעיירה. הוא בא לשם לבלות חודש של חופש וכמה זיווגים זווגו באוירת הרומנטיקה של המקום וברוח האביב שלבלב ופרח בנשמות ובגופים! בתים רבים בישראל קמו בזכות קייטנת קוזיול!

ז

חג מיוחד במינו היה בעיירה, כאשר חלוצים, תחילה בודדים ואחר־כך משפחות שלמות, עלו לארץ־ישראל. באנקטים נהיו חזון נפרץ. צעיר לא עלה ארצה בלי נשף פרידה. בנשפים אלה שתו מעט יין והרבה תה, נאמו נאומים רבים ושרו את כל שירי המולדת. ובהגיע שעת העזיבה — רבתה התכונה. אנשים, נשים וטף באו ללוות את העולה. נפלו על צוואר ובכו. בכו לא על שום שהוא עוזב, אלא על שהם לא זכו עדיין לעזוב. קילומטרים אחדים הלכו המלווים ברגל, עד אל מחוץ לעיר, לקיים את המצווה של העלייה ברגל.

לא נוח היה לעבור דרך הפרוורים הנוצריים. איזה מנהג: בכל חצר — כלב! והוא רע וזועם. הכלב ידע שיש לשנוא את היהודים והוא נבח נביחות מפחידות. גם קטני השקצים התמחו כבר במלאכת התקפת יהודים — ויידו אבנים. לא אחת נכנסו לפעולה השקצים הגדולים, החסונים והבריאים, והראו את נחת זרועם. אחדים ממלוויו של העולה היו חוזרים

קבוצת חברים בחורשת רופינק. א גרופע חברים אין וועלדל רופינאק.
מיכל בורקובסקי. יודקה סובלסקי. הרשל לפצ׳ינסקי.
משה־זלמן סוסנוביץ׳ קיימוביץ׳. אייזיק רמבה. לייבל לפצ׳ינסקי.

הביתה מוכים ובגדיהם קרועים. אך איש לא נרתע. הכול כדאי. הרי יסורי־גאולה הם, וחביבים יסורים אלה. עוד יהודי אחד בארץ־ישראל!

מבט אחרון לעבר העיירה הקטנה, שבה נולד וגדל ואותה לא יראה עוד לעולמים. רגע אחד דומעת העין. כבמלקחיים לוחץ משהו בלב. הוא מתגעגע לא לבתים ולא לנוף אלא לאלה שהשאיר מאחוריו. אילו גם הם היו באים בעקבותיו, לא היה לבו נוקפו. ופחד תוקף אותו למחשבה: שמא לא יספיקו לבוא? והוא רוצה עוד לראותם: את אמו שבוכה בכי תמרורים, את אביו שדמעות מתגלגלות על זקנו הלבן והוא נועץ בו מבטי פרידה. הדמעות נזלו ואבא שתק. רחמיו כה נכמרו עליו. והוא שולח מבטיו על פני חבריו, המלווים אותו בשירה, ועל פני כל בני העיירה היקרים, בעלי האמונה והבטחון.

קבוצת ידידים. א גרופע חברים.
קלמן זביילק. בוראק. יעקב הורביץ.
יענקל בורשטיין. ברל בורשטיין. יחיאל חסדי. משה־חיים קולינסקי.

לו היו הם עולים כמוהו, לא היה איכפת לו כלל שלא יחזור עוד למקום הזה, שלא יראה עוד את הנהר הקטן החוצה בין העיירה והפרוורים. בין כה וכה לא ראה את הנהר זה שנים, כי הוא היה "מחוץ לתחום" בשביל יהודים. אין הוא מצטער כלל שלא יעבור יותר על פני שדרת־העצים היחידה, על פני ה"אלייקה", בה טייל בימי ילדותו. זה שנים שלא הוא ולא חבריו לא העזו להציג כף־רגלם בשדירה זו. אילו אפשר היה להוציא בבת־אחת את כל בני־העיירה ולהביאם לארץ־ישראל!

אולם בהתרחק האוטובוס מתחום העיירה, פג צערו. למחשבות חודר העתיד והוא דוחק את רגלי העבר העגום. הרי לארץ־ישראל הוא נוסע! אלא שמלוויו חזרו וכל הכאב נשאר בלבם. הפעם היה הכאב עוד יותר גדול. לא מקנאה, חס־וחלילה. איש מהם אינו צר־עין.

אדרבה. הם שמחים בשמחתו. אולם עתידם שלהם ניצב נגד עיניהם כתהום פעורה לבולעם. אלוהים שבשמים, מה יהיה עליהם ?! מה יביא להם יום־המחרת בכנפיו ?

פרידה מעולה לארץ־ישראל, ליד האוטובוס. דאס געזעגענען זיך פון אן עולה קיין ארץ־ישראל, ביים אויטאבוס.
יעקב אולשביץ׳. זיידל קורנצקי. ברק גורסקי. נחמה זבלודוביץ׳. צ׳יז׳ה ילינביץ׳. רייזל קוזלוביץ׳.
חנה ווירז׳בוביץ׳. קובק אגרנינוק. שרה פאניץ׳. חיה־לאה׳קה אולך. פייגה־קיידנסקי.
ברל קורנצקי. עקיבא (קשיפופי)

ח

בשוק, זה הרחוב המרכזי של עיירתנו, גרו תחילה יהודים בלבד. זהו הרחוב הראשי, והחנויות — כולן של יהודים. רק גוי אחד תקע שם רגל, ואיש אינו יודע להסביר כיצד קרה הדבר. הוא בטל לא בששים אלא במאה וששים. ואף־על־פי־כן הרגיש את עצמו טוב. לו. לגוי היחיד בין עשרות בתי־מסחר יהודים, היה נוח מאוד. רק היהודים, שתפסו את כל הרחוב, הרגישו אי־נוחות ואי־נעימות. לאחר־מכן באו ימים והם נוכחו לדעת, כי הרגשתם נכונה היתה. האינטואיציה לא רימתה אותם. אבל במשך שנים רבות היו היהודים המושלים־בכיפה בשוק ועל פיהם יכון דבר.

ביום השוק, יום החמישי בשבוע, היו מתכנסים מכל הכפרים הסמוכים האיכרים הנוצרים עם נשיהם וטפם, בעגלות מלאות כל־טוב מתנובת־האדמה. וכשחל חג עברי ביום זה — בטל היריד. הגויים שבכפרים למדו לדעת את לוח המועדים העבריים, לבל יטעו חלילה ולבל ייכנסו לעיר ביום חגם של היהודים. וגוי ״עם־הארץ״, אשר טעה בחשבון ושכח כי סוכות או שבועות היום, חזר לביתו בבושת־פנים ובידים ריקות. עם־הארץ שכמותו! הוא לא ידע כלל, כי היום אומרים היהודים בבית־הכנסת ״זמן שמחתנו״.

ולא רחוב־השוק בלבד ״נכבש״ על־ידי היהודים. גם ברחובות הצרים, המובילים אל השוק,

אל מרכז העיירה, הקימו היהודים בתי־חומה קטנים ולבנים וסידרו שם את דירותיהם. עציצים לא היו ברוב החלונות. ירק עדיין היה מנהג גויי. אבל הוילונות היו נקיים ובהקו מלובן. מאחורי הוילונות נטוו חיים שקטים וישרים של משפחות יהודיות: ברחוב לומז׳ה, ברחוב גרומדזין, ברחוב וינצנטי, ואפילו ברחוב זאביילה הגויי־למחצה.

עובר־אורח כי סר לעיירה ועבר ביעף על־פני השוק והרחובות — התפלא: האמנם אין כלל נוצרים בעיר? נדמה, כי רק יהודים גרים בה. אכן, במרכז העיר לא נמצאו גויים. רק הפרוורים היו בידיהם. בבתים הקטנטנים והנמוכים המרובים שבפרוורים גדלו השקצים, שהתחילו את הקאריירה שלהם באימונים של יידוי אבנים זעירות בעז של יהודי, וסיימו... עתה יודעים אנו במה סיימו! הפרוורים שלהם והסמטאות הצדדיות, הקטנות והדלות, אותם איוו להם הגויים למושב — כבטבעת של ביצורים בלתי־נראים ״חיבקו״ את השוק היהודי בעיירה. טבעת של חנק היתה זו! נוכחנו כמה חכמת איסטרטגיה תקועה במוחו של כל גוי, בתיתו את המרכז היפה וההדור ליהודים ובלכתו הוא עצמו לחיות בפרוורים.

במרוצת השנים, כשהגדיים נעשו תיישים ובפולין גדל דור חדש, מלומד יותר ומשכיל יותר — החלו להיראות פניהם של גויים בתוך הבתים הלבנבנים שברחובות היהודיים. ראשית כל, אינטליגנטים, כגון הרופא החדש, שדאג פחות לבריאות התושבים והרבה יותר לסדר בחנויות היהודיות. תוך זמן קצר הוא נעשה מיודעם של רוב התושבים היהודים. לא משום שפרצה, חס וחלילה, מגיפה בקרב בני־ישראל, אלא שלעתים קרובות היה מופיע בשוק המרכזי בלווית שוטר ופקיד ומשוטט בחנויות! העין ראתה, הפה צעק והיד רשמה — ״רפורט״.

הרופא הנוצרי גר בשכונה היהודית, כי כאן היו הדירות נאות ומרווחות יותר. אחר־כך הצטרף אליו הרוקח, ואחריהם — רופא בית־המטבחיים, ובעקבותיהם — פקידי־ממשלה למכביר. וכעבור זמן־מה צצו חנויות של נוצרים בשוק המרכזי, ב״שטח־הכיבוש״ היהודי. בזו אחר זו: חנות ״כל־בו״, חנויות מכולת, בתי־מאפה, בתי־מסחר למנופקטורה, לנעליים, לברזל. ״הכול כבר יש אצלנו — יהי שם ישו הנצלב מפואר ומרומם לעולמי עולמים! — ואין אתם חייבים עוד לזכור מתי אומרים ״הלל״ בבית־הכנסת של הגויים!״

מעתה עומד החנווני היהודי יום תמים על מפתן חנותו, המתרוקנת והולכת, ועיניו כלות לקונה. גם שכנו עומד על מפתן החנות, ושניהם משוחחים על פוליטיקה. יש להם, לשניהם, זמן רב. קונים אינם באים. רובם היו, כרגיל, האיכרים שבכפרים. וכלום חסרות להם חנויות משלהם? — swoj do swego!

קשים החיים. השגת מזונות קשה ליהודים כקריעת ים־סוף. הגויים מחרימים את החנויות היהודיות. גם בלאו הכי שורר דלדול כלכלי. ילדים גדלים ללא תכלית וללא מטרה. בשנים האחרונות הלך החבל ונתהדק על הצוואר מיום ליום. המסים כבדים מנשוא. האוירה מורעלת. בלילה מנפצים שמשות בבתי יהודים והפחד לצאת החוצה מחזיק את בני המשפחה מאחורי תריסים מוגפים. מי יודע את נפש האספסוף הפרוע?

כעדר צאן החש את התקרבות הזאב מתרפקים יהודי העיירה איש על רעהו ואהבת ישראל גוברת. אין מקבלים ילדים יהודיים לבתי־הספר הממשלתיים. והנה מקימים עסקנים אחדים בית־ספר עברי. קלמן זאביאֶלק, ברל ברשטיין ואחרים עמלים בכך יומם ולילה. בערבים נפתחים קורסים לעברית בשביל בוגרים. עתה מתחילות צעירות להתגנדר בידיעת העברית שלהן, כמלפנים בפולנית.

ט

לדור הצעיר יש תוחלת. רק הזקנים מביטים אל פני העתיד בחרדה וביאוש. שבוע שבוע מתדפק מלאך־המוות על דלתו של אחד מהם. ולמחרת היום — עוד קבר בבית־העלמין, בו יישנו שנת־עולמים בצל העצים העבותים, עם החלומות הנצחיים שנגוזו ועם המאוויים הכמוסים שלא נתגשמו. הלוויות הן רבות־עם. הרי כל בני העיירה הם כבני משפחה אחת, ובהסתלק אחד מן העולם הזה, שרויה כל העיירה באבל. מועקה כבדה רובצת על כל הלבבות. אותו יום אין איש יוצא לטייל ואין מעלה חיוך על שפתיו. הדרך אל בית־הקברות מובילה על פני פרוור נוצרי, אך כל תאונה או תקלה לא יארעו למלווים. מה איכפת להם לשקצים שעוד יהודי מסתלק מן העולם? פגיעה ביהודים במקום זה עלולה להפיג את חשקם למות, ובזה אין הגויים רוצים. על כן שריר וקיים חוזה בלתי־כתוב עם הפרחחים הנוצרים: כאן, בדרך לעולם האמת, לא יתעללו ביהודים.

כעבור יום חוזרים החיים למסלולם. כך דרכו של עולם. המתים ימותו והחיים יחיו. והצעירים מקווים. הרי ארץ־ישראל באופק! יש קצת סרטיפיקטים ויש נקודות־הכשרה ויוצאים לשנה־שנתיים לחוות, לעבוד עבודת־פרך כדי להתרגל לחיים העתידים במולדת. שליחים ציוניים מן המרכזים באים לעיירה לביקורים ומעודדים את הרוחות. מדי פעם נעלם אחד וכעבור זמן־מה כבר עומדים הוריו על סף חנותם ומחכים בקוצר־רוח לדוור שיביא להם מכתב מבנם.

י

הגוי החביב ביותר על כל הציבור היהודי בעיירה היה הדוור. מפניו, מפני נושא־המכתבים, לא פחדו. להיפך, אותו חיפשו תמיד. יום־יום, בשעת הצהרים, היו מתייצבים לפני הבתים ומחכים לדוור. לא היתה סבלנות לחכות בתוך הבית. למכתב מארץ־ישראל חיכו! בערבי־סתיו רטובים היו יושבים בבתים ושופכים את כל המאוויים והגעגועים לתוך פיסות־הנייר הלבנות, שהיו מיועדות להישלח לבנים ולאחים בארץ־ישראל. "אחינו היקר, השתדל נא לקבל סרטיפיקט בשבילנו..."

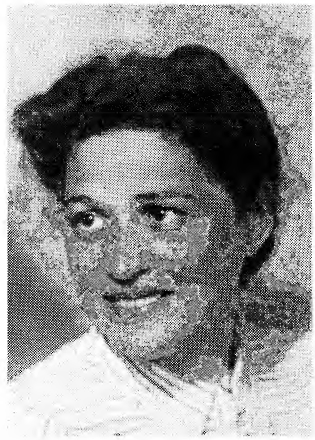
ומן הרגע ששוגר המכתב הוצתה התקווה בלבבות והאנשים התהלכו פחות עגומים. לא היו עוד כה מדוכאים — כאילו הסרטיפיקט כבר נמצא בדרך. הרי כתבו לאח שבארץ־ישראל. בכל רמ"ח איבריהם חיכו, לפקעת של ציפייה נהפכו. מעתה — התשועה רק בידי הדוור. הגוי הגבוה הזה, המהלך יום־יום ותרמיל־המכתבים על שכמו, הוא יהיה הגואל. ואת "הגואל" כיבדו בכל טוב: דגים של שבת וחלה לבנה וכוס יי"ש שממנה אין גוי מסתלק לעולם. ובלבד שלא יסרב, שיסכים לקחת. והגוי לא הכזיב בעניין זה. הוא לקח. אבל כתמורה לא מיהר למלא את התקוות שתלו בו. הוא, כנראה, לא הבין מה חשוב הדבר. הוא לא תפס שחיי בני־אדם קשורים בו. ואולי — למה נבוא בטרוניות אל הדוור המסכן — אולי לא בו היה האשם? לא, לא בו היה תלוי הדבר!

יא

באלף עיירות יהודיות בפולין נשזרו חוטי־חיים מלאי תקווה ובטחון. קולנה היתה אחת מהן. היום הן אינן עוד. וגם קולנה שלנו איננה. יהדות פולין המפוארת הושמדה, ובתוכה — עיירתנו קולנה על רוב יהודיה.

פרקי קולנה

דמויות מלוות

אחרי שנים כה רבות — כמה קרובות ויקרות נשארו בעיני דמויותיה של עיר מולדתי קולנה.

הזכרונות של השנים שעברו, לכאורה כה בלתי־מציאותיים, שקועים בתהום הנשייה ונעדרי חיים, די במגע קל והם קמים לתחייה.

בנדודי בעולם או במחבואי, כאשר ראיתי לא פעם את המוות פנים אל פנים, מיואשת ורעבה, בודדת, קרועה ובלויה; כאשר לא ידעתי את גורלם של הקרובים לי, ידעתי כבמטה קסמים להעלות בפני עיני את דמויות התושבים של עיר מולדתי.

דמויות אלה תלווינה אותי תמיד. רצוני, כי לא יגוז זכרן. רצוני לסייע לכך בכותבי עליהן.

יקרו לי במיוחד הדמויות של החלכאים והנדכאים, הבודדים והנעזבים. יחסי אליהן לא נקבע על ידי הדיאלקטיקה המאטריאליסטית של קארל מארכס, כי אם על ידי רגש הרחמים, שפעם בלבי עוד בימי ילדותי לגבי כל אלה, אשר נגזר עליהם לחיות בעוני ובסבל, אשר לא טעמו את טעם החיים ועזבו את העולם הזה מבלי ליהנות ממנו.

אתאר כאן אחדות מן הדמויות הללו, כפי שאני זוכרת אותן מימי ילדותי.

נוף הילדות

הבתים בעיירתי קולנה היו בעלי חלונות פשוטים, וסימטאותיה הסתעפו לצדדים מכיכר השוק המרובע.

שום אדריכל לא תיכנן את הבתים, ושום מהנדס לא בנה אותם. כאשר פרצו שריפות ועלו באש עשרות בתים, ופעמים רחובות שלמים, הוקמו במקומם בתים אחרים באותו סגנון. אני חוזרת במחשבותי לאותן שנים, כאשר נדמה היה, שהחיים יפים לאין ערוך ושלפני פתוח העולם כולו. לנגד עיני עוברות תמונות ילדותי. נדמה היה לי כאילו קפצתי, יחד עם ילדים אחרים, מגבהים מסחררים על הארץ — והיה זה רק מעל גג הלול שבחצר ביתנו; ואז הבהלנו את התרנגולות שגידלה רחל בראמסון. האבן העצומה מאחורי בית־המדרש, ליד האיטליז של בוראק, נראתה בעינינו כהר. כאשר גדלנו קצת, היינו רצות, להקה גדולה של ילדות, דרך רחוב לומז'ינסקה, למטה, בכיוון הנחל.

נחל לאבנה. אני מבקשת את סליחתו במחשבותי. בעונות החורף היה זה נחל פעוט, ואילו

באביב נהפך לנהר ממש. הוא השתפך על אדמות הכבול וכיסה שטח ניכר. הציף את השדות הסמוכים. אחר כך נסוג, כשהוא מותיר אחריו ענפים ושברי עצים, ואנו היינו פוצעות את רגלינו כשרצינו להגיע אליו.

מתחת לגשר הזעיר,שהתנשא מעליו נשען על כלונסאות מוצקים, היו אבנים רבות, וביניהן זרמו המים כשהם מעלים קצף. על אבנים אלה, אשר כאילו נוצרו לכך, היו הנשים חובטות את כבסיהן.

כאשר שרר חום רב, אהבנו להשתרע על אדמות הכבול הסמוכות. הסתכלנו בציפורים, זעירות כנקודות, שעפו מעל ראשינו. התבוננו בעננים ששטו מעלינו. זמזום הדבורים ושאר המעופפים וניחוח העשב שהגיע מן השדות כה שיכרו את חושינו ומשכונו לשם, עד כי פעם כמעט טבעתי באדמת הכבול.

מקום מצוין למשחקים היתה גם הרכבת הצרה, שכונתה בפי התושבים בשם "צ׳וכצ׳ה". שום לוח זמנים קבוע לא היה ל"צ׳וכצ׳ה" זו. היא פעלה רק כאשר הדרג העליון של השירות בתחנה, שנקרא בשם המצלצל "מנהל התחנה", לא היה מבושם. אולם כאשר "צ׳וכצ׳ה" יצאה לדרך, העלתה ענני פיח כה סמיכים והשמיעה שריקות כה נוראות, עד כי כמעט שהתפוצצו תופיות האוזניים. ברגעים אלה היינו נמלטות לכל עבר כלהקת עורבים נפחדים.

ביתנו הישן

אני קשורה קשר בל יינתק עם מקום הולדתי.

היכן היה ריח עצי־השיטה כה נעים כמו בכביש צ׳רווינסקה שליד בית־הספר התיכון בו למדתי? היכן אפשר היה למצוא משבי קיץ כה קלים, כה ריחניים וכה חמים כמו בכביש גרומאדזינסקה? היכן עוד היה אחו כה מריח אחרי הגשם כאחו שבדרך לקוזיול? בכל המקומות הרבים שהייתי במשך כל השנים האלה, תמיד חזרתי במחשבותי אל בית אבותי.

כמה אהבתי את ביתנו הישן בו גדלתי! אהבתי לעמוד בשעות הערב במסדרון הקריר ליד דלת המטבח ולהסתכל במנורה הדולקת בחדר ובאורלוגין היפה שהגיע מן הרצפה כמעט עד התקרה. מכאן יכולתי לראות את אבי, שהערצתיו יותר מכל אדם אחר בעולם, כשהוא יושב ליד השולחן וקורא בעיתון.

כמה צחקתי כאשר משקפיו, שקראנו להם בשם היומרני "פאֶנסנה", התלויים על שרשרת וצמודים בחתיכות חוט ברזל, נשמטו כל רגע מאפו. אני רואה את קצה התנור העשוי אריחים ואת מיסעד הספה הישנה. אני רואה את עצמי יושבת בחלון ביתנו, ממנו נשקפה כיכר השוק כולה, אשר כללה אז בעיני עולם ומלואו. מן החלון הזה הציצה לכיכר השוק ילדה קטנה, התבוננה בחייהם של הגדולים ומצאה בהם עניין רב.

רבונו של עולם, את מי לא ראיתי בעד חלוני זה? השכם בבוקר צעד בכובד־ראש ואט־ואט בכיוון בית־המדרש בנה יחידה של הינדה גליק. כמהופנטת הסתכלתי רק בנעליו, ואילו זקנו שהגיע עד חזהו עניין אותי פחות. כי בנה של הינדה גליק — היתה מספרת בהתרגשות אמי — הוא אדוק מאוד, שומר על קוצו־של־יוד את כל דיני הכשרות, והוא בעל סמיכות לרבנות. אולם חסרון אחד לו — כאן היתה אמי מנמיכה את קולה — הוא קם ממיטתו ברגל שמאל ונועל בראשונה את נעל שמאל על רגלו השמאלית! היכן זה נשמע כי יהודי אדוק יקום ברגל שמאל ממיטתו? וכך עמדה אמו המסכנה הינדה כל בוקר ליד מיטתו של בנה

יחידה והשגיחה שיקום מן המיטה ברגל ימין, כי אחרת... ישמרנו אלקים, הפדיון בחנות יהיה חלש ואף אסון גרוע מזה עלול חס־וחלילה להתרחש.

איני יודעת מדוע, אך כבר אז חשדתי, כי גליק הצעיר נוהג כך בכוונה תחילה, כדי להביע בדרך זו את התנגדותו לשיטות הדיקטטוריות של אמו, אשר כיוונה את כל צעדיו. גילו לי את הסוד הזה האישונים העליזים שריצדו בעיניו, כאשר היה הולך באמצע כיכר השוק ומחזיק תחת בית־שחיו את הטלית־ותפילין.

רחל בורקובסקי ואביה שיע. רחל בארקאווסקי און איר פאטער שיע.

ומי ראה הראשון את יעקב הילר, כשהוא רץ ללא נשימה, מעילו פתוח וכיפתו שמוטה על ראשו, באמצעה של כיכר השוק לעבר ביתנו? בין רגע תפסתי מהו העניין, ומבלי לחכות לבואו הייתי פורצת בסערה אל החנות של לייבל סוקולובר, כי ידעתי שאבי מנהל שם אותה שעה שיחה קלה.

"בוא מהר, אבא, מהר, לאה׳טשה הילר קיבלה התקפה של אבני־המרה!" כי זאת לדעת, שכאשר לאה׳טשה הילד היתה מקבלת התקפה של אבני־המרה, היה אבי רץ לדואר ומזמין את הרופא — מיוהאניסברג. לאה׳טשה הילר לא הכירה ברופא מקולנה, והאמינה אך ורק ברופא מיוהאניסברג. מדוע היה שייך תפקיד זה לאבי ומדוע לא מילא אותו יעקב הילר בעצמו — זאת לא אדע עד היום.

האם רוצים אתם הוכחות נוספות לידיעת־הכל שלי, לסקרנותי הבלתי־מרוסנת ולכשרונותי? מה רבים היו השירותים שעשיתי לתושבי עירי. הייתי יכולה למנות רבים מהם.

מי ידע ראשון איזו אשה כורעת ללדת, אם לא אני? כאשר הייתי רואה בעד החלון את המיילדת סוניה מורגנשטרן צועדת בפסיעות נמרצות ורבות־חשיבות, בידה ארנק השעוונית ועל זרועה תלוי הסינר הלבן, דבר ששימש אות כי הנה, עוד מעט... הייתי קופצת ורצה ומבשרת לכל את הידיעה החשובה, מיהי העומדת ללדת.

הדודים שלי

ומיהו הגורר את רגליו כשהוא מגשש במקל ודופק בו בחוזקה באבני הכביש? זהו דודי וולף בר בורקובסקי. וולף בר עם החבורות, כפי שכינוהו במשפחה. היו לו שתי חבורות גדולות על ראשו הקרח וכנראה שהן גרמו לעיוורונו. הוא היה עריץ שלא היו רבים כמותו. על עריצותו היו מרבים לספר במשפחה. הייתי ברצון מגלה בפני הקוראים פרטים מתוך הסוד המשפחתי הזה, אך מכיוון שהיו שומרים עליו מכל משמר ואסור היה לנו לגלותו לאיש, אשתוק גם הפעם.

אך זאת אוכל לגלות בפניכם, שתיאבונו של וולף בר היה עצום. לאחר שסעד את לבו יפה אצל בנותיו, היה בא אלינו. עוד לפני שהגיע לסף ביתנו הרעים בקולו האדיר: "מרעיבים את אביהן העיוור! את כל רכושי גזלו ממני בנותי הסוררות, ושום אוכל עדיין לא בא היום אל פי!"

אותה שעה היינו יוצאות במרוצה יחד עם אבא ומושכות אותו במהירות הביתה לפני שתתפשט הידיעה, חס־וחלילה, בכל השוק. וולף בר היה נאנק לפני השולחן הערוך בשפע, וכאשר אמי התמהמהה קצת בהגשת המאכלים (הוא היה מצווה להגיש לו את מאכליו האהובים), היה מתקרב לדלת ופותח שוב בקריאותיו. הוא היה בבחינת "מכה שאינה כתובה בתורה" להורי, ועד היום קצרה בינתי להבין את טוב־לבם ואת השלמתם עם התעללותו בהם יום־יום. אך, כנראה, אין לך דבר שלא יעשוהו כדי להציל את כבודה של משפחת בורקובסקי. ורגש כבודם של בני בורקובסקי היה מפותח מאוד! איני מייעצת לאיש לפגוע בכבוד זה. במקרה כזה היתה המשפחה כולה ניצבת מאחורי הנפגע.

אני הייתי, כמובן, בכל מקום, על הכל הייתי חייבת לדעת ושום דבר אי־אפשר היה להסתיר ממני.

דודי השני, כבודו במקומו מונח, היה כבד־שמיעה. כל כשרונותיו והרגשותיו התרכזו איפוא בחוש־המישוש שלו. בנחלה המשפחתית של סבי בפיליפקי לא היו חוששים כאשר נעלמו תרנגולות. ידוע היה כי דודי ימצא אותן לכשייצא לשדה. נשות האיכרים היו מסתירות את התרנגולות הגנובות מתחת לחצאיותיהן הרחבות, אבל דודי חם־המזג לא היה פוסח אף על אחת מהן, והיה מפשיל את החצאיות תוך כדי חיקוי קרקורן של התרנגולות. אלה היו קופצות משם מייד.

דיירנו ושכנינו

בימים מסוימים הייתי אובדת עצות. מלבד החלון הפונה לרחוב, בעדו יכולתי לעקוב אחרי כל המתרחש בכיכר השוק, היה לי עוד חלון שפנה לצד האחורי של ביתנו, בעדו יכולתי לראות את יהודינו ההולכים להתפלל בבית־הכנסת או בבית־המדרש. במיוחד בימי

שבת ומועד הייתי רצה בלי־הרף מן החלון הראשי אל החלון האחורי, או שהייתי יוצאת לחצר, כדי להיטיב לראות את הכול. או־אז היתה אמי צועקת אלי: "למה את מתרוצצת אנה ואנה כאילו בלעת שמן־קיק?" היא היתה סבורה שאני רצה לבית־השימוש, אשר היה בחצר ביתנו.

אכן, לפעמים הייתי משתהה בו. לא אחת הייתי רואה, מבעד הסדקים של בית־השימוש הבנוי מקרשי עץ, כיצד אבי תוקע לכפו של דייר ביתנו פייוול כסף, ותוך שהוא מסתכל לצדדים הוא לוחש לו: "פייוול, הנה לך כאן כסף לשכר־דירה, לך לאשתי ושלם."

דייר ביתנו פייוול חי חיי דוחק ולעתים רחוקות מאוד היה לו כסף כדי לשלם את שכר הדירה. אמי לא יכלה להשלים עם זה בשום אופן. "הסתכלו נא, הסתכלו נא באשתו," היתה אומרת בעוקצנות, "איזה חלות היא אופה, איזה קמח לבן, ואילו לשלם שכר־דירה אין לה!"

אולם כאשר דיירנו היה עובר על מפתן ביתנו והיה שולה באטיות את הכסף ומושיטו לה בארשת חשיבות, היה חיוך רחב עוטר את פני אמי. ולאחר שביקשה אותו לשבת, היתה מכבדת אותו בתה ותקרובת. מה רציתי אז לספר לה את האמת, לשוני כמעט הותרה, אך מפני דרכי שלום לא גיליתי מעולם את סודו של אבי.

שכננו הקרוב ביותר היה האופה שלמה בריזמן־בארטק, שכונה בפשטות בשם שלמה בארטק. אהבתיו מאוד. ואכן, מדוע לא? וכי מי היה דוחף לידי את הלחמניות שנשארו מיום אתמול, או גוש לחם בלתי אפוי די צרכו? "חטא הוא לזרוק," היה אומר. ואני נמצאתי מרוויחה מזה.

אהבתי מאוד דברי מאפה והייתי מסוגלת לאוכלם בכמויות בלתי־מוגבלות. ואילו אמי המסכנה לבה היה נשבר שאין לי תיאבון, שאיני רוצה לאכול דבר.

הייתי גומלת לשלמה בכל מה שיכולתי. אבל דומני ששביתי את לבו בעיקר בכך, שהייתי ניצבת בנאמנות לצידו בזמן המריבות התכופות אשר פרצו בינו לבין גיסתו זלדה צ׳אפקובסקה.

בעלה של זלדה, זלמן, יהודי אדוק היה ולא התערב במריבות אלה. זה לא היה לפי כבודו. הוא היה יושב על־פי־רוב בבית־המדרש רכון על הגמרא, כשכל עול הפרנסה של הבית וכל הדאגה לילדים מוטלים על זלדה. ואילו זלדה החולנית, שהיתה לי הזכות להכיר את כשרון הדיבור שלה בזמן מריבותיה עם גיסה, נשאה עול זה ללא כל מחאה. להיפך, היא היתה גאה מאוד בזלמן, שהרי זכתה בבעל תלמיד־חכם. "ילדים, תתנהגו בשקט," היתה מגרשת אותנו מאצל חלונות ביתה, שם אהבנו לשחק בג׳ולות, "רבי זלמן ישן עכשיו!" והיתה מוסיפה בגאווה: "הרי הוא לומד גמרא עד האשמורת השנייה."

מה, בעצם, היו נושאי מריבותיה עם גיסה? אני זוכרת כיצד זלדה היתה פורשת את כף ידה ומותחת את המרחק בין הזרת לבין האגודל ומדגימה על ידי כך מהו שטח הקרקע שגזל ממנה שלמה אחרי חלוקת הירושה של חמותו חיה־פייגה.

על שעל אדמה כזה היו פורצות לעתים קרובות מריבות בין שכנים, שבתיהם גבלו זה ליד זה. אל תחשבו שהיו הולכים בגלל זה לבית־המשפט. לא ולא! לכל היותר היו הולכים בעניין זה לרב.

הרב שלנו

והרי בקולנה היה רב, שלא היה כמותו בשום מקום אחר. בעיקר התפעלו ממנו בעלות־

הבית בעיירה. קרה, למשל, כי בזמן הכשרת העופות לשבת נדמה היה שהכבד הינו נפוח במקצת, או שהקורקבן אינו לגמרי בסדר. במקרה זה היו הנשים רצות ב"שאלה" אל הרב.

והנה, משום מה, לא שמעתי מעולם, כי הרב יטריף את העופות. "הוי," היו אז אומרות הנשים, "יש לנו רב, שיברך אותו אלקים!"

את בית הרב, שעמד ליד בית־המדרש, אני זוכרת כאילו בחלום. לעומת זאת אני זוכרת יפה את ביתו שבכביש צ'רווינסקה, ליד הכנסיה הפראבוסלבית, וזאת משום שהייתי מבקרת אצל בנותיו. פעמים רבות ראיתי אז את הרב יושב ליד חלון פתוח, הפונה אל השדה, ולומד דף גמרא.

גבו של הרב היה ישר וכלל וכלל לא עקום מישיבתו המרובה על ספרי הקודש. היה לו זקן ארוך צהבהב וכאשר לבש בימי שבת או מועד את קאפוטת המשי השחורה, אזר את חלציו באבנט וחבש את השטריימל עשוי הקטיפה, היה נראה כאציל קדמון.

"אבי," היתה אומרת עליו בגאווה בתו חיה'לה, "איננו ככל הרבנים." ועל אוזני היתה לוחשת: "יודעת את, אתמול היה אצלו השמש והתלונן, כי ב"השומר הצעיר" מתאספים נערות ונערים ורוקדים יחד. את יודעת, מה השיב הרב לשמש: 'שוטה, כל עוד הם רוקדים, זה טוב; גרוע יותר הוא כאשר הם יוצאים החוצה להנפש ולצנן עצמם'."

אדרבה, הגידו בעצמכם, היכן אפשר היה למצוא רב שכמותו? איני יודעת באיזה אור ראו אותו תושבים אחרים של העיר קולנה, אך בזכרוני הוא נשאר כאדם לא־קנאי ומבין לחולשות אנושיות וכאב שאהב אהבה עזה את בנותיו.

בת־הרב שרה קפלן

ליטמן שביט (שרצ'קביץ') / גבעתיים

ראשית המאה בקולנה

הלימודים

השנים הראשונות של המאה העשרים. בתי־ספר ומורים בעלי רמה פדגוגית לא היו בעיירה. היו רק ה"מלמדים", שרכשו להם תלמידים לכל מחצית־השנה (שנקראה "זמן") וההורים היו משלמים להם שכר־לימוד מוסכם. המלמדים האלה היו בעלי סוגים שונים. היו כאלה שהתחילו מאלף־בית עד שהילד ידע לחבר מלה ולקרוא בסידור התפילות. אחריהם באו מלמדים שלימדו חומש עם רש"י ותנ"ך. והסוג העל־יון — שלימדו גמרא עם תוספות.

ה"חדר" נמצא בביתו הפרטי של המלמד, בדירה בת שני חדרים. באחד משני החדרים עמד שולחן ארוך ומשני צדדיו ספסלים, עליהם הצטופפו מעשרים וחמשה עד שלושים תלמיד. ליד כל ילד היה מונח גליון של אלף־בית מודפס באותיות גדולות. הרבי הסתובב ונעצר ליד כל ילד. בידו האחת החזיק חוטרא (מה שנקרא ביידיש אַ טײַטל) בו הצביע על האות שהוא מתחיל לשנן: "קמץ אלף אוֹ, קמץ בית בוֹ." בידו השנייה החזיק רצועה, כדי לאיים על התלמידים המסיחים את הדעת מהלימוד, ולפעמים גם להנחית מכה על תלמיד "סורר־ומורה".

הסבא שלי, ר' משה לעמיל כהן ז"ל, היה סר לעתים קרובות ל"חדר" כדי לשמוע על התקדמותי בלימודים. הרבי היה אז בוחן אותי, כשסבא עומד מאחורי. וכשהיטבתי לקרוא, היתה נופלת לפתע אגורה מלמעלה, והרבי הסביר מיד שזהו פרס בעד שקידתי בלימודים, שזרק לי מלאך מן השמים.

הלימודים נמשכו מן הבוקר עד החשכה. הביתה חזרנו כשכל אחד אוחז פנס בידו, שהרי הרחובות בעיירה לא היו מוארים ועלטה שררה מסביב. מ"חדר" זה עברתי ל"מלמד" שהרביץ בנו תורה עם רש"י.

באחד הימים התארגן בית־ספר מתוקן (החרדים קראו לו "מסוכן"), קם ועד־הורים שנכנס בעובי־הקורה ודאג להעלות את רמת החינוך. שכרו דירה, המתאימה יותר לבית־ספר, ואף ריהטו אותה ברהיטים מתאימים. את בית־הספר הזה ניהל המורה יוס'קה פאניטש האדום. כינוי זה קיבל משום ששערות ראשו היו אדומים, וכמו כן כדי להבדיל בינו ובין יוסקה פאניטש שני, אחיו של ר' שמואל פאניטש־בר־אדון. שפת ההוראה ב"חדר המתוקן" היתה עברית. נוסף לתנ"ך, לימדו בו גם חשבון וגיאוגרפיה. את המקצועות הללו הורו שני מורים אחרים (שאת שמותיהם אינני זוכר). כן היה מורה לעברית, משה מורגנשטרן, אשר נתפרסם כעסקן ציוני לוהט. קראו לו "משה דער מילכיקער", כנראה משום שהיה צמחוני וניזון ממאכלי־חלב.

מבית־ספר זה עברתי למוסד חינוכי יותר גבוה, אצל רבי שלימדנו גמרא עם תוספות. "אקדמיה" זו שכנה בדירתו הפרטית של המלמד, ברחוב לומז'ה, בשכנות עם בית־מגוריו של חברי משה חיים קולינסקי. מפאת שכר הלימוד הגבוה למד ב"חדר" זה מספר מצומצם של תלמידים. אם אין זכרוני מטעני, שילמו ההורים 25 רובל ל"זמן", ולאו כל הורה יכול היה להרשות לעצמו הוצאה גדולה שכזו. באותו זמן המשכתי ללמוד אצל שיינה חנה (בתו של ר' מיכל מרקביץ), וממנה קיבלתי שעורים פרטיים בגיאוגרפיה ומתימטיקה. כתום לימודי ב"חדר" הזה נכנסתי ללמוד ב"ישיבה" דקולנה.

ראש־הישיבה היה ר' זאב רמבה, שנתן שיעורים בגמרא ותוספות. בישיבה זו היה נותן שיעורים ר' דב (ברקה) מלצ'רסקי. בישיבה למדתי כמה שנים וידעתי כבר ללמוד דף גמרא ותוספות. הורי התחילו אז לחשוב על "תכלית" ותיכננו לשלוח אותי לישיבת הרב ריינס בלידה, שהיתה מפורסמת כמקום תורה והשכלה. פתאום פרצה מלחמת־העולם הראשונה (1914) וכל התוכניות התנדפו כעשן.

בעסקנות ציונית

משחר ילדותי קיננה בלבי אהבה עזה לציון, ועוד בתקופת היותי ב"חדר" התחלתי באיסוף כספים למען הקרן־הקיימת־לישראל. אז הופיעו בולי קק"ל עם תמונותיהם של הרצל, נורדוי, אוסישקין ועוד אחדים מגדולי ישראל. הבולים היו במחיר נקוב מאגורה אחת ולמעלה. את פנקסי הבולים הייתי מקבל מועדת הקק"ל והפיצותים בין התלמידים. הם

פעילי קרן־הקיימת בסוף מלחמת־העולם הראשונה. די טעטיגע פאר קרן־קימת צום ענדע פון ערשטן וועלט־קריג.
יחיאל חסדי. יעקב־צבי הורביץ. שמואל פאניץ'. ליטמן שרצקביץ'.
משה־חיים קולינסקי. היידל קורקביץ'. פוקס. רבקה מרגלית. דודוביץ'. פריידקה ז'באבי.
מלכה שקלניביץ'. איצ'ה־מאיר שטיינספיר.

רכשום בכספים שקיבלו מהוריהם לקניית ממתקים. בעבודה זו המשכתי זמן רב, עד שבגרתי ונכנסתי לועדת הקק״ל ואף נבחרתי כמזכיר הועדה, שבראשה עמד ר׳ שמואל פאניטש כמורשה. הועדה הזאת מילאה את תפקידה בנאמנות רבה. כל מכסה שהוטלה עליה מטעם ההנהלה הארצית של קק״ל נאספה ואפילו בעודף. לעבודת הקק״ל התמסרתי גם אחרי שנשאתי אשה ועברתי לגור ברדושקביץ בשנת 1922. שם הייתי פעיל במוסדות ציבוריים שונים, אולם הקק״ל עמדה בראש התעניינותי. הפיצונו את הקופסה הכחולה, ארגנו ימי־פרח, ערכנו אוספי־כספים בחגיגות משפחתיות, כחתונות, ברית־מילה ובר־מצוה. כמו כן במועדים ובימי־אבל, בכ׳ תמוז ובחנוכה, בט״ו בשבט ובפורים. ערב יום־הכיפורים העמדנו קערות בבית־הכנסת.

אוסף־כספים אחד למען הקק״ל נשאר חרות בזכרוני עד היום הזה. יצאתי לאסוף כספים עם חברי שמואל בסין ז״ל, מנהל בית־הספר תרבות ברדושקביץ (הוא נפטר בארץ־ישראל). היה זה באחד מערבי החנוכה. נקבע לשנינו ביקור בבתים בחלק אחד של העיר, שהקיף את כיכר השוק, וברחוב שנמשך עד פרוור־העירייה בשם וולוקי. היום כבר החשיך, ובהגיענו לרחוב שבקרבת הפרוור התחוללה סופת שלג שהצליפה בפנינו וסימאה את העינים. מגמתנו היתה להגיע לוולוקי, שם התגוררו שני יהודים: הנפח הלל וסוחר התבואות שיינהויז. הסופה הכבידה מאד על הליכתנו. אולם רצוננו היה חזק להגדיל את הכנסות הקרן הלאומית בעוד זהוב או שניים שנקבל משני היהודים הללו. בלי נשימה ומכוסים שכבה עבה של שלג על בגדינו הגענו סוף־סוף לנפחייה. ניערנו מעלינו את השלג ונשמנו לרווחה. ואז ראינו את פני־הנפח המשתומם לדעת מה הביאנו אליו בסערת־שלג שכזאת. חברי בסין התבדח ואמר בצחוק: ״אכן, רק סוסים מסוגלים לבוא אליך לפרזול בסופת־שלג שכזו.״ היתה זו רוח ההתנדבות למען ציון שפיעמה בנפשות הנוער היהודי.

הגרמנים שולחים לעבודות־כפייה

חרדה רבה אחזה את בני עירנו קולנה, השוכנת סמוך לגבול פרוסיה המזרחית, בפרוץ מלחמת העולם הראשונה באוגוסט 1914. המודעות הגדולות שהודבקו בכל הרחובות הכניסו בהלה. פקיד העירייה, הגוי עם התוף על צווארו, היה מזעיק את הציבור בתופפו על התוף, ואחר־כך, בארבע פינות השוק קורא ומכריז את הודעות המימשל לתושבי העיירה. כרוז זה החל להופיע לעתים תכופות ביותר, פעמים אחדות ביום, ומביא כל פעם הודעה, צווי־גיוס והכרזות אחרות, שהטילו אימה על בני העיירה.

ראשוני המגויסים החלו לעזוב את העיר, כשהם מלווים ברחובות על־ידי משפחותיהם בבכיות ויללות. נשבר מטה לחמן של משפחות המגוייסים. עם סגירת הגבול קיפחו רבים מתושבי העיר את פרנסותיהם. גם המסחר הזעיר וסדנות בעלי־המלאכה סבלו קשות. יום השוק הקבוע בחמישי בשבת, שהיה מקור הפרנסה העיקרי לסוחרים, לחנוונים ולאומנים, נצטמצם. והנה נסוג הצבא הרוסי מן העיירה ובקיץ 1915 נכבשה קולנה על־ידי הגרמנים. הם התבססו במקום והכניסו מייד את ה״סדרים״ שלהם. הנהיגו כרטיסי־מזון, ביצעו החרמות והטילו גזירות על גבי גזירות. כל הסבור, כי רשעותם של הגרמנים התחילה רק עם עלות היטלר לשלטון, טועה טעות גסה. אנחנו טעמנו את טעם אכזריותם עוד בימי הכיבוש שלהם במלחמת־העולם הראשונה.

יום אחד הגיעתני הודעה ממושל־המחוז הגרמני, שעלי להתיצב למחרת הבוקר בשעה 8 במשרד־המחוז (לאנדראט). הזמנה דומה קיבלו גם בני דודי שמואל׳קה לובל והרצקה כהן. כשהגעתי לבית־המימשל, כבר היה המשרד מלא כמה עשרות צעירים יהודיים, בני 17—18. ביניהם מצאתי את חברי שמחה בריקמן ויצחק לבוביץ׳. תיכף הוציאו אותנו החוצה מוקפים ז׳נדרמים. קודם הביאונו לבית־מרחץ צבאי ברחוב וינצנטי. משם לקחונו מחוץ לעיר אל מגרש, שהיה מוקף גדרות־תיל. הודיעו לנו ששולחים אותנו לגרמניה ומסרו למשפחות כי יביאו למעננו בגדים חמים.

כעבור שעות אחדות היינו כבר מעבר לגבול. הבינונו שמובילים אותנו לעבודות־כפייה כיון שבגלל הגיוס למלחמה חסרות לגרמנים ידים עובדות. אבל מדוע גייסו לעבודה זו רק צעירים יהודים ושום נוצרי לא נקרא? כל החבורה שלנו לא היתה רגילה לעבודה שהטילו עלינו בעיר מיסלוביץ שליד קאטוביץ. נתנו לנו מכושים ומעדרים וציוו לחפור תעלות בצדי הכבישים.

כעבור שבועיים, בראותם שלא תצמח להם תועלת רבה מעבודתי, החזירו אותי משם והביאוני לציטאדל בוורשה. בתעודת־הזהות שלי רשמו: ״מוחזר. לא מתאים לעבודה״.

הציטאדל הוורשאי היה מרכז הגיוסים לעבודת־כפייה לכל המדינה. הכרתי שם פקיד, נכנסתי אתו בשיחה והבטחתי לו כמה עשרות מארקים שישחרר אותי. הזעקתי במברק את אבי. הוא הגיע, שילם את השוחד, שוחררתי וחזרתי עם אבא הביתה. שאר החברים עוד נשארו שם זמן רב, והעבידום בפרך גם במיכרות־פחם.

ב־1935 עליתי ארצה ישראל. כשנה וחצי אחרי עלותי, הצלחתי להשיג סרטיפיקאט בשביל בני משפחתי, ובשנת 1937 הגיעו גם הם לארץ.

אליהו בראמסון

פרשת־חיים של נער קולנאי

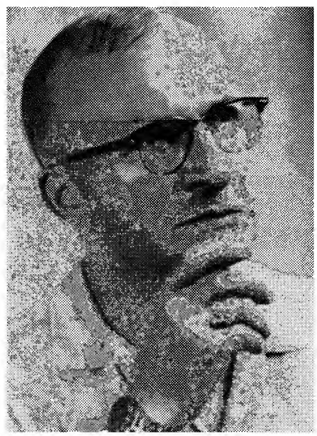
אליהו בראמסון היה יליד קולנה. הוריו: דניאל ורייכל בראמסון. אחיו הצעיר: וולוול בראמסון, הזכור עדיין לרבים מבני דורנו כמייסד אגודת הספורט וההתעמלות הראשונה בעיירה.

אליהו בראמסון, שהיה מהפכן בימי נעוריו וישב בבתי־הכלא ברוסיה פעמים רבות, נמלט בשנת 1907 לארצות־הברית. עשה שם למעלה מארבעים שנה. הוא עבר במדינת קולומבוס את כל השלבים במאבק לחיים ולפרנסה. לאט־לאט עשה חיל, ובסופו של דבר, כעבור מספר שנים של חיי עמל ויגע — זכה להצלחה ניכרת מבחינה חומרית והגיע לדרגה של אדם אמיד, וכן רכש לו מעמד ציבורי נכבד. במרוצת השנים השליך מעליו את נטל האידיאולוגיה המהפכנית הרוסית, לאחר שנתייאש מן המהפכה הבולשביסטית, והתקרב אל תנועת התחייה העברית. עוד בשנות שבתו בארצות־הברית נתן ידו לכמה מפעלים למען ישראל (וביניהם

גם למימון צרכיה של "ההגנה"). בשנות החמישים החליט לעזוב לצמיתות את ארצות־הברית ובא עם משפחתו להשתקע בישראל. הוא חי בקיבוץ והיה מלא אושר מהתמורה הגדולה שהתחוללה באורח־חייו.

לפני מספר שנים נסתלק אליהו בראמסון מן החיים בטבעון. בשנות שבתו בארץ פירסם שני ספרים: האחד "מדניאל עד דניאל" (דניאל היה שם אביו ודניאל הוא שם נכדו), והשני — "עד שיפוח הרוח". יחד עם כשרון ספרותי ועין בוחנת לנתח תופעות חיים יש בספרו הראשון גם שרטוטים אוטוביוגראפיים. אנו מפרסמים קטע מספרו, המתאר את ההווי ואורח־החיים של עיירתנו בראשית המאה. באותו פרק משתקפת גם, בקצרה, פרשת־חייו של נער קולנאי, בחור "ישיבה", שהתפקר והלך לרעות בשדות זרים, היגר אל מעבר לאוקיינוס ושב אל ארץ־המולדת ההיסטורית, ועמו אשתו, בנותיו ונכדיו.

הורי ונעורי

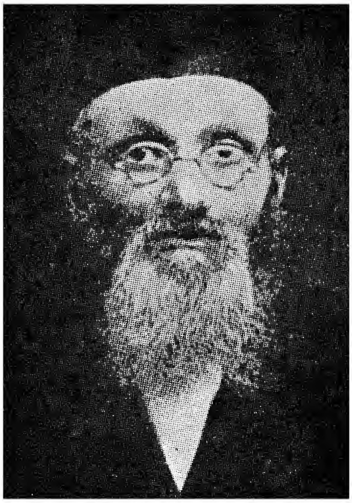
כרוב ההורים היהודיים בפולין, שאפו גם הורי לעשותני רב. לשם כך החילותי לומד תורה אצל ה"מלמדים" שבעיירתנו. משנעשיתי נער בן עשר שנים ולאחר שספגתי את כל התורה ממלמדי המקו־מיים, נשלחתי לעיר אחרת שהיתה בה "ישיבה" נודעת לשם. כל צעיר נתקבל אז ל"ישיבה" רק לאחר שעבר בחינה מסוימת. לפי הנוהג באותן השנים, נאלצתי לדאוג לקיומי בגיל רך ביותר. היה זה שלב ראשון בחינוכי המוסרי. לצורך פרנסתי חייב הייתי ללכת מבית לבית ולמצוא אנשים זרים בעיר זרה, שיאכי־לוני "ימים". בסופו־של־דבר הייתי מוצא משפחה כלשהי, שהסכימה — לאחר בחינה מדוקדקת — להאכילני "עונה" אחת בימי ראשון. אחר־כך היתה משפחה אחרת עושה כן בימי שני של השבוע וכו'. אני ומאות אברכים אחרים (אם היו הוריהם עשירים או עניים) נאלצנו לסעוד שתי סעודות חינם מדי יום על שולחן אחר. העדפנו, כמובן, למצוא תומך עשיר, או לפחות בעל־בית מן המעמד הבינוני, שהיו לנו סיכויים לטעום אצלו אוכל משובח יותר. אך לרוב היו אלו משפחות עניים שפירנסונו. ברם, יש לציין כי לכבוד השבת היה אפילו המארח העני ביותר שלנו דואג שיהיו על שולחנו דגים ובשר עוף, חלות לבנות, יין לקידוש ונרות דולקים — כמיטב המסורת.

איתרע מזלי וגורשתי מן ה"ישיבה" הזו על ידי ריש־מתיבתא שלי (שבביתו לנתי), לאחר שתפסני בקריאת ספרים אסורים ובלימוד הלשון הרוסית. ידיעת שפה אחרת, פרט ללשון הקודש, היתה אסורה בהחלט. אחרי שהורחקתי מה"ישיבה", הצטרפתי לתנועה המהפכנית הרוסית.

אבי ואמי

גם אבי חבש ספסליהן של כמה "ישיבות" ואפשר שהיה מוסיף ללמוד ב"ישיבה" כל ימי חייו לולא מקרה שאירע לו. ואותו מקרה כך אירע.

אמי, שהיתה בת למשפחה משכילה ואמידה, הגיעה לפרקה. לפי נוהג הימים ההם, נסע אביה ל"ישיבה" הטובה ביותר וביקש מאת ראש־הישיבה שיבחר למענו באברך הדגול ביותר שבין תלמידיו, להיות חתן לבתו. האברך הנבחר לא היה דווקא מי שהיה מסוגל לפרנס משפחה, אלא עילוי בטלן, בקי בתורה, בש"ס ובפוסקים. חותנו היה תומך בו כל ימי חייו. כך נהגו גם עם אבי. לאחר שנבחר על ידי ראש־הישיבה, בזכות תורתו ויחוס אבותיו הלמדנים, הסיעהו סבי להציגו בפני הכלה ולהתפאר עמו בפני יקירי עירו. אמי היתה מספרת שהתעלפה למראה אותה "מציאה", אברך חתום־זקן, שהציגו בפניה. בניגוד לאביה שומר הדת, היתה אמי אשה משכילה ומתקדמת. היא שמעה ארבע לשונות וקראה רומאנים ואף ספרי שירה בגרמנית, פולנית, רוסית ואידיש. אם אף־על־פי־כן נישאה לאבי, לא עשתה זאת אלא מחשש שמא יהיו סיכוייה גרועים יותר מאלה שזכתה בהם. האברך, כיוון שנשא אשה, חזר ללמוד תורה.

ר' דניאל בראמסון

מושג זה של "אכילת ימים" כל העת על שולחן החותן, נתרוקן עד מהרה מתוכנו הממשי. בימים ההם היה רכוש היהודים נתון לחסדם ולשרירות־לבם של ה"פריצים" ורכושו של סבא נידלדל עד מהרה. כיוון שכך, אחזה אמי במושכות הפרנסה ובעזרת שני מקצועות שרכשה לעצמה, קיימה את ילדיה ואת בעלה במידה מסוימת של כבוד.

עיסוקיה של אמא

המקצוע האחד היה כתיבת בקשות, מכתבים ותלונות למושל הכללי בוורשה, או לפקידות הגבוהה, בשביל אזרחים שפנו לשם בעניינים אישיים, או בענייני הקהילה. רובם לא

ידעו לכתוב בלשון זרה. מרבית הבקשות הופנו לשלטונות הצבא, כדי לשחרר משירות־חובה את הבנים, שאבותיהם שילמו בעבורם שוחד לפקידות הרוסית הגבוהה. פעמים היה הצעיר גוזר על גופו אפילו נכות קלה, כגון כריתת אצבע, או גרימת חרשות באוזן אחת (ביציקת כספית אל תוך האוזן).

בשל קשריה עם הפקידות וידיעת הלשון הנכרית, עסקה אמא גם בהברחה — (הוא הוא "מקצועה" השני). היא היתה "מעבירה" אנשים לגרמניה, בדרכם לארצות אמריקה (את דרכוניהם היתה אמא מוסרת לי והיינו משתמשים בהם לתועלת התנועה המהפכנית). בין היתר הבריחה אמי לרוסיה סחורות שונות מגרמניה ובעיקר חצאיות, שנהגה ללבשן על גופה. זו על גבי זו, עד שנראתה עגלגלת ותפוחה כחבית. ככל שאני זוכר אותה, היתה עסוקה בנסיעות. היא נהגה לחצות פעמיים ביום את הגבול הגרמני (בהבריחה לשם, תוך כדי כך, סיגריות רוסיות יקרות). אבי לא השתכר מימיו אף לא קופייקה אחת. בריתו עם תורת משה היתה ברית לימוד ובטלה כאחד. הוא ידע בעל־פה את כל פירושי הרמב"ם והרמב"ן, וש"ס ופוסקים היו שגורים על פיו כמו על פיהם של רבנים וגדולי תורה. בני עיירתנו נהגו בו כבוד.

במידה מסוימת היה אבי גם מתימטיקאי. הוא טרח ועמל באהבה ללמדני חשבון ואני למדתי ממנו תורה זו על בוריה, עד שנעשיתי בה "שם דבר" באמריקה. הגעתי לדרגת יועץ כלכלי ידוע־שם בענייני בורסה. לא ידוע לי מאין למד אבי כל אלה, מאחר שה"ישיבה" אסרה על לימוד מקצועות חילוניים. קרוב לודאי שרכש לו חוש זה מתוך עיון מרובה בספרי המיסתורין שבהם עסק, בניגוד לאזהרתם החמורה של הרבנים החרדים, כי ספרים אלה אסורים בקריאה. היתה זו גאוותו הגדולה של אבי, כשידע לחשב מראש באיזה יום יחול ראש־השנה, או יום־הכיפורים, כעבור אלף שנים.

ילדות — ללא חדווה

ילדות לא היתה לי כלל. מעולם לא שיחקתי משחקים ולא עסקתי בספורט. בלא חדווה ובלא עניין עברה תקופת הילדות על כל בני גילי בעירנו. רוב הימים הייתי מוזנח ורעב. בן ארבע שנים בלבד הייתי, כשהתחילותי לומד תורה ושאר לימודי קודש ב"חדר" צר ואפל. בזכרוני איני קושר את שנותי שביליתי ב"חדר" בשירים וריקודים וצעצועים. רק ה"גויים" שיחקו אז ושרו ושרקו. ילד יהודי היה שר או רוקד לעתים רחוקות — אי־אפשר היה לו לשכוח שבן־גולה הנהו. חונכנו לפחד מפני כלבו של ה"גוי". ה"חדר" לא היה אלא אחד מחדרי־מגוריו של ה"מלמד" ובני משפחתו. ה"מלמד" עצמו, שהיה טיפוס של לא־יוצלח, חינך אותנו ביד קשה ולא חסך שבטו מעכוזינו. כמה מ"מלמדי" היו בעלי־מום, גיבנים, פיסחים וכיוצא בהם. לרוב היו אלה נשמות ערטילאיות ותלויות על בלי־מה, או מיסכנים שהציקו להם נשותיהם מחמת מחסור והגורל התאנה להם מכל עבר. משום כך היו מפיגים כעסם ופורקים מכאובי־מיסכנותם במכות אכזריות, שכיבדו בהן את תלמידיהם. הצרה היתה שגם ההורים חשבו, כי הרצועה היא אמצעי־חינוך מלמד מוסר ומאלף דעת.

כבן חמש או שש הייתי כשהיה ה"מלמד" מעירני בטרם־שחר, כדי לקחתני ל"חדר". ואחר־כך היינו סובבים בחוצות העיר ומעירים את שאר התלמידים. הלילות חשוכים היו וצוננים — לילות חורף טיפוסיים של צפון פולין. הכפור וצינת השלגים היו חודרים לעצמותינו. סעודת שחרית לא היינו סועדים לפני תפילה בציבור שערכנו ב"חדר". רק

לאחר התפילה היינו נשלחים הביתה לחטוף ארוחה קלה. ככלות הארוחה היינו חוזרים ל"חדר", להמשיך וללמוד עד שיחשיך היום. שיעורי ב"חדר" נמשכו שנים־עשר חודשים, תמימים כסדרם ומוספים כהילכתם. שום חופש לא ניתן לנו, פרט לימי חג ומועד.

זכרונות נעימים לא נותרו לי מימי ילדותי. מעולם לא צילמו אותי. מעולם לא פינקוני ולא נשק לי אדם מימי. אבי היה תלוי תמיד בין שמים וארץ, ואמי טרודה ומועסקת ב"מסעיה" לגרמניה פעמיים ביום.

במרוצת השנים, באמריקה, נעשיתי אני התומך היחיד בהורי. בשנת 1930, כאשר ביקרתי בביתם שבפולין, ניגשה אמי לילה אחד למיטתי וביקשה ממני שאתיר לה לחבקני. הדבר נגע אל לבי ובכיתי כתינוק. היא אמרה שהיתה טרודה מדי כל ימיה, מכדי לעשות זאת בעודני ילד. רק אז הבינותי עד מה אחרה וכמה הפסידה בחייה, מאחר שאני עצמי כבר הייתי אב לשתי בנות.

לאחר עשותי מספר שנים באמריקה, ובשוך רוח המהפכנות שבקרבי, "חזרתי מעט למוטב" והחלטתי לפצות את הורי על הצער וה"חרפה" שהבאתי עליהם בעבר (הייתי אסור שש פעמים). העניקותי להם סכום כסף ושלחתיו אליהם. מכיוון שאמי לא יכלה להשתמש בכל הסכום ששלחתי לה, השקיעה את היתרה הגדולה במשכנתאות לחסרי־יכולת. לאחר מלחמת העולם הראשונה ירד מאוד ערכו של הרובל הרוסי. מחיר כיכר לחם האמיר לאלפי רובלים. ההלוואות שנתנה, הוחזרו לה אמנם, אלא שלכסף לא היה כבר אז כל ערך. כל מה שהשיגה ידה לקנות בכספה, לא היה אלא כיכר לחם שחור.

במחתרת — בתנועת המהפכה הרוסית

לאחר שבתי כאסיר מדיני בכלא, ברוסיה של שנת 1907, ושמא דווקא מתוך מה שדנוני אז למאסר־יחיד, יצאתי מחושל שבעתיים בתיאוריות המהפכה משהייתי בעת האסרי. עם מנת המזון, שקיבלתי שלוש פעמים ביום בעד האשנב, הוגנבו חדשותיה האחרונות של התנועה, וכן ספרות מהפכנית לקריאה. הסוהר, אשר ידע (כאשר ידעתי גם אני עצמי) שאני מועמד לתלייה כתום ששה שבועות, דאג לצרכי וסיפק לי ידיעות בסתר מחברי בחוץ. הוא המציא לי אפילו פצירות קטנות ודקות לשוף ולנסר בהן את הסורג ולנסות להימלט, כפי שנהגנו לעשות בבתי־הכלא הקטנים. אבל בבית־כלא מרכזי זה היה הדבר בבחינת דמיון שוא. כאשר טיפסתי על השולחן והצצתי מבעד לאשנב הקטן, שמעתי שריקת כדור מרובהו של זקיף־המשמר, שפגע בחלוני. איום זה לא היה בו כל צורך. ימים מעטים לאחר שנשלחתי לצילום, הנהוג לפני כל ביצוע גזר־דין מוות, שינה השוטר (שהאשימני כי אני הוא שהיכיתיו על ראשו ושדדתי נשקו ממנו) את עדותו ושוב לא הצביע עלי כעל הנאשם. סבורני שעשה זאת לאו דווקא מחמת נקיפת המצפון, אלא כתוצאה מביקור־לילה אחד, שערכו בביתו כמה מחברי והודיעוהו במפורש, כי־אם לא יסוג מהאשמתו, יוציאו עליו דין מוות בשם המפלגה הסוציאל־רבולוציונרית. הם הציגו בפניו (פרט לנשקם) את הפקודה בכתב מאת המפלגה ועליה חותמת־השעווה.

מנקמת זרועה הארוכה של חותמת־שעווה זו פחד השוטר מאד. סופו של דבר, הגיעו הדברים לידי כך שהשוטר שלי החל מבקש על חייו ונכנע לאולטימאטום, אשר על פיו היה עליו לשנות האשמתו ולא לזהותני במסדר. הוא קיים הבטחתו. בחצות העירני הסוהר וקרא בפני מברק מטעם שר־הפנים סטוליפין שבפטרסבורג, המצווה לשחררני מיד. שערי

הכלא נפתחו בפני. לא איבדתי זמני, כמובן, ונפגשתי מייד עם חברי. כבר למחרת המשכתי בפעולתי במחתרת.

קולנה — הבסיס לפעולה המהפכנית

המפלגה (הסוציאל־רבולוציונרית) הטילה עלי להבריח נשק וספרות מהפכנית מגרמניה, דרך גבול פולין, שהיתה אז חלק מרוסיה־רבתי. וקולנה היתה עיר־הגבול. בתפקיד זה עזרה לי, במידה לא מעטה, אמי זכרונה לברכה, ולאו דווקא משום שרחשה אהדה לפעולותי המהפכניות. כיוון שהיתה אמי בקיאה בעסקי הברחות יותר ממני, היו סיכויי כשלונה מעטים יותר והסכנה בשבילי ליפול בפח פחותה. משהועברו הנשק והספרות האסורים את הגבול, היינו אני וחברי הצעירים מובילים את הסחורה המוברחת ב"דורושקה" (כרכרה) בעלטת הלילה מהלך עשרים מיל. היינו מהלכים בצידי דרכים ובין יערות, כדי שלא להיתקל בחוליות־ביקורת ובעמדות־חיפוש. במקומות יעודים מראש היינו פוגשים בדורושקות עמוסות נהוגות בידי מהפכנים מזוינים, שנטלו מאתנו את מטעננו המסוכן ושלחוהו הלאה משם, למפקדות הראשיות בוורשה ובביאליסטוק. זו היתה המשימה בלילות ללא ירח. בלילות של ירח מלא היינו מסתננים לכבישים ושודדים נוסעים וקרונות־מטען, נוטלים מן הנוסעים העשירים את כספם שלהם ואת כסף הסוחרים שהובילו עמהם ואשר נועד לקניית סחורה בעיר. לאחר ש"מנינו" הכנסותינו לאור הירח, נתנו לנשדדים קבלות רשמיות, חתומות בחותמת הגומי של המפלגה, והבטחנו להם כי מייד לאחר המהפכה יקבלו כספם בחזרה בצרוף ריבית.

מקור הכנסה נוסף למפלגה היה איסוף תרומות מבעלי תעשייה ואנשי־מסחר. תרומות אלו אספנו בעת היריד ומסרנו תעודות "מעבר בטוח" לרוכבים שהובילו עדרי סוסיהם מן היריד לגרמניה, חלף המענקים ש"קיבלנו" מהם. מבצע זה התפתח במשך הזמן לעסק סדיר, כי המפלגה היתה תמיד זקוקה לכסף לשם הדפסת ספרות או לשם קניית נשק מגרמניה או כדי לשלח תועמלנים לערים השונות. (חלק מהכסף המוחרם בצורה זו, בתוספת המלקוח ש"לקחתי" מן הזהב שבשידת אמי, נועד לפתיחת ספרייה ציבורית בעירי, שהיתה קיימת עד שעלתה באש, עם בוא קלגסיו של היטלר.)

לא קיבלנו מהמפלגה אפילו פרוטה אחת מן הכסף המוחרם, לבד מן ההוצאות שנגרמו, כמובן, ולבד מן המעות שקיבלנו לשימושנו האישי.

שחרור אסירים והברחתם לגרמניה

התפקיד שמצא חן בעיני יותר מכל היה שחרור אסירים מדיניים מבתי־כלא קטנים. לרוב סיפקה המפלגה דרכונים מזויפים למהפכנים פעילים. עתים היינו מקבלים ידיעה מן המשטרה (חלף 30 שקל־כסף כנהוג), מתי עתיד משמר צבא ללוות את האסירים.

היינו משחררים את האסירים בכוח. הצעד השני במשימתנו היה להבריח את החברים המשוחררים לגרמניה, לשם מנוחה ועד יעבור זעם. היתה זו אמי שדאגה להברחתם ולסידור שאר העניינים הכרוכים בכך, כגון מציאת מקומות לינה באותה ארץ.

תפקידי, עם חברי, היה לחטוף את האסיר מידי המשטרה, בהימצאו בדרך, בין כלא לכלא. פעמים רדפו אחרינו, אבל רגל סוסי היתה תמיד על העליונה והיו זוכים במירוץ. פעם גילתה המשטרה בית־דפוס בלתי ליגאלי שהיה שייך לקבוצה טרוריסטית בביאליס־

טוק. במקרה זה ניצלתי אני בדרך נס כמעט, כי אילו תפסוני היה דיני "תלייה בצואר עד צאת הנשמה". אלא שהצלחתי להערים על המשטרה ונמלטתי.

באותו לילה עזבתי את ביאליסטוק. הגעתי לאמריקה מפולין בשנת 1907. לבד מחמשה־עשר דולר שנדרשנו להביא על פי החוק, הבאתי לשם את גופי החולה והחלש. לא לשם עשיית ממון באתי לאמריקה, כרוב המהגרים האחרים, אלא כדי ללמוד ולקנות דעת, כדי שעם בוא יום המהפכה הרוסית אוכל להביא תועלת כבעל נסיון.

ב"עולם החדש"

במשרתי הראשונה בניו־יורק השתכרתי שלשה וחצי דולר לשבוע. את המשרות הייתי מחליף כמעט מדי שבוע, בין אם ברצוני ובין מחמת פיטורים. לאחר שהתנסיתי בשורה ארוכה של משרות בנות שבוע וחצי שבוע, החלטתי ביאושי להתגייס לצי ארצות־הברית. אבל אחד מידידי הישנים מתקופת המהפכה מנע ממני לעשות צעד אנטי־מרקסיסטי כזה. הוא העמיד לרשותי מייד את כל חסכונותיו בסך 25 דולר, עד שאמצא לי עבודה פרולטארית מתאימה לאידיאולוגיה שלי.

החילותי מנסה מקצוע כלשהו, שיאפשר לי להשתכר למחייתי. כמה מידידי המליצו על תעשיית סיגאריות. סיימתי השתלמותי, אבל נוכחתי שאין להשיג מקום עבודה. נסיוני השני היה בשטח הרוכלות. השגתי סל עם מצרכים שונים והייתי הולך מבית לבית אצל המהגרים החדשים למכור סחורתי. אולם חיש מהר נסתיימה הקאריירה שלי כרוכל. קיבלתי עבודה בעסק למכירת חומרי בנין לקמעונאי. אני חייב הייתי להסיע את החומרים ממחסניהם של הסיטונאים אל חנותו. כדי לשכור סוס ועגלה צריך היה לשלם דולר וחצי ליום, ואילו אני עשיתי עבודה זו בהרתמי לתלת־אופן ובמושכי אותו כל הדרך, על חשבון שרירי העלובים, במחיר שלושה וחצי דולרים לשבוע. לאחר שנת עבודה באותו מקום נוכחתי לדעת שטיפחתי שרירים חזקים, רכשתי ידיעה באותה מלאכה מפרכת־עצמות ואף למדתי אנגלית. כעבור זמן מה הצעתי למעבידי, שנתחיל במכירה סיטונית לחנויות קטנות. ארזתי מזוודתי ומלאתיה דוגמות־מוצרים ויצאתי לדרך. ערב ערב הייתי חוזר לחנותו של ה"בוס" ובאמתחתי כמות ניכרת של הזמנות.

קיבלתי העלאה במשכורת. אך באתי בריב עם בעל־העסק, משום שדרש ממני שאמשיך בעבודתי מ־7 בבוקר עד אחרי חצות הלילה. עזבתיו. זמנים קשים עברו עלי אז. ניקיתי את ערימות השלג ברחובות ניו־יורק, יחד עם כמה אלפי יחפנים אחרים. חילקתי עתונים מבית לבית, כשאני רכוב על אופניים. אחר כך הייתי סוכן־נוסע על פני רחבי ארצות הברית. קיבלתי הזמנות לחלקי־מכוניות. לאחר שמעבידי פיטרני, משום שדרשתי העלאה, לא היתה לי ברירה אלא להתחיל לעסוק באותה עבודה באופן עצמאי וליהפך למתחרה שלו.

הנה כי כן היו אלה כמה שלבי מעבר — ממוכר־עתונים לנער שליח, גורף שלג, "סוס" לשכירות — ועד לראשות כמה חברות־חרושת של חלקי מכוניות, ועד ליועץ כלכלי וסופר ובעל פטנטים במכונות חדשות ובהמצאות שונות.

לאחר ארבעים שנה באמריקה — לישראל

משקמה מדינת ישראל אמרה לי רעייתי: "הגיעה השעה שנתחיל ליהנות מן החיים". הפלגנו ארצה־ישראל. הגעתי לכלל הסכם עם קיבוץ ישראלי על סדרי השתכנותי בתוכו.

קנינו מכונות באמריקה, הבאנו אותן אל הקיבוץ והקימונו בו בית־חרושת בעל מימדים ניכרים, לפי מושגי הארץ. להלכה הייתי שותף למשק. אולם למעשה היה זה תשלום מראש לכל ימי חיינו עבור חדר־מגורים, כלכלה וכל דבר אחר שמסוגל קיבוץ ישראל ליתן לחבריו הצעירים.

שמא תשאלו אותי: מה עלה בגורל בתך בת השש עשרה, זו שנולדה באמריקה? האם הסכימה לוותר על חנות המטעמים בקרן הרחוב, עם מיני הגלידה שנמכרו בה, עם העתונים המצוירים ועלוני הקולנוע? האם הסכימה לוותר על דירתנו היפה על שבעת חדריה, ועל נוה־הקיץ שלנו, שצפה אל אגם רחב ידים ומיוער מסביב, אותו נוה־קיץ נוח ורועף מרגוע בן עשרה חדרים, אשר בו גדלה שנים על שנים? האם ויתרה עליהם בשל מיטת ברזל פשוטה ומוחלדת בצריפון של קיבוץ, שיש בו רק חדר אחד, לארבע נפשות — כן, חדר קטן אחד, גדוש עד אפס מקום בשולחן וארבעה דרגשים? ההסכימה לוותר על שיעוריה בפיסול, בציור ובמחול קלאסי ולהשקיע את מרצה פתאום במלאכת החליבה של שתים עשרה פרות? ההסכימה אותה נערה חריפת־שכל, שסיימה לימודיה בבית הספר התיכוני, עם ציונים מעולים ביותר, לוותר על המשך לימודיה באוניברסיטה של ארצות הברית? אכן היא הסכימה. מתוך אושר רב הסכימה לוותר על כל המותרות שהזכרתי, כדי לזכות ולהיות חברת קיבוץ בישראל.

אם תראו את בתי מהלכת בקיבוץ, מה תגידו? — שהוריה אביונים, יושבי משכנות העוני. עלובה היא לאמה, מסכנה — ליולדתה. מכנסיה — טלואים, טלואיה — בלואים. אבל חלילה לה ליטול כסף מאביה (הנוהג עדיין לבזבז ממון רב על לא דבר) כדי להנות עצמה בזוג מכנסים חדשים. אותן 25 לירות שהיא מקבלת מן הקיבוץ אחת לשנה, כדמי־כיס וכגמול לשנת־עמל מלאה, היא נותנת במחיר טיול חד פעמי לאורך הארץ ולרחבה. אין היא איפוא חיה עם העם בלבד, אלא בין העם ובתוכו, יחדיו עם אותם עולים מרומניה ומפולין, מהודו ומפרס וממארוקו ומתימן ומעיראק.

מתוך הספר "מדניאל עד דניאל" טבעון, 1957

אברהם בר־אדון / חולון

זכרונות ילדות

(קולנה לפני מלחמת־העולם הראשונה)

אנשי עיירתנו צמחו וינקו מאות בשנים מהווי של עיירת גבול. הגבול הוא שעיצב את כלכלתה, המיוחדת לעומת כלכלת עיירות אחרות שבפנים הארץ. מקורות־פרנסה חשובים היו לה, אחרים מאלה שברחבי המדינה. מסחר בסוסים, דגים, וסחורות יבוא ויצוא מסוגים אחרים. ובצדם הברחות גבול, החל במשקאות וגמור בבני־אדם: יוצאי־צבא שברחו מן הגיוס, פושטי־רגל שנמלטו מנושיהם, פליטים שהיו נאלצים בתקופת הצאר "לגנוב את

הגבול". כל זה העסיק מספר ניכר של תושבי העיירה, אך גם סוחרים, חנוונים ובעלי־מלאכה היו אחוז לא־מבוטל של האוכלוסיה. ועלי לציין, כי "כלי־קודש" (רבנים, שוחטים, שמשים) היוו אחוז קטן ומבוטל.

קולנאים מהגרים לעת פרידה מחבריהם. קאלנער יוגנטליכע מיט חברים פארן עמיגרירן.
שמחה קרלנשטיין. וולוול ברנוביץ׳. אברהם־זליג קרלנשטיין.
קותיאל פרבוביץ׳. בצלאל־הרש רוזנבוים. יוסף חסדי. ברצ׳י כהן.

כשאני נזכר בכל אלה שבראשית המאה הנוכחית, צפים ועולים בזכרוני אנשים מופלאים מכל הסוגים ומכל המעמדות: נכבדים, פשוטי־עם, נחבאים־אל־הכלים, עסקנים, גבאים, ועוד. מלבד בית־המדרש ובית־הכנסת, הרי השוק הגדול היווה מקום־מפגש להחלפת דעות, לשיחות על פוליטיקה, לשיחות רכילות, להסחה מהלב, וכדומה.

נפגשים היו, כאילו באקראי, שלושה־ארבעה מתושבי העיירה, אך מייד צצו כמו מתוך האדמה שומעים־חופשיים ומרחיבים את המעגל — מעין פרלמנט בעמידה. חדשות היום והשבוע, ענייני פרנסה וכו׳ היו נטחנים בטחנת־עמידה זו. החלטות לא נתקבלו אמנם, אבל היה במפגשים אלה לא מעט מאמצעי של "הריגת" זמן מצד הרבה מתושבי העיירה בטלים ומשועממים.

עוברים לנגד עיני טיפוסים, שאני זוכרם משחר ילדותי (מלפני מלחמת־העולם הראשונה), החיים בזכרונותי וראוי להעלותם ולהזכירם.

הנה סאני מונק, בעל עיניים חודרות, טובות, מחייכות; מסתפק תמיד במימרה מסכמת, פסוק אחד קולע, אך בהומור וטוב־לב, וחסל.

הנה גדליה דער זייגערמאכער (השען), המספק "מעד" (תמד) לארבע כוסות של פסח. בעל־תפילה בימים הנוראים, תוסס תמיד.

הנה ר׳ שעפסל (סוקולובר) בעל המצח הגבוה. יהודי פיקח, למדן, בעל "כל נדרי", בעל־תפילה מלבב.

הנה ר׳ אברהמצ׳ה דער שמיד, שבגיל מופלג עוד היה מלמד את בעלי־המלאכה ופשוטי־העם ומשמיע להם פרקי "חיי אדם", הלכות ונוהגים, ליד השולחן הארוך שבפינה השמאלית בבית־המדרש.

הנה משה פאטיעס (קרלנשטיין) אשר מחייתו על מאפייתו, אך מקובל כ"בעל קורא", קורא בנועם־קולו את פרשות השבוע. בייחוד רבה שמחתו בשמחת־תורה, כשהוא פורש את טליתו על "כל הנערים" וקורא בהדגשה ובהתלהבות את הפרשה.

הנה מונץ שואב־המים, אשר ידי הילדים בו להרגיזו.

הנה הערצקה בעזשעס "המטאור" הבונדאי, שמקום עבודתו ביאליסטוק, אך היה מופיע מדי פעם לפקוד את תא ה"בונד" שבעיירתנו.

הנה מיילך־א־רוֹד (על משקל: מלך ערד), בגלל מלאכתו עושה עגלות ואופנים ועל שום גובהו הרב.

הנה שולחן החברה ש"ס, אשר ישובים סביבו מטובי הלמדנים שבעיירה: ר׳ זונדל ור׳ שעפסל ור׳ גדליה, ר׳ וועלוול רמבה ור׳ מאטיה ועוד רבים אחרים, ששמותיהם נמחקו מזכרוני. כשניים־שלושה מניינים יהודים מתדיינים ומתווכחים על סוגייה מסוגיות התלמוד, כששומעים רבים עומדים עליהם ומקשיבִים קשב רב לדברי הפלפול שבפי הלמדנים הבקיאים.

הנה הם הנפחים שבקצות העיירה ואנו הזאטוטים שמחים לרשות של "געבן א בלאז", למשוך במפוח הגדול שבנפחייה.

הנה מרדכי מענדל דער שוסטער, המרכיב על חוטמו את משקפיו, שמעולם לא היו שלמות.

הנה הם הסבלים, עניים מרודים, המצפים ליום הרביעי בערב, עת מובאת מלומז׳ה הסחורה בעגלות, לקראת היריד השבועי המתקיים מדי יום חמישי בשבוע.

הנה סבא ז"ל, ר׳ וועלוול יוסקס, אשר היה מכובד גם על גויי העיירה. ומעשה שהיה יוכיח. פעם ניתק גוי את "העירוב", שהיה קשור לגג ביתו. באותו זמן קרה שאחד מבני משפחתו חלה קשות. הגוי היה בטוח כי פורענות זו באה עליו בשל פגיעה בעירוב. הוא בא לבקש סליחה ומחילה על מעשהו הפזיז והבטיח חגיגית שלהבא אף ישמור על העירוב בכל השבתות ובלבד שייקשר לגג ביתו.

וראוי לספר גם מעשה אחר המאפיין את הווי העיירה. עקרת־בית האכילה את בחור־הישיבה ב"יומו" במטבח יחד עם המשרתת. משנודע דבר זה לסבי, שהיה אפוטרופסם של בחורי הישיבה, הפסיק לשלוח את הבחור למשפחה זו. האשה נפגעה קשות מהעונש. בנמקו את העונש אמר, שכשם שמתייחסים בכבוד אל התורה, כך יש להתייחס אל לומדי התורה.

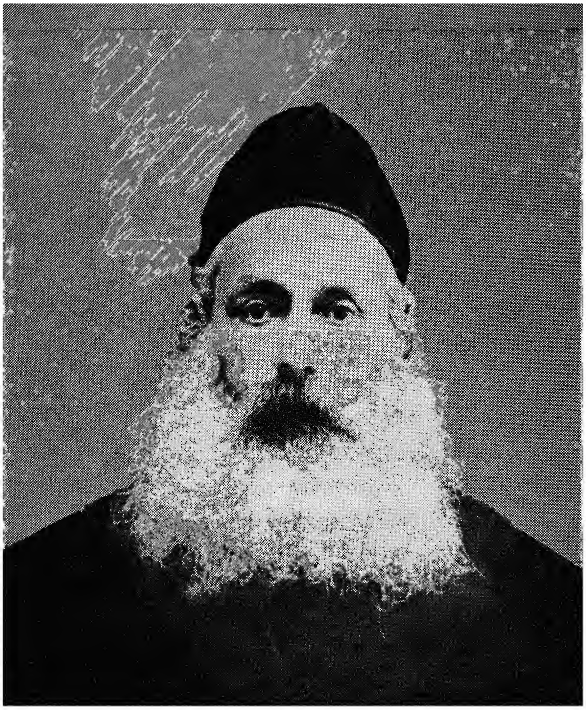
והנה בעל חנות־הספרים ספיר, אשר היכה אותנו בילדותנו בספרי "הניצנים" ו"הפרחים", ולא נאות להחליפם באחרים עד אשר סיפרנו לו את תוכנם. ומי שלא ידע, חזר עם הספר כדי לקרוא אותו באמת.

הנה משה מורגנשטרן "דער מילכיקער" (על שום היותו צמחוני), מלבד הבנות, שכן ב"חדרים" למדו בנים בלבד.

בית־הספר לבנות בהנהלתו של משה מורגנשטרן. די מיידל־שולע אונטער די דירעקשאפט
פון משה מארגענשטערן.
שייקה בריזמן (עומד מימין, שטייט פון רעכטס). משה מורגנשטרן (יושב באמצע, זיצט אין מיטן).
... מורגנשטרן (עומדת משמאל, שטייט פון לינקס).

הנה ר' שמואל רוזנפלד, דער גמרא מלמד, אשר בנים "מיוחסים" למדו אצלו תלמוד והוא הצטיין בכושר דידקטי רב.

ר' שמואל רוזנפלד

הנה הם הפורים־שפילערס, בראשם ר' מיכל מרקביץ' ואברהמל פאניץ', והלהקה שלהם המחופשת כהלכה והנערים נוהרים מבית לבית לשם איסוף כספים בשביל הכנסת־כלה.

מי ימנה ומי יספור את האנשים והאישים, שהיוו את הפסיפס הגדול והרבגוני של עיירתנו? "פני" העיירה, סוחריה, חנווניה, בעלי־המלאכה, הסבלים "מעמד המבריחים", העסקנים של החברות, העסקנים הפוליטיים, וגם העניים המרודים עוד מלפני מלחמת־העולם הראשונה — כולם חיים בזכרוני מימי ילדותי.

לא התעכבתי על חיי הרוח, על הכלכלה, על החיים הפוליטיים והססגוניים, אלא רק על מעט מן המעט מן הטיפוסים המלבבים, אשר כמה מונים מאלה שהזכרתי היוו את כלל תושבי עיירתנו.

ולסיום ראוי להביא את הסיפור הבא. סיפור שיש בו להראות את הדביקות של פשוטי־העם בעברנו ובעמנו. מעשה ברוכל סובב בכפרים (שמו, לצערי, לא זכור לי). הכפריים נטפלו אליו, שימיר את דתו ואז גם תקל עליו פרנסתו. בין הנימוקים היה גם זה: היות ואלוהינו כבר זקן מאוד, הרי מוטב להחליפו בצעיר הרבה יותר, בבן. "ובן כמה הוא הבן?" שאל הרוכל. "בן 1900 שנה עכשיו," אמרו לו. על כך ענה להם בהומור: "אם כך, הרי גם הבן כבר זקן מאוד. מוטב כבר שאחכה לנכד..."

יוגנט־יאָרן אין דער היימשטאָט

עס איז פֿרײַטיק צו נאַכט. נאָך אַ הייסן זומערדיקן טאָג איז אונדזער מאַמע פֿאַרמאַטערט פֿון צוגרייטן דאָס עסן און דעם טשאָלנט אויף שבת. אויך אונדזער פֿאָטער איז מיד פֿון זײַן אַרבעט. און קוים וואָס זיי עסן אָפּ, ווערן זיי אַנטשלאָפֿן בײַם טיש.

אָבער מיר, דאַן נאָך זייער יונגע, לויפֿן אַרויס אויפֿן גאַס, ווײַל מיר האָבן נאָך נישט פֿאַרענדיקט די דיסקוסיע פֿון נעכטן. און די דיסקוסיעס זײַנען געווען זייער הייסע. זיי זײַנען געווען הייס, ווײַל אונדזערע יונגע יאָרן זײַנען געווען אײַנגעוואָרצלט אין די געשעענישן פֿון יענער צײַט: מלחמות און רעוואָלוציעס. אַזעלכע שטורעמס האָבן נישט געקענט פֿאַרבײַגיין נישט אַרײַננדרינגענדיק אין אונדזערע מוחות. די נײַע ווינטן, וואָס האָבן געבלאָזן, זײַנען דערגאַנגען אויך צו אונדז.

די קאָלנער יוגנט, אין אַלגעמיין, האָט געלייענט אַ סך ליטעראַטור, אָבער אומלעגאַלע ליטעראַטור האָט געלייענט אַ קליינער טייל. און דער קליינער טייל האָט גרופּירט אַרום זיך אַרבעטער־ייִנגלאַך און אַרבעטער־מיידלאַך. מיר האָבן אַפֿילו דורכגעפֿירט אַ שטרײַק אין שנײַדער־פֿאַך, מיט אַ פֿאָדערונג פֿון 8 שעה אַרבעט. מיר האָבן געהאַט אויסצושטיין פֿון דער פּוילישער פּאָליציי און פֿון די בעלי־בתים. אויך די באַפֿעלקערונג איז נישט געווען פֿרײַנטליך צו אונדז, מיטן אויסנאַם פֿון אַרבעטער פֿון אַנדערע פֿאַכן.

די דיסקוסיעס, ווי געזאָגט, האָבן נישט אויפֿגעהערט, ווײַל אַ נײַע פּראָגרעסיווע אידעע איז שווער געווען אײַנצווואָרצלען אין אַ בירגערליכער יוגנט, ווי עס איז געווען קאָלנער יוגנט.

נאָכן אַרומשפּאַצירן ביז שפּעט אין דער נאַכט פֿלעגן מיר זיך אויסזעצן אויף דער באַנק נעבן אונדזער שטוב און אויסזינגען אַלערליי לידער. די פּאָליציי האָט אונדז פֿון אויג נישט אַראָפּגעלאָזט. סטאַכעלסקיס זון, וועלכער האָט זיך אויסגעלערנט ייִדיש, פֿלעגט אַלע ווײַלע פֿאַרבײַגיין און זיך צוהערן וואָס מיר ריידן און וואָס מיר זינגען. ער האָט געדינט אין דער פּאָליציי.

מיר פֿלעגן זיצן און חלום'ען פֿון אונדזער צוקונפֿט, וואָס האָט קיין אויסוועג נישט געהאַט, ביז עס פֿלעגט נעמען טאָגן. דער הימל פֿלעגט בלייכער ווערן. די פֿייגעלאַך אין די נעסטן פֿלעגן זיך נעמען רודערן און אַ שמעקאַכץ פֿון די בעז בוימער האָט זיך געטראָגן פֿון צמענטאַר איבערן גאַנצן שטעטל. די שטעטל האָט געדרימלט, אַזוי נעכטן, אַזוי הײַנט, אַזוי מאָרגן — ביז אַ מערדערישע האַנט האָט אַלץ אומגעבראַכט...

מקומות ודמויות

כיכר השוק

בטבורה של העיירה היתה כיכר רחבת ידים — כיכר השוק. גושי בתים וחנויות הקיפוה סביב ומאחוריהם הסתעפו רחובות וסימטאות שהובילו הישר אל זרועותיהן הפתוחות של השדות.

למעשה היתה הכיכר מרובעת, אך בני קולנה כינוה ה"מחבת" (פאטעלניע בלע"ז). כינוי זה בא לה מחמת הסיבובים האינסופיים, שאנו בני הנוער היינו סובבים בה עד לשעות המאוחרות של הלילה וכך הפכנו את המרובע למעגל ומכאן הכינוי "מחבת".

ה"יריד" או, יותר נכון, יום־השוק, היה מתקיים מדי יום חמישי בשבוע. אז נגדשה הכיכר דוכנים עמוסי מרכולת ועגלות הכפריים שהביאו את תוצרתם למכירה. רעש והמולה שררו בעיירה בימי השוק. מקח־וממכר קולני מילא את חלל השוק משעות הבוקר המוקדמות. הכפריים מוכרים את תוצרתם לסוחרים ועקרות־בית והרוכלים מציעים להם מכל טוב כשהמטבע מצויה בכיסם. במחצית השנייה של היום כבר שלטו בכיכר השיכורים. הכפריות עדיין ממששות בידיהן את הסחורה המפתה שעל הדוכנים ומקוות להציל מכיס בעליהן פרוטה נוספת לפני שתיעלם בכיס סינורו של בעל־המרזח. תוך כדי כך הן מספרות סיפורים ומעשיות על שדים ורוחות וגמדי־לילה המטילים פחדים שונים ומשונים בכפריהם. ומסביב מתרוצצים זאטוטים יחפים ועירומים למחצה ואוזניהם כרויות למעשיות הפלאים.

השדֵרונת (די אַלייקע)

שביל צר וארוך כמו סרגל נמתח בין הכנסיה הפרבוסלבית לבין החורשה. לשביל זה קראנו "השדרונת" (אלייקע).

ילדי העיר היו נוהגים לשחק שם. ילדים לעולם ילדים הם ותמיד משחקים אותם משחקים. עוד אני זוכר כיצד שיחקנו שם במחבואים, פלנט, כדור־רגל וכפתורים; והילדות שיחקו ב"קלאס". והנה אנו כבר "מבוגרים" ומסתכלים בלגלוג על הזאטוטים המשחקים באותם משחקים עצמם, ואילו אנחנו כבר מנסים את כוחנו בגילוף שמות בכתב קאליגראפי בתוך לב חצוי בחיצו של אֲמוֹר...

בשעות הערב המאוחרות של ימי קיץ היתה השדרה הומה מטיילים. כאן טיילו יהודים ככה סתם, להנאתם, אחר יום עמל. שואבים אויר צח ופוסעים עקב בצד אגודל כשהידים שלובות מאחור ומתווכחים על עניינים העומדים ברומו של עולם. נערים שובבים מתרוצצים על אופניהם ומפריעים לשיחה במעשה קונדס. כדור עף באויר וכמעט שפגע בראשו של

יהודי שקוע בויכוח חשוב עם שכנו. "שגץ שכמוך!" גוער היהודי בנער, החולף על פניו ברדיפה אחר הכדור.

לטייל סתם פירושו של דבר להגיע עד מגרש הכדורגל. שם מתמודדות לרוב קבוצות נערים יהודים עם נוצרים. המתח היה עולה כשהיהודים ניצחו ואז היה מסתיים המשחק במכות ויידוי אבנים.

חורשת הרופינאק

טיול אל חורשה זו היה כרוך בהעזה ובמאמץ רב. המרחק אליה מהעיירה היה רב. פקדוה רק זוגות צעירים וחבורות בני נוער או, ליתר דיוק, אלה מביניהם שנתברכו בנשמה רומנטית.

שם בצל עצי האורן הגבוהים היינו רגילים להתאסף קבוצות קבוצות, לשיר, להתבדר, להתווכח ולרקום חלומות נשגבים על עתיד טוב יותר.

החושניאק

במקום בו ניצבה טחנת־המים השתפך החושניאק על גדותיו ודמה לנהר רחב ידים. רק הנועזים ביותר היו עוברים מקום זה בשחייה. בימות קיץ לוהטים היו באים לכאן בני העיירה להשתטח על החול הזך ולרחוץ במי הנחל הצוננים.

בבואך לשטח הטחנה היה מקבל את פניך הטוחן עצמו ר' פייבל קפקה. היה זה יהודי גברתן, עטור זקן לבן ארוך ומעורר דרך־ארץ. פרנסתו היתה על טחינת הגרעינים שהכפריים הביאו לטחנתו. ברוב ימות השנה לא ראה פני יהודי. שנים רבות חי עם משפחתו בריחוק מהעיירה, בה שקקו חיים יהודיים. ורק בימות הקיץ היה זוכה לראות

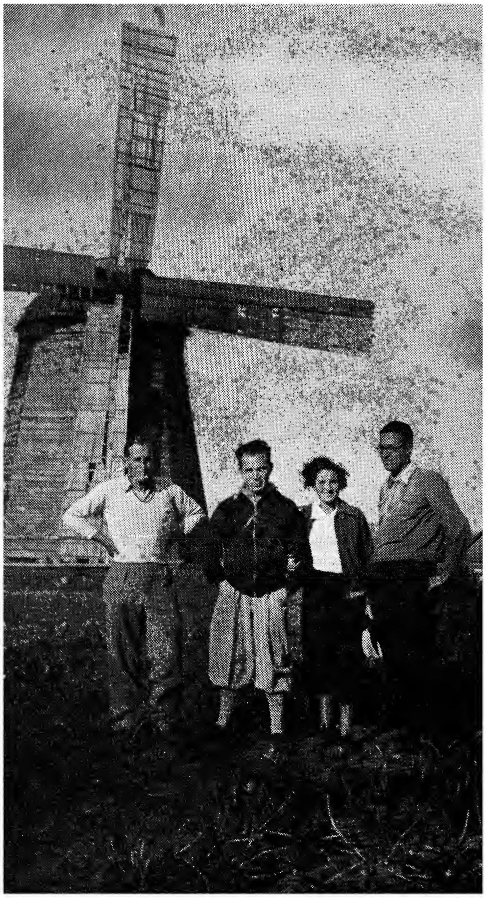

כביסה בנחל לאבנה. מען וואשט וועש אין טייכל לאבנע.

יהודים, שהיו מגיעים לכאן עם נשותיהם וטפם לערוך "פיקניקים" על כרי הדשא הנרחבים ולבלות בחיק הטבע.

בעינינו נראתה הטחנה כאחד מפלאי הטכניקה. גלגל עץ ענק סובב באיטיות בתוך המים הזכים ויוצר מעגלים שהולכים וגדלים לנגד עינינו עד שנבלעים במשטח המים החלק.

טחנת־הרוח, שהיתה שייכת לר' יעקב רובינשטיין וניצבה על גבעה בקצה השני של העיירה, היתה בטלה מעיסוק ברוב חודשי השנה. ורק בחודש אלול, עת התחילו לנשב רוחות עזים, היתה מתעוררת לחיים. ואז היה הטוחן גבה־הקומה נושם נשימה עמוקה ורועם בקולו העבה: "יידן, אז ס'קומט חודש אלול בלאזט אין בית־מדרש און אויך ביי מיר אין קעשענע." (יהודים, כשמגיע חודש אלול, נושבת הרוח בבית־המדרש וגם בכיסי.)

טחנת־הרוח של ר' יעקב הטוחן. די ווינט־מיל פון ר' יעקב דער מילנער.
משה'ל שקלניביץ'. בתיה הורביץ. פישל הורביץ. שמחה שקלניביץ'.

שונה לגמרי היתה ה"לאביאנקה". היה זה נחל קטן ופזיז, שהפריד בין תחומי המגורים של היהודים ושל הנוצרים. היו תקופות בהן הצטמק הנחל ונהפך לשלולית צרה, וחופיו היו לשטח בוצי עליו צמחו קנה וסוף ושיחי ערבה. אנו, נערי העיר, היינו חותכים לנו קנים ומתקינים מהם צפצפות או שהיינו קוטמים ענפי ערבה ומגלפים לנו מקלות. הכפריים היו מייבשים את הבוץ בתבניות ומפיקים ממנו חומר־הסקה — כבול (טורף בלע"ז).

בשעות הערב היינו נוהגים לעבור לצדו השני של הנחל, על פני גשר העץ שנמתח עליו, נכנסים לבתיהם של השכנים הנוצרים ומתכבדים בכוס חלב טרי שזה עתה נחלב.

נשות הסביבה והכובסות היו מביאות את הכבסים לנחל לשטיפה אחרונה ולאחר מכן פורשות אותם על כרי הדשא לייבוש. ואז היתה הכביסה מלבינה כשלג ממש.

גויים של שבת, משומד ובוֹלעק הכרוז

מארישה ה"שמנה" היתה לובשת כחצי תריסר חצאיות צבעוניות שמתחתן היתה מבצבצת חצאית לבנה מעומלנת מקושטת בתחרים. היא היתה נוהגת לומר: "מה שיפה, צריך להראותו לבני־אדם!" למעשה היו אלה בגדי השבת שלה, בהם היתה מופיעה בבתיהם של יהודים להסיק תנורים, לכבות נרות ומנורות ולחמם תבשילים.

תמורת שירותים אלה בשבתות וימי־חג היתה מקבלת דגים ממולאים, חלות, שטרודל ממולא תפוחי־עץ ומטעמי שבת אחרים.

בבתי היהודים ציפו למארישה בכליון־עינים. אם קרה ולא פקדה בית זה או אחר בשבת קודש, נגזר על המשפחה לאכול אוכל קר ולרעוד מקור. ולמען לא להפר את עונג השבת בבתי יהודים, גייסה מארישה גם את שתי בנותיה ואז הספיקו לעבור על פני כל בתי היהודים, להביא עמן חום ולצאת ברווח משולש.

טאָמעק ה"ממזר" נחשב אף הוא לגוי "של היהודים", לא רק בשבתות אלא בכל ימות השנה. הוא דיבר אידיש כאחד מאתנו ולפעמים גם לימד הלכות "אידישקייט" ליהודי עם־הארץ.

מלבד מלאכות של שבת היתה פרנסתו על ציד כלבים עזובים והוצאת זבל מהחצרות. היה זה גוי עליז ושמח בחלקו, תמיד מפזם שירים אידיים ומשעשע את הילדים בתנועותיו המצחיקות.

עיירתנו "התברכה" במשומד אחד בלבד. הוא נשא לאשה גוייה וגר עמה ב"לאבנעס", איזור מגוריהם של הפולנים, שמעבר לנחל הלאביאנקה. ילדים לא נולדו לו והוא היה מסתובב בין היהודים מוחרם ומנודה כשעולמו חרב עליו. ליצני העיירה אמרו עליו: כשם שלא היה לו ליום שבת, אין לו עתה ליום ראשון.

בוֹלעק הכרוז היה נמוך־קומה ושפם מחודד מזדקר מעל שפתו העליונה, כמנהג האצולה הפולנית, אך לו, שלא אציל ולא בן אצילים היה, הוסיף מעט תקיפות בשעה שהיה מוסר את הודעותיו לבני העיירה.

כאשר בוֹלעק צלצל בפעמונו, היו הכל רצים בבהלה, מקיפים אותו במעגל ומחכים לחדשות שבפיו. אחר שהעיף מבט חודר על פני קהל הנאספים, נשם נשימה עמוקה והיה מתחיל קורא מהנייר את ההודעות. ברוב המקרים היה מתבלבל בקריאתו והופך את היוצרות. אנו הנערים היינו פורצים בצחוק קולני ובורחים מן המקום, ואז היה רודף

אחרינו ומאיים בפעמון שבידו. ורק אחר שהתיאש מלתפוס אותנו, היה חוזר אל מרכז המעגל וממשיך לקרוא כשהוא מתבלבל עוד יותר מחמת הרוגז שאחזו.

תושבי העיירה התרגלו לבולעק והוא נהיה לחלק בלתי נפרד מנופה. וגם לאחר שההודעות היו מופיעות בדפוס ומתפרסמות על לוח־המודעות, המשיך למלא את תפקידו מבלי שיעלה על דעתו של איש לבטל את ״כהונתו הרמה״ של בולעק הכרוז.

אשת הסנדלר המרפאה חולים והרוקח רובינשטיין

אשתו של ר׳ בער לייזערקע הסנדלר היתה קטנטונת, כחושה ומצומקת — עד שלחידה היה בעיני הבריות, שאישה זו יש לה כוח להלך על פני האדמה. אך כל מי שנזקק לעזרתה, וכאלה היו רבים בעיירה, נוכח לדעת שכוח רב טמון בידיה המצומקות.

שאר בני הבית, בעלה וילדיה, אף הם לא מן הגברתנים היו; כולם נמוכי־קומה ורזים כמו גרוגרת דר׳ צדוק. אבל גם גופיהם הכחושים דרשו פת־לחם ותבשיל חם, ולאלה לא הספיקו רווחיו של ר׳ לייזערקע. ואשתו, היא ה״עזר שכנגדו״, היתה ממלאה את החסר. פרנסתה על ריפוי נפגעים וכל מיני חולי. והיה אם נקע מישהו יד או רגל, או איבר אחר שבגופו, יפנה מייד לאשתו של ר׳ לייזערקע והיא תופסת בשתי ידיה הקטנות את האיבר הפגוע ובתנועות זריזות מחזירה אותו למקומו. אפילו הרופאים שבעיירה העריכו את מומחיותה ולא אחת קרה שהם עצמם הפנו חולים אליה. אך לרוב חסכו מעצמם בני העיירה את הטורח לפנות תחילה לרופא, ובמקרים של נקע פנו ישר לאשת הסנדלר. ואם היה צורך בהרכבת עלוקות, בכוסות־רוח או מסאז׳ים, ידעו הכל שאיש לא יעשה זאת טוב יותר מאשתו הקטנה של ר׳ בער לייזערקע הסנדלר. בני העיירה לא קיפחו את אשת הסנדלר ושילמו לה בעד שירותיה בעין יפה. וכך התפרנסה המשפחה מעט מתיקון נעליים ויותר מתיקון כל מיני פגעי גוף. (בנם הצעיר יעקב קולינסקי ז״ל נהרג בתאונת־עבודה בארץ.)

רובינשטיין הרוקח היה דמות יוצאת־דופן בעיירה. בבית המדרש ראוהו רק אחת לשנה: בליל ״כל נדרי״. פניו תמיד מגולחים למשעי ולבושו מודרני ומגוהץ, כאילו רק זה עתה יצא מבית האופנה. לבנו היחיד היתה אומנת נוצרייה ולנער אין שפה משותפת עם נערי העיירה, כי הוא דובר אך ורק פולנית. גם רובינשטיין עצמו אינו מרבה להתערב עם בני העיירה, אך למעשה היהודים הם המתרחקים ממנו ומסתכלים עליו מגבוה, כי הוא בעיניהם מתבולל שאינו ראוי לחברתם. לעולם לא קרה שיהודי ייכנס לבית־המרקחת שלו ככה סתם לשם שיחה. אך כאשר זקוקים היו לתרופה היו באים לקנותה בבית־המרקחת של רובינשטיין ולא אצל הרוקח הפולני, כי אף שמתבולל היה העדיפו לקבל את התרופה מידיו ולא מידי ה״גוי״.

זכורני שלא ברצון הייתי ממלא שליחות, כשאמי היתה מטילה עלי להביא תרופה מבית־המרקחת של רובינשטיין. תמיד נדמה היה לי שאני מפריע לו בעיסוקיו המסתוריים, כשהוא עומד מופנה עם הגב לדלת הכניסה, מעביר בקבוקים ממקום למקום, מחשב ומסכם משהו בעיפרון עבה על גבי הפתקאות שעל הבקבוקים. וכאשר היה מפנה אלי סוף־סוף את פניו העגולים, היה נרכן מעל לדלפק, צובט לי בלחיי ושואל: ״נו, ומה אומר הדור הצעיר?״ — בחלתי בשאלתו הלגלגנית, שכאבה לי לא פחות מאשר צביטותיו.

בית הבד של ר׳ גרשון

ר׳ גרשון ״דער אָלעוּוניק״ קראו לו בעיירה, ובטוחני שרבים אף לא ידעו את שם משפחתו. בגדיו היו תמיד משומנים, ספוגים ריח של שמן חריף. אפילו מגפיו הגבוהים לא ידעו מעולם ברק צחצוח של משחה, כי גם הם היו תמיד דהונים.

ר׳ גרשון היה גבר חזק בגופו. בלכתו ברחוב רגיל היה להישען על מקלו. הוא לבש בגדים ארוכים וחבש כובע עגלגל, כמנהג אחינו בני־ישראל בתפוצות הגולה של מזרח־אירופה, והיה בעל זקן ארוך, שהטביע עליו במיוחד את חותם היהדות.

פרנסתו היתה על בית־הבד הפרימיטיבי שלו, אשר שכן בדירתו ברחוב זאביילסקה. אדם שנקלע לרחוב זה והתקרב לדירתו של ר׳ גרשון, הריח כבר מרחוק את ריח השמן. הכול אצלו היה ספוג שמן: הקירות, הרצפות, האויר שמסביבו, והעיקר — הוא, ר׳ גרשון עצמו. רגילים היינו לומר: אצל ר׳ גרשון אפשר לעשות סקי במגלשיים ולהחליק בדירתו ללא שלג.

הוא ייצר שמן־מאכל פשוט. החומר הגלמי היחידי שלו היו גרעיני־פשתן שסיפקו לו הכפריים מן הסביבה. ר׳ גרשון היה הכימאי, מנהל המעבדה והעושה את כל־המלאכות. תהליך העבודה שלו היה פשוט בתכלית. הגרעינים נשפכו לתוך ארגז גדול. בעזרת מוט־עץ, שנתקע לתוך ציר בצינור־ברזל עבה, היה ר׳ גרשון מסובב את המוט בתוך הציר סבוב והלוך, במשך ימים ולילות, הלוך וחזור... עד אשר הגרעינים הללו נשחקו והוציאו בטפטוף איטי דרך חור קטנטן נוזל של שמן. ליצני העיירה היו אומרים: ״עד שיזכה ר׳ גרשון לראות כמות שמן הראויה לברכה ולפרנסה, אפשר להגיע לאמריקה.״ (ובימים ההם היתה הנסיעה מעיירה פולנית למדינת קולומבוס נמשכת שבועות ארוכים.)

במרוצת הזמן גדלה אצלו כמות הפסולת שנצטברה מתהליך הפקת השמן שלו והגיעה לממדים מרובים. ולא ידע ר׳ גרשון מה לעשות בפסולת זו ואיפה לאחסן אותה. עד אשר באחד הימים הופיעו בעיירה גרמנים עבי־כרס, וסיגארים עבים בפיותיהם, והם דיברו על לבו של ר׳ גרשון כי ימכור להם את הפסולת וישלמו תמורתה טבין ותקילין. הוא תמה על להיטותם לשלם בכסף מלא בעד השיירים. אבל הוא שש לעשות אתם את העיסקה. ומה גם שאלה עוד היו ״גרמנים טוֹבים״, כי היה זה בטרם הטיל היטלר על בני עמו להשמיד את היהודים, וגרמנים עוד היו מקיימים קשרי־מסחר עם יהודים שבעיירות־הגבול. ברבות הימים נודע לו לר׳ גרשון כי הפסולת שמכר להם מכילה אחוז גבוה של שמן גולמי הראוי לאכילה, וכי לחברת קרופ הגרמנית היו מכבשים מודרניים, המסוגלים לסחוט מן הגרעינים שמן עד הטיפה האחרונה.

זה היה עמלו וזה היה שכרו של ר׳ גרשון, בעל בית־הבד בקולנה.

כאשר פייגל העמידה כוסות־רוח...

כאשר כלו כל הקיצין ותרופותיו של הרופא המדופלם לא הועילו, היו אמהות באות לפייגל ״לבקש רחמים״, שתציל נפש מישראל ותעמיד כוסות־רוח לחולה המסוכן. ללא שהות היתה נוטלת את קופסת־הפח שלה ופונה ישר לביתו של החולה. בשובה ונחת היתה מוציאה את הכוסות מקופסת־הפח, עורכת אותם על כיסא סמוך, מוציאה מכיס מעילה קיסם, עוטפת אותו בצמר־גפן, מדליקה נר ונותנת הוראות לחולה מה לעשות. לפי צו שלה, צריך היה החולה להשתטח על הבטן. ואז היתה מפשילה את כותנתו ומורחת את הגב בשמן טיגון. לימים נמניתי גם אני עם ״לקוחותיה״. כששכבתי, היתה לי הרגשה שאני

מחושק בחישוקי ברזל ואף לשאוף אויר לא יכולתי. אבל מילאתי את הוראותיה וקיבלתי את הדין בדומייה. בגומרה את מלאכתה, הוציאה קובית־סוכר מכיסה ונתנה לי למצוץ, בהוסיפה: "עכשיו תהיה בריא. רק לבל תשכח להזמינני לחתונתך!" בסיימה את עבודתה, לא מיהרה לעזוב את ביתו של החולה. נהגה לפתוח בשיחה עם עקרת־הבית ולשוחח על עניינים שעמדו ברום־עולמן של הנשים בעיירה. על־פי־רוב שכחה בצאתה לקבל תמורה בעד עבודתה, וכאשר רצו אחריה כדי לשלם לה, היתה מסרבת לקבל כסף, באומרה: "זוהי המצוה שלי. בעד מצוה לא מקבלים שכר בעולם הזה".

תעשיית "הפחים המגולוונים" של ר' יעקב הפחח

בעיירה התהלכו שמועות, כי ראשי הכנסייה הנוצרית המקומית (ה"תיפלה") מודאגים מחמת ריבוי הגשמים שירדו לאחרונה. כיוון שהמים חדרו דרך הגג לתוך הכנסייה וגרמו להרס של "נכסים יקרים וקדושים", יש צורך דחוף לתקן את גג הכנסייה בפח חדש, שהוא חייב להיות מבריק ומיוחד במינו. תיקון הכיפה והגג של הכנסייה היה קשור בעמל רב, בתכנון ובידע, שבעלי־המלאכה הנוצרים של העיירה ודאי לא היו בקיאים בכגון אלה. מאין יבוא עזרם? בלית־ברירה פנו אל ר' יעקב, הפחח היהודי, ששמו הלך לפניו כאומן במלאכת־הפחחות, כבעל המצאות מקוריות ובעל שכל חריף. הוא ביקש מהם זמן־מה לשיקול־דעת ולאחר מכן נענה בחיוב. הם שמחו להסכמתו, אלא תנאי היתנו לבל יתן פומבי למעשה הזה.

אולם מנין יקח ר' יעקב פח לבן מגולוון בזמן הקצר שבו התחייב לבצע את המלאכה? חשב ר' יעקב זאביילוביץ והחליט להלבין פח שחור שנמצא בשוק בשפע, ולהופכו לפח מגולוון ומבריק שיתאים לעבודתו. בחצרו, ששימשה לו כבית־מלאכה לפחחות, התקין אמבטיות־פח ענקיות ובהן תרכובות שונות של חומצות. הוא עירבב חומרים, שקל ומדד, הוסיף ועקב אחרי השלבים של השינויים המתחוללים בחומרים הגולמיים. הבעיות שעמדו לפניו היו: האם הגילוון יוצמד אל הפח השחור ויהיה דבק בו? האם לא יתקלף במרוצת הזמן האבץ מן הפח השחור? ידיעותיו העיוניות בנושא זה היו מועטות בהחלט. אולם ללא ספק עמדו לו מוחו הגאוני, נסיונו ושכלו החריף.

בבוא הזמן, שקבע לעצמו, יצאו מתחת ידו המאומנת דפים דקים של פח לבן, דפים מגולוונים ומבריקים להפליא. רבים מבני העיירה והסביבה נהרו לבית־מלאכתו לראות ולמשש במו ידיהם את מעשה־האמנות של ר' יעקב. כיפת הכנסייה והגגות שלה כוסו, כפי שהוסכם ביניהם, לקורת־רוחם הגמורה. ובין ה"גויים" שבעיירה ובכפרים הסמוכים נפוצו אגדות על היהודי יעקב הפחח וידי־הזהב שלו.

יוסף מארוויט / קרית־שלום

מן העבר

השביתה הראשונה בעיירה

בין בעלי־המלאכות שבעיירתנו בלטו בעיקר החיי־טים והשוליות שלהם. רגילים היו לעבוד שם מהשכם בבוקר עד השעות המאוחרות של הערב, קרוב ל־16 שעות, בהפסקות קלות מאוד לשבור את הרעב בפת לחם ובצלחת תבשיל חם. בערבים שלפני חג עבדו גם בלילות, ובחודשי החורף רגילים היו לצאת לעבוד בכפרים שבסביבה למספר חודשים.

רובם היו בתי־מלאכה קטנים, שהצטופפו בתוך חדר אחד — דירת־המגורים של משפחת המעביד. בתי־מלאכה אלה היו שרויים תמיד באפלולית למח־צה. ישיבה ממושכת בחדר שכזה, רכון על העבודה, השרתה דכאון, מה גם ששכר הפועל היה נמוך מאוד. גם סיכויים להתקדמות כלשהי בחיים לא נראו כלל. הלקוחות העיקריים היו הכפריים מהסביבה, ורק לפני החגים או לקראת שמחת־נשואים נחשבו היהודים כלקוחות רצויים.

בשבוע של חול־המועד (של פסח וסוכות) לא עבדו החייטים. מקומם היה בכיכר המרכזית של העיירה, שם התאספו המעבידים והשוליות, ש״עמדו על המקח״ בדבר השכר ותנאים אחרים לעונה שלימה (זה נקרא ״זמן״, מחצית־השנה בין חג לחג). הפועלים המקצועיים בדרג גבוה נחשבו כ״מיוחסים״ והם זכו למעמד מרומם יותר בחיי הציבור של בעלי־המלאכה. רצו להשתדך אתם, כי פועלים מומחים בעלי ״ידי זהב״ כאלה יוכלו לפרנס בכבוד אשה וילדים.

המעבידים השתייכו לארגון בעלי־המלאכה הכללי בעיר, והוא היווה סניף של המרכז אשר בוורשה, עיר הבירה. ה״האנדווערקער פאראיין״ בעירנו היה אחד הארגונים החזקים, ויש לזקוף לזכותו את הפעילות החרוצה בהקמת הבנק למלאכה וקופת גמילות־חסדים, שבראשה עמדו פסח זלבינסקי ושלום גליקובסקי.

לא כן הפועלים היהודיים. השלטון הפולני היה עויין להתארגנותם של פועלים בכלל. השוטרים המועטים בעיירה ידעו על כל הנעשה בין התושבים. המדים, הכובע עם המצחייה שעליו התנוסס הנשר הלבן, הכפתורים הנוצצים והמגפיים המצוחצחים סימלו את כוחו הכל־יכול של השוטר בעיירה, כנציג השלטון. להתארגן ולהשתייך לאיגוד מקצועי של פועלים נחשב בעיני השלטונות פשע מדיני כבד. גם ברחוב היהודי, במציאות של הימים ההם, היה זה חטא בל יכופר, ועסקני הפועלים נרדפו על צוואר, ראו בהם ״מהפכנים״ ומקרבי הרבולוציה. אבל הפועלים היהודים, השוליות של החייטים, לא נרתעו מפני המכשו־לים. עז היה רצונם לשנות את הקיים, להיטיב את תנאי עבודתם ולהפחית משעות־העבודה

המרובות. נקראו מספר אסיפות ב"שטיבלאך" שליד ועד־הקהילה והועלתה דרישה אולטימא־טיבית להוריד את שעות העבודה ביממה משש־עשרה לעשר. כשהתביעה נדחתה, הוכרזה שביתה. עם פרוץ השביתה נכנסו בעבי הקורה מתווכים, שניסו ליישר את ההדורים ולפשר בין הצדדים. גם המשטרה התערבה וניסתה את כוחה באיומים ובמאסרים. בראש השביתה עמד עזריאל גוס, החייט, שחי עתה באורוגוויי. ביתו נהפך למטה של השובתים. השביתה נגמרה בנצחונם של הפועלים.

מאז שונתה האוירה בעיר. היחס אל הפועלים הוטב. לאחר מכן קמה גם סקציה של נוער בארגון המקצועי של הפועלים היהודיים בעיירה, שאני הייתי מרכזה. לאחר זאת הצטרפו רבים לתנועת הנוער הציונית־סוציאליסטית "פרייהייט" שליד פועלי־ציון ימין, ורבים מחבריה יצאו לקיבוצי הכשרה בשנת 1929.

הקבוצה הראשונה שיצאה להכשרה מנתה 14 איש. הם השתייכו לקיבוץ בורוכוב שבאזור קילץ ועבדו בתעשיית המנסרות. בגלל מיעוט רשיונות־העלייה לארץ ישבו בהכשרה כשלוש שנים וחיכו לתורם לעלות. עם בואם לארץ־ישראל השתלבו כולם בחייה והריהם אזרחים נאמנים במולדת.

קבוצת חברי "פרייהייט". א גרופע חברים פון "פרייהייט".
חיים־לייבל כהן. יעקב דולנגה. יוסף מארוויט. יעל פאבריצקי. ליטמן קוז'ניק. אריה גורשטל.

איך בא החשמל לעירנו

בקצה העיירה עמדה טחנת־קמח, שהיתה שייכת לגרמני ביטנר. הוא הצטיין בידע מקצועי, בחוש מסחרי, ביזמה; וידע גם לקשור קשרים עם כל אנשי הסביבה. הוא התפרסם במהרה בין איכרי האיזור הודות לטחנת־הקמח המודרנית והמשוכללת שבנה. הכפריים שמסביב לעיירה היו כולם לקוחותיו ושמו אף יצא למרחקים.

אנו, ילדי העיירה, נמשכנו מאוד אל טחנת־הקמח, שעמדה מרוחקת ממרכז העיר, אך נראתה למרחוק, בייחוד בלילה, כשהיתה מוארת כולה מבית ומחוץ. משכו אותנו הרעש הבלתי־פוסק שהגיע לאזנינו והסקרנות לראות את המכונות ואת הגלגלים המרובים שהסתו־בבו בהמולה, ועליהם רצועות עור ובד, ומתחתם תלויים שקים, שלתוכם נשפכה החיטה הטחונה בצורת קמח לבן כשלג. הטחנה היתה בנויה מלבנים אדומות, ובעינינו, הילדים, היה בניינה שיא הטכניקה של התקופה, שהרי הטחנה עבדה בכוח חשמלי.

פנסי ה"לוקס", שהאירו את רחובות העיירה, התנועעו כעלים על ענפי העצים. הבתים היו מוארים על־פי־רוב בעששיות־נפט, וגם הן היו מנת־חלקם של בתי האמידים בעיקר. בשאר הבתים, ובפרט של דלת העם, האירו רק נרות את החשיכה.

רוב הבתים בפרוורי־העוני היו נמוכים ובנויים מעץ. גם החלונות היו נמוכים, צרים וקטנים. תריסיהם מוגפים — בעיקר בלילות — על בריחי־ברזל. רוח חזקה כי נשבה מייד כּבו פנסי ה"לוקס", שהיו מוצבים בככר המרכזית וברחובות הצדדיים ואשר היו בטיפולו של פועל נוצרי מטעם העירייה. הוא היה הולך ומדליקם ברדת החשיכה ומכבה אותם בחצות. הילדים אשר גרו בקרבת עמודי־הפנסים, היו מלוויו הקבועים של המדליק במלאכתו היום־יומית והסתכלו בתמהון ובהשתוממות ב"פלא הטכניקה".

בלילות גשם וסערה לא העזנו לצאת את בתינו מפחד הלילה האפל ומאימת הבריונים הנוצרים, שהיו משתוללים ברחובות. ב"חדר" למדנו עד שעה מאוחרת בערב. למנחה ומעריב חייבים היינו להופיע בבית־המדרש. בשעות אלו היה בית המדרש מלא לומדי ש"ס ועין־יעקב וסתם יהודים שהתחממו ליד התנור בימות החורף. זכורני כי בתקופה מסוימת התפתח מסחר בסיגאריות מתוצרת־בית בין כותלי בית־המדרש. והנערים רגילים היו למוכרם

קבוצת חברים מ"החלוץ". א גרופע חברים פון "החלוץ".
יוסף דודוביץ׳. יצחק־מאיר בוראק. ליטמן קוז׳ניק. יוסף מארוויט.
חיה׳קה קויפמן. אייזיק זלבינסקי. שיינצ׳ה לפצ׳ינסקי.

מתוך התחרות במחירים איש ברעהו. מחוסר מעש היינו מנצלים את השעות המאוחרות של הערב בין כותלי בית־המדרש בשיחות על דא ועל הא ובצליית תפוחי־אדמה על התנור שלהט מחום רב.

כדי להאיר את הדרך בחזרה הביתה, המצאנו מנורות ופנסים מתוצרת עצמית. מנורת ה״מפוחית״ היתה הפופולארית ביותר. בתחתיתה הותקן קארטון עם נר דולק. ה״מפוחית״ היתה עשויה נייר; חוט, שהיה קשור למעלה, שימש כידית; ונתקבל פנס מלאכת־מחשבת. אף תקלות שונות קרו לפנס זה. הנר חימם את הנייר והכל עלה חיש מהר בלהבות.

מאוחר יותר התקנו פנסים מבקבוקים. את התחתית היינו מפוצצים בעזרת חוט צמר שהיה טבול בנפט ונשרף באיטיות. תחתית הבקבוק שהתחממה היתה מתפוצצת ישר לאורך החוט שנשרף, ממש כסרגל. צוואר הבקבוק שימש כידית ובפנים הוכנס נר דולק, והרי לכם פנס ממש.

לאחר מכן התפתחה תעשיית הפנסים והמנורות מתוצרתם של פחחי העיירה: עם זגוגית, עם פתיל דולק בנפט או בשמן, או עם נר — לפי אמצעיו של הקונה. בשלב יותר מאוחר הופיעו פנסים חשמליים על באטריות. כך הלכה וחדרה לעיירתנו תרבות־האור המודרנית.

ומאפלה לאור מלא — הגרמני ביטנר הגיע לשיא, כאשר התחיל לספק זרם חשמלי מטחנת־הקמח שלו לבתי המגורים של העיירה. רוח חיים חדשה באה. בעיר התחילו לעסוק במלאכת חיבור זרם החשמל לבתים. הראשונים היו, כמובן, העשירים, והם עוררו את קנאתם של מעוטי־היכולת. החשמלאים הראשונים היו מרדכי פלטינוביץ׳, זלמן פייסון ועוזרו ברל קורנצקי. במרוצת הזמן באו גם חשמלאים מלומז׳ה והסביבה שעסקו בחיבור החשמל לבתים. ״עוזרים״ רבים מן הצעירים התמחו אף הם במקצוע התקנת החשמל.

את מקום הנר, עששית הנפט, הלוקסים והפנסים מתוצרת עצמית תפס מעתה החשמל. היה זה בשנת 1925.

החשמלאים הראשונים בעיירה. די ערשטע עלעקטריקער אין שטעטל.
זלמן פייסון וברל קורנצקי.

מאיר בוראַקעוויטש / ניו־יאָרק

אַן אויפשטאַנד פון פויערן

דאָס איז געשען אין יאָר 1923.

דער סטאַראָסטאַ (דער קרייַז־שעף) פון קאָלנער ראַיאָן, סטאַניסלאַוו בזשענטשעק, האָט געוואָלט פאַרשענערן דאָס שטעטל. היות ווי אַזאַ אונטערנעמונג איז געווען פאַרבונדן מיט ריזיקע סומען געלט, איז ער געפאַלן אויף אַ „געניאַלן" פּלאַן: אַרויפצולייגן אַ שטײַער. נאָך ווייניק איז געווען דער לאַסט פון די מלוכהשע און מוניציפּאַלע שטײַערן, האָט ער נאָך מוסיף געווען אַ לאָקאַלן קאָפּ־שטײַער, אַ געוויסע סומע אויף איטלעך קאָפּ אין דער פאַמיליע.

די שפּאָגל־נײַע גזירה פון סטאַראָסטאַ איז געפאַלן נישט בלויז אויף די אײַנוווינער פון קאָלנע, נאָר אויך אויף אַלע אַרומיקע דערפער און ישובים. אַזוי ווי גראַד די אָרעמע־לײַט האָבן גרויסע פאַמיליעס, איז אויסגעקומען אַז דער הויפּט־לאַסט פון צאָלן דעם שטײַער איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף די פּלייצעס פון דער מיטעללאָזער באַפעלקערונג. ווי דער שטייגער, האָבן די ייִדן געקרעכצט און געצאָלט דעם קאָפּ־שטײַער. דאַגעגן די קריסטן, און באַזונדערס דער פויערן־קלאַס, האָבן זיך העפטיק קעגן געשטעלט און האָבן דערקלערט מיט תּקיפות, אַז זיי וועלן דעם אויפגעצוווּנגענעם שטײַער נישט צאָלן. איינמאָל איז אַראָפּגעקומען אַ סעקוועסטראַטאָר אין אַ נאָענטן דאָרף אויפמאָנען דעם לאָקאַלן שטײַער בײַ די אָרטיקע פויערן. האָבן זיי אים געממית'ט אויפן אָרט.

דער קאָלנער סטאַראָסטאַ איז געוואָרן שטאַרק אויפגעבראַכט אויף דער חוצפּה פון די פויערן און האָט אַרויסגעשיקט אַ צווייטן שטײַער־קאָלעקטאָר אין דאָרף, אָבער דאָסמאָל מיט אַ באַגלייטונג פון עטלעכע פּאָליציאַנטן. די פויערן האָבן זיך שטאַרק צובונטעוועט און ס'איז אויסגעבראָכן אַן אָפענער שלאַכט. דער רעזולטאַט פון דאָזיקן צוזאַמענשטויס איז געווען: צוויי פּאָליציאַנטן און איין אָרטיקער פויער דערהרגעטע און אייניקע פאַרוווּנדעט.

איינמאָל, אין אַ פרייטיק צו נאַכטס נאָך דער סעודה, האָט זיך דערהערט אַ מעכטיקע שיסערײַ. מיר האָבן געוווינט בשכנות פון סטאַראָסטוואַ און די מהומה האָט זיך אָפּגעשלאָגן אין אונדזערע פענסטער. די קוילן זענען געפלויגן אין דער ריכטונג פון קרייַז־אַמט. דורכגעדרונגען פון פּחד און נישט וויסענדיק וואָס עס איז געשען, האָבן מיר זיך אויסבאַהאַלטן אין די צימערן און נישט געוואַגט אַרויסצוגיין אין גאַס. אויפצומאָרגנס, שבת אין אונדזערע פענסטער. די קוילן זענען געפלויגן אין דער ריכטונג פון קרייַז־אַמט. ס'איז אונדז אַלץ קלאָר געוואָרן. דער גרויסער פיר־עקיגער מאַרק־פּלאַץ אין שטאָט האָט אויסגעזען ווי אַן אמתער שלאַכט־פעלד. מחנות סאָלדאַטן האָבן פּאַטראָלירט די שטאָט

מיט מאַשינען־געווער און האַרמאַטן, גרייט צו שיסן אויף די אויפשטענדער. דער סטאַראָסטאַ האָט זיך דערשראָקן און האָט אַרויסגערופן מיליטערישע הילף פון וואָיעוואָדאַ אין ביאַליס־טאָק. נאַטירליך האָט געזיגט די רעגירונג. די אָנפירער פון אויפשטאַנד, פויערן פון שכנות־דיקע דערפער, האָט מען מיטן עטאַפּ אָפּגעפירט אין לאָמזשער טורמע.

נאָך דער דאָזיגער פּאַסירונג איז אַראָפּגעקומען אַ ספּעציעלע קאָמיסיע פון ביאַליסטאָק, מיטן וואָיעוואָדאַ בכבודו ובעצמו בראש. מען האָט חוקר ודורש געווען דעם גאַנצן ענין. די פויערן זענען באַפרייט געוואָרן פון טורמע, אַ דאַנק דער אינטערווענץ פון זייערן אַ סיים־דעפּוטאַט. דער ווילקירליכער קאָפּ־שטייער איז אָפּגעשאַפט געוואָרן, און דער סטאַראָסטאַ בזשענטשעק איז אַראָפּגעזעצט געוואָרן פון אַמט.

זבולון קורנצקי / תל־אביב

דער יריד־טאָג אין קאָלנע

דער יריד ביי אונז אין שטעטל איז פאָרגעקומען דאָנערשטיק. אויף דעם טאָג האָבן געוואַרט אַ גאַנצע וואָך: סוחרים, קרעמערס און בעלי־מלאכות. מיט איין וואָרט: דער טאָג איז געווען דער פרנסה־קוואַל פאַר דער פאַמיליע אויף אַ גאַנצער וואָך.

צוויי תקופות געדענק איך פון די יאַריד׳ן.

איין תקופה, ווען קאָלנע איז געווען אַ „פּאַוויאַטאָ־ווע" (קרייז) שטאָט, מיט אַן אַדמיניסטראַציע, מיט אַ סטאַראָסטאַ און פיל רעגירונגס קרייז־אינסטיטו־ציעס. אין דער תקופה פלעגן די פויערן פון די אַרומיקע דערפער אויסנוצן דעם יאַריד־טאָג אויך כדי צו ערליידיקן זייערע ענינים אין די רעגירונגס־אַנשטאַלטן. די יאַריד׳ן האָבן זיך דאַן געפירט אין אַ גרויסער פאָרם. דער מסחר האָט געבליט. דער מאַרק האָט זיך אָנגעפילט גאַנץ פרי, און יעדער הויף, ווו ס׳איז געווען אַ פרייער פלאַץ, איז געוואָרן אָנגעפילט מיט פערד און וועגענער.

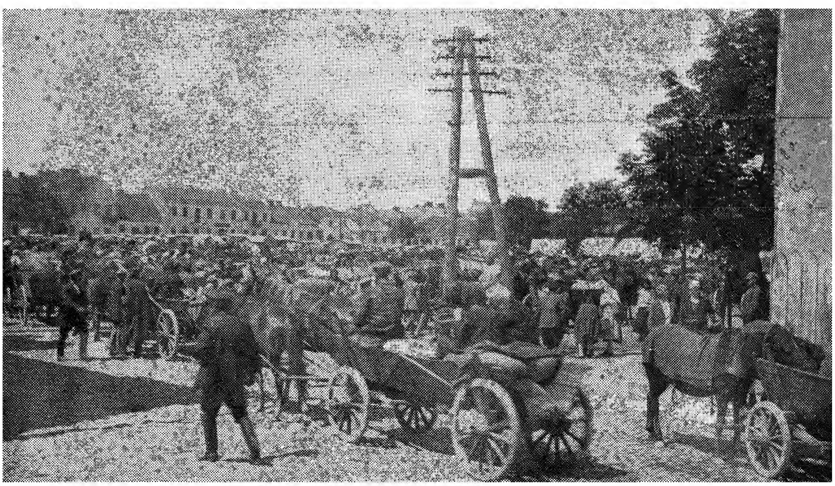
די צווייטע תקופה, ווען די פוילישע רעגירונג האָט באַשלאָסן, וואָרשיינליך צוליב שפּאָרזאַמקייט־צוועקן, צו ליקווידירן אייניגע פּאָוויאַטן און זיי צוזאַמענגיסן אין גרעסערע אַדמיניסטראַטיווע אייניקייטן — איז אויך קאָלנע געפאַלן אַ קרבן און די קרייז־מלוכה־אינסטיטוציעס זענען פון איר אַרויסגענומען געוואָרן. זייט דאַן האָט דער יאַריד געקראָגן אַן איינגעשרומפענע צורה. דער פדיון איז געוואָרן פון וואָך צו וואָך שוואַכער.

דער יריד האָט אויסגעזען פֿאָלגענד: ווי מיר אַלע געדיינקען, האָט אונזער שטעטל פֿאַרמאָגט איין שיינעם גרויסן צענטראַלן מאַרק, וועלכער האָט געגוצט צו פֿיל צוועקן: ער איז געווען אַרומגערינגעלט פֿון אַלע פֿיר זײַטן מיט געשעפֿטן און וווינונגס־הײַזער — און איז געווען דער האַנדלס־צענטער. אויפֿן מאַרק פֿלעגן פֿאָרקומען מיליטערישע דעפֿילאַדעס און עפֿענטליכע פֿײַערונגען, און די טראָטואַרן האָבן געדינט אַלס שפּאַציר־אַלייען. אויך דאָס איז געווען דער פּלאַץ פֿון יאַריד.

פֿון די פֿריִע שעה׳ן אין מאָרגן האָבן אָנגעהויבן זיך אויספּאַקן די פֿאַרקויפֿערס, וועלכע זענען געקומען פֿון דער פֿרעמד — פֿון שכנות׳דיקע שטעטלאַך. יעדער איינער פֿון זיי האָט זיך געהאַט זײַן באַשטימטן ווינקעל. אין צענטער פֿון יאַריד זענען געווען אויסגעשטעלט די סטראַגאַנעס פֿון דער קליידער־קאָנפֿעקציע, מאַנופֿאַקטור, אַלערליי שטאָפֿן, ווי אויך גאַלאַנטעריע און שיך. דעם צווייטן טייל פֿון מאַרק האָבן פֿאַרנומען די שפּײַז־בודקעס, און דער מאַגיסטראַט האָט באַזונדערס אויפֿבאַוואַכט זייער היגיענע. די זענען געווען איין שורה פֿון בעקערס, פֿון קריסטליכע קצבים און פֿון הערינג־קרעמער — הערינג איז געווען אַן אַרטיקל, וועלכן יעדער פּויער האָט נישט פֿאַרגעסן מיטצונעמען אַהיים.

דעם גרעסטן פּלאַץ אין מאַרק האָט פֿאַרנומען דער האַנדל מיט גרינס און פּרוכט. דאָס איז געווען אַ לעבעדיגער, בונטיג, פֿאַרבנרײַכער ווינקעל, באַזונדערס אין די זומער חדשים.

דער אײַנקויף פֿון די שפּײַז־פּראָדוקטן איז געווען פֿאַר דער גאַנצער וואָך. די בעלי־הבית׳טעס פֿון שטעטל פֿלעגן גלײַך אינדערפֿרי באַפֿאַלן דעם ווינקעל, וווּ עס האָבן זיך קאָנצענטרירט די פּויערטעס מיט די קוישן אייער, פּוטער און עופֿות. אייער האָט מען געקויפֿט אויפֿן שאָק (60 שטיק). פּוטער — קײַלעכדיקע שטיינער. קעזן — אין פֿאָרם פֿון אַ האַרץ. הינער, גענז און קאַטשקעס האָבן נישט אויסגעפֿעלט. דאָסזעלבע בײַ די פּרוכטן און גרינס. מ׳האָט נישט געקויפֿט אויף קיין קילאָ, נאָר אויף זעק. אַ זאַק עפּל, אַ זאַק

יריד בקולנה. א יריד אין קאָלנע.

באַרנעס. קאַרטאָפל האָט מען געקויפט אין נאָך גרעסערע קוואַנטומס — אין „טשוואַרטקעס און קערץ״. מיט דעם האָט זיך פאַרענדיגט די אויפגאַבע פון אונזערע מאַמעס זיך צו באַזאָרגן מיט פראָדוקטן אויף א גאַנצער וואָך.

אַ גרויסן פּלאַץ האָט פאַרנומען אין יאַריד־טאָג דער מסחר מיט תבואות. דער פערד־מאַרק איז געווען קאָנצענטרירט אויף אַן אַנדער פּלאַץ — דאָרט ווו עס איז געווען דער „סאָנד״ (געריכט), אויפן וועג וואָס האָט געפירט צום בית־עולם. אָט די צוויי פראָדוקטן, תבואה און פערד, זענען געווען פאַר עקספּאָרט אין אויסלאַנד. פיל משפּחות פון שטעטל האָבן זיך דאַרבײַ דערנערט.

אויך בעלי־מלאכות האָבן גענאָסן פון יאַריד־טאָג, ווײַל די פּויערן פלעגן מאַכן פאַרשידענע באַשטעלונגען בײַ שנײַדערס, שוסטערס, שמידן א.א.

אַזוי האָט אויסגעזען דער יאַריד אין קאָלנע אין די נאָרמאַלע צײַטן. אַנדערש האָט שוין אויסגעזען דער מאַרק־טאָג שפּעטער, ווען דער אַנטיסעמיטיזם האָט אָנגעהויבן בושעווען איבערן גאַנצן לאַנד און האָט אויך נישט אויסגעמיטן אונדזער שטאָט. די ענדעקישע לאָזונגען swój do swego און Nie Kup u Zyda האָבן געהאַט אַ ריזן השפּעה און דער מסחר פון פּאָליציי געהאַט פיל באַשעפטיגונג, ווײַל די קריסטן פלעגן זיך אָנשיכּור׳ן און מאַכן אַוואַנטורעס. די עקאָנאָמישע סיטואַציע פון דער יידישער באַפעלקערונג איז געוואָרן ערגער פון טאָג צו טאָג. אָבער דער אייינציגער טאָג, ווען מ׳האָט נאָך געהאַט אַ ביסל שאַנסן פון „פדיון״ איז געבליבן דער יאַריד־טאָג, דאָנערשטיק.

קן בית״ר בקולנה. דער קן פון בית״ר אין קאלנע.
מנדל הורביץ. לאה מרגלית. נחמיה ריקובר. מנדל סוקול. פייגל קיקמן. לנגלב. קורנצקי.
פנחס בורקובסקי. דבורה וילוז׳ני. שרה רמבה. יעקב גולומבק. מתתיהו קולינסקי. מניה אגרנינוק.
שמחה ריקובר. אסנה ינוביץ׳.

פרייז 15 גר.
צווייטער יאהרגאנג.
№ 1. (2)

Opłata pocztowa uiszczona gotówką.
Kolner Cajtung—Gazeta Kolneńska.

קאלנער צייטונג

א געזעלשאפטליך־פאליטיש־ליטעראַרישע צייט־שריפט
ערשיינט יעדן מאנאט.

Kolno, dnia 20 stycznia 1937 r.
קאַלנאָ, מיטוואָך, פ׳ בשלח, ח׳ שבט התרצ״ז.

בעסטיאַלישער אנפאל אויף אידישע הענדלער הינטער קאלנע

דער היסטאָריקער, וואָס וועט זאַמלען מאַטעריאַל פאַר דער נייער „מגילת־האש״ פון דער לעצטער צייט, וועט זיך געוויס אָנשטויסן אויך אויף קאָלנע, וואו עס איז פאַרגאָסן געוואָרען אומשולדיג אידיש בלוט און ס׳האָט געקאָסט דאָס לעבן פון אַ איד, אַ פאָטער פון אַכט קליינע קינדער. דאָנערשטאג אָווענד דעם 17 פ.מ. האָט זיך בליץ־שנעל פערשפרייט ביי אונדז אין שטאָדט די טרויעריגע ידיעה, אַז איין קילאָמעטער פון שטאָדט אונטערן דאָרף גראָמאַדזין איז אויף אַ בעסטיאַלישען אופן דערהרגעט געוואָרען דער 52 יאָהריגער פערד־הענדלער חיים אַנטמאַן פון שטשור־טשין־ביאַל. שוין פון פיעל יאָהרען פלעגט קומען דער אָרימער פערד־הענדלער חיים אַנטמאַן פון שטשוטשין קיין קאָלנע אויף די ירידען, וואו ער פלעגט אַלס פערמיטלער ביי דעם פערד־מסחר פערדינען אַ פאָר זלאָטעס. אויף דעם פאַטאַלען טאָג איז דער קדוש חיים אַנטמאַן געקומען אויפ׳ן יריד מיט דער האָפנונג צו פערדינען פאַר די אָרימע קינדער אויף ברויט. צוריקפאָהרענדיג נאָכן יריד צוזאַמען מיט די סטראַגאַנעס־הענדלער איז די פוהר ביים דאָרף גראָמאַדזין הינטער קאָלנע בעפאַלען געוואָרען דורך יונגע פויערן כוליגאַנעס, וועלכע האָבען מיט קלאָניצעס מערדערליך געשלאָגען די אידישע פאַסאַזשירען איבער די קעפּ. מיט גרויס מיה איז געלונגען דעם פוהרמאַן זיך אַרויסצורייסען פון די כוליגאַנישע הענד. אָבפאָרענדיג אַ שטיקל וועג האָבן די פאַסאַזשירען בעמערקט אַז חיים אַנטמאַן ליגט אָן בעוואוסטזיין. אין אַזאַ צושטאַנד האָט מען דעם קדוש געבראַכט קיין קאָלנע, וואו דער דאָקטאָר קאָסאָוויטש האָט איהם ערטיילט די ערשטע הילף. צוליב זיין האָפנונגסלאָזען צושטאַנד האָט די קאָלנער קהילה איהם גלייך אָבגעשיקט מיט אַ טאַקסובקע קיין לאָמזשע. נישט קומענדיג צום בעוואוסטזיין איז חיים אַנטמאַן אין עטליכע שעה אַרום געשטאָרבען.

אַ דאַנק דער ענערגישער האַלטונג פון דער קאָלנער פאָליציי מיט׳ן קאָמענדאַנט אין דער שפּיץ איז געלונגען צו אַרעסטירען די מערדער, וועלכע זענען גלייך אָבגעשיקט געוואָרן אונטער פאָליצייאישער שמירה אין דער לאָמזשער תפיסה.

שמואל בערגשטיין

פון יריד

דעם אנדענק פון קדוש ח.א. פון שטשוטשין געווידמעט

אויף אַ פוהרעל מיט זיין סטראַגאַן
פאָהרט אַ איד
אין אַ דאָנערשטאג בעגינען
צום יריד

אפשר ט׳ער פאַרדינען דאָרט
אַ גיל׳ן, צוויי,
ט׳זיין פאַר ווייב און קינד אויף שבת,
ברויט פאַר זיי.

„האָסט געהאַט אַ שוואַכען פדיון?
נישט געטראַכט!
צייט אַ היים צו פאָהרען שנעלער —
ס׳איז שוין נאַכט!...״

יאָגט דער איד זיין מאָגער פערדעל
גיך אין וועג...
פאָהרט ער דורך אַ וואַלד, אַ דערפעל —
פאַלט אַ שרעק...

פלוצלונג שלייכען שאָטענס אויס פון
לינקס און רעכטס,
ס׳פאַלט אַ פלוך... אַ טעמפער קלאַפּ —
און שטילער קרעכץ...

און אין לאָדען דאָרט אין שטיבעל
פויקט דער ווינד.
„ווען וועט שוין דער טאַטע קומען?״ —
פרעגט אַ קינד.

„אויפן וועג, קינד, ליגט דיין טאַטע
טויט אַ צינד!״
האַר — צעשויבערט לויפט דאָרט אום און
וויינט דער ווינד.

ברעכט די הענד און ביילט די פויסט און
רוהט נישט איין:
„גאָט אין הימעל! וואָס ט׳עס זיין?! אוי
וואָס ט׳עס זיין?!

דער אורטייל אין פראצעס פון דער ערמארדונג פון חיים אנטמאן ז״ל

מאָנטאג, דעם 5־טען ד.ח. איז אין לאָמזשער קרייז־געריכט פאָרגעקומען דער פראָצעס פון די בעשולדיגטע אין ערמאָרדען דעם קדוש חיים אַנטמאַן ז״ל אונטער קאָלנע, ביי גראַמאַדזין.

די פערטיידיגער פון די אָנגעקלאָגטע אַדוו. מיעטשקאָווסקי און מילעווסקי שטעלען פאָר די טהאַט פון די בעשולדיגטע אַלס „וויבריק לאָבוזערסקי״ אין אַלס אַ זעלכע זענען זיי נישט פעראַנטוואָרטליך פאַר זייערע מעשים, ווייל זיי האָבען נישט געוואָלט ערמאָרדען קיין אומשולדיגען טאַטען פון קינדער.

אַדוו. גראובאַרד, וועלכער טרעט אַרויס מיט אַ ציוויל־תביעה לטובת דער אלמנה,

האָט אין אַ פּרעכטיג־שעהנער רעדע ענטוויקעלט פאַר'ן געריכט דעם הינטערגרונד פון די געשעהענישען און צו וואָס אַזוינע אַרויסטרעטונגען דערפיהרען. ער בעט דאָס געריכט צוצופּסק'ענען — 1 זלאָטע אַלס מאָראַלישען שאָדען לטובת דער אַלמנה.

פּראָקוראָר קשיענזשאַפּאַלסקי אונטערשטיצט די בעשולדיגונג און שטעלט פעסט די שולד פון די אָנגעקלאָגטע. דער פּראָקוראָר דריקט זיך דערביי אויס, אַז יעדער בירגער אין פּוילן האָט דאָס רעכט צום לעבען, און די טהאַט פון די „כלאָפּצעס" האָט באמת אַ פּאָליטישען הינטערגרונד. אָבער עס איז דאָך אַ קרימינעלער פערברע־כען, וואָס טאָר באין אופן נישט געשענקט ווערען.

דער פּראָקוראָר ציהט צוריק די בעשולדיגונג געגען די אָנגעקלאָגטע, וועמענס שולד ס'איז נישט בעוויזען געוואָרען.

דאָס געריכט טראָגט אַרויס פּאָלגענדען אורטייל: באָלעסלאַוו קאָזשיקאָווסקי, קיעלטשעווסקי מאַריאַן — ווערען פערמשפּט צו צוויי יאָהר תפיסה, עדוואַרד סאַרנאַצקי — צו $1\frac{1}{2}$ יאָהר תפיסה און די איבעריגע דריי אָנגעקלאָגטע ווערען פרייגעשפּראָכען.

אַלע דריי פערמשפּטע זענען געגען אַ קויציע פון 300 זל' פּאַר יעדען אַרויסגעלאָזען געוואָרען אויף דער פריי.

„קאָלנער צייטונג" (5)4 ט' אייר התרצ"ז 20 אפּריל 1937

רויב־אנפאל אויף קאלנער אידען

אַ דרייסטער רויב־אָנפאַל איז אויסגעפיהרט געוואָרען אויף קאָלנער אידען, וועלכע האָבען אין געשעפטליכע ענינים זיך אומגעקעהרט פון שצוצין־ביאַלי קיין קאָלנע.

מאָנטיג, דעם 15־טען פאָריגען מאָנאַט בייננאַכט, זענען די קאָלנער פישער טשאַפּקאָווסקי חיים, גרינבערג ישעיהו, לעווינסקי יקותיאל, דודאָוויטש אברהם און דער רימאַר נאַדבאָרני מאָטעל, נאָכן ערליידיגען זייערע געשעפטען אין שצוצין, זיך אומגעקעהרט מיט זייער פוהר קיין קאָלנע. אָבפאָהרענדיג סך־הכל 200 מעטער פון שצוצין, האָבען צוויי פוס־געהער קריסטען פאַרהאַלטען די פוהר און געבעטען מען זאָל זיי ערלויבען אַ שטיקעל וועג מיטפאָהרען מיט דער פוהר. די אידישע סוחרים, נישט פאָרפיהלענדיג קיין שום שלעכט'ס און נעהמענדיג אין אַכט דאָס שלעכטע וועטער, זענען געווען גוטהאַרציג און די קריסטען מיט זייער פוהר מיטגענומען. נאָך אַ האַלבע שעה רייזע האָבען די „געסט" אַרויסגעוויזען זייער „דאַנקבאַרקייט". מיט רעוואָלווערען אין די הענד און דראָהענדיג מיט'ן טויט האָבען זיי אַלע אידישע רייזענדע ביז נאַקעט אויסגעטאָהן און ביי זיי צוגערויבט זייערע אָרימע פּאָר זלאָטעס, וואָס האָבען נישט באַוויזען אויסצוגעבען אין שצוצין. אַזוי האָבען זיי צוגערויבט ביי טשאַפּקאָווסקי חיים — 51 זלאָטעס, ביי נאַדבאָרנען —

20 זל. און ביי גרינבערג־לעווינסקין — 170 זל. נאָכן אָבגעבען בערך 20 רעוואָלווער־שאָסען זענען די אָנפאַלער אַנטלאָפען אין נאָהנטסטען וואַלד.

אין טויט־שרעק זענען די סוחרים קוים זיך צוגעקריגען צום דאָרף זאַביעלע און אַלאַרמירט דעם דאָרטיגען סאָלטיס, מיט וועמען זיי האָבען זיך דינסטיג איינדער־פריה אומגעקעהרט קיין שצוצין, איבעגעבענדיג אַ מעלדונג דער פּאָליציי וועגען רויב־אָנפאַל.

נאָך אַ צוויי־טאָגיגער אָבלאַווע איז איין אָנפאַלער פערהאַלטען געוואָרען, ביי וועלכען מען האָט נאָך בעוויזען צו געפינען 74 זלאָטעס און צען פלאַש שנאַפּס. בעת דער קאָנפראָנטאַציע האָבען די סוחרים אין אַרעסטירטען דערקענט איינעם פון די אָנפאַלער.

דער לעצטער איז אַ געשמידטער אין קייטען אָבגעשיקט געוואָרען אין לאָמזשער תפיסה.

„קאלנער צייטונג" 4(3) י"א ניסן התרצ"ז 23 מרץ 1937

צביה פלטינוביץ / רמת־גן

ווי אזוי מענדל קיימאַן איז ניצול געוואָרן

מענדל און מײַן שוועסטער חיה־שרה זענען געווען פּאַרטיי חברים. ער איז געווען אַן אינטעליגענטער אַנטוויקלטער בחור, און פלעגט אַרײַנקומען צו אונדז זייער אָפט. שטענדיק פלעג איך זיך וווּנדערן: פון וואַנען קומט צו אַזאַ יונגן בחור, אומגעפער אַכצן יאָר אַלט, ווײַסע האָר? מען האָט דערציילט, אַז ער איז איבער נאַכט גרוי געוואָרן, און די זאַך איז געווען אַזוי.

אין יאָר 1920 האָבן די פּוילישע זעלנער געכאַפּט אַ פּאָר ייִנגלעך, פּופצן־זיבעצן יעריגע, צו טרײַבן בהמות. זיי זענען שוין געווען ווײַט פון שטאָט, ס׳האָט אָנגעהויבן צו ווערן טונקל און קיין לעבעדיקער נפש האָט זיך נישט געזען. האָבן זיי איבערגעלאָזט די בהמות און אַנטלאָפן צוריק אין קאָלנע. מענדל קיימאַן האָט זיך געלאָזט לויפן מיט די באַן־רעלסן. אויפן וועג האָבן אים געכאַפּט פּוילישע זשאַנדאַרמען, זיי האָבן אים געבראַכט מיטן עטאַפּ אין שטאָט אַרײַן און אַרעסטירט. מען האָט גלייך געמאַכט אַ מיליטערישן געריכט און אים פאַרמשפּט צום טויט דורך דערשיסן.

אין שטעטל איז געוואָרן אַ יללה אַ געוואַלד: מען מוז ראַטעווען דעם ייִנגל פון די רוצחישע הענט!

דער רב ר׳ שמואל קאַפּלאַן מיט אַ פּאָר ייִדן זענען געלאָפן צום „גדול״ בעטן רחמים, מ׳זאָל באַפרייַען דעם אומשולדיקן ייִנגל. אָבער די באַנדיטן האָבן אַפילו זיי נישט צוגעלאָזט צו זיך.

צופעליק זענען די פּוילישע אָפיצערן אייַנגעשטאַנען בייַ שמואל־אליעזר׳ן (מ׳האָט אים גערופן שמואל־לאָז). האָט ער געזאָגט צו די דערשראָקענע ייִדן:

„מיט בעטן וועט איר גאָרנישט מאַכן! שאַפט מיר בעסער אַ פּאָר פעטע גענדז און איך וועל זיי מאַכן אַזאַ מיטאָג, אַז זיי וועלן צוזעצט ווערן״.

אַזוי איז טאַקע געווען. שמואל־אליעזר האָט צו זיי געזאָגט גאָר פּשוט:

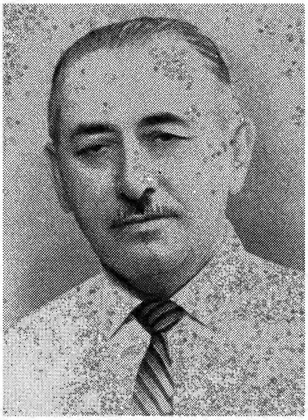
„וואָס וועט איר האָבן, אַז איר וועט אומברענגען אַן אומשולדיק קינד? לאָזט אַרויס דעם ייִנגל און דערפאַר וועל איך אייַך מאַכן אַזאַ מיטאָג, אַז איר וועט מיך האָבן צו געדענקען!״

זיי האָבן זיך געלאָזט איבעררעדן און באַפרייַט מענדל קייַמאַן פון אַ זיכערן טויט. ווען דער רב האָט דערהערט, אַז אַ דאַנק שמואל־אליעזר׳ן איז דער ייִנגל ניצול געוואָרן, האָט ער געזאָגט:

„אויב שמואל־אליעזר האָט עפּעס נישט אַזוי שיין געהאַנדלט בנוגע עטלעכע ייִדן פון שטאָט, איז בזכות פון דער גרויסער מצוה, וואָס ער האָט אַרויסגעריסן פון די רוצחישע הענט אַ ייִדיש קינד, איז אים אויבן אַלץ פאַרגעבן געוואָרן!״

מתתיהו (מאָטעס) מאַלאָוואַני / גבעתיים

דער גרענעץ

אַ געוויסע צאָל קאָלנער פאַמיליעס האָבן געצויגן זייער פּרנסה אַלס אַגענטן אַריבערצופירן פּאַסאַזשירן אומלעגאַל דורכן גרענעץ קיין דייַטשלאַנד.

אָט די באַשעפטיקונג האָט זיך אָנגעהויבן נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. די אַגענטן האָבן געהאַט זייערע מיטאַרבעטער אין רוסלאַנד (ביז דער באַ־פרייאונג פון פּוילן האָט אויך קאָלנע געהערט צו דער רוסישער צאַריסטישער אימפּעריע) און אין צווייטען עק — אין דייַטשלאַנד. מיט דער הילף פון אָט די אַגענטן זענען מענטשען פון פאַרשידענע שטעט דורך קאָלנע אַריבער די גרענעץ קיין דייַט־שלאַנד, אום זיך פון דאָרט צו לאָזן קיין אַמעריקע אָדער אַנדערע לענדער. די עקאָנאָמישע לאַגע פון די פּוילישע ייִדן איז שטענדיק געווען זייער אַ שווערע. דעריבער איז געווען זייער גרויס דער דראַנג צו עמיגרירן ווו ס׳האָט זיך נאָר געלאָזט. דער עיקר — פאַרלאָזן פּוילן!

קאָלנע איז געווען דער זאַמלפּונקט פאַר דעם אומלעגאַלן טראַנזיט. די אַלע עמיגראַנטן, וואָס זענען אָנגעקומען אין שטאָט כּדי מ׳זאָל זיי אַריבערפירן דעם גרענעץ, זענען פאַרטיילט געוואָרן בסודי־סודות אין פאַרשידענע פּלעצער, ווו זיי האָבן זיך אויסבאַהאַלטן ביז דער טראַנספּאָרט איז געווען גרייט. די אָרגאַניזאַציע פון די פּאַסאַשירן־טראַנספּאָרטן איז געווען אַ שנעלע. בלויז געציילטע טעג האָבן זיי געדאַרפט וואַרטן. די מאַכט־אָרגאַנען זענען אָפיציעל געווען קעגן דעם מענטשן־שמוגל. באמת האָבן זיי געקוקט אויף דער טעטיקייט נישט מיט קיין בייז אויג. זיי האָבן זיך טיף אין האַרצן געפרייט, אַז ייִדן פאַרלאָזן דאָס לאַנד זייערס.

קבוצת צעירים שרובם היגרו אל ארצות שמעבר־לים. א גרופּע יוגנטליכע, די מערסטע פון זיי האבן אויסגעוואנדערט.
חיים־מרדכי בריזמן. חיים־מנדל קרלנשטיין. איצ׳ה סובלסקי.
מלכה אבקביץ׳. באשע הורביץ. רבקה אובריצקה. ליבה זדרוייביץ׳.
פייגל בריקמן. שקלניביץ׳. ש. שטיינספיר.

בראש פון דער אַגענטור זענען געשטאַנען ר׳ משה אַבקעוויטש (מ׳האָט אים גערופן „משה פוץ״, ווײַל ער און זײַן פאַמיליע זענען געווען עלעגאַנט געקליידעט), ר׳ איטשע לייזער הורוויטש און נאָך אייניקע פון דער הורוויטש־משפחה. אין דער תקופה פון דער רוסישער הערשאַפט, ביזן אויסברוך פון ערשטן וועלט־קריג, האָבן די מלוכה־אָרגאַנען געהאַט אַ נײַגונג צו לעגאַליזירן די דאָזיקע אַקטיוויטעט. משה אַבקעוויטש האָט אפילו אין יענער צײַט געעפענט אין לאָמזשע אַן עמיגראַציע־ביוראָ אונטערן נאָמען „באַלטיצקי לאָיד״.

דער גרעסטער טייל פון די עמיגראַנטן איז באַשטאַנען פון יונגע מענטשן, וועלכע האָבן פאַר זיך נישט געזען קיין צוקונפט אין פוילן, און זיי זענען אַרויס זוכן זייער מזל אין דער גרויסער וועלט.

דער איבערגאַנג איבערן גרעניץ קיין דײַטשלאַנד איז פאָרגעקומען בײַנאַכט, דורך דעם פוילישן גרענעץ דערפל ווינצענטי צו דער גרענעץ־שטעטל אויף דער צווייטער דײַטשער זײַט, דלוטאָווע. פון דאָרט זענען זיי געריכטעט געוווען צו פאַרשידענע רײַזע־ביוראָ׳ען אין די נאָענטע דײַטשע שטעט. די רײַזע־ביוראָען זענען שוין געווען פון פאָראויס גרייט אויפֿצונעמען די פּאַסאַזשירן און זיי באַזאָרגט מיט פּאַספּאָרטן און שיפס־קאַרטן.

אין דער דײַטשער גרענעץ־שטעטל פּראָסטקע האָט זיך געפונען דער געזונדהײַטס־אַמט. יעדער פּאַסאַזשיר איז דורכגעגאַנגען אַ קאָנטראָל אין דעם אַמט. פון דאָרט האָבן די אַגענטן אַריבערגעפירט דעם טראַנספּאָרט מיט דער באַן צו די פּאָרטן פון האַמבורג און ברעמען. זיי זענען אַרויף אויף די שיפן און אוועקגעפאָרן איבערן אָקעאַן, הויפּטזעלכעך אין קאָלומבוסעס מדינה, אָבער אויך אין אַנדערע לענדער מעבר לים.

דער סחורות־שמוגל איבערן גרענעץ

פּאַראַלעל מיט דעם טראַנזיט פון מענטשן האָט זיך אַנטוויקלט בײַם גרענעץ דער האַנדל. מ׳האָט עקספּאָרטירט פון פוילן פערד, תבואות, מילך־פּראָדוקציע, עופות, יאַגאָדעס, שוואָמען און האָלץ. אויך דער סחורות־פּאַרקער איז געווען הויפּטזעכליך אין ייִדישע הענט. אַ סך קאָלנער פאַמיליעס האָבן געלעבט פון דעם גרענעץ־האנדל. אין אַ גרויסן פּאַרנעם האָט זיך געפירט בעיקר דער האָלץ־האַנדל. קאָלנער סוחרים האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער מומחיות, אָפּצושאַצן די קאַטעגאָריע און ווערט פון פאַרשידענע מינים האָלץ. ווען די האָלץ־טראַנספּאָרטן זענען אָנגעקומען אין דײַטשלאנד, זענען זיי איבערגעפירט געוואָרן אין טאַרטאַקן, וועלכע האָבן זיך געפונען אין צוויי דײַטשע גרענעץ־דערפער. די טאַרטאַקן אייגנטימער זענען געווען דײַטשע יידן. זיי האָבן באארבעט דאָס האלץ אויף פאַרשידענע צוועקן.

ווען ס׳איז אויסגעבראָכן דער ערשטער וועלט־קריג אין 1914 איז דער גרענעץ־האַנדל לחלוטין אָפּגעשטעלט געוואָרן. אייניקע קאָלנער סוחרים זענען פאַרבליבן אין דײַטשלאַנד, אַריבערגעפירט זייערע פאַמיליעס און זיך דאָרט באַזעצט. ווען ס׳האָט זיך געענדיקט די מלחמה אין 1918 און פוילן איז פּראָקלאַמירט געוואָרן אַלס אומאָפּהענגיקע מדינה, איז משה אַבקעוויטש צוריקגעקומען פון מינסק (אין רוסלאנד) אין קאָלנע. ער איז געוואָרן דער צושטעלער פון פערד פאַר דער פוילישער אַרמיי (אין יענער תקופה איז די פוילישע קאַוואַלעריע געווען דער ליבלינגס־טייל פון דער אַרמיי), בשותפות מיטן גראַבאָווער פּריץ.

נאָך דער מלחמה האָט זיך באַנײַט דער סחורות־שמוגל פוןביידע זײַטן. דער פּוילישער מאַרק איז פאַרפלייצט געוואָרן מיט זיידענע שטאָפן, געשמוגלט פון דײַטשלאַנד דורך קאָלנע. בײַ דער שמוגל־אַרבעט זענען געווען באַשעפטיקט פיל גויים. פויערן וועלכע האָבן געלעבט אין די גרענעץ־דערפער. אין שמוגל פון די זײַד־שטאָפן זענען באשעפטיקט געוואָרן באַזונדער פרויען. זיי האָבן אַרומגעוויקלט זייד אויף זייערע קערפּערס און אויף זיי איז נישט געפאַלן קיין פאַרדאכט. דאָך פלעגט טרעפן אַז די גרענעץ־זשאַנדאַרמעריע האָט פאַרהאַלטן „טראַנספּאָרט־מענטשן", קאָנפיסקירט וואָס מ'האָט געפונען אין זייער באַזיץ און זיי געבראַכט צו אַ משפט. אָבער על־פּי רוב זענען אָט די „קרבנות" פאַראורטיילט געוואָרן אַדמיניסטראַטיוו מיט „פאַרשיקונג" אין אַן אַנדער שטאָט, אויף אַ יאָר צײַט אָדער אפילו מער. די פאַראורטיילטע זענען נישט אַרײַנגעזעצט געוואָרן אין געפענגעניש. זיי האָבן זיך געמעגט באַוועגן פרײַ אין דעם אָרט ווו זיי זענען פאַרשיקט געוואָרן. נאָר זיי האָבן זיך נישט געטאָרט געפינען אין קאָלנע, כּדי צו פאַרמײַדן זיי פון פאָרטזעצן זייער אַרבעט.

אָבער נישט אַלץ איז געווען אומלעגאַל אין די גרענעץ־טראַנספּאָרטן. די גרענעץ־וואַך האָט דערלויבט אַריבערצופירן אַ געוויסע צאָל מענטשן. פאַר דערלויבניש האָט מען געדאַרפט באַצאָלן לויטן קאָפּ. כּדי צו פאַרגרעסערן דעם אײַנקונפט פאַר אָט די „האַלב־לעגאַלע" טראַנספּאָרטן, האָט די וואך־זשאַנדאַרמעריע אַרײַנגערעכנט אין פרײַז אויך דעם קאָפּ פון בעל־עגלה און די קעפּ פון די פערד.

דאָס ביוראָ פון דער גרענעץ־וואַך איז באַשטאַנען פון עטלעכע צאָל־באַאַמטע און אַ פּאָר צענדליק זשאַנדאַרמען. על־פּי־רוב זענען דאָס געווען באַפרײַטע אונטער־אָפיצירן פון דער פּוילישער אַרמיי. דער גרעסטער טייל פון זיי האָט געזוכט צו פאַרגרעסערן זייערע הכנסות, און זיי זענען גערן געווען שותפים צו די איינקונפטן פון די שמוגל־געשעפטן.

דעם ערשטן סעפּטעמבער 1939, ווען די נאַצישע מיליטער האָט אַרײַנגעמאַרשירט איז פּוילן, איז געקומען אַ סוף אויף שטענדיק צו דעם גרענעץ האַנדלס־פאַרקער.

צבי קורנצקי / תל־אביב

ב"חדר"

הלימודים

ביום הראשון לחול־המועד סוכות, כאשר נכנסתי הביתה וראיתי את הרבי הרשל "קוזי" יושב ליד השולחן ומשוחח עם אבי, הבנתי כי נגזר עלינו — על אחי אברהם ועלי — ללכת ללמוד בחדרו מייד לאחר החגים. מאותו רגע ועד ליום כניסתנו בעול הלימודים נהיו ה"חדר" והרבי המיועד שלנו למרכז התעניינותנו.

לאחר שהרבי הלך, פרצנו החוצה וחיפשנו ילדים שכבר לומדים ב"חדר" של ר' הרשל, ומשפגשנום שאלנו את פיהם על המצב ב"חדר". האם הרבי מכה לעתים קרובות? והעיקר — במה? כי הרי לכל רבי "כלי" משלו. על הלימודים לא שאלנו. עניינו אותנו בעיקר שעות הפנאי והעיסוקים בהן וכן המועדים לחופשות.

חיש מהר חלפו ימי החג והנה אנו עומדים על מפתן ה"חדר". בהיכנסנו פנימה קיבל את פנינו הרבי בברכת "בוקר טוב!", שאל לשמותינו והורה לנו לתפוס מקום על אחד הספסלים.

הסתכלנו בפני הרבי ובחושינו הילדותיים ניסינו לעמוד על אופיו. האם רבי טוב הנהו? משמע — לא יכה. לאחר מכן תרנו בעינינו אחר ה"כלי", אך בשום אופן לא יכולנו לאתרו.

הרבי היה איש גבה־קומה, רזה כמו מקל וזקן תיש דליל מכסה את סנטרו, ומכאן כינויו הרשל "קוזי", דהיינו הרשל ה"עיזה". החדר עצמו עורר בנו התפעלות, שכן רחב מידות היה ושטוף אור, שחדר בשפע מבעד שלושת החלונות שבקיר הדרומי. ליד הקיר המערבי עמדה ספה מרופטת ובפינה בסמוך לה ניצב לוח עץ שחור. השולחנות והספסלים היו מסודרים בצורת ח', ובתווך, בין שתי זרועות ה"חית", שולחנו וכסאו של הרבי. מנקודת תצפית זו יכול היה להקיף במבט אחד את כל תלמידיו. הקירות היו חשופים פרט ללוח שנה שהיה תלוי על אחד הקירות והודות לו אנו בקיאים תמיד מהי פרשת השבוע, מתי חלים ראשי־החודש והחגים.

ביום הראשון בחן אותנו הרבי בחומש. את התלמידים הטובים יותר הושיב לימינו. בשעה 11 לפנה"צ היתה הפסקה של כמחצית השעה. הותר לנו לצאת לחצר, אבל הוזהרנו שהיציאה לרחוב אסורה בתכלית האיסור.

הרבי, שחדר מגוריו נמצא בעלית הגג שמעל ל"חדר", עלה לסעוד את ארוחת הבוקר. גם אנו, הילדים, הוצאנו פת־שחרית, וכל אחד הסתכל בצֵידה של חברו. אחר שבחנו את

המטעמים נערך סחר חליפין בלחמניות, תפוחים ושאר מזונות. ומי שלא היה לו במה להתחלף ביקש מחברו "נגיסה".

השעות בין אחת לשלוש בצהריים היו מיועדות ללימודי חול. אז היתה באה המורה שרה־שיינה ונותנת לנו שעורים ברוסית ובחשבון (יידיש היה הרבי בעצמו מלמד). לאחר השיעור עם המורה שרה־שיינה ניתנה לנו הפסקה של שעה והילדים היו מתפזרים לבתיהם לאכול את ארוחת הצהרים.

ר' משה הרש קיימוביץ' המלמד

לקראת חידוש הלימודים, בחלקו השני של היום, היינו מצטיידים בפנסים. היו ילדים שהביאו עמם עששיות נפט עם "כובע" זכוכית, אחרים התקינו לעצמם פנסים מקופסאות פח, והיו גם בעלי פנסים מנייר. את הנייר היו טובלים בשמן, כדי להאט את קצב שריפתו. רק בשעה תשע בערב היה מגיע לקצו יום הלימודים הארוך. רדומים למחצה היינו חוזרים לבתינו, כשאנו מאירים לעצמנו את הדרך בפנסים שבידינו.

בהגיענו ל"חדר", בשעה שמונה בבוקר, היינו מתפללים תפילת־שחרית. אחר נטילת ידים ואמירת הברכות "שאו ידיכם" ו"המוציא", שנאמרו בחיפזון, כפי שעשו היהודים בזמן יציאת מצרים, ציווה הרבי בקולו הרועם "להוציא את ספרי הגמרא".

כל אחד פתח לפניו את ספר הגמרא במסכת "בבא מציעא", הרבי קרא בקול "אילו מציאות" וגו', וכולנו החרינו החזקנו אחרינו בקולותינו הדקים. כאן הסביר הרבי ביידיש מה פירוש שומר חינם, שומר שכר, שוכר ושואל.

לצדי ישב מנחם "פומפרנוטר" ולחש לי דבר מה. טרם סיים משפטו והרבי כבר ניצב לידי ושואל איפה אנו "עומדים", ואני ביודעי שלא יכולנו להספיק להתרחק הרבה הצבעתי באצבעי בהמשך השורה בה "עמדנו" לפני הלחישה. קלעתי למקום הנכון וכך נצלתי מעונש.

יותר מכל פחדנו מפני ה"קונה", עונש שעצם המחשבה עליו הטיל בנו מורא ופחד. עונש זה ניתן על עבירה חמורה במיוחד, וכך היה מבוצע: הרבי מוריד לבעל־העבירה את מכנסיו, מפשיל את כותנתו, קושר את ידיו לאחור, שם מטאטא בעל מקל ארוך לתוך כפות ידיו ומציג את הנידון, כשאחוריו גלויים לעיני כול, בפתח הדלת וכל העובר על פניו רשאי לירוק בו, לבעוט ולהשפילו בכל צורה הנראית לו. וה"קונה־בחור" עומד מושפל ומבויש ומזיל־דמעות חרש. אך בכך לא תמו עינויו. למחרת יודעת כל העיר על מקרהו. מובן שהידיעה מגיעה גם לאוזני אביו, שאינו חוסך ממנו שבטו. ואם לא די בכך, דבק בו הכינוי "קונה־בחור" עד שמגיע תורו של הקרבן הבא.

מאז התחלתי לבקר ב״חדר״ אני מצפה לימי חג במשנה התרגשות. הנה מגיעים סוף־סוף ימי החנוכה. נשמנו לרווחה. לומדים רק מחצית היום ושעות הערב הן קודש לביקור אצל בני־משפחה ומכרים. בכל בית, אליו נכנסים, מגרה את הנחיריים ריח לביבות מיטגנות. אך עיקר המחשבה נתונה לדמי־החנוכה. למחרת באים ל״חדר״ ומתפארים במטבעות, הממלאות את הכיסים, וכל המרבה בדמי־חנוכה — הרי זה משובח.

עתה מחכים לפורים. מנהג משלוח־המנות הוא מנהג יפה לכל הדעות, וגם יש רווח בצדו, ושוב מצלצלים מטבעות בכיסים. ומפורים עד פסח זה עניין של שלושה שבועות בלבד, כי שבוע לפני חג הפסח סוגר הרבי את ה״חדר״. אלא מאי, ר׳ הרשל ״קוזי״ היו לו יומרות, שתלמידיו לא ישאלו ככה סתם את ״מה נשתנה״ ליד שולחן ה״סדר״, אלא שיבינו היטב במה דברים אמורים. לכן לימדנו ״פשט׳ל״ ממסכת ״פסחים״ והרביץ בנו תורה עד כלות נשמותינו. ובטרם הספקנו להתבונן כה וכה חלפו ביעף ימי הפסח הטובים והנעימים. בשובנו ל״חדר״ מצאנו כמה תלמידים חדשים, אחרים נטשוהו ועברו ללמוד בבית־הספר.

בין התלמידים החדשים היה ילד אחד יוסף שכינוהו ״קוֹט״ (חתול). וזה משום נוהגו לסרוט בפנים במקום להשתמש באגרופיו. והסימנים שהיה משאיר על הפנים היו נראים ימים רבים. נמנעתי מלבוא בריב עם ה״חתול״, כי פחדתי מסריטותיו; להיפך, הייתי מחניף לו ומתחלק עמו בכל דבר טוב שנפל לידי. קניתי את עולמי אצלו ובעת סכסוך עם אחד הילדים היה תמיד מתערב לטובתי.

ל״ג בעומר הוא יום שכולו חוויה — יוצאים לטיול היערה וכל אחד מאתנו מצויד בחץ וקשת מעשה ידיו להתפאר. הרבי סידר אותנו בזוגות והכריז כי פנינו מיועדות ליער רופינאק. למעשה היתה זו חורשה קטנה, אך בעינינו דמתה ליער עבות, כי לא ראינו מימינו גדול ממנו. הרבי נעמד ליד אחד העצים ואנחנו הסתדרנו מולו בחצי גורן. הוא הבהיר לנו את משמעותו של היום: איך פסקה המגפה בקרב תלמידיו של ר׳ עקיבא, סיפר על מלחמת בר־כוכבא ועל שמעון בר־יוחאי, ואנחנו הקשבנו קשב רב ובלענו כל מלה שיצאה מפיו. הגיבורים הקדמונים לבשו בדמיוננו ממדי ענקים. את בר־כוכבא תיארנו לעצמנו כענק המפיל את חתיתו על האויבים, ואם העז מישהו מהם להתקרב אליו — נפל מייד חלל. על ר׳ שמעון בר יוחאי סיפר נסים ונפלאות. מה מאוד התקנאנו באותו עשיר, שלא למד תורה בימי נעוריו והצטער צער רב על כך, עד שגעה בבכי מר, ואז נרדם ובחלומו נתגלה לו הרשב״י, נשק על פיו ולמחרת בבוקר התעורר והוא בקי בתורה מאין כמוהו, עד שמינוהו לראש המקובלים. כל אחד מאתנו איחל לעצמו שנס כגון זה יקרה לו.

משסיים הרבי את דבריו, הודיע כי אנו חופשיים לשחק כאוות־נפשנו. התפזרנו בצהלה על פני החורשה והתחלנו לשחק במלחמת בר־כוכבא ברומאים. היות ולא גילה לנו את שמות המצביאים הרומאים, שבאו לדכא את מרד החשמונאים, על כן לא היו בין ה״רומאים״ שלנו בעלי דרגות, אלא סתם חיילים, ונחמתם היחידה של הילדים, שבגורלם נפל להיות ״רומאים״, היתה בכך, שבסופו של המשחק תהיה ידם על העליונה. אך זו היתה נחמה פורתא והכול רצו להיות במחנהו של בר־כוכבא.

ימים רבים עוד המשכנו להתבסם בחוויה של ל״ג בעומר ורק עם התקרב חג השבועות התחלנו לתכנן תוכניות לקראת ימי החופש המשמשים ובאים. יום חופשי מלימודים בימות הקיץ — פירושו רחיצה בנחל החושניאק. אותה שנה, שנתי הראשונה ב״חדר״, למדתי

לשחות. היות והגעתי לנחל בחברת חברים, יכולתי לחקות את מעשיהם של הילדים הגדולים. קרש או שלפוחית, כל חפץ הצף על פני המים, שימשו לנו עזר ואחיזה. ועד מהרה גיליתי, שאני יכול לצוף על פני המים בכוחות עצמי. עבור התענוג הזה שילמנו ביוקר: בשובנו ל״חדר״ למחרת החג התברר, שמישהו הלשין עלינו בפני הרבי. כמובן שהעונש לא איחר לבוא, וזה נוסף על דברי מוסר ותוכחה אודות הפרת קדושת החג. אני ספגתי מנה כפולה ומכופלת משום שהעזותי להתווכח עם הרבי.

״הרי כתוב במפורש, שאב חייב ללמד את בנו לשחות!״ טענתי כלפיו.

״בימי חג?!״ גער בי ברוגזה.

״ומתי כן?״ המשכתי בשלי. ״הרי בשבת בודאי שאסור ובימי חול אנו כלואים כל היום ב״חדר״!״

בתגובה לעזות־פנים זו צייר בפני הרבי תמונה קודרת איך יצלו וייסרו אותי בגיהנום, מכיוון שאינני שומר על קדושת החג. ימים רבים רדפה אותי המחשבה על מה שצפוי לי בעולם הבא. בלילות נדדה שנתי. עד שנזכרתי באימרה, ש״במקום שבעלי־תשובה עומדים, צדיקים גמורים אינם יכולים לעמוד״ ואז התחלתי להתפלל ביתר כוונה ולבקש סליחה ומחילה מהקדוש־ברוך־הוא ועם הזמן הוקל לי.

התחלנו ללמוד את מגילת רות ו״אקדמות״. המוח הילדותי התקשה לתפוס את פירושה של האידיליה הפיוטית המתוארת בספר, ובעיקר לא את המעשה שהתרחש בגורן. אבל בדמיוננו הצטיירו במהירות מפליאה דמויותיהם של יהודים עובדים בשדות וכל אחד מהם לובש טלית־קטן, פיאותיו מסתלסלות מבעד לכיפה שלראשו ומאחורי הקוצרים מזדנבים עניים ונוטלים לקט, שכחה ופאה — המגיעים להם כדת־וכדין.

ימים נוראים

ימות הקיץ האחרונים מהולים בעצב ובקורטוב של נחמה ומלווים איסורים רבים. מאכלי בשר נעלמים משולחן האוכל. ב״חדר״ מספר הרבי על חורבן בית־המקדש; אך ביום זה, בט׳ באב, נולד המשיח, ועלינו לחכות לבואו מדי יום ומדי שעה, ואם ברצוננו לזרז את בואו, חייבים אנו להרבות בתפילות ולהקפיד על המצוות.

טרם הספקנו להתאושש מימי חודש אב הקודרים, אם כי בחוץ זורחת עדיין השמש במלוא זוהרה, וכבר אנו עומדים בראש חודש אלול והרבי מתחיל להרביץ מוסר — ממש פחד. בדרכנו מן ה״חדר״ אנו משיחים בינינו מה יהיה גורלנו בשמים. בית־הדין של מעלה נראה לנו כה מוחשי וקרוב, עד שכולנו מחליטים פה־אחד להתקין עצמנו לקראתו במלוא הרצינות. הרי הספר פתוח והכל נרשם בו בדייקנות וחלילה לנו מלהכשל בעבירה ולו רק הקלה ביותר. מעתה והלאה לא נחסיר אף מלה בתפילותינו, נקיים את המצוות ונזהר מעבירות.

יום־הדין ממשמש ובא. רעד וחרדה אוחזים בי, כשאני עומד בבית הכנסת ומתפלל, וסביבי יהודים לבושים בחלוקים לבנים. חרדת־קודש מרחפת בחלל בית־הכנסת. אני חוזר ומחטט במוחי, האם פשעתי וחטאתי בשנה החולפת. אך אסור להסיח את הדעת מן התפילה ואני תוקע את מבטי בסידור ומדגיש כל מלה בכונה יתירה.

בעשרת ימי תשובה ניתן עוד להמתיק את הדין. אני נזהר שלא להכניס דבר מאכל לפי ללא ברכה ולא לעלות על המשכב בלי קריאת ״שמע״.

ערב יום־הכיפורים. התכונה לקראת שעת הדין מגיעה לשיאה. אם כי כל מחשבותי נתונות לטיהור נשמתי ה"חוטאת", אני מחשב ומוצא שכדאי לי יותר לבקש כסף ל"כפרות", כי אחר שאחלק ממנו צדקה יישארו כמה פרוטות גם בכיסי. אחרי הסעודה המפסקת נוהרים כל בני העיירה לבתי הכנסת. עד לשעת תפילת "כל נדרי" ממלמל כל אחד איזו תפילה לעצמו.

בבוקר יום־הכיפורים קושרת אמי מעט פירות ועוגיות במפית ומציידת אותנו בצידה קלה לכל היום; אך חלילה לנו לאכול בפרהסיה, והמנה הזעומה צריכה להספיק לנו למשך כל היום, כי גם עלינו להתענות במקצת ביום התענית.

בבית הכנסת אני דופק בכל כוחי באגרופי הקטן על לוח לבי. פחד אימים תוקף אותי שמא לא תגיע תפילתי לשמים. אני קורא בקול את תפילותי ודופק בחוזקה על לבי. המוסר שהרבי הטיף לנו במשך כל ימות השנה חדר עמוק לנפשותינו, נפשות טהורות של ילדים קטנים, העתידים לחיות בעולם של רשע וחטא.

צבי קורנצקי ומשפחתו: האם חנה, אשתו רבקה גומוביץ', שיינה גומוביץ' של צבי.

בית אבא

אמא הדליקה את נרות השבת. על השולחן, בבית, פרושה מפה לבנה. אמא כבר התרחצה, לבשה את בגדי־החג שלה ומחכה לשובם של אבי־המשפחה והילדים מבית־המדרש. שבת בביתנו. שבת בעיירה. שבת בכל בתי ישראל ושבת בלבבות.

אבא חזר הביתה. בניגון של "אשת חיל מי ימצא" הוא מקבל את פני עקרת־הבית הזוהרים באור־נגוהות של אם יהודייה. אנו יושבים אל השולחן. "ויכולו השמים והארץ" — נשמע קול אבא, המברך על כוס מלאה יין והמחזיק אותה בידו המיובלת מרוב עמל בששת ימות־השבוע. הוא מעביר סכין חד על החלה הארוכה ומרוחת־השמן, שאמא אפתה במו ידיה: הוא חותך את החלה לפרוסות ומחלק אותן בין הילדים לברכת "המוציא".

לאבי, ר' פישל, היה קול חזק. הוא אהב לזמר ולפזם זמירות של שבת ולשיר קטעי־תפילות של ה"ימים הנוראים". קול ערב היה לו, והיה מגביה אותו ומנמיך חליפות. כולו זוהר ומתענג בעוברו לפני התיבה כש"ץ ב"שטיבל" שלו. עיני אבא — גלויות היו וטהורות. חיוורון קל היה נסוך על פניו. השערות, ששיבה זורקה בו במוקדם, הוסיפו נופך של חיוורון לדיוקנו. רק בהרימו את קולו היה הסומק עולה על פניו והזיעה מנצנצת על מצחו. זקנקן קצר היה לו. שטיפחו תמיד בהנאה, בעוברו מדי פעם בפעם על סנטרו ומלטף ביד־ימין את שער הזקן.

כל ימיו עמל קשה למחיית משפחתו. עייפות, מחמת ישיבה ממושכת ליד הסדנא, היתה ניכרת בו. עייף היה אך לא ממורמר. זריז היה לקיים מצווה, ובייחוד את המצווה של עזרה לזולת. מרגלא בפיו תמיד — חזרה בלתי־נלאית על הפסוק "ואהבת לרעך כמוך". כמו כן היה מקפיד על מצוות דרך־ארץ, נהג עצמו דרך־ארץ באחרים וחינך את ילדיו באותה רוח.

היה משכים קום, עוד לפני עלות השחר. במה היה פותח את יומו? רבה היתה סקרנותי לדעת זאת, בהיותי ילד קטן והארכתי שכב במיטה. פעם התעוררתי בטרם־בוקר והתבוננתי באבא: התלבש, נטל ידיו במים כדין — ג' פעמים על יד ימין, ג' פעמים על יד שמאל, וחוזר חלילה. פתח ב"מודה אני", לבש תפילין ונחפז לסיים את תפילתו. כיהודי מאמין, אשר ראה בכול את יד ההשגחה העליונה, לא הרהר אחרי מידותיו של הקדוש־ברוך־הוא ולא הקשה על סתרי־הטבע וחידות־אנוש. באותו בוקר מוקדם, כשהתעוררתי, הצצתי מבעד לחלון וראיתי את זריחת השמש. רך בשנים הייתי, לא ידעתי עדיין דבר והמטרתי על אבא מטר של שאלות. והוא ענה ללא שהות וללא היסוס: "ילדי, יד אלהים בכול! עולמו הוא, והוא מנהיגו. הכול הוא עושה: חורף וקיץ, קור וחום. ומי ירד לסוף מעשיו?"

אמא שלי, חיה פריידה זכרונה לברכה, היתה "עזר כנגדו" לאבא. תמיד היתה עסוקה בניהול משק־הבית, בבישול וכביסה, בתפירה ובתיקון בגדי־הילדים. דירתנו קטנה היתה, דירת מרתף, אבל נקיון שרר בכל פינה ופינה שבה. עינה של אמא פקוחה היתה ולא השאירה גרגיר של אבק על הרצפות והרהיטים.

עצבות היתה שפוכה על פני אמי. אך עם כניסת השבת היתה משתנה ארשת־פניה. מן הרגע שהדליקה את נרות השבת, בירכה עליהם ומסידור ה"קרבן מנחה" שלה אמרה

תהילות ותשבחות לאל עליון, עד צאת השבת — היו פניה זוהרים. לבושה שמלת־חג וחבושה שביס לבן היתה שלוות־השבת נסוכה על כל דמותה והעגמומיות נגוזה כלא היתה. עם כניסת ימי־החולין היה העצב שוב מתגנב לבית ועולה על פניה.

פישל וחיה־פריידה מרביד וכתם טויבקה. פישל און חיה־פריידע מארוויד און זייער טאכטער טויבקע.

זכורני בהיותי ילד קטן לקחה אותי אמא פעם לחתונה אל כפר מולדתה, קוזשס. היתה זו חתונה יהודית מסורתית כדת וכדין. שבוע ימים נמשכה. ערכו ״שבע ברכות״, בני המשפחה והקרובים היטיבו את לבם במאכלים ובמשקאות, ששו ושמחו ורקדו. בדחן מפולפל, שתעודתו היתה לשמח את לבות המוזמנים, סחט דווקא דמעות מעיני כולם, ובעיקר מעיניהן של הנשים, בחוזרו בדקלום עממי יהודי על פזמון אחד: ״מה הם החיים? רק ריקוד על פני הקברים.״

כולם התייפחו והדמעות ניגרו מהעינים. ואמא שלי בכלל הבוכים. תוהה הייתי על נוהג מוזר זה, שלא הבנתיו. שאלתי את אמא לפשרו. והיא, בעוצרה לרגע קט את זרם דמעותיה, אמרה: ״ילדי, בכל שמחה יהודית חייבים להוסיף כמה טיפות של דמע אל כוס־היגונים שלנו...״ אז נתגלה לי לראשונה סוד עצבותה.

הגיע תורי לעלות ארצה ישראל. הואיל והעלייה היתה בלתי־חוקית, נצטוויתי לשמור סוד, לבל יתגלה הדבר ברבים. התחלתי בהכנות. ארזתי את חפצי וחיכיתי לאות. ובביתנו התהלכו כאילו על בהונות הרגלים. שמחת ההורים לעלייתי היתה מהולה בעצב כבד על הפרידה. אחותי הצעירה טויבקה, רכה וחמודה, שנתקשרה אלי בראותה בי, הגדול ממנה בשנים, משענתה לעתיד, התהלכה כצל ואף היא אפופת־הסוד. אמא תחבה קמיע לתוך חפצי, ספר קטן ובו ״תפילת הדרך״. ידיה רעדו בהגישה לי את הקמיע, יחד עם שקית־התפילין. שפתותיה מלמלו בלחש: ״קח, ילדי, זה יגן עליך! אני אתפלל לשלומך ולבריאותך, והשם

בשמים ישמור עליך!״ לחצה אותי ללבה. גופי רטט כולו. הדיבר ניטל מפי ולא יכולתי לומר לה משהו. רק בכיתי כתינוק המתרפק על חיק אמא. נשקתיה. זו היתה הנשיקה האחרונה.

אבא ברכני כפי שהיה נוהג בערב יום־הכיפורים אחר הסעודה המפסקת. הרים ידיו, שמן על ראשי וברכני. חשתי שהוא עושה מאמץ עילאי לעצור בעד זרם הדמעות שחנק את גרונו. אמר: ״בני, בחרת לך דרך קשה בחיים. אל תשכחנו. ראה, כיצד אתה עוזב אותנו. אחיך הבכור הלך לרעות בשדות זרים. עתה, עם נסיעתך לארץ, יהיו לי שם שני בנים. אלוהינו שבשמים״, הפטיר בשארית כוחותיו, ״יהי רצון שיגיע בני בשלום למחוז חפצו. לארץ־הקודש!״ פרץ בבכי. המום הייתי עד אובדן־החושים.

זה היה בשלהי־הקיץ של שנת 1934. לא זכיתי עוד לראות את הורי ואת אחותי טויבקה. הם נספו עם ששת המיליונים. ה׳ ינקום דמם!

אברהם בוצ׳קו / ירושלים

בית אבי

אבי פייבל בונים בוצ׳קו היה חלק בלתי־נפרד מן הנוף הנפלא של העיר קולנה, שלא היה כדוגמתו בין ערי פולין, על החומר האנושי שלו ועל חייה התר־בותיים והציבוריים.

אבי היה עסקן ציבורי בכל שטחי החיים בעירנו, בעירייה ובכל המוסדות והחברות, כגון חברת משניות, הכנסת־כלה ותלמוד־תורה. במיוחד חיבב את פעילותו בשתי החברות האלה, בהן היו אוספים כספים לצורכי הכלל ולמען נזקקים. הוועד כלל חברים כאברהם פאניץ׳ ואחרים, שמסרו את נפשם למען המפעל והצ־ליחו לעשות גדולות.

בייחוד זכורים לנו ימי פורים, בהם הגיע אוסף הכספים לשיאו. מי אינו זוכר את התחפושות המר־היבות של חברת ״הכנסת־כלה״ ברחובות. איזו שמחה שררה אז בציבור ומה רבה היתה יראת־הכבוד בה קיבלו אותם בכל מקום. הפעילים עזבו אותם ימים את כל עיסקיהם והתמסרו רק למפעל. לא קל היה תפקידם לקבץ כספים. לא פעם בא ר׳ אברהם פאניץ׳ לאבא ואמר: ״לא, איננו יכולים יותר, האנשים אדישים.״ אך אבא עודד אותו תמיד. קרה שלא היה מי שיילך לאסוף כספים, כפי שהיה מקובל כל יום ששי, ואז היה פונה אלי, הילד, ואומר: ״אין לי ברירה, אתה מוכרח ללכת. אין לנו השבוע אף אחד.״ במקרים כאלה לא סרבתי, אם־כי היה לי, כילד, קשה מאוד לבקש נדבות בשביל ״הכנסת כלה״.

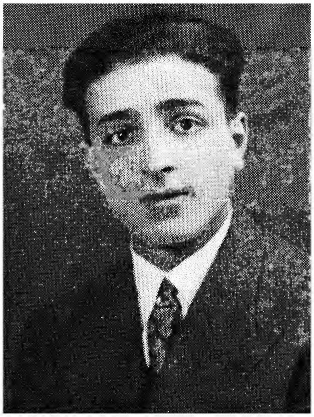
הייתי עד לצרכים וללחץ שרבץ תמיד על פעילי החברה הזאת. תמיד באו אנשים לבקש עזרה והקופה היתה ריקה והפעילים עמדו חסרי־אונים. לא פעם שמעתי את ישיבות הועד בשעות הלילה המאוחרות, בהן דנו מנין להשיג כסף. חייתי גם את שמחתם כאשר הצליחו לעזור.

אבי היה חבר גם במועצת הבנק בעירנו, וגם כאן לא היו חייו קלים. הפעילים עמלו שלא על מנת לקבל פרס. היה זה בעיניהם אידיאל נשגב לפעול למען הזולת.

בתחילה היה אבי נציג בעירייה מטעם ארגון בעלי־המלאכה. אחרי זה הופיע ברשימה עצמאית. תמיד היו לפניו בעיות על גבי בעיות. לא פעם ניסו להשפיע עליו מצד זה או אחר, אך הוא לא ניתן להשפעות והכריע לפי מצפונו בלבד ולפי טובת העניין. זכורני כי ראש־העיר מר סטאחלסקי ביקש ממנו פעם שיצביע בעד איזה דבר חשוב, והוא הסכים רק לאחר שקיבל הבטחה לתמיכה במוסד פלוני. הבריות העריכו אותו מאוד והוא יכול היה לשמש דוגמה לאהבת ישראל גם לבני דורנו.

בין שאר תנועות הנוער בעירנו, כגון "השומר הצעיר", בית"ר והחלוץ, התקיים גם סניף של "השומר הדתי", ומן הראוי לכתוב על עבודתו והשפעתו.

היינו כמה בחורי ישיבה שלמדנו בלומז'ה, ובבואנו בין הזמנים הביתה ראינו כיצד הנוער מסתובב בלי תכלית. חברינו יעקב פבריצקי ומשה קרמר החליטו שצריך לעשות משהו.

משה קרמר

התקיימה ישיבה משותפת עם מר רמבה ועוד חברים ב"מזרחי" והוחלט להקים סניף "השומר הדתי". נוסד אז גם סניף של "החלוץ המזרחי". הפעולה הצליחה, כל יום הצטרפו חברים חדשים, והסניף הצטיין גם בעבודת הקרן־הקיימת.

בראשית המלחמה עזבתי את עירי ונסעתי לשווי׳יץ ועד שנת 1940 עוד היה לי קשר עם חברי הסניף. לכמה מהם הצלחתי לשלוח דרכונים בזכות בני משפחתי שהיו פעילים בועד ההצלה. גם לווילנה שלחתי כמה דרכונים אחר שנמלטו לשם כמה מבני ישיבת לומז׳ה. נדמה שכמה מהם הצליחו לנסוע לסין. זכורני את המכתבים שקיבלתי באותה תקופה מאת אביגדור שטרן, מיהודה קרמר וממשגיח ישיבת לומז׳ה הרב הגאון משה רוזנשטיין, להציל כמה שאפשר.

כדאי שילדינו ילמדו על אהבת ישראל ששררה בקרב בני קולנה. מי אינו זוכר את השריפה הגדולה בקולנה, כאשר כולם פעלו יד ביד ושכם אל שכם, בלי יוצא מן הכלל. אנו הגענו אז מהישיבה באמצע הלילה ומי׳יד נכנסנו לפעולה. הנני זוכר גם את מסירות הנפש של מר קלמן זביאֶלק ורעייתו.

נזכור נא את בני קולנה, שנשחטו ונשרפו על קידוש־השם, בכך שנלמד מהם, ואנו ובנינו נלך בדרכיהם, הדרך של אהבת ישראל.

מתתיהו שרייטר / פתח־תקוה

הבית ברחוב ווינצנטי

אבי ר׳ וולוול שרייטר היה יהודי גבה־קומה, בעל קול שקט ודיבור מתון. רגיל היה להתלבש במלבושים מודרניים, כדרכם של סוחרים יהודים אשר ניהלו עסקים עם העולם הגדול.

בגלל עסקיו היה נעדר הרבה מחיק המשפחה, אך בבואו הביתה הרגשנו מייד בנוכחותו ובעינו הבוחנת כל פרט ופרט. אז היה מנתק עצמו מכל ענייני המסחר והפרנסה, ומתמסר כולו לבעיות הבית, לחינוך הילדים ולצורכי הציבור שבעיירה.

כמו כל ילדי העיירה גדלנו באווירה משפחתית חמה, שבמרכז חייה עמדה האם. אמנו אסני שרייטר, לבית דודוביץ׳, היתה לאבינו עזר־כנגדו אמתית. התעניינה בכול, ועצתה הפקחית לא אחת מנעה מאבינו כשלונות והפסדים בעיסקות שונות.

ביתנו עמד בסוף רחוב וינצנטי. שלא ככל יתר הבתים בעיירה, היה הבית שלנו בנוי מעץ וגגו מכוסה רעפים, הוא היה צבוע יפה בצבע שמן. מעליו היתה עליית גג גדולה, שם

תלו את הכביסה הרטובה לייבוש. לשם נמשכנו אנו הילדים, אך היה זה עניין מסובך לעלות לשם ולרדת חזרה. הדלתות והחלונות של ביתנו היו מעובדים בסגנון גוטי, היינו ארוכים וגבוהים ועם קישוטים רבים.

מאחורי הבית היתה חצר גדולה, עם מחסנים רבים ואורוות גדולות של סוסים, שהיו מיועדים לכפריים אשר באו לסחור ביום השוק. עם בואם נתמלאה החצר רעש והמולה, אשר שככו רק עם הסתלקותו של הכפרי האחרון.

בילדותי אהבתי לעקוב אחר הנסיעה הדוהרת של האצולה הפולנית, בעלי הכרכרות הססגוניות: הסוסים רתומים ברתמות מיוחדות, עם טבעות ואבזמים נוצצים, שועטים בקצב ופרסותיהם מתיזות ניצוצות אש מאבני הכביש שברחובות. ועל הכול, הופעתם של בעלי־האחוזות והפריצים בלבושם היקר והמגונדר, כשהם מסלסלים בשפמים הפולניים העבותים — סימן־היכר לבני האצולה.

אבי עסק בסחר עצים, מכריתתם ביערות ועד שיווקם לגרמניה. היו לו שותפים אחדים מבני־עיירתנו, הם גלגלו עסקים בסכומי־כסף ניכרים ושמשו מקור פרנסה למשפחות רבות בסביבה.

משגדלתי היה לוקח אותי אבא לעתים בנסיעותיו ליערות. בסקרנות רבה הייתי עוקב אחר כל מעשיו. היה לו סכין מיוחד, בו היה מסמן כל עץ בסימן מוסכם, ולפי הסימן ידעו הכורתים לאן לסווגו. ההובלה נעשתה באמצעות סוסים ועגלות ועם הנחל שבקוזיול או עם הנארב עד לדאנציג הרחוקה. מומחיותו של אבא בענף העצים היתה ידועה באיזור כולו. העסקות התנהלו במזומנים ותוך אמון מוחלט של שני הצדדים. תקיעת־כף ודמי־קדימה מעטים היו מספיקים כדי שהעסקה תתבצע. חוזים כתובים או עדים לא נדרשו בענף זה.

ארבע אחיות ושלושה אחים היינו בביתנו, אולם פייגה־רבקה, אחותנו הבכירה, היתה הבת האהובה של אמנו. וגם כאשר נישאה לבצלאל בריקמן הקולנאי, היתה עוד משרה עלינו מרוחה כממלאת מקומה של אמא בבית. וכשגדלנו והתפזרנו איש איש לעברו, נעשה הבית ריק. אני עזבתים והם ילדים קטנים, אפרוחים ממש — — — כולם נכרתו בעלות הכורת...

מולנו גרה משפחת קיקמן הענפה והנכבדה, וכן הנוטריון הריאנט הנוצרי, שקשר יחסים טובים עם השכנים היהודיים שברחוב וינצנטי. לא הרחק מהם גרו משפחת סטפנר ור׳ יענקל הנפח. תמיד חשבתי לתומי, כי ר׳ יענקל הנפח אינו יודע סבון מהו במשך כל ימות השבוע. בימי חול היו לו ידיים שחורות ומפויחות, ורק בערב שבת היה מופיע ברחוב נקי ומבריק, בלבוש השבת שלו, כשהוא קורן משמחה.

הייתי רגיל לבוא לנפחייה שלו. האפלולית ששלטה שם היתה מפחידתני, אך להבת האש והצלילים הקצובים של דפיקות הפטישים בסדן, שעמד במרכז הנפחייה, עודדוני להיכנס פנימה. המפוח היה שחור ומכוסה בשכבה עבה של פיח. סימני־חיים לא היו בו אלא לאחר שמשכו בחבל הארוך, ואז נפלט ממנו זרם אויר שהלהיט גחלי־אש ללהבה גדולה.

ר׳ יענקל הנפח היה מסתכל בנו בגאווה ומרשה לנו למשוך בחבל ואף להכות בפטיש על הסדן. לא פעם עמדתי שם מבויש על כשלוני בנפחות אצל ר׳ יענקל.

ואיך פרזלו סוסים? למעשה עסקו בזה שלושה אנשים. אחד היה מחזיק בראשו של הסוס, אחד אחז ברגלו וכופף אותה כלפי מעלה, והשלישי, ר׳ יענקל הנפח היה "מקפץ" בתנועות מזורזות, כשהוא משייף את הפרסה ובזריזות מפליאה תוקע מסמרים ומשלים את מלאכתו.

לאחר שבוע של עמל השתתק הכול ברחוב, ואפילו הגויים קיבלו את השבת כיום מנוחה. ללכת עם אבא לבית־הכנסת, זו היתה חובה. אולם במרוצת הזמן נעשיתי "עצלן", אך כדי להוכיח את נוכחותי בתפילה, הייתי שואל לפרשת השבוע ולהפטרה, ומעמיד פני "צדיק". אבא היה יושב לו, כמנהגו, ליד קיר המזרח במקומו הקבוע, ואילו אנו הנערים עמדנו ב"פוליש" והתווכחנו בנושאים שונים.

אחיותינו חנצ'י ורייזל קיבלו חינוך טוב, ובהתבגרותן מילאו את מקום אמנו בבית. מיכול ודובצי אחי הצעירים, כבני זקונים, זכו לפינוקים וללטופים מאת כל באי רחוב וינצנטי. אמא טרחה לבקר בבתיהם של חולים, להגיש סעד ועזרה לכל נצרך. בבקרה אצל חולה נהגה לעודדו וכן לשים לבינה חמה לרגליו. באומרה בפעם האלף: "תזיע ותקום מחר אדם חדש לגמרי!"

אדם חדש — זו היתה שאיפתם. עד שבא הכורת וכרת הכול עד תום — — —

משפחת שרייטר: אברהם, חנצ'ה, האם אסנה, רייזל, מתתיהו, דובצ'ה ומיכאל.

משה מייזנער / פתח־תקוה

פורים אין שטעטל

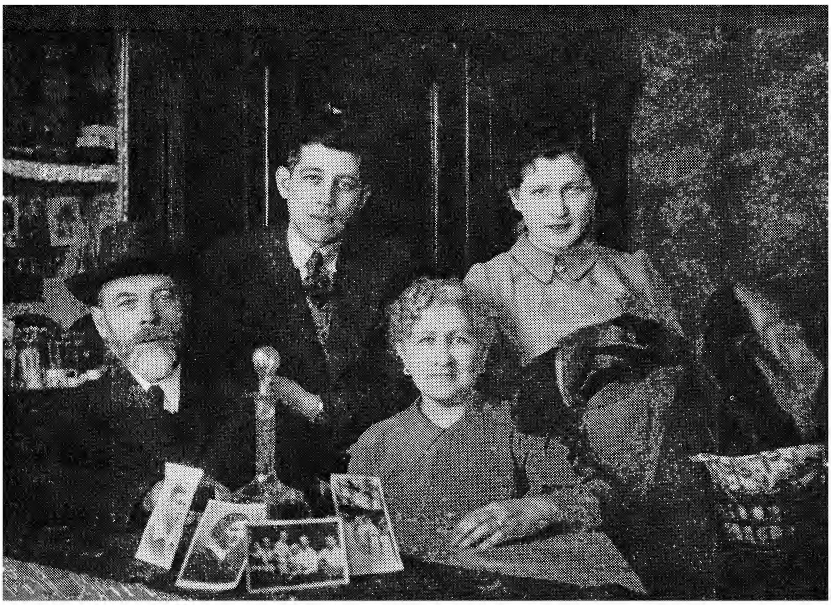
אויף ווינצענטער גאַס, אין ראָג (נישט ווײַט פון השומר־הצעיר קלוב), האָט געווּוינט יוסף־הערש דער קצב. אין זײַן הויז האָט געווּוינט חאַצקעל קאָזלאָ־וויטש, וואָס מ׳האָט אים גערופן חאַצקעל דער פישער. ער איז געווען אַ ייִד אַ פריילעכער, פול מיט הומאָר, געווען אויסגעמישט מיט אַלעמען, מיט קליין און גרויס, און האָט זיך שטענדיק געוויצלט. (ער איז געווען מײַנער אַ פעטער.) נישט ווײַט פון אים, אויף דער זעלבער גאַס, האָט געווּוינט אברהמל פאַניטש. איך גלויב אַז ס׳איז גענוג צו דערמאָנען זײַן נאָמען, קען מען שוין אָנהויבן לאַכן. ער איז געווען קלוג, שאַרפזיניק, בײַסיק אָבער זעהר גוטמו־טיג און האָט געשפּרודעלט מיט הומאָר.

אין שטעטל זענען געווען צוויי וויכטיגע אינסטיטוציעס: תלמוד־תורה און הכנסת־כלה. צו זייערע לייטונגען האָבן געהערט חשובע בעלי־בתים פון אַלע שיכטן. זיי האָבן געזאַמעלט געלט פאַר די צוויי אַנשטאַלטן און האָבן געזאָרגט אַז די קאַסעס זאָלן נישט בלײַבן ליידיג. ווען אַ נויטבאַדערפטיגער אין שטאָט האָט געדאַרפט חתונה מאַכן אַ טאָכטער, האָבן די „הכנסת־כלה״ לײַט געזאָרגט פאַר די געלט־מיטלען. און דאָס איז געמאַכט געוואָרן אין דער פאָרם פון מתן־בסתר, געהיימערהייט, נישט אַלע זאָלן וויסן דערפון.

געלט פלעגט מען זאַמלען פאַרביידע אינסטיטוציעס אַ גאַנצן יאָר. נאָר דער הויפּט־סעזאָן איז געווען פורים. פאַר יום־טוב פלעגט זיך צוזאַמענקומען אַ קאָמיסיע, וואָס פלעגט אויסשטעלן אַ ליסטע וויפל געלט מ׳זאָל נעמען בײַ יעדן בעל־הבית. זיי האָבן שוין געהאַט יערליכע רשימות פון די בעלי־בתים, וויפל זיי האָבן געגעבן דעם פאַרגאַנגענעם יאָר, און מ׳האָט זיי אַנטשפּרעכענד באַשטײַערט פאַרן לויפנדן יאָר. און כ׳מוז דערמאָנען מיט צופרידענהײַט, אַז יעדער האָט געגעבן בסבר פנים יפות. עס זענען געווען זעהר זעלטן פאַלן, ווען בעלי־בתים האָבן זיך געדונגען.

איצט וועל איך באַשרײַבן די זאַמלער. ס׳איז פורים. אַלע אין שטעטל, קליין און גרויס, האָבן געוווּסט אַז אָט באַלד וועלן אַרויסגיין די „פאַרשטעלטע״. די קליינוואַרג זענען געשטאַנען הינטער די פענסטער און אַרײַנגעקוקט ווי זיי טוען זיך איבער. דער מאַגאַזין פון קליידער איז געווען בײַ דוד־יודלען אין הויז. ער פלעגט שוין זאָרגן, אַז די קליידער זאָלן זײַן גרייט און אין אָרדנונג. די פאַרשטעלטע זענען געגאַנגען אין צוויי גרופּן. די ערשטע — די תלמוד־תורה, און די צווייטע — הכנסת־כלה, אין פאַרביקע רוּשיקע, על־פּי רוב רויטע, מונדירן. פון פאַרשידענע טיפּן, פון גענעראַלן, אָפיצירן, מאַרשאַלן מיט פּאַגאַנעס. אַלע מיט פײַקלאַך און צימבלאַך אין די הענט. צווישן זיי זענען אויך געווען עטליכע קינדער פאַרשטעלטע, און זיי זענען געגאַנגען איבערן שטאָט פון גאַס צו גאַס, פון שטוב צו שטוב,

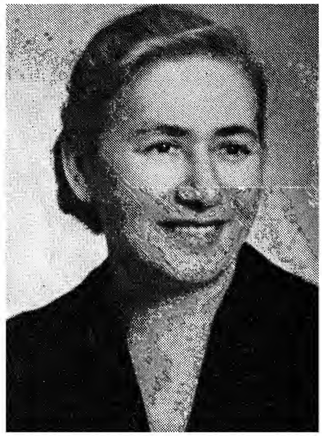
לויט אַן אויסגעאַרבייטן פּלאַן. בײַם סוף פון מאַרשרוט האָבן זיי באַשלאָסן צו פאַראייניקןביידע גרופּן. דער לעצטער באַזוך פון זאַמלען איז געווען בײַ וועלוול רעמבאַ׳ן. בײַ אים אין הויז זענען אַרײַנגעקומען ביידע גרופּן, פאַרשטעלטע, מיטן ניגון פון „שושנת יעקב״, און פול מיט עקסטאַזע האָבן זיי געטאַנצט און געזונגען מיט די לעצטע כּוחות. בײַ זאב רעמבאַ׳ן האָט מען געהאַלטן אין מיטן דער סעודה. בײַם טיש איז געזעסן די פאַמיליע און אויך דער בירגערמײַסטער פון שטאָט, וועלכער איז געווען פול מיט התפּעלות און האָט אויך געגעבן זײַן שפּענדונג פאַר די וויכטיגע וווילטעטיקע צוועקן. ר׳ זאב האט א פרעג געטאן: „קינדער, וואָס הערט זיך?״ ר׳ אברהמ׳ל פאַניטש, בראש פון די פאַרשטעלטע, האָט געענטפערט: „גוט, גוט. גאָט צו דאַנקען! עס קען גאָר בעסער נישט זײַן!״ מיט שמחה און אַ שנאַפּס האָט זיך פאַרענדיגט די פּורים־זאַמלונג פאַר דער תלמוד־תורה און הכנסת־כּלה.

משפחת מייזנר. די פאמיליע מייזנער.
זיסע, שלום, בלומה ויעקב.

בלומה גורן־מאַלאָוואַני / תל־אביב

די באָבע נייט פאַר זיך תכריכים

פון מײַנע זיידעס און באָבעס האָב איך נאָר געקענט די באָבע שיינע רחל מאַלאָוואַני, מײַן טאַטנס מוטער. זי איז געווען אַן אַלמנה. איר מאַן, דער זיידע מאיר דוד, איז טראַגיש אומגעקומען. ער איז געווען אַ האָלץ־סוחר און ער פלעגט פירן האָלץ קיין דײַטש־לאַנד. אַ פור מיט האָלץ, אין וועלכער דער זיידע איז געזעסן, האָט זיך איבערגעקערט און ער איז געהרג׳עט געוואָרן. ער איז געבראַכט געוואָרן צו קבורה אין יאָהאַניסבערג, דײַטשלאַנד.

נאָכן אומגליק איז די באָבע געוואָרן נידערשלאָגן און האָט אויפגעהערט צו לעבן פאַר זיך. זי האָט זיך אַרײַנגעלאָזט בלויז אין טאָן מצוות, ווי קאָכן פאַר קראַנקע, אָרעמע אָדער איינזאַמע, זיצן בײַ זייערע בעטן און העלפן מיט אַלעס מעגלעכעס. איך געדענק גאַנץ גוט, ווי זי פלעגט מיך שיקן פיל מאָל אַוועקצוטראָגן עסן צו אַ נויטבאַדערפטיקן.

די באָבע שיינה רחל איז געווען די עלטסטע חברה־קדישא׳טע אין שטאָט. זי פלעגט צושנײַדן תכריכים און אויספירן די וויכטיגסטע אַרבעטן פון חסד של אמת. איך פלעג נישט גערן קומען צו דער באָבען אין הויז, ווײַל זי איז שטענדיק געווען אײַנגעהילט אין אומעט. איר שטוב איז געווען אַנדערש פון אונדזערע און פון אַנדערע הײַזער. מיט מײַן קינדישן שכל האָב איך פאַרשטאַנען אַז אַ הויז דאַרף נישט זײַן כמורנע. מ׳דאַרף לעבן און ס׳מוז הערשן אַ ביסל שמחה. אַפילו דער באָבעס וואַנט־זייגער האָט געוואָרפן אויף מיר אַן אימה. עס האָט געקלונגען די שעהן טרויעריק.

די באָבע האָט געניייט פאַר זיך תכריכים. פיל מאָל האָט זי געבעטן די עלטערע אייניקלעך זיי זאָלן איר העלפן נייען. אַ מאָל, זײַענדיק בײַ איר אין שטוב, האָט זי מיר אויך צוגעטיילט אַ שטיקל מצוה, צו נייען בענדלעך צו די תכריכים. דאָס האָט געדאַרפט זײַן כּדי צוצובינדן די פיס פון דער נפטרת. זי האָט מיר געגעבן אַ גרויסע נאָדל מיט ווײַסע שטאַרקע פאָדעם, אָן אַ קניפּל, און געזאָגט: „ניי!" איך האָב געקוקט מיט שרעק אויף דער טיר צו אַנטלויפן און געטראַכט אויף וועלכער פרוי נעבעך וועט פאַלן דער פינסטערער גורל צו ליגן אין די תכריכים.

שטענדיק האָט די באָבע געניייט די תכריכים פאַר זיך. ווײַל ווען ס׳האָט געטראָפן אַז אַ פרוי אין שטאָט איז געשטאָרבן ערב שבת, אָדער ערב יום־טוב, און ס׳איז נישט געווען קיין צײַט צו נייען פאַר דער נפטרת, האָט די באָבע אַוועקגעגעבן אירע תכריכים, און באַלד האָט זי זיך אַוועקגעשטעלט שנײַדן לײַוונט און זיך גענומען צו דער אַרבעט.

און אַז מען נייט קליידער, דאַרף מען זיי דאָך אָנפּאַסן. דאָס האָט טאַקע די באָבע געטאָן.

די גאַנצע משפּחה, און אויך די דערוואַקסענע אייניקלעך, האָבן שוין געזען דער באָבען אין די תכריכים. פאַר אונדז, די קליינוואַרגן, איז עס געווען אַ סוד.

אַזוי ווי מײַן טאַטע ישראל איז געווען דער באָבעס עלטסטער זון, האָט ער געזאָרגט אַז די באָבע זאָל זיך נישט פילן אינגאַנצן עלנט, און ער האָט אַרײַנגעשיקט יעדעס מאָל אַ קינד, פון די דערוואַקסענערע, צו שלאָפן בײַ דער באָבען. שפּעטער איז געפאַלן דער גורל אויף מײַן ברודער מאיר דויד, ער זאָל ווערן דער שטענדיקער שלאָפער בײַ דער באָבען אין הויז.

איין נאַכט האָט ער געזען ווי די באָבע גייט אַראָפּ פון בעט, וואַשט די הענט, טוט אָן די תכריכים, לייגט אַרויף צוויי פאַר ברילן אויף דער נאָז, נעמט אַ סידור אין איין האַנט, און מיט דער צווייטער קלאַפּט זי זיך אין האַרצן און זאָגט יאָמערלעך ווידוי. מײַן ברודער האָט עס גאַנץ גענוי געזען, ווייל שטענדיק האָט דאָרט אין שטיבל געברענט אַ קליין לעמפּעלע בײַנאַכט. צום ערשטן מאָל איז ער געוואָרן שטאַרק איבערגעשראָקן. דערנאָך האָט ער זיך צוגעוווינט, ווײַל דאָס פלעגט זי טאָן יעדע נאַכט. אַזוי פלעגט זי זיך גרייטן אַוועקצוגיין אין דער אייביקייט.

ווען זי איז שוין געוואָרן זייער שוואַך, זענען צו איר געקומען צוויי פרויען חברה־קדישא׳טעס בעטן בײַ איר זי זאָל זיי איבערגעבן דעם כּבוד און זיי אויסלערנען צו שנײַדן תכריכים. אָבער זי האָט פון דעם נישט געוואָלט הערן. זי האָט געוואָלט אַז דער גרויסער כּבוד זאָל איבערגיין בירושה צו איר טאָכטער ראַשקע אָלעך, וועלכע איז דאַן געווען פון די יונגע חברות. די מומע ראַשקע האָט עס אָבער נישט געקענט אָננעמען, ווײַל די קינדער אירע האָבן איר נישט געלאָזט. בלית ברירה האָט די באָבע געמוזט אָפּגעבן דעם כּבוד און די פאַראַנטוואָרטלעכע אַרבעט אַנדערע ווײַבער און זי האָט זיי אויסגעלערנט שנײַדן תכריכים.

ווען די באָבע איז נפטר געוואָרן, האָט מען איר אָפּגעגעבן גרויס כּבוד, ווי אַ צדקת. מען האָט איר געפירט אַרום שול און בית־המדרש. פאַר דער עגלה האָבן די אייניקלעך געטראָגן די שס״ן־גמרות, וואָס מײַן טאַטע האט מנדב געווען פאַרן בית־המדרש.

הדים מקולנה בעיתונות היהודית

״המליץ״ מס׳ 49, 1881 :

בהשתדלות שר־המחוז ובהסכם נכבדי עדתנו נוסד פה בית־ספר לנערות מתחילות. וגם אלה אשר התקוממו נגד התייסדות הבית־ספר באמרם, כי לפתחו חטאת רובץ, היו מן העשרה הראשונים אשר נתנו בנותיהם שמה.

מי יתן ויתעוררו נכבדינו לייסד בית־ספר גם לנערים מתחילים.

יוסף בר דניאל אביגדור רבינוביץ

"המליץ" מס' 27, ז' תשרי תרמ"ה, 1884:

זה כמה שלח ראש־הפלך דבר אל הפקידים הסרים למשמעתו, כי ישימו עינם ולבם על חדרי המלמדים, שיהיו נקיים ושילמדו התלמידים שפת המדינה. הפקידים והשוטרים מלאו פקודת השר באמונה ככל אשר נטל עליהם, ויבדקו בחורים ובסדקים עד מקום שידם הגיעה. ואם־כי מצאו איזה חדרים נקיים, אך גם באחד מהם לא למדו שפת המדינה, סוגרו החדרים על מסגר ולא יפתחו רק אם יקבלו המלמדים עליהם עשרה תנאים, אשר כל אחד מהם קשה על המלמדים כקריעת ים־סוף, והם: כי הספסלים והשלחנות יהיו ערוכים וסדורים כבבתי־ספר מטעם הממשלה; שיפקיד כל מלמד מורה אשר גמר חוק למודיו בבית־ספר מסודר, ללמד לתלמידים שתי שעות ביום שפת המדינה, ואם לא — אז עליהם לבקר את בית־הספר הכללי. התנאי האחרון הזה, הכי נכבד ונחוץ, הוא היותר קשה מכולם. מבוכת ההורים והמלמדים גדולה מאד. ובערים אשר החסידות מצאה קן לה גזרו להתענות על זה.

בשבוע שעבר סר לעירנו אחד הדרשנים, זקן נכבד ונשוא פנים, הא' י"ב מסובאלק, ובדרשותיו הנעימות העיר את לב שומעי לקחו לשים לבם לדבר "ישוב ארץ־ישראל".

בעירנו לא עשו דבריו פרי; כי כאשר נסע מעירנו, בא ביום השני משולח מהישיבה בקאוונא, והוא בדבריו החוצבים להבות אש שאג בקול אדיר ואיום, כי אין לנו לקוות לישועה אם לא נחזיק בידי הפרושים היושבים לפני ה' בישיבה דקאוונא. ובין כה וכה הוא מכלה הפרוטות האחרונות מכיסי העניים.

אהרן צבי מאיזלער

"הצפירה" מס' 50, כ"ח טבת תרמ"ו, 1886:

לטוב יזכר האברך המשכיל ה' דוד פאניץ, אשר ברוב עמל ותלאה ואחרי אשר רבת שבעה לו נפשו לעג הקנאים, הצליח חפצו בידו ליסד חברה חובבי־ציון, ובזמן מצער נספחו לה ששים חברים, אשר קבלו על עצמם לתת בכל שבוע ב' קאָפּ. ובתוכם גם אני משה קורקעוויטש.

"הצפירה" מס' 34, י"ט באדר א' תרמ"ט, 1889:

בעיר קאלנא נוסדה בימים אלה חברת "שומרי חולים", אשר מטרתה היא לשלוח חברים לשמור את החולה בלילה בעת אשר בני הבית ישנים. וגם יספיקו לחולים עניים מגדנות ומטעמים הדרושים להם. לעת עתה עוד מעט מספר החברים וראשיתה מצער, אבל יש תקוה כי אחריתה ישגא מאד.

"הצפירה" מס' 102, י"ח באייר תר"ס, 1900:

ביום ו', עש"ק פרשת אמר, בשעה 9, פרצה שריפה גדולה בעיירתנו. הבערה ללהב יצאה מאחד הגרנות, ותאכל יותר ממאה בתים. לערך מאתים משפחות, העולים עד יותר מתשע מאות נפשות, יצאו נקיים מכל הונם ורכושם. מתגוללים בראש כל חוצות עטופים ברעב, ערומים ויחפים לא נשאר להם אף בגד לכסות את מערומיהם, ובתוכם גבירים סוחרים אשר בן לילה נהיו לעניים מרודים. מצב האומללים מר מאד ורבים אשר עד כה חיו ברוחה ולא בצער נעים כצללים באין להם מקום ללון וכסות לחמם בשרם ולחם להחיות נפשותיהם.

אנא, אחים יקרים, עם נדיבי אברהם די בכל אתר ואתר, עושו חושו, תנו יד לאומללים האלה והושיטו למו עזרה! כי אנשי עירנו הם טובי ונדיבי לב ומעולם היתה הראשונה לכל דבר שבצדקה, ועתה אנא תמדדו להם כמדתם לבלי יתמו חס ושלום לגווע ברעב. כי אנה נפנה לעזרה אם לא לחנון נדיבים?

תודה וברכה לנדיבי לומזה, אשר כבר ביום ערב שבת קודש הנ"ל שלחו שלש עגלות לחם וחלות ונופת (סוכר — מ"צ). כן אנו מודים באמצעות "הצפירה" לאנשי עיר סטאוויסק ויעדוואבני ונוביגרוד, אשר גם הם שלחו לנו מזון.

את הנדבות לנגועי השרפה יש לשלח על שם הגאב"ד דמתא הרב בנימין דוד הלוי לעווין או על שם ראש הועד דוד משה גוטענטאג.

שאול לייב זיידענבערג, חתן הרב דפה קאלנא

"הצפירה" מס' 126:

מעיר קאלנא שנשפטה באש זה מקרוב מביעים תודה וברכה לקהלות ישראל ששלחו לה עזרתה: מעיר לאמזא חמש מאות רובל, גם בגדים מזון וצידה; משצוצין 146 רובל; יעדוואבנא 67 רובל; אוסטרובי 48 ועוד 46 רובל; נאוויגרוד 25 רובל וגם עגלה טעונה לחם.

"הצפירה" מס' 173, כ"ח כסלו תרס"א, 1900:

מעיר קאלנא פלך לאמזה מביעים תודה וברכה להנכבד הרא"ל גאלדבערג, אשר בדרך נסיעתו אל המזרח הרחוק השתדל למען נגועי השריפה אשר בעיר הזאת, ובבית המסחר של האדון גריזעוו במוסקבה קבל נדבה הגונה סך ארבע מאות שקל. מהם מאתים שקל לבית האולפנא (הישיבה — מ"צ) ומאתים שקל לתמיכת הנדכאים נגועי השריפה. ברוכים יהיו העושים והמעשים!

[על החתום באו טובי העיר (דאזארעס וגבאי בית המדרש ובית הכנסת) ובראשם הרה"ג דמתא הרב הזקן האב"ד ר' בנימין דוד הלוי לעווין. — מ"צ]

"הזמן" מס' 197, 1910:

קולנה, פלך לומזה.

אחד מראשי עירנו העליב בימים אלה את עדת היהודים וזה הדבר: הכהן הקתולי הראשי בעירנו הוא שונא ישראל גמור שאינו מניח שום הזדמנות הבאה בידו מבלי להשתמש בה כדי לסכסך את הקתולים ביהודים. בהשתדלותו נפתחה בעירנו חנות משותפת, שקפחה את פרנסת בעלי החנויות בעירנו. ובשעת הבחירות אל דומת הממלכה איים על היהודים בכל מיני איומים, אם לא יסייעו בדעותיהם לבחור בו לבורר.

והנה בשבוע זה, במלאות חמשים שנה למשרתו, הגיש לו ראש העדה הנזכר תשורה לזכרון, שקנה אותה בכסף הקהל עם הכתובת: מאת הקהלה היהודית. אוי לאותה בושה!

"היום" מס' 87, כ"ג בניסן תרפ"ה:

החגיגות לכבוד פתיחת האוניברסיטה העברית היו פה ברב פאר. רוב תושבי עירנו היו לבושים כל היום בבגדי יום־טוב; החלונות היו מקושטים יפה, ובערב היו כל חנויות בתי היהודים מוארים. לתפלה החגיגית שנערכה בבית־הכנסת באו מזקן ועד טף. כל בעלי המלאכה עזבו את מלאכתם. תלמידי בית הספר העירוני, של הגימנסיה, של "החדרים" וגם הצופים מהסתדרות "השומר הצעיר" באו מסודרים בתהלוכה.

נאמו החברים הורביץ ופאניץ׳ והמקהלה תחת הנהלתו של מר א. אָללעך שרה את התפלות ״מה טובו״, ״בצאת ישראל ממצרים״, ההמנון של י. הפטמן ו״התקוה״.

בעת התפלה היו נוכחים המפקח על בתי־הספר מטעם הממשלה ומנהל הגימנסיה הפולנית הד״ר מאצ׳יורז׳ינסקי. בערב נערכה אקדמיה חגיגית באולם התאטרון העירוני. האולם היה מלא מפה אל פה. הבימה היתה מקושטת יפה. המפקחים על הסדרים היו חברי ״החלוץ״ ו״השומר הצעיר״. האקדמיה התנהלה בעברית. נאמו אחדים בעברית ובאידיש. ביחוד הצליח החלק המוסיקלי תחת הנהלת המנצח מר בריזמן.

״הצפירה״ מס׳ 22, 1927 :

אחרי הפסקה קצרה לפעולה ציונית מורגשת שוב עכשיו בעירנו התעוררות כבירה לחיזוק וביסוס העבודה הלאומית־תרבותית. ההסתדרות הציונית בעירנו, המכילה בתוכה ממבחר הנוער העברי, סבלה כל העת אך ורק מהעדר המספר הנחוץ של כוחות מנהיגים מתאימים. זו היתה הסבה העיקרית, שצמצמה את העבודה הלאומית אצלנו ואשר הביאה בזמן האחרון לידי משבר קשה.

ביום א׳ כ״ט בכסלו ש.ז. בקרו הציונים האקטיביים ביותר את תושבי העיר לקבץ כסף לטובת הקרן־הקימת־לישראל, בקשר עם מגבית היובל של מוסד לאומי זה.

כדאי להדגיש, כי כל הקושיים והמעצורים השונים הנפגשים בדרך עבודתה של הקהק״ל לא הביאו מורך בלב העסקנים המועטים. להפך, הם עבדו בהתמסרות נפלאה ותודות עבודתם הנמרצה עברה המגבית לטובת הקהק״ל בהצלחה מרובה.

על־ידי הסתדרות ״השומר הצעיר״ מתקיימים שעורי ערב ללימוד השפה העברית בשביל גדולים בהנהלתו של המורה העברי מר גדליהו אלליע. לעת עתה נמנה מספר המבקרים למאה חברים.

י. בן־רשב״ם

״הצפירה״ מס׳ 143, כ״ג סיוון תרפ״ז, 1927 :

זמן הבחירות למועצת העיר הגיע בעירנו והעבודה המסורה והנמרצת נמשכת מתוך אנרגיה והכרה לאומית. הנוער הלאומי שלנו אזר את כל כוחותיו והוא מתאמץ ככל האפשר שיגדל מספר הדעות של היהודים בעירנו. לתכלית זו נוצר ע״י הקהלה העברית ועד בחירות מורכב מעסקנים ממפלגות וסיעות שונות.

ביום השבת י״א סיוון נאם בבית־המדרש אחר קריאת התורה הרב דב מלצ׳רסקי על דבר חובתו של הבוחר העברי ברגע הנוכחי והטעים כי מלחמת הקיום הולכת וקשה מיום ליום ואין אנו רשאים לעמוד מרחוק ולהתייחס בשויון־נפש אל שאלות חיינו הצבוריים. האיש הפורש מן הבחירות הריהו פושע ״ונכרתה הנפש ההיא מעמיה״. דבריו עשו רושם על קהל השומעים ובו ביום נהרו היהודים בהמון אל לשכת הבחירות לבקר את שמותיהם המדויקים ברשימת הבוחרים.

בימים אלה ארע אצלנו מקרה מעציב מאד. בלילה אחד התנפל מחנה של בריונים על בית־העלמין היהודי והרסו עד היסוד הרבה מצבות יקרות. מקרי חלול בית־הקברות מעידים למדי על התייחסותם של הנוצרים אל אוכלוסי היהודים דכאן. תיכף הודיעו על הדבר למשטרה המקומית והיא ערכה פרוטוקול. עקבות המתנפלים לא נגלו עדיין.

"הצפירה" מס' 15, כ"ה טבת תרפ"ח, 1928 :

בשבוע שעבר הגיעתנו בשורה מעציבה מארץ־ישראל, כי הציוני הנאמן מר משה יששכר חלודניביץ' גוע ויאסף אל עמיו בצפת. הידיעה על דבר מותו עשתה רושם עגום בכל חוגי הציונים בעירנו קולנה. משום שבכל ימי היותו בעיירתנו, לא פסקו ידיו מעבודה ציונית. נואם מצוין ובעל מרץ היה משה יששכר חלודניביץ' שמעטים דוגמתו אצלנו. הוא היה אחד מהציונים הותיקים שהפריש מהונו וגרונו לטובת הרעיון הציוני.

המנוח עבד בשנים האחרונות ב"משרד ארץ־ישראלי" המרכזי שבוורשה. הוא היה פקיד ציוני מסור בלב ונפש, אחד ממייסדי הסתדרות "צעירי ציון" בעירנו. היה עברי טוב, מהקוראים הנכבדים של עתונותנו וספרותנו העתיקה והחדשה. תורת הציונות היתה שגורה על פיו. אף פעם לא שמענו אותו מנבא במחנה ברוח אחרת.

הוא התפרנס בדוחק. בזמן האחרון היה בודד וגלמוד, בלי גואל וקרוב. וצריך היה לראות לפני שנים אחדות את עיניו הבהירות של האיש הזה, שזכה להגיע למחוז־חפצו, לגשם את חלומותיו היפים בחיים — לעלות ארצה, ארץ האבות.

אחרי מחלה אנושה וממושכת נקטף בעצם ימי עלומיו, בשנת השלשים וחמש לחייו, בבית־החולים "הדסה" בצפת. תנצב"ה!

י. בן־רשב"ם

"הצפירה" י"א בשבט תרפ"ח, 1928 :

בקשר עם הבחירות הקרובות אל מוסדות המחוקקים (הסיים והסנאט — מ"צ) ביקר אותנו צורר היהודים הידוע בפולניה ה' יאקסה חאמיץ', בלווית אחד מחבריו לדעה.

ביום 15 בינואר הוא נשא נאום אנטישמי על המגרש ליד בית־הכנסיה הנוצרי. בפתח דבריו הקריא בפני המון הנאספים שני מכתבי איומים "שקיבל מן היהודים" לאמור: "שמע נא חאמצו, אם תפתח פיך כלפי היהודים — פה תהיה קבורתך!" ובשני כתוב לאמור: "הזהר, חאמיץ', בדבריך! לבל תגע בעניני מתנגדיך, כי מרה תהיה אחריתך!"

"אינני ירא מפני הז'ידאטשים!" ממשיך חאמיץ' את נאומו המלא רעל ואיבה ליהודים. "ואינני מבטל רצוני מפני רצון אחרים!"

פתאום קפץ ממקומו היועץ ה' קאט (פפ"ס) והוציא מכיסו עתון לובלינאי, שבו נאמר שחור על גבי לבן, כי יאקסה חאמיץ' גנב את קופת ה"וויזוואלאניע" (מפלגת פועלים עממית שמאלית — מ"צ) ובתור גנב אסור לו לדרוש ברבים. נשמעו קריאות מצד האכרים "פרעטש סטונד" וחאמיץ' נשאר אבל וחפוי ראש.

מפלתו של חאמיץ' בעירנו קולנה עוררה שביעות־רצון בקרב אוכלוסי היהודים שבמקום. הסטארוסטה ה' קולאקובסקי הזמין ביום השבת פרשת שמות ללשכתו דלגציה עברית, עם המרא דאתרא הרב ר' שמואל אלטער הכהן קאפלאן בראש, לשיחה דחופה. הסטארוסטה ביקש מהרב דפה, שישפיע על ההמונים הרחבים להצביע בעד הסאנאציה.

י. בן־רשב"ם

„דאָס וואָרט" נומ. 587, 1937 :

במשך פון די חנוכה טעג זיינען ביי אונדז אין שטאָט פאָרגעקומען פאַרשיידענע פאַראַנ־שטאַלטונגען אין היגע אָרטאָדאָקסישע אינסטיטוציעס און אָרגאַניזאַציעס.

אויף אַ באַזונדערן פײַערליכן אופן איז פאָרגעקומען די חנוכּה פײַערונג אין דער היגער רעליגיעזער שולע "תושיה". ביים אָנטייל פון אַ געקליבענעם עולם חשובי העיר עפנט דעם אָוונט מיט אַ לענגערן רעפעראַט אין דער פוילישער שפּראַך דער לייטער פון שולע ה׳ אינזש. העכט, וועלכער רעדט אַרום די בעדײַטונג פון אָוונט און פירט דורך אַ פּאַראַלעל פון יענער חשמונאים צײַט מיט דער הײַנטיגער טראַגישער לאַגע פון אידישן פאָלק.

נאָך דער פײַערליכער ערעפענונג האַלטן אינהאַלטס־רײַכע רעפעראַטן ר׳ ח. מ. ראָזענפעלד (אין אידיש) און ר׳ י. בריזמאַן (אין העברייאיש). די חברים רעדנער האַלטן געשפּאַנט דעם גאַנצן עולם מיט זייערע גײַסטרײַכע געדאַנקען מעניני דיומא. נאָך די רעפעראטן האַלטן דעקלאמאציעס עטלעכע שילער, וועלכע מאַכן אַ גרויסן רושם אויף אַלע פערזאַמלטע און ווײַזן אויף דער גוטער ערציאונג וואָס מען באַקומט אין „תושיה". דאַן האַלט דער פאָרזיצער פון אָוונט ה׳ אינזש. העכט אַ געלונגענע שלוס־רעדע און בײַ אַ בעגײַסטערטער שטימונג צעגייט זיך דער פערזאַמלטער עולם.

ליקט : משה צינוביץ

אישים ודמויות

יְהִי חֶלְקִי עִמָּכֶם, עַנְוֵי עוֹלָם, אִלְמֵי נָפֶשׁ,
רוֹקְמֵי חַיֵּיהֶם בַּסֵּתֶר, צְנוּעֵי הָגוּת וַעֲלִילָה,
חוֹלְמִים נַעֲלָמִים, מְמַעֲטֵי דְבָרִים וּמַרְבֵּי תִּפְאֶרֶת;
גְּנוּזָה חֶמְדַּת רוּחֲכֶם בְּתוֹכְכֶם כִּפְנִינָה בְּקַרְקַע יַמִּים,
וּסְגֻלּוֹתֵיכֶם, כְּגַרְגְּרֵי יַעַר, בְּחֶבְיוֹן צְלָלִים תִּפְרֶינָה.
לְבַבְכֶם — הֵיכַל הַקֹּדֶשׁ, וְשִׂפְתֵיכֶם — שְׁעָרָיו הַסְּגוּרִים,
שׁוֹעִים — וְלֹא הֻגַּד לָכֶם, נְגִידֵי רוּחַ — וּבַל יְדַעְתֶּם,
אָמְנֵי הַשְּׁתִיקָה הַיָּפָה וְכֹהֲנֵי דְמָמַת אֱלֹהִים,
לֹא תִשְׁלֹט עֵין זָר לְעוֹלָם בְּחַג נַפְשְׁכֶם וּבְאֶבְלָהּ;
אוֹר אֶחָד לְעֵינְכֶם תָּמִיד, אוֹר שָׁקֵט וְנוֹגֵהַּ,
וּבַת־שְׂחוֹק אַחַת, רַבַּת בִּינָה וּסְלִיחָה, לְשִׂפְתֵיכֶם,
לִפְקֹד בָּהּ, בְּלִי הַכְרֵעַ כַּף, אֶת כָּל הַבָּא לִקְרַאתְכֶם:
הַגְּדוֹלוֹת עִם הַנְּקַלּוֹת, כַּצְּדָקוֹת כַּחֲטָאִים גַּם יַחַד;
אַט אַט, כְּמוֹ עַל רָאשֵׁי אֶצְבָּעוֹת, תַּעַבְרוּ בִּנְתִיבוֹת חַיִּים,
וְלִבְּכֶם עֵר, וְאָזְנְכֶם קַשּׁוּבָה, וְעֵינְכֶם מְשׁוֹטֶטֶת תָּמִיד,
וְנַפְשְׁכֶם חֲרֵדָה לִקְרַאת כָּל רַחַשׁ יֹפִי וְנִדְנוּד תִּפְאֶרֶת,
עָבֹר וְזָרֹעַ סְבִיבְכֶם בְּאֶפֶס יָד וּבְלִי כַוָּנָה
אֶת הָאֱמוּנָה וְאֶת הַטֹּהַר, הָרוֹעֲפִים מִכָּל יֵשׁוּתְכֶם
כַּעֲרֹף מִשָּׁמַיִם תְּכֵלֶת וּצְלָלִים מִיַּעַר רַעֲנָן.

אָכֵן לְמוּדֵי הַחֲרֵשׁ אַתֶּם וַחֲדֵלֵי קוֹל וּדְבָרִים,
פִּיכֶם לֹא יַבִּיעַ גְּדוֹלוֹת וְכַפְּכֶם לֹא תִּיצֹר רָמוֹת,
יִגְוְעוּ מַאֲוַיֵּיכֶם בְּלִבְּכֶם וְגַעְגּוּעֵיכֶם בְּחֵיקְכֶם יִכְלוּ,
לֹא יָד לָכֶם בְּמַעַרְכוֹת חוֹזִים וְלֹא נַחֲלָה בְּבָתֵּי מַשְׂכִּית,
עֲרִירִי יָמוּת תַּחְתָּיו צַעַדְכֶם לְלֹא הֵד וָרֹשֶׁם,
וְאוּלָם חַיֵּיכֶם — מֵיטַב חֶזְיוֹנְכֶם, וְתִפְאַרְתְּכֶם — עֶצֶם הֱיוֹתְכֶם;
אַתֶּם הַשּׁוֹמְרִים הַנֶּאֱמָנִים לְצֶלֶם אֱלֹהִים בָּעוֹלָם!

חיים נחמן ביאליק

מאיר ברק (בורקביץ') / ניו־יורק

דמויות מאירות

הרב מקולנה

הרב הגאון ר' שמואל ישראל קפלן, רב העיר, היה דמות מקסימה: גבוה, זקוף־קומה, בעל זקן חום, עינים יפות וכולו אומר כבוד; בשבתות ומועדים — מגבעת צילינדר לראשו. התהלך בנעימות, עקב בצד אגודל; לא צעד צעד גס בששת ימי המעשה, ולא כל שכן בשבתות ובחגים.

אדוק וצדיק תמים בכל דרכיו. לוחם נלהב בעד היהדות המסורתית וקנאי קיצוני, בייחוד בנוגע לשמירת שבת. פעם, ביום ששי בין השמשות, עוד לפני קבלת השבת, נכנס לבית־המדרש בסערה ר' וועלוול יוסקס בלווית עוזריו המתנדבים והחל לצעוק, כי בעיר מחללים שבת בפרהסיה: כבר אחרי השקיעה, ועדיין נמשכת העבודה במספרה של האלמנה ובניה בכיכר השוק המרכזי. תיכף ומייד שם הרב את אדרתו על כתפיו ואץ־רץ בעקבות ר' וועלוול יוסקס לחקור ולדרוש אם אמנם נכון הדבר. המקרה הזה זעזע את הרב עמוקות. הוא הטיח דברים חריפים כלפי העבריינים והסביר את גודל האיסור וחומרת העונש בשל חילול שבת.

בדרך כלל היה הרב נעים־הליכות. לעתים תכופות, כשפרצו סכסוכים בין האבות לבנים בשל הבדלי השקפותיהם על אורחות החיים, היה הרב נכנס בעבי־הקורה, מדבר עם הצדדים בנועם. לא אחת הוא השפיע אפילו על הבלתי־דתיים. פעם התקיימה אספה כללית בעיר מטעם הקהילה היהודית כדי לדון בעניינים דחופים שעמדו על הפרק. היה חשש כי האספה תיהפך לזירת קרבות והתגוששויות בין המפלגות הפוליטיות היריבות. אולם הרב קפלן הצליח במתק־לשונו להרגיע את הרוחות והאספה עברה בשלום.

רק שתי דרשות בשנה דרש הרב קפלן. אחת — בשבת שלפני חג הפסח, שקורין "שבת הגדול". "השבת של היום, רבותי," הרים את קולו, "הוא ש—ב—ת ה—ג—דו—ל. פרעה הרשע והרודן הטיראני נחל מפלה איומה. 'סוס ורוכבו ירה בים'", כך פתח. מדברי אגדה עבר לדברי הלכה ולענייני מעשה. היה מטיל לתוך הקהל פסוקים, מראשונים ועד אחרונים, מפרט כל סעיף וסעיף, מצטט את המקורות מהם שאב את פסקי־הדין בהלכות הגעלת כלים וכו'. ובסוף היה מדגיש, שאם יש למישהו היכולת לקנות כלים חדשים — הרי עדיף הדבר.

דרשתו השנייה היתה ב"שבת שובה", בימים הנוראים. בה הביע את השקפת־עולמו של היהודי מבחינה פילוסופית. היה מביא את דברי הרמב"ם בדבר שכר ועונש, עניינים שבין אדם למקום ולבין אדם וחברו. בתוך דרשתו זו היה פותח את ארון־הקודש באורח דרמתי, עוצם עיניו בדביקות וקורא אל הציבור: "הבה נתפלל תפילת 'שמע קולנו'!"

הרב ר' שמואל ישראל קפלן היה בעל משפחה נאה. אשתו, הרבנית, היתה אשה אצילית, צנועה בהליכותיה וטובת לב. בנותיו היו עדינות ומלומדות. בנו יחידו, הרב ר' יחזקאל הי"ד, היה גדול בתורה ובחכמה. הוא סיים את בית־המדרש למורים ולרבנים של "תחכמוני", מיסודו של המזרחי, בוורשה, ונשא לאשה את בת מורה־ההוראה בלומז'ה, הרב צינוביץ ז"ל. ר' יחזקאל הצעיר היה אדם דתי, אבל מודרני. הציץ כבר ב"ספרים חיצונים" וגם

ידע את שפת המדינה, פולנית, על בורייה, וזה היה דבר בלתי־שכיח בקרב הרבנים החרדים שבדורו. הוא גרם לכך שאפילו אביו, הרב שלנו החרדי־קיצוני, התייחס בסלחנות ללימוד שפות לועזיות על־ידי בני הנוער בגימנסיה הפולנית העירונית, כל עוד לא הכריחו את התלמידים היהודים לחלל את השבת.

הרב קפלן מילא תפקיד גם בחיים הציבוריים של עירנו. בימי־הפגרא של הנוצרים, כמו ביום החג הלאומי של פולין, בשלושה במאי, היה המרא־דאתרא מופיע על בימת בית־הכנסת ונושא נאום פוליטי מקיף על ההיסטוריה של מדינת פולין. בטקסים הללו היו נוכחים ה״פני״ של הפקידות הנוצרית הממשלתית, כגון מושל־המחוז, ראש העיר, מפקד המשטרה ועוד. תוך דבריו היה מעלה על נס את גדולי־הרוח של פולין, את מיצקביץ׳, סלובצקי וסינקביץ׳. הוא היה נוהג להשוות את תנועת התחייה הלאומית של העם היהודי להישגי פולין, שכן העם הפולני, אשר נאנק שנים רבות תחת עול השיעבוד של שלטון זר, נלחם כדי לקרוע את כבלי עבדותו והשתחרר. דבריו עשו רושם רב על הגויים, ששמחו על הנימה הפאטריוטית של ה״ראבין״. הודות להתערבותו האישית של מושל־המחוז העניקה הממשלה לרב תוספת משכורת על זו שקבעו לו ראשי הקהילה היהודית.

תושבי עיירתנו היהודים, מנער ועד זקן, חלקו לרב־דמתא את הכבוד הראוי והתייחסו אליו בהערצה.

ר׳ ברקה מלצ׳רסקי

מן הטיפוסים הבולטים ביותר בעיירתנו היה הרב הגאון ר׳ דב־בר מלצ׳רסקי, שבלשון־העם היה שמו בפשטות: ברקה. הוא היה גבה־קומה, בעל קלסתר פנים של תלמיד חכם, זקנו שחור ועיניו גדולות ונוצצות. היה לבוש קפוטה ארוכה וחליפה הדוקה לגופו הצנום. תמיד נקי ומצוחצח, ומעולם לא נמצא רבב על בגדו.

למדן פנומנאלי היה ברקה שלנו, חריף ובקי בכל חדרי התורה שבכתב ושבעל־פה. הוא היה שוחה בים־התלמוד כבקי ורגיל. שיעוריו בין מנחה למעריב, שנתן לחברה ש״ס בבית־המדרש, הצטיינו בעמקות ובידיעות מפליאות. חשובי בעלי־הבתים שבעיירה נהרו ללמוד תורה מפיו. כאשר הקשיבו לדף היומי שלו בגמרא, לא יכלו השומעים להינתק ממקומותיהם ולא חשו כל עייפות אף אחרי יום־עמל קשה לצרכי הפרנסה.

הוא היה סוחר במקצועו, ומפעם לפעם היה נוסע ללומז׳ה, ששם היה לו שותף לעסקים (מר ליכטנשטיין). בבואו ללומז׳ה, היה ראשית־כל שם פעמיו אל הישיבה המפורסמת. הוא הרגיש שם כדג במים, והיה מתנצח בדברי הלכה עם טובי הלומדים שבישיבה. עת היינו ילדים קטנים ולמדנו גפ״ת אצל ר׳ הירש לייב, ראש־הישיבה דקולנה, היה הוא שולח אותנו מדי שבת להיבחן אצל אחד מבעלי־הבתים יודעי־התורה. השבת, שבה נפל בגורלנו ללכת להיבחן אצל ר׳ ברקה, היתה לנו שבת קשה ומדאיגה. כי על הקושיות החריפות שהוא יציג לנו, ודאי לא נדע להשיב תשובה כהלכה.

אך הוא היה אדם נוח לבריות ובעל מזג טוב. אפיזודה אחת, הקשורה אתי אישית מימי־ילדותי, לא נשתכחה ממני עד היום הזה. בקטנותי חליתי לפתע מחלה אנושה והרופא המקומי לא יכול היה למצוא מזור לחוליי. לפי עצתו, נסעה אתי אמא שלי לקניגסברג שבפרוסיה המזרחית, אשר היתה ידועה ברופאיה המצויינים. בבית־החולים בקניגסברג אמנם ביליתי ששה חדשים. נותחתי ושבתי לאיתני. פעם, בשעת נסיעתנו ברכבת בתוך גרמניה,

פגשנו באחד הקרונות את ר׳ ברקה, שבא לשם בענייני מסחר. כשנתבררו לו פרטי מחלתי, עמל וטרח להושיט לנו עזרה. נשא אותי על זרועותיו דרך ארוכה ולא נתן לאמי החלושה, בשום פנים ואופן, לשאת אותי.

מלבד למדנותו הרחבה, חריפותו ובקיאותו, שיצאו להן מוניטין גם מחוץ לתחומי עירנו, היה ר׳ ברקה מפורסם בתור שחמטאי. בעיתונות היהודית של פולין היה ר׳ ברקה מפרסם הרבה בעיות שחמטיות מסובכות וקשות, בעילום שמו, בשם אד״ם (ראשי תיבות של שמו: אברהם דב מלצ׳רסקי). בכל המחוז יצא שמו לתהילה כאחד המעולים שבשחקני השחמט. הוא היה אישיות מבריקה. ודעה רווחה, שאילו היה איש זה מקבל השכלה כללית, היה מפתיע את העולם בגאוניותו בעיקר במתמטיקה.

שמו הטוב ינון לנצח בזכרון בני־העיירה שהכירוהו, הוקירוהו וחיבבוהו.

אייזיק רמבה

ר׳ שמואל פאניטש (בר־אדון)

בעיירה קראו לו ״מאמע ציון״. הוא היה המטיף הלאומי הראשון במחוזנו ובנאומיו הנרגשים והנלבבים היה מביא את השומעים עד לידי דמעות. ״אמא ציון בוכה על בניה!״ היה מתנה בקול־נכאים לירי. מני אז נשאר לו השם הזה. הגדולים, הציניקאים, צחקו קצת לנאומים סנטימנטאליים אלה. אבל אנו, תינוקות של בית רבן, אהבנוהו והוקרנוהו. הוא היה המורה הראשון לציונות לכל הדור הצעיר. מנאומיו ומסיפוריו ינקנו את אהבת המולדת. והיא חדרה לתוך לבותינו ותהי לחלק בלתי נפרד מנשמותינו. היא מהולה בדמנו וטבועה בנפשנו. ממנו בא לנו כל זה.

חנות קטנה החזיק בעיירה, ממנה הוציא את לחמו, הוא ואשתו וילדיו. אבל תמיד נדמה היה שחנותו היא רק הסוואה להתעסקותו האמיתית. מעולם לא ראינו אותו מוכר סחורה בחנותו. את המלאכה הזאת השאיר לאשתו אסתר, ריעת־הנעורים שלו, שליוותה איתו במשך כל ימי חייו באהבה ובנאמנות. והוא עצמו תמיד שרוי היה בעולם אחר. גם בשבילנו היה זה מובן מאליו, שהוא איננו יכול להיות חנווני, באשר זה היה עושה חולין את כל הווייתו שהיתה עטופה צעיף של חגיגיות מתמדת. ר׳ שמואל פאניטש היה הירושלמי הראשון בעיירתנו. הוא לא נולד בירושלים, אבל עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, לפני שבני־דורנו יצאו לאויר העולם, ביקר פעם בארץ ישראל. משגדלתי והייתי לנער, כבר היה ר׳ שמואל׳קה חזרה בקולנה. אולי שהה בארץ ישראל חודש ואולי חודשיים. ואין אנו יודעים באילו מסיבות הוא הגיע לשם, מה עשה שם ומה עבר עליו בארץ. פרטים אלה גם לא עניינו אותנו בשעתם. אבל אנו הפעוטים ידענו שהוא היה בארץ ישראל, שרגליו דרכו על אדמת ארצנו הקדושה והיקרה, שהוא ראה בעיניו את הכותל המערבי ונשק את אבניו, שהוא ערך ביקור על קברה של רחל אמנו בדרך לבית־לחם ושהוא אף ניסה להגיע למערת

המכפלה כדי לחלוק כבוד לאבות. הוא היה בעינינו כנתח של ירושלים חיה. הוא התהלך בינינו כהתהלך לא בשר־ודם פשוט אלא כגוש נע של ירושלים.

מעולם לא שאלנוהו מה ראה בירושלים וכיצד הגיע אליה עוד לפני ששים שנה, כשארץ ישראל היתה בשביל ילדי הגולה העבריים אי־שם מעבר לסמבטיון. לא שאלנו אותו, כי חששנו פן עלולים אנו בשאלה לפזר את רוח הקדושה שאפפה אותו משעת ביקורו בארץ־ישראל.

אני זוכר יפה את ביתו בעיירתנו. מאחורי החנות ומאחורי חדר־האוכל ומאחורי המטבח — כל החדרים היו בנויים בקו ארוך, זה אחר זה — היה חדר אחד שהיה תמיד קר. בחורף אכל שם הכפור ובקיץ לא חדרו בו מעולם קרני השמש. וחדר אחורי זה היה עטוף מיסתורין. הוא היה קר וריק. רהיטים לא עמדו בו והוא כאילו סימל את הגלות הקרה והמרה. החדר בכה תמיד. הקירות הזילו דמעות־טחב יומם ולילה. היה רושם, שהחדר הזה נשאר תמיד בשממותו, במתכוון, כדי לתאר את חיי הגלות האפלים.

אולם בדירה הזאת היה גם חדר שני, צדדי, חדר קטן וצר. אבל איזו חמימות נדפה ממנו! החדר היה מלא ספרים. השמש היתה בו אורחת קבועה. לחדר נעים זה היה ר׳ שמואל פאניטש מכניס את מכריו וידידיו, מראה להם ממזכרות ירושלים שהביא אתו או מסביר לנו את ארץ־ישראל החמה, עם קרני השמש המלטפות את הגוף והנפש.

שנים ארוכות היה ר׳ שמואל פאניטש מראשי הציונים בעיירה. כ׳ תמוז, יום הזכרון להרצל, היה יומו. מי כמוהו ידע לתנות את גודל אסוננו במות המנהיג? ימי־הפגרא הלאומיים היו הימים שלו. ל״ג בעומר וחנוכה, החגיגות היפות שנערכו בעיירה ושבהן היה הוא ראש המדברים, לא תישכחנה לעולם. עוד עתה מדשן טעמן של החגיגות הללו את העצמות, כאילו הרחת בנחיריך ריח יקר וחביב מימי הילדות. וימי האבל הלאומיים — ביחוד תשעה באב — מי עוד כשמואל׳קה פאניטש ידע להחיות בדמיון הילדים והנערים את תמונת בית־מקדשנו שחרב ושועלים מתהלכים על חרבותיו? ״איכה״ היא מגילה מזעזעת, אבל היא מורכבת מאותיות מתות. ואילו הוא, ר׳ שמואל, שהיה בגופו בעיר קודשנו, העלה מן התהומות של הנפש את הכיסופים העזים, העזים מכול, מחיים וממוות גם יחד, לחיות במולדת ולהקים את הריסותיה.

בבוא שליח של מוסד ציוני לקולנה — ובימים ההם היתה רומאנטיקה טהורה ותמימה נסוכה על כל מי אשר שמה של ציון בפיו — היה ר׳ שמואל העסקן הראשי שליווה את השליח לבתים, מופיע יחד אתו בבית־המדרש בנאום ציוני ומשרה רוח של חג בכל העיירה.

אהבנו אותו גם משום שהיה בעל מזג טוב. היה בו מן הניצוץ החסידי האמיתי, אף־כי היה ״מתנגד״ (החסידים בעיירתנו — על אצבעות יד אחת תימנה אותם), שהצליח לגרש את העצבות מסביבתו. גם כשהגיע לשנות זיקנה לא פגה עליזותו. במסיבות־מצווה, בנשפים ציוניים ובחגיגות־משפחה ידע לבדח את המסובים בחידודין, שריח של תורה נדף מהם, בשירה ובזמרה, ובחריזת חרוזים מענייני דיומא. הוא היה תמיד הראשון להרים את רגליו בריקוד. בת־הצחוק לא סרה מעל שפתיו. הוא לא היה עשיר. תמיד נאבק על הקיום. לא אחת שרר הקור בכל חדרי הבית בחורף, כי לא היה במה להסיק את התנורים. אולי גם היו זמנים, שהילדים הקטנים הלכו לישון רעבים, כי לא היתה פת־לחם בבית. אבל ר׳ שמואל לא היה מעולם עגום. מרה־שחורה לא יכלה להשתלט עליו. תמיד היה מתגרה בשטן ויכול לו.

משפחת שמואל ואסתר פאניץ׳. די פאמיליע פון שמואל און אסתר פאניטש.
הילדים: הרשל, פסח, שרה׳קה, אברהם ולאה׳צ׳ה.

הוא ניחן במידה נפלאה של הסתפקות במה שיש לו. ״גם זו לטובה״ היתה תכונתו היסודית. על כן, כאשר חסך אלוהים ממנו פרנסה, לא התרעם וקיבל עליו את העוני באהבה. וכשנהפך הגלגל ומצבו קצת הוטב — לא היה שני לו לשמחה ולקורת־רוח.

את ילדיו חינך לציונות, לאהבת ישראל ולמזג־טוב. התכונה הנהדרת של תעוזה והרפתקנות נאצלה היתה מנת חלקם של רוב ילדיו. הצמאון לתורה, סגולה שירשו מאביהם, סחף את הבנים והבנות מחוסרי־האמצעים למרכזי תורה ודעת. שנים רבות התענו ולמדו. שנים רבות היה הבן פסח מחובשי בית המדרש בביאליסטוק, ״אכל ימים״ ולמד. הסופר והארכיאולוג לעתיד, בנו של ר׳ שמואל פאניטש, היה בחור ישיבה של המוסר׳ניקים ובמרתפים מלאי־טחב בביאליסטוק חלם על ארץ־ישראל. ורוח התעוזה הזאת, אשר הביאה את הבן האחד מן הישיבה להיות בין הבדואים ולחקר עתיקות הארץ, הביאה את הבנים האחרים לאוניברסיטה ולטכניון, ואת הבנות — גם הן מחוננות בסגולת ההרפתקנות־הברוכה — לחצות ימים ואוקיינוסים על־מנת ללמוד ולצבור דעת. רחלה, רעייתו של המשורר הלל בבלי ז״ל, היא משוררת בזכות עצמה.

גם את השקדנות ירשו הילדים מאביהם, שמלבד ציון היה לו עוד עניין: תורה ודעת. בשעות הפנויות מעסקנות ציונית ומהטפה לאומית היה הוגה בתורה. הוא שחה בים התלמוד בבקיאות ובקלות, למד וכתב מחקרים והעשיר את ספרותנו המשפטית והציונית־הדתית בחיבורים תורניים חשובים.

בהשראת אביהם עלו בניו ארצה לפני שנים רבות. בנו הבכור, אברהם, היה העולה הראשון מקולנה. וכאשר ר׳ שמואל העביר את כל רכושו — אלה ילדיו — ארצה ישראל, חצה גם הוא ואשתו את הים ויבואו לארץ הגעגועים כמעט בערוב ימיהם.

בחיפה, בה נטה את אוהלו, המשיך באותה העליצות הפלאית וברוח האופטימיזם שהיה כמעיין המתגבר בנפשו את חייו הציוניים והיהודיים. בית־ועד לחכמים היה ביתו, פתוח לרווחה לכול ותמיד היתה השמחה שרויה במעונו, עליו פקחה עקרת־הבית בשקט ובנאמנות. והוא, ר׳ שמואל בר־אדון, הציוני האדוק, הרביץ תורה למבוגרים בבית־המדרש, למד וכתב. ותמיד שמח, תמיד רענן ושבע־רצון וקיבל את כל מי שסר לביתו בזרועות פתוחות. עד שבא בעל החרמש ולקחהו אל הנצח.

רחלה בבלי / ניו־יורק

שירים

רחלה בבלי (לאה׳קה פאניץ׳), ילידת קולנה, משוררת ופסלת, מתגוררת בארצות־הברית; אלמנת המשורר העברי הלל בבלי ז״ל.

אני ישראל בין עמים

אֲנִי יִשְׂרָאֵל
בֵּין עַמִּים;
הָהָר וְהַגַּיְא,
שָׂדֶה וּמִדְבָּר
(לְשֶׁבַח וְלִגְנַאי),
עֵץ הַזַּיִת וְהַצַּבָּר,
וְהַגֶּפֶן בַּכְּרָמִים,
אֲנִי יִשְׂרָאֵל
בֵּין עַמִּים.

אֲנִי גָלוּת מְבִישָׁה
חֲלָבָהּ יָנַקְתִּי,
וְצִיּוֹן אֲנִי —
יֵינָהּ יֵינִי,
וְהִרְחַקְתִּי.
פִּלַּט אוֹתִי דָג,
אָסַף אוֹתִי חוֹף,
וּשְׁנֵי מִינֵי חֹל
וּשְׁנֵי מִינֵי חַג
לִי
לְזָרָא.
הָהּ, לִי יֵשׁ בְּרִית
עִם נְשֵׁי הַמִּדְבָּר —
שִׁירָה בּוֹ הוּשָׁרָה — —
וְלֹא יִהְיֶה לִי בֵּיתִי
עַד שׁוּב אָשׁוּב הַמִּדְבָּרָה, —
מְשׁוֹטֵט בֵּין עַמִּים,
וְעַמִּי — אֱלֹהִים.

שִׁיר עֶרֶשׂ לְיֶלֶד קָטָן שֶׁגָּדַל

שִׁיר עֶרֶשׂ לְיֶלֶד קָטָן שֶׁגָּדַל,
שֶׁגָּדַל וְהָיָה לְאִישׁ.
נִצְבְּרוּ שָׁנִים, גַּם טוֹב, גַּם חֲבָל
עַל הַזְּמָן שֶׁעָבַר כֹּה חִישׁ.

שִׁיר עֶרֶשׂ לְיֶלֶד קָטָן שֶׁגָּדַל,
וְהָיָה לְפַיְטָן, וְהָיָה לְרוֹפֵא,
אַךְ לִשְׂחֹק לֹא חָדַל, לֹא חָדַל,
אֶל צְחוֹק הַיַּלְדוּת הוּא צוֹפֶה.

נוּמָה נָא, נוּמָה, עֲדִי מַחְמַדִּי,
רֹאשְׁךָ הַמְּשִׁיִי אֲלַטֵּף,
לְמַרְגְּלוֹתֶיךָ שׁוֹכֵב לוֹ הַגְּדִי,
עַל עֵינְךָ חֲלוֹם מְרַחֵף.

הַגְּדִי הָלַךְ, שׁוּב יַחֲזֹר עִם עֶרֶב,
עִם רוֹעָה — אוֹהֶבֶת גַּם הִיא לְשַׂחֵק,
לְךָ יָבִיאוּ מַתְּנַת־צְלִיל מִקֶּרֶב
הַזְּמָן, שֶׁמִּזְּמָן הָלַךְ הִתְרַחֵק.

בְּפִי הָרוֹעָה יֵשׁ חָלִיל כְּשָׁפִים,
עַל צַוַּאר הַגְּדִי — פַּעֲמוֹן,
צְלִיל נְגִינָה בְּכַף אַשְׁפִּים — —
אַךְ עַתָּה עָלֶיךָ לִישֹׁן.

נוּמָה נָא, נוּמָה, בְּשֶׁקֶט תִּישַׁן,
בִּנְשִׁיקָה עַפְעַפֶּיךָ אֶסְגֹּר,
לְיַד מִטָּתְךָ גְּדִי לָבָן —
חֲלוֹם לְךָ יִפָּתֵר.

שִׁיר עֶרֶשׂ לְיֶלֶד קָטָן וְגָדוֹל,
לְרוֹעָה — הַיַּלְדָּה עִם הַגְּדִי,
בְּרֶנֶן מִלִּים, בְּזִמְרַת הַקּוֹל —
נוּמָה נָא, נוּמָה, עֲדִי, מַחְמַדִּי.

אַהֲבָה לְלֹא בַּיִת

יֵשׁ יֹפִי בְּאַהֲבָה לְלֹא בַּיִת
אֵין בָּהּ קִרְבָה אֶלָּא רוּחַ,
וּבָרוּחַ אֵין חֵטְא, הוּא בְּפַיִט
יָעוּט עַל הַגּוּף, הַכִּנּוֹר הַמָּתוּחַ.

לָרוּחַ אֵין דָּם, בָּרוּחַ אֵין חֵטְא,
אֹהֶל מוֹעֵד — אַהֲבָה לָהּ תֵּט.

בְּחֹפֶשׁ חוּצוֹת, בַּשָּׂדֶה הַפָּתוּחַ,
אִישׁ וְאִשָּׁה כִּבְרוֹשׁ וּכְזַיִת,
בְּאֵין קִירוֹת לֵב דָּם בּוֹ יָטוּחַ,
יַאֲהִיל הַאֵין תְּכֵלֶת כַּבַּיִת:

מִשְׁכַּן אַהֲבָה — עַמּוּדָיו אֵשׁ,
מַלְאַךְ הָרוּחוֹת בְּאֵשׁ יִתְגּוֹשֵׁשׁ.

נִשְׂרַף הַחוּץ. לֹא יָכֹל לוֹ הָרוּחַ;
יֵשׁ בַּיִת מוּל חוּץ בּוֹ אוֹר מִתְנוֹצֵץ,
גַּג וְקִירוֹת, וְחַלּוֹן פָּתוּחַ —
הַאֻמְנָם חֲלוֹם בּוֹ כַּלֵּב הֶחָפֵץ?

...הַיֹּפִי יוֹפִיעַ, יִפְרֹשׂ בַּדֵּי שַׁיִט
עַל אִישׁ וְאִשָּׁה לְאַהֲבָה לְלֹא בַּיִת.

אויסצוגן וועגן קאַרלינסקי, גאַבאָוויטש און רעמבאַ

בער קאַרלינסקי (ב. ק אַ ר ל י נ י ו ס)

בער קאַרלינסקי, געבוירן געוואָרן אין יאָר 1886, אין קאָלנע, לאָמזשער געגנט, אין אַ באַלעבאַטיש־לומדישער משפּחה, וואָס איז זיך מתייחס מיטן „תוספות יום־טוב" און דעם ווילנער גאונ׳ס ברודער, ר׳ אברהם, דעם מחבר פון „מעלות התורה". געלערנט אין חדרים און ישיבות, אין לאָמזשע, אין נאָוואָראַדאָק, אין דעם כולל פון די מוסר׳ניקעס, וואָס איז געפירט געוואָרן פון דעם באַרימטן ר׳ יויזל. צו פופצן יאָר אַריבער קיין ביאַליסטאָק, ווו ער האָט זיך אָנגעהויבן אָפּצוגעבן מיט זעלבסט־בילדונג.

ליטעראַרישע טעטיקייט אָנגעהויבן מיט לידער און פּראָזע („צום שונא", „די שבועה") אין סאָקאָלאָווס „טעלעגראַף". דאַן אויך אָנגעשריבן אַ צײַטונגס ראָמאַן א. ט. „דאָס טאָגבוך פון אַ געוועזענער פּאַרטיי־פירערין" (אַרויס אין בוכפאָרם 1908), וואָס נישט קוקנדיק אויף זײַן נאַאיוויטעט און אונבאַהאָלפענקײַט האָט ער פּאַראינטערעסירט פּרצ׳ן. וווינענדיק שוין דאַן אין וואַרשע, האָט קאַרלינסקי געאַרבייט אַלס רעדאַקטאָר פון דעם דאַן געגרינדעטן פאַרלאַג פון ב. שימין „וועלט־ביבליאָטעק", פאַר וועלכן ער האָט איבערזעצט אַ רייע ווערק ווי „חתונה און ליבע" פון עלען קיי; „שטאַרבן", „קאַראַהאַד" און אַ באַנד נאָוועלן פון אַרטור שניצלער; אַ טייל פון מאַקס נאָרדויס בוך „פּאַראַדאָקסן"; אַ זאַמעלבוך „משה"; הלל צײַטלינס „דאָס פּראָבלעם פון גוטס און שלעכטס"; יהודה שטיינבערגס „אין יענע צייטן"; קלענערע זאַכן פון קנוט האַמסון, דזשעק לאָנדאָן א.א.; מיטגעאַרבייט אין דער קאָמפּילאַציע פון דער יידישער געשיכטע (לויט גרעץ, דובנאָוו און אַנדערע); באַאַרבייט די ביאָגראַפיע פון נאַפּאָלעאָן דעם ערשטן; און רעדאַגירט אַ גאַנצע רייע יום־טוב בלעטלאַך, צווישן אַנדערע אַ זאַמל־בוך „ערבות", ווו ער האָט פּרעפּענטליכט אַ גרעסערן אַרטיקל „דער נײַער העלעניזם".

זינט 1915 אַ שטענדיקער מיטאַרבייטער פון „מאָמענט", ווו ער פּאַרעפנטליכט זייער פיל אַרטיקלען איבער ליטעראַטור און טעאַטער און פירט זײַט 1924 דאָס ליטעראַטור־בלאַט פון דער צײַטונג א.ט. „מענשן און ווערק". אין 1916 אָנגעשריבן אַ דרײַאַקטיגע דראַמע „שטורעם בלעטער", וואָס איז עטליכע מאָל געשפּילט געוואָרן אין וואַרשאַווער „הזמיר", אונטער דוד הערמאַנס רעזשי.

(זלמן רייזינס „לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור")

אין מערץ 1935 איז ב. קאַרלינסקי געשטאָרבן נאָך אַ דרײַ יעריגער קראַנקײַט (לויקעמיע), וואָס האָט אים צוגעשמידט צום בעט. אויף זײַן לוויה אין וואַרשע האָבן זיך באַטייליקט צענער טויזענדער פון דער אידישער באַפעלקערונג. ער איז געקומען צו קבורה אויפן יידישן בית־עולם אין וואַרשע, אין דער ליטעראַטן־אַליי.

נאָך זײַן טויט זענען אין דער יידישער פּרעסע אָפּגעדרוקט געוואָרן צענדליגער אַרטיקלען מיט אָבשאַצונגען וועגן נפטר, זײַן שאַפן און וועגן זײַנע איינגענשאַפטן. מיר וועלן דאָ ברײנגען בלויז עטליכע קורצע פראַגמענטן פון די אָבשאַצונגען.

י. מ. ניימאַן

אַן אָבהיטער פון נר־תּמיד פון דער ייִדישער קולטור

לויט דער מאָס פון זײַן וויסן און געשמאַק האָט ב. קאַרליניוס געקענט שאַפן וואָגיקע ביכער פאַר אונדזער ספרים־שאַנק. ער האָט זיך געפּרוּווט אין דער נאָוועלע, אין דער דראַמע. ש. אנ־סקי האָט מיר אַמאָל געמאַכט פאָרווורפן, וואָס קאַרליניוס דער נאָוועליסט איז בײַ אונז נישט אָבגעשאַצט. נאָר דער מענטש איז אַרײַנגעצויגן געוואָרן אין דער טאָג פּרעסע און האָט מפקיר געווען זײַן בעלעטריסטיק. געוויינליך זיינען געוועזענע בעלעטריסטן און דיכטער גרויסע בעלי־קנאה בײַ יעדן אָנבליק פון אַ נײַען אויפשפּראָצענדן טאַלענט. ב. קאַרליניוס איז געווען אַ מענטש פון אַ הויכער מדרגה. ער האָט זיך אויפגעהויבן איבער אלעס און אָבגעשאַצט דאָס ווערק, די אַלגעמיינע זאַך פון אונזער מאָדערנער וועלטליכער קולטור. ער האָט זיך ממש געשפּיגלט אין יעדן שיינעם ליד, יעדן שיינעם בילד, יעדער שיינער טעאַטער־אויפפירונג. דער דאָזיגער איידעלער געניסער פון דער ייִדישער קולטור איז אין דעם זין געווען אַ מיטשאַפער.

ער האָט באַטאָנט און געפלעגט דאָס שיינע. יעדעס וואָרט, וואָס ער האָט געשריבן, איז געווען אַן אויסדרוק פון געוויסן. זעלטן איז צו געפינען אַזאַ זויבערע ערליכע פעדער, ווי די פון קאַרליניוסן. און ווען ערליכקייט איז פאַרבונדען מיט געשמאַק, און דער געשמאַק מיט געוויסן — באַקומט דאָס וואָרט וואָג. ב. קאַרליניוס איז געווען אַן אָפּהיטער פונם נר תמיד פון דער ייִדישער וועלטליכער קולטור אין פוילן. און דעריבער איז זײַן פאַרלוסט אַזוי ווייטאָגליך זײַן פּלאַץ בלײַבט ליידיק. נישטאָ מער די דאָזיגע ווונדערבאַרע מישונג פון ייִדיש וויסן און אייראָפּייאישן געשמאַק.

ער האָט געטרוימט.

יאָרנלאַנג האָט ער דערציילט זײַנע נאָענטע וועגן אַ טעאַטער שטיק, וואָס ער קלויבט זיך אָנצושרײַבן: דער ייִדישער בליק אויף נאַפּאָלעאָן. יאָרנלאַנג מאַטעריאַלן געזאַמעלט. ער האָט צופיל געקענט די וועלט־ליטעראַטור, אַז ער זאָל זיך מאַכן די אַרבײַט לײַכט. און די טאָג אַרבייט האָט כסדר פאַרשלונגען דעם מענטש, און זײַן לעבענס ווערק איז געבליבן נישט אָנגעשריבן. שירת חייו באמצע נפסקה. טראַפּענווײַז האָט ער זײַן האַרץ־בלוט אָפּגעגעבן דער טאָג־פּרעסע. ער האָט אין אַ דור ייִדישע לעזער אײַנגעפלאַנצט וויסן, געשמאַק, פאַרשטענדעניש פאַר שיינהײַט און ליבע און גלויבן פאַר דער ייִדישער וועלט־ליכער קולטור.

(„היינט״, וואַרשע, מאָנטיק, 18 מערץ 1935)

צבי פרילוצקי

אַ לעבעדיקער סינטעז

אין צאָלרײַכן קאָלעגיום פון „מאָמענט" זענען געווען פאַרטרעטן פאַרשידענע ריכטונגען און זעלטן ווען האָט אַן אָנהענגער פון אַ געוויסער ריכטונג געקענט בלײַבן אָביעקטיוו בײַם באַאורטיילן געוויסע ערשײַנונגען. אַזאַ אָביעקטיוויטעט, ריכטיקער געזאָגט, איבער־פּאַרטייאישקײַט, האָט אַרויסגעוויזן ב. קאַרלינסקי. אייניקע בײַשפּילן: אַליין אַ הייסער יִדישער נאַציאָנאַליסט, האָט ער זיך שטענדיק אינטערעסירט מיט יעדן פאָרשריט פון דער מענטשליכער קולטור און האָט געקענט אויף זיך זאָגן מיט רעכט: „איך בין אַ מענטש און אַלעס מענטשליכע איז מיר נישט פרעמד". כאַראַקטעריסטיש איז אין דער הינזיכט דער פאַקט, אַז אַ פּאָר שעה פאַרן טויט האָט ער זיך נאָך נאָכגעפרעגט אויפן אויסגאַנג פון שאַך־טורניר אין מאָסקווע.

אַ שטאַרקער אָנהענגער פון יִדיש, אַליין אַרבייטענדיק אויפן געביט פון דער פּרעסע און ליטעראַטור אין יִדיש, איז קאַרלינסקי דערבײַ געווען אַ גרויסער פאַרערער פון העברייאיש און ממש מיט ענטוזיאַזם באַגעגנט יעדע נײַע שאַפונג אויפן געביט פון דער העברייאישער ליטעראַטור. זײַן איבערגעבענהײַט צו דער העברייאישער שאַפונג קומט באַזונדערס בולט צום אויסדרוק אין דעם הספד אויף ביאַליקס טויט, וועלכן ער האָט באַוויזן אנצושרײַבן, ליגנדיק אויפן טויט־קראַנקן־בעט: „ביאַליק איז געווען אַ דיכטער פּירשט, וואָס די אומה האָט אַנערקענט מיט פרייד. זײַן גײַסטיקע סובערעניטעט, זײַן הערשעריש דיכטער־וואָרט, זײַן פלאַם און צאָרן. געווען און נישטאָ מער. אַ פאָלק איז פאַריתומט געוואָרן".

ער געפינט אויך פאַר זײַן חוב אַרויסצוטרעטן קעגן די פאַרזאָרגער פון יִדיש אויף דער שפּראַך קאָנפערענץ, וואָס איז פאָרגעקומען אין 1934 אין סאָוויעטן־פאַרבאַנד און ווו ס'איז אָנגענומען געוואָרן אַ באַשלוס „אויסצוראָטן פון יִדיש אַלע אַרכײַאישע העברייאיזמען, וואָס זענען פאַרבונדען מיט יִדיש". דערויף באַמערקט קאַרלינסקי: „...אַליין — הייסט עס — ווילן זיי ‚בערײַכערן' און דאָ הייסן זיי אויסראָטן אַ גרויסן טייל פון דעם וואָרט־שאַץ פון יִדיש, וואָס פאַר אַלעמען איז קלאָר אַז ער, גראָד דער טייל, מאַכט די שפּראַך רײַכער, פאַרביגער און אייגנאַרטיקער".

פאַר ארץ־ישראל האָט ער שטענדיג געהאַט אַ שטאַרקן סענטימענט און אײנמאָל, בשעת מײַן באַזוך אים מבקר חולה צו זײַן, האָב איך בײַ אים געטראָפן זײַנעם אַ קרוב, וואָס איז געקומען פון ארץ ישראל, און האָט אים איבערגעגעבן פּרטים פון די דײַטשע פליטים און וועגן דער אויפלעבונג פון לאַנד בכלל. דער קראַנקער קאַרלינסקי איז אויפגעמונטערט געוואָרן און האָט אַרויסגעזאָגט שעצבאַרע געדאַנקען וועגן די שיינע פּערספּעקטיוון פון ארץ־ישראל.

(„מאָמענט", פרייטיק, 22 מערץ 1931)

ז. סעגאַלאָוויטש

קאַרלינסקי אין אָטוואָצק

...צו אונזערע אַלע יידישע טראַגעדיעס — מען פאַרשטייט נישט ביי אונז דעם יחיד. נישטאָ קיין צייט דערויף. קאַרלינסקי האָט דאָך באַוויזן ביים לעבן אַרויסצורופן דעם רעספּעקט צו זיך. אפשר דערפאַר, ווייל ער האָט עס וויניגער ווי אַלע געוואָלט. ווען ער איז קראַנק געוואָרן, האָט עס אַלעמען ווייטאָגליך געטראָפן. יאָ. מענטשן זענען גאָרנישט אַזוי שלעכט. דאָס זעט מען דעמאָלט, ווען זיי נעמען זיך איבער מיט די צרות פון דעם צווייטן:

„וואָס מאַכט קאַרלינסקי?"

שטילערהייט פלעגט מען עס פרעגן און יעדן טאָג און אַ סך מאָל אין טאָג. מ'האָט מיטן גאַנצן האַרצן געוואָלט הערן אַ גוטע בשורה. אונזער גאַנצע סביבה אָן אויסנאַם האָט זיך מיט דעם גורל זיינעם אינטערסירט חדשים און יאָרן. און דאָרט אין אָטוואָצק איז אָנגעגאַנגען אַ קאַמף מיטן טויט. אַזאַ העראָאישער, אַזאַ שטילער קאַמף מיט דעם אַלמעכטיקן טויט. מיר האָבן זיך צוגעקוקט צו קאַרלינסקיס געדולדיגקייט. צווישן איין איינשפּריצונג און דער צווייטער האָט ער געהאַט פאַר אונז אַ שמייכל, אַ גוט וואָרט, אָדער גאָר אַ זייטיקע פראַזע וועגן אַ בוך, אָדער וועגן אַ פּאָליטישע געשעעניש. ער פלעגט אונז פאַררעדן, מיר זאָלן נישט ליידן צוליב זיינע יסורים.

מיר האָבן געזען אויך דאָס העכסטע פון אָפּפערדיגקייט פון זיין קליינער פרוי. זי האָט זיך איינגעשפּאַרט: „ער מוז לעבן!" די דאָקטוירים האָבן אים פאַר דריי יאָר צוריק אָפּגעזאָגט. איינער האָט געזאָגט, אַז קאַרלינסקי וועט אָנציען דריי חדשים. דער צווייטער האָט געזאָגט, אַז אויב ער וועט לעבן זעקס חדשים, וועט עס זיין אַ וווּנדער. און די קליינע פרוי האָט דעם וווּנדער פאַרגרעסערט. זי האָט אים דערהאַלטן די דריי יאָר. זי מיט אירע שוואַכע, קליינע הענט, האָט זיך אַנטקעגנגעשטעלט דעם טויט. זי האָט כּסדר פאַריאָגט דעם שוואַרצן שאָטן מיט איר ליבן שמייכל. זי האָט אין ביידע הענד געהאַלטן רפואות. זי איז אַליין געוואָרן אַ דאָקטאָר פאַר דער צייט. זי האָט זיך אויסגעלערנט מאַכן איינשפּריצונגען. זי האָט אים פאַר די דריי יאָר שטענדיג פול געמאַכט דאָס צימער מיט איר שמייכל און אונטער דער טיר פלעגט זי וויינען. זי האָט אים פאַר דער צייט פון די דריי יאָר אויפן קול איבערגעלייענט אַ ביבליאָטעק מיט ביכער, אַלטע און נייע. זי האָט אים מעשיות דערציילט, געשמייכעלט, מיט אַ שיין־געמאַכטער זאָרגלאָזיגקייט. זי איז פון אים נישט אָפּגעטראָטן. זי האָט אים אָפּגעהיט יעדע שעה און יעדע מינוט, ווייל עס איז געווען אַ סכנה. דער טויט האָט געלויערט. דער טויט האָט זיך געבייזערט: דער קרבן איז שוין לאַנג זיינער און דאָ איז געקומען אַ קליינע, שוואַכע פרוי און וויל אים איבערקליגן. די קליינע פרוי האָט די אויגן נישט צוגעמאַכט פאַר דער סכנה.

נאָך דריי יאָר איז ער איינגעשלאָפן געוואָרן אויף אייביק. מען האָט אים צוגענומען פון אָטוואָצק. אים צוזאַמען מיט זיין באַשיידענקייט. און דאָ אין וואַרשע האָבן שוין די מענטשן געטאָן מיט אים דאָס וואָס זיי האָבן געוואָלט. מען האָט אַוועקגעשטעלט דעם ארון אין זאַל

פון ליטעראַטן־פאַראיין, מיט אַן ערן־וואַך. מען האָט איַינגעאָרדענט אַ לוויה מיט אַ רײַכער קאַרעטע, מיט בלומען־קרענץ, מיט רעדעס, מיט לויב־געזאַנגען. יאָ. מענטשן דריקן אויס זייער פּיעטעט ווי זיי פאַרשטייען עס און בנוגע צו קאַרלינסקין איז דאָס געווען איין אויפריכטיקײַט. אַלע אַן אויסנאַם האָבן געפילט דעם גרויסן פאַרלוסט. נאָר קאַרלינסקי אַליין האָט נישט ליב געהאַט די אַלע דעקאָראַציעס, מיט דעם טומעל. ער איז אָבער געווען אַ גוטער מענטש, און ער וועט דאָס אויך מוחל זײַן.

מתוך "השחר"

הפסל יוסף גבוביטש

שלושה אמנים יהודים נתאחדו בימים האחרונים להראות את יצירותיהם לקהל היהודי בוורשה. התמונות והציורים, מעשי המכחול והחרט, שקנו להם שם בעולם הגדול, הובאו הפעם אל הרחוב היהודי. והמוני יהודים באו יום יום אל האולם הגדול (בבית־הספר של מ. קרינסקי) להתבונן אל יצירות האמנים מבני עמם: יוסף גבוביטש, יעקב וויינלז, משה טרמבטש.

הפסל הצעיר יוסף גבוביטש קנה לו שם גדול ביצירותיו, המצוינות בפשטותן ובטבעיותן. האמן בוחר לו ליצירותיו מראות שכיחים, אך הוא מעלה אותם בכשרונו הגדול למדרגה עליונה של אמנות. הצורות הפשוטות, המעשים־בכל־יום, התנועות הרגילות — כל אלה לובשים פנים חדשות ומרהיבות־עין ביצירותיו של גבוביטש.

הנה לפנינו פסל אדם "הצמא למים", האוחז בידו כד־מים ושותה בצמאון. כמה פעמים אנו עוברים על־פני המחזה הפשוט הזה, בלי שים לב לו? ואולם בשעה שאנו מתבוננים אל יצירתו של האמן, הרי קשה לנו להשביע את עינינו במראה הזה. אנו רואים לא אדם צמא, כי אם את הצמאון עצמו, המתגלה לפנינו בפסל זה. הביטו אל פני השותה, המביעים ברגע זה רק נפש שוקקה למים. התבוננו אל הגחינה של הגוף, שכל עצמותיו תאמרנה: מים, מים!

כך הן גם יתר יצירותיו ממין זה: פשטות עמוקה.

גם את עולם הקטנים רואה גבוביטש, ומן העולם הזה לקח לו חומר ליצירות מצוינות, שאחת מהן "הדיג הקטן" ימצא הקורא בגליון זה.

מלבד אלה עשה לו גבוביטש שם בתמונות אנשי־שם שיצר משיש. מן המצוינות היא גם הצורה של רבי צדוק הכהן, הרב הראשי במדינת צרפת.

יוסף גבוביטש נולד בעיר הקטנה קולנה (פלך לומז'ה). הוא היה אחד מבני העניים, שמהם תצא תורה. בילדותו למד ב"חדר" כיתר בני גילו, ואמו (אביו מת עליו בהיותו כבן חמש) חלמה, כי בנה יהיה מורה־הוראה בישראל. מן ה"חדר" עבר הנער אל ה"ישיבה", ורבותיו הללוהו על כשרונותיו הטובים.

אך עוד בילדותו התעוררה בלב יוסף גבוביטש התשוקה לגבול צורות מחימר. בהיותו כבן שש צר הנער מחימר את צורת הבימה שבבית־הכנסת; וכעבור שתי שנים חזר ועשה הפסל הקטן הזה צורה שנית של בימה זו.

הנער הזה משך אליו את עיני המשכילים שבעיר לומז׳ה, אשר עזרו לו לנסע לוורשה לפתח את כשרונו. שנים אחדות ישב בוורשה וחי חיי עמל, עד אשר נמצא לו תומך, ובעזרתו הלך הפסל הצעיר הזה לפטרבורג ונתקבל אל האקדמיה־לאמנות, ובשנת 1895 גמר שם את חק לימודיו, ואחר כך קבל דיפלומה של ״סקולפטור״.

מפטרבורג נסע גבוביטש לפריז, ושם ישב שנים אחדות והשתלם באמנות, בהיותו עושה עבודתו תחת השגחת הפסל המפורסם, הפרופסור טומס.

היצירות של גבוביטש, שהוצגו באולם התערוכות בפריז, משכו אליהן את עיני הרואים, והפסל קבל אותות־כבוד.

מפריז שב גבוביטש לוורשה, ששם הוא יושב עד היום.

ובין שמות אמני החטוב מבני־ישראל, אשר נתפרסמו בעולם האמנות, תופס לו מקום חשוב הפסל יוסף גבוביטש, העתיד עוד להעשיר את האמנות ביצירות גדולות.

הפסל יוסף גבוביטש מת בוורשה במרץ 1939,
והוא בן שבעים ושבע במותו.

דער סקולפטאר יוסף גאבאוויטש

דריַ ייִדישע קינסטלער האָבן זיך די טעג פּאַראייניקט, צו ווײַזן זייערע שאַפונגען דעם ייִדישן פּובליקום אין וואַרשע. די בילדער און צייכנונגען, וועלכע זענען באַרימט געוואָרן אין דער גרויסער וועלט, זענען געבראַכט געוואָרן אין דער ייִדישער גאַס. און פילע ייִדן קומען טאָג־טעגלעך אין דעם גרויסן זאַל (אין שולע אויפן נאָמען פון מ. קרינסקי) אָנצקוקן די שאַפונגען פון די קינסטלער פון זייער פאַלק: יוסף גאַבאָוויטש, יעקב ווײַנלעז און משה טרעמבאַטש.

דער יונגער קינסטלער יוסף גאַבאָוויטש איז זייער באַרימט געוואָרן מיט זײַנע שאַפונגען, וואָס צייכענען זיך אויס מיט פּשוטקייט און נאַטירליכקייט. דער קינסטלער קלײַבט אויס פאַר זײַנע ווערק געוויינלעכע דערשײַנונגען, אָבער מיט זײַן גרויסן טאַלאַנט הויבט ער זיי אויף צו אַ הויכער מדרגה פון קונסט. די פּשוטע צורות, די טאָג־טעגלעכע מעשים, די געוויינלעכע באַוועגונגען — אַלע קריגן זיי אַ ניַיעם און אַנטציקנדן אויסזען אין די ווערק פון גאַבאָוויטש.

אָט שטייט פאַר אונדז אַ סקולפּטור פון אַ מענטשן, „דער דורשטיקער", וועלכער האַלט אין זײַן האַנט אַ קרוג און ער טרינקט מיט גרויס דורשט. וויפל מאָל זײַנען מיר פאַרביַי־געגאַנגען פאַר אַזאַ געוויינלעכע ערשײַנונג און עס אַפילו נישט באַמערקט? אָבער בשעת מיר באַאָבאַכטן אַ קונסט־ווערק, קענען מיר נישט אַראָפּנעמען אונדזערע אויגן פון דעם. נישט אַ דורשטיקן מענטשן זעען מיר, נאָר דעם דורשט אַליין, וועלכער אַנטפּלעקט זיך

פאַר אונדז אין דעם סקולפּטור. קוקט זיך איַין אויפן פּנים פון דעם טרינקער, וועלכע דריקן אויס אַזויפיל לוסט צו וואַסער. קוקט זיך איַין אויפן איַינגעבויגענעם קערפּער, וואָס אַלע זיַינע גלידער ציען זיך צום וואַסער.

אַזוי זיַינען אויך אַלע זיַינע אַנדערע ווערק: אַ טיפע פּשוטקייט.

אויף די קינדער זעט גאַבאָוויטש און אויך פון זייער וועלט האָט ער גענומען טעמעס פאַר זיַינע ווערק. למשל, „דער קליינער פישער".

גאַבאָוויטש איז אויך באַרימט געוואָרן מיט זיַינע סקולפּטורן פון פּראָמינענטע מענטשן, וועלכע ער האָט אויסגעקריצט אין מאַרמאָר. איינע פון די בעסטע איז די סקולפּטור פון רבי צדוק הכּהן, דער הויפּט־רב פון פראַנקריַיך.

יוסף גאַבאָוויטש איז געבאָרן געוואָרן אין דער קליינער שטעטל קאַלנע (לאָמזשער גובערניע). ער איז איינער פון די בני העניים, שמהם תצא תורה. אַלס קינד האָט ער געלערנט אין „חדר" ווי אַלע קינדער, און זיַין מוטער (זיַין פאָטער איז אים געשטאָרבן ווען ער איז געווען פינף יאָר אַלט) האָט געחלומט, אַז איר זון וועט זיַין אַ רב. פון „חדר" איז דער יינגל אַריבער אין דער „ישיבה", און זיַינע לערערס האָבן אים שטאַרק געלויבט פאַר זיַינע פעאיקייטן.

אָבער שוין אין זיַין קינדהייט האָט זיך אויפגעוועקט אין יוסף גאַבאָוויטש אַ ווילן צו מאַכן פאַרשידענע צורות פון ליים. אַז ער איז געווען קוים זעקס יאָר, האָט ער געמאַכט פון ליים אַ מיניאַטור פון דער בימה פון בית־מדרש. צוויי יאָר נאָכדעם האָט דער קליינער סקולפּטאָר ווידער געמאַכט די מיניאַטור פון דער בימה.

דער יינגל האָט געצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון די משׂכּילים אין לאָמזשע, און זיי האָבן אים געהאָלפן פאָרן קיין וואַרשע צו אַנטוויקלען זיַין טאַלאַנט. עטלעכע יאָר איז ער געזעסן אין וואַרשע אין גרויס דחקות, ביז עס האָט זיך געפונען אַ מעצענאַט, און מיט זיַין הילף איז ער אַוועק אין פּעטערבורג און דאָרטן אָנגעקומען אין דער קונסט־אַקאַדעמיע. אין יאָר 1895 האָט ער געענדיקט זיַין סטודיום און האָט געקראָגן אַ דיפּלאָם פון אַ סקולפּטאָר.

פון פּעטערבורג איז גאַבאָוויטש געפאָרן קיין פּאַריז. דאָרטן איז ער געזעסן עטלעכע יאָר און האָט זיך פאַרפאַלקאָמט אין קונסט, אונטערן אויפזיכט פון באַרימטן סקולפּטאָר פּראָפעסאָר טאָמאַס.

די ווערק פון יוסף גאַבאָוויטש זענען אויסגעשטעלט געוואָרן אין פּאַריז אויף אַן אויס־שטעלונג, וועלכע האָט צוגעצויגן פיל באַזוכערס, און ער האָט באַקומען ערן־צייכנס.

פון פּאַריז איז גאַבאָוויטש צוריקגעקומען קיין וואַרשע, וווּ ער זיצט ביזן היַינטיקן טאָג.

צווישן די נעמען פון די יידישע קינסטלער, וועלכע זענען באַרימט געוואָרן איבער דער וועלט, פאַרנעמט יוסף גאַבאָוויטש אַ וויכטיקן פּלאַץ. און ער וועט נאָך באַריַיכערן די קונסט מיט גרויסע ווערק.

דער סקולפּטאָר יוסף גאַבאָוויטש איז געשטאָרבן אין וואַרשע מערץ 1939 ; ער איז געווען זיבן־און־זיבעציק יאָר אַלט.

מ. י. פרייד

משה יוסף רעמבא
דער אומבאַקאַנטער זעלנער

איצט איז שוין פאַר קיינעם קיין סוד נישט, אַז די גרויסע און שווערע פאַראַנטוואָרטליכע אַרבייט טוען אָב די אומבאַקאַנטע זעלנער, וועלכע ברענגען די גרעסטע קרבנות און באַקומען די קלענסטע באַלוינונג. זיי שטייען תמיד אויף די געפערליכסטע פּאָזיציעס. זייער לעבן איז כסדר אין סכנה. פאַר זיי עקזיסטירט נישט קיין פּאַנצער און קיין שוצן־גראָבן. די היסטאָריע פאַרצייכענט נישט זייערע נעמען און ווען ס'טרעפט זיי די קויל, ווערן זיי באַגראָבן אין דעם קהל'שן ברודער־גרוב, אויף וועלכן עס ווערט אויך נישט אַלעמאָל געשטעלט די הילצערנע מצבה: „פה נטמן" אַזאַ און אַזאַ צאָל געטריַיע זעלנער, וועלכע זענען אומגעקומען פאַר דער פאָטערלאַנד.

איז דאָך אונזער טראַגיש־אומגעקומענער יונגער חבר משה יוסף רעמבא געווען איינער פון די דאָזיגע אומבאַקאַנטע זעלנער, איינער פון די שטילע צנועים, וואָס זענען מקריב זייער גאַנץ לעבן. אַלץ, מיט וואָס זיי זענען באַשאָנקען פון דער נאַטור, פאַר דער אידיי וואָס איז זיי טיַיער. דער קאָלנער יונגערמאַן, וועלכער איז נאָכן אָבדינען אין מיליטער געקומען קיין וואַרשע, האָט זיך באַלד מיט דער גאַנצער יוגנט־היץ אַריַינגעוואָרפן אין דער ציוניסטישער אַרבייט. מיר טרעפן אים אויף אַלע פאַרזאַמלונגען און מיטינגען, ווו מען דאַרף נאָר פאַרטיידיגן די ווייס־בלויע פאָן. ער ווערט אַ הייס איבערגעגעבענער מיטגליד פון די ציוניסטישע יוגנט־פאַראיינען. פאַרנעמט אומעטום איינעם פון די ערשטע פּלעצער און גאָר אין אַ קורצער ציַיט ווערט ער דער ליבלינג פון די יונגע חברים.

ווען ס'ווערט פריַי דער פּאָסטן פון אַ הויפּט־סעקרעטאַר אין וואַרשעווער ועד העירוני, פאַלט די גליקליכע אויסוואַל אויף דעם יונגן אָבער פעאיקן משה יוסף רעמבא. און באַלד איבערציַיגט ער די עלטערע חברים, אַז דער אָנפאַרטרויטער פּאָסטן אַנטשפּרעכט פולשטענדיק זיַינע נישט־דורכשניטליכע פעאיקיַיטן. אַ פריילּיכער, לעבענסלוסטיקער פון דער נאַטור, טראָגט ער אַריין זיַין גאַנצע התלהבות אין דער שווערער אַרביַיט. און די אַרביַיט איז נישט קיין געוויינליכע. דאָס איז נישט אַ באַשעפטיקונג, וואָס איז באַרעכנט אויף די שעה'ן און ווערט באַלוינט לויט די אָנשטרענגונגען. אַ ציוניסטישן באַאַמטן קומט גאַנץ אָפט אויס צו אַרבייטן איבער די כוחות אַ גאַנצן טאָג און נאָכדעם זיצן אַ גאַנצע נאַכט אויף די באַראַטונגען צו פּראָטאָקאָלירן און אָנטיילנעמען אין די לאַנגע דעבאַטן, וועלכע דער געוויינליכער ציוניסט באַטראַכט אַלס אָפּרו נאָך זיַין שטענדיקער באַשעפטיקונג. און אונזערע ציוניסטישע אינסטיטוציעס האָבן דאָך, כידוע, קיינמאָל נישט קיין געזיכערטן בודזשעט. מען מוז די הכנסות אויסקעמפן מיט אומנאַטירליכע כוחות און צום סוף קלעקן זיי קוים אויף אַ צענטל פון די וויכטיקסטע הוצאות. און דער געטריַיער סעקרעטאַר ליַידט תמיד. אים פעלט אויס אויף די עלעמענטאַרסטע באַדערפנישן און ער באַקומט קיינמאָל נישט אַפילו דעם מינימום דערפון, וואָס איז אים געוואָרן צוגעזאָגט אַלס באַלוינונג און מיט וואָס ער מוז דאָך שטילן זיַינע מענטשליכע נויטן.

משה יוסף רעמבא איז אויך געווען די גאַנצע צייַט דער גענעראַל־סעקרעטאַר פון שקל־פאַרבאַנד, ווו ער האָט געהאַט פאַרבינדונגען נישט בלויז מיט דער שטאָט וואַרשע, נאָר אויך מיט דעם גאַנצן קאָנגרעס פוילן. און דאָ וועלן מעיד זייַן די הונדערטער דעלעגאַטן פון די שטעט און שטעטלעך, וועלכע ס'איז אויסגעקומען צו שטיין מיט אים אין קאָנטאַקט, אַז נישט לייַכט וועט זייַן אים צו פאַרטרעטן אויף דעם פאַראַנטוואָרטליכן פּאָסטן. האָבן צו טאָן מיט פעדעראַציעס, וועלכע קענען נישט פאַרטראָגן איינע די צווייטע. זייַן אַ פאַרמיטלער צווישן גרופירונגען, וועלכע לאָזן אויס אין די צייַטן פון וואַלן דעם גאַנצן ברען פון זייער ענערגיע — געהערט נישט געוויס צו די לייַכטע אויפגאַבן. און אונזער חבר מ. י. רעמבא האָט געפונען שטענדיק דאָס ריכטיקע וואָרט צו באַרואיקן די געמיטער, סטראַטעגיע צו לאַווירן צווישן די אויפגעקאָכטע צדדים, זיי זאָלן נישט אַרויס פון די כלים. זייַן טאַקט, זייַן קלוגן און איידעלן סטיל האָבן מיר צו פאַרדאַנקען, וואָס אין פיל פאַלן איז אַריבער די שקל־אַקציע בשלום אָן מחלוקת און אויפרעגונג.

מיט די יאָרן האָט זיך בייַ רעמבאַ'ן אויך אויסגעאַרבייט דער רעדנער־טאַלענט. אין

משה־יוסף רמבה ורעייתו עם קבוצת ידידים. משה־יוסף רעמבא מיט זיין פרוי און א גרופע חברים.
יענקל בורשטיין. עקיבא סוקולובר. איצ'ה פיבובארסקי. משה־יוסף רמבה. רבצ'ה רמבה־קרלינסקי.
בערעק בורשטיין. חיהצ'ה בורשטיין־רוזן. ברל בורשטיין.
גיטל בוראקיסקי־ז'ולונדז'. יצחק בוראקיסקי.

די פאָרשטעט פון וואַרשע, אין די קלענערע און גרעסערע שטעט פון פוילן איז געווען אַ נחת־רוח אַראָפּצוברענגען אויף שבת דעם לעבעדיקן, לוסטיקן רעמבא, וועלכער האָט מיט התלהבות תמיד פאַרטיידיקט זייַן ציוניסטישן שטאַנדפּונקט און אויפגעמונטערט די יוגענט צו דער אַרבייַט, אַזוי בייַ ריין ציוניסטישע אויפגאַבן ווי אויך ביי געגענוואַרטס־אויפגאַבן, ווי וואַלן צום שטאָט־ראַט, קהילה, סיים אָדער סענאַט. רעמבא איז נישט פויל

געווען צו מאַכן אַ שווערע נסיעה מיט דער באַן אָדער גאַנץ אָפּט מיט אַ וואָגן, אַפּילו דעמאָלסט ווען די יונגע פּרוי וואָלט בעסער געוואָלט האָבן דעם פאָטער פון דער קליינער טאָכטער ביי זיך צום טיש. ער איז געפאָרן אַפּילו דעמאָלסט, ווען דער דאָקטער האָט אים שטרענג אָנגעזאָגט, צוליב אַ שווערער מאָגן־קראַנקייט, צו זיין פאָרזיכטיק מיט דער דיעטע און זיך נישט אָנשטרענגען איבער די כּוחות. אויסער ציוניזם האָט פאַר אים נישט עקזיסטירט קיין תּענוג אויף דער וועלט. אין די „ציוניסטישע בלעטער" האָט ער געשריבן אונטער פּסעוודאָנימען אַמוזאַנטע פעליעטאָנען (זעלבסטפאַרשטענדליך, אָן שום האָנאָראַר). מיט אַ בייסענדער סאַטירע האָט ער געפּאַטשט דעם צד שכּנגד נישט פון שנאה חלילה, נאָר אַלץ צוליב דעם אמת, אין וועלכן ער האָט געגלויבט.

מיט פאַרגעניגן האָבן די עלטערע חברים צוגעקוקט, ווי אין דעם יונגן רעמבאַ'ן שפּרודעלט אַ ווולקאַן פון ענערגיע. מען האָט געלעגט אויף אים גרויסע האָפענונגען, אַז פון אים וועט אַרויסוואַקסן אַן ענערגישער קעמפּפענדער פירער, וועלכער וועט נישט בלויז די יוגענט, נאָר אויך די עלטערע חברים באַגייסטערן. מיר האָבן זיך געזעגנט מיט אים פאַר דעם אָפּפאָרן אויף דעם פאַרדינטן אורלויב און קיינעם פון אונז האָט נישט געקענט איינפאַלן, אַז מיר געזעגענען זיך מיט אים צום לעצטן מאָל, אַז ער וועט פאַרשווונדן ווערן אין וואַסער פון אַ טייך און דאָרטן געפינען זיין פריצייטיקן טויט.

שלאָף רוהיק, חבר משה יוסף רעמבאַ, אין דיין געבורטס־שטאָט. דיין אָנדענקן וועט לאַנג בלייבן הייליק אין די הערצער פון די, וועלכע האָבן צוזאַמען מיט דיר געאַרבייט אין די שווערסטע באַדינגונגען פון אונזער אויפלעבונגס־באַוועגונג. דיר איז נישט באַשערט געווען צו דערגרייכן דעם ענד־ציל, צו וועלכן דו האָסט געשטרעבט. אָבער מיר, דיינע טייערע חברים, וועלן דיך שטענדיק געדענקען. דער אומבאַקאַנטער זעלנער וועט דאָסמאָל נישט בלייבן פאַרגעסן.

(„היינט", וואַרשע, זונטיק, 2 אויגוסט 1931)

די טרויער־אַקאַדעמיע אין קאָלנע צו מ. י. רעמבאַ'ס שלושים

דינסטיק, אין די שלושים, איז צום טויט פון פאַרשטאָרבענעם יונגן ציוניסטישן עסקן, משה יוסף רעמבאַ ז"ל, פאָרגעקומען אין קאָלנער שטאָט־זאַל אַ גראַנדיעזע טרויער־אַקאַדעמיע מיטן אָנטייל פון פאַרשטייער פון ועד־העירוני אין וואַרשע, זאב גערליץ.

די אַקאַדעמיע איז געעפענט געוואָרן מיט שאָפּענס מאַרש. נאָכהער האָט ה' וואַפּינסקי אָפּגעריכט אַן „אל מלא רחמים" און די ה"ה גדליהו אַלליע, יעקב צבי הורוויטש, שמואל פאַניטש, קלמן זאַביעלאַק און משה חיים קאָלינסקי, געהאַלטן לענגערע רעדעס, וואָס זענען געווען געווידמעט די גרויסע פאַרדינסטן פון פאַרשטאָרבענעם אויפן ציוניסטישן געביט. צום סוף האָט ה' גערליץ געהאַלטן אַ זעהר רירענדע רעדע.

אין קאָלנע איז אויך געגרינדעט געוואָרן אַ ביבליאָטעק אויפן נאָמען פון פאַרשטאָרבענעם עסקן מ. י. רעמבאַ. לעצטענס איז פאָרגעקומען די פייערליכע אָנקלאַפּונג פון אָנדענקונגס־טאָוול. מיט רעדעס זענען אַרויסגעטרעטן די ה"ה ג. אַלליע און שמואל לובעל.

(„היינט", וואַרשע)

מותו הטראגי של עסקן ציוני צעיר

בוורשה נתקבלה הידיעה המדהימה על מותו הטראגי של העסקן הציוני הצעיר בוורשה משה יוסף רמבה, אשר טבע בנהר פיסה שבקוזיול על־יד קולנה, שבה בילה את ימי חופשתו.

משה יוסף רמבה נמנה על העסקנים הציוניים הפעילים והמסורים ביותר בוורשה. מלבד עבודתו הרשמית בכהונות ובמשרות ציוניות שונות — היה עוסק בהתמדה בכל עבודה ציונית ולאומית שנזדמנה לידו. המנוח היה מכהן שנים אחדות בכהונת המזכיר של הועד העירוני להסתדרות הציונית בוורשה, בכהונת המזכיר של הלשכה לעניני השקלים. המנוח היה גם עיתונאי חרוץ ובעל כשרונות, ומאמריו ופליטוניו היו נדפסים בקביעות בעתון "ציוניסטישע בלעטער", שיצא בעריכתו של הציר יצחק גרינבוים.

עייף מעבודתו במשך השנה נסע מ. י. רמבה לקולנה, לעיר מגורי הוריו, על־מנת להינפש קצת ולהחליף כוח לקראת שנת עבודה חדשה. ביום ב׳ לפנות ערב ערך רמבה טיול בסירה במימי הנהר שמחוץ לעיר. פתאום נהפכה הסירה על פיה וכאשר משו את ה׳ רמבה ממי הנהר, כבר לא היה בו כל סימן חיים.

בן 32 שנה היה המנוח במותו. הוא הניח אחריו אשה ובת קטנה. תנצב"ה!

אתמול ביום ג׳ התקיימה בקולנה הלוויתו של מ. י. רמבה ז"ל. בהלויה השתתפו המוני איש מהאוכלוסין היהודים בקולנה. גם מוורשה באו אנשים רבים, קרוביו וידידיו של המנוח, על־מנת להשתתף בהלויה. בהלויה השתתפו גם ב"כ הועד המרכזי להסתדרות הציונית בפולניה, מנהל הלשכה לעניני שקלים שמואל שוויף וב"כ הועד העירוני להסתדרות הציונית בוורשה.

אתמול בצהרים התקיימה באולם הועד המרכזי הציוני ישיבת־אבל מיוחדת לזכר מ. י. רמבה, ובה השתתפו כל חברי הועד המרכזי הציוני, מנהלי המוסדות הציוניים וכל הפקידים הציוניים. יו"ר הועד המרכזי הציר יצחק גרינבוים הספיד בדברים חמים את המנוח. אח"כ הספידו סגן יו"ר הועד המרכזי הד"ר מאיר קלומל. דוד ראדונסקי (בשם פקידי הקק"ל), המהנדס י. לנדשטוק (בשם "על המשמר" ו"התחיה") מ. י. פרייד (בשם הועד העירוני), נתן אש (בשם הפקידים הציוניים). באי־כח הפקידים פנו בדבריהם למוסדות הציוניים להקים זכרון מתאים למנוח. י. גרינבוים הודיע בשם הועד המרכזי, כי הוה"מ ידאג להגשמת ההצעה הזאת.

העתון היומי "הצפירה" בוורשה, 29 יולי 1931.

אברהם שמואל הרשברג

נולד בקולנה כ״ב בטבת תרי״ט, 29.12.1858 — נפטר בגיטו ביאליסטוק בערך ט״ז באב תש״ג, 17.8.1943. בן חמש עבר עם הוריו לוורשה, שם נתחנך בחדרים ובבתי־מדרשות ובאוירה של אמידות (אביו ניהל בית־חרושת גדול לטבק של דודו זוסמן יעבץ, אביו של זאב יעבץ). יחד עם כך למד לשונות ושקד על ספרות חילונית בעברית ובשאר לשונות. עם נישואיו עבר לביאליסטוק (1880) והיה שם בעל בית־חרושת לטקסטיל. עם פרוץ המשבר בענף וסגירת בית־החרושת שלו יצא לארץ־ישראל (1889) ועשה שם שנה ומחצה. תוצאות ביקורו זה היו שני ספרים: ״משפט הישוב החדש בארץ־ישראל״ (וילנה, תרס״א) ו״בארץ המזרח״ (א־ב, וילנה, תר״ע). היה מעוזריו השקודים של ר׳ שמואל מוהליבר בפעילותו בתנועת חיבת־ציון ומזכירו בחיבור הכרוזים וכל חומר הסברתי.

החל לפרסם, מראשית המאה, מאמרים בענייני חיבת־ציון, זכרונות ועוד, ומתוך עיסוקו בחרושת הטקסטיל החל לחקור את תעשיית האריג בתקופה הקדומה. כך הגיע לחקר הריאליה בתקופה העתיקה ובייחוד בספרות התלמודית. עסק בזה עשרות בשנים והניח אחריו כרכים מרובים, שרק חלקם הופיעו בדפוס: ״ההלבשה העברית הקדומה״ (״חקירה בארכיאולוגיה העברית בתקופת כתבי הקודש״ — וורשה, תרע״א), ״חיי התרבות בישראל בתקופת התלמוד והמשנה״ (א: הארג ותעשיית הארג. וורשה, תרפ״ד. הניח אחריו שני חלקים נוספים). אף הוציא: ״ההשתלשלות ההיסטורית של תחיית הלשון העברית״ (אודיסה, תרס״ט) ו״דבר אל העם העברי על אוצר הספרים בירושלים״ (וורשה, תרע״ג). תירגם (בעילום שמו) ״החקירה בכתבי הקודש״ לרודולף קיטל (וורשה, 1909 ואילך) ו״היהדות ומהות הנצרות״ לי׳ אשלבכר (וילנה, תרע״ב). הניח אחריו חיבורים מרובים, שביאליק ביקש לגאול אותם (בהם ספר מקיף על תקופת המקרא, ספר ביקורתי לביקורת המקרא המודרנית ועוד). פירסם הרבה ביידיש ומעזבונו יצא בניו־יורק ״פנקס ביאליסטוק״ שלו (שני חלקים) ביידיש.

״לכסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים״
מאת ג׳ קרסל, הוצאת ספרית־פועלים, 1965.

ר׳ שמואל־זאב בוראקביץ

מאיר בוראַקעוויטש / ניו־יאָרק

ליכטיקע געשטאַלטן

ר׳ בערל דער שוחט

אין דער רשימה פון די קאָלירפולע געשטאַלטן אין אונדזער שטעטל, פאַרנעמט אַ באַדײַטענדן פּלאַץ הרב החסיד המופלג ר׳ דב בער יאַנאָוויטש, שוחט־ובודק, בעל־מחבר הספר „יסוד הישוב״, וועלכער איז געווען באַקאַנט אונטערן נאָמען בערל דער שוחט.

ר׳ בערל, הויפּט פון די קאָלנער שוחטים, אַ מיטלגעוויקסיגער מאַן מיט אַ מלכות׳דיקע באָרד און טיפע פּקחות׳דיקע אויגן. אַ גרויסער ירא־שמים און למדן. אַ גערער חסיד. וועלכער פלעגט דאַוונען אין חסידים שטיבל און זיך טובל זײַן יעדן שבת פרי, סײַ זומער סײַ ווינטער, אין שטאָטישן מרחץ.

אין זײַן אחריות׳פולער אַרבייט, שחיטה, איז ער געווען אַ גרויסער מומחה. ער האָט זיך נוהג געווען מיט אויסערגעוויינליכער פּאָרזיכטיקייט און שטאַרק מקפיד געווען אויף יעדן ספק־ספיקה אין הילכות שחיטה־ובדיקה. ווען, למשל, בײַ אַ קצב איז אַמאָל געוואָרן אַ שאלה, אַ שווערע סירכא וכדומה, פלעגט ר׳ בערל דער שוחט אַליין קומען צום רב, און מיט זײַן ערודיציע און לאַנגיעריקער פּראַקטיק, זײַענדיק אַ בקי אין „יורה דעה״ — פלעגט ער אַרויסהעלפן דעם בית־דין אין אַ פאַרפּלאָנטערטן ענין. ער פלעגט אָנוואַרפן אַ מענגע מיט

ספרים, כּדי נישט צו פֿאַרשאַפֿן דעם אָרימען קצב אַ גרויסן שאָדן, וואָס וואָלט אים, חלילה, געקענט רואינירן. דעריבער האָט ער זיך אָנגעשטרענגט מכשיר צו זײַן די בהמה. די קצבים אין שטאָט האָבן געהאַט פֿולן צוטרוי צו ר׳ בערלען פֿאַר זײַן ערליכקייט און תמימות.

אין זײַן באַנעמונג איז ער געווען איידל און אַריסטאָקראַטיש. טראָץ דעם וואָס ער האָט געהערט צום אָרטאָדאָקסישן פֿרומען לאַגער, איז ער געווען ווײַט פֿון פֿאַנאַטיזם, און האָט אויך קיינמאָל נישט דעמאָנסטרירט קיין נעגאַטיווע שטעלונג צום ציוניזם. גראַד אומגע־קערט: צו אַלץ וואָס איז געווען נאָבל און ערהאַבן אין יידישן לעבן האָט ער זיך באַצויגן מענטשליך־פֿרײַנטליך און וואַרעם.

קבוצת בחורות. א גרופע מיידלאך.
יהודית ינוביץ.
מינדל כהן. אטקה־דובה פרבוביץ׳. זלדה לווינסקי. ביילה גרינברג.
מלכה שקלניביץ׳.
בריינה קולינסקי. מרים וויינשטיין.

אַלע זײַנע קינדער, פֿײַנע חנ׳עווודיקע און געלערנטע טעכטער, האָבן גענומען אָנטייל אין דער געזעלשאַפֿטליכער און ציוניסטישער טעטיגקייט אין שטאָט. דער פֿאָטער האָט אַרויסגעוויזן גרויס טאָלעראַנץ און האָט זיי נישט געשטערט אין זייער אַרבייט.

ס׳איז כּדאַי צו דערמאָנען, אַז ר׳ בערל דער שוחט האָט געהאַט אַ קרובה׳שאַפֿט מיטן זעמבראָווער שוחט ר׳ נחום לייזער ז״ל, וועמענס אייניקל אלוף שלמה גורן איז דער הויפּט־רב פֿון ישׂראלס אַרמיי און איז מיט אַ קורצע צײַט צוריק געוויילט געוואָרן אַלס רב פֿון תּל־אָביב.

ר׳ בערל שוחט איז געווען אַ בעל־מידות, וואָס קען דינען אַ בײַשפּיל פֿאַר די קומענדע דורות.

ר׳ יצחק משה

ר׳ יצחק־משה דער בעל־תּקיעה איז געווען אַ שם־דבר. קינד־און־קייט, יונג און אַלט, אין שטעטל האָבן אים געקענט פֿאַר זײַן אויסטערלישקייט און אייגנאַרטיקן לעבענס שטייגער.

אַ הויכער ברייט־פּלייציקער ייִד, מיט אַ טונקל ברוינע באָרד און פּאות. איבער זײַנע אויגן האָבן אַראָפּגעהאַנגען טיף־געדיכטע ברעמען. אויף זײַן געזיכט האָט זיך זעלטן ווען באַוויזן אַ שמייכל. תּמיד געווען פֿאַרצער׳ט און מעלאַנכאָליש געשטימט — דאָך איז ער אַלעמאָל געווען אַ שׂמח־בחלקו. קיינמאָל זיך נישט מתרעם געווען אויף זײַן גורל.

ר׳ יצחק־משה

אַן ערליכער פֿרומער ייִד איז ער געווען. אָבער אַ קאַרגער. מ׳האָט דערציילט אַז ער פֿלעגט מיט אַ כּיוון אָפּזיצן אינעם גרויסן בית־המדרש יעדן פֿרימאָרגן ביז צוועלף־איינס אַ זייגער בײַטאָג, מאריך געווען מיטן דאַווענען און דערנאָך בײַם חברה־משניות טיש, געלערנט אַ פּרק בחברותא, כּדי אײַנצושפּאָרן אַזוי־אַרום אַ פֿרישטיק. יעדן טאָג אין דער וואָך פֿלעגט ער פֿאַסטן עד חצות־היום און דאָך איז ער געווען אין בעסטן פֿיזישן צושטאַנד, געזונט און שטאַרק אויף אַלע זײַנע איברים.

קיין אָרעמאַן איז ר׳ יצחק־משה נישט געווען. ער האָט פֿאַרמאָגט אַן אייגן הויז אין צענטער פֿון מאַרק, געהאַלטן אַ באַקאַליי־קראָם פֿון וועלכער ער האָט געצויגן חיונה, און זי, די פּלונית׳טע, אַ כוואַטסקע ייִדענע, אַ סוחר׳טע, האָט געפֿירט כּמעט איינע אַליין אַ ביזנעס מיט אַ „שטאַרקער האַנט״. זי איז געווען אַן אמתע אשת־חיל.

ווען ר׳ יצחק־משה פלעגט צײַטנווײַז אַרײַנקומען אין קראָם, מעשה סוחר, מיט אַ גוטער כּוונה צו העלפֿן דער ווײַב אין אויסשטעלן אַ ביסל אויף די פּאָליצעס, האָט ער גאָר אָנשטאָט צו פֿאַרריכטן קאַליע געמאַכט. און זי פלעגט זיך צושרײַען בקולי־קולות:

„אָוועק שלימזל! דו מאַכסט דאָך נאָר שאָדן! אַ שיינע הילף האָב איך פֿון דיר. גיי שוין אין בית־המדרש אַרײַן!״

די גרעסטע „גראַטשקע״ איז געווען דאָרט פּרײַטיק פֿאַרנאַכט, ווען יונגע לײַט און עלטערע ייִדן פֿלעגן קומען פֿון מרחק אַרויס, אָפּגעוואַשענע לכבוד שבת, אָפּצושמירן די שטיוול מיט אַזאַ מין פּליסיקייט (דזשעגעכץ) פֿאַר עטלעכע גראָשן. איז דאַמאָלסט אַנטשטאַנען אַן אמתער יאַריד. ר׳ יצחק־משה האָט פֿאַראַדירט בײַם טיר אַ זעלבסט־צופֿרידענער, אײַנקאַסירט די קליינע מטבעות און גלײַכצײַטיק אַכטונג געגעבן מ׳זאָל חלילה קיין שאָדן נישט פֿאַראורזאַכן.

„ניטע! ניטע!״ האָט הויך געקלונגען זײַן האַלב־הייזעריקע שטימע, טאָמער האָט אימיצער עפּעס אָנגערירט אויף די פּאָליצעס. אַ גרויסן מאַסיוון בוך פֿאַר די חובות האָט ער געהאַט, ווו כּמעט יעדער תושב האָט דאָרט געהאַט אַ זײַט. אין שטעטל האָט קורסירט אַ ווערטל, טאָמער האָט איינער געהאַט עפּעס אַ פּרעטענזיע צום צווייטן, פֿלעגט ער זאָגן: „האָסט אַן עוולה, פֿאַרשרײַב מיר בײַ שקאָפּן אין בוך!״

אין דער צײַט פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען דער דײַטש האָט אָקופּירט פּוילן און אַלצדינג באַרויבט, האָט די ציווילע באַפֿעלקערונג צוליב מאַנגל אין לעדער געטראָגען הילצערנע שיך (קלאָמפּעס). ר׳ יצחק־משה האָט געוואָלט באַוואָרענען, אַז זײַנע שיך זאָלן זײַן מער דויערהאַפֿט, אַ פּנים ער האָט געדענקט אַז די מלחמה איז אַ מעשה אָן אַן עק — האָט ער צוגעקלאַפּט דיקע שטיקער האָלץ און איז געגאַנגען ממש אויף שטאָלצעס. דאָס האָט אָנגעמאַכט אַ רעש, אַז מען האָט געהערט פֿון איין עק שטעטל ביזן צווייטן.

אַן אַנדער מענטש פֿלעגט ווערן ר׳ יצחק משה י״ז כּסלו, ווען די „חברא קדישא״ האָט געפּראַוועט איר גרויסע סעודה. נאָך אַרײַנגיסן עטלעכע גלעזלאַך בראָנפֿן, פֿלעגט ער ממש אויפֿשטורמען: איז געוואָרן בגילופֿנדיק און האָט משמח געווען דעם עולם. איין טאָג אין יאָר איז ר׳ יצחק־משה געווען לוסטיק.

ר׳ שעפּסל קיוועס

צווישן די „פּני״ פֿון אונדזער שטאָט האָט פֿאַרנומען אַ גאַנץ אָנגעזענעם אָרט דער פּראָמינענטער זקן און תלמיד־חכם, ר׳ שבתי סאָקאָלאָווער ז״ל, באַקאַנט אין שטאָט אונטערן נאָמען שעפּסל קיוועס (עקיבא׳ס).

פֿון נידעריקן וווּקס, מיט אַ ליכטיק־רונדן פּנים. באַוועגליכע שאַרפֿע אויגן און באַקרוינט מיט אַ גרײַז־גרויער באָרד. זײַן הילוך איז געווען בנעימות׳דיק, געציילטע טריט, און די מלבושים וואָס ער האָט געטראָגן האָבן געפֿינקלט פֿון זויבערקייט.

איך האָב אים נישט געקענט אין דער יוגנט. נאָר אויף די עלטערע יאָרן זײַנע האָט ער געוווינט בײַ זײַן זון, ר׳ לייבעל סאָקאָלאָווער, אַ פֿײַנער באַלעבאָס, אַ מאַנופֿאַקטור־סוחר, וואָס האָט פֿאַרמאָגט אַ גרויסע שניט־קראָם אין צענטער פֿון שטאָט.

ר׳ שעפּסל־קיוועס האָט, ווי־זשט אויס, קיין פּערזענליכע פּראָבלעמען נישט געהאַט. זײַן

טעגליכע רוטין איז געווען פון הויז צום בית־המדרש און צוריקוועגס. ער האָט זיך אָפּגעגעבן אויסשליסליך מיט לערנען. טאָג און נאַכט איז ער געזעסן על התורה ועל העבודה. אויסער דעם וואָס ער האָט אַליין געלערנט מיט גרויס התמדה, איז ער געווען אַ „מרביץ־תורה" צווישן פּשוטן פאָלק — ער איז געווען דער אָפּיציעלער רבי פון חברה „עין יעקב" און דעם דאָזיקן ערן־אַמט האָט ער אָנגעהאַלטן לעבן־לאַנג.

יעדן שבת בײַטאָג, אין גרויסן בית־המדרש, פלעגט אַרום אַ גרויסן טיש אין ווינקל פון דער לינקער זײַט, זיצן אַן עולם פון אַ פּאָר צענדליק ייִדן, און האָט מיט גרויס אינטערעס זיך צוגעהערט ווי ר׳ שעפּסל־קיוועס לערנט און טײַטשט אויס פּאָר זיי די אגדות פון „עין יעקב". ער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אַ קלאָרער אויסשפּראַך און איז געווען אַ ווונדער־באַרער בעל־מסביר. ס׳איז געווען אַ גײַסטיגער פאַרגעניגן צו זיצן בײַ זײַן טיש און הערן אים לערנען.

זײַן גרויסער טאָג איז געווען הושענא־רבה. דער יום־טוב, ווען אַלע ייִדן פון שטעטל האָבן זיך צונויפגעזאַמלט אין בית־המדרש צו דאַווענען אַ תפילה בציבור, האָט דער אַלטער ר׳ שעפּסל־קיוועס געהאַט שוין פון אַ סך יאָרן די חזקה צו זײַן דער חזן און דאַווענען פאַרן עמוד. אין אַ שניי ווײַסן קיטל, אײַנגעהילט אין טלית מיט דער גרויסער עטרה איבערן קאָפּ, איז ער אַרומגעגאַנגען מיט דער הקפות־צערעמאָניע און געזאָגט „הושענות" מיט פיל האַרץ און נשמה. זײַן השתפכות־הנפש האָט אַלע מתפללים געוואָרעמט די הערצער. זײַן געשמאַקע „זאָגעכץ" קלינגט מיר נאָך הײַנט, נאָך מער ווי פערציק יאָר, אין די אויערן.

ר׳ שעפּסל־קיוועס איז געווען פון די בכבודיקע בעלי־בתים פון אַלטן דור, אָנגעזאָפּט מיט תורה און יראת־שמים.

מולע דער אַדוואָקאַט

אַ העכסט אָריגינעלער טיפּ פון אַ קליין־שטעטלדיקן אינטעליגענט איז געווען אונדזער פּאָפּולערער אַדוואָקאַט מולע (שמואל) גאָלדבערג. אַ קליין געוויקסיג בײַכיקער ייִד, מיט כיטרע שאַרפע אויגעלעך, וואָס האָבן געפינקלט מיט אומרויִקע פײַערלאַך. אַ רונדער, גלאַט ראַזירטער פּנים. און טיפער לומדישער שטערן. געווען איז מולע האַלב אַסימילירט, אָבער אַ שטיקל משכיל, וואָס האָט וואַרשײַנליך אין די יונגע יאָרן געלערנט אַ סך. זײַן ליבלינגס־ספר איז געווען דער תנ״ך, איבערהויפּט ישעיהו, פון וועלכן ער האָט ציטירט גאַנצע זאַצן ביי יעדער פּאַסיקער געלעגנהייט.

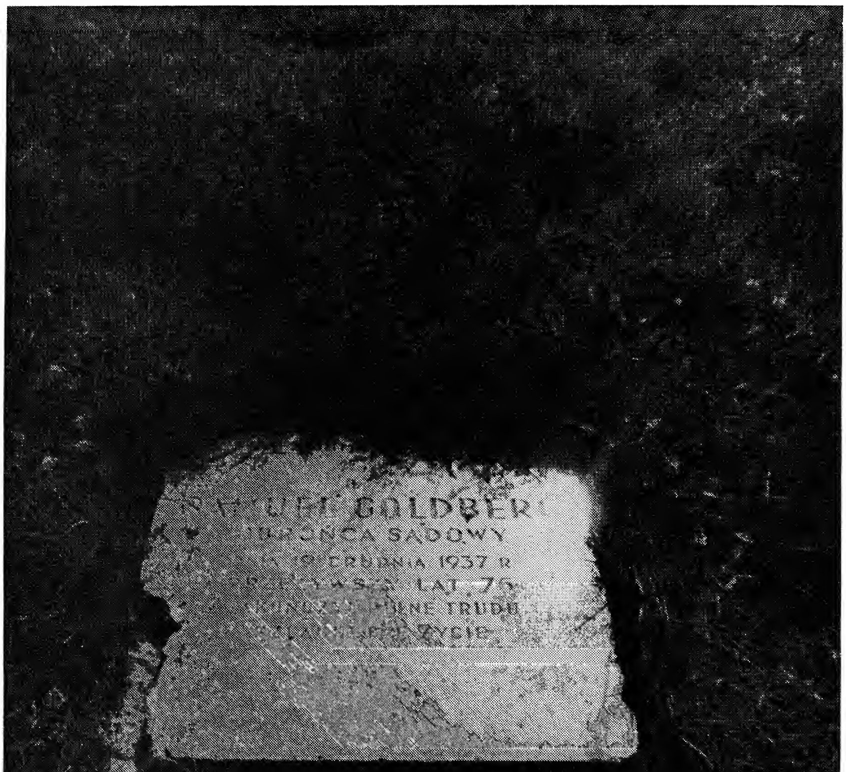
ס׳איז אַרומגעגאַנגען אַ מיינונג, אַז ער איז געווען אַן עושר, אפשר דער רײַכסטער ייִד אין שטאָט. כמעט אויף אַ העלפט הײַזער איז ער געווען אויפן היפּאָטעק (משכנתא), און ווען אַ קאָלנער בעל־הבית האָט זיך געבויטיקט אין אַ גרעסערע סומע געלט, האָט ער עס געקענט קריגן נאָר בײַם אַדוואָקאַט. אמת, ער האָט גענומען אַ שיינעם פּראָצענט. אָבער מ׳האָט געוווּסט אַז ער איז דער אַדרעס, און ווען מ׳דאַרף — וועט מען פון אים נישט אַרויסגיין מיט ליידיקע הענט.

מולע האָט געהאַט דרײַ טעכטער און איין זון, משה. דער זון איז אויסגעוואַקסן אַ גרויסער אַדוואָקאַט. זײַן נאָמען האָט געקלונגען אין גאַנץ לאָמזשער גובערניע אַלס איינער פון די גלענצענדסטע יוריסטן און ספּעציאַליסט אין קרימינעלע פּראָצעסן. ער האָט

געשטודירט גוט און געענדיגט דעם יורידישן פאַקולטעט פון וואַרשאַווער אוניווערזיטעט מיט אויסצייכונונג.

די טעכטער זענען געווען לערערינס אין דער פוילישער „פּאָווּשעכנער" (אַלגעמיינער) שול. זיי זענען געווען געלערענט. אָבער האָבן שטאַרק געהאַלטן פון זיך, און האָבן זיך געהאַלטן; פון דער ווײַטענס פון קאָלנער יוגנט, אפילו פון דער אינטעליגענץ, וואָס איז מערסטנטייל געווען אַ נאַציאָנאַלע. מולע גאָלדבערגס הויז איז געווען וואַרשײַנליך דאָס איינציגע אין קאָלנע, ווו די אומגאַנגס־שפּראַך איז געווען פויליש. די קינדער האָבן קיין יידיש וואָרט נישט אַרויסגעלאָזט פון מויל, כאָטש זיי האָבן זיכער גוט געקענט יידיש.

קיין יורידישע בילדונג האָט מולע נישט געהאַט. ער האָט בכלל נישט באַזוכט קיין אוניווערזיטעט. זײַן אָפיציעלער טיטל איז געווען „אָבראָנצאַ סאָנדאָווי" (געריכטס־פּאַרטיי־דיקער). אָבער ער איז געווען דער איינציקער אין שטעטל, וועלכער פלעגט אויפטרעטן

המצבה של מוליה גולדברג, בבית־הקברות שנהרס בידי הנאצים.
די מצבה פון מוליע גאלדבערג, אויפן בית־עולם וואס די נאצים האבן פארשוועכט.

אין געריכט, און זעלבסטפאַרשטענדליך אַז ווען מ׳האָט געהאַט אַ משפט אין שטאָטישן פרידנס־געריכט, איז מען צו אים אָנגעקומען.

ער האָט זייער געהאַלטן פון זײַנע יורידישע פעאיקייטן. אַ הומאָרפולער מענטש איז ער געווען. נאָר אַ מנהג האָט ער געהאַט: מבטל צו מאַכן בהבל־פּה די גרעסטע יוריסטן פון לאַנד. אָבער פּאַקטיש האָט ער געוווּנען אַלע משפטים. נישט אַזוי צוליב זײַן פערלדיקער מויל, וואָס ער האָט לײדער נישט פאַרמאָגט; גראָד אומגעקערט, ער פלעגט רעדן און מאַנכמאָל האָט מען אים נישט פאַרשטאַנען. אָבער אין אַ קליין שטעטל — דער ריכטער און אַדוואָקאַט חד־הוא. באַזונדערס ווײַל ער פלעגט אויפטרעטן נאָר אין קליינע משפטים, וועלכע זענען געווען אין דער יוריסדיקציע פון אַ פרידנס־געריכט.

מולע דער אַדוואָקאַט איז געווען אַ גרויסער רויכערער. מ׳האָט אים קיינמאָל נישט געזען אָן אַ סיגאַרעט אין מויל.

טראָץ דעם וואָס ער האָט גערויכערט לײַדנשאַפטליך, האָט ער זוכה געווען צו אַ טיפער עלטער. אפשר אַ בן־שמונים איז ער געווען, ווען ער איז גערופן געוואָרן צו דער ישיבה של מעלה.

ער איז געווען אַן אפיקורס. אין שול פלעגט ער זיך ווײַזן נאָר אין די ימים־נוראים; גענויער, בלויז יום־כּיפּור . נאָר ער איז געווען — אין קעגנזאַץ צו זײַנע טעכטער — אַ זעהר פאַלקסטימליכער מענטש. האָט זיך באַפרײַנדעט מיט למדנים און עמי־הארצים, מיט גבירים און אָרימעלײַט, און האָט אויך ליב געהאַט צו טאָן אַ טובה.

אייזיק רמבה

גדליהו אלליע

בלכתך ברחובות העיירה היה נקרה לעתים קרובות בדרכך אדם גוץ וגיבן, שהיה מטייל לו לאיטו על המדרכה ובת־צחוק מרחפת על שפתיו. עיניו שקועות עמוק בחוריהן. גבות העינים ארוכות. ריסי־פנים חדים. אפו מוארך. אדם שבחיצוניותו עושה רושם דוחה, אף מבהיל במבט ראשון. ממש מפלצת.

אולם בשביל בני קולנה הוא היה אחר לגמרי. כל תושבי העיירה והסביבה הכירוהו יפה: הרי זה היה גדליה (ידוע היה רק בשמו הפרטי), המורה העברי, שחינך וגידל בעיירה שלושה דורות: אבות, בנים נכדים. בסך־הכל הגיע לשנות־העצה, בן חמשים וכמה היה כאשר נטרד מן העולם, אך הספיק להעמיד מחנות מחנות של חניכים שנתפזרו לכל רוחות העולם. מהם — מצאו את דרכם לארץ ישראל, שלמענה חינך אותם כל ימיו; מהם — יד הגורל הטילה אותם הרחק מעבר לאוקיינוסים; ומקצתם ניסו לסלול להם את דרכם בחיים בפולין.

גלמוד היה גדליה. לא זכה להקים לו בית. לפני הרבה שנים הוא נשא אשה, אבל סיפרו שלא דר במחיצתה אפילו ימים ספורים. הוא התגרש ממנה כיוון שצרים היו לו

החיים בחברתה של אשה חסרת־מעוף ונעדרת השכלה. אשה פשוטה היתה, ודאי אדם אומלל, כי מי היתה נישאת לבעל־המום המכוער, שפרצופו כפרצוף הקוף? נשאר גדליה כל ימיו ערירי ובודד, בלי משפחה ובלי קרובים אחד ויחיד, כאילו ממנו התחיל העולם ובו ייגמר.

אולם הבדידות לא הטביעה בו את חותמה. להיפך. האיש הזה מצא לו נוחם בעבודת החינוך ובפעולה חבר־תית וציבורית ערה. בתלמידיו, אשר דבק בהם לאהבם, ראה את בניו שלו. כולם היו בני־טיפוחיו. את כולם גידל וחינך. לכולם דאג. לרבים מהם היתה עינו צופיה לבל ירעבו ללחם ולבל ילכו עירומים ויחפים. את כל כולו הקדיש לתלמידיו. הם היו כל חייו. מאשמורת הבוקר היו באים אליו ושומעים לקחו. לכולם היתה לו מלה מעודדת, מחזקת ומנחמת. דבריו חיממו את הנערים הצעירים, שעמדו בראשית דרכם ולא ידעו עדיין את אשר לפניהם. הוא המריצם ללמוד ולהשתלם, שיגדלו ויהיו לאנשים ויוכלו לשרת את עמם ולעזור בגאולת מולדתם.

ר' גדליהו אלליע

פזרן היה האיש מטבעו, פזרן עד כדי קלות דעת ותמי־מות גם יחד. פזרנותו זו היתה אולי בעוכריו. לבו לא הלך מעולם אחרי הבצע. את הכסף שנא תכלית שנאה וגם בערכו לא רצה להכיר. רבים מתלמידיו היה מאכיל ומשקה. לא אחת היו ידידיו מתמרמרים עליו על פזרנותו היתירה. וכשהיו מרמזים כי הוא צריך להיות מוכן למי־פורענויות, היה עונה בלעג ובבת־צחוק: "למה נדאג לעתיד?"

תמיד היה מלא בטחון. כשהיה בידו איזה סכום כסף, לא היה מסוגל להחזיקו זמן רב. רק ספרים היה רוכש לו. צמא היה לספרים במידה שאין דוגמתה. ספרייתו העברית הפרטית היתה העשירה בעיר ומאות בוגרים וקטנים, זקנים ונערים, היו נהנים ממנה.

היו ימים כשכל חיינו היו עטופים בצעיף הרומאנטיקה. העבודה הציונית היתה אז עבודה רוחנית. קדושה היתה מרחפת על כל התנועה הלאומית. בימים ההם היה גדליה אלליע הרוח החיה בכל פעולה בעלת תוכן לאומי. נוסדה ההסתדרות הציונית — הוא עמד בראשה. נתארגן איזה ענף תרבותי או ציבורי חשוב — היה הוא מטיל על שכמו את סבל המשא.

במרכז החיים הלאומיים עמד. האדם החולני הזה, שכל איבריו היו פגומים ומצב בריאותו תמיד רופף, היה בעל מרץ של גיבור. גופו היה רצוץ, אבל רוחו היתה צעירה ואיתנה. בחיוך היינו אנו, הנערים, שומעים באסיפות ציוניות מפיו מלים חריפות כלפי הזקנים בתנועה, שהזניחו את תפקידיהם: "אנו הצעירים", היה מכריז בהתלהבות של בן שמונה־עשרה, "לא ניתן לתנועה לנפול!" ואמנם כך היה. הוא היה סמל החיים הערים

והפעילים. מעולם לא נרתע מפני מכשולים. שום קשיים לא הרתיעוהו. בקיץ ובחורף, בחום לוהט וביום סגריר, תמיד היה מוכן לפעולה לאומית וציבורית.

מי שלא ראה חגיגות לאומיות בבית ספרו של גדליה, לא ראה חגים ושמחות מימיו. רק מי שהשתתף בהן, רק הוא ישיג את ערכן החינוכי, יבין את אשר פעל, ויתפוס כי החגיגות הלאומיות הללו הן שהקימו בעיירתנו דור של ציונים וחלוצים, דור של בונים אשר נשאו לבנים לבנין המדינה העברית. כל חגיגה אצל גדליה, שהיתה ערוכה בטוב טעם, השאירה רושם בל־ימחה על קהל המשתתפים, על הילדים והאבות, ונחרתה בלבותיהם. לילות־נדודים רבים עברו עלינו, הנערים, בגלל החגיגות הללו. כאל עבודת אלוהים היינו מתכוננים אליהן. והוא היה הכוהן הגדול, המנצח על העבודה, ראש המדברים, מכניס־האורחים מטיפוסו של אברהם אבינו, ואף האורח עצמו.

בית־הספר „לתורה ולתעודה"

של המורים:

ג. אללי ויוסף פאניטש

בקולנה, פלך לומזה.

תעודה

על ההנהגה, השקידה והחיל בלמודים

בעד התלמיד המחלקה ..... כתה .....

לחצי שנת הלמודים תרע"

הוא חי את חיי הנוער, כאב את כאביו ושמח בשמחותיו.

עשרות שנים עמד גדליהו אלליע בראש המוסד החינוכי העברי, אותו ניהל במרץ וקיבל באהבה את יסוריו. ויש לציין, כי מהתחלה ידעו בני העיירה להיטיב עם מיטיבם, ידעו להוקירו ולהעריצו. ביתו היה בית־ועד לחכמים, שהיו מתכנסים תחת צל קורתו

בית ספר עברי „לתורה ולתעודה" קולנה

תעודה

לחצי השני שנת הלמודים תרע"ח

בעד תלמיד המחלקה [illegible] כתה [illegible]

[illegible]

הנהגה טוב מאד [illegible] שקידה בינוני

סדר טוב [illegible] עיון בינוני

(הלמודים)

	ציונים		ציונים		ציונים
תנ"ך טוב	4+	היסטוריה ישראלית	4	ידיעת הטבע	4
רש"י טוב	4+	גיאוגרפית א"י	4-	גיאוגרפיה כללית	4+
משנה אבות	3+	פולנית	4	היסטוריה פולנית	4
גמרא בינוני	3+	אשכנזית	4-	זמרה	
עברית טוב	4	חשבון	5-	כתיבה יפה	4

[illegible] לחדש [illegible] שנת תרע"ח

המורים: [illegible]

S. Karlinska

דפוס ד. ציטרין, ראמזא

ועל כוס תה דנים בשאלות הרוח ומנצחים זה את זה בדברי תורה. כל הנוער היה בא לביתו. חבורות חבורות היו מתכנסים אצלו הצעירים, קוראים, שרים ומשיחים.

אך לא לעולם חוסן. עם הירידה הרוחנית, שהתחילה בחיי היהדות בפולין בשנים האחרונות שלפני מלחמת העולם השנייה נהפך הגלגל גם עליו. נחשול ההתבוללות תקף את האוכלוסיה היהודית. אבות חדלו לדאוג למתן חינוך עברי לבניהם והם גדלו ללא תורה, עמי־הארצים במובן העברי. בית־הספר הממשלתי, שתעודתו היתה טמיעה, בלע את תינוקות־של־בית־רבן וגידלם ברוח של התנכרות ואדישות לערכינו הלאומיים. פסקה תורה מפיות ילדי ישראל ולא היו דורשים רבים לספר עברי ולמלה העברית.

והוא, גדליהו, היה מן המאמינים ואינם מתייאשים. תמיד היה חדור תקווה ואמונה בציוניותו של הציבור ובהכרתו הלאומית. אולם אמונתו זו אוכזבה. המציאות המרה באה וטפחה על פניו: חוסר תלמידים וגם מחלתו, שהתגברה מרוב צער למראה העזובה הנוראה והשפל הרוחני שהשתלט ברחוב היהודי, אילצוהו לסגור את בית־ספרו.

בשנים האחרונות לחייו היה כמעט מחוסר כל אמצעי־קיום, האיש האומלל, בעל הנפש העדינה, שכל פרשת חייו היתה שלשלת־יסורים ארוכה, נשאר בלא פת־לחם.

הוא נשאר גם עזוב לנפשו. ביתו, שהיה פתוח לרווחה לכל אדם ושבו היה מקבל את כולם בזרועות פתוחות ומתוך חדווה, התרוקן. את תלמידיו הנאמנים פיזר הגורל לארבע רוחות־העולם. יתרם — דאגות הפרנסה הקשות הסיחו את דעתם ממנו. עזוב ונשכח נסתלק מהעולם.

במשך כמה שנים אף לא העמידו מצבה על קברו. בשנת 1937 פרסם העתון "קאָלנער צייטונג" מכתב מאת אחד מילידי קולנה, אשר התגורר מעבר לים. במכתב ההוא הוא כותב: "אני מתבייש בקולנה שלי. מרחוק אני רואה את קברו של מורנו גדליה אלליע — זה כמה שנים אחרי פטירתו ועד היום שלא הוקמה מצבה עליו. הלב דווה: זו תורה וזה שכרה?" בעל המכתב פנה למערכת העיתון, שתיטול על עצמה את היוזמה להקים מצבה על קברו של גדליה. באותו גליון של העיתון פורסם גם מאמר של יוסף קרלנשטיין, הקורא לגמול למורה רב־הזכויות והעסקן הדגול את החסד האחרון ולהעמיד מצבה על קברו.

באפריל אותה שנה (1937) התקיימה בבית הקהילה התייעצות של ידידי המנוח, בנשיאותו של עורך העתון, י"צ הורביץ וארבעת בני־העיר — בלה שרצקביץ', רבקה שקלניביץ', מיכל בורקובסקי ויוסף קרלנשטיין — נטלו על עצמם לארגן את אוסף־הכספים למטרה נעלה זו.

אחד מבני עיירתנו ביקר בקולנה אחר ההשמדה. הוא עלה אל בית־העלמין המקומי. רוב המצבות ניתצו ונהרסו. אחת המצבות המעטות שעמדה על קברה היתה זו של גדליה אלליע. שמא יש במקרה זה מן הסמל?!

פאלנער צייטונג

א געזעלשאפטליך־פאליטיש־ליטעראַרישע צייט־שריפט

ערשיינט יעדן מאנאט.

יוסף קרעלענשטיין

דעם לעצטען כבוד

און ווידער איז אַדורך רוהיג און שטיל דער יאָהרצייט נאָכ'ן טויט פון פאַרדינסט־פולען היגען ציוניסטישן און געזעלשאַפטליכען עסקן גדליהו אַללע.

כמעט יעדעס יאָהר געהט דורך זיין יאָהרצייט אין אַ זעלטענער שטילקייט און פאַרגעסענהייט. און מערקווערדיג דערביי איז די בעציהונג פון די היגע ציוניסטישע קרייזען, וועלכע האָבען נאָך נישט פרובירט אין די עטליכע יאָהרען נאָכן טויט פון אַללע'ן צו ווידמען איהם אַ טרויער־אַקאַדעמיע, שוין אָבגערעדט פון שטעלען איהם אַ מצבה. וועגען דעם קומט קיינעם אויפ'ן געדאַנק נישט אַפילו.

ביי דער היגער געזעלשאַפט אָבער איז דער נאָמען ג. אַללע נישט פאַרגעסען געוואָרען און איז נאָך גענוג טייער.

אַ מענטש אַ קרענקליכער, אָבער מיט אַ גרויסען אַלזייטיגען גייסטיגען באַגאַזש, וועמענס ווירקונג'ס־קראַפט עס האָט דערגרייכט אַלע שיכטען פון דער היגער יודישער בעפעלקערונג — און האָט געאָטעמט מיט אַזוי פיעל לעבען, רירעוודיגקייט און איניציאַטיוו. נישט קוקענדיג אויף זיין שווערער אויסשפּראַך, איז ער דאָך געווען דער שטענדיגער רעדנער און באַטייליגער אויף אַלע פעראַנשאַלטונגען, כמעט אַלע געדינט מיט ראַט און טהאַט, און פאַר יעדען געפונען דאָס פאַסענדע וואָרט.

דעם צענטראַלען אָרט אין לעבען און ענטוויקלונג פון דער היגער אידישער געזעלשאַפט האָט פערנומען זיין הויז. דוכט זיך, בעשיידענע צוויי צימערען — אָבער וויפיעל ענערגיע און שאַפונג'ס־קראַפט זענען דאָרטען אויסגעלאָדען געוואָרען. צו איז גאָר מעגליך געווען די ענטשטעהונג פון אַ וועלכער עס איז אינסטיטוציע, אַז זי זאָל נישט פריהער דורכגעהן דעם פילטער פון אַללע'ס הויז? מענטשען פאַרכמורעטע און אויסגעגליטשטע אין זייער לעבענ'ס־וועג — האָבען דאָרטען אַ טרייסט געפונען און אויפמונטערונג. ביי אַללע'ן אין הויז האָבען אַלע אַ דערהויבונג געפונען. שטענדיג זענען די טיהרען געווען אָפען און פריי פאַר אַלע.

ג. אַללע, דער גרויסער ציוניסטישער און געזעלשאַפטליכער היגער עסקן, איז אַ קאַפּיטעל פאַר זיך און ווערט אַ פיעל גרעסערע אָבשאַצונג. זיין נאָמען איז דאָך פערבונדען מיט דער ענטשטעהונג פון כמעט אַלע היגע אינסטיטוציעס. ער איז געווען דער לעבענ'ס־נערוו און טרייב־קראַפט פאַר אַלע געזעלשאַפטליכע

אַקציעס. ער איז געווען דער שטענדיגער באַזוכער פון אַלע אַנשטאַלטונגען, פאַר איהם איז קיין זאַך נישט שווער געווען.

יעצט גדליהו אללע — דער גרויסער יוגענד־פריינד.

שוין ביי דעם בלויזען באַגעגענען זיך מיט די יוגענדליכע פאַרשטעהער האָט דער מענטש געאָטעמט מיט פרישקייט און זיך געפיהלט יונגער. „מיר יוגענד!״ — איז געווען זיין ליבלינגס־וואָרט. דער מענטש פלעגט שטראַלען פון פרייד ביים אָנבליק פון אַ יוגענדליכער פעראַנשטאַלטונג, בפרט נאָך ווען עס פלעגט פאַרקומען ביי איהם אין הויז. זיין איינפלוס אויף די יוגענדליכע איז געווען אונגעהויער גרויס. די בעסערע יוגענדליכע עלעמענטען האָט ער ווי אַרויסגעשטופט אין דער ברייטער וועלט אַריין און זיי אָבגעראַטעוועט פון דער קליינשטעדטעלדיגער אָבגעשטאַנענ־קייט.

ס׳איז נאַטירליך שווער אין קורצען איבערצוגעבען די אַלזייטיגע ג. אַללע׳ס טעטיג־קייט אויף אַלע געביטען פון היגען אידישען געזעלשאַפטליכען לעבען. אָבער וואו איז אונדזער דאַנקבאַרקייט פאַר אַלע זיינע כמעט הערױאישע אויפטוען און לייסטונגען?

אונדזערע „אַמאָליגע יונגע״ דאַרפען נעמען דאָס וואָרט און פעראייביגען דעם נאָמען, דעם פון זיי פערעהרטען און אונפאַרגעסליכען ג. אַללע. אויף זיין קבר איז נאָך ביזן היינטיגען טאָג נישטאָ קיין מצבה. דאָס איז די גרעסטע פערשוועכונג פון זיין כבוד און איז אַן אונערהערטער ביישפיעל פון אונדאַנקבאַרקייט מצד דער היגער געזעלשאַפט. עס מוז אונטערגענומען ווערען אַן אַקציע, בכדי אויף אַ געהעריגען אופן פעראייביגען דעם אָנדענקען פון גדליהו אַללע, און צום אַלעמערשטען מוז געשטעלט ווערען אַ מצבה אויף זיין קבר.

„קאָלנער צייטונג״ (3)2 י״ב אדר התרצ״ז 23 פברואר 1937

אַ בריף אין רעדאַקציע

חשובער ה׳ רעדאַקטאָר,

כ׳בעט אייך צו געבען פּלאַץ אין אייער חשובער צייטונג פאַר פאָלגענדע שורות:

„כ׳שעם זיך מיט מיין קאָלנע. פון דערווייטענס זעה איך דעם קבר פון אונדזער אַלמענס לעהרער גדליהו אַללע — שוין איינינגע יאָהר נאָך זיין טויט — און אַפילו קיין שטיין איז נישטאָ אויף איהם.

דאָס האַרץ טהוט וועה אויף דעם. זו תורה וזו שכרה?

קאָלנער ציוניסטען, יוגענד, תלמידים, אַלע אידען פון זיין געבורטס־שטעדטיל! ס׳איז פאַר אייך אַ חרפה, ווי איהר „שעצט״ אַן אָנדענק פון אַ מענטשן, דורך וועמען ס׳האָבען זיך ערצויגן צוויי דורות פון קאָלנער אידען.

צו וועט די „קאָלנער צייטונג״ מינדעסטענס נעהמען אויף זיך די איניציאַטיווע צו שטעלען גדליהו׳ן אַ מצבה?

איך שפענד צו דעם צוועק 1 (איין) ענגלישען פונט. וועט אימיצער נאָכפאָלגען?

כ׳בעט אייך, געעהרטער ה׳ רעדאַקטאָר, אָנצונעהמען אויסדריקען פון טיפער אַכטונג.

מיט מלכות־ישראל גרוס
אייזיק רעמבא

לאנדאן 14.11.1937

בעמערקונג פון דער רעדאַקציע

אויף אַ זיצונג פון אונדזער רעדאַקציע איז בעשלאָסען געוואָרען נאָכצוקומען דעם גערעכטיגען פערלאַנג פון אונדזער חשובען חבר אייזיק רעמבאַ, אַז מיר זאָלען איבערנעמען די איניציאַטיוו צום זאַמלען אויף דעם צוועק די נויטיגע סומע.

די רעדאַקציע שפענדעט אויף דעם 10 זל. און בעט אַלע פריינד און פערעהער פון זעליגען גדליהו אַלליע נאָכצוטהון דעם ביישפיל פון חבר אייזיק רעמבאַ.

די נעמען פון די שפענדער וועלען פערעפענטליכט ווערען אין אונדזער צייטונג.

רעיה אגרנינוק־זלצבוד / תל־אביב

האיש שהביא את ניחוח העולם הגדול לעיירה הקטנה

אבי ליובא אגרנינוק

כיצד נתגלגל לקולנה המלומד הממושקף, בעל הבלורית המכסיפה, הדובר במבטא רוסי מתנגן וב״ריש״ מודגשת, אשר נתן שיעורים בצרפתית לכל דורש, כתב בקשות לשלטונות בפולנית, ספוגה רוסי־ציזמים, עבור יהודי העיירה שטרם למדו את שפת המדינה, לאחר שעיירתם נכללה בגבולות פולין העצמאית. על כך תהה כל מי שנזדמן במחיצתו של ליובא אגרנינוק וראהו שונה וחורג על רקע נופה האנושי של העיירה הנידחת, שאפילו תחנת־רכבת משלה לא היתה לה, וכל הנכנס אליה ויוצא ממנה עשה דרכו בעגלה רתומה לסוסים מתחנת הרכבת שבלומז׳ה. ואם כי יהודי קולנה ישרי־הדרך וטובי־הלב, בעלי המזג הנוח וההומור הדק, חיבבוהו וכיב־דוהו, מעולם לא התייחסו אליו אלא כאל אורח שנטה ללון בעיירתם. ותמיד נדמה היה, כי הנה קרב היום וליובא אגרנינוק יעקור מסביבתם ויעבור לחיות בעולם אחר אליו הוא שייך, אל אחד ממרכזי המדע והפעילות הציבורית והחברתית.

הכל, מזקן עד נער, ידעו את הסיבה שבעטייה נקלע איש זה לסביבתם. והיא הרי טמונה בתשובה הנצחית "חפש את האישה". והאישה היא אחת מבנות משפחת בורקובסקי. הידועות בסביבה כולה ביופיין ועניוותן. ליובא הגיע לקולנה בעקבות בחירת־לבו ובמחיצתה חי את חייו יוצאי הדופן בעיירה הקטנה.

ליובה אגרנינוק. ליוֹבא אגראניענאק.

אבי נולד למשפחה חסידית בלאדי שבאוקראינה. בהיותו נער יצא שמו כעילוי ובגיל ארבע־עשרה קיבל סמיכות לרבנות. עד מהרה הרגיש כי צר לו המקום בין כותלי בית המדרש וה"שטיבל" החסידי. צמאונו הרב לדַעת הביא אותו בגיל שבע־עשרה לכרך הגדול וורשה. שם פשט את ה"קפוטה" וה"שטריימל" ושקע בלימודים חילוניים. את בחינות הבגרות עבר כתלמיד אקסטרני ומייד המשיך ברכישת השכלה גבוהה. הוא למד שפות עתיקות ושפות זמננו — לאטינית ויוונית, צרפתית וגרמנית. בלע ספרי פילוסופיה ושירה. שינן כללי דקדוק ולמד בעל־פה דברי שירה מאת היינה ושילר. הודות לזכירתו הפנומנאלית אצר את כל אלה בזכרונו משך שנים רבות, ולא אחת הפליא את ילדיו כאשר כעבור שנים ציטט בפניהם בעל־פה קטעים ארוכים מיצירתו של וירגיליוס ומשל ההומניסטים והרומנטיקאים הגרמנים והצרפתים. גם מה שלמד בילדותו בבית־רבן לא שכח. לבית־הכנסת בקולנה היה בא רק בימים הנוראים, ואז היה מפליא ומלהיב את המתפללים בבקיאותו הרבה בקריאה בתורה.

בד־בבד עם שקידתו על הלימודים בשטחים השונים, היה ליובא הצעיר ער למתרחש

סביבו. רוחות המהפכה הסוציאליסטית, שנשבו מרוסיה הצארית בשנת 1905, השאירו עליו את רישומן. הוא חיפש ומצא קשר לתאי המחתרת הסוציאליסטית בוורשה ונהיה לאחד מפעיליה. בימים היה עובד למחייתו בתור רואה־חשבון, בערבים פעל בתנועה החשאית ואילו הלילות היו קודש ללימודים. עד מהרה נפל קרבן למסע הדיכוי, בו פתח המשטר הצארי לאחר מהפכת 1905, והוא הושלך לבית־הכלא בו היה חבוש כשנה.

שנות מלחמת־העולם הראשונה עברו עליו בוורשה. בינתיים נשא לאישה את בת קולנה, שהזכרתיה בפתח דברי, ונולדו להם שלושה ילדים. בגבור המצוקה והרעב בעיר הגדולה, החליטו לעבור באורח זמני לקולנה. שם, בקרבת בני המשפחה, הורי אשתו, קיוו למצוא מקלט ארעי ומקור מחייה להם ולשלושת ילדיהם הפעוטים. אך מעולם לא ויתרו על הרעיון לחזור לעיר הגדולה ולמצוא בה תעסוקה לראש המשפחה ברוך־הכשרונות. אולם, מעשה שטן, נערמו קשיים בדרכו של אבי כבר עם תום המלחמה. בפולין העצמאית נחשב לתושב נטול־אזרחות, היות ונולד באוקראינה. ובמצב כזה מוטב היה להישאר בעיירה הקטנה. אך בינתיים צריך היה לדאוג לפרנסה למשפחה בת חמש הנפשות. וכך נהפך המלומד לחנווני זעיר. שולחן־האוכל נהפך לדוכן ועליו מרכולת מכל הסוגים: שמלות, חולצות, צעיפים צבעוניים. מאחורי הדוכן עומד לו הוגה־הדעות הממושקף ומסתכל בפיזור־דעת בקהל־הקונים הכפרי. בימי שוק נהג אבי לגייס את כל בני המשפחה, כדי שישמרו על הסחורה מפני גנבים. כפריים לבושים אפודות מפרוות כבשים וכפריות עטופות בצעיפי־צמר עבים ממששים את הסחורה בידיהם הגרמיות, עומדים על המקח, מציעים מחצית המחיר, יוצאים וחוזרים לחנות, מוסיפים אגורה למחיר המוצע וחוזר חלילה. מה

משפחת אגרנינוק. די פאמיליע אגראניענאק.
ליובא ואשתו (און זיין פרוי) תהילה. הבנות (די טעכטער) מניה ורעיה.
בת־דודתם (זייער קוזינע) אסתר־מאשקה כלודניביץ׳.

צר היה לראות את אבי עומד חסר־אונים מול הלקוחות הקולניים, רחוק כרחוק שמים מארץ מעולם המקח והממכר, נודד במחשבותיו לעולם ההגות והפילוסופיה ופורש את עולמו הפנימי רב התוכן לאגורה שחוקה. ומדי היתקלי במבטו התוהה, שנשקף מעיניו העייפות מבעד לזגוגיות המשקפיים, היה נדמה לי, כי הנה יקום וילך לו הרחק מההמולה והרעש שהיו לו לזרא. אבל הוא נשאר עומד במקומו במין שקט פילוסופי, אותו ספג ודאי מספרי ההגות עבי־הכרס וממציאות החיים המרה. לעתים היה יוצא מגדרו ומבריח את קהל הקונים בשטף מלים רוסיות.

אבל גם בחייו האפורים לא שקט אבי על שמריו. לימים הכניס שיפורים וחידושים בעסק שלו. תחילה היתה החנות בתוך דירתנו, בחדר אחורי. בכדי להגיע אליה צריך היה לעבור את חדר־המיטות של סבא וסבתא. למען משוך קונים תלה אבי בחזית הבית ארגז זכוכית ושם בתוכו כמה חולצות צבעוניות שובות עיניים. באמנות רבה צייר בצבע שמן שלד, שהכריז על מבחר "גדול" בחנות פנימה, ותלה אותו מעל לארגז. החידוש השני, אשר עורר את סקרנותם של כל תושבי העיירה והכפריים מהסביבה, היתה בובת מניקין אותה הציג ליד הדוכן והלבישה שמלה פרחונית מפוארת. השמועה על ה"יפהפיה" הניצבת בחנותו של אגרנינוק עשתה לה כנפיים בקרב באי השוק. הכפריים, בעיקר הצעירים שביניהם, האיצו בנשותיהם ואחיותיהם להיכנס לתוך החנות פנימה. ושעה שהנשים היו בוחרות לעצמן שמלות וצעיפים, עומדות על המקח וממששות את הסחורה, היו הגברים שולחים בהסתר ידים בבובת העץ. אך בהיווכחם שאין בה רוח חיים היו מקללים בקול ועוזבים את החנות כשהם מושכים אחריהם את הנשים שלא הספיקו לקנות דבר. וכך יצאה הפרסומת בהפסד.

במרוצת השנים רווח לנו. החנות לא היתה עוד המקור היחיד לפרנסה. אבי מצא לעצמו תעסוקה מעניינת יותר, שגם רווח בצידה. הוא התיישב וחיבר דפי־הוראה לרואי־חשבון וקורספונדנציה מסחרית בחמש שפות. על גליון נייר גדול רשם שאלות לנבחנים בכתב ואחר כך שיכפל אותו לעשרות ומאות גליונות דפוס. לאחר שהשאלונים עברו את ביקורת המוסדות המוסמכים, הוסמך כבוחן מוכר. הוא שיגר את השאלונים לעשרות מעוניינים בערי פולין ואף מחוצה לה. התשובות לא איחרו לבוא. אבי בדק אותן בדייקנות מרובה, תיקן שגיאות, הוסיף הערות ושיגר לנבחנים שאלונים נוספים. כל מי שעבר את הקורס בהצלחה קיבל ממנו תעודת גמר. כעבור זמן מה יצאו מוניטין לקורסים בכתב של אגרנינוק מקולנה. בעלי תעודות הגמר בחתימת ידו של אבי נתקבלו לעבודה בחברות מסחריות גדולות והבנקים הנודעים. במרוצת הזמן אף הקנו תעודות אלה זכויות יתר לבעליהן, כי בוגרי הקורסים של אבי נחשבו לבעלי מקצוע מעולים.

הודות לקורסים הללו התפרסמה קולנה ברבים. זכורתני, שכאשר יצאתי ללמוד בחוץ לארץ ובשיחה עם סטודנטים יהודים הזכרתי את שם עיירתנו, הופתעתי לשמוע מפיהם כי השם מוכר להם. "האין זו אותה קולנה בה יושב מייסד הקורסים בכתב לרואי־חשבון?" שאלוני. ומה רבה היתה הפליאה, משנודע להם כי אני בתו. גם בארץ פגשתי אנשים, התופסים כיום עמדות גבוהות במשק המדינה, שאת ראשית השכלתם בתחום הכלכלה רכשו בקורסים של אבי. אחדים מהם שומרים על תעודות־הגמר שלהם כעל קמיע יקר, ואני זיהיתי בהן את כתב ידו היפה של אבי. כן גיליתי אצל מספר אנשים את השאלונים המקוריים אותם חיבר אבי. לתדהמתי מצאתי בטקסט שגיאות לשוניות בשפה הפולנית. נזכרתי, שאבי אשר

למד בקלות וביסודיות שפות זרות רבות, לא התפנה מעולם ללמוד באופן יסודי וסדיר את השפה הפולנית.

דומה שההתכתבות עם מאות תלמידים מקצות תבל הביאה לאבי את ניחוח העולם הגדול אל שולחנו עמוס הספרים בחדר הצר, אשר שימש בשעות היום כחנות לקונפקציה. ואם לא הצליח לעקור מהעיירה הקטנה ולצאת למרחב, הפך את פינתו הנידחת ל"מרכז עולמי" בזעיר אנפין. הצלחתו בייסוד הקורסים עודדה אותו לפעילות יתר. כושר היוזמה והמעש חזרו אליו. הוא יסד בנק למסחר זעיר, מוסד שהיה לעזר רב לסוחרים היהודים בקולנה. כאשר התחילה ההגירה לארצות דרום־אמריקה, התיישב ולמד את השפה הספרדית, שכן רבים מבין תושבי העיירה וסביבתה התדפקו על דלתו וביקשוהו לכתוב עבורם כל מיני בקשות אל הנציגויות הקונסולריות של מקסיקו, ארגנטינה, ברזיל וצ'ילי. דומה היה שאין דבר בעולם, אשר אבי אינו מסוגל ללמוד אותו בכוחות עצמו. מבלי שיצא מתחום העיירה השיג את הספרים הדרושים, כתבי־עת, ספרי דקדוק ומילונים. הוא היה בקיא בחידושי הטכנולוגיה והמדע, בענייני פוליטיקה וחברה — אל פינתו הנידחת הביא עולם ומלואו.

על אף עיסוקיו הרבים ושקידתו המתמדת על הלימודים מצא אבי זמן להתמסר לחינוך ילדיו. עז היה רצונו להקנות לנו מעט מן הידע שלו. תמיד טען שאיננו לומדים במידה מספקת בבית־הספר. ראשית לכל ביקש ללמדנו שפות זרות. כהתחלה נתן לנו שיעורים בצרפתית. אך למען האמת לא שבע נחת מאתנו. תמיד היינו מוצאים אמתלה להסתלק מן השיעור. ואבי, שמעולם לא היה מוציא את זמנו לבטלה, היה נוטל בינתיים ספר פילוסופיה לידיו ושוכח את תלמידיו העצלים.

אילו זכה להכיר את נכדיו, ודאי היה רווה מהם יותר נחת. נכדו הבכור, למשל, שלמד פילוסופיה באוניברסיטה העברית, הוא כיום חבר קיבוץ ורועה צאן. כשהוא יוצא למרעה, הוא נוטל עמו במקום חליל רועים קובץ של אפלטון. נכד שני, הנושא את שמו ונקרא לביא אגרא, גם הוא חבר קיבוץ בגליל, ירש מסבו את האהבה לספרים. הנכד השלישי, ישראל בן קובה אגרא, הינו עכשיו מראשוני המתיישבים בקיבוץ שניר שברמת־הגולן. אבי לא זכה להכיר את נכדיו, רק הספיק לראות את תמונת נכדו הראשון, אהוד בן רעייה, בתור תינוק.

ליובא אגרנוק הגיע לקולנה עם תום מלחמת העולם הראשונה בתקווה שהעיירה תשמש מקלט ארעי למשפחתו ולו בימי מצוקה, כשמוחו הפורה רוקם תוכניות לעתיד לבוא. מעולם לא שיער בנפשו שיבלה בה את כל ימיו. אך משלא הצליח להבקיע לעצמו דרך לעולם הגדול, יצר את עולמו בעיירה הקטנה. הוא אהב את העיירה ואת יהודיה הטובים בדרך משלו ונשאר נאמן להם עד לקץ המר. וכאשר הקיץ הקץ על קהילת קולנה, ניספה יחד עמה. הכדור הרצחני שפגע בו בגיא ההריגה של יהודי קולנה, לא המיתו במקום. הוא נזרק חי אלי בור ונחנק בעפר ספוג הדמים. לימים סיפרו לי ניצולים, שהאדמה התחוחה מעל קבר האחים ריטטה משך כמה ימים לאחר הרצח ההמוני. דמם של יהודי קולנה זעק ממעמקים ותבע נקם.

צ"ז ווינברג

מורה

הסופר צ"ז וויינברג הואיל להעמיד לרשותנו סיפור על בן־עיירתנו, חנא יהודה גרבוביץ', שהיה יליד קולנה ושימש כמורה בגימנסיה "אסכולה" בוורשה תחת הנהלתו של המחבר בתקופה שבין שתי מלחמות־העולם.

אביו היה סנדלר עני, בר־אוריין, מטופל בילדים רבים, שנתגוננו בביתו ממחסור ומחוליים ומתו בילדותם בזה אחר זה. לכלל בגרות הגיעו בנו חנא, אחיו הבכור ואחותו הצעירה ממנו. האב, בתורתו ובתפילתו, והאם, בדמעותיה ובדפיקותיה על שערי הרחמים, הצילום ממש מציפורני מלאך־המוות. הרעב שלא סר מביתם והסגפנות החמורה, שאחז בה אחיו הבכור לפני התייצבותו לצבא כדי להיפטר מעול מלכות הרשעה, קיצרו את ימיו, ועם שחרורו נפל חלל. אחותו היפה, שחמודות יצוריה והוד אצילות נתמזגו בה ובקלסתר פניה, נישאה לבן חנווני עשיר, שהתהלך עמה בכבוד וסובבה בכל טוב ורעותיה קנאו בה: "טובעת היא בבור שומן." אך טרם הספיקה לחזות בטובה וליהנות מעולמה החדש, ושיני המחלה הממארת, תורשת שנות הילדות, כירסמוה, והיא שבה לבית הוריה למשכב חולים, לטיפול אמהי ולחרדה אבהית, כשבעלה מבקרה מזמן לזמן, נותן דמי ריפויה, מציץ בה בצער, מהרהר הרהוריו ומסתלק בצעדים מאוששים, כנפטר מצרה, עד שדעכה כנר ונפחה נפשה. האם בכתה יומם ולילה בלי הפוגות, והאב הלך כל הימים קודר ביגונו, זנוח מעבודה, שקוע כולו בהגות דתית, שמימית, עד שכרע ללא קום.

בתוך חשרת אלמון ושכול, שאפפה אותו ואת אמו, השבורה ממהלומות הגורל, התאזר חנא, השריד האחרון לבית אביו, לקראת מלחמת החיים. יחידי במערכה, בלי משען ואחיזה, עסק בכל אשר בא לידו ותמך באמו. עם זה לא הזניח את למודיו, שאליהם תשוקתו, ואת כנורו, משאת נפשו. לאחר יום העבודה היה הערב מוקדש לתורה ולאימונים בנגינה, מהם שאב חיות והתבדרות מעמלו הקשה. אך עד מהרה נגע גם בו חלי המשפחה, ניוון שחפני שעשה בו שמות. חבריו הבהילוהו לבית־החולים, ואמו נשארה לחסדי הבריות. שם בבתי־המרפא עברו עליו זמנים ארוכים על חשבון־נפשו עם אלוהים ואדם. להוט לחיים ולכל הקיים סביבו נאבק מרה להצלתו, ובכוחות שלמעלה מהטבע שרה עם היסודות ההרסניים בגופו ויכול להם. בצאתו שלם מהרע קידמוהו פגעים חדשים. נערה היתה לו, בת יוחסין, שנתקשרה אליו מימי ילדותו, שתמכה בו בימי מחלתו ונתנה טעם לסבלו, והנה קמו עליה בני משפחתה, היכוה מכות רצח על "שנתחברה לבן סנדלר יחף, ערום וחולה". ורדפו אותו ואת אמו בלי חשך. חנא, אמו וארוסתו עקרו יחד מעיירתם הקטנה ובאו לגור בעיר הגדולה.

באותם הימים הכרתיו. הוא הביא לי מכתב המלצה מאת חברי. הצצתי בו בחומלה וברוגז. בחור מסכן וכחוש, שאותות מחלה ועינוי חרותים בפניו, ללא השכלה וללא ידיעת מקצוע, דיבר על סידורו בעיר בבטחה כאילו הכל מוכן לפניו. "הוא צריך רק לעזרה מעטה ואז

ישתלם כאן בלימודים ויהיה למורה..." הרגיזני תום קרתני זה ואונאה עצמית שלו, והרסתי את אשליותיו ללא רחם. הוא נפרד ממני כנכווה, ללא אמירת שלום כמעט. לאחר צאתו נקפני לבי וזמן רב הרהרתי בבחור מוזר זה, ומתוך ערפלי הראייה הראשונה נתבהרה לפני ארשת פניו של חולם ומאמין, נבון דעת ובר־לבב, המחפש לו, לפי דרכו והשגתו, מעמד בחיים.

פרצה מלחמת העולם הראשונה. הפקרות ושחיתות מלאו את הארץ, מבוכה ואנדרלמוסיה. מקורות הפרנסה נסתתמו. ספסרים למיניהם השתלטו על הרחוב והגבירו את המחסור והרעב. מצוקת ההמונים גדלה, והאנשים התהלכו כצללים על־פני האדמה. בימים אלה נפגשתי עמו שנית. הוא נתקרב אלי כמכר ישן, ראה ללבי, עודדני ועמד לעזרתי במעט שהיה בידו: הוא בעצמו התקיים בקושי על הוראה פרטית, אלא שאת מיצרכי האוכל העיקריים העביר מעיירת מולדתו בחרף־נפש, ומזה הפריש לידידיו, בעלי משפחה; עתה צירף גם אותי ובני־ביתי לרשימת הנצרכים שלו. שש היה לעשות זאת, בלי כל טובת הנאה. הפליאוני המחירים הנמוכים שדרש ממני. כשהצעתי לו תשלום גמול, נעלב ולא יסף לדבר עמי. הסתכלתי בדמות הנעלה וראיתי לפני איש בטוהר נפשו המסוגל למאבקים ולמעשים נעלים; נזכרתי בפגישתנו הראשונה, שדחיתיו מעל פני ודיברתי אליו מגבוה, ונתביישתי בפני עצמי.

במרוצת הימים, כשנתקשרנו בידידות אמיצה ונעשינו קרובים איש לאחיו, הכניסני בחוג משפחתו הקטנה, אמו וארוסתו, התהלך עמי כאח לי, ולא הסתיר ממני דבר. בחברתי היה תמיד עליז ושמח בחלקו, והייתי בטוח, כי מסודר הוא ומצבו טוב. ומה השתוממתי לראותו פתאום הולך ודל ופניו נפלו מיום ליום. התקשיתי לשאול פשר דבר, כי ראיתיו כמתעלם ממני, ולא רציתי לצערו. אך במקרה נגלה לי סודו. כשנכנסתי פעם לחדרו לביקור רגיל, מצאתיו עומד בפינה חיוור ומכווץ וצער עולם בוקע מעיניו, ארוסתו ישבה בקצה מיטתו משולהבת פנים וחמרמרה מבכי ובקבוק תפוס בידיה. שערותיה הסתורות ולסתותיה המתולעות ועיניה המוצתות התנסכו כאחוזת יקוד, וקולה הזועם והמר נשפך לעברי: "הנה, ראה נא ראה, מה זומם האיש לעשות לנפשו!" ורמזה על הבקבוק שבידה. "לשים קץ לחייו אמר... לא ניחא לו עמי..."

המחזה הזה, עם מסכת הקנאות והפגעים נשתלשלו לפני במלואם, לכל פרטיהם ותגיהם, הביאני לידי גילוי, שהממני. אדם זה שהופיע לפני תמיד כמבוסס, העושה לעצמו והעוזר לזולתו, היה בעצם מחוסר פרנסה כל הזמן, סובל רעב ממש. שיעוריו הפרטיים אצל האמידים ובעלי היכולת אבדו לו בעקב התחרות וחוסר סיגול מצידו להאחז בבתים אלה, וכל הריצה והעיסוק שלו כל הימים, היו על־פי־רוב — שיעורים בפרוטות אצל דלי העם, או שיעורי חינם, או סתם עסקנות לטובת מישהו, ואשר גם אותי זיכה בה בענוות רוחו. ארוסתו שעקבה אחריו בחרדה, דרשה ממנו במפגיע, שיפסיק את ענייני הכלל וידאג לעצמו ולקיומו. אך הוא לא שמע לה, ובכל חום נפשו התקומם על הנחתה ש"אדם קרוב לעצמו", והמשיך בדרכו. האשה הפקחית והמעשית, כשראתה שדבריה הפשוטים והישרים לא מצאו אצלו אוזן קשבת, התחילה לקנטרו, ביטלה את כל מעשיו תכלית ביטול והציקה לו באיזמל הניתוח שלה החד, וגברו הניגודים ביניהם ובא המשבר. עתה נחשף לפני האיש בכל מערומיו, הדור נאה בכאבו, בעקשנותו ומריו, ואם כי נפשו כלתה בכיסופיו לאשה האהובה, לא ויתר על עולמו כמלוא הנימה ועמד על שלו.

ראיתי חובה לי להתערב בדבר. גורל האיש נגע עד לבי. השתדלתי בכל כוחי לסדרהו בעבודת הוראה קבועה, האמנתי בו ובכשרונו. אך כל מאמצי היו לשווא. בכל מקום קיבלונו אמנם, אותי ומועמדי, בסבר פנים יפות, אך דל מראהו, חוסר הבטחון העצמי והדיכוי הטבעי בהילוכו ובתנועותיו, הרחיקו מעליו, במגע ראשון, את נותני העבודה, ובאמתלאות שונות שלחונו ריקם מפניהם. כל דיבורי הנמלצים וכוח השכנוע שלי פקעו בגיחוך מתוק של ביטול: "יודעים אנו, יודעים..." שניים מידידי, פדגוגים מומחים, מפקחים על בתי־ספר ציבוריים, שנענו לבקשתי והעמידוהו למבחן, דנוני אחר כך ברותחין: "היאך העזת לשלוח לנו בר־נש שכזה בתור מורה, שכל עצמותיו מרחפות מפחד ואינו יכול לפצות פה, הרי מתעלף הוציאוהו מהמחלקה בהתחלת השיעור..." נזיפה זו ניתכה עלי במעמד אחי ז"ל, שידע מכל הטורח שטרחתי ברעי זה ושעמד בראש בית־ספר מפורסם בעיר. אחי זה שמע בשקט דברי חבריו המפקחים ונימוקיהם, השכיח התרגשותי ושם קץ לויכוח המר. רק לאחר מכן, כשהלכו להם הנכבדים, השפיל קולו ואמר לי:

"קראהו לחברך זה. אנסהו בבית־ספרנו. אל תבטיח לו דבר..."

הנסיון הזה נמשך ירחים. לאחר יום העבודה בבית־הספר היה יושב רעי רעוץ ומדוכא ויאוש נסוך בפניו. בכל פגישה עמי שאלני בקול קודר: "מתי יפטרני אחיך?" כשהגדתי לו שאחי מרוצה ממנו, הציץ בי בתמהון ובאי־אימון נוקב, עד שהתגנב הספק ללבי, ולא יספתי לדבר עמו בזה. כשהגיעו ימי הנסיון לקיצם, לחצתי על אחי, המנהל האחראי, שיודיעני ברורות על מעמדו של האיש בבית־הספר שברשותו. אחי הוציאני ממשרדו, הובילני חרש והביאני עד דלתי המחלקה, שבה לימד רעי, ועצרני שם. אותה שעה היה עסוק בפרק שבתנ"ך. קול צלול ורך, ממוזג ברוח המקרא ובעוצר כוחותיו הפנימיים, שפע מהחדר והשתפך בחלל הפרוזדור. הוא דלה את הטוב והיפה שבפרק והציל מפי תלמידיו תשובות נכוחות, כהד לפועם רוחו. עמדתי נרעש במקומי ונמשכתי כולי אחר מהלך השיעור. אותו רגע לקחני אחי והכניסני אל הכיתה בזהירות ובנימוס רב, והכל נהפך. רעי נתחלחל, הלבין כסיד, רעד כולו ולשונו נתגמגמה בפיו, וכל התאמצותו להמשיך בשיעורו עלתה בתוהו. תלמידיו נתלחשו ביניהם והשתתקו והביטו בצער אל מורם העלוב, שהספיק להתחבב עליהם.

אותו יום, כשרק דרכתי על סף ביתו, פגשני רעי כמי שגזר־דינו נחרץ: "כבר מפוטר?" הושטתי לו מכתב הנהלת בית־הספר, שבו הודיעוהו במפורש על מינויו כמורה קבוע, ולא האמין למראה עיניו: קרא פעם, פעמיים, ואותיות הכתב רקדו לפניו ככידודי אש. לאחר שעמד כראוי על אמיתות המכתב, לחץ את ידי בחמימות, מייד פרש ממני, השתטח על מיטתו, הליט פניו בכפיו והתייפח חרש.

עבדתי עמו במחיצה אחת שנים רבות. ראיתיו יום־יום בעבודתו, ולעתים קרובות הייתי מתארח בביתו. לאחר שנות עבודה מאומצת בבית־הספר והתמזגות בחיי חבריו ותלמידיו, עדיין לא האמין האיש בכוחותיו. בתוך תוכו התקומם כנגד עולמו ודן כל מעשיו לחובה. טענותיו כלפי עצמו עמקו, וכל מהלך חייו, מאז נכנס להוראה ובנה ביתו, ראה כמשגה כבד מצידו, שאין לו כפרה. בבית־הספר ראה את עצמו כמיותר, כחסר העיקר: "אינני מורה... בכל אופן לא המורה הדרוש..." התאונן באוזני תמיד. בביתו התלבט במוסר־כליותיו ש"גזל האושר מאשתו, והוא לא בעל ולא אב..." לפעמים היה חוזר מבית־הספר ונפשו נקוטה עליו, מתחמק לביתו, רובץ בפינתו ומתרגע. אך דיה אמירה אחת, הערה

קלה מצד מישהו, ודעתו נחלשת עליו, רואה את עצמו כמיותר גם בביתו ובורח על נפשו החוצה.

פעם נגעתי עמו בשאלה זו ויסרתיו קשה על דרכיו אלה.

"יתכן", הוספתי, "שגם אני אשם בזה, שדחיתיך בפגישה הראשונה ונסכתי לא מעט מרירות בלבך".

"לא," ענני, "המר מפעפע בי תמיד, מימי נעורי ועד עתה. אתה נגעת אז שלא במתכוון בפצע אנוש..." הביט בי בעיניים חמות והוסיף:

"אז היית ישר עמי... הגדת לי את האמת, אך זר הייתי לך, ואני נעלבתי ויצאתי מפניך בחרי אף... ואלו עתה... ידיד אתה לי... מרחם עלי ומסובבני בכחש, ואני איני בורח מפניך..."

בהמשך הזמן נתחזק האיש, נתחשל ברוחו ובעמידתו כלפי הבריות. הונח לו מעוצבו ומרוגזו. אפשר היה לבקר בכיתתו ושלא ייבהל, בא במגע עם חבריו בלי רתיעה, והתהלך עם קרובים ורחוקים בנחת ובשקט, כאדם השלם עם עצמו. כשהגיע לפעמים לידי רתיחה, בשל מעשה עוולה ועיוות הישרה, כבש את רוחו והתאמץ לשמור על שיווי משקלו, כי נוכח שאין בכוחו לשנות מנהגי עולם, והוא "מעוות לא יוכל לתקון". אבל בביתו, בחוג משפחתו, חתר לקראת הטוב שנשא בסתר לבו ימים ושנים, ובכוחות מחודשים אמר מעתה להנהיג משטר כשר וישר, כפי שראהו בעיני רוחו, צרוף בכור ענותו וסבלו, צניעות ופשטות, התרחקות ממותרות ומאנוכיות והסתפקות במועט, ודאגה חיה מסביבו לכל כושל ונידח.

זמן מועט לפני עלותי ארצה, בא אלי האיש לדבר עמי ביחידות, ושפך לפני את מרי שיחו.

"טעות היתה בידי גם הפעם... גם ארץ־ישראל, נקודת המשען האחרונה, אינה בשבילי ולא בשביל ילדי... חלוציות לא נוצרת בידים. בנותי עירוניות הן בחלבן ובדמן, אכולות רקב הגלות ותועבותיה..."

"והלא הן חברות בקיני הנוער," נסיתי להרגיעו.

"כן," השיב נמרצות, "משתעשעות הן ב'קינין' וב'פעולות' ולבן בל עמן. הן חוסות בצל אבא ואמא ונהנות מכל טוב, על כן יש להן עניין ב'החלוץ' וב'חוות־ההכשרה' כפרפראות, כתבלין. לא כן שם, בעול העבודה והעשייה... הארץ תיהפך להן לרועץ... אסור לשלחן..."

"ומה בדבר בתך הבכירה ונגינתה?" שאלתיו סתם, להטותו משיחתו ולהפיק מרירותו.

"מנגנת," רטן.

"שמעתי שמצליחה."

"כן, מצליחה. אך מה בכך? חסר הרצון... חסרה המסירות."

"בארץ תמצא מקומה, שם תעשה חיל."

"לא," התרתח, "דוקא שם אין מקום לה. פה הרי זה יתרון, על כל הקלקולים, מעלה אחת — נגינה. ושם... הארץ זקוקה לעובדים ישרים, לבעלי נפש... הארץ תקיא אותן..."

"אתה רואה שחורות," הפסקתיו.

"אני רואה ישרות," התריס, "אינני מרמה את עצמי... אני מכיר את בנותי."

כשנפרדתי ממנו ברציף הרכבת, בעלותי ארצה, נפל על צווארי ואמר: "טוב אתה עושה. לוואי ויכולתי גם אני לעשות כמוך בלי פקפוקים וחשבונות. אך אני לא... אני את הגולה לא אעזוב... ואתה השאר שם... אל תעזוב את הארץ לעולם..."

בעיניו הדמועות ניצנץ ברק חסד, כמשלים עם גורלו.

"ואני כאשר אבדתי אבדתי... כאן אחיה וכאן אמות... וגם בני ביתי אין להם תקנה... אני רואה זאת בחוש, בעין... אנו לא נזוז מכאן... אין לנו הכוח והרצון לכך. כאן נחיה ונמות... זהו גורלנו, זהו!"

נבואה נזרקה מפיו. לא פיללתי, לא אני ולא הוא, שכך יהיה בסופו, שלא ישאר ממנו שריד. כפעם בפעם אני מציץ בכרך ביאליק, מתנת ידו, ובעייני בדברי ההקדשה שלו, החמים, עולה דמותו לפני מתוך השואה ומאירה בטוהר חייו וזוך נשמתו.

רחל אלתר־בורקובסקי

קוקימקי שואבת־המים

אילו היתה קוקימקי חיה במשטר קומוניסטי, ודאי היו העיתונים מרבים לכתוב עליה. היו מציגים אותה כמופת של "סטאכאנובית", היו מפרסמים את תמונותה. מי יודע, אולי אף היתה זוכה באות־כבוד?

כלום זה דבר קל־ערך הוא — אשה שואבת־מים! אשה, שלא הרתיעוה לא גשם ולא סערה ולא שלג ולא דרכים חלקות, והיתה מספקת מים לתושבי העיר!

לקוקימקי לא היה מחיר קבוע בעד עבודתה. היתה מקבלת ככל אשר ידבנו לבו של הנותן, או ככל שהשיגה ידו. לעתים נתנו לה רק פרוסת לחם וכוס תה חם, או שהרשו לה להתחמם ליד תנורו של הזולת, שכן היא לא זכתה מעולם לתנור משלה.

משאבת־המים נמצאה בדיוק לפני חלוני, ממנו יכולתי לראות את כל המתרחש בכיכר השוק. משאבה זו, במחשבותי, היתה שייכת לי. הייתי נדיבת־לב לגבי הבריות ולא התרעמתי כאשר האנשים שאבו מים ולקחו אותם בדליים לבתיהם. אך בכל לבי תרמתי את המים האלה לקוקימקי.

העונה הבוערת היתה מתחילה אצל קוקימקי בימות החורף. אז אפשר היה לשמוע מכל העברים קריאות: קו־קי־מ־קי! הביאי לי כמה דליי מים!

וקוקימקי, גבוהה ורזה, נעולה זוג נעליים עם סוליות עץ, לבושה מספר רב של שמלות ועטופה סמרטוטים, היתה מחייכת לכולם בפניה הבכיינים והסמוקים מכפור.

ופנים אלה, ירחם השם! עיניה זלגו תמיד דמעות; קצה האף, שהיה תמיד אדום, דלף בלי הרף; פיה היה מעוקם, כאילו בכתה ללא הפסק, ועל כן עשתה רושם של בוכה גם כאשר היתה צוחקת, ונוסף לזה מלמלה בצורה לא ברורה וגמגמה. בגלל כך כינו אותה בשם קו־קי־מ־קי, ושם זה נדבק אליה. את שמה ושם משפחתה האמיתי לא ידע איש.

כלום שיער מישהו אי־פעם שקוקימקי ובתו של שייע בורקובסקי, כלומר אני, הינן זוג ידידות נאמנות ומסורות?

הדבר החל באותו יום כאשר חיים עזרא סוסנוביץ', גדול הפרחחים, כפי שכינהו אבי

המנות, הריח בחושו המיוחד, ריבה של תות־שדה על המדף העליון במחסננו, שאמי הסתירה למקרה של מחלה, לא־עלינו.

עזרא היה הגון עד כדי כך שהכניס אותי לשותפות ויחד זללנו את צנצנת הריבה שהכינה אמי, ועקבותיה נשארו על סינרי.

ומי זה הריח את האגסים המוסתרים בעליית־הגג והמכוסים קש בפינה אפלה, אם לא פירחח שני, פישלה הורביץ?

פישל, נער שקט ושתקן, צנוע ובעל ארשת פנים תמימה, לא עורר מעולם בביתנו כל חשדות. אך אני ידעתי היטב איזה "תכשיט" הוא. לא פעם אחת לקיתי בגללו.

האמינו לי, כי גם את הדובדבנים, שהסתיר אבי בין הסירים, הוא גילה ואכל יחד עם אחי וולוול. אבל איש לא רצה להאמין לי, והאשמה נפלה עלי בלבד.

כאשר אמא החליטה באחד הימים להענישני על זללנותי, ובעזרת אחי וולוול רצתה לסגור אותי במחסן הקטן, נמלטתי על רגלי הארוכות והכחושות. ואז הופיעה בזירה קוקימקי.

כאשר פרצתי בכוחותי האחרונים לרחוב זאביילסקה וחדרתי לפרוזדור הבית בו התגורר הנגר פלטינוביץ׳, תפס אותי לפתע מישהו בידי ודחף אותי במהירות לעבר המדרגות המובילות למעלה. היתה זו קוקימקי, אשר הסתירה אותי בשמלותיה ודחפה אותי לתוך חדרה.

"חדר", אמרתי, אם בכלל אפשר לכנותו בשם חדר. חדר־עלייה בעל אשנב קטן, קירות עקומים וטחובים. תקרה אלכסונית אכולת־גשם תלויה מעל הראש. על גבי ארבעה גזעים היתה קבועה מיטת־עץ. כל רכושה של קוקימקי — זוג דליים מעץ ואסל, שהיתה מרכיבה על עצמה בעת שנשאה מים — עמד בפינה.

בזה החלה ידידותנו. החל מיום זה נהיה חדר־העלייה של קוקימקי למקום־מקלט בשבילי.

שואב־המים בעיירה.
דער וואסער־טרעגער אין שטעטל.

שואבת־המים קוקימקי.
קוקימעקי די וואסער־טרעגערין.

שם הייתי מוצאת מחבוא כאשר עברתי עבירה כלשהי. הייתי בטוחה שאיש לא יחפשני במקום זה. וכי מי היה בא אל קוקימקי? היא חיה בודדת, ללא משפחה וללא קרובים.

בחודשי הקיץ, שלא בעונה, כשהתושבים היו מביאים בעצמם מים, היתה קוקימקי יושבת, או, יותר נכון, שוכבת בחדרה ומשתעלת כל העת שיעול מחריד.

ממה התפרנסה אז, רק אלהים בעצמו ידע זאת. היתה מאושרת כאשר ביקרתי אצלה. אני יכולה לומר בפה מלא, כי הייתי האהבה היחידה בחייה של קוקימקי.

קוקימקי טיפחה חלום להינשא לאיש. לעתים קרובות היתה שופכת את מרי־לבה בפני, כשהיא מגמגמת בצורה איומה: "איזה מזל רע יש לי. הרי אני רווקה זקנה. ומי ירצה לשאתני לאשה. הרי אפילו כסת למיטה אין לי!"

וכיצד זכתה קוקימקי לכסת, ודווקא מנוצות אווז, אני זוכרת יפה.

כל יום חמישי בשבוע היה מתקיים בקולנה יום שוק. משעות הבוקר המוקדמות הדהד ברחובות העיר טרטור העגלות העמוסות שקי־תבואה, תפוחי־אדמה, ירקות, ופרסות הסוסים הכבדים ופרועי־השיער הציתו ניצוצות בכביש האבנים.

האיכרים היו מהלכים בין העגלות, מצליפים בשוטיהם, ובאוויר נישא ריח מתקתק וכבד. יום שוק בקולנה! הסוחרים בקולנה חיו מיום שוק אחד למשנהו. היו לווים כסף, כדי לקנות סחורה, מתוך תקווה למוכרה שוב ביום חמישי. סחרו בכול. מכל עבר נשמעו קולות של העומדים על המקח, היהודים והאיכרים.

אלה שלא היו להם חנויות, היו עורכים שולחנות קטנים או כמה קרשים בלבד באמצע השוק, ועליהם פרסו את מרכולתם. ובערוב היום, כאשר האיכרים התפזרו לבתיהם, היו מונים את הרווח.

בשוק השתתפו, במקומות כבוד באמצע הכיכר, חיה־שפרה ולייקה. הן ישבו על גבי גזעי־עץ, כשמתחת לחצאיותיהן סירי־חימום. בקיץ ובחורף לחשו בהם גושי כבול. בקיץ צלו על האש תפוחים רקובים; כי באותו זמן אי אפשר היה להבחין אם תפוחים אלה רקובים או לא; ואילו בחורף צלו פרי־עץ קפוא, שרבים היו הקופצים עליו, ואנוכי ביניהם. חיה־שפרה ולייקה הצטיינו בכשרון בלתי־רגיל לקללות. כאשר פצו את פיותיהן וניתך שטף דיבורים ששום איכר שיכור לא היה מתבייש בו, הייתי חוזרת עליו ומשתדלת לשומרו בזכרוני, וזאת כדי להרשים את חברותי בלקסיקון מיוחד זה.

אבל בעונת החורף רבו הקופצים בשוק על נוצות אווז, כי הרי צריך לחתן ילדים, ויש צורך להכין כסתות וכרים! ואותם מכינים שנים רבות מראש, כאשר הילדים עדיין קטנים. הנשים היו מתכנסות איפוא בערבי החורף ומורטות נוצות. זה היה הגרעין הראשון של חיי החברה בין הנשים הנשואות. לעזרתן היתה מופיעה אז קוקימקי.

בעד עזרתה היו משלמים לקוקימקי בנוצות אווז ותרנגולות. אל תחשבו, שהיתה מקבלת פלומה. הו, לא! את הפלומה היו הנשים שומרות לילדיהן. כך נהגו אמי, דודותי, בנות־דודי ועקרות־הבית האחרות שבעירנו. קוקימקי היתה מרוצה גם מן הנוצות, אך לא כן אני! כדי לפצותה על העוול התחלתי לגנוב פלומה בשביל קוקימקי.

בתקופה זו היו תמיד שערותי מלאות נוצות. אמי השתוממה למראי, וכרגיל היה הדבר מסתיים בכך שהיתה תופסת אותי בשערותי, מכניסה את ראשי לקערה וחופפת אותו.

כמה שלא אהבתי לחפוף את הראש! שערי היה מסולסל ומתולתל ושעה שאמי סרקה את שערי, לא חסה עלי וגרמה לי לא מעט כאב. אך למחרת היום הייתי חוזרת לסורי,

כי לא חדלתי לגנוב פלומה בשביל קוקימקי. וכי מה אין עושים למען הידידות?

כאשר נתעוררה בעיית הציפה בשביל הנוצות, שקוקימקי החזיקה עד כה בשק, הלכו אמי, חנה בורשטיין ורחל ברמסון במשלחת אל סוחר האריגים לייבל סוקולובר, בבקשה שיתן במתנה ציפית לקוקימקי.

"למי, אמרתן?" הסתכל בהן ר' לייב בתמהון. "לקוקימקי? סבור הייתי שזה צריך להיות לבת הרב, לבת הדיין, ואפילו לבת השוחט, אך לאיזו שואבת־מים, לקוקימקי?!"

"רב לייב," דיברה אליו ברוֹך חנה בורשטיין, שנהנתה מאהדתו, "בזכות זאת תינשא בתך חיה'לה במהרה לחתן עשיר, ואלהים יתן לך הרבה פרנסה. אינך חייב לתת לי משהו משובח, די במשהו גרוע יותר. הנה אני רואה אצלך בחלון־הראווה חתיכת בד דהויה מן השמש."

אחרי חילופי דברים ארוכים נתרכך ר' לייב.

כאשר עזרתי לשאת את האריג הזה, שהיה צריך לשמש כציפה לקוקימקי, כבד עלי לאין שיעור. הייתי עצובה. לא מסרתי לעצמי דין־וחשבון על רגשותי, אך אני יודעת רק, כי החל מן היום ההוא הייתי מפנה את ראשי מחנותו של לייב סוקולובר מדי עוברי לידה.

לא אגיד שעובדה זו הפריעה לי ליהנות מן הכסת של קוקימקי. סוף־סוף, הרי הגיע לי דבר זה בזכות. היא משכה אותי אליה כאבן שואבת, כי עוד מימי ילדותי קפאתי תמיד מקור, וכאשר הייתי באה לקוקימקי גלשתי אל מתחת לכסת. כאשר שיבחתי את הכסת, היתה קוקימקי ברקיע השביעי. ועם זאת גם גבר צערה, על שאפילו אחרי שזכתה בכסת, נשארה בכל זאת רווקה זקנה.

"אל תקחי ללב, קוקימקילה," הייתי מנחמת אותה בכל לבי, "יבוא גם הזיווג שלך!" ואני סבורה, שהודות לתפילותינו ואנחותינו המשותפות נתגשם חלומה של קוקימקי.

באחד הימים הופיע בבית־המדרש איזה ברנש לבוש בלויים. איש לא ידע מהיכן הגיע ומה שמו.

הוא עשה רושם של מטומטם, שהכרתו מטושטשת, אך התנועע בהתלהבות בכל גופו מעל לדף גמרא והתפלל כל הימים. הוא התפרנס מנדבות ומכל הבא ליד. איני יודעת כיצד ומי זיווג את הזוג הזה, אך באחד הימים בישרה לי קוקימקי בשמחה רבה שהיא עומדת להתחתן.

אולם בלי עגמת־נפש אי אפשר, ועוד מעט היתה בטלה החתונה. בדיוק שבוע לפני המועד שנקבע לחופה, החל אחד הדליים לדלוף. ואז הוכיח ארוסה שהוא גבר והודיע: "אם לא יהיה דלי חדש לקוקימקי, והרי זוהי מחצית מן הנדוניה והפרנסה שאני צריך לקבל, לא אלך לחופה!"

כמה הצטערתי אז בגלל זה, שהרי נטלתי חלק פעיל מאוד בהכנות לחתונה. אבי עשה אז מחווה ונתן במתנה דלי חדש לקוקימקי.

בעצם הבטיח יענקל מזיק לקנות את הדלי בשותפות עם אבי, אך ברגע האחרון התחרט, ואמי לא מחלה לו דבר זה לעולם.

החתונה התקיימה סוף־סוף, אבן נגולה מלבי. ולמחרת החופה קמה קוקימקי כתמיד עם שחר והביאה מים לבתים. ואילו "אלוף נעוריה" (במו עיני ראיתי) ישן עד הצהרים כשהוא מכוסה בכסת. וכך זה נקבע ונשאר.

ביקורי בעליית־הגג נעשו מאז נדירים יותר ויותר. מן הכסת לא יכולתי עוד ליהנות. גם התעניינויות אחרות ניתקו אותי והרחיקוני מידידתי קוקימקי.

רוצם אתם לדעת כיצד נסתיימו חייה?

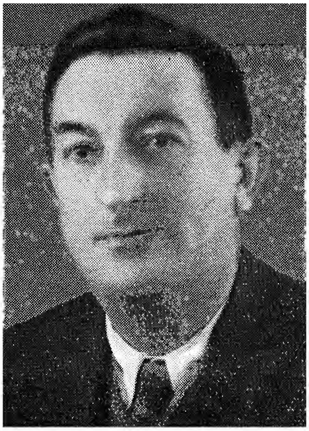
ובכן, קוקימקי נפטרה, נעזבת על ידי בעלה, בודדת, חולת שחפת. שיעולה מוטט ממש את הקירות מלאי הטחב של חדרה שבעליית־הגג.

כאשר חלתה ולא היתה עוד מסוגלת לעבודה, לקח הבעל, שכה התפללנו לבואו, את הדליים ואת האסל (דהיינו את כל הנדוניה) ונעלם מן העיר.

אריה מרגלית / רחובות

מיין טאטע ר׳ מרדכי זונדל

דער צדיק און פאָרויסזאָגער

אַ פאַרבאָרגענער צדיק, אַ למד־וּוניק, איז געווען מײַן טאַטע. טאָג און נאַכט איז ער געזעסן אין בית־המדרש על התורה ועל העבודה. יעדן דאָנערשיק בײַנאַכט איז ער געזעסן אַ "משמר" איינער אַליין אין בית־מדרש. אין אַלע אַנדערע טעג פון דער וואָך פלעגט ער אויפשטיין פיר אַ זייגער באַגינען, אַוועקגיין אין בית־המדרש און קומען צוריק אין שטוב איינס אַ זייגער בײַטאָג. ער האָט געמאַכט אַ חשבון, אַז אַזוי אַרום האָט ער יעדן טאָג אַ תענית. יום־כּיפּור איז ער געשטאַנען אַ גאַנצן מעת־לעת אויף די פיס, פון כּל נדרי ביז נאָך נעילה. אַזוי איז ער זיך נוהג געווען אַלע יאָרן, אויך ווען ער איז שוין געווען אין טיפן עלטער. סוכּות איז ער געשלאָפן אַלע אַכט טעג אין סוכּה.

ער איז געווען שטאַרק אַרײַנגעטאָן אין קבלה. עס פלעגן צו אים קומען משפחות ער זאָל בעטן פאַר זייערע קראַנקע, וועלכע האָבן געהאַלטן בײַם שטאַרבן. מענטשן האָבן געזאָגט, אַז ער האָט אַ „דעה בײַם רבונו־של־עולם" און ער וועט קענען אויספועלן בײַם אויבערשטן.

פיל מאָל האָט ער פאָראויסגעזאָגט דאָס וואָס עס וועט שפּעטער געשען. אָן די מינדעסטע פּרעטענזיעס אויף נביאות, האָט ער אין ספּעציפישע אויסדרוקן געגעבן קלאָרע רמזים וועגן אומפאָראויסגעזעענע געשעענישן אין דער צוקונפט.

ער האָט מיר אַ מאָל געזאָגט, אַז ער פירט אַ גרויסע מלחמה מיט דער סטרא־אחרא, וואָס וויל אים אָראָפּפירן פון וועג.

זיין גלויבן, אַז גאָט איז גערעכט און זײַן משפּט איז גערעכט, איז געווען אומרירבאַר. אויך ווען ער איז געשטעלט געוואָרן פאַר די שווערסטע און טראַגישסטע נסיונות, איז ער געבליבן אומגעבראָכן בײַ דער אמונה. ווי אויף איובן זענען געקומען אויף זײַן קאָפּ אומגליקן איינער נאָכן אַנדערען אין אַ גאָר קורצער צײַט. נישט אין יאָרן נאָר אין חדשים האָט ער פאַרלוירן זײַן ווײַב (מײַן מאַמען); זײַנע צוויי דערוואַקסענע טעכטער, מיינע שוועסטערס רבקה (אין בערלין) און ליבע (אין אָטוואָצק); און נאָכדעם זײַן עלטסטן זון, יעקב יודל, אַ יונגער מענטש פון עטלעכע און דרײַסיק יאָר, וועלכער האָט פאַריתומט פיר קליינע קינדער. אָט די אַלע מורא׳דיקע קלעפּ פון הימל האָבן זײַן גלויבן נישט דערשיטערט. ווען יעקב־יודל איז אויסגעגאַנגען און ער איז געשטאַנען בײַם טויטן־בעט פון זײַן יונגן זון, האָט ער פאַרגלאָצט די אויגן קעגן אויבן און מיט אויסערגעוויינלעכער כּוונה געשריען הויך אויפן קול זיבן מאָל: „ה׳ הוא האלקים! ה׳ הוא הָאלקים!” און ער האָט געזאָגט צידוק־הדין.

מיר פערזענלעך זענען באַקאַנט עטלעכע פאַלן, וואָס האָבן באַוויזן אַז ער האָט ווירקלעך „אַ דעה בײַם אויבערשטן”. נאָכן פריצײַטיקן טויט פון מײַן ברודער בין איך אין אַ קורצע צײַט אַרום זייער קראַנק געוואָרן. מיין היץ איז געשטיגן ביז איבער 40 גראַד. אין יענע יאָרן, ווען עס זענען נאָך נישט געווען קיין אַנטי־ביאָטישע רפואות און נאָך אין אַ קליינער פּראָווינץ־שטעטל, אין פּוילן באַזונדערס, ווו עס זענען נישט געווען קיין גרויסע דאָקטוירים, איז מײַן לעבן געווען אין אַן ערנסטער סכנה. עטלעכע מאָל אין טאָג איז דער טאַטע אַרײַנגעקומען אין צימער ווו כ׳בין געלעגן אין הויך פיבער. ער איז געווען זייער צורודערט, נאָר האָט גאָרנישט געזאָגט. איין פאַרנאַכט, ווען איך האָב זיך ממש געראַנגלט מיטן טויט, האָט ער געזען אַז קיינער זיצט נישט לעבן מיר. איז ער צוגעגאַנגען צום בעט, האָט אַרויפגעלייגט צוויי פינגער אויף מײַן שטערן, געזאָגט אַ פּאָר ווערטער וועלכע כ׳האָב צוליב דער גרויסער היץ נישט פאַרשטאַנען. דאַן האָט ער זיך איבערגעבויגן איבער מיר און געזאָגט: „דו וועסט באַלד געזונט ווערן!”

גאָט האָט געהאָלפן און איך בין ווירקלעך געזונט געוואָרן. האָט מיר דער טאַטע געבעטן, איך זאָל קיינעם נישט דערציילן וועגן זײַן באַזוך לעבן מײַן בעט און זײַן פּראָוויסזאַגונג. וועגן ענלעכע פאַלן האָב איך געהערט פון אַנדערע מענטשן.

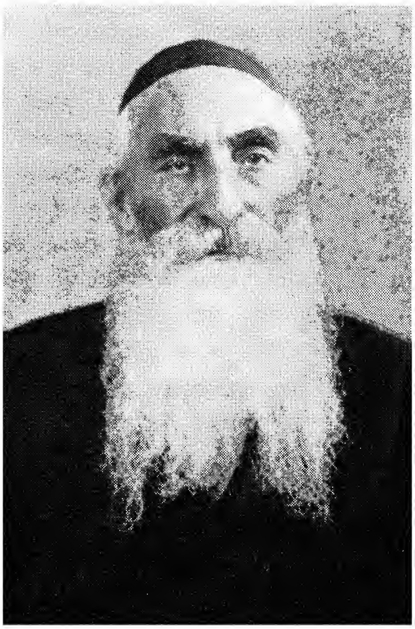
איטשקע שיינע־רייזלס (יצחק ציוויאַקאָווסקי) איז געפערלעך קראַנק געוואָרן און ס׳האָט שוין געהאַלטן בײַ זײַן גסיסה. זײַן זון, אברהם ציוויאַקאָווסקי, איז געקומען צו מײַן טאַטן און געזאָגט: „ר׳ מרדכי זונדל, דער טאַטע האָט מיך געשיקט צו אײַך, איר זאָלט בעטן פאַר זײַן געזונט!” האָט ער אים געענטפערט: „קום צו מיר פאַרנאַכט.” נאָך מעריב איז אברהם ציוויאַקאָווסקי צוריקגעקומען און מיט האַרץ־קלאַפּעניש געוואַרט וואָס ר׳ מרדכי זונדל וועט אים זאָגן. „גיי, זאָג דײַן טאַטן אַז ער וועט געזונט ווערן.” האָט אים דער טאַטע געזאָגט.

ר׳ איטשע האָט זוכה געווען צו אריכות־ימים.

געווען אויך פאַרקערטע פאַלן. איינער פון זיי איז מיר באַקאַנט. די טאָכטער פון אונדזער שכנ׳טע, שרה־רחל פּיוואָוואַרסקי, איז פון אַ קימפּעט שטערבלעך קראַנק געוואָרן. מ׳האָט זי אַוועקגעפירט קיין וואַרשע אין אַ שווערן צושטאַנד. אין שפּיטאָל האָבן איר

באַהאַנדלט גרויסע וואַרשעווער דאָקטוירים. די מאַמע אירע, פּערל, איז געקומען צו מײַן טאַטן ער זאָל מתפּלל זײַן די טאָכטער זאָל געזונט ווערן. ער האָט איר גאָרנישט געענטפערט. נאָר עטלעכע שעה שפּעטער האָט ער מיר געזאָגט: „שרה־רחל וועט שטאַרבן.“ בשעת זײַן תפילה „רפאנו“ האָט אים דער שטן צומישט און ער האָט פאַרגעסן דעם נאָמען פון דער קראַנקער, וועלכע ער האָט זייער גוט געקענט, ווייל אונדזערע פאמיליעס האָבן געוווינט בשכנות, אַ טיר לעבן אַ טיר, לאַנגע יאָרן.

צום באַדויערן האָבן טאַקע אַלע באַמיאונגען פון די מעדיקער נישט געהאָלפן און שרה רחל פּיוואָוואַרסקי איז פריצײַטיק פאַרשניטן געוואָרן פון דער וועלט.

ר' מרדכי־זונדל מרגולים

שבת פלעגט ער נישט רעדן אַ גאַנצן טאָג. שבת־צו־נאַכטס איז ער געקומען פון בית־המדרש נאָך מעריב און האָט געהערט אַז מײַן שוועגערין ראַשקע (די אלמנה נאָך מײַן ברודער יעקב־יודל), וואָס האָט געהאַט אַ בעקערײַ, גרייט זיך צום „אַדפּוסט“ (ייִדן האָבן עס גערופן שמד־פּוסט) אין טורישלע (אַ גרויסער גויִישער דאָרף, אַ פּאָר צענדליק קילאָמעטער פון קאָלנע) און מ'לאָדעוועט שוין אָן צוויי וועגענער מיט ברויט. זאָגט ער צו זײַן שנור: „איר זאָלט זיך נישט דערוועגן צו פאָרן אויפן שמד־פּוסט!“ ווען זי האָט אָנגעהויבן מיט אים זיך מתווכח זײַן, האָט ער איבערגעחזרט זײַן וואָרנונג און צוגעגעבן: „אָן ויכוחים! מ'האָט מיר געזאָגט, אַז איר זאָלט נישט פאָרן. בשום אופן נישט פאָרן!“ די שוועגערין

מיט די דערוואַקסענע קינדער האָבן זיך אויסגעלאַכט פון זײַן וואָרנונג און זענען אַוועק־געפאָרן אין טורישלע. באַגינען האָבן זיי אויסגעשטעלט די סטראַגאַנעס און אויסגעלייגט דעם ברויט צו פאַרקויפן. זונטיק אין דער פרי, ווען די גויים זענען אַרויס פון „טיפלע״ (אַזוי האָט מען בײַ אונז גערופן די קריסטלעכע קירכע, פון העברייאיש וואָרט תיפלה), זענען זיי אַרויס צעיושעטע אויפן מאַרק, געמאַכט ממש אַ פּאָגראָם אויף די ייִדן, איבער־געקערט די וועגענער מיט די בודעס. די אָנגעפּאָרענע ייִדן פון קאָלנע זענען קוים מיטן לעבן אַנטלאָפן, איבערלאָזנדיק אַלץ הינטער זיך.

דער וווילטוער

זײַנע גוטע מעשים זענען באַקאַנט אַלעמען. ער האָט איינער אַליין געטראָגן דעם יאָך פון באַזאָרגן די אָרעמע פאַמיליעס אין שטאָט מיט טאָרף אויף די פּרעסטיקע ווינטער טעג. ער אַליין האָט געליען געלט אויפצובויען אַ גרויסן סקלאַד פאַר טאָרף און האָלץ. ער פלעגט לײַען געלט אויף זײַן אייגענער פאַראַנטוואָרטונג אין דער קאָאָפּעראַטיווער באַנק אין שטאָט, און אין זומער חדשים פלעגט ער אײַנקויפן האָלץ און טאָרף און זיי אַרײַנלייגן אין סקלאַד אויף די ווינטער־חדשים. ווען ס׳האָט זיך דערנענטערט דער ווינטער, האָט ער צוויי מאָל אין דער וואָך געעפנט דעם סקלאַד און פאַרקויפט פאַר אַ סימבאָלישן פּרײַז (כּדי די קויפערס זאָלן האָבן דעם געפיל, אַז זיי האָבן באַצאָלט) דעם טאָרף און די האָלץ. אין אַ סך הײַזער פון בכבודיקע מענטשן. ווו ס׳האָט געפּײַפט דער דלות נאָר זיי האָבן אויסבאַהאַלטן פון מענטשלעכע אויגן זייער אָרעמקײַט, פלעגט דער טאַטע אַליין אַרײַנשיקן פורן מיט באַהייצונג אין זייערע שטאַלן.

פרײַטיק בײַטאָג, נאָכן „משמר״ פון דער דאַנערשטיקער נאַכט, איז ער אַליין אַרומגעגאַנ־גען איבערן שטאָט אויפצוקלײַבן דעם וואָכער, כּדי צו באַצאָלן פאַר די האָלץ. ס׳איז איבעריק צוצוגעבן, אַז אַלע האָבן אים געטראָגן דאָס געלט אַנטקעגן.

אין ארץ־ישראל

אין 1936 האָב איך אים געבראַכט פון קאָלנע אין ארץ־ישראל. אויך דאָ האָט ער פאָרטגעזעצט זײַן לעבענס־שטייגער, ווי אין דער אַלטער היים. דאָנערשטיק בײַנאַכט איז ער אויך דאָ, אין רחובות׳ער בית־המדרש, געזעסן „משמר״ אַ גאַנצע נאַכט. דערצו האָט ער נאָך אַרויפגעלייגט אויף זיך גרעסערע חומרות. קיין פליייש האָט ער נישט געוואָלט עסן, אַפילו נישט קיין עוף.

אויך דאָ, האָט ער מיר געזאָגט אַ מאָל, מוז ער פירן אַ קאַמפּף מיט דער סטרא־אחרא.

איינמאָל האָט מען אים „געגעבן צו וויסן״, ער זאָל זיך נישט לייגן שלאָפן, ווײַל בײַ אים אין צימער איז דאָ אַ שלאַנג. דעם אָוונט זענען מיר, מײַן ווייב און איך, געווען אין קינאָ. קומענדיק אַהיים האָבן מיר זיך געוווּנדערט, וואָס ער האָט זיך נישט געלייגט שלאָפן, נאָר זיצט אין דרויסן און לערנט. „וואָס עפּעס זיצסטו, טאַטע?״ האָב איך אים געפרעגט מיט פאַרוווּנדערונג. האָט ער מיר געענטפערט, אַז די סטרא־אחרא האָט אים אַרײַנגעשיקט אַ שלאַנג, כּדי אים צו שטערן אין לערנען. איך האָב גערופן די שכנים. מיר האָבן געמאַכט

אין צימער אַ גרינטלעכע אונטערזוכונג און אָפּגערוקט די שאַפעס. צו אונדזער געוואַלטיגער שטוינונג, איז טאַקע אין אַ ווינקל געווען פאַרשטעקט אַ גיפטיגע שלאַנג.

איין טאָג, ער איז שוין דאַן געווען אין טיפן עלטער, איז ער שווער קראַנק געוואָרן און האָט נישט געקענט זיך שטעלן אויף די פיס. האָבן מיר אים אין אָוונט געזאָגט, אַז מאָרגן זאָל ער נישט גיין אין שול און ער זאָל דאַווענען אין שטוב. פאַר טאָג, ווי שטענדיק, האָט אים רבקה (מײַן פרוי) אַרײַנגעטראָגן אַ גלאָז טיי אין צימער. דער טאַטע איז שוין אָבער נישט געווען. ווען ער איז צוריקגעקומען פון דאַווענען, האָבן מיר אים געפרעגט צו וואָס איז ער געגאַנגען ווען ער איז אַזוי אָפּגעשוואַכט. האָט ער זיך אויסגעלאַכט פון אונדזער זאָרג און געענטפערט: „איך האָב אָנגעשריען אויף די פיס: וואָס, איר וועט מיר נישט לאָזן גיין דאַווענען? און די פיס זענען געזונט געוואָרן".

בשעת דעם באַפרײַאונגס־קריג (די מלחמת־השחרור) אין 1948, ווען רחובות איז באָמבאַרדירט געוואָרן דורכן שונא, איז דער טאַטע געזעסן אין צימער און האָט געלערנט ס'איז דאַן געווען אַ פאַרטונקלונג (מ'האָט נישט געטאָרט זען קיין ליכט). נאָר פון זײַנע פענסטערס האָט זיך אַרויסגעזען אַ שוואַכער ליכט־שטראַל. די שכנים האָבן זיך דערשראָקן און האָבן אָנגעהויבן שרייען צו אים, ער זאָל פאַרלעשן דעם לאָמפּ. כ'בין אַרײַן צו אים אין צימער און אים אויפמערקזאַם געמאַכט אויף דעם. רואיק האָט ער מיר געענטפערט: „גיי, זאָג די שכנים, זיי זאָלן זיך נישט זאָרגן. כּל זמן איך זיץ דאָ און לערן, זענען זיי געזיכערט."

ער איז געווען זייער צופרידן, וואָס ער האָט זוכה געווען צו לעבן אין דעם דור, וועלכער האָט אויסגעקעמפט די ייִדישע מדינה. ער האָט געהאַט טיפע סימפּאַטיעס פאַר די אונטער־גרונד־קעמפער און ער האָט נישט געלאָזט רעדן קיין שלעכט וואָרט אויף אונדזער קעמפנדער יוגנט.

ער האָט געלעבט קרוב צו צוויי און נײַנציק יאָר. ביז דער לעצטער מינוט איז ער געווען בײַם פולן באַוווסטזײַן. דעם טאָג ווען ער איז נפטר געוואָרן, האָט ער געזאָגט צו מײַן ווײַב, רבקה'ן: „דו זעסט ווי זיי האַלטן דאָרט דעם חשבון. אַ פּאָר שעה ווילן זיי מיר אויך נישט שיינקען!"

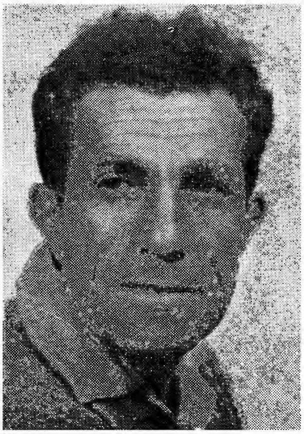
צוויי אַ זייגער בײַנאַכט איז זײַן נשמה אַרויס בטהרה. ער איז געשטאָרבן אַ מיתת־נשיקה.

ער האָט אונדז נישט פאַרשאַפט קיינע פּראָבלעמען בײַ זײַן לעבן און אַזוי אויך נאָך זײַן טויט. ער איז נפטר געוואָרן דעם פירטן טאָג חול־המועד סוכּות, פאַר הושענה־רבה. דאָס האָט אונדז אַפילו באַפרייט פון זיצן שבעה.

זײַן נאָמען אַלס צדיק איז אַרויס אויסער די גרענעצן פון שטאָט. אַ מאָל האָב איך געקראָגן פון מײַן שוואָגער, יוסף פּאַניטש ז"ל פון אַמעריקע, דעם טאַטנס בילד, מיט אַ באַשרײַבונג אין „פאָרווערטס", ווי ער זיצט דאָנערשטיק בײַנאַכט איינער אַליין אין גרויסן בית־מדרש, מיט אַ שטענדער און צוויי גראָבע ליכט.

כ'האָב דערפאַרן אַז דער באַרימטער שרײַבער און פאָטאָגראַפיסט אַלטער קאַציזנע איז געווען אין קאָלנע, אין זײַן רייזע איבערן לאַנד, צו זוכן פאַרבאָרגענע צדיקים. און ער האָט צווישן זיי אויסגעפונען דעם טאַטן, זכרונו לברכה.

שלושה חברים היינו

שלושה חברים היינו מילדות. עם התבגרותנו נפרדו דרכינו. אני עליתי ארצה בסוף 1929. אברהם ברל בריזמן נכנס עוד קודם לכן לעבוד בבנק של בעלי־המלאכה ובמרוצת הזמן נעשה למנהלו של הבנק הקואופראטיבי בעיר. אלתר קרלנשטיין פנה ללימודים, גמר בית־ספר תיכון בביאליסטוק והמשיך להשתלם בתורת הרפואה בברלין.

זכרוני מוביל אותי החל מגיל שש. התחלנו ללמוד שלושתנו יחד אצל מלמד דרדקי. כבר שם התחברנו והיינו לריעים. את חברותנו המשכנו כל שנות ילדותנו בבית־ספרו של גדליהו אליליע, ולאחר מכן בבית הספר העירוני הכללי. אברהם ברל, הכשרוני בינינו, היה מגיל הילדות שובב גדול, ער וממציא כל־מיני משחקים ותעלולים. אביו, שעמל ביגיע כפיו לפרנס את בני־משפחתו, היה קפדן ולא הביט בעין יפה על תעלולי בנו. היינו מבקרים תכופות בביתו ונזהרים מאוד לבלתי הרגיז את אביו. לעומת זאת נתנו דרור למשובתנו בחצר בית־הספר וברחובות העיר, בחורף, כשהיינו חוזרים בשעה מאוחרת הביתה.

מורנו גדליה אליליע, שהיקנה לתלמידיו מידה גדושה של אהבה לעם וכמיהה לארץ המולדת, סיפק הוא עצמו חומר רב לצחוק ולבדיחות. אברהם ברל נחן בכשרון של חקיינות והיה מבדח את התלמידים בשעת השעורים ואחריהם ומעורר פרצי צחוק.

מאוחר מאוד נכנסנו לבית־הספר העירוני הכללי, שלשון הלימודים בו היתה פולנית. שם הועברנו כאילו לעולם חדש. העברית שטיפחנו במשך שנים ארוכות נדחקה לקרן־זוית ואת מקומה ירשו שפת המדינה, ספרותה ותרבותה. בכיתה השביעית של בית־הספר הזה טעמנו גם את טעמה של שנאת ישראל, הן מצד המורים והן מצד התלמידים הנוצרים. סבלנו בדומייה ובחריקת־שיניים את שנת לימודנו האחרונה, בכיתה ח׳, בתוך כותלי בית־הספר הכללי.

גדולה היתה כמיהתנו לדעת. בחודשי החופש עשינו נסיונות נואשים, ניגשנו לבחינות לגימנסיה העירונית ועמדנו בהן. אולם שכר־הלימוד היה גבוה, וידי הורינו לא השיגו לשלמו.

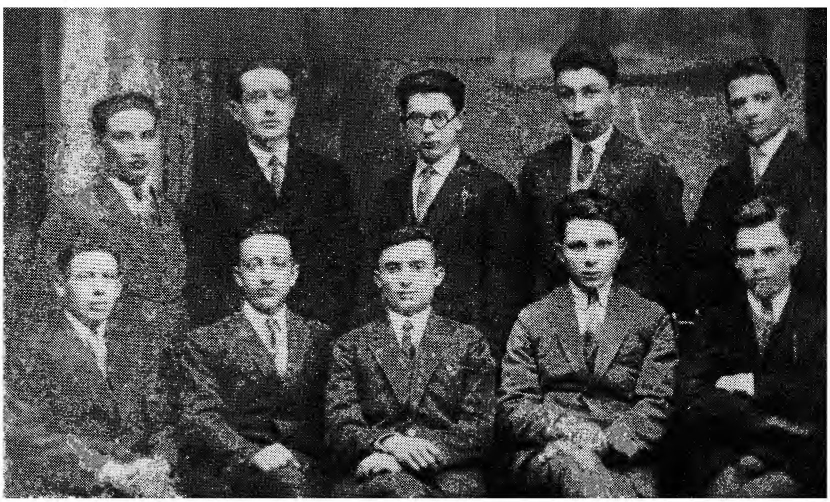
אלתר קרלנשטיין קיבל את משרת מזכיר ועד הקהילה בעיירה. שכרו היה זעום. בערבים היה מוכר סיגריות בבית־המדרש ומסב עם אביו על שולחנם של לומדי הש״ס בראשותו של ברקה (עוקר הרים, קראנו לו, בשל שכלו החריף). כחלוף איזה זמן עבר אלתר לביאליסטוק, גמר את בית־הספר התיכון בתנאי רעב ממש, נדד לגרמניה ולמד רפואה

באוניברסיטה של ברלין. בסיימו את חוק לימודיו, לא יכול היה להישאר בגרמניה, עם עלות היטלר לשלטון, חזר לפולין ושב לבית הוריו בקולנה.

כאן התחילה הטראגדיה שלו מחדש. שלטונות פולין לא הכירו בזכותו של אלתר לרפואה והוא נאלץ לעבוד בסתר. הייתי מזה מספר שנים בארץ ישראל. מן הבית כתבו לי, כי אלתר קרלנשטיין מסתובב בחוצות העיירה עם דיפלומה של רופא בכיסו. הוא מגיע עד ביתנו. אמא שלי מציצה מבעד לחלון. אלתר ניגש אליה, כדרכו, ושואל אותה על חיי ומעשי בארץ. גם הוא חלם להגיע הנה, אולם לא היתה לו אפשרות להשיג רשיון־עלייה, שניתן על ידי השלטונות הבריטיים בצמצום רב.

הוא השתהה עוד איזה זמן בעיירה. וכאשר נוכח לדעת, כי לא יוכל לאורך ימים לחיות חיי־ניוון כאלה, נסע לווילנה לגשת לבחינות־נוסטריפיקאציה בלשון הפולנית, כדי לקבל רשיון־עבודה כרופא בפולין. בהיותו בווילנה חלה מחלה קשה. המצוקה והרעב ותנאי העוני שבהם למד כל שנותיו נתנו בו את אותותיהם. בני עירנו, שלמדו אז בווילנה, טיפלו בו במידת יכולתם. כאשר נכבשה ווילנה על־ידי הסובייטים, קיבל אלתר משרה של רופא באחת העיירות הקטנות שבמחוז. הוא עבד שם עד ה־22 ביוני 1941, היום בו התקיפה גרמניה הנאצית את בת־בריתה רוסיה הסובייטית. שוב נאלץ אלתר לקחת את מקל־הנדודים ביד. אולם, כפי שסיפרו לי עדי־ראייה, השיגו אותו הקלגסים הנאצים בדרך ורצחוהו נפש.

אברהם ברל בריזמן למד הנהלת־חשבונות יחד אתנו על ידי קורספונדנציה, מחיבוריו של תושב עירנו, אגרנינוק. הוא קיבל את העבודה בבנק ותוך כדי עבודה הוסיף להשתלם ולהרחיב ידיעותיו. בתנועת הקואופרציה של יהודי פולין מצא אברהם ברל כר נרחב

קבוצת חברים. א גרופע חברים.
אלתר קרלנשטיין. נחום ציביאקובסקי. אברהם־ברל בריזמן. יודקה סובלסקי. לייבל לפצ'ינסקי.
מנדל שטיינספיר. פישל הורביץ. מיכאל בורקובסקי. משה כהן. הרשל לפצ'ינסקי.

ליוזמתו, לחריצותו ולמסירותו. הוא עשה חיל רב בעבודתו זו, וקנה לו שם טוב שעד למרחקים הגיע. אך כאשר הוצעה לו עבודה בכרך גדול, דחה את ההצעה, בהיותו קשור לעיירה. מלבד זה, הוא נשאר היחידי משלושת בניו של ר׳ חיים מנדל בקולנה ולא רצה להשאיר את ההורים לבדם.

במקצוע שבו עסק התקדם באורח מתמיד. הודות לקשרים רחבים שהיו לו עם מוסדות פולנים, הוא עמד בעוז ובתבונה נגד נסיונותיהם של אנשי־השלטון להצר את צעדה של האוכלוסיה היהודית. מחוץ לכותלי הבנק המשיך באורח עצמאי את השתלמותו. עבר קורס גבוה בהנהלת חשבונות, בכלכלה וקואופרציה בוורשה. הוסיף להתעניין בספרות יידיש ועברית ושימש זמן ידוע כקורספונדנט של היומון היִדי הגדול ״דער מאָמענט״.

בפרוץ מלחמת העולם השנייה הגיע אברהם ברל אל אחיו מרדכי (מוטל), שסיים את האוניברסיטה בווילנה ככימאי. אולם כאשר בעקבות הסכם ריבנטרופ־מולוטוב נמסרה קולנה על־ידי הנאצים למוסקבה, חזר אברהם ברל לעיירה, כי שוב לא נתנהו לבו להשאיר את אבא אמא לבדם.

בהסתערות הנאצית על רוסיה הסובייטית היתה קולנה שעל הגבול הגרמני העיר הראשונה אשר נכבשה על ידי החיילות הגרמנים. את אברהם ברל פקד הגורל האכזרי, שהיה מנת־חלקם של כל בני עיירתנו.

שלושה חברים היינו מילדותנו. שניים נספו. רק אני נותרתי וחי במדינת ישראל.

קבוצת חברים. א גרופע חברים.
אלתר קרלנשטיין. טוביה לובל. מיכאל בורקובסקי. חיים־מאיר כהן.
זרח גוטמן. פסח כהן. אברהם־וולוול לובל.

יוסף חריף

"הבוקר" 17.4.1960

פסח בר־אדון

עזיז אפנדי היה רועה צאן בדואי. ככל אנשי המדבר היה נתון לחסדי־שמים. לעתים היה הולך עם המרעה במרחבי המדבר והעמקים, בצינה נוראה או בשמש לוהטת הקופחת על הראש, כשבטנו ריקה וקיבתו מתכווצת וכואבת מרוב המים ששימשו תחליף למזון.

שמחתו לא ידעה גבול כאשר אחרי ימים של רעב־למחצה היה משיג קצת קמח תירס וביחד עם חבריו היה מאסף גללי בקר, מציתם באבן־צור כדי להכין עליהם את הפיתות מעיסת התירס המתפוררת. אחד מהג׳מעה היה מוציא את מכנסיו הקרועים מתוך השקיים של החמור, המשמשים לו בלילות הקרים ככסות, מקפלם, שם עליהם את הפיתה ואחר כך היה הופכה על גחלי הגללים העשנים... לשם קינוח סעודה, היה עזיז אפנדי משתדל להוציא טיפות חלב אחרונות מעטיני הכבשות, מוהל אותן במים, בגלל מליחותו של החלב — ואחרי ככלות הכל עדיין היו נשארים רעבים...

כאלה היו חייו של עזיז אפנדי. אבל מעולם לא התאונן. אדרבא. הוא היה העליז שבחבורה. לעת ערב מסביב למדורה היה מלעיט את בני השבט בסיפורים מופלאים והיה מקובל מאוד על הכל. כשפרצו מריבות על חמור שנגנב או על נערה ששניים מבני השבט היו "אוחזין בה", היה עזיז המפשר, וכמעט שלא העז איש להמרות את פיו, אשר הפיק פסוקי קוראן. אלא שעזיז ידע גם יותר מזה. הוא היה בקי גם בהוויות אביי ורבא. אכן, עזיז אפנדי היה "טיפוס", תמהוני עליז, שאורחות חייו המוזרים הביאוהו ממקום למקום וכך הגיע ישר לחיק המדבר מ...ספסל הישיבה של סלובודקה.

זמן רב כבר עבר מאז הסיר את לבוש המדבר. בשנת 1960 ניצב עם שלושה פרופסורים לפני עיתונאים וסיפר על חוויות חדשות מחיק המדבר. הפעם — ממדבר יהודה. שמו — פסח בר־אדון, עובד אגף העתיקות של הממשלה, סופר ארכיאולוג, רועה צאן, שומר וימאי. אכן, במלה אחת — טיפוס!

כאשר ישב עם העיתונאים בירושלים, יחד עם הפרופסורים ידין, אביגד ואהרוני, ושיחזר את מבצעו הארכיאולוגי — באחרון שבשדות הקרב בהם נאבק בר־כוכבא עם לגיונות רומי — נראה כה תמים־למראה. דק גוו, הנראה במבנה גופו יותר כעלם מגודל וצנום. ואלמלא הלבינו שערותיו, לא היה איש מעריך נכונה את גילו.

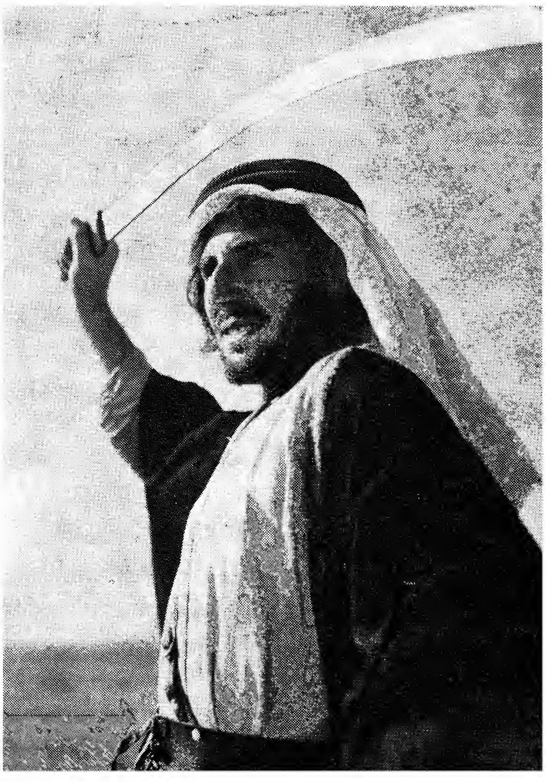
אכן, כשראוהו במדבר יהודה מדלג על גאיות, ניתלה בזיזי סלעים על פני תהום פעורה, ומשתלשל לעומקן של המערות בגובה של בית בן שש קומות, היו הכל מוכנים להתערב כי משהו "לא בסדר עם הגיל". העיתונאים יושבים עמו ושומעים את סיפוריו, הקולחים בטבעיות של איש נח״ל, ולשונו — צברית צרופה עם כל הניבים המובהקים של "חבוב" ו"מבסוט". וכמעט כל תואר־השם או תואר־הפועל אצלו הוא "פנטסטי".

בן שמונה־עשרה היה פסח בר־אדון כשעלה ארצה מן העיירה קולנה שבפולין, אחר שחבש במשך שנים את ספסל־הישיבה בסלובודקה דליטא ולאחר שלמד בבית ספר לרבנים "תחכמוני" בביאליסטוק. שמו היה לפנים פאניטש, שמשמעו בפולנית — עלם אציל. ברוחו — נשאר כזה עד עצם היום הזה, גם כשהוא בר־אדון מזה שנים רבות. אין באורח־

חייו פניות הדרגתיות או תהליכים איטיים. כל פניה היא חדה. מבחור־ישיבה — לפועל בתל־אביב, מחוסר עבודה לרוב. מכאן — לאוניברסיטה בירושלים כדי ללמוד מדעי המזרח וידיעת הארץ (ארכיאולוגיה). נטל ללא־היסוס גלימת רועים, עאקל ועבאיה והיה לבן שבט רזאויה בעמק בית שאן. והוא בילה כרועה צאן חורף וקיץ, סתיו ואביב, כאחד מן השבט מבטן ומלידה.

ואין זה מן הדברים הקלים. רועה הצאן הבדואי חי כל השנה בחוץ, בקור ובגשם. לעתים עייפים עד מוות, אך חלילה לעזוב את העדר, אף לא בגשם השוטף ביותר, שכן זהו מזג־האויר האידיאלי לגניבות והתנפלויות שהן שכיחות למדי. כזאת היתה מנת־חלקו של בחור הישיבה מסלובודקה ש"הלך לרעות בשדות".

וגם הזמן שבחר לו להצטרף לשבט הבדואי היה מוזר במקצת. היה זה בתקופת המאורעות של שנת 1929. מי יודע כמה זמן היה מבלה בחיק המדבר, אלמלא השמועה כי ערבים התנפלו על בית־אלפא, שמו לבז את הישוב היהודי והחריבו אותו כליל. כאשר חזר מן השדה עם הצאן ושמע על ה"התנפלות", נטש את השבט וחש לבית־שאן לעבר בית אלפא, מקום שם היתה אחותו.

פסח (פאניץ') בר־אדון, בסרט "צבר", אשר בוים בשנות השלושים ע"י אלכסנדר פורד.
פסח (פאניטש) בר־אדון, אין פילם "צבר", פון די דרייסיקער יארן, רעזשיסאר אלעקטאנדער פארד.

וכך שזורים כל חייו אפיזודה בתוך אפיזודה. כשתפס את הרכבת שהובילה לבית אלפא, והוא עודנו לבוש תלבושת בדואית ולראשו צמות, הזהיר אותו הקונדוקטור שלטובתו־הוא רצוי שיעבור לקרון אחר — אחרת יעשו בו היהודים שפטים.

נזכר בר־אדון איך הגיע עד עין־חרוד ובסגנון הצברי שלו חזר בשלווה על רגע מחריד: "יכלו בקלות לדפוק אותי, כאשר נכנסתי לחצר המשק. מפקד המקום היה אהרן ציזלינג, והוא היה מוכן כבר לתקוע בי כדור..."

לזמן־מה נדמה היה כי בר־אדון חזר "למוטב". הוא החל לפרסם רשימות ב"דבר" (בעריכתו של ברל כצנלסון). אותה שעה חזר גם לאוניברסיטה. אבל ההווי השקט הזה לא היה לרוחו, והוא — נעלם...

נתברר בירושלים, שהעתיק את כתובתו. הכתובת החדשה — סוריה. העיסוק: רועה צאן אצל האמיר פאדל. שם, באמת, היה "שמח". כל יום נזדמנו מעשי־שוד ורצח, וצריך היה לעמוד בשטח ולתת סימנים לפני התנפלות של קבוצת שודדים המתקרבת. אלה חיים! ואיך אפשר בכלל להשוות את הלקסיקון של הקללות העסיסיות להרצאותיו של הפרופסור קליין או של הפרופסור שוואבה על תרבות יוון.

כאן נהפך פסח בר־אדון, אשר הערבים קראו לו עזיז אפנדי, לסופר בשם זה. וכל הקורות אותו הלוא הם כתובים על ספר "באוהלי מדבר" (בהוצאת שטיבל) ו"הבדואים" (שהוצא ב־1934 על־ידי אליהו אילת).

המתחרט היום הסופר והארכיאולוג על מעשי "התיפלות"? "חלילה! הבדואים הם העם האציל ביותר. יש להם תרבות פנימית. הם יפי־נפש". בר־אדון מתבשם, שעה שהוא נזכר איך היה רוכב בשדות: העאקל שמוט לו על צווארו, הכפייה שמוטה על כתף ימין ומתבדרת לה ברוח־המדבר הלילית. רובה־הציד הטעון לפניו. שערותיו פרועות ותלתליו הרטובים מנטפי זיעה משתעשעים על מצחו הגבוה, המיוזע והמאובק. סוסתו החומה אמיצת־הרגלים נושמת בכבדות, אך דוהרת, דוהרת, דוהרת...

לאן? הוא נקרא ל"סולחה". צריך לפשר, להשכין שלום בין ניצים. אכן, אלה חיים!

1934. שוב "מרצינין" קצת. בר־אדון מחליף את המקצוע. הפעם נעשה שומר־רוכב. יחד עם רחל ינאית ויצחק בן צבי מארגנים מחדש את אגודת השומרים. והוא, בר־אדון ה"בדואי", המושך בעט סופרים, מנסח את הצהרת־האמונים לכל השומרים בארץ.

"מה לומר? היה סיפוק רב..." אומר בר־אדון במין נוסטאלגיה לאותה תקופה כ"שהיינו צעירים ויפים".

"אלה היו ימים!" ממשיך הוא. "אני מוכרח לומר, כי הם (הנשיא בן־צבי ורעייתו) היו חבובים". ושוב נדלק בעיניו אותו זיק צברי, וסגנונו הפיוטי מפנה מקום לתאורים נוסח החבר'ה.

"תקופת ההתמדה" של בר־אדון החלה לאחר מאורעות 1936. מאז כמעט שהחזיק מעמד במקום אחד זמן ארוך יחסית. אותה שנה הוא יוצא ביחד עם מייזלר (היום הפרופסור בנימין מזר) ועם פרופסור שוואבה לחפירות בשיח־אברק ומגלים את בית־הכנסת של בית־שערים, את המנורות, את המאוזוליאום ואת הקברות מתקופת רבי יהודה הנשיא.

אמרנו "מגלים". זה רק נשמע כך. למעשה היתה זו עבודה מפרכת. "משכורת לא קיבלנו", מספר בר־אדון. "אכלנו אצל משפחת אלכסנדר זייד. ואת התקציב שהיה דרוש למימון הנסיעה, בסך עשר לירות, צריך היה גרזון (כיום עובד במשרד מבקר המדינה) לממן..."

"החברה העברית לחקר ארץ־ישראל ועתיקותיה" (עמה נמנו דוד ילין, ישעיהו פרס, פרופסור שוואבה וד"ר קירשנר) יזמה את המבצע. גזבר החברה היה זליגווייצמן, שאר־בשרו של פרופסור חיים ווייצמן המנוח. אבל הוא, הגזבר, היה פטור למעשה מניהול פנקסים. פשוט, משום שלא היה מה לנהל. אלא מאי? כשהיה נכנס איזה שהוא סכום לקופה, היו מתחלקים... והכל נעשה על חשבון "לכשירחיב"... מאוחר יותר.

בשנת 1940 המשיך פסח בר־אדון בחפירות בכנרת ובשנת 1944 — בבית־ירח.

לאחר מכן נתמנה לעובד בכיר באגף העתיקות של המדינה, ותפקידו העיקרי היה לנצח על החפירות הארכיאולוגיות. בהנאה גלויה הוא מדגיש, שהוציא את הרשיון מספר 1 לחפירות מטעם מדינת ישראל לצורך החפירות בתל־קסילה, בראשותו של פרופסור בנימין מזר.

דומה, כי אין לך שטח על מפת הארץ, שבר־אדון לא היה שם. תעיר אותו בלילה ותצביע על המפה — ומיד יספר לך את תולדות העמקים, הגאיות, השבילים והנחלים...

הוא נרגש כשהוא חוזר על הסיפור כיצד בנו, קצין בצבע הקבע, שהשתתף בחפירות במדבר יהודה (בהן עמד בר־אדון בראש "מחנה"), שב מגיזרה אחרת ושמע על מעלליו של האב. איך ניתלה בצוקי סלעים עד שצעירים עמדו ועצרו נשימתם למראה האדם "התלוי באויר" — ניגש אליו ואמר לו בחשאי: "אבא, אתה ג'דה! אני פשוט גאה בך!"

ובאמת, איך מרגיש אדם שכבר עבר את גיל השישים בדרך לא דרך, כשהמעיים מתהפכים מטלטולי הדרך וסופות החול משתוללות שם בלי הרף?

"צריך לקחת בחשבון את הגיל," מודה בר־אדון. "אבל מה? מתרגלים..." ומעיניו ניבטת משובת־נעורים של עלם נצחי.

וכך קולחים מפיו סיפורים מופלאים על עבר, הווה ועתיד. ועל מיבצעים שנעשו כאילו אגב אורחא.

וה"אגב אורחא" הוליד כחצי תריסר ספרים. ואגב אורחא רשם בעצמו את האיורים לספריו. ואגב אורחא "שכח", למשל, שהיה גם ימאי. כאשר בין ג'וב אחד למשנהו קפץ על אוניית המעפילים "פאן־יורק", שהביאה מעפילים מבולגאריה, יוגוסלאביה, איטליה ורומניה. את החוויה הזאת לא ישכח לעולמים. קולו רטט משהו מהתרגשות כשנזכר איך הגיעה הקריאה ללב ים מתנועות המרי לקרוא לאניה בשם "קוממיות". ובר־אדון המלח ניתלה בסולם חבלים וצייר בדחילו ורחימו אות אחר אות: קוממיות. וצבע בעצמו את כל האוניה בלבן כדי לשוות לה יתר חגיגיות.

תמיד הוא עסוק. אך הוא שונא בתכלית השנאה את ה"טראסק". הכל בשקט. הולכים להיות בדואי וכותבים ספרים. הולכים אל הים, מבלים כמלח — וכותבים "תלם בים". מתעניינים בחיי הצנחנים וכותבים (ביחד עם רעייתו, שנפטרה בלא עת) "גשר של מעלה". וכך יתר ספריו "בין עדרי הצאן", "סוסים מספרים". תמיד מתגבר הסופר שבו. אלא שהמכתבה אינה קבועה בין ארבעת הכתלים ואין הוא נישא רק על כנפי הדמיון. להיפך, הולכים אל המקור, חיים את החיים — ואחר־כך כותבים. והמכתבה שלו קבועה ועומדת בתוך החיים עצמם. בכל השטחים — ביבשה, בים ובאויר...

חיים עזרא סוסנוב (סוסנוביץ') / לונדון

מורים ואנשי חינוך*

עם תום מלחמת־העולם הראשונה לא היו בקולנה אנשים בעלי מקצועות חופשיים. בשנת 1918 היה בקולנה תלמיד־גימנסיה יהודי אחד — משה גולדברג (לימים הוא התפרסם כעורך־דין ועבד בלומז'ה). אביו מולה גולדברג עסק בפרקליטות, אך לא היתה לו השכלה אקדמאית רשמית. והנה, עשרים שנה לאחר מכן, בשנת 1939, נתברכה קולנה כמעט במאה אקדמאים, אשר למדו והשלימו חוק־לימודיהם בחוקים, רפואה, כימיה, חקלאות, רוקחות, הנדסת מכונות וכד'. הם למדו באוניברסיטאות שונות שבמדינת פולין, כגון וורשה, וילנה, קראקוב; וכן בחו"ל: בגרמניה, צרפת, בלגיה, אנגליה, איטליה, צ'כיה, ארצות־הברית, וגם בארץ־ישראל. התקדמות תרבותית זו נתחוללה עקב השינויים הגדולים בחיי התרבות של שנות העשרים וכן הודות ליחס הכבוד שיהודי קולנה רחשו כלפי השכלה ולימודים.

אינם בנמצא מקורות, המתארים במדויק ובהרחבה את מערכת החינוך היהודי בקולנה. אני יכול לכתוב על־פי זכרונותי בלבד, בצירוף סיפוריהם של אבי ואמי ושל דודי ודודותי על לימודיהם הם.

כילדים שמענו שלוש עד ארבע שפות: אידיש ועברית בבית ובבית־הספר ובבית־המדרש; פולנית ברחוב, עם אוכלוסי הסביבה. עד 1920 למדנו גם רוסית וגרמנית, שכן שלטונות הכיבוש של שתי מדינות אלו הנהיגו את לשונותיהם כלימוד חובה.

האוכלוסיה היהודית בקולנה, ככל יהודי פולין, היו גאים על כך, שאין בקרב היהודים בורים שאינם יודעים קרוא וכתוב, בעוד שהבערות אצל הפולנים הגיעה עד 70 אחוז של אוכלוסייתם.

בין בנייני הקהילה המעטים נועד מקום כבוד לתלמוד־תורה. שאר הבניינים היו: בית־הכנסת, בית־המדרש עם ה"שטיבלעך" של החברות השונות כגון של הסנדלרים, של החייטים, של החסידים וכד'. כל ה"שטיבלעך" הללו שימשו על־פי־רוב גם כ"חדרים".

עד פרוץ מלחמת 1914—1918 היו בית־המדרש וה"חדרים" שמסביבו המקום היחיד בו רכש לו ילד יהודי את השכלתו. הממשלה הצארית לא הוציאה פרוטה על חינוך והשכלה של ילדים יהודיים. ועד היום פליאה היא בעיני, כיצד סבי ואבי ושאר היהודים רכשו להם ידיעת לשונות המדינה עד כדי יכולת לנהל קורספונדנציה עניפה.

למדנות היתה ערך נערץ על יהודי קולנה. תורה והשכלה מקצועית היו היחוס הגדול ביותר. למען אלה לא נרתעו ההורים מכל קרבן. אך כל זה אמור ביחס לבנים בלבד. הבנות נדרשו ללמוד מעט תפילות וכיצד להיות בעלת־בית כשרה.

הילדים התחילו ללכת ל"חדר" בגיל 5 עד 6. היו ישובים מסביב לשולחן ארוך, הרבי בראש השולחן ובידו חוטר ארוך ולמדו אלף־בית וקריאה עברית. לימוד זה נתפס על

* מאמר זה הגיענו במאוחר, כאשר הספר כבר היה בשלבי הדפסה. לפי תוכנו יכירנו מקומו בפרק "היי חברה ותרבות", ומסיבות טכניות הוא ניתן כאן.

נקלה, שהרי כל ילד למד כבר את ראשית הקריאה מאביו בבית־הכנסת בשעות התפילה, כבר מגיל שלוש.

למדו קודם־כל חומש. סיפורי בראשית ושמות היו בשביל הילדים סיפורי הפלאות והקסם עליהם התחנכו. חוץ לזאת למדו ב״חדר״ תפילות, שלוש פעמים ביום, בעל־פה. ובשבת רוו האבות נחת מבניהם, שהתפללו כה יפה וידעו כמעט את כל ספר־הסידור בעל־פה.

שעות ה״חדר״ היו משמונה עד שלוש ומחמש עד שבע בערב. בהגיע הילד לגיל 8—9 הוא כבר ידע חומש ורש״י, והתחיל ללמוד גמרא. לימודים כלליים למדו מעט מאוד. היתה באה מורה לשעה או שעתיים ביום ומלמדת את הילדים קריאה וכתיבה באותיות לטיניות, וכן חשבון. מאוחר יותר, עם קום מדינת פולין, למדו גם פולנית. עד כמה שזכרוני מגיע, לא היו בקולנה מורים להשכלה כללית אלא מורות. מורותי היו שרה־שיינה בורנשטיין, האחיות שרה ורייזל קרלינסקי, דודותי שיינה־חנה הולנדר־פאניץ׳ ורבקה מרגלית.

המורות קיבלו השכלתן בבתי־ספר רוסיים־פולניים, שהממשלה הצארית פתחה בפולין כתוצאה של מדיניות ליבראלית יותר לאחר 1905. אך ההורים היהודיים של קולנה לא אבו לשלוח את הבנים לבית־הספר הגויי. מאידך גיסא ילדות, שלא היו לפי המסורת חייבות ללכת ל״חדר״, כן הורשו ללכת לבית־הספר הלא־יהודי. נערות אחדות, מתלמידות בית־הספר הקולנאי, המשיכו ללמוד בגימנסיה בלומז׳ה ונהיו מורות. אני בטוח, כי סבי מיכאל מרקביץ׳ היה בין הראשונים ששלחו את בנותיהם ללמוד בלומז׳ה; הוא שלח את בתו שיינה־חנה.

דודתי שרה־רייזל אלף היתה, כמדומה לי, המו־רה הראשונה לפולנית, רוסית והשכלה כללית. בעיקר למדו אצלה בנות, אך גם בחורים רבים רכשו השכלתם אצלה.

בזמן שאני התחלתי ללכת ל״חדר״, היו בקולנה חמישה ״חדרים״: של ר׳ שמואל רוזנפלד, של ר׳ הירשל, של מאיר נאַטעס, של משה הרש ושל גדליה אלליע. האחרון לא נקרא רבי אלא מורה. זמן קצר התקיים גם ״חדר״ של יוסף פאניץ׳, עד שהוא היגר לאמריקה. אחרי מלחמת־העולם הראשונה נשתנה אופי הלימודים ב״חדרים״, ואילו ה״חדר״ של גדליה אלליע נחשב כטוב ביותר.

גדליה היה, כידוע, גיבן ובעל־מום, אך היה לו כשרון נפלא להוראה. הוא הבין לנפש הילד מאין כמוהו, והילדים אהבוהו. הדגש בלימודיו הושם על עברית. הוא הראשון שהנהיג לימוד החומש עברית בעברית; כמו כן הנהיג לימוד הלשון הפולנית, שיעורי זמרה, הצגות ושכלולים שונים של הוראה מודרנית, שלא היו ב״חדרים״ אחרים.

תנאי הדיור היו אצלו, כמו בכל ה״חדרים״ של קולנה, גרועים מאוד: חדרים מאוכלסים בצפיפות יתירה, מדרגות רעועות מובילות לקומה השנייה, ובדרך נס לא נחבלו הילדים ברוצם במדרגות הישנות והמתפוררות. אך גם בשטח זה היה ה״חדר״ של גדליה מתקדם יותר לעומת השאר. הוא הנהיג ספסלי תלמיד, עם אצטבה סגורה לספרים. הוא עצמו עמד על משטח מוגבה, מעין בימונת, וממנה הוא שלט בכיתה כמו נפוליאון זעיר (גובהו היה משהו מעל מטר). על הקירות היו תלויות מפה גדולה של ארץ־ישראל ושל הארצות שמסביבה, וכן מפה של פולין. תמונה של הרצל התנוססה במקום כבוד. תמונות גדולות מתחום הזואולוגיה והגיאוגרפיה שיוו לחדרים של ״חדר״ זה מראה של בית־ספר מודרני. התלמידים היו נוהים אחריו. הם ראוהו כמדריך שלהם ולא כרבי או מלמד. היתה לו השפעה גדולה מאוד על הנוער הקולנאי.

החל משנת 1920 עמדו כל ה"חדרים", כולל זה של גדליה, בהתחרות קשה עם בית־הספר הפולני לילדים יהודיים. לפי החוקה של מדינת פולין היו כל הילדים זכאים ללימוד חינם בבית־הספר היסודי. הממשלה יסדה איפוא שורת בתי־ספר לילדים ההודים. כל הלימודים היו על טהרת השפה הפולנית, ורק פעמיים בשבוע למדו דת (רליגיה).

בית־הספר, או כפי שכינוהו ה"שקולה", היו בו בתחילה רק בנות. ההורים היהודיים שלחו את בנותיהם ל"שקולה" ברצון, הנערים היו חייבים ללמוד תורה ותלמוד ב"חדר". אך לא עבר זמן רב וגם הנערים החלו לבקר ב"שקולה" הפולנית. "החלוצים" היו בניהם של הורים "חופשיים", שסברו כי בעולם המודרני מספיק ללמוד יהדות שעות אחדות בשבוע. אחריהם באו בנים שלא הצטיינו בלימודי ה"חדר". הוריהם חשבו להם: אם אלוהים אינו רוצה, שבני יהיה למדן — מדוע שאכריח אותו? שילמד לו במקום שהוא חפץ, מה עוד שזה חינם אין כסף!

ה"שקולה" היתה מאורגנת טוב יותר מאשר ה"חדר". משכורות המורים שולמו בסדירות, חדרי הכיתות היו מוסקים בחורף. הילדים למדו שם ארבע שעות ביום. המורות — עיקר הסגל — היו ילידות קולנה, הכירו את הילדים ואת משפחותיהם, והשתדלו להקל ולהנעים על הילדים את לימודיהם. המורות הראשונות ב"שקולה" היו שרה־שיינה בירנשטיין, שהיתה המנהלת, דודתי שיינה־חנה הולנדר־פאניץ' ודודתי רבקה מרגלית, שתי האחיות גולדברג (בנות עורך־הדין מולה גולדברג). מאוחר יותר נכנס שם להוראה יחזקאל בורשטיין.

מספר הנערים בבית־הספר גדל והלך, משום שההורים הכירו בערך ההשכלה הכללית ש"השקולה" מקנה לילדים. ועם זאת היה להם קשה להוציא את הבן מן ה"חדר", בו הוא למד היטב. לבסוף הם מצאו פתרון: ביום למדו הילדים ב"שקולה" ובערב למדו תלמוד בבית־המדרש עם חברות שונות, שקיימו שיעור כל ערב. בבית־המדרש של קולנה היו מדי יום ביומו שיעורים בין מנחה למעריב בשתי חברות. באחת הורה הרב דב (ברקה) מלצ'רסקי, ובשנייה — הרב זאב רמבה. היתה גם חברת לומדי משניות. והיו סתם יהודים, שהיו מוכנים לעזור לכל נער יהודי ללמוד דף גמרא. הדור הקשיש עשה הכול כדי לעזור לתלמידי ה"שקולה" להמשיך במסורת לימודי היהדות, לבל ישכחו את הגירסא דינקותא. במידה רבה זה עלה בידם. אלה שהתחילו לימודיהם ב"חדר" ועברו ל"שקולה" בגיל עשר עד שתים־עשרה, לא התבוללו ושמרו על קשר עם התרבות היהודית.

בשנת 1922 החליטה הרשות המקומית לפתוח גימנסיה בקולנה. הממשלה הגישה סיוע כספי ניכר. אך הלימוד בגימנסיה לא היה חינם. נדרש סכום מסוים. ומכיוון שלא היו מספיק הורים פולנים בסביבת קולנה, שרצו לשלם שכר־לימוד בעד ילדיהם; ואף לא היה מספר מספיק של ילדים פולנים, אשר השיגו את הרמה הדרושה לגימנסיה — נאלצה הנהלת הגימנסיה לפתוח את שעריה לילדים יהודיים. זו היתה פעם ראשונה, שניתנה לילדים יהודים האפשרות להיפגש פנים אל פנים עם ילדי הנוצרים, לשבת עמ:ם בכיתה אחת ולקיים עמהם מגע כלשהו.

האוירה בגימנסיה היתה זרה. כל המורים היו פולנים. יהודים לא נתקבלו להוראה בגימנסיה פולנית. אולם ההורים היהודים רצו לתת לילדיהם את האפשרות להשיג תעודת־בגרות, וזאת כדי שיוכלו להיכנס לאוניברסיטה. לא עבר איפוא זמן רב והילדים היהודים היוו ששים אחוז מכלל התלמידים.

תנאי הדיור והסידורים בגימנסיה, הגן, הספריה, המעבדות — כל אלה היו חידוש לילדים,

שלמדו קודם ב"חדר" או ב"שקולה", ולא ידעו כלל על קיום דברים מעין אלה. וההורים, משראו כי ילדיהם ילמדו שם בתנאים טובים הרבה יותר, עשו הכול שביכולתם להשיג את כסף שכר־הלימוד, ובלבד שילדיהם ימשיכו בגימנסיה. אך לא כל ההורים עמדו בעול הכספי. יצא אם־כן, שרק מעמד מסוים יכול היה לשלוח את ילדיו לגימנסיה, והגימנזיסטים היו במידה מסוימת, העילית של העיירה.

הגימנסיה עוררה, למרבה הצער, בעיות שלא ידעון. הילדים הפולנים באו מרקע חברתי וחינוכי שונה מזה של הילדים היהודים. המורים הובאו מערים אחרות ולא היה להם כל מגע חברתי עם קולנה. אלה שמן הערים הגדולות ראו את שהייתם בקולנה כירידה בדרגה וכמקום גלות. המורים התחלפו כל שנה, ולא פלא שלא נוצרו שום יחסים עם התושבים. המספר הרב של ילדים יהודים עורר את מורת רוחם של המורים, בפרט שהם הצטיינו בלימודים לעומת הילדים הפולנים, שרובם היו ילדי כפר. המורים הפולנים היו אנטישמיים, טיפחו אוירה אנטישמית, ואף הסיתו את הילדים הפולנים נגד הילדים היהודים. ולמרות כל זאת עשו התלמידים היהודים חיל בלימודיהם.

בשנת 1927 בא הקץ לגימנסיה המעורבת של ילדים פולנים ויהודים. הנהלת הגימנסיה לא יכלה להשלים עם העובדה, שמחצית תלמידיה הם יהודים, ולפיכך החליטו לסגור אותה. כתוצאה מכך מצאו עצמם פתאום כמאה תלמידים יהודים בלי בית־ספר וחלומם להשיג תעודת־בגרות נגוז בן לילה. במצב קשה ביותר נמצאו התלמידים של הכיתות העליונות.

הגימנסיה הקרובה ביותר היתה בלומז'ה או בביאליסטוק. בלומז'ה היו שלוש גימנסיות: ממשלתית, ללא שכר־לימוד אך נעולה בפני יהודים; גימנסיה הנתמכת ע"י הכנסייה הקאתולית; והגימנסיה הפולנית לילדים יהודים שבהנהלת ד"ר שמעון גולדלוסט. הלימודים בגימנסיה זו עמדו על רמה גבוהה. מלבד הלימודים בפולנית למדו שם גם היסטוריה יהודית ושעתיים בשבוע עברית.

הכניסה לגימנסיה זו היתה ללא מכשולים, כמובן, אך הלימוד בה היה הרבה יותר יקר מאשר בגימנסיה שבקולנה. נוסף על כך היה נחוץ למצוא מקום דיור, ואף זה עלה כסף. כל מי שהיה לו קרוב בלומז'ה, פנה אליו בבקשה שיסייע לילדים להמשיך בלימודים. וכרגיל היו היהודים מוכנים לעזור. כששים תלמידים מקולנה הסתדרו בגימנסיות של לומז'ה, גרודנה וביאליסטוק, והמשיכו בלימודיהם.

לא בידי כולם עלה לסיים את הלימודים בגימנסיה ולהתקבל לאוניברסיטה. חלקם לא עמדו בהוצאות הכספיות הניכרות, חלקם היו נאלצים לשוב הביתה ולעזור להורים בפרנסת הבית. ובכל זאת סיימו גימנסיות כארבעים צעירים בני קולנה ונתקבלו באוניברסיטאות. מה צר כי הרוצחים הנאצים רצחו את מרביתם, ורק קומץ מהם ניצל.

תלמידי הגימנסיה והסטודנטים, שבאו שלוש פעמים בשנה לחופשות, הכניסו רוח חיים בקולנה. הם ארגנו קורסים שונים לבני העיירה, היו פעילים בכל ההסתדרויות והתנועות, ותרמו רבות להעשרת חיי התרבות של קולנה.

זכורני כי יושב־הראש הראשון של ארגון הסטודנטים היה אלי בורשטיין, אחריו היה בן־דודו משה בורשטיין, ולאחר־מכן כותב שורות אלו ופישל הורביץ. בעת שפישל נבחר כיושב־ראש, עזבתי את קולנה ושוב איני יודע מי בא אחריו.

ארגון הסטודנטים היה אחד הארגונים הראשיים בעיירה. חבריו נתנו הרצאות, ארגנו הצגות תיאטרון וערבים מוזיקליים בצירוף ריקודים.

בשנת 1932 השתוללה דליקה גדולה בקולנה. נשרפו כליל בית־הכנסת, בית־המדרש, בניין התלמוד־תורה, הספרייה ומרכז העיירה. באותה עת החלו רוחות חדשות, ורעות, לנשוב מהגבול הגרמני. הסכנה הנאצית עלתה באופק והאנטישמיות הפולנית התגברה. יהודים חיפשו דרך לצאת והיגרו לכל אשר ניתן. אך ההגירה היתה תהליך אטי, ובלית ברירה התחילו יהודי קולנה לקומם את ההריסות ולבנות את מוסדותיהם מחדש. בעזרת הג'וינט ויוצאי קולנה שבאמריקה בנו מחדש את בית־הכנסת, את הספריה ואת שאר המוסדות. לצערנו הרב, כל זה נחרב שנים אחדות לאחר מכן בידי פראי הנאצים.

כאשר ביקרתי בקולנה לפני שלוש שנים, לא מצאתי כל זכר לחיים היהודיים התוססים שבעבר. נשאר רק בית־קברות הרוס והבניין הריק של בית־המדרש, אשר משמש מחסן למכונות חקלאיות.

ראש־העיר של קולנה, לורנץ, לשעבר תלמיד הגימנסיה, הביע בפני את צערו — כדי לצאת ידי חובה — והוסיף מבויש קמעה: "מה יכולתי לעשות? בית־המדרש עמד ריק עשר שנים. ואין אפילו יהודי אחד מאות מילין מסביב לקולנה..."

בטרם
סער

ס׳ברענט, ברידערלעך, ס׳ברענט!
אוי, אונדזער אָרעם שטעטל נעבעך ברענט!
בייזע ווינטן מיט רגזן
רײַסן ברעכן און צעבלאָזן
שטאַרקער נאָך די ווילדע פלאַמען —
אַלץ אַרום שוין ברענט!!!
און איר שטייט און קוקט אַזוי זיך
מיט פאַרלייגטע הענט.
און איר שטייט און קוקט אזוי זיך —
אונדזער שטעטל ברענט.

ס׳ברענט, ברידערלעך, ס׳ברענט!
אוי, ס׳קען חלילה קומען דער מאָמענט,
אונדזער שטאָט מיט אונדז צוזאַמען
זאָל אויף אַש אַוועק אין פלאַמען,
בלײַבן זאָל ווי נאָך אַ שלאַכט
נאָר פוסטע שוואַרצע ווענט —
און איר שטייט און קוקט אַזוי זיך —
אונדזער שטעטל ברענט!

מרדכי געבירטיג

מיומנו של מעפיל

הפרידה מבית אבא

קיבלתי הודעה סודית ביותר: אני עולה ארצה בדרך בלתי־ליגלית. קיץ 1934 עומד בעיצומו, ואני אז עלם צעיר, שטרם טעם טעמם של חיים. והנה אני עומד לצאת לעולם הגדול, לבד, ללא השגחת הורים, על פני נתיבי סתר ביבשה ובים. ובינתיים אנו משוטטים בשבילים של מחנה קיץ, מטיילים בשדות, מתווכחים, מתבדחים ומתלוצצים, שרים ורוקדים. והכול מתוך אושר וחדוות־חיים, שלובי־זרוע ומחובקים, כשהשירה עולה ומתנשאת להד אדיר וחזק. חבקנו זרועות עולם, ובלב ערבוביה של עצב ושמחה.

התבוננתי בעיירתי, בה גדלתי וחונכתי, והנה היא נראית בעיני לפתע כה קטנה. כצלליות נראה הכול: הכנסיה, השוק, בני־האדם. לכול בעיני מראה כה אפור, אפור יותר מתמיד. רק השמש הזוהרת זורקת את קרניה בשלל צבעים. אני עוצם את עיני ומגלה בלבי כי בא קץ לפחדים, לחרדה, לפקפוקים — נולדתי מחדש. דמעות של גיל זולגות מעיני: הוכנסתי בסוד גדול ואני נוצר אותו בלבי כאוצר יקר.

אליהו מרביד נפרד מחבריו ב״השמור הצעיר״. אליהו מארוויד פארן עולה זיין קיין ארץ־ישראל, מיט א גרופע חברים פון ״השומר הצעיר״.
נחמה זאבלודוביץ׳. שלום מלובני. בשקה קורקביץ׳. ברק גורסקי. פייגל קיידנסקי. סוצ׳קה מרגלית. יהושע לובל. רייזל קוזלובסקי. אהרן קיקמן. רוחקה קרביץ.
מטקה בריזמן. דינה כלודניביץ׳. אליהו מרביד. שרה׳קה פאניץ׳. זיידקה קורנצקי. חנצ׳ה ויזיבובסקי. זייקה גרבוביץ׳.
יששכר ניפקה. ברל קורנצקי. צ׳יז׳ה ילינביץ׳. אברהם סטפנר. רחל קורנצקי. קובק אגרנינוק.

בימים האחרונים לשהותי בבית לא מצאתי לי מנוח. סוד כבד מעיק על כל בני־הבית. עצב ושמחה תוקפים אותנו חליפות. את אחותי טויבקה אין להכיר עוד, הנערה מתהלכת כסהרורית. כל־כך התקשרה אלי לאחרונה ועתה אני עומד לעוזבה. אני מעודדה, כי יבוא יום וגם היא תלך בדרכי ותצטרף אלי בארץ חלומותינו. אך היא ממאנת להתנחם. חיוורון כיסה את פניה היפים והעדינים. היא מתהלכת כצל.

אמי, חיה פריידה ז"ל, דחפה אל תוך חפצי קמיע: ספר קטן ובו "תפילת הדרך". ידיה רעדו בהגישה לי זאת יחד עם שקיק התפילין שלי. היא מלמלה משהו חרש ורק בקושי שמעתיה אומרת: "זה יגן עליך, אתפלל לשלומך ובריאותך..."

לחצתי אותה חזק חזק ללבי וגופי רעד. לא מצאתי מלים לומר לה לברכת פרידה ורק בכיתי כילד קטן. נשקתיה וזו היתה נשיקתי האחרונה לאמי...

אבי, ר' פישל ז"ל, שם את ידיו על ראשי וברכני ברכת אבות לבנים, כמנהג יהודים בערב יום־הכיפורים. הדמעות שמו מחנק לגרונו, אך הוא התגבר, סיים את הברכה והוסיף: "בני, דרך קשה בחרת לך. אחיך יוסף יצא לפניך, ועכשיו אתה... אלוהים, שמור על בני..." ושוב פרצו דמעות מעיניו. בכיתי יחד עמו. אלוהים אדירים, מה קשתה הפרידה מבית אבא!

כגנבים בלילה

באחד מלילות אוגוסט 1934 יצאנו כגנבים בלילה מעיירתנו קולנה, אני, חיה'קה קויפמן וקובֶק אגרנינוק. וכלהקת ציפורים נודדות, העוזבות את קינן החם, יצאנו בכיוון ורשה.

העולים הבלתי־לגליים אליהו מרביד וקובק אגרנינוק בזלשצ'יקי.
די אומלעגאלע עולים אליהו מארוויד און קובעק אגראניענאק אין זאלעשטשיקי.

קבוצת חברים. א גרופע חברים.
אברהם סטפנר. אהרן קיקמן. שלום מלובני. ברק גורסקי. יהושע לובל. אברהם׳ל שקלניביץ׳.
חיים בורקובסקי. קובק אגרנינוק. אליהו מרביד. ברל קורנצקי.

את הדרך לוורשה עשינו במכונית־משא. המכונית היתה גדושה חבילות. כל אחד מאתנו הצטנף בפינתו, שקוע במחשבותיו על הבית וכל היקר לו שעזב מאחוריו.

בוורשה נאלצנו לחכות לסידורים נוספים להמשך הדרך. הימים מתמשכים ללא קץ, מצטרפים לשבועות, והנה אנו כבר חודש ימים בעיר הבירה והעניין אינו זז. מעט הכסף שהיה עמי אזל. גם מועד גיוסי לצבא הפולני מתקרב. ומי יודע מה עלול לקרות, אם לא אעזוב את פולין בזמן. אנו, קבוצת חלוצים, מנסים ״להרוג״ את הזמן. מסתובבים בחוצות העיר הגדולה ומתפעלים מיופייה.

לתדהמתנו אנו מגלים, כי כאן בוורשה, עניין העלייה הבלתי־ליגלית כלל איננו סוד. יהודים מדברים על כך בגלוי. הרעיון מלהיב צעירים ומבוגרים כאחד. רבים מחפשים דרך להצטרף אל קבוצות מעפילים.

הגיע היום המיוחל. אנו עולים על הרכבת, העומדת לקחתנו אל גבולה הדרומי של פולין. ובתחנת־הרכבת רעש והמולה. הפקידים המופתעים רצים מבוהלים הלוך וחזור. מעולם לא ראו קהל נוסעים רב כזה ברציף הצדדי. אך כשנודע להם, כי אלה יהודים העוזבים את פולין לצמיתות, הם מצטרפים לשמחה הכללית. להיפטר מכמה עשרות יהודים, הרי זו הזדמנות ראויה לציון. בדיקת הדרכונים נעשית בחיפזון ולמראית־עין בלבד. נבהלנו מפומביות זו, כי באורח רשמי אנו נוסעים לטיול בארצות אירופה, בתור סטודנטים שמטרתם לבקר באתרים ארכיאולוגיים.

לחיצות ידיים, נפנוף ממחטות לאות פרידה, הקטר משמיע שריקה חדה ומתמשכת והרכבת זזה. הלבבות הולמים בחוזקה בקצב שקשוק הגלגלים.

אחרון הפולנים בגבול הצ׳כי עושה תנועת־יד מהירה והרכבת עוזבת את אדמת פולין. נשמנו לרווחה. מכאן ואילך מצטרפים אלינו חלוצים מליטה, לטביה, גרמניה, אוסטריה והונגריה.

הורדנו את הוילונות בתאים מחשש עינא־בישא. אני מנסה להציץ בעד סדק צר על הנוף ההררי הנהדר. קרני־השמש חודרות מבעד מסך הוילונות. העייפות גוברת על ההתרגשות. מכונסים בתוך עצמנו ומסוגרים בתאים מנסים רובנו לחטוף תנומה תוך כדי נסיעה.

על סיפונה של ״וולוס״

לנמל וארנה שעל חוף הים־השחור הגענו בשעות הלילה המוקדמות. מול אחד הצריפים עוגנת האניה ״וולוס״, חלוצת אניות המעפילים בתולדות עלייה ב׳.

בנמל אנו מרגישים כאילו כבר הגענו למדינת היהודים. השפה המשותפת של החלוצים יוצאי ארצות־אירופה השונות היא עברית. והנה מקבלים את פנינו שליחים מארץ־ישראל, פעילי עלייה ב׳, ומובן שאתם מדברים עברית בלבד. השליחים עושים את מלאכתם בחיפזון. מאיצים בנו לעלות על סיפון האונייה, שעומדת להפליג עם בוקר אל חופי הארץ. בחצות הושלמה העלייה על האונייה. קרוב ל־430 איש, אחוזי התרגשות, מצטופפים על סיפון האונייה ומקשיבים בדריכות להוראותיהם האחרונות של השליחים.

למחרת, אור ליום ה־6 בספטמבר 1943, מרימה ״וולוס״ את העוגן. אחד השליחים הארצישראלים חוזר בסירה מהים הפתוח ובפיו בשורה, שהשלב הראשון של המבצע עבר בשלום.

שריקה חדה מחרישת־אוזניים, מארובת האונייה, מקפיצה אותנו לעמידת דום ושירת ״התקוה״ אדירה פורצת מפיותיהם של המעפילים ומבליעה את רעש המנועים. איש אינו שם־לב לגשם הדקיק, שהחל לרדת מהשמים המעוננים, ולים הסוער, המקבל את אונייתנו בפנים זועפות. העשן העולה מן הארובה משאיר אחריו שובל ערפל לבן על רקע השמים האפורים. החוף הולך ונעלם מעינינו ואנו מפנים את המבט לים הפתוח.

האונייה עושה רושם טוב. הריהוט, הסידורים הפנימיים, השירותים — הכול ממורק ומבריק. אני צועד על מרבד אדום, הפרוש על ריצפת הפרוזדור הארוך, שמוביל אל התאים. אני פותח דלת עץ משוכה בלקה מבריקה ונכנס אל תאי. אנחנו ארבעה חברים בתא. כל אחד מאתנו שם את חבילתו על איצטבת השינה שלו, המסודרות בשתי קומות זו מול זו. אני עולה על היצוע העליון ומנסה להרדם, אך השינה אינה באה לעפעפי הלאים — ההתרגשות רבה מדי.

רב־חובלה של ״וולוס״ הוא זאב־ים ותיק רודף הרפתקאות. מספרים עליו, שכאשר מזדמנת לו נסיעה ״כשרה״, הוא מתחמק ממנה בכל מיני אמתלאות. אין ראשו פנוי לתעודות, דרכונים וחתימות למיניהן. ים סוער מעולם אינו מרתיע אותו. להיפך, הוא שונא מים רגועים והפלגות ״חלקות״. הון רב צבר מהפלגות הברחה שונות. אך בשנים האחרונות כבר אינו נוהג להוביל בעצמו את אונייתו, כי בינתיים הזדקן, והוא מעדיף לנהל את

העיסקות על היבשה ולהפקיד את אונייתו בידי רב־חובל שכיר. אך משנודע לו טיבה של הפלגה זו, התלהב מהרעיון והצהיר שהפעם יוביל בעצמו את האונייה.

"וולוס" חותרת בנתיבי הים השחור, חורשת את הגלים הגבוהים בביטחה. אנו עוברים את מצרי הדרדנלים ומצב־הרוח הולך ומרקיע שחקים ככל שהאונייה מתקרבת אל מימי הים־התיכון, שעל חופו המזרחי משתרע החוף הנכסף.

ובינתיים הולך ומתגבש הווי של חיים בלב ים. הסיפון שייך לבעלי הנפש הרומנטית. אלה מבלים שם את מרבית שעות הלילה. אפילו הצינה אינה מבריחה אותם אל תוך התאים.

שעות היום עוברות עלינו בדאגה לפרטים הקטנים, אליהם לא היינו שמים־לב בימים כתיקונם. שרוך נעל, חתיכת סבון, ראי לגילוח נעשים מצרכים בעלי חשיבות עליונה. הכול לומדים להסתגל לתנאי החיים החדשים. אם אין ראי לגילוח, ממרקים יפה יפה צלחת מפח והיא משמשת כראי. אם אין נייר־כתיבה לרשום עליו את הרשמים הממלאים את הלב על גדותיו, עושים זאת על גבי הקרטון של קופסת סיגריות. המים המתוקים הם בחזקת מותרות. שומרים עליהם לשתיה בלבד. את הבגדים מכבסים במי־ים וגם להתרחץ אפשר במים המלוחים.

בשעות היום מציק החום, אולם בלילות אוחזת בנו צינה. במקום להתפשט לקראת השינה מתעטפים באפודות וצעיפים. אך בינתיים מודיעים לנו שיש להקטין את החבילות לקראת הירידה לחוף ולהיפטר מחפצים מיותרים. אני ממיין את חפצי עשרים פעם ביום וקשה לי להיפרד מכל פריט שאמי ארזה במו ידיה בחבילתי. באין ברירה אני מוותר על חפץ זה או אחר. תחילה קנו מאתנו המלחים את המלבושים המיותרים בכסף מלא, אחר כך הבינו שבלאו־הכי נצטרך להשאיר אותם באונייה והם ייהנו מן ההפקר. יש שאנו זורקים כל מיני דברים הימה והגלים טורפים ברעבתנות את השלל. לפעמים עטים על המציאה גם דגים מקפצים.

האונייה מתנדנדת בחוזקה על פני הים הזועף. אנו רצים מקצה אחד של הסיפון למשנהו כדי לשמור על שווי המשקל. גלי־הים מתרוממים עד גובה הסיפון ומתיזים עלינו סילוני מים מלוחים.

מול החוף

בתום השבוע השלישי להפלגה אנו מתקרבים לחופי הארץ. באופק מרצדים אורות, הנראים בעינינו כנרות חנוכה מרחפים באפלה. אם הכל ילך כשורה, מודיעים לנו, נרד הלילה אל החוף. האורות כובו, האניה שרויה באפלה מוחלטת.

אנחנו עומדים צפופים בטורים קטנים, זה אחר זה, וצרור החפצים על הגב. חלפו שעות מאז אנו עומדים על רגלינו ללא נוע. הרגלים "נרדמות" מחמת העמידה במקום. נשים אחדות מתעלפות מרוב התרגשות וצפיפות.

נהם גלי הים צורם את האוזניים, הרוח מיללת ומתישה את הכוחות. אני חושש שלא אחזיק מעמד, אם מצב זה יימשך עוד זמן מה.

בתוך האפלה אנו מבחינים בצלליותיהן של שתי סירות, המתקרבות אלינו מכיוון החוף. הסירות נאבקות עם הגלים הזועפים. הנה אנו רואים כבר בבירור דמויות־אדם יושבות בתוך הסירות, אלה בחורים מהארץ שבאו להורידנו לחוף. למראיהם פגה העייפות. הלבבות

פועמים בעוז ומזרימים את הדם באיברים הקפואים. שריקת סירת המטור, המושכת אחריה את שתי הסירות, גוברת על רעש הגלים ומצלצלת באוזנינו כמנגינה מופלאה.

לפתע משתתק המנוע של הסירה, הסירות ניתקות ממנה והגלים נחפזים לטרפן. מה קרה?! אנו שואלים בבהלה, מה קרה?!...

כחץ מקשת קופצים הבחורים מהסירות הימה ומתחילים לדחוף אותן, תוך כדי שחייה, אל דפנות האונייה. בידיהם ובגופם הרטוב עד לשד העצמות הם מקרבים את הסירות.

"מהר! מהר! קדימה!" — הם מאיצים בקבוצה הראשונה המיועדת להורדה. עוד הסירות מתרחקות מן האונייה עם המטען האנושי, למעלה מחמישים איש מבין המבוגרים והחולים שלהם ניתנה זכות הבכורה בירידה אל החוף, וסילוני אור ענקיים האירו את חשכת הלילה ובולשים אחר אונייתנו מן החוף. מרוב תדהמה נעלם הדיבור מפינו. איש מאתנו אינו מוציא הגה מפיו — הכל ברור: גילו אותנו!

רעש המנועים של "וולוס" מתפרץ לדומייה המעיקה. במהירות משגעת מתחילה האונייה לברוח ללב־ים. הזרקורים רודפים ובולשים אחרינו, אך ידיו המאומנות של רב החובל שלנו מובילות את אונייתנו בקצב מסחרר אל מחוץ למים הטריטוריאליים.

רק לפני שעה קלה היה החוף הנכסף כה קרוב אלינו ועתה אנו חוזרים אל הבלתי־נודע, אל מרחבי הים הזועפים, שגם הם אינם רוצים בנו. רק לפני שעה קלה ראינו את אחינו הנועזים נאבקים עם גלי הים ובאים לקבלנו ולהורידנו אל חוף מבטחים, ועתה הם רחוקים מאתנו ואנו מתרחקים והולכים מהם. האם נשוב לראותם? האם עוד תדרוך כף רגלנו אי־פעם על אדמת המולדת? הספקות מכרסמים בלב, הכאב על הכשלון צורב עד דמעות. אך יחד עם זאת גוברת ההחלטה להמשיך ולחתור אל החוף הנכסף, לפרוץ את ההסגר על אף הכול!

בלומע גורן־מאַלאָוואַני / תל־אביב

ערב דער מלחמה

איך געדענק אודנזער היים ווען איך בין נאָך געווען גאַנץ קליין.

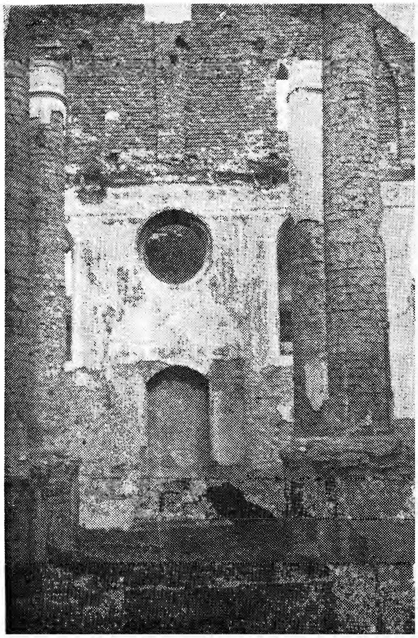
ווען די ייִדן האָבן באַקומען די באַלפור־דעקלאַראַציע און ארץ־ישראל איז אַרויף אויפן טאָג־אָרדענונג, האָט אונדזער שטעטל קאָלנע גענומען אויפלעבן. עס האָבן זיך גענומען שאַפן אָרגאַניזאַציעס, און דאָס האָט נישט אויסגעמיטן אויך אונדזער שטוב.

מײַן ברודער מאָטעס איז געווען אַן אַלגעמיינער ציוניסט. אין 1918 האָט ער פאַרלאָזט די היים צוליבן מיליטער־דינסט, און אַוועק קיין דײַטשלאַנד.

די שוועסטער פייגל איז געווען אין „השומר הצעיר". איר ראש קבוצה איז געווען יצחק־משה ווײַנצימער. מאיר־דוד איז געווען אַ חבר אין פועלי־ציון, איך אין דער חלוצישער באַוועגונג, און שלום אין „השומר הצעיר".

בית־הכנסת השרוף. די פארברענטע שול.

פינת ארון־הקודש בבית־הכנסת השרוף.
דאס ווינקל פון ארון־קודש אין די פארברענטע שול.

אין יאָר 1932 איז אויסגעבראָכן אין אַ געוויסן טאָג אַ גרויסע שריפה אין קאָלנע, וואָס האָט ארומגענומען דעם גאַנצן יידישן קוואַרטאַל. איך געדענק ווי דער טאַטע מיט מאיר־דודן זענען געלאָפן ראַטעווען דעם פעטער אָלעך, נאָך דעם צו יוסף הורוויץ דעם דאָזאָר, וועלכער האָט געוווינט נעבן דער שול. אין אַ געוויסן מאָמענט האָט גענומען ברענען די שול. עס ברענט שוין אַלץ אינעווייניק. דורך די פענסטער רייַסן זיך אַרויס צונגען פלאַמען געמישט מיט ברענעדיקע בלעטער פון ספרים. אויך דאָס שטיבל ווו דער טאַטע איז געווען גבאי האָט גענומען ברענען. דער טאַטע האָט לאַנג נישט געטראַכט, זיך אַרייַנגעריסן אין שטיבל און אַרויסגעראַטעוועט די ספרי־תורות מיט אַ גאָבעלין. ער איז געקומען צולויפן מיט דעם אַהיים און ארייינגעשטעלט אַלעס אין דער קל״ידער־שאַנק.

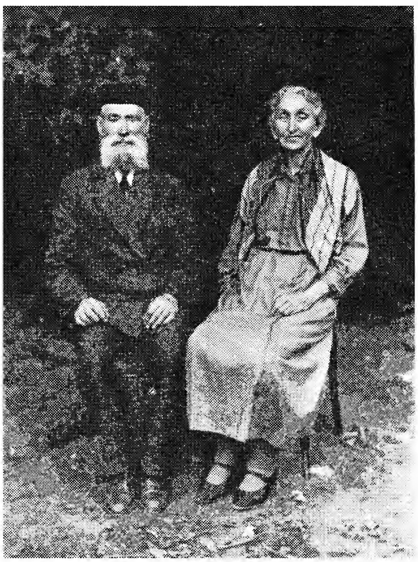
אויך שלום איז געלאָפן ראַטעווען זייַן לאָקאַל פון "השומר הצעיר", וועלכער איז געשטאַנען אין פלאַמען. ער האָט געראַטעוועט די פאָן, זי געבראַכט אַהיים און אַרייַנגעשטעלט אין קליידער־שאַנק.

אין אַ צייַט אַרום, גייט דער טאַטע אָנקוקן די ספר־תורה און דערזעט די פאָן. זי איז דאָך אָבער טרייף! ווי קומט זי צו זייַן צוזאַמען מיט אַזאַ הייליקע זאַך? אַ פאָן וואָס ווערט געטראָגן דורך סראָלי־פאני (ישראל בורשטין) מיט זייַן אַרמיי, און דווקא שבת, ווען יידן גייען דאַוונען אין שול אָדער פון דאַוונען?!

דער טאַטע ווענדעט זיך צו דער מאַמען, זי זאָל זאָפאָרט אַרויסנעמען די פאָן.

אונדזער מאַמע איז געווען זייער אַ קלוגע פרוי און ענטפערט אים אויפן אָרט: „הער סרולטשע, אין שטוב געפינט זיך נאָך אַ פאָן, אַ ווײַס־רויטע, טאַקע אַ גויִישע פאָן, און מיר מוזן זי נוצן און אויפהענגען ווען עס פאַלט אויס אַ גויִישער יום־טוב. אָבער די דאָזיקע פאָן איז דאָך אונדזערע, אַ ריין יידישע בלוי־ווײַסע, מיט אַ שײנעם מגן־דוד אויסגענייט און מיט לשון־קודש אותיות! דו ווערסט זען, אַז די קינדער וואָס טראָגן די פאָן, אָדער אַן אַנדער פאָרעם פאָן, וועלן אונדז בויען אונדזער לאַנד ארץ־ישראל. און אַז דער אין הימל וועט וועלן, וועלן מיר נאָך זוכה זײַן צו קומען קיין ארץ־ישראל. און דו ווערסטו דאָרט זאָגן „לשנה הבאה בירושלים הבנויה".

דער טאַטע האָט דאָס אויסגעהערט, געבליבן רויִק אייניקע מינוטן און דאַן געזאָגט גאַנץ שטיל: „אָ, דו אַלטע שומר־הצעירניצע!" מיט דעם האָט זיך די פרשה געענדיקט און ביידע הייליקײַטן האָבן זיך געפונען אין דערזעלבער שאַפע.

שרה וישראל מלובני

צווייִ באַגעגענישן

אָנהויב יאָר 1938 האָבן זיך די גויִישע „פּיקעטניקעס" באַוויזן אויף דער יידישער גאַס אין קאָלנע אין זייער פולער פּרעכקייט און רשעות.

דער אַנטיסעמיטיזם האָט געבושעוועט פרײַ און אָן שטערונגען און דאָס יידיש לעבן איז געוואָרן הפקר.

די צאָל גויִישע געשעפטן האָט זיך געמערט און דער באָיקאָט קעגן יידן איז געוואָרן בײַ זיי אַ אידעאַל.

די נעכטיקע ייִדן־פּרײַנט האָבן זיך שנעל איבערגעוואָרפן אין די רייען פון די כוליגאַנישע פּיקעטניקעס, וועלכע האָבן אָנגעהויבן זיך אָרגאַניזירן אין מיליטערישע פאָרמאַציעס, אָנגעטאָן אין ספּעציעלע מונדירן און שוואַרצע בערעטן.

קעגנאיבער זייער חוצפּה׳דיקער באַציאונג צו דער ייִדישער באַפעלקערונג, טעראָר דראָאונגען און זייערע איבונגען פאַר צוגרייטן טעראָר און פּאָגראָמען, האָט די ייִדישע באַפעלקערונג אין קאָלנע אָנגעפאַנגען לעבן אומרויִיק. דער פּחד איז געווען גרויס, און דאָס טאָג־טעגליכע לעבן איז געוואָרן פאַרבונדן מיט סכּנות.

באַזונדערס שווער זענען געווען די נאַכט־שעהן. דאַן פלעגן ייִדן שנעל פאַרמאַכן טיר און פענסטער אויף אײַזערנע ריגלען און איינער האָט דעם צווייטן געווונשן, אַז מען זאָל מאָרגן זוכה זײַן זיך צו טרעפן לעבעדיק און געזונט.

אַזוי האָט אויסגעזען דאָס ייִדיש לעבן טאָג־טעגליך. און ווען דער פרימאָרגן האָט זיך באַוויזן מיט זײַנע ליכטיקע שטראַלן, האָב איך געגלויבט אַז דער קומענדיקער טאָג וועט זיין פיל בעסער און גליקליכער ווי דער פאַרגאַנגענער.

כ׳בין הײַנטיקע נאַכט נישט גוט געשלאָפן. גאַנץ פרי, דער טאַטע קומט פון דאַווענען, און איך פרעג אים: „נו, ווי איז דורך די נאַכט?״ דער טאַטע ענטפערט מיט אַן אומעט, אַז בײַ די קאָלינסקי׳ס האָט מען אַרײַנגעוואָרפן דורכן פענסטער אַ בירפלאַש, און בײַ רובינ־שטיין אין סקלאַד־אַפּטעטשני האָט מען אויסגעהאַקט דעם שויפענסטער.

כ׳האָב באַשלאָסן צו פאָרן צו מײַן שוועסטער פייגל אין פיאַנטניצע, ביי לאָמזשע, אויף אייניקע טעג, כּדי צו באַרויִקן די נערוון און טוישן די אַטמאָספער. איך בין דאָ בײַ זיי אין געוועלב. עס קומט אַרײַן אַן אַלטע קריסטין קויפן אַביסל שפּײַז־אַרטיקלען. פּלוצלונג רײַסט זיך אַריין אַ גרופּע צעווילדעוועטע כוליגאַנעס. בראש פון דער גרופּע איז געווען דער קאָלנער שגץ און שרץ אַנטאָנאָוויטש.

פייגל מלובני עם קבוצת חברות. פייגל מאלאוואני מיט חברות.
חיה לובל. פייגה־רחל חטקביץ׳. פייגה־ליבה אולך. קיימוביץ׳. פייגל מלובני.

אַ פלאַם פייער האָט זיך אָנגעצונדן אין מיין פּנים. מיר האָבן זיך ביידע אָנגעטראָפן מיט ברענענדיקע אויגן און געשוויגן, בלויז זיך אָנגעקוקט, נאָכדעם האָט ער זיך צוריקגעצויגן. פילייכט פאַר חרפּה?

דער גורל האָט געוואָלט אַז אין יאָר 1942 זאָל דער זעלבער אַנטאָנאָוויטש קומען קיין ארץ־ישראל אַלס פּוילישער פּליט, אַ היימלאָזער און צעבראָכענער. ווייט פון זיין היים. בלויז אַ זעלנער פון דער וואַנדערנדיקער אַנדערס־אַרמיי, און דאָסמאָל אין אַנדערע, ערגערע אומשטענדן.

דאָסמאָל האָבן זיך ווידעראַמאָל געטראָפן אונדזערע אויגן, אָבער אויף אַן אַנדער אופן. און מיין תּפילה איז געווען אין ארץ: גאָט פון נקמה! זאָל פאַלן דיין שרעק אויף די קעפּ פון די אַמאָליקע און הייַנטיקע רוצחים!

1938 ערב ימים־נוראים

די שטימונג ביי אונדז ייִדן איז גאָרנישט געהויבן, גאָרנישט אַזוי ווי עס דאַרף זיין ערב יום־טוב. דאָס האַרץ זאָגט נישט גוטעס. עס לאָזט מיר נישט אָפּ דער געדאַנק, אַז עפּעס וועט געשען מיט מיין טאַטן, נישט קיין גוטס. איך נעם אים נאָכגיין און קוק אויף אים מיט רחמנות און האָב מורא דאָס צו דערציילן דער מאַמען. איך זע דעם טאַטן פאַרגאָסן מיט בלוט און קען זיך גאָר פון דעם נישט באַפרייַען.

געווען איז דאָס איין טאָג נאָך יום־כּיפּור, אַ דאָנערשטיק, אַ יריד טאָג. מענטשן האָבן געזאָגט אַז דער יריד וועט דורכגיין בשלום... די אָרטיקע פּאָליציי האָט באַשלאָסן אַנצונעמען ספּעציעלע מיטלען קעגן די צעווילדעוועטע פּיקעטניקעס און סתּם־רויבערס.

די צייַט איז געווען צווישן מנחה און מעריב. און אַזוי ווי דער שטייגער איז געווען, גייט דער טאַטע דאַוונען מנחה אין בית־המדרש. און מיינע געדאַנקען זענען מיטן טאַטן.

אין דעם הער איך אַ גרויסן טומל, אַ לויפעריי, געשרייען. איך קוק אַרויס דורכן פענסטער. ייִדן לויפן צעשראָקענע, פאַרפּלאָנטעטע, מיט טרערן אין די אויגן. פּלוצלונג דערזע איך ווי מען פירט מיין טאַטן אונטער די הענט, די פּיס הענגען אים נאָך, דער קאָפּ אַראָפּגעפאַלן אויפן ברוסט.

איך גיב איבער דער מאַמען וואָס כ׳האָב געזען און לויף אין דער ריכטונג צום גרויסן הונדערטקעפּיקן עולם. איך פרעג וואָס איז געשען מיט מיין טאַטן. איך באַקום נישט קיין ענטפער. נאָכדעם האָט ווער אַרויסגעמורמלט, אַז אַ גוי האָט דעם טאַטן דורכגעשניטן דעם האַלדז. איך לויף צו ד״ר כּהן. דער טאַטע ליגט אויפן טיש אין אַ שרעקליכן צושטאַנד. דאָס בלוט האָט געשפּריצט ביזן סופיט. דער דאָקטאָר האָט אים געגעבן די ערשטע הילף און אין אַ שווערן צושטאַנד האָב איך אים געפירט קיין לאָמזשע צום ד״ר מענקעס, וועלכער האָט דעם טאַטן אָפּערירט. אויך ד״ר מענקעס האָט מיר געזאָגט אַז דער צושטאַנד פון טאַטן איז זייער אַ שווערער. עס זענען געווען ביי אים איינגעשניטן די אָדערן, די שטים־סטרונעס, דער גאָרגל. אַכט סענטימעטער איז געווען די לענג פון שניט און דריי סענטימעטער די טיף. דער טאַטע האָט געבעטן הילף, אָבער מיר האָבן נישט געהערט, ווייל די שטים־סטרונעס זענען געווען צעשניטן. אויך דאָס עסן איז אַרויס צוריק דורכן שניט.

איך האָב אים געפירט קיין וואַרשע אין ד״ר גאָלדשטיין׳ס פּריוואַט־קליניק אויף ווילטשע גאַס. ער איז געווען איינער פון די בעסטע דאָקטוירים אין וואַרשע אין יענער צייַט.

אַ גאַר לאַנגע צײַט האָט מײַן טאַטע נישט געקאָנט רעדן. נאָר דורך זײַן שרײַבן האָב איך געוווּסט און פאַרשטאַנען זײַנע פאַרלאַנגען און באַדערפענישן.

מיר האָבן אָנגעגעבן דעם גוי דעם רוצח אין געריכט. אונדזער אַדוואָקאַט איז געווען מולע גאָלדבערג׳ס זון משה׳קע.

דער רוצח האָט געטענה׳ט אַז ייִדן זענען אים באַפאַלן, און ער האָט זיך געדאַרפט פאַרטיידיקן קעגן די ייִדן יענעם דאָנערשטיק.

די „אָרענטליכע״ ריכטער פון פוילישן מאַיעסטאַט און גערעכטיקייט האָבן מסכּים געווען מיט די עדות, וואָס זענען געקומען אין לאָמזשע עדות זאָגן לטובת דעם רוצח. זיי האָבן אים פאַרמשפּט בלויז אויף 8 מאָנאַט אַרעסט. דער פאַל מיט מײַן טאַטן און דער משפּט האָבן אַרויסגערופן אַ גרויסן טומל אין דער פּרעסע און אין דער עפנטליכקייט. טאָג און נאַכט בין איך געזעסן בײַ מײַן טאַטנס קראַנקן־בעט, ביז די ווייטיקן זענען פאַרביי און די ווונדן האָבן זיך פאַרהיילט.

1939 — ערב מלחמה

די לאַגע אין קאָלנע איז געווען אַן אָנגעצויגענע און געשפּאַנטע ביז גאָר. אויף דער ייִדישער גאַס איז אַ שטענדיקער געראַנגל און קאַמף פאַר לעבן און עקזיסטענץ, פאַר פיזישער עקזיסטענץ ממש.

למחרת יום־הכיפורים (1938) חתכו חוליגנים את גרונו של ר׳ ישראל מלוכני. לידו בתו בלומה.
אויף מארגן נאך יום־כיפור (1938) האבן כוליגאנעם דורכגעשניטן ר׳ ישראל מאלאוואני דעם האלדז.
נעבן אים זיין טאכטער בלומע.

פון אַ גרויסער רוישיקער משפחה זענען מיר איצט געבליבן צוויי קינדער אין דערהיים. די איבעריקע זענען אוועק, יעדער אין זיין נעסט און זײַן ווינקל.

די עלטערן האָבן געפּאָדערט פון אונדז מיר זאָלן פאָרן מיט דער עליה ב׳. איך האָב בשום אופן נישט געקאָנט מספּים זײַן מיטן געדאַנק, אַז אין אַזאַ לאַגע ווי מײַנע עלטערן געפינען זיך, זאָל איך זיי פאַרלאָזן און אַוועקגיין אין דער גרויסער וועלט.

כ׳האָב דאָס געהאַלטן פאַר אַ גרויסן אומזין. די לופט וואָס מיר האָבן געאָטעמט איז געווען אָנגעזאַפּט מיט מלחמה. די גויים פּראָוואָצירן יעדן טאָג פאַרשידענע געשעענישן. אין אַזאַ אַטמאָספער איז געווען אומעגלעך זיך צו ענטשליסן. אָבער מײַנע עלטערן זענען געווען קאַטעגאָריש בײַ דער מיינונג, אַז מיר דאַרפן אַנטלויפן פון דעם גיהינום.

און אַזוי איז געווען. מײַנע עלטערן האָבן געטאָן אַלץ וואָס זיי האָבן געקאָנט, אַז איך און מײַן ברודער שלום זאָלן פאַרלאָזן וואָס שנעלער אונדזער שטעטל קאָלנע.

מיט טרערן אין די אויגן האָבן מיר זיך אָפּגעריסן פון זיי אויף אייביק און מער נישט געזען אונדזערע טײַערע טאַטע־מאַמע און אַוועק אין דער ריכטונג פון ארץ־ישראל, דעם 15טן מאי 1939, מיט דער אומלעגאַלער שיף „קאָלאָראַדאָ־פּאַנאַמאַ״.

ווי אַזוי די רײַזע איז דורך, איז אַ קאַפּיטל פאַר זיך. ווען מיר זענען געקומען אין לאַנד, זענען שוין דאָ געווען מײַנע ברידער מאָטעס מיט זײַן משפחה און מאיר־דוד. מײַן ברודער בערטשע איז אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע אין יאָר 1921, און געפינט זיך דאָרט ביזן הײַנטיקן טאָג.

צוזאַמען מיט מײַנע טײַערע עלטערן זענען אומגעקומען מײַנע צוויי שוועסטער: אַסנע, די עלטסטע שוועסטער מיט איר מאַן בערל־לייבל און דרײַ קינדער — שמואליק, שיינעלע און יהודית; מײַן שוועסטער פייגל מיט איר מאַן שמואל כ״ץ און איינציק זונעלע אַברהמלע.

זבולון קורנצקי / תל־אביב

נעורים בקולנה

ימי נעורי הם כימיהם של שאר בני־גילי בקולנה שבין שתי מלחמות העולם.

את חינוכי קיבלתי בבית־הספר של גדליהו אלליע. הוא הרביץ תורה, גמרא, חשבון, היסטוריה, תנ״ך בעל־פה (לאו דווקא כעונש). היתה זו דמות של רואה־ואינו־נראה. ״גם בחטוטרת יש לי עיניים״, היתה אמרה שגורה בפיו אל התלמידים. ואוי ואבוי היה ל״ישבן״ של תלמיד, אשר ידו של מורה זה השיגה אותו. בשל הפחד פן ניפול בידיו, שרר בכיתה משטר של משמעת וסדר. דרך המוסד החינוכי הזה עברו מאות ואולי אלפים של בני קולנה, שאין להתבייש בהם כיום בכל מקום בו הם נמצאים. לפי דעתי, הרי זה בזכות ה״סמינר״ הזה של גדליהו אלליע.

כאשר התבגרתי ועברתי את גיל הבר־מצוה, הצטרפתי למקהלה של החזן הולר (אשר היגר כעבור כמה שנים לאנגליה). היתה זו מקהלה של חובבים, צעירים ומבוגרים, ששרו במקהלה כמתנדבים. אך זו היתה מקהלה מאומנת כהלכה ושמה הלך לפניה. בהופעות של

חג או שבת־מברכין היה בית־הכנסת מתמלא לשמוע אל הרינה ואל התפילה. גם אפיקורסים מז׳שבעים, ואפילו נוצרים מן האינטליגנציה, היו נכנסים לשמוע אותנו. המקהלה החזיקה מעמד כמה שנים.

בית־הכנסת ובית־המדרש היו מקום מיפגש — גם מחוץ לתפילה — לכל שכבות הציבור. כל החיים החברתיים התנהלו שם, אך מבלי לחלל את הקודש. לא משו מזכרוני גם ערבי החורף בבית המדרש, עת היו מתאספים חוגים של לומדי תורה וגמרא, בהנהלת ר׳ ברקה (דב) מלצ׳רסקי ור׳ זאב רמבה זכרונם לברכה.

השוק השרוף בשנת 1932. דער מארק נאך דער שריפה אין 1932.

ביום קיץ אחד בשנת 1932 פרצה הדליקה הגדולה המפורסמת, אשר נמשכה יומיים. פעולות־ההצלה היו אז חלשות. רגלי כשלו מרוב עומס, מנשיאת מטלטלין להצלה ומהגשת עזרה לכיבוי השריפה. הרוח החזקה העבירה ניצוצות ממקום למקום, והאש התפשטה בכל הכיוונים ואכלה את הכל. רוב התושבים נהיו מחוסרי גג ונשארו בלי פרנסה. השוק המרכזי היה המקום הבטוח היחיד נגד האש, והוא התמלא עד אפס מקום. האסון פקד כשבעים אחוז של האוכלוסיה. נפגע הפרט וגם הכלל. אף שני בתי־התפילה — בית הכנסת ובית־המדרש עלו בלהבות.

עברו שנים אחדות והעיירה קיבלה פנים חדשות על־ידי מיבנים חדשים. ענף הבניין שגשג מאוד. עקב שגשוג זה הגיע לעיירה קיבוץ של תנועת ״החלוץ״ וכמה עשרות בחורים ובחורות השתקעו במקום ל״הכשרה״. הם ביצעו כל מיני עבודות, שאליהם הוזמנו, אפילו כחוטבי עצים. הפועלים הנוצרים לא ראו בעין יפה את חדירתם של הקיבוצניקים היהודים לתחומים שלהם והחלו לאיים עליהם.

האנטישמיות והשנאה ליהודים שבכל ערי פולין הגיעו כמגפה גם לעירנו. הפולנים ארגנו חרם על החנויות היהודיות. צעקו ״יהודים לפלשתינה!״ והאנדקים הצעירים הפליאו מכותיהם בכל הזדמנות. הנוער הקולנאי החל להרגיש מיום ליום יותר, כי הקרקע בוערת מתחת לרגליהם. כל אחד חיפש אפשרויות של הגירה. העזיבה גברה מיום ליום, בראות כל אחד שלא רק עתיד אין לו, אלא שגם בהווה נעשים החיים קשים מנשוא.

נזכר אני במקרה אופייני לימים ההם, מקרה שהייתי מעורב בו אישית. היה זה באחד מימי־המנוחה הנוצריים, יום ראשון בשבוע לפנות ערב. הרחוב היה מלא מטיילים. כמה

אחרי השריפה, ליד מכשירי־הכיבוי. נאך דער שריפה, ביי די לעש־מכשירים.
לאה הורביץ. משה׳ל שקלניביץ׳. מאלי אבקביץ׳. אברהם׳ל שקלניביץ׳. מרים־רשקה מושקובסקי־אבקביץ׳. משה־זלמן סוסנוביץ׳. גניה בורשטיין־אבקביץ׳. דויד אבקביץ׳. רוזה אבקביץ׳.

חוליגאנים נטפלו למורה גדליהו אלליע המסכן. דחפוהו, היכוהו והפילוהו ארצה. במקרה עברנו אני וחברי יצחק שקלניביץ במקום והבחנתי בפגיעת הפורעים במורה. מבלי לחשוב הרבה, הרמתי מקל גמיש שהיה בידי והלמתי בו בראשו של אחד ה״שקצים״ והסתלקתי. זה היה שונא־ישראל ידוע, שעבד בשעתו בדואר. מייד למחרת הגיע לאוזני, כי הכנופיה החליטה לחסל אותי בכל מחיר. יום־יום קיבלתי דיווח על המתרחש בקרב הכנופיה הנוצרית הזאת (המדווח היה אחד מחבריה, שהייתי נותן־עבודה שלו). כאשר נרגעו במקצת הרוחות, פתחתי במשא־ומתן להתפייסות. חלף זמן רב עד שהגיעה הסכמתו. ביום א׳ אחד התאספנו, אני וחברי יצחק וכעשרה מהחוליגנים הפולנים שבעיירה בבית המרזח של אנטונוביץ׳, והזמנתי שתייה ואכילה ביד רחבה. אחרי הודעתי, שלא אני הוא שהרבצתי בו, וכי מפאת האפילה ששררה באותו ערב, הוא לא הבחין מי הנחית עליו את המכה, הניחו לי ליהנות מן הספק והתחלנו לשתות ״לחיים״. אמון רב לא נתתי בהם. התייחסתי בחשדנות כלפי האורחים הללו. כל בקבוק ריק הורדתי מייד מן השולחן. כולם שתו, ואני את כוסיתי שפכתי מאחורי, כך שיכולתי להיות מוכן לכל מצב העלול להיווצר. ליתר בטחון, הייתי מצויד גם באגרופן בכיס. למזלי הטוב הסתיימה הארוחה בשקט, לפי התכנית, ואני שילמתי את כל ההוצאות של סעודת־הסליחה.

כעבור זמן מה נודע לי, כי אף־על־פי־כן לא נרגע החוליגאן המתפרע ההוא והוא מוסיף לעקוב אחרי.

נסיבות אלו הביאוני על האנייה בשנת 1935 בדרך לנמל יפו.

ד״ר פישל הורביץ

שטילקייט פאַרן שטורעם

קאָזיאַל — אויגוסט 1939

ס׳איז אַ הייסער און פײַנער זומער. לײַטן געדענקען נישט אַזאַ שיינעם זומער זינט יאָרן. קיין קליינע כמאַרקע נישט צו געפינען אויפן הימל. כ׳בין אָנגעקומען מיט מײַן פרוי בראָניע ז״ל אויף אַ קורצן און פאַרדינטן זומער־אורלויב צו מײַן שוועסטער רבקה און שוואָגער נאָסקע קיין קאָזיאַל, כּדי צו פאַרברייניגען צוזאַמען און געניסן פון דער שיינקייט פון דעם דאַטשע־פּלאַץ.

פאַר מיר איז קאָזיאַל געווען נאָך פון דער צײַט פון מײַנע קינדער־יאָרן דער שענסטער ווינקל אויף דער וועלט. ס׳האָט נישט עקזיסטירט אין מײַנע אויגן קיין שענערער וואַלד ווי דער קאָזיאַלער וואַלד, קיין מער זויבערער טײַך ווי די שטראָמיקע און שפּרודלדיקע פּיסאַ, וועלכע האָט כּמעט יעדן זומער צוגענומען אַ קרבן פון די דאַטשניקעס וואָס האָבן זיך דאָ געבאָדן.

ס׳האָבן נישט עקזיסטירט קיין שענערע ווינקלעך, ווי דער ווינקל צווישן לובאַ׳ס און שניעגאָצקי׳ס פּענסיאָנאַטן, די בערגלעך בײַם טײַך און דער הילצערנער בריק וואָס האָט פאַראייניקט ביידע טיילן פון דאָרף אויף די צוויי ברעגעס פון טײַך. פון דעם בריק פלעגן מוטיקע חבר׳ה שפּרינגען אין טײַך. דאָ איז אויך געווען דער גרענעץ צווישן צוויי וועלטן, צוויי שיכטן: אין דעם פּוילישן פּענסיאָנאַט פון דעם האַלב־באַנקראָטירטן פּריץ שניעגאָצקי האָט זיך קאָנצענטרירט די פּוילישע אַריסטאָקראַטיע און אינטעליגענץ. דאָ האָט געהערשט אַן אַטמאָספער פון האַלב־פעאָדאַלן פּוילן — ס׳האָבן זיך דאָ געדרייט פאַראַרעמטע שליאַכטע מיט זייערע אָנגעבלאָזענע שטאָלצע פּאַניעס. פּוילישע אינטעליגענץ און אָנגעשטעלטע וועלכע האָבן זיך אויסגעלעבט אין נחת אין דעם פּריציש קליינעם שניעגאָצקי הויף און געטרוימט וועגן שידוכים פאַר זייערע טעכטער מיט יחוסדיקע פּריצים, פּוילישע שטאָלצע אָפיצירן און פּוילישע סטודענטן.

פאַרשטענדליך אַז דער פּענסיאָנאַט איז געווען יודן־ריין. פון צײַט צו צײַט פלעגט זיך דאָ באַווײַזן אַ האַלב־אַסימילירטער ייִד, ווי דער קאָלנער ד״ר כּהן, און זעלטן אויך סנאָבן פון לאָמזשע, וואָס האָבן געדאַרפט אָנלעגן שטאַרקע מי כּדי זיך אַרײַנצוקריגן דאָרטן.

אין די אָוונטן פלעגן זיך דערטראָגן פון דאָרטן די קלאַנגען פון וואַלצן און טאַנגאָס. ייִדישע בחורים און מיידלעך פלעגן זיך אַרײַנגנבענען אין דעם הויף און מיט בלישטשענדיקע אויגן פול מיט קנאה נאָכקוקן ווי די פּוילישע גראָטעסקע אָפיצירן קלאַפּן מיט די שפּאָרן און קושן די הענט פון זייערע פּאַרטנערינס צום טאַנץ.

דער ייִדישער צניעותדיקער לובאַ׳ס פּענסיאָנאַט איז געשטאַנען אָן אַ זײַט פֿון װעג קיין קאָלנע. ס׳האָבן זיך פֿון דאָרט דערטראָגן ריחות פֿון געשמאַקע ייִדישע פּאָטראַװעס. פֿון צײַט צו צײַט האָט זיך געלאָזט הערן אַ קלאַנג פֿון אַ גראַמאָפֿאָן אָדער ראַדיאָ. דאָס איז געװען אַ באַשײדענע הילצערנע געבײַדע מיט קלײנע צימערלעך און אַ קלײנעם עס־צימערל. דאָ זענען געקומען זיך ערהוילן ייִדישע פֿאַרמעגליכערע סוחרים פֿון קאָלנע, לאָמזשע און אומגעגענט.

קייטנים דגים בנהר פיסא. דאטשניקעס כאפן פיש אין טייך פיסא.

די װײניקער פֿאַרמעגליכע סוחרים פֿלעגן אײַנשטײן אין די פּויערשע כאַטעס, צװינגענדיק דורך דעם די פּויערים־פֿאַמיליעס צו לעבן אין שײַערן אָדער שטעלער פֿון בהמות. די פֿליגן און אַנדערע אינזעקטן פֿלעגן בײַסן און נישט לאָזן צומאַכן אַן אויג. נישט קײן װוּנדער אַז ייִדן פֿלעגן װעלן בעסער פֿאַרברײנגען די צײַט ליגענדיק אין די האַמאַקעס. די פֿרישע געזונטע לופֿט אין װאַלד פֿלעגט ממש פֿאַרשיכּורן מיט איר שאַרפֿקײט פֿון זשיװיצע.

יוגנט פֿלעגט בעסער זיך לאָזן צו די פּלאַזשעס, צו דער קלײנער אָדער גרױסער פּלאַזשע,

קבוצת קייטנים. א גרופע דאטשניקעס.
איצ'ה שקלניביץ'. מילק ליכטנשטיין. רבצ'ה שקלניביץ'. חיים קיימן. מאיר ליכטנשטיין.
שמחה שקלניביץ' ואחרים.

שווימען אין טײַך און ברענען זיך אויף דער זון. די קליינע פּלאַזשע האָט ממש געגרענעצט מיטן וואלד און מ'האָט דאָרט געהאַט אַ טאָפּלטע הנאה.

כ'ליג מיך אַזוי אין אַ זומערדיקן פאַרמיטאָג אויף דער קליינער פּלאַזשע, מיט האַלב־צוגעמאַכטע אויגן, און טראַכט. די געדאַנקען יאָגן איינע די אַנדערע. אַרום מיר טראָגן זיך די פריילעכע קולות פון שווימענדיקע יוגנט. עס בלישטשען אין זון־ליכט די אָפּ־געברענטע לײַבער. באַזונדערס באַוואונדער איך דעם מוסקולירטן קערפּער פון אברהמ'י קאָרנעצקי, וועלכער איז געווען באַקאַנט מיט זײַן גבורה און פלינקייט. ער איז געווען דער איינציקער וואָס האָט זיך געחברט מיט שקצים. לעצטנס האָבן זיי אים פאַרטריבן פון זיך. ליגנדיק אַזוי קלער איך: וואָס וואַרט אָפּ דעם יוגנטליכן דור? עס פילט זיך אין דער לופט ווי אַן אָנקום פון אַ שטורעם.

מײַן שוועסטער רבקה האָט מיר דערציילט וועגן אומרועען און פּאָגראָמען וואָס קומען פאָר אויף די ירידים. פּוילישע כוליגאַנעס לאָזן נישט צו ייִדן האַנדלען און פאַרקויפן די פויערים זייער סחורה. מען וואַרפט אום סטראַגאַנעס און מען צעשלאָגט ביז בלוט די אָרעמע הענדלער.

ווי וועט אויסזען מײַן אייגענער גורל אין דער אומזיכערער אַטמאָספער? היטלער דראָט מיט קריג דער פרײַער וועלט, און צו אַלעם ערשטן דעם ייִדישן פאָלק וועמען ער האָט שוין דערקלערט קריג.

פלוצלונג קומט צולויפן אַ פּוילישער שייגעץ מיט אַ געשריי אַז עס ברענט שניעגאָצקי׳ס פּענסיאָנאַט. מיר כאַפּן שנעל אַרויף אויף זיך די קליידער און לויפן אין דער ריכטונג פון די פּענסיאָנאַטן. צוקומענדיק צו דעם יידישן פּענסיאָנאַט זעען מיר אַז יידישע יונגעלײַט שטייען מיט באַזונדער זויערע מינעס. מיר רופן זיי צו גיין מיט אונדז ראַטעווען און לעשן די שריפה. „איר האָט נישט וואָס צו גיין,״ רופן זיי זיך אָפּ. „מיר זענען שוין געווען, און מען האָט אונדז נישט צוגעלאָזט. די פּוילישע דאַטשניקעס האָבן אונדז פאַרטריבן און געשריען: ,ווי בעדואיני, וואָן דאָ פּאַלעסטיני!״

דער גן־עדן אין קאָזיאַל האָט אָבער לאַנג נישט געקאָנט דויערן. איי ניקע טעג האָט מען נאָך געקאָנט געניסן פון וויגן זיך אויף לאָדקעס און קאַיאַקעס, פון פרימאָרגנדיקן טובלען זיך אין טײַכל בײַ דעם שוואַכן אויפגייענדיקן זונען־שײַן.

אַן אומדערוואַרטע ידיעה וועגן מײַן אָנקל פון סטאַוויסק, וועגן זײַן קראַנקייט, האָט מיך געצווונגען צו פאַרענדיקן מײַן אורלויב. עס איז געווען נויטיק, לויט דעם בריוו וואָס כ׳האָב באַקומען, צו פאָרן מיט דעם קראַנקן קיין וואַרשע צו פּראָפעסאָרן אויף אַ קאָנסיליום.

קייטנים בקוזיול בפנסיון של ליובה רוזנבוים וריקל לפצ׳ינסקי.
דאטשניקעס אין קאזיאל אין פענסיאן פון ליובא ראזענבוים און ריקל לעפּטשינסקי.

כ׳האָב שנעל זיך אײַנגעפּאַקט און אַרום דעם 26—27טן אויגוסט בין איך שוין געווען אין וואַרשע.

בעת ביקורה של בתיה הורביץ מארצות־הברית בפולין.
ביים באזוך פון בתיה הורביץ פון די פאראייניגטע־שטאטן אין פוילן.
משה׳ל שקלניביץ׳, בתיה הורביץ, פישל הורביץ ושמחה שקלנביץ׳.

דאָ האָט זיך געפילט גאַנץ ממשותדיק, אַז דער פרידן אויף דער וועלט גייט צו ענדע. מען האָט גערופן די אײַנוווינער פרײַוויליק זיך צושטעלן גראָבן אָקאָפּעס און גרובן קעגן טאַנקן. ס׳זענען פאָרגעקומען פרוווּ־אַלאַרמען פון לופט־אַטאַקעס. ס׳האָט צו מיר געקלונגען קלמן קאַרלינסקי, וועלכער האָט דאַן געאַרבעט אין „מאָמענט״, און האָט מיר אָנגעזאָגט, אַז אייגענטלעך זענען מיר שוין אין קריג. אין דאַנציג האָבן די דײַטשע מיליטער־לײַט פאַרכאַפּט פּוילישע וואַגאָנעס, אין שלעזיען קומען פאָר צוזאַמענשטויסן בײַ דער גרענעץ. ער האָט מיר געראַטן איך זאָל זען אַרויסציען מײַנע אָפּשפּאָרונגען פון באַנק. מען האָט לאַנג נישט געדאַרפט וואַרטן און אין פרימאָרגן פון 1טן סעפּטעמבער איז דער קריג אויסגעבראָכן אויף אַן אמת. כ׳האָב באַשלאָסן צו בלײַבן אין וואַרשע.

קאָלנע — נאָוועמבער 1939 — מאַי 1940

דער ערשטער אַקט פון דער גרויסער מלחמה־טראַגעדיע האָט זיך פאַרענדיקט. פוילן איז אין במשך פון דריַי־פיר וואָכן איַינגעשלונגען געוואָרן דורך די „היטלער־העלדן". אַ טייל פון געוועזענעם פוילן האָט אָקופּירט רוסלאַנד לויטן טרויערדיקן מאָלאָטאָוו־ריבענטראָפּ אָפּמאַך. געהייסן האָט עס, אַז די סאָוויעטן־מאַכט האָט אויסגעשטרעקט איר ברידערליכע האַנט צו די וויַיס־רוסן און האָט זיי באַפריַיט פון פּוילישער קנעכטשאַפט. פאַרוואָס איז קאָלנע און לאָמזשע איַינגעשלאָסן געוואָרן אין דער וויַיס־רוסישער רעפּובליק — דאָס ווייס איך נישט ביזן היַינטיקן טאָג.

קאָלנער לציִם האָבן זיך געוויצלט, אַז מען האָט בײַם צוטיילן לאָמזשער קרײַז זיך אָריענטירט לויט דער ליטווישער און וואַרשעווער אויסשפּראַך פון יידיש. אַזוי, למשל, איז אָסטראָלענקע, ווו מען האָט גערעדט יידיש אויף דעם וואַרשעווער שט־יגער, אַנעקסירט געוואָרן צום פּוילישן גובערנעמענט ; קאָלנע־לאָמזשע דאַקעגן מיט זייער ליטווישן יידיש — צו רוסלאַנד.

כ'האָב שוין געהאַט הינטער זיך די וואַרשע פאַרטיידיקונג מיט דער גרויזאַמער באָמבאַר־דירונג, דעם אַריַינטריט פון דער דײַטשער אַרמײ אין דער האַלב־צושטערטער וואַרשע, דאָס פּאָגראָמירן יידישע געשעפטן און יידישע קוואַרטאַלן, די ערשטע גזירות פון דער דײַטשער אָקופּאַציע־מאַכט.

פאַר די אויגן וועט מיר שטענדיק שטיין דאָס בילד פון די דײַטשע סאָלדאַטן, ווי זיי האָבן צוגעשטעלט צו דער וואַנט אַ יידן מיט אַ וויַיסער באָרד, האָבן אים אָפּגעשניטן איין העלפט פון דער באָרד און געהייסן אים שטיין רויִק כּדי אים צו פאָטאָגראַפירן. אַרום דעם יידן גרופּירן זיך פּוילישע שקצים און קוועלן ממש פון גרויס נחת. דאָס אַלעס איז פאָרגעקומען אין די פּוילישע קוואַרטאַלן. קיין געטאָ איז נאָך נישט געווען. דײַטשע זעלנער האָבן פּאָגראָמירט און ראַבירט יידישע געשעפטן. דאָס איז געווען דער אָנפאַנג פון יידישע צרות.

כ'האָב באַשלאָסן צו פאַרלאָזן דעם היטלער גיהינום. די גרענעץ צווישן דער דײַטשער און רוסישער זאָנע איז נאָך נישט געווען פאַלשטענדיק באַזעצט און מען האָט נאָך געקאָנט מיט גרויס ריזיקע ווי־עס־איז זיך דורכשמוגלען.

מײַן שוועסטער פייגל און איר מאַן משה בורשטיין, וועלכע זענען געווען אין דער צײַט פון דער באָמבאַרדירונג מײַנע געסט אין וואַרשע, זענען שוין אַ צײַט פריער אַריבער דעם גרענעץ. דאָס זעלבע האָבן געטאָן קלמן קאַרלינסקי, ריבטשע רעמבאַ פון הויז קאַרלינסקי און אַנדערע קאָלנער וואָס האָבן געוווינט אין וואַרשע, וועלכע זענען פאַר מיר אַרויס פון שטאָט.

מײַן גרופּע, מיט וועלכער איך האָב פאַרלאָזן וואַרשע, איז געכאַפּט געוואָרן דורך דײַטשן אויפן וועג צו דער גרענעץ בײַ דעם דאָרף לאַסקי, צווישן אָסטראָלענקע און שניאַדאָווע. נאָך פיל טויט־שרעק, שיקאַנעס און רעוויזיעס האָט מען אונדז באַפרײַט מיטן באַדינג מיר זאָלן זיך אומקערן קיין וואַרשע. אַ טייל פון דער גרופּע איז טאַקע אַוועק צוריק קיין וואַרשע און איך מיט אייניקע באַקאַנטע און פריַינט האָבן, נישט קוקענדיק אויף דער געפאַר דערשאָסן צו ווערן, זיך געלאָזט צופוס, און אָריענטירנדיק זיך לויטן פּאָלאַר־שטערן אַ

גאַנצע נאַכט געוואַנדערט ביז מיר זענען אָנגעקומען קיין שניאַדאָווע, לאָמזשע, און אויפֿצומאָרגן שוין גליקליכערווייזע געווען אין קאָלנע.

אַן אַנדער וועלט האָט זיך פֿאַר מיר אַנטפּלעקט, ווען איך בין אָנגעקומען קיין קאָלנע, אויפֿן מאַרק.

פֿון אַלע זײַטן רויטע פֿענער און טראַנספּאַרענטן אין דרײַ שפּראַכן — ייִדיש, פּויליש, רוסיש אָדער ווײַסרוסיש — וואָס זענען געהאַנגען נאָך פֿון דער אָקטאָבער־פֿײַערונג. די געשעפֿטן אין מאַרק כּמעט אַלע געשלאָסן. ייִדן שפּאַצירן זיך אַרום פֿראַנק און פֿרײַ, סאָלדאַטן אין לאַנגע שינעלן מיט משונהדיקע שפּיציקע היטלען דרייען זיך אַרום. ייִדן האָבן זיך אָנגעהויבן גרופּירן אַרום מיר און נאָכפֿרעגן ווי אַזוי בין איך אָנגעקומען און וואָס הערט זיך אויף יענער זײַט. דערווײַל האָט מען שוין אָנגעזאָגט מײַן שוועסטער רבקה, און אַז איך בין צוגעקומען איז זי אַרויס אַנטקעגן. איר ערשטע פֿראַגע איז געווען, פֿאַרוואָס בין איך געקומען אַליין, אָן דער פֿרוי. כ׳האָב זי דאַן באַרויִקט, אַז די פֿרוי וועט אָנקומען מיט אַן אַנדערער פּאַרטיע, ווען זי וועט באַקומען פֿון מיר אַ ידיעה אַז דער וועג איז זיכער. ס׳האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזן, אַז פֿון טאָג צו טאָג זענען די שפּאַצירן איבער דעם גרענעץ געוואָרן מער ריזיקאַליש, און אַז דאָ בין איך באַגאַנגען אַ פֿעלער וואָס איך האָב נישט מיטגענומען מיט זיך די פֿרוי.

נאָסקע מײַן שוואָגער האָט זיך מיט מיר האַרציק געקושט און געהאַלדזט: „גוט וואָס דו האָסט זיך אַרויסגעראַטעוועט און אַנטלאָפֿן פֿון דער היטלעריסטישער חיה. צי ווייסטו צו וואָס זיי זענען פֿעיִק?״ אָנקומענדיק צו אים אין שטוב האָט ער מיר אָנגעפֿאַנגען צו דערציילן, ווי ס׳איז פֿאָרגעקומען דער אַרײַנמאַרש פֿון דער דײַטשער אַרמיי. דעם 1טן סעפּטעמבער איז ער צוזאַמען מיט אַלע מענער אַרויסגעפֿירט געוואָרן אין אַן אַרבעטס־לאַגער, ווו זיי האָבן מיט מזל נישט לאַנג פֿאַרבראַכט, און אין איין העלן טאָג אין חודש נאָוועמבער צוריקגעשיקט געוואָרן אויף דער רוסישער זײַט.

לויט דער עדות־דערקלערונג פֿון טוביה גערבאָוויטש האָט אַ טייל פֿון זיי געאַרבעט אין אַ מאַיאָנטעק גרויסקיסל בײַ אַ פּריץ יאָהאַן פֿרידריך. זיי האָבן געמוזט אַרבעטן שווער און ביטער אַלע עבודות־פּרך אַלס פֿאַראָבקעס. נישט לאַנג האָט דאָס געדויערט. אין איין טאָג האָט מען אַלע קאָלנער פֿאַרטריבענע אײַנגעשטעלט אין אַ רייע און געמאָלדן אַז זיי זאָלן ווי ס׳לאָזט זיך צוריקפֿאָרן קיין קאָלנע.

כ׳וועל איצט איבערגעבן מײַנע זכרונות ווי איך האָב געלעבט אין קאָלנע פֿינף מאָנאַטן און געאַרבעט אַלס דאָקטאָר.

דאָס שטעטל האָט זיך געענדערט פּשוט נישט צו דערקענען. דער מסחר איז געוואָרן ליקווידירט. די געשעפֿטן אויף דעם מאַרק געשלאָסן. ס׳האָבן זיך געעפֿנט קאָאָפּעראַטיוון און שילדן האָט מען געזען אין צוויי אָדער דרײַ שפּראַכן (רוסיש, ווײַסרוסיש און ייִדיש), וועלכע האָבן אויסגעשפּראָצט יעדן טאָג און געמאָלדן אַז דאָ געפֿינט זיך אַזאַ אדער אַנדערער אַנשטאַלט.

ס׳האָט זיך אָנגעפֿאַנגען אַ באַוועגונג פֿון אַרײַנגעשיקטע רוסישע אָנגעשטעלטע און באַאַמטע. מען האָט פֿאַר זיי „נאַציאָנאַליזירט״ וווינונגען אָדער צימערן בײַ ייִדישע פֿאַמיליעס. ייִדן זענען דורך זיי געהאַלטן געוואָרן אַלס מער באַגלויבטע אָנהייבער פֿון

דעם נײַען רעזשים. ס׳איז געשאַפֿן געוואָרן אַ מיליציע פֿון געוועזענע פּלומרשט אונטערדריקטע שיכטן. פֿון די ייִדישע מיליציאַנטן האָבן זיי באַקומען אינפֿאָרמאַציע ווער ס׳איז געווען אַ ציוניסטישער טוער, ווער עס איז געווען אַ קאַפּיטאַליסט וואָס האָט אויסגענוצט אַרבעטער. פֿיל פֿאַמיליעס, וועלכע מען האָט פֿאַרשיקט אויף סיביר, האָבן זיי פֿאַראַדאָקסאַל צו פֿאַרדאַנקען זייער לעבן.

אין בית־המדרש האָבן נאָך ייִדן געדאַוונט און עלטערע ייִדן האָבן נאָך געהאַט אַביסל מעגלעכקייט זיך אויסצולעבן רעליגיעז. דעם רבֿ האָט מען נאָך געלאָזט דערפֿילן זײַנע פֿליכטן. מיר זענען געווען אַ פּעקל ייִדישע לאַנדסלײַט וואָס זענען געווען אַנגעקומען פֿון וואַרשע. צווישן זיי קלמן קאַרלינסקי און זילבערמאַן דער פֿעלדשער. קלמן פֿלעגט זיך מיט מיר טרעפֿן און איך געדענק זײַנע ווערטער: „פֿישל, די רויטינקע ברידערלעך געפֿעלן מיר נישט!״ ער האָט געפּלאַנט אַ רײַזע קיין ווילנע און האָט עס אויך מיט מזל דורכגעפֿירט. איך בין געוואָרן אײַנגעשפּאַנט אין מײַן פּראָפֿעסיע אַלס דאָקטאָר אין שטעטל, און דאָ פֿאַנגט זיך אָן אַ צווייטער קאַפּיטל.

אַלס דאָקטאָר אין קאָלנע האָב איך געאַרבעט אַ קורצע צײַט, פֿון דעצעמבער 1939 ביז מאַי 1940. דער געזונדהײַטס־וועזן אין רוסלאַנד איז, ווי באַקאַנט, אַ נאַציאָנאַליזירטער און האָט זײַנע סטאַבילע פֿאָרמען, און לויט דעם האָט מען אָנגעפֿאַנגען צו שאַפֿן די אָרגאַניזאַציע פֿון קאַמף קעגן קראַנקײַטן אין קאָלנע.

עס האָט זיך געשאַפֿן דער אַזוי גערופֿענער „ראַיזדראַוו״, דאָס הייסט ראַיאָן געזונדהײַטס אַמט, אין שפּיץ פֿון וועלכן עס איז געשטאַנען אַ רוסיש ייִדיש פֿרוי פֿון מינסק, פֿרוי דוואָרקינא, אַ מיידל אין די יאָרן, וואָס האָט געהאַט אַ טיטל דאָקטאָר. דער אײַנדרוק איז אָבער געווען, אַז זי איז מער אַדמיניסטראַטאָרין און האָט אַ קנאַפּע אַנונג אין מעדיצין. ווי ס׳איז אָנגענומען אין סאָוויעטן פֿאַרבאַנד, שטייט אין שפּיץ פֿון יעדן אַמט אַ פּאַרטיי מאַן אָדער פֿרוי. די קאָמוניסטישע פּאַרטיי האָט זיך אין קאָלנע אײַנגעקוואַרטירט אין דעם ווינקל־הויז ווו ס׳האָט געוווינט באַראַנאָוויטש, קעגנאיבער יהודה באָרקאָווסקי׳ס הויז אין מאַרק, ווו די פּאָסט איז געווען פֿאַר די פּוילישע צײַטן. דאָרט האָט זיך אויך געפֿונען די מיליציע. ביידע געבײַדעס פֿלעגן בײַ יעדן איינעם פֿון די קאָלנער ייִדן אַרויסרופֿן אַ געפֿיל פֿון שרעק און אָנמאַכט. דאָרט איז דעצידירט געוואָרן דער גורל פֿון יעדן איינעם פֿון די קאָלנער ייִדן און נישט־ייִדן, צי איז ער כּשר אָדער נישט באַגלויבט צו פֿאַרבלײַבן אין קאָלנע, וועלכע איז געווען אַ גרענעץ־שטאָט און נישט אַלעמען איז געווען דערלויבט דאָרט צו וווינען. וועגן דעם וועל איך נאָך שרײַבן שפּעטער.

אַלזאָ, די פֿרוי דוואָרקינאַ האָט זיך גענומען צו אָרגאַניזירן אין דער ערשטער ריי די פּאָליקליניק, אָדער אַנדערש גערופֿן, אַמבולאַטאָריע און אַפּטייק. די אַמבולאַטאָריע האָט זיך אַרײַנגעצויגן בײַ זדראַיעוויטש׳ן אין הויז אויף לאָמזשער גאַס. עס זענען דאָרט געווען פֿיל צימערן און ס׳איז געווען פּלאַץ פֿאַר 3—4 אַלגעמיינע דאָקטוירים און פֿעלדשערס, ווי אויך אַ צימער פֿאַר קראַנקן־שוועסטערס — און אַ וואַרטע־זאַל פֿאַר קראַנקע. מיר זענען געווען פֿיר פּערזאָן אין דינסט פֿון דער אַמבולאַטאָריע: ד״ר קאָסאָוויטש (פֿון לאָמזשע), איך, און צוויי פֿעלדשער: זילבערמאַן, וועלכער האָט זיך צוריקגעקערט פֿון וואַרשע שוין אין צײַט פֿון קריג און אַ יעדוואַבנער ייִד אַ פֿעלדשער מיטן נאָמען באַטשקאָ, מן הסתם דעם קאָלנער באַטשקאָ׳ס אַ ברודער.

אין די ערשטע צײַטן האָבן אַלס קראַנקן־שוועסטער געאַרבעט רבקה שקלאַניעוויטש און מיכאל באָרקאָווסקי ז״ל. דער לעצטער, צוזאַמען מיט מיר, האָבן באַקומען אַ שיינעם פּרימאָרגן אַ באַפעל צו נאַציאָנאַליזירן גאַלאַשעווסקי׳ס און רובינשטיין׳ס אַפּטייקן. מיכאל באָרקאָווסקי איז באַשטימט געוואָרן אַלס דירעקטאָר און פֿאַראַנטוואָרטליכער פֿון דער ראַיאָן־אַפּטייק.

פֿאַרשטייט זיך אַז רובינשטיינ׳ען איז געלונגען באַצײַטנס, אין דער צײַט פֿון דער רעגיסטראַציע, אַרויסצוציען אַ העלפֿט פֿון אַלע מעדיצינישע אַרטיקלען פֿון זײַן אַפּטייק. ער האָט שוין פֿון פֿריִער געוווּסט װען און ווי אַזוי מען וועט זײַן אַפּטייק ליקווידירן. אַלנפֿאַלס איז אים געלונגען צו שאַפֿן אַ פּריוואַט אַפּטייקל און האַנדלען מיט מעדיקאַמענטן. ער האָט זיך פֿאַרזאָרגט מיט אַ שטעלע אין אַפּטייק אונטער דער לייטונג פֿון מיכאל באָרקאָווסקי.

די דאָקטוירים האָבן געאַרבעט פֿיר־פֿינף שטונדן פֿאַרמיטאָג, פֿלעגן נאָכמיטאָג אויף אַרויס־פֿאָרן אויף הויז־וויזיטן, אַפֿילו אין די נאָענטע דערפֿער, ווי אויך מאַכן הויז־וויזיטן אין שטעטל גופֿא. לויט אַ געוויסע רייע פֿלעגן מיר מאַכן נאַכט־דיזשורן אין דער געבײַדע פֿון דער אַמבולאַטאָריע. קיין שפּיטאָל איז נאָך אין קאָלנע נישט געווען. ס׳האָט זיך נאָר וואָס אָנגעהויבן אָרגאַניזירן אַ שפּיטאָל אין איינער פֿון די הילצערנע געבײַדעס אויפֿן פֿערד־מאַרק. מיר פֿלעגן דערווײַל אָפּשיקן שווער קראַנקע אין לאָמזשער שפּיטאָל.

מיר פֿלעגט זייער אָפֿט אויסקומען אַרויסצופֿאָרן אין די דערפֿער, אַפֿילו נאָענט בײַ דער גרענעץ, און נישט איינמאָל האָט מען מיך פֿאַרהאַלטן און געפֿירט צום גרענעץ־אַמט כּדי צו קאָנטראָלירן מײַנע דאָקומענטן און דעם „פּראָפּוסק״. די גרענעץ־וואַך, אין גרינע היטלען, פֿלעגט זיצן באַהאַלטן הינטער בוימער און בערגלעך און גוט אַכטונג געבן אויף דער גאַנצער אומגעבונג. ווען ס׳פֿלעגט ווער עס איז זיך באַווײַזן אויפֿן האָריזאָנט, פֿלעגן זיי געבן אַ פֿײַף און שרײַען: „סטאָי!״ זייער הויפּט־סטאַציע און שטאַב האָט זיך געפֿונען אין שניעגאָצקי׳ס הויז אין קאָזיאָל.

דאָס טײַכל פּיסאַ איז געווען די גרענעץ צווישן דײַטשלאַנד און ראַטן־פֿאַרבאַנד. מיט דער צײַט האָט מען אַלע אײַנוווינער פֿון גרענעץ־פּאַס עוואַקוירט און די ערד בײַ דער גרענעץ פֿאַראַקערט אַזוי אַז יעדער שפּור אָדער סימן פֿון פֿיס פֿלעגט געבן אַן אָנווײַזונג, צי ס׳איז פֿאַראַן אַ באַוועגונג אויף דער גרענעץ. פֿיל קאָלנער גוייִם, בעיקר די יוגנט, האָט זיך אָפּגעטראָגן די ערשטע צײַט פֿון סאָוויעטישן רעזשים אויף דער דײַטשער זײַט. ס׳האָט זיך דאָן נאָך געפֿירט אַ געוויסע באַוועגונג אַהין און צוריק, אָנגעפֿירט דורך דער פּוילישער אונטער־ערדישער אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָט געפֿירט אַ קליינע מאָביליזאַציע פֿון יונגעלייט קיין רומעניע, ווײַזט אויס לויט אָנווײַזונגען פֿון דער לאָנדאָנער פּוילישער רעגירונג. אויף דעם אופֿן און דורך זייערע מענטשן האָט זיך מײַן פֿרוי דורכגעשמוגלט פֿון וואַרשע קיין קאָלנע שוין אין פֿעברואַר. אין דער צײַט, ווען איך בין געווען אין קאָלנע, האָב איך אָפּטמאָל באַזוכט הײַזער איפֿן גרענעץ־פּאַס. עס פֿלעגט זיך מיר לוינען צו מאַכן וויזיטן בײַ דאָרפֿס־לײַט, וועלכע פֿלעגן דעם דאָקטאָר זען באַזאָרגן מיט אַ געוויסער מתנה. אין די פּוילישע צײַטן פֿלעגט זיך אַ פּויער נישט קאָנען דערלויבן אַזוי לײַכט צו באַשטעלן אַ דאָקטאָר צו זיך אַהיים, און אויב יאָ — פֿלעגט ער צאָלן אַ גאַנץ הויכן האָנאָראַר. אונטערן סאָוויעטישן רעזשים האָבן זיי באַקומען מעדיצינישע הילף אומזיסט. נישט קיין וווּנדער אַז

די דאָרפס־לײַט פלעגן באַפרידיקן דעם דאָקטאָר, ווויסנדיק אַז שפּייז־אַרטיקלען איז שווער צו באַקומען און גאַנץ טײַער.

אויך פלעגן מיר אָפט מאַכן הויז־באַזוכן בײַ דער ייִדישער באַפעלקרונג און פאַרמעגליכע ייִדן פלעגן אויך פון גוטן ווילן עטוואָס צוצאָלן. ווער רעדט נאָך אין פאַל, ווען מיר פלעגן אָפּהאַלטן אַ קאָנסיליום מיט נאָך אַ דאָקטאָר, אָדער אַפילו מיט דעם פעלדשער ווילבערמאַן, וועלכער איז געווען אַ מײַסטער אויף אַרויסצובאַקומען בײַ קמצנים און פאַרמעגלעכע ייִדן אַ גוטן פּרײַז. לאַנג אָבער האָט מײַן קאַריערע אין קאָלנע אַלס דאָקטאָר נישט אָנגעהאַלטן. טראָץ דעם וואָס מען איז געווען צופרידן פון מײַן אַרבעט, וועלכע איך האָב זיך באַמיט אויסצופירן באמנות, האָט מען מיך און זילבערמאַנען געהאַלטן פאַר אויסלענדער. זילבער־מאַן איז דאָך אַנטלאָפן פון וואַרשע און איז נישט געווען אייגענטליך קיין הונדערט־פּראָצענטיקער קאָלנער. אויך מיך האָט מען געפּסלט, אַלס אַנטלאָפענעם פון דער דײַטשער זײַט, און מײַן פרוי שוין אָפּגערעדט, אַלס אַ טאָכטער פון אַ קאַפּיטאַליסט און פאַבריקאַנט (אַלץ איז געווען באַקאַנט דער מיליציע אדער נקוו״ד אַדאַנק מוסרים, ייִדישע און פּוילישע, פון קאָלנע).

עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ שטילער קאַמף וועגן איבערלאָזן איינעם פון אונדז ביידע, מיך אָדער זילבערמאַנען, ווײַל דאָ האָט זיך אַרײַנגעמישט די פרוי ד״ר דוואָרקינאַ, וועלכע האָט געפאָדערט דורך דער פּאַרטיי, אַז מען זאָל אומבאַדינגט לאָזן איינעם פון אונדז, צוליב מאַנגל אין מעדיצינישע אַרבעטער. איך בין געווען דער וואָס האָט פון אייגענעם ווילן אָפּגעטראָטן מײַן פּלאַץ זילבערמאַנען, פילנדיק אַז פאַר מיר איז קאָלנע נישט קיין פּלאַץ, אַז מען וועט מיר טרעטן אויף די פּיאַטעס. איך האָב אויך געפילט אַז וווינען אויף דער סאַמע גרענעץ מיט דײַטשלאַנד איז נישט קיין געזונטע זאַך. פאַר מיר איז געווען קלאָר, אַז דער צושטאַנד פון פרידן צווישן דײַטשלאַנד און רוסלאַנד וועט לאַנג נישט דויערן.

הקיצור, מען האָט מיך גערופן אין דער פּאַרטיי און געמאָלדן אַז איך דאַרף זיך אָפּטראָגן אין איינער פון די טיפערע אָבלאַסטן (וואָיעוווּדזטוועס), באַראַנאָוויטשער אָדער פּינסקער געגנט. כ׳ווייס נישט פאַרוואָס מיר איז געפעלן געוואָרן באַראַנאָוויטשער געגנט. איך האָב נאָך באַוויזן צו זײַן אין קאָלנע דעם ערשטן מאַי און פּײַערן מיט אַלע דעם פּראָלעטאַרישן יום־טוב. כ׳האָב נאָך אויסגעהערט די פלאַמענדיקע רעדעס פון קאָלנער אײַנוווינער, דער עיקר ייִדן, לכבוד יום־טוב, אויפן מארק, ווו מען האָט אויפגעשטעלט אַ טריבונע פאַר רעדנער און פאָרשטייער פון אַלע פּראָפעסיאָנאַלע אָרגאַניזאַציעס און פון דער רויטער אַרמיי. דעם 3טן מאַי האָב איך געדונגען נחום לובעל, וועלכער האָט נאָך געהאַט זײַן פלאַטפאָרמע, און ער האָט אונדז אריבערגעפירט מיט מײַן קליינעם פאַרמעגן און מעבל קיין לאָמזשע צו דער באַן־סטאַציע. מיר זענען פאַרבײַגעפאָרן די לאָמזשער טורמע, וועלכע איז געווען אָנגעפילט מיט קאָלנער אײַנוווינער, ווי יאָסל הורביץ, בערל בורשטיין און נאָך אַנדערע. איך בין אָנגעקומען קיין ביאַליסטאָק, ווו ס׳זענען געווען פיל קאָלנער, ווי די לערערין קאַרלינסקי, די פאַמיליע שקלאַניעוויטש און משה בורשטיין, און אַנדערע וועלכע האָבן געוווינט אין איין הויף. משה שקלאַניעוויטש האָט געהײַראַט מיט דינה בורשטיין. פון דאָרט האָב איך זיך געלאָזט קיין באַראַנאָוויטש, זיך געמאָלדן אין אָבלאַסטנאָי געזונד־הײַטס־אַמט, און מען האָט מיך גלײַך באַזאָרגט מיט אַ שטעלע אין איינע פון די ווײַסרוסישע שטעטלעך, איוויעניעץ און שפּעטער רוביעזשעוויטש.

י׳ דניאל־לעוויטש / ניו־יאָרק

לידער

שבת־נאכט

זומערדיקע זון פאַרגייט.
און די מאַמע אין זײַדענעם קלייד,
מיט שטילע, ווייכע טריט,
פאַרבענקט זינגט אויס
איר שבת־נאַכטיק ליד.

טונקל, טונקל.
נאָר אין הויז,
ווי אַ העל געצונדן ליכט,
לײַכט דער מאַמעס בלייך געזיכט.

ליד פון א מאמען

אַזוי גייט מען דורך דעם וועג, מײַן קינד:
ווער מיט לײַד,
ווער מיט פרייד,
ווער מיט זינד.
אַזוי גייט מען דורך דעם וועג, מײַן קינד.

אַזוי לאָדט מען אויס בײַם ברעג, מײַן קינד:
הויפנס לײַד,
הויפנס פרייד,
הויפנס ווינט.
אַזוי לאָדט מען אויס די טעג, מײַן קינד.

ליד צו א קינד

אפשר פאַר מיר אַליין
וואָלט מיר נישט געאַרט.
ס׳האָט מיך וועלט אַזוי אַנטוישט,
אַזויפיל מאָל גענאַרט.

איך קלער בלויז פון דיר, מײַן קינד,
פון דיר, וואָס דיך דערוואַרט...
אפשר פאַר מיר אַליין,
וואָלט מיר נישט געאַרט.

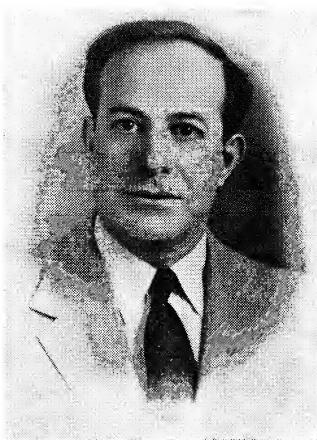
ביי דעם טויער

„ביום יפנה,
השמש יבוא ויפנה,
נבואה שעריך.”

געהילט אין שווערן טרויער,
געבויגן טיף אין צער,
דערשראָקן אין דײַן טויער,
קלאַפּן, קלאַפּן מיר האַר!

כמאַריקער און גרויער
רוקט זיך אָן געפּאַר.
עפן, עפן אויף דײַן טויער,
באַשירעם אונדז שוין, האַר!

נייג, נייג דײַן אויער
צו אונדזער תפילה, האַר!
פאַרנעם שוין אונדזער טרויער,
פאַרוויש שוין אונדזער צער...

יעקב לעוויטש, אַדאָפּטירטער נאָמען פון יעקב דאַנילעוויטש, זון פון הרב הגאון ר׳ מאיר פּרץ ז״ל, איז געבאָרן געוואָרן אין קאָלנע דעם 26טן יוני 1915. האָט געלערנט בײַ גדליה׳ן, אין חדר, אין די ישיבות פון קאָלנע, זעמבראָווע, בײַ ר׳ זעליג׳ן (דעם דיין׳ס זון), און ממשיך געווען לערנען ש״ס און פּוסקים אויך אין אַמעריקע.

שפּעטער האָט ער זיך פאַראינטערעסירט מיט וועלטלעכע לימודים, ספּעציעל מיט סאָציאָלאָגיע, פּסיכאָלאָגיע און דערציאונג, און האָט זיך אויפּדאָס־נײַ אָוועקגעזעצט אויף דער שולבאַנק. אין 1940 האָט ער געענדיקט דעם ייִדישן לערער־סעמינאַר אין ניו־יאָרק. ער האָט גראַדואירט וועין סטייט אוניווער־סיטעט אין דעטרויט. פאַרענדיקט דעם דראָפּסי אוניווערסיטעט אין פילאַדעלפיע, ווו ער האָט באַקומען דעם טיטל דאָקטאָר־פילאָסאָפיע (אין 1954).

אָנגעהייבן שרײַבן לידער אין העברעאיש צו דרײַצן יאָר. שפּעטער אַריבער אויף ייִדיש. זיך באַטייליקט מיט לידער און אַרטיקלען אין דער „פרײַער אַרבעטער פּרעסע”, „צוקונפט”, „ליטעראַרישע בלעטער”, „געצעלטן”, „ייִדישע שפּראַך”, „ייוואָ־בלעטער”, „דער וועקער”, „דער אַמעריקאַנער”, „קינדער־וועלט”, „קינדער־זשורנאַל”, „ניב”, „הדואר” און אַנדערע.

י. לעוויטש האָט אַרויסגעגעבן אַ בוך לידער א״נ „שטילע מינוטן״, ניו־יאָרק 1933. די לידער זײַנען נאָך געשריבן געוואָרן אין קאָלנע, ד״ה אין עלטער פון זעכצן יאָר. אין אַמעריקע, במשך פון יאָרן, האָט ער פאַרעפנטליכט פילע ביכער און אַרטיקלען, ספּעציעל אויפן געביט פון חינוך.

אין „דער וועג״ (מעקסיקע, 10טן פעברואַר 1945) האָט יעקב גלאַנץ געשריבן וועגן י. לעוויטשעס אַ גרעסערע פּאָעמע, אין וועלכער „מיר געפינען שוין נאָטקעס פון פאָלקס־צער אויף אונדזערע פאַרשניטענע און אומגעקומענע דורך די רוצחישע הענט...״ די פּאָעמע איז פאַרלאָרן געגאַנגען אין לעוויטשעס אַרומוואַנדערן ממקום למקום. זי איז נישט געדרוקט געוואָרן. דעם אָנהויב און סוף געדענקט ער נישט. ער קען זיך דערמאָנען נאָר די סטראָפן .

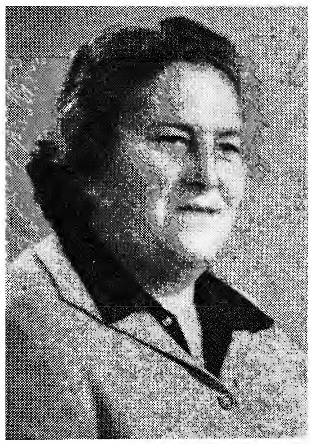
———מאַמע,
מיט שכינהדיקער צאַרטקייט,
גייט אַראָפּ פון תליה.
נעמט מיט דינע פינגער
בלעטערן פרומע ספרים
און לאָזט זיך, ווי שטענדיק,
זוכן אַ ציגעלע אַ ווײַסע
פאַר אַ גוטער נאַכט־מעשה———
———דער טאַטע הויבט זיך אויף פון קבר
אַ צענטער פון דער עדה...
שאָקלט אָפּ די זאַמדן פון רויטער באָרד
און צעגאָרנישט מיט פקחותדיקן שמייכל
אַ חומראדיקע קשיא.
אָבער ר׳ בערקע מעלטשערסקי
וואַרפט, כדרכו, מיט רמב״ם
און פינגערט עקשנותדיק:
הע! גאָר נישט געדרונגען !...
פון ערגעץ ווו
קומען אָן באַקאַנטע,
בחורים, מיידלעך.
זיי וואַשן אָפּ פלעקן בלוט,
ווונדן, בײַלן, שניטן,
און לאַכן הילכנדיק:
מיר האָבן זיך פאַרשטעלט פאַר טויטע !...
גאַנץ שטאָט אַזוי...
גאַנץ לאַנד אַזוי...
אַ טויט־שפּיל אַזאַ...
כאַ־כאַ־כאַ...
————————

מענדל משוגענער קלאַפּט אין טויטע לאָדנס:
ייִדן! שטייט אויף צו עבודת הבורא!
דער היַינט גייט אָפּ אין בלוט
און ייִדן לעבן תמיד אין בלוט...
רבותי, האָט נישט קיין מורא —
שטייט אויף לעבודת הבורא!
— — — — — — — —

גלאַנץ שריַיבט וועגן דער פּאָעמע: „...דעם דיכטער געלינגט פון דעם גרויסן צער אונדזערן באַשאַפן אַ שטימונג פון וויי און טיילוויַיזן פּראָטעסט קעגן די גרויל טאַטן, וואָס ווערן קעגן אונדז באַגאַנגען מיט אַזאַ קאַלטבלוטיקער רואיקייט. טראַגיק איז אַוודאי פאַראַן אין מענדל משוגענעמס רופן צו ,עבודת הבורא׳ די טויטע ייִדן, אין דער טויטער נאַכט, אין דער אייביקער נאַכט פון אונדזער טרייסטלאָזיקייט...״

יפה אהרוני־זבלודוביץ / חולון

בעיירתנו לפני החורבן

רבה היתה הדלות בעיירתנו: חייטים, סנדלרים, פחחים, מלמדים וכל מיני בעלי־מקצועות אחרים התפרנסו בקושי רב. מפאת תנאי־החיים הקשים הסתפקו במועט. רוב הדירות בנות חדר אחד או שניים, וכמובן שבלי נוחיות. מים היו שואבים מבאר או במשאבה שברחוב (פלומפ). מעיקות היו הדאגות בייחוד לקראת החורף. צריך היה להכין חומר־הסקה לתנורים (כבול) ובגדי־חורף לכל בני המשפחה. האוכל הזול ביותר היה לחם שחור ותפוחי־אדמה. עם כל זה היתה מורגשת בכל בית שמחת השבת ואוירת־החג. אמהותינו היו טורחות ועמלות להכניס את השבת. בישלו דגים ממולאים, בשר ומטעמים אחרים, ובשמחה רצו אל תנור האופה להוציא את החמין (טשולנט). בעת הסעודה שרו זמירות ורוח של חגיגיות וששון היתה שרויה על פני כל העיירה. כך היה גם בכל החגים והמועדים של ישראל.

בעיירה היה קיים בית־ספר יסודי ממשלתי, בן שבע כיתות, שלמדו בו נערים ונערות יחד. אך מספר הנערות עלה על מספר הנערים. היה זה בית־ספר מיוחד לילדי היהודים שבעיירה וגם המורות שלנו היו יהודיות. בניין בית־הספר היה במרכז העיר, בכיכר השוק, בניין בן שתי קומות וחצר גדולה אחורנית. המנהלת היתה שרה קרלינסקי. המורות: רייזל קרלינסקי, שרה שיינה בורנשטיין, שיינה חנה פאניץ׳, רבקה מרגולית — כולן מקומיות. כאשר גדל מספר הכיתות, הביאו מורים מגאליציה. שתי מורות אני זוכרת בשמותיהן

הראשונים: רינה ורוז׳קה. הן הכניסו בידור לבית־הספר והקדישו תשומת־לב רבה לדרמה ולשירה. עודני זוכרת את ההצלחה הגדולה של הצגת המחזה ״באלאדינה״, בהדרכת המורה ר׳וז׳קה ובהשתתפותן של תלמידות רבות. את התפקיד הראשי שיחקה בכשרון רב טובה כהן. כן הצטיינו אסתר מורגנשטרן ומרים גולומבייביץ.

הכיתה השמינית של בית־הספר העממי כבר היתה משותפת לנוצרים ולנו, היהודים. הנוצרים תפסו את הספסלים הראשונים, ולנו הועידו את האחרונים. תמיד היינו שרויים בהרגשה, כי הם שונאים אותנו. כשיצאנו להפסקות או חזרנו הביתה, קיבלנו לא אחת אבן בראש מאותם חברי־הכיתה שלנו. פעם, ערב חג המולד הנוצרי, פרץ ויכוח דתי בתוך הכיתה. תלמיד יהודי אחד איבד את עשתונותיו וצעק לעומתם: ״ישו היה ילד בלתי־חוקי!״ התחוללה סערה וספגנו מנה הוגנת של גידופים: ״יהודים ארורים! פאראזיטים מלוכלכים! לכו לפלשתינה!״

כיתה בבית־הספר. א קלאס אין שולע.
ר. קיימן. המורים יוסקה פאניץ׳, רבקה מרגלית, מרישקה גולדברג, העכט, שרה־שיינה בורנשטיין, וואסרלוף ושיינה־חנה פאניץ׳.
שרה דמבוביץ׳. שרה בוצ׳קו. פרידה מרקביץ׳. אברהם־ברל בריזמן. שרה זאביילוביץ׳. סוצ׳ה מרגלית. טוביה לובל. ח. ה. לובל. מלכה קולינסקי.
מרים־גיטל גולומבייביץ׳. צביה בוצ׳קו. לביה רומיאנק. שיינה זבלודוביץ׳. רבקה חמיעל. פ. בריזמן. חיה גוטמן. צירל בוראק.

גמרנו את בית־הספר היסודי. רק בודדים יכלו להרשות לעצמם להמשיך את לימודיהם בגימנסיה. הרוב, שלא יכול להוסיף ולהשתלם, מצא תחליף בתנועת הנוער, שנהיתה לביתנו השני. בקן השומר־הצעיר, אליו השתייכתי, בילינו יחד בשמיעת הרצאות, בשירה ובזמרה, וארבע שנים למדנו עברית בשעורי־ערב שהקן ארגן. המורה היה גדליהו אלליע. דאגת התקציב היתה רובצת על קן השומר־הצעיר, ובמשך שלוש שנים הייתי נציגת הקן

כמזכירת שיעורי־הערב. הנהגת הקן, בראשותו של ישראל (סרולי) בורשטיין, גילתה עניין מיוחד בקורסים והקפידה על ניהולם התקין והסדיר.

בשובנו הביתה מן השיעורים, היינו מתאספים לעתים תכופות בקצה מדרכת־הטיילת, על־יד המספרה של גומוביץ, ושם התלקחו ויכוחים של כל התנועות. היו לפעמים חילוקי־דעות די חריפים בינינו. אבל המטרה היתה אחידה — הדרך למדינה יהודית.

תנועות הנוער הציוניות התפתחו. נפתחו סמינרים למדריכים. התארגנו מחנות־קיץ, ובשנת 1931 יצאנו ל"הכשרה" על־מנת להתכונן לחיים חלוציים במולדת. לא כל ההורים ראו בעין יפה את הצעד המהפכני הזה שלנו. היו מהם שלא רצו להיפרד מילדיהם. היו שפחדו פן יסבלו הילדים ממצוקה בצאתם להכשרה, והיו גם מתנגדים מסיבות רעיוניות. ומה רבה היתה ההפתעה כאשר אחד הצעירים, יעקב ציביאקובסקי, עזב את לימודיו בבית־הספר התיכון והיה לשוליה של נפח אצל גורסקי. וצעיר שני, קובה אגרנוֹק, הלך ללמוד סנדלרות. תדהמה אחזה בראשונה את הזקנים. אבל לאט לאט התרגלו.

לא אחת אני מצטערת על שכאחת מחניכות השומר־הצעיר, פעילה ורצינית, לא מילאתי את תפקידי בתנועה עד הסוף. אך שמחה אני כי מילאתי את בקשת אמי וזכיתי להרוותה הרבה נחת. מגיל צעיר התאלמנה והקריבה את חייה למען ארבעת ילדיה. לפני כן היה המצב הכלכלי של המשפחה תקין ולאחר מכן נעשה חמור מאוד. אולם למרות הקשיים עשתה מאמצים מעל לכוחותיה כדי לתת לנו חינוך והשכלה. אף שהייתי תלמידה טובה בבית־הספר, עוד שילמה למורתי שתיתן לי שיעורי־עזר כדי שאצטיין יותר בלימודים.

עוד יותר הצטיין בלימודים אחי שלמה ז"ל. הוא למד ב"ישיבה" בלומז'ה, בשקידה ובחריצות, והרבי"ים שלו נהנו מבקיאותו וחריפותו. אבל הוא חש אחריות לגורל המשפחה בתנאי־המצוקה ועזב את ה"ישיבה" כדי לסייע לאמא בפרנסת הבית. אך גם בהיותו טרוד ועמוס דאגות, מצא זמן להקדיש למען הסתדרות "המזרחי". לאסוננו לא עלה בידו ובידי אחותנו קיילה להשיג סרטיפיקט עלייה לארץ־ישראל, ושניהם מצאו את מותם מידי אשמדאי הנאצי.

אני מהרהרת בכאב, מה מרה היתה כוס־היגונים שעברה על אמא שלנו. נזכרת אני ביום בו פרצה השריפה הגדולה, שאחזה בבת אחת בארבע קצוות העיר, וכמובן באזורי המגורים של האוכלוסיה היהודית. הבית הראשון שעלה בלהבות עמד מול החצר שלנו. רבים באו לעזור לנו להוציא את החפצים מן הבית ולהעבירם לבית דודתי, אשר התגוררה במרחק כמה רחובות מאתנו. אולם מה רב היה הזעזוע, כאשר שבנו עם צרורות המטלטלין הניצולים האחרונים לבית הדודה, והנה הוא עולה באש, וכל שהיה לנו נשרף כליל. נשארנו מחוסרי־כל: בלי בגדים ללבוש, בלי אוכל להשביע רעבוננו ובלי קורת־גג לראשינו. התרכזנו כולנו בכיכר־השוק. הידיעה על הדליקה נתפשטה חיש מהר על פני הסביבה, ומן הערים הסמוכות הגיעו לפנות ערב מכוניות־משא עמוסות בגדים וצרכי־מזון. אבל מקום ללון לא היה לנו. אותי הכניסה לדירתם חברתי מרים־גיטל גולומבייביץ, שביתם נמצא בקרבת הכנסייה הנוצרית. את אחיותי נחמה וקיילה לקחו למחרת הדודים שלי לאוסטרולנקה. אך אמי ואחי טולטלו ממקום למקום, ולנו בגורן כרבים מתושבי העיירה שבתיהם נשרפו.

למחרת הלכנו לחפש מתחת להריסות הבית. לתדהמתנו מצאנו במרתף אווז חי מטייל לו, כאילו לא אירע דבר. העובדה המשעשעת הזאת בתוך הטראגדיה הכללית שימשה נושא לבדיחה בעיתונות היהודית של פולין, אשר תיארה את הדליקה.

השריפה היתה כאילו הסימן האחרון, שעלינו לעזוב את העיירה ולשים פעמינו למחוז חפצנו, לארץ־ישראל. פנינו לבן־העיירה אייזיק רמבה, והוא עזר לנו להקדים בתור לקבלת הסרטיפיקט, לו חיכינו לשוא שלוש שנים. אני, סימה רוזנבוים ושרה רמבה, הצלחנו לקבל את רשיון־העלייה. הייתי מאוד מאושרת. אולם קשה היתה הפרידה. אמי ליוותה אותי דרך אוסטרולנקה, ששם התגוררו דודי מצד אבי וכולם באו ללוותני. כשהרכבת זזה, קלטה אוזני זעקת־נכאים, קול בכי מר של אמא: "מיין טייער קינד. איך וועל דיר שוין מער נישט זען." (ילדתי היקרה, לא אוסיף עוד לראותך.) כל הדרך בכיתי ועדיין לא יבש מקור־דמעותי.

בחלון־הראווה של הצלם בעיירה עמדה תמונה שלי. מספרת לי אחותי נחמה, אשר עלתה ארצה ישראל שלוש שנים אחרי, כי יום־יום היתה אמא באה למקום, עומדת לפני חלון־הראווה, מסתכלת בצילום שלי ובוכה. איך הרגישה, שבאמת לא נוסיף עוד להתראות, וכי לא זמן רב יחלוף ויבוא הקץ המר!

שלום בן־ישראל (מלובני) / פתח־תקוה

על משמר בטחונם של בני־עיירתנו

היה זה לאחר הפרעות בבריסק ובפשיטיק. חיי היהודים בפולין נעשו הפקר יותר ויותר. גלי האנטישמיות העכורים הציפו את המדינה כמעט ללא מעצורים. השלטונות, במידה שניסו לעוצרם, נשארו חסרי־אונים מול כוחה הגובר והולך של האנדציה, המפלגה הידועה לשימצה בשנאת היהודים שלה, אשר שאבה עידוד מהכמורה והכנסיה, להן היתה השפעה מכרעת על האוכלוסיה הקאתולית האדוקה.

בשנים שקדמו לפרוץ מלחמת העולם השנייה נהיה איזור מגורנו לאחד המבצרים של האנדקים. קרבת הגבול עם פרוסיה המזרחית והרוח הנאצית שנשבה ממנו חיזקו את רוחם של האנטישמיים באיזורנו. וכך היתה קולנה מהעיירות היהודיות הראשונות, בהן הופיעו משמרות ה"פיקטניקים" ליד חנויותיהם של היהודים וליד הדוכנים בכיכר השוק בימי יריד, שהתקיים מדי יום חמישי בשבוע. ליום זה חיכו יהודי העיירה בכליון־עינים, כי הפדיון איפשר קיום מינימלי לכל ימות השבוע. ומאז התחילו ה"פיקטניקים" להופיע בכיכר השוק ולהסית את הכפריים לבל יקנו "סחורה יהודית", נשבר מטה לחמן של מרבית המשפחות בעיר.

חוצפתם של הפורעים גברה מיום ליום. קבוצות קבוצות היו צובאים על פתחי חנויות היהודים וניצבים ליד הדוכנים בכיכר השוק, כשבידיהם כרוזים מלאי ארס ושיטנה, והיו מבריחים את הקונים. אך הם לא הסתפקו בכך: במתכוון עוררו שערוריות וקטטות, היו הופכים את דוכני הסחורה, מעודדים שוד וביזה ומתנפלים באגרופיהם על בעל החנות שהגן על רכושו הדל.

מזמן לזמן נעשה נסיון מצד שלטונות העיר והמשטרה לעצור בעד הפורעים, אולם

צעדים אלה נעשו למראית־עין בלבד. השוטרים ופקידי־העירייה נתנו ידם בביזה, כשרק היתה להם הזדמנות לכך. למעשה לא האמנו אף פעם בכינותם ויכולתם של אנשי הרשות לבוא לעזרת היהודים. לפיכך החלטנו, קבוצת נוער מבני העיר, לארגן כוח הגנה עצמית, שיגן על רכושם ובטחונם של יהודי קולנה מפני הפורעים והמתיימרים לבוא לעזרתנו גם יחד.

בחרנו בקלוב הספורטיבי "שומריה" שליד השומר־הצעיר כמסגרת מתאימה לאימונים וארגון פעולות ההגנה. באנו בדברים עם ישראל בורשטיין, שהיה ידוע באומץ לבו וכוחו הגופני, וביקשנוהו שישמש לנו כמדריך בארגון פעולות ההגנה. ללא היסוס נענה לבקשתנו.

האסיפה באולם התיאטרון

בוגרי "שומריה" היוו את הגרעין הראשון של ארגון ההגנה העצמית. לאחר מכן הצטרפו לשורותינו בוגרי שאר תנועות הנוער שבעיירה. באחת השבתות קראנו לאסיפה כללית, שהתקיימה באולם התיאטרון, אותו העמיד לרשותנו בעליו ישראל בורשטיין. באסיפה זו השתתפו גם יהודים רבים מבין פשוטי־העם: בעלי־עגלות, סבלים, קצבים, סוחרי־סוסים וסתם יהודים שכוחם עמם והיודעים להפעיל את אגרופיהם בשעת הצורך. היה זה מראה מרהיב־עין לראות את היהודים האלה דנים בכובד־ראש בצורכי ההגנה ולהיטותם להחזיר מכה אחת אפיים לחוליגנים ולפורעים. הדעה הכללית שהתגבשה באסיפה זו היתה, שאין להפקיר עוד את החיים והרכוש של יהודי העיר. היו רק מספר הסתייגויות מצד יחידים ביחס לצורת הארגון ואופן תגובתנו נוכח התפרעויות החוליגנים ממפלגת האנדקים.

הבינונו, כי האופי הכללי והציבורי של הארגון מחייב אותנו לבוא בדברים עם ראשי־הקהילה, ר׳ יוסף הורביץ ראש־הקהילה ומר זדרוביץ׳ הגזבר. תחילה הם היססו והסתייגו מהרעיון. טענתם היתה, כי יש צורך לחכות ולראות כיצד תמומש הבטחתה של המשטרה לשמור על השקט והסדר בעיר. המשא־ומתן אתם היה ממושך ומייגע, אך לבסוף נתנו את הסכמתם לתוכנית הפעולה שלנו.

משמרות בכיכר השוק

לאחר שהובטחה לנו תמיכתם של פרנסי העיר, ניגשנו לפעולה. ביום חמישי התארגנו לחוליות משמר ויצאנו לסייר בשוק. נראה שהידיעה על התארגנותנו הגיעה לאוזניהם של הפורעים, ובאותו יום מצאנו משמרות מוגברים ליד החנויות היהודיות. מלבד האנדקים המאורגנים היו עמם גם שכירים רבים מאנשי הסביבה, אשר קיבלו שכר יום־עבודה עבור שרותם כ"פיקטניקים". ראינו כיצד הם תופסים עמדות ליד החנויות היהודיות הגדולות של הבורשטיינים, קיימאן וכלודנביץ׳. כדרכם ניסו תחילה להשפיע על הכפריים בדברי הסתה לבל ייכנסו לערוך קניותיהם בחנויות היהודים. מזמן לזמן נזדמן איזה איכר, שכלל לא ידע מה הללו רוצים ממנו, וברוב תמימותו נכנס לחנות. אז פרצו קטטות ותוך כדי מריבה עברו למכות. אנחנו התקרבנו בחוליות של שלושה איש למוקדי המריבות. נוכחותנו הורגשה ברחוב והמתח עלה. ברוב המקרים לא נאלצנו להתערב, כי למרבית הפלא הסתפקו אותו יום החוליגנים בהתנגשות בינם לבין הקונים הכפריים ולא העזו לנגוע בבעל החנות היהודי או בסחורתו.

וכך המשכנו מדי יום חמישי "להיות נוכחים" בשוק, ואם כי האנדקים המשיכו בהסתתם

הארסית ובמצור על בתי־עסק יהודיים, ופרנסתם של הסוחרים והרוכלים נפגעה קשות, לא הגיע לידי שוד וביזה או פגיעה בגוף. אולם באותו זמן התרבו ההתנפלויות על יהודים עוברי־דרך. רוכלים שהיו נוהגים לנדוד בין הכפרים ולמכור את מרכולתם לאיכרים, לא יכלו עוד לצאת מתחום העיירה. הנסיעה לעיירה סמוכה היתה תמיד כרוכה בסכנה. מה שלא הצליחו לעשות בתוך העיר, החליטו הפורעים להשיג בדרכים שמחוצה לה. הם ארבו לעגלונים יהודים בצדי הדרכים, התנפלו על הנוסעים, שדדו את כספם ורכושם ולא אחת הסתיימו מקרי השוד גם ברצח. באותם ימים עדיין הרבו להשתמש בעגלות כאמצעי תחבורה בין העיירות שבסביבה, כי למרביתן טרם הגיעה הרכבת. הסכנות שארבו לסוחרים ולרוכלים יהודים בדרכים השתיקו למעשה את חיי המסחר של העיר.

בארגון ההגנה שלנו התחילו לדבר על הצורך ברכישת נשק. גם פרנסי העיר, שנוכחו בהצלחתנו למנוע מעשי־שוד וביזה בתוך העיירה, תמכו ברעיון והם הבטיחו לנו את עזרתם באיסוף כספים. התחלנו במבצע ההתרמה, אך לא הכול נענו בחיוב לפנייתנו. מרבית עשירי העיר, אליהם פנינו בתור ראשונים, פשוט נבהלו מעצם המחשבה שבחורים יהודיים יתהלכו עם נשק. ובינתיים התרחשו עניינים בעיר, שדחו לזמן מה את מימוש הרעיון.

האחים אהרון ומנדל קיקמן ושלום מלובני.
די ברידער אהרון און מענדל קיקמאן און שלום מאלאוואני.

המשטרה נכנסת לפעולה

הצלחת האנדקים במלחמתם נגד היהודים העלתה את קרנם בקרב האוכלוסיה הכפרית ותושבי העיירות הקטנות, שכולם, תחת השפעת דברי ההטפה של הכמרים בכנסיות, היו שונאי ישראל קנאים. ברוב בּוּרוּתם וקנאותם ראו באנדקים את נוקמי דם אלוהיהם, העושים

שפטים בעם "רוצחי האל". ומשרכשו שם כזה לא הצטרכו לעמול הרבה כדי לזכות ברוב בבחירות למועצות המקומיות.

עיירתנו קולנה היתה מן הראשונות בה זכו האנדקים לרוב במועצה העירונית. אולם המפלגה השלטת לא יכלה להרשות לעצמה פירצה מעין זו, ואז נמצא תירוץ ושר־הפנים פיזר את המועצה הנבחרת ומינה לראשות העיר קומיסאר מנאמני מפלגתו. היה זה איש משכיל, בעל כושר ארגוני רב ונואם טוב. הוא נטל לידיו את ענייני העיר ביד חזקה.

האנדקים המשיכו להתפרע במשנה זעם. באחד מימי היריד התכוננו לערוך פרעות בקנה־מידה מוגבר. נודע לנו על התכונה בשורותיהם לקראת יום השוק הקרוב. ידענו כי בידיים ריקות לא נוכל להם, על כן פנינו לר׳ יוסף הורביץ. מסרנו לו על המצב והעלינו בפניו את הרעיון שיצא בקריאה לאנשי הקהילה היהודית לבל יפתחו את חנויותיהם ביום החמישי הקרוב ולא ייצאו לסחור בשוק. ראש־הקהילה פנה מצדו למפקד המשטרה וביקש את הגנתו לאוכלוסיה היהודית. הלה הבטיח לו, כי יגביר את כוחות המשטרה וימנע בכל מחיר התפרעויות וכי היהודים יכולים בשקט לצאת לעסקיהם הרגילים.

הבנו כי הבטחה חגיגית זו ניתנה לא מ"אהבת מרדכי — אלא משנאת המן האנדקי". אבל יחד עם זאת ידענו, שדוקא משום כך אפשר להאמין להבטחתו. ובכל זאת, בבוא יום־השוק, לא ויתרנו גם אנו על "נוכחותנו" בכיכר. מיד הבחנו בחוליות המשטרה המסיירות בעיר וביניהם פנים בלתי מוכרות, כי לקראת אותו יום הובאו מלומז׳ה שוטרים לתפקידים מיוחדים, מאומנים בפיזור הפגנות רחוב ודיכוי מהומות. כן הסתובבו בין הקהל שוטרי־חרש לבושים בגדים אזרחיים.

על רקע זה בלטו פרצופיהם הסמוקים של ה„פיקטניקים", שאף הם הגיעו בכוחות מתוג־ברים. באותו יום דמתה כיכר־השוק לחבית מלאה אבקת־שריפה. המתח עלה מרגע לרגע. גם אנו עמדנו מתוחים ומצפים לבאות, מול כנופיות האנדקים, שצבאו על פתחי החנויות היהודיות, אך הפעם חצו בינינו משמרות משטרה, שקיבלו פקודה מפורשת להגן על רכוש וחיים יהודיים.

העניין התחיל ליד חנותו של ר׳ וולוול בורשטיין. איכר אמיד, בעל אחוזה גדולה, עשה דרכו לחנות. בהגיעו לפתח סתמו את דרכו ה"פיקטניקים". אבל האיכר עמד על זכותו להיכנס לכל חנות הנראית לו. החוליגנים סחבוהו ודחפוהו בכוח מן המקום. פגיעה כזו בכבודו לעיני קהל רב כל כך, הציתה את חמתו עד להשחית:

"אתה, בן־כלבה, לא תגיד לי לאן עלי ללכת ואצל מי לקנות!" רעם האיכר במלוא כוחו, ותוך כדי כך הנחית מהלומת אגרוף בפרצופו של ה"פיקטניק".

קמה מהומה איומה. השוטרים זינקו לעבר מוקד המהומה, חילקו מהלומות באלות שבידיהם על ימין ועל שמאל. שוטרי החרש תפסו את ה"פיקטניקים" ושמו אזיקים על ידיהם. הכפריות הקימו צווחות מחרישות אזניים. השוטרים בעלי התפקידים המיוחדים, שהגיעו מלומז׳ה, השתלטו בזריזות מפליאה על המצב. תוך חצי שעה היתה הכיכר ריקה מאדם. החוליגנים הובלו למעצר. באותו יום לא נפלה שערה מראשו של יהודי ואיש לא נגע ברכושם. זה היה המצב כאשר השלטונות הגנו בכנות על בטחונם של היהודים, אם כי למעשה הגנו על האינטרסים שלהם.

כמובן ש"נסים" כאלה לא התרחשו מדי יום, ואף לא מדי יום חמישי, ואנו חברי ארגון

ההגנה העצמית, המשכנו לעמוד על המשמר ובכוחותינו הדלים הגנו על חייהם ורכושם של בני עיירתנו.

מעבר לגבול של פרוסיה המזרחית החלו זרקורים רבי עוצמה להאיר מדי לילה את שמי קולנה. סילוני האור תרו בשמים כמחפשים אחר טרף. וכאשר המפלצת חצתה את הגבול והתנפלה על טרפה, לא עמד לנו הכוח להגן על יהודי עיירתנו.

זרח גוטמן / תל־אביב

אורח מארץ־ישראל

מקץ שש שנים לשהייתי בארץ־ישראל חזרתי לקולנה לחופשה קצרה. היה זה בשנת 1936. הקהילה היהודית היתה שרויה בדכאון. ממש לא הכרתי את בני עירי. הדאגה וההרדה למחר נשקפו מעיניהם. מצבה הכלכלי של הקהילה היה בכי רע. ליד החנויות היהודיות ניצבו משמרות של חברי מפלגת ה־נ"ד האנטישמית. רוכלים יהודים פחדו לצאת עם מרכולתם מחוץ לתחום העיר מחשש התנפלויות מצד הכפריים המוסתים. עם רדת החשיכה היו היהודים מסתגרים בבתיהם מאחורי תריסים מוגפים. חיי החברה ופעילות ציבורית שותקו לגמרי. במיוחד דאב הלב על חייהם האפורים של בני הנוער. לא היתה להם שום אחיזה בעיר הולדתם, לא מבחינה כלכלית ולא מבחינה חברתית. צעירים רבים עזבו את העיירה והלכו לחפש את עתידם בערים הגדולות. המעטים שנותרו נידונו להתנוונות. עצב היה נסוך על קולנה היהודית ועתידה לוטה בערפל.

גם לי אישית אירעו בזמן חופשתי מספר תקריות, מהן למדתי עד כמה נעשו חיי היהודים הפקר בסביבה העוינת. יום אחד ביקשני גיסי צבי שטרן להתלוות אליו בנסיעה לעיירה גוניונז׳. מפאת הסכנות האורבות בדרכים חשש לצאת לבדו לדרך. שכרנו עגלון יהודי ויצאנו לדרכנו בשעות הצהרים כדי להגיע למחוז־חפצנו בטרם תרד החשיכה. לאחר שהתרחקנו מן העיר כששה־חמישה קילומטרים הבחנתי בשני רוכבים הרודפים אחרינו. העגלון שלנו האיץ בסוסו, אולם הרוכבים השיגו אותנו ועצרונו. היו אלה שני צעירים פולנים שהבעת פניהם לא ניבאה טובות.

"לאן אתם נוסעים?!" שאלו בקול שחצני.

העגלון קרא בשם העיירה שהיתה מחוז חפצנו.

הם פרצו בצחוק שטני והטיחו כלפיו: "ואנחנו חשבנו שאתם כבר נוסעים לפלסטינה!"

"בעצם אתם צודקים", קראתי לעברם, "בקרוב יעזבו שניים אלה את פולין שלכם ויעלו לפלשתינה. מה שנוגע לי, עשיתי זאת מזמן, ועתה חזרתי לכאן לעודד יהודים נוספים לעלות לארץ־ישראל!"

תוך כדי דיבור שלפתי מכיסי את הדרכון שלי ותקעתי להם אותו מתחת לאפם.

"הנה, תקראו, אם יודעים אתם לקרוא בכלל!" קראתי בכעס.

השניים נעצו עיניהם בכתובת האנגלית ומיהרו להסתלק מן המקום. וכך ניצלנו מידי הפורעים הודות לתעודה של ממשלת פלשתינה א״י.

פעם שנייה נזדמן לי לנסוע כנוסע יחיד בכרכרה מלומז׳ה לקולנה. בדרך הצטרף אלי נוסע שני. היה זה פולני שהציג את עצמו כרופא איזורי בקופת־החולים הממשלתית. הוא החל לשוחח עמי. איני זוכר כיום כיצד התגלגלה השיחה על נושא רדיפת היהודים בפולין. כנראה שאחד מאתנו הזכיר את עניין הפוגרום בפשיטיק. שאלתיו, כיצד הוא, אדם משכיל, יכול להסביר את העובדה, שממשלת פולין, הדמוקרטית כביכול, אינה מצליחה לבלום את הפורעים המתעללים באזרחיה היהודים והשופכים דם חפים מפשע. מדוע מעודדים השלטונות את החרם על סוחרים יהודים ומנשלים בכך את פרנסתן של רבבות משפחות? ומה בדבר גירוש היהודים מהכפרים?

״הרי גרועים אתם מהגרמנים״, אמרתי לו. ״שם מעודדת הממשלה הנאצית את הפרעות ביהודים ואילו כאן בפולין, הדמוקרטית כביכול, עשה האוכלוסיה לעשות זאת ללא צו מגבוה. ואולי השתיקה והעלמת־העין מעודדות יותר מכל מיני צווים וחוקים?״

בן־שיחי ניסה להצדיק את גירוש היהודים ממקומות ישוב נדחים בדאגה לבטחונם, אך לכל שאר טענותי לא מצא תשובה. אבל מנימת דיבורו הבנתי, שהוא כלל אינו מצטער על רדיפת היהודים בארצו.

תוך כדי שיחה שאל אותי, היכן אני מתגורר. סיפרתי לו, שלמזלי אינני אזרח פולין, שאני תושב ארץ־ישראל ובאתי הנה לביקור משפחתי קצר. בשומעו זאת שינה מייד את נושא שיחתנו וכן נעלמה נימת ההתנשאות שבדיבורו. לפתע, כאילו גילה, שאפשר לדבר עם יהודי על נושא אחר מלבד הבעייה היהודית הנצחית. הוא אמר שיש לו ענין מיוחד בגידול דבורים, וקרא באחד הפרסומים המקצועיים כי בארץ־ישראל פיתחו המתיישבים היהודים שיטה חדשה בענף זה, וכי ברצונו להתקשר עם מישהו מבעלי־הכוורות בארץ לשם החלפת אינפורמציה. מסרתי לו את הכתובת של המשרד הארץ־ישראלי בוורשה ויעצתי לו לפנות שמה. בינתיים הגיע בן־שיחי למחוז חפצו. היתה זו אחוזה גדולה, שם צריך היה לערוך ביקור־חולים אצל פועלים שכירים. ברדתו מן הכרכרה התנצל בפני על צורת דיבורו בראשית שיחתנו.

״לא ידעתי שאתה יהודי מפלשתינה״, אמר ומיהר לדרכו.

כשרק התרחק מאתנו, שמעתי את העגלון נאנח בעצב.

״גם אני יהודי״, אמר. ״חיינו כאן הפקר. טוב שבא יהודי מארץ־ישראל ומדבר עם הגויים כשווה עם שווה!״

ועוד זכורה לי מביקורי בקולנה פגישתי עם רבה של העיירה. בימים הראשונים לבואי הזמין אותי הרב קפלן לביתו. דלה עטי מלתאר את התרגשותו של רבנו היקר בראותו פני יהודי שחזר מארץ הקודש. קולו רעד מרוב התרגשות כשביקשני לספר לו על המקומות הקדושים, על הכותל המערבי, על קבר רחל אמנו, על מערת המכפלה שבעיר האבות, ומעל לכל — על ירושלים. לשמחתי ביקרתי בכל המקומות הללו לפני צאתי מן הארץ לפולין. תיארתי בפניו את מראה המקומות הקדושים וסיפרתי לו, שלא רק יהודים חרדים עולים לרגל לשם ושוטחים את תפילותיהם על קברות אבותינו וליד שריד קדושתנו, אלא גם בני נוער מבקרים שם ומתחנכים על ברכי העבר המפואר של עמנו בארץ אבותיו.

כבוד הרב שתה בצמא את דברי כשדמעות נקשרות בעיניו. בהיפרדי ממנו הושיט לי את ידו ואמר לי בזו הלשון:

"דע לך, מר זרח, שאתה מיחידי הסגולה שזכו לבקר במקומות הקדושים, ולאו כל אדם זוכה לכך. עליך להיות מאושר, שזכית לעלות לארצנו הקדושה. מי יתן ובנים רבים ילכו בעקבותיך!"

"אמנם מאושר אני," השבתי לרב. "והרי זו זכותו של אבי ז"ל, אשר נטע בלבי אהבה לארץ־ישראל משחר ילדותי, על שהגשמתי את משאת נפשי."

אריה רוזנפלד / שפיים

כך זכרתיך, עיירתי!

כביש חצץ מתמשך בקו ישר, כמו סרגל, עד בואך שני העצים העבים והגבוהים הסוככים עליו משני צדדיו, ומשם הוא פונה ומתפתל לימין ולשמאל, בעליות וירידות, עד הגיעו לגבול הגרמני.

משמאל לכביש שדה רחב־ידיים, מגודר, ובו גלי קמה נעים ברוח, שיבולים מרשרשות ופרחים כחולים ואדומים מציצים מבינות הקמה הצהובה. עודני זוכר, ואני אז נער קטן, במקום הזה היה גן. לא העזנו להתקרב יתר־על־המידה לגן מפחד זעמו של הגנן ורק מרחוק היינו עומדים ומסתכלים בו.

לאחר שנים נעלם השדה ונעלם גם הגן. סוחרי הסוסים השתלטו על השטח. המשפחות שעסקו בסחר הסוסים, דולוביץ׳, דודוביץ׳ ושקלנביץ׳, הקימו שם אורוות, בניינים גדולים ורחבים עם גגות מכוסים ברעפים אדומים, ולימים נבנו בסמוך גם בתי־מגורים. והנה מהבהבים כבר אורות־חשמל ראשונים ומאירים את הכביש האפל.

לימינו של הכביש כנסיה רוסית שוממה, זכר לימי שלטונו של הצאר בחלק זה של פולין. גל אבנים מסביב. שמשות מנופצות. בתוך מסגרת ברזל נשארו לפליטה חלקי שמשות צבעוניות, ולעת ערב נשברות בהן קרני שמש אחרונות וצובעות את גל האבנים בשלל צבעים נפלא. האדום והכחול מתמזגים בצבע האדמה החומה. עוד מעט ירד הלילה ותוגה חרישית מהולה במיסתורין תעטוף את הכנסיה.

מסביב לכנסיה מגרש רחב־ידיים, הקורץ לנו, לילדי ישראל, לבוא לשחק בו כדורגל או מחניים. אך לא תמיד אפשר היה להגיע אליו, ובמיוחד לא בימי הקיץ. כי אז המתה הסביבה סטודנטים פולנים, שחזרו לאחוזות הוריהם לימי החופש, והם ספוגים שנאת ישראל

שלובתה בשבתם על ספסל הלימודים בערים הגדולות, והם ששים להתגרות בכל ילד יהודי המזדמן בדרכם.

בפינה הימנית של המגרש מלבינה כיכר הטניס הריקה, שרגלו של יהודי מעולם לא דרכה עליה. ורק לעתים רחוקות משחקים שם בניהם של נכבדים פולנים, וברוב ימות השנה מרצדים שם כתמי אור בין צללי הרשת הנגררת על הקרקע.

השדרה, שצידה האחד שימש כגדר־מגן למגרש וצדה השני שיחים ועצי ערמונים צמודים לדרך החול, התמשכה עד לצלב הגבוה, שמשני צדדיו ניצבים שני עצים כשני שומרי־ראש אשר מעולם אינם עוזבים את משמרתם.

כאן נעשתה הדרך צרה יותר, עד שהגיעה לשביל ששניים הם זרועותיו: האחד הוביל אל בית הנתיבות הקטן, ממנו עולה קול שריקת קטר, המתמרן על הפסים הצרים ומעלה תמרות עשן שחור, מפיץ פיח וריח פחם. ודרך שנייה הובילה אל היער.

בעצם אין זה יער אלא חורשת אורנים המוריקים כל השנה, קיץ וחורף. הקרקע מכוסה תמיד שכבה עבה של עלי שלכת. שבילים לא היו בחורשה, ובצאתנו לשוט בה היינו דורכים על מרבד רך של עלי־מחט שנתגבבו שכבות שכבות זו על גבי זו. מדי פעם היינו משתרעים על מצע עלי המחט ונושמים לתוכנו את ריח היער וסופגים את הדר הטבע. פעמים נשמע קול שירה ביער. היו אלה הבורות נוער יהודי שהתכנסו בימי חג או שבת ונתנו קולם בשיר. והשירים — לרוב שירי תוגה ועצב, שירי געגועים לציון.

כל דבר נולד במזל משלו, ואפילו רחוב. הנה, למשל, רחוב ווינצנטה. תשעה קבין ממזל רחובות העיירה נטל לעצמו רחוב ווינצנטה. רוב מוסדות הציבור היהודים שכנו ברחוב זה: בית־הכנסת, בית־המדרש, ה״שטיבלעך״, בית־הקהילה, הבנק; ואף בית־המשפט העירוני. נוסף על אלה נתברך רחוב זה בבתי אבן אחדים. אך מרבית בתיו בתי־עץ היו, גג נוגע בגג, קיר סמוך אל קיר. וכך עמדו נשענים זה על זה ושואבים כוח בית מרעהו. ודרך אגב, שומעים גם את החריקה החרישית של הדלת השכנה. אתה עובר ליד קן ״השומר־הצעיר״ ומגיע לבתיהם של המשפחות קיקמן ושרייטר, החותמים את הרחוב.

מספר החנויות בכיכר השוק, מהן עלובות שסחורתן נאמדת בפרוטות ומהן מבוססות יותר, כמספר הבתים מסביב. בקיץ ובחורף מצפים לקונה, מתאוננים על העונה ״המתה״, מפהקים, סחים בענייני משפחה או ציבור, שוחים בים הפוליטיקה כבתוך שלהם ומכוונים סדרי עולם, ממשלות וארצות. שמחים בבנק־הסוחרים שנפתח לא מכבר, נאנקים תחת עול המסים הכבד בשנים האחרונות.

דמות חדשה היתה לובשת העיירה בימי חמישי לשבוע, הוא יום השוק. הכיכר מתמלאת עגלות, איכרי הסביבה באים למכור את תנובת־אדמתם ולקנות צורכי משק ביתם. התכונה בעיירה רבה, כל אחד עסוק וטרוד, מי בחנותו ומי ליד הדוכן אותו העמיד בכיכר השוק והעמיס עליו כל מיני מרכולת. בשורות ארוכות, על גבי כלונסאות, תלויים מגפיים ונעליים עשויים עור חום ושחור.

את דברי ההלבשה היו תולים על מוטות ארוכים בתוך אוהל־בד גדול ומזמינים את הקונה להיכנס פנימה ולבדוק את הסחורה כאוות נפשו.

ליד החנויות לסחורות ברזל מצטופפים כפריים. מקישים חרמשים חדשים על אבני כיכר

"השומר הצעיר", גדוד "השרון", 1935—1938.
מיכל שרייטר. משה גוטמן. פסח פייסון. שלום מלובני. אברהם־משה קורנצקי. נחמיה ברנוביץ׳. אברהם׳ל...
יעקב גרבוביץ׳. נאדבורני. הניה וויטקביץ׳. ריסה ספקטורובסקי. אטקה כהן. פריידקה כהן.
טובה גליקובסקי. חיים טוביאש. חנה וילוז׳נע. אריה רוזנפלד. זלטה ריביצקי. חיים אולך. רחל קרביץ.
מינדל אוסטשבר. אריה גרינבוים. פריידקה דולנגע. שמואל קורנצקי. אלקה פאנדריק. אלי גורסקי.
ניפקה חיים.
ישראל זלבינסקי. יעקב גוטשטיין.

השוק ואוזנם כרויה לצליל שהוא משמיע, לפיו יבחינו אם עשוי הוא פלדה טהורה או לאו. סוחרים ורוכלים משתדלים לצוד את עיני הקונים בסחורה שהציגו לראוה על דוכניהם. מטפחות־ראש, בדים, כלי חרס ומטבח, דג מלוח מטובל בשמן, מיטות מתקפלות, שולחנות עשויים עץ אלון. שורות שורות של תגרנים וסביבם לקוחות העומדים על המקח — זהו השוק שהבריות מתרוצצים בו ומחפשים פרנסתם לכל השבוע כולו.

שנתיים לפני פרוץ המלחמה קדרו השמים מעל ראשה של יהדות פולין. חיי היהודים נעשו הפקר, ניתנו לבז ולמשיסה. מהחלונות הגבוהים במדינה נזרקה הסיסמה: "חרם כלכלי, בבקשה!" הויכוח על השחיטה המסורתית — נכמרו רחמיהם של "יפי הנפש" בסיים הפולני על הבהמות האומללות הנשחטות בצורה ברוטאלית כדי לספק איזה פולחן יהודי. באוניברסיטאות נדחקו התלמידים היהודים ל"גיטאות". הותרה הרצועה והתנועה האנטישמית חוגגת את נצחונה. אנו בקולנה נתברכנו בשמירה "מעולה" בימי שוק על יד כל חנות יהודית, שמא יסתנן לתוכה איזה איכר עיקש המבקש לקנות סחורה אצל יהודי. נשבר מטה לחמן של עשרות משפחות יהודיות בעיירה ויחד עם האביונים ה"ותיקים" וה"גבירים" שירדו מנכסיהם נאנקת קולנה היהודית תחת המת המציק.

פרצה המלחמה. אני מוצא את עצמי בתוך זרם פליטים הנוהר מזרחה. שבועיים של שלטון גרמני ואחריו פורש הצבא האדום את כנפיו על מחציתה של פולין וקולנה שלנו בתוכה.

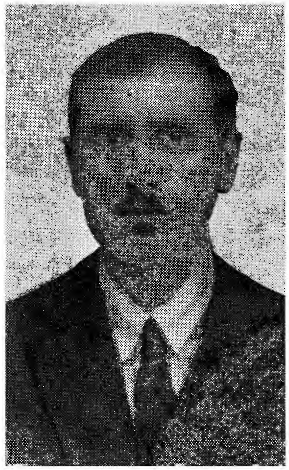
דרך השיבה לעיירה חסומה בפני. רובץ עלי "חטא" הפעילות הציונית. מזמן לזמן אני פוקד את העיירה כדי לבקר אצל משפחתי. לא אחת הוזהרתי על־ידי חברים לבל אעשה זאת, כי נודע להם שמחפשים אחרי. ואז הייתי חומק דרך רחובות צדדיים ונעלם.

ב־1941 נקראתי להתגייס לצבא האדום. קיבלתי שחרור ממקום עבודתי במאפייה הצבאית בזמברוב, בה הועסקתי כאזרח, וחזרתי לקולנה כדי להכין עצמי לדרך.

מזג־האויר עדיין חורפי, אם כי נעלמו כבר שכבות הכפור מעל חלונות הבתים. גם גלידי הקרח המחודדים כשיפודים, שהיו תלויים והתנוצצו כבדולח מול קרני השמש שלחכו את גגות הבתים, נעלמו מזמן. אולם עדיין שרר קור עז, קרה של אביב שנתאחר לבוא.

כשבוע ימים הסתובבתי בעיירה. ביקרתי אצל חברים, נפרדתי מידידים, והנה הגיע יום הפרידה. עם ארגז־הטירונים ביד אני פוסע אל תחנת האוטובוס. בטרם עלותי לאוטו אני מפנה את ראשי: הנה כיכר השוק, הבית בו נולדתי, העיר בה עברו עלי עשרים שנות חיי. משהו צובט בלב. ולא אדע עד היום אם היתה זו הפרידה מעיירתי או הפחד מפני העתיד. יצאתי לקראת הנעלם הגדול — המלחמה. עזבתיך, עיירתי, לנצח!

קטעים קטעים באים הזכרונות: העיירה; הרחובות והסימטאות; בית אבא; ערבי שבת ומועד, כשהשולחן ערוך והמפה הצחורה מבהיקה והיין מאדים בכלי־הזכוכית ועובר־אורח מוזמן לסעודה. ותמיד עולים בזכרוני אבי הרשל, האציל באדם, שמת עוד בשנות השלושים; אמי זלאטה ואחי זוסיה היקרים; דודתי שרקה פרידמן לבית בלומרוזן, שחיתה אתנו וכבת נחשבה, שעברה את כל מדורי הגיהינום הנאצי ועד לשחרור הגיעה ומתה מהתקף־לב על גבול פולין אוסטריה; וכל יתר בני המשפחה — מיעוטם נפטרו בידי שמים, ורובם נספו בידי שונאי ישראל בזמן המבול הנאצי.

הרשל רוזנפלד

שרה בלומרוזן

היכן אמצא תנחומים בזוכרי אתכם, שנגדעתם ללא עת על לא עוול בכפכם, בצורה כה אכזרית, רק על חטא היותכם יהודים. קשה, קשה להתנחם. יתגדל ויתקדש שמכם, קרבנות הרשע. זכרכם לא ימוש מאתנו לעולמים!

מרדכי בריזמן / רמת־גן

לקראת פסח 1940

סוף החורף וראשית האביב של שנת 1940. עיירתנו, אשר רק מספר חדשים לפני כן הועברה מידי הנאצים לסובייטים, טרם התאוששה מן ההלם שהיתה שקועה בו וטרם התרגלה לחיים במשטר הקומוניסטי. תושבי העיירה היהודים השתדלו, כל אחד לפי יכולתו, להסתגל למצב החדש. האיכרים הפולנים מן הסביבה עוד היו מביאים לשוק מקצת מתוצרתם, ועקרות־הבית עוד יכלו לקנות מצרכי־חלב, ביצים, עוף וגם עגלה עם כבול להסקה. שאר מצרכי המזון אזלו לאט לאט. החנוונים, כל עוד היה להם משהו למכור, עמדו על מפתן חנויותיהם הפתוחות. בעלי־המלאכה עבדו כל אחד כפי יכולתו ובכוחות עצמו. הצעירים יותר התארגנו בקואופרטיבים. בני הדור המבוגר, שומרי המסורת, המשיכו ללכת יום־יום לבית הכנסת להתפלל. התעמולה הצליחה להחדיר למוחות היהודיים את האמונה, שאין להם כל יסוד לפחוד שמא יחזרו הנאצים. הגבול נתון כעת תחת שמירה מעולה של חיילים סובייטיים. הגרמנים לא יחזרו עוד לעולם לעיירה.

לכן לא עורר בי כל תמיהה מקרה, שהייתי לו עד־ראייה: באותם הימים שהתה בקולנה משלחת נאצית מעבר לגבול, כנראה לשם גמר הסידורים הטכניים של חלוקת האזור בין

רוסיה וגרמניה. כאשר חברי המשלחת, כולם נאצים צעירים, עזבו את בית המלון של גלינקה בכיכר השוק והתיישבו במכונית כדי לחזור לארצם, עמדו בכיכר השוק כמה בחורים יהודים וכאשר המכונית עברה באיטיות על ידם, הסתכלו הבחורים בפרצופי הנאצים, קמצו אגרופיהם לעומתם וקראו בגרמנית: "מוות לנאצים!" המכונית הסתלקה במהירות. עמדתי מן הצד והסתכלתי בסקרנות הן על הנאצים, שראיתים בפעם הראשונה בחיי, והן על תגובת הבחורים היהודיים (שאת שמותיהם אינני זוכר עוד). מה מרה היתה טעותם של הבחורים היהודים, הוכיחה המציאות כעבור זמן לא רב.

כאלה היו החיים בקולנה בסוף החורף וערב־האביב של שנת 1940. כאלה ראיתים בהגיעי מווילנה לבית הורי, חרד לשלומם, לאחר התקופה הקצרה של שלטון הנאצים בעיירה.

בוקר אחד, בשובו מתפילת שחרית מבית־הכנסת, ניגש אלי אבי ואמר: "הרב ביקשני שתיכנס אליו. הוא רוצה לשוחח אתך". שאלתי בתמיהה מהו העניין שהרב רוצה לדבר אתי עליו. אבא לא ידע להוסיף כל פרטים. רק שאלני אם אלך. "ודאי," עניתי, "אכנס אליו אחר הצהרים".

לפנות ערב חבשתי כובע וסרתי אל הרב. הרב קפלן לא גר עוד בביתו. השלטונות הסובייטיים המקומיים גרשוהו משם והחרימו את דירתו. הוא ומשפחתו השתכנו ב"שטיבל" שבמסדרון בית־הכנסת. בהיכנסי מצאתיו יושב ליד השולחן ומעיין בספר. החדר היה מחולק לשניים בסדין, ששימש כעין וילון. שמתי לב שהרב הזדקן מאוד אחרי הפורעניות שעברו עליו ועל כל בני העיירה בשבועות המעטים של שליטת הנאצים בעיירה. הוא הזמינני לשבת ופתח בשיחה על הא ועל דא. אולם חשתי כי לא לשם שיחה בטלה סתם הזמין אותי לבוא אליו. ואמנם, כעבור רגעים מספר אמר: "אתה יודע אל נכון שחג הפסח קרב ובא. אולי אתה גם זוכר, כי בכל שבת־הגדול נוהג הייתי לדרוש בפני הקהל דרשה על ענייני החג. גם השנה לא אשנה ממנהגי. אלא ניצב אני בפני בעייה קשה: ודאי כבר נהיר לך, שאין להשיג סוכר לחג. אי אלה מתושבי העיר פנו אלי וסיפרו כי אפשר להשיג סאכארין. הם שאלוני אם אתיר את השימוש בו בפסח. החג עומד מאחורי כתלנו, אך תשובה לשאלה זו טרם מצאתי. אין אני יודע אם סאכארין חמץ הוא או מיצרך שמותר להשתמש בו בחג המצות. והיה אם אחמיר בדיני, ישארו בני העיירה שומרי־הכשרות בלי דברי־מתיקה לחג. אולם האם מותר לי לפסוק לקולא? והנה נזכרתי כי לר׳ חיים מנדל יש בן שהוא כימאי וכעת הוא נמצא פה, בקולנה. מטעם זה הטרחתי אותך. היות וידוע לי כי גמרת את לימודי הכימיה באוניברסיטה של ווילנה וגם המשכת לעבוד במקצוע זה, אוכל במצפון שקט לסמוך על חוות דעתך. הואילה נא והסבר לי, היש בסאכארין שמץ של חמץ? האוכל במצפון נקי להתיר את שימושו בפסח?"

הרב נשתתק והסתכל בפני, כאילו רצה למצוא בהן את התשובה הנכונה. הרהרתי רגע קט כדי להיזכר בתהליך יצור הסאכארין, ועניתי: "רבי, הסאכארין הוא חומר סינטטי. הוא מיוצר לא מן הצמח ולא מן החי."

כעבור כמה דקות של היסוס אמר הרב שנית: "אולי תוכל להסביר לי בכמה משפטים פשוטים מְמה מייצרים את הסאכארין?" השבתי לו, כי את הסאכארין מייצרים על־ידי פעולת כמיקלים שונים של חומר שהוא ממשפחת הבנזין.

פני הרב הביעו פליאה וגם שמחה. הוא הודה לי, ובהיפרדנו מילמל לעצמו: "אבן כבדה נגולה מעל לבי."

יצאתי מדירת הרב ועברתי את הדרך הקצרה אל ביתי בהרגשה מוזרה: מלחמת־עולם משתוללת במלוא עוזה; מי יודע מה ילד יום; יהודי העיירה והרב בראשם כבר נתנסו במשך השבועות האחדים של הכיבוש הנאצי בפורענויות ואכזריות; חייהם היו תלויים להם מנגד — ואותה שעה מתלבטים הרב ובני־עדתו בבעייה, שהיא נראית להם טבעית לגמרי, איך לא להכשיל את הקהל, איך לשמור על הכשרות המלאה בחג־המצות.

כאלה היו היהודים הישרים והתמימים בקהילותיהם. מה עמוקים היו שורשיהם בדת ובמסורת. שמחתי שיכולתי לעזור להם במקצת.

מינה קרני־אוסטשבר / העוגן

מול פני העבר

זכרונות

כצל המלווה את האדם כך נמשכים הזכרונות אחרי. ניצבים לנגד עיני מראות והם לא מעורפלים, לא מטושטשים. בהירים הם, זוהרים כשמש בצהרים. ימי־הולדת, בית־הספר, כיכר השוק. עצי ערמונים סביבו ועם התחלת הקיץ היה העץ משיר את ערמוניו, מש־ליכם ארצה, ובהתבקע קליפתם היה מתגלה הערמון החום או הערמון בעל העין הלבנה בקצהו האחד. ובדרכי הביתה, אחרי הלימודים, הייתי אוספת אותם ומצרפת ליתר משחקי־הילדים בהם שיחקנו אותה תקופה. גרומדזינסקה היה שם הרחוב בו גרתי, משום שדרכו היו נוסעים אל הכפר הסמוך גרומדזין. רחוב קטן ושקט. מעט משפחות יהודיות גרו בו. רובו מאוכ־לס משפחות נוצריות, שהיחסים עמהן היו בהתחלה קורקטיים אך החמירו במרוצת הימים עם הרוחות הרעות שהחלו נושבות באוירה הכללית של פולין.

בקרן השוק הגדול, בהתחלתו של רחובנו, עמד הבניין של הלנה בורקובסקי. בית זה נחרת בזכרוני יותר מכל בתי הרחוב על שום שהכיל בתוכו שני מוסדות חשובים בעיירה: את הדואר ואת בית־הסוהר המקומי. לימים עבר משרד הדואר לרחוב אחר, ובכל זאת נשאר לו לבניין הזה השם בית־הדואר.

בית־הסוהר עמד, בדרך כלל, שומם רוב הזמן. פעילות מוגברת סביבו אפשר היה לחוש בערבי יום חמישי, הוא יום השוק בעיירה. בנטות היום, כשרבו השיכורים, נשמעה מתוכו זמרה מטושטשת ונישאה על־פני הרחוב.

מעל הבניין הזה היתה החנות של משפחת הילר, שמשכה תשומת־לב מיוחדת בזכוכית

הצבעונית ובכלי־הזכוכית שבחלון־הראווה. בשכנות היה האטליה של הצלם זילברשטיין, הצלם היחיד בעיירה. איזה מאורע חברתי או משפחתי לא זכה בתצלום מעשה ידיו?

כרוב הבתים ברחובנו גם בית הורי לא היה מבנה אבן אלא בית עץ, עם עליית־גג שהיוותה חצי־קומה. בדירה זו גר דודי שמואל לובל. שעות הייתי מבלה במחיצתו, מאזינה לשיריו. היה שר שירי־עם יהודיים ושירי ציון. וכשהיה שר משירי ציון, כאילו רוח הקודש היתה נסוכה על פניו, כאילו ידיו בהר הצופים נוגעות ונשמתו בין בוני הגליל. בהשפעתו התחלתי גם אני לחלום על גאולה, על שדות עמק פורה, על תחייה לאומית, והצטרפתי בילדותי להשומר־הצעיר. כל חייו חלם דודי על עלייה לארץ־ישראל, חלם להתיישב בה, אך לא זכה. הוא נהרג בראשית המלחמה, בהפצצות העיר לימז׳ה. יחד עם בתו הבכורה ויתר בני המשפחה נספה בשואה.

מינה אוסטשבר עם קבוצת חברות ב"השומר הצעיר".
זלטה ריביצקי אטקה כהן. ריטה ספקטורובסקי. הניה וויטקיבץ׳. מינדל אוסטשבר. אלקה פאנדריק.
חנה ווילוז׳נה. פריידקה דולנגה. קורנצקי. טובה גליקובסקי.

הורי, ככל יהודי העיירה, עסקו במסחר. ביתנו בית יהודי אדוק היה. עסקי הפרנסה והדאגה לבני המשפחה מנעו מהורי לראות את העתיד הקרוב, דבר שהנוער כבר הרגיש בו וחשב על הגירה ויצא להכשרות. המפנה חל כשאחותי הקטנה מלי התחילה ללמוד בבית־הספר "תרבות". השפה העברית, כשפה מדוברת בין הבנות בבית, ורצוני לצאת להכשרה עוררו בלב הורי מחשבות אחרות. עיניהם נפקחו לראות את המציאות, ובמקום להכשרה נשלחתי לבית־הספר החקלאי נהלל. ממכתבי ההורים הבנתי, כי אבא מתכונן לבקר בארץ ולתור בה, אבל ההחלטה טרם באה. באה השואה הנוראה והם אחרו את המועד. יחד עם כל בני העיירה נספו הורי, אחיותי אסתר ומלי ואחי פישל. יהי זכרם ברוך!

בחצר אחת ברחוב שלנו היה בית הוילוז׳נים. רק בתים מספר הפרידו בין ביתם לבית ה׳רי, וחברתי לספסל הלימודים היתה בתם חנה. בחצרם היה בית־הבד לשמן פשתן, עליו היתה פרנסת המשפחה. וכבחלום עוברות לנגד עיני כמעט כל המשפחות היהודיות שגרו ברחוב. מול בית הורי גר החייט קרומקביץ׳, בריחוק מה משפחות דמבוביץ׳, שרצקביץ׳, קורנצקי, ויטקביץ׳. דואב דואב הלב בזוכרי אותם.

את שלוות השקט של הרחוב במשך כל השבוע הפרה הנפחייה היהודית: המפוח על אקורדיאון העור הגדול, הנושף בצרידות לתוך הגחלים הלוהטות; הקורנס הגדול הנוחת על הברזל המלובן בקול מחריש אוזניים; והפטיש הקטן העונה לעומתו בקולו הצלול.

משם והלאה הלכו הבתים ורחקו ובדלו זה מזה. שכונת האיכרים התחילה שם: חלונות קטנים ועליהם וילאות מצוירים, חצרות מלוכלכות, תרנגולות מנקרות בערמות הזבל.

כך נחרת בזכרוני מראה הרחוב שלנו, בו עברו עלי ימי הילדות.

מכתבים

הנה מונחים לפני מכתביהם של יקירי. הנייר הצהיב מרוב שנים. שומרת אני עליהם כנכס, כשריד יקר, וברגעי געגועים וחולשה אני מדפדפת בדפים הצהובים וקוראת בהם.

קולנה, 29.8.37

בתי היקרה!

מכתבך הגיע לפני שבוע, אך לא היתה שעה לכתוב לך. מבין אני לרוחך: לבדך בנכר, רחוק מהבית. ההסתגלות למקום חדש, לסביבה חדשה, קשה בהתחלה. רואה אני לנפשך וצר לי מאוד.

משמחת אותנו הידיעה שאת בריאה. אל תתפלאי שלא ענינו לך מ־יד. פשוט, הדאגות מכרסמות בלב, וכך חולף יום אחר יום. מצב בריאותנו לא צריך להדאיג אותך. אנחנו ב״ה בריאים ומרגישים בטוב.

התבערה האנטישמית התלקחה גם בסביבתנו בצורה קשה מאוד. אני מאמין שהעננים השחורים מוכרחים כבר להתפזר, כי הגיעו כבר לשיא, כי אחרי החושך מוכרח לבוא האור. בינתיים המצב לא משמח.

בחול־המועד סוכות נוסעת הבת של אברהם זדרויביץ׳ לארץ־ישראל ומקווה אני שתקבלי ממנה דרישת־שלום חיה מאתנו.

בתי היקרה, בקשה צנועה לי אליך: תכתבי לסבא שלך מכתב. הוא הרי כל־כך מתגאה שיש לו נכדה בארץ הקודש.

שלך באהבה
אביך יוסף דויד.

קולנה 1937

נכדתי היקרה!

קופסת הטבק מעץ הזית, וציור של הכותל המערבי על המכסה, ששלחת לי — קיבלתי. המתנה מארץ הקודש שמחה את לבי. ואחרי התפילה, כשהטלית ותפילין

מסודרים כבר בנרתיק, מוציא אני את הקופסה ומכבד את הסובבים בקמצוץ טבק. ובמוחי מתרונן הפסוק: "ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים!" והלוואי שנזכה כולנו, נכדתי היקרה, בגאולה שלמה במהרה וימינו, אמן ואמן!

שלך באהבה

סבא

קולנה, 17.11.37

מינה יקרה!

הנני מודה ומתוודה — בעל־חוב גדול אני כלפיך, וזה מכביד עלי יותר מחובות כספיים. לא עניתי לך עדיין על מכתבך. במה אצטדק? שדאגות הפרנסה מכבידות ומעיקות ולא משאירות זמן למחשבה ורגעים לכתיבה? אין באמת כל הצדקה. כי הרי כמים זכים על נפש עייפה מכתבך לי היה. בצמאון כל אות וכל שורה קראתי. חדשות מארץ משאת נפשנו! החלום הגדול הולך ומתגשם! "שאו ציונה נס ודגל" מציאותי גם במשפחתנו. את בינתיים חלוץ העובר לפני המחנה. סוללת־הדרך היקרה, חזקי ואמצי! הצלחה בלימודים! כל המשפחה נמצאת סביבי בכותבי שורות אלה אלייך ומאחלים לך כל טוב.

רגלייך דורכות על אדמת הקודש — הנזכה גם אנחנו לזה?

ברכה לבבית לכל הישוב!

בברכת ציון ומלכות ישראל

דודך שמואל לובל.

קולנה, י"ז אייר תרצ"ח

אחותי היקרה!

את פינת ארץ־ישראל בכיתה שלנו מקשטים הפרחים ששלחת לי, ואני מאושרת ומודה לך. את כותבת לי, שאצלכם ירד היורה. ואצלנו נפל השלג. מורים חדשים באו לבית־ספרנו. המורה הראשונה, מרת בורשטיין, נסעה. וחבל! אהבנו אותה מאוד. במקומה באה מורה חדשה, מרת גטלמן. אוספים בעיר כסף ל"מפדה הגליל". גם בית־ספרנו "תרבות" משתתף ומקווים לאסוף הרבה כסף.

יש עוד הרבה ידיעות, אבל אני חושבת שהן לא חשובות בשבילך. בית־ספרנו גדל. נוספה עוד כיתה. יותר אין לי מה לכתוב.

שלום מרחוק ולהתראות בקרוב על אדמת ציון!

אחותך הקטנה מלי

קולנה, 29.8.1937

לאחותי היקרה מינדל!

כבר זמן רב שלא כתבתי לך. אצרף כמה מלים למכתב ההורים.

מה נשמע אצלך? אצלנו המצב נורא. הזרם שנמשך זמן רב בכל המדינה הגיע גם אלינו. בכל יריד עומדים ליד כל חנות יהודית פיקטים ולשום קונה פולני לא מרשים לסחור עם יהודי. חושבים שיגיע זמן, שלא נוכל גם מהבתים לצאת, לא לדבר ולא

להסתובב בדרכים. ולכן, למי שיש אפשרות, צריך לברוח. את מאושרת שאינך צריכה לראות כל זאת.

החגים מתקרבים ולמי יש סבלנות לגשת לסידור הבית, כפי שהיינו רגילות לעשות בזמנים כתיקונם.

כתבי לי הרבה על בית־ספרך ולימודייך.

שלך באהבה
אחותך אסתר

הא, עירי ורחובי הקטן, שאין בהם עוד זכר ליהודים!

הורי, אחי ואחיותי — חלמתי שנהיה כאן ביחד משפחה אחת גדולה וענפה. אבל כל החלומות והחזיונות, שהיו אצורים במוחי ופקדוני למכביר גם בלילות, הכול נגוז והתנפץ על סלע המציאות המרה והאכזרית.

חורבן קורלנד

מִי יְתַנֶּה, מִי יְתַנֶּה אֶת עֱנוּתְכֶם,
אֶת זַעֲוַת כִּלְיוֹנְכֶם וּמְצוּקוֹת מוֹתְכֶם?

שָׁמַּיִם קְשׁוּחִים מֵעַל לַתֵּל הֵמָּה עֵדִים
לְקִצְּכֶם הַמַּר, הָאַכְזָר. הוֹ, נֶעֱזָבִים וּבוֹדְדִים

בִּשְׂדוֹת נֵכָר, בְּלִי תַּכְרִיךְ וּמַצֶּבֶת,
בְּלִי צִיץ מְפַיֵּס וְעַיִן אָדָם דּוֹאֶבֶת.

הַמְּצָא אֵל מְנוּחָה לְנַפְשָׁם הַמְעֻנָּה, הַבְּהוּלָה
בְּכָל עִנּוּי, בְּכַל בַּלָּהוֹת הַתֹּפֶת כֻּלָּהּ!

רֵד וְאָסַפְתָּ אֶל חֵיקְךָ כְּאָב שַׁכּוּל עַצְמוֹתָם,
שֶׁלֹּא יַרְגִּיעוּ בְּאַדְמַת הַגּוֹיִים גַּם בְּמוֹתָם,

וְהַעַל אוֹתָם בְּרַחֲמֶיךָ אֶל אַרְצָם הַבְּחִירָה,
אֵלֶיהָ נָשְׂאוּ נַפְשָׁם תָּמִיד בִּתְפִלָּה וּבְשִׁירָה.

מרדכי טמקין

רחל אלתר־בורקובסקי

בערב אזכרה

היכן ביתי? היכן ביתו של אדם חסר־בית? אני עוברת על פני שורות של בתים זרים, מציצה לתוך חלונות זרים, בעדם ניתן לראות אורים של חיים זרים.

אני חושבת, היכן אישן הלילה הזה. בתוך המבוך של פרצופים אדישים, בין האוטובוסים הנוסעים תחת גשם זלעפות כה קל להתייאש! אני חיה על עברי פי תהום והנני יודעת כי בכוח עמידתי תלויים חיי.

בעת ששוטטתי ימים רצופים ברחובות, מה עזים היו געגועי על הבית.

רעם מזעזע את השמים מאופק עד אופק, ברקים עוברים בתוך העננים, נדמה כי האבנים מתנפחות תחת מכות הגשם — ואני הנני בלי גג על ראשי!

והבטחון האישי? הוא היה בשבילי בחזקת חלום בלבד. לא ידעתי שינה מספקת, חסרתי מנוחה ואוכל, וכל שעה נתקלתי במוות. בית, חום, מזון לא היו קיימים בשבילי. היתה קיימת רק הרגשת־מתח עצומה.

כיצד אוכל איפוא לכתוב על חוויותי בנימה עליזה — חבר נעורי — אם כה הרבה עבר עלי?

בטקס האזכרה שנערך בשנת 1965 בבית־החלוצות לזכר בני קולנה שנרצחו אמרת: "נתאר נא את תולדות עירנו, נתאר נא את חוויותינו. אך אל לנו לכתוב כל זה בעצבות. נכתוב נא בנימה עליזה."

אשיב לך על כך:

קשה, קשה לי מאוד להסתגל לחיים. אנו, שעברה עלינו תופת המלחמה, לנו קשה להסתגל לקיום בצוותא. קשה לרכוש את ידידותנו, כי מנקרת בלבנו מרירות כלפי ציבור זה שאינו מבין אותנו, שאיננו יכולים למצוא אתו שפה משותפת.

אנו נזכרים בדברים רחוקים מאתנו. מטרידים אותנו זכרונות. ודי לנגוע בזכרונות — וכבר הם ממלאים את כל ישותך. אני אומרת לעצמי: אל תחשבי כה הרבה! עברת כל זה, עכשיו עליך לחיות ולא להרבות בהרהורים.

אבל איך לברוח מהתמונות המטרידות אותנו? איך לשכוח בני אדם הנשרפים חיים, בשעה שאני הצלחתי בדרך נס להימלט מן הבונקר הבוער לרחוב. אני רואה את אישוני עיניהם, המבריקים בהבעה מחרידה בתוך פניהם הבוערות. כיצד אוכל להפסיק לשמוע את צעקותיהם? אני מסתכלת אחוזת פחד וחסרת־אונים במטוסים המטילים קליעים בוערים, שאחריהם עולה עמוד אש ועשן, ושוב, שוב גופות הרוגים שידיהם פרושות כאילו בתפילה.

וקרוניות עצומות אלה מלאות חללים אלמונים, שמשליכים אותם אלה על גבי אלה. אני רואה את עצמי, מניפה את אגרופי כלפי מעלה וזועקת בזעם: "לא אוכל עוד לשאת כל זה — די!"

אבל אלהים שתק.

ברחוב פאנסקה 27, שם נולד וגדל בעלי, נופלים רימונים. אני נצמדת לקיר. באותו רגע חודר רימון בעד החלון וקוטל את בת דודתי בת השמונה־עשרה, שהיתה על ידי, חולף על פני והורג את אמה.

הבן נא, חברי, כל זה זועק בזכרוני ואיני יכולה להשתיקו בנחמה שהנני חיה. והרי יודע אתה, כי די לנגוע בזכרונות, וכבר הם ממלאים את כולך...

שוב מתחילות ידי לרעוד, שוב חודרים קולות:

"יהודיה ארורה שכמותך... היכן היא?" רודפים אחרי גרמנים. אני בורחת ברחוב קרוצ'ה, נמלטת לשער כלשהו, מתגלגלת מן המדרגות לתוך מרתף. אני נתקלת בגומחה ונלחצת לתוכה. מגיעים לאוזני קולות הגרמנים ואני תופסת כי נקלעתי לתוך מקום שהם שוכנים בו. איך להיחלץ מכאן? שיתוק תוקף את רגלי בגומחה צרה זו, כי אין לי די מקום להחזיקן בתוכה.

איך הצלחתי להידחק לכאן? כאב אל־אנושי ברגלי. פחד וכאב! כאב ופחד! גבר הפחד. יום ולילה שלם ועוד חצי יום, בלי אוכל ושתייה, שהיתי כך בעמידה.

איך נחלצתי משם, לא אזכור. כמעט מחוסרת־הכרה יצאתי משם ברגע שאיש, למזלי, לא עבר ברחוב.

השמש סינוורה אותי. נפלתי על מרצפות הרחוב. אשה, שמאוחר יותר הייתי חייבת לה הרבה מאוד, משכה אותי במהירות אל השער השני.

מה עלי לעשות, חבר נעורי, שדרכינו נפרדו בכיוונים כה שונים, כדי שכאב רגלי, אשר נשאר לי עד היום הזה לא יזכיר לי את המאורע ההוא?

הייתי חזקה. הייתי צעירה. נשארתי בחיים. כלום רק זה קבע אז את גורלי?

זהו תחום נעול בפני שכלנו וחושינו. היו אלה זמנים, כאשר האמת והחרות נעדרו מן העולם וחוקי המוסר מתו.

זהבה שפר־ריביצקי / אילון

בימי־השואה הראשונים

זה היה ביום ששי, האחד בספטמבר 1939, כאשר הנאצים צמאי הדם התקיפו את עיירתנו. אני ואחותי הצעירה ממני אלקה נשלחנו באותו בוקר על־ידי ההורים לעיר לומז׳ה, כי הורי ז״ל חשבו שבמרחק־מה מהגבול לא תהיה נשקפת לנו סכנה. היה זה יום חם להפליא. האנדרלמוסיה היתה רבה. הכול התחילו לרוץ: שיירות שלמות של בני־אדם, עגלות, סוסים, נשים ותינוקותיהן על זרועותיהן, גברים עמוסי־חבילות, ילדים נבוכים ומבולבלים הנאחזים בשמלת אמם. כולם רצים לכיוון אחד, להתרחק מן הגבול.

איש לא חשב על הרכוש, אשר נצטבר בזיעה ובעמל עשרות בשנים, והוא הלך לאיבוד בן־רגע. רק מחשבה אחת מילאה את המוח — להינצל, להישאר בחיים!

באותו ליל ששי הגענו ללומז׳ה, לבית וולוול ואיטקה צ׳רבונקה. נתקבלנו, לשמחתנו הרבה, בזרועות פתוחות. האכילונו והישקונו והציעו לנו מיטה לישון.

השבת עברה בלומז׳ה באורח יחסי בשקט. למחרת, ביום א׳ בבוקר, הצטרפו אלינו הורינו ושאר בני המשפחה. אך אושרנו נמשך רק זמן קצר. הגרמנים התחילו באותו יום להפציץ את לומז׳ה. באופן שיטתי. לפי ״סדר״, בלי רחמנות ובלי הפסק. רחוב אחר רחוב. איזו מריטת עצבים נוראה! אזעקה־ארגעה לזמן מה ושוב אזעקה. התגוררנו בקומה ב׳, בביתה של משפחת מארחינו הטובים. עם כל אזעקה צריכות היינו לרוץ למטה, לחדר המדרגות. זה היה מזעזע. אבל עברנו בשלום את ההפצצה הנוראה של העיר לומז׳ה. העיר נכבשה על־ידי הנאצים, ושוב התחילו נדודינו, חזרה לקולנה. נשארנו רק עם כסותנו לעורנו, כי כל בגדינו נשרפו בבית ממול שהופצץ. אולם אמא שלנו לא התרגשה. היא אמרה בשמחה: ״העיקר שהדם שלי (כלומר ילדיה) נשאר!״

אך זוכרת אני את פניה של אמא, בגוררנו אחריה את רגלינו בתוך ההמון העצום על הכביש שנהר חזרה אל העיירה, כיצד החווירה לפתע. אוירון גרמני הגיח ממרומי השמים, הנמיך טוס מעל לראשינו והחל לירות ממכונת־ירייה ממש מעלינו. עד היום אינני מבינה כיצד לא נפגענו. אמא החזיקה אותנו, את ילדיה, בידיה חזק חזק, כאילו בכך גרשה את השונא האכזרי. היריה פגעה בילדה נוצרייה שהיתה במרחק של צעדים מספר מאתנו, ואנו חשבנו שזרועותיה של אמא, אשר פרשה סביבנו, הן שהיטו את הכדור מאתנו.

אולם כאשר היינו כבר קרובים לקולנה, קפץ מולנו לפתע פתאום מצדי הכביש גרמני, סכין בידו, והוא ישר — על אבא. הגרמני היה בעל פרצוף אדום ומשופם; עד סוף ימי אזכור את הפנים המרושעים הללו. הדבר הפתיע את כולנו כל־כך, שנבהלנו מאוד והדיבר ניטל מפינו. הסתכלנו בפני אבא. כל הדם נעלם מפניו. מפיותינו פרצה צעקת אימים

״א — ב — א!״ ונצמדנו אליו בחוזקה בבכי קורע־לב. ואז אירע איזה נס: הרוצח עזב את אבא והסתלק לו מבלי שנגע בו לרעה. אולי נבהל מאומץ־לבה של אמא, שסחבה את אבא בידו בכוח אליה והתייצבה לפניו, או אולי הפחידתו זעקת־האימים שלנו. הילדים. בכל אופן, אבא נשאר אתנו. ושפתיו לחשו תפילה, והוא אמר לנו: ״תראו, ילדי, הם לא יחזיקו מעמד. סופם יהיה מר.״

אך אבא ז״ל לא ידע ולא שיער, כי ימי־הדמים הללו יימשכו ארבע שנים ארוכות, והמחיר שעמנו ישלם — יהיה כל־כך יקר.

אחר השחרור, כאשר חזרנו לקולנה כאודים מוצלים, נודע לי על מקום קבורתם של יקירינו. את יהודי עיירתנו רצחו עוד בשנת 1941 בחודש אוגוסט על גבעה בכפר קונטאָס.

שלמה דודאָוויטש / רמת־השרון

אזוי האט זיך עס אנגעפאנגען

אָקטאָבער 1939

אַ שטילקייט, אַ טויטקייט... פרומע ייִדן מורמלען אַ תּפילה און זאָגן עטלעכע מאָל נאָכאַנאַנד: ״גאָט זאָל העלפן! גאָט זאָל העלפן!״ אַפילו די פויגל אַרום האָבן אויפגעהערט צו זינגען און פּיַפּן. נאָר די בוי־מער זענען הײַנט מער שטורעמדיק ווי שטענדיק. זיי האָבן זיך צולאַרעמט און צובייזערט, פונקט ווי זיי וואָלטן געוואָלט זאָגן: ״דער טײַוול האָט באַהערשט די וועלט...״

און דער טײַוול איז טאַקע געקומען. שוואַרצע וואָלקנס האָבן פאַרדעקט דעם קאָלנער הימל, ווען די ערשטע סאָלדאַטן פון נאַצישען מיליטער האָבן זיך באַוויזן אויף די שאָסייען און גאַסן. מיט אַ חוצפּה פון זיגערס האָבן זיך אַרײַנגעריסן די פּאַטראָלן, אויף מאָטאָציקלען, און זיך נאָר אָפּגעשטעלט אָנצוזאָגן, אַז עס דערנענטערט זיך די זיגנדע אַרמיי פון דריטן רײַך און אַז די וועגן מוזן פרײַ ווערן און אַלע שטערונגען באַזײַטיקט ווערן.

די פּוילישע רעגירונגס־לײַט און באַאַמטע זענען, ווי מײַז, שנעל צולאָפן נאָך מיט עטלעכע טעג צוריק און אַזוי אַרום איבערגעלאָזט אַלעס שוץ־לאָז און הפקר. בלויז איין „העלדישן״ טאַט האָבן זיי באַוויזן אָפּצוטאָן, אַ טאַט וואָס האָט אַרויסגערופן אַ שמייכל בײַ דער

באַפעלקערונג: זיי האָבן אַוועקגעשטעלט אַ הילצערנעם סלופּ, דרײַ מעטער הויך, בײַם אַרײַנגאַנג פון ווינצענטער גאַס, און בײַם סלופּ האָבן זיי אַוועקגעלייגט אַ מינע וועלכע האָט געדאַרפט עקספּלאָדירן. דער הילצערנער סלופּ און די מינע האָבן עס געדאַרפט אָפּהאַלטן די מאַרשירנדע נאַצישע אַרמײ...

דערנאָך האָבן גענומען אַנקומען ריזיקע מאַסן טאַנקן מיט מאָטאָריזירטע און מאָדערנע געווער. די שאָסייען האָבן געקרעכצעט און די ווענט פון די הײַזער האָבן געציטערט פון דעם ריזן־כוח וואָס האָט געשטראָמט טאָג און נאַכט, טאָג און נאַכט...

די ייִדישע באַפעלקערונג איז געווען באַהאַלטן אין די הײַזער און האָט זיך נישט באַוויזן אויף די גאַסן. בלויז דורך די שויבן פון די קליינע פענסטער האָבן מיר געזען, וואָס עס טוט זיך אויף דער גאַס.

דער ערשטער באַפעל איז געווען, זיך צו שטעלן אויף דעם זאַמל־פּונקט, אין דער שולע אויפן צערקווע־פּלאַץ. די באַציאונג איז געווען אַ פאָרמעלע און צו דערלײַדן. מיר האָבן ערקלערט די גוטע באַציאונג מיט דעם, אַז לויט דעם ריבנטראָפּ־מאָלאָטאָוו אָפּמאַך האָבן זיי זיך פאַרפליכטעט נישט אָנצוגרײַפן די אָרטיקע באַפעלקערונג אין די געביטן, וואָס די רוסן האָבן געדאַרפט איבערנעמען. אַזוי אַרום איז אַ טייל ייִדן געלונגען זיך צו ראַטעווען פון דעם נאַצישן גיהינום.

יעדן פרימאָרגן האָט זיך איבערגעחזר׳ט דער צוזאַמענקלײַבן פון דער באַפעלקערונג אויף דעם זאַמל־פּלאַץ, פון וואַנען מען האָט טראַנספּאָרטירט מענטשן אויף אַרבעט אין דײַטשלאַנד. עס איז שנעל בטל געוואָרן דער פּלאַן צו שיקן יונגע מיידלעך קיין לאָמזשע אויף אַרבעט. פאַרוואָס? — עס איז געווען שווער דאָס פעסט צו שטעלן.

צוויי וואָכן צײַט האָבן אַזוי געמאַרשירט טאָג און נאַכט דײַטשישע זעלנער אויף דעם וועג קיין לאָמזשע און וואַרשע. עס איז ווערט צו באַמערקן, אַז צווישן די זעלנער זענען געווען פיל זעכציק־יעריקע. זיי האָבן זיך באַרימט, אַז זיי זענען פרײַוויליקע און אַז זייער אידעאַל איז צו העלפן דעם זיגנדיקן דריטן רײַך.

אָבער פון צײַט צו צײַט האָבן זיי אויך באַוויזן אָפּצוטאָן אייניקע שטיקלעך. זיי האָבן דאָס אָפּגעשאָרן אַ האַלבן באָרד פון אונדזער רב ר׳ קאַפּלאַן ז״ל. דערנאָך האָט דער רב קאַפּלאַן זיך געמוזט איבערציען מיט דער פאַמיליע פון זײַן וווינונג אין דעם שוסטער־שטיבל.

נאָך דעם רוסישן דײַטשישן אָפּמאַך פאַנגט זיך אָן דער מאַרש צוריק פון די געביטן, וואָס די צוויי מדינות דאַרפן פאַרלאָזן. עס באַוו ײַזן זיך דײַטשישע לאַסט־אויטאָס פאַרפּאַקטע מיט צוגערויבטע סחורות פון טעקסטיל, האָלץ, מאַשינעס, לעדער פּראָדוקציע און אַנדערע אַרטיקלען, וואָס זיי פירן אַרויס פון פוילן נאָך דײַטשלאַנד.

דער רעש פון פאַרנדיקן מיליטער איז גרויס, נישט אַריבערצוטראָגן. עס רוישט טאָג און נאַכט, און קיינער ווייסט נישט וואָס דער מאָרגן וועט ברענגען.

צום סוף האָבן זיי אונטערגעצונדן די גרויסע שול. פּײַערלעשער זענען נישט געווען און ייִדן האָבן געלאָשן מיט עמערס וואַסער. גוייִם האָבן געהאָלפן, אָבער בלויז די שכנים וועלכע האָבן געוווינט נישט ווײַט פון שול.

אַעראָפּלאַנען האָבן פאַרדעקט די הימלען פון קאָלנע. די מאַרשירנדע אַרמײ האָט זיך אָפּגעהאַלטן אייניקע טעג בײַ די „פּאָרטן״ פון פּיאַנטניצע, וועלכע זענען געבויט געוואָרן

נאָך אין דער ערשטער וועלט־מלחמה. אָבער דײַטשישע אַעראָפּלאַנען האָבן שנעל צושטערט די באַזעס, און די טאַנקן האָבן צואַקערט און גלייכגעמאַכט דעם גרויסן פּוילישן מיליטערישן שטח און אַזוי אַרום פרײַ געמאַכט דעם וועג קיין וואַרשע.

דער וועג צוריק האָט זיך אָנגעפּאַנגען מיט אַ ריזיקן מאַרש פון פּוילישן מיליטער, וואָס איז געפאַלן אין געפאַנגענשאַפט. אַ נידערשלאָגענע און צובלוטיקע אַרמיי האָט מאַרשירט דורך קאָלנע. בלויז איין דײַטשישער זעלנער מיט אַ מאַשין געווער האָט באַגלייט און געפירט הונדערט פּוילישע סאָלדאַטן און עס איז געווען גענוג זיי זאָלן נישט אַנטלויפן אָדער זיך אויסבאַהאַלטן. דאָס איז געווען אַ מאַרש ווי פון אַ בלאָנדזשענדע סטאַדע שעפּסן וואָס האָט אָנגעוואָרן איר פּאַסטוך. פאַרשעמטע, מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ, האָבן זיי אָנגעהויבן צו פאַרשטיין, אַז דער גורל פון אומקום וועט זיי אויך נישט אויסמײַדן.

נאָוועמבער 1939

„די רוסן קומען! די רוסן קומען!"

איך בין באַלד אַרעסטירט געוואָרן. אייניקע נ.ק.וו.ד.־לײַט, מיט אַ ליסטע אין האַנט, זענען אַרײַן צו מיר אין שטוב, געמאַכט אַן אונטערזוכונג און מיך באַלד אַרעסטירט.

מײַן פופצן יעריקע טעכטערל זעלדקע ז"ל האָט זיך שנעל אָריענטירט און האָט באַהאַלטן דעם מעדאַל, וועלכן כ'האָב באַקומען נאָך אין דער ערשטער וועלט־מלחמה פאַר מײַן קעמפן געגן די באָלשעוויקעס בײַ ווילנע. אַ דאַנק דעם בין איך געראַטעוועט געוואָרן פון אַן אומגליק.

כ'בין גלײַך איבערגעשיקט געוואָרן אין לאָמזשער טורמע. מען האָט מיך באַשולדיקט אין שפּיאָנאַזש. געפאָרשט האָט מען מיך נאָר בײַנאַכט. ווען מען האָט מיר איבערגעלייענט דעם באַשולדיקונגס־אַקט, אַז איך בין אַ שפּיאָן, האָב איך געחלשט און בין אַראָפּגעפאַלן פון בענקל. אַ געוויסע פרוי האָט מיך אָפּגעמינטערט און איך בין צוריק געקומען צו מײַן באַוווסטזײַן. כ'האָב אַ זאָג געטאָן דעם פאָרשער:

„איז דען מעגלעך צו באַגרײַפן אײַער באַשולדיקונג, אַז איך, אַ ייִד, זאָל שפּיאָנירן פאַר דעם נאַצישן דײַטשלאַנד?"

דער פאָרשער האָט זיך נישט פאַרלאָרן און מיר געענטפערט:

„אויב אַזוי, וועלן מיר דיך באַשולדיקן אַלס ספּעקוליאַנט!"

כ'האָב אַ שפּרונג געטאָן און אויסגערופן:

„טאָווארישטש פּראָקוראָר, דאַוואַי ספּעקוליאַנט!"

נאָך זיבן מאָנאַטן בין איך באַפרײַט געוואָרן פון לאָמזשער טורמע, ווײַל אַנדערע אַרעסטאַנטן האָבן געדאַרפט איבערנעמען דעם פּלאַץ. כ'האָב דאַן איבערגעשיקט דעם לעצטן מאָל מײַן גרוס צו מײַנע טײַערע, צו מײַן פאַמיליע. דער פאָליטרוק, וועלכער איז געווען דערבײַ בײַ מײַן געזעגענען זיך מיט מײַנע אומפאַרגעסלעכע און טייערע, האָט צוגעגעבן זיין וואָרט: „אויף אייביק!..."

כ'בין פאַרשיקט געוואָרן אין טיפן רוסלאַנד, קיין סיביר, וווּ טויזנטער מענטשן זענען דאָרטן אומגעקומען — פון הונגער און קעלט און שווערע לײַדן. ווייניקע האָבן געהאַט גענוג כוח און מוט דאָס אַלעס אויסצוהאַלטן און זיי זענען דאָך געקומען צוריק פון שרעקלעכן דאָרטן. מיך האָט באַגליקט צו זײַן איינער פון זיי.

חורבן קאלנע
(עדות פון אַ קריסטין)

אין צוזאַמענהאַנג מיטן אַרויסגעבן דעם פּנקס קאַלנע, האָב איך זיך געווענדעט צו אַ באַקאַנטער פּוילישער פרוי, וואָס האָט געוווינט אין קאַלנע און לעבט היינט אין פּאָזנאַן (פויזן), און זי געבעטן זי זאָל מיר שרייבן אירע זכרונות פון יענע טרויעריקע טעג. און אָט איז דער בריוו, וואָס כ׳האָב פון איר געקראָגן.
אבנר אליפז

פּאָזנאַן, 9 יולי 1965

טייערער פּריינט,

איר פרעגט מיך אָן, וואָס איך געדענק וועגן די אויסגעמאָרדעטע ייִדן דורך די דייטשן. יענע טעג טאָר קיינער נישט פאַרגעסן. אויך פאַר אונז פּאָלאַקן זענען דאָס געווען שווערע טעג, כ׳מיין פאַר די וועלכע האָבן נאָך געהאַט גאָט אין האַרצן.

כ׳וועל אָנהויבן פון יענער צייט, ווען די רוסן האָבן אין אָנפאַנג 1941 געהאַט אויסגעבויט אין צענטער פון שטאָט, אויפן מאַרק, אַ לענין־מאָנומענט. ווען די דייטשן זענען אין יוני אַריין אין קאָלנע, האָבן זיי געזאָגט אַז דאָס איז אַ רוסישער גאָט און מ׳דאַרף אים גלייך צושטערן.

איין טאָג האָט מען צוזאַמענגעיאָגט אַ סך ייִדן און מ׳האָט זיי באַפוילן גלייך צו צושטערן אָט דעם מאָנומענט. מ׳האָט די ייִדן נישט געגעבן קיין אַרבייטס־מכשירים. נאָר מיט זייערע פינגער האָבן זיי די אַרבייט געמוזט אויספירן. זיי האָבן מיט די פאַרבלוטיקטע פינגער געמוזט רייסן דעם בעטאָן און די שטיינער. אַ צווייטע גרופּע ייִדן האָבן זיי געגעבן אין די הענט בייטשן. זיי האָבן געדאַרפט שלאָגן די יעניקע, וועלכע האָבן נישט אַזוי שנעל געאַרבייט. ווער ס׳האָט שוואַך געשמיסן, האָט געמוזט פאַרבייטן דעם שטיינער־רייסער און יענער האָט איבערגענומען די בייטש. בעסער געזאָגט זענען דאָס געווען לעדערנע קאַנטשיקעס.

שפּעטער האָבן די געשלאָגענע און אויסגעמאַטערטע ייִדן געמוזט מיט די ליידיקע הענט אַרויפלאָדן די שטיינער, ציגל און אייזן אויף וועגענער, אין וועלכע מ׳האָט איינגעשפּאַנט ייִדן אין טליתים און זיי האָבן ווי פערד געשלעפּט די וואָגענס ביז צום ייִדישן בית־עולם, הינטערן בערגל, לעבן שעכטהויז.

אויפן בית־עולם האָבן די ייִדן געמוזט אויסגראָבן אַ גרויסן קבר און דאָרט באַגראָבן דעם צושטערטן מאָנומענט. דערביי האָבן זיי געדאַרפט זינגען אַזאַ ליד (אין פּויליש און דייטש):

צוליב אונדז ייִדן, אונדז ייִדן
איז דער קריג געקומען.
איז דערשינען דער גאָלדענער היטלער
און ייִדן אויסגעלערנט ארבייטן.

(אין פויליש זינגט זיך עס צום גראַם. — א״א).

דאס איז נאָר געווען דער אָנהויב, דער אַריַינפיר, צו דער שרעקליכער שחיטה. איך געדענק ווי יענעם טאָג איז צוריקגעקומען חיים, אייער שוואָגער, שרעקליך צושלאָגן. אײַער שוועסטער שרה האָט מיך געבעטן איך זאָל איר ברײנגען פון אַפּטייק בוראָווע וואַסער. ווען זי האָט אים פאַרבאַנדאַזשירט די ווונדן, האָט ער געהאַט גרויסע שמערצן. ער האָט געליטן, אָבער גאָרנישט געזאָגט. נאָר זייער קליין יאָסעלע האָט ביטער געוויינט. ער האָט אים געגלעט דעם קעפּל און אים באַרואיקט.

אַ פּאָר טעג נאָכן צונעמען דעם לענין־מאָנומענט, האָט מען אויפגעפאָדערט אַלע ייִדן זיך פאַרפּאַקן, מיטנעמען מיט זיך נאָר די טײַערסטע זאַכן און זיך פאַרקלײַבן אויפן מאַרק, וואו ס׳זענען שוין געשטאַנען פיל לאַסט־אויטאָס. יעדערער האָט געדאַרפט נעמען נאָר די טײַערסטע זאַכן מיט זיך. אָבער די זאַכן האָבן די דײַטשן צוגענומען פון יעדן איינעם, עס אַרויפגעלייגט אויף באַזונדערע לאַסט־אויטאָס און שפּעטער עס אַרויסגעפירט קיין דײַטשלאַנד.

נישט אַלע ייִדן האָבן זיך גלײַך געמאָלדן אויפן מאַרק. ווינציג האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אויף די בוידים־שטיבלאַך אָדער אין די קעלערן. אָבער איר ווייסט דאָך, ליבער פרײַנט, אַז אין אונזער שטעטל איז נישט מעגליך געווען זיך אויסצובאַהאַלטן. גיסט אַ ניס אין אײן עק, הערט מען אין דעם צווייטן עק שטאָט... די דײַטשן האָבן גענומען מערדערליך אַרויסשלעפּן ייִדן פון אַלע לעכער, שנײַדן די בערד פון די עלטערע ייִדן, וועמען מ׳האָט נאָר געטראָפן. און אונדזערע פּאָלאַקן האָבן אויך צוגעלייגט אַ האַנט. צום טיפן ווייטאָג, האָבן אויך פיל פּאָלאַקן געהאָלפן די נאַציס אין זייער מלאכה. איך ווייס נישט צו זיי האָבן דאָס געטאָן צוליב פאַרדינסט, אָדער צוליב אַנדערע צוועקן.

איך ווייס נישט, ליבער פרײַנט, צו איר געדענקט נאָך דעם פּאָלאַק שימאַנסקי. מ׳האָט אים גערופן „דער דזשוק״. ער האָט געוווינט אויף אַלעקסאַנדרוווקע, נעבן דעם שעכטהויז. ער איז געווען איינער פון די, וואָס האָבן געהאָלפן די דײַטשן רויבן בײַ די ייִדן און זיי מאָרדן. געדענקט איר די צוויי מיידלאַך בוראַק (יואל׳קעס טעכטער). ער האָט זיי ביידן געהרג׳עט אויפן בוידעם און מ׳האָט זיי געפונען מיט איבערגעשניטענע העלדזער.

אַ צווייטער וואָס האָט געפּײַניקט ייִדן איז געווען דער פּאָלאַק פעלץ, וואָס האָט געוווינט אויף דער פּאָדגורנער גאַס. ער פלעגט אַלעמאָל קומען צו אײַער שוואָגער חיים בעטן און באָרגן מעל און תבואה. שפּעטער האָט ער נאָך געהאַט דעם טרויעריקן מוט זיך צו איזדעקעווען איבער אים און איבער אַנדערע ייִדן.

ליבער פרײַנט, אין קאָלנע איז קיין געטאָ נישט געווען. דאָס שטעטל איז קליין. האָבן די נאַציס גאָר שנעל אויסגעמאָרדעט אַלע ייִדן. ווען אַלע ייִדן זענען שוין געווען אויפן מאַרק, האָט מען די זאַכן זייערע געלייגט אויף באַזונדערע אויטאָבוסן. די קינדער באַזונדער.

פרויען באַזונדער און די מענער אויך אויף באַזונדערע אויטאָס. מ׳האָט זיי אַרויסגעפירט אין צוויי ריכטונגען: נעבן מעשטשיוואַיע און נאָך זאַביעלע. דאָרטן זענען שוין געווען אויס־געגראָבענע גריבער אָדער אָקאָפּעס קעגן טאַנקען. מ׳האָט אַלע יידן נאַקעט מיט מאַשין־געווער אַלע אויסגעשאָסן. ווער ס׳איז גלייך געפאַלן טויט, ווער פאַרווונדעט, ווער נאָך לעבעדיק — אַלעמען האָבן זיי געוואָרפן אין די גריבער איינעם אויפן אַנדערן. די קינדער האָבן זיי לעבעדיקע געוואָרפן מיט די טויטע.

קבר האחים של קדושי קולנה נרצחי הנאצים.
דער מאסן קבר פון די קדושי קאלנע, וועלכע די נאצים האבן דערמארדעט.

די מענטשן וואָס האָבן דאָס צוגעזען דערציילן, אַז אין משך פון דריי טעג האָט זיך די ערד געהויבן און באַוועגט. שפּעטער האָבן די דייטשן גענומען אַרויספירן אַלע זאַכן פון די אויסגעליידיגטע יידישע הייזער, עס געלייגט אויף לאַסטאויטאָס און אַרויסגעפירט קיין דייטשלאַנד. עטליכע טעג האָט געדויערט דער רויב. פיל פּאָלאַקן האָבן אויך אָנטיילגענומען אין ראַבעווען די יידישע האָב־און־גוטס. זיי זענען געווען שטאַרק צופרידן און זענען רייך געוואָרן פון יידישער פּראַצע.

טייערער פריינט, איך קען נישט פאַרגעסן יענעם טרויעריקן טאָג, ווען אייער שוועסטער שרה מיט אירע צוויי יינגעלעך איז אַריינגעקומען זיך געזעגענען מיט אונז. „טייערע האַלינקא", האָט זי צו מיר געזאָגט, „מיר וועלן שוין געוויס לעבעדיק נישט צוריקקומען". מיין מוטער האָט איר געפּרוווט טרייסטן: „וויין נישט, טייערע שרה, מיר וועלן זיך נאָך זען". אָבער דאָס איז שוין געווען דאָס לעצטע געזעגענען זיך. זי האָט אונדז נאָך געגעבן עטליכע פאָטאָגראַפיעס פאַר אייך. איין בילד פון שרה׳ן האָב איך נאָך ביז היינט אויף

אַן אָנדענק. חײמען, זײַן מוטער און אײַער טאָטן האָבן זײי געגומען פון די לעצטע. אײַער פאָטער האָבן די נאַציס אויך אָפּגעשניטן די באָרד, אַזוי ווי זײי האָבן דאָס געטאָן מיט אַלע ייִדן.

אַ סך ייִדישע הײַזער האָבן פּאָלאָקן צוגומען און די האָלץ פאַרקויפט אויף די ערטער, ווינטער צו באַהייצן די אויוועגס. פון אײַער שול האָט מען געמאַכט אַ שטאָטישן שפּײַכלער.

איך געדענק, ווען די ייִדן זענען שוין געווען אָנגעפּאַקט אויף די אויטאָבוסן, האָט מיר איין ייִדן געבעטן אַ ביסל וואַסער. האָב איך אים געבראַכט אַ פלעשל וואַסער. איין דײַטש האָט דאָס דערזען, האָט ער מיר געגעבן אַ פּאַטש, אַז איך האָב זיך אַזש פאַרדרייט. ס'האָט מיר אָבער נישט געאַרט די זאַך. איך בין געווען צופרידן אַז איך האָב געקענט געבן אַ פּאָר ייִדן צו טרינקען.

אײַער
האַלינאַ גאָלשאָווסקאַ־גלאַזער

חורבן קולנה
(עדות אשה נוצריה)

לרגל הוצאת ספר קולנה פניתי אל מכרה פולניה, אשר גרה בקולנה וחיה כעת בפוזנן (פויזן), וביקשתיה שתכתוב לי על הידוע לה מן הימים הטראגיים ההם. והרי המכתב שכתבה לי.

אבנר אליפז

פוזנן 9 ביולי 1965

ידיד יקר,

הנך שואל אותי מה זכור לי על אודות רצח היהודים בידי הגרמנים. את הימים ההם אסור לאיש לשכוח. גם לנו, לפולנים, היו אלה ימים קשים; אני מתכוונת לאלה, שהיה אלוהים בלבם.

אתחיל מן הזמן כאשר הרוסים בנו בראשית 1941 במרכז העיר, בכיכר השוק, אנדרטה ללנין. כאשר הגרמנים נכנסו ביוני לקולנה, הם אמרו כי זהו אל רוסי ויש להרסו תיכף ומייד.

יום אחד הם אספו יהודים וציוו עליהם להרוס את האנדרטה. לא ניתנו להם שום מכשירי־עבודה. באצבעותיהם בלבד הם הוכרחו לבצע את העבודה. באצבעות זבות דם הוטל עליהם לקרוע את הבטון והאבנים. לקבוצת יהודים אחרת הם נתנו שוטים בידיהם וציוו

להצליף על הנחשלים בעבודה. מי שהצליף קלות, הוכרח להחליף את קורע האבנים והלה קיבל את השוט. למען האמת, היו אלה פרגולי עור.

לאחר מכן נאלצו היהודים הכואבים והמיוגעים להעמיס במו ידיהם את האבנים, הלבנים והברזלים על עגלות, אליהן נרתמו יהודים עטופי־טליתות, והם משכו כמו סוסים את העגלות עד לבית־הקברות היהודי, מאחורי הגבעה, ליד בית־המטבחיים.

בבית־הקברות הוכרחו היהודים לכרות קבר גדול ושם לקבור את האנדרטה ההרוסה. באותו זמן אילצום לשיר, בפולנית ובגרמנית, מעין שיר:

בגללנו היהודים, היהודים,
פרצה המלחמה.
אז בא היטלר הזהוֹב
ולימד יהודים לעבוד.
(בפולנית מתחרזות השורות. — א"א).

זאת היתה רק ההתחלה, ההקדמה, לשחיטה הנוראה. אני זוכרת, כי אותו יום חזר חיים, גיסך, מוכה וחבול נורא. אחותך שרה ביקשתני להביא מבית־המרקחת מי־בורוֹב. כאשר היא חבשה לו את הפצעים, הוא סבל כאבים חזקים. הוא סבל, אך לא הוציא הגה מהפה. רק יוסלה הקטן שלהם בכה בכי מרי. חיים ליטף את ראשו וניסה להרגיעו.

ימים אחדים לאחר פירוק אנדרטת לנין, ציוו על היהודים לארוז מעט חפצים, את חפצי־הערך בלבד, ולהתאסף בשוק, מקום שם חיכו כבר הרבה מכוניות־משא. לכל אחד הותר להביא עמו את חפצי־הערך שלו, אך הגרמנים נטלום מידי כל אחד, העמיסום על מכוניות־משא מיוחדות ושלחום לגרמניה.

לא כל היהודים התייצבו מייד בכיכר השוק. מעטים התחבאו בעליות־גג ובמרתפים. אך הרי ידוע לך, ידיד יקר, כי בעיירתנו אי־אפשר היה להתחבא. אם מישהו התעטש בקצה אחד של העיירה, שמעו זאת בקצה השני... הגרמנים התחילו, באופן רצחני, לסחוב את היהודים מכל החורים, גזרו את הזקנים של היהודים הישישים, שלחו ידם בכל מי שמצאו. וגם הפולנים שלנו נתנו ידם לזה. למרבה הצער, פולנים רבים עזרו לנאצים במלאכתם. אינני יודעת, אם עשו זאת תמורת תשלום או מתוך מטרות אחרות.

אינני בטוחה, ידיד יקר, אם הנך זוכר עוד את הפולני שימאנסקי. קראו לו "ג'וק" (החיפושית). הוא גר באלקסנדרובקה, ליד בית־המטבחיים. הוא היה אחד מאלה, אשר עזרו לגרמנים לשדוד ולרצוח. הנך זוכר בוודאי את שתי הנערות בוראק (בנותיו של יואל'קה). הוא רצח את שתיהן בעליית־הגג ומצאו אותן כשגרונותיהן חתוכים.

עוד אחד שעינה יהודים היה הפולני פלץ, שגר ברחוב פודגורנה. הוא היה בא תמיד אל גיסך חיים לשאול קמח ותבואה. עכשיו היה לו האומץ העגום להתעלל ביהודים.

ידיד יקר, בקולנה לא הוקם גיטו. העיירה היא זעירה, לפיכך רצחו הגרמנים חיש מהר את כל יהודיה. כאשר כל היהודים כבר נאספו בכיכר השוק, העמיסו את חפציהם על מכוניות מיוחדות. ילדים לחוד, נשים לחוד וגברים לחוד — על מכוניות שונות. הובילום בשני כיוונים: ליד משטשוויה ומאחורי זאביאֶלה. שם כבר היו חפורים בורות מיוחדים

או חפירות כנגד טאנקים. היהודים נצטוו להתפשט וירו בכולם ממכונות־ירייה. מי שנהרג מייד, מי שנפצע, מי שנפל חי — כולם הושלכו לבורות זה על גבי זה. את הילדים הם זרקו חיים יחד עם המתים.

האנשים שראו זאת מספרים, כי במשך שלושה ימים נעה שם האדמה. לאחר זאת התחילו הגרמנים להוציא את כל הרכוש היהודי, העמיסו על מכוניות־משא ושלחו לגרמניה. הם רוקנו את הבתים לגמרי. ימים אחדים נמשך השוד. פולנים רבים השתתפו בשדידת בתי היהודים. הם היו מרוצים מאוד והתעשרו מן העמל היהודי.

ידיד יקר, אינני יכולה לשכוח את היום העצוב, כאשר אחותך שרה נכנסה עם שני בניה להפרד מאתנו. "האלינה יקרה," היא אמרה לי, "אנחנו כבר בטח לא נחזור חיים." אמי ניסתה לנחמה: "אל תבכי, שרה יקרה, עוד נתראה." אולם זאת היתה פרידתנו האחרונה. היא מסרה בידינו כמה תצלומים למענך. תמונה אחת של שרה אני עוד שומרת כמזכרת. את חיים, אביו ואמו הם לקחו אחרונים. לאביך גזרו הנאצים את הזקן, כפי שעשו לכל היהודים.

בתים רבים עברו לידי פולנים. הם פירקו את הבתים ומכרו את העצים להסקת תנורים. בית־המדרש שלכם משמש עתה כאסם־תבואות.

אני נזכרת, כי בעת שהיהודים כבר היו דחוסים בתוך האוטובוסים, ביקש אותי יהודי אחד מעט מים. הבאתי לו בקבוק מים. ראה זאת גרמני אחד, ונתן לי סטירה חזקה עד שכמעט התעלפתי. אך לא היה איכפת לי. הייתי מרוצה, כי עלה בידי להשקות כמה יהודים.

שלך

האלינה גולשובסקה־גלאזער

דינה קאָנצעפּאָלסקי־כלודניעוויטש / מעלבורן

אומקום פון קאָלנער קהילה

(דערציילט דורך דער איינציק לעבנגעבליבענער עדות פון דער שחיטה)

ווי אין חלום זע איך מײַן שטעטעלע קאָלנע. דעם מאַרק־פּלאַץ מיט די יידישע הענדלער בײַ די סטראַגאַנעס. אויף דער הויפּט־גאַס שטייען יידישע סוחרים נעבן זייערע קראָמען און וואַרטן אויף אַ קונה. האַנטווערקער אַרבעטן פון פרימאָרגן ביז פינצטער און ציִען אַרויס פּרנסה פאַר זייערע משפּחות אין שווייס און מי. און אַרום שטעטעל גערטנער און פעלדער. דאָס טײַכל לאַבנע פליסט מיט אידילישע רויִקייט ביז עס פאַלט אַרײַן אין טײַך נאַרעוו. עס טויכן אויף אין מײַן זכרון דעראינערונגען פון מײַן יוגנט, מײַנע חברים פון ״השומר הצעיר״, די שפּאַצירן פון דער קאָלנער יוגנט אין פרײַטיק און שבת צו־נאַכטן אויף די טראָטואַרן פון מאַרק־פּלאַץ, מיט זייערע הילכיקע רייד און געלעכטער. דערמאָן איך זיך אָוונטן פון היציקע דיסקוסיעס און האַרציקע שמועסן איבער יידישע און וועלטליכע פּראָבלעמען, געזאַנג פון העברעיִשע לידער און באַשלוסן צו ריידן „רק עברית״. עלטערע יידן שליסן צו די קראָמען און שפּאַנען צום בית־מדרש. אַ שמחה אין שטעטל, אַ יונג־פּאָר גייט צו דער חופּה, אַ קינד ווערט געבוירן. יידן שטאַרבן אין טיפן עלטער — דורות בײַטן זיך. דאָס לעבן איז געפלאָסן רויִק און געלאַסן ווי די וואַסערן פון טײַכל פּיסאַ.

אונטערן סאָוועטישן רעזשים

אין די לעצטע חדשים פון 1939 האָט אַן אומרו אַרומגעכאַפּט דאָס שטעטל. שלעכטע בשורות זײַנען צו אונדז דערגאַנגען פון דער פּוילישער הויפּט־שטאָט. ווי אַ וויסט־געשפּענסט האָט היטלער־דײַטשלאַנד באַאומרואיקט די יידישע באַפעלקערונג אין די הונדערטער שטעט און שטעטלעך. אָבער נישט פאָרויסזעענדיק דעם גרויסן חורבן האָבן יידן נישט פאַרלוירן זייער בטחון אַז „גאָט וועט זיכער העלפן״.

די מלחמה איז אויסגעבראָכן און אַ סוף געמאַכט צו אַלע אילוזיעס און בטחון. אַלץ האָט זיך מיטאַמאָל ראַדיקאַל געענדערט. לויטן סאָוועטיש־דײַטשישן אָפּמאַך איז קאָלנע אַרונטערגעפאַלן אונטער דער סאָוועטישער הערשאַפט. לויטן זעלבן אָפּמאַך האָבן אײַנוווינער פון מערב ווײַס־רוסלאַנד, וועלכע האָבן זיך געפונען אויף דער „דײַטשישער טעריטאָריע״, געהאַט דאָס רעכט זיך אומצוקערן אַהיים אין סאָוועטיש פאַרנומענע געביטן.

בײַם אויסברוך פון קריג האָב איך זיך געפונען מיט מײַנע צוויי שוועסטער — פייטשע און גאָלדע — אין וואַרשע. מיט אונדז איז אויך געווען אברהם דאָלאָוויטש. ער האָט באַוויזן אין 1940 זיך דורכצוברײַסן קיין ווילנע און פון דאָרט אַרויספאָרן קיין ארץ־ישראל, דערלעבט

דינה כלודניביץ׳ בכיתה בבית־הספר היסודי.
דינה כלודניעוויטש און אירע מיטשליערינס אין פאלקס־שולע.
גוסינוב. מלכה בוראק. מ. אבקביץ׳. המורה מרישקה גולדברג. סוניה ז׳ולונדז׳. בלומה חסקביץ׳.
מינדל זלבינסקי. דינצ׳ה ריקובר.
יקותיאל גומוביץ׳. שרה פייסון. לאהצ׳ה מרגוליס.
שאבר. שפרינצה לובל. רשקה קורקביץ׳.
רייזל אולך. קוזלוביץ׳. פייגל קיקמן. חנה אולך. צביה זלבינסקי. בריקמן.
סבינה זילברמן. שרה פאניץ׳. רבקה קרלנשטיין. דינה כלודניביץ׳. ציז׳ה ילניביץ׳.
שפרינצה כלודניביץ׳.

דעם ווידערגעבורט פון דער מדינה און געפֿאַלן אין באַפרייאונגס־קריג. מײַנע צוויי שוועסטער האָבן געטיילט דעם גורל פון די זעקס מיליאָן אומגעקומענע יידן. גאָלדע איז געפֿאַלן אין וואַרשעווער געטאָ און פייטשע איז העלדיש אומגעקומען אין ביאַליסטאָקער געטאָ.

איך בין געווען זייער באַזאָרגט פון גורל פון מײַנע עלטערן, וועלכע זײַנען געבליבן אין קאָלנע מיט די צוויי קלענערע קינדער — צירעלע און יצחק׳ל. כ׳האָב אויסגענוצט מײַן פּריווילעגיע פון מערב־ווייסרוסישע בירגערין און געקומען צוריק אַהיים קיין קאָלנע.

אַהיימקומענדיק האָב איך שוין דאָס שטעטל נישט דערקענט. די מערהייט יידן, וועלכע האָבן באַוווינט דעם מאַרק־פּלאַץ און באַשטאַנען פון הענדלער און קליינע בעלי־מלאכות, זײַנען פּראָקלאַמירט געוואָרן ווי „אַן אומנוצלעכער עלעמענט״ און זייער פּרנסה איז פון זיי אַוועקגענומען געוואָרן.

דער מאַרק־פּלאַץ, וואָס איז צײַט דורות לאַנג געווען אַ קוואַל פון פּרנסה נישט נאָר פֿאַר דער יידישער נאָר אויך פֿאַר דער דאָרפישער באַפעלקערונג, איז ליקווידירט געוואָרן. דער מאַרק איז פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שטאָט־פּאַרק. אין מיטן פּלאַץ האָט מען אויפגעשטעלט אַ ריזן מאָנומענט פון וולאַדימיר איליטש לענין, געקריצט אין מאַסיוון שטיין — צו דער באַוווּנדערונג פון די קאָלנער אײַנוווינער. אָבער דער שטיינערנער

מאָנומענט האָט נישט זאָט געמאַכט די שטעטלשע אײַנוווינער. די עקאָנאָמיש ווירשטאַפּט־לעכע לאַגע, ספּעציעל פון די ייִדן, איז געווען קאַטאַסטראָפאַל.

גלײַך פון די ערשטע טעג האָט זיך געפילט אַ מאַנגל אין די אַרטיקלען פון ערשטן געברויך. פאַר אַ ביסל עסנוואַרג האָט מען געמוזט שטיין שעה׳ן לאַנג אין דער ריי. נגידים זײַנען געוואָרן יורדים. אָרעמעלייט זײַנען באַרײַכערט געוואָרן בלויז מיט הבטחות אויף דער צוקונפט...

אין אַ באַזונדערס שווערער לאַגע האָבן זיך געפונען די אַזוי גערופענע ייִדישע „קאַפּיטאַ־ליסטן". געוועזענע סוחרים, קרעמער, הענדלער און זייערע משפחה־מיטגלידער האָבן זיך אָנגעשטויסן אויף שוועריקייטן אין באַקומען אַרבעט. די „קאַפּיטאַליסטן" בערל בורשטיין, מאָטיע און שיינצ׳ע דודאָוויטש, שיע חיים און אסתר רחל דודאָוויטש — האָט מען פאַרשיקט טיף אין רוסלאַנד.

חיים דודוביץ׳ בחוג משפחתו. חיים דודאַוויטש אין קרייז פון זיין פאמיליע.
שרה־מאשה שניאדובר־סוסנוביץ׳. גרשון שניאדובר. שיינה ואהרן דודוביץ׳. שיע־חיים ואסתר־רחל דודוביץ׳. וולף יאסטז׳ומב. שרהקה יאסטז׳ומב־סוסנוביץ׳. דודוביץ׳ מלומז׳ה ודבורה שניאדובר.

בעת מעשה האָט עס אויסגעזען ווי אַ גרויסע טראַגעדיע, אָבער עס האָט זיך אויסגעלאָזט לטובה. אַ דאַנק דער גזירה האָבן מערסטנטייל פון די פאַרשיקטע איבערגעלעבט די מלחמה. אויך פיל פוילישע פאַמיליעס פון גוטבאַזיצער, פאָליציאַנטן און מלוכה־אָנגעשטעל־טע זײַנען פאַרשיקט געוואָרן קיין רוסלאַנד.

מיטן אַרויסגעבן די נײַע סאָוועטישע פּאַספּאָרטן האָבן פיל ייִדן באַקומען „פּאַראַגראַפן" אַלס געוועזענע סוחרים. אַזוי ווי קאָלנע איז געלעגן האַרט בײַם מזרח־פּרײַסישן גרענעץ, און די אַלע וועלכע האָבן באַקומען „פּאַראַגראַפן" זײַנען פּראָקלאַמירט געוואָרן אַלס „נישט זיכערע און פײַנטלעכע עלעמענטן", האָבן זיי געמוזט פאַרלאָזן דאָס שטעטל און אַריבערפאָרן אין אַנדערע פּלעצער — ווײַטער פון גרענעץ.

אויך האָבן די נײַע הערשער פֿאַרפֿאָלגט די געוועזענע ציוניסטישע אַקטיוויסטן. דעם פּרעזעס פֿון דער ייִדישער קהילה און ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע יוסף הורביץ מיט זײַן פֿרוי לאה, האָט מען אַרעסטירט און אַריבערגעפֿירט אין לאָמזשער טורמע. יאָסל הורביץ איז געשטאָרבן אין דער דאָרטיקער טורמע, זײַן פֿרוי לאה האָט מען שפּעטער פֿאַרשיקט קיין רוסלאַנד.

אַ טייל פֿון דער ציוניסטישער אַקטיווער יוגנט האָט גלײַך מיטן אײַנשטעלן דעם סאָוועטישן פֿאַרלאָזט קאָלנע. די געוועזענע מיטגלידער פֿון „השומר הצעיר" שמואל קאָרנעצקי, לייבל ראָזנפֿעלד, אַבראַמעק דאַלאָוויטש — זײַנען אַנטלאָפֿן קיין ווילנע מיטן ציל צו דערגרייכן ארץ־ישראל.

איך אַליין, אַלס געוועזענע מיטגליד פֿון אַ ציוניסטישער יוגנט־אָרגאַניזאַציע און טאָכטער פֿון אַ סוחר, האָב זיך אַנגעשטויסן אויף שוועריקייטן בײַם קריגן אַרבעט. נאָך לאַנגע חקירות און דרישות האָב איך באַקומען אַ פּאָסטן אַלס בוכפֿירערין אין דער „מלעטשארניע".

מען פֿלעגט מיר אָפֿט רופֿן אין „קאָמסאָמאָל" און פֿאָרשן וועגן מײַנע געוועזענע חברים פֿון „השומר הצעיר". פֿאַרשטענדלעך אַז כ'האָב זיי גאָרנישט דערציילט.

די געוועזענע ייִדישע קאָמוניסטן מאַרוויד, שלמה קרעלענשטיין, יששכר ניוווקאָ, גרינבאום און אַנדערע האָבן אויס אידעאָלאָגישער אײַנשטעלונג און אויפֿריכטיקן גלויבן געטרײַ מיטגעאַרבעט מיט דער נײַער מאַכט. נישט געקוקט דערויף האָט מען אויך זיי סיסטעמאַטיש באַזײַטיקט פֿון אַלע אַמטן און מיט דער צײַט פֿאַרשיקט אין לאַגערן (מאַרווידן און קרעלענשטיינען). אין דער סאָוועטישער מיליץ האָבן געאַרבעט זרח סטאַוויסקי, קיווע קאַשיפּאָפּע און נאָך אייניגע ייִדישע בחורים, מערסטנטייל געוועזענע הילפֿס־ייִנגלעך בײַ פֿערד־הענדלער.

נישט געקוקט אויף אַלע שוועריקייטן האָט זיך דאָס לעבן אָנגעפֿאַנגען ביסלעכווײַז צו נאָרמאַליזירן. עס זײַנען געשאַפֿן געוואָרן פֿאַרשידענע אַרטעלן: אַ שנײַדער־אַרטעל, אָנגעפֿירט דורך מיכל בוראַק; פֿריזירער־אַרטעל, בראש מיט טײַטלבלום; שוסטער, סטאָלער. שלאָסער און אַלע אַנדערע פֿאַכמענער האָבן זיך אָנגעשלאָסן ביסלעכווײַז צו זייערע אַרטעלן.

דער געוועזענער סוחר מענדל סאָקאָל האָט זייער נושא חן געווען בײַ דער נײַער מאַכט. די סאָוועטישע שטאַט־פֿאַרוואַלטונג האָט אים באַשטימט אַלס אויפֿזעער איבער דער בוי־אַרבעט פֿון אַ נײַעם שפּיטאָל, אַ באָד און אַנדערע אַנשטאַלטן. שפּעטער האָט מען אים אַפֿילו אָנפֿאַרטרויט צו בויען די אַזוי גערופֿענע „טראַנשייען", די פֿאַרטיידיקונגס־ליניע בײַם שטעטל, נעבן דער מזרח־פּרײַסישער גרענעץ. סאָקאָל האָט מיט גרויס פֿלײַס און ענערגיע אויסגעפֿילט אַלע באַשטעלונגען. ווען ער האָט פֿאַרענדיקט זײַן אַרבעט, האָט מען אים פֿאַרשיקט.

פֿאַר דער קורצער צײַט פֿון דער סאָוועטישער הערשאַפֿט איז קאָלנע פֿול געווען מיט סאָוועטישע בירגער. מערסטע פֿון זיי זײַנען געווען פֿאַרשיקט פֿון טיף רוסלאַנד קיין מערב. זיי האָבן געאַרבעט בײַם בויען די פֿאַרפֿעסטיקונגס־ליניע בײַם גרענעץ און בײַ אַנדערע מיליטערישע אָביעקטן. אויך קאָלנער ייִדן האָבן געהאַט טיילווײַז באַשעפֿטיקונג בײַ פֿאַר־שידענע בוי־אַרבעטן.

די גרויסע אינדוסטריעלע אונטערנעמונג אין שטעטל און אומגעגנט איז געווען די

נאַציאָנאַליזירטע „מלעטשאַרניע", מיט וועלכער ס'האָט פאַרוואַלטעט אַ סאָוועטישער ביר־גער. פון די אָרטיקע אײַנוווינער האָבן געאַרבעט אין דער „מלעטשארניע" עקיבא בורשטיין אלס מאַגאַזינער, לייטשע קאָלינסקאַ אַלס קאַסירערין און איך אַלס בוכפירערין.

געוועזענע קרעמער, וועמען ס'איז געלונגען אויסצובהאַלטן אַ טייל פון זייערע סחורות, האָבן אומלעגאַל פאַרקויפט געוויסע אַרטיקלען, אָדער זיי געטוישט אויף אַנדערע פּראָדוקטן.

די ייִדישע קינדער האָבן געלערנט אין דער אַלגעמיינער רוסישער שול. אַ טייל לערער פון די אָרטיקע ייִדישע שולן האָבן באַקומען פּאָסטנס אין דער אַלגעמיינער סאָוועטישער שול, צווישן זיי דער לערער קרינסקי, משה יוסף עטקאָוויץ', פייגל און משה בורשטיין, יאַנקל בוראַק. אויך האָבן דאָרט מיטגעאַרבעט צוויי ייִדישע לערער, געקומענע פון דער סאָוועטישער שטאָט באָברויסק: לעווין און מאַלקין.

הגם די אָפיציעלע שפּראַך איז געווען ווײַס־רוסיש, האָט מען אין אַלע אַמטן און אינסטי־טוציעס גערעדט רוסיש. אויף די מיטינגען אין קלוב פלעגט מען אויפטרעטן אויך אין ייִדיש און פּויליש. די אויפשריפטן אין אָפיציעלע אַמטן זײַנען געווען אין דרײַ שפּראַכן: ווײַס־רוסיש, פּויליש און ייִדיש.

אין די בתי־מדרשים האָט מען געדאַוונט אומגעשטערט. הרב קאַפּלאַן האָט פאָרטגעזעצט זײַן אַרבעט אלס רב פון דער ייִדישער קהילה.

ביסלעכוויַיז האָבן זיך די קאָלנער ייִדן צוגעוווינט צום נײַעם רעזשים, שלום געמאַכט מיטן גורל און געוואַרט אויף בעסערע טעג.

דער אָנהויב פון סוף

מיטאַמאָל, אומגעריכט, האָט זיך דאָס בידנע לעבן אונטער דער סאָוועטישער מאַכט טראַגיש געענדערט. אין דער נאַכט פון 21טן אויפן 22טן יוני 1941 האָבן דײַטשישע פּאַראַשוטיסטן פאַרכאַפּט אַלע וויכטיקע סטראַטעגישע פּונקטן אַרום קאָלנע. אין דער זעלבער נאַכט איז פאָרגעקומען אין שטעטלשן קלוב אַן אַקדעמיע. עס זײַנען דאָרט געווען פאַרזאַמלט רויטאַרמייער און פּאָליטישע טוער פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי. בעת זיי האָבן געטרונקען און לוסטיג פאַרבראַכט דעם אָוונט, האָבן שוין די דײַטשישע דעסאַנטן געהאַט אויסגעקוילעט די סאָוועטישע גרענעץ־וואַך, וואָס איז געשטאַנען האַרט בײַם שטעטל.

האַלב צוויי פאַרטאָג האָט מען אָנגעפאַנגען צו באָמבאַרדירן קאָלנע. קיינער האָט נישט געוווסט וואָס עס קומט פאָר. טייל ייִדן האָבן געמיינט, אַז עס דונערט.

שוין אין דער ערשטער באָמבאַרדירונג זײַנען געפאַלן ייִדישע קרבנות. אַ באָמבע האָט געטראָפן אין הויז פון דער פאַמיליע שקלאַניעוויטש. די טעכטער פון משה שמואל שקלאַניע־וויטש, רבקה און קיילע, האָבן זיך על־פּי־נס געראַטעוועט. זיי זיינען שפּעטער אומגעקומען אין לאָמזשער געטאָ און אין אושוויץ.

די נ.ק.וו.ד. און אַלע אַנדערע סאָוועטישע טוער זײַנען גלײַך פאַרטאָג זיך צעלאָפן אין גרויסער פּאַניק. מיט זיי איז מיטגעלאָפן אַ טייל פון דער ייִדישער יוגנט. אָבער ווײַט זײַנען זיי נישט דערלאָפן. די שטעטל איז געווען אַרומגערינגלט און אַלע וועגן אָפּגעשניטן. באַלד זונטיק, דעם ערשטן טאָג פון קריג, זײַנען די דײַטשן אַרײַן אין קאָלנע.

ייִדיש לעבן איז געוואָרן הפקר. פּײַניקונגען, דערנידערונג און רציחות זײַנען געוואָרן

נישט נאָר אַ טאָג־טעגלעכע דערשײַנונג, נאָר אַן אומאויפהערבאַרע קייט פון צרות אין אַלע שעה'ען פון מעת־לעת. באַזונדערס האָבן די פוילישע שכנים, וועלכע האָבן ערשט נעכטן געלעקט די שטיוול פון די רויטאַרמייער, זיך באַמיט נושא־חן זײַן בײַ דער נאַצישער מאַכט. זיי, די קריסטלעכע „יודאַשעס", האָבן זיך נישט פאַרקויפט צו די נאַציס פאַר „30 שטיק זילבער". דעם פרײַז פון אַ יידיש לעבן האָבן זיי געשטעלט אויף אַ האלב פונט זאַלץ. און אָפטמאָל זיך באַגנוגנט מיט סתם אַ נאַצישן שמייכל אָדער אַ דערמונטיקונגס קלאַפּ אויף דער פּלייצע. אַלע קוואַלן פון שנאה צו יידן האָבן אויפגעברויזט מיט טײַוולאָנישע כּוחות. פאַר די אויגן פון די דײַטשן האָבן די פוילישע שכנים גערויבט און געמאָרדעט מיט ווילדער הנאה.

דינה כלודניביץ' ומשפחתה: פייצ'ה, האם דבורה, דינה וגולדה.
דינה כלודניעוויטש און איר פאַמיליע: פייטשע, די מוטער דבורה, דינה און גאלדע.

באַלד אין די ערשטע טעג זײַנען געפאַלן יידישע קרבנות. יעקב זאַבילאָוויטש און דער אַלטער בראַמסאָן זײַנען געצוווּנגען געוואָרן זיך אויסטאָן מוטערנאַקעט און מערדערלעך צעשלאָגן געוואָרן אונטער דער באַגלייטונג פון חוזק און געלעכטער־הירזשערײַ פון די שטעטלשע קריסטן. חיים גראָס און אברהם משה מראַטשעק דער שמיד זײַנען דערשאָסן געוואָרן אין מיטן גאַס דורך דײַטשישע זשאַנדאַרמען.

„לעניןʼס לוויה״

פרײַטיק, דעם 4טן יולי 1941, בסך־הכּל צוויי וואָכן נאָכן פאַרכאַפּן קאָלנע דורך די דײַטשן, האָט די דײַטשישע פּאָליציי־מאַכט אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אַז אַלע ייִדן פון שטעטל דאַרפן זיך צומאָרגנס, שבת, שטעלן אויפן מאַרק־פּלאַץ אַרום לעניןʼס מאָנומעט (וועלכער איז שוין אגב צעשטערט געוואָרן דורך די פּאָליאַקן גלײַך צומאָרגנס נאָכן אַרײַנטרעטן פון די דײַטשן). קומען מוזן אַלע: מענער, פרויען, קינדער. בעלי־מלאכות דאַרפן מיטברייינגען מיט זיך זייערע געצײַג. ווער סʼוועט זיך ניט צושטעלן אין דער געהעריקער שעה, וועט דערשאָסן ווערן.

אַ שרעקלעכע בהלה האָט אַרומגעכאַפּט די ייִדן. ייִדישע הײַזער זײַנען געווען אײַנגעהילט אין טרויער און פּחד פאַרן מאָרגן.

אַ זומערדיק שבתʼדיקער פרימאָרגן. אַנשטאָט גיין צום דאַווענען, ווי קאָלנער ייִדן האָבן עס געטאָן פון דור־דורות, האָבן זיי זיך אַ לאָז געטאָן מיט זייערע משפחות צום מאַרק־פּלאַץ. טרויעריק, מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ, האָבן זיי געשפּרײַזט דורך די שטעטלשע גאַסן און געסלעך, ווי צו דער אייגענער לוויה. אַרום מאַרק־פּלאַץ זײַנען שוין געשטאַנען אין אומגעדולדיקער דערוואַרטונג די פּוילישע שכנים. די נאַציִשע פּאָליציי־לײַט האָבן באַפוילן די ייִדן אַרומרינגלען דעם האַלב־צושטערטן מאָנומעט און אים ענדיקן צעברעכן מיט די געצײַג וואָס זיי האָבן מיטגעבראַכט.

דאָס איז געווען אַ טראַגישער ספּעקטאַקל, וואָס האָט מיר דערמאָנט די ערציילונגען פון דער שפּאַנישער אינקוויזיציע. אויך דאָן האָט זיך די קריסטלעכע באַפעלקערונג אַוועקגעשטעלט אַרום שײַטערהויפן, ווי דאָ אַרום לעניןʼס דיינקמאָל, כּדי אַנצוקווענלן פון ייִדישע פּײַן און יסורים.

מיט שווערע האַמערס האָבן די ייִדן, אונטערן האַגל פון שטעקנס און בײַטשן, גענומען האַקן שטיקער פון מאָנומענט. אַנדערע — מענער, פרויען און קינדער — האָבן די אָפּגעבראָכענע שטיקער שטיינער אָנגעלאָדן אויף צוויי באַצייטנס־צוגעגרייטע וועגענער. אַרום זײַנען געשטאַנען פּאָליאַקן, מענער און פרויען, אַלט און יונג — מיט פרייד־צוגליטע פּנימער און לוסטיקע אויסגעשרייען געזידלט און געשימפּט די פאַרפּײַניקטע ייִדן.

די זון איז אויפגעגאַנגען הויך אין הימל און געבאַקן אָנרחמנותדיק די אײַנגעבויגענע רוקנס פון די קאָלנער ייִדן. דער שטויב פון צעהאַקטן שטיין האָט געשטיקט דעם אָטעם. די דערנידעריקונג האָט געקלעמט בײַם האַרצן. די וווּנדן אויף צעקלאַפּטע לײַבער האָבן געבלוטיקט. סʼהאָט אויסגעזען אַזוי ווי די ברענענדיקע זון האָט געמאַכט יד־אחת מיט די דײַטשן און זייערע משרתים די פּאָליאַקן אין זייער טײַוולאָנישן שפּיל. די היץ האָט געשלאָגן פון איין זײַט און די דײַטשן פון דער אַנדערער.

ווען דער מאָנומענט איז ענדלעך צעקלאַפּט געוואָרן אויף שטיקלעך און די שטיינער זײַנען אָנגעלאָדן געוואָרן אויף די פורן, האָבן זיך ייִדן געמוזט אײַנשפּאַנען אין די צוויי איבערפולטע וועגענער און זיי פירן צום ייִדישן בית־עולם, צוויי קילאָמעטער ווײַט פון מאַרק־פּלאַץ. די איבעריקע האָבן געמוזט נאָכגיין די וועגענער און זינגען אָדער וויינען לויט אַ באַפעל, ווי להבדיל נאָך אַ לוויה. „לעניןʼס לוויה״ האָט זיך פאַרענדיקט. די דײַטשישע און פּוילישע באַגלייטער זײַנען זיך פונאַנדערגעגאַנגען מיט הילכיקן געלעכטער און איבערגעלאָזט די ייִדן אַליין, פאַרפּײַניקטע און פאַרשעמטע. וואָס טוט מען יעצט? פיל

צײַט צו טראַכטן איז נישט געווען. ס'האָט זיך דערנענטערט די שעה פון באַוועגונגס־פאַרבאָט פאַר ייִדן. אויב אַ ייִד האָט זיך באַוויזן נאָך דער שעה אויף דער גאַס, איז ער אויפן פּלאַץ דערשאָסן געוואָרן. ייִדן האָבן גענומען לויפן אַהיים — דערווײַל איז נאָך געווען אַ היים! — אָבער נישט אַלע היימען האָבן געשיצט יענע נאַכט זייערע אײַנוווינער.

אויך איך האָב גענומען לויפן. אָבער וווּהין? אַהיים גיין איז געווען געפערלעך, ווײַל מען האָט געמוזט פאַרבײַגיין די זשאַנדאַרמעריע. האָב איך זיך דערנענטערט צו דער הויז פון פאַמיליע דאַלאַוויטש. איך האָב געטראַכט דאָרט איבערנעכטיקן, און גאַנץ פרי גיין אַהיים. אָבער גרויס איז געווען מײַן פאַרצווייפלונג ווען כ'האָב געטראָפן דעם טויער פאַרמאַכט. נישט האָבנדיק קיין ברירה בין איך אַוועק צו זיך אַהיים.

צומאָרגנס האָט אַ שרעקלעכע אימה אַרומגעכאַפּט די קאָלנער ייִדן: דורך דער נאַכט זײַנען אויסגעשחטן געוואָרן 15 ייִדישע פאַמיליעס, — יונג און אַלט. בעסטיאַליש צעוויל־דעוועטע פאַליאַקן זײַנען באַפאַלן די אומגליקלעכע משפחות, געראַבעוועט, געשחטן און געשענדעט כשר'ע ייִדישע טעכטער. צווישן די אומגעקומענע איז געווען די פאַמיליע דאַלאַוויטש, בײַ וועלכער איך האָב געפּרוּווט זוכן שוץ אויף דער נאַכט. זייערע צוויי טעכטער זײַנען געשענדעט געוואָרן פאַרן דערמאָרדן. צווישן די דערמאָרדעטע איז געווען אויך מײַן קוזינע דבורה דוראַוויטש, די פאַמיליע בריזמאַן און אנדערע.

צומאָרגנס נאָך „לעניןס לוויה" און דער בלוטיקער נאַכט האָבן זיך דײַטשישע סאָלדאַטן אַרײַנגעריסן אין בית־מדרש און דאָרט אָנגעמאַכט אַ חורבן. צעריסן ספרי־תורה און אַנדערע הייליקע ספרים. געבראָכן די טישן און בענק, געשענדעט דעם ארון־קודש. דאַן האָבן זיי צונויפגעטריבן אַ גרופּע ייִדן פון די אַרומיקע געסלעך, און זיי געצוווּנגען גיין איבער דער הויפּט־גאַס און זינגען. אַ צעשראָקענע אָנמעכטיקע עדה ייִדן איז געגאַנגען איבער די קאָלנער גאַסן, בראש מיטן חזן קיידאַנסקי, און געזונגען „הבט משמים וראה".

איין גזירה האָט געיאָגט די צווייטע. און יעדע נײַע גזירה האָט אַלץ מער דערנידעריקט, אַלץ מער דערדריקט. געלע לאַטעס פון פאָרנט און פון הינטן, צוואַנגס־אַרבעט, רוימען די גאַסן, ייִדן טאָרן מער נישט גיין אויפן טראָטואַר, נאָר אין מיטן גאַס מיט די בהמות צוגלײַך.

ס'איז אַ סכנה אַרײַנצוגיין אין בית־מדרש. ייִדן דאַווענען באַהאַלטענערהייט בײַ גוטע לאה גוטמאַן אין קעלער.

דאָס אַלץ איז אָבער נאָר געווען אַ פאָרשפּיל. די בלוטיק־טרויעריקע טעג זײַנען נאָך געווען פאָרויס.

קאָלנע ווערט „ייִדן־ריין"

דעם 15טן יולי האָבן די דײַטשן באַפוילן, אַז אַלע מענער פון 16 יאָר אַלט דאַרפן זיך פאַרזאַמלען אויפן מאַרק־פּלאַץ. מען האָט געהייסן מיטנעמען שפּײַז אויף איין טאָג, ווײַל מען וועט זיי פירן אויף אַרבעט. פון די פאַרזאַמלטע האָט מען אויסגעקליבן מערסנטייל יונגנטלעכע גוט אויסזעענדיקע בחורים (צווישן זיי מײַן ברודער יצחק כלודניעוויטש), זיי פאַרפּאַקט אין פיר לאַסט־אויטאָס און אַוועקגעפירט אין דער ריכטונג פון קאָלימאַגי. די אויטאָס האָבן געמאַכט עטלעכע רונדן. די אַרויסגעפירטע מענער האָט שוין קיינער מער

נישט געזען. צוערשט האָט מען אין שטעטל נישט געוווּסט וואָס איז דער גורל פֿון די אַרויסגעפֿירטע. אַ פּאָר טעג שפּעטער האָבן פּאָליאַקן דערציילט, אַז די ערד אין די טראַנ־שייען, וועלכע די סאָוועטן האָבן אויסגעגראָבן בײַ דער געוועזענער מזרח־פּרײַסישער גרענעץ, האָט זיך געהויבן און געציטערט...

צווישן די קרבנות פֿון דער ערשטער אַקציע זײַנען אויך געווען דער לערער יאַנקל בוראַק און משה יוסף עטקאָוויטש. די צוויי האָבן זיך באַמיט בײַ דער דײַטשישער מאַכט מ׳זאָל שאַפֿן אין קאָלנע אַ געטאָ און „נאָרמאַליזירן" מער ווייניקער דאָס ייִדיש לעבן אין שטעטל. די געסטאַפּאָ־מערדער, וועלכע האָבן דורכגעפֿירט די אַקציע, האָבן זיי אַרײַנגעוואָרפֿן אין לעצטן אויטאָ און אומגעבראַכט צוזאַמען מיט די אַנדערע.

אויפֿן דריטן טאָג נאָך דער אַקציע האָבן די דײַטשן געמאָלדן, אַז אַלע עלטערן און פֿרויען פֿון די „אַרויסגעפֿירטע" מענער דאַרפֿן זיך מעלדן בײַ דער געבײַדע פֿון מאַגיסטראַט. מען האָט געהייסן די פֿרויען מיטנעמען אַלע ווערטפֿולע זאַכן און עסנוואַרג, ווײַל מען וועט זיי פֿירן צו די מענער און זין. די פֿאַרצווייפֿלטע פֿרויען און עלטערן האָבן זיך פֿאַרזאַמלט אין דער באַשטימטער שעה און געבראַכט מיט זיך צירונג און טײַערע חפצים. דאָרט זײַנען שוין געשטאַנען לאַסט־אויטאָס און געסטאַפּאָ־פּאָליציי. די פּעקלעך האָט מען זיי געהייסן אָפּגעבן, כּלומרשט אויף באַגאַזש. זיי אַליין זײַנען אַרויף אויף די לאַסט־אויטאָס. מען האָט זיי אַרויסגעפֿירט אין דאָרף מעשטשיוואָיע בײַ סטאַוויסק, און דאָרט אומגעבראַכט.

איין פֿרימאָרגן, סוף חודש יולי, האָט מען באַפֿוילן די איבערגעבליבענע ייִדן זיך שטעלן אויפֿן מאַרק־פּלאַץ. דאָרט האָבן זיך אָפּגעשפּילט שוידערלעכע סצענעס. די צווילדעוועטע געסטאַפּאָווצעס האָבן אַרויסגעריסן פּיצלעך קינדער פֿון מוטערס הענט און זיי צעשמעטערט אויף די ברוק שטיינער. די פֿרויען און עלטערע קינדער האָט מען אַרויסגעפֿירט אויף לאַסט־אויטאָס קיין מעשטשיוואָיע. די מענער האָט מען געטריבן צופֿוס אין דער ריכטונג פֿון קאָלימאַגי.

צווישן די מענער איז געווען דער רב פֿון שטעטל הרב קאַפּלאַן. ער איז געשטאַנען אויפֿן מאַרק־פּלאַץ טויט־בלייך אײַנגעוויקלט אין טלית און געשעפּטשעט שטיל אַ תּפֿילה.

יאַנקל קרעלנשטיין האָט געפּרוּווט אַנטלויפֿן פֿון זאַמל־פּלאַץ. אַ דײַטשישע קויל האָט אים דעריאָגט און דערמאָרדעט.

נאָך דער דריטער אַקציע זײַנען פֿאַרבליבן אין קאָלנע בערך אַכציק ייִדן. זיי האָבן געאַרבעט בײַ דײַטשן און זייערע פֿאַמיליעס. אין די ערשטע טעג פֿון אויגוסט האָט מען אַװעקגענומען פֿון זיי די פֿרויען און זיי אַרויסגעפֿירט קיין מעשטשיוואָיע. אַ פּאָר טעג שפּעטער האָט מען אַרויסגעפֿירט די לעצטע רעשטלעך מענער און אומגעבראַכט זיי אין קאָלימאַגי.

צווישן די לעצטע אומגעבראַכטע פֿרויען זײַנען געווען מײַן מוטער דבורה כלודניעוויטש, מײַן ייִנגסטע שוועסטערל צירעלע, חײַטשע קאַרלינסקי (פֿון דער היים קרעלנשטיין), ריוועשע רעמבאַ (פֿון דער היים קאַרלינסקי) און איר טעכטערל רות.

אין משך פֿון זעקס־זיבן וואָכן האָבן די דײַטשישע מערדער פֿאַרשניטן די דורות־לאַנג פֿאַרוואָרצלטע קאָלנער ייִדישע קהילה. איבער צוויי טויזנט מענער, פֿרויען און קינדער זײַנען אויסגעמאָרדעט געוואָרן אויף אַ בעסטיאַלישן אופֿן. בערך 50 פּערזאָן איז געלונגען צו אַנטלויפֿן. אָבער מערסטן אַנטלאָפֿענע זײַנען געכאַפּט געוואָרן דורך די אַרומיקע פּויערים,

וועלכע האָבן זיי איבערגעגעבן אין די הענט פון די דײַטשן. כמעט אַלע זײַנען אומגעקומען אין פאַרשיידענע אומשטענדן.

דער גורל האָט געוואָלט, אַז איך זאָל זיין די איינציג לעבנגעבליבענע עדות פון דער קאָלנער שחיטה.

דינה קונצפולסקי־כלודניביץ' / מלבורן

כליונה של קהילת קולנה

(סיפורה של הניצולת היחידה מן השחיטה)

כבחלום הנני רואה את עיירתי קולנה. אני רואה את כיכר השוק ואת הסוחרים היהודים ליד דוכניהם. ברחוב הראשי ניצבים חנוונים יהודים בפתחי חנויותיהם ומצפים לקונה. בעלי־מלאכה טורחים משחר עד חשיכה וברוב יגע ויזע מפרנסים את משפחותיהם. ומסביב לעיירה גנים ושדות. הנחל לאבנה זורם לו בשקט אידילי, עד שהוא מתמזג עם הנהר נארב. עולים כנגד עיני זכרונות מימי נעורי, חברי מ"השומר הצעיר", הטיולים של הנוער הקולנאי בלילות שבת ובמוצאי־שבת על המדרכות שמסביב לכיכר השוק, על הדיבורים הרמים וקולות הצחוק. הנני נזכרת בערבים של ויכוחים סוערים ושל שיחות לבביות על בעיות העם היהודי ועל בעיות העולם כולו. נזכרת הנני בשירה עברית ובהחלטות לדבר "רק עברית". יהודים באים־בימים נועלים את חנויותיהם וצועדים אל בית־המדרש. שמחה בעיירה, זוג צעיר הולך אל החופה, תינוק נולד. יהודים נפטרים בשיבה טובה — דורות מתחלפים. החיים זרמו להם בהשקט ובנחת כמימיו של נחל פיסה.

תחת השלטון הסובייטי

בחודשים האחרונים של 1939 נתקפו בני העיירה חרדה. מעיר־הבירה של פולין הגיעונו בשורות רעות. כצלם־בלהות הילכה אימים גרמניה של היטלר על האוכלוסיה היהודית במאות עיירות וערים. אך היהודים לא חזו את החורבן הגדול הממשמש ובא, ולא אבד להם הבטחון כי "השם בטח יעזור".

המלחמה פרצה ושמה קץ לכל האשליות ולבטחון. פתאום נשתנה הכול מן היסוד. לפי ההסכם הסובייטי־גרמני נפלה קולנה לידי השלטון הסובייטי. לפי אותו הסכם היו תושבים של מערב רוסיה־הלבנה, אשר נמצאו על "טריטוריה גרמנית", רשאים לשוב לבתיהם באיזורים הכבושים על־ידי הסובייטים.

עם פרוץ המלחמה שהיתי — יחד עם שתי אחיותי פ״יצ׳ה וגולדה — בוורשה. אתנו היה גם אברהם דולוביץ'. עלה בידו בשנת 1940 לפרוץ לו דרך אל וילנה ומשם לנסוע לארץ־ישראל; הוא זכה לראות בקום מדינת ישראל ונפל כלוחם במלחמת־השחרור. את שתי אחיותי פקד גורלם של ששת המיליונים היהודים שנספו: גולדה נפלה בגיטו וורשה, ואילו פייצ׳ה נספתה בגבורה בגיטו ביאליסטוק.

דאגתי אז לגורל הורי, אשר נותרו בקולנה עם ילדיהם הקטנים — צירלה ויצחק'ל. ניצלתי את זכותי כאזרחית של מערב רוסיה־הלבנה וחזרתי לקולנה.

בשובי הביתה כבר לא הכרתי את העיירה. רוב היהודים, אשר גרו מסביב לכיכר־השוק והיו סוחרים זעירים ובעלי־מלאכה, הוכרזו בתור "יסודות בלתי־פרודוקטיביים" ופרנסתם נשללה מהם. כיכר־השוק, שהיתה במשך דורות מקור־פרנסה לא רק ליהודים אלא גם לאוכלוסיה הכפרית, חוסלה. השוק נהפך לפארק עירוני. באמצע הכיכר הקימו מצבת־זכרון ענקית לוולאדימיר איליץ' לנין, חצובה באבן גמלונית — לפליאתם הרבה של תושבי קולנה. אולם מצבת האבן לא השביעה את תושבי העיירה. המצב הכלכלי, בייחוד של היהודים, היה קטסטרופלי.

מייד בימים הראשונים הורגש מחסור במצרכים ראשוניים. בשביל מעט צורכי מזון היו נאלצים לעמוד בתור שעות על גבי שעות. העשירים נהיו לעניים, ואילו העניים נתעשרו בהבטחות בלבד. במצב קשה במיוחד היו שרויים אלה המכונים "קפיטליסטים יהודיים". מי־שהיו סוחרים, חנוונים, רוכלים, ובני־משפחותיהם, נתקלו בקשיים גדולים בהשגת עבודה. "הקפיטליסטים" ברל בורשטיין, מוטיה ושיינה דודוביץ', חיים ואסתר דודוביץ' הוגלו אל פנים רסיה. בשעת מעשה זה נחשב לטרגדיה גדולה, אך בסופו של דבר זה יצא לטובה. הודות לגזירת הגירוש שרדו רוב המגורשים וזכו להגיע עד קץ המלחמה. גם משפחות פולניות רבות של בעלי־אחוזות, אנשי משטרה ופקידים ממשלתיים הוגלו לתוך רוסיה.

עם הוצאת הפספורטים הסובייטיים החדשים סווגו יהודים רבים כסוחרים לשעבר. מכיוון שקולנה שכנה קרוב מאוד לגבול של פרוסיה המזרחית, ואלה אשר סווגו כסוחרים הוכרזו כ"יסודות בלתי־מהימנים ועוינים", היה עליהם לעזוב את העיירה ולעבור למקומות רחוקים מן הגבול.

השליטים החדשים רדפו גם את הפעילים הציוניים מן העבר. הם אסרו את נשיא הקהילה היהודית וההסתדרות הציונית יוסף הורביץ ואת אשתו לאה והעבירום לבית־הכלא בלומז'ה. יוסף הורביץ נפטר שם בבית־הכלא, ואילו את אשתו לאה הגלו לאחר זמן לתוך רוסיה.

חלק מבני הנוער הציוני הפעילים עזבו מייד עם בוא השלטון הסובייטי את קולנה. חברי "השומר הצעיר" שמואל קורנצקי, לייבל רוזנפלד ואברמק דולוביץ' ברחו לוילנה במטרה להגיע לארץ־ישראל.

אנוכי, כחבירה־לשעבר בהסתדרות־נוער ציונית וכבתו של סוחר, נתקלתי בקשיים בעת השגת עבודה. לאחר חקירות־ודרישות ארוכות קיבלתי משרת מנהלת־חשבונות במחלבה. לעתים קרובות היו מזמינים אותי ל"קומסומול" והיו חוקרים אותי על אודות חברי־לשעבר מ"השומר הצעיר". מובן שלא סיפרתי להם דבר.

הקומוניסטים היהודים לשעבר מרביד, שלמה קרלנשטיין, יששכר ניפקה, גרינבאום ואחרים, מטעמים אידיאולוגיים ואמונה כנה, שיתפו פעולה עם השלטון החדש. ולמרות זאת הרחיקו אותם מכל המשרות ובמשך הזמן אף הגלום למחנות (את מרביד ואת קרלנשטיין). במיליציה הסובייטית עבדו זרח סטאביסקי, עקיבא קאשיפופה ועוד כמה בחורים יהודים, רובם היו שוליות ועוזרים אצל סוחרי־הסוסים.

על אף כל הקשיים התחילו החיים לאט לאט להיכנס למסלול. נוסדו ארטלים שונים: ארטל של חייטים, שנוהל על־ידי מיכל בוראק; ארטל של סַפָּרים, ובראשו טייטלבאום. סנדלרים, נגרים מסגרים ובעלי מקצועות אחרים הצטרפו במשך הזמן אל הארטלים הללו.

הסוחר לשעבר מנדל סוקול מאוד נשא חן מלפני השלטון החדש. הנהלת העיר מטעם הסובייטים קבעה אותו כמשגיח על עבודות הבנייה של בית־חולים חדש, של בית־מרחץ ושל מוסדות אחרים. מאוחר יותר מסרו לו אפילו את בניית החפירות, את קו ההגנה שליד העיירה, מול הגבול של מזרח פרוסיה. סוקול מילא את כל המשימות ברוב חריצות ומרץ. משגמר את עבודתו, הגלו אותו.

במשך התקופה הקצרה של שלטון הסובייטים היתה קולנה מלאה אזרחים סובייטיים. מרביתם הוגלו מפנים רוסיה למערב. הם עבדו בבניית קו ההגנה שליד הגבול ובעבודות צבאיות אחרות. גם יהודי קולנה מצאו תעסוקה חלקית בעבודות־בנייה שונות.

המפעל התעשייתי הגדול שבעיירה וסביבתה היתה המחלבה המולאמת, שעבדה תחת הנהלת אזרח סובייטי. מן התושבים המקומיים עבדו במחלבה עקיבא בורשטיין בתור מחסנאי, לאהצ׳ה קולינסקי בתור גזברית ואנוכי בתור מנהלת־חשבונות.

חנוונים לשעבר, שהצליחו להסתיר חלק מסחורותיהם, מכרו באורח בלתי־לגלי מצרכים אי שהחליפום במצרכים אחרים.

הילדים היהודים למדו בבית־הספר הכללי הרוסי. חלק מהמורים של בתי־הספר היהודיים נתקבלו לעבודה בבית־הספר הכללי הרוסי, ביניהם המורה קרינסקי, משה־יוסף אטקוביץ׳, פייגל ומשה בורשטיין, יענקל בוראק. כמו כן עבדו שם שני מורים יהודים, שבאו מהעיר הרוסית בוברויסק: לווין ומאלקין.

אף כי השפה הרשמית היתה ביילורוסית (רוסית־לבנה), דיברו בכל המוסדות בשפה הרוסית. באסיפות ובמועדון הופיעו גם באידיש ובפולנית. הכתובות במקומות הציבוריים היו בשלוש שפות: ביילורוסית, פולנית אידיש.

בבתי־המדרש התפללו יהודים באין מפריע. הרב קפלן המשיך בעבודתו כרב הקהילה היהודית. לאט לאט הסתגלו היהודים למשטר החדש, השלימו עם גורלם וחיכו לימים טובים יותר.

תחילת הקץ

פתאום, באופן בלתי־צפוי, באו לקיצם החיים העלובים תחת השלטון הסובייטי. אור ליום 22 ביוני 1941 תפסו צנחנים גרמנים את כל הנקודות האיסטראטגיות שמסביב לקולנה. בו בלילה התקיימה במועדון העירוני אסיפה חגיגית. נאספו שם חיילי הצבא האדום ועסקנים פוליטיים של המפלגה הקומוניסטית. בעת שהם שתו ובילו בנעימים, שחטו הפולשים הגרמנים את משמרות הגבול של הסובייטים, אשר ניצבו סמוך לעיירה.

באחת וחצי לפנות בוקר התחילו להפציץ את קולנה. איש לא ידע מה מתרחש. היו יהודים שחשבו, כי אלה הם רעמים.

כבר בהפצצה הראשונה נפלו קרבנות משל היהודים. פצצה פגעה בבית משפחת שקלניביץ׳. הבנות של שמואל־יעקב שקלניביץ׳, רבקה וקיילה, ניצלו בדרך נס. לאחר מכן הן נספו בגיטו לומז׳ה ובאושוויץ.

הנקוו״ד וכל העסקנים הסובייטים נמלטו עם שחר ברוב בהלה. עמהם נמלט חלק מהנוער היהודי. אולם הם לא הרחיקו רוץ. העיירה היתה מוקפת וכל הדרכים מנותקות. כבר ביום א׳, ביום הראשון למלחמה, נכנסו הגרמנים לקולנה.

חיי יהודים נעשו הפקר. עינויים, השפלה ורציחות נעשו לא רק תופעה יום־יומית, אלא

שרשרת בלתי־פוסקת של צרות בכל שעות היממה. השכנים הפולנים, אשר רק אתמול ליקקו את המגף הסובייטי, התאמצו מאוד למצוא־חן בעיני השלטון הנאצי. הבוגדים הנוצרים לא מכרו עצמם לנאצים בעד שלושים שקל כסף, אלא העמידו את חייו של יהודי על מחצית הליטרה מלח, ופעמים אף הסתפקו בחיוך של נאצי או בטפיחת עידוד על כתף. כל מעיינות השנאה ליהודים נפרצו בכוח שטני. לעיני הגרמנים שדדו השכנים הפולנים ורצחו בהנאה פראית.

כבר בימים הראשונים נרצחו יהודים. יעקב זבילוביץ' ובראמסון הזקן נאלצו להתפשט עירומים והוכו באופן רצחני עד מוות, והנוצרים של קולנה ליוו את המעשה בקריאות לעג ובצחוק פרוע. חיים גרוס ואברהם־משה מראצ'ק הנפח נורו באמצע הרחוב על־ידי ז'נדרמים גרמנים.

"הלוויה של לנין"

ביום ששי, ארבעה ביולי 1941, שבועיים לאחר תפיסת קולנה בידי הגרמנים, הוציאה המשטרה הגרמנית צו, שכל יהודי העיירה חייבים ביום המחרת, בשבת, להתייצב בכיכר־השוק מסביב למצבת־הזכרון של לנין (שכבר למחרת כניסת הגרמנים הרסו אותה הפולנים). ולבוא חייבים הכול: גברים, נשים, ילדים. בעלי־מלאכה חייבים להביא עמהם את כלי העבודה שלהם. מי שלא יתייצב בשעה שנקבעה — יירה!

בהלה נוראה השתלטה על היהודים. בתי היהודים היו אפופים אבל ופחד מפני יום המחרת.

בוקר קיץ של יום שבת. במקום ללכת אל התפילה, כפי שיהודי קולנה נהגו במשך דורות, הם יצאו משפחות משפחות אל כיכר־השוק. אבלים וחפויי־ראש הם צעדו ברחובות ובסימטאות של העיירה כמו ללוויה של עצמם. מסביב לכיכר־השוק כבר עמדו, חסרי סבלנות, השכנים הפולנים. אנשי־המשטרה הנאצים ציוו על היהודים להקיף את המצבה ההרוסה למחצה ולסיים את מלאכת ההריסה בכלים שהביאו עמהם.

זה היה מחזה עגום ביותר, שהזכיר לי את האינקוויזיציה הספרדית. גם אז ניצבו האוכלוסין הנוצרים מסביב למדורה, כמו כאן מסביב למצבת לנין, כדי ליהנות מסבל ועינויים של יהודים.

בפטישים כבדים, תחת ברד של מקלות ופרגולים, התחילו היהודים לפורר את מצבת־הזכרון. אחרים — גברים, נשים וילדים — העמיסו את שברי האבן על שתי עגלות, שהוכנו מבעוד מועד. מסביב עמדו פולנים — גברים ונשים, זקנים וצעירים — משולהבי־פנים, ובצעקות עליצות קיללו את היהודים ולעגו לסבלותיהם.

השמש עלתה גבוה בשמים וליהטה בלי רחמים את הגבות הכפופים של יהודי קולנה. אבק האבנים המפוררות חנק את הנשימה. ההשפלה דיכאה עד עפר. הפצעים על הגופות המוכים שתתו דם. השמש הלוהטת עשתה כביכול יד אחת עם הגרמנים ועם משרתיהם הפולנים במשחק השטני. השמש היכתה מלמעלה והגרמנים היכו למטה.

כאשר מצבת־הזכרון נופצה סוף־סוף לרסיסים והאבנים הועמסו על העגלות, נאלצו יהודים להרתם לשתי העגלות העמוסות לעייפה ולגרור אותן לבית־הקברות היהודי, מרחק שני קילומטר מכיכר־השוק. השאר הוכרחו לצעוד מאחורי העגלות ולשיר ולבכות לפי פקוד.ה, כמו, להבדיל, בהלוויה.

"הלוויה של לנין" נסתיימה. הגרמנים והפולנים נתפזרו, כשפיהם מלא צחוק, ועזבו את

היהודים לנפשם, מוכים ונכלמים. ומה עושים כעת? זמן רב לחשוב לא היה לנו. שעת העוצר ליהודים מתקרבת. כל יהודי שנראה ברחוב לאחר אותה שעה, נורה בו במקום. התחילו יהודים לרוץ הביתה — עדיין היה בית! — אך לא כל הבתים נתנו אותו לילה מגן לדייריהם.

גם אני התחלתי לרוץ. אך לאן? ללכת הביתה היה מסוכן, משום שהיה צורך לעבור על פני בניין הז'נדרמריה. ניגשתי איפוא אל הבית של משפחת דולוביץ'. היה בדעתי ללון אצלם, ולמחרת השכם בבוקר ללכת הביתה. אך מה רב היה יאושי, כאשר מצאתי את השער נעול. בלית־ברירה הלכתי לביתנו.

למחרת נפלה אימה גדולה על יהודי קולנה: במשך הלילה נשחטו חמש־עשרה משפחות יהודיות — מטף ועד זקן. כחיות משתוללות התנפלו פולנים על המשפחות האומללות, שדדו ורצחו ואנסו בנות ישראל כשרות. בין הנספים היתה משפחת דולוביץ', אשר אצלם ניסיתי לחפש מקלט לילה. שתי בנותיהם נאנסו בטרם נרצחו. בין הנרצחים היו גם אחייניתי דבורה דודוביץ', משפחת בריזמן ואחרים.

למחרת "הלוויה של לנין" וליל הדמים התפרצו חיילים גרמנים לתוך בית־המדרש ועשו שם שמות. הם קרעו ספרי־תורה וספרי קודש, שברו את השולחנות והספסלים, חיללו את ארון־הקודש. אחר־כך אספו קבוצת יהודים מהסימטאות הסמוכות והכריחו אותם לצעוד ברחוב הראשי ולשיר. עדת־יהודים נפחדת וחסרת־אונים צעדה ברחובות קולנה, עם החזן קיידאנסקי בראש, ושרה "הבט משמים וראה".

גזירה רדפה גזירה, וכל גזירה דיכאה והשפילה מקודמתה. טלאי צהוב מלפנים ומאחור, עבודת־כפייה, ניקוי הרחובות, איסור על היהודים ללכת על המדרכה, כי־אם באמצע הרחוב כמו בהמות. מסוכן ללכת אל בית־המדרש. יהודים מתפללים בסתר, במרתף של גוטה־לאה גוטמן.

וכל זה היה בבחינת הקדמה בלבד. ימי הדמים ממש עוד היו לפנינו.

קולנה נעשית "יודן־ריין"

בחמישה־עשר ביולי ציוו הגרמנים, שכל הגברים מגיל שש־עשרה ומעלה חייבים להתאסף בכיכר־השוק. הפקודה אמרה להביא מזון ליום אחד, שכן יצאו לעבודה. מבין הנאספים בחרו בגברים צעירים ובריאים וחזקים (ביניהם אחי יצחק כלודניביץ'), העמיסו אותם על ארבע מכוניות־משא והובילום בכיוון קולימאגי. המכוניות נסעו וחזרו ונסעו פעמים אחדות. את הגברים הללו כבר לא ראה איש. בתחילה לא ידעו בעיירה מה עלתה בגורלם. לאחר כמה ימים סיפרו הפולנים, כי האדמה בחפירות, שהכינו הסובייטים ליד הגבול של מזרח־פרוסיה, נעה ורטטה...

בין הקרבנות של האקציה הראשונה היו גם המורים יענקל בוראק ומשה־יוסף אטקוביץ'. שניים אלה ניסו לפעול אצל השלטונות הגרמניים, שיקבעו גיטו בקולנה ויביאו לידי "נורמליזציה" של חיי היהודים בעיירה. הרוצחים, אנשי הגיסטאפו שניהלו את האקציה, השליכום לתוך המכונית האחרונה והשמידום יחד עם כולם.

ביום השלישי לאחר האקציה הודיעו הגרמנים, כי כל ההורים והנשים של הגברים "המובלים" חייבים להתייצב לפני בניין המאגיסטראט. הנשים נצטוו להביא עמהן את חפצי־הערך וכן מזון, שכן יובילו אותן אל בעליהן ואל בניהן. הנשים וההורים המיואשים

נתאספו בשעה שנקבעה והביאו עמהם תכשיטים וחפצי־ערך. במקום כבר חיכו להם מכוניות־משא ואנשי גיסטאפו. את החבילות פקדו עליהם למסור, כביכול, למטען. הם עצמם עלו על מכוניות־המשא. הובילו אותם אל הכפר משצ׳יבו׳יה שליד סטאביסק, ושם השמידום.

בוקר אחד, בסוף חודש יולי, ציוו על היהודים הנותרים להתייצב בכיכר־השוק. שם התחוללו מחזות אימים. אנשי־הגיסטאפו המתפרעים קרעו תינוקות מזרועות אימהותיהם וניפצום אל אבני המרצפת. את הנשים ואת הילדים הגדולים הובילו במכוניות־משא אל משצ׳יבו׳יה. את הגברים הובילו ברגל אל קולימאגי.

בין הגברים היה רב העיירה הרב קפלן. חיוור כמת הוא עמד בכיכר־השוק, עטוף בטליתו, ושפתיו לחשו חרש תפילה.

יענקל קרלנשטיין ניסה להימלט ממקום האיסוף. כדור של גרמני השיגו והמיתו.

לאחר האקציה השלישית נותרו בקולנה כשמונים יהודים. הם עבדו אצל גרמנים ומשפחותיהם. בימים הראשונים של אוגוסט לקחו מהם את נשותיהם והובילו אותן אל משצ׳יבו׳יה. ימים אחדים לאחר מכן הובילו את הגברים האחרונים ורצחו אותם בקולימאגי.

בין הנשים שניספו היו אמי דבורה כלודניביץ׳, אחותי הצעירה ביותר צירלה, חייצ׳ה קרלינסקי (לבית קרלנשטיין), רבצ׳ה רמבה (לבית קרלינסקי) ובתה הקטנה רות.

תוך ששה־שבעה שבועות עקרו מן השורש הרוצחים הגרמנים את קהילת קולנה היהודית, שהתקיימה ושגשגה במשך דורות על דורות. למעלה מאלפיים גברים, נשים וילדים נרצחו באופן אכזרי ביותר. כחמישים איש הצליחו להימלט. אך מרבית הנמלטים נתפסו על־ידי איכרי הסביבה, ואלה מסרו אותם לידי הגרמנים. כמעט כולם ניספו, מי בכה ומי בכה.

רצה הגורל, שאנוכי אוותר העדה היחידה של שחיטת קולנה.

פייגל גאָלאָמבעק / אמעריקע

דאָס אומקום פון די ייִדן אין קאָלנע

דאָס שטעטל קאָלנע, וואָס האָט געציילט צווי טויזנט ייִדן, געפינט זיך נישט ווײַט פון פּרײַסישן גרענעץ. אַזוי אַז פון די קריגס־אָפּעראַציעס בײַם פאַרנעמען קאָלנע, דעם 22סטן יוני 1941, האָבן די אײַנוווינער פיל געליטן, און בתוכם די ייִדן. עס זענען געוועזן פיל געהרגעטע, ווי פאַמיליע שקלאַניעוויטש, און פאַרווונדעטע.

אין עטלעכע טעג אַרום זענען געקומען אין שטעטל די פויערן פון די דערפער טשערוואַני און זאַביעלע, וועלכע זענען אַרויס פון די סאָוויעטישע תפיסות. און זיי האָבן אויסגעהרגעט 20 ייִדן. צווישן די קרבנות איז געווען די פאַמיליע דאָלאָוויטש און יעקב דודאָוויטש מיט פרוי און קינד.

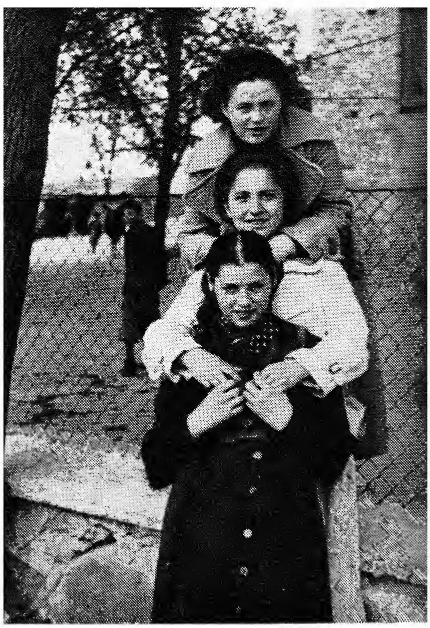
אַ וואָך צײַט האָבן די ייִדן געמוזט אויסרײַסן די גראָז פון די גאַסן. דערבײַ האָט מען

פיל געשאָסן, מ״ידלאַך פאַרגוואַלדיגט, און געהייסן אַרומלויפן נאַקעטערהייט אין די גאַסן, ווי ד״ר קאָסאָוויטשעס שוועסטער.

דעם 5טן יולי, שבת, האָט מען געהייסן דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג, אַפילו פרויען מיט קליינע קינדער אויף די הענט, זיך צונויפצוקלייַבן נעבן לענין׳ס סטאטוע, וואָס די רוסן האָבן געהאַט אויפגעשטעלט. אַלע האָבן געמוזט קומען אין טליתים און מיט וועגענער און פערד. די שמידן האָבן זינגענדיג „התקווה״ און אונטער שווערע קלעפּ צעהאַקט די סטאַטוע. מען האָט זי אַרויפגעלייגט אויף די וועגענער, אײַנגעשפּאַנטע דורך יידן אין טליתים. דער גאַנצער צוג איז געגאַנגען צוויי קילאָמעטער אונטערן שטאָט צום יידישן בית־עולם. דאָרט האָט מען מיט געזאַנג און תפילות באַגראָבן לענינען. ארויסגייענדיג פון בית־עולם, זענען בײַם טויער געשטאַנען פּאָליאַקן מיט שטעקענס און יעדער ייד האָט געקראָגן עטלעכע קלעפּ איבערן קאָפּ.

דעם 15טן יולי 1941 האָבן די דײַטשן געהייסן די קאָלנער יוגנט זיך אויפצוקלײַבן, מיטנעמען פּעקלאַך מיט עסן, כּלומרשט אויף אַרבעט. מען האָט זיי אויף אויטאָבוסן אַוועקגעפירט קיין קאָלימאַגי. פון דאַן איז יעדער שפּור פון זיי פארשוווּנדן.

אויפן דריטן טאָג נאָכן אַרויספירן די יוגנט, האָט מען באַפוילן די עלטערן זאָלן מיטנעמען מיט זיך ווערטפולע זאַכן און מען וועט זיי פירן בײַם מאַגיסטראַט, ווו עס זענען געשטאַנען אויטאָבוסן מיט געסטאַפּאָ. די פּעקלאַך אָפּגעגעבן כלומרשט אויף באַגאַזש און אַליין אַרויף די מאַשינען. מ׳האָט אַ טייל אַוועקגעפירט קיין קאָלימאַגי און אַ טייל קיין מעשטשיוואָיע און זיי צושאָסן. די עלטערע מענטשן האָט מען געטריבן קיין קאָלימאַגי צופוס.

ציז׳ה ילניביץ׳, דינה כלודניביץ׳ וחיה־לאה׳קה אולך.

די גאַנצע פּראָצעדור האָט געדויערט דריַי טעג. פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג אין קאָלנע האָט זיך איַינגעגעבן צו אַנטלויפן ביַי אַ 50 פּערזאָן.

די פאַמיליע צינאָוויטש איז אַנטלאָפן פון קאָלנע און אָנגעקומען אין סטאָוויסק דעמזעלבן טאָג, ווען מ׳האָט דאָרט דורכגעפירט די ליקווידאַציע, און זיי זענען שפּעטער אומגעקומען.

די פאַמיליע לעוו, מוטער און טאָכטער (זיי האָבן געהאַט אַ דרוקעריַי), האָט געלעבט נאָך דער ליקווידאַציע אין טשירניץ אויף אַ קאָלאָניע. אָבער די נאַציס האָבן זיי געכאַפּט און אָפּגעפירט אין באַגושער לאַגער. דער קאָלנער פּריץ באָטשקע איַידענבערג און חיה־לאה׳קה אָלעך האָבן זיך באַהאַלטן אין די אַרומיקע דערפער. זיַיענדיק אין פּאַכוטשין, נעבן קאָלנע ביַים סאָלטיס ליפּינסקי, האָט זיי אַ קאָלנער פויער דערקענט. דער סאָלטיס האָט זיך דערשראָקן און זיי איבערגעגעבן צו דער זשאַנדאַרמעריע. מ׳האָט זיי אַרעסטירט און געפירט קיין לאָכאָווע. אויפן וועג האָט איַידענבערג געשטאָכן דעם נאַצי, צוגענומען דאָס געווער און אַנטלאָפן.

זיי האָבן געלעבט ביז 1944 אין די וועלדער אין גראָבאָווע ביַי קאָרוואַצקי. דורך אַ צופאַל זענען זיי דאָרט אומגעקומען.

איבערגעלעבט האָט נאָר דינה כלודניעוויטש, וועלכע איז אַנטלאָפן פון קאָלנע אין לאָמזשער געטאָ און פון דאָרט קיין פרייסן, ווו זי האָט איבערגעלעבט דעם קריג אַלס קריסטין.

אבנר אליפז / מעקסיקע

מיין שוועסטער שרה

יעדעס מאָל ווען איך צינד אָן אַ יאָרציַיט ליכט, טויכט אויף אין מיַינע אויגן און איך זע זי, מיַין גוטע שוועסטער שרה — שרה בת טובים.

„פאַרוואָס פאָרסטו, שרה, נישט אַוועק קיין אַמעריקע אָדער קיין ארץ־ישראל?״

„איך קען נישט פאָרן,״ פלעגט זי ענטפערן. „איך דאַרף בליַיבן מיט מיַין קראַנקער מוטער. ווער וועט זי באַדינען? ווי קען איך לאָזן די מאַמען אַליין?״

אַכט קינדער זענען מיר געווען. אַלע זענען זיך ווי די פויגל צופלויגן, אַזוי טאַקע ווי אין פאָלקסליד זינגט זיך. טאַטע־מאַמע זענען פאַרבליבן אַליין. שרה, מיַין שוועסטער, איז געבליבן מיט זיי. „אפשר וועלן מיר זיך נאָך זען אַ מאָל,״ האָט זי מיט פאַרוויינטע אויגן מיר אויסגעשעפּטשעט איר ווונטש מיטן „פאָר געזונט״ צוזאַמען. און איך האָב איר באַגער געטראָגן יאָרן־לאַנג, ווי אַ קמיע, אין מיַין הארצן — „מיר וועלן זיך נאָך זען אַ מאָל...״

שיין איז זי געווען מיַין שוועסטער שרה. אַלע יידישע חנ׳ען האָבן אַראָפּגעלויכטן פון איר פּנים, און צוויי גרינע אויגן פלעגן מיט בענקשאַפט און טרויער קוקן ערגעץ ווו אין דער צוקונפט. קיינמאָל האָט זי די האָפענונג נישט פאַרלאָרן. זי פלעגט שטענדיק וואַרטן אויף בעסערע טעג, אויף דער זון, וואָס וועט זיך פון דאָסניַי צושטראַלן און אירע באַגערן

װעלן זיך רעאַליזירן. װי אַ געטרײַע ייִדישע טאָכטער האָט זי געהאַט בטחון. „גאָט װעט אונדז נישט פאַרלאָזן...״

אין שולע איז זי באַקאַנט געװען מיט איר זױבערקייט, אַזױ אין איר קליידונג װי אין אירע העפטן און אַרבעט. „סאַראַ גאָלדמאַנוװנאַ״ — פלעגט די לערערין מיט ליבשאַפט זי

שרה גולדמן

רופן און איר איבערגעבן דעם פּאַק־העפטן פון דער שולע־אַרבעט פון אַלע תּלמידים. זי פלעגט גיין מיט שטילער שטאָלץ צוזאַמען מיט דער לערערין אין איר הױז אַרײַן, איבערלאָזן די העפטן. שרה׳ס העפטן זענען שטענדיק פול געװען מיט צענער קװאַליפיקאַציעס („סטאָפּניעס״). יעדן נאָכמיטאָג פלעגט זי קומען אַ צושטראַלטע פאַר פרייד פון שולע אַהיים און דערציילן דער מאַמען, װי די לערערין האָט זי געריימט פאַר דעם גאַנצן קלאַס.

װען זי איז עלטער געװאָרן, פלעגט זי ליב האָבן זיך צו קליידן פון דאָס שענסטע און בעסטע. דאָס לעבן איז טאַקע געװען באַשיידן. די אָרימקייט האָט געהערשט אין פּױלן, באַזונדערס אין די קליינע שטעטלעך. אונדזער מוטער האָט אָבער געהאַט אַ גוטע שװעסטער אין אַמעריקע און זי פלעגט אונדז עטלעכע מאָל אין יאָר שיקן פּעקלעך מיט קליידונג און שפּײַז. מײַן שװעסטער פלעגט נעמען איבערצונייען די אַמעריקאַנער קליידער און זיי צופּאַסן פאַר זיך.

אַ מנהג אַזאַ איז געװען אין אונדזער שטעטל. מוצאי־שבת פלעגן אַלע יונגע פּאָרלעך און יוגנט אַרױסגיין שפּאַצירן אױף די אַלייען לעבן דער צערקװע (אַ זכר פון דער רוסיש־צאַריסטישער הערשאַפט אין פּױלן). שפּעטער פלעגט מען שפּאַצירן איבער די פיר טראָטואַרן אַרום דעם גרױסן מאַרק אין צענטער פון שטאָט. פלעגן פרױען און יונגע מיידלעך זיך אױספּוצן אין זייער שענסטן „שטאָט״, זיך צו באַװײַזן מיט דער נײַער מאָדע,

וואָס מ׳פלעגט אַראָפּברייִנגען פון דער גרויסער שטאָט. שרה פלעגט זיך אויספּוצן מיט אירע שענסטע קליידער, מיט אַ שטרויענעם הוט מיט בלומען אויפן קאָפּ און פלעגט צוציען די אויפמערקזאַמקייט פון די שפּאַצירנדע. צוריק קומענדיק אַהיים פלעגן יונגע ווײַבלעך און כלה מיידלעך האָבן צו דערציילן אַ מאַסע נײַעס פון די לעצטע טעג: ווער מיט וועמען, וואָס און ווען...

זומער צײַט, יעדן פּאַרנאַכט, פלעגן ייִדן, פרויען מיט קינדער און יוגנטליכע, זיך אַראָפּלאָזן אויף דער צווייטער זײַט צו דער פאָרשטאָט לאַבנע, טרינקען אַ גלאָז פרישן מילך גלײַך פון דער קו אויסגעמאָלקן. גיי איך איינמאָל אַן אָוונט מיט מײַן שוועסטער טרינקען מילך און צובײַסן פרישע בייגל. פון ביידע זײַטן לאָמזשער גאַס, אונטערן שטאָט, ציען זיך רייען בוימער וואָס גרינען, און שמעקעדיקער בעז פילט אָן די וואַרעמע לופט מיט אַ פּאַרפום־גערוך. טשערעדעס קי קערן זיך אום פון די פעלדער מיט פולע אײַטערס מילך. בײַם טײַך ענדיקן פויערטעס וואַשן וועש, און קליינע פּוילישע קינדער באָדן זיך נאַקעט אין וואַסער, וואָס איז אָנגעוואַרעמט פון דער זון. אַ לײַכטער ווינטל בלאָזט פון דער זײַט פון ווײַטן וואַלד, וווּנדערבאַר שיין איז די נאַטור אין פּוילן...

„ווייסטו וואָס?״ רײַסט איבער מײַן שוועסטער שרה די שטילקייט פון אונדזער שפּאַציר. „אפשר זאָלן מיר ביידע פאָרן קיין ארץ־ישראל. שפּעטער וועלן מיר אַריבערנעמען דעם טאַטן מיט דער מאַמען צו אונדז...״

זי איז שוין דאַן געווען אַ חברה פון „החלוץ״. איך בין געווען אין „השומר־הצעיר״. כ׳האָב פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז איר טיפער ווונטש, איר טרוים. זי האָט עס ערלעך געמיינט, אָבער גלײַכצײַטיק געוווּסט, אַז זי וועט עס נישט באַוויזן אויסצופירן. מײַנע פיס זענען שוין דעמאָלסט פעסט געווען געריכטעט בכיוון צו ארץ־ישראל. איך בין אַוועקגעפאָרן. זי איז פאַרבליבן אין פּוילן, מײַן שוועסטער שרה...

גאָלדענע הענט האָט זי געהאַט צו העפטן. די גאַנצע שטוב איז געווען אויסגעפּוצט מיט אירע האַנט־אַרבעטן. זי פלעגט אויך מאַכן געהאַפטענע זאַכן פאַר אַנדערע פרויען און שיין פאַרדינט פאַר אירע פּערזענלעכע הוצאות. אין קיך איבער דער טיר איז געהאַנגען אַ גרויסער פאָרהאַנג, אויסגעהאַפטן מיט רויטן זײַד, מיט דײַטשישע ווערטער געשריבן: „זאַובער אונד רײַן מוז אין דער קיכע זײַן.״ (יעדער שפּור פון דער רוסישער שפּראַך איז שוין דאַן פאַרשוווּנדן. אונדזער שטעטל איז געלעגן אויף דער פּרײַסישער גרענעץ און דײַטש איז געלערנט געוואָרן אַלס אַ צוגאָב־שפּראַך צו פּויליש.) אַזוי טאַקע פלעגט זי צוזאַמען מיט דער מאַמען און מיט מײַנע אַנדערע שוועסטערס אָפּהיטן די ריינקייט פון הויז. ערב שבת, ווען מ׳פלעגט רייניקן און פוצן אויף שבת, פלעגט מען מיך פשוט נישט דערלויבן איבערצוטרעטן די שוועל פון הויז...

איצט, מיט עטלעכע יאָר צוריק, ווען איך בין געפאָרן באַזוכן מײַן קינדער־היים אין פּוילן, איז מײַן שוועסטערס און מוטערס הויז געשטאַנען ברודיק־פאַרנאַכלעסיקט און באַוווינט דורך גויישע שכנים. מײַן שוועסטערס געהאַפטענע האַנט־אַרבעטן זענען געהאַנגען אין דער הויז פון דער שכנ׳טע, פאַרבלאַסט און פאַרטרויערט, ווי אַ זכר לחורבן...

דרײַ־און־צוואַנציג טעג אין תמוז 1939 איז מײַן מוטער געשטאָרבן. איך בין געקומען פון ארץ־ישראל צו איר לווייה. פאַרשלייערט אין טיפן טרויער האָבן מיך באַגעגנט מײַן טאַטע און מײַן שוועסטער. זי איז שוין דאַן געווען אַ מוטער פון צוויי זינעלעך. דער

דאַמאָקלעס־שווערד פון דער מלחמה איז שוין געהאַנגען איבער די קעפּ פון דער ייִדישער באַפעלקערונג אין פּוילן. אין די גרענעץ־שטעטלעך האָבן ייִדן געלעבט אין פּחד פאַרן מאָרגן.

צוויי יאָר שפּעטער, אויף דריַי־און־צוואַנציק טעג אין תמוז, צוויי טויזנט מענער, פרויען און קינדער. מ׳האָט זיי אײַנגעפּאַקט אין לאַסט־אויטאָס כּדי זיי כּלומרשט „איבערצופירן פון גרענעץ־שטאָט אין אַנדערע שטעט, וווּ ייִדן וועלן באַקומען אַרבעט און נײַע דירות צו וווינען".

מײַן שוועסטער שרה האָט דעם טאָג אָנגעצונדן אַ יאָרצײַט־לאָמפּ נאָך אונדזער מוטער, עליה השלום. זי האָט אײַנגעפּאַקט אַ קליין פּעקעלע זאַכן, וויפל די נאַציס האָבן דערלויבט מיטצונעמען, פאַר אירע צוויי קינדערלעך. דער טאַטע און איר מאַן זענען אַוועקגעפירט געוואָרן מיט אַלע אַנדערע מענער פון שטאָט אין אַ צווייטער ריכטונג צום וואַלד צו...

מײַן שוועסטער האָט זיך נישט געגאַרט. זי האָט פאַרשטאַנען וווּהין די דײַטשן פירן זיי. זי האָט אַראָפּגערוקט דעם פּײַער פון יאָרצײַט־לאָמפּ און געזאָגט צו דער פּוילישער שכנטע מיט אַ טרוקענער שטים: „הײַנט צוויי יאָר צוריק האָב איך געפירט מײַן מאַמען צו איר אייביקער רו. הײַנט גייען מיר אַלע ייִדן, איך און מײַנע קינדער, דעם לעצטן וועג. פאַרגעס נישט צו שרײַבן און צו דערציילן אַלץ מײַן ברודער און מײַנע שוועסטערס." זי האָט צוגעשלאָסן די טיר און איז מיט די קינדער אַוועק אויפן מאַרק־פּלאַץ מיט אַלע ייִדישע פרויען פון שטאָט.

פופצן קילאָמעטער פון שטאָט, אויפן וועג קיין לאָמזשע, האָבן די אָנגעלאָדענע אויטאָס זיך פאַרקירעוועט אויף רעכטס, לעבן אַ דערפל אין אַ וואַלד. אָפענע גריבער זענען שוין געווען אָנגעגרייט פון פריער.

איך זע מײַן אָרעמע שוועסטער שרה! זי מאַרשירט צו דער עקדה, מיט אירע צוויי זין, יאָסעלע און זעליגל, פינף און דרײַ יאָר אַלט. דאָס דריטע קינד האָט שוין געלעבט אונטער איר האַרצן, אין אַכטן מאָנאַט. „שמע ישראל" שעפּטשען אירע פאַרטריקנטע ליפּן. זי גייט צום אָפענעם קבר און פון בײדע זײַטן קלאַמערן זיך אין שרעק צו איר גוף אירע צוויי קינדערלעך. זי קוקט צום הימעל — מאין יבוא עזרי? רויט ברענט די זון. די הימלען שטום און פאַרשלאָסן. געשרייען פון טויזנטער פרויען און קינדער וואָס גייען צום טויט, ווערן פאַרשלונגען אינעם געוויש פון נאָענטן וואַלד. דער ווײַטער עכאָ פון קדיש און שיסערײַען פון דער צווייטער זײַט שטאָט, מישן זיך צונויף מיטן קנאַלן פון קוילן פון דער זייט.

טאַטעס און מענער שיקן זייער לעצטן גרוס צו זייערע קינדער און פרויען:
„יתגדל ויתקדש שמיה רבה..."

על החרבות

ביקורי בקולנה בשנת 1957

אני יודעת, שהנני עוזבת את פולין לצמיתות. אני יודעת, שלעולם לא אחזור עוד לכאן. ולפני שאצא לדרך, אני מוכרחה לראות את עיר מולדתי קולנה, בה חיו הורי, אחי ואחיותי, קרובי וידידי. אך לא קל להגיע לשם.

מייד אחרי המלחמה השתדלתי לגלות את עקבות הקרובים לי. כשמטפחת גדולה מכסה את ראשי, נדדתי על פני ערים ועיירות. עשרות קילומטרים הלכתי ברגל, כי הרכבות לא הילכו אז, ורק לעתים רחוקות אפשר היה למצוא אוטובוס.

לקולנה לא הגעתי אז. שם שוטטו כנופיות והתנפלו על אזרחים. פחדתי וחזרתי לוורשה. חששתי פן יכירוני וירצחוני נפש.

עכשיו לא יעצור אותי דבר. אני נוסעת לקבר־אבות, אני נוסעת בפעם האחרונה.

אני יוצאת מוורשה בשעות הבוקר ורק למחרת בשעות הבוקר אני מגיעה ללומז׳ה. כל הבתים בכיכר השוק הישן חרבים. רק ביתו של בן־דודנו הד״ר פלטין ניצל. השוק הישן בלומז׳ה מטיל אימים בשממונו.

אני ניצבת באמצע הכיכר ומחכה לאוטובוס לקולנה. מגיע אוטובוס מלא. בקושי נדחקתי לתוכו. בלא שהיות יצא האוטובוס לדרך.

כאב עמוק וכבד חונק את גרוני. הכול נראה בעיני כה בלתי־מציאותי. דומה שהחיים החיו ברוחי בכוח בלתי־נתפס את הזכרונות הקדושים ביותר.

אני מסתכלת סביבי כל העת. נדמה לי, כי עוד מעט אראה את שטיינספיר הזקן או את בריקמאן, בעלי האוטובוס לפנים. אנו חולפים על פני מאלי־פלוצק. כה מוכרת לי דרך זו, בה נסעתי פעמים כה רבות. בכל כוח רצוני אני משתדלת לעצור בעד רעידת גופי, כי איני רוצה שמישהו ישים־לב אלי. לפני הכניסה העירה, אנו עוברים על הגשר הקטן שעל הנחל לאבנו, נכנסים לרחוב לומז׳ינסקה, וכעבור דקות אחדות נעצר האוטובוס, כמו בשנים שעברו, באמצע כיכר השוק.

אני גוררת את רגלי המאובנות ויוצאת אחרי הנוסעים האחרים.

אני מטילה את המבט הראשון לעבר בית הורי.

מה זה?

כמו במטה קסמים נגלה לעיני אותו מראה של השנים שחלפו. עת הייתי מגיעה הביתה. כלום לא אבי הוא העומד על מפתן ביתנו, מצל בכף ידו על עיניו ומחפש אותי בין הנוסעים היוצאים? וכלום לא בן־דודי חיים ריקובר הוא שהגיע אלי בריצה והוציא מידי את המזוודה ועתה הוא צועד בגאווה על ידי? והאם לא ברנארד גלינקה הוא המסיר את מגבעתו באותו כובד־ראש המציין אותו תמיד ודורש בשלומי? ולידו אחיו אוסקאר, רווק זקן מושבע, צץ כאילו מתחת לפני האדמה, לוחץ את ידי וכבר קובע אתי פגישה למחרת היום כדי לנסוע אתי בשעות הבוקר לקוזיול להתרחץ.

אני צוחקת ומחקה אותו ללא כל בושה: ״אוסקאר, אוסקאר! המים שלי, המים שלי...״ כי במלים אלה מביע אוסקאר את שביעות רצונו בזמן הרחצה בנהר בקוזיול, כשהוא

מדקלם תוך כדי כך בעל־פה את שירי פושקין ולרמונטוב, ואגב שחייה לעברי הוא פונה אלי בלהט: "אלילתי, האזיני לי..."

בשמחה רבה אני מנפנפת בידי לעברה של אסתר־בריינה כלודניביץ' ובתה הקטנה מושקה המגיעה אלי בריצה, ברגליה הרזות, וכבר אינה עוזבת אותי; ואני מתכופפת מעליה ולוחשת לאוזנה: "מושקה, ילדתי, הבאתי לך חרוזים וכובע של רואה־ואינו־נראה". מושקה הקטנה אוהבת לחקות דמויות שונות, אוהבת להתחפש, לרקוד ולשיר כל היום. כמה אוהבת אני את הפעוטה הזאת!

ומי הוא המציץ בעד חלון־הראווה, בו תלויות מגבעות עם הכתובת "וארסובי"? זו לאה'טשה קורקביץ', ועל ידה עומד ארוסה פייבל קרלנשטיין.

אני מעמידה פנים כאילו לא ראיתיו. בספר הזכרונות שלי קיפל דף וכתב "יחלפו הרים, יחלפו יערות, ואהבתי לך תאריך תקופות", ועתה הוא כבר מחזר אחרי אחרת.

פני זורחות למראיה של מרים ברגשטיין, הפורצת בסערה מדוכן הגזוז של סבתה, בידה כוס גזוז שלא הספיקה להגיש ללקוח, נופלת על צווארי כשהיא שופכת את המשקה על החליפה החדשה שלבשתי לכבוד נסיעתי. עוד הספקתי לנפנף בידי לעבר חיה פייגל קורנצקי ואברהם בריזמאן, המציצים מחלון הבנק ומנפנפים אלי בידיהם. כנראה שאיזה דואר סודי הודיע על בואי, ובני ביתי יוצאים לקראתי. הנני רצה, לעבר אמי ואחותי מינה, המצפה לי יחד עם בתה הקטנה רניה על סף ביתנו.

לפתע מגיעים להכרתי קולות: "נדמה שזו בתו של בורקובסקי. למען השם, מנין באת הנה?" מישהו מושך בחוזקה בידי. אני מתבוננת כמעט בלי הכרה, משפשפת את עיני. גז חלומי. איש לא יצא לקראתי. רק כמה גברים ונשים הבחינו באיזו דמות העומדת ללא נוע מזה שעה ארוכה באמצע כיכר השוק.

הקיפוני, ולאחר שהסתכלו בי מקרוב, הכירו אותי.

מוזרה נראית בעיניהם העובדה שאני חיה. איני שואלת מה עלה בגורלם של התושבים היהודיים של קולנה.

הם בעצמם מספרים. אחד נכנס לדברי רעהו, מפסיקים זה את זה, ואפשר לחשוב שהם נאלצים למסור לי דין וחשבון.

מדברות בעיקר הנשים, וכל רגע הן מצטלבות. הן מציפות אותי בסיפורים, וכל אחת מנסה להוכיח כיצד השתדלה לעזור ליהודים. ואילו הגברים מתבוננים בי במבטים זועמים. הנשים מפסיקות כל רגע את דבריהן ושוב קוראות:

"מה שהתרחש כאן, גברת בורקובסקה, מה שהם עוללו כאן!"

אני שומעת שמות של מכרים, של חברות, של קרובים.

אני עומדת כמאובנת, ואיני זזה ממקומי. אני מאזינה לדבריהם בפנים קפואות.

עיני יבשות, גרוני חנוק. האנשים סביבי מתחילים לאט לאט להתפזר, כאילו נתקפו אימה נוכח שתיקתי המבהילה.

אני נשארת לבדי באמצע השוק. שוב מפנה אני את מבטי לעבר בית הורי. הנני גוררת את רגלי המאובנות ומשתדלת להגיע לבית. לפני המלחמה היתה מול ביתנו משאבת המים. אני מחפשת את המשאבה הזאת, ומוצאת אותה. היא שרדה לפליטה.

והודות למשאבה זו אני מכירה היכן בדיוק צריך להיות ביתי. מה איומה היתה ההרגשה שתקפה אותי ברגע בו נפגשתי עם המקומות היקרים ללבי.

1966. דרכי קולנה אבלות ושוממות. 1966. וויסט און פאריתומט זיינען קאלנער גאסן.

כאן היה פעם בית הורי, בו התגוררתי. כאן מלמלתי את המלים הראשונות, כאן התחלתי ללכת. כאן חיו וצחקו בני־אדם. כאן חלמתי וכאן בכיתי.

במקומו של בית זה, שחרב, הוקמו קואופרטיב של צרכנים ופונדק. בפונדק זה יושבים עכשיו איכרים ושותים וודקה.

נשמעים דברי־הבל של שיכורים. איש אינו שם כאן לב אלי. אני יוצאת לחצר. לפני המלחמה גבל עם ביתנו וחצרנו בית הוריה של חברתי נכקה בוראקביץ׳. עכשיו לא נשאר כל סימן לבית זה. מאחר שהבית ניצב בפינת הרחוב, הרחיבו במקום זה, אחרי שחרב הבנין, את רחוב צ׳רווינסקה.

אני מתבוננת במקום בו עמד פעם בית־הכנסת. אני מתקרבת לבית המדרש. הפכוהו למחסן־תבואות.

אני מהלכת כסהרורית ומתבוננת ברחובות ובבתים המוכרים. שרידי קירות מפוחמים, תלי אבנים וחרבות נשארו במקומם אחרי שנים כה רבות. פה ושם מתגלגלות לבנים מפוצצות ומתנוססים גדמים של קורות.

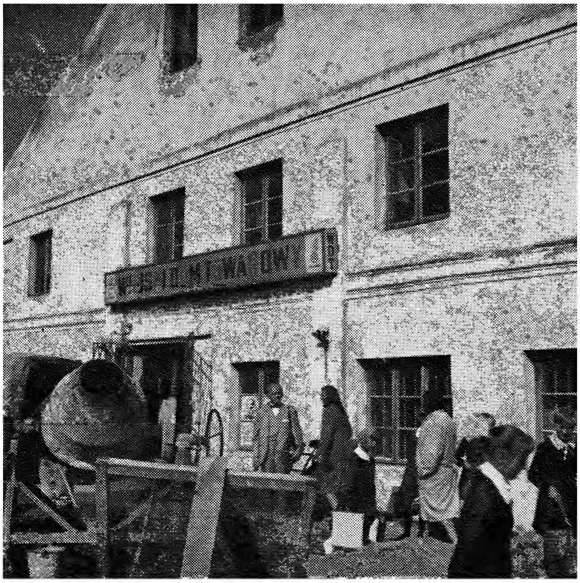
הבתים שניצלו זרים לי, משהו השתנה בהם, משהו חסר לי!

הבית הדר־קומתי הגבוה של ריקובר ופשיסוסקר נותר שלם. הוא עומד בכיכר השוק ומפאר אותה.

אבל אל הבתים ששרדו איני מתקרבת. נעלמו האנשים שהיו מתגוררים בהם, והמחשבה עליהם שמה מחנק לגרוני.

אני סובבת על פני הכיכר המרובעת של השוק, נכנסת לסימטאות הצדדיות. לפתע נעצרת לפני דמות נשית.

"רחל, אינך מכירה אותי? אני צסיה, צסיה קוסאקובסקה." בקושי אני מכירה באשה זו את חברתי־לשעבר מהגימנסיה, שלמדה אתי בכיתה אחת.

בית־המדרש של קולנה נהפך לבית־ממכר בידי "ידידינו" הפולנים.
דעם בית־מדרש האבן אונדזערע פוילישע "פריינד" פארוואנדלט אין א מאגאזין.

"רחל," היא אומרת לי בחיפזון (אוחזת בידי ומתבוננת לכל הצדדים), "ראיתי אותך עומדת בכיכר השוק, ומייד הכרתיך, אבל לא רציתי לגשת אלייך. אני הולכת אחרייך זה שעה ארוכה, כי רצוני לומר לך משהו. האנשים האלה כאן עשו עוול רב ליהודים המקומיים, תפסו ושדדו אותם ואחר כך הסגירום לידי הגרמנים. בעלי, שהיה נגן־עוגב בכנסיה, השתדל להציל אחדים מהם והעניק להם מחסה. בת־דודתך ריקובר ומשפחתה הסתתרו אצלנו זמן מסוים, ואתם גם יהודים אחדים. אבל אנשינו הלשינו על בעלי והגרמנים הוציאוהו להורג בירייה. לא אשכח להם זאת לעולם. כאן בבתיהם תמצאי רכוש יהודי."

"היכנסי לבית סרוביק ברחוב זאביילסקה, לאותו בית שהשתייך פעם לדודתךביילה פלטינוביץ', ליד בית קורנצקי. שם תראי את האורלוגין שעמד אצלכם בחדר־האורחים. אני זוכרת אותו יפה משנות לימודי בבית־הספר, כאשר הייתי באה אלייך. לאשתו של סרוביק היה בן מנשואיה הראשונים, שכיהן כשוטר בזמן הגרמנים. הוא שירת אותם באמונה, הסגיר יהודים, היכם מכות רצח, התעלל בהם ושדד אותם. רחל, את מוכרחה לדעת את האמת על כל מה שהתרחש כאן. השאירי לי את כתובתך, אכתוב אלייך או אבוא לבקרך.

ועכשיו, בשם שנות הלימודים שלנו, אני מזהירה אותך: צאי מכאן לפני רדת הלילה! האנשים כאן אינם מרוצים שבאת, כי יותר מדי יש להם על מצפונם."

היא מתרחקת ממני בחיפזון. אני מתבוננת סביבי. תוקף אותי פחד. ברחוב בו עמדתי אין עוברים ושבים, כי הרוח החזקה והגשם גירשו את כולם לבתיהם. אך ביתי שלי היה לתל חורבות, ואני את הגשם איני מרגישה.

אבל איך אוכל לצאת מכאן, מבלי שאראה לפני כן את השריד היחידי שלנו, את השעון, שהגיע כמעט מן הרצפה עד לתקרה, ואבי היה מכונן אותו כל ערב בגאווה ודאגה כה רבה לפני עלותו על מיטתו?

אני מתחילה לרוץ בכיוון רחוב זאביילסקה. מצאתי את הבית. מבלי שאדפוק אני פותחת את הדלת הבלתי־נעולה.

דרך מסדרון קטן ואפל אני נכנסת לחדר גדול. אני מתמוטטת. מולי ניצב האורלוגין. הייתי מכירה אותו בין אלפים. אני רצה אליו, מחבקת אותו בזרועותי, מצמידה אליו את פני, כמו ליצור חי, ורק אז נשפך זרם בלתי־פוסק של דמעות מעיני.

לפתע נפל מבטי על המיטות שבקירבת מקום. שמיכות אדומות כדם, בלטו בצבען, שמיכות קטיפה יהודיות, כמו זעקו אלי. אחוזת טירוף אני מתנפלת על האשה, שנכנסה בינתים לחדר.

"ילדת בן רוצח!" אני מטיחה בפניה, "ארורה תהיי לעולם!"

נמלטתי מן החדר, כשאחרי רודפות קללותיה ומבטה מלא השנאה.

על הרחוב ירדה בינתיים החשכה. האוטובוס האחרון יצא כבר. אין איש בחוץ. בשלוליות המים, אחרי הגשם שירד, משתקפים נצנוצי הנורות הדולקות בבתים. אין לי לאן ללכת. עמדתי והאזנתי לקולות הלילה. תקפה אותי עצבות לאין שיעור, כי עתה ידעתי שנמוגו כל התקוות והציפיות.

אבל אין פחד בלבי. אני רק עייפה מאוד, מעבר ליכולת אדם. בכוחותי האחרונים גררתי את עצמי לכיכר השוק, למדרגות שהיו לפנים ביתי.

התיישבתי על המדרגות. אני משעינה את ראשי אל הקיר. עוצמת את עיני. הנני מתחילה להרגיש את נוכחותם של האנשים, שהיו סביבי. כל הכיכר החלה רוחשת דמויות אדם. אני רואה את קרובי, ידידי, מכרי. אני נמצאת בתוכם וכאילו מחוצה להם.

הנני רואה את כולם, כשהם מצטופפים בשוק. אני רואה את פניהם הלוהטות ואת מבטיהם שנתאבנו מרוב אימה. אני רואה את כולם.

אני שומעת כיצד מגדפים אותם, מכים, מתעללים בהם. אני רואה את חיות־האדם הסובבות אותם.

אני רואה את פניהם הקשוחים והאדישים של התליינים, פנים כה מנוונות וגסות, עד כי אני מפנה את ראשי בשאט־נפש.

אני שומעת את בכי הילדים, את אנקות הנשים והנערות שנאנסו, שהתעללו בהן, אני שומעת את תפילתם של הזקנים, את צעקות המוכים והמושפלים. אני הולכת יחד אתם בכיוון שהורו התליינים. אני הולכת יחד אתם בדרכם האחרונה. כמוהם ויחד עמהם אני מרימה עיני־תהייה לשמים ושואלת: "היכן אתה, אלוהי?" ואלוהים, אם הוא קיים, הסתיר מרוב בושה את פניו מאחורי העננים.

אני צועקת יחד אתם: "מי ינקום את דמנו?! הלוואי וגם אתם, מרצחים, תדעו כאב ופחד בשעות המוות. לעולם לא תדעו אהבה מהי — כי אינכם יודעים רחמים מה הם!"

מה זה? השחר עולה?

בוקר נפלא עולה בכיכר השוק בקולנה. אבל השממה מבשרת הרעות בנשמתי גוברת על יפי הנוף. אני רואה את השוק בקולנה. הוא נראה כמשרפה גדולה. עברתי במשך הלילה הזה דרך עמק הצללים והמוות. מה היו כל הסבלות והפחדים שידעתי עד כה לעומת הלילה הזה?

אין לי כבר דבר לתיתו לאיש, פרט לדכאון של נפשי. אפילו תפילה לנשמת המתים לא אוכל לומר. שתיתי את קובעת המרירות והיגון עד תומה. הנני ממשיכה בדרכי בעולם.

מהורי ואחותי וגיסי ושני ילדיהם הקטנים, נשאר רק קומץ של אפר. אין להם קבר, כי נשרפו חיים ביידוואבנו.

אחרי קרובי, ידידי ותושבי העיר, שהיו כה יקרים ללבי, נשאר קבר־אחים בלבד.

אך מדוע נוצצת החורשה שעל קברם המשותף בברק כזה? מדוע כה תמים מראם של שמי התכלת הרעננים המשתרעים מעל חורשה זו?

יד ליהודי קולנה, שנרצחו בידי הנאצים. מר וויינשטיין ורעייתו
מארה"ב בעת ביקורם בקולנה לאחר השואה.
די אנדענק־מצבה פאר קאלנער יידן, וועלכע די נאצים האבן דערמארדעט. הער וויינשטיין און זיי פרוי
פון די פארא״יניגטע־שטאטן בעת זייער באזוך אין קאלנע נאך דער מלחמה.

ישראל כאַלופּאָוויטש / פּתח־תקוה

אין די מלחמה יאָרן

אונטערן סאָוויעטישן רעזשים

האַרבסט 1939. דער אָפּמאַך צווישן היטלער־דײַטשלאַנד און סאָוויעט־רוסלאַנד האָט צוטיילט פּוילן צווישן אָט דיביידע שותּפים. קאָלנע, וואָס איז באַלד בײַם אויסברוך פון קריג, פאַרנומען געוואָרן דורך דער דײַטשער אַרמיי, איז אַריבער אונטער סאָוויעטישער הערשאַפט.

דער ערשטער אויפטו פון די סאָוויעטן איז געווען אַ שטראָם פון מאַסן־אַרעסטן. צווישן די אַרעסטירטע איז געווען משה חיים דוואָוויטש און נאָך אַנדערע, וועלכע זענען באַשולדיקט געוואָרן אַלס בורזשועז. די אַרעסטירטע זענען גלײַך אָפּגעשיקט געוואָרן אין לאָמזשער טורמע.

דער צווייטער אויפטו איז געווען דאָס באַזײַטיקן מענטשן פון זייערע וווינונגען. אויף זייערע פלעצער האָט מען אַרײַנגעזעצט רוסישע באַאַמטע, וועלכע זענען אָנגעקומען פון סאָוויעט־רוסלאַנד מיט זייערע פאַמיליעס. כ׳געדענק אַז דער רב פון אונדזער שטאָט, הרב קאַפּלאַן זצ״ל, איז געצוווּנגען געוואָרן איבערצופירן זײַן וווינונג אין שוסטער־שטיבל.

אין אָנהויב 1940 איז געווען אַ נײַע כוואַליע פון אַרעסטן. די אַרעסטירטע זענען דעפּאָרטירט געוואָרן קיין רוסלאַנד. די פאַרשיקטע שרײַבן גוטע בריוו פון „קאָמוניסטישן גן־עדן”. פון ראש־השנה ביז פּסח איז דורכגעפירט געוואָרן דער געזעץ קעגן פרײַען האַנדל. אַלץ איז ליקווידירט געוואָרן, אויך די ירידן וואָס פלעגן פאָרקומען אין שטעטל יעדן דאָנערשטיק.

די רעליגיעזע דערציאונגס אַנשטאַלטן, בתּי־מדרשים, חדרים, שטיבלעך זענען פאַרמאַכט געוואָרן. בלויז דער גרויסער בית־מדרש איז אָפן געבליבן צום דאַוונען. שבתים און ימים־טובים איז דער בית־המדרש געפּאַקט.

נאָך פּסח האָבן די סאָוויעטן אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן קאָאָפּעראַטיוון. אַלע קליינע בעלי־מלאכות — שוסטערס, שנײַדערס, בעקערס און שמידן — האָבן זיך געמוזט אָנשליסן אָן קאָאָפּעראַטיוון, וואָס זענען געוואָרן רעגירונגס־אייגנטום. דער שטאָט־ראַט, שטײַער־אַמט, פײַערלעשער און אַלע אַנדערע מלוכה׳שע און מוניציפּאַלע אינסטיטוציעס זענען געפירט געוואָרן דורך סאָוויעטישע באַאַמטע, וועלכע מ׳האָט געבראַכט פון רוסלאַנד. עס האָבן זיך געעפנט אין שטאָט געזעלשאַפטלעכע קלובן, אין וועלכע ס׳איז געפירט געוואָרן אַ גרויסע פּראָ־סאָוויעטישע פּראָפּאַגאַנדע.

פאַרשיקט אין רוסלאַנד

איך מיט נאָך דרײַ קצבים האָבן געהאַט אין שטאָט אַ יאַטקע בלויז אַ קורצע צײַט,

ביז אָנהויב 1941. איך מיט נאָך אַכצן מאַן זענען אַרעסטירט געוואָרן אַלס ספּעקולאַנטן און אָפּגעשיקט געוואָרן אין לאָמזשער טורמע. אַ זעקס וואָכן שפּעטער איז אינסצעניזירט געוואָרן אין קאָלנער טעאַטער אַן עפנטלעכער געריכט קעגן די „ספּעקולאַנטן". די ריכטערין איז געווען אַ יונגינקע (אפשר אַכצן יאָר אַלט) קאָמוניסטין פון רוסלאַנד. דער פּראָקוראָר האָט געפאָדערט צען יאָר טורמע פאַר יעדן פון אונדז. דער פּסק־דין איז אָבער געווען אַ „מילדערער": פיר באַשולדיקטע זענען באַפרייט געוואָרן. אָבער אַלע אַנדערע האָבן אַרייַנגעכאַפּט צו זעקס־אַכט יאָר אַרעסט. איך בין פאַרשיקט געוואָרן אין טיף־רוסלאַנד, אין אַרכאַנגעלסק. מיט מיר זענען דאָרט געווען ר׳ שייע בוראַק, מאָטיע גאַרבאָוויטש און חיים טוביה גאַרבאָוויטש (וועלכער לעבט איצט אין ישראל, אין באר־שבע). מיר האָבן דאָרט געאַרבעט בייַ לייגען אַ באַן־ליניע ביז לעני‌נגראַד. נאָך זיבן מאָנאַטן זענען מיר באַפרייַט געוואָרן. די גאַנצע צייַט זענען מיר געווען צוזאַמען, פינף קאָלנער ייִדן, און זיך נישט געיִואָלט צושיידן. מיר זענען אָנגעקומען אין אַ שטעטל נעבן קיראָוו און זיך אייַנגעאָרדנט אַרבעטנדיק אין דער פלייש־בראַנזשע. עקאָנאָמיש איז געווען צו דערלייַדן, אָבער מיר זענען געווען אונטער דער אויפזיכט פון נקווד און דער שרעק פאַרן מאָרגן האָט אונדז נישט אָפּגעלאָזן.

ישראל חלופוביץ׳ בשבי הרוסי בשנת 1943.
ישראל כאלופאוויטש אין דער רוסישער געפאנגענשאפט אין יאר 1943.

אין קאָלנע אין יאָר 1945

ווען נאַצי־דייַטשלאַנד האָט אָנגעגריפן סאָוויעט־רוסלאַנד און מאָסקווע האָט געשלאָסן אַן אָפּמאַך מיט די פּאָליאַקן, בין איך מאָביליזירט געוורן אין דער פּוילישער אַרמיי פון גענעראַל אַנדערס. די ייִדישע זעלנער זענען שלעכט באַהאַנדלט געוואָרן דורך די פּוילישע „קאָלעגן". דער אַנטיסעמיטיזם האָט געבושעוועט אין דער אַרמיי. ווי צעיושעטע ווילדע חיות האָבן זיך די פּוילישע כוליגאַנעס אין מיליטערישן אוניפאָרם זיך צו אונדז באַצויגן.

אין יאָר 1944, ווען ס׳איז אַנטשטאַנען די פּראָקאָמוניסטישע אַרמיי פון וואַנדאַ וואַסילעווסקאַ, בין איך מאָביליזירט געוואָרן דאָרט. אַ דאַנק דעם האָב איך זיך אַרויסגעקריגן

פון סאָוויעטישן „גן־עדן" און בין אָנגעקומען מיט דער אַרמיי אין לובלין, וואָס איז דאַן געוועזן די צײַטווײַליקע הויפּט־שטאָט פון קאָמוניסטישן פּוילן. אויסנוצנדיק דעם תוהו־ובוהו וואָס האָט געהערשט אין יענער צײַט, בין איך אַנטלאָפן פון לובלין און זיך געלאָזט אין וועג אין דער ריכטונג פון אונדזער געבורטס־שטעטל. ערשט אָנהויב 1945, ווען גאַנץ פּוילן איז באַפרײַט געוואָרן פון דער נאַצישער הערשאַפט, איז מיר געלונגען אָנצוקומען אין קאָלנע.

כ'בין אַרײַן אין שטאָט אין אַ פאַרנאַכט און זיך געלאָזט גלײַך אין דער ריכטונג פון מײַן שטוב. מײַן הויז איז געווען פאַרנומען דורך קריסטן. אַ באַקאַנטע גוי'ע, וואָס האָט מיך דערקענט, האָט גענומען שרײַען: „יעזוס מאַריאַ! ווער זע איך? דו לעבסט?" דער טומל און רעש איז געוואָרן גרויס. עס זענען זיך צוזאַמענגעלאָפן די שכנים, אַלע גויים, און זיי האָבן געקוקט אויף מיר ווי כ'וואָלט געקומען פון יענער וועלט. פון איין גוי האָב איך זיך ערשט דערוווּסט וועגן אומקום פון מײַן פאַרצווײַגטער פאַמיליע. כ'האָב זיך צעוויינט אויפן קול און גענומען שרײַען: „רוצחים! מערדער!" עס זענען אומגעקומען מײַן פרוי חנה, מײַן נײַן יעריקער זון לייבקע און דער פינף יעריקער פייוול.

די שטאָט איז געווען יודן־ריין. די געבליבענע רוצחים זענען געוואָרן פּלוצלינג בעלי־רחמנות אויף מיר. זיי האָבן מיר געוויזן מײַנע אַנציגער און וועש וואָס זענען פאַרבליבן, און אַזוי אַרום געצאַפּט פון מיר מײַן בלוט...

ווי אַ פײַל פון בויגן האָט זיך צוטראָגן אין שטעטל די ידיעה, אַז דער ייִד כאַלופּאָוויטש איז צוריק געקומען. באַלד זענען געקומען צולויפן „אויפן בייזן ווונדער" גויים און גוי'עס

1966. רחובות קולנה שוממים מיהודים. 1966. קאָלנער גאַסן יידן־ריין.

פון אַנדערע גאַסן. צווישן זיי האָב איך באַמערקט צוויי מײַנע געוועזענע שכנים, באַוווּסטע שונאי ישראל, שווידערסקי און וולאַדקאָווסקי. איינער פון זיי האָט געטראָגן אַ פלאַש וואָדקע.

כ׳האָב געפילט אַז עס הויבט אָן דראָען אַ סכנה פאַר מײַן לעבן. איך בין שנעל אַוועק פון דאָרט. אין גרויס אײַלעניש און צומישטקייט האָב איך אין הויז איבערגעלאָזן מײַן פעלצל, אין וועלכן כ׳האָב זיך זייער געגנויטיקט. כ׳בין אַוועק אויף אַלעקסאַנדרוווקע צו אַ באַקאַנטן און דאָרט איבערגענעכטיקט.

אויף צומאָרגנס, איידער איך בין אַוועק פון שטאָט, האָב איך זיך דערוווּסט אַז די צוויי קריסטן האָבן געוואַרט אויף מיר ביז שפּעט בײַנאַכט. דער שיכורער שווידערסקי האָט זיך „באַקלאָגט״, אַז זײַן רעוואָלווער איז די נאַכט געווען אַרבעטסלאָז.

מײַנע צוויי חברים, וועלכע זענען געקומען מיט מיר, האָבן גענעכטיקט אין טשערוואָנע. אין דער פרי זענען מיר אַוועק...

ביקור בקולנה בשנת 1961

אבנר אליפז, בן עירנו, המתגורר היום במקסיקו,
כותב למשפחת קלמן בן־אפרים בתל־אביב:

אמסור לכם, ידידים יקרים, על כל אשר ראיתי בקולנה, העיירה הקטנה והחביבה עלינו בעבר, שם בילינו את מיטב שנותינו — קולנה שהיתה עיר יהודית ואשר נשארה ללא יהודי אחד.

הגעתי במכונית מוורשה לקולנה ב־14 במאי 1961, יום ראשון, ב־11 בבוקר. הגויים היו בכנסיה. אך נודע להם שהגעתי לביקור, התחילו רצים בכל הרחובות לראות בפלא הנדיר "יהודי בעיירה". הרחוב זאַביאָלסקה, כיום רחוב שופן, מלא זקנים, נשים וטף, כולם גויים. הקרובים יותר בכו מרוב התרגשות. בכו ממש ונפלו על צווארי לנשקני. כל היתר שאלו ושאלו על יהודי זה או אחר: "אני עבדתי אצלו"; "כל השנים חיינו ביחד"; "הוא היה ידידי הטוב ביותר"; וכו׳. רצו לדעת מי מהם חי עדיין ואיפה. עברתי בכל העיירה במכונית וברגל. נזכרתי בכל היהודים היקרים שחיו בעיר — ואינם כבר. הבתים כאילו שחו והשחירו, דמו לאבלים (אולי מתאבלים הם על דריהם היהודים שעזבו אותם ללא שוב?...) ראיתי גם את ביתכם, הבית שגרתם בו אתם והאח ברחוב הלומז׳אי. ואת הבית של בורשטיין ושל רוזנפלד, של לובל וציביאקובסקי, של הבוראקים, של הורביץ ושל קרלנשטיין ושל, ושל... את כל הבתים ראיתי. בכול גויים, מוכרים לי וזרים. אך פני יהודי לא ראיתי. במקום בית הכנסת — מגרש ריק, מקום־חנייה לעגלות. בבית־המדרש — שוק קואופרטיבי ממשלתי. לא יכולתי להיכנס, כי ביום ראשון הוא סגור. המרכז — השוק — נהפך לגן.

הכל נראה לי כל־כך עלוב ודל, ודמעות עמדו לי בעיניים. הגויים עניים, עצובים אף הם. מסתובבים כצללים. עצוב להם בלי יהודים. היהודים הכניסו הרבה חיים בעיר — אמרו לי — וכעת עצוב בלעדיהם.

כל הבתים עומדים על תילם. רק ברחוב בית־הכנסת נהרסו בתים רבים והגרמנים לקחו את חומרי הבנין (מבתי־העץ) לגרמניה. ביתו של דודוביץ׳ עומד. אולם הלאה מזה, הבתים משני הצדדים — של דמבוביץ׳, בורשטיין, שרייטר, שקלניביץ׳, קויפמן, דולוביץ׳ — כל אלה אינם קיימים כבר. מגרשים ריקים נשארו.

נכנסתי לביתי. עוד מצאתי את ארון הבגדים שלנו. את הקישוטים על הקירות, שאחותי היקרה רקמה אותם. כן גם בבתים אחרים עוד תמצאו זכר ליהודים, שגרו שם לפני שתי עשרות שנים.

נסענו לבית־הקברות. הלב מתפוצץ למראה העיניים. הגדר הרוסה. הקברים בלי מצבות. רק שברי־מצבות אי־פה אי־שם. רק מצבה אחת שלמה מצאתי — של המורה גדליהו אלליע ז״ל — עקורה ממקומה, אך שלמה. הנה שבר של מצבה — השם גולדה נשאר. הנה מצבה

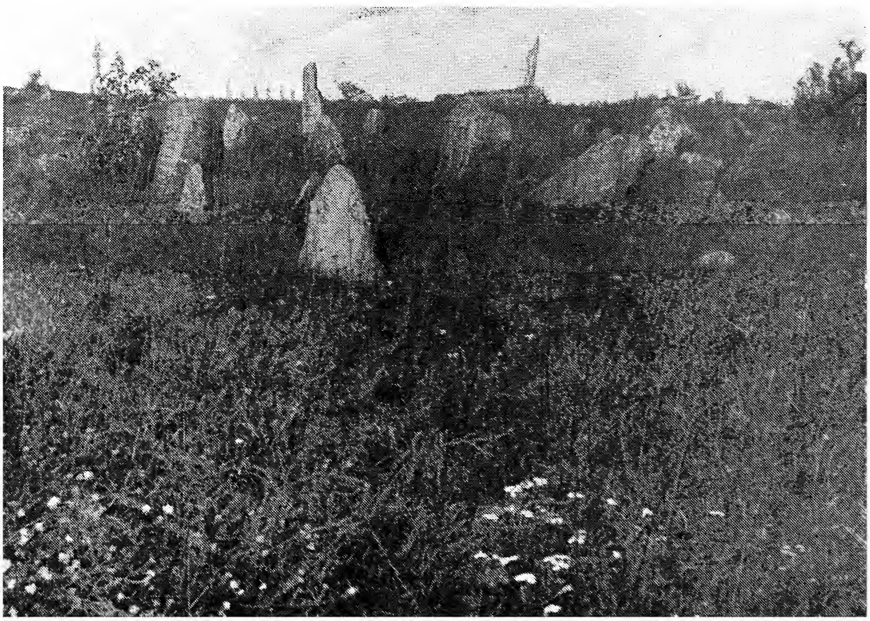
המצבה של שיינה שפרינצה זילברמן. הבנות אידה וסבינה בבית־הקברות לפני המלחמה.
די מצבה פון שיינע שפרינצע זילבערמאן. די טעכטער אידא און סאבינא אויפן בית־עולם פאר דער מלחמה.

של זילברמן, אשת החובש, כתובה יידיש ופולנית. שבר־מצבה: ר׳ שמחה כלודניביץ. ועוד שבר־מצבה: משה ליפהולץ. חיפשתי את קברה של אמי היקרה — בערך פה נטמנה. עמדתי בלב שבור ואמרתי קדיש אחד קולקטיבי, קדיש מוזר מפי אחד שנשאר לפליטה, לנשמות כל יקירינו שלא נשאר להם גם מי שיזכור את שמם ויעלה נר־נשמה לזכרם.

״הנה פה,״ סח לי גוי אחד פולני, ״פה בקבר הפתוח הזה הרגו הנאצים את שעפסקה הקברן (מלצ׳רסקי). הם הכריחו אותו לכרות לעצמו את הקבר. הוא שכב בעצמו בתוך קברו והם ירו בו. הקבר נשאר פתוח למחצה. שעפסל הקברן איננו. נעלם אתו יחד גם הפנקס של רשימת הנפטרים ואיככה תמצא את קברו של פלוני ואלמוני?

שבתאי מלצ׳רסקי הקברן, עם משפחת הורביץ ליד מצבת ראש־המשפחה חיים־לייבל.
שעפסקע מעלטשערסקי דער קברן, מיט פאמיליע הורוויטש, לעבן דער מצבה פון חיים־לייבל הורוויטש.
שבתאי מלצ׳רסקי. יענקל הורביץ. פייגל בורשטיין־הורביץ. פישל הורביץ.
נוסקה שקלניביץ׳. בתיה אהרונסון־הורביץ. רבקה שקלניביץ׳־הורביץ ובנה.

בית־הקברות היהודי ההרוס ומחולל בידי הנאצים.
דער יידישער בית־עולם, צושטערט און פארשוועכט דורך די נאצים.

המשכנו לנסוע, אנכי וגיסי, בדרך לזאַביאֶלה. אחרי הכפר בתוך יער ראיתי את קבר הזוועות: פה נרצחו כל הגברים ובני הנוער של העיירה. הקבר גדול, כ־100 מטר על 30. נשאר כפי שהשאירו אותו הגרמנים. לא כיסו אותו לגמרי. רק איזה סנטימטרים של אדמה שפכו על ההרוגים. נדמה לך, שאילו חפרת איזה עשרה־עשרים סנטימטרים באדמה, היית מגלה את עצמות הורינו ואחינו היקרים. חול־הקורקר הצהוב־אפור, כאילו עתה זה כיסה את הקבר הגדול הזה. צמח אינו גדל פה. הרוח נושבת. אני עוצם את עיני. וכאילו אוזני שומעות וקולטות הד רחוק־רחוק של "שמע ישראל", זעקת מאות ואלפים יהודים שנטבחו

קבר־האחים של קדושי קולנה שנרצחו בידי הנאצים. המצבה היא על טהרת הפולנית והם להזכיר את יהודותם של הקרבנות...

דער מאסן־קבר פון די קאלנער קדושים. די מצבה איז נאר אויף פויליש, און קיין ווארט אז די קרבנות זענען יידן...

ונהרגו במקום הזה. "יתגדל ויתקדש" — מלמלו שפתי ודמעות ניגרו מעיני. כיתום עמדתי נדכא ורצוץ על שפת הקבר המוזר והמחריד הזה — קברם של כל יושבי עיר הולדתנו.

היה זה ביום כ"ג בתמוז שנת 1941. מהבוקר הובילו את היהודים למקום הזה. אספום במרכז העיר ומשם הובילום במכוניות־משא. עשרות יהודים הסתתרו ולא באו למקום־האספה. היהודים שנשארו, וביניהם יואל'קה בוראק, קיבלו מכתב מיעקב בוראק (בנו של יואל הקצב). במכתב הזה הוא כתב — ברור שתחת לחצם של הנאצים ולפני שנרצח — כי הגרמנים העבירו את כולם לכפר לא רחוק. נתנו להם בתים למגורים. אוכל לא חסר וטוב להם. למחרת התאספו גם שאר היהודים בשוק והגרמנים הובילו אותם לאותו קבר־האחים וחיסלו את כולם.

משם נסענו בכביש של לומז'ה. אחרי הכפר מאלי־פלוצק ימינה הביאה אותנו המכונית לכפר קטן, משטשיבויה. ליד הכפר הזה הובילו באותו יום את כל הנשים ואת הילדים ורצחום נפש. אני עומד ליד הקבר הזה, גדול ואיום כקברם של הגברים. פה נהרגה אחותי שרה היקרה, היא ושני ילדיה. פה כל האמהות הטובות של העיר, כל הבנות היהודיות, כל הילדים היקרים, התינוקות של בית רבן.

"אלהים שבשמים!" נפלטה זעקה מקרב לבי. "איככה זה השקפת ממרומים על מעשה הרצח והזוועה ולא רעמת ולא הפלטת אש מהאדמה על החיות הנאצים, שרצחו את בניך ובנותיך, אשר בחרת מכל העמים להיות לך לעם."

היה זה יום קיץ יפה והשמש השקיפה ממרומים...

בכ"ג בתמוז ייאספו נא הקולנאים הפזורים על פני כל תבל לעצרות־זכרון...

אבנר אליפז

רדופים
על
צוואר

אין נאַכט און אין ווינט און אין רעגן
מיר וואַלגערן זיך אויף די וועגן,
אין פּאַרקן, אויף טרעפּ און וואָקזאַלן,
ווי הערבסטיקע בלעטער וואָס פאַלן.
אין וואָגל פון באַנען אויף באַנען,
מיר זײַנען שוין יענע מקנא,
וואָס בעטן נישט וואַסער אַ טראָפּן —
און גאָט איז שוין זייער צו קאָפּן.
נאָר מיר ווי אַ האָריקע סטײַע
פון בייזע פאַרהונגערטע חיות,
מיר קעמפן פאַר וואַסער אין רייען
מיט פויסטן און גיהנום־געשרייען,
און ווילן דעם הימל צעשפּאַלטן
מיט אונדזערע פינסטערע גוואַלדן.
די אויגן ווי מעסערס צעפינקלט
מיר ברעכן אַדורך זיך אַ ווינקל
צו וואַלגערן זיך אויף די וועגן
אין נאַכט און אין ווינט און אין רעגן.

חיים גראַדע

חיים טוביה גרבוביץ' / באר־שבע

מן הפח הנאצי אל הפחת הסוביטית

ב־2 בספטמבר 1939, למחרת פרוץ המלחמה בין פולין לגרמניה הנאצית, היו כבר הגרמנים בעירנו, שכן היא היתה קרובה לגבול. ניסינו לברוח מן העיירה בכיוון ללומז'ה, מתוך אמונה כי הפולשים ייעצרו ליד הנהר נארב על־ידי הצבא הפולני. אך טעינו טעות מרה. הם נכנסו גם ללומז'ה, ואנו חייבים היינו לחזור לעיירתנו, כי השארנו בה את בני משפחותינו.

בלכתנו בדרך פגשנו מחנות רבים של גרמנים, שלעגו לנו ואמרו: "יהודים, הטבח מחכה לכם!" בהגיענו אל הגשר, מצאנו שהוא מפוצץ. הדרך היחידה לעבור אל הצד השני היתה על פני המים. בהתקרבנו לעיר, נתגלה לפנינו מחזה מחריד: קבוצת גרמנים טלטלה אתה את השוחט של עיירתנו, ר' חיים שמשון, התעללה בו, מרטה את זקנו והיכתה אותו. חסרי־אונים היינו ושבנו אל עיר'נו, שהיתה תפוסה בידי הנאצים, וכבר עשו בה כבתוך שלהם.

למחרת היום הוצאה פקודה, שכל היהודים מגיל 16 עד 60 חייבים להתייצב בשוק המרכזי. לא היתה לנו ברירה אלא לבוא והתייצבנו בשורות. הנאצים בחרו את הצעירים שבין האוכלוסיה היהודית והעמידו אותם בצד. כתום המיפקד הובילו אותנו, את הצעירים, לגרמניה, לכפר גרוסקישל, שבו התגורר בעל־האחוזה יוהאן פרידריך. הכניסו אותנו במתבן והעבידו אותנו בפרך. המזון היה דל מאוד, הרעב הציק לנו, אך נאלצים היינו לסבול. יום אחד לא באו אנשי בעל־האחוזה לקרוא לנו לעבודה. לא ידענו מה אירע. אולם נשארנו יושבים במתבן ללא מזון. ובעודנו חוששים פן יתנו לנו לגווע ברעב, באו שני גרמנים והודיעונו להפתעתנו הרבה, כי אנו משוחררים וחופשים לנפשנו.

הם הובילו אותנו עד הכפר ווינצנטה, שעל הגבול הגרמני־פולני, ואמרו לנו: "אתם התלוננתם שלא טוב לכם אצלנו. עתה באו אליכם הרוסים -- הם כבר ילמדוכם לקח!"

הם עזבונו ואנו צעדנו קדימה, עד אשר הגענו חזרה לעיירתנו. והנה אמנם מצאנו בה את השלטון הסובייטי. לפי הסכם ריבנטרופ־מולוטוב נמסרה עיירתנו על־ידי היטלר לרוסים.

ואז ניתכו עלינו צרות צרורות. כל בני העיירה התרוששו. לקחו מבעליהן את החנויות ואת מפעלי־המלאכה שלהם והפכו אותם לקואופרטיב. האנשים היו חייבים, כמובן, לעבוד, אבל לא עוד למען עצמם. בין החייטים והסנדלרים היו יהודים זקנים, אשר סרבו לחלל את השבת. אולם הכריחום לעבוד ביום־המנוחה. הם עבדו ודמעות נגרו מעיניהם.

זוכר אני את הרב שלנו זצ"ל, אשר דרש שבת אחת בבית־המדרש לפני המתפללים. הוא תבע כי נחזור בתשובה, משום שענן כבד מתקרב ובא על העם היהודי. בעת דרשתו עלה על הבמה רוסי אחד (בלוק היה שמו). הלה הכריז כי הרב השמיע עתה דברים אסורים,

שבהם הוא מפר את חוקי הנקוו״ד (הבולשת הסובייטית). ורב־העיר נאלץ להפסיק את דרשתו ולרדת מן הבמה.

בבואי בליל השבת עם אבי ז״ל מבית הכנסת, מצאתי בדירתנו אנשי הנקוו״ד. הם פנו אלי, ערכו חיפוש על גופי וציוו לי להילוות אליהם לתחנת המשטרה. בני משפחתי היו מבוהלים. אחי הקטנים בכו ושאלו לאן לוקחים את אחיהם. אני פניתי אל הבלשים ושאלתים, אם עלי לקחת משהו כצידה לדרך. הם ענו, כי עוד מעט אשוב הביתה ואין צורך לקחת דבר. אבל במקום למשטרה הובילוני ישר לבית־הסוהר ושם מצאתי כבר כמה מבני העיירה, שאת שמותיהם של אי־אלה מהם עודני זוכר: יהושע בוראק, מרדכי גרבוביץ׳, יוסקה פאניץ׳, משה לייב סטאביסקי, בינוש אליוביץ׳, שני בניו של בוראק, ישראל חלופוביץ׳; ועוד אחדים ששמותיהם נשמטו מזכרוני.

בכלא החזיקונו כמה ימים. באחד הלילות, בחצות, ציוו עלינו לארוז מעט חפצים, הביאונו ברגל ללומז׳ה, והכניסונו לבית־הכלא המקומי, שהוא הרבה יותר גדול מאשר בעיירתנו. שם החזיקונו כחודש ימים, ושוב החזירו אותנו לקולנה. זכורני כי כאשר הובילוני ברגל, עבר אבי בדרך. קראתי לו מרחוק לאות־פרידה ״אבא!״ השומר הצבאי שליווני נתן לי חבטה חזקה בראש בקת הרובה שבידו.

לקולנה הביאונו כדי להעמידנו למשפט. המשפט התקיים באולם הקולנוע ונמשך ארבעה ימים. בימי המשפט לא נתנו לשום אדם להתקרב אלינו ולשוחח אתנו. פסק־הדין הוצא בחצות הלילה, לאחר ששמענו את נאומי הקטיגור והשופט, שבהם האשימונו בפשעים שאינני יודע עד היום את טיבם. בתוך דברי השופט היו שזורות פיסקאות לכמה שנות מאסר נידון כל אחד מאתנו. היו בינינו אחדים, שפסק־דינם היה מאסר לתקופה קצרה. אותם העבירו למחנה־לתיקון ליד מינסק. ואילו אותי ועוד כמה מבני־העיירה, שגזר־דינם נחרץ לשנות־מאסר ארוכות, הובילו לבית־הכלא בלומז׳ה.

לאחר ששהינו זמן מה בכלא, הוציאונו פתאום, לילה אחד, מן התאים והעבירונו לתחנת־הרכבת. הקרונות היו מלאים ודחוסים עד אפס מקום ובפנים שרר מחנק נורא. ביקשנו את השומרים שיפתחו את החלון, למען נוכל לשאוף אויר צח. אך תחת זה הבעירו את התנורים בתוך הקרונות והחום גבר שבעתיים. ימים ארוכים, שאת מספרם איני זוכר עוד, עשינו בקרונות הרכבת אשר הובילונו מזרחה על־פני יערות עבותים של עצי־מחט שהיו מכוסים שלג.

והנה נעצרה הרכבת. ניתנה לנו פקודה לרדת, והתברר כי היה זה בקִרבת מחנה־ריכוז איזשהו. מתוך המחנה יצא המפקד, מנה אותנו כעדר צאן, הביא אותנו לתוך כוך ואמר: ״כאן תצטרכו לחיות.״ בתוך הכוך הזה מצאנו כבר יהודים אחרים, שכנראה הובאו זמן רב קודם לכן, כי מראה פניהם היה מחריד. בלילה לקחו מאתנו השומרים את מעט המטלטלין, שהורינו נתנו לנו, ונשארנו בחוסר כל. בלילה ישנו על הרצפה הקפואה. ובבוקר, בצאתנו מן הכוך החוצה, נתגלה לנו שאנו נמצאים בסיביר.

יום־יום לקחונו לעבודה. כל מזוננו היה פרוסת לחם שחור וספל מים. עבודתנו — הנחת פסי־רכבת לאורך מאות קילומטרים — היתה קשה ומפרכת את הגוף, ואנו נחלשנו מתת־תזונה. היה עלינו לכרות יערות ולסחוב את העצים למרחקים גדולים. נוסף לרעב הציק לנו הכפור העז שממש חדר לעצמות. כגושי־קרח היינו.

יום אחד, בשובנו מן היער, יצא לקראתנו מפקד־המחנה והודיע:

"בשורה טובה בפי עבורכם! אתם הולכים לשחרר את ארץ־אבותיכם מידי הגרמנים!"

מסרו לידינו נשק וגייסונו לצבא. כאשר התקרבה המלחמה לקיצה, העבירו אותנו אל יחידת צבא פולני ושלחו אותנו לחזית שבקרבת לובלין. שם נשארנו עד שהגיעה אלינו הידיעה, כי הגרמנים הובסו, המלחמה נגמרה וגם עיירתנו, קולנה, שוחררה. לא ידענו דבר במשך כל השנים על היסורים אשר פקדו את יהודי אירופה. שמנו פעמינו, כמובן, לעיירתנו, מתוך תקוה שנמצא בה את בני משפחותינו וקרובינו. עשינו דרכנו מלובלין לקולנה ברגל. בדרך פגשנו יהודים בודדים, אשר גילו לנו את דבר האסון הנורא של יהודי פולין. הגענו לעיירה, שהיתה שרופה כמעט כליל. בבית אחד, אשר נשאר שלם, גרו שלושה יהודים והם סיפרו לנו את קורות עיירתנו בשנות המלחמה. מפיהם שמענו מה שעשה גוי אחד, בוצ'קובסקי שמו. הוא אירגן כנופייה של פורעים פולנים, מזוינים בגרזינים. הם נכנסו לעיירה וברחוב ווינצנטה רצחו 37 נפשות: את אמי ואחיותי, את ישראל דילוביץ', שלמה בריזמן, ישראל קאופמן ומשפחותיהם.

כן סיפרו לנו על הטבח שערכו הגרמנים בבני־העיירה היהודיים, עם הרב בראשם, שהביאו אותם לכפר משטשיבויה וירו בהם. שוטטנו ברחובות העיר. בית־המדרש נהפך לרפת. בית־העלמין נחרב ואבני־המצבות נותצו. בכל הבתים של היהודים נכנסו גויים לגור.

כאשר ראו אותנו הגויים המקומיים, קידמו פנינו וקראו: "בואו, תשתו אתנו לחיים!" השיבונו את פניהם ריקם. אמרתי להם, שלא נשתה לחיים עם בני־אדם אשר שתו את דם בני משפחותינו.

אז ניגש אלינו הנוצרי, אשר מפיו שמענו את הסיפור על זוועות־ההשמדה, ואמר כי נשקפת סכנה לחיינו אם נישאר לדור בעיירה בין הגויים הללו, אשר הרגו קרובינו ושדדו את רכושם.

את כל אשר שמענו הבאנו בפני בית־משפט בפולין, וקראתי לעד את הגוי, אשר מפיו שמעתי על מעשי־ההרג של הכנופייה הפולנית. אך כאשר נפתח המשפט, סרב הגוי להעיד. יום אחד הגיע אלינו מכתב מבית־הדין בוורשה, כי הנוצרי אשר האשמתיו ברצח בני־משפחתי, יצא זכאי בדינו מחוסר הוכחות. רוצח זה מסתובב עתה בן־חורין בעולם ויד המשפט לא השיגה אותו על מעשי־התועבה שלו.

אהרן טשאַרניעוויטש / רמת־גן

בלעטער פון יסורים־וועג

דער טאָג פון גירוש

סוף 1939, פריַיטיק פאַרטאָג. דער מוח איז ווי מיט בליַי אָנגעגאָסן. די פיס קענען נישט שלעפּן דעם גוף, וואָס ווערט פון טאָג צו טאָג מאָגערער. די אויגן רויט פון פיל שלאָפלאָזע נעכט, ווען פאר שרעק האָט מען נישט געקענט כאַפּן קיין דרימל, קלערענדיק כסדר "מאין יבוא עזרי".

ס'דאַכט זיך מיר אַז די זון האָט שוין געדאַרפט פון לאַנג אַרויס. ס'איז שוין אַ זייגער צוועלף. איך קוק אַרויס דורכן פענסטער אויף דער גאַס. איך זע: עס גייען ייִדן. זיי שאַרן זיך בײַ די ווענט ווי לעבעדיגע מתים. מען לייענט דעם טרויעריקן אורטייל, וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אויף די אָסטראָלענקער ייִדן, אַז זיי מוזן פאַרלאָזן די שטאָט אין פאַרלויף פון אַ פּאָר שעה.

אינצווישן צײַט זענען אָנגעקומען פויערן מיט וועגענער און פערד פון אַלע שאָסייען וואָס האָבן געפירט אין שטאָט אַרײַן. מיט שמחה שטייען זיי אין די גאַסן און קוועלן אָן. זיי וואַרטן ביז אַ ייִד וועט צוקומען און באַצאָלן צוואַנציק מאָל מער פון נאָרמאַלן פרײַז, כּדי אויפצונעמען די קינדערלעך מיט די ביסל בעבעכעס און אַרויספירן פון דער שטאָט. ווער ס'האָט נישט געקענט באַצאָלן, האָט געמוזט אָוועקגעבן דאָס הייליקסטע און טײַערסטע וואָס איז אים געבליבן בירושה פון טאַטעס, זיידעס און עלטער־זיידעס, כּדי צו קענען פאַרלאָזן וואָס שנעלער די שטאָט. די פויערן האָבן פלוצלונג נישט דערקענט קיין איין ייִד וואָס זאָל זיי זײַן היימיש און באַקאַנט. אַלע האָבן זיי אויסגעזען פרעמד, ווי זיי וואָלטן זיי געזען דאָס ערשטע מאָל אין לעבן.

ווי קענען מענטשן, וועלכע זענען געבוירן געוואָרן בצלם־אלקים, וואָס האָבן דורות־לאַנג געוווינט בשכנות מיט ייִדן און ס'האָט זיך געדאַכט אַז מיר זענען פאַרוואַרצלט און אײַנגעוואַקסן מיט זיי — ווי קענען זיי טוישן אין אַ שיינעם העלן טאָג די הויט און אַרויסווײַזן אַזאַ קאַלטקייט און אַכזריותדיקייט צו אונזערע צרות?

אָנגעלאָדן די וועגענער מיט פּעקלעך, אַרויפגעזעצט אויף זיי די קינדערלעך און מיר פאַרלאָזן די שטאָט. די עלטערן גייען־נאָך צופוס די וועגענער ווי נאָך אַ לוויה. עס שטיקן די טרערן אין האַלדז. אַ סך קענען זיך נישט אײַנהאַלטן און ס'הערן זיך געוויי־ינען, קרעכצן, שלוכצערייען. די קליינינקע קינדערלעך פילן די ערשטע אונדזער גרויסע טראַגעדיע און הויבן אָן אַלע, איינער נאָכן אַנדערן, צו וויינען. דאָס געוויין און דער יאָמער רײַסן די הימלען. אַלץ וויינט. אַ שטיין פון דער ערד קען דאָס רירן.

בשעת מיר פֿאַרלאָזן די לעצטע גאַס פֿון שטאָט, ווילט זיך געבן אַ לעצטן קוק אויפֿן אָרט מיט װעלכן מען איז געווען פֿאַרבונדן מיט אַזעלכע פֿעדים. איך טראַכט בײַ זיך: ווו איז דאָ איצט דער גרויסער מקונן, אַ שטייגער ירמיהו, וואָס זאָל קענען אויפֿכאַפּן דאָס בילד און פֿאַראייביקן אין דער געשיכטע פֿון דער ייִדישער מאַרטיראָלאָגיע, וואָס איז אָנגעזאַפּט מיט אַזויפֿיל ייִדיש בלוט און טרערן.

ס'איז שוין פֿינסטער, פּרײַטיק אויף דער נאַכט. די שעה ווען פֿון די בתי־מדרשים און שטיבלעך פֿלעגן זיך טירן עפֿענען און גרויסע ייִדישע מאַסן פֿלעגן זיך פֿון זיי אַרויסלאָזן. עס האָט זיך געדאַכט: דער שבת מיט זײַן נשמה־יתרהדיקייט שוועבט אַרום אין גאַנצן חלל. אין די אויערן קלינגט דער „לכה דודי לקראת כלה", וואָס איז מיט אַזויפֿיל מתיקות געזאָגט געוואָרן און מ'האָט זיך געלאָזן אַהיים אין די שטובן, וואָס זענען מיט אַזויפֿיל חן און זאָרגפֿעלטיקייט צוגערוימט געוואָרן דורך אונדזערע מאַמעס לכבוד שבת. די געשמאַקע ריחות פֿון מאכלים פֿילן אָן די לופֿט, און עס רײַסט זיך אַרויס מיט התלהבות און האַרציקייט דער „שלום עליכם, מלאכי השרת". צו אַזאַ שבת'דיקן טיש מעג מען אַרײַנברענגען אַפֿילו אַזעלכע חשובע געסט ווי מלאכים.

אָבער איצט, אַנשטאָט שמחה — טרויער. יעדער טוט בעטן, אַז די מלאכים, וואָס האָבן אונדז באַגלייט אַלע יאָרן אַהיימגייענדיק פֿון שבת'דיקן דאַווענען, זאָלן אונדז באַגלייטן און באַשיצן פֿון אומקום אויפֿן טרויעריקן וועג.

איך מיט מײַן פֿאַמיליע זענען געקומען אין לאָמזשע. פֿון לאָמזשע זענען מיר אַוועק קיין ביאַליסטאָק. אין מאַי 1940 זענען מיר אָנגעקומען אין זעלווע. פֿון זעלווע האָבן מיר זיך געלאָזן קיין נאָוואָראַדאָק, און דאָרט האָט אונדז פֿאַרכאַפּט די מלחמה וואָס איז אויסגעבראָכן צווישן דײַטשלאַנד און רוסלאַנד, אין יוני 1941.

אַ טויט אורטייל אין געטאָ

פֿעברואַר 1943. דער פֿאַכמענישער געטאָ האָט אויפֿגענומען די ידיעה, אַז די לעצטע ייִדן פֿון פּרעשיקער געטאָ זענען אומגעקומען. איצט איז געקומען די ריי אויף זיי. יעדער האָט דאָס געוווּסט, און מ'האָט מיט נאָך מער פֿלײַס געבויט דעם טונעל (וועגן וועלכן איך וועל ווײַטער דערציילן). די נאַכט איז געווען אַ ליכטיקע. די לבנה, אין איר גאַנצער קײַלעכדיקער גרויס, האָט געשוועבט אויפֿן הימעל און זיך באַוועגט ווי אַ מענטשליך אויג.

די פּאָליציאַנטן האָבן זיך אַוועקגעדרייט אין אַ זײַט פֿון די געטאָ־דראָטן און אַ מענטשליך סילועט האָט זיך אַרײַנגעשלײַכט אינעווייניק. ער איז געוואָרן דערשראָקן, פֿאַרציטערט, ווי ער וואָלט מורא געהאַט אַז די פּאָליציאַנטן האָבן אים באַמערקט און זיי וועלן אים באַלד זוכן אין געטאָ — אַזאַ מינע האָט ער געהאַט.

די געטאָ־ייִדן האָבן אים אַרײַנגענומען אינעווייניק און פֿאַרשטעקט אויף איבער־נאַכט.

אויף צו מאָרגנס האָט מען געבראַכט אויטאָ ברעטער. דער אויפֿזעער פּאָלדריך האָט געזוכט אַרבעטער אָפּצולאָדן די ברעטער און האָט זיך אָנגעשטויסן אויף דעם נײַען ייִד. ער האָט אים געהייסן גיין אַרבעטן. אָבער דער ייִד האָט זיך אָפּגעזאָגט צו אַרבעטן און איז אַנטלאָפֿן אין די הײַזער.

ס'האָט זיך אַרײַנגעמישט דער יודנראַט. זיי האָבן דעם אויפֿזעער אָנגעבאָטן געלט, ער

זאָל שווײַגן. אָבער ער האָט געפּאָדערט מען זאָל אים אַרויסגעבן דעם צוגעקומענעם ייִד, וואָס האָט זיך געראַטעוועט פון דער שחיטה.

דעם קומענדן טאָג האָט ער געדראָט, אַז ער וועט דערציילן די דײַטשן, אבער ער האָט שפּעטער פון דעם מער נישט דערמאָנט. דער יודנראַט האָט זיך געוווּנדערט: ער בעט שוין נישט אַפילו קיין געלט פאַרן שווײַגן.

עס איז געפאַלן אַ פאַרדאַכט, אַז דער ייִד איז אַ דײַטשער שפּיאָן. ער האָט זיך עפּעס צופיל געדרייט אויפן הויף. ער האָט געוואָלט צוקומען ווו מ׳האָט געבויט דעם טונעל. שטענדיק האָט ער געצויגן צו זײַן דאָרט ווו מ׳האָט אים געהייסן נישט צו גיין.

נאָך שטאַרקער איז געוואָרן דער פאַרדאַכט, ווען איינמאָל זענען געקומען די געסטאַפּאָ־לײַט צו קאָנטראָלירן די ייִדן פון געטאָ, און ער האָט זיך נישט באַהאַלטן, ווי ער וואָלט נישט מורא געהאַט פאַר דער געסטאַפּאָ, אָדער ווי זײַן אויפענטהאַלט אין געטאָ איז געווען געוווּסט פאַר דער געסטאַפּאָ; אַזױ ער האָט שוין די נויטיקע ידיעות און די געסטאַפּאָ מעג אים שוין כלומרשט ארעסטירן פאַר זײַן אַרײַנדרינגען אין געטאָ. אין כלומרשטן־אַרעסט וועט ער איבערגעבן אַלע אינפאָרמאַציעס וואָס ער האָט אָנגעזאַמלט וועגן געטאָ און דערנאָך וועלן זיי אים באַפרײַען, כדי ער זאָל ווײַטער קענען שפּיאָנירן אין געטאָ.

דער יודנראַט האָט פון אָנפאַנג פּשוט אים געוואָלט ראַטעווען פון טויט און מיט געוואָלט אים פאַרשטעקט אין אַ קעלער. אָבער ווען מ׳האָט אים געבראַכט עסן אין זײַן באַהעלטעניש, האָט ער פריער געהייסן פאַרזוכן דעם עסן צי מען וויל אים נישט פאַרסמען.

דאָס איז געווען דער בעסטער באַווײַז, אַז ער פילט זיך שולדיק. צו וואָס זאָל מען אים פאַרסמען? „קיינעם איז עס גאָרנישט אײַנגעפאַלן צו טאָן,״ האָט מען אים געזאָגט. „און צו וואָס קריכסטו אומעטום, ווי דו וואָלסט דווקא געוואָלט אַז די געסטאַפּאָ זאָל דיר כאַפּן אין געטאָ?״

מ׳האָט דורכגעזוכט זײַנע זאַכן און גאָרנישט געפונען. מען איז אַוועק אויף זײַן נאַרע, אויפגעטרענט דעם שטרוי־שעניק און אַרויסגענומען שטיקלעך פּאַפּיר אויף וועלכע עס איז געווען געשריבן אויף דײַטש ווי די ייִדן לעבן אין געטאָ, ווי זיי פירן מסחר מיט דער געטאָ־פּאָליציי.

„פאַרוואָס ביסטו געוואָרן אַ דײַטשער שפּיאָן אין געטאָ?״ האָט מען אים געפרעגט.

ער האָט געענטפערט:

„מ׳האָט מיר געבראַכט צו פירן צו דער שחיטה, געוויזן דעם אָפענעם קבר און געזאָגט: ,דו האָסט נאָך צוויי מינוט צו לעבן! נאָר האָסט אַ מעגליכקייט זיך צו ראַטעווען, אויב דו וועסט זײַן אונדזער אַגענט אין פאַכמענישן געטאָ. ווען מ׳וועט אויך דעם געטאָ ליקווידירן, וועט מען דיר איבערפירן אין ווילנער געטאָ און אין וואַרשאַווער געטאָ, און דו וועסט בלײַבן לעבן.׳״

אַזוי האָט ער האָט אײַנגעשטימט צו מסרן ייִדן, אַבי צו בלײַבן לעבן. אָבער מ׳האָט אים שוין נישט געקענט ווײַטער לאָזן לעבן אין געטאָ. ער איז אומגעקומען פון די געטאָ־ייִדן זעלבסט און דאָרט אין אַ קעלער באַגראָבן געוואָרן.

די דײַטשן האָבן אָפיציעל געפּאָדערט בײַם יודנראַט דעם צוגעקומענעם ייִד. דער יודנראַט האָט געענטפערט:

„מיר האָבן אים אין געטאָ נישט אַרײַנגענומען. ער איז אַרײַן דורך די דראָטן און איז

ווײַזט אויס אַרויס פון אונטער די דראָטן צוריק. זאָל מען פרעגן די געטאָ־וואַך. זיי היטן דאָך טאָג און נאַכט.״

אַ געוויסע צײַט איז שטיל געוועזן און מ׳האָט שוין מער וועגן דעם נישט דערמאָנט. נאָר איינמאָל איז מען פּלוצלונג אַרײַנגעקומען אין געטאָ און אַרעסטירט אַ נאָוואָראָדאָקער בחור מיטן נאָמען בורשטײַן. מ׳האָט פון אים געוואָלט דערגיין סודות פון געטאָ: ,פאַרוואָס האָט מען דעם פרעמדן דערמאָרדעט? צו וואָס קויפן די געטאָ־ייִדן געווער?׳ ער האָט אָבער געשוויגן.

נאָך דער באַפרײַאונג האָט מען אויף די תפיסה־מויערן געפונען זײַן אויפשריפט: איך לײַד און שווײַג. איך וועל אומקומען און גאָרנישט דערציילן...

אַ סדר אויף די נאַרעס

פרילינג 1943. שוין אין מערץ האָט די זון אַ גלעט געטאָן מיט אירע שטראַלן און ג׳עבראַכט די בשורה פון אָנקומענדן פרילינג. אָבער די אויסגעפּײַניגטע און טויט־שרעק לעבנדיקע ייִדן פון נאָוואָראָדאָקער געטאָ האָט די זון גאָרנישט געוואָרעמט.

ס׳איז ערב פּסח. דער שניי איז צוגאַנגען. דאָ און דאָרט שלענגלען זיך ריטשקעלעך וואַסער. עס האָט זיך דורך גראָזעס און צוימען אַרײַנגעגנבעט אין געטאָ אַ ריח פון פעלד און וואַלד.

ס׳הערשט אָן אומעט אין געטאָ. עס קלאַמערן זיך מיט די ציין צום לעבן די 550 ייִדן, די רעשט־געבליבענע פון 18 טויזנט נאָוואָראָדאָקער ייִדן. די געבליבענע זענען שוין דורך די דײַטשן סעגרעגירט געוואָרן אַלס ספּעציאַליסטן און פאַכמענער, ווען ס׳איז פאַרזיכערט געוואָרן אַז זיי וועלן בלײַבן לעבן, ווײַל זיי זענען נוציק פאַר די דײַטשן. מ׳האָט אונדז געזאָגט, אַז ווען דער קריג וועט זיך ענדיקן, וועט מען אונדז שיקן קיין מאַדאַגאַסקאַר, ווו מיר וועלן קענען פאַרזעצן אונדזער ייִדיש לעבן.

דער געטאָ איז ווי אַ פעסטונג — אין יוצא ואין בא. די ייִדן ווערן צוויי מאָל אַ טאָג קאָנטראָלירט. מען הונגערט שטאַרק צו. עס שלײַכן זיך אַרום שאָטנס פון מענטשן. יעדן טאָג ווערט מיט אַ שאָטן ווייניקער. די געשטאָרבענע ווערן באַגראָבן אין הויף, האַרט לעבן בנין. אין די ווינקעלעך בײַ די וואַרשטאַטן שטייען גרופּקעלעך און סוד׳ען זיך. ס׳גייען אַרום קלאַנגען, אַז די טעג וועט מען ליקווידירן דעם געטאָ. שטייען, פאַרשטייט זיך, ייִדן פאַרצווייפלטע און הילפלאָזע. עס גלויבט זיך נישט. שוין־זשע וועלן די דײַטשן אויך ספּעציאַליסטן נישט לאָזן לעבן?

דורך אַ געהיימען ראַדיאָ, וואָס מיר האָבן געהאַט באַהאַלטן אין געטאָ, זענען צו אונדז דערגאַנגען קלאַנגען פון קעמפענדן וואַרשאַווער געטאָ. זײַענדיק אינגאַנצן איזאָלירט פון דער אַרומיקער וועלט, האָבן מיר בכלל מיט מורא און ספיקות געטראַכט צי די ידיעות זענען אמת. קען עס זײַן, אַז נאָך אַזויפיל אַקציעס און שחיטות זאָלן די אויסגעפּײַניקטע ייִדן שטעלן אַ ווידערשטאַנד קעגן די איבער די ציין־באַוואָפנטע מערדער? ס׳גלויבט זיך נישט. דאָך פאַרגנבענען זיך אין האַרצן שטילע האָפנונגען: אפשר? אפשר?...

די יוגנט אין געטאָ גרופּירט זיך באַזונדער. זייערע אויגן גלאַנצן. מיר פאַרקלײַבן זיך אין אַ הויף אין אַ ווינקל. כ׳דערמאָן זיך ווי ד״ר קאַגאַן פון באַראַנאָוויטש האָט דערקלערט,

אַז אַזאַ לעבן האָט נישט קיין זין. דער אויסוועג איז: וואַרפֿן זיך אויף די דײַטשן און אומקומען מיט אַ העלדישן טויט.

אַ שטילקייט הערשט צווישן די פּאַרזאַמלטע. קיינער רעדט נישט אַ וואָרט. אַלע צוגייען זיך אין זייערע ווינקלעך, מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ, אַנטוישטע.

כאָטש דער טויט ליגט אויפֿן נאָז, זײַענדיק פֿאַרצווייפֿלט, נישט וויסנדיק וואָס דער מאָרגן וועט ברענגען, גרייטן זיך ייִדן צום סדר. וועגן באַקן מצות אין אַזעלכע באַדינגונגען קען קיין רייד נישט זײַן. מען האָט צוגעברענט אויפֿן פֿײַער די 100 גראַם שוואַרצע ברויט. געוועזענע באַלעבאָסטעס האָבן צוריבן די שאָלעכץ פֿון קאַרטאָפֿל און געמאַכט קניידלעך און מ׳גרייט זיך צום פּסח.

עס פֿאַלט צו די נאַכט. אין די צעלן פֿון געטאָ איז ענג. מען שטיקט זיך אַ קאָפּ אויף אַ קאָפּ. אויף אַ נאַרע האָבן זיך פֿאַרקליבן אַ זעקס ייִדן און פּראַווען דעם סדר. מ׳זאָגט די הגדה אין דער שטיל, וואָרט בײַ וואָרט.

ס׳איז נישטאָ קיין קינד, וואָס זאָל פֿרעגן די קשיות. נישטאָ קיין זיידעס וועלכע זאָלן בענטשן די אייניקלעך.

איך האָב נאָך דאַן געהאַט די גאַנצע פֿאַמיליע. ס׳דערמאָנען זיך אַמאָליקע יאָרן. די געפּראַוועטע סדרים, ווו מען איז געזעסן גאַנצע פֿאַמיליעס, טאַטעס און מאַמעס. די קינדערלעך פֿריילעכע, אויסגעפּוצטע בײַ יום־טובדיקע טישן. אָט זיצן איינציקע פֿון גאַנצע פֿאַמיליעס, סקעלעטן, גייענדיקע שאָטנס.

איך הויב אָן זאָגן די הגדה אין דער שטיל: „עבדים היינו...״ עס שטיקן די טרערן אין האַלדז. די טרערן זענען דער ווײַן אין כוס. די קינדערלעך טוליען זיך צו אונדז, זיי קושן דער מאַמען און מיך און וויינען. מיר אַלע זאָגן: „עבדים היינו...״

מיר שלײַכן זיך אַראָפּ פֿון די נאַרעס און זאָגן: „שפוך חמתך על הגויים!״

מיר לייגן זיך שנעל שלאָפֿן, כּדי מאָרגן פֿינף פֿאַרטאָג ווידער זיך קענען שטעלן צום קאָנטראָל.

נאָענט פֿון אונדזער נאַרע ליגט אַ קראַנקע פֿרוי, אַ הויכע מיט אַ צאַרטן געזיכט, מיט גרויסע מאַנדל־אויגן און אַ קאָפּ שוואַרצע האָר. זי ליגט אויף דער נאַרע און זינגט אַ ניגון:

אין אַן אָבגעברענטן דערפֿל גאָרנישט ווײַט,
אין אַ שטיבל אָן אַ זײַט,
קוקט אַ ייִדיש קינד אַרויס.
די מאַמע האָט עס דאָ געבראַכט
שפּעט בײַנאַכט
און געקלאָגט און געוויינט
און געזאָגט איר לעצטן וואָרט.

ס׳איז איינע פֿון די פֿיל מאַמעס, פֿון וועלכע מ׳האָט מיט געוואַלד אַוועקגעריסן זייערע קינדער.

איידער מיר ווערן אַנטשלאָפֿן, הערן מיר נאָך שפּעטשערײַען. ייִדן ליגן אויף די נאַרעס און זאָגן שטילערהייט די הגדה: „חד גדיא, חד גדיא...״

אין איינעם אַ טאָג האָבן מיר זיך צוזאַמענגענומען אַ טייל פון די פאַרבליבענע ייִדן אין געטאָ. מ׳באַשליסט: מ׳זאָל לויפן וווהין ס׳ועט זיך נאָר לאָזן, ווײַל אַלץ־איינס זענען מיר פאַרמשפּט; איז אפשר וועלן זיך דאָך עטלעכע מענטשן ראַטעווען.

מיר האָבן זיך אָרגאַניזירט און באַשלאָסן צו גראָבן אַ טונעל. עס האָט אויסגעזען ווי אַ פאַנטאַזיע. אָבער די פאַנטאַזיע האָט זיך אָנגעהויבן פאַרווירקליכן. מ׳האָט גענומען מאַכן פּלענער ווי די זאַך אויסצופירן. די אָנפירונג פון דער אַרבעט האָט מען אָנפאַרטרויט בערל יאָסעלעוויטשן, אַ גאָווראַדאָקער, און דעם קאָמענדאַנט יעקובאָוויטש. מיט גרויס פלײַס אָבער מיט שטאַרקער קאָנספּיראַציע — ווײַל מיר זענען געווען שטאַרק באַוואַכט, פון דרויסן דורך דער פּאָליציי און פון אינעווייניק דורך די אויפזעער פון צעך, רוסן — זענען מיר צוגעטרעטן צו דער אַרבעט.

מיר זענען געווען אָרגאַניזירט בערך 50 מאַן פון די מער ייִנגערע, וואָס זאָלן קענען האַלטן קאָנספּיראַציע. יעדן טאָג האָט יעדער איינער געדאַרפט אַרונטערגיין אַרבעטן צוויי שעה. מ׳האָט אָנגעפאַנגען גראָבן אין שטאַל אונטער אַ נאַרע, ווו מיר האָבן געוווינט.

דאַן איז געקומען די הויפּט־פראַגע: ווו טוט מען אַהין די אויסגעגראָבענע ערד? צום מזל זענען עטלעכע שאַפעס און שטאַלן געווען צוזאַמענגעבויט אונטער איין דאַך. האָט מען אויף די בוידעמער דורכגעהאַקט לעכער פון איינעם צום צווייטן, און מ׳האָט געשאַפן אַזאַ מין־דורכגאַנג. אויף יעדע פּאָר מעטער האָבן זיך צוזעצט מענטשן אין אַ לענטע, און מ׳האָט טראַנספּאָרטירט די ערד אין קליינע זעקעלעך אויף די בוידעמער. די זעקעלעך האָבן די שנײַדערס צוזאַמענגענייט פון פאַרשידענע שמאַטעס. אָבער מיט דער צײַט זענען די בוידעמער געוואָרן פול און מ׳האָט שוין דאָרט מער נישט געקענט שיטן. האָט מען אָנגעהויבן שאַפן דאָפּלטע ווענט און דאָרט שיטן די ערד, אויך אונטער די פּאָדלאָגעס און ווו נאָר ס׳איז געווען אַ לאָך.

די אַרבעט איז געגאַנגען אין דער שטיל. מ׳האָט נישט געטאָרט אַרויסרעדן אַ וואָרט. אַלץ איז געטאָן געוואָרן אויף שטום־לשון. דער שטאַרקסטער טאָג פון דער אַרבעט איז געווען זונטיק, ווײַל זונטיק איז געווען דער רו טאָג און די קריסטלעכע מנהלים זענען נישט געווען דעם טאָג אין געטאָ. פלעגט מען זונטיק מאַכן אָרדנונג, רייניגן דעם געטאָ און אַרויספירן דאָס מיסט. דעם טאָג פלעגט מען די ערד אויסמישן מיטן מיסט און אַזוי פּטר־ווערן פון אַ היפּש ביסל ערד.

דאַן האָבן זיך אַרויסגעוויזן פאַרשידענע טעכנישע שוועריקײַטן. מ׳האָט געדאַרפט אינעווייניק אונטערבויען די ווענט, זיי זאָלן נישט אײַנפאַלן. דאָ האָבן די סטאָלאַרעס צוגעגרײַט פּאַרטיקע טיילן פון האָלץ, וואָס זיי פלעגן גנב׳ענען פון וואַרשטאַט און אונטער די פּאָלעס אַרײַנשמוגלען אין געטאָ, און בײַנאַכט דעם טונעל אונטערגעבויט.

מעטער נאָך מעטער איז מען ווײַטער געגאַנגען. מ׳האָט געמאַכט צוויי־דרײַ מעטער יעדן טאָג. דאַן איז געקומען אַ פרישע צרה: עס פעלט לופט און ס׳איז פינסטער. האָט מען געשאַפן נאַפט לאָמפּן. מ׳האָט זיי אָבער נישט געקענט ברענען צוליב מאַנגל אין לופט. זענען אין געטאָ געווען בלעכערס און זיי האָבן געמאַכט פון בלעך רערן אין פאָרם פון אַ קאַנוס, אויבן שמאָל און אונטן ברייטער. די רערן האָט מען אײַנגעפּראַוועט פון טונעל צום סופיט. אַזוי איז געלייזט געוואָרן די פראַגע פון לופט.

העלפט גאָט, אַז אין יולי הויבט אָן רעגענען, וואָכנלאַנג אָן אויפהער, און וואַסער דרינגט אַריַין אין טונעל. עס הויבט זיך אָן אַן אַרבעט פון אויסשעפּן. נו, איז עס דאָך וואַסער, קומט אַלעמאָל צו פּריש. אָבער אויך דעם נסיון איז מען אויסגעשטאַנען. דער עיקר, דער טונעל איז געווען 60 סענטימעטער ברייט, 70 — הויך און צוויי מעטער אונטערן פּלאַץ, אַז אַ מענטש זאָל קענען דורכגיין אויף אַלע פיר.

איצט איז געקומען די פראַגע: דער טונעל האַלט שוין ביַי הונדערט מעטער די לענג. עס קומט אָן זייער שווער אַרויסצוברענגען די ערד. מ׳זוכט אַן עצה. עס קומט צו הילף אַ זשעטלער סטאָלאַר מיטן נאָמען דוואָרעצקי. ער מאַכט צוויי וואַגאָנעטקעס אויף רעדלעך, מיט ליַיסטן אַלס באַן־רעלסן. ער האָט דאָס איַינגעאָרדנט ערשטקלאַסיק און ס׳גייט איין וועגעלע אַריַין, איינער אַרויס צוריק. מען האָט זיי געצויגן מיט שטריק, וועלכע מען האָט געמאַכט פון שמאַטעס. עס האָט פיל פאַרליַיכטערט די אַרבעט.

מען זוכט ווי אַזוי אַריַינברענגען אין טונעל עלעקטרישע ליכט. ביַי אונדז אין די וווינונגען האָבן מיר נישט געהאַט קיין עלעקטריש ליכט. נאָר אין די וואַרשטאַטן, ווו מיר האָבן געאַרבעט, האָבן מיר געהאַט עלעקטרע. גרשון מיכאַלעוויטש ע״ה איז געווען אַן עלעקטריקער. דורך די בוידימער האָט ער דורכגעפירט אַ געהיימע ליניע און האָט אַריַינ־געפירט ליכט אין טונעל.

אַזוי ציט זיך די אַרבעט. ס׳איז אָנפאַנג סעפּטעמבער 1943. דער טונעל האַלט שוין 250 מעטער אין מרחק. דער 26טער סעפּטעמבער איז באַשטימט געוואָרן אַלס דער טאָג צו פאַר־לאָזן דעם געטאָ, 10 א זייגער אין אָוונט. די דאַטע האָט מען באַשטימט אויפן סמך פון אַ הסכמה צו מאַכן אַ געהיימע אָפּשטימונג. מיט אַ מערהיַיט פון 165 שטימען קעגן 65 איז דער טערמין באַשטימט געוואָרן.

דאַן הויבט זיך אויף די פראַגע ווער וועט זיַין דער ערשטער אַרויסצוגיין און ווער דער לעצטער, און אין וואָסערע רייען־פאָלגע וועט מען אַרויסקריכן. פאַרשטייט זיך, אַז אַלע ווילן זיַין די ערשטע. מען איז געקומען צו אַ באַשלוס, אַז קיינער דאַרף נישט וויסן וועלכער ער איז אין דער רייע, נאָר בערל גייט נאָך חיים׳ען, חיים גייט נאָך שמערלען. יעדער האָט באַקומען אַ צעטל נאָך וועמען ער גייט.

דאָס ביסל געווער וואָס מיר האָבן פאַרמאָגט איז פאַרטיילט געוואָרן העלפט אויף העלפט. איין העלפט האָט געדאַרפט באַוואַכן דעם אַרויסגאַנג און די צווייטע העלפט — דעם אַריַינ־גאַנג, כדי אין פאַל פון אַ פּראָוואָקאַציע זאָל מען קיינעם נישט צולאָזן צום טונעל, און די מענטשן זאָלן זיך קענען ראַטעווען.

מיַין זונעלע, משה דוד, איז אַלט געווען נישט מער ווי אַכט יאָר. ער איז אַרויס דער ערשטער. איך — נאָך אים, קריכענדיק אויפן בויך.

אויף דער אַנדערער זיַיט פון געטאָ האָט אַ שטאַרקער רעגן מיר אַ שמיץ געטאָן אין פּנים, עס האָט זיך געטראָגן דער ריח פון פעלד און וואַלד און ס׳האָט געבלאָזן אַ ליַיכטער ווינטל. ס׳איז געווען פינסטער־חושך. מ׳האָט נישט געזען אַפילו אַ מעטער וויַיט פון זיך. מיַין זונעלע איז מיר פאַרלאָרן געגאַנגען. איך בין געבליבן אויפן נאַסן גראָז אָן כוחות. דאָך בין איך געווען שיכור פון איבערראַשונג. איך האָב שטאַרקער אָפּגעאָטעמט און געפילט אַ פרייד אין אַלע גלידער און אַ וואַרימקייט האָט מיך דורכגענומען דורכן קערפּער.

משה, מיַין זון, איז אַרויף מיר, אָן אַ כוונה, צופעליק. געראַטעוועט!... געראַטעוועט!...

איצט וועלן די דײַטשן מיך מער נישט פּײַניגן. אויב אומקומען, איז כאָטש ווי אַ מענטש. כ'האָב פאַרווירקליכט מײַן חלום צו שטאַרבן אויף יענער זײַט פון די דראָטן...

עס עפנט זיך אַ פײַער

פלוצלונג האָט זיך געעפנטאַ פײַער. פון אַלע זײַטן האָבן געגומען לאַרמען פאַלימיאָטן. עס לײַכטן פּראָזשעקטאָרן אַרום און אַרום. עס שפּרייטן זיך סנאָפּעס ליכט איבער די וויינענדיגע הימלען. רבונו של עולם! רבונו של עולם! איין געדאַנק באַהערשט מיך: לויפן! מען דאַרף לויפן! עס איז מיר אָבער שווער צו שלעפּן מײַנע פיס. עפּעס פרעמדע פיס. איך לויף. מײַן זון האַלט מיר בײַ דער האַנט: „טאַטעשי, טאַטעשי, לויף נישט אַזוי!" איך לויף. דער זון מיט מיר, מיט אַן אינערלעכן דראַנג. אָן חשבון. אָן אַ ציל. מיטאַמאָל פאַל איך אַרײַן אין אַ קאַלוזשע וואַסער. ס'איז אַ בלאָטע טיף איבער די קני. איך פּרווו אַרויס־קריכן פון דער בלאָטע, אָבער איך פאַל ווידער אין אָנמאַכט. מײַן זון שלעפּט מיך אַרויס. כ'בלײַב אַ קאַליקע אויפן פוס. מיר לויפן. די שיסערײַ ווערט אַלץ נענטער און געדיכטער. עס פליען קוילן מיט אַ פײַפערײַ איבערן קאָפּ.

אין דער נאָענט שלײַכן זיך סילועטן. יאָ, ס'זענען מענטשן. „ווער איז עס?" פרעג איך. איך הער אַ שעפּטשערײַ. ס'איז דער לערער ריבאַק מיט זײַן פרוי, מיט נאָך אייניקע פערזאָנען. איך בעט מײַן זון צו לויפן מיט זיי. איך פאַל. איך בעט זיך בײַ זיי, זיי זאָלן מיך לאָזן אַליין און זיך ראַטעווען. „נעמט מיט מײַן זון, עס זאָל בלײַבן אַ זכר!" דער זון האַלט מיך שטײַף און ער גייט נישט. ער בלײַבט מיט מיר. ענדלעך לאָזן זיי אונדז אַליין און ווערן נעלם אין דער פינסטערניש.

דער הימל ווערט פון מינוט צו מינוט ליכטיקער. ראַקעטן קרייצן דורך די פעלדער. מיט אַ מאָל הויבן אָן די פעלדער צו טאַנצן מיר אין די אויגן. זיי וויגן זיך אין דער לופט. זיי דרייען זיך אין אַ שלל פון קאָלירן. עס דרייען זיך גרויסע רעדער. בלויע־רויטע־גרינע רעגענבויגנס.

מיט אַ מאָל פיל איך אַ מילדע זיסקייט אין די גלידער. איך בין געלעגן אַזוי פאַרחלשט. דער זון, אַ קינד פון אַכט יאָר, איז געלעגן אויף מיר, צוגעדריקט צו מיר. איך געדענק, אַז די טראָפּנס רעגן האָבן מיך אויפגעוועקט. וווּ בין איך? איך ליג לעבן אַ גרויסן, געדיכטן בוים. שאַ... שאַ... איך קלעטער אַרויף אויפן בוים. איך צורײַס דעם האַנדטוך וואָס כ'האָב געהאַט מיט זיך. איך מאַך אַ קנופּ און שלעפּ אַרויף מײַן זונעלע אויפן בוים, צו זיך. אָבער שוין אויפן בוים זע איך לויפן פּאָליציי מיט מאַשינען. איך מיט מײַן זון זענען אַראָפּגע־שפּרונגען פון בוים אין די קוסטעס, גאָר נידעריגע בוימעלעך. מיר ליגן. מען שיסט... עס פאַלן אויף אונדז די צווײַגן און מיר טוליען זיך איינער צום אַנדערן. מיר זעען ווי פויערן פאָרן פאַרבײַ.

„שמע ישראל!" עס ציט זיך אַ גרויסער טאָג. עס באַווייזן זיך פאַסטעכער מיט זייערע בהמות, וועלכע פּאַשן זיך האַרט לעבן אונדז.

ווען ס'איז געוואָרן פינסטער, האָבן מיר זיך אויפגעשטעלט. דער הונגער האָט זיך געלאָזט שטאַרק פילן. מיר האָבן געהאַט אַ שטיקל ברויט מיט נאָך עפּעס. איך האָב צופעליק גענומען מיט זיך אַ פלעשל ספּירט. איך מיט מײַן אַכט יעריקן זונעלע האָבן אויסגעטרונקען

די ספּירט און פֿאַרביסן דאָס שטיקל ברויט. מיר האָבן זיך איינגעגראָבן אין די קוסטעס, און זענען אַזוי אָפּגעשלאָפֿן צוויי נעכט מיט אַ טאָג.
אַזוי האָבן מיר פֿאַרבראַכט דעם ערשטן מעת־לעת אויף דער פֿריי.

אהרן צ׳ארניביץ׳ / רמת־גן

דפים מנתיב היסורים

יום הגירוש

סוף 1939. יום ששי עם שחר. המוח כאילו יצוק מעופרת. הרגליים אינן יכולות לסחוב את הגוף, שנעשה מיום ליום כחוש יותר. העיניים דלוקות מהרבה לילות ללא־שנת, כאשר מפחד לא יכולנו להירדם וכל העת חשבנו ״מאין יבוא עזרי?״

נדמה לי, כי השמש היתה צריכה זה מכבר לעלות. כבר שתים־עשרה. אני מציץ מבעד לחלון אל הרחוב. אני רואה: יהודים הולכים. הם נגררים ליד הקירות כמו מתים־חיים. על פניהם כאילו כתוב גזר־הדין העגום שיצא על יהודי אוסטרולנקה: תוך שעות אחדות לעזוב את העיר.

בכל הדרכים מגיעים בינתיים איכרים פולנים על עגלותיהם. הם עומדים ברחובות שמחים ועולזים. הם מחכים שיבוא אליהם יהודי וישלם פי עשרים מן המחיר הרגיל בעד הסעת משפחתו ומטלטליו מן העיר. מי שלא היה בידו לשלם במזומנים, היה נאלץ למסור לידיהם חפצי־ערך ומזכרות, שעברו בירושה מדור לדור והיו יקרים להם מכול, ובלבד שיעזבו ככל האפשר מהר את העיר. האיכרים פתאום לא ידעו ולא הכירו שום יהודי, כאילו פעם ראשונה בחייהם הם רואים אותם.

כיצד יכולים בני־אדם, שנבראו בצלם, שדרו בשכנות עם היהודים במשך דורות ונדמה היה כי הננו מושרשים בתוכם — כיצד יכולים הם יום אחד להחליף את עורם ולהיות כה אדישים ואכזריים כלפינו?

העמסנו את חפצינו על עגלות, הושבנו עליהן את ילדינו והננו עוזבים את העיר. ההורים הולכים ברגל אחרי העגלות כמו בהלוויה. הדמעות חונקות כל גרון. רבים אינם מסוגלים להתאפק ונשמעים אנחות ובכי. הילדים הקטנים חשים ראשונים את הטראגדיה הגדולה שלנו ומתחילים, בזה אחר זה, לבכות מרה. הבכי והנהי קורעים שחקים. הכול בוכים. גם אבן מקיר תזעק.

בעת שאנו עוברים ברחוב האחרון של עירנו, אנו שולחים מבט אחרון אל המקום אליו היינו קשורים באלפי נימים. אני חושב: היכן עתה המקונן הגדול, כדוגמת ירמיהו, אשר יתן ביטוי לענותנו זו ויגציחנה בתולדות המארטירולוגיה היהודית, הספוגה כל־כך הרבה דם ודמע של יהודים.

כבר מחשיך. ליל שבת. בשעה זו היו נפתחים דלתות בתי־מדרש ובתי־כנסת והמוני

יהודים היו יוצאים בעדן. חשנו אז: השבת מרחפת בחלל העולם. באוזניים מצלצל ה"לכה דודי לקראת כלה", שנאמר במתיקות כה רבה. כולם נוהרים אל הבתים, שבאהבה ובמסירות אין־קץ הכינו אמותינו לכבוד שבת מלכתא. ריחות ערבים של מאכלים ממלאים את האויר. בלבביות ובהתלהבות פורץ ה"שלום עליכם, מלאכי השרת!" אל שולחן השבת אפשר להזמין אפילו אורחים כה חשובים כמו מלאכים.

אבל עתה, במקום שמחה — צער. כל אחד מתפלל, כי המלאכים, אשר ליוונו כל השנים בשובנו מתפילת השבת, ילוו אותנו ויגנו עלינו מפני כלייה בדרכנו העגומה.

אנוכי ומשפחתי הגענו ללומז'ה. מלומז'ה עברנו לביאליסטוק. במאי 1940 באנו לזלווה. מזלווה פנינו לנובורודוק. ושם תפסה אותנו המלחמה שפרצה בין גרמניה לרוסיה, ביוני 1941.

פסק־דין מוות בגיטו

פברואר 1943. הגיטו לבעלי־המקצוע קיבל ידיעה, כי יהודי גיטו פרשיקה הושמדו. עתה הגיע תורם. כל אחד ידע זאת ולפיכך בנו במשנה מרץ את המנהרה (שאספר עליה אחר־כך). היה לילה בהיר. ירח מלא שט בשמים. השוטרים התרחקו מחוטי־התיל וצללית של בן־אדם חמקה לתוך הגיטו. הוא היה מבוהל, רעד, כמו פחד שהשוטרים השגיחו בו ועוד מעט יבואו לחפשו בגיטו. כך הוא נראה.

יהודי הגיטו הכניסוהו פנימה והסתירוהו ללילה.

למחרת בבוקר הובאה מכונית עמוסה לוחות. המשגיח פולדריך חיפש פועלים לפרוק את הלוחות ונתקל ביהודי החדש. הוא ציווה עליו ללכת לעבודה. אבל היהודי סירב לעבוד וברח לתוך הבתים.

התערב היודנראט. הציעו למשגיח דמי לא־יחרץ. אבל הלה דרש, שיסגירו לידיו את היהודי החדש, שניצל מן הטבח.

ביום שלאחר מכן הוא איים, כי יספר לגרמנים, אך יותר לא הזכיר זאת. היודנראט השתומם: הוא אפילו אינו דורש כסף למען ישתוק.

התחילו לחשוד, כי היהודי הוא מרגל גרמני. יותר מדי הוא הסתובב בחצר. הוא רצה לגשת למקום בניית המנהרה. כל הזמן הוא נמשך למקומות, שאסרו עליו את הגישה אליהם.

החשד התגבר כאשר פעם באו אנשי הגיסטאפו לבדוק את היהודים בגיטו והיהודי ההוא לא התחבא, כאילו הוא אינו מפחד מפני הגיסטאפו או כאילו שהייתו בגיטו כבר הגיעה לקצה, שכן יש לו כבר הידיעות הנחוצות והגיסטאפו יכולה כביכול לאוסרו בעד החדירה לגיטו. במאסר המדומה הוא ימסור להם את כל האינפורמציה שאסף בגיטו ואחר־כך הם ישחררוהו, כדי שיוכל להמשיך ולרגל בגיטו.

בתחילה רצה היודנראט להציל אותו ממוות ובכוח הסתירוהו במרתף. אך כאשר הביאו לו אוכל למחבוא, הוא דרש שיטעמו את האוכל ויוכיחו לו כי אין רוצים להרעילו.

זאת היתה ההוכחה הטובה ביותר לאשמתו. למה ירצו להרעילו? "על דעת איש לא עלתה כזאת," אמרו לו. "ומדוע הנך נתקע לכל מקום, כאילו רצית דוקא, שהגיסטאפו יתפסו אותך בגיטו?"

חיפשו בכליו ולא מצאו דבר. הלכו אל משכבו, פרמו את מזרן הקש ומצאו בתוכו פיסות נייר, עליהן היה כתוב בגרמנית כיצד היהודים חיים בגיטו וכיצד הם סוחרים עם משטרת הגיטו.

"מדוע נעשית מרגל גרמני בגיטו?" שאלו אותו.

הוא ענה:

"הביאו אותי אל מקום הטבח. הראו לי את הקבר הפתוח ואמרו: 'נותרו לך עוד שתי דקות לחיות! אך יש לך דרך להינצל, אם תהיה המרגל שלנו בגיטו של בעלי־המקצוע. כאשר יחסלו גם את הגיטו הזה, יעבירו אותך אל גיטו ווילנה ואל גיטו וורשה, ותישאר בחיים!'"

וכך הוא ניאות להלשין על יהודים, ובלבד שיישאר בחיים. אולם בלתי־אפשרי היה להשאירו בחיים בגיטו. אנשי הגיטו המיתו אותו וקברוהו במרתף.

הגרמנים דרשו את היהודי מידי היודנראט. היודנראט ענה:

"אנחנו לא הכנסנו אותו לגיטו. הוא חדר מבעד לתיל וכנראה גם יצא בדרך זו. שאלו את משמר־הגיטו. הרי הם שומרים יומם ולילה."

זמן מה נשתתק העניין ואיש לא הזכירו יותר. אך יום אחד נכנסו לפתע לגיטו ואסרו בחור אחד מנובורודוק ושמו בורשטיין. רצו להוציא מפיו את סודות הגיטו: מדוע רצחו את היהודי הזר? לשם מה קונים יהודי הגיטו נשק? אבל הוא לא דיבר.

לאחר השחרור מצאו על קירות הכלא כתובת שלו: אני סובל ושותק. אמות אך לא אספר...

סדר פסח על הדרגשים

אביב 1943. כבר בחודש מרץ החלה השמש ללטף בקרניה ובישרה את בוא האביב. אבל את יהודי גיטו נובורודוק, המעונים והחיים באימת־מוות, לא חיממה החמה.

ערב פסח. השלג נמס. זרמי־מים קטנים מתפתלים פה ושם. מבעד לסורגים ולגדרות התגנב לתוך הגיטו ריח שדה ויער.

עצבות שוררת בגיטו. בציפורניהם נאחזים בחיים חמש מאות וחמישים היהודים, שרידי שמונה־עשר אלף יהודי נובורודוק. הם נופו בידי הגרמנים כמומחים ובעלי־מקצוע, והובטח להם כי יישארו בחיים, מכיוון שהם נחוצים לגרמנים. אמרו לנו, כי בתום המלחמה ישלחו אותנו למדגסקר, שם נוכל להמשיך בחיינו היהודיים.

הגיטו הוא כעיר נצורה — אין יוצא ואין בא. פעמיים ביום פוקדים את היהודים. הרעב חזק. צללי אדם משתרכים. כל יום פוחתים הצללים. המתים נקברים בחצר, ליד המבנה. אצל המכונות בסדנאות מסתודדים. נפוצו שמועות, כי בימים אלה יחסלו את הגיטו היהודים, כמובן, חסרי־אונים ומיואשים. לא רוצים להאמין: כלום גם את בעלי־המקצוע לא ישאירו הגרמנים בחיים?

באמצעות ראדיו חשאי, שהסתרנו בגיטו, נודע לנו על גיטו וורשה המתקומם ולוחם. בהיותנו לחלוטין מבודדים וללא קשר עם העולם שמסביב, קיבלנו את הידיעה בפקפוק ובפחד. היתכן, כי לאחר כל־כך הרבה אקציות ושחיטות יגלו היהודים המעונים התנגדות לגרמנים, המזוינים מכף רגל ועד ראש? קשה להאמין. ובכל זאת מתגנבת ללב תקווה: אולי? אולי?...

הנוער בגיטו מתאסף קבוצות קבוצות. עיניהם נוצצות. אנו נאספים בפינת חצר. אני נזכר בדברי ד"ר קאגאן מבאראנוויטש, אשר הסביר, כי לחיים מעין אלה אין כל טעם. המוצא הוא: להתנפל על הגרמנים ולהיספות בגבורה.

שתיקה נפלה על הנאספים. איש אינו פוצה פה. הכול מתפזרים, איש לעברו, מלאי אכזבה.

ואם כי המוות אורב בפתח, היהודים נמצאים על עברי פי היאוש ואינם יודעים מה ילד יום — הם מתכוננים לסדר. על אפיית מצות אין, כמובן, מה לדבר. על האש קלו את מאת הגראמים לחם שחור, בעלות־בית לשעבר הכינו רסק מקליפות תפוחי־אדמה ועשו קניידלאך. וכך התכוננו לחג הפסח.

הליל ירד. בתאי הגיטו צפיפות רבה. ממש מחנק. על דרגש אחד הצטופפו ששה יהודים ועורכים סדר פסח. אומרים את ההגדה בלחש, מלה במלה.

אין ילד אשר ישאל את ארבע הקושיות. אין סבא אשר יברך את הנכדים.

משפחתי שלי עדיין היתה כולה. נזכרנו בשנים עברו, בסדרים אשר בהם ישבו משפחות שלמות, אבות ואמהות, וילדים עליזים ולבושי־חג ליד שולחנות ערוכים לחג. עתה יושבים אחד ממשפחה, שלדים, צללים מהלכים.

אני מתחיל לקרוא את ההגדה בלחש: "עבדים היינו..." הדמעות חונקות את גרוני. הדמעות הן היין שבכוס. הילדים נלחצים אלינו, מנשקים לאמא ואנחנו כולנו בוכים. כולנו אומרים: "עבדים היינו..."

אנו גולשים מן הדרגשים ואומרים: "שפוך חמתך על הגויים!"

חיש מהר נשכבים לישון, כדי שיהא בכוחנו מחר בחמש בבוקר להתייצב לביקורת.

קרוב לדרגש שלנו שוכבת אשה חולה, גבוהה, פניה עדינות, עיניה שקדים ושערה שחור כעורב. היא שוכבת על הדרגש ושרה לה בלחש:

לא רחוק מפה בכפר שרוף קטון
ילד יהודי בבקתה נידחת מציץ בחלון
אמו הביאתו הנה בלילה מאוחר
ונפרדה ממנו בבכי מר.

זוהי אחת האמהות היהודיות, אשר ילדיהן נקרעו בכוח מזרועותיהן.

בטרם נרדם אנו שומעים לחישות. יהודים שוכבים על הדרגשים ואומרים את ההגדה: "חד גדיא, חד גדיא..."

דרך המנהרה אל הדרור

יום אחד התאספנו, חלק מן היהודים שנותרו בגיטו, והחלטנו להימלט לכל אשר יתאפשר. הרי ממילא נגזרה עלינו כלייה, ואולי בכל זאת אחדים יינצלו.

התארגנו והחלטנו לחפור מנהרה. בתחילה זה נראה לנו כדמיון תעתועים, אך זה התחיל לאט לאט להתגשם. ערכנו תוכניות כיצד לבצע את הדבר. את הנהלת העבודה מסרנו בידי בערל יוסלביץ׳, איש נובורודוק, ובידי הקומנדנט יעקובוביץ׳. במרץ רב אך בחשאיות חמורה — שמרו עלינו שמירה מעולה: מן החוץ המשטרה ומבפנים משגיחי הצד, רוסים — ניגשנו לעבודה.

כחמישים איש היינו, הצעירים יותר, אלה שיהיו מסוגלים לשמור על חשאיות. כל יום היה מוטל על כל אחד מאתנו לעבוד למטה שעתיים. התחלנו לחפור מתחת לדרגש באורווה, ששימשה לנו כמקום מגורים.

ואז התעוררה השאלה העיקרית: לאן לסלק את העפר החפור? למזלנו היו כמה אורוות ודירים בנויים יחד ולהם גג משותף. פרצנו מעברים בין עליות־גג ויכולנו לנוע. כל כמה

מטרים הושבנו אדם, מעין שרשרת, ובתוך שקיות קטנות שילחנו את העפר אל עליות־הגג. את השקיות תפרו חייטינו מכל מיני סמרטוטים. אולם במשך הזמן נתמלאו עליות־הגג ולא ניתן יותר לשפוך שם. עשינו קירות כפולים וביניהם שפכנו את העפר; כמו כן שפכנו מתחת לרצפות ובכל חור שנמצא לנו.

העבודה התנהלה בחשאי. אסור היה להוציא הגה. הכול התנהל בשפת אלמים. היום הטוב ביותר לעבודה היה יום א׳ בשבוע, כי אותו יום נעדרו המנהלים הנוצרים מן הגיטו. ביום א׳ היינו עושים סדר בגיטו, ניקינו והוצאנו את האשפה. באותו יום עירבבנו את העפר עם האשפה ובדרך זו התפטרנו מכמות הגונה של עפר שנצטבר.

אחר־כך נתגלו כל־מיני קשיים טכניים. היה הכרח לתמוך בדפנות ובתקרה של המנהרה כדי שלא תתמוטט. הנגרים שלנו הכינו תומכות מעץ בבתי־המלאכה שבהם עבדו; היו מגניבים אותן לתוך הגיטו, מפורקות, מתחת לבגדיהם, ובלילה חיזקו את המנהרה.

התקדמנו מטר אחר מטר. עלה בידינו לחפור משניים עד שלושה מטר ליום. ואז נתגלתה תקלה חדשה: חושך במנהרה ואין רואים כיצד לעבוד. ייצרנו מנורות נפט. אך מחמת חוסר באויר לא יכולנו להשתמש בהן. היו בגיטו גם פחחים והם עשו מפח צינורות בצורת משפך, למעלה צרים ולמטה רחבים. את הצינורות האלה הכניסו בתקרת המנהרה וכך פתרנו את בעיית האויר.

ויהי היום — צרה חדשה. ביולי החלו לרדת גשמים חזקים, במשך כמה שבועות ללא הפסק, ומים חדרו לתוך המנהרה. התחילה עבודת־פרך של שאיבת המים. ומים לעולם מים הם — הנך שואב ושוב הם נקווים. אך גם בנסיון זה עמדנו. המנהרה היתה 60 ס״מ רוחבה, 70 ס״מ גובהה ושני מטר מתחת לפני הקרקע. אדם יכול היה לזחול בה על ארבע.

בעייה חדשה התעוררה עם התקדמות העבודה. אורך המנהרה כבר מגיע לכדי מאה מטר וקשה להוציא את העפר. נגר מז׳טלה, דבורצקי שמו, מצא עצה ותושייה. הוא עשה שתי קרוניות על גלגלים, הנוסעות על פסי־עץ צרים כעל מסילה. הוא עשה זאת בכשרון רב והעבודה מתנהלת עתה בקלות: קרונית יוצאת וקרונית נכנסת. את הקרוניות משכו בחבלים עשויים מסמרטוטים.

חיפשנו דרך להכניס אור חשמל למנהרה. במקומות מגורינו לא היה לנו אור חשמל, אך בתי־המלאכה, בהם עבדנו, היו מחוברים אל רשת החשמל. גרשון מיכאלביץ׳ היה חשמלאי. דרך עליות־הגג הוא מתח קו והכניס אור למנהרה.

וכך נמשכה העבודה עד ראשית ספטמבר 1943. אורך המנהרה מגיע למאתיים וחמישים מטרים. העשרים־ושׁשה בספטמבר נקבע כיום עזיבת הגיטו. התאריך נקבע על־ידי הצבעה חשאית, ברוב של 165 נגד 65. היציאה אמורה היתה להתחיל בעשר בערב.

נעמדנו בפני בעייה חמורה: מי יצא ראשון ומי אחרון, ומה יהיה סדר כל היוצאים. מובן שכולם רצו להיות הראשונים. הוחלט איפוא, כי איש לא ידע את תורו, אלא רק זאת כי בערל הולך אחרי חיים, חיים אחרי שמערל וכו׳. כל אחד קיבל פתק אחרי מי הוא יוצא.

הנשק המועט שהיה ברשותנו חולק לשניים. המחצית האחת ניתנה לשומרים על פתח היציאה, והמחצית השנייה — לשומרים על פתח הכניסה; כדי שבמקרה של פרובוקציה לא יתנו לאיש לגשת והאנשים יוכלו להינצל.

בני משה דויד היה רק בן שמונה. הוא יצא ראשון, ואני, בזחילה על גחוני, יצאתי אחריו. גשם חזק הצליף בפני משיצאתי אל מחוץ לגיטו. באויר נישא ריח שדה ויער, ורוח קלה

נשבה. היה חושך מצרים. לא ראינו אפילו מטר מאתנו. בני אבד לי. נשארתי שוכב על העשב הלח באפיסת־כוחות. ועם זאת הייתי שיכור מהפתעה. נשמתי עמוקות והרגשתי שמחה; חום חלף בכל אברי. משה, בני, עלה עלי בלא כוונה, במקרה. ניצלנו! ניצלנו! לא עוד יענו אותי הגרמנים. אם למות, אז כבן־אדם. הגשמתי את חלומי: למות בעבר השני של חוטי־התיל.

יורים עלינו

לפתע נפתחה אש. מכל הצדדים החלו לנבוח מכונות־ירייה. הזרקורים בלשו סביב סביב. אלומות אור פושטות על שמים בוכים. רבונו של עולם! רבונו של עולם! רעיון אחד מאיץ בי: לרוץ! יש לרוץ! אך קשה לי לגרור את רגלי. כאילו רגליים זרות הן. אני רץ. בני אוחז בידי: "אבא'לי, אבא'לי, אל תרוץ כל־כך!" אני רץ. בני עמי. אנו רצים בכוחות אחרונים, מתוך דחף פנימי. בלא לחשוב. בלי מטרה. פתאום אני נופל לתוך שלולית מים. מדמנה מעל הברכיים. אני מנסה לזחול מן הביצה, אך אינני יכול. בני מושך אותי. רגלי נפצעה. אנו רצים. היריות נעשות קרובות ועזות יותר. הכדורים חולפים בשריקה מעל לראשינו.

צלליות נעות בקרבתנו. כן, אלה בני־אדם. "מי שם?" אני שואל. אני שומע לחישות. אלה הם המורה ריבק ואשתו ועוד כמה אנשים. אני מבקש את בני, שירוץ עמהם. אני נופל. אני מתחנן לפניהם שישאירוני ושיצילו את עצמם. "קחו את בני אתכם, שיישאר לנו זכר!" בני אוחז בי בחוזקה ואינו הולך אתם. הוא נשאר עמי. לבסוף הם עוזבים אותנו ונעלמים בחשיכה.

השמים מתבהרים והולכים. ראקטות חורשות את השדות שתי־וערב. פתאום מתחילים השדות לרקוד נגד עיני. הם נעים חגים, חגים בשלל צבעים. גלגלים גדולים מסתובבים. קשתות כחולות־אדומות־ירוקות.

פתאום אני חש נעימות בגופי. שכבתי מתעלף. בני, פעוט בן שמונה, שכב עלי, נלחץ אלי. אני זוכר, כי טיפות גשם העירוני. היכן אני? אני שוכב ליד עץ גדול ועבות. שא... שא... אני מטפס על העץ, קורע את המגבת שהיתה עמי, עושה ממנה חבל וקשר בקצהו, ומושך ומעלה את בני אל העץ, אלי, ומייד אני רואה מן העץ שוטרים רצים ומקלעים בידיהם. אני ובני קופצים מן העץ וזוחלים אל השיחים. שיחים נמוכים מאוד. אנו נצמדים לאדמה. יורים... זלזלים נושרים עלינו ואנו נצמדים זה אל זה. אנו רואים איכרים נוסעים עוברים. "שמע ישראל!" יום ארוך לפנינו. יום ארוך נמשך ונמשך. רועים עם עדריהם מתקרבים ונשארים לרעות סמוך למחבואנו.

משהחשיך קמנו על רגלינו. הרגשנו רעב חזק. היתה לנו חתיכת לחם ועוד משהו. ובמקרה לקחתי עמי בקבוק ספירט. אני ובני בן־השמונה שתינו את הספירט ואכלנו את הלחם. התחפרנו בתוך השיחים ונרדמנו. ישנו שני לילות ויום.

ככה בילינו את היממה הראשונה בחופש.

יעקב לובעל / מעלבורן

צוויי יאר אין א פינסטערן בוידעם־קאמער

ווען דער קריג איז אויסגעבראָכן

דעם ערשטן סעפטעמבער 1939 האָב איך זיך געפונען אויף דאַטשע אין קאָזיאָל. ס׳איז געווען קורץ נאָך מײַן חתונה, און כ׳האָב דאָרט פאַרבראַכט מיט מײַן פרוי סלאַווע, די טאָכטער פון משה און רייזל זבינאָוויטש, אונדזער „האָניק־חודש". מערסטע דאַטשניקעס זענען שוין געווען פונאַנדערגעפאָרן. דער דאָרף איז געווען אײַנגעזונקען אין אַ שפּעט זומערדיקער אידילישער רואיקייט. ס׳האָט זיך ממש ניט געוואָלט גלויבן, אַז אַרום אונדז האָט אויפגעפלאַקערט אַ פײַער.

ווי מיר האָבן דערהערט די נײַעס, זײַנען מיר אַרויסגעפאָרן קיין קאָלנע. שוין אויפן וועג האָבן מיר געהערט הילכיקע אויפרײַסן פון לופט־באָמבעס. אָנקומענדיק אין שטעטל האָבן מיר געפונען אַלץ און אַלעמען אין גרויסער פּאַניק. מײַן עלטערער ברודער אַברהם וועלוול איז געווען מאָביליזירט און אַרויסגעשיקט אויף מזרח, צום רוסישן גרענעץ. כ׳האָב צונויפגענומען מײַן משפּחה, די עלטערן, מײַן שוועסטער דבורה און מיר האָבן זיך אַוועקגעלאָזט צופוס קיין לאָמזשע. פון דאָרט קיין וויסאָקע.

מיר האָבן זיך ניט אָריענטירט ווו עס גייען אָן די קאַמפן. פון אַלע זײַטן האָט זיך דערטראָגן אַ געפערלעכע שיסערײַ. באָמבעס זײַנען געפאַלן אָן אויפהער. די וועגן זײַנען געווען פול מיט יידישע פּליטים. אָבער ווי ס׳האָט זיך שנעל אַרויסגעוויזן, האָט שוין ניט געהאַט קיין זין צו לויפן ווײַטער. די דײַטשן האָבן אונדז דעריאָגט און אַריבערגעיאָגט. מיר האָבן באַשלאָסן צו גיין צוריק קיין קאָלנע. מיר האָבן זיך צעטיילט אין קליינע גרופּן, כדי נישט צו ציען די אויפמערקזאַמקט פון די דײַטשישע פּילאָטן.

אויפן וועג האָבן מיר זיך דערוווסט, אַז אין קאָלנע זײַנען געפאַלן יידישע קרבנות פון דער באָמבאַרדירונג. ווען מיר זײַנען אָנגעקומען קיין קאָלנע איז שוין די שטעטל געווען באַהערשט דורך די דײַטשן. יידן האָבן מורא געהאַט זיך צו באַווײַזן אויף דער גאַס. מען האָט געכאַפּט אויף אַרבעט און געשלאָגן. דערווײַל זײַנען אָנגעקומען די „ימים נוראים". איך האָב דאַן געוווינט אויף דער ווינצענטער גאַס, קעגן־איבער דער שול. טראָץ דער סכנה זיך צו ווײַזן אויף דער גאַס, זײַנען יידן געגאַנגען אין שול אַרײַן. יום־כּיפּור, ווען מיר זײַנען געווען ביים דאַווענען, האָבן דײַטשישע סאָלדאַטן זיך אַרײַנגעריסן אין שול און אונדז געכאַפּט אויף אַרבעט. זיי האָבן אונדז געפירט צו זייערע קאַזאַרמעס און געהייסן וואַשן די פערד.

אַ פּאָר טעג שפּעטער האָב איך באַמערקט דורכן פענצטער פון מײַן הויז, ווי דײַטשישע סאָלדאַטן שפּריצן עפּעס אַ פליסיקייט אויף אַלע עקן פון שול, און מיט אַ מאָל האָט זיך אָנגעצונדן אַ פײַער. די שול האָט גענומען ברענען. מיר זײַנען אַרויסגעלאָפן פון די הײַזער און גענומען ראַטעווען די שול. דאָס איז געווען קורץ פאַר זייער אָפּטריט פון קאָלנע, און אין שטעטל זײַנען פאַרבליבן ווייניק דײַטשן. אָבער די עטליכע פארבליבענע האָבן אונדז געשטערט בײַם לעשן דעם פײַער, דאָך האָבן מיר די שול אָפּגעראַטעוועט.

צוויי טעג שפּעטער זײַנען אַרײַן די רוסן. די שמחה בײַ די ייִדן איז געווען גרויס. מען איז ממש געפאַלן קושן די רוסישע זעלנער. און ווען מען האָט נאָך געטראָפן אַ ייִדישן רויטאַרמייער, וועלכער האָט מיט אונדז גערעדט „מאַמע לשון", איז די שמחה געווען ביז צום הימל אַרײַן.

עפּעס איז אונדז געווען אומפאַרשטענדלעך: די מעכטיקע מאָטאָראָזירטע דײַטשישע אַרמיי איז גוטוויליק אָפּגעטראָטן פון ריזיקע שטחים, און אויף זייער פּלאַץ זײַנען אָנגעקומען פאַראָרעמטע, אויסגעמאַטערטע רוסישע סאָלדאַטן, מערסטע צופוס אָדער רײַטנדיק אויף פערד. עפּעס האָט זיך נישט געגלייבט גלויבן, אַז דאָס איז די באַרימטע רויטע אַרמיי, וועגן וועלכער מען האָט דערציילט נסים ונפלאות. אָבער די שמחה וואָס מיר זײַנען אויס־געלייזט געוואָרן פון די דײַטשן איז געווען אַזוי גרויס, אַז מיר האָבן געהאָפט מיטן גאַנצן האַרצן, אַז זיי וועלן אונדז באַשיצן פון די מערדער אויך אין דער צוקונפט.

בני נחום לובל: האחים אברהם־וולוול, יעקב ויהושע.
נחום לובעלס זין: אברהם־וועלוול, יעקב און יהושע.

ס׳האָט זיך אָנגעפאַנגען אַ נײַער אַרט לעבן אונטער דעם סאָוויעטישן רעזשים. דער האַנדל און מסחר זײַנען פולשטענדיק אָפּגעשטעלט געוואָרן. ייִדן האָבן זיך געמוזט „פּראָדוקטיוויזירן“, ס׳הייסט זיך אָנשליסן אָן פּאַכמענישע אַרטעלן. ווער ס׳איז ניט געווען קיין פּאַכמאַן, האָט זיך אָנגעשטויסן אויף שוועריקייטן אין באַקומען אַרבעט. מײַן ברודער אברהם־וועלוול, צום בײַשפּיל, וועלכער איז צוריק געקומען פון דער רוסישער געפענגעניש (הלוואי וואָלטן זיי אים ניט באַפרײַט, וואָלט ער אפשר איבערגעלעבט דעם קריג) האָט נישט געקאָנט באַקומען קיין אַרבעט, ווײַל ער איז פאַר דעם קריג געווען אַן עקספּעדיטאָר. נאָך שווערע באַמיאונגען האָט אים מײַן צווייטער ברודער יהושע, וועלכער האָט געאַרבעט אַלס שאָפער אין עטליכע שפּייז־מאַגאַזינען, אײַנגעאָרדנט אַלס וועכטער אין איינעם פון די מאַגאַזינען.

די ערשטע וואָכן האָב איך געאַרבעט בשותפות מיט שלום פּאַניטש און שלום מײַזנער בײַ שנײַדערײַ. מיר האָבן גענייט אָנצוגן פאַר די רוסישע אָפיצירן. זיי פלעגן קויפן צו פינף ביז צען אָנצוגן יעדער איינער. געלד האָבן זיי געהאַט גענוג. דאַן האָט זיך געשאַפן דער שנײַדער־אַרטעל. יעדער ווער ס׳איז אָנגענומען געוואָרן אַלס מיטגליד אין קאָאָפּעראַטיוו האָט געדאַרפט אַרײַנברענגען זײַן ניי־מאַשין. דער לייטער פון אַרטעל, מרדכי גאַרבאָוויטש, האָט מיר אָנגעמאַכט שוועריקייטן. ער האָט אויסגעפונען, אַז איך האָב די לעצטע יאָרן ניט געאַרבעט בײַם פאַך — הייסט עס אז איך בין אַ „בורזשוי“. ווער ס׳האָט נישט געאַרבעט, האָט נישט בלויז נישט געהאַט קיין פּרנסה, נאָר ס׳האָט אים אויך געדראָט די סכּנה פּראָלאַמירט צו ווערן אַלס „ניט נוצלעכער עלעמענט“. בין איך אַריבערגעפאָרן מיט מײַן פרוי קיין לאָמזשע, ווו ס׳האָבן געלעבט מײַנע שוויגער־עלטערן. דאָרט האָב איך זיך אָנגעשלאָסן אָן שנײַדער אַרטעל, וועלכער איז אײַנגעאָרדנט געוואָרן אין בנין פון דער לאָמזשער ישיבה.

אין אַרטעל האָט מען אויסגעאַרבעט מענער־קליידער, קאָלדרעס און פאַרשידענע טריקאָטאַזש פּראָדוקטן. מיר האָט מען צוגעטיילט צו דער שנײַדער־אָפּטיילונג. מען האָט געאַרבעט אין צוויי שיכטן, צו צען שעה אַן אַרבעטס־טאָג, זעקס טעג אין וואָך. אַמאָל פלעגט מען אויך דאַרפן אַרבעטן די זונטיק טעג, ווי אַ „געשענק“ פאַר דער מלוכה. די געהאַלטן זײַנען געווען מינימאַלע, ס׳האָט נישט געקלעקט אויף אַ דריטל פון פאַרברויך. אָבער יעדער איינער האָט נאָך די לאַנגע אַרבעטס־שעה׳ן געזוכט אַלס צוגאָב פּריוואַטע פאַרדינסט. געשטערט דעריין האָבן די אָפטע פאַרזאַמלונגען. אײַנגעאָרדנטע דורך דער פּאָליטישער פאַרוואַלטונג פון אַרטעל, אויף וועלכע מען האָט אונדז געלערנט די סאָוויעטישע „תורה“. אָבער ווי נישט איז האָט מען געמאַכט אַ לעבן און ביסלעכווײַז האָט מען זיך צוגעוווינט צו דער נײַער ווירקלעכקייט.

די דײַטשישע אָקופּאַציע

די נאַכט פון 21טן אויפן 22טן יוני 1941 האָב איך געאַרבעט מיט דער נאַכט־שיכט. פּלוצלונג האָבן זיך דערהערט באָמבע־אויפרײַסן. מיר זײַנען אַרויסגעלאָפן אויפן גאַס. דער פאַראַנטוואָרטלעכער פאַר דער נאַכט־שיכט, אַ סאָוויעטישער ייִד, האָט אונדז באַרואיקט און געזאָגט, אַז דאָס זײַנען לופט־מאַנעוורען און גערופן זיך צוריקזעצן צו דער אַרבעט.

מיר האָבן זיך צוריקגעזעצט בײַ אונדזערע ניי־מאַשינען און געוואָלט אָנפאַנגען אַרבעטן אויף דאָס נײַ. דאַן האָט די הויז אויפגעציטערט פון אַ נאָענט געפאַלענער באָמבע. ס׳האָט זיך דערהערט אַ קראַך פון אַ פאַלנדיקער הויז. מיר האָבן זיך אַלע צעלאָפן, אויך אונדזער פאַראַנטוואָרטלעכער. ייִדישע משפחות האָבן גענומען לויפן אין דער ריכטונג פון מזרח. געוואָלט אַנטלויפן וואָס ווײַטער פון דער אָנגרײַפנדער דײַטשישער אַרמיי. נאָך עטלעכע שעה לויפן האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די דײַטשן זײַנען אין פראָנט פון אונדז. ס׳איז ניט געווען וווהין צו לויפן. מיר האָבן זיך צוריקגעקערט צו אונדזערע הײַזער און געוואַרט אין שרעק אויפן אָנקומענדן מאָרגן.

צומאָרגנס האָבן מיר זיך דערוווּסט וועגן ערשטן קרבן אין אונדזער משפּחה. מײַן שוואָגער אֶלי זיסמאַן, מײַן שוועסטער ברײַנטשעס מאַן, איז אַנטלאָפן אויף אַ לאַסט־אויטאָ, מיט וועלכן ער האָט געאַרבעט פאַר די סאָוויעטן. אויפן וועג האָבן אים פאַרכאַפּט דײַטשישע סאָלדאַטן און דערשאָסן.

ס׳האָט זיך אָנגעפאַנגען דאָס געמאַטערט לעבן אונטער דער דײַטשישער אָקופּאַציע. די דײַטשן האָבן באַלד אָרגאַניזירט אַ פּוילישע מיליץ. די פּוילישע פּאָליציאַנטן האָבן אָנגעוויזן ווער ס׳איז אַ ייִד. מען האָט געכאַפּט אין די גאַסן ייִדן אויף צוואַנגס־אַרבעט, געראַבעוועט פון די הײַזער פאַרמעגן. ייִדן האָבן געאַרבעט אין דער ציגעלניע, אויף די שאָסייען בײַם האַקן שטיינער און אין דער אָרטיקער וואַטע־פאַבריק, וואָס האָט פאַר דעם קריג געהערט צו סעראַקי, וועלכן די סאָוויעטן האָבן פאַרשיקט קיין סיביר. מיט דער וואַטע־פאַבריק האָט פאַרוואַלטעט פאַר די סאָוויעטישע צײַטן אַ ייִדישער אינזשינער פון עסטרײַך מיטן נאָמען מאַרקאָוויטש. די דײַטשישע מאַכט האָט אים איבערגעלאָזט אויף זײַן פּאָסטן. מאַרקאָוויטש איז געווען אַ פעאיקער אינזשיניער, גערעדט אַ גוטן דײַטש און פאַרשטאַנען ווי אַזוי זיך צו באַגיין מיט די דײַטשן — יעדנפאַלס, אַזוי האָט עס אויסגעזען אין אָנפאַנג. ער האָט אַרויפגעבראַכט דעם געדאַנק, די פאַבריק זאָל אַריבערגיין אויף וואַליקעס־פּראָדוקציע פאַר דער אַרמיי, וועלכע איז שוין צו יענער צײַט אַרײַנגעדרונגען טיף אין רוסלאַנד.

די שטאָטישע קריגס־פאַרוואַלטונג האָט אָנגענומען זײַן פּראָיעקט. מען האָט פאַרברייטערט דעם אַרבעטס־פּאַרנעם פון דער פאַבריק. ס׳האָבן געאַרבעט 600 אַרבעטער אין צוויי שיכטן, פון זיי אַ העלפט ייִדן. איך האָב מאַרקאָוויטשן גוט געקאָנט. ער איז געווען אַ שכן פון מײַנע שוויגער־עלטערן. ער האָט מיר אײַנגעאָרדנט אויף אַרבעט אין דער פאַבריק. איך בין באַשטימט געוואָרן צום שנײַדער־וואַרשטאַט, ווו מיר האָבן געשטעפּט די וואַליקעס. דער שנײַדער־וואַרשטאַט איז געווען אין אַ באַזונדערן צימער. איך האָב ניט געהאַט איבער זיך קיין אויפזעער און געקאָנט רואיק אויספירן פּריוואַטע אַרבעטן פאַר באַקאַנטע דאָרף־פּויערים. פון די צוגאַב־אַרבעטן האָב איך אויסגעהאַלטן מײַן גאַנצע משפּחה, ווײַל די דײַטשן האָבן אונדז נישט געצאָלט פאַר דער אַרבעט. די פּויערים פלעגן מיר ברענגען פאַרשידענע פּראָדוקטן, ווי פּוטער, מילך און אייער. די פּראָדוקטן פלעג איך אַרײַנגנבענען אין געטאָ באַהאַלטן אונטער די בגדים. פלעשער מילך פלעג איך אַרײַנשטאָפּן אין די אַרבל און אייער פלעג איך אַרומבינדן אַרום די קני. די וווינונג פון מײַנע שוויגער־עלטערן איז פאַרבליבן אין געטאָ־קוואַרטאַל. מיט אונדז האָבן געלעבט נאָך זעקס משפּחות. די ענגשאַפט איז געווען גרויס, אָבער מ׳איז געווען צופרידן וואָס מען לאָזט דערווײַל צורו.

די ליקווידאַציע פון לאַמזשער געטאָ

אַזוי האָבן מיר געלעבט ביז נאָוועמבער 1942. דאַן זײַנען אָנגעקומען שרעקלעכע ידיעות פון אומעגעגנט. פון באַראַנאָוויטש און וואָלקאָוויסק זײַנען געקומען צולויפן עטליכע ייִדן און דערציילט, אַז דאָרט האָט מען אויסגעשאָסן די גאַנצע ייִדישע באַפעלקערונג. איינצלנע האָבן זיך געראַטעוועט און אַנטלאָפן אין די אַרומיקע וועלדער. פון קאָלנע זײַנען מיר געווען אָפּגעריסן. נישט געוווּסט וואָס דאָרט קומט פאָר, ביז איינעם אַ פּרימאָרגן האָבן זיך באַוויזן אין לאַמזשער געטאָ אַ פּאָר קאָלנער פרויען, דינה און שפּרינצע כלודניעוויטש, און דערציילט אַז דער גרויזאַמער גורל האָט געטראָפן אויך די קאָלנער ייִדן. ס'האָט זיך נישט געוואָלט גלויבן. מיר האָבן געדונגען אַ קריסט, באַצאָלט אים אַ סומע געלט, און געבעטן ער זאָל אַרויספאָרן קיין קאָלנע אויף אַ ראַווער און אונדז ברענגען ידיעות פון שטעטל. ער איז צוריקגעקומען מיט שווידערלעכע ידיעות. אין קאָלנע איז מער נישט פאַראַן קיין געטאָ. מען האָט אומגעבראַכט די ייִדן אויף אַ בעסטיאַלישן אופן. קינדער האָט מען אַרויסגעריסן פון מוטערס אָרעמס און צעשמעטערט אויף די ברוק־שטיינער.

ס'איז געקומען די ריי פון לאַמזשער געטאָ. איינעם אַ דינסטיק, די וואָך פון ראש־השנה, איז פאַרעפנטליכט געוואָרן אַ מעלדונג, אַז אַלע ייִדן מוזן זיך שטעלן אויפן גרינעם פּלאַץ. וועמען מען וועט כאַפּן אין געטאָ — וועט ער דערשאָסן ווערן אויפן אָרט. מערסטע געטאָ־אײַנוווינער האָבן זיך געשטעלט אין דער באַשטימטער שעה אויפן פּלאַץ. פון די פאַרזאַמלטע האָט מען אַרויסגעפירט אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג אַרום 1.500 פּערזאָן. מיט די אַרויס־געפירטע איז אַוועק מײַן שוואָער משה זבינאָוויטש, מײַנע פעטערס און נאָך אייניגע משפּחה־מיטגלידער. מײַן פרוי און איך האָבן זיך ניט געשטעלט אויפן גרינעם־פּלאַץ. מיר האָבן אַרומגעוואַנדערט יענעם טאָג אויסערן געטאָ. פאַרנאַכט האָבן מיר זיך צוריקגעקערט אַהיים. פאַרלויפיג זײַנען מיר לעבן געבליבן.

ס'האָבן זיך פאַרשפּרייט פאַרשידענע קלאַנגען וועגן גורל פון די אַרויסגעפירטע. צווישן אַנדערן האָט מען דערציילט, אַז זיי געפינען זיך אין אַן אַרבעטס־לאַגער נעבן פּרוזשאַנע. דער אינזשיניער מאַרקאָוויטש האָט מיר אַפילו צוגעזאָגט זיך צו באַמיען פון דאָרט אַרויס־באַקומען מײַן שוואָער. דערווײַל האָבן מיר צוגעגרייט פּעקלעך מיט וואַרימע זאַכן און עסנוואַרג אַריבערצושיקן אין כּלומרשטן אַרבעטס־לאַגער. גאָר שנעל האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די געשיכטע מיטן אַרבעטס־לאַגער איז בלויז אַ מיטל צו פאַרשלעפערן די געמיטן. מען האָט זיי אלעמען אויסגעשאָסן דעם זעלבן טרויעריקן דינסטיק ווען מען האָט זיי פון אונדז אַוועקגענומען.

אין אייניגע וואָכן אַרום האָט מען פאַרנומען קרוב צו 50 ייִדן פון דערבײַאיקע דערפער. מ'האָט זיי אַרײַנגעזעצט אין געסטאַפּאָ־קעלער אין לאַמזשע. די ייִדן איז געלונגען פון דאָרט צו אַנטלויפן, זיי זײַנען אָנגעקומען אין געטאָ און זיך אויסגעמישט מיט דער געטאָ־באַפעלקערונג. פון געסטאַפּאָ האָט מען געמאָלדן דעם יודן־ראַט, אַז זיי מוזן אַרויסגעבן די 50 אַרעסטירטע, און אויב נישט, וועט מען נעמען אויף זייער פּלאַץ 500 פּערזאָן. דער יודן־ראַט האָט באַפוילן די געטאָ־פּאָליציי צונויפצוקלײַבן 50 קאַליקעס, גייסטיק קראַנקע און עלנטע זקנים, כּדי זיי איבערצוגעבן אין די הענט פון געסטאַפּאָ אויפן פּלאַץ פון די פופציק אַנטלאָפענע געזונטע מענער און פרויען. ווען ס'האָט אויסגעפעלט צום צאָל, האָט

מען אויך פאַרכאַפּט סתם מענטשן אין די געטאָ געסלאַך, ביז ס׳איז פאַרפולט געוואָרן די קוואָטע.

ס׳איז אונדז קלאָר געוואָרן, אַז די טעג פון געטאָ זײַנען געציילטע. טאָג און נאַכט האָבן אונדז פאַרפאָלגט די שוידערלעכע ידיעות וועגן גורל פון די קאָלנע קינדער. „וואָס וועט זײַן מיטן קינד?״ — האָבן מיר אָן אויפהער געפרעגט, מײַן פרוי און איך, איינע דעם אנדערן. אונדזער קליין טעכטערל האָט נאָר וואָס אָנגעפאַנגען ריידן און זיך אַנטוויקלען. מען מוז דאָס קינד ראַטעווען פאַר יעדן פרײַז — האָבן מיר באַשלאָסן.

מײַנע שוויגער־עלטערן האָבן געהאַט פיל באַקאַנטע צווישן דער פוילישער באַפעלקערונג אין אומגעגנט. מײַן שווער איז געווען אַ מילנער, און פלעגט גוט באַהאַנדלען די פויערים, וועלכע פלעגן קומען צו אים מאָלן זייער קאָרן. מיר האָבן זיך פאַרבונדן מיט געוועזענע שכנים פון מײַן פרויס עלטערן, די פאַמיליע יאַרנוטקאָווסקי, און זיי געבעטן זיי זאָלן פון אונדז דאָס קינד צונעמען, צוזאָגנדיק זיי, אַז מיט דער צײַט וועלן מיר זיך באַמיען איר אײַנאָרדענען בײַ פויערים אויפן דאָרף. דערווײַל, האָבן מיר זיי געבעטן, זאָלן זיי איר לערנען ריידן פויליש און די קריסטלעכע תפילות. איין שבת נאָך מיטאָג, ניין טעג פאַר דער ליקווידאַציע פון לאָמושער געטאָ, איז יאַרנוטקאָווסקיס טאָכטער צוגעקומען נאָענט צום צוים פון געטאָ, און איבער די שטעכל־דראָטן האָבן מיר איר איבערגעגעבן אונדזער קליין טעכטערל.

אין פאַרלויף פון די קומענדע וואָך האָב איך געגעבן בײַ די קריסטן אין הויז, כדי העלפן צוצוגעוווינען דאָס קינד צו אירע באַשיצער. איך פלעג ליגן אין בעט מיטן קינד און קיין שלאָף איז ניט געקומען אויף מײַנע אויגן. אויך דאָס קינד איז געווען אומרויִק. כאָטש זי איז געווען אַזוי קליין, האָט זי געפילט, אַז עפּעס שוידערלעכס קומט דאָ פאָר.

ס׳איז אָנגעקומען דער טרויעריקער זונטיק, דער ערשטער נאָוועמבער 1942. געסטאַפּאָ־מערדער האָבן זיך אַרײַנגעריסן אין געטאָ און געטריבט אַלע וואָס ס׳איז זיי געקומען אונטער די הענט. אויך האָבן זיי געפאָדערט פון יודן־ראַט מען זאָל זיי צושטעלן דאָס גאַנצע גאָלד, דאָלאַרן, פוטערוואַרג, שטיוול, וואָס געפינען זיך בײַ די ייִדן פון געטאָ. די מיטגלידער פון יודן־ראַט זײַנען געפאָרן הין און צוריק פון געטאָ צו דער געסטאַפּאָ־קאָמענדאַטור. די פאַרצווייפלטע געטאָ אײַנוווינער זײַנען זיי נאָכגעגאַנגען און געפרעגט וואָס עס קומט פאָר. אָבער קיין ענטפער האָט מען פון זיי ניט באַקומען. וואַרשײַנלעך האָבן זיי אליין ניט געוווּסט וואָס די יידן צו ראַטן. ווער ס׳האָט נאָר געקאָנט און געהאַט מוט, האָט געזוכט אַ וועג צו אַנטלויפן.

אַרום 8 אָוונט בין איך אַרויס דורך די שטעכל־דראָטן פון געטאָ. כ׳בין געלאָפן אין דער ריכטונג פון וואַטע־פאַבריק. כ׳האָב געהאָפט, אַז מיט דער הילף פון אינזשיניער מאַרקאָוויטש וועל איך דאָרט געפינען אַ באַהעלטעניש פאַר מײַן פרוי און איר מוטער. לויפנדיק האָב איך דערהערט אַ שיסערײַ. געסטאַפּאָ־לײַט האָבן געכאַפּט אַן אַנטלאָפענעם ייִדן און אים אויפן פלאַץ דערשאָסן. כ׳האָב זיך באַהאַלטן אין די חורבות אויף דוואָרנע גאַס, דאָרט זײַנען געווען עטלעכע צעשטערטע הײַזער פון דער באָמבאַר־דירונג. ווען ס׳איז ווידער שטיל געוואָרן, האָב איך זיך געלאָזט ווײַטער אין דער ריכטונג פון פאַבריק. דערנענטערנדיק זיך צום פאַבריק האָב איך באַמערקט אויפן הויף עטלעכע געסטאַפּאָ־מיליציאַנטן. כ׳האָב זיך שנעל דערווײַטערט אין דער ריכטונג פון די פעלדער.

אַזוי האָב איך אַרומגעוואַנדערט עטלעכע שעה. צום סוף האָב איך באַשלאָסן גיין איבער־נעכטיקן אין הויז פון די קריסטן, בײַ וועלכע ס׳האָט זיך געפונען מײַן טעכטערל. איך האָב זיי געזאָגט, אַז כ׳האָב ביז שפּעט געאַרבעט אין דער פאַבריק און וויל ניט גיין בײַנאַכט אין געטאָ. דאָס קינד האָט זיך אויפגעכאַפּט און צוגעפאַלן צו מיר מיט אַ געוויין. זי האָט מיך געהאַלטן פעסט אַרומגענומען די גאַנצע נאַכט. פאַרטאָג האָב איך זיך געפּרוּווט באַפרײַען פון אירע קליינע אָרעמס און אַרויסשאַרן אומבאַמערקט פון הויז. אָבער דאָס קינד האָט זיך אויפגעוועקט און אָנגעפאַנגען ווידער וויינען. די קריסטין האָט איר מיט כּוח אָוועקגעריסן פון מיר און כאַרמאַכט דאָס מײַלעכל מיט דער האַנט. מיט אַ צעבראָכן האַרץ בין איך אַרויס פון הויז און גענומען גיין אין ריכטונג פון פאַבריק. אויפן וועג האָב איך געטראָפן צוויי לאָמזשער מיידלעך. זיי האָבן מיר דערציילט, אַז דער געטאָ איז אַרומגערינגלט מיט געסטאַפּאָ מיליץ, ליטווינער און אוקראַינער. פּלוצלונג האָבן זיך ביידע מיידלעך אָפּגעריסן פון פּלאַץ און גענומען לויפן אויף צוריק. איך האָב זיך אומגעקוקט און דערזען דרײַ געסטאַפּאָווצעס און אַ פּוילישער מיליצאַנט דערנענטערן זיך צו אונדז אויף ראָווערס. בין איך געבליבן שטיין אויפן פּלאַץ און איך האָב זיי קאַלטבלוטיק באַגריסט. זעענדיק מײַן רואיקייט האָבן זיי מיר אָנגענומען פאַר אַ קריסט און זיך אַ יאָג געטאָן נאָך די לויפנדע מיידלעך. שפּעטער האָב איך זיך דערוווסט, אַז מען האָט זיי געכאַפּט און אַרײַנגעפירט אין געטאָ.

כ׳בין אַרײַן אין פאַבריק. געטראָפן דעם אינזשיניער און אים געפרעגט וואָס ראָט ער מיר צו טאָן. ער האָט געזאָגט, אַז לויט זײַן מיינונג וועט מען די אַרבעטער פון פאַבריק, און פון אַנדערע „נוצלעכע״ אַרבעטס־פּלעצער איבערלאָזן אין לאָמזשע. דערווײַל האָט ער מיר געראָטן זיך ניט אַרומצודרייען איבערן פאַבריק און איבערוואַרטן דעם טאָג אין צימער פון שנײַדער וואַרשטאַט.

אין אַ פּאָר שעה שפּעטער האָט מיך גערופן דער דירעקטאָר פון פאַבריק. ער האָט מיר געזאָגט איך זאָל גיין צוריק אין געטאָ, ווײַל, ס׳קומט דאָרט פאָר אַ רעגיסטראַציע פון אַלע „נוצלעכע״ אַרבעטער. נאָך דעם ווי כ׳וועל זיך רעגיסטרירן, וועל איך קענען צוריקקומען צו דער אַרבעט. דער אינזשיניער איז בײַגעווען בײַם געשפּרעך. ווען דער פאַרוואַלטער איז אַרויס פון צימער האָב איך אים געפרעגט וואָס איז זײַן מיינונג. ער האָט מיר געזאָגט, אַז בעסער וואָלט געווען ווען כ׳וואָלט געקאָנט זיך ווי נישט איז אויסבאַהאַלטן און נישט גיין צוריק אין געטאָ.

הינטערן פאַבריק איז געווען אַ גרויסער פּלאַץ, אויף וועלכן עס זײַנען געווען אָנגעוואָרפן ליידיקע פעסער פון סמאָלע. איך האָב זיך אַרײַנגעשאַרט אין איינע פון די פעסער. צונויפ־געדרייט אין דרײַען בין איך אַזוי איבערגעזעסן ביז צוויי בײַטאָג. דאַן האָב איך דערהערט אַ גערויש פון אַ פור און אַ קלאַפּערײַ פון ליידיקע פעסער. גראָד דעם טאָג האָט דער פאַרוואַלטער פון פאַבריק פאַראָרדנט אָפּצורוימען דעם פּלאַץ פון די ליידיקע פעסער, וואָס האָבן זיך דאָרט אַרומגעוואַלגערט לאַנגע מאָנאַטן. דער פּוילישער פורמאַן איז צוגעקומען צו מײַן פאַס און איר אויפגעהויבן פון אָרט. דער דערשטוינטער פורמאַן האָט זיך איבער־געצלמנט. ער האָט מיך דערקענט און פאַרשטאַנען וואָס דאָ קומט פאָר. כ׳האָב אים געבעטן ער זאָל נישט רירן די פאַס פון פּלאַץ. ער האָט אָבער געוואָרנט, אַז ס׳איז געפערליך דאָ צו פאַרבלײַבן, ווײַל געסטאַפּאָ־מיליץ זוכט פאַרבאַהאַלטענע יידן אין פאַבריק און האָט

שוין אייניגע געכאַפּט. דערווײַל האָט ער אָנגעפּילט זײַן פור מיט ליידיקע פּעסער און איז אוועקגעפאָרן. כ׳האָב צו אים קיין צוטרוי נישט געהאַט, כאָטש ער האָט מיר צוגעזאָגט מיך נישט אַרויסצוגעבן. ווי נאָר די פור האָט זיך דערווײַטערט, בין איך אַרויס פון מײַן באַהעלטעניש, אַריבערגעקלעטערט דעם פּלויט און אַוועקגעלאָפן אין פעלד אַרײַן. דאָס איז געווען אַ פעלד פון טאָרף. איך בין אַרײַנגעשפּרונגען אין איינע פון די טאָרף גריבער און איבערגעזעסן דאָרט ביז ס׳איז געוואָרן פינצטער. בײַנאַכט האָב איך זיך ווידער דורכגעשלײַערט איבערן פּאַרקאַן אין אַריין אין שטח פון פאַבריק. איך בין צו צום הויז ווו ס׳האָט געלעבט דער אינזשיניער. כ׳האָב דערהערט אומבאַקאַנטע שטימען ריידנדיק דײַטש. בין איך שוין אין הויז נישט אַרײַן, נאָר אַרויף אין מיין אַרבעטס־צימער און זיך דאָרט פאַרשפּאַרט. זײַענדיק שרעקלעך מיד, בין איך געפאַלן אויפן פּאָדלאָגע און אײַנגעשלאָפן. אַ גערויש פון אַ מאָטאָר האָט מיך אויפגעוועקט. כ׳האָב אַרויסגעקוקט דורכן פענצטער און דערזען אויפן הויף אַ געסטאַפּאָ־אויטאָ. אַרום זײַנען געשטאַנען פּוילישע אַרבעטער. פון זייערע צופרידענע פּנימער האָב איך פאַרשטאַנען, אַז דאָס גייט מען אַרויספירן דעם אינזשיניער מיט זיין פרוי. אַזוי איז עס טאַקע געווען. כ׳האָב פאַרלוירן מײַן לעצטע האָפנונג. אויב מען פירט אַרויס דעם אינזשיניער, הייסט עס, אַז מער וועלן קיין ייִדן אין פאַבריק נישט אַרבעטן.

אין אַ קורצע ווײַלע אַרום האָב איך דערהערט ווי מען שליסט אויף די דערבײַאיקע צימערן. אָט האָט מען שוין אויפגעשלאָסן דעם רימער־וואַרשטאַט און באַלד קומט מען צו דער טיר פון מײַן צימער. דער שליסל פון שנײַדער־וואַרשטאַט איז געווען בײַ מיר. איך האָב זיך געהאַט פאַרשלאָסן פון אינעווייניק. איך הער שטימען אויף פּויליש. זיי זוכן אין בונד־שליסלען אַ פּאַסיקן שליסל צום צימער, אָבער געפינען נישט. דערווײַל מאַכן זיי אויף דעם שוסטער־וואַרשטאַט, וועלכער איז אַ טיר ווײַטער, און באַשליסן צווישן זיך אויפצוברעכן שפּעטער די טיר פון מײַן צימער. איך האָב זיך געגרייט צו שפּרינגען דורכן פענצטער. אָבער דערווײַל איז שטיל געוואָרן. לאַנג האָבן זיך געצויגן די שעה׳ען. אין פאַבריק האָט זיך גערודלט. כ׳האָב געהערט ווי דער דײַטשישער פאַרוואַלטער גיט איבער פאַראָדענונגען די נײַע פּוילישע פאַראַנטוואָרטלעכע פאַר די וואַרשטאַטן. צו מײַן פאַרווונדערונג איז מען נישט צוגעקומען צו דער טיר פון שנײַדער־וואַרשטאַט. ס׳איז צוגעפאַלן די נאַכט, אַ שטילקייט האָט באַפאַלן די פאַבריק. בלויז אין וואַך־צימער האָט געברענט ליכט. פאָרזיכטיק האָב איך אויפגעשלאָסן די טיר פון צימער. כ׳האָב זיך דורכגעשאַרט דורכן קאָרידאָר. אָבער כדי אַראָפּצוגיין פון די טרעפּ האָב איך געדאַרפט דורכגיין פאַרבײַ דעם באַלויכטענעם וואַך־צימער. כ׳האָב געפונען אַ שטיקל אײַזן און אַ וואָרף געטאָן פון אויבן אויפן לאָמפּ. ס׳איז געוואָרן פינצטער. איבערגעוואַרט אַ פּאָר מינוט און שנעל זיך דורכגעשלײַערט פון קאָרידאָר אויפן הויף. אַריבערגעקלעטערט דעם פּאַרקן און זיך געלאָזט לויפן אין ריכטונג פון שטאָט.

איך בין אָנגעקומען צו דעם הויז ווו מײַן קינד האָט זיך געפונען. אַרויף אויף די שטיגן און זיך אָפּגעהאַלטן בײַ דער טיר. כ׳האָב דערהערט שטימען פון פרעמדע מענטשן. דאָרט זײַנען געווען געסט. די פאַמיליע יאַרנוטקאָווסקי האָט געלעבט אין אַ בוידעם־וווינונג. קעגן איבער איז געווען דער בוידעם. בין איך אַרויף אויפן בוידעם און געוואַרט ביז די געסט וועלן אַוועקגיין. פּלוצלונג עפנט זיך די טיר פון בוידעם און ס׳גייט אַריין די ייִנגערע

טאָכטער פון די יאַרנוטקאָווסקעס. זי איז געקומען אָנקאָרמענען אירע קראַליקלעך, וועלכע זי האָט געהאָדעוועט אויפן בוידעם. דאָס מיידל האָט זיך דערשראָקן דערזעענדיק מיר און געוואָלט אָנפאַנגען שרײַען. איך האָב אַרויפגעלייגט מײַן האַנט אויף איר מויל און איר אויפגעקלערט, אַז מען דאַרף זײַן פּאָרזיכטיק, ס'זײַנען פאַראַן פרעמדע מענטשן אין הויז, און זיי טאָרן בשום אופן נישט וויסן, אַז איך געפין זיך דאָ. זי האָט צוגעשאָקלט מיטן קאָפּ און מיר צוגעזאָגט צו־וויסן געבן ווען די געסט וועלן אַוועקגיין.

ווען איך בין ענדלעך אַרײַן אין וווינונג, האָב איך זיך דערוווּסט פון מײַנע פרײַנד, אַז מען האָט דעם טאָג אַרויסגעפירט די ייִדן פון געטאָ אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג. זיי האָבן מיר געגעבן צום עסן, און כאָטש כ'האָב שוין צוויי טעג קיין זאַך ניט געהאַט אין מויל, האָב איך נישט געקענט אַראָפּשלינגען קיין ביסן. מײַנע געדאַנקען האָבן געוואַנדערט צום אויסגעליידיקטן געטאָ, די פּאַריאָגטע ייִדן, און אפשר שוין אויסגעמאָרדעטע, בתוכם מײַן פרוי און איר מוטער.

איך האָב איבערגעגעבן מײַן קינדס באַשיצער אַן אַדרעס פון מײַן משפּחה אין אַמעריקע און זיי אָנגעזאָגט, אַז אויב דאָס קינד וועט איבערלעבן דעם קריג, זאָלן זיי זיך פאַרבינדן מיט מײַנע קרובים. זיי וועלן זיי פאַר אַלעס אָפּצאָלן און צונעמען דאָס קינד צו זיך. איך האָב זיי געדאַנקט און מיט טרערן אין די אויגן געבעטן זיי זאָלן אויפפּאַסן און אויסהיטן מײַן קליין טעכטערל, עס זאָל בלײַבן אַ זכר פון דער משפּחה — גאָט און גוטע מענטשן וועלן זיי פאַר אַלעס אָפּצאָלן.

ווען כ'האָב גענומען גיין צו דער טיר, האָט זיך אָפּגערופן די פרוי יאַרנוטקאָווסקי: „וווּהין וועסטו גיין?"

כ'האָב איר געענטפערט, אַז ס'איז מיר גלײַכגילטיק, פריער צו שפּעטער וועט מען מיך פאַרכאַפּן. וועל איך גיין אין אויסגעליידיקטן געטאָ, אפשר האָט זיך מײַן פרוי ווו באַהאַלטן. זיי האָבן געזאָגט, אַז דאָס איז אַן אומזין און גענומען מיר אײַנריידן, איך זאָל איבערוואַרטן די נאַכט. דאַן האָבן זיי זיך באַטראַכט, אַז אייגנטלעך האָבן זיי אַ באַהעלטעניש אויפן בוידעם. דאָרט האָבן זיך אויסבאַהאַלטן די נעכט זייערע עלטערע קינדער, ווײַל די דײַטשן פלעגן כאַפּן יונגע פּאָליאַקן אויף אַרבעט און אָפּשיקן קיין דײַטשלאַנד. מיט עטלעכע וואָכן צוריק האָט מען פאַרכאַפּט אַ גרופּע יונגע בחורים און מיידלעך אַ זונטיק בשעת דער תּפֿילה, צווישן זיי זײַנען געווען אויך זייערע זין. יעצט איז די באַהעלטעניש פרײַ, און זיי וועלן מיך דאָרט אויסבאַהאַלטן אַ געוויסע צײַט. די טײַערע גוטהאַרציקע פרוי יאַרנוט־קאָווסקי האָט מיר גענומען אײַנריידן איך זאָל באַשטיין אויפן פּלאַן.

„דער קריג וועט זיך אינגיכן ענדיקן," האָט זי געזאָגט, „די דײַטשן האָבן דאָך שוין אויסגעהאַרגעט אַלע ייִדן, צו וואָס זאָלן זיי ווײַטער קעמפן מיט רוסלאַנד?"

אין האַרצן האָב איך מיר געטראַכט, ווי ווײַט ס'איז אַרײַנגעדרונגען די גיפט פון דער דײַטשישער פּראָפּאַגאַנדע, אַז אפילו די ערלעכע גוטהאַרציקע מענטשן גלויבן אַז דער קריג איז אייגנטלעך אויסגעבראָכן צוליב די ייִדן.

מיר געפינען אַ באַהעלטעניש

כ'האָב זיך געלאָזט אײַנריידן און אַרײַן אין דער באַהעלטעניש, האָפנדיק, אַז אפשר וועל איך עפּעס הערן פון מײַן פרוי. ווײַל אויב ס'איז איר געלונגען צו אַנטלויפן, און אַזוי

האָבן מיר אויך געהאַט אָפּגערעדט צווישן זיך, ווי באַלד זי וועט זען אַז די לאַגע איז הילפסלאָז, וועט זי זוכן אַ וועג אַרויסצוגיין פונעם געטאָ און זיך שטעלן אין פאַרבינדונג מיט אונדזער קינדס באַשיצער.

ליגנדיק אין דער באַהעלטעניש האָב איך זיך באַטראַכט, אַז אייגנטלעך האָב איך נישט מיט וואָס אָפּצוצאָלן מײַנע באַשיצער פאַרן עסן וואָס זיי גיבן מיר, שוין נישט ריידנדיק פון דער ריזיקאָ וואָס זיי האָבן אונטערגענומען אויסבאַהאַלטנדיק מיר און מײַן קינד. דאָס גאַנצע געלט איז געבליבן בײַ מײַן פרוי, אײַנגענייט אין אירע קליידער. אין מײַן וואַרשטאַט אין וואַטע־פאַבריק האָב איך געהאַט באַהאַלטן אַ פּעקל ווערטפולע זאַכן, פעלץ־מאַנטלען, שטיוול און פּוכענע דעקעס. כ׳האָב וועגן דעם דערציילט די יאַרנוטקאָווסקעס און פאָר־געלייגט מען זאָל זיך באַמיען עס פון דאָרט אַרויסצונעמען. איינער פון די וועכטער, יאַשעק שטשעטשינסקי, איז געווען אַ חבר פון זייערע קינדער. אויך איך האָב זיך געהאַט מיט אים באַפרײַנדעט אַרבעטנדיק די נאַכט־שיכטן אין פאַבריק. דער שליסל פון צימער איז נאָך אַלץ געווען בײַ מיר. כ׳האָב זיי פאָרגעלייגט זיי זאָלן מיר צוזאַמענטרעפן מיט יאַשעק׳ן.

די טרעפונג איז פאָרגעקומען בײַ זיי אין הויז. כ׳האָב שוין געהאַט צוגעגרייט אַ תרוץ פון וואַנען איך בין אַהער געקומען. כ׳האָב אים דערציילט, אַז איך געפין זיך אין די דערבײַאיקע וועלדער מיט אַ גרופּע פּאַרטיזאַנער. מען האָט מיך געשיקט אין שטאָט אַרײַן אײַנצוקויפן געווער. ס׳האָט מיר באַגלייט אַ באַוואָפנטע גרופּע, צווישן זיי געוועזענע רוסישע געפאַנגענע פּאָליאַקן, ווי אויך דעסאַנטן, וועלכע מען האָט אַראָפּגעלאָזן הינטער דער פראָנט־ליניע. אַזוי ווי ס׳פעלט אונדז געלט צו קויפן געווער, וויל איך ער זאָל אַרויסבאַקומען מײַנע זאַכן פון פאַבריק: אַ טייל פון די זאַכן וועט אָפּקויפן יאַרנוטקאָווסקי, אַ טייל וועל איך אים אָפּגעבן פאַר זײַן מי, און אַ טייל וועל איך מיטנעמען מיט זיך אין וואַלד. דאַן האָב איך צוגעגעבן, אַז אויב ס׳וועט מיר געשען וואָס ניט איז שלעכט, וועלן מײַנע חברים־פּאַרטיזאַנער וויסן פון וועמען זיך אָפּצורעכענען.

די זעלבע נאַכט, זײַענדיק אויף דער וואַך אין וואַטע־פאַבריק, האָט יאַשעק שטשעטשינסקי אַרויסגענומען מײַנע אַלע זאַכן און דאָס מערסטע אָפּגעבראַכט צומאָרגנס פרי צו די יאַרנוטקאָווסקעס. פאַרשטייט זיך, אַז ער האָט פאַר זיך גענומען מער ווי כ׳האָב אים באַשטימט. פאַר זיך האָב איך בלויז גענומען די פּוכענע דעקעס, זיי זאָלן מיר שיצן פון קעלט אין מײַן באַהעלטעניש. דאָס איבעריקע האָב איך אַוועקגעגעבן מײַנע באַשיצער.

ס׳איז פאַרבײַ אַ וואָך זײַט איך בין געלעגן פאַרבאַהאַלטן אויפן בוידעם. כ׳האָב שוין כמעט פאַרלאָרן יעדע האָפנונג צו הערן וואָס עס איז פון מײַן פרוי. איין נאַכט, ווען איך בין אַרײַן זיך אָנוואַרעמען אין הויז, האָבן מיר מײַנע באַשיצער אויפגענומען מיט פריידיקע ידיעות. דעם טאָג האָט זיי באַזוכט אַ געוויסע קריסטין מיטן נאָמען קאָזלאָווסקאַ. זי האָט זיי געזאָגט, אַז זי קומט אין נאָמען פון מײַן פרוי און איר מוטער, וועלכע באַהאַלטן זיך אויס בײַ איר, און זי וויל וויסן צו דאָס קינד איז אין אָרדנונג. אויס פאָרזיכטיקייט האָט זי זיי נישט דערציילט פון וועלכן דאָרף זי קומט. אויך די יאַרנוטקאָווסקעס האָבן איר פאָרלויפיק נישט דערציילט וועגן מיר. אַ גליקלעכער בין איך צוריקגעגאַנגען אין דער באַהעלטעניש, בעטנדיק מײַנע באַשיצער, אַז ווען די פרוי קאָזלאָווסקי וועט קומען אַ צווייטן מאָל, זאָלן זיי איר אַרײַנפירן צו מיר אין באַהעלטעניש, ווײַל מען קאָן זיך אויף

איר פֿאַרלאָזן. איך האָב די משפּחה גוט געקענט. מײַנע שוויגער־עלטערן האָבן זיי פֿיל געהאָלפֿן פֿאַר די סאָוויעטישע צײַטן, און אויס דאַנקבאַרקייט פֿלעגן זיי אונדז ברענגען שפּײַז־פּראָדוקטן אין דער צײַט ווען מיר זענען געווען פֿאַרשפּאַרט אין געטאָ.

דערווײַל האָב איך זיך אויך דערוווּסט, אַז מערסטע לאָמזשער ייִדן זײַנען אַריבערגעפֿירט געוואָרן קיין זעמבראָווע. מען האָט זיי אײַנגעקוואַרטירט אין אָרטיקע קאָשאַרן און געשאַפֿן אַ מין אַרבעטס־לאַגער.

צוויי וואָכן שפּעטער איז די פֿרוי קאָזלאָווסקי ווידער געקומען. ווי אָפּגערעדט האָט מען איר אַרײַנגעפֿירט צו מיר אין באַהעלטעניש. זי האָט זיך שטאַרק דערפֿרייט דערזעענדיק מיך אַ לעבעדיקן.

„אויב דו געפֿינסט זיך דאָ, מוזטו אויך אַריבערנעמען דײַן פֿרוי צו זיך," האָט זי געזאָגט. „בײַ אונדז איז די לאַגע געפֿערלעך; אין דאָרף רעדט מען, אַז איך באַהאַלט אויס ייִדן."

דאַן האָט זי מיר אויך דערציילט, אַז זיי זײַנען געווען געצוווּנגען אַריבערצושיקן מײַן שוויגער קיין זעמבראָווע. זי האָט גענומען לײַדן פֿון די אויגן און געהאַט שרעקלעכע יסורים. מען האָט זי געמוזט געבן מעדיצינישע הילף. און אַזוי ווי אין זעמבראָווע געפֿינט זיך דער קאַלנער דאָקטאָר קאָסאָוויטש, האָט מײַן פֿרוי באַשלאָסן איר דאָרט אַריבערצושיקן מיט אַ פֿויער וועלכער האָט געפֿירט טאָרף. דרײַ מאָנאַטן שפּעטער האָט מען ליקווידירט דעם לאַגער אין זעמבראָווע, די ייִדן האָט מען אומגעבראַכט אין אוישוויץ.

די פֿרוי קאָזלאָווסקי האָט זיך לאַנג נישט פֿאַרהאַלטן בײַ מיר. זי האָט זיך געאײַלט צוריקצוגיין אין דאָרף אַרײַן, כּדי מײַן פֿרוי זאָל נאָך די זעלבע נאַכט קענען אַריבערקומען קיין לאָמזשע. איך האָב מיט אומגעדולד געציילט די שעה׳ען. און ווען די נאַכט איז צוגעפֿאַלן, האָט יעדער שאָרך מיך אויפֿגעשפּרונגען פֿון פּלאַץ, מיינענדיק אַז דאָס קומט מײַן פֿרוי. ענדלעך האָט זיך דערהערט אַ שטילער קלאַפּ אין ברעט וואָס האָט צוגעדעקט מײַן באַהעלטעניש. איך האָב אָפּגעשאַרט די ברעט און דערזען מײַן פֿרוי — אַ מידע, דערשלאָגענע, אָבער אַ לעבעדיקע. מיר זײַנען ווידער געווען צוזאַמען.

אונדזער לעבן אין באַהעלטעניש

עס זײַנען פֿאַרבײַ דרײַ מאָנאַטן און קיין סוף צו אונדזערע לײַדן האָט זיך נישט געזען. די טעג פֿלעגן מיר ליגן אײַנגעקאָרטשעטע אין אונדזער באַהעלטעניש, די געהירן אָנגעשפּיצט אויף יעדן שאָרך פֿון דרויסן, פֿאַרגליווערטע פֿון קעלט און אומבאַוועגלעכקייט. נאָך האַלב־נאַכט פֿלעגן מיר זיך אַרײַנגנבענען שטילערהייט אין הויז אַרײַן, כאַפּן אַ בליק אויפֿן שלאָפֿנדן קינד, זיך דערוואַרעמען און פֿאַרטאָג צוריק אַרײַן אין באַהעלטעניש.

פֿאַר דער צײַט איז מײַן פֿרוי אַרויסגעגאַנגען עטלעכע מאָל אין שטאָט. זי האָט אויסגעביטן בײַ אַ באַקאַנטן קריסט וואַלוטע אויף היגע מטבע, כּדי מיר זאָלן קענען באַצאָלן אונדזערע באַשיצער פֿאַר די שפּײַז. כאָטש די יאַרנוטקאָווסקעס האָבן זיך באַגאַנגען מיט אונדז זייער אָנשטענדיק, געשטעלט זייער לעבן אין געפֿאַר כּדי אונדז צו ראַטעווען, האָבן מיר מורא געהאַט זיי צופֿיל שטעלן אין נסיון: זיי אויסזאָגן אַז מיר האָבן בײַ זיך גאָלד און דאָלאַרן. האָט זיי מײַן פֿרוי דערציילט, אַז זי וועט פּרובירן אויפֿמאָנען חובות בײַ די קונדן פֿון איר פֿאָטער, כּדי מיר זאָלן האָבן מיט וואָס זיי אָפּצאָלן, ווייניקסטנס פֿאַר די הוצאות

וואָס זיי האָבן אויף אונדז. דאָס ערשטע מאָל, ווען זי איז אַרויס אין שטאָט, האָט זי אויסגעביטן הונדערט דאָלער און געגעבן זיי אַ טייל פונעם געלט. דאַן האָבן מיר זיי געזאָגט, אַז זי וועט פּרובירן אויפמאָנען נאָך חובות. זי איז אַרויס אַ צווייטן מאָל, זיך אַרומגעדרייט אַ פּאָר שעה אין די פעלדער און צוריקומענדיק דערלאַנגט זיי דאָס רעשט געלט.

איין נאַכט, ווען מיר זײַנען ווי געוויינלעך אַריין אין הויז שפּעט בײַנאַכט, האָבן מיר געפונען די פרוי יאַרנוטקאָווסקי וואַך. זי האָט אונדז אויפגענומען אַ פאַרזאָרגטע. „די שכנים ריידן, אַז מיר באַהאַלטן אויס יידן," האָט זי געזאָגט מיט שרעק. זי האָט אונדז פאָרגעלייגט מיר זאָלן אַריבערגיין אויף אַ געוויסע צײַט אין אַ צווייטן פּלאַץ, דאָס קינד וועט זי אַריבערפירן צו אירע אַ קוזינע אין דאָרף בראַנאָווא. מיר האָבן באַשטאַנען אויף דעם זי זאָל אַריבערשיקן דאָס קינד אין דאָרף. אָבער וווהין זאָלן מיר גיין? דערווײַל האָט זיך אויפגעוועקט דער מאַן. צוזאַמען האָבן מיר גענומען קלערן וועגן אַן אויסוועג. איך האָב פאָרגעלייגט ער זאָל אויסגראָבן אַ גרוב אין פעלד, אַרײַנטאָן דאָרט שטרוי, צוגרייטן אַ זאַפּאַס פון טרוקענע אַרבעס, און מיר וועלן דאָרט איבערזיצן ביז סוף ווינטער. טרינקען וועלן מיר צוגאנגענעם שניי. די גוטהאַרציקע מענטשן האָבן דערפון נישט געוואָלט הערן. „אַ לעבעדיקער מענטש קען נישט לעבן אין קיין גרוב," האָבן זיי געזאָגט.

צום סוף האָט מען באַשלאָסן, אַז זיי וועלן צוגרייטן אַ באַהעלטעניש אויפן צווייטן זײַט בוידעם, וואָס האָט נישט קיין פאַרבינדונג מיט זייער וווינונג. צוקומען וועלן זיי קענען צו אונדז נאָר דורכן דאַך, און אין פאַל ווען מען וועט אונדז אַנטדעקן, וועלן זיי זיך קענען אָפּשאָקלען פון אונדז.

אונדזער נײַע באַהעלטעניש איז געווען פולשטענדיק פאַרמאַסקירט, אָן אַ מעגלעכקייט אַרויסצוגיין. בלויז צוויי דאַכוווקעס האָט מען געקענט רירן פון פּלאַץ. דורך דער עפענונג פלעגן אונדז אונדזערע באַשיצער דערלאַנגען שפּײַז און וואַסער. די פאַרבינדונג מיט זיי איז געווען שריפטלעך, ווײַל דער רוים וווּ מיר האָבן זיך געפונען איז געווען צו נידעריק מיר זאָלן זיך קענען אויפשטעלן אויף די פיס. טאָג־ליכט איז צו אונדז דערגאַנגען דורך אַ שמאָלן שפּאַלט צווישן די צוויי באַוועגלעכע דאכוווקעס. דער שפּאַלט איז געווען גענוג ברייט ס׳זאָל אַרײַנווייען דורך אים שניי און רעגן, אָבער ליכט האָט ער אונדז פאַרשאַפן ווייניק. אין די עטליכע ליכטיקע שעה׳ען פון מעת־לעת פלעגן מיר זיך באַשעפטיקן מיט שרײַבן אַ טאָג־בוך און לייענען די דײַטשישע צײַטונגען אין וועלכע די יאַרנוטקאָווסקעס פלעגן אײַנוויקלען דאָס עסן. אָפט פלעגט טרעפן, אַז אונדזערע באַשיצער האָבן נישט געהאַט די מעגלעכקייט צוצוקומען צו אונדז. דאַן פלעגן מיר פאַרבלייבן לאַנגע טעג אָן עסן. פון קעלט און צוקילונג האָבן אונדז געראַטעוועט די צוויי פּוכענע קאָלדערס און דער זאַפּאַס פון שנאַפּס וואָס איז שטענדיק געווען אין באַהעלטעניש. אויך האָבן געזאָרגט אונדזערע פרײַנד מיר זאָלן האָבן גענוג שרײַבפּאַפּיר און בלײַ־פעדערס, אַז מיר זאָלן כאָטש אַ פּאָר שעה אין טאָג האָבן מיט וואָס זיך צו באַשעפטיקן. פון צײַט צו צײַט פלעגן זיי אונדז אַרײַנוואַרפן אין באַהעלטעניש אַ מאַפּע, אויף וועלכער ס׳איז געווען פאַרצייכנט דער פאָרשריט פון דער סאָוויעטישער אַרמיי. איינמאָל האָבן זיי אונדז איבערגעגעבן אַ פלוג־בלעטל געדרוקט אין רוסיש און פויליש, וואָס סאָוויעטישע אַעראָפּלאַנען האָבן געוואָר־פן אויף די אָקופּירטע געביטן צו דערמוטיקן די ציווילע באַפעלקערונג. די נײַעס פון די

פראָנטן און דאָס פלוג־בלעטל האָבן אין אונדז אויפגעוועקט אַ האָפנונג, אַז אפשר וועלן מיר דערלעבן ווען ס׳איז אַרויסגיין לעבעדיקע פון אונדזער קבר אויפן בוידעם.

דערווײַל האָבן זיך געצויגן די מאָנאַטן ענדלאָז. עס זײַנען געווען טעג ווען מיר זײַנען אַרײַנגעפאַלן אין האָפנונגסלאָזע אַפּאַטיע. אָבער אַ גרוס פון קינד אָדער אַ זונען־שטראַל דורכן שפּאַלט אין דאַך פלעגן אונדז פון דאָס־נײַ אויפוועקן צום לעבן. מיט דער צײַט האָבן מיר אויך אויסגעבויערט אַ שמאָל שפּעלטל אין וואַנט. דורך דאָרט האָבן מיר געזען די פעלדער. ס׳איז געווען פרילינג. פאַסטעכער האָבן געפּיטערט שאָף. פויגל האָבן געצוויטשערט אויפן דאַך און ס׳האָט זיך אַזוי שטאַרק געוואָלט אַרויס אויף גאָטס וועלט...

צײַטנווײַז זײַנען צו אונדז דערגאַנגען אויך אַנדערע קלאַנגען. מיר האָבן געהערט די שכנים אונטער אונדז ריידנדיק וועגן געכאַפּטע ייִדן אין געגנט, ווי מען האָט פון זיי געשניטן שטיקער ביז זיי זײַנען אויסגעגאַנגען אין די הענט פון זייערע פּײַניקער. אַמאָל האָבן מיר אויך געהערט דערמאָנענדיק אונדזער נאָמען, אַז דעם מילנערס טאָכטער מיט איר מאַן באַהאַלטן זיך ערגעץ נאָענט.

מיר האָבן וועגן דעם צוויסן געגעבן די יאַרנוטקאָווסקעס. זיי האָבן אונדז געענטפערט אין אַ בריוול, אַז מען רעדט טאַקע וועגן דעם צווישן די שכנים. די מוטער פון שייגעץ, וועלכער האָט געהאַט אַרויסגענומען מײַנע זאַכן פון וואַטע־פאַבריק, האָט דערציילט שכנים פון גאַס, אַז מען האָט אונדז געזען פאַרקויפנדיק ווערטפולע זאַכן.

איינעם אַ שבת אָוונט איז פאָרגעקומען אַ רעוויזיע. דײַטשישע און פּוילישע מיליציאַנטן האָבן געזוכט אין די דערבײַיאיקע הײַזער. ספּעציעל האָבן זיי געזוכט אין געבײַדע פון מיל, וואָס האָט געהערט צו מײַן פרויס עלטערן, און איז געשטאַנען נאָענט צו דער הויז ווו מיר האָבן זיך אויסבאַהאַלטן. ווען זיי זײַנען אָנגעקומען צו אונדזער הויז, האָבן זיי שוין געזוכט אויבערפלעכלעך און צום בוידעם נישט צוגעקומען.

זײַט יענעם אָוונט פלעגן די טעכטער פון די יאַרנוטקאָווסקעס זיך נוהג זײַן אײַנצולאַדן אין די שבת־צונאַכטן און זונטיק אָוונטס חברים און חברטעס און זיי פלעגן טאַנצן און זינגען ביז שפּעט אין דער נאַכט. דאָס האָט אָפּגעווענדעט דעם פאַרדאַכט, אַז די משפּחה איז פאַרבונדן מיטן אויסבאַהאַלטן ייִדן.

די באַפרייאונג

אַזוי זײַנען פאַרבײַ צוואַנציק לאַנגע מאָנאַטן. מיר האָבן דורכגעמאַכט אין אונדזער פינצטערער קאַנורע צוויי שווערע ווינטערס, צוויי פרילינגס פון אומזיסטע האָפנונגען, און יעצט איז אָנגעקומען נאָך אַ זומער. איין אָוונט האָבן מיר דערהערט די שכנים פון אונטער אונדזער באַהעלטעניש ריידן, אַז ס׳איז אונמעגלעך צו פאַרבלײַבן די נעכט אין וווינונג. די דײַטשן כאַפּן אַלעמען אויף אַרבעט צו גראָבן אָקאָפּעס אויפן ביאַליסטאָקער שאָסיי, און אַז אפשר איז אַ פּלאַן זיי זאָלן זיך באַהאַלטן די נעכט אין דער פאַרמאַכטער קאַנורע אויפן בוידעם. פון זייערע רייד האָבן מיר אויך פאַרשטאַנען, אַז דער פראָנט האָט זיך דערנענטערט ביז ביאַליסטאָק. מיט געמישטע געפילן האָבן מיר אויפגענומען די גוטע נײַעס פון פראָנט. ס׳הייסט אַז די גאולה איז נאָענט, אָבער ס׳דראָט אונדז די סכּנה אַנטפּלעקט צו ווערן אין לעצטן מאָמענט. דעם זעלבן אָוונט האָבן מיר אויפגעשריבן אויף אַ צעטל, אַז מיר ווילן אַרויס פון באַהעלטעניש און אַוועקגיין אין פעלד אַרײַן. מיר האָבן

געוואַרט מיט אומגעדולד אויפן צייכן פון אונדזערע באַשיצער, ווען זיי האָבן אונדז געבראַכט וואָס צום עסן. מיר האָבן האַסטיק אָ צי געטאָן דעם שטריקל צוויי מאָל, אָ סימן אַז מיר האָבן זיי וואָס איבערצוגעבן. זיי האָבן איבערגענומען דאָס צעטל, אַוועק אין הויז אַרײַן איבערלייענען און שנעל צוריקגעקומען.

ענדלעך האָט זיך געעפנט פאַר אונדז אַן אַרויסגאַנג. נאָך צוואַנציק מאָנאַטן האָבן מיר זיך אויפגעשטעלט אויף די פיס און גענומען אַרויסקריכן דורך דער עפענונג אין דאַך. מיר זײַנען געווען אָפּגעשוואַכט און קוים זיך געהאַלטן אויף די פיס. די יאַרנוטקאָווסקעס האָבן אונדז כּמעט אַרויסגעטראָגן אויף די הענט אַרײַן אין הויז און אָנגעפּאַנגען איבן אין שטעלן די ערשטע טריט. נאָך שווערע מי זײַנען מיר אַראָפּ מיט וואַקלענדיקע טריט פון די שטיגן. אונטערשטיצנדיק איינער דער אַנדערער האָבן מיר זיך געשאַרט לענג־אויס די ווענט פון די הײַזער אין ריכטונג פון די פעלדער. ווען מיר זײַנען נאָר אָנגעקומען אין פעלד, האָבן מיר זיך אויסגעצויגן אויף דער ערד, אָנגענומען פרישע כּוחות און זיך ווידער אויפגעהויבן.

כּל זמן ס׳איז געווען פינצטער, האָבן מיר זיך באַמיט צו באַוועגן, כּדי זיך צוצוגעוווינען צום גיין. ווען ס׳האָט אָנגעפּאַנגען טאָגן, האָבן מיר זיך באַהאַלטן אין אָ סטויג־קאָרן. ס׳איז געווען שניט־צײַט, און די פעלדער זײַנען געווען פול מיט אַזעלכע סטויגן. מיר האָבן געהאַט אַ דאָפּלטע נוץ פון אָט די סטויגן: מען האָט זיך געקענט אויסבאַהאַלטן אין זיי און אויך עסן די קערנער־תּבֿואה. בײַנאַכט פלעגן מיר זיך אַרײַנגנבֿענען אין אַ שטאַל, אויסמעלקן אַ קו און זיך אָנטרינקען מיט פרישן מילך. אַזוי האָבן מיר אַרומגעוואַנ־דערט אַרום צוויי וואָכן. דאַן האָבן זיך גענומען באַווײַזן אויף די פעלדער פיל פּאָליאַקן און אוקראַינער. זיי זײַנען אַנטלאָפן פון דערבײַאיקע שטעטלעך און דערפער פאַר מורא פון דער אָנגרײַפנדער סאָוועטישער אַרמיי, ווײַל פיל פון זיי האָבן געהאַט מיטגעאַרבעט מיט די דײַטשישע אָקופּאַנטן. זיי איז נישט אײַנגעפאַלן אַז מיר זײַנען ייִדן און אונדז אָנגענומען פאַר זייעריקע. דאָך האָבן מיר נישט געוואָלט ריזיקירן און צופיל זיך אויסמישן מיט זיי. האָבן מיר באַשלאָסן צוריק צו גיין קיין לאָמזשע.

מיר זײַנען אָנגעקומען אין הויז פון די יאַרנוטקאָווסקעס שפּעט בײַנאַכט. שטיל אָנ־געקלאַפּט אויף דער טיר. זיי האָבן זיך דערפרייט מיט אונדז זעענדיק, אַז ס׳איז אונדז געלונגען זיך אויסצובאַהאַלטן ביז יעצט. מיר זײַנען אָפּגעווען בײַ זיי איייניגע טעג. דאַן איז אַרויס אַ מעלדונג, אַז די גאַנצע באַפעלקערונג פון שטאָט דאַרף זיך עוואַקויִרן אויף דער צווייטער זײַט פון טייך נאַרעוו, אין משך פון פיר־און־צוואַנציק שעה, ווײַל די אָפּטרעטנדע אַרמיי גייט פאַרברענען די שטאָט.

די יאַרנוטקאָווסקעס האָבן פאַרלאָזן די הויז. מיר זײַנען פאַרבליבן אַליין. די שטאָט איז אויסגעליידיקט געוואָרן. אַ שטילקייט איז באַפאַלן דעם גאַנצן אַרום. דורך די שפּאַרעס פון די אַראָפּגעלאָזטע לאָדנס האָבן מיר געזען דײַטשישע זעלנער צינדן אונטער הײַזער. אָט ברענט שוין די הויז קעגן איבער אונדז, דער פייער נעמט אַרום די דערבײַאיקע הײַזער. מיר האָבן שנעל פאַרפּאַקט אַ פּעקל עסנוואַרג און אַרויסגעלאָפן אין פעלד. ס׳האָט זיך געהערט אַ האַרמאַטן־שיסערײַ. מיר זײַנען געלאָפן ביז צום דאָרף קופּיסק. ווידער זיך באַהאַלטן אין סטויגן תּבֿואה און געוואַרט וואָס די נאַכט וועט מיט זיך ברענגען. קוילן זײַנען געפלויגן איבער אונדזערע קעפּ. גראַנאַטן האָבן זיך אויפגעריסן אין פעלד. די

שטרוי האָט געגומען ברענען. מיר זײַנען געלאָפן אונטער אַ האָגל פון קוילן, דערלאָפן ביז צום ברעג־דאָרף און זיך אײַנגעגראָבן אין דער ערד. פאַרנאַכט איז די שיסערײַ געוואָרן שוואַכער. זײַנען מיר אַרויס פון אונדזער גראָבן און אויף אַלע פיר זיך צוגעשלעפט צו אַ ליידיקע סטאַדאָלע. דאָרט זײַנען מיר איבערגעזעסן די נאַכט. צומאָרגנס, דעם 17טן סעפטעמ־בער 1944, האָבן מיר דערזען ווי ס'דערנענטערט זיך צום דאָרף אַ געפּאַנצערטער לאַסט־אויטאָ און אויף זײַנע טירן איז אויסגעצייכנט אַ רויטער שטערן. מיר זײַנען פרײַ!!!

צוזאַמען מיט אונדזער קינד

קיין לאָמזשע האָבן מיר דערווײַל נישט געוואָלט גיין, כדי נישט אויפצוועקן קיין חשד בײַ די שכנים פון די יאַרנוטקאָווסקעס. האָבן מיר זיך געלאָזט אין דער ריכטונג פון שניאַדאָווע. אויפן וועג האָבן אונדז פאַרהאַלטן רויט־אַרמייער און געפאָדערט פון אונדז מיר זאָלן זיי ווײַזן אונדזערע דאָקומענטן. האָבן מיר זיי דערקלערט, אַז מיר זײַנען ייִדן און יאָרנלאַנג זיך אויסבאַהאַלטן אין פאַרשיידענע פלעצער. זיי האָבן געטעהנעט, אַז קיין ייִדן זײַנען נישט געבליבן לעבן, הייסט עס אַז מיר זײַנען שפּיאָנען. איינער פון זיי האָט פאָרגעלייגט מען זאָל אונדז שיסן אויפן פלאַץ. מײַן פרוי האָט אָנגעפאַנגען וויינען און דערציילן פון אונדזערע פּײַן און צרות פאַר די אַלע יאָרן פון דער דײַטשישער אָקופּאַציע, און יעצט, ווען מיר זיינען באַפרייט געוואָרן, קומען אונדזערע באַפרײַער אַוועקנעמען פון אונדז דאָס לעבן. נאָך אַ קורצער באַראַטונג האָבן זיי באַשלאָסן אונדז איבערשיקן אין הויפּט־קוואַרטיר. דאָרט האָט מען אונדז אויסגעפרעגט פון וואַנען קומען מיר אויף דער פראָנט־ליניע. מיר האָבן ווידער דערציילט אונדזער פּײַנלעכע געשיכטע. דערווײַל האָט מען אַרײַנגעבראַכט נאָך צוויי אויסבאַהאַלטענע לאָמזשער ייִדן און אַ פרוי מיט אַ מאַן פון לאָמזשיצע. ענדלעך האָבן זיי פאַרשטאַנען וואָס דאָ קומט פאָר און אונדז באַפרײַט. מען האָט אונדז געגעבן אַ שריפטלעכע ערלויבעניש צו גיין ביז זעמבראָווע. אַרויסגייענדיק פון קאָמענדאַטור האָט דער הויפּט־אויספאָרשער, וועלכער איז געווען אַ ייד אָבער עס ניט אַרויסגעוויזן, אַ זאָג געטאָן אין רוסיש: „נו, יעצט דאַרפט איר זיך אויסרוען, גוט דערנערן און זיך מאָביליזירן אין אַרמיי, אונדז העלפן באַקעמפן דעם דײַטשישן אָקופּאַנט."

אין זעמבראָווע האָבן מיר זיך צוזאַמענגעקליבן 14 ייִדן. מיר האָבן געפירט אַ קאָלעקטיוון לעבן. יעדער פון אונדז האָט געשאַפן וואָס צום עסן און מיר האָבן געפירט אַ בשותפותדיקעווירטשאַפט. אזוי זײַנען פאַרבײַ צוויי מאָנאַטן. דער פראָנט האָט זיך אָפּגעשטעלט לענג־אויס די טײַכן נאַרעוו־בוג־ווײַסל. לאָמזשע איז געווען אין סאָוועטישע הענט. אָבער דער דאָרף ווו אונדזער קינד האָט זיך געפונען, איז נאָך אַלץ געווען פאַרנומען דורך די דײַטשן.

ענדלעך האָט זיך אָנגעפאַנגען די גרויסע אָפענסיווע. דער פראָנט האָט זיך אַרוק געטאָן אויף מערב. אין אונדזער געגנט איז שטיל געוואָרן. מײַן פרוי, אין באַגלייטונג פון אונדזער באַשיצערין די פרוי יאַרנוטקאָווסקי, איז אַוועק אין דאָרף אַרײַן אָפּנעמען דאָס קינד.

די קוזינע פון יאַרנוטקאָווסקי, וועלכע האָט אויסבאַהאַלטן אונדזער טעכטערל, האָט לאַנגע יאָרן נישט געקענט געבוירן קיין קינדער. ערשט נאָך דעם ווי זי האָט צוגענומען צו זיך אונדזער קינד, איז איר געבוירן געוואָרן אַן אייגן קינד. זײַענדיק פרום און אַבערגלויבעריש האָט זי געגלויבט, אַז דאָס האָט איר גאָט געהאָלפן פאַר איר גוטן טאַט וואָס זי האָט געראַטעוועט דאָס לעבן פון אַ יידיש קינד און זי איבערגעשמדט פאַר אַ קריסטין. יעצט

האָט זי נישט געוואָלט אַוועקגעבן דאָס קינד צוריק צו אירע יידישע עלטערן מוראָ האָבנדיק פאַר „גאָטס שטראָף". אויך האָט זי זיך שטאַרק צוגעבונדן צו אונדזער קינד און זי ליב געהאַט. נאָך לאַנגע איבערצײַגונגען האָט איר די קוזינע איבערגערעדט, אַז אומגעקערט, אויב זי וועט ניט אַוועקגעבן דאָס קינד איר אמתער מוטער קען גאָט, חלילה, באַשטראָפן איר אייגן קינד.

ווען זי האָט סוף־סוף זיך געלאָזט איבעררײדן, האָט אונדזער קינד זיך צעוויינט און ניט געוואָלט בשום אופן אַוועקגיין פון דער קריסטין, וועלכע זי האָט גערופן „מאַמע". מיר האָבן געמוזט בלײַבן אַ געוויסע צײַט אין דאָרף כּדי ביסלעכווײַז צוצוגעוויינען צו אונדז דאָס קינד. ס'האָט לאַנג ניט געדויערט און דאָס קינד האָט דערפילט אַ נאָענטקייט צו אירע ריכטיקע עלטערן. גאָר שנעל האָבן אויפגעשפּראָצט בײַ איר די פאַרבאַהאַלטענע געפילן צו די אמתע מוטער און פאָטער, וועלכע זײַנען פאַרבליבן פאַרוואָלקנט אין איר קינדערשן זכּרון אין משך פון דער לאַנגער תּקופה פון אונדזער צעשיידונג.

יעקב לובל עם אשתו סלאכה וכתם אחרי המלחמה.
יעקב לובעל מיט זיין פרוי סלאווע און זייער טאכטער נאך דער מלחמה.

אין אַ נײַער לאַנד

איך האָב פּרובירט אייניגע מאָל זיך דערקלײַבן קיין קאָלנע. אָבער ס'איז מיר נישט געלונגען. כּנופיות פון דער פּוילישער אונטערגרונד א"ק פלעגן מאַכן איבערפאַלן אויף לעבנגעבליבענע ייִדן. די וועגן זײַנען געווען אומזיכער. אין דערפער און קלענערע

שטעטלעך, ווו ס׳איז נישט אײַנגעשטאַנען קיין אַרמיי, האָט זיך אַ ייִד נישט געקענט באַווײַזן. מיר האָבן באַשלאָסן ווי אַמשנעלסטן צו פאַרלאָזן דעם געגנט. צוערשט זײַנען מיר אַריבער קיין ביאַליסטאָק, שפּעטער קיין לאָדזש. דאָרט זיינען מיר אָפּגעווען דרײַ מאָנאַט און אַריבערגעפאָרן מיט אַ גרופּע פּליטים קיין טשעכיען. פון פּראַג האָבן מיר געש־וואָרצט דעם גרענעץ צו דער אַמעריקאַנער זאָנע און אַריבער קיין פּילזן. ס׳זײַנען דערגאַנגען ידיעות, אַז פון איטאַליע פאָרט מען מיט אומלעגאַלע עלייה קיין ארץ־ישראל. זײַנען מיר געפאָרן קיין איטאַליע. דאָ האָבן מיר געלעבט אַ לענגערע צײַט אין אַ פּליטים־לאַגער. אָבער אַזוי ווי מיר זײַנען געווען מיט אַ קליין קינד, האָט מען אונדז ניט גענומען אויף „עלייה ב׳״.

זײַענדיק אין איטאַליע האָב איך זיך דערוווּסט, אַז מײַן שוועסטער דבורה איז לעבן געבליבן און געפינט זיך אין פּוילן. כ׳האָב זיך געלאָזט צוריק איבער די גרענעצן און אָנגע־קומען קיין פּוילן. דאַן איז פאָרגעקומען דער באַקאַנטער קעלצער פּאָגראָם. די ביסל לעבנגע־בליבענע ייִדן פון פּוילן זיינען זיך צעלאָפן ווו נאָר די אויגן האָבן זיי געטראָגן. בתוכם אויך מײַן שוועסטער. איך האָב זי אין פּוילן שוין ניט געטראָפן. האָב איך ווידער געשוואַרצט די גרענעצן און געפאָרן זי זוכן אין די פּליטים־לאַגערן אין דײַטשלאַנד. כ׳האָב זי געטראָפן אין פערנוואַלד. די שמחה פון אונדזער טרעפונג איז נישט צו באַשרייבן. מיר האָבן צוזאַמען באַשלאָסן, אַז מען מוז פאַרלאָזן אייראָפּע. אַזוי ווי די טויערן פון ארץ־ישראל זײַנען געווען פאַרמאַכט, האָבן מיר באַשלאָסן צו עמיגרירן ווו נאָר ס׳לאָזט זיך. איז געווען גראָד אַ געלעגנהייט צו עמיגרירן קיין אויסטראַליע. זײַנען מיר אַלע אָפּגעפאָרן קיין אויסטראַליע און געפינען זיך דאָ ביזן היינטיקן טאָג.

יעקב לוכל / מלבורן

שנתיים בעליית־גג חשוכה

פרוץ המלחמה

באחד בספטמבר 1939 שהיתי בקייטנה בקוזיול. זה היה זמן קצר לאחר שנשאתי לאשה את סלאבה, בתם של משה ורייזל זבינוביץ׳, ועתה בילינו שם את ירח־הדבש. מרבית הקייטנים כבר נתפזרו נסעו להם. הכפר היה שקוע בשלווה אידילית של שלהי קיץ. קשה היה להאמין כי אש התלקחה בעולם.

משמענו את החדשות, נסענו מייד לקולנה. כבר בדרך הגיעו לאוזנינו התפוצצויות עזות של פצצות־אויר. כשהגענו לעיירה מצאנו את כולם בבהלה גדולה. אחי הגדול אברהם וולוול גויס ונשלח למזרח, לגבול הרוסי. אספתי את משפחתי, ההורים, אחותי דבורה, ויצאנו ברגל ללומז׳ה. משם אל וויסוקה.

לא היה ברור לנו, היכן מתחוללים הקרבות. מכל צד באו יריות, פצצות נפלו בלא

הפוגה. הדרכים היו מלאות פליטים יהודיים. אך כפי שנתברר חיש מהר, לא היה טעם לרוץ הלאה. הגרמנים השיגונו ועברו אותנו. החלטנו לחזור לקולנה. נחלקנו לקבוצות קטנות, כדי שהטייסים הגרמניים לא ישימו־לב אלינו.

בדרך נודע לנו, כי בקולנה יש קרבנות יהודיים מן ההפצצות. כשהגענו לקולנה כבר היתה העיירה כבושה בידי הגרמנים. יהודים פחדו לצאת לרחוב, כי תפסו לעבודה ואף היכו. בינתיים הגיעונו "הימים הנוראים". אני גרתי אז ברחוב ווינצנטי, מול בית־הכנסת. למרות הסכנה לצאת לרחוב הלכו יהודים לבית־הכנסת. ביום־הכיפורים, בזמן התפילה, התפרצו חיילים גרמנים לבית־הכנסת ולקחו אותנו לעבודה. הביאונו אל הקסרקטינים שלהם וציוו עלינו לרחוץ את סוסיהם.

ימים אחדים לאחר מכן ראיתי מחלון ביתי, כי חיילים גרמנים מתיזים איזה נוזל על כל צדי בניין בית־הכנסת, ולפתע התלקחה אש. בית־הכנסת החל לבעור. יצאנו מהבתים ורצנו להציל את בית־הכנסת. זה התרחש זמן קצר לפני נסיגת הגרמנים מקולנה. בעיירה נשארו מעט גרמנים, אבל המעטים האלה הפריעו לנו בכיבוי האש. ובכל זאת עלה בידינו להציל את בית־הכנסת.

יומיים אחרי זאת נכנסו הרוסים. שמחת היהודים היתה גדולה מאוד. ממש נפלו על צווארי הרוסים לנשקם. ומשנפגש לנו בין חיילי הצבא האדום חייל יהודי, שדיבר אתנו "מאמע לשון", היתה השמחה מרקיעה שחקים.

העניין היה מעט מוקשה בעינינו: צבא גרמניה, הממוכן והאדיר, נסוג מרצונו הטוב משטחים עצומים, ובמקומו באו חיילים רוסיים עניים ויגעים, מרביתם ברגל או רכובים על סוסים. קשה היה להאמין, כי זהו הצבא האדום המהולל, שסיפרו עליו נסים ונפלאות. אבל השמחה, כי נגאלנו מידי הגרמנים, היתה כה גדולה, שקיווינו בכל לב, כי הם יגנו עלינו מפני הרוצחים גם בעתיד.

תחת השלטון הסובייטי התחילו חיים חדשים. המסחר נפסק לחלוטין. על היהודים הוטל לעבור "פרודוקטיביזציה", כלומר להצטרף לארטלים. מי שלא היה בעל מקצוע, נתקל בקשיים בקבלת עבודה. אחי אברהם־וולוול, למשל, שחזר מן השבי הרוסי (הלוואי שלא היו משחררים אותו, אולי היה נשאר בחיים) לא ניתן לו להשיג עבודה, מכיוון שלפני המלחמה הוא היה יצואן. לאחר השתדלויות רבות עלה בידי אחי השני יהושע, שעבד במחסני מזון, לסדר אותו כשומר באחד המחסנים.

בשבועות הראשונים עבדתי בשותפות עם שלום פניץ' ושלום מייזנר בחייטות. תפרנו חליפות בשביל הקצינים הרוסיים. הם נהגו לקנות מחמש עד עשר חליפות כל אחד. כסף לא חסר להם. אז התארגן ארטל החייטים. כל אחד, שנתקבל כחבר בקואופראטיב, היה חייב להביא עמו את מכונת־התפירה שלו. מנהל הארטל, מרדכי גרבוביץ', הערים לפני קשיים. הוא מצא, כי בשנים האחרונות לא עבדתי במקצוע — זאת אומרת שהנני "בורזשוי". מי שלא עבד, לא זו בלבד שלא היתה לו פרנסה, אלא איימה עליו הסכנה שיוכרז כ"יסוד בלתי מועיל". לפיכך עברנו, אשתי ואני, ללומז'ה, למקום מגורי הוריה. שם הצטרפתי אל ארטל של חייטים, אשר סודר בבניין של הישיבה של לומז'ה.

בארטל יצרו בגדי־גברים, שמיכות וכל מיני תוצרי טריקו. אותי צירפו אל מחלקת החייטים. עבדנו בשתי משמרות, עשר שעות ביום־עבודה, ששה ימים בשבוע. פעמים נאלצנו לעבוד גם בימי ראשון, כ"תרומה" למדינה. המשכורות היו מינימליות ולא הספיקו כדי

יעקב לובל עם חברים וחברות.
יעקב לובל. דויד קוזלוביץ׳. משה קרלנשטיין.
רחל מרגלית. ליבה ציביאקובסקי. שרה־רבקה מייזנר.

שליש מחיה. אך כל אחד חיפש לו תוספת הכנסה לאחר שעות העבודה הארוכות. למכשול היו לנו האסיפות התכופות, שארגנה ההנהלה הפוליטית של הארטל. באסיפות אלו הרביצו את ״התורה״ הסובייטית. התפרנסנו בקושי ולאט לאט התרגלנו למציאות החדשה.

פלישת הגרמנים

בליל העשרים־ואחד ביוני 1941 עבדתי במשמרת־לילה. לפתע נשמעו קולות התפוצצויות. יצאנו בריצה אל הרחוב. האחראי למשמרת־הלילה, יהודי סובייטי, הרגיענו באומרו, כי אלה תמרוני־אויר וקרא לנו לחזור לעבודה. התיישבנו ליד מכונות־התפירה ועמדנו להמשיך בעבודה, אך באותו רגע הזדעזע הבית מהתפוצצות קרובה. נשמע רעש של בית מתמוטט. כולנו נפוצונו לכל עבר, גם האחראי. משפחות יהודיות החלו לרוץ מזרחה, כדי להתרחק ככל האפשר מן הצבא הגרמני המתקיף. לאחר שעות אחדות של ריצה נתברר, כי הגרמנים נמצאים לפנינו. לא היה לאן לרוץ. חזרנו איפוא לבתינו וחיכינו בפחד ליום הבא.

למחרת נודע לנו על הקרבן הראשון במשפחתנו. גיסי אלי זוסמן, בעלה של אחותי ברײנטשה, נמלט במכונית־המשא שעבד עליה בשביל הסובייטים. בדרך תפסוהו חיילים גרמניים וירו בו.

דינה, אשת נחום לובל ואם יעקב
דינה, נחום לובעל׳ס פרוי און יעקב׳ס מוטער

ברײנטשה לובל וכתה יחקה, 1938.
ברײנטשע לובעל און איר טאכטער יאכקע, 1938.

התחילו חיי התלאות תחת הכיבוש הגרמני. הם אירגנו מיליציה פולנית. השוטרים הפולניים הראו להם מיהו יהודי. הגרמנים תפסו יהודים ברחובות לעבודת־כפייה, שדדו רכוש יהודי בבתים. יהודים עבדו בעשיית לבינים, בחציבת אבנים לתיקון הכבישים ובבית־החרושת לצמר־גפן, שהשתייך לפני המלחמה לסראקי, אשר הסובייטים הגלוהו לסיביר. בתקופה הסובייטית ניהל את בית־החרושת מהנדס יהודי מאוסטריה, מרקוביץ׳ שמו. השלטונות הגרמניים השאירוהו במשרתו. מרקוביץ׳ היה מהנדס מוכשר, ידע היטב גרמנית והשכיל להתהלך עם הגרמנים — כך, בכל אופן, זה נראה בהתחלה. הוא העלה רעיון, שבית־החרושת יתחיל לייצר אנפילאות בשביל הצבא, שאותה עת חדר עמוק לתוך רוסיה.

הנהלת הצבא שבמקום קיבלה את הצעתו. הייצור בבית־החרושת הורחב. שש מאות פועלים עבדו בו בשתי משמרות, וכמחציתם יהודים. הכרתי יפה את מרקוביץ׳, שגר בשכנות עם הורי אשתי. הוא סידר לי עבודה בבית־החרושת. נקבעתי לסדנת־החייטים, בה

תיפרו את האנפילאות. סדנת־החייטים היתה בחדר מיוחד. לא היה מעלי משגיח ויכולתי לבצע עבודות פרטיות בשביל איכרים מכרים. מן העבודות הנוספות קיימתי את משפחתי, הואיל והגרמנים לא שילמו לנו כל תשלום בעד העבודה. האיכרים היו מביאים לי מתוצרתם: חמאה, חלב, ביצים. את המצרכים הייתי מגניב, מתחת לבגדי, לתוך הגיטו. בקבוקי חלב הייתי תוחב לתוך השרוולים, וביצים הייתי קושר מסביב לברכיים. דירת הורי אשתי נשארה ברובע הגיטו. יחד עמנו חיו עוד שש משפחות. הצפיפות היתה רבה, אולם היינו מרוצים על כי מניחים לנו בינתיים.

ככה חיינו עד נובמבר 1942. ואז הגיעונו ידיעות איומות מן הסביבה. מבאראנוביץ' ומוולקוביסק נמלטו כמה יהודים וסיפרו, כי הוציאו להורג שם את כל האוכלוסיה היהודית. רק בודדים ניצלו וברחו אל היערות הסמוכים. מקולנה היינו מנותקים. לא ידענו מה מתרחש שם, עד שיום אחד הופיעו בגיטו לומז'ה נשים אחדות מקולנה, דינה ושפרינצה כלודניביץ', וסיפרו כי גם על יהודי קולנה עברה הכוס. לא רצינו להאמין. שכרנו נוצרי בכסף מלא וביקשנוהו שיסע לקולנה על אופניים וייוודע מה קרה בעיירה. הוא חזר ובפיו ידיעות איומות. אין עוד גיטו בקולנה. השמידו את היהודים באורח אכזרי ביותר. מזרועות האמהות קרעו תינוקות ועוללים וניפצום אל אבני־המרצפת.

הגיע תרו של גיטו לומז'ה. יום שלישי אחד, בשבוע של ראש־השנה, נתפרסמה הודעה, כי על כל היהודים להתייצב בכיכר הירוקה (גרינעם פלאץ). מי שיימצא בגיטו — יירה במקום. מרבית דרי הגיטו התייצבו בשעה הידועה בכיכר. מן הנאספים הובילו אל כיוון בלתי־ידוע כאלף וחמש מאות איש. עם המובלים היו חותני משה זבינוביץ', דודיי ועוד כמה מבני משפחתי. אשתי ואנוכי לא התייצבנו בכיכר הירוקה. אותו יום נדדנו מחוץ לגיטו ולפנות ערב חזרנו הביתה. לעת עתה נותרנו בחיים.

פשטו שמועות שונות על־אודות גורלם של המובלים. בין היתר סופר, כי הם נמצאים במחנה־עבודה ליד פרוז'נה. המהנדס מרקוביץ' אפילו הבטיח לי, שישתדל להוציא משם את חותני. בינתיים הכינונו חבילות עם בגדים חמים וצורכי־אוכל כדי לשלוח אל "מחנה־העבודה". אבל חיש מהר נתברר, כי כל השמועה על מחנה־העבודה אינו אלא אמצעי כדי להוליכנו שולל. את כולם הוציאו להורג ביריות אותו יום שלישי, כאשר לקחו אותם מאתנו.

שבועות אחדים לאחר מכן נתפסו קרוב לחמישים יהודים מהכפרים הסמוכים. הושיבו אותם במרתף של הגיסטאפו בלומז'ה. היהודים הצליחו לברוח משם, הם באו לגיטו והתערבו באוכלוסיה של הגיטו. הגיסטאפו הודיע ליודנראט, שעליהם להסגיר את חמישים היהודים, ואם לאו, יקחו במקומם חמש מאות איש. היודנראט ציווה על משטרת־הגיטו לאסוף חמישים נכים, חולי־נפש וזקנים גלמודים, כדי למסור אותם לידי הגיסטאפו במקום חמישים הגברים והנשים הבריאים שנמלטו מידיהם. וכאשר חסר למספר, תפסו סתם אנשים בסימטאות הגיטו עד שנתמלאה המכסה.

נתברר לנו, כי ימי הגיטו ספורים. יום ולילה לא הרפו מאתנו הידיעות האיומות על גורל ילדי קולנה. "מה יהיה על ילדתנו?" — שאלנו את עצמנו, אשתי ואני. בתנו הקטנה רק התחילה לדבר ולהתפתח. מוכרחים להציל אותה בכל מחיר, כך החלטנו.

הורי אשתי היו להם מכרים רבים בקרב האוכלוסיה הפולנית שבסביבה. חותני היה טוחן והתייחס יפה אל האיכרים, שהיו באים לטחון תבואתם אצלו. התקשרנו עם שכנים־לשעבר

של הורי אשתי, עם משפחת יארנוטקובסקי, וביקשנום שיקחו מאתנו את ילדתנו עד שנצליח לסדרה אצל איכרים בכפר. ובינתיים, ביקשנום, שילמדוה פולנית ואת התפילות הנוצריות. שבת אחת אחר־הצהרים, תשעה ימים בטרם חוסל גיטו לומז׳ה, באה בתם של יארנוטקובסקי, ניגשה עד גדר הגיטו ומעל לחוטי־התיל מסרנו לה את בתנו.

במשך שבוע לנתי בביתם ועזרתי לבתי להתרגל למציליה. הייתי שוכב במיטה עם ילדתי, אך תנומה לא ירדה על עפעפי. גם הילדה היתה חסרת־מנוחה. ואף כי היתה פעוטה, היא הרגישה, כי משהו איום מתרחש.

חיסול גיטו לומז׳ה

הגיע יום־הראשון הקודר, אחד בנובמבר 1942. הרוצחים — הגיסטאפו התפרצו לגיטו ושדדו מכל הבא ליד. ועוד הם דרשו מהיודנראט, שיספקו להם את כל הזהב, הדולארים, פרוות, מגפיים, המצויים ברשות היהודים שבגיטו. חברי היודנראט נסעו הלוך וחזור מהגיטו אל מפקדת הגיסטאפו. דרי־הגיטו המיואשים נשרכו אחריהם ושאלו לפשר ההתרחשויות. אך תשובה מהם הם לא קיבלו. כנראה שהם עצמם לא ידעו מה לייעץ ליהודים. בעלי היכולת ואנשי האומץ חיפשו דרך להימלט.

בשמונה בערב יצאתי מבעד לחוטי־התיל מן הגיטו. רצתי בכיוון בית־החרושת לצמר־גפן. קיוויתי כי בעזרת המהנדס מרקוביץ׳ אוכל למצוא שם מחבוא לאשתי ולאמה. בזמן הריצה שמעתי קול יריות. אנשי הגיסטאפו תפסו יהודי שנמלט וירו בו במקום. הסתתרתי בחורבות של רחוב דבורנה, בבתים שנהרסו בהפצצה. משנדמו היריות המשכתי בכיוון בית־החרושת. כאשר התקרבתי אל בית־החרושת ראיתי בחצרו כמה אנשי גיסטאפו. מיהרתי להסתלק אל השדות. ככה נדדתי שעות אחדות. לבסוף החלטתי ללכת ולבקש מקלט לילה אצל הנוצרים, שהסתירו את ילדתי. אמרתי להם, כי עבדתי עד מאוחר בבית־החרושת ואינני רוצה ללכת עתה אל הגיטו. בתי התעוררה ונצמדה אלי בבכי. כל הלילה חיבקה אותי בחוזקה. לפנות בוקר ניסיתי להשתחרר מזרועותיה הזעירות ולהתחמק באין־רואים מן הבית. אבל הפעוטה התעוררה והתחילה שוב לבכות. הנוצרים לקחו אותה ממני בכוח וסתמו את פיה ביד. בלב שבור עזבתי את הבית ופסעתי בכיוון בית־החרושת. בדרך פגשתי שתי נערות מלומז׳ה. הן סיפרו לי, כי הגיטו מוקף על־ידי אנשי גיסטאפו, ליטאים ואוקראינים. פתאום ניתקו הנערות ממקום עומדן והחלו לרוץ חזרה. הסתכלתי על סביבותי וראיתי שלושה אנשי גיסטאפו ושוטר פולני מתקרבים על אופניים. נשארתי על מקומי ובירכתים בשוויון־נפש. בראותם את שלוותי הם חשבוני לנוצרי ופנו לרדוף אחרי הנערות. לאחר מכן נודע לי, כי הן נתפסו והוחזרו לגיטו.

נכנסתי לבית־החרושת. שם פגשתי את המהנדס ושאלתי אותו עצה מה לעשות. הוא אמר לי, כי, לדעתו, ישאירו בלומז׳ה את הפועלים של בית־החרושת ושל מקומות־עבודה ״מועילים״ אחרים, ובינתיים, הוא יעץ לי, לא להסתובב בבית־החרושת ולחכות ליום המחר בסדנת החייטים.

כעבור שעות אחדות קרא לי מנהל בית־החרושת. הוא אמר לי לחזור אל הגיטו, שכן נערך שם רישום של כל הפועלים ״המועילים״. לאחר שארשם, אוכל לשוב לעבודה. המהנדס היה נוכח בשעת השיחה. כאשר המנהל יצא מן החדר, שאלתי אותו לדעתו. הוא אמר לי, כי מוטב לי להתחבא ולא לשוב אל הגיטו.

מאחורי בית־החרושת היה מגרש גדול ועליו נערמו חביות ריקות של זפת. התגנבתי לתוך אחת החביות. מכווץ בכל גופי הסתתרתי שם עד שתיים בצהריים. פתאום שמעתי רעש של עגלה וקשקוש חביות ריקות. דוקא אותו יום ציווה המנהל לפנות את המגרש מחביות ריקות, אשר התגלגלו שם חודשים רבים. העגלון הפולני ניגש לחבית שלי והרים אותה. מרוב תדהמה הצטלב. הוא הכיר אותי והבין במה העניין. ביקשתיו שיניח לה לחבית. הוא הזהירני, כי מסוכן להישאר במקום, מכיוון שהגיסטאפו מחפשים יהודים מסתתרים וכבר מצאו אחדים. הוא העמיס על עגלתו חביות ריקות ונסע לו. לא נתתי בו אמון, אף כי הוא הבטיח לא להלשין עלי. אך נסעה העגלה, יצאתי ממחבואי, טיפסתי מעל לגדר וברחתי אל השדה. זה היה שדה כבול. קפצתי לתוך אחד מהבורות של כריית הכבול וישבתי בתוכו עד רדת החשיכה. בלילה שוב עברתי את הגדר ונכנסתי לשטח בית־החרושת. התקרבתי אל בית מגוריו של המהנדס. שמעתי קולות בלתי־מוכרים מדברים גרמנית. מובן שלא נכנסתי לתוך הבית, אלא עליתי אל חדר־עבודתי והסתגרתי שם. הייתי רצוץ מעייפות, נשכבתי על הרצפה ונרדמתי. רעש מנוע העירני. הצצתי מבעד לחלון וראיתי בחצר מכונית של הגיסטאפו. סביבה עמדו פועלים פולנים. מחזות פניהם הבנתי, כי משלחים את המהנדס ואת אשתו, וכך הווה. תקוותי האחרונה אבדה לי. אם משלחים את המהנדס, פירושו של דבר כי יהודים לא יעבדו עוד בבית־החרושת.

לאחר זמן קצר שמעתי, שפותחים את החדרים הסמוכים. הנה כבר פתחו את סדנת הרצענים ועוד מעט יגיעו אל החדר בו הנני נמצא. מפתח סדנת־החייטים היה בידי. נעלתי את עצמי מבפנים. אני שומע קולות דוברי פולנית. הם מחפשים בצרור־המפתחות את המפתח המתאים לחדרי, אך אינם מוצאים. ובינתיים הם פותחים את סדנת הסנדלרים, שהיא סמוכה, דלת ליד דלת, אל סדנת החייטים. אני שומע אותם אומרים, כי אחר־כך יפרצו את הדלת שלא מצאו לה מפתח. כבר התכוננתי לקפוץ דרך החלון. אך האנשים התרחקו והקולות נדמו. הזמן נמשך בעצלתיים. בבית־החרושת רחשו חיים. שמעתי את קול המנהל הגרמני מחלק פקודות לפולנים שנתמנו אחראים לסדנאות. למרבה פליאתי הם לא חזרו אל דלת סדנת החייטים. לילה ירד. שקט השתרר בבית־החרושת. רק בחדר־המשמר דלק נר. זהיר־זהיר פתחתי את דלת החדר בו נסתגרתי וחמקתי דרך הפרוזדור. אולם כדי לרדת במדרגות היה עלי לעבור ליד חדר־המשמר המואר. מצאתי חתיכת ברזל וזרקתי אותה אל הנורה. פגעתי בה ונשתרר חושך. חכיתי דקות אחדות ובמהירות עברתי את הפרוזדור ויצאתי לחצר. טיפסתי מעל לגדר והתחלתי לרוץ בכיוון העיר.

באתי אל הבית בו נמצאה ילדתי. עליתי במדרגות ונעצרתי ליד הדלת. שמעתי קולות של אנשים זרים. אורחים, כפי הנראה. דירת משפחת ירנוטקובסקי היתה העליונה וממולה היתה עליית־הגג. עליתי לעלייה וחכיתי עד שהאורחים יסתלקו. פתאום נפתחה דלת עליית־הגג ונכנסה בתם הצעירה של בעלי־הבית. היא באה להזין את הארנבים, שהיא גידלה בעליית־הגג. בראותה אותי היא נבהלה וכמעט שפרצה בצעקה. סתמתי את פיה בידי והסברתי לה, כי יש לנהוג בזהירות, הואיל ונמצאים אנשים זרים בבית ואל להם להיוודע כי אני מסתתר כאן. היא הניעה בראשה לאות הסכמה והבטיחה לי להודיעני כאשר האורחים ילכו להם.

כשנכנסתי סוף־סוף לדירה, נודע לי מפי ידידיי, כי אותו יום שילחו את היהודים מן הגיטו למקום בלתי־ידוע. הם האכילו אותי, ואף־על־פי שמזה יומיים לא בא אוכל אל פי,

לא יכולתי לבלוע את המזון. מחשבותי סובבו סביב הגיטו המרוקן, סביב היהודים הנרדפים ואולי אף נרצחים, ובתוכם אשתי ואמה.

מסרתי למצילי ילדתי כתובת של משפחתי בארצות־הברית וביקשתים, שאם ילדתי תעבור בשלום את המלחמה, יתקשרו הם עם קרובי והללו ישלמו להם בעד טוב־לבם ויקחו אליהם את בתי. הודיתי להם כשעיני זולגות דמעות ושוב ביקשתים שישמרו על ילדתי, כדי שיישאר זכר למשפחתי — אלוהים ואנשים טובים ישלמו להם בעד הכל.

כאשר פניתי ללכת אל הדלת, קראה האשה ירנוטקובסקי:

"לאן אתה מתכוון ללכת?"

עניתי לה, כי לי היינו הך, כי במוקדם או במאוחר יתפסו אותי. אלך איפוא אל הגיטו המרוקן, אולי עלה בידי אשתי להסתתר. הם אמרו לי, כי זה מעשה שגעון, והתחילו להפציר בי, שאשאר אצלם הלילה. אחר־כך העלו רעיון, כי בעצם יש להם מחבוא בשבילי אצלם בעליית־הגג. שם הסתתרו בלילות בניהם הגדולים, מכיוון שהגרמנים היו תופסים צעירי פולנים לעבודה ומשלחים לגרמניה. שבועות אחדים לפני כן תפסו הגרמנים, ביום ראשון בשעת התפילה, קבוצה של בחורים ובחורות, וביניהם גם את בניהם. עכשיו המחבוא פנוי, והם יסתירוני זמן מה. האשה ירנוטקובסקי, היקרה וטובת־הלב, עמלה לשכנעני שאסכים לתוכניתם.

"המלחמה תיגמר במהרה," היא אמרה, "הרי הגרמנים כבר הרגו את כל היהודים, ולשם מה איפוא יילחמו עוד כנגד הרוסים?"

חשבתי בלבי, עד כמה עמוק חדר הארס של התעמולה הגרמנית, שאנשים ישרי־דרך וטובי־לב כמוהם מאמינים, כי המלחמה פרצה אך ורק בגלל היהודים.

אנו מוצאים מחבוא

נשתכנעתי ונכנסתי למחבוא, ותקוותי כי אשתי שרדה בחיים. מלכתחילה נדברנו בינינו, כי לכשתראה שהמצב הוא חסר־מוצא, היא תנסה להימלט מן הגיטו ותתקשר עם מצילי ילדתנו. אפשר, אם כן, עלה בידה להינצל.

בעת ששכבתי במחבוא התחלתי לחשוב, כי בעצם אין לי במה לשלם למציליי בעד המזון שהם מביאים לי, שלא לדבר על הסכנה שהם נוטלים על עצמם בהחביאם אותי ואת ילדתי. כל הכסף נשאר אצל אשתי, תפור בתוך בגדיה. בסדנתי בבית־החרושת לצמר־גפן הסתרתי חבילה עם דברי ערך, פרוות, מגפיים וכסתות־פלומה. סיפרתי על כך לירנוטקובסקים והצעתי להם שינסו להוציא משם את הכל. אחד השומרים, יאשק שצ׳צ׳ינסקי, היה חבר של בניהם. גם אני התיידדתי עמו בעת שעבדתי במשמרת־הלילה. מפתח החדר עד־יין היה בידי. הצעתי להם שיפגישוני עם יאשק.

הפגישה נתקיימה בביתם. בדיתי איזה תירוץ כיצד הגעתי לכאן. סיפרתי לו, כי מסתובב אני עם קבוצת פרטיזנים ביערות הסמוכים. נשלחתי העירה לקנות נשק. ליוותה אותי קבוצה מזוינת של חיילים רוסים, שנמלטו מן השבי, פולנים, וכמו כן צנחנים שהוצנחו מאחורי קו־החזית. מכיוון שחסר לנו כסף לקניית נשק, רוצה אני שהוא יוציא את חפצי מבית־החרושת: חלק מהם יקנה ירנוטקובסקי, חלק אתן לו בעד עמלו, וחלק אקח עמי ליער. סיימתי באומרי, כי במקרה שיאונה לי רע, ידעו חברי הפרטיזנים במי להתנקם.

בו בלילה, בהיותו על המשמר, הוציא יאשק שצ׳צ׳ינסקי את כל חפצי ואת מרביתם

הביא למחרת בבוקר אל ירנוטקובסקי. לעצמו הוא נטל, כמובן, יותר ממה שהקצבתי לו. אני לעצמי לקחתי רק את כסתות־הפלומה, שיגנו עלי מקור במקום מחבואי. את השאר מסרתי למצילי.

עבר שבוע מאז התחבאתי בעליית־הגג. כמעט התייאשתי מן התקווה, כי אשתי ניצלה. לילה אחד, כשירדתי להתחמם בבית, קיבלוני מצילי בבשורה. אותו יום ביקרה אותם נוצריה אחת, קוזלובסקה שמה, והיא סיפרה להם, כי היא באה בשם אשתי ואמה, אשר מתחבאות אצלה. היא באה להיוודע אם שלום לילדה. מתוך זהירות היא לא גילתה להם מאיזה כפר היא באה. גם הירנוטקובסקים לא סיפרו לה על אודותי. מאושר חזרתי למחבואי, ולפני כן ביקשתי ממצילי, כי בפעם הבאה, כאשר קוזלובסקה תבוא שנית, שיביאוה אל מחבואי, משום שאפשר לסמוך עליה. הכרתי היטב את משפחתה. הורי אשתי עזרו לה הרבה בעת הכיבוש הסובייטי. הם היו מאוד אסירי־תודה להם והיו מביאים לנו צורכי־אוכל כאשר היינו כלואים בגיטו.

בינתיים נודע לי, כי מרבית יהודי לומז'ה הועברו לזמברובה. השכינו אותם בקסרקטינים שבמקום, בתור מחנה־עבודה.

שבועיים לאחר־מכן שוב באה האשה קוזלובסקה, וכפי שנדברנו, הכניסוה אל מחבואי. היא שמחה מאוד בראותה אותי בחיים.

"אם הנך נמצא כאן, עליך להעביר לכאן גם את אשתך," היא אמרה. "אצלנו צפויה לה סכנה. בכפר משיחים, כי אני מסתירה יהודים."

היא סיפרה לי, כי הם היו נאלצים לשלוח את חותנתי לזמברובה. היא נתקפה מיחוש־עיניים וסבלה כאבים עזים. היה הכרח דחוף להגיש לה עזרה רפואית, ומכיוון שבזמברובה נמצא הרופא הקולנאי קוסוביץ', החליטה אשתי לשלוח אותה לשם. העביר אותה איכר, שהוביל כבול. שלושה חודשים אחרי כן חיסלו את מחנה זמברובה. את היהודים השמידו באושוויץ.

קוזלובסקה לא שהתה אצלי זמן רב. היא מיהרה לשוב אל כפרה, כדי שאשתי תוכל עוד באותו לילה לעבור ללומז'ה. חיכיתי לה בקוצר־רוח. וכאשר ירד הליל, הקפיצני ממקומי כל רחש בחושבי כי אלה הם צעדי אשתי. לבסוף נשמעה נקישה קלה בלוח, שחיפה על מחבואי. הזזתי את הלוח וראיתי את אשתי — עייפה, מדוכאת, אבל חיה. שוב היינו יחדיו.

חיינו במחבוא

חלפו שלושה חודשים ולא נראה קץ ליסורינו. בימים שכבנו מכווצים במחבואנו, אוזנינו כרויות לכל רחש מבחוץ, קפואים מקור ומחוסר־תנועה. לאחר חצות היינו מתגנבים בחשאי לתוך הבית, מציצים על ילדתנו הישנה, מתחממים ועם שחר חוזרים למחבואנו.

במשך אותו זמן הלכה אשתי פעמים אחדות העירה. אצל נוצרי מכר היא החליפה מטבע זר בכסף פולני, למען יהיה לנו במה לשלם למיטיבינו בעד המזונות. אם כי הירנוט־קובסקים נהגו עמנו בהגינות רבה וסיכנו את חייהם כדי להצילנו, לא רצינו להעמידם בנסיון גדול מדי: לספר להם, כי יש לנו זהב ודולרים. אשתי סיפרה להם, כי היא הולכת לגבות חובות של אביה, כדי שיהיה לנו לשלם להם לפחות בעד ההוצאות שיש להם בגללנו. בפעם הראשונה כשהיא הלכה העירה, היא החליפה מאה דולר ונתנה להם חלק מן הכסף.

ואמרנו להם, כי היא תנסה לגבות חובות נוספים. היא יצאה פעם שנייה, הסתובבה שעות אחדות בשדות, ובשובה נתנה להם את שארית הכסף.

לילה אחד, כאשר ירדנו בשעה מאוחרת, כרגיל, אל הבית, מצאנו את האשה ירנוטקובסקי ערה. היא היתה אחוזת־דאגה. "השכנים סחים, כי אנו מסתירים יהודים," אמרה לנו מפוחדת. היא הציעה לנו, כי לזמן מה נעבור למקום אחר, ואילו את הילדה היא תביא אל בת־דודתה שבכפר ברונובה. הסכמנו שתשלח את הילדה לכפר, אולם לאן נלך אנחנו? בינתיים התעורר בעלה. יחדיו חיפשנו מוצא. אני הצעתי, שנחפור בור בשדה, נמלא אותו קש, נכין מלאי של אפונים יבשים ונסתתר שם כל החורף. נשתה מי שלגים. מיטיבינו הרחמנים לא רצו לשמוע על כך. "אדם חי אינו יכול לחיות בבור," הם אמרו.

לבסוף הוחלט, שהם יכינו מחבוא בצד השני של העלייה, שאין לו קשר עם דירתם. הם יוכלו לבוא עמנו בקשר דרך הגג, ובמקרה שיגלו אותנו, הם יוכלו להתכחש לכל העניין.

מחבואנו החדש היה מוסווה ומוסתר לחלוטין, ללא כל אפשרות לצאת ממנו. רק שני רעפים ניתן להתיק ממקומם. מבעד לפתח זה היו מיטיבינו מגישים לנו מזון ומים. הקשר עמהם היה בכתב, מכיוון שחלל מקלטנו היה נמוך מכדי שנוכל לעמוד בו על רגלינו. אור יום חדר אלינו מבעד לסדק שבין שני הרעפים הבלתי־מחוברים. הסדק היה רחב למדי בשביל חדירת שלג וגשם, אך צר מכדי תאורה מספקת. במשך השעות המועטות של אור יום העסקנו את עצמנו בכתיבת יומן ובקריאת העיתונים הגרמניים, בהם היו בני ירנוטקובסקי עוטפים את מזונותינו. לעתים קרובות קרה, שמצילינו לא יכלו להגיע עדינו. אז היינו נשארים ימים מספר ללא אוכל. מקור ומהצטננות הצילונו שתי כסתות־הפלומה ויין־השרף שהיה תדיר מצוי במחבואנו. ידידינו דאגו גם שיהיו לנו מספיק נייר ועפרונות, כדי שלפחות שעות אחדות ביום יהיה לנו עיסוק כלשהו. מפעם לפעם היו זורקים לנו מפה, ובה סימון התקדמות הצבא הסובייטי. פעם העלו לנו כרוז, ברוסית ובפולנית, שמטוסים סובייטיים פיזרו בשטחי הכיבוש הגרמני למען עודד את האוכלוסיה האזרחית. החדשות מן החזיתות והכרוז הפיחו בנו תקווה, שאולי נזכה להישאר בחיים ולצאת מקברנו שבעליית־הגג.

והחודשים נתמשכו ללא תכלה. היו ימים שתקפה אותנו אדישות חסרת־תקווה. אבל כמה מלים על־אודות בתנו או קרן־שמש שחדרה מבעד לסדק שבגג היו מחדש מעוררים אותנו לחיים. במשך הזמן קדחנו חור בתוך הקיר ובעדו יכולנו לראות את הנעשה בשדות. אביב היה בארץ. רועים רעו את עדריהם. ציפורים צייצו על הגגות וכה השתוקקנו אל מרחביה...

לעתים הגיעונו גם קולות אחרים. יש שהיינו שומעים את השכנים משוחחים על אודות יהודים שנתפסו בסביבה, כיצד חתכו אותם לחתיכות עד שיצאה נשמתם בידי מעניהם. פעם שמענו מדברים, כי בת הטוחן ובעלה מסתתרים אי פה קרוב.

הודענו על כך לירנוטקובסקים. הם ענו לנו במכתב, כי אכן מתהלכת שמועה כזאת בין השכנים. אמו של השגץ, אשר הוציא בשבילי את חפצי מבית־החרושת לצמר־גפן, סיפרה לשכנים ברחוב, כי ראו אותנו מוכרים דברי־ערך.

פעם במוצאי־שבת נערך חיפוש. שוטרים גרמנים ופולנים חיפשו בבתים הסמוכים. במיוחד הם חיפשו בבניין הטחנה, שהיה שייך להורי אשתי והיה קרוב לבית בו הסתתרנו. כאשר הם באו לבית שלנו, כבר חיפשו באופן שטחי ואל עליית־הגג לא הגיעו כלל.

מאותו ערב היו בנות משפחת ירנוטקובסקי נוהגות להזמין במוצאי־שבת ובלילות ראשון

חברות וחברים. היו רוקדים ושרים עד מאוחר בלילה. בכך הם מנעו חשד, כי המשפחה קשורה בהסתרת יהודים.

השחרור מתקרב

ככה חלפו עשרים חודשים ארוכים. עברו עלינו במחבואנו החשוך שני חורפים קשים, שני אביבים של תקוות שווא, ועתה בא קיץ נוסף. ערב אחד שמענו את השכנים משוחחים מתחת למחבואנו, כי בלתי־אפשרי להישאר בלילה בדירה. הגרמנים לוקחים אנשים ונשים לחפירת תעלות הגנה בכביש ביאליסטוק, ואולי כדאי בלילות להתחבא במסתור שבעליית־הגג. מדבריהם הבנו, כי קו החזית התקרב לביאליסטוק. ברגשות מעורבים קיבלנו את הידיעות הטובות מן החזית: הגאולה קרובה, אולם יש סכנה כי נתגלה ברגע האחרון. בו בערב כתבנו פתק, כי רוצים אנו לעזוב את מקלטנו ולצאת אל השדות. בקוצר־רוח חיכינו לאות ממציליגו. בעת שהביאו לנו מזון, חיש משכנו את החבל פעמיים, סימן כי יש לנו מה להודיע להם. הם קיבלו את הפתק, הלכו הביתה לקרוא בו ומייד חזרו אלינו.

סוף־סוף נפתח לפנינו מוצא. לאחר עשרים חודש נעמדנו על רגלינו והתחלנו לזחול מבעד לפתח שבגג. היינו חלושים עד כדי כך, שבקושי עמדנו על רגלינו. בני ירנוטקובסקי הביאו אותנו כמעט על כפיים והתחילו לאמן אותנו בצעדינו הראשונים. לאחר עמל רב ירדנו בצעדים כושלים את המדרגות. תמכנו זה את זה ונשרכנו לאורך הקירות של הבתים בכיוון השדות. כאשר הגענו לשדה, השתרענו על הארץ, אגרנו כוח ושוב קמנו על רגלינו.

כל זמן שהיה חושך, השתדלנו לנוע כדי להתרגל להליכה. משהתחילו פאתי שמים להחוויר, התחבאנו בתוך גדיש חיטה. היתה תקופת הקציר והשדות היו מלאים גדישי תבואה. לנו הם הביאו תועלת כפולה: מסתור ומזון. בלילה היינו מתגנבים לתוך רפת בקר, חולבים פרה ושותים חלב טרי. ככה נדדנו כשבועיים, עד שנראו בשדות פולנים ואוקראינים רבים. הם ברחו מן הכפרים ומן העיירות הסמוכות מפחד הצבא הסובייטי המתקדם, מכיוון שהם שיתפו פעולה עם הגרמנים. לא עלה על דעתם כלל, כי הננו יהודים. הם חשבו אותנו לאנשי שלומם. בכל זאת לא רצינו להסתכן יתר על המידה והשתדלנו להתרחק מהם. החלטנו לכן לשוב ללומז׳ה.

הגענו לביתם של ירנוטקובסקי מאוחר בלילה. חרש התדפקנו על דלתם. הם מאוד שמחו בראותם, כי עלה בידנו להסתתר עד כה. שהינו אצלם ימים אחדים. ואז נתפרסמה הודעה, כי כל אוכלוסיית העיר חייבת לעזוב ולעבור אל צדו השני של נהר הנארב, תוך עשרים וארבע שעות, היות שהצבא הנסוג עומד לשרוף את העיר.

משפחת ירנוטקובסקי עזבה את ביתה. נשארנו בו לבדנו. העיר נתרוקנה. שקט שרר בכל. מבעד לחרכי התריסים הסגורים ראינו חיילים גרמנים מציתים את הבתים. הנה כבר בוער הבית שממולנו. האש אוחזת בבתים הסמוכים. בחופזה ארזנו חבילת מזון ונמלטנו אל השדות. נשמעו יריות תותחים. רצנו עד לכפר קופיסק. שוב הסתתרנו בתוך גדיש של תבואה וחיכינו לבאות. כדורים חלפו מעל לראשינו. פגזים התפוצצו בשדות. הקש החל לבעור. רצנו תחת מטר כדורים, הגענו לעיבורי הכפר והתחפרנו בתוך האדמה. לפנות ערב נחלשו היריות. יצאנו מן הבורות ועל ארבעתנו זחלנו אל אסם ריק. שם בילינו את הלילה. למחרת, 17 בספטמבר 1944, ראינו שמתקרבות לכפר מכוניות־משא ועל דלתותיהן מתנוסס הכוכב האדום. הננו בני־חורין!!!

שוב עם בתנו

לא רצינו לעת עתה ללכת ללומז'ה, כדי לא לעורר חשד אצל השכנים של משפחת ירנוטקובסקי. לכן פנינו בכיוון שניאדובה. בדרך עצרו אותנו חיילי הצבא האדום ודרשו להראותם את תעודותינו. הסברנו להם, כי הננו יהודים ושנים אחדות הסתתרנו במקומות שונים. הם טענו, כי יהודים לא שרדו בחיים, ולבטח הננו מרגלים. אחד מהם הציע לירות בנו בלא שהיות. אשתי התחילה לבכות וסיפרה על הסבל והצרות שעברו עלינו במשך כל שנות הכיבוש הגרמני, ועכשיו, כאשר שוחררנו, באים משחררינו ורוצים ליטול את חיינו. לאחר התייעצות קצרה הם החליטו להעביר אותנו למטה הראשי. שם חקרו אותנו מנין אנו באים אל קו החזית. שוב סיפרנו להם את פרשת היסורים שלנו. בינתיים הובאו עוד שני יהודים, לומז'אים, שהצליחו להסתתר, ואשה ובעלה מלומז'יצה. סוף־סוף הם הבינו מה מתרחש כאן ושיחררו אותנו. נתנו לנו רשיון בכתב ללכת לזמברובה. בצאתנו מן המטה פנה אלינו החוקר הראשי, שהיה יהודי אך לא הראה זאת, ואמר ברוסית:

"נו, עכשיו עליכם לנוח היטב, לאכול כדבעי ולהתגייס לצבא, כדי לעזור לנו ללחום בכובש הנאצי."

בזמברובה התאספנו ארבעה־עשר יהודים. חיינו כקולקטיב. כל אחד דאג לצורכי מזון וניהלנו משק משותף. ככה חלפו חודשיים. קו החזית התייצב על הנהרות נארב־בוג־ויסלה. לומז'ה היתה בידי הסובייטים. אולם הכפר, בו נמצאה ילדתנו, עדיין היה תחת השלטון הגרמני.

לבסוף החלה המיתקפה הגדולה. החזית נעה מערבה. בסביבתנו נשתרר שקט. אשתי, בלווית מצילתנו האשה ירנוטקובסקי, הלכה לכפר בו נמצאה בתנו.

בת־דודתה של ירנוטקובסקי, אשר הסתירה את בתנו, היתה שנים רבות עקרה. רק לאחר שקיבלה אצלה את ילדתנו, נולד לה ילד משלה. בהיותה אדוקה בדת ובעלת אמונות טפלות היא האמינה, כי האל עזר לה כתגמול בעד המעשה הטוב שעשתה — להכניס ילד יהודי תחת כנפי הנצרות. עתה לא רצתה להחזיר את בתנו להוריה היהודים מתוך מורא של "עונש אלוהים". היא גם מאוד התקשרה אל ילדתנו ואהבה אותה אהבת נפש. בדיבורים רבים שיכנעה אותה האשה ירנוטקובסקי, כי להיפך, אם היא לא תחזיר את הילדה לאמה האמיתית, יעניש אותה, חלילה, האל ויפגע בילד שלה.

כאשר היא השתכנעה סוף־סוף והסכימה, התחילה ילדתנו לבכות ולא רצתה בשום אופן ללכת מהנוצריה, אותה היא קראה "אמא". נאלצנו להישאר זמן מה בכפר, כדי בהדרגה להרגיל את הבת אלינו. לא עבר אלא זמן מועט והילדה הרגישה קירבה אל הוריה האמיתיים. חיש מהר פרצו אצלה הרגשות החבויים אל אמה ואביה, רגשות שנשארו מעורפלים בזכרונה הילדותי במשך כל תקופת התחבאותנו.

אל ארץ חדשה

פעמים אחדות ניסיתי להגיע לקולנה, אך לא עלה בידי. כנופיות של המחתרת הפולנית א"ק היו מתנפלים על שרידי היהודים. הדרכים היו בחזקת סכנה גדולה. בכפרים ובעיירות קטנות, במקומות שלא חנה צבא, לא העז יהודי להראות פניו. החלטנו לעזוב את הסביבה במהירות האפשרית. תחילה עברנו לביאליסטוק ואחר־כך ללודז'. שם שהינו שלושה חודשים ונדדנו עם קבוצת פליטים לצ'כיה. מפראג גנבנו את הגבול אל האיזור האמריקאי ועברנו

לפילזן. הגיעונו ידיעות, כי מאיטליה נוסעים בעלייה בלתי־ליגאלית לארץ־ישראל. נסענו איפוא לאיטליה. כאן חיינו זמן ממושך במחנה־פליטים. אך מכיוון שהיתה עמנו ילדה קטנה לא צורפנו לעלייה ב׳.

בהיותנו באיטליה נודע לי, כי אחותי דבורה שרדה בחיים ונמצאת בפולין. יצאתי שוב לדרך ותוך גניבת גבולות הגעתי לפולין. באותה עת נערך הפוגרום הנודע בקלצה. המעטים מיהודי פולין שנשארו בחיים נפוצו לכל עבר, וביניהם היתה אחותי. בפולין לא פגשתיה. יצאתי לחפשה, שוב תוך גניבת גבולות, בכל מחנות הפליטים של גרמניה. מצאתיה בפרנוואלד. אין לתאר את שמחת פגישתנו. החלטנו יחדיו, כי עלינו לעזוב את אירופה. מכיוון ששערי הארץ היו נעולים, נתרצינו להגר לכל מקום שיקבל אותנו. אוסטרליה פתחה אז את שעריה למהגרים. קמנו ונסענו לאוסטרליה והננו נמצאים בה עד היום הזה.

יעקב לובל בכנס קולנאים בתל־אביב.
יעקב לובעל אויף א צוזאמענקונפט פון קאלנער לאנדסלייט אין תל־אביב.
יעקב לובל. פנחס בורקובסקי. אליהו מרביד. (נואם, רעדט) קלמן בן־אפרים.

דינה קאַנצעפּאָלסקי־כלודניעוויטש / מעלבורן

ווי אַ גערוידעפּטע חיה

איבער געטאָס און דערפער

אָנפאַנג אויגוסט 1941, נאָך דער דריטער אַקציע, איז מיר געלונגען צו אַנטלויפן פון קאָלנע. כ׳בין געלאָפן ווי אַ גערודפטע חיה. מײַנע מידע פיס האָבן מיר דערטראָגן ביז צום דאָרף לאַסקאָוויעץ, זיבן קילאָמעטער ווײַט פון קאָלנע. אין אָט דעם דאָרף האָט געלעבט אַ באַקאַנטער פויער, אַ שטענדיקער קונד אין מײַן פאָטערס געשעפט, מיכאַל טשארניעצקי. איך האָב אים געקענט אַלס יידן־פריינט. דער פויער האָט מיר אויפגענומען זייער פרײַנדלעך. אַ פּאָר טעג שפּעטער, ווען מיר האָבן זיך דערוווּסט, אַז אין קאָלנע זײַנען שוין מער נישטאָ קיין יידן, האָט מיר טשאַרניעצקי אַריבערגעפירט קיין לאָמזשע. בײַם געזעגענען זיך, האָט מיר דער פויער געזאָגט: „ווען ס׳וועט שלעכט זײַן, קום ווידער צו מיר.״

פון ערשטן טאָג אָן אין לאָמזשער געטאָ האָב איך זיך אַרומגעטראָגן מיטן געדאַנק, אַז מען דאַרף אַנטלויפן. איך האָב זיך קאָנטאַקטירט מיט מײַן שוועסטער פּייטשע, וועלכע האָט זיך געפונען אין ביאַליסטאָקער געטאָ. כ׳האָב איר פאָרגעלייגט זי זאָל קומען קיין לאָמזשע, כדי מיר זאָלן צוזאַמען זוכן אַ אויסוועג. מײַן שוועסטער האָט פאַרלאַנגט איך זאָל קומען צו איר קיין ביאַליסטאָק. זי האָט מיר רעגיסטירט אין דאָרטיקן געטאָ.

אין ביאַליסטאָק האָב איך זיך געפילט פרעמד. די אומגעגנט איז מיר געווען אומבאַקאַנט. די הויכע פּלויטן און צוימען אַרום געטאָ האָבן געוואָרפן אויף מיר אַ שרעק, און כ׳האָב געפילט אַז פונדאַנען וועט זײַן שווער צו אַנטלויפן. איך בין אַוועק צוריק אַליין אין לאָמזשער געטאָ.

כ׳בין געלאָפן פון פייער אין וואַסער. אין לאָמזשער געטאָ איז די לאַגע געוואָרן שווערער פון טאָג צו טאָג. גזירות, איינצל מאָרדן און מאַסן־אַקציעס. מען האָט געפילט, אַז דער סוף דערנענטערט זיך. די מאַסן־שחיטה און ענדגילטיקע ליקווידאַציע איז געווען בלויז אַ פראַגע פון טעג.

די נאַכט פאַר דער ליקווידאַציע, נאָוועמבער 1942, זײַנען מיר אַ גרופּע פון צען פּערזאָן אַנטלאָפן פון געטאָ. אין אונדזער קליינער גרופּקע זײַנען געווען מערסטנס קאָלנער פרויען: חיה־לאה און ברכה אָלעך מיט אַ קליין מיידעלע, שפּרינצע כלודניעוויטש און באָטשקע איידנבערג פון טשירניעץ. מיר האָבן זיך דורכגעשיפלט דורך דער נאַרעוו און זיך געלאָזט גיין אין דער ריכטונג פון סטאַוויסק. אין דאָרף גראַבאָוועק האָבן זיך צונויפגעזאַמלט בײַ הונדערט לאָמזשער און סטאַוויסקער יידן, וועלכע זענען אין דער זעלבער נאַכט, ערב דער גרויסער שחיטה, אַנטלאָפן פון לאָמזשער געטאָ.

אַ דאָרטיקער פויער האָט אונדז באַזאָרגט מיט שפּײַז, און אַפילו אויסגעקאָכט פּאָר אַלעמען אַ וואַרעם געקעכץ. אין דאָרף האָבן מיר לאַנג נישט געקענט בלײַבן. מיר האָבן זיך צעטיילט אויף קליינע גרופּקעס און זיך געלאָזט אין וועג אַרײַן, נישט־וויסנדיק איינער פון צווייטן. איך בין פאַרבליבן אַליין מיט שפּרינצע כלודניעוויטש. מיר האָבן זיך געלאָזט גיין אין דער ריכטונג פון דאָרף לאַסקאָוויעץ, צו מײַן רעטער מיכאַל טשאַרניעצקי.

חיה־לאה אולך, שייע אולדק, ברכה אולך; שלום פאניץ׳, רייזל פאניץ׳־אולך וכתם.

ענדלעך זיינען מיר אָנגעקומען. אויס פאָרזיכטיקייט האָט אונדז טשאַרניעצקי איינ־געאָרדנט ביי זיינער אַ שוועגערין, וועלכע׳ס הויז איז געשטאַנען אויף אַן אָפּגעזונדערטן פלאַץ אין עק דאָרף. דריי וואָכן האָבן מיר זיך אַרומגעוואַלגערט — די טעג אין וואַלד און די נעכט ביי טשאַרניעצקי׳ס שוועגערין אין סטאַדאָלע.

אַרבעט אין מזרח־פּרייסן

פאַר דער צייט האָט מיכאַל טשאַרניעצקי געזוכט ווי אונדז צו ראַטעווען. ער האָט זיך באַמיט צו קריגן פאַר אונדז אַרישע דאָקומענטן, כדי מיר זאָלן קענען אַריבערפאָרן אויף אַ לעגאַלן אופן קיין דייטשלאַנד און דאָרט זיך איינאָרדענען אויף אַרבעט. ליידער איז עס אים נישט געלונגען. דאָס אויסבאַהאַלטן זיך אין דאָרף איז געוואָרן שווערער און געפער־לעכער פון טאָג צו טאָג. מיכאַל טשאַרניעצקי האָט פאָרגעלייגט מיר זאָלן אַריבערגיין דעם מזרח־פרייסישן גרענעץ: „דאָרט פעלן אויס אַרבעטס־הענט,״ האָט ער אונדז געזאָגט, „איר וועט זיך קענען אָנדינגען אַלס שוואַרצע אַרבעטערינס ביי אַ גוט־באַזיצער.״

מיר האָט דער פּלאַן אויסגעזען אומרעאַל — קריכן דער ווילדער חיה אין האַלדז אַריין. אָבער נישט האָבנדיק קיין אַנדער אויסוועג, האָבן מיר באַשלאָסן צו מאַכן דעם ריזיקאַלישן שריט.

בײַנאַכט האָט אונדזער רעטער אונדז צוגעפירט צו אַ פּויליש דערפל קעלעזשעקאָפּקי, וואָס איז געלעגן האַרט בײַם פּויליש מזרח־פּרײַסישן גרענעץ. מיר האָבן זיך האַרציק געזעגנט פון אונדזער טײַערן פריינט, וועלכער האָט אײַנגעשטעלט זיין לעבן כּדי אונדז צו ראַטעווען.

מיר זײַנען אַרײַן צום ערשטן בעסטן פּויער און אים אָפנהאַרציק דערציילט ווער מיר זײַנען און וואָס מיר ווילן. דער אומבאַקאַנטער פּויער האָט אונדז מענטשלעך באַהאַנדלט. געגעבן עסן און געלאָזן איבערנעכטיקן. ער האָט צוגעזאָגט צו העלפן. צומאָרגנס, גאַנץ פרי, איז דער פּויער אַריבער די גרענעץ. ס׳האָט לאַנג נישט געדויערט און ער איז צוריקגעקומען מיט גוטע נײַעס. מיט פרייד האָט ער אונדז געמאָלדן, אַז ער האָט געפונען פאַר אונדז אַן אַרבעטס־פּלאַץ.

דעם זעלבן טאָג זײַנען מיר אַריבער דעם קליינעם טײַכל, וואָס האָט אָפּגעטיילט דעם פּוילישן דאָרף פון מזרח־פּרײַסן, און אָנגעקומען אין דײַטשישן דאָרף סאָלדאַנען. מיר האָבן זיך געמאָלדן בײַם דײַטשישן פּויער געגנטעק, מיט וועלכן ס׳האָט גערעדט וועגן אונדז דער פּוילישער פּויער פון שכנות׳דיקן דאָרף. מיר האָבן זיך פאָרגעשטעלט אַלס פּוילישע פרויען, אַנטלאָפענע פון דער צובאָמבאַרדירטער וואַרשע. כ׳בין געבליבן אַרבעטן בײַ געטעקן. שפּרינצען האָט ער אָפּגעפירט אין אַ דערבײַאיקן דאָרף צו זײַנעם אַ שוואָגר.

קיין אַרבעט האָט מיר נישט געפעלט. איך פלעג אַרבעטן פון זעקס באַגינען ביז שפּעט אין דער נאַכט. כ׳האָב געדראָשן תבואה, געשפּאַנט פערד, געגעבן עסן די בהמות, געאַרבעט אויפן פעלד. עסן האָבן מיר מײַנע אַרבעטס־געבער געגעבן צוזאַט, אָבער קיין לוין פאַר מײַן אַרבעט האָבן זיי מיר נישט געצאָלט און אויך נישט געגעבן קיין קליידער צו בײַטן. די ביסל מלבושים וואָס כ׳האָב געבראַכט מיט זיך זײַנען געוואָרן אָפּגעריסן.

דערווײַל האָט זיך דערנענטערט דער ווינטער. דאָס דינע קלייד, וואָס כ׳האָב געהאַט אויף מײַן לײַב, אויסגעריבן פון אָפּטן וואַשן, האָט מיר ווייניק געשיצט פון קעלט. ס׳האָבן מיר געשראָקן די אָנקומענדע פרעסט. איך האָב באַשלאָסן צו ריזיקירן אַ באַזוך אין קאָלנע. קענענדיק גוט דעם פּויער בײַ וועלכן מײַן פאַמיליע האָט איבערגעלאָזט פיל ווערטפולע זאַכן, האָב איך געוווּסט, אַז ער וועט מיר ניט איבערגעבן אין דײַטשישע הענט. טיף אין האַרצן האָב איך אויך געהאָפט צו הערן פון אַ געראַטעוועטן משפחה מיטגליד.

העלדישער טאַט פון צוויי קאָלנער

קיין קאָלנע בין איך אָנגעקומען אין אַ פינצטערע הערבסטיקע נאַכט. כ׳בין אַרײַן אין הויז פון געוועזענעם בורמישטשס זון, סטאַחעלסקי. ער האָט מיר געגעבן אָפּצועסן און אַ פּעקל זאַכן. אין דער זעלבער נאַכט האָב איך זיך געלאָזט צוריק אין וועג אַרײַן, כּדי אָנצוקומען צומאָרגנס אויף מײַן אַרבעטס־פּלאַץ. פון יונגן סטאַחעלסקי האָב איך זיך דערוווּסט, אַז אין קאָלנע זײַנען נישט פאַרבליבן קיין ייִדן זינט דער לעצטער אַקציע אין אויגוסט.

איך האָב געדאַרפט דורכגיין אַ מרחק פון זיבן קילאָמעטער. אויפן וועג בין איך אַרײַן

צו אַ באַקאַנטן רײַכן שלאַכטשיץ אין דאָרף גראָמאַדזין. דאָרט אין הויז פֿון שלאַכטשיץ פּיליפּקאָווסקי האָב איך געהערט וועגן גבורה־טאַט פֿון צוויי קאָלנער, באַטשקע איידנבערג און חיה־לאה אָלעך, מיט וועלכע איך האָב זיך צעשיידט אין דאָרף גראַבאָוועק נאָכן אַנטלויפֿן פֿון לאָמזשער געטאָ אין נאָוועמבער 1942. אויפֿן פֿײַנלעכן וועג פֿון זייערע וואַנדערונגען זײַנען די צוויי אָנגעקומען אַ געוויסן ווינטערדיקן אָוונט צו אַ פּויערשן שײַער. זײַענדיק אויסגעשעפּט ביז צו די לעצטע כּוחות זײַנען זיי אַרײַן אין שייער און זיך געלייגט שלאָפֿן. אויף מאָרגן פֿרי איז דער פּויער אַרײַן אין שייער נעמען היי פֿאַר זײַנע בהמות. דערזעענדיק די שלאָפֿנדיקע אומגעבעטענע געסט, איז ער אַוועק גלײַך אין דאָרף לאַכאָווע און פֿאַרמאָלדן די זשאַנדאַרמעריע.

אַ באַוואָפֿנטער זשאַנדאַרם איז אַרויסגעפֿאָרן אויף אַ פֿור צוזאַמען מיטן פּויער צום שײַער. מען האָט באַטשקען און חיה־לייקען אַרויפֿגעזעצט אויפֿן פֿור און געפֿירט קיין לאַכאָווע, צו דער זשאַנדאַרמעריע. אין מיטן וועג איז באַטשקע באַפֿאַלן דעם זשאַנדאַרם און אים אָנגעפֿאַנגען שטיקן. חיה־לייקע האָט פֿון אים אַרויסגעכאַפּט דעם שטילעט און אים אָנגעפֿאַנגען שלאָגן איבערן קאָפּ. בעת דער שווער פֿאַרוווּנדעטער זשאַנדאַרם איז שוין געלעגן אויף דער ערד, האָט באַטשקע פֿון אים אַוועקגענומען זײַן רעוואָלווער. דער צעטומלטער פּויער איז פֿון שרעק אַנטלאָפֿן. באַטשקע און חיה־לייקע זײַנען שנעל פֿאַר־שוווּנדן. די דײַטשן האָבן צוגעזאָגט אַ פּרעמיע פֿאַר זייערע קעפּ. אָבער די שפּורן פֿון די צוויי זײַנען פֿאַרשוווּנדן.

דאָס האָט מיר דערציילט דער פּוילישער שלאַכטשיץ פּיליפּקאָווסקי. נאָך דער באַפֿרייאונג האָב איך געהערט פֿון פּויערים, אַז באַטשקע און חיה־לייקע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די וועלדער בײַ גראַבאָוועק ביז 1944. דורך אַ צופֿאַל זײַנען זיי אַנטדעקט געוואָרן דורך דײַטשן און אומגעקומען.

אַ גן־עדן אין טורמע

דערווײַל האָט מען גענומען ריידן אין דאָרף, אַז איך בין אַ ייִדיש. מײַנע „גוטע טעג" זײַנען געקומען צו ענדע. אַ געוויסן פֿרימאָרגן האָט מיר גענטעק געמאָלדן, אַז ער קאָן מיר ליידער מער נישט באַשעפֿטיקן. ער איז אַפֿילו זייער צופֿרידן פֿון מײַן אַרבעט, אָבער די שכנים אין דאָרף ריידן, אַז איך בין אַ ייִדישע פֿרוי, אַן אַנטלאָפֿענע פֿון געטאָ, און דאָס קאָן ברענגען אויף אים און זײַן פֿאַמיליע גרויסע צרות. דעם זעלבן טאָג האָט ער צוריק געבראַכט שפּרינצען פֿון זײַן שוואָגער און אונדז געצוווּנגען אַריבערצוגיין די גרענעץ, צוריק קיין פּוילן.

און אָט וואַנדערן מיר ווידער, צוויי עלנטע ייִדישע פֿרויען, אָן אַ דאַך איבערן קאָפּ, אָן אַ ווינקל אויף דער פֿאַרשאָלטענער דײַטשיש־פּוילישער ערד, ווו מיר זאָלן זיך קענען אויסבאַהאַלטן פֿון די רוצחישע הענט. מיר זײַנען אַריבער די גרענעץ הין און צוריק און ווידער אַרײַן אין אַ דײַטשישן דאָרף. מיר זײַנען געגאַנגען פֿון שטוב צו שטוב און זיך אָנגעבאָטן אויף אַרבעט. אָבער די דײַטשישע פּויערים האָבן אונדז נישט געוואָלט באַשעפֿטיקן, ווײַל מיר האָבן נישט געהאַט קיין דאָקומענטן וועלכע זאָלן באַשטעטיקן אונדזער אַרישע אָפּשטאַמונג. די פּויערים האָבן אונדז געראָטן מיר זאָלן אַרײַנגיין צום אָרטיקן דײַטשישן סאָלטיס, כּדי ער זאָל אונדז אײַנמעלדן אויף אַרבעט. נישט האָבנדיק

קיין ברירה האָבן מיר געטאָן וווּ זיי האָבן געראָטן. בײַם סאָלטיס אין הויז האָבן מיר זיך אָנגעשטויסן אויף אַ דײַטשישן זשאַנדאַרם. ער האָט געפֿאָדערט מיר זאָלן אים ווײַזן אונדזערע דאָקומענטן. מיר האָבן געטענהט, אַז אונדזערע דאָקומענטן זײַנען פֿאַרברענט געוואָרן אין דער צובאָמבאַרדירטער הויז. ס'האָט גאָרנישט געהאָלפֿן, ער האָט אונדז! אַרעסטירט און אָפּגעפֿירט אין דער דײַטשישער קאָמענדאַטור פֿון יאַהאַנעסבערג. נאָך אַ קורצער אויספֿאָרשונג האָט מען אונדז אַריבערגעפֿירט אין דער טורמע פֿון ליק.

אין טורמע זײַנען מיר אָנגעקומען שמוציקע, אָפּגעריסענע און אויסגעהונגערטע. מען האָט אונדז גלײַך אָפּגעשאָרן די האָר, געפֿירט אין דער דעזינפֿעקציע זיך אויסבאָדן און געגעבן אַלטע ריינע בגדים.

אין צעלע זײַנען מיר געזעסן צוזאַמען מיט פּוילישע פֿרויען. מיר האָבן געמוזט אויספֿירן פֿאַרשידענע אַרבעטן. מײַן חברטע שפּרינצע און איך האָבן טיכטיק געאַרבעט, געשטריקט סוועדערס, זאָקן, געניייט און געפּרעסט. נאָך וואָכן פֿון וואַנדערן און אויסבאַהאַלטן זיך ווי געיאָגטע חיות, האָט די טורמע אויסגעזען אין אונדזערע אויגן ווי אַ גן־עדן.

נאָך אַ פּאָר וואָכן זיצן האָט מען אונדז געפֿירט צום משפּט אין יאַהאַנעסבורג. דער ריכטער האָט אויף אונדז געשריען און שטריינג געפֿאָרשט וועגן אונדזער אָפּשטאַמונג און סטאַבילן אַדרעס. דאָך האָט ער אין זײַן אורטייל ניט אַרויסגעבראַכט דעם פֿאַרדאַכט אַז מיר זײַנען ייִדישע פֿרויען. ער האָט אונדז פֿאַרמשפּט אויף פֿיר מאָנאַטן תּפֿיסה פֿאַר אומלעגאַל אַריבערגיין דעם גרענעץ.

מען האָט אונדז צוריקגעפֿירט אין טורמע קיין ליק. דאָ האָבן מיר זיך געפֿילט ווי אין דערהיים. מיר זײַנען געווען ריין, כּמעט זאַט. מען האָט דערלויבט שפּאַצירן אין טורמע־הויף. מיר האָבן פֿלײַסיק געאַרבעט און נושא־חן געווען בײַ די אויפֿזעערינס. מיר האָבן זיך געווּנטשן, אַז דאָס זיצן זאָל זיך ציען אָן אויפֿהער. אָבער גיך זײַנען פֿאַרבײַ די פֿיר מאָנאַטן. איין פֿרימאָרגן האָט אונדז די הויפּט־אויפֿזעערין אָנגעזאָגט מיט פֿרייד, אַז נאָכמיטאָג גייען מיר אַרויס אויף דער „פֿריי"...

מיר אַרבעטן אין אַ רעסטאָראַן

פֿון טורמע זײַנען מיר אַרויס מיט שײַנען, אַז מיר זײַנען זייער פֿלײַסיקע אַרבעטערינס. אַ זשאַנדאַרם האָט אונדז אָפּגעפֿירט ביז צום שטאָטישן אַרבעטס־אַמט. דאָרט האָבן מיר געוויזן אונדזערע שײַנען, און מען האָט אונדז פֿאַררעגיסטרירט אַלס פּוילישע אַרבעטערינס אַנטלאָפֿענע פֿון וואַרשע. אונדזער נײַער אַרבעטס־פּלאַץ איז געווען אין אַ גרויסן רעסטאָראַן אין ליק. מיר האָבן געאַרבעט צוזאַמען מיט פּוילישע פֿרויען. ווי געוויינלעך האָבן מיר געאַרבעט פֿלײַסיק און זיך באַמיט וואָס ווייניקער אַרומצודרייען אין רעסטאָראַן צווישן די געסט. דאָס איז געפֿעלן געוואָרן די דײַטשישע בעלי־בתּים און זיי האָבן אונדז געגעבן לײַכטערע אַרבעט. די פּוילישע פֿרויען האָבן אויס קנאה אָנגעפֿאַנגען צו העצן קעגן אונדז, אַז מיר זײַנען ייִדישע. אָבער די דײַטשישע בעלי־בתּים זײַנען געשטאַנען אויף אונדזער זײַט און שטרענג באַפֿוילן די פּוילישע אַרבעטערינס אונדז צו לאָזן צורו.

אַכט חדשים האָבן מיר געאַרבעט אין רעסטאָראַן. דער דײַטשישער אײַגנטימער איז געווען צופֿרידן פֿון אונדז. אָבער אַזוי ווי מיר האָבן נישט געהאַט קיין דאָקומענטן, האָט ער מורא געהאַט, אַז מען וועט אונדז אַוועקנעמען פֿון אים. דאַן האָט ער אונדז באַזאָרגט

מיט דאָקומענטן אַלס פּוילישע צוואַנגס־אַרבעטערינס. יעצט זײַנען מיר געווען זיכערער מיט אונדזער לעבן. ס׳האָט אויסגעזען אַז מיר וועלן דאָך איבערלעבן די גרויזאַמע צײַטן, בפרט אַז די רוסישע אַרמײ האָט זיך דערנענטערט צו די גרענעצן פון מזרח־פּרייסן.

מען האָט אָנגעפאַנגען צו עוואַקויִרן די ציווילע באַפעלקערונג. די דײַטשן באַזונדער און די צוואַנגס־אַרבעטער באַזונדער. אונדז האָט מען אָפּגעשיקט אין אַן אַרבעטס־לאַגער אין קעניגסבערג. אין דעם לאַגער זײַנען געווען טויזנטער פּאָליאַקן, ליטווינער, רוסן און נאָך פאַרשידענע נאַציאָנאַליטעטן פון די דרײַאַבערטע לענדער. אין אַרבעטס־לאַגער האָבן אונדז דערקענט צוויי פּאָליאַקן פון קאָלנע, פּאָמיעכאָווסקי און וויגנאַל. כ׳האָב זיך געשראָקן פאַר דער אומגעריכטער באַגעגעניש. אָבער די קאָלנער פּאָליאַקן האָבן אונדז נישט אַרויסגעגעבן. איינער פון זיי האָט צו מיר גוטמוטיק אַ ווונק געטאָן און געזאָגט: „ביסט אַ חברה׳מאַנטע!״

מיר האָבן געלעבט אין גרויס ענגשאַפט אין לאַנגע באַראַקן, אָבער מיר האָבן זיך גוט צונויפגעלעבט מיט די פּוילישע פרויען.

כ׳פאַרליר מײַן חברטע פון גורל

אינצווישן האָט זיך דער פראָנט דערנענטערט צו קעניגסבערג. די רוסישע אַרמײ איז געשטאַנען האַרט בײַם שטאָט קרוב צו דרײַ מאָנאַטן. אונדזער לאַגער האָט שטאַרק געליטן פון די קאַמפן און באָמבאַרדירונגען. דער גורל האָט געוואָלט, אַז איך זאָל עס אַלץ אַריבערקומען.

דעם 4טן אַפּריל 1945 האָט זיך אָנגעפאַנגען די ענדגילטיקע אָפּענסיווע אויף קעניגסבערג. די דײַטשן האָבן באַפוילן מיר זאָלן לויפן צוזאַמען מיט זיי אין ריכטונג פון סטאַלאַק. מיר זײַנען געלאָפן אונטער אַ האָגל פון קוילן. אַלץ אַרום האָט געברענט, מענטשן זײַנען געפאַלן מער פון מידקייט ווי פון די רוסישע קוילן און גראַנאַטן. אין דער בהלה האָב איך פאַרלוירן מײַן פרײַנדין שפּרינצע, מיט וועלכער איך האָב מיטגעמאַכט דעם לאַנגן דאָרן־וועג ביז צום לעצטן טאָג — אַ טאָג פאַר דער באַפרייאונג. אירע שפּורן זײַנען פאַרשווונדן. ביזן הײַנטיקן טאָג ווייס איך נישט וואָס איז געווען איר גורל.

בײַ סטאַלאַק זײַנען מיר באַפרייט געוואָרן דורך דער רוסישער אַרמײ. ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ נײַער קאַפּיטל פון וואַנדערן איבער די בלוטיקע שליאַכן פון פּוילן, אונר״א לאַגערן אין דײַטשלאַנד, ביז דער גורל האָט מיך פאַרוואָגלט קיין אויסטראַליע.

דינה קונצפולסקי־כלודניביץ׳ / מלבורן

כחיה נרדפת

על פני גיטאות וכפרים

בראשית אוגוסט 1941, לאחר האקציה השלישית, עלה בידי לברוח מקולנה. רצתי כמו חיה נרדפת. רגלי העייפות הביאוני אל הכפר לאסקוביאֶץ, המרוחק שבעה קילומטר

מקולנה. בכפר זה חי איכר ממכרינו, לקוח קבוע בחנותו של אבי, ושמו מיכאל צ׳ארניאצקי. ידעתי שהוא אוהב־יהודים. האיכר קיבלני בידידות רבה. ימים אחדים לאחר מכן, כאשר נודע לנו כי אין עוד יהודים בקולנה, הובילנו צ׳ארניאצקי ללומז׳ה. בפרידה הוא אמר לי: ״כאשר המצב יהיה חמור, שובי אלי!״

בגיטו לומז׳ה התהלכתי כל הזמן, מן הרגע הראשון, בהכרה שעלי לברוח. באתי בקשר עם אחותי פייטשה, שנמצאה בגיטו ביאליסטוק. הצעתי לה, שתבוא ללומז׳ה, כדי שנוכל יחד לחפש מוצא. אחותי דרשה, שאבוא לביאליסטוק. היא רשמה אותי שם בגיטו. בביאליס־טוק הרגשתי עצמי זרה לחלוטין. הסביבה היתה בלתי־מוכרת לי. הגדרות הגבוהות שמסביב לגיטו הטילו עלי מורא, והרגשתי כי מכאן יהיה קשה להימלט. חזרתי לבדי לגיטו לומז׳ה.

נמלטתי מן הפח אל הפחת. בגיטו לומז׳ה הלך המצב והחמיר מיום ליום. גזירות, רצח־יחידים ואקציות המוניות. הורגש בעליל, כי הקץ מתקרב. החיסול הסופי היה עניין של ימים.

בלילה שלפני החיסול, נובמבר 1942, נמלטנו מהגיטו קבוצה של עשר נפשות. הרוב בקבוצתנו הקטנה היו נשים קולנאיות: חיה־לאה וברכה אולך וילדה קטנה עמהן, שפרינצה כלודניאביץ׳ ובוצ׳קה איידנברג מצ׳ירניץ. צלחנו את נהר הנארב בסירה והתחלנו ללכת בכיוון סטאוויסק. בכפר גראבובק התאספו כמאה יהודים מלומז׳ה וסטאוויסק, אשר נמלטו באותו לילה ערב השחיטה הגדולה מגיטו לומז׳ה.

איכר אחד צייד אותנו במזון, ואפילו הכין לכולנו תבשיל חם. לא יכולנו להישאר זמן רב בכפר. התחלקנו לקבוצות זעירות ויצאנו לדרך מבלי דעת זה מזה. אני נשארתי עם שפרינצה כלודניאביץ׳. פנינו אל הכפר לאסקוביאץ, אל מצילי מיכאל צ׳ארניאצקי.

סוף־כל־סוף הגענו. מטעמי זהירות סידר אותנו צ׳ארניאצקי אצל גיסתו, אשר ביתה ניצב מבודד בקצה הכפר. שלושה שבועות התגלגלנו — בימים ביער ובלילות באסם של גיסת צ׳ארניאצקי.

עבודה בפרוסיה המזרחית

במשך אותו זמן חיפש מיכאל צ׳ארניאצקי כיצד להציל אותנו. הוא השתדל להשיג ניירות אריים, כדי שנוכל באופן ליגאלי לעבור לגרמניה ושם לקבל עבודה. למרבה הצער, לא עלה הדבר בידו. מיום ליום נעשה יותר קשה ויותר מסוכן להסתתר בכפר. מיכאל צ׳אר־ניאצקי הציע לנו, שנעבור את הגבול הפרוסי: ״חסרים שם פועלים,״ הוא אמר, ״תוכלו להשיג עבודה אצל בעל־אחוזה כפועלות שחורות.״

לי נראתה ההצעה כבלתי־מציאותית ואפילו כשגעון — להיכנס לתוך לוע האריה. אך מכיוון שלא היתה לנו כל ברירה, החלטנו להסתכן.

בלילה הביאנו מצילינו אל כפר פולני קטן קלז׳קופקי, שהיה קרוב מאוד לגבול שבין פולניה לבין מזרח־פרוסיה. נפרדנו בלבביות מידידינו היקר, אשר סיכן את נפשו כדי להציל אותנו.

נכנסנו אצל האיכר הראשון ובגילוי־לב סיפרנו לו מי אנחנו ומה בקשתנו. הוא טיפל בנו באופן אנושי. נתן לנו לאכול והלין אותנו, ואף הבטיח לעזור. למחרת, עם שחר, עבר האיכר את הגבול. לאחר זמן קצר הוא חזר ובפיו בשורה טובה. בשמחה הוא הודיענו, כי מצא בשבילנו מקום עבודה.

בו ביום עברנו את הנחל הקטן, אשר הפריד את הכפר הפולני מפרוסיה המזרחית. הגענו לכפר הגרמני סולדאנן. נכנסנו אצל האיכר הגרמני גנטק, עמו נדבר האיכר הפולני שאצלו לנו. הצגנו עצמנו כנשים פולניות, אשר נמלטו מוורשה המופצצת. אנוכי נשארתי לעבוד אצל גנטק, ואילו את שפרינצה הוא הביא לכפר סמוך אל גיסו.

עבודה לא חסרה לנו. עבדתי משש בבוקר עד מאוחר בלילה. דשתי תבואה, רתמתי סוסים, האכלתי את הפרות, עבדתי בשדה. אוכל נתנו לי לשובע, אולם שכר בעד עבודתי לא קיבלתי וכן לא נתנו לי בגדים להחלפה. מעט המלבושים שהבאתי עמי נקרעו.

בינתיים התקרב החורף. השמלה הדקה שעל גופי, משופשפת מרוב כביסה, לא הגנה עלי מפני הקור. פחדתי מימי הכפור העזים. החלטתי להסתכן ולבקר בקולנה. הכרתי היטב את האיכר, אצלו השאירה משפחתי חפצי־ערך, וידעתי כי לא יסגירני לידי הגרמנים. בעומק לבי גם קיוויתי לשמוע על מישהו ניצול מבני משפחתנו.

מעשה גבורה של בני קולנה

אל קולנה הגעתי בלילה אפל של סתיו. נכנסתי לביתו של ראש־העיר לשעבר סטאחלסקי. הוא נתן לי לאכול וחבילת בגדים. בו בלילה יצאתי לדרך, כדי שאגיע עם בוקר אל מקום

שייע אולדק וחיה־לאה אולדך

עבודתי. מפיו של סטאחלסקי הצעיר נודע לי, כי בקולנה לא נותרו יהודים מאז האקציה האחרונה של אוגוסט.

היה עלי לעבור מרחק של שבעה קילומטרים. בדרך סרתי אל שלאכצ׳יץ עשיר, ממכרינו שבכפר גרומאדזין. בביתו של שלאכצ׳יץ זה, פיליפקובסקי שמו, שמעתי על־אודות מעשה גבורה של שניים מבני קולנה, בוצ׳קה איידנברג וחיה־לאה אולך, שנפרדתי מהם בכפר גראבובק לאחר שנמלטנו מגיטו לומז׳ה בנובמבר 1942. בדרך היסורים של נדודיהם הגיעו השניים בליל חורף אחד אל מתבן של איכר. בהיותם עייפים עד התמוטטות, הם נכנסו למתבן ושכבו לישון. בבוקר נכנס האיכר למתבן לקחת חציר לבהמותיו, ומשראה את האורחים הבלתי־קרואים, הלך מיד לכפר לאחובקה והודיע לז׳נדרמים.

ז׳נדרם חמוש יצא מיד בעגלה, יחד עם האיכר, אל מתבנו. הוא הושיב את בוצ׳קה וחיה־לאה על העגלה והובילם ללאחובקה, אל הז׳נדרמריה. בדרך התנפל בוצ׳קה על הז׳נדרם והחל לחנוק אותו. חיה־לאה חטפה ממנו את הפגיון והחלה להכות בו. הז׳נדרם, פצוע קשה, נפל על הארץ, ובוצ׳קה לקח ממנו את אקדוחו. האיכר הנדהם ברח מרוב פחד. בוצ׳קה וחיה־לאה נעלמו חיש. הגרמנים הבטיחו פרס בעד הסגרתם, אך עקבות השניים לא נודעו.

זאת סיפר לי השלאכצ׳יץ פיליפקובסקי. לאחר השחרור שמעתי מפי איכרים, כי בוצ׳קה וחיה־לאה הסתתרו ביערות שליד גראבובק עד שנת 1944. במקרה גילו אותם הגרמנים והרגום.

"גן־עדן" בבית־סוהר

בכפר החלו מרננים, כי הנני יהודייה. "הימים הטובים" שלי באו אל קצם. בוקר אחד הודיע לי גנטק, שלא יוכל יותר להעסיקני. הוא אמנם מאוד מרוצה מעבודתי, אבל השכנים ואנשי הכפר מדברים, כי הנני יהודייה, פליטה מגיטו, והדבר עלול להמיט שואה עליו ועל משפחתו. באותו יום הוא החזיר את שפרינצה, שעבדה אצל גיסו, והכריח אותנו לחצות את הגבול, חזרה לפולין.

ושוב אנו נודדות, שתי נשים יהודיות גלמודות, בלא מחסה ובלא קורת־גג, על האדמה המקוללת של פולניה הכבושה בידי הגרמנים, ואין לנו היכן להתחבא מפני הרוצחים. חצינו את הגבול הלוך וחזור פעמים אחדות ושוב נכנסנו לכפר גרמני. עברנו מבית לבית והצענו עצמנו לעבודה. אולם האיכרים הגרמניים לא רצו להעסיקנו, משום שלא היו לנו תעודות המאשרות את מוצאנו הארי. האיכרים יעצו לנו, שניכנס אל ראש־הכפר והוא ירשום אותנו לעבודה. בביתו של ראש־הכפר נתקלנו בז׳נדרם גרמני. הוא דרש מאתנו את תעודותינו. שתינו טענו, כי תעודותינו נשרפו בביתנו שהופצץ. לא עזרו לנו טענותינו, הוא אסר אותנו והובילנו אל הקומנדנטורה של יוהנסברג. לאחר חקירה קצרה הכניסו אותנו לבית־הסוהר של ליק.

אל בית־הסוהר הגענו מלוכלכות, קרועות־בגד ומורעבות. גזזו את שערותינו, עברנו רחיצה וחיטוי וקיבלנו בגדים ישנים אך נקיים.

ישבנו בתא אחד עם נשים פולניות. הוטלו עלינו עבודות שונות. חברתי שפרינצה ואני עבדנו בחריצות, סרגנו סודרים וגרביים, תפרנו וגיהצנו. לאחר שבועות של נדודים והתחבאות כחיות נרדפות נראה לנו בית־הסוהר כגן־עדן.

אחרי שבועות אחדים של ישיבה בבית־הסוהר הובילו אותנו למשפט ביוהנסברג. השופט

צעק עלינו וחקר אותנו בדקדקנות על אודות מוצאנו וכתובתנו הקבועה. למרות הכל הוא לא העלה את החשד, לא בחקירה ולא בפסק־הדין, כי הננו יהודיות. הוא גזר עלינו ארבעה חודשי מאסר כעונש על מעבר בלתי־חוקי של הגבול.

החזירו אותנו לבית־הסוהר של ליק. כאן חשנו עצמנו כמו בבית. היינו נקיות וכמעט שבעות. הרשו לנו לטייל בחצר בית־הסוהר. עבדנו בחריצות רבה ונשאנו־חן מלפני מפקחות בית־הסוהר. התפללנו, שהמאסר יימשך עד אין קץ. אבל ארבעת החודשים חלפו חיש מהר. בוקר אחד הודיעה לנו המפקחת בשמחה, כי אחרי הצהרים נצא "לחופשי"...

אנו עובדות במסעדה

מבית־הסוהר יצאנו ואישורים בידינו, כי הננו פועלות חרוצות לעילא. ז'נדרם הוביל אותנו עד ללשכת־העבודה העירונית. שם הראינו את אישורינו, ורשמו אותנו כפועלות פולניות שברחו מוורשה. קיבלנו עבודה במסעדה גדולה בליק. עבדנו יחד עם נשים פולניות. כמו קודם עבדנו בחריצות והשתדלנו ככל האפשר פחות להימצא במסעדה עצמה בין האורחים. זה מצא חן בעיני הבעלים הגרמניים והם נתנו לנו עבודה קלה יותר. הנשים הפולניות, מתוך קנאה, התחילו להסית נגדנו שהננו יהודיות. אבל בעל־המסעדה הגרמני עמד לצדנו וציוה על הפועלות הפולניות להניח לנו.

שמונה חודשים עבדנו במסעדה. בעל־המסעדה הגרמני היה מרוצה מאתנו, אך מכיוון שלא היו לנו תעודות, הוא פחד שיקחו אותנו ממנו. לפיכך סידר לנו תעודות, כי הננו פועלות־כפייה פולניות. עכשיו היינו יותר בטוחות בחיינו. נראה היה, כי בכל זאת נצליח להישאר בחיים ונעבור את הזמנים הנוראים, בפרט שהצבא האדום הלך וקרב לגבולות פרוסיה המזרחית.

התחילו לפנות את האוכלוסיה האזרחית, את הגרמנים לחוד ואת פועלי־הכפייה לחוד. אותנו שלחו אל מחנה־עבודה בקניגסברג. במחנה זה היו אלפי פולנים, ליטאים, רוסים ובני כל הלאומים מן הארצות הכבושות. כאן הכירו אותנו שני פולנים מקולנה, פומיאחובסקי ווגנאל. נבהלתי לעת הפגישה הבלתי־צפויה. אבל הפולנים מקולנה לא הלשינו עלינו. אחד מהם קרץ לי בטוב־לב ואמר: "הנך בת־חיל!"

חיינו בתוך צריפים ארוכים בצפיפות רבה, אבל הסתדרנו יפה עם הנשים הפולניות.

אובדן חברתי־לגורל

בין כה־וכה התקרבה החזית עד קניגסברג. הצבא הרוסי עמד בשערי העיר קרוב לשלושה חודשים. המחנה שלנו סבל קשות מן הקרבות ומן ההפצצות. רצה הגורל, שאעמוד בכל אלה.

בארבעה באפריל 1945 התחילה המיתקפה הסופית על קניגסברג. הגרמנים ציוו עלינו לרוץ יחד אתם בכיוון סטאלאק. רצנו תחת ברד כדורים. הכל סביב בער, אנשים נפלו יותר מתשישות מאשר מן הכדורים ומהפגזים של הרוסים. בבהלת המנוסה אבדה לי חברתי שפרינצה, שיחד עמה עברתי את נתיב־היסורים הארוך עד ליום האחרון — יום לפני השחרור. עקבותיה לא נודעו. עד היום אינני יודעת מה עלה בגורלה.

ליד סטאלאק שיחרר אותנו הצבא האדום. התחיל פרק חדש של נדודים על פני דרכים עקובות־מדם של פולין, על־פני מחנות אונר"א בגרמניה, עד שהגורל טילטלני הרחק אל אוסטרליה.

דבורה טשאַרניעוויטש־לובעל / רמת־גן

פון טויטן־לאגער אין אושוויץ

אַרײַן אין לאַגער

אין יאר 1941, ווען ס'איז אויסגעבראָכן די דײַטש־רוסישע מלחמה, האָב איך געוווינט אין לאָמזשע. איך בין שוין דאַן געווען פאַרהייראַט. אַ גרויסער טייל קאָלנער זענען אַנטלאָפן קיין לאָמזשע, מיינענדיק אַז אין אַ גרעסערע שטאָט וועלן זיי זיך ראַטעווען. צום אומגליק, האָט מען אויך פון לאָמזשער געטאָ אַרויסגעפירט אַלע ייִדן קיין אַושוויץ, און אַלע זענען דאָרט אומגעקומען.

אין 1942 האָט מען פון לאָמזשער געטאָ אַריבער־געפירט די ייִדן קיין זעמבראָווע. דאָרט האָט מען קאָנצענטרירט אַלע ייִדן פון דער אומגעגנט. מיר זענען געלעגן אויף די פעקלעך, וואָס מיר האָבן מיטגענומען מיט זיך, אויף דער פאָדלאָגע פון דער זעמבראָווער מיליטערישער קאַזאַרמע.

פאַר נײַ־יאָר האָט מען אָנגעהויבן אַרויסצושיקן טראַנספּאָרטן, בלאָקנווײַז, קיין אושוויץ. עס זענען דאַן געשטאַנען גרויסע פרעסט. פיל קליינע קינדער זענען אויפן וועג פאַרפרוירן געוואָרן. צו מײַן גליק האָב איך געהאַט אַ פּערענע, וואָס כ'האָב גענומען מיט די 25 קילאָ זאַכן וועלכע מ'האָט דערלויבט מיטצונעמען. בין איך געזעסן די גאַנצע צײַט אײַנגעהילט און דער פּערענע. אַ דאַנק דעם האָב איך נישט אָפּגעפרוירן מײַנע פיס, און כ'בין אָנגעקומען אין אַושוויץ אַ געזונטע.

אונדזער טראַנספּאָרט האָט געציילט צוויי טויזנט מענטשן. פון זיי האָט מען אויסגעקליבן פופציק אויף אַרבעט. איך בין געווען צווישן די אויסגעוויילטע. בלויז דרײַ זענען מיר פון אלע געבליבן. איך מיט אַ חברטע געפינען זיך אין ישראל. די דריטע לעבט אין אַמעריקע.

די מענער האָט מען אָפּגעטיילט באַזונדער. אויך מײַן מאַן, משה, איז אויסגעקליבן געוואָרן צו אַרבעט אין לאַגער. אָבער נאָכדעם ווי ער האָט פאַרלוירן די כּוחות און האָט שוין מער נישט געקענט אַרבעטן, איז ער געשיקט געוואָרן מיט אַלע אַנדערע אין די גאַז־קאַמערן.

ווען מיר, די 50 יונגע פרויען און מיידלעך, זענען אָנגעקומען אויפן אָרט, האָט מען פון אונדז צוגענומען אַלע זאַכן. גאָרנישט איבערגעלאָזן, אַפילו נישט קיין פאָטאָגראַפיע. מ'האָט אונדז אַלעמען אָפּגעראַזירט די קעפּ און געגעבן אַ פּאָר חאַקי־הויזן און אַ בלוזקע. מען האָט אונדז אויסגעטאַטואירט נומערן אויף די הענט — מײַן נומער איז 28665 — און אונדז אָפּגעשיקט קיין בודי (דאָס איז געווען אַן אָפּטיילונג פון אַושוויצער לאַגער).

איידער מ׳האָט אונדז אַהין איבערגעטראַנספּאָרטירט, זענען מיר געשטאַנען אַ גאַנצן טאָג אין דרויסן אויפן פּראָסט. עטלעכע פון די אַלטע אָושוויצער, וועלכע זענען דאָרט פריער געבראַכט געוואָרן און האָבן שוין געקענט אַלע אינסטאַלאַציעס דאָרט, האָבן אונדז באַדויערט, זעענדיק ווו מ׳פירט אונדז. „פון דאָרטן איז זעלטן אַז מען קומט צוריק,״ האָבן זיי אונדז געזאָגט פאַר מיטלייד און געשאָקלט מיטן קאָפּ. פאַקטיש איז בודי געווען אַ שטראָף לאַגער פאַר דייטשע פּראָסטיטוטקעס. זיי זענען טאַקע געווען די פאַרוואַלטערינס איבער אונדז. יעדע וואָך מען געבראַכט אין בודי אַ טראַנספּאָרט פון 500 פרויען. מער ווי אַ העלפט פון זיי האָט מען געהרג׳עט אין דער ערשטער וואָך. די וועלכע האָבן זוכה געווען צו לעבן נאָך עטלעכע וואָכן, זענען געווען די גליקלעכע פון גאַנצן טראַנספּאָרט. בודי איז געווען אַ פאַרמאַכטער לאַגער, און קיין פרעמדע מענטשן האָט מען נישט אַנגעזען.

צוויי־דריי אַ זייגער אינמיטן דער נאַכט פלעגט מען אונדז אויפוועקן און מיר פלעגן קריגן אַ ביסל שוואַרצע ביטערע וואַסער. דאָס האָט געהייסן קאַווע. נאָכדעם האָבן מיר זיך געדאַרפט איינשטעלן אין פינפטלעך און אַזוי געוואַרט עטלעכע שעה, ביז ס׳איז געוואָרן ליכטיק. דאַן האָט מען אָנגעהויבן אַ סעלעקציע. די וועלכע האָבן אויסגעזען שוואַך, האָט מען אָפּגעטיילט צו שיקן אין די גאַז־אויוונס אין אָשוויץ.

איך בין לעבן געבליבן אַ דאַנק מיין קיילעכדיקן פּנים מיט קאָלירן. דאָס האָט מיך שטענדיק געראַטעוועט פון דער סעלעקציע. ווייל ווי מען איז געווען אויסגעדאַרט, הויט און ביינער, האָב איך אַלעמאָל אויסגעזען בעסער ווי אַנדערע.

„מענטש, כאַפּ דעם הונט!״

ווען ס׳איז געוואָרן ליכטיק, האָט מען אונדז געטריבן צו דער אַרבעט. די אויפזעערינס זענען געווען די פּראָסטיטוטקעס. די העכערע קאָנטראָלע ביי די פּאָסטנס איז באַשטאַנען פון ס״ס לייט מיט אָנגעלאָדענע ביקסן און מיט ווילדע הינט. איין מאָל, אַז זיי האָבן זיך געוואָלט אַ שפּיל טאָן, האָבן זיי אַ זאָג געטאָן צו די הינט: „מענטש, כאַפּ דעם הונט!״ פאַרשטייט זיך, אַז דער הונט איז באַפאַלן, איז שוין נישט אַרויס קיין לעבעדיקער. גייענדיק צו דער אַרבעט האָבן מיר געמוזט שלעפּן קלעצער האָלץ פאַר די פּראָסטיטוטקעס, אַז זיי זאָלן קענען מאַכן אַ פייער און זיך וואַרעמען.

אונדזער אַרבעט איז באַשטאַנען אין שטופּן וואַגאָנעטקעס, אָנגעפילט מיט זאַמד, אויף רעלסן. די רעלסן זענען געווען פּראָוויזאָרישע. צום ערגסטן איז געווען ווען מען איז צוגעקומען צו דעם פּלאַץ, ווו צוויי שינעס האָבן זיך פאַרבונדן. דאַן איז די וואַגאָנעטקע אַראָפּגעפאַלן פון די רעלסן און זיך איבערגעקערט. גלייך זענען אָנגעלאָפן די אויפזעערינס מיט שטעקנס און אכזריות׳דיג געשלאָגן ביז טויט. כמעט יעדן טאָג זענען אַזוי געהרג׳עט געוואָרן אַ צוואַנציק־דרייסיק יונגע פרויען.

ווען מיר זענען געגאַנגען צוריק פון דער אַרבעט אין לאַגער, האָבן מיר געמוזט שלעפּן מיט אונדז די טויטע. אַזוי ווי איך האָב אויסגעזען געזינטער און שטאַרקער פון פיל אַנדערע, האָט מען מיר פאַראָרדנט יעדן טאָג צו טראָגן טויטע. אַ ביסל שפּעטער האָט מען צונויפגעשלאָגן פון שטיקלעך האָלץ אַ וועגעלע. אויף דעם האָבן מיר אָנגעלאָדן די טויטע קערפּערס, און מיר האָבן געדאַרפט שלעפּן דעם וועגעלע ביזן לאַגער. אָפט האָבן די ס״ס לייט געצוווּנגען אָנצולייגן די טויטע אויף נאָך־לעבעדיקע פרויען, וועלכע האָבן

געכאַרכלט אין דער גסיסה. אויף צו מאָרגנס אין דער פרי, איז געקומען אַ קאָטש פון רויטן קרייץ און צונויפגענומען אַלע קרבנות פון פאַרגאַנגענעם טאָג.

פון אַרומלויפן אַ גאַנצן טאָג הין און צוריק ביַים שטויסן די וואַגאָנעטקעס און שלעפן די דערהרגעטע זענען שוין אונדזערע שיך צוריסן געוואָרן, און מיר זענען געגאַנגען באָרוועס אין שניי און אין ביטערסטן פראָסט.

ווען ס׳האָט זיך דערנענטערט דער פרילינג און דער שניי איז צוגאַנגען אין בלאָטע, איז געווען נאָך שווערער צו שטויסן די וועגעלעך, וויַיל אָפט האָבן זיי זיך אַריַינגעגראָבן אין בלאָטע און געבליבן שטעקן. פאַר דעם האָט מען ווידער געממית׳ט.

אָנקומענדיק אין לאַגער פון דער אַרבעט, האָט מען אונדז ווידער געציילט, עס זאָל קיינער נישט פעלן. איינמאָל, דורכגייענדיק דורך אַ טיַיך, האָט זיך איינע אַריַינגעוואָרפן אין וואַסער זיך צו דערטרינקען, וויַיל זי האָט שוין מער קיין כוח נישט געהאַט אויסצוהאַלטן. דאַן האָבן מיר אַלע געמוזט בלײַבן שטיין און וואַרטן, ביז די ס״ס פאָסטנס האָבן זי אַרויסגעשלעפט פון וואַסער. די צאָל האָט געמוזט שטימען, צו טויט צו לעבעדיק. אַלץ איינס. אַזויפיל וויפל עס זענען אַרויס אין דער פרי צו דער אַרבעט, האָבן געמוזט זײַן צוריקקערנדיק.

בײַנאַכט האָבן מיר געקריגן אַ ביסל וואַסערדיקע זופּ מיט אַ פּאָרציע ברויט, וואָס מיר האָבן געדאַרפט אויסבאַהאַלטן אויף מאָרגן אויף אַ גאַנצן טאָג. פיל מאָל האָט מען אונדז דעם ברויט אַרויסגעגנב׳עט פון אונטערן קאָפּ.

אין דער רייע צו דער גאַז־קאַמער

פון די קאָלנער איז געווען מיט מיר אין אַושוויץ לייטשע קאָלינסקי (אברהם יצחק דעב זייגערמאַכערס טאָכטער). מיר האָבן זיך געהאַלטן ווי צוויי שוועסטער, געשלאָפן אויף איין נאַרע, געגעסן צוזאַמען, ד״ה איין פּאָרציע ברויט האָבן מיר בשותפות׳דיק אויפגעגעסן בײַנאַכט און די צווייטע פּאָרציע האָבן מיר באַהאַלטן אויף מאָרגן צו דער אַרבעט. מיר זענען אויך געווען אין איין פינפטל צו שטופן די וואַגאָנעטקעס (דאָס האָט געהייסן אין דײַטש „שיבן די לאָרעס״).

ס׳איז מיר שוין נמאס געוואָרן דאָס לעבן. איך בין געווען אָפּגעשוואַכט. די פיס זענען געשוואָלן געוואָרן און זיי האָבן מיר שוין נישט געטראָגן. האָב איך איינמאָל אין אַ פרימאָרגן גאָרנישט געזאָגט, נאָר אַנשטאָט זיך אַוועקשטעלן אין מײַן פינפטל כדי צו גיין צו דער אַרבעט, האָב איך זיך צוגעכאַפּט צו די וועלכע זענען שוין אויסגעקליבן געוואָרן אַוועקגעפירט צו ווערן אין גאַז־קאַמער אין אַושוויץ. דער פעלער מײַנער איז אָבער געווען וואָס כ׳האָב שוין מיט אַ צײַט פריער געזאָגט לייטשע קאָלינסקין, אַז איך וועל מאַכן אַ סוף מיט זיך. זי האָט אָבער נישט געוואָלט איך זאָל זיך נעמען דעם לעבן, און ווען זי האָט באַמערקט אַז איך שטיי נישט אין דער רייע מיט איר, האָט זי באַלד פאַרשטאַנען וואָס איך וויל דאָ אָפּטאָן. נישט קלערנדיק לאַנג, האָט זי זיך געווענדעט צו דער אויפזעערין און איר געזאָגט:

„פרוילײַן אויפזעערין, מײַן שוועסטער האָט זיך נאָך בירקענאַו פאַרשריבן.״ (דאָס הייסט — צום גאַז־קאַמער).

מיך האָט שוין די אופזעערין געקענט, וויַיל כ׳האָב שוין געאַרבעט עטלעכע חדשים אונטער

איר אויפזיכט. אין זי באַלד צו מיר צוגעלאָפן, אָנגעהויבן שלאָגן מיך מיט די פויסטן אין פנים און איבערן גאַנצן קערפּער און קאָפּן מיט די פיס, ביז איך בין אַנידערגעפאַלן אויף דער ערד אַ פאַרבלוטיקטע. און זי האָט געשריען:

„דו קאָנסט נאָך לאָרן שיבן! דו ווירסט שטערבן, ווען וויר ווערדן וואָלן!"

מען האָט מיר אונטערגעהאַלטן פון ביידע זײַטן און מיר זענען אַוועק צו דער אַרבעט. זינט דאַן האָט די אויפזעערין געהאַט אויף מיר אַן אויג און זי האָט אויפגעפּאַסט יעדן פרימאָרגן איך זאָל זײַן אין מײַן פינפטל.

לאה קולינסקי

דער טויט פון מײַן חבר'טע

אין צווישנצײַט איז לייטשע קאָלינסקי קראַנק געוואָרן. דאָך האָט זי זיך דערשלעפּט צו דער אַרבעט. אָבער זי האָט שוין נישט געהאַט קיין כּוח צו שטויסן די וואַגאָנעטקעס און איז אַנידערגעפאַלן. ווען דער ס"ס מאַן האָט פון זײַן פּאָסטן זי געזען ליגנדיק, איז ער צוגעלאָפן צו איר. זי האָט אָבער נישט געקענט אויפשטיין און האָט אים געבעטן ער זאָל איר דערשיסן. אַ גרויסן זכות האָט זי ווײַזט אויס געהאַט, ווײַל ער האָט דערפילט איר ביטע און מיט איין רעוואָלווער־שאָס האָט ער געמאַכט אַ סוף צו איר לעבן און צו אירע יסורים.

איך האָב גראַד אין דעם מאָמענט געאַרבעט בײַ אַ צווייטער וואַגאָנעטקע. מיר האָבן בלויז דערהערט אַ שאָס, פון דער ווײַטנס. אָוועקלייגן די אַרבעט כּדי צו זען וואָס עס איז געשען, האָבן מיר נאַטירלעך נישט געטאָרט. ערשט שפּעטער האָט די אויפזעערין, וואָס האָט אין לאַגער מיר נישט געלאָזט גיין אין גאַז־קאַמער, מיך אויפגעזוכט און געזאָגט:

„קאָם, דײַנע שוועסטער איז שאָן טאָדט. טראָג זי צו דער באַראַקע.״

כ׳האָב דאָן געטראַכט, אַז מײַן חבר׳טע לײטשע האָט מער מזל פֿון מיר. זי האָט מיר נישט געלאָזט שטאַרבן, און אַליין איז איר געלונגען אויסגעלײזט צו ווערן פֿון די יסורים.

מײַן קערפּער איז געווען בלוי פֿון די שטעקנס, וואָס האָבן זיך אַראָפּגעלאָזן אויף מײַנע פּלײצעס און איבער מײַן קאָפּ. אַזוי האָבן מיר דורכגעמאַכט דעם גאַנצן ווינטער. קײן וועש האָט מען אונדז נישט געטוישט, און קלײדונג האָבן מיר זיכער נישט געקראָגן. אין דעם האַלב יאָר וואָס מיר זענען געווען אין בודי, האָבן מיר זיך נישט געוואַשן. ווינטער איז געווען אַ האַלבע צרה — מ׳האָט זיך געוואַשן מיט שניי. זומער איז געווען פֿיל ערגער.

נאָכדעם האָט מען אונדז געבראַכט אין אַוישוויץ. ווען דעם טויטן־לאַגער, אין וועלכן די קרעמאַטאָריעס האָבן געאַרבעט טאָג און נאַכט, איז שוין פֿיל געשריבן געוואָרן און ס׳איז נישט נויטיק איך זאָל איבערחזרן וואָס איך האָב דאָרט דורכגעמאַכט.

אין יאַנואַר 1945 זענען אויפֿגעריסן געוואָרן די עלעקטרישע דראָטן, וועלכע האָבן אַרומגערינגלט דעם אַוישוויצער לאַגער. די סאָוויעטישע אַרמײ איז אָנגעקומען און האָט באַפֿרײַט די רעשטלעך, די בײַם לעבן־געבליבענע שאָטנס, און געפֿונען הויפֿנס מיט טויטע קערפּערס, וועלכע די מערדער האָבן שוין נישט באַוויזן צו פֿאַרברענען אין די קאַלך־אויוונס.

לײדער האָבן זיך מײַנע לײַדן נישט געענדיקט אין יאַנואַר 1945. עטלעכע חדשים פֿריער האָט מען מיך אַוועקגעשיקט מיט אַ טראַנספּאָרט קײן שאַפּאַו בײַ קעמליץ. דאָרט האָבן מיר געאַרבעט אין אַן אַמוניציע־פֿאַבריק אויף צוויי שיכטן: אַ מאָל בײַ טאָג, אַמאָל בײַנאַכט. דאָרט איז מען זיך באַגאַנגען מיט אונדז אַ ביסל בעסער ווי אין בודי. מ׳האָט דאָרט נישט געהרג׳עט, אָבער צום עסן האָבן מיר גאָרנישט געהאַט און דער הונגער האָט שטאַרק געפּײַניקט. מיר האָבן געפֿילט, אַז עס דערנענטערט זיך דער פֿראָנט, ווײַל אַלעמאָל איז געווען אַן אַלאַרם.

די באַפֿרײַאונג

דער 8־טער מאַי איז אַן אומפֿאַרגעסלעכע דאַטע. דאָס איז דער טאָג, ווען דער גיהנום אויף דער ערד האָט זיך געענדיקט פֿאַר די ווײניקע, וועלכע זענען געבליבן לעבן. אײנזאַם און עלנט, קראַנק און צובראָכן, האָב איך אַפֿילו נישט געקענט אויפֿשטײן פֿון בעט, כּדי צו זען דורכן פֿענסטער ווי די רויטע אַרמײ מאַרשירט איבער טערעזיענשטאָט. נאָר מיט דער הילף פֿון מײַנער אַ חברטע, וועלכע לעבט אין ישׂראל אויפֿן כּרמל און מיט וועלכער כ׳האָב זיך צוזאַמענגעטראָפֿן נאָך צוואַנציק יאָר, בין איך ביסלעכווײַז געקומען צוריק צו די כּוחות. איך געדענק נאָך ווי די שׂמחה פֿון דער באַפֿרײַאונג איז געווען גרויס. האָב איך ליגנדיק אין בעט אָנגעהויבן דעקלאַמירן די פּוילישע באַרימטע פּאָעמע „דער טאַטע פֿון די פֿאַרפּעסטעטע״, ווי ער קומט אײנזאַם צוריק אַהיים.

פֿאַרשטײט זיך אַז יעדער וואָס איז לעבן געבליבן האָט געהאָפֿט צוגעפֿינען זײַנע נאָענטסטע. אפֿשר איז נאָך עמיצער פֿון דער משפּחה געבליבן בײַם לעבן.

קורץ נאָך דער באַפֿרײַאונג האָבן מיר, אַ גרופּע מענער און פֿרויען וועלכע האָבן געשטאַמט פֿון ביאַליסטאָקער געגנט, זיך געלאָזט אין וועג אַרײַן. דאָס האָט געדויערט לאַנגע וואָכן, ווײַל מיר זענען מײסטנס געגאַנגען צופֿוס, ביז מיר זענען אָנגעקומען אין ביאַליסטאָק.

אין ייִדישן קאָמיטעט האָבן מיר זיך געטראָפן מיט פאַרשידענע מענטשן, אַלע איינזאַם, צובראָכענע, דערשלאָגענע, און יעדער האָט געזוכט זײַנע נאָענטע.

בלעטערנדיק אין בוך, אין וועלכן יעדער וואָס איז דאָרט אָנגעקומען האָט זיך פאַרשריבן, כדי אַזוי אַרום צו געבן אַ סימן אַז ער לעבט, האָב איך פּלוצלונג דערזען נעמען: יענקל לובעל, סלאַווע לובעל. האָב איך אַ געשריי געטאָן „מײַן ברודער מיט זײַן פאַמיליע לעבן!" און כ'בין אַנידערגעפאַלן אין חלשות. ווען מ'האָט מיך אויפגעמינטערט, האָב איך אָנגעהויבן זיך נאָכפרעגן ווו ער איז. אין פאַרלויף פון עטלעכע טעג בין איך דערגאַנגען, אַז ער איז אַוועק קיין לאָדזש. דאָרט האָב איך אים אויך נישט געטראָפן, נאָר כ'האָב געקראָגן אַ ידיעה, אַז ער האָט זיך געלאָזן אין וועג אין דער ריכטונג פון ארץ־ישראל.

ווי באַקאַנט, זענען מיר אַלע, אויפן וועג קיין ישראל, פאַרשלעפּט געוואָרן אין די די־פּי לאַגערן אין דײַטשלאַנד. וואָס די אַליאירטע האָבן אויפגעשטעלט פאַר דער שארית הפליטה.

מיר האָבן געוויטאָגט, געפינענדיק זיך אויף דער בלוטיקער ערד אין דער נאָענט פון אונדזערע מערדער. די מערהייט פון דער שארית הפליטה האָט געשטרעבט צו קומען קיין ישראל. מיר האָבן אָבער געמוזט וואַרטן ביז ס'וועט זײַן די מעגליכקייט צו פאַרלאָזן די מיט בלוט אָנגעזאַפּטע ערד.

דאָרט, אין איינעם פון די לאַגערן, האָב איך זיך צוזאַמענגעטראָפן מיט מײַן ברודער און זײַן פאַמיליע.

דבורה צ'ארניביץ'־לובל / רמת־גן

ממחנה־ההשמדה אושביץ

הוכנסנו למחנה

בשנת 1941, כאשר פרצה המלחמה בין גרמניה לרוסיה, גרתי בלומז'ה. הייתי כבר נשואה. רבים מיהודי קולנה נמלטו ללומז'ה, בהיותם סבורים כי בעיר גדולה יוכלו להינצל. להוותם, גם מגיטו לומז'ה הובילו את היהודים לאושוויץ, וכולם נספו שם.

בשנת 1942 העבירו את היהודים מלומז'ה לזמברובה. שם ריכזו את כל יהודי הסביבה. שכבנו על החבילות, שסחבנו עמנו, על רצפת הקסרקטין של זמברובה.

לפני חג־המולד התחילו משלוחים, לפי בלוקים, אל אושוויץ. היו אז ימי קור עז. הרבה ילדים קטנים קפאו בדרך. למזלי היתה עמי כסת, שלקחתי עם עשרים וחמשת הקילוגרמים שהורשינו לקחת. כל הזמן ישבתי עטופה בכסת. הודות לה לא קפאו רגלי והגעתי בריאה לאושוויץ.

במשלוח שלנו היו אלפיים נפש. מהם בחרו חמישים לעבודה. אנוכי הייתי בין הנבחרים. מכל אלה נשארנו בחיים רק שלושה. אני וחברתי חיות בישראל, השלישית בארצות־הברית.

את הגברים הבדילו לחוד. גם בעלי משה נבחר לעבודה במחנה. אולם לאחר שנחלש מאוד ולא היה מסוגל עוד לעבודה, הוא נשלח יחד עם אחרים לתאי הגאזים.

כאשר הגענו, חמישים הנשים הצעירות והנערות, לקחו מאתנו את כל חפצינו. לא הותירו דבר, אפילו לא תצלום. גילחו את ראשינו ונתנו לנו מכנסי חאקי וחולצה. קיעקעו מספרים על ידינו — מספרי הוא 28665 — ושלחו אותנו לבודי (חלק ממחנה אושוויץ).

לפני שהעבירו אותנו לשם, עמדנו יום תמים בחוץ בקור. אחדים מותיקי אושוויץ, שהובאו לשם קודם והכירו היטב את כל סידורי המחנה, ריחמו עלינו בראותם להיכן מובילים אותנו. "משם אין חוזרים!" הם אמרו ונדו לנו מתוך רחמים. בידי היה, בעצם, מחנה־עונשין לזונות גרמניות. הן היו המנהלות הממונות עלינו. אותו שבוע הביאו לבודי משלוח של חמש מאות נשים. למעלה מן המחצית הרגו עוד בשבוע הראשון. אלה שזכו לחיות עוד כמה שבועות, היו המאושרות שבמשלוח. בודי היה מחנה סגור ואנשים זרים לא נראו בו.

בשעה שתיים או שלוש בלילה היו מעירים אותנו והיינו מקבלות מעט מים מרים. לזה קראו קפה. אחר כך היה עלינו להתייצב בחמישיות ולחכות לאור יום. אז התחילה הסלקציה. אלה שנראו חלשות, הובדלו כדי להישלח לתנורים באושוויץ.

אני נשארתי בחיים הודות לפנים העגולות שלי ולצבע הפנים. זה תמיד הציל אותי מן הסלקציות. ככל שהיינו רזות, עור ועצמות, אני תמיד נראיתי טוב יותר מן האחרות.

"אדם, תפוס את הכלב!"

משהאיר היום הובילו אותנו לעבודה. המשגיחות שלנו היו הזונות. את הביקורת ערכו אנשי ס"ס, כשרובים טעונים בידיהם וכלבים פראים עמהם. פעם אחת התחשק להם להשתעשע. הם שיסו בנו את הכלבים בקוראם: "אדם, תפוס את הכלב!" מובן מאליו, כי אשה, אשר הכלבים התנפלו עליה, לא נותרה בחיים. בלכתנו לעבודה היה עלינו לסחוב בולי־עץ כבדים בשביל הזונות, שתוכלנה להבעיר מדורה כדי להתחמם.

עבודתנו היתה דחיפת קרוניות, ממולאות חול, על גבי פסים. הפסים הושמו ברשלנות למטרה ארעית זו. מקום התורפה היה החיבור של שני פסים. כאן היתה הקרונית נופלת מן הפסים ומתהפכת. מייד היו המשגיחות באות בריצה ומכות בנו מכות רצח. כמעט כל יום נהרגו בידיהן עשרים־שלושים נשים צעירות.

בשובנו מן העבודה למחנה נצטווינו לסחוב עמנו את המתות. מכיוון שאני נראיתי יותר בריאה וחזקה מאחרות, היה עלי כל יום לשאת מתה. אחר־כך חיברנו מחתיכות־עץ עגלה קטנה, עליה העמסנו את הגוויות, והיינו גוררות את העגלה עד למחנה. לעתים קרובות היו אנשי הס"ס מצווים עלינו לשים גוויות על נשים גוססות. למחרת בבוקר היה בא קרון של הצלב־האדום והיה אוסף את קרבנות יום אתמול.

מהליכת יום תמים הלוך וחזור לדחיפת הקרוניות וסחיבת הגוויות נקרעו נעלינו לגמרי, והתהלכנו יחפות בשלג ובקור העז.

כאשר בא האביב והשלג נמס ונוצרו ביצות, היה עוד יותר קשה לדחוף את הקרוניות. לעתים קרובות מאוד הן היו נתקעות בבוץ. בעד זה שוב היכו אותנו מכות רצח.

משחזרנו מן העבודה למחנה, שוב ספרו אותנו, כדי שלא יחסר איש. פעם אחת, כשעברנו על גשר, הטילה אחת את עצמה לתוך הנהר, כי לא היה לה יותר כוח לסבול. הוכרחנו כולנו לעמוד ולחכות, עד שאנשי הס"ס משו אותה מן המים. המספר מוכרח היה להתאים, היינו הך אם של חיות או של מתות. אותו מספר נשים, שיצאו בבוקר לעבודה, היה חייב להיות עם שובן למחנה.

בלילה קיבלנו מעט מרק מימי ומנת לחם. את הלחם היינו שומרות למחרת, שיספיק לכל היום. פעמים רבות היה הלחם נגנב מתחת למראשותינו.

בתור לתא־הגאזים

מקולנה היתה עמי באושוויץ לאהצ׳ה קולינסקי (בתו של אברהם־יצחק השען). היינו כשתי אחיות. ישנו על דרגש אחד, אכלנו יחד, כלומר מנה אחת לחם אכלנו במשותף בלילה, ואילו את המנה השנייה שמרנו למחרת לעבודה. היינו גם בחמישייה אחת לדחיפת הקרוניות.

החיים נמאסו עלי. הייתי תשושה. הרגליים היו נפוחות ולא נשאו אותי עוד. בוקר אחד במקום להתייצב בחמישייה שלי לעבודה, עברתי מהר אל אלה שנבחרו לתאי־הגאזים באושוויץ. אבל המשגה שלי היה, שכמה זמן קודם לכן סיפרתי ללאהצ׳ה קולינסקי על כוונתי להתאבד. היא לא הסכימה לכך שאקפד את חיי, וכאשר ראתה שלא התייצבתי בשורה יחד עמה, היא מייד הבינה מה יש בדעתי לעשות. מבלי לחשוב הרבה היא פנתה אל המשגיחה:

״פרוילין אופזעערין, אחותי נרשמה לבירקנאו!״ (זאת אומרת, לתאי הגאזים.)

המשגיחה הכירה אותי, שהרי עבדתי תחת השגחתה חודשים אחדים, מייד היא באה אלי בריצה, התחילה להכותני באגרופיה בפני ובכל גופי ולבעט ברגליה, עד שנפלתי ארצה כולי שותתת דם. והיא מצעקת: ״את עוד מסוגלת לדחוף קרוניות! את תמותי, כאשר אנחנו נרצה בכך!״

שתי נשים תמכו בי ויצאנו לעבודה. מאותו יום שמה עלי המשגיחה עין והקפידה כל בוקר שאמצא בחמישייה שלי.

מות חברתי לאהצ׳ה

בינתיים חלתה לאהצ׳ה קולינסקי. למרות זאת היא גררה עצמה לעבודה. אבל כבר לא היה לה כוח לדחוף את הקרוניות והיא התמוטטה. כאשר איש הס״ס ראה ממקום משמרתו, שהיא שוכבת, הוא בא אליה בריצה. היא לא יכלה לקום על רגליה וביקשה ממנו שיירה בה. אין זאת כי עמדה לה זכות גדולה, שכן איש הס״ס מילא מייד את בקשתה ובירייה אחת מאקדוחו שם קץ לחייה וגאלה מן היסורים.

דוקא אותו רגע עבדתי ליד קרונית אחרת. אנו רק שמענו, מרחוק, את קול הירייה. להפסיק את העבודה כדי לראות מה התרחש היה, כמובן, אסור. רק מאוחר יותר חיפשה אותי המשגיחה, שלא הרשתה לי ללכת מרצוני לתאי־הגאזים, ואמרה לי:

״בואי, אחותך כבר במתים. שאי אותה לצריף.״

באותו רגע חשבתי לי, כי חברתי לאהצ׳ה היא בת־מזל יותר ממני. לי היא לא נתנה למות, והיא עצמה הצליחה להיגאל מן היסורים.

גופי היה כחול ממכות האלות, אשר ניתכו על כתפי ועל ראשי. ככה עבר עלינו כל החורף. לבנינו לא הוחלפו, ובגדים בודאי שלא נתנו לנו. במשך מחצית השנה ששהינו בבודי לא התרחצנו. בחורף היתה זו חצי צרה — התרחצנו בשלג. בקיץ היה גרוע מאוד.

אחר־כך הביאו אותנו לאושוויץ. על אודות מחנה־המוות, בו עבדו המשרפות יומם ולילה, כבר נכתב כה הרבה, שאין טעם בכך שאוסיף מה עבר שם עלי.

בינואר 1945 פוצצו חוטי־החשמל, שהקיפו את מחנה אושוויץ. הצבא הסובייטי הגיע ושיחרר את השרידים, צללים חיים, ומצא ערימות של גוויות, אשר הרוצחים לא הספיקו לשרוף אותם במשרפות.

סבלותי שלי לא נסתיימו, לצערי, בינואר 1945. חודשים אחדים לפני כן נשלחתי במשלוח אחד לשאפאו שליד קמליץ. שם עבדנו בבית־חרושת לתחמושת. עבדנו בשתי משמרות · פעם ביום ופעם בלילה. שם התייחסו אלינו מעט יותר טוב מאשר בבודי. לא הרגו בנו, אבל אוכל לא נתנו לנו והרעב הציק מאוד מאוד. הרגשנו כי החזית מתקרבת, מפני שמדי פעם היתה אזעקה.

השחרור

השמונה במאי הוא תאריך בלתי־נשכח בשבילי. זהו היום כאשר נסתיים הגיהינום למעטים ששרדו בחיים. בודדה וגלמודה, חולה ורצוצה, לא היה בכוחי אפילו להתרומם מעל מיטתי, כדי לראות את הצבא האדום צועד בחוצות טרזיינשטאדט. הודות לעזרתה של חברתי, אשר חיה בישראל על הכרמל ואשר עמה נפגשתי לאחר עשרים שנה, התאוששתי לאט לאט.

כל אחד מן האודים המוצלים קיווה, כמובן, שימצא מישהו ממשפחתו. אולי מישהו מיקיריו נותר בחיים.

זמן קצר לאחר השחרור יצאנו לדרך, קבוצה של גברים ונשים מאיזור ביאליסטוק, כדי להגיע אל מקומות מוצאנו. שבועות רבים נמשך המסע, משום שרוב הדרך עברנו ברגל, ולבסוף באנו לביאליסטוק. פגשנו שם אנשים רבים, כולם גלמודים ושבורים, וכל אחד מחפש בני משפחה.

תוך כדי דפדוף בספר, בו כל אחד נרשם אצל הועד היהודי כדי להודיע על קיומו, ראיתי פתאום שמות: יענקל לובל, סלאבה לובל. פרצתי בצעקה "אחי ומשפחתו חיים!" והתעלפתי. כאשר שבה אלי הכרתי, לאחר שעוררו אותי, התחלתי לשאול על מקום הימצאו. אחרי שאלות רבות נודע לי, כי הוא נמצא בלודז׳. אבל גם שם לא פגשתיו. רק נודע לי, כי הוא יצא בכיוון לארץ־ישראל.

כידוע, התגלגלנו כולנו, בדרכנו לארץ־ישראל, לתוך המחנות של הדי־פי שבגרמניה. את המחנות הקימו בנות־הברית בשביל שארית הפליטה.

כאבנו מאוד את עובדת הימצאותנו על האדמה ספוגת דם יהודים ובקירבתם של רוצחינו מרבית שארית הפליטה שאפה להגיע לארץ־ישראל. אך היה עלינו לחכות עד שנוכל לעזוב את האדמה המקוללת.

שם, באחד המחנות, נפגשתי עם אחי ומשפחתו.

יעקב בן־נחמיה (פבריצקי) / ירושלים

זכרונות פון וואלד

אין די וואַגאָנעס

נאָכן דריטן טאָג פון דער פּולשטענדיקער ליקווידאַציע פון ביאַליסטאָקער געטאָ, דעם זעכצעטן אויגוסט 1943, געפינ איך מיך אין די שורות פון פרימאָרגענדיקן טראַנספּאָרט, וועלכער איז באַשטאַנען פון עטלעכע טויזנט אַרבעטספעיִקע מענער. ווי אַן אויגנבליק וואָס בלײַבט אַן אייביקייט לויפט פאַרבײַ דער טראַגיש־שוידערלעכער מאָמענט, ווען די הענטל פון תּלין׳ס שטעקן פאַלט אויף מײַן האַלדז, און מיט אַ שדים כּוח טיילט מיר פונאַנדער אויף אייביק פון מײַנע טײַערסטע, מײַן פרוי פעשקע און די זינעלעך אברהם דער זעקסיעריקער און אביגדור דער פיריעריקער. איך פאַל אין דעם מאָמענט פאַרחלש׳ט. אבער אַ שטאַרקער שטויס און עטלעכע מערדערישע קלעפּ שטופּן מיך פאָרויס צו די שׂורות פון די אָפּגעטיילטע מענער.

מיר שפּאַנען צום צוג. וווהין איז אומבאַוווסט. אייניקע זענען אין דער מיינונג, אַז מען פירט אונדז קיין טרעבלינקי. אַנדערע זאָגן אַרויס די השערה, אַז אַזוי ווי דער טראַנספּאָרט איז צוזאַמענגעשטעלט בלויז פון אַרבעטס־פעיקע מענער, וועט מען אונדז זיכער פירן אין אַן אַרבעטס־לאַגער. אַן אָפּגעשוואַכטער עכאָ פון געוויינערײַען דערגייט צו אונדז פון ווײַטן. אָבער אַן אײַזערנע וואַנט טיילט אונדז פונאַנדער. מיר ווערן צום צוג אַכזריות׳דיק געטריבן. פון אַלע זײַטן פאַלן קלעפּ אויף אונדזערע קעפּ און פלייצעס. באַזונדערס צייכענען זיך אויס מיט דער מערדערישער מלאכה די אוקראַיינישע פאַגראָמשטשיקעס.

אָט שטייען מיר בײַם צוג. דער בליק אויף די וואַגאָנעס שוידערט אונדז אויס. אַ לאַנגע שורה פון פראַכט־וואַגאָנעס, פאַר טראַנספּאָרט פון בהמות, שלענגלט זיך נאָך אַ מאַסיוון לאָקאָמאָטיוו. אין יעדן וואַגאָן ווערן אַרײַנגעשטופּט אַכציק־הונדערט נפשות. פון אַלע זײַטן ווערן מיר פאַרשפאַרט מיט דראָט און פאַרשלאָסן. בלויז אַ קליין פענסטערל, באַשלאָגן מיט אײַזערנע גראַטעס, גיט אַ ביסל ליכט אין וואַגאָן. אויפן דאַך פון יעדן צווייטן וואַגאָן איז אָוועקגעשטעלט אַ מאַשין־געווער, צו באַשיסן די שפּרינגענדע פון צוג. אויפן לעצטן וואַגאָן איז אויפגעצייכנט מיט גרויסע בוכשטאַבן: ביאַליסטאָק־לובלין.

די לופט איז שטיקנד. די היץ פון דרויסן ברענט. וואַסער האָבן מיר זייער ווינציק. ווער עס האָט נאָך אַ ביסל וואַסער, היט עס אָפּ ווי אַן אבן־טוב.

איידער דער צוג רירט זיך פון אָרט, וואַרפט מען אַרײַן ברויט אין יעדן וואַגאָן. דער ברויט איז דאָס לעצט־געלט וואָס דער יודנראַט האָט צוגעשיקט. איין ברויט געטיילט פאַר פיר פערזאָן. דאָס קומט שטאַרק צוניץ, ווײַל צווישן אונדז געפינען זיך אַזעלכע וועלכע הונגערן שוין אַ מעת־לעת.

דער געפילדער און טומל אין וואַגאָן שטייגן. באַלד פון ערשטן מאָמענט בילדן זיך עטלעכע גרופּן: אַזעלכע וועלכע גלויבן אַז מען פירט אונדז אויף אַרבעט אין אַן אַרבעטס־לאַגער, און אַנדערע וועלכע צווייפלען אין דעם שטאַרק. די ערשטע זענען זיכער נישט קיין קאַנדידאַטן אויף צו שפּרינגען פון צוג. אָבער די אַנדערע גרופּן זענען נישט אַנשטלאָסן

עס איז שווער צו דעצידירן. עס מערקט זיך אויף אַלעמען אַ שטאַרקע שפּאַנונג און נערוואָזיטעט.

אַ קליינע גרופּקע איז אַנטשלאָסן זיך צו ראַטעווען פֿאַר יעדן פּרייַז און נישט אַרייַנפֿאַלן אין דער טויט־פּולאַפּקע פֿון די מערדער.

פתק למזון (7 ק"ג לפת אדומה), הוצא ע"י היודנראט של ביאליסטוק.
א שפּייז־צעטל פאר 7 ק"ג רויטע ריבן, ארויסגעגעבן דורכן ביאליסטאקער יודענראט.

פתק למזון (4 ק"ג כרוב חמוץ), הוצא ע"י היודנראט של ביאליסטוק.
א שפּייז־צעטל פאר 4 ק"ג זויער־קרויט, ארויסגעגעבן דורכן ביאליסטאקער יודענראט.

שפּרינגען פֿון די וואַגאָנעס

דער צוג לויפֿט שנעל. די מערדער ווייסן גאַנץ גוט, אַז פֿון דעם צוג וועלכער באַשטייט בלויז פֿון מענער, וועט מען זיכער מאַסנווייַז שפּרינגען. דערפֿאַר איז דער צוג געלאָזט געוואָרן אין שנעלסטן גאַנג. ווי נאָר דער שפּרינגען פֿון די וואַגאָנעס הויבט זיך אָן, ווערן

גרמנים מובילים להשמדה יהודים מאחת העיירות שבמחוז ביאליסטוק.
דייטשן פירן צו דער פארטיליגונג יידן פון א שטעטל פון ביאליסטאקער קרייז.

די שיסערײַען מיט מאַשין־געווער פון די וואַגאָן־דעכער פון מינוט צו מינוט שטאַרקער, און עס מערן זיך די קרבנות. איינער פאַלט פון אַ קויל. אַ צווייטער ווערט צושמעטערט פאַלנדיק אויף אַ טעלעפאָן סלופּ. בלויז שוואַרצע פלעקן פון פליענדע אין דער לופט שווינדלען פאַר די אויגן. אָבער זייער קליין איז די צאָל פון די ווייניקע, וועמען עס געלינגט דער טויט־שפּרונג און פאַר וועמען עס שטייט פאַר אַ גרויזאַמער וועג פון הונגער און קעלט, יסורים און לעבנס־געפאַר אויף יעדן טריט און שריט.

אין אונדזער וואַגאָן גייט פאַר אַ פיבערהאַפטע צוגרייטונג. מיט אונדז אין וואַגאָן געפינען זיך עטלעכע יוגנטליכע, וועלכע האָבן שוין פאַרבראַכט אַ שטיקל צײַט אין די וועלדער אַרום ביאַליסטאָק. אין די לעצטע טעג פאַר דער ליקווידאַציע פון געטאָ זענען זיי אַרײַנגעקומען אין געטאָ כּדי אַרויסצובריינגען אין וואַלד אַנדערע חברים. זיי האָבן שוין נישט באַוויזן אַרויסצוגיין און זענען אַרײַנגעפאַלן אין דער אַקציע. נאָך אַ קורצער באַראַטונג פון אָט די יוגנטליכע, פאַלט דער באַשלוס צו עפענען די טירן פון וואַגאָן פאַר אַלע, וואָס וועלן זײַן גרייט צו שפּרינגען.

האַמערס, דלאָטעס, שטאַמאַײַזנס ווערן געלאָזט אין גאַנג — די געצײַג האָבן די חברה געבראַכט מיט זיך. יעדער מאָמענט, יעדע סעקונדע איז טײַער. די אַרבעט אַרום די טירן ווערט שנעל אויסגעפירט. דער פלאַץ ווו דער שלאָס־צינגל פאַרמאַכט זיך איז אויסגעהאַקט. בלויז אַ שטויס טאָן און די טיר איז געעפנט. מיר וואַרטן אויף אַ פּאַסיקן מאָמענט צו עפענען די טירן. אין דעם אויגנבליק געשעט עפּעס אונדערוואַרטעס. דער צוג שטעלט זיך פּלוצלונג אָפּ. די מיליטערישע באַגלייטערס פון צוג האָבן דערהערט די האַמער־קלעפּ אין די וואַגאָנעס און האָבן פאַרשטאַנען וואָס מיר גרייטן צו. אין דעם אויגנבליק זעען מיר לעבן אונדזער וואַגאָן די מערדער. אַ לײַכטער שטויס און די טירן ווערן געעפנט זיי זענען אינעווייניק. אַ קאַלטער שווייס באַגיסט אונדז. דאָס בלוט ווערט פאַרגליווערט אין די אָדערן. אונדזער גאַנצע אַרבעט איז אומזיסט. זיכער וועט באַלד קומען אַ סוף צו אונדזערע לעבנס. די באַנדיטן מיט אויסגעשטרעקטע רעוואָלווערן שרייען: „איר ווערט אַלע טאָדט־דערשלאַגן!"

מיר קומען אָפּ בלויז מיט שרעק

ס'געשעט אַ נס. די מערדער האָבן זיך וואַרשײַנליך דערשראָקן פאַר אַן אויפשטאַנד אין וואַגאָן, זעענדיק די מוטיקע, אָן־מורא'דיקע האַלטונג פון אייניקע יוגנטליכע, הויפּטזעכלעך פון די וועלכע זענען געקומען פון וואַלד, און זיי האָבן זיך צוריקגעהאַלטן. די מערדער פאַרלאָזן שנעל דעם וואַגאָן, פאַרקלאַפּן שטאַרק די טירן און פאַרפעסטיקן פון אַלע זײַטן מיט דראָט. דער צוג ווערט ווידער געלאָזט אין גאַנג.

אַ קורצע באַראַטונג אינעווייניק. אַ טייל באַשליסן נישט צו פאַרלירן קיין צײַט און מאַכן שנעל אַלע הכנות צום שפּרינגען. די דראָטן ווערן אויפגעפּלאָנטערט. די טשוועקעס באַזײַטיקט. אַ שטויס — און די טירן זענען אָפן. עס בילדעט זיך ספּאָנטאַן אַ רייע צום שפּרינגען. בליץ שנעל פליט אַרויס איינער נאָכן צווייטן. עס דערנענטערט זיך דער מאָמענט פון מײַן טויטנשפּרונג, צו וועלכן איך בין גרייט און אַנטשלאָסן. ווי אַן אָנגעצויגענע ספּרוזשינע רײַס איך זיך אָפּ פון אָרט מיט אַ געוואַלדיקע קראַפט. ווי אַ פויגל וואָס פלאַטערט אין

דער לופטן מיט אירע פליגל שוועב איך איצט שנײַדנדיק די לופט. איך פֿאַל אַרײַן אין אַ ראָווע, איבערקײַקלענדיק זיך עטלעכע מאָל.

אייניקע מינוטן ליג איך אומבאַוועגלעך, ביז דער צוג לויפט דורך. דאַן הויב איך מיך פּאַמעלעך אויף, און טאַפּ מיך אַרום צו בין איך נישט פֿאַרוווּנדעט.

גאָט צו דאַנקען, אַרויס אַ גאַנצער פֿון געפֿערלעכן שפּרונג. מ׳מוז אָבער וואָס שנעלער פֿאַרלאָזן דעם אָרט. די דײַטשע זשאַנדאַרמעריע שפּאַצירט איבער די באַן־ליניעס און זוכט צו כאַפּן די איינצלנע, וועלכע זענען געבליבן לעבן.

די ערשטע באַגעגעניש מיט פּאָלאַקן

איך קריך אויף אַלע פיר איבער דער ראָווע און טרעף אָן נאָך עטלעכע, וועלכע זענען אויך אַרויסגעשפּרונגען פון וואַגאָן. מיר קריכן צוזאַמען און שלענגלען זיך אַרײַן אין אַ קליין סטעזשקעלע, וואָס טיילט פֿונאַנדער איין פעלד פון צווייטן. מיר קריכן שנעל, ביז מיר קומען צו אַ נאָענטן טײַכל. מיר פֿאַרהאַלטן זיך דאָ אַ שטיקל צײַט. באַנדאַזשירן איינעם וואָס איז פֿאַרוווּנדעט געוואָרן. וואַשן זיך אַרום און לעשן דעם דורשט. פּלוצלונג, ווי פון אונטער דער ערד אַרויסגעשפּראָצט, באַווײַזן זיך פֿאַר אונדזערע אויגן פיר פוילישע פויערן מיט העק און ווידלעס אין די הענט און פֿאַרשטעלן אונדז דעם וועג. זיי דערציילן אונדז אַן אויסגעטראַכטע געשיכטע, אַז די דײַטשע זשאַנדאַרמען האָבן אונדז געזען לויפנדיק אַהער, און האָבן זיי געשיקט אונדז צו כאַפּן און צוריקברענגען. אויב נישט — וועלן זיי, די פויערן, דערשאָסן ווערן און דער גאַנצער דאָרף זייערער וועט שטאַרק לײַדן. אַ שוידער כאַפּט אונדז אַרום. מיר פֿאַנגען אָן רעדן צו זיי מיט גוטן, בעטן זיך זיי זאָלן אונדז לאָזן צורו. מיר אַפּעלירן צו זייער געוויסן. צום אָנהויב לאָזט זיך גאָרנישט מאַכן. זיי האַלטן זיך בײַ זייערס: „וואָס ווילט איר," טענה׳ן זיי צו אונדז צדקניות׳דיק, „מיר זאָלן באַצאָלן פֿאַר אײַך מיט אונדזערע לעבנס?"

וואָלטן מיר אין יענעם מאָמענט געהאַט געווער, וואָלט דער ענין אויסגעקוקט גאַנץ אַנדערש. דאָך רעדנדיק צו זיי שטײַפער און וואָרנענדיק מיט פֿאַטאַלע רעזולטאַטן פֿאַר אַלעמען, דערפֿילן מיר אַז זיי ברעכן זיך אײַן און הויבן אָן צו שטאַמלען. מיר אָריענטירן זיך באַלד אין וואָס דאָ גייט, אַז דאָס שמעקט מיט געלט. באַלד שלאָגן זיי פֿאָר אויסלייז־געלט פון יעדן פון אונדז. זייער טענה איז אַז די דײַטשן האָבן זיי באַראַבעוועט, רויִנירט זייער ווירטשאַפֿט און דאָרף. מיר האָבן אָבער נישט די סומע וועלכע זיי פֿאַרלאַנגען פון אונדז. מ׳דינגט זיך אַ ביסל ביז מ׳קומט דורך. זיי קריגן עטלעכע גוטע זייגערלעך מיט אַ געוויסע סומע געלט, און דאָס געשעפט איז געשלאָסן.

זיי פֿאַרלאָזן אונדז שנעל, צוגעבנדיק: „אַנטלויפט וואָס שנעלער, ווײַל די גאַנצע געגנט איז פול מיט דײַטשע זשאַנדאַרמען!"

דער געיעג פון דער נאַצישער זשאַנדאַרמעריע

מיר פֿאַרלירן נישט קיין איבעריקע מינוט בײַם טײַכל און לאָזן זיך אין וועג אַרײַן. ס׳דויערט נישט לאַנג און מיר באַמערקן פון דערווײַטנס זשאַנדאַרמען. מיר לויפן שנעל פֿאָרויס, אונטער אַ באַגלייטונג פון אַ געדיכטער שיסערײַ. מיר טײלן זיך פֿונאַנדער איינער פון צווייטן און לויפן אין אַ זיגזאַגישע ליניע. די קוילן פליִען איבער אונדזערע קעפּ,

פּיַפּנדיק אין דער לופט. מיר לויפן מיט די לעצטע כּוחות. די זשאַנדאַרמען נאָך אונדז. דער מרחק ווערט קלענער פון מינוט צו מינוט. נאָר אָט קומען מיר אָן אין אַ וואַלד. ווי נאָר מיר זענען צווישן די בוימער, הערט אויף די שיסעריַי און דער געיעג נאָך אונדז שטעלט זיך אָפּ. וואַרשיַינלעך שרעקן זיי זיך אַריַינצוגיין אין וואַלד. (אונדזער פּראַקטיק אין וואַלד האָט אונדז שפּעטער באַוויזן, אַז די דיַיטשן האָבן, ווען ס׳איז זיי נאָר מעגלעך געווען, אויסגעמיידט זיך צוזאַמענצושטויסן מיט פּאַרטיזאַנען אין וואַלד. דאָך האָבן מיר אין משך פון דער ציַיט איבערגעלעבט פינף גרויסע אָבלאַוועס, נאָך דעם ווי די פּאָלאַקן האָבן געמסרט פאַרן געסטאַפּאָ, אַנוויַיזנדיק גענוי די ערטער ווו ייִדן און פּאַרטיזאַנען באַהאַלטן זיך אויס.)

פון דעם מאָמענט אָן ביז דער באַפריַיאונג דורך דער רויטער אַרמיי איז דער וואַלד אונדזער איינציקע היים און רעטונגס־אָרט פון אַלע פורעניות׳ן.

מיר זעצן זיך אַוועק אין וואַלד אָפּרוען אונטער די בוימער. מיר אָטעמען פריַי. איינעם פון די חברים שטעלן מיר אויף דער וואַך אַכטונג צו געבן. פון גרויס מידקייט ווערן מיר אַנטשלאָפן. מיר ליגן דאָ ביז עס פאַלט צו דער אָוונט. דאַן לאָזן מיר זיך גיין וויַיטער. פון איצט אָן פאַנגען מיר אָן וואַנדערן ווען עס רוקן זיך אָן די נאַכט־שעה׳ן.

אין אונדזער גרופּע איז פאַראַן איינער, וואָס איז באַשאָנקען מיט אַ חוש פאַר אָריענטאַציע און ער ווערט אונדזער וועג־וויַיזער. אויפן וועג באַקענען מיר זיך נעענטער איינער מיטן צווייטן. געשמידט דורך דעם זעלבן גורל פילן מיר זיך ווי מיטגלידער פון איין משפּחה. ס׳איז טיפע נאַכט. אַלץ איז איַינגעזונקען אין אַ טיפן רויִקן שלאָף. נאָר מיר פאַרשאָלטענע, מיט קיין ס נע־ונד צייכן, שלעפּן זיך אַרום איבער וועגן און שטעגן.

מיר גייען פאַרביַי אַ פּויערשע כאַטע. מיר שעפּן אָן וואַסער מיטן עמער וואָס הענגט אין טיפן ברונעם און שטילן לפּחות דעם דורשט. מיר גייען פאַרביַי פאַרשידענע דערפלעך. הינט בילן פון וויַיטן. זיי האָבן דערשפּירט נישט קיין געבעטענע געסט. אין דער לופט טראָגן זיך ריחות פון גערטנער און סעדער. די נאַכט־פינסטערניש ווערט אַלץ שיטערער. מיר זענען שוין אויפן גרענעץ פון נאַכט און טאָג. מיר איַילן צו אונדזער גאַנג. מיטן באַווייזן זיך פון מאָרגנשטערן שפּאַנען מיר אַריַין אין אַ צווייטן וואַלד, אין וועלכן מיר פאַרברענגען דעם קומענדיקן טאָג.

הונגער און שרעק

די פראַגע פון אונדזער דערנערונג פאַנגט אָן צו ווערן אַן ערנסטע. קיין זאַפּאַס־שפּיַיזן האָבן מיר נישט. דער הונגער הויבט אָן פּיַיניקן. קיין מקור פון לעבנס־מיטל האָבן מיר נאָך נישט פאַרלויפיק. אָבער נישט בלויז דער מאַנגל אין שפּיַיז ווירקט אויף אונדז שווער. אַ צווייטע צרה רויבט אַוועק אונדזער רו — שרעק איז איר נאָמען. אָט בלאָנדזשעט אַ קליין קריסטלעך קינד אין וואַלד. דאָס קינד האָט פאַרלוירן איר מוטער. זוכן זיי איינע די צווייטע. זוכנדיק דרינגען זיי ביידע אַריַין טיפער אין וואַלד. זיי שריַיען אויפן קול, גיבן סיגנאַלן איינע צו דער צווייטע, און דערנענטערן זיך צום אָרט ווו מיר געפינען זיך. עס צאַפּלט אין אונדז יעדער איבר. מיר שטייען נאָענט פאַר דער געפאַר אַנטדעקט צו ווערן. ווער ווייסט ווער די קריסטין איז. צי וועט נישט באַלד דער גאַנצער דאָרף וויסן פון אונדזער אויפענטהאַלט, נאָכדעם די דיַיטשע זשאַנדאַרמעריע, און דאַן — אַן אָבלאַווע

אויף אונדז. נאָר דאָס מאָל קומען מיר אָפּ בלויז מיט שרעק. די פּויערטע האָט געפונען איר קינד, נישט באַמערקנדיק אונדז.

אָט הערט זיך אַ צוויטשעריי פון אַ פויגעלע. מיר, גרינע װעלכע האָבן נאָך קיינמאָל נישט געלעבט אין װאַלד, אונטערשיידן נישט פון װאַנען און פון װעמען די קלאַנגען קומען. מיר דערשרעקן זיך פון יעדן קלאַנג. װער װייסט װער עס גראַבלט זיך דאָרט אין דער געדיכטעניש פון װאַלד. װער שמועסט נאָך װען עס הערט זיך פון װײַטן אַ שאָרך און עס ברעכן זיך צװײַגן. דאַן שיידט זיך ממש די נשמה אָפּ פון גוף. די געפאַר אַנטדעקט צו װערן איז כסדר פאַר אונדזערע אויגן. שרעק איז אונדזער שטענדיקע באַגלייטערין, פון ערשטן מאָמענט װען מיר זענען געשפרונגען פון צוג ביזן מאָמענט פון אונדזער באַפרײַאונג.

די נאַכט איז איצט די בעסטע און געטרײַסטע פרײַנדין. אין אירע אָרעמס פילן מיר זיך זיכער. אין די נאַכטשעה׳ן זעט זיך נישט קיין פּוס פון פּויערן אָדער דײַטשען. פיל מאָל װינטשן מיר זיך, אַז די צײַט זאָל פאַרװאַנדלט װערן אין אַ כסדר׳דיקער נאַכט.

אין די געדאַנקען קומען אַרויף אונדזערע טייערסטע און ליבסטע, װאָס זענען פון אונדז אַװעקגעריסן געװאָרן. עס איז אונדזער ערשטער שבת אין װאַלד. דאָס דערמאָנט אונדז די צוגרייטונגען צום שבת קודש פון אונדזער אַמאָליקער היים. עס דערמאָנט זיך דער ייִדישער שבת: די בתי־מדרשים, שולן, די האַרציקע תפילות, די שבת־מאכלים. קיין זכר נישט געבליבן פון דעם אַלעמען.

דער הונגער הויבט אָן שטאַרק צו דערקוטשען. װאָס טוט מען ? פאַרשידענע קאָמבינאַציעס שווימען אַרויף. אייניקע חברים זענען אין דער מיינונג, מיר זאָלן אין די נאַכט־שעה׳ן צוגיין צו די נאָענטע דערפער און דאָרט אײַנשאַפן שפּײַז אויף עטלעכע טעג. אַנדערע ווידער זענען געגן דעם. זיי מיינען אַז ס׳איז צו פרי מיר זאָלן זיך באַװײַזן פאַר די קריסטן אין די דערפער. מ׳דאַרף אָפּװאַרטן, דערקענען בעסער די געגנט, וויסן גענויער װאָס פאַר אַ פּויערן דאָ װוינען. אָבער דערװײַל זוכן אַ פּויער, װאָס זאָל מסכים זײַן צוצושטעלן אונדז אַ ביסל שפּײַז פאַר געלט. װוּ געפינט מען אָבער אַזאַ איינעם ? אויך די פּויערן ציטערן פאַר די דײַטשן. טאָמער דערװויסט זיך די נאַציִשע זשאַנדאַרמעריע, אַז די ייִדן האָבן געקריגן שפּײַז בײַ אַ פּויער, איז זייער אַלעמענס גורל געחתמעט. דער פּויער און זײַן גאַנצע פאַמיליע װעלן שוין די ליכטיקע שײַן נישט אָנזען. אויך די גאַנצע באַפעלקערונג פון דאָרף װעט קריגן אַ פּסק. און מוסרים פעלן נישט.

נאָר דער הונגער לאָזט נישט צורו. אין די שפּעטע שעה׳ן לאָזן מיר זיך אַרויס זוכן שפּײַז. מיר קומען אָן נאָענט צו אַ דאָרף.

פון דערװײַטן הערן זיך קולות פון פּויערן און פּויערטעס, װעלכע האָבן זיך צוריקגעקערט פון פעלד און ברייגגען אין אָרדנונג זייער װירטשאַפט : דער פּויער בײַם פערד און װאָגן, בײַם שטאָל און שײַער ; די פּויערטע — אין קיך און בײַם קינד. דער גערודער אַרום די שטיבער און שײַערן פאַרלאַנגזאַמט אונדזער גאַנג. מיר װאַרטן צו ביז אין אייניקע כאַטעס איז די ליכט אויסגעלאָשן. דאַן גייען מיר צו צו דער ערשטער קאָלאָניע. אַרום איז שטיל. אין דרויסן זעט מען נישט קיין לעבעדיק נפש. דער קאָלאָניע־אייגנטימער נעמט אונדז אויף גאַסטפרײַנדלעך. די פאַמיליע זעצט זיך אויס אַרום אונדז מיט גרויס נײַגעריקייט. זיי זענען אונדז מכבד מיט ברויט, גרינסן או פּירות, און שמועסן מיט אונדז װעגן אַלץ און אַלעס. מיר דערװויסן זיך פון זיי די לעצטע נײַעס פון די פראָנטן. מיר פאַרברייגגען אַ

ביסל מיט זיי. פאַרן אַוועקגיין גיבן זיי אונדז עטלעכע לעבלעך ברויט, ציבעלעס און אַנדערע ירקות. מיר דאַנקען זיי האַרציק פאַר זייער גוטסקייט, און מונטערע, מיט אָפּגע־פרישטע כּוחות, שפּאַנען מיר ווײַטער אונדזער וועג. פאַרבײַגייענדיק גערטנער און פאַרזייטע פעלדער מיט גרינוואַרג, פּילן מיר אָן אונדזערע רוקזעק. קיינער הערט נישט און זעט נישט. די חברה זענען זיך ממש מחיה.

פאַרטאָג זענען מיר אָנגעקומען אין אַ צווייטן וואַלד. ס׳שטעלט זיך אַ הייסער טאָג. מיר געפינען אַ קאַלוזשע וואַסער. זייף איז נאָך פאַראַן בײַ אונדז. אַלע, אין דער העלפט נאַקעט, וואַשן זיך גוט אַרום און פרישן זיך אָפּ.

יעדער פאַרבײַגייענדער טאָג האָט זיך זײַנע פּאַסירונגען און אַ מעסטל מיט שרעק, וואָס רויבט אַוועק אונדזער רו. אָט פאַרגלוסט זיך אַ בהמה, וואָס פּאַשעט זיך נישט ווײַט, אַרײַנצושפּאַצירן אין וואַלד. זי בלײַבט נישט שטיין בײַם ברעג, נאָר דרינגט אַרײַן אַלץ טיפער און טיפער. נאָך איר לויפן נאָך שקצים, פּאַסטוכער, אַרויסצויאָגן איר פון וואַלד צוריק אין פעלד אַרײַן. אָט איז שוין די קו נישט ווײַט פון אונדז. די נערוון זײַנען געשפּאַנט. עס גייען פאַרבײַ עטלעכע מינוטן פון טויט־שרעק. צום גליק דערגייען נישט די פּאַסטוכער צו אונדז. די קו איז פאַרלאָפן אין אַ זײַט, און זיי האָבן איר אַרויסגעיאָגט פון וואַלד נישט באַמערקנדיק אונדז.

מיר באַווײַזן קוים צו קומען צו זיך, פּאַסירט אַ צווייטער צופאַל. אַן אַלטע פויערטע, וואָס בויטיקט זיך ווײַזט אויס אין ברעג־האָלץ, גייט אין וואַלד און ברעכט צווײַגן. זי גייט אַלץ טיפער. מיר דערזעען זי פון אונדזער באַהעלטעניש. ווער ווייסט וואָס פאַר אַ גיפטיקע שלאַנג די גויע איז.

אויך די געפאַר איז אַריבער בשלום. די קריסטין האָט אָנגעלייגט אויף אירע אָרעמס האָלץ און האָט פאַרלאָזן דעם וואַלד.

אונטער אַ פּלייץ־רעגן

איין אויסערסט שווערע נאַכט האָבן מיר דורכגעמאַכט אין די ערשטע וואָכן פון אונדזער נאַכט־לעבן. אין אָוונט האָט אָנגעפאַנגען גיסן אַ פּלייץ־רעגן, ממש אַ מבול, מיט דונערן און בליצן. פון שעה צו שעה שטאַרקט זיך דער רעגן און מיר האָבן נישט ווו צו זוכן שוץ. אומבאַהאָלפענע שטייען מיר אונטערן פרײַען הימל. דורכגעווייקטע און דורכגענעצטע שוידערן מיר פון קעלט און נאַסקייט. מיר פאַרשילטן אונדזער געבוירן טאָג. אַפילו וואַלד חיות מאַכן דאָס נישט דורך. יעדע חיה האָט איר נאָרע. מיר שטייען איינער נעבן צווייטן, טוליען זיך איינער צום אַנדערן. ערשט פאַרטאָג האָט אופגעהערט דער שלאַקס־רעגן. מי׳ר שטייען ציטערנדע פון קעלט און נעץ, וואַרטנדיק אַז דער ווינט זאָל אויסטריקענען אויף אונדז די מלבושים. ענלעכע נעכט האָבן זיך איבערגעחזרט, ביז מיר האָבן אויסגעגראָבן אַ גרוב אין דער ערד.

אין די קומענדיקע טעג ווערט דאָס באַקומען שפּײַז שווערער. פויערן באַהאַלטן זיך. אַ טייל וויל נישט געבן, דערקלערנדיק אַז זיי האָבן פאַר זיך אַליין נישט גענוג. אַנדערע האָבן מורא פאַר די דײַטשן. טראָץ דעם געלינגט אונדז צו קריגן דאָ און דאָרט אַ ביסל שפּײַז.

ס׳פאַרלויפן טעג נאָך טעג. טעג אומעטיקע, לאַנגווײַליקע, פאַרדאַגה׳טע, טעג פון בענקע־

ניש און חלומות. דער איינציקער ליכט־שטראַל איז די האָפֿנונג וואָס גיט גלויבן אין אַ בעסערער צוקונפֿט.

פּוילישע שקצים יאָגן אונדז נאָך

אין איינער אַ נאַכט, אַ פֿינסטערער און טריבער, זענען מיר פֿיר חברים געגאַנגען זוכן שפּייַז. מיר קומען צו צום נאָענטסטן דאָרף. לויט ידיעות וואָס זענען צו אונדז דערגאַנגען איז די באַפֿעלקערונג אין דעם דאָרף אַ שטאַרק אַנטיסעמיטישע. אויך דייַטשע ראַזוועטקעס געפֿינען זיך אָפֿט דאָ. אָבער מיר האָבן נישט קיין ברירה. מיר מוזן זיך אייַנשטעלן, צוליבן הונגער. לעבן אַ קליין בריקל פֿאַרן דאָרף שטעלן מיר זיך אָפּ, צו באַטראַכטן ווי זיך נוהג צו זייַן. מיר באַשליסן אַז צוויי חברים זאָלן גיין פֿון איין זייַט דאָרף, און די אַנדערע צוויי — פֿון דער צווייטער זייַט. איך מיט אַ חבר גייען דורך עטלעכע כאַטעס און קריגן אַ ביסל שפּייַז. און אָט גייען מיר אַרייַן אין אַ כאַטע, אָנגעפּילט מיט יונגע געזונטע כלאָפּעס. לויט ידיעות וואָס מיר האָבן שפּעטער באַקומען, איז דאַן דאָרט פֿאָרגעקומען אַ פֿאַרזאַמלונג פֿון דער ענדעקישער אַנטיסעמיטישער „אַרמיאַ קראַיאָוואַ״.

ווי נאָר מיר זענען אַריבערגעטרעטן די שוועל, האָבן זיי אָנגעפֿאַנגען אונדז שטעלן פֿראַגעס. איינער פֿון דער באַנדע, אַ הויכער, שטאַרק געבויטער שייגעץ מיט אַ מערדערשן פּרצוף, פֿאָדערט פֿון אונדז דאָקומענטן. שנעל האָבן מיר זיך געכאַפּט ווו מיר זענען אַרייַנגעפֿאַלן. מיר ציען זיך צוריק האַסטיק, פֿאַרקלאַפּן הינטער אונדז די טיר און ווי אַ פֿייַל פֿון בויגן לאָזן מיר זיך לויפֿן. אין דער שטאָק־פֿינצטערניש ווערן מיר פֿון זיי פֿאַרשווונדן. זיי יאָגן אונדז נאָך, פֿייַפֿן צו דער דאָרפֿס־וואַך, און מיר לויפֿן מיט די לעצטע כּוחות אין דער ריכטונג פֿון וואַלד. די שקצים האָבן אויפֿגעגעבן דעם יאָגן, און מיר זענען ב״ה געראַטעוועט. די צוויי חברים פֿון דער אַנדערער זייַט דאָרף, הערנדיק דעם טומל, האָבן זיך שנעל אָריענטירט אַז עפּעס וואָס פּאַסירט מיט אונדז און האָבן שנעל פֿאַרלאָזן דעם דאָרף.

פֿון ווייַטן הערן מיר אַ שטאַרקן טומל און געפּילדער. די גויים קענען זיך נישט שיינקען זייער דורכפֿאַל. אַ פּעטער ביסן איז זיי אַרויסגעריסן געוואָרן.

צוזאַמען מיט די אַנדערע צוויי חברים לויפֿן מיר אין וואַלד. די צוויי חברים, וועלכע זענען געבליבן אין דער וואַלד־פּלאַצוווקע — צוזאַמען זענען מיר געווען זעקס — האָבן געהערט פֿון דער ווייַטן די שיסערייַ און יאָגענישן נאָך אונדז. ווען מיר קומען אָן צום אָרט, פֿאַלן זיי אויף אונדז אַרויף און קושן אונדז פֿון שמחה, אַז מיר זענען אַרויס גאַנץ פֿון דער אַוואַנטורע. אָבער מער קענען מיר דאָ נישט בלייַבן. אין די דערפֿער פֿון דער געגנט קענען מיר שוין נישט גיין נאָך שפּייַז. אונדזער אויפֿענטהאַלט איז שוין דאָ אַלעמען באַוווּסט.

מיר לאָזן זיך ווייַטער אין וועג. דער גאַנג איז דאָסמאָל שווערער. די רעגנס האָבן פֿאַרגאָסן און דורכגעווייקט די וועגן. ס׳האָבן זיך געשאַפֿן קאַלוזשעס וואַסער און בלאָטעס. מיר טאָפּטשען, אָבער מאַרשירן פֿאָראויס, און קומען אָן אין אַ געדיכטערן וואַלד.

דער גוטהאַרציקער פּויער

זיצנדיק אַזוי פֿאַרזאָרגטע, ווי מיר קענען דאָ באַקומען אַ ביסל שפּייַז, דערזעען מיר

פון ווײַטן אַ מענטשלעכע פיגור, ברעכט בוימלעך און דערנענטערט זיך צו אונדז. מיר דערשרעקן זיך שטאַרק, אָבער נעלם ווערן קענען מיר שוין נישט. אָט שטייט פאַר אונדז אַ פּויער, און ווי ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן — אַ מלאך המושיע. דער יונגער אָרעמער פּויער איז געגאַנגען אין וואַלד קלײַבן ניס. מיר צושמועסן זיך מיט אים און דערקענען אים אַלס אַן אָנשטענדיקן מענטש. אונדזער שוועריע לאַגע דערשיטערט אים ממש. מיר פּרוּוון אים פאָרשלאָגן אפשר וועט ער מסכּים זײַן אונדז צוצושטעלן וועכנטלעך שפּײַז פאַר געלט. אונדזער פאָרשלאַג מאַכט אויף אים אַן אײַנדרוק. מערקבאַר אַז ער געפינט זיך אין אַ פאַרלעגנהייט. ער ווייסט נישט ווי צו האַנדלען. קענטיק אַז ער וויל אונדז העלפן, און אויך דאָס געלט וואָלט אים צוניץ געקומען, נאָר עס זענען פאַראַן שוועריקייטן. ערשטנס — דערציילט ער אונדז — וווינט ער כּמעט אין צענטער דאָרף, און נישט אויף אַ קאָלאָניע. צוזאַמען מיט אים וווינט נאָך אַ פאַמיליע, נישט קיין סימפּאַטישע. זיי קענען אים אַלס אָרימען און אַ פאָטער פון אַ קליין פאַמיליע. אין מאָמענט ווען זיי וועלן זען אַז ער באַקט מער ברויט און קויפט אײַן מער שפּײַז, וועט פאַלן אויף אים אַ חשד אין די אויגן פון די שכנים, און דאָס שמעקט מיט געפאַר. צווייטנס, ער האָט אַ זון, אַ תכשיט, אַ שטאַרק צולאָזענער. אויך פון אים דאַרף ער זיך היטן. אָבער ער וויל אונדז אויפריכטיק העלפן און טראַכט ווי דאָס צו רעאַליזירן. ער זאָגט אונדז אַז ער וועט זיך מיישב זײַן מיט זײַן פרוי, וועגן וועלכער ער זאָגט אַז זי איז אַ ווױלע און גוטהאַרציקע, און אויף צו מאָרגנס וועט ער אונדז געבן אַ תשובה.

דער גאַנצער מעת־לעת גייט בײַ אונדז פאַרבײַ אין אַ נערוועזער שפּאַנונג. עס נאָגט אונדז דער געפיל פון חשד און מיסטרוי. צו דער אָפּגערעדטער צײַט שיקן מיר צוויי חברים אָנקעגן פלאַץ, ווו ס׳איז אָפּגערעדט געוואָרן אים אָפּצוּוואַרטן. נאָך צוויי שעה פון אומגעדולדיקן וואַרטן דערזעען מיר פון דערווײַטן אונדזערע חברים מיטן פּויער, פריילעכע און מונטערע. זיי גיבן צייכנס אַז אַלץ איז אין אָרדנונג. דער פּויער האָט געבראַכט אַלץ ווי מיר האָבן אָפּגערעדט און אַ צוזאָג אונדז צו באַזאָרגן מיט שפּײַז, ווי ווײַט מעגלעך, אויך אין דער צוקונפט. מיר קומען באַלד דורך וועגן דער געלט־סומע. בײַ דער געלעגנהייט וואָרנט ער אונדז צו זײַן שטאַרק פאָרזיכטיק און נישט שטעלן אין געפאַר אונדז און אים. אין דער געגנט געפינט זיך אַ מערדערשע דײַטשע זשאַנדאַרמעריע. מיט אַ קורצער צײַט צוריק האָבן זיי פאַרברענט אַ גאַנצן דאָרף און אויסגעהרג׳עט אַ גרויסע צאָל פּויערן. די דײַטשן שיכּורן, שלאָגן און מאָרדן. קומט זיי אַ גוטע ידיעה פון פראָנט — שיכּורט מען אָן אַ גרענעץ ; קומט זיי אַ שלעכטע ידיעה — שיכּורט מען ווידער אָן אַ מאָס, צו הויבן דעם מאָראַל. די לעצטע ידיעות פון פראָנט זענען נישט קיין שלעכטע פאַר אונדז. די רויטע אַרמיי גייט פאָראויס. מ׳האָפט אַז עס דערנענטערט זיך די ענדע פון קריג.

אַ באַגעגעניש מיט סאָוויעטישע פּאַרטיזאַנען

אַרום זעקס גוטע וואָכן זענען אַריבער און דער פּויער האָט פּינקטלעך צום טאָג און שעה, געבראַכט אויפן באַשטימטן פּלאַץ די באַשטעלטע פּראָדוקטן.

בײַם לעצטן באַזוך זײַנעם וואָרנט אונדז דער פּויער, וואָס שנעלער צו פאַרלאָזן דעם פּלאַץ, ווײַל אין דער גאַנצער געגנט רעדט מען וועגן אונדזער זײַן אין וואַלד. ער ראָט אונדז אומבאַדינגט צו פאַרקלענערן אונדזער גרופּע. די צאָל וואַרפט זיך צופיל אין די

אויגן. ער איז כּמעט זיכער אַז גאָר אין גיכן וועלן מיר דורכמאַכן אַן אָבלאַווע פון די דײַטשן.

מיט אַ שווער האַרץ געזעגנען מיר זיך מיט אים. ער זאָגט אונדז אַז ער געפינט זיך לעצטנס אונטער אָבסערוואַציע, און דאָס לעבן פון זײַן גאַנצער פאַמיליע איז אין גרויס געפאַר. ווען ס׳ווערט נאַכט, פאַרלאָזן מיר דעם פּלאַץ. אין די פרימאָרגן־שעה׳ן באַמערקן מיר פון אַ באַהעלטעניש אַ גרופּע באַוואָפנטע דײַטשן גייען אין דער ריכטונג פון פּלאַץ, וואָס מיר האָבן פאַרלאָזן. מ׳האָט זיי זיכער איבערגעגעבן אין דעם שכנות׳דיקן דאָרף, אַז דאָ געפינען זיך ייִדן. די דײַטשן שיסן אויס אייניקע מאָל יוצא צו זײַן און פאַרלאָזן דעם וואַלד, נישט אַרײַנדרינגנדיק טיפער; ווײַזט אויס צוליב מורא פאַר אַ צוזאַמענשטויס.

מיר וואַנדערן ווײַטער, און אָט טרעפן מיר אין וואַלד סאָוויעטישע פּאַרטיזאַנען, וועלכע זענען אַנטלאָפן פון דײַטשער געפענגעניש. ווען מיר דערציילן זיי אַז מיר זענען ייִדן, וועלכע האָבן אַרויסגעשפרונגען פון צוג וואָס האָט אונדז געפירט אויף פאַרניכטונג און לעבן איצט אין וואַלד, גיבן זיי אונדז אַ פאַראָרדנונג צו האַלטן הויך די הענט און פירן אונדז באַוואַכט, מיט געווער אין די הענט. לויט זייער אויפפירונג האָבן מיר באַקומען דעם רושם, אַז זיי פירן אונדז צו דערשיסן. זיי פירן אונדז אַרײַן אין אַ חורבה בײַם עק וואַלד, פאַרבינדן אונדז די אויגן, שטעלן אונדז צום וואַנט מיט די הענט אין דער הויך. מיר זענען זיכער, אַז דאָס איז אונדזער סוף. נאָך עטלעכע מינוטן וואַרטן פאַנגען זיי זיך אָן צו מטפּל זײַן מיט יעדן איינעם, באַזוכן פון קאָפּ ביז די פיס, נעמען אַראָפּ פון אונדז די בעסערע בגדים און בײַטן זיי אויס אויף זייערע צוריסענע. דער גאַנצער אָנשטעל איז געווען אַודאי אונדז איבערצושרעקן און פאַרמײַדן יעדן מעגלעכן ווידערשטאַנד. נאָכדעם ווי זיי האָבן אונדז איבערגעלאָזן בעירום ובחוסר כּל, לאָזן זיי אונדז גיין ווו אונזערע פיס טראָגן אונדז.

מיר בלײַבן נאָר פיר

אין יענעם מאָמענט שיידן מיר זיך, מיט אַ שווער האַרץ, פון צוויי חברים (ביאַליסטאָקער בחורים), פאַרקלענערנדיק אונדזער גרופּע לויט דער עצה פון גוטהאַרציקן פּויער. מיר ווינטשן איינע די אַנדערע צו דערלעבן די ענדע פון דער מלחמה און מיר גייען זיך פונאַנדער אין צוויי ריכטונגען.

מיר קומען אָן אין אַ נייער וואַלד־פּלאַצוווקע, גראָבן זיך אויס אַ בונקער און ס׳הויבט זיך אָן אַ נייער לעבנס סדר. אַנשטאָט צו זוכן שפּײַז אין די נאָענטע דערפער און זיך אַנטפלעקן פאַר די פּויערן, גייען מיר אַרויס אין די שפּעטע נאַכט־שעה׳ן פון וואַלד, עפענען די גריבער אין וועלכע די פּויערן באַהאַלטן זייערע קאַרטאָפל איבערן ווינטער, באַזאָרגן זיך מיט אַ ביסל קאַרטאָפל און פאַרדעקן צוריק דעם גרוב. אויך רייסן מיר אָן פאַרשידענע גרינוואַרג פון די פעלדער (ווי מערן, ברוקעוו אד״ג). דאָס איז אונדזער שפּײַז מעניו אויף אַ געוויסער צײַט.

אינצווישן פאַסירן צוויי טראַגישע געשעענישן. מיר קריגן אַ טרויעריקע ידיעה, אַז די צוויי חברים וועלכע האָבן זיך אָפּגעשיידט פון אונדז, זענען דערהרג׳עט געוואָרן דורך פּאָלאַקן. אַ צווייטער טראַגישער פאַרפאַל איז געשען אונדזער אייגענער גרופּע. איין נאַכט זענען צוויי פון אונדז פיר, לויטן סדר, געגאַנגען באַזאָרגן אַ ביסל קאַרטאָפל און ירקות. צוויי זענען געבליבן אין דער אָקאָפּע. איך מיט נאָך אַ חבר גייען אַרויס צו דערפילן די

מיסיע צו קריגן שפּײַז. מיר שלעפּן אַ היפּשע משא גייענדיק צוריק. צוקומענדיק נענטער צום בונקער, איז געווען אָפּגעמאַכט צו געבן אַ סיגנאַל, אויב אַלץ איז אין אָרדנונג. מיר גיבן דעם צייכן, אָבער קריגן נישט קיין ענטפער. מיר בלײַבן שטיין פאַרצווייפלטע און ווייסן נישט וואָס צו טאָן. עפּעס פּײַניגט אונדז אַ פאָרגעפיל אַז ס׳איז וואָס עס איז געשען. בלית־ברירה דערנענטערן מיר זיך צו דער אָקאָפּע, און פאַר אונדזערע אויגן באַווײַזט זיך אַ מורא׳דיק בילד. דער אָקאָפּ איז אויפגעריסן מיט דינאַמיט. אינעווייניק איז אַלץ צוואָרפן און דורכגעווייקט מיט בלוט, און די חברים זענען נישאָ, מ׳האָט זיי פאַרשלעפּט פון גרוב.

צומישטע און צוטומלטע שטייען מיר ביידע און טראַכטן וואָס צו טאָן. זוכן זיי — איז פאַרבונדן מיט אַ זיכערן טויט. בלײַבן אויפן פלאַץ איז אויך געפערלעך. נישט־טויט נישט־לעבעדיק פאַרלאָזן מיר דעם אָרט און בלאָנדזשען טיפער אין וואַלד. צו אונדזער גרויסער איבעראַשונג טרעפן מיר אָן אַ קליינע אָרגאַניזירטע סאָוויעטישע פאַרטיזאַנען־גרופּע. מיר דערציילן זיי וואָס אונדז איז געשען. עטלעכע האָבן געהערט די שיסערײַען. זיי נעמען אונדז אויף מענטשליך און העלפן אײַנאָרדנען זיך נאָענט פון זיי.

עטלעכע טעג שפּעטער האָט די זעלבע באַנדע פאַלאַקן, וואָס האָט דערמאָרדערט אונדזערע צוויי חברים אין בונקער, באַפאַלן פלוצלונג אין די פאַרמיטאָג־שעה׳ן אונדז און די סאָוויעטישע פאַרטיזאַנען־אָפּטיילונג. עס זענען געווען קרבנות פון ביידע זײַטן. צוזאַמען מיט די פאַרבליבענע פאַרטיזאַנען לאָזן מיר זיך אין גאַנג און מאַרשירן די גאַנצע נאַכט איבער פעלדער און וועלדער, ביז מיר קומען אָן אין די וועלדער ברײַנסק־ביעלסק, ביאַליסטאָקער וואָיעוואָדשאַפט.

מיט ייִדישע פאַמיליעס

אין אָט דעם וואַלד פאַנגט זיך אָן אַ נײַער קאַפּיטל. עס געפינען זיך דאָ אָרגאַניזירטע פאַרטיזאַנען־גרופּן, אין וועלכע ס׳באַטייליקן זיך אויך ייִדישע בחורים, אייניקע אַלס אָנפירער (ווי די ברידער אַלענצקי). דאָ האָבן זיך געראַטעוועט אויך גאַנצע ברײַנסקער ייִדישע פאַמיליעס.

מיר טרעפן דאָ צוויי ייִדישע בחורים. איינער דויד וויגאָדסקי (וועמען איך פערזענלעך האָבן פיל צו פאַרדאַנקען מײַן לעבן) און אַ צווייטער לעאָ (אָלעק). מיר קומען צוזאַמען מיר צוויי פון פריער פאַרבונדען, און די צוויי חברים פון ברײַנסקער־וואַלד, אין זייער בונקער. דער פאַקטישער פאַרזאָרגער איז דויד וויגאָדסקי, וואָס זײַענדיק אַ ברײַנסקער, האָט ער אייניקע באַקאַנטע פויערן, פון וועמען ער קריגט פון צײַט צו צײַט ביסלעך שפּײַז, און אויך פון דער ברײַנסקער משפחה פינקעלשטיין. מיר טיילן זיך ברידערלעך מיט אַלעס און שטופּן אַזוי די צײַט ווײַטער.

באַלד לעבן מיר דורך אַן ערנסטע אָבלאַווע פון די דײַטשן, אין וועלכער עס פאַלן אייניקע ייִדן און פאַרטיזאַנער. די פאַרטיזאַנער־גרופּן אין די ברײַנסקער וועלדער זענען געווען גוט אָרגאַניזירט און פון צײַט צו צײַט פלעגן זיי דורכפירן ערנסטע פאַרניכטונגס־אָפּעראַציעס, ווי אָנפאַלן אויף די דײַטשע מיליטערישע טראַנספּאָרטן וועלכע זענען געגאַנגען אין דער ריכטונג פון פראָנט, פאַרברענען בריקן, אויסרייסן הונדערטער טעלעפאָן־סלופּעס, באַשיסן מיליטערישע צוגן און אַנדערע סאַבאָטאַזש־אַקטן.

נאָכן דורכפירן אַזעלכע אַקציעס מיט דערפאָלג האָט מען געפילט אַז עס דערנענטערן זיך אָבלאַוועס פון דער דײַטשער אַרמיי קעגן די פּאַרטיזאַנער און די אײַנוווינער פון וואַלד.

איין טאָג, נאָך אַ געלונגענעם גרויסן פּאַרטיזאַנען־אַקט, האָט זיך אָנגעפאַנגען אַן אָפּענ־סיווע פון דײַטשן מיליטער. אין די נאַכט־שעה׳ן האָבן זיי געבראַכט גרויסע קוואַנטומס פון געווער און אַרומגעשטעלט אַרום וואַלד. אין די פריע שעה׳ן פון מאָרגן האָט זיך אָנגעהויבן אַ שטאַרקע באַשיסונג אויפן וואַלד. מיט פאַרשידענע מינים געווער. אונטערן שוץ פון דער שיסערײַ זענען זיי אַרײַנגעדרונגען מאַסנווײַז אין וואַלד. אין אָנפאַנג האָבן די פּאַרטיזאַנען געשטעלט אַ העפטיקן ווידערשטאַנד. זיי האָבן געענטפערט מיט אַ שטאַרקן פײַער און האָבן פאַראורזאַכט נישט ווייניק קרבנות צווישן די דײַטשן.

אָבער די קעמפנדע כּוחות זענען נישט געווען גלײַכע. די פּאַרטיזאַנען זענען געצוווּנגען געוואָרן צו פאַרלאָזן די בונקערס. די אַמוניציע איז געוואָרן ווינציקער, דער ווידערשטאַנד — שוואַכער, און ס׳האָט זיך אָנגעפאַנגען דער צוריקצוג. די פאַמיליעס זענען נאָך פריער אַנטלאָפן, באַלד ווי די שיסערײַ האָט זיך אָנגעהויבן. די ברײַנסקער האָבן זיך בעסער אָריענטירט וווּ צו לויפן. די דײַטשן הויבן אָן אַ געיעג נאָך די אַנטלויפנדע. מיט אַ געוואַל־דיקן אימפּעט לויפן איצט אַלע, אונטער אַ באַגלייטונג פון שיסערײַ.

ווי אַזוי כ׳בין געבליבן לעבן

איך לויף אויך. אָבער כ׳פיל אַז איך וועל בשום אופן נישט קענען מיטהאַלטן די געשווינדי־קייט אין לויפן. די דײַטשן זענען נישט ווײַט פון אונדז. איך דערזע אַ גרויסע געדיכטע קוסטע, און וואַרף זיך אַרײַן מיט די לעצטע כּוחות אין דער באַהעלטעניש. די דײַטשן לויפן פאַרבײַ מיר. ליגנדיק אין דער קוסטע הער איך ווי זיי שרייען, שילטן און פאַראָרדנען צו פאַרניכטן אַלע ביזן לעצטן. דאָס געיעג גייט פאָר עטלעכע שעה. איך הער ווי זיי גייען שוין צוריק צוהולעטע. זיי גייען ווידער פאַרבײַ דעם פּלאַץ וווּ איך ליג, נאָר גאָרנישט באַמערקנדיק שפּאַנען זיי ווײַטער.

כ׳אָטעם אָפּ לײַכטער, און בלײַב דערווײַל ליגן אין דער קוסטע. אין די שפּעטע נאַכט־שעה׳ן הער איך פון ווײַטן אַ צוזאַמענטרעף פון די אַנטלאָפענע. כ׳גיי אַרויס צו זיי. דער סך־הכּל איז אַ טראַגישער: פיל פון די פאַמיליעס און די פּאַרטיזאַנען זענען געפאַלן בײַ דער אָבלאַווע. אַלע גייען פון דאַנען אַוועק. זיי פאַרלאָזן דעם פּלאַץ. נאָר איך בלײַב אַליין. וווּ זענען מײַנע דרײַ חברים? ווער ווייסט צו זיי זענען לעבן געבליבן? איך גיי צוריק אין קוסטע און בלייב דאָרט ליגן: אָן שפּײַז, אָן די מינדסטע אַנונג וווּ איך געפין מיך, איינער אַליין, אָן אַ קרוב, אָן אַ גואל.

איך ליג איבער די נאַכט אין מורא, טאָמער וועלן די דײַטשן צוריקקומען זוכן געבליבענע אין וואַלד. אַ שניידיקער בייזער ווינט פאַנגט אָן בלאָזן אין די נאַכט שעה׳ן און האַלט אָן אַן אויפהער כּמעט צוויי טעג. איך ליג אומבאַוועגלעך דעם גאַנצן טאָג. ווען ס׳ווערט טונקל, פּרווו איך גיין אין וואַלד זוכן מענטשן. אפשר וועל איך באַגעגענען עמעצן פון מײַנע באַקאַנטע. איך גיי אין פאַרשידענע ריכטונגען, נאָר קיין לעבעדיקער נפש זעט זיך נישט און הערט זיך נישט. אַזוי גייט פאַרבײַ אויך דער צווייטער טאָג.

שפּעט אין דער נאַכט באַשליס איך, בלית ברירה, וואָס ס׳זאָל נישט זײַן, צו פּרווון מײַן

מזל און זוכן טיפער אין וואַלד. איך בלאָנדזשע נישט ווייסנדיק אין וואָס פאַר אַ ריכטונג איך גיי, און שפּאַן פּאָראויס און טראַכט: מאין יבוא עזרי?

ווי עס הויבט אָן גרויען דער טאָג, באַמערק איך פון דערווײַטן אַ סילועט פון אַ מענטשן. ווער ווייסט ווער דאָס איז? נישט האָבנדיק וואָס צו פאַרלירן, דערנענטער איך זיך. אַ שמחה כאַפּט מיך אַרום. דאָס איז איינער פון מײַנע חברים. ער איז געגאַנגען מיט אַן עמער זוכן וואַסער. ער דערקענט מיך פון ווײַטן און רופט מיך בײַם נאָמען. מיר פאַלן אַרויף איינער אויפן אַנדערן און צוקושן זיך. ער דערפרייט מיך מיט אַ ידיעה, אַז אונדזערע חברים זענען אַלע געבליבן לעבן און האָבן אָפּגעזוכט איינער דעם צווייטן. זיי ראַטעווען מיך ממש מיט אַ ביסל געקאָכט וואַסער און אַ שטיקל ברויט.

אין אַ פּאָר טעג אַרום קומען זיך צונויף די פאַרבליבענע פאַמיליעס, באַוויינען די געפאַלענע און אָרדנען זיך צוריק אײַן. אויך די פּאַרטיזאַנען שליסן צונויף די שורות און באַנײַען זייער טעטיקייט.

אין משך פון וואָכן און חדשים לײַדן מיר זייער פון שפּײַז־מאַנגל. מ׳פאַלט פון די כּוחות. מײַן חבר, מיט וועלכן איך בין געקומען צונויף אין וואַלד, און אַלע קוקן אויס ווי שברי כּלים, פאַרלירן די מענטשלעכע צורה, קוים וואָס זיי שלעפּן זיך אַרויס פון בונקער.

מיר קריגן ידיעות, אַז די פּויערן פון די אַרומיקע דערפער זוכן אונדז נאָך. באַקוקנדיק זייערע קאַרטאָפל־גריבער, פאַלט זיי אַ חשד אַז מען עפּנט זיי, און אַז די „וואַלד מענטשן" גנבענען בײַ זיי קאַרטאָפל. מיר באַשליסן צו זײַן פאָרזיכטיקער. אין די פרימאָרגן־שעה׳ן פאַרלאָזן מיר דעם בונקער און רוקן זיך אָפּ אַ צוויי הונדערט מעטער פון אָרט. אין אָוונט גייען מיר צוריק. עטלעכע מאָל האָבן מיר באַמערקט ווי פאַרדעכטיקע פיגורן האָבן זיך דערנענטערט צום בונקער און אַוועק, נישט אַנטדעקנדיק אים.

געבליבן איינער פון אונדזער גרופּע

עס גייען פאַריבער נאָך איניקע וואָכן. מײַנע צוויי חברים זענען אינגאַנצן אויסגעשעפּט. זיי קענען זיך נישט רירן פון אָרט. פאַריאושטע אַנטזאָגן זיי זיך צו פאַרלאָזן דעם בונקער. ס׳איז אוממעגליך צו ווירקען אויף זיי. דויד וויגאָדסקי און איך פאַרשטענדיקן זיך מיט די פּאַרטיזאַנער, מיר זאָלן צונויפמען אַרויסנעמען די צוויי חברים פון בונקער. איינמאָל איז אונדז שוין געלונגען זיי אַרויסצונעמען. אָבער עטלעכע טעג שפּעטער האָבן מיר געמוזט זיי צוריקברענגען, אויף זייער קאַטעגאָרישער פאָדערונג. זיי האָבן שלום געמאַכט מיטן גורל: וואָס עס זאָל נישט געשען, זיי ווילן בלײַבן אין בונקער.

אין איינעם אַ זונטיק טאָג, אין די נאָכמיטאָג־שעה׳ן, געפינענדיק זיך אין אַ מרחק פון אַ צוויי הונדערט מעטער פון בונקער, האָבן מיר געהערט אַ שטאַרקן אויפרײַס און שאָסן. דאָס האַרץ האָט אונדז געזאָגט, אַז עפּעס וואָס איז געשען מיט אונדזערע צוויי חברים. פאַרנאַכט־צײַט, צוריק קומענדיק צום בונקער, זענען מיר אויפגעשוידערט געוואָרן. דער בונקער איז געווען אויפגעריסן. די זאַכן אינעווייניק צוריסן, פאַרבלוטיקט און צוואָרפן אויסער דער אָקאָפּע. בלוט־צייכענס אויפן שלאַך זאָגן עדות אַז אונדזערע חברים זענען דערמאָרדערט און אַוועקגעשלעפּט געוואָרן ערגעץ ווו. ווי מיר האָבן דערפאַרן אין אַ צײַט אַרום, זענען זיי דערמאָרדערט געוואָרן דורך פּאָלאַקן, וועלכע האָבן געוווינט נאָענט פון וואַלד.

דער סך־הכּל איז אַ מורא׳דיקער. פון דער ערשטער גרופּע, וואָס איז באַשטאַנען פון זעקס חברים, וועלכע זענען אַרויסגעשפּרונגען פון צוג, בין איך פאַרבליבן איינער. אויך פון די צוויי, פון דער אַנדערער גרופּע, וועלכע מיר האָבן געטראָפן אין ברײַנסקער וואַלד, איז פאַרבליבן נאָר איינער, דויד וויגאָדסקי. צוזאַמען זאָרגן מיר ווי איבערצוהאַלטן. אויך מײַנע כּוחות ווערן שוואַכער פון טאָג צו טאָג. די קלענסטע שטרעקע גיי איך אָנגעשפּאַרט אויף אַ שטעקן. נאָר דער לעבנס־דראַנג איז שטאַרק. די האָפענונג און בטחון מוטיק. בעסער פילט מײַן חבר דויד, וועלכער איז דער פּאַקטישער שפּײַז־פאַרזאָרגער. אין די קומענדע טעג דערנענטערן מיר זיך מער מיט די אַנדערע ייִדישע משפּחות. אויך די פּאַרטיזאַנער העלפן אונדז אַ ביסל. אַזוי גייען אַריבער די טעג. די וועטערן ווערן בעסער. אויך די ידיעות, וואָס קומען צו אונדז וועגן דער לאַגע אין די פראָנטן, זענען דערמוטיקנדע. דאָס דײַטשע מיליטער איז אין ריקצוג. דער פראָנט נענטערט זיך צו אונדז. לעצטנס הערן זיך פּאַרטיזאַנע עכאָס פון שיסערײַען פון אַ גרויסער דיסטאַנץ. מיר ווייסן נישט וואָס דאָס באַדײַט, אָבער מיר פאַרשטייען אַז דער פראָנט דערנענטערט זיך צו אונדז. אונדזער איינציקע תּפילה איז, מיר זאָלן זוכה זײַן צו דערלעבן די באַפרײַאונג.

נאָך אַ סימן, אַז דער פראָנט קומט אָן נענטער, האָבן מיר ווען דער וואַלד ווערט פאַרפּולט מיט פּויערן. גאַנצע משפּחות קלײַבן זיך איבער אין וואַלד. מאַסנווײַז פאַרלאָזן זיי די דערפער, צוליב שרעק פאַר דער צוריקציענדער זיך דײַטשער אַרמײ. צוזאַמען מיט ערלעכע פּויערן, קומען אין וואַלד כּל מיני שלעק, אַנטיסעמיטן, מוסרים, באַנדיטן, וועלכע זוכן נאָר צו מאָרדן ייִדן.

די באַפרײַאונג

אַ מעת־לעת פאַר אונדזער באַפרייאונג. פאַרמיטאָג באַווײַזט זיך לעבן אונדז אַ יונגע בלאָנדע שיקסע. זי שטעלט זיך פאַר אַז זי וווינט אין אַ נאָענטן דאָרף, די גאַנצע צײַט פון קריג שטיצט זי ייִדן און לײַדט פון דעם פּיל. זי צוגיסט זיך מיט רחמנות־ווערטער איבער אונדזער מצב. פרעגט אויס יעדן פאַרשידענע פּרטים מיט וואָס זי קען העלפן, קוקט זיך אַרום דעם פּלאַץ ווו מיר געפינען זיך, נאָכדעם גייט זי ווײַטער צו די סאָוויעטישע פּאַרטיזאַנען. ווי די פּאַרטיזאַנען האָבן אונדז שפּעטער דערציילט, האָט זי אויך מיט זיי פאַרפירט אַ שמועס, שטעלנדיק זיי אַלערליי פראַגן. האָבנדיק מער נסיון פון אודנז, האָבן זיי אָנגעהויבן זי פאַרדעכטיקן אַז זי איז אַ שפּיאָנין. נאָך אַ שטאַרקן דרוק האָט זי מודה געווען, אַז זי אַרבעט מיט די דײַטשן, וועלכע האָבן זי געשיקט צו אַנטדעקן אונדזער באַהעלטעניש אין וואַלד, כּדי דורכצופירן די לעצטע שחיטה בײַ אונדז. אָן באַזונדערע צערע־מאָניעס, איז די שיקסע אויפן פּלאַץ דערשאָסן געוואָרן, און מיר אַלע זענען ניצול געוואָרן ממש אין די לעצטע שעה׳ן פאַר אונדזער באַפרייאונג.

צומאָרגנס אין דער פרי איז דאָס דײַטשע מיליטער שנעל אַנטלאָפן. די רויטע אַרמיי איז אַרײַן און מיר זענען באַפרײַט געוואָרן.

יעקב בן־נחמיה (פבריצקי) / ירושלים

זכרונות מן היער

הכניסה לקרונות

כעבור היום השלישי לאחר החיסול המוחלט של גיטו ביאליסטוק, ב־16 באוגוסט 1943, הנני נמצא בתוך השורות של משלוח ובו כמה אלפי גברים כשירים לעבודה. כהרף עין, העמוק כנצח, חולף הרגע הנורא והטראגי, כאשר מקלו של התלין נוגע בצווארי ובכוח־שדים מרחיק אותי לנצח מן היקרים לי ביותר, מאשתי פשקה ומבני, אברהם בן השש ואביגדור בן הארבע. בו ברגע הנני מתעלף. אבל דחיפה עזה ומכות־רצח אחדות דוחפות אותי קדימה, אל השורות של הגברים שהופרדו.

אנו צועדים אל הקרונות. לא ידוע לאן יסיעונו. אחדים סוברים, כי יובילו אותנו לטרבלינקי. אחדים מעלים השערה, שהואיל והמשלוח מורכב אך־ורק מגברים כשירים לעבודה, לבטח יובילונו למחנה־עבודה. מרחוק מגיעים אלינו קולות חלושים של בכי. אבל קיר ברזל מפריד בינינו. באכזריות מעיזים אותנו אל הרכבת. מכות ניתכות על כתפינו ועל ראשינו. על כולם עולים באכזריותם הרוצחים האוקראינים.

והנה ניצבים אנו ליד הרכבת. מראה הקרונות מעביר בנו חלחלה. שורה ארוכה של קרונות־משא נמשכת אחרי קטר אדיר. לכל קרון דוחסים בכוח שמונים עד מאה איש. כל פתח וסדק בקרון נחסמים בתיל והקרונות ננעלים. רק חלון קטן ומסורג מכניס מעט אור לקרון. על גג של כל קרון שני הוצבה מכונת־ירייה, כדי לירות על הקופצים מן הרכבת. על הקרון האחרון תלוי שלט ועליו כתוב באותיות גדולות: ביאליסטוק־לובלין.

האויר מחניק. חום החוץ מלהט את הקרונות. מים יש לנו במשורה. מי שברשותו מעט מים, שומר עליהם כעל אבן יקרה.

בטרם זזה הרכבת, משליכים לחם לתוך כל קרון. הלחם הוא מהכסף האחרון שהיודנראט שלח. כיכר לחם לארבע נפשות. זהו דבר בעיתו, שכן בינינו מצויים כאלה, אשר לא אכלו זה היום השני.

הרעש והמהומה בקרון מתגברים. מן הרגע הראשון נחלקים הכל לכמה מחנות: לאלה המאמינים כי מובילים אותנו לעבודה במחנה־עבודה ולכאלה המפקפקים בהשערה זו. הראשונים בוודאי שאינם מועמדים לקפוץ מן הרכבת. אבל גם האחרים טרם החליטו. ואכן, קשה להחליט. ניכר שכולם אחוזי מתח ועצבנות.

קבוצה קטנה איתנה בדעתה להינצל בכל מחיר ולא ליפול במלכודת־המוות של הרוצחים.

הקפיצה מן הקרונות

הרכבת דוהרת. הרוצחים יודעים היטב, כי מרכבת זו, שכל נוסעיה גברים, יקפצו בהמונים. משום כך מסיעים את הרכבת במהירות המירבית. ואך התחילו הקפיצות מן הרכבת, גברו היריות של מכונות־הירייה שעל הגגות, ורבים הקרבנות. אחד נהרג מכדור, שני מתנפץ אל עמוד־טלפון. מעטים מאוד הם אלה, שמצליחים בקפיצת־המוות, ועתה מצפה להם נתיב־יסורים של רעב וקור, סבל וסכנת־נפשות על כל צעד ושעל.

בקרון שלנו תכונה קדחתנית. מצויים עמנו צעירים אחדים, ששהו זמן קצר ביערות שמסביב לביאליסטוק. בימים האחרונים שלפני חיסול הגיטו הם חדרו לתוכו, כדי להוציא משם את חבריהם אל היער. אך הם לא הספיקו לצאת ונתפסו באקציה. לאחר התייעצות קצרה החליטו צעירים אלה לפתוח את דלתות הקרון בשביל כל מי שירצה לקפוץ.

פטישים, מפסלות, מוטות־ברזל — כלים שהם הבריחו עמהם — נכנסים לפעולה. כל רגע וכל שנייה יקרים. מלאכת פתיחת הדלתות הושלמה חיש מהר. העץ סביב הבריחים נחתך וסולק. דחיפה קלה והדלת תיפתח. אנו מחכים לרגע מתאים כדי לפתוח את הדלתות. אך עתה קורה משהו בלתי־צפוי. הרכבת נעצרת לפתע. החיילים המלווים את הרכבת שמעו את הלמות הפטישים והבינו מה אנחנו זוממים. ומייד ראינו ליד קרוננו את הרוצחים. הדלתות פתוחות. הם בפנים. הדם קופא בעורקינו. כל עמלנו לשוא. בוודאי עוד מעט יושם קץ לחיינו. הרוצחים, אקדוחים בידיהם, צורחים: "תיכף ומייד נירה בכם למוות!"

מתרחש נס. הרוצחים כנראה חששו למרד בקרון, בראותם את ההתנהגות חסרת־הפחד של אחדים מן הצעירים, בפרט של אלה שבאו מן היער. מכל מקום, הרוצחים נרתעו ועזבו בחופזה את הקרון. הגיפו את הדלתות וסגרו אותן היטב בחוטי־תיל. הרכבת ממשיכה לנוע.

שוב התייעצות קצרה. אחדים מחליטים לא לאבד זמן ועושים את כל ההכנות לקפיצה. מסלקים את התיל, שולפים את המסמרים. דחיפה — והדלתות פתוחות. מניה וביה מסתדרת שורת הקופצים. במהירות ובזה אחר זה מזנקים החוצה. מתקרב הרגע של קפיצת־המוות שלי. כקפיץ דרוך אני ניתק ממקומי בכוח רב. הנני מרחף כציפור פרושת כנפיים ונופל לתוך תעלה, תוך גלגולים אחדים.

דקות אחדות אני שוכב ללא נוע ומחכה עד שהרכבת תעבור. אחר־כך אני קם על רגלי לאט לאט ובודק את עצמי אם לא נזוקותי, אם אינני פצוע.

תודה לאל, הנני שלם לאחר קפיצה מסוכנת זו. אולם יש להסתלק מן המקום ככל האפשר מהר. הז'אנדארמים הגרמניים מסיירים על פסי־הנתיבה ומחפשים את המעטים שנותרו בחיים לאחר קפיצתם.

הפגישה הראשונה עם פולנים

אני זוחל על גחוני בתעלה ונתקל באחדים מאלה שקפצו מן הקרון. אנו זוחלים יחד ויוצאים אל שביל קטן, המפריד בין שני שדות. אנו זוחלים מהר, עד שאנו מגיעים אל נחל. כאן אנו משתהים זמן מה. חובשים אחד שנפצע, מתרחצים ושותים לרוויה. פתאום, כאילו צצו מן האדמה, ניצבים למולנו ארבעה איכרים פולנים וגרזינים וקלשונים בידיהם. הם חוסמים בפנינו את הדרך. הם מספרים לנו דבר שקר (כפי שהתברר אחר־כך), כי הז'אנדארמים הגרמנים ראו אותנו רצים לכאן ושלחו אותם לתפוס אותנו ולהביאנו אליהם. ולא — הם יירו בהם, באיכרים, וכל הכפר ייענש. חיל ורעדה אוחזים בנו. אנו מתחילים להתחנן על נפשותינו. אנו פונים אל מצפונם. בהתחלה הם אפילו לא רוצים לשמוע. על תחינותינו הם עונים: "וכי מה אתם רוצים, שנמות בגללכם?"

אילו היה אז בידינו נשק, היה כל העניין נגמר אחרת. למרות זאת דיברנו עמהם קשות ואיימנו, כי מרה תהיה אחריתם. הם נרתעו והתחילו לגמגם. מייד הבנו מה רצונם, בעצם, וכי כל הסיפור לא בא אלא לשם סחיטת כסף. הצענו להם איפוא כופר־נפש לכל אחד מאתנו. הם טענו, כי הגרמנים שדדו אותם והרסו את משקיהם. אך לא היה בידינו הסכום

שהם דרשו. עמדנו עמהם על המקח עד שהשתווינו. נתנו להם כמה שעונים וסכום כסף, והעסק נגמר.

הם הסתלקו במהירות, ולפני עוזבם הפטירו: "הימלטו על נפשותיכם, כי כל הסביבה שורצת ז'אנדארמים גרמניים!"

הנאצים רודפים אחרינו

לא השתהינו רגע מיותר ליד הנחל ויצאנו לדרך. כעבור זמן קצר השגחנו בז'אנדארמים לא הרחק מאתנו. הם פתחו עלינו ביריות ואנו רצים תחת מטר כדורים. אנו מתפזרים ורצים איש איש בקוו מפותל. הכדורים שורקים מעל לראשינו. אנו רצים בכוחות אחרונים. הז'אנדארמים בעקבותינו. המרחק בינינו לבינם קטן מרגע לרגע. אך הנה אנו מגיעים ליער. רק נכנסנו בין העצים, נפסקות היריות והמירדף אחרינו תם. הם כנראה פוחדים להיכנס לתוך היער. (מנסיוננו אחר כך למדנו, כי הגרמנים נמנעו, במידת האפשר, מלהתנגש בתוך היער. ועם זאת עברו עלינו במשך הזמן חמישה מצודים גדולים, לאחר שהפולנים הלשינו בפני הגיסטאפו וגילו להם היכן מסתתרים יהודים ופרטיזנים.)

מאותו רגע ועד שחרורנו על־ידי הצבא האדום נעשה היער ביתנו היחידי ומקום הצלתנו מכל הפורענויות.

אנו מתיישבים מתחת לעצים להחליף כוח. אנו נושמים כבני־חורין. אחד מאתנו עומד על המשמר. מרוב עייפות אנו נרדמים. כך אנו שוכבים עד שמחשיך. אז אנו מתחילים לנוע. מעתה אנו מתהלכים ומתקדמים רק בשעות הלילה.

בקבוצתנו היה אחד בעל חוש להתמצאות והוא נעשה מורה־הדרך שלנו. בדרך עשינו הכרה זה עם זה. הגורל המשותף מעורר בנו הרגשה של משפחה אחת. שעת לילה מאוחרת. הכל שקוע בשינה עמוקה ושקטה. רק אנחנו המקוללים, כאילו בעלי אות קין, נעים ונדים בדרכים ובשבילים.

עברנו ליד בקתת איכר. בדלי התלוי על הבאר העמוקה שאבנו מים ורווינו את צמאוננו. עברנו ליד כפרים שונים. כלבים פרצו בנביחות. הם הרגישו באורחים בלתי־קרואים. באויר נישא ריח של גנים ובוסתנים. חשכת הלילה החלה להקליש. הגענו לגבול שבין לילה ליום. החשנו את צעדינו. משנראתה איילת־השחר נכנסנו לתוך יער שני ובו בילינו את היום הבא.

פחד ורעב

בעיית המזון מחמירה והולכת. אין לנו עודפי צורכי אוכל. הרעב מתחיל להציק. ומקור להשגת מזון — אין. אולם לא רק המחסור במזון משפיע עלינו קשות. הפחד גוזל את מנוחתנו. הנה תועה ביער פעוט נוצרי. הוא אבד לאמו. הם מחפשים זה את זו. תוך חיפושיהם הם חודרים עמוק לתוך היער. הם קוראים בקול, נותנים אותות זה לזו ומתקרבים למקום הימצאנו. אנו רועדים מאימה. הסכנה שיגלו אותנו קרובה מאוד. מי יודע מה טיבה של נוצריה זו. האם לא ידע מיד כל הכפר על שהותנו כאן ביער, ומהם ייוודע לז'אנדארמים הגרמניים, ואז יערכו עלינו מצוד. אך הפעם נגמר הכל בכי טוב. האיכרה מצאה את ילדה מבלי שתשגיח בנו.

לפתע נשמעת שריקת ציפור. אנחנו, שמימינו לא חיינו ביער, איננו מבדילים ממי ומאין באה השריקה. אנו נבהלים מכל קול. מי יודע מה פשר הרשרוש שם במעבה היער?

וכאשר נשמע רשרוש בלווית שבירת ענפים — פורחת נשמתנו מאימה. הסכנה להתגלות מרחפת כל הזמן לנגד עינינו. הפחד הוא מלוונו הקבוע, מן הרגע שקפצנו מהרכבת ועד לשעת שחרורנו.

הלילה הוא מעתה שומרנו וידידנו הנאמן. בלילה אין איכרים או גרמנים. פעמים אנו מתפללים, שהזמן ייהפך ללילה ארוך ותמידי.

אנו מהרהרים ביקירינו, אשר נקרעו מאתנו. זוהי השבת הראשונה שלנו ביער. אנו נזכרים בשבת קודש, שהיינו עורכים בבתינו. נזכרים בשבת של ישוב יהודי: בתי־הכנסת, בתי־המדרש, תפילות בכל לב, מאכלי שבת. ועתה אפילו זכר לא נשאר לכל זאת.

הרעב מתחיל להציק לנו מאוד. מה לעשות? צצות תוכניות שונות. אחדים מציעים, שנעבור בלילה בכפרים הקרובים ונשיג מזון לימים מספר. אחדים מתנגדים להצעה זו. לדעתם, עדיין מוקדם מדי שיראונו הגויים בכפרים. יש לחכות, להכיר יותר טוב את הסביבה, לעמוד על טיבם של איכרי איזור זה. ולעת עתה להפש איכר אחד, שיספק לנו מזון בעד כסף. אבל כיצד מוצאים איכר כזה? גם האיכרים מפחדים פחד מוות מפני הגרמנים. אם ייוודע לז׳אנדארמים הנאצים, שיהודים השיגו מזון אצל איכר, הרי הקיץ הקץ עליו ועל משפחתו. גם כל אוכלוסית הכפר תיענש קשה. ומלשינים הרי יש די והותר.

אולם הרעב אינו מרפה ואינו נותן מנוח. בשעה מאוחרת אנו יוצאים לחפש מזון והננו מגיעים לקרבת כפר.

מרחוק נשמעים קולות של איכרים ואיכרות, שסיימו את עבודתם בשדה ומביאים לידי גמר את העבודות במשקים: האיכר עם הסוס והעגלה, באורווה או באסם; האיכרה במטבח ועם הילדים. ההמולה שמסביב לבתים ומבני־המשק מאיטה את צעדינו. אנו מחכים עד שהאור כבה בבקתות אחדות. אז אנו ניגשים למשק הראשון. שקט מסביב. בחוץ אין נפש חיה. בעל המשק מקבל אותנו בסבר פנים יפות. המשפחה מתאספת סביבנו בסקרנות רבה. הם מכבדים אותנו בלחם, ירקות ופירות, ומשוחחים אתנו על הכל. מהם נודעו לנו החדשות האחרונות מן החזיתות. אנו מבלים עמהם עת קצרה, ולפני לכתנו הם נותנים לנו כמה כיכרות לחם, בצל וירקות שונים. אנו מודים להם מכל לב בעד נדיבותם, ומעוודדים, בכוחות רעננים, אנו יוצאים לדרכנו. בעוברנו ליד גני־ירק אנו ממלאים את תרמילי־הגב שלנו בכל טוב השדה. איש אינו רואה ואינו שומע אותנו. ממש חיתה נפשנו!

עם שחר הגענו ליער אחר. מורגש שיהיה יום חם. אנו מוצאים שלולית מים. סבון יש עדיין עמנו. כולנו מתרחצים היטב ומתרעננים.

כל יום ומנת הפחד שלו, פחד הגוזל את מנוחתנו. יום אחד, למשל, התחשק לפרה אחת, שרעתה בסמוך, להיכנס ליער. היא חודרת עמוק לתוך היער. נערי הרועים באים לחפשה ולגרשה חזרה לשדה המרעה. היא מתקרבת אלינו. עצבינו מתוחים. אימת־מוות נופלת עלינו. למזלנו לא הגיעו הרועים עדינו. הפרה סטתה הצידה והם גירשוה מן היער מבלי להשגיח בנו.

טרם הספקנו להרגע ממקרה זה, מתרחש מקרה שני. איכרה זקנה, הזקוקה לחומר־בעירה, הולכת לה ביער ושוברת ענפים. היא מתקרבת אלינו. כבר הננו רואים אותה ממקום מחבואנו. מי יודע טיבה. בוודאי פגיעתה רעה.

גם סכנה זו חולפת. האיכרה אספה ענפים מלוא זרועותיה ועוזבת את היער.

תחת גשם שוטף

לילה קשה במיוחד עבר עלינו באחד השבועות הראשונים של חיי־הלילה שלנו. בערב התחיל לרדת גשם שוטף, ממש מבול, מלווה ברקים ורעמים. שעות על שעות ירד הגשם ולא מצאנו מסתור ממנו. חסרי־ישע עמדנו תחת השמים, רטובים עד ליח עצמותינו ורועדים מקור. קיללנו את יום לידתנו. לכל חיה מחילתה, ואילו אנו עומדים בחוץ. נצמדנו זה אל זה, כדי שלפחות צד אחד יהיה מוגן. רק לפנות בוקר נפסק המבול. עמדנו רועדים מקור ורטיבות, וחיכינו שרוח תייבש את בגדינו. לילות כאלה חזרו ובאו עלינו, עד שחפרנו לנו בור להסתתר מפני הגשם.

בימים שלאחר מכן נעשית השגת מזון קשה יותר ויותר. האיכרים מסתתרים. חלק אינו רוצה לתת, משום שלהם עצמם אין מספיק. אחרים פוחדים מפני הגרמנים. בכל זאת עולה בידינו להשיג מזון פה ושם.

עוברים ימים. יום רודף יום. ימים מלאי־עצב, משעממים, טעוני דאגה, ימי געגועים וחלומות. רק התקווה, שיבואו ימים יותר טובים, היא מחזיקה אותנו.

שקצים פולנים רודפים אחרינו

לילה אחד חשוך ועגום הלכנו ארבעה חברים לחפש מזון. הגענו לכפר הקרוב ביותר. לפי הידיעות שבידינו, הרי אוכלוסיית כפר זה אנטישמית ביותר. גם סיורים גרמניים באים הנה לעתים קרובות. אך לנו אין ברירה. אנו נאלצים להעז, בגלל הרעב. ליד גשר קטן בקרבת הכפר אנו נעצרים, כדי להחליף דעות כיצד לנהוג. החלטנו ששני חברים ילכו בצד אחד של הכפר, ואילו שניים בצידו השני של הכפר. אני וחברי עוברים בכמה בקתות ומשיגים מעט מזון. והנה נכנסים אנו לתוך בקתה מלאה צעירי איכרים בריאי־גוף. אחר־כך נודע לנו, כי התקיימה שם אסיפה של הארגון האנדקי האנטישמי "ארמיא קראיובא".

אך עברנו את סף הבקתה, והם התחילו לחקור אותנו. אחד מן הכנופיה — שגץ גבוה ואלים, עם פרצוף של רוצח — דרש מאתנו תעודות. נסוגונו חיש, הגפנו בעדנו את הדלת ובכל המהירות התחלנו לרוץ. בחוץ חושך־מצרים וזה מזלנו. הצלחנו להעלם מהם. הם רודפים אחרינו, שורקים למשמר־הכפר, ואילו אנו רוצים בכיוון היער. לבסוף הפסיקו השקצים את הרדיפה ואני ניצלנו בעזרת השם. שני חברינו שבצד השני של הכפר, משמעו את הרעש, הבינו כי משהו קרה עמנו והסתלקו מייד מן הכפר.

מרחוק אנו שומעים את ההמולה שקמה בכפר. הגויים אינם יכולים להשלים עם כשלונם. נתח שמן נשמט מלועם.

יחד עם שני החברים האחרים אנו רצים ליער. השניים שנשארו מלכתחילה ביער, במסתורנו — בסך־הכל היינו ששה — שמעו מרחוק את היריות ואת המירדף. כשהגענו אלינו, הם התנפלו עלינו לנשקנו, והשמחה גדולה שיצאנו שלימים מהרפתקה זו. אבל יותר אי־אפשר להישאר כאן. בכפרי הסביבה איננו משיגים עוד מזון. כולם כבר יודעים עלינו.

ושוב אנו יוצאים לדרך. הצעידה עתה קשה מאוד. הגשמים הציפו וריככו את הדרכים. אנו מדשדשים בשלוליות ובדי־עמל מהלכים בביצות, אבל מתקדמים ומגיעים ליער סבוך יותר.

האיכר טוב־הלב

בעוד אנו יושבים מודאגים, מהיכן נשיג מעט מזון, הננו רואים בן־אדם מתקרב אלינו, כשהוא הולך ושובר עצים רכים. נבהלנו מאוד, אך להעלם כבר לא היה סיפק בידינו. והנה ניצב לפנינו איכר צעיר, וכפי שהתברר אחר־כך — מלאך מושיע. האיכר העני הלך ליער ללקוט אגוזים. אנו נכנסים עמו בשיחה ורואים שהינו אדם הגון. מצבנו החמור מזעזע אותו. אנו מציעים לו, שיספק לנו מזון מדי שבוע בעד תשלום. הצעתנו נראית לו מאוד. אבל אנו רואים, כי הוא שרוי במבוכה. הוא אינו יודע כיצד לנהוג. אנו חשים, שהוא רוצה לעזור לנו, וגם הכסף נחוץ לו, אולם הוא צופה קשיים. ראשית — הוא מספר לנו — ביתו הוא במרכז הכפר ולא משק בודד מחוץ לכפר. יחד עמו גרה בבית עוד משפחה, אנשים לא נחמדים. הם מכירים אותו כאדם עני ואב למשפחה קטנה. ברגע שיראו, כי הוא אופה יותר לחם וקונה יותר מזון, יתחילו השכנים לחשוד בו, וזה מסוכן. שנית, יש לו בן מופקר. גם מפניו יש להיזהר. אבל הוא באמת רוצה לעזור לנו ויחפש דרך. הוא יתייעץ עם אשתו, שהיא, לדבריו, אשה טובה ורחמנית, ולמחרת יבוא להודיענו תשובה.

כל היממה חלפה עלינו במתח ועצבנות. חשדות והרגשת אי־אמון אינם מרפים מאתנו. בשעה שקבענו אנו שולחים שניים מחברינו אל המקום המיועד. לאחר שעתיים של ציפייה חסרת־סבלנות אנו רואים מרחוק את חברינו, עליזים וצוהלים, באים עם האיכר. הם נותנים לנו סימנים מרחוק, כי הכל בסדר. האיכר הביא כל מה שביקשנו ממנו, וכן הוא מבטיח להבא להביא לנו מזון, ככל שרק יוכל להשיג. על התשלום השתווינו מייד. הוא מזהיר אותנו, שנהיה זהירים ושלא נסכן לא את עצמנו ולא אותו. הז׳נדארמים הגרמניים כאן הם אכזריים מאוד. לפני זמן קצר הם שרפו כפר שלם והרגו רבים מאיכריו. הגרמנים משתכרים, מכים והורגים. כשהידיעות מן החזית הן טובות — הם סובאים בלא מידה; כשהידיעות הן רעות — משתכרים כדי להרים את המוראל. הידיעות האחרונות מן החזית הן די טובות בשבילנו. הצבא האדום מתקדם. מקווים כי קרוב קץ המלחמה.

פגישה עם פרטיזנים סובייטיים

ששה שבועות טובים עברו עלינו כך, והאיכר הביא לנו — למקום שקבענו ולמועד שנדברנו — מצרכי מזון שהזמנו אצלו. בביקורו האחרון מזהיר אותנו האיכר ומייעץ לנו להסתלק בלא דיחוי מן המקום, שכן בכל הסביבה שחים על אודותנו ודבר שהותנו ביער נודע לכל. הוא מייעץ לנו גם להתחלק לקבוצות קטנות יותר. ששה הוא מספר גדול מדי. הוא כמעט בטוח, כי בקרוב יערכו הגרמנים מצוד עלינו.

בלב כבד אנו נפרדים ממנו. הוא מספר לנו, כי בזמן האחרון הוא נמצא תחת השגחה וכי חיי משפחתו נתונים בסכנה גדולה. ומשהחשיך, עזבנו את המקום. לפנות בוקר ראינו, ממקום מחבואנו, קבוצת גרמנים נושאי־נשק הולכים בכיוון המקום שעזבנו אך הלילה. לבטח הודיעו להם אנשי הכפר על הימצאות יהודים ביער. הגרמנים יורים כמה יריות, לצאת ידי חובה, ועוזבים את היער מבלי לחדור לתוכו; כנראה מפחד התנגשות.

אנו נודדים הלאה ופוגשים פרטיזנים סובייטיים, שברחו מן השבי הגרמני. לאחר שסיפרנו להם, כי הננו יהודים וקפצנו מן הרכבת שהובילה אותנו להשמדה ועתה אנו חיים ביער, הם פוקדים עלינו להרים ידיים ומובילים אותנו כשנשקם דרוך. לפי התנהגותם אנו סבורים, כי הם מתכוננים להוציא אותנו להורג. הם מכניסים אותנו לתוך חורבה

שבעיבורי היער, קושרים לנו את עינינו ומעמידים אותנו ליד הקיר, כשידינו מורמות למעלה. אנו בטוחים, כי הקיץ עלינו הקץ. לאחר כמה רגעי השתהות הם מתחילים לטפל בכל אחד מאתנו, מחפשים מכף רגל ועד ראש, מסירים מאתנו את בגדינו הטובים יותר ומחליפים עם שלהם הקרועים. כל החקירה וההוצאה־להורג המדומה לא באו אלא כדי להפחידנו ולמנוע התנגדות מצדנו. לאחר שהשאירונו בעירום ובחוסר־כל, הם נותנים לנו ללכת לכל אשר נרצה.

נשארנו ארבעה בלבד

עתה אנו נפרדים, בלב כבד, משני החברים הביאליסטוקאים, ובכך אנו מצמצמים את קבוצתנו, כעצת האיכר הטוב. אנו מאחלים אלה לאלה שנזכה לחיות עד סוף המלחמה ופונים בכיוונים שונים.

אנו מוצאים מחבוא חדש ביער, חופרים לנו בונקר ומתחילים סדר־חיים חדש. במקום לחפש מזון בכפרים הסמוכים ובכך להתגלות בפני האיכרים, אנו יוצאים מן היער בשעות־הלילה המאוחרות, פותחים את המטמורות בהן שומרים האיכרים את תפוחי־האדמה במשך החורף, מצטיידים בתפוחי־אדמה ומכסים שוב את המטמורת. כמו כן אנו אוספים בשדות כל מיני ירק וגרגירים. זהו מזוננו במשך תקופת מה.

בינתיים קורים שני מקרים טראגיים. נודע לנו, כי שני החברים שנפרדו מאתנו, נרצחו בידי הפולנים. המקרה הטראגי השני קרה לקבוצתנו אנו. לילה אחד הלכנו, שניים מתוך הארבעה, לפי הסדר, להביא תפוחי־אדמה וירקות. שניים נשארו בבונקר. אני וחבר הלכנו הפעם בשליחות. חזרנו בסוחבנו משא כבד למדי. משקרבנו לבונקר השמענו, כמוסכם, את האות, כדי להיוודע אם הכל בסדר. אך תשובה לא באה לאות שלנו. נשארנו על עומדנו, מיואשים ולא יודעים מה לעשות. חשנו בעליל, כי משהו קרה לחברינו. בלית ברירה התקרבנו לחפירה ולעינינו נגלה מחזה אימים. הבונקר פוצץ בדינמיט. בפנים הכל שסוע וספוג דם, וחברינו אינם — הם כנראה נגררו משם.

נרעשים ומבולבלים עמדנו ולא ידענו מה לעשות. החיפוש אחריהם כרוך בסכנת מוות בטוח. גם להישאר פה מסוכן. אנו עוזבים איפוא את המקום ונודדים אל עמקי היער. להפתעתנו הגדולה אנו פוגשים קבוצה קטנה ומאורגנת היטב של פרטיזנים סובייטיים. אנו מספרים להם את קורותינו. אחדים מהם שמעו את קולות הירי. הם מקבלים אותנו יפה ומסייעים לנו להסתדר בקרבתם.

כמה ימים לאחר־מכן התנפלה אותה כנופיית פולנים, שרצחה את שני חברינו בבונקר, עלינו ועל הפרטיזנים הסובייטיים. ההתנפלות היתה בשעות היום. נפלו קרבנות משני הצדדים. יחד עם הפרטיזנים הנותרים יצאנו לדרך וצעדנו כל הלילה דרך שדות ויערות, עד שהגענו ליערות בריינסק־ביאֶלסק, מחוז ביאליסטוק.

עם משפחות יהודיות

ביער זה אנו מתחילים פרק חדש. כאן מצויות קבוצות מאורגנות של פרטיזנים, וביניהם גם בחורים יהודים. אחדים מהם הם מנהיגים, כגון האחים אלנצקי. כאן ניצלו משפחות שלמות של יהודים מבריינסק.

פגשנו שני בחורים יהודים ביער זה. אחד הוא דויד ויגודסקי, לו אני חייב תודה על חיי, והשני ליאו (אולק). שניים אלה קיבלו אותנו לבונקר שלהם. בראשנו עומד דויד ויגודסקי, שהוא מבריינסק ולפיכך יש לו איכרים מכרים, אשר מהם הוא מקבל מדי פעם צורכי־אוכל, וכן הוא מקבל ממשפחת פינקלשטיין הבריינסקאית. אנו מתחלקים בכל כמו אחים.

סמוך לאותו זמן ערכו עלינו הגרמנים מצוד, בו נפלו כמה יהודים ופרטיזנים. קבוצות הפרטיזנים ביערות בריינסק היו מאורגנות היטב ומזמן לזמן ביצעו מעשי חבלה, כמו התנפלויות על משלוחים צבאיים שהלכו בכיוון החזית, שריפת גשרים, פיצוץ מאות עמודי־טלפון, יריות על רכבות צבאיות וכדומה.

לאחר ביצוע מוצלח של מעשי חבלה הרגשנו כי הצבא הגרמני יערוך מצוד על הפרטיזנים ועל שוכני היערות. יום אחד, לאחר פעולה כזאת של פרטיזנים, התחילה מיתקפה של הצבא הגרמני. בשעות הלילה הם הביאו הרבה כלי־ירי והקיפו בהם את היער. עם שחר התחילה התקפת יריות על היער מכלים שונים. תחת חיפוי היריות הם חדרו בהמוניהם לתוך היער. בהתחלה גילו הפרטיזנים התנגדות עזה. הם ענו באש וגרמו לגרמנים אבדות לא מעטות.

אולם הכוחות לא היו שווים. הפרטיזנים נאלצו לנטוש את הבונקרים. התחמושת נתמעטה, ההתנגדות נחלשה והתחילה הנסיגה. המשפחות ברחו עוד קודם, מייד כשהתחילו היריות. אנשי בריינסק ידעו יותר טוב לאן לרוץ. הגרמנים רדפו אחרי הבורחים. רצנו בכל כוחותינו והכדורים שורקים מסביב.

כיצד ניצלתי

גם אנוכי רצתי. אבל הרגשתי, כי בשום אופן לא אוכל להחזיק מעמד במהירות הריצה. הגרמנים כבר קרובים אלינו. אני רואה שיח גדול ועבות ובכוחות אחרונים אני מגיע אליו ומטיל עצמי לתוכו ומתחבא. הגרמנים עוברים בריצה ליד מקום מחבואי. בשוכבי בתוך השיח אני שומע את צעקותיהם וקללותיהם ואת הפקודות להשמיד את כולם עד אחד. המירדף נמשך שעות אחדות. אני שומע אותם חוזרים בצהלה. הם שוב עוברים ליד מחבואי ומבלי להרגיש בי חולפים ומסתלקים להם.

אני נושם לרווחה ונשאר עוד לשכב בתוך שיח. בשעת־לילה מאוחרת אני שומע את פגישות הנמלטים. אני יוצא אליהם. הסיכום הוא טראגי: רבים מן המשפחות ומן הפרטיזנים נפלו במצוד. הכל עוזבים את המקום. רק אני נשאר. היכן הם שלושת חברי? האם חיים הם? אני חוזר אל השיח ונשאר שוכב בתוכו: בלי מזון, בלי לדעת היכן אני, בלי קרוב ובלי גואל.

אני שוכב כל הלילה בפחד גדול פן יחזרו הגרמנים לחפש את הניצולים. רוח קרה וחזקה מתחילה לנשוב בלילה והיא נמשכת כמעט יומיים. אני שוכב ללא תנועה יום תמים. משהחשיך אני יוצא ליער לחפש אנשים. אולי אפגוש מישהו ממכרי. אני הולך בכל הכיוונים, אך איני פוגש נפש חיה. כך עובר עלי גם היום השני.

מאוחר בלילה אני מחליט, בלית ברירה, להסתכן ולחפש עמוק יותר ביער. אני תועה מבלי דעת באיזה כיוון אני הולך. הנני צועד וחושב: מאין יבוא עזרי?

כשהתחיל היום להאיר, ראיתי מרחוק צללית של אדם. מי יודע מיהו? לא היה לי עוד מה להפסיד, לפיכך החלטתי להתקרב אליו. ומה רבתה שמחתי, כשראיתי שזהו אחד מחברי. דלי בידיו. הוא יצא לחפש מים. הוא הכיר אותי מרחוק וקורא לי בשמי. אנו נופלים איש בזרועות רעהו. הוא מבשר לי, כי כל חברינו חיים ומצאו זה את זה. אני על סף התמוטטות והם מגישים לי מעט מים רתוחים וחתיכת לחם. כוחותי שבו אלי.

תוך ימים אחדים מתקבצות המשפחות הנותרות. מבכים את ההרוגים ומתארגנים מחדש. גם הפרטיזנים מהדקים את שורותיהם ומחדשים את פעולתם.

במשך שבועות וחודשים אנו סובלים מאוד ממחסור במזונות. מצבנו הגופני מחמיר והולך. חברי, שעמו באתי אל היער, ואולק נראים כשלדים, בקושי הם גוררים עצמם מן הבונקר.

נודע לנו, כי איכרי הסביבה מחפשים אחרינו. כשפתחו את מטמורות תפוחי־האדמה שלהם. הם ראו, כי מישהו גונב מהם וחשדם נפל על "אנשי היער". אנו מחליטים לנהוג זהירות יתירה. בשעות הבוקר אנו עוזבים את הבונקר ומסתתרים כמאתיים מטר ממנו. בערב אנו חוזרים אליו, פעמים אחדות השגחנו בדמויות חשודות, שהתקרבו לבונקר והתרחקו, מבלי לגלותו.

נותרתי יחידי

שבועות אחדים חלפו. שני חברי תשושים לגמרי. אין בכוחם לקום על רגליהם. מיואשים לחלטין הם מסרבים לעזוב את הבונקר, ואנו איננו מצליחים להשפיע עליהם. דויד ויגודסקי ואני באים בדברים עם הפרטיזנים, להוציא את שני חברינו מן הבונקר. פעם עלה בידינו להוציאם, אבל ימים אחדים לאחר־מכן נאלצנו, על־פי דרישתם המפורשת, להחזירם. הם השלימו עם גורלם: יקרה אשר יקרה, הם רוצים להישאר בבונקר.

יום ראשון אחד אחרי־הצהרים, כשנמצאנו במרחק מאתיים מטר מהבונקר, שמענו התפוצצות עזה ויריות. הלב ניבא לנו, כי משהו קרה לחברינו. לפנות ערב, בשובנו אל הבונקר, נזדעזענו למראה עינינו. הבונקר פוצץ, בפנים הכל קרוע ושסוע ומוכתם בדם. עקבות דם על השביל סיפרו לנו, כי חברינו נרצחו ונגררו לאן שהוא. כפי שנודע לנו לאחר זמן, רצחו את חברינו פולנים, שהתגוררו בקרבת היער.

הסיכום הכללי שלנו הוא איום. מן הקבוצה הראשונה, בת ששת החברים שקפצו מן הרכבת, נותרתי אני לבדי. גם מן הקבוצה השנייה, מן השניים שפגשנו ביער של ברייאנסק, נותר אחד בלבד, דויד ויגודסקי. שנינו משתדלים יחדיו להחזיק מעמד. גם כוחותי כלים ואני נהלש מיום ליום. אפילו צעדים אחדים איני יכול לצעוד בלי להישען על מקל. אבל יצר החיים עודנו עז. התקווה מחזיקה אותנו. חברי דויד מרגיש יותר טוב והוא הדואג למזונותינו. אנו מתיידדים עם המשפחות היהודיות. גם הפרטיזנים עוזרים לנו מעט. כך דוחפים את הימים. מזג־האויר משתפר. גם הידיעות מן החזית מעודדות. הצבא הגרמני נסוג. החזית מתקרבת אלינו. לאחרונה הננו שומעים הדים עמומים של הפצצות במרחק רב. אין אנו יודעים מה פשר הדבר, אבל אנו מבינים כי החזית קרבה והולכת. תפילתנו היחידה היא, שנזכה להגיע ליום השחרור.

ועוד סימן יש לנו להתקרבות החזית: היער מתמלא איכרים. משפחות שלימות הם עוברים ליער. בהמוניהם הם נוטשים את הכפרים מפחד הצבא הגרמני הנסוג. יחד עם איכרים

הגונים באים ליער כל מיני חלאת־אדם, אנטישמיים, מלשינים, רוצחים, שאחת רצונם להרוג יהודים.

השחרור

היממה האחרונה שלפני שחרורנו. לפני הצהרים מופיעה לידנו שיקסה בלונדית וצעירה. לדבריה, היא גרה בכפר סמוך, כל תקופת המלחמה עזרה ליהודים וסבלה בגלל כך רבות. היא מכבירה מלים של רחמנות והשתתפות־בצער על מצבנו. שואלת כל אחד פרטים שונים במה היא יכולה לעזור, מתבוננת היטב במקום הימצאנו והולכת לה אל הפרטיזנים הסובייטיים. כפי שהפרטיזנים סיפרו לנו אחר־כך, היא גם אותם שאלה שאלות משאלות שונות. אך הם היו בעלי־נסיון יותר מאתנו והתחילו לחשוד בה, שהיא מרגלת. לאחר חקירה נמרצת היא הודתה בשיתוף פעולה עם הגרמנים. הם הם ששלחו אותה לגלות את מחבואינו ביער, כדי לחסל אותנו. בו במקום הוציאו אותה להורג בירייה, וכולנו ניצלנו ממש בשעות האחרונות שלפני שחרורנו.

למחרת בבוקר השכם נמלט הצבא הגרמני בחיפזון. הצבא האדום נכנס ואנחנו שוחררנו.

ד"ר פישל הורביץ

ביערות רוסיה הלבנה

מזכרונות רופא־פרטיזן יהודי

הייתי בין הראשונים שהצטרפו לפרטיזנים, כאשר התנועה היתה עדיין בחיתוליה בראשית 1942. יש בידי, על כן, לספר על מעמדו של רופא יהודי בקרב פרטיזנים רוסים. אף־על־פי שנקלעתי בין רוסים, לא חדלתי כל אותן שנים עקובות מדם יהודי לחפש דרכים להתקשר עם גדודי פרטיזנים יהודים ועם יהודים בודדים, אשר הסתתרו ביערות ובמקומות־מהבוא למיניהם. ואמנם הצלחתי לקשור מגעים עם רופאים יהודיים בשורות פרטיזנים רוסים, לפגוש לוחמים יהודים בגדודים מעורבים, למצוא קשר עם גדודים יהודים, וכן פגשתי יהודים בודדים בלתי־מזוינים שחיפשו מקלט בסתר היער מפני מבקשי נפשם.

חברי וידידי בני עיירתי עודדוני להעלות על הכתב את זכרונותי מאותם ימים, אם כי שטח פעילותו של הגדוד בו שירתתי כרופא השתרע על פני יערות רוסיה הלבנה, אי־שם בין מינסק לווילנה — הרחק מעיירתנו. על כן לא יהיה זה סיפור על עיירתנו, כי אם פרק זכרונות משל אחד מבניה, שעלה בגורלו להלחם שנתיים ימים ברוצחי שליש מעמנו, ובתוכו בני עיירתנו. בסיפורי זה ברצוני להעניק מושג־מה לבני עיירתי על תנועת המרי בתקופת השואה, כפי שראה אותה וחי בה אחד מהם.

ניצני התנועה הפרטיזנית ביערות רוסיה הלבנה

אחרי תבוסת הצבא האדום, עם פרוץ המלחמה בין רוסיה הסובייטית לבין גרמניה וכיתור מחנות שלמים של חייליו, התפזרו אלה על פני שטחי הכיבוש ברוסיה הלבנה. רבים מהם השכירו עצמם כפועלים אצל איכרים מבני המקום תמורת פת לחם ומקום לינה. תחילה לא דחק זמנם של הגרמנים שיכורי־הנצחון לאוספם בתוך מכלאות לשבויי־מלחמה. אולם כאשר בגרמניה עצמה גבר המחסור בידים עובדות, הוצאה פקודה מטעם מפקדת חזית המזרח לאתר את החיילים המובסים ולהעבירם למחנות־שבויים בתוך גרמניה. הידיעות על יחסם האכזרי אל שבויי המלחמה הפחידו את החיילים־לשעבר. חבורות קטנות וקבוצות יותר גדולות מהם התחילו להצטייד בנשק, אשר נמצא באותם ימים בשפע ברשות האיכרים, אחר שחיילי הצבא האדום המובס פיזרו אותו בדרך נסיגתם. מזוינים בנשק ותחמושת עזבו בקבוצות ובנפרד את משקי האיכרים והסתתרו בעובי היער. בימים היו נשארים במקום מחבואם ורק בלילות היו יוצאים לכפרים הסמוכים ומצטיידים, בעזרת הנשק שבידם, במזון למחייתם. למבוגרים היה נסיון בלחימה פרטיזנית מתקופת מלחמת העולם הראשונה ומימי מלחמת האזרחים ברוסיה וללא קושי הסתגלו לתנאי החיים במסתורי היער. לצעירים שביניהם אף קסמו חיים אלה, עליהם שמעו ולמדו בבתי־הספר הסובייטיים. תחילה לא היתה יד מארגנת ותכנית פעולה משותפת אשר תנחה אותם בלוחמה בעורף האויב. הם חיו חיי הוללות, שדדו ובזזו מכל הבא ליד, תוך כדי מעשי אלימות ומבלי להבחין בין ידיד לאויב, אם כי פה ושם הגן מבצעים פעולות חבלה נגד גרמנים ומשרתיהם. מאוחר יותר הוכנס סדר בשורותיהם על־פי הוראות והדרכה שהגיעו ממוסקבה.

עוד בקיץ 1941 פנה סטאלין בשידור רדיו אל הרוסים שנשארו בעורף לבל יניחו את נשקם, כי אם יכו באויב מן המארב, יחבלו במתקניו וינהלו נגדו מלחמה פרטיזנית. חרף

הנסיגה המבוהלת דאגה המפלגה הקומוניסטית להשאיר את נציגיה בכל עיר ועיירה כבושות, עליהם הוטלה החובה לארגן מוקדי מרי. בערים גדולות, כגון מינסק, הושארו חברי מפלגה מן הדרג העליון בעלי כושר לוחמה וארגון, שמתפקידם היה להעביר ליערות יחידות־צבא על נשקם, ולהקים מהם גדודי פרטיזנים.

הקשר הראשון עם הפרטיזנים

בחורף 1941—1942, בהיותי בעיירה רובז׳ביצ׳י שעל הגבול בין רוסיה הלבנה הסובייטית לזו שנכללה בגבולות פולין העצמאית, היו נכנסים לביתי שליחים מטעם מטה הפרטיזנים שבמחוז מינסק, ומבקשים ממני עזרה רפואית וציוד רפואי. לא אחת רמזו לי כי בסיסיהם נמצאים לא הרחק ממקום מגורי והוסיפו כי בשורותיהם נמצאים אנשים משכילים, שמצאו אצלם מקלט מרדיפות הנאצים. הבנתי מדבריהם, כי הם מתכוונים ליהודים. מפעם לפעם פנו אלי בשאלה למה אני מחכה ועד מתי אשב בחוסר־מעשה ואמתין לסוף המר. הייתי משיב תשובה מתחמקת, היות ולא יכולתי להסביר להם שמטעמים משפחתיים לא אוכל עדיין לעזוב את המקום ולחפש לעצמי מקלט בשורות הפרטיזנים וכי יבוא יום ואצטרף אליהם.

ברונקה (לבית קלוצמן) ובעלה ד״ר פישל הורביץ, חברה וגיסו של פישל.
בראָנקאַ (געב. קלאָצמאַן) און איר מאַן ד״ר פישל הורוויטש, אַ חברטע און פישלס שוואָגער.

באביב 1942 שמעתי מפי איכרים, כי במו עיניהם ראו שמטוסים מצניחים בלילות אנשים ביערות נאליבוקי. על פעילותם של צנחנים בעורף האויב עוד אעמוד להלן. אולם אז טרם ידעתי שהצנחת לוחמים וציוד ביערות שבסביבתנו גרמו למפנה מכריע בשטח ההתארגנות והתגבשות תנועת הפרטיזנים באיזור. במרוצת הזמן הגיע מספר הפרטיזנים שפעלו באיזור לשלוש מאות אלף איש והם היוו מעין חזית שנייה בעורף האויב בגיזרת החזית של רוסיה הלבנה. נשקם וציודם היה בדרך כלל קל, דבר שהעניק להם כושר־ניידות וניהול ליחמה של "פגע וברח".

באותם ימים הורגשה גם תסיסה בקרב היהודים הכלואים בגיטאות שבסביבה. מיום ליום התברר מעל כל ספק, שהגרמנים זוממים להשמיד את היהודים עד לאחרון שבהם. בקרב הצעירים החלה להתרקם המחשבה, כי היערות שמסביב עשויים לשמש להם מיסתור ובסיס־פעולה נגד המרצחים. אולם התעוררה בקרבם השאלה, כיצד יעזבו לנפשם את הזקנים, הנשים והילדים. ליהודים לא היתה מסורת של לוחמה פרטיזנית וגם לא אימון צבאי, כפי שהיו לרוסים יוצאי הצבא. הם גם לא הבינו שאפשר ליצור תנאי חיים בתוך היערות עבור קשישים וילדים, לחפור בקתות באדמה ובעזרת נשק להשיג מזון אצל הכפריים. ובכל זאת התארגנה בעיירה רובז'וביץ' קבוצת צעירים בת 25 איש, כשבלבם גמלה ההחלטה לצאת היערה. במשך חודשי החורף הצטיידו בנשק אשר נגנב ממחסני הגרמנים במקום עבודתם. לקראת האביב ברחו מן הגיטו אל היערות שבקרבת העיירה קוידנוב ושם התאמנו בתרגילי ירי. באחד האימונים פגע אחד מחברי הקבוצה בשוגג בחברו והרגו במקום. על רקע זה פרצה מריבה בין אנשי הקבוצה. שמע המקרה הגיע לגיטו. מפחד שמא יוודע לגרמנים כי קבוצה מזוינת מבין תושבי הגיטו יצאה היערה, שיגרו זקני הגיטו שליחים אל הצעירים והפצירו בהם שיניחו את נשקם ויחזרו אל משפחותיהם בגיטו. הקבוצה התפזרה ורק אחדים מהם הצטרפו אל הפרטיזנים הרוסים שפעלו באותו איזור תחת פיקודו של הקפיטן יאצ'נקו. אלה שחזרו לגיטו הסתירו את נשקם במקום־מחבוא ביער. שני הצעירים יוסף פישקין ולייב סלובודקין, אשר הצטרפו לפרטיזנים הרוסים, גילו למפקדם כי מלבד הנשק שהביאו עמם נותרה במקום מחבוא כמות נשק נוספת ובתוכה מכונת־יריה. הרוסים שמחו מאוד לידיעה ויצאו מיד אל מקום המחבוא. בדרכם נכנסו אל ביתו של איש הקשר שלהם, אשר עמד בקצה היער במרחק מה מן העיירה רובז'וביץ'. אני הכרתי את האיכר וידעתי על קשריו עם הפרטיזנים.

ב־18 ליוני 1942 נערכה השחיטה ביהודי רובז'וביץ'. הצלחתי לחמוק מידיהם של קלגסי הגיסטפו, שהקיפו את העיירה, ולהגיע לביתו של האיכר אשר על גבול היער. לקחתי אתי תרמיל עם ציוד רפואי.

עד מהרה הצליח האיכר לקשר אותי עם הפרטיזנים. בתיווכו נערכה פגישה ביני לבין הקפיטן יאצ'נקו. בפגישתנו זו אמר לי: "אנו זקוקים לך. יחידותינו עומדות בפני התארגנות מחודשת. בקרוב נגביר את מלחמתנו באויב ובודאי יהיו בינינו פצועים, תוכל להביא לנו תועלת רבה." כמובן שהסכמתי להתגייס לשורותיהם ועוד באותו לילה יצאנו לבסיס. בדרך החליטו הפרטיזנים להצטייד במזון לזמן רב. הם חדרו אל משק עשיר שבסביבה, אשר היה שייך עד למלחמה ל"פריץ" פולני ועתה נוהל על־ידי אדמיניסטרטור גרמני. השלל היה רב וכלל בהמות, חיטה וחזירים וכן חביות מלאות וודקה מתוצרת ביתית. חברי החדשים היו מרוצים מהישגיהם. הם העמיסו את השלל על עגלות ופנינו למחוז חפצנו. הבסיס נמצא

באיזור ביצות מרוחק מהדרכים והשבילים שחתכו את היער, ורק מעבר צר על פני קרשים וענפי עצים מוסווים מעין רואה הוביל אליו. המעבר היה תחת פיקוח מתמיד וכל מי שהתקרב למקום, חייב היה לזהות את עצמו ע״י סיסמה. על כל תנועה חשודה היה המשמר מודיע למחנה במספר יריות מוסכם מראש. עברנו את הדרך הקשה על פני המעבר הצר, בשאתנו על גבינו את השלל הרב שעמנו. בבסיס קיבלו את פנינו בצהלה ושמחה, במיוחד נוכח מראה חביות המשקה.

ב ב ס י ס

היו אלה ימי קיץ חמים. בימים כגון אלה הזדקקו הפרטיזנים אך מעט מאוד לביקתות ולאוהלים. החיים בבסיס התרכזו מסביב למדורה, עליה התבשל תמיד תבשיל כלשהו בדוד גדול. האש שימשה גם אמצעי להברחת להקות היתושים. מכת היתושים בחודשי־הקיץ היתה עבורי הפתעה בלתי נעימה. לא היה מנוס מהם. הם חדרו אל הנחיריים, לאוזניים, לעיניים; עטו על האוכל ומילאו את פחיות המים. אפילו אש המדורה לא הבריחה אותם די הצורך. זמזומם הבלתי פוסק הטריד גם בלילות. חשבתי בלבי שמעולם לא אוכל להסתגל למצב זה וכי החרקים הטרדניים האלה יוציאוני מכלי. שאלתי את חברי היהודים, כיצד מתגברים על המטרד. והם, בראותם את סבלי, הביאו לי כוס משקה ואמרו לשתותו עד תום. השינה העמוקה שאחזתני לאחר מכן היתה המפלט היחיד מסבלי. לימים הסתגלתי למצב ואף התרגלתי למכה השלישית מן ההגדה — למכת הכינים.

כעבור שבוע ימים לשהותי בקרב הפרטיזנים נתבשרנו כי סיירת מאנשי הגדוד שלנו פגשה קבוצת צנחנים שהגיעה לא מזמן מהומל. לצנחנים היה מלאי גדול של חומר־נפץ ומוקשים שהוצנחו יחד עמהם ליערות. לאחר משא־ומתן עמם הסכימו להעביר לרשותנו חלק מציודם, כדי שנוכל לבצע פעולות חבלה בכוחות עצמנו. ואכן כבר בפעולה הראשונה, בעת מיקוש מסילת־ברזל, הגיע גם תורי להכנס לפעולה בתור רופא, כאשר אחד מאנשינו נפצע בידיו. מאז אותו לילה ועד ליום־השחרור היו ידי מלאות עבודה.

בינתיים הלך וגדל מספר האנשים בגדודנו. יום יום הצטרפו אלינו שבויי־מלחמה נוספים שעלה בידם לחמוק מידי הגרמנים. רובם ככולם הגיעו ליערות מצוידים בכלי נשק אשר אספו מן הכפריים. עד מהרה הגיע מספר הלוחמים בגדודנו, שנקרא ע״ש ״צ׳פוב״, ל־150 איש. ביערות נאליבוקי התמקם גדוד פרטיזנים נוסף ע״ש סטאלין. גדוד זה היה מורכב ברובו מחברי־מפלגה מסביבות מינסק וביניהם רופא רוסי שהביא עמו מלאי גדול של תרופות וחומרי רפואה. היות ושני הגדודים פעלו בשיתוף, העמיד לרשותי חלק מציודו.

ק ו ר ט ו ב ש ל נ ק מ ה

בין הפעולות שביצענו במשותף עם ה״סטאליניסטים״ היתה התקפה על משטרת רובז׳יי־ביצ׳, אשר שכנה בבניין בית־הספר המקומי. באותו בניין התמקמו גם קלגסי ה״זונדר גרופן ס.ס.״, שתחת פיקודם ערכו משרתיהם הרוסים הלבנים את הטבח ביהודי העיירה לפני חודש ימים ואשר מידיהם הרצחניות מצאו את מותם גם אשתי וילדי. קל להבין מה היתה הרגשתי עת התקרבנו לקן־רוצחים זה וכאשר ראיתים מוטלים ללא רוח חיים מתבוססים בדמם עם תום־הפעולה. הפעולה הצליחה מכל הבחינות: הרגנו את הרוצחים עד לאחרון שבהם, נטלנו עמנו את נשקם ואני הצלחתי להדש את מלאי התרופות והתחבושות שלי מן

המרפאה שליד המשטרה ומבית־המרקחת שבעיירה. מצדנו היו פצועים מעטים בלבד.
לאחר שורת פעולות מוצלחות פתחו הגרמנים, בסיוע פלוגות ליטאים, במצוד עלינו. בוקר אחד, עת חנינו בחווה מבודדת ביער גאליבוקי, הותקפנו מן האויר. להק של כ־15 מטוסים הגיח לפתע מעלינו והמטיר מבול של פצצות ויריות ממכונות־יריה. היו לנו פצועים רבים וביניהם פצועים קשה. החילונו לסגת אל עומק היער. תוך כדי נסיגה נפתחה עלינו אש ממרגמות. הפגזים התפוצצו סביב. הבינונו שתחת חיפוי ההפגזה מנסים הגרמנים להתקרב אלינו. היה עמנו פצוע קשה, רופא שינים יהודי בשם שפילמן. העמסנו אותו על עגלה, אולם הטלטולים על פני הקרקע הבוצית עוד הגבירו את כאביו. הבחנתי שהפצע שלו הולך ומזדהם במוגלה. הוא לא יכול היה להתגבר על כאביו וצעקותיו עלו עד לב השמים. בנו, שהלך כל הזמן ליד העגלה עליה היה מוטל אביו הפצוע, ניסה להרגיעו ולהקל על סבלו. ברגע מסוים ביקש ממנו אביו שיביא לו בקבוק יוד. הבן הצעיר חשב לתומו כי הפצוע מבקש למרוח ביוד את פצעיו ומילא את מבוקשו. הפצוע חטף את בקבוק היוד מידי בנו והריק אותו לתוך פיו. רצתי אל הפצוע, אך בטרם הספקתי להגיש לו עזרה כלשהי שלף אחד המפקדים, שעמד בקרבת העגלה, אקדח וירה בראשו של שפילמן. בינתיים שככה ההפגזה. נראה שהרודפים אחרינו איבדו את עקבותינו. קברנו את שפילמן במלוא הטכס הצבאי, לפי הכללים המקובלים אצל הפרטיזנים. נאמרו דברי הספד. בתוך ערימת האדמה התחוחה שעל הקבר תקענו מקל ועליו כובע צבאי רוסי, שאחד הפרטיזנים הוריד מראשו. כשהפרטיזנים הרוסים התפזרו נשארנו, שלושת היהודים שבינינו, עם הבן ואמרנו "קדיש". לימים הייתי עד למקרים דומים, כשהפצועים ביקשו מחבריהם שישימו קץ לסבלם ויירו בהם. על־פי־רוב מילאו חבריהם הקרובים ביותר את מבוקשם.

עם פלוגת הקומנדו של "המזוקן"

לאחר זמן נפרדה קבוצתנו, אשר מנתה שמונה אנשים מהראשונים שהגיעו ליער, מגדוד "צ׳פוב" ומהקפיטן יאצ׳נקו ועברנו לאזור אחר, אל יערות וולוז׳ין, שם עמדנו להצטרף אל יחידת קומנדו של צנחנים בפיקודו של "בורודץ׳" (המזוקן). הכינוי הודבק לו בשל הזקן השחור שגידל. בדרכנו נתקלנו בפלוגת גרמנים מזוינת בנשק רב. עוד לפני שהבחינו בנו ירדנו מן הכביש ושמנו להם מארב. גרמנו להם אבדות רבות, אולם גם אחד מאנשינו נפצע מרסיס של רימון־יד. הפצוע היה חביב קבוצתנו. קראנו לו "צ׳ופצ׳יק". היה זה צעיר רוסי בן כפר שעל גדות הוולגה, דק־גזרה ובעל עינים צוחקות. כולנו אהבנוהו אהבת נפש, הן בשל אומץ לבו והן בגלל מזגו הטוב. בשעות־הפנאי היה נותן קולו בשיר ומלווה עצמו בגיטרה. השיר החביב עליו ביותר היה "צ׳ופצ׳יק" ומכאן כינויו. הרסיס פגע בעינו השמאלית והתרשמותי הראשונה היתה כי העין אבודה. במקרים כאלה נשקפת סכנה גם לעין השניה. הצעיר העליז התפתל מכאבים. גניחותיו קרעו את לבותינו לגזרים. כולם הסתכלו בי בעינים מתחננות וציפו שאושיע ל"צ׳ופצ׳יק" חביבנו. הרחקנו אותו ממקום־הסכנה והתחלתי לטפל בפצע. הרסיס היה תקוע בעפעף העליון והצלחתי להוציאו בעזרת מלקחיים שהיו עמי. עם הרחקת הרסיס הוקל לו, אולם הוא ראה הכל בצבע אדום, וזה מפאת הדם שהציף את חלל העין. נחמתיו והרגעתי אותו, שהראייה לא אבדה לו ואם נצליח לשמור על הפצע מזיהום, נציל את העין. הגענו לבסיס של בריגדת קוזנייצוב, בו שכנה גם יחידת הקומנדו של הצנחנים בפיקודו של "המזוקן". מייד פינו סככה עבור

"צ'ופצ'יק" הפצוע ואני הפכתיה למרפאה־זוטא. ימים ולילות עשיתי לצידו, החלפתי תחבושות לעתים קרובות ושמרתי לבל יזדהם הפצע, דבר שעלול היה לסכן את ראייתו. עד מהרה הוטב לו. הפצע החל להגליד וראייתו השתפרה בהדרגה. לא חלפו ימים רבים והבחור נתן שוב קולו בשיר כשהוא מלווה את שירו בגיטרה. כמו בבסיס הקודם כן גם כאן הוא נהפך למרכז החברה. בלילות היה משוחח אתי ארוכות ומספר לי על כפר הולדתו שעל גדות הוולגה, על השדות והגנים עמוסי הפרי, על בני משפחתו ועל החיים הטובים בימות שלום. "אחרי המלחמה," היה נוהג לומר, "תבוא אתי. לא יחסר לך דבר, תשתכן בכפר שלנו ועוד תראה חיים טובים במחיצתנו." ואילו אני הייתי מפליג במחשבותי הרחק מן היער ומן הביצות שהקיפונו וכן מן הכפר שעל גדות הוולגה, אותו תיאר בן־שיחי בצבעים ורודים, ורואה בעיני־רוחי פרדסים ושדות מוריקים שטופים שמש ומעליהם פרושים שמי התכלת של ארץ חלמותי. נזכרתי במכתבים שהיה כותב דודי מארץ־ישראל ומתאר בהם את כל אלה, וכיצד הלהיבו את דמיוני בעודני נער ולומד ב"חדר" של גדליהו אלליע.

בוקר אחד בא מפקד הבריגדה קוזנייצוב לבקר את הפצוע. הוא שמח מאוד בראותו שמצב בריאותו של "צ'ופצ'יק" החביב הולך ומשתפר. בהזדמנות זו הצביע על פצע מתחת ללסת שנגרם לו מכדור־רובה ושאינו מגליד על אף טיפולה המסור של האחות וורה, המטפלת היחידה בבריגדה. מיששתי בידי את הפצע ונתקלתי בגוש מתכתי קטן, ספק רסיס ספק כדור. בו במקום הרתחתי את המכשירים הדלים שהיו עמי, פתחתי את מקום הפצע והוצאתי כדור נחושת. תפרתי את החתך והבטחתי למפקד שתוך ימים ספורים יגליד הפצע והוא ישוב לאיתנו. וכך היה. מפקד הבריגדה שיבחני באזני חברי־המטה שלו וכולם החליטו פה אחד שעלי להישאר במחנה שלהם. יחד אתי צורפה לבריגדה ה"שמינייה" כולה. שיחק לי המזל ועלה בידי לרפא עוד כמה חולים ופצועים מאנשי הבריגדה והודות לכך יצאו לי מוניטין ביער כולו כרופא מעולה.

כחודש ימים ישבתי במחנה בחוסר־מעשה. וכמוני כל אנשי הקומנדו מפלוגתו של "המזוקן". הם לא יצאו לפעולות, משום שאזל להם מלאי התחמושת וחומרי הנפץ. ציפינו להצנחת ציוד ממוסקבה. בלילות היו עינינו תרות במרחבי השמים השחורים ואוזנינו דרוכות לכל רחש באויר, שמא הגיעו המטוסים. הימים היו ימי סתיו בהירים ויפים. היינו מסובים מסביב למדורה. הפרטיזנים העלו זכרונות וסיפרו סיפורים. רבות שמעתי אז מפיהם על חייהם ברוסיה הסובייטית, אך בעיקר הייתי מקשיב לדבריו של "המזוקן". שהיה אדם משכיל ואיש שיחה מלבב. הוא היה בוגר בית־ספר מיוחד למודיעין־וריגול וביקר בארצות חוץ. כטוב לבו בשיחה היה רוקם מחשבות על העתיד שלאחר המלחמה. "כשננצח את הנאצים," היה נוהג לומר, "אהיה אדם חשוב. ודאי ימנו אותי למושל באיזורים הכבושים. אני מבטיחכם שלא אשכח אף אחד מכם. אמנה אתכם לעוזרי הקרובים, איש איש לפי תכונותיו וידיעותיו." וכך היה "מחלק" לנו משרות ביד רחבה. לי הבטיח משרה של רופא ראשי במחוז ברנוביץ'. בתור מפקד הנהיג "הבורודץ'" (המזוקן) משמעת ברזל. אם קרה ואחד מפיקודיו חזר מפעולה מבלי לבצע את המוטל עליו או שהפקיר את נשקו בשדה־הקרב, היה יורה בו ללא רחמים.

באחד הלילות התגשמה לבסוף תקוותנו. זמזום עמום בישר את בואם של האוירונים נושאי המטען המיוחל. עד מהרה חגו מעל ראשינו והצניחו לנו ציוד. קיבלנו מוקשים, חומרי־נפץ ותחמושת. במחנה החלה פעלתנות קדחתנית. הציוד נאסף ומוין לפי סוגיו.

במטען היה סוג חדש של מוקש חשמלי. "המזוקן" כינס את מפקדי הגדודים של הבריגדה לתידרוך והסברה בנשק החדש.

בצהרי יום אחד, ואני יושב לי בניחותא בפינה שקטה שבמחנה, נשמע קול נפץ אדיר שהחריד את היער משלוותו. רצתי עם הפרטיזנים המעטים שנשארו בבסיס בכיוון ההתפוצצות. לקראתנו רצו כמה מן המפקדים כשהם קוראים לי בבהלה. "דוקטור, תמהר — קרה אסון!" חזרתי על עקבותי, נטלתי את התיק עם הציוד הרפואי ומיהרתי בריצה אחריהם. בדרך סיפרו לי שכל המפקדים עם קוזנייצוב ו"בורודץ'" בראש נפצעו, כאשר האחרון הדגים בפניהם את פעילותו של המוקש החשמלי והפעיל אותו בשגגה. המוקש התפוצץ בידו ועשה שמות במסובים סביבו. הגענו למקום ולעיני נתגלה מחזה אימים. ניגשתי תחילה ל"מזוקן". כל הגפיים שלו נקטעו, בטנו היתה מרוטשת. רכנתי עליו, ושמעתיו ממלמל את מילותיו האחרונות: "אם אמות, יטול את הפיקוד..." ולא הספיק לומר מי ונפח את נשמתו. מיהרתי אל מפקד הבריגדה קוזנייצוב, ראיתי שאין תקוה לחייו. כל פרטיזן משך אותי לעבר חברו הקרוב ביותר. 18 איש שכבו מתבוססים בדמם. היו ביניהם שהתחננו בפני חבריהם הקרובים שישימו קץ למכאוביהם ויירו בהם. וכך נורו אחדים מבלי שהיה צורך בכך. בינתיים הזעיקו עוד רופאים מגדודים אחרים. חילקנו בינינו את הפצועים וטפלנו בפצעיהם כמיטב יכולתנו. אחדים הצלחנו להציל, אחרים מתו מפצעיהם.

קומיסר יהודי ואנטישמיות

לאחר שחלף הזעזוע הראשון התחילו הגדודים להתארגן מחדש. קודם כל ניגשו למינוי מפקדים חדשים. את הפיקוד על פלוגת הקומדו של "המזוקן" קיבל הקומיסר הפוליטי שלו בשם דימו (יהודי). כנהוג בצבא האדום היו גם בגדודי הפרטיזנים "פוליטרוקים", להם היה מעמד של סגן מפקד הגדוד, והם שימשו כיועציו בעניינים פוליטיים, בהיותם חברי מפלגה מהימנים.

הקומיסר שלנו החליט שמטעמי בטחון עליו לעזוב את המקום ולהתקרב לסביבות מינסק. מבין כל אנשי הגדוד בחר עשרים איש, מן האמיצים והחזקים ביותר, ובתוכם ה"שמינייה" שלנו שישמשו לו ולחברי המטה שלו כשומרי־ראש. אותי מינה לרופא ליד מטה הגדוד. למפקד פלוגת הקומנדו מינה את אחד הפרטיזנים האמיצים שבינינו, ימאי לשעבר המכונה בפי כל "מאטרוס". על שמו נקראה גם הפלוגה כולה "פלוגת המאטרוסים".

יצאנו מזרחה בכיוון מינסק. כעבור כמה לילות־נדודים מצאנו מקום מתאים לבסיס, מוסווה היטב בתוך היערות שבקרבת מינסק. חפרנו ביקתה עבור המפקדה והצטיידנו במזון לקראת החורף. אולם פלוגתנו היתה בתנועה מתמדת. סובבנו בכפרים בעגלות־חורף ואספנו ידיעות על מחנות הצבא שבמקום. כן דאגנו לאספקה בשביל חברי המטה.

כבר בימים הראשונים לשהותנו בסביבה חשנו היטב את השינוי היסודי ביחסה של האוכלוסיה המקומית אלינו. בעוד שבמקום פעילותנו הקודם, באזור רוסיה הלבנה שהיתה לפני המלחמה בשטח פולין, היינו נאלצים לקחת את המזון בכוח הזרוע ולא היינו איסטניסים יתר על המידה בהליכותינו עם הכפריים העוינים אותנו, נקשרו כאן יחסי־הבנה בינינו לבין תושבי המקום. לפי צו המטה הוטל עליהם מס במצרכי מזון, שהיו מכינים עבורנו באמצעות זקן־הכפר. הם קיבלו ברצון את הדין. ואם כי בעצמם סבלו מרעב ומקור, התחלקו אתנו במזון ובבגדים המעטים שהיו להם. מהקמח, תפוחי־האדמה ומעט הבשר

שקיבלנו מהם היינו מבשלים מרק. מלח היה יקר־המציאות והמרק היה על־פי־רוב תפל. בשל חוסר ויטמינים התפתחה אצל רבים מאתנו מחלת ה"צינגה" — רקבון־החניכיים. בטיפול במחלה זו נעזרתי בתרופות שהשגתי מרופא־הגדוד ע"ש לנין שחנה בקרבתנו. בתחום פעילותם של הפרטיזנים באזור רוסיה הלבנה הסובייטית היה מאורגן היטב השירות הרפואי. אותו רופא מגדוד לנין הקים בבסיסו בית־חולים־שדה של 40 מיטות, בו ביצע ניתוחים רציניים. היה לו קשר מתמיד עם מינסק, משם קיבל ציוד רפואי, תכשירי הרדמה ומכשירים. בית החולים נחפר בתוך האדמה, ואילו חדר הניתוחים נבנה מעל לשטח, כדי שלא יהיה תלוי בתאורה של מנורות־גאז. הייתי מבקר שם לעתים קרובות, מחליף דברים עם הרופאים ובעיקר עם האחות היהודייה, עמה יכולתי לשוחח על העניינים הקרובים ללבי. באותה תקופה הייתי מנותק לחלוטין מסביבה יהודית. הקומיסר שלנו, יהודי, נמנע מלהכנס עמי בשיחה על נושאים שמחוץ לתפקידי.

חלק בלתי נפרד מהתפריט שלנו היה ה"סאמוֹגוֹן" — יין־שרף מתוצרת ביתית שהאיכרים הכינו מגרגירי־חיטה. המשקה הרים את המוראל של הפרטיזנים ועזר להתגבר על הקור, אבל לעתים קרובות גרם גם לאסונות בשל שיכרות מופרזת. לא הועילו האיסורים והאזהרות. הפרטיזנים הרוסים היו משתכרים בכל פעם שהצליחו לשים את ידם על חבית משקה בבית־איכרים. ובעוד שהקפידו על האיסור שלא לקחת מהכפריים מצרכי־מזון מעל למכסה, התעלמו ממנו כשנתקלו במשקה החריף. ובכלל התחילו הפרטיזנים להתמרד נגד המשמעת החמורה שהנהיגו אנשי המטה, וכמובן שהאשימו קודם כל את הקומיסר היהודי דימו וכינוהו בכל מיני כינויי־גנאי. הכינוי החביב עליהם, ושלדידם היה החריף ביותר, היה "קוֹרול יודאי" (מלך יהודה).

על האנטישמיות בפרטיזנקה הרוסית נכתב וסופר הרבה. אני כשלעצמי לא נתקלתי בגילויי אנטישמיות כלפי. אולם בדרך כלל היה היחס כלפי היהודים עוין, רווי רגשי איבה וחשדנות. זכורני שבימים הראשונים לכינון הגדוד ע"ש צ'פוב הגיע אלינו יהודי ממינסק. היתה בכיסו תעודה שניתנה לו משלטונות־הכיבוש בעיר ושהקנתה לו רשות לצאת מן הגיטו לעבודה. המפקד קרא לי וביקש ממני לתרגם את הכתוב בתעודה. לתומי תרגמתי מילולית את הכתוב בה והוספתי שהודות לתעודה זו הצליח האיש לצאת מן הגיטו ולהבקיע לעצמו דרך לפרטיזנים. לא עזרו ההסברים שלי ותחנוניו של היהודי — האיש הוצא להורג באשמת "שיתוף פעולה עם האויב". בשיחות אתי חזרו הפרטיזנים הרוסים תמיד על הפזמון הידוע ש"היהודים הם מוגי־לב, מתחמקים מעבודה יוצרת ומחפשים לעצמם רווחים קלים".

בעוד שמצד אחד לעגו הפרטיזנים הרוסים ליהודים הנרקבים בגיטאות ומרוב פחד אינם יוצאים להלחם ברוצחיהם הגרמנים, היו יורים בכל יהודי שהגיע יחיד ליער כשנפשו משתוקקת לנקום ברוצחי עמו, בהאשימם אותו בריגול לטובת האויב. ואם נתקלו ביהודים שהסתתרו בתוך היערות, ביודעם שאין להם סיכויים להתקבל לשורות הפרטיזנים. שדדו מהם כל דבר בעל ערך. מאוחר יותר השתנה במקצת היחס ליהודים. לפי הוראה ממוסקבה נתבעו מפקדי הפרטיזנים להושיט עזרה לקרבנות הפאשיזם ולפרוש את חסותם גם על גדודים משפחתיים.

החורף הקשה של 1942 התקרב לקיצו. המפקד שלנו דימו הטיל על קבוצתנו משימה מיוחדת: לצאת לסביבות וילנה, להשיג ידיעות על ממדיה של תנועת הפרטיזנים באזור

ולבצע בדרכנו שורת פעולות־חבלה. את רוב הדרך עשינו בעגלות־חורף לבושים בגדי־הסוואה לבנים שתפרנו מבד מצנחים. אם כי החורף עמד כבר בסיומו שרר עדיין קור עז, בעיקר בלילות. לא אחת נאלצנו לרדת מן המזחלות בתורנות ולרוץ אחריהן על מנת להתחמם. בלילות היינו מבצעים פעולות חבלה, מפוצצים פסי־רכבת ועמודי חשמל. בימים היינו מסתתרים בבתי איכרים בפאתי היער, עומדים על המשמר ונחים לפי תור. אם נכנס שכן או סתם עובר אורח לביתו של האיכר, היה נאלץ להישאר עמנו עד רדת החשיכה. פעם כשחנינו בבית מבודד, הניצב במרחק רב מן הכפר הסמוך, הוזהרנו על־ידי השומרים בחוץ כי מתקרבות אלינו שתי עגלות עם גרמנים לבושים גלימות־הסוואה לבנות. תפסנו עמדות ליד החלונות והתכוננו לקבל את פני האורחים הבלתי־קרואים במטר יריות. משהתקרבו העגלות נוכחנו, שנוסעיהם אינם אלא הכומר המקומי עם בני פמלייתו שבאו לחלק למשפחת האיכר את לחם־פסחא לחג המתקרב. כשנכנס הכומר עם מלוויו לתוך הבית נדהם נוכח היצורים המוזרים שאיכלסוהו. אולם הוא לא איבד את עשתונותיו ותפס מייד במה העניין. בקול רגוע בירך אותנו לשלום ואף גילה לנו שהוא עומד בקשר עם הפרטיזנים שבסביבה וכי בעצם הימים האלה מחלימים בכנסייתו כמה פרטיזנים פצועים. כאשר נוכחנו, שהאיש דובר אמת וכי הוא בקיא בפעילות הפרטיזנית שבסביבה, ביקש מפקדנו שיקחוהו אל הפרטיזנים הפצועים. הכומר הזמין אותו לעלות על עגלתו והפמלייה עם מפקדנו יצאה לדרך. בימים ההם היו עדיין היחסים עם האוכלוסיה הפולנית תקינים. הפרטיזנים הרוסים שנכנסו לבתיהם של איכרים פולניים אהבו להתגנדר בידיעותיהם בשפה הפולנית. אותי היו מציגים כ"פולאק" מבטן ומלידה שהצטרף אליהם מרצונו הטוב.

אורחים בלתי־קרואים בחתונה כפרית

וכך עברנו בלילות שטחים נרחבים כשאנו מתקרבים למחוז חפצנו — פושצ'ה רודניצקה. בדרך פגשנו יהודים רבים שברחו מגיטו וילנה והתארגנו בקבוצות־פרטיזנים יהודיות נפרדות. האיזור היה מסוכן עד מאוד, שרץ משמרות גרמנים ששמרו על דרכי המעבר החיוניים לתנועת הצבא והציוד אשר זרמו אל החזית. אם כי היינו מצוידים במפות ומצפנים, נאלצנו להיעזר מזמן לזמן במורה־דרך מבין הכפריים. אלא שלא אחת קרה וגם הכפריים שליוונו, ואשר ניחונו בחוש התמצאות מופלא בשטח, איבדו את דרכם בעקבות סופת שלג, ולאחר ליל־נדודים מפרך היינו מוצאים את עצמנו באותו מקום ממנו יצאנו. ממסע־נדודים זה נחרתו בזכרוני, יותר מכל, קורות לילה אחד בכפר סמוך לעיירה סמורגון. היה זה באשמורת הראשונה של הלילה. בהתקרבנו לכפר הבחנו בבית מואר. גששינו התקרבו לבית ובשובם הודיעו לנו כי במקום נערכת חתונה. הצבנו משמרות מסביב לבית והמפקד עם מספר לוחמים מזוינים בתת־מקלעים נכנסו פנימה. בין המסובים היו כמה טייסים גרמנים, כפי הנראה הגיעו משדה־התעופה הסמוך. המפקד ירה צרור כדורים לתיקרה ופקד על המסובים להרים את ידיהם למעלה. בחדר השתררה מבוכה. חלק מן האורחים התחבאו מתחת לשולחן. הגרמנים המופתעים הרימו בצייתנות את ידיהם למעלה ואף לא ניסו לתפוס את נשקם שהשאירו ליד דלת הכניסה. היה משהו מן המצחיק במחזה שנתגלה לעינינו, אחר שהמפקד קרא לנו להיכנס פנימה: עכוזיהם של האורחים המבוהלים בלטו מתחת לשולחן. אלה שלא הספיק להם המקום מתחת לשולחן כרעו על ברכיהם וידיהם

המורמות רעדו מרוב פחד, ואילו נציגי ה"גזע העליון", חיוורים כסיד, צעקו במקהלה: "היטלר קאפוט — סטאלין גוט!" העמדנו אותם אחד אחד לקיר והשתקנו אותם לנצח. אחר כך התיישבנו ליד השולחן והיטבנו לבנו במטעמים ובמשקאות כאילו היינו המחותנים הראשיים בשמחה. כטוב לבנו ביין ובמאכל הודינו למארחינו־מאונס והמפקד ציווה עליהם לשיר את ההמנון הפולני ולא לזוז מן המקום משך חצי שעה. בעוזבנו את הבית בקעו ממנו צלילי ההמנון. כצידה לדרך נטלנו עמנו את הנשק והתחמושת של הטייסים הגרמנים. למחרת נודע לנו שהגרמנים נקמו את מות טייסיהם בתושבי הכפר. הבית בו נערכה החתונה הועלה באש ובעליו נורו.

בדרכנו חזרה לבסיס ניצלנו כל הזדמנות שנזדמנה לידינו כדי לחסל קינים של משרתי־הנאצים. היו אלה אנשי משמר מ"ההגנה העצמית" של הרוסים הלבנים. בפעולותינו אלו אימצנו לעצמנו את "שיטת צ'פייב", שיטה שנקראה על שמו של מפקד הפרטיזנים המהולל, שהיה נוהג להתקיף כפר בכוחות מעטים, אולם מקים היה המולה כאילו היו עמו גדודים רבים. לפני כל התקפה היינו אוספים ידיעות על מקום מגוריהם של משתפי פעולה. ובליל־ההתקפה היינו זונקים בעגלות מארבעת כנפות־הרוח אל מרכז הכפר, יורים באויר ופושטים על בתיהם של משתפי הפעולה, מחסלים אותם אחד אחד ומסתלקים במהירות מירבית. אולם קרה גם שלשמע היריות חשו אל הכפר יחידות־צבא גרמניות מחיל־המצב שבסביבה ונאלצנו להיכנס עמהן בקרב. באחד הקרבות הללו נפצע קשה אחד מבחורינו. כדור־דומדום חדר לבטנו וקרביו נשפכו החוצה. הגשתי לו עזרה ראשונה תחת מטר אש. לאחר הקרב נסוגונו עם הפצוע לכפר סמוך, שם התמקמנו בכמה בתים שבשולי היער. בדקתי שנית את הפצע לאור היום. שטפתי את המעיים שהזדקרו החוצה בחומר מחטה והחזרתים לחלל הבטן. חבשתי את הקרע החיצוני ונתתי לו סם ארגעה. בפצע כגון זה היה צורך בניתוח דחוף, כי ללא ספק נפגעו גם איברים פנימיים. בתנאים שלנו אי־אפשר היה אפילו לחלום על כך. הוזמנתי אל חדר־המטה ונשאלתי מה סיכוייו של הפצוע להישאר בחיים. הסברתי מה המצב ואמרתי להם שאילו ניתן היה להעבירו למקום בו נמצא מנתח מצויד במכשירים מתאימים לביצוע ניתוח מסובך וסמי־הרדמה, אולי אפשר היה להצילו. אנשי המטה דרשו ממני לנתח בכוחות עצמי. ביקשתי מהם שלפחות ימנו אחד מן החברה החזקים שיחזיק את הפצוע בזמן הניתוח, היות ואין עמי סם־הרדמה בכמות מספקת. אך אחד מהפרטיזנים לא הסכים להיות נוכח בניתוח.

באין ברירה פקדו על האיכר לסייע לי בניתוח. ברגע שפתחתי את חלל הבטן התעלף ה"אסיסטנט" שלי. הצלחתי לתפור כמה מן הקרעים במעיים, אך בגלל הגאזים שנצטברו לא יכולתי להחזירם אל חלל הבטן. דיווחתי על כך למפקד. הוא כינס את חברי המטה להתייעצות וכעבור זמן קצר נכנס המפקד לחדר בו שכב הפצוע וצעק מכאבים. נשמע קול ירייה וצעקותיו של הפצוע נפסקו. כולנו ידענו שלא היה מוצא אחר, כי עוד באותו לילה היה עלינו לעבור בין שתי תחנות־משמר גרמניות וכל רחש קל עלול היה לסכן את חיי כולנו.

שבורים ורצוצים יצאנו לדרך. התקרבנו אל איזור־פעילותנו הקודם, אל בסיס גדודו של הקומיסאר דימו. עוד טרם הגענו לנקודה, הגיעו לאוזנינו שמועות, כי דימו מתכונן לפזר את יחידת־הקומנדו שלנו ולצרפנו לבריגדה שהתבססה בשטח רוסיה הלבנה הסובייטית מצפון למינסק ולעבור בעצמו לאותו מקום.

כפי שכבר הזכרתי, לא היו התנאים והמשטר, שנכפו על הפרטיזנים באותם שטחים, לטעמם. בעיקר התקוממו הותיקים שבחבורה, אשר חיי ההפקר נהפכו אצלם להרגל. ושוב הלכו ורבו הלחישות על "מלך היהודים", הרוצה לכפות עליהם אורח־חיים נזירי. מפה לאוזן עברו סיפורים על פרטיזנים "יחפנים", המתהלכים בסמרטוטים לרגליהם במקום מגפיים והעומדים כעני בפתח ביתו של האיכר המקציב להם תרומה לפי מכסה קבועה מראש. ובעוד שהכל רוטנים ומתווכחים, הגיעה הפקודה לצאת צפונה ללא דיחוי.

בפושצ׳ה נאליבוקי

יצאנו לדרך. באחת החניות קרא לנו סגן המפקד צ׳וז׳נוב — המפקד עצמו, ה"מאטרוס", היה בסיור באותו יום — להתייצב למיפקד. בנאום קצר הביע בפנינו את מורת רוחו מפיקודו של דימו ומהחלטתו להעבירנו לאזור הצפוני. "כל בחור אמיץ, המוכן להסתכן בהפרת הפקודה, שיבוא אחרי!" קרא. לאחר מכן תיאר את החיים הטובים המצפים לנו בפושצ׳ה נאליבוקי, עם מצויים המזון והוודקה בשפע ואין צורך "להצטעצע" עם הכפריים רוב הפרטיזנים יצאו מן השורה ונעמדו לצדו וביניהם כל אנשי "השמינייה" שלי. עמדתי בשורה ושקלתי במוחי כיצד לנהוג. ידעתי שהצעד, אותו עושים חברי לנשק, יתפרש כהפרת־משמעת ויגרור אחריו עונשים. מאידך קסם גם לי המערב, לא מאותן סיבות שהלהיבו את דמיונם של הרוסים, אלא משום שידעתי ששם יש לי סיכויים טובים יותר לפגוש יהודים ואולי גם ידידים ומכרים מבני עיירתי. מלבד זאת צר היה לי גם להיפרד מאנשי ה"שמינייה", עמם עשיתי כברת־דרך ארוכה ובמחיצתם עברתי את טבילת האש הראשונה. צ׳וז׳נוב והקפטן יאצ׳נקו קיבלוני לשורות הפרטיזנים ולפתע הרגשתי בעבותות־ידידות הקושרים אותי אל האנשים האלה. יצאתי מן השורה ונעמדתי לצדו של צ׳וז׳נוב. הלה טפח לי על השכם וקרא בשמחה: "ידעתי שלא תאכזב אותי!"

נפרדנו משאר אנשי הגדוד ויצאנו לדרכנו. הספקות הוסיפו לכרסם בלבי. צ׳וז׳נוב היה בסך הכל בן עשרים ושתיים. הוא שירת בצבא כחייל פשוט, ולדרגת סגן מפקד הגדוד הגיע הודות להצטיינותו בפעולות חבלה, אומץ לבו וכושר ההתמצאות. אך מי יודע אם יצליח להנהיג את קבוצתנו כמפקד עצמאי?

כנראה שבפרטיזנקה שלטו חוקים משלהם. עד מהרה הוכיח עצמו בחור צעיר זה כמפקד ללא חת. היתה לי הזדמנות להתחקות על אישיותו כלוחם וכמפקד, משום שבשעת הקרב היה מחזיק אותי במחיצתו. בעיני־נשר היה בולש אחר מקומות־התורפה במערך האויב, בין־רגע היה מבחין מהיכן באה האש, איפה מוצב הנשק הכבד, ובהתאם לכך היה מוביל אותנו להתקפה או לנסיגה. בעיצומו של קרב מצא זמן להסביר לי בשקט וקור־רוח דברים שהיו בחזקת תעלומה בעיני.

ארוכה היתה הדרך שלפנינו. מחוז־חפצנו היה מקום־ריכוזם של הפרטיזנים שתחת פיקודם של פלאטון וסוקולוב, עליהם שמענו עוד בתקופה בה פעלנו בשטח המערבי בסביבות וילנה כיחידת קומאנדו.

את הדרך לא עשינו בנשימה אחת. פה ושם נכנסנו בקרבות עם משמרות גרמניים. יתכן שמפקדנו החדש חיפש במתכוון את המגע עם האויב, כי עז היה רצונו להגיע למקום־פעילותנו החדש עם "נדוניה". ואכן, בהתקרבנו לפושצ׳ה נאליבוקי כבר הלך שמנו לפנינו. עם זאת ציפו לנו הפתעות בלתי־נעימות. ממטהו של דימו נשלחה פקודה לפיקוד בפושצ׳ה

נאליבוקי לפרק אותנו מנשקנו ולאסור אותנו. כמובן שלא התקרבנו לבסיס לפני ששיגרנו שליחים לנהל משא־ומתן. למזלנו נתקלו שליחינו בפרטיזנים "סיביריאקים", אשר זה מקרוב הוצנחו אל מאחורי קו החזית. היו אלה פרטיזנים מן הבריגדה הסיבירית המהוללת שהתנסתה בלוחמה פרטיזנית עוד בימי מלחמת האזרחים בשנים 1917—1920. רובם היו בגיל העמידה ואף למעלה מזה. הם לא התמצאו בשטח הזר להם וגם לא יכלו להתקיים כגדוד עצמאי. הואיל ופקודתו של דימו לא חייבה אותם, הסכימו ברצון להתמזג אתנו. היה זה "שידוך" מוצלח מכל הבחינות. אנחנו הזרמנו לשורותיהם דם צעיר ומזג תוסס ואילו הם השפיעו בצורה ממתנת על בחורינו חמומי־המוח. יצרנו יחדיו גדוד בשם "בולשביק".

עתה, משהיינו חלק בלתי־נפרד מגדוד מוצנח, שוב לא חלה עלינו פקודתו של דימו. בראש הגדוד עמדה שלישייה: מפקד הסיביריאקים פרידאלניקוב, הקומיסאר שלו ומפקדנו צ'וז'נוב. שני הראשונים היו מבוגרים בהרבה מצ'וז'נוב, אבל הוא נשאר המפקד־בפועל.

חלף זמן מה עד שמצאנו מקום מתאים לבסיס. אולם הזמן לא דחק בנו. הקיץ היה בראשיתו ומזג־האויר הנוח איפשר לינה ומנוחה בכל מקום אליו נקלענו. שמחתי לחזור לסביבה מוכרת לי, ובפרט שמפרק לפרק פגשתי יהודים. אחדים מהם אף נקלטו בגדודנו. לא עוד הייתי בודד כל־כך, אם־כי הידיעות שהביאו מהנעשה בסביבה עוד הגבירו את הכאב והחרדה לגורל אחינו. אחד מהם הגיע מלידה וסיפר, כי בעיר זו קיים עדיין גיטו ובו כמה מאות יהודים. שני בא מברנוביץ'. בשיחה עמו התברר שהכרתי את אחיו, למדנו יחד רפואה באוניברסיטת וילנה.

התנועה הפרטיזנית התחלקה לבריגדות. כל בריגדה שמנתה 600—800 איש חלשה על איזור־פעולה משלה והתחלקה למספר גדודים בני 200—300 לוחמים; הגדוד התחלק לפלוגות שמנו 50—70 איש, והפלוגות נחלקו לכיתות בנות 20—30 לוחמים. לפי התקן צריכה היתה כל כיתה להיות מצוידת במכונת־ירייה או במרגמה ולאנשיה נשק קל מסוגים שונים, כגון רובה, תת־מקלע, אקדח ורימוני־יד. אולם כמות הנשק בגדודים לא היתה שווה, כי היתה תלויה ביכולתם ובהצלחותיהם של חיילי הגדוד לרוכשו בקרבות עם יחידות הצבא הגרמני והכפריים המזוינים. הבריגדות והגדודים עמדו בקשר מתמיד עם מטה תנועת־הפרטיזנים במוסקבה והיו כפופים למשמעתו. הקשר קוים באמצעות אלחוט ושליחים מוצנחים.

במרחב־הפעולה שלנו במחוז לידה התקיימו שתי יחידות יוצאות־דופן: מחנות משפחתיים יהודיים מניצולי הגיטאות שבסביבה, האחד תחת פיקודם של האחים בלסקי והשני בפיקודו של זורין. במחנות הללו מצאו מקלט נשים, ילדים וקשישים, שלצורכיהם דאגו צעירים מזוינים אשר מזמן לזמן ביצעו גם פעולות מלחמתיות.

המצוד הגדול

בהגיענו לשטח רוסיה הלבנה המערבית חל מפנה חמור במערך הפרטיזני במקום, אשר סיכן בראש וראשונה את קיום המחנות המשפחתיים. היה זה ביולי 1943. הגרמנים החליטו, כנראה, לשים קץ למטרד הפרטיזני באיזור איסטרטגי זה, דרכו זרמו התגבורת והאספקה לחזית. כוחות־צבא חזקים הופעלו נגד הפרטיזנים והושם מצור על היער. בפעולות הכיתור הופעלו אוירונים ונשק כבד. הגרמנים שרפו את הכפרים שמסביב ליער ואת תושביהם

גירשו למחנות־עבודה בגרמניה. בכך ביקשו לנתק את הפרטיזנים ממקורות־האספקה שלהם ולאלצם לצאת מסבך היערות והביצות. אי־שקט אחז את היער על יושביו — אדם וחיה כאחד. קולות נפץ הפגזים ופצצות האויר החרידו את חיות־הבר מרבציהן. אנשי הפיקוד איבדו את עשתונותיהם ולא ידעו כיצד לצאת מן הכיתור. שוגרו שליחים אל מעבר לקוים, אך הללו לא הצליחו להבקיע לעצמם דרך מבעד לטבעת המצור. לבסוף הוחלט על פעולה משותפת של כל כוחות הפרטיזנים הנמצאים באיזור המכותר — לשרוף גשרים ולהקים מחסומים בדרכים המובילות לפושצ'ה. אך בכך לא היה משום מוצא ממלכודת האש אליה נקלענו. להיפך, עד מהרה נוכחנו שזוהי בעצם מטרתם של הגרמנים: לאלץ אותנו להתרכז בשטח מצומצם, להתיש את כוחנו ולהעלות את היער באש. באין מוצא הוחלט להתפצל ליחידות קטנות, כשכל אחת תנסה בנפרד את מזלה להיחלץ מן הכיתור. לפני שנטשנו את הבסיס, חיסלנו את הציוד המיותר, הרסנו את החפירות ושחררנו את הפרות והסוסים שהיו עמנו. כל אחד מאתנו נטל את נשקו ומעט צידה לדרך.

למזלנו התחילו לרדת גשמים עזים. שטחים נרחבים הוצפו בשטפונות. הגרמנים, שנעזרו במצוד בכלבי גישוש, אבדו להם עקבותינו. אש־המרגמות פסקה להיות יעילה, כיוון שהפגזים שקעו בבוץ העמוק ולא התפוצצו. שרשרת־המצור הראשונה, שהיתה מורכבת מיחידות חי"ר של גרמנים ומשרתיהם הליטאים והאוקראינים, התקשתה להתקדם בשטח הבוצי. בלילות כלל לא העזו לזוז מעמדותיהם. כמובן שאנו ניצלנו את שעות־הלילה בדרכנו להבקיע לעצמנו מעבר בטבעת המצור. לא אחת הזדמן לנו לעבור מתחת לאפיהם של משמרות האויב. צעדנו בשורה עורפית, כשאנו אוחזים איש בכנף הבגד של חברו, כדי שלא נלך

ד"ר פישל הורביץ בחברת פרטיזנים ביערות רוסיה־הלבנה (עומד באמצע).
ד"ר פישל הורוויטש צווישן פארטיזאנער אין די ווייס־רוסישע וועלדער (שטייט אין מיטן).

לאיבוד בחשכת־הלילה. ההתקדמות היתה איטית והתישה את כוחותינו, מה עוד שבשעות־היום קשה היה למצוא מקום־מנוחה בטוח וחלקת אדמה יבשה להשתטח עליה ולתת מרגוע לרגלים הלאות. באין ברירה היינו מטפסים על עצים ויושבים מכורבלים בין ענפיהם במשך שעות היום הארוכות. לאחר "מנוחה" כזו היה קשה שבעתיים להמשיך בנדידה הלילית. אך דומה שכאשר האדם נהפך לחיה נרדפת, מתעוררים בו גם חושים וכושר־סבילות משל חית־יער. בעוד שרודפינו השבעים, המזויינים והלבושים היטב לא הצליחו לעבור את מחסום־הביצות, מצאנו אנחנו שבילים נסתרים ונתיבי־מעבר פתלתלים דרכם הבקענו את טבעת המצור. באחד הלילות נותקנו מן ההולכים בראש הטור. משהאיר היום מצאנו עצמנו מול חווה עזובה. מצבנו היה לאחר יאוש. המפקדים ומרבית־החברה החסונים נשארו עם הקבוצה שאת עקבותיה איבדנו. החלטנו להכנס לחוה ויהי מה. מצאנו שם מעט מזון, והעיקר — רצפה יבשה להשתטח ולתת מרגוע לרגלים העייפות. מעודדים מהמנוחה והארוחה המשכנו בלילה בדרכנו, והנה משרק נכנסנו לעובי היער נתקלנו באנשינו. הם קיבלונו בקריאות שמחה. בטרם הספקנו להשקיטם, מחשש שקולותיהם יגיעו לאוזני הרודפים אחרינו, בישרו לנו שאנו נמצאים מחוץ לטבעת־המצור!

בלילות־הנדודים, ובעיקר בשעות "המנוחה" בימים, נדדו מחשבותי לעבר המחנות המשפחתיים של היהודים ביער הנצור. באחד הימים היתה לי הזדמנות לפגוש כמה מהם פנים אל פנים. מפגישה זו נוכחתי לדעת, כי סבלם היה כפול ומכופל משלנו. לא זו בלבד שהצטרכו לחפש מקלט בתוך הביצות מפני הגרמנים ועוזריהם שצרו על היער, אלא גם להסתתר מפני הפרטיזנים הרוסים, אשר ניצלו את האנדרלמוסיה שנוצרה עקב המצור ושדדו מהם את נשקם, מזונם הדל ואת בגדיהם.

וכך מתארים האחים טוביה וזוסיה בלסקי בספרם "יהודי־יער" אותה פגישה מכאיבה:

...ניגש אלי (אל טוביה) אהרן (אחיו), שהיה בקבוצתו של זוסיה, ואקדחו ותת־המקלע שלו אינם. סיפר כי יום לפני כן יצא הוא ועוד שלושה אנשים בפיקודו של מישה רזניק להשיג אוכל ב"חוטורים". התנפלו עליהם אנשי "בולשביק" וגזלו מהם את הנשק ואת המגפיים. מרזניק עצמו שדדו גם עשרה רובלים בזהב ושעון־יד. המצוד עירער את המשטר בקרב חבורות הפרטיזנים הרוסים. הם שדדו בלי הבחנה. יהודים היו בכלל הפקר ומקרים כגון זה היו רבים. ארגנתי קבוצה של שבעים איש מזוינים ואתנו ארבע מכונות־ירייה. שבנו בעגלות אל קבוצת "בולשביק". כמה מאות מטרים לפני מקום משכנם ירדנו מן העגלות. אמרתי לאנשי כי כאן נלחם, אם לא יוחזר לנו הנשק. מקרי השוד חזרו ונישנו מדי יום ביומו ואסור לנו עוד לעבור בשתיקה על כך.

זוסיה, אהרן, מישה רזניק ואני הלכנו ישר אל בקתת המפקדה. המפקד ישן. פגש אותנו סגנו. אך מה רואות עיני: הוא לובש מעיל עור מוכר לי. המעיל שייך לאחד מאנשי...

ל"בולשביק" היו אז כחמישים איש, כולם מזוינים בתת־מקלעים. רובם צנחנים. ניגשתי לסגן (צ'וז'נוב) ושאלתי אם אוכל לראות את המפקד.

"ישן," השיב, "אני אוכל לענות לשאלותיך במקומו. היש בדעתך להתקיף אותנו, שהיקפתנו במכונות־יריה?" שאל ספק בצחוק ספק ברצינות.

"כן, בני כלבתא, אם נחוץ יהיה, נלחם!" הרעמתי עליו.

צעקתי וגדפתי. "מי הרשה לכם לפרוק נשק מעל אנשי, ובתוכם אחי? התדע מי הוא? התדע מה שהספיק הנער הזה לעשות למען המולדת?" וגידופי וצעקותי עולים.

"הרגע, אל תהא עצבני! קח לך את המעיל הזה, לקחתיו מאחד מאנשיך."

"לא, אין צורך בזה, ישאר המעיל אצלך... לא איכפת לי המעיל, אבל את הנשק תחזירו!"

"חבר מפקד ביילסקי, על כך איני יודע כלום. נלך אל המפקד."

העירונו את פרידאלניקוב. שוב הקמתי שערוריה. הייתי מפקד גבוה ממנו בדרגה. סיפרתי לו את הפרטים. מייד ציווה לערוך את החבורה שלו במיפקד־זיהוי. אהרן הכיר את בני־הבליעל וכן הכירום אחרים.

פרידאלניקוב פיזר את המיסדר והשאיר רק את הששה שזוהו על ידינו. הוא פקד עליהם להחזיר את החפצים השדודים תוך חמש דקות. הכל הוחזר וגם הנשק. פרידאלניקוב ציווה בו במקום לאסור את האשמים ולכלוא אותם באסם.

כשנפרדנו אמר לי אותו מפקד:

"לשוא הבאת עלי מחנה שלם. הלא חברים אנו — היינו משתווים על כל פנים."

הייתי עד למחזה זה. בנקל אפשר להבין מה היתה הרגשתי בראותי והנה עומד להתלקח קרב בין לוחמים יהודים לבין פרטיזנים רוסים, ואני כביכול מעברו השני של המיתרס בו עומדים אחי. נכנסתי ביחד עם אנשי בלסקי אל ביקתתו של המפקד. לא הוצאתי מלה מפי, אך יתכן שעצם נוכחותי השפיעה להפגת המתח. הייתי גאה על עמידתו של מפקד הפרטיזנים היהודי, עם זאת לא עזבתני החרדה לגורלם משך כל ימי המצוד...

חורף מבשר טובות

התקרב החורף השני שלי בתוך היער ועמו הידיעות הטובות הראשונות מן החזית. מדי יום הגיעונו בשורות חדשות על מפלותיהם של הגרמנים. הושלם כיתור הצבא הגרמני ליד סטאלינגרד. צבאות בנות־הברית הביסו את רומל באפריקה הצפונית. הידיעות הטובות הפיחו בנו רוח חדשה, מה עוד שעקב מפלותיהם בחזיתות הרפו הגרמנים מן המירדף אחרינו. עתה לא יכלו להרשות לעצמם להשאיר כוחות רבים בעורף. במלחמה נגד הפרטיזנקה הפעילו כנופיות בוגדים מבני המיעוטים, כמו הקוזקים ואנשי וולסוב. כן הציקו לנו כנופיות הפולנים ה"לבנים", אשר נלחמו הן בגרמנים והן בנו. אך בינתיים הלך וגבר גם כוחנו. הצטרפו אלינו כפריים רבים, שבתיהם הועלו באש בזמן המצוד, וכן שוטרים מבני המיעוטים שבאו אלינו על נשקם, מתוך רצון לכפר על עוונותיהם בטרם יהיה מאוחר מדי.

חודשי הסתיו עברו עלינו בנדודים ממקום למקום. עדיין היה מוקדם להתחפר בביקתות לקראת החורף. כבכל שנה הוחלט לחוג את יום מהפכת אוקטובר בפעולה רצינית. אנשי המטה שלנו, בשותפות עם מפקדות הגדודים השכנים, בחרו כמטרה להתקפה את העיירה וישנייבה, בה שכן חיל מצב גרמני.

חנינו אז במרחק רב מן העיירה, כ־150 קילומטר. עשינו את דרכנו ליעד ברגל, כשרק סוסים מעטים ברשותנו, ואלה הועמדו לרשות המפקדים. הייתי עייף מן הצעדה הבלתי פוסקת. לפעמים ריחם עלי אחד המפקדים ונתן לי את סוסו לרכב עליו כברת־דרך. כשהגענו למטרה התברר שבאותו יום מתקיים בעיירה יריד. אי־אפשר היה לבצע את הפעולה

כשהעיירה הומה מאות כפריים. תפסנו עמדות מסביב לעיירה וחיכינו לרדת החשיכה. אחר הצהרים החלו האיכרים לעזוב את העיירה. אחדים מהם הבחינו בנוכחותנו. הם האיצו בסוסיהם ומיהרו להסתלק מן המקום. עם רדת הלילה ניתן אות בראקטה וכוחותינו פתחו בהתקפה. עד מהרה השתלטנו על העיירה. העלינו באש את הבתים בהם חנו הגרמנים. העמסנו על עגלות כל מה שניתן, ציוד, נשק, מזון ובגדים חמים לחורף. כתמיד הוטל עלי התפקיד לרוקן את בית־המרקחת המקומי. הרוקח הפולני עזר לי במלאכתי. הוא ארז את התרופות בארגזים ובמו ידיו העמיס אותם על העגלה. כל הזמן לא פסק מלשבח ולהלל את הפרטיזנים האמיצים וכאות הוקרה נתן לי במתנה שמיכות, סכרין וגם תופינים מעשה ידיה של אשתו. היו לנו מספר פצועים, כפי הנראה נפגעו בשגגה מיריותיהם של הפרטיזנים עצמם. הגשתי להם עזרה ופתחנו בנסיגה. חזרתי מן המבצע ברכוש רב, אבל בנעלים קרועות ורגליים קפואות. לפנות בוקר החל לרדת שלג. מי־קרח חדרו דרך החורים שבנעלי. רגלי התנפחו מכפור. הסמרטוטים ששימשו אותנו במקום גרביים נדבקו לעור רגלי. כשהגענו לבסיס נאלצתי לקרוע אותם מעל רגלי ביחד עם חתיכות־עור. השמיכה החמה שקבלתי במתנה מן הרוקח הפולני ומנה הגונה של וודקה החזירו לי את הרגשתי הטובה.

החורף התקרב בצעדים מהירים. צריך היה להזדרז בחפירת הביקתות. הפעם הקימונו בסיס לפי תוכנית שהוכנה מראש. מפקדי הגדוד נועצו בי בקשר לסידורים ההיגייניים. נקבע מקום לבית־חולים זוטא, מרחצאות, בתי־שימוש וכו׳. כן נחפרו ביקתות למאפייה, מחסן מצרכי מזון וכמובן מחסן מיוחד לנשק ותחמושת, ביקתת־המטה וחפירות מגורים לפרטיזנים.

זו הפעם הראשונה מאז שהותי ביער יכולתי להגיש עזרה לפצועים וחולים בתנאים פחות או יותר אנושיים. במרחק כמה קילומטרים מבסיסנו שכן ה״מרכז הרפואי״ של הבריגדה שבראשו עמד רופא יהודי, ד״ר טייץ ממינסק. הוא היה כירורג אורטופד לפי מקצועו ויכולתי להעביר אליו את הפצועים שנזקקו לניתוח. כן ירדה מראשינו הדאגה לפצועים קשה, כיוון שלרשותנו עמד מאז סוף החורף שדה־תעופה שהוכשר בתוך קרחת־יער. בשדה־תעופה זה היו נוחתים אוירונים קטנים ומביאים לנו אספקה: תחמושת, תרופות, מכשירי קשר וכל מיני מצרכים אחרים. בדרכם חזרה היו לוקחים עמם את הפצועים קשה. הטייסים הרוסים היו באים להתארח בבסיסינו ומשרים עלינו רוח טובה ועליצות. החלפנו עמם מזכרות, וה״מזכרת״ המבוקשת ביותר מצדם היתה הוודקה, שתמיד נמצאה אצל אנשינו בכמות ניכרת וכפי הנראה הורגש בה מחסור מאחורי קו החזית.

ליד שדה־התעופה היה מחנה בו שכן הפיקוד, ביקתה מיוחדת לחולים שציפו לתורם להמריא אל מעבר לקווים וחפירות לאנשי משמר־השדה. לא אחת פרצו מריבות איזה פצוע להעביר תחילה. עמדה לי זכותי כרופא בעל ותק ומ:זימן על המפקדים והיו מתחשבים בחוות־דעתי כאשר התעוררה מחלוקת בקשר לדחיפות המקרה.

באותם ימים הייתי מוזמן לעתים קרובות במחנה המשפחתי של האחים בלסקי. יחידות מזוינות מאנשי בלסקי הוצבו זמן מה כמשמר שדה־התעופה. מפיהם שמעתי שהמצב הכלכלי במחנה המשפחתי הוא בכי רע. קשה היה לפרנס מחנה עצום של 600 נפש, כשהצעירים המזוינים חייבים לחלק את זמנם וכוחם בין פעולות צבאיות וכלכליות. המצב השתפר אחר שהוקמו בתוך המחנה בתי־מלאכה וסדנאות שהגישו שירותים לגדודים הרוסיים בסביבה. בין השאר הקימו ה״בלסקיים״ גם בית־חרושת לנקניק. לטעמו הערב של הנקניק יצא!

מוניטין ביער כולו. חשקה נפשם גם של מפקדי הגדוד שלי לטעום מן ה״נקניק היהודי״ ומדי פעם היינו מעמיסים פרה על עגלה ומביאים אותה למחנה המשפחתי ומקבלים תמורתה נקניקים כמשקל בשר הפרה. הרווח של ה״בלסקיים״ היו העצמות והקרביים מהם היו מכינים מרק מזין לאנשיהם. הייתי מנצל את השעות הארוכות, בהן נמשכה העיסקה, לשיחה עם אנשי המחנה. פגשתי שם מכרים וביניהם גם את בן עיירתנו אהרן צ׳רניאֶביץ׳, שסבל מפצעי־כפור ברגליו. הייתי מביא לו מישחה ומטפל בפצעיו.

בתקופה ההיא כבר לא השתתפתי ישירות בפעולות. מתפקידי היה להשאר במחנה ולטפל בחולים ובפצועים. זמן רב הקדשתי גם לארגון התנאים הסניטריים בבסיסי הפרטיזנים. בשטח זה פעלתי בשיתוף עם הרופאים שבגדודים השכנים. לשמחתי גיליתי שרוב הרופאים הם יהודים ופגשתי ביניהם מכרים וחברים מספסל־הלימודים, כמו ד״ר דולינסקי ששירת בגדוד ״צ׳פייב״, את הכירורגים ד״ר פופקו וד״ר מיאסניק, את ד״ר קפלינסקי וד״ר איסלר עמם למדתי יחד בפקולטה לרפואה באוניברסיטת וילנה. היינו מחליפים בינינו ידיעות מנסיוננו בפרקטיקה הרפואית בתנאים המיוחדים שלנו. סיפרתי להם כיצד אני מכין במקום גבס חומר מקריש מקליפת עץ לטיפול בשברים ומישחה משומן חזיר מעורב בחומר־נפץ לטיפול בגרדת. הרופאים ממחנה בלסקי לימדונו מנסיונם כיצד להתגבר על בעיית הדזינ־פקציה במחלת טיפוס־הבהרות. נסיונם בשטח זה היה רב, כיוון שכמחצית מאנשי המחנה לקו במחלה זו.

בעייה מיוחדת היוו מחלות־מין. לשם ביעור הנגע צריך היה להרחיב את הפיקוח גם על הנערות הכפריות שבסביבה. היינו מתפזרים על־פני הכפרים ומחלקים תרופות לכפריות ומסבירים להן את הסימפטומים של המחלה.

השחרור

הגיע האביב ועמו בשורת־הגאולה הקרובה. רעם התותחים מן החזית הגיע לאוזנינו. ממוסקבה נתקבלה פקודה לפוצץ את מסילות הרכבת באיזור, כדי לנתק את הצבא הגרמני הנסוג מדרכי־תחבורה. פרט לחולים ופצועים לא נותר איש במחנה. מאות גרמנים נסו מנוסה מבוהלת דרך היערות והביצות שם נתקלו בידו הנוקמת של הפרטיזן, ולעתים קרובות מאוד בפרטיזן יהודי. מגודלי זקן, רעבים ונפחדים התחננו נציגי ה״גזע העליון״ על נפשם. בידיים רועדות מפחד היו שולפים מכיס מעילם צילום של בני משפחתם, אשה וילדים, ומתחננים כי נחוס עליהם ולא נותיר אותם כאלמנות ויתומים. ״רבון כל העולמים,״ חשבתי בלבי, ״אילו נותרו אחרינו אלמנות ויתומים כמה מאושרים היינו...״

בראשית חודש יולי הופיעו בכבישים ובדרכים הראשיות טורים משוריינים של הצבא האדום. יצאנו מעובי־היער לפגוש את השחרור. רוב הפרטיזנים גויסו לצבא האדום ובשורו־תיו המשיכו לרדוף אחרי האויב הנסוג. יום אחד הזמין אותי אליו מפקד־הגדוד שלנו. הוא אמר לי שגדודנו מצטרף לצבא האדום וכי עלי הוטל התפקיד להשאר בעיירה איוויה ולקבל לידי את ארגון השרות הרפואי בעיירה. אמרתי לו שטרם סיימתי את חשבוני עם הגרמנים וכי ברצוני להמשיך להלחם וכי אין בדעתי לעזוב את חברי מן הגדוד בעומדם לצאת לחזית. הקומיסר, שהיה הסמכות העליונה בגדוד מטעם המפלגה הקומוניסטית, היה עד לשיחתנו. הוא רמז לי שאין כאן מקום לויכוחים, כי זו פקודה מטעם המפקדה העליונה.

חסל סדר פרטיזנקה. פרק חדש החל בחיי — הייתי שוב לרופא אזרחי.

יאָנאַס טורקאָוו

נחום רעמבאַ

באַלד נאָכן איבערנעמען די מאַכט אין וואַרשע האָבן די דײַטשן נאָמינירט דעם ייִדנראַט. ...פיל ראַטמענער פון ייִדנראַט האָבן אויסגענוצט זייער אָפיציעלע שטעלונג צו פּערזענלעכע אייגננוציקע צוועקן. זיי האָבן זיך פאַרזאָרגט מיט פאַרשידענע קאָנצעסיעס און זענען געווען שותּפים צו אַלע פאַבריקן און אונטערנעמונגען פון דער קהילה. ...וועגן די אַלע זאַכן האָבן די ייִדן גוט געוווסט און גוט געפילט. דעריבער איז נישט קיין ווונדער, וואָס דער ייִדנראַט אין וואַרשע איז בײַ זיי געווען נישט פּאָפּולער און נישט באַליבט.

אין דער קהילה האָבן אָבער אויך געאַרבעט מענטשן, וואָס האָבן זייער צײַט, זייער לעבן מקריב געווען פאַרן כּלל און געטון אַלץ, כּדי צו רייניקן די אַטמאָספער. געניג צו דערמאָנען דעם גענעראַל־סעקרעטאַר גאָרנשטיין (שפּעטער — לייטער פון שול־וועזן); זײַן נאָכפאָלגער אַדוואָקאַט זיגמונט וואַרמאַן, וואָס האָט זיך שפּעטער אויך אויסגעצייכנט אין דער אונטער־ערדישער אַרבעט; און דעם אָנפירער פון סעקרעטאַריאַט אין דער קהילה — נחום רעמבאַ, אָדער ווי מען האָט אים גערופן: דאָס געוויסן פון ייִדנראַט. רעמבאַ איז געווען דער שטילער למד־וואָווניק און זײַן גאַנצע אַרבעט אין דער קהילה, אין געזעלשאַפטלעכן לעבן, זײַן העלדישקייט און מסירות־נפש ביז זײַן טראַגישן טויט — איז געווען איין קייט פון מעשים־טובים, העלדישקייט און קאַמף פאַר גערעכטיקייט.

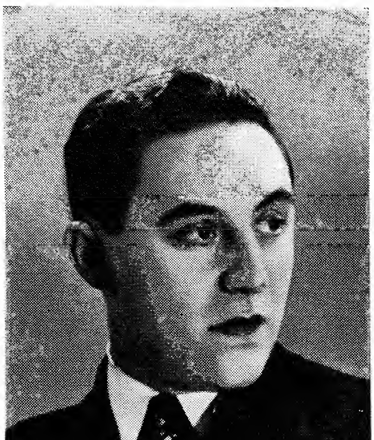
רעמבאַ האָט געוואַגט אונטער דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע צו אָרגאַניזירן דעם ערשטן פּראָפעסיאָנעלן פאַריין פון אָנגעשטעלטע בײַם ייִדנראַט, פון וועלכן ער איז געוואָרן דער פאָרזיצער. רעמבאַ איז געשטאַנען בראש פון דער קאָמיסיע צום קאַמף מיט מיסברויכן אין דער קהילה, רעמבאַ האָט זיך פאַרנומען מיט געזעלשאַפטלעכער און פּאַרטייאישער אַרבעט. רעמבאַ האָט אויך געפונען צײַט פאַר קולטור־אַרבעט, אָרגאַניזירט פאַרשידענע קולטורעלע און קינסטלערישע פאַראַנשטאַלטונגען פאַר די אָנגעשטעלטע פון ייִדנראַט. רעמבאַ האָט אויך צו פאַרצייכענען אויף זײַן חשבון דאָס פאַרדינסט, אַז אין דעם אַלטן גרויסן קהילה־זאַל (וואָס איז אויך געווען דאָס זיץ־אָרט פון ייִדנראַט) אויף גזשיבאָווסקע 26 זאָלן ייִדישע קינסטלער קאָנען אײַנאָרדענען זייער בילדער־אויסשטעלונג און ייִדישע אַקטיאָרן — אַרויסטרעטן מיט אַ ייִדיש וואָרט (דערצו האָט געקאָנט קומען ערשט בעת דער היטלער־אָקופּאַציע!)

נחום רעמבאַ האָט געהערט צו די גרויסע העלדן, וואָס האָבן געוואַגט אויפן טויטן־פּלאַץ (אומשלאַג־פּלאַץ), אונטער די שאַרפע בלוטיקע אויגן פון די ס.ס. און געסטאַפּאָ, אונטער די נאַהײַיקעס פון די אוקראַינער און ליטווינער, צו ראַטעווען טויזנטער ייִדן פון די וואַגאָנעס. דאָס הייסט — פון טויט.

רעמבאַ האָט בעת די בלוטיקסטע אַקציע־טעג פון דער ערשטער וואַרשעווער אויסזידלונג, אין די חדשים יולי־סעפּטעמבער 1942, כּמעט נישט פאַרלאָזט דעם טויטן־פּלאַץ (אומשלאַג) און אין אַ כאַלאַט פון אַ דאָקטאָר (ווײַל אַנדערש איז אים דאָרט דאָס אויפהאַלטן זיך געווען אוממגלעך) אומאויפהערלעך געראַטעוועט ייִדן און אויסגענוצט אַלערליי המצאות אַרויס צובאַקומען זיי פון די הענט פון די תּלינים, זײַענדיק יעדע מינוט אין געפאַר באַצאָלן

מיטן קאָפּ. דער סוף איז טאַקע געווען, אַז ייִדישע פּאָליציאַנטן, ווען ער האָט, מיטן באַפרייַען ייִדן פון טויט אָן אַ גראָשן געלט „צוגענומען" זייער פּרנסה, האָבן אים פּאַרמסרט און ער האָט זיך שוין מער נישט געטאָרט באַווייַזן אויפן אומשלאַגפּלאַץ. דער ביטערער גורל האָט געוואָלט, אַז פונעם זעלביקן טויטן־פּלאַץ, פון וועלכן ער האָט געראַטעוועט טויזנטער ייִדן (דערוואַקסענע און קינדער), זאָל ער אַרויסגעפירט ווערן בעת דעם געטאָ־אויפשטאַנד קיין מאַידאַנעק. אויך דאָרט האָט רעמבאַ נישט גערוט. ער האָט זיך אין מאַידאַנעק געמאָלדן פרייַוויליק צו די קינדער, צו זייַנע געליבטע קינדער, מיט וועלכע ער האָט זיך אויך דאָרט פאַרנומען, געווען פאַר זיי אַ פאָטער, אַ דערציער, דערציילט זיי מעשהלעך פון אַ בעסער וועלט, געפירט זיי אויף שפּאַצירן און צוזאַמען מיט זיי אַוועק אויפן לעצטן שפּאַציר — אין די גאַז־קאַמערן.

אויב מען וועט די העלדן פון וואַרשע אויפשטעלן ווען עס איז מאָנומענטן, וועט צו די הייליקסטע געהערן דער מאָנומעט פון נחום רעמבאַ.

נחום רמבה

סוף 1941, בעת איך בין געזעסן בייַ מייַן אַרבעט אין דער סאָציאַלער אַליינהילף, האָט מיך נחום רעמבאַ טעלעפאָניש אַרויסגערופן אין ייִדנראַט. היות דאָס איז — ווי ער האָט געזאָגט — זייער אַ דרינגנדיקער ענין, האָב איך גלייַך געכאַפּט אַ „ריקשע" און בין אַהינגעפאָרן. מען האָט מיר אַרייַנגעפירט צו טשערניאַקאָוון אין קאַבינעט און מיר געזאָגט (בסוד סודות) פאָלגנדיקס.

מיט אַ שעה צוריק האָבן זיי דערהאַלטן אַ באַפעל פון געסטאַפּאָ צוצושטעלן 100 ייִדן.

לויט אַ בײַגעלייגטער רשימה, וואָס זענען באַשולדיקט אין סאַבאָטאַזש. זיי דאַרפֿן אַוועק־געשיקט ווערן אויף „איבערדערציאונג" אין אַ לאַגער. פֿריער דאַרף מען די אויבנדערמאָנטע ייִדן אַוועקפֿירן אין אַ קוואַראַנטאַן, ווו זיי דאַרפֿן דורכגיין אַ דעזינפֿעקציע און געשוירן ווערן. אין דער רשימה האָט אויך פֿיגורירט מײַן נאָמען.

היות דאָס פּאַפּיר איז דורכגעגאַנגען דורך רעמבאַס הענט, וועלכער איז געווען סעקרעטאַר פֿון ייִדנראַט, האָט ער זיך תּיכף פֿאַרשטענדיקט מיטן פּרעזעס טשערניאַקאָוו און די איבע־ריקע פּאַרטרויטע מענטשן און אויפֿגעפֿאָדערט זיי צו טון אַלץ, כּדי פֿאַר יעדן פּרײַז צו ראַטעווען די, וואָס מען קען ראַטעווען, ווײַל ס'איז קלאָר געווען, אַז אַזעלכע טראַנספּאָרטן גייען קיין אָשוויענטשים. אין דער באַראַטונג האָבן אָנטײלגענומען: טשערניאַקאָוו, ד"ר וויעליקאָווסקי, רעמבאַ און קאַטשקאָ. ס'איז באַשלאָסן געוואָרן דעם גאַנצן ענין צו האַלטן בסוד סודות. קאַטשקאָ האָט זיך אונטערגענומען דורך זײַן פּרײַנט, קאָמענדאַנט פּשימור־שינסקי, צו פּועלן, אַז מען זאָל מיך שטרײַכן פֿון דער רשימה אַלס געשטאָרבענעם. אין דעם פֿאַל וועל איך אויף להבא מוזן בײַטן מײַן נאָמען. ווען דאָס זאָל נישט געלונגען דורכצופֿירן, וועט מען מיך אַוועקשיקן אויף אַ פֿאַלשן פּאַס קיין קעלץ, אין געטאָ אַרײַן. ביז דער ענין וועט נישט אויפֿגעקלערט און דעפֿיניטיוו דערליידיקט ווערן, וועל איך זיך מוזן אויס־באַהאַלטן. צוריקגיין אַהיים אָדער אין ביוראָ טאָר איך שוין נישט, ווײַל נאָך הײַנט בײַנאַכט וועט די פּאָליציי קומען נאָך מיר און אַזוי אַרום וועט אָפֿיציעל פֿעסטגעשטעלט ווערן, אַז איך בין געשטאָרבן. אין די מעלדונגס־ביכער וועט מען מיך אויסמעלדן, אַז כ'בין געשטאָרבן.

איך האָב תּיכף אַוועקגעשיקט אַ שליח צו ד"ר עמנואל רינגעלבלום, כּדי אים וועגן דעם מודיע צו זײַן, ווי אויך — צו מײַן פֿרוי, אַז זי זאָל תּיכף קומען צו מיר אין ייִדנראַט. איך האָב זיך געזעגנט מיט מײַן פֿרוי און פֿאַרנאַכט אַוועקגעפֿאָרן צו מײַנע פֿרײַנט (סטאָק) אויף כלאָדנע גאַס, נעבן געטאָ־טויער. פֿון מײַן אויפֿהאַלט־אָרט האָט, אויסער מײַן פֿרוי און רעמבאַ, קיינער נישט געוווּסט. איך בין דאָרט געווען אויסבאַהאַלטן זעקס וואָכן. אין משך פֿון דער צײַט האָט קאַטשקאָ געזאָלט מײַן ענין דערליידיקן. באַקומענדיק פֿון רעמבאַ אַ ידיעה, אַז אַלץ איז אין בעסטן אָרדענונג און אַז עס דראָט מיר נישט קיין שום געפֿאַר, בין איך אַוועק צו קאַטשקאָ אין לאָקאַל אויף אָגראָדאָווע גאַס, כּדי זיך פֿון אים צו דערוויסן פּרטים. אינעם זעלביקן טאָג האָב איך זיך מיט אים באַגעגנט. ער האָט מיר איבערגעגעבן, אַז פּשימושינסקי האָט מײַן ענין דערליידיקט און אַז איך קאָן רויִק אַהיימגיין. דער ענין האָט מיר אָבער געקאָסט אַ פּאָר טויזנט זלאָטעס, ווײַל ער האָט געמוזט פֿאַרבעטן פּשימושינסקין מיט זײַן שטאַב „אויף אַ גלעזל". איך בין אַהיימגעגאַנגען צו מײַן פֿרוי און קינד. דאָס געלט איז דורך דער ייִדישער סאָציאַלער אַליינהילף אײַנגעצאָלט געוואָרן צו קאַטשקאָן. איך האָב אַלס „לעגאַלער" ווידער געקאָנט אָנהויבן מײַן אַרבעט אין געטאָ. ס'איז נישט אַוועק קיין גאַנצער חודש, ווי איך בין בײַנאַכט אַרויסגעשלעפּט געוואָרן פֿון בעט דורך דער פּוילישער פּאָליציי. זיי האָבן עס געטון אויף זייער אַ ברוטאַלן אופֿן. מען האָט מיך אַפֿילו נישט געלאָזט זיך אָנטון. איך האָב דעמאָלט געוווינט אויף נאָוואָליפּקי 53. דאָרט האָט זיך געפֿונען דער דריטער פּאָליציי־קאָמיסאַריאַט, אַזוי אַז זיי האָבן מיך נישט געדאַרפֿט ווײַט פֿירן. דאָס איז געווען דערווײַל דער ערשטער עטאַפּ. ווי נאָר ס'איז טאָג געוואָרן, האָט מײַן פֿרוי אָנגעהויבן צו אינטערווענירן. זי האָט גלײַך טעלעפֿאָנירט צו מײַן פּוילישן פֿרײַנט, דעם געוועזענעם מוזיק־רעפֿערענט פֿון מלוכהשן

ראַדיאָ, וועלכער האָט תיכּף אָנגעהויבן צו אינטערווענירן דורך זײַנע באַקאַנטע אין דער פּוילישער פּאָליציי. עס איז געגאַנגען אין דעם, אַז ביז דער ענין וועט נישט ווערן אויפגע־קלערט, זאָל מען מיך נישט אַריבערפירן אויף דער אַרישער זײַט (וואָס האָט געמיינט: איבערגעבן אין די הענט פון געסטאַפּאָ), נאָר פאַרהאַלטן מיך אין אַרעסט פון דער פּוילישער פּאָליציי. מײַנע פרײַנט פון דער אַליינהילף און נחום רעמבאַ פון יודנראַט האָבן אײַנגעלייגט וועלטן מיך צו ראַטעווען.

אויפן אומשלאַגפּלאַץ איז אויך געווען, ווי געזאָגט, „מעדיציניש־סאַניטאַרע הילף". די אויפגאַבע זייערע איז אָבער געווען זייער אַ באַגרענעצטע. צו דער הויפּטגעביידע, ווו ס׳זענען געווען פאַרשפּאַרט די „אויסגעזידלטע", האָבן זיי קיין צוטריט נישט געהאַט; צו די פאַרוווּנדעטע און קראַנקע, וואָס האָבן זיך געוואַלגערט אויפן גרויסן פּלאַץ, האָט מען זיי אויך נישט צוגעלאָזט. איינס, וואָס עס איז יאָ געלונגען דעם קליינעם הײַפעלע יידישע דאָקטוירים און קראַנקנשוועסטערס פון דער „רעטונגס־בריגאַדע" (ווײַל אַנדערש קאָן מען די דאָזיקע העלדן נישט אָנרופן), איז אײַנצואָרדענען אַן אַמבולאַטאָריום פאַר... קראַנקע. אָבער פאַר וועלכע קראַנקע, ווען מען דערלאָזט נישט קיין יידן צוגיין צו אַ קראַנקן, אָדער צו אַ פאַרוווּנדעטן! דאָס איז טאַקע די גרויסע איראָניע, וואָס באַווײַזט, אַז אַפילו די ראַפינירטע, סיסטעמאַטיש פּינקטלעכע דײַטשן, איז אויך געלונגען אַמאָל אָפּצונאַרן, זאָל עס כאָטש זײַן אויף אַ קורצע צײַט. ביז די דײַטשן האָבן זיך געכאַפּט אויפן דאָזיקן „יידישן שפּיצל", איז דערווײַל געלונגען נישט איין ייד אָפּצוראַטעווען.

בראש פון דער דאָזיקער גרופּע דאָקטוירים און קראַנקנשוועסטערס זענען געשטאַנען די העלדן, די אומפאַרגעסלעכע נחום רעמבאַ און אַלאַ גאָלאָמב־גרינבערג. די דאָזיקע צוויי למד־וואָווניקעס האָבן עס באַוויזן אין משך פון אַ לענגערער צײַט צו פירן אַ קאַמף מיט דער דײַטשער אויסראָטונגס־מאַשין (הגם דעמאָלט האָט מען נאָך נישט געוווּסט, אַז די יידן גייען אויף אומקום) און ראַטעווען טעגלעך הונדערטער מענטשן פון אומשלאַגפּלאַץ. זיי האָבן געשאַפן פון דער זײַט פון אומשלאַגפּלאַץ, ד״ה פאַר די שטעכיקע דראָטן, אַן אַמבולאַ־טאָריום פאַר „קראַנקע", ווו ס׳זענען אין צוויי קליינע צימערלעך געווען אויסגעשטעלט רייען בעטלעך, מיט פריש איבערצוג, גרייט אויפצונעמען קראַנקע. אין דער אמתן זענען דאָרט קיין קראַנקע נישט געווען, נאָר מענטשן, געראַטעוועטע דורך זיי פונעם אומשלאַג־פּלאַץ. אינעם אַמבולאַטאָריום האָט מען זיי אויפגעהאַלטן אזוי לאַנג, ביז ס׳איז געשאַפן געוואָרן פאַר זיי אַ מעגלעכקייט צוריקצוקערן זיך אין געטאָ אַרײַן. ס׳רוב פאַלן פלעגט מען די מענטשן אָפּפירן מיט דער „גיכער־הילף־מאַשין", וואָס די „רעטונגס־בריגאַדע" האָט געהאַט צו זייער דיספּאָזיציע. נחום רעמבאַ איז געווען אויפן אומשלאַגפּלאַץ די פּאָפּולערסטע פערזאָן און די דײַטשן האָבן אים טיטולירט „דאָקטאָר". ער איז ביי זיי אָנגעגאַנגען פאַרן יידישן הויפּדאָקטאָר.

אַ גאַנצן טאָג האָט מען רעמבאַן געקאָנט זען אויפן אומשלאַגפּלאַץ זוכן, שמעקן, אויס־פרעגן, אָדער בײַם טעלעפאָן־טישל אין דער פאַרזאָרגונגס־שטעלע. דער דאָזיקער טעלעפאָן האָט אָן איבעררײַס געקלונגען: רעמבאַן צום טעלעפאָן... גיט איבער רעמבאַן, אַז מ׳האָט נאָר וואָס „צוגענומען" דעם און דעם... — זאָגט רעמבאַן, אַז דער און דער איז נאָך נישט צוריקגעקומען... — פרעגט רעמבאַן, וואָס עס הערט זיך מיט... אא״וו, אא״וו.

און רעמבאַ איז זיך אַרומגעגאַנגען אין זײַן דאָקטאָר־קיטל פֿון איין אָרט צום אַנדערן, פֿון איין דײַטש צום אַנדערן, געראַטעוועט ייִדן, אַרויסגעצויגן זיי פֿון אומשלאַגפּלאַץ און זיי צוריקגעשיקט אין געטאָ אַרײַן. שטענדיק איז ער געווען רואיק; שטענדיק — מיט זײַן גוטמוטיקן שמייכל און מיט אָפֿענע, ליכטיקע אויגן — פֿלעגט ער זיך שטעלן דאָרט, ווו קיינער וואָלט נישט געוואָגט; פֿלעגט ער זיך אײַנשטעלן דאָרט, ווו מ'האָט אים פֿאַר דער בלויזער „חוצפּה" שוין געדראָט אַ קויל אין קאָפּ. אומדערשראָקן און ווירדיק פֿלעגט ער זיך שטעלן פּנים אל פּנים מיט די דײַטשע אומשלאַג־תּלינים און פֿאָדערן פֿון זיי אַרויסצוגעבן דעם שווער־קראַנקן, וואָס איז נישט פֿעאיק דורכצומאַכן דעם „שווערן וועג אויף מזרח".

דאָס איז רעמבאַן, פֿאַרשטייט זיך, געלונגען נאָר בײַם אָנהויב, ווען די דײַטשן האָבן אַלץ געטענהט, אַז די ייִדן ווערן „אויסגעזידלט" אויף מזרח. אָבער שפּעטער, ווען זיי האָבן שוין נישט געמאַכט דערפֿון קיין סוד, אַז ייִדן ווערן אַרויסגעפֿירט אין שווערע קאָנצענטראַציע־לאַגערס (אַז ייִדן גייען אויף טויט, האָבן זיי ביזן סוף פֿון די „אַקציעס" אַפֿילו נישט געגעבן אָנצוהערן), האָבן זיי זיך שוין נישט געשעמט אָפּצוזאָגן אַפֿילו דעם "האָופּט־אַרצט רעמבאַ" אין זײַן בקשה, צוגעבנדיק נאָר, אַז דאָרט, וווהין זיי ווערן געשיקט, ווערט מען שוין ממילא געזונט...

וואָס אַמאָל ווײַטער, ווערט רעמבאַן אַלץ שווערער צו ראַטעווען מענטשן, ווײַל אויסער די שווערקייטן, וואָס ער האָט אָנגעטראָפֿן בײַ דער אַרבעט מצד די דײַטשן, איז ער געווען אין גרויסער סכּנה מצד ייִדישע פּאָליציאַנטן, וואָס האָבן אין אים געזען אַ שטאַרקע... קאָנקורענץ. ווען זיי „ראַטעווען" ייִדן, נעמען זיי כאָטש די אמתע פּרײַזן דערפֿאַר, אָבער ער רעמבאַ, טוט עס אינגאַנצן בחינם. אַ שעדלעכער משוגענער, דער רעמבאַ. מילא, ער שטעלט אײַן דאָס לעבן, איז עס זײַנס אַ פּערזענלעכער ענין, אָבער דאָס וואָס ער נעמט אַרויס פֿון „אומשלאַג" הונדערטער מענטשן אַ טאָג אָן אַ גראָשן געלט, דאָס איז שוין אי נאַריש, אי שעדלעך. ווען קאָן מען נאָך אַזוי גוט אויסנוצן די קאָניונקטור, אויב נישט הײַנט. וואָס מ'וועט הײַנט נישט אַרײַנכאַפּן, קאָן שוין מאָרגן זײַן צו שפּעט. מוז מען אַלזאָ אויסנוצן דעם טאָג, דעם מאָמענט. שמידן דאָס אײַזן ווי לאַנג ס'איז צײַט. נאָך דערצו, אַז דער מאָרגן איז נאָך אויך נישט אונדזערער און מ'איז מיט אים נאָך אויך נישט זיכער.

און ס'האָט זיך אָנגעהויבן צוגרייטן קעגן רעמבאַן אַ פֿאַרשווערונג. פֿון איבערגעגעבענע אים פּאָליציאַנטן האָט ער זיך דערוווּסט, אַז מ'האָט אים פֿאַרמסרט פֿאַרן דײַטשן פּלאַץ־קאָמענדאַנט און מען האַלט אים שוין אויפֿן אויג. זײַן לעבן איז אין געפֿאַר.

ווען דער העלדישער, ליכטיקער אָבער לײַכטגלויביקער רעמבאַ איז געגאַנגען אין מאַידאַנעק צוזאַמען מיט די ייִדישע קינדערלעך, מיט וועלכע ער האָט זיך דאָרט פֿאַרנומען, אין די גאַז־קאַמערן אַרײַן, האָט ער מסתמא נאָך אין דעם לעצטן רגע נישט צוגעלאָזט דעם געדאַנק, אַז ער וועט שוין די קינדערלעך נישט קאָנען אָפּראַטעווען — די קינדערלעך וועלכע אונדזער פֿאָלק וועט נאָך דאַרפֿן האָבן...

... נחום רעמבאַ וועט אַרײַן אין פּאַנטעאָן פֿון אונדזערע אומפֿאַרגעסלעכע העלדן־מאַרטירער.

(אויסצוגן פֿון בוך „אַזוי איז עס געווען")

יונס טורקוב

נחום רמבה

לאחר שנטלו הגרמנים את השלטון בוורשה, מינו את היודנראט (המועצה־היהודית). ... רבים מחברי היודנראט ניצלו את מעמדם הרשמי למטרות פרטיות ולתועלתם הם. הם סידרו לעצמם זכיונות שונים והיו שותפים בכל בתי־החרושת והמפעלים של הקהילה. ... היהודים ידעו היטב על כל הדברים האלה. לפיכך אין תימה, כי היודנראט בוורשה לא היה אחוד.

בקהילה עבדו גם אנשים שהקריבו את חייהם למען הכלל ועשו הכל כדי לטהר את האוירה. די להזכיר את המזכיר הכללי הורנשטיין (לאחר מכן — מנהל רשות בתי־הספר), את ממלא מקומו, עורך־הדין זיגמונד ווארמן, שהצטיין מאוחר יותר כפעיל בתנועה המחתרתית; ואת מנהל המזכירות בקהילה — נחום רמבה, או כפי שקראו לו: מצפון הקהילה היהודית. רמבה היה איש נפלא וכל עבודתו בקהילה, בחיים החברתיים, גבורתו ומסירות־נפשו, עד למותו הטראגי, היתה שרשרת של מעשים טובים, של מלחמה לצדק.

רמבה העז לארגן בימי הכיבוש ההיטלרי את האיגוד המקצועי הראשון של פקידים ביודנראט והוא עמד בראשו. הוא היה גם ראש הועדה למלחמה במעילות בקהילה. רמבה עסק גם בענייני חברה ומפלגה. רמבה מצא פנאי גם לעבודה תרבותית, ארגון הצגות והופעות אמנותיות שונות למען הפקידים של המועצה היהודית. לזכותו יש לזקוף את ארגון התערוכות של ציירים יהודים והאפשרות לשחקנים להופיע ולדבר באידיש, וגם את ההישג, שבאולם הישן והגדול של הקהילה (שהיה גם מקום־מושבו של היודנראט) יכלו אמנים יהודים לערוך תערוכה מתמונותיהם ושחקנים יהודים יכלו להופיע באידיש.

נחום רמבה נמנה על אותם גיבורים ,אשר העזו בכיכר־המוות (אומשלאג־פלאץ), תחת העיניים צמאות־הדם של אנשי ה־ס״ס והגסטאפו, תחת הפרגולים של האוקראינים והליטאים, להציל אלפי יהודים מן הקרונות, כלומר — מן המוות.

בימי־הדמים של האקציה, בעת השילוח הראשון מוורשה, ביולי־ספטמבר שנת 1942, שהה רמבה כל העת בכיכר־המוות (אומשלאג) ולבוש חלוק של רופא (בלא זה הוא לא היה מורשה לשהות שם) הציל יהודים ללא־הרף, תוך ניצול כל־מיני המצאות כיצד להוציאם מידי התליינים. וכל העת הוא בעצמו היה בסכנת־חיים. ואמנם בא קץ לפעילותו זו. שוטרים יהודים, אשר רגזו עליו שהוא משחרר יהודים חינם אין־כסף ובכך מקפח את ״פרנסתם״, הלשינו עליו ומאז נאסר עליו להימצא באומשלאג־פלאץ. רצה הגורל, ומאותה כיכר־המוות, ממנה הוא הציל אלפי יהודים, ילדים ומבוגרים, הובל הוא עצמו בעת מרד הגיטו אל מאידאנק.

אך גם שם הוא לא שקט ולא נח. במאידאנק הוא התנדב לטפל בילדים, ילדיו האהובים. הוא היה להם אב ומחנך, סיפר להם מעשיות על עולם טוב יותר, הובילם לטיולים, ויחד עמהם הובל אל הטיול האחרון — אל חדרי־הגאזים. אם אי־פעם יציבו אנדרטאות לגיבורי וורשה, זו שלזכר נחום רמבה תהיה בין הקדושות ביותר.

בסוף 1941, כאשר ישבתי ליד שולחן־עבודתי במשרדי העזרה העצמית, טילפן אלי נחום רמבה והזמינני אל היודנראט. מכיוון שזה — כפי שהוא אמר — עניין דחוף, לקחתי

תיכף־ומייד "ריקשה" ונסעתי אליו. הכניסוני אל משרדו של צ׳רניאקוב ואמרו לי (בסודי סודות) את הדברים הבאים: לפני שעה הם קיבלו פקודה מן הגסטאפו להמציא להם מאה יהודים, לפי רשימה מוכנה, המואשמים בסאבוטאז׳. יש לשלוח אותם ל"חינוך מחדש" במחנה. אך תחילה יש לשלוח אותם יהודים להסגר, לשם תספורת וחיטוי. ברשימה היה גם שמי.

מכיוון שהנייר עבר את ידי רמבה, שהיה מזכיר היודנראט, הוא התקשר מייד עם היו"ר צ׳רניאקוב ושאר האנשים המהימנים, ודרש מהם לעשות הכל, כדי להציל בכל מחיר את אלה שאפשר להציל, שכן ברור היה כי משלוחים אלה מיועדים ישר אל אושביץ. בהתייעצות השתתפו: צ׳רניאקוב, ד"ר ויאֶליקובסקי, רמבה וקאצ׳קו. קאצ׳קו קיבל על עצמו להשפיע על ידידו, המפקח פשימושינסקי, שימחקו אותי מן הרשימה כאדם שנפטר זה כבר. אם דבר זה לא יצליח, ישלחו אותי מצויד בדרכון מזויף לקאֶלץ, לתוך הגיטו. ועד שהעניין יתברר ויסתדר סופית, שומה עלי להסתתר, כי בו בלילה תבוא המשטרה לחפשני, וכך ייוודע רשמית כי נפטרתי. בספרי הרשומות יסמנו אותי כמת.

שלחתי תיכף־ומייד שליח אל ד"ר עמנואל רינגלבלום, כדי להודיע לו על כך. כמו כן הודעתי מייד לאשתי שתבוא אלי אל היודנראט. נפרדתי מאשתי ובערב נסעתי אל ידידי (סטוק) ברחוב כלודנה, ליד שער הגיטו. על מקום מחבואי לא ידע איש, פרט לאשתי ורמבה. שם הסתתרתי ששה שבועות.

במשך הזמן הזה צריך היה קאצ׳קו לסדר את ענייני. קיבלתי ידיעה מרמבה, כי הכל הסתדר וכי שום סכנה אינה צפויה לי ואני יכול להתהלך בשלווה. אלא שהעניין עלה כמה אלפי זלוטות, שכן קאצ׳קו מוכרח היה להזמין את פשימושינסקי ואת כל מטהו להסב "על כוסית". חזרתי אל אשתי ואל ילדתי. הכסף ניתן לקאצ׳קו על־ידי העזרה העצמית, ואני בתור אדם "ליגאלי" יכולתי שוב להתחיל את עבודתי בגיטו.

אולם לא עבר אפילו חודש ימים ולילה אחד נגררתי ממיטתי על־ידי המשטרה הפולנית. גרתי אז ברחוב נובוליפקי 53. שם שכן הקומיסריון השלישי של המשטרה. באופן כזה לא היו צריכים להובילני רחוק. זו היתה לעת־עתה החנייה הראשונה. משהאיר היום, טילפנה אשתי אל ידיד פולני, אל המנהל לשעבר של ענייני המוזיקה בראדיו הפולני, שהתחיל מייד להשתדל עבורי בעזרת מכריו במשטרה הפולנית. הכוונה היתה, כי כל עוד לא מבורר הדבר, לא יעבירוני אל הצד הארי (משמעות העברה זו היתה — מסירה לידי הגסטאפו), אלא יחזיקו אותי במעצר במשטרה הפולנית. ידידי מהעזרה העצמית ונחום רמבה מהמועצה היהודית עשו ככל שביכולתם למען הצילני.

בכיכר־המעבר (אומשלאגפלאץ) היתה, כאמור, גם "עזרה רפואית־וסניטרית". תפקידם היה מוגבל מאוד. אל הבניין הראשי, מקום שהיו כלואים בו ה"מועברים", לא היתה להם דריסת־רגל. אף לא נתנו להם לגשת אל הפצועים והחולים, אשר התגוללו בכיכר הגדולה. הדבר היחיד שעלה בידי הקומץ הקטן של רופאים יהודיים ואחיות רחמניות של "הבריגדה להצלה" (אחרת אין לקרוא לגיבורים אלה), היה לארגן מרפאה ל...חולים. אולם איזה חולים, אם אין מרשים ליהודי לגשת אל חולה או אל פצוע! זוהי, באמת, האירוניה הגדולה, המוכיחה כי אפילו את הגרמנים העקביים והדייקנים אפשר היה לרמות, ולו לזמן קצר. עד שהגרמנים תפסו את ההונאה, עלה בידי היהודים להציל לא מעט נפשות.

בראש קבוצת רופאים ואחיות אלה עמדו נחום רמבה הבלתי־נשכח ואלה גולומב־גרינברג.

שני ל״ו אלה הוכיחו במשך זמן רב, כי אפשר לנהל מאבק נגד מכונת־ההשמדה הגרמנית (אף כי אז טרם ידעו, כי יהודים נשלחים להשמדה) ולהציל יום־יום מאות אנשים מכיכר־המעבר. הם יסדו מעבר מזה של כיכר־המעבר, כלומר לפני גדרות־התיל, מרפאה ל״חולים״ בתוך שני חדרים קטנים ניצבו מיטות ועליהן מצעים נקיים — הכל מוכן לקבלת חולים. לאמתו של דבר, לא היו שם חולים, רק אנשים שניצלו מכיכר־המעבר. במרפאה היו מעכבים אותם עד שנוצרה אפשרות להחזירם אל הגיטו. ברוב המקרים היו מובילים את האנשים במכונית של ״העזרה המהירה״, שעמדה לרשות ״בריגדת ההצלה״. נחום רמבה היה האיש המפורסם ביותר בכיכר־המעבר והגרמנים היו קוראים לו שם ״דוקטור״. הם חשבו אותו לרופא הראשי היהודי.

ימים שלמים הסתובב רמבה בכיכר־המעבר, חיפש, רחרח, חקר; או שהיה צמוד אל שולחן־הטלפון שבמשרדו. טלפון זה צלצל בלי הרף: ״בבקשה, רוצים לדבר עם רמבה... מסרו, בבקשה, לרמבה, כי כרגע ״לקחו״ את... אמרו לרמבה, כי פלוני טרם חזר... שאלו את רמבה מה בדבר...״ וכו׳ וכו׳.

ורמבה, בחלוק של רופא, עבר ממקום למקום, מגרמני אחד למשנהו, הציל יהודים, הוציאם מכיכר־המעבר ושלח אותם חזרה לגיטו. תמיד היה שקט ושלוו; תמיד חיוך של טוב־לב נסוך על פניו ועיניו מאירות. הוא התייצב במקומות, ששום אדם אחר לא העז לבוא; במקומות שרק בעד ״החוצפה״ של כניסה שילחו כדור. עשוי ללא־חת ובהכרת ערך עצמי היה מתייצב פנים אל פנים קבל התליינים הגרמנים של כיכר־המעבר ודורש מהם שימסרו לידיו את החולה הקשה, שאינו מסוגל לעשות את הדרך הקשה ״למזרח״.

זה עלה בידי רמבה, כמובן, רק בהתחלה, כאשר הגרמנים טענו כי היהודים ״מועברים״ למזרח. אך מאוחר יותר, כאשר הם כבר לא שמרו בסוד כי היהודים נשלחים אל מחנות־ריכוז (כי הם נשלחים למוות — על כך הם לא רמזו אפילו בסוף ה״אקציות״), הם כבר לא התביישו להשיב ריקם אפילו פני ״הרופא הראשי רמבה״ על בקשותיו. הם רק הוסיפו, כי במקום שהיהודים נשלחים אליו, כל אחד מבריא ממילא...

מפעם לפעם נעשה לרמבה קשה יותר להציל יהודים. בנוסף על הקשיים שמערימים עליו הגרמנים, הוא שרוי בסכנה גדולה מצד השוטרים היהודים, הרואים בו ... מתחרה חרוץ. אם הם ״מצילים״ יהודים, הרי הם לוקחים בעד זה תשלום גבוה. אבל הוא, רמבה, פועל לגמרי בחינם. הוא משוגע מזיק, רמבה זה. שיסכן את חייו כרצונו — זה עניין אישי שלו, אבל הוצאת מאות אנשים ביום מכיכר־המעבר, ללא תשלום פרוטה, זה גם טפשי וגם מזיק. מתי יזדמן עוד לנצל קוניוקטורה שכזאת? מה שלא נחטוף היום — נאחר מחר. לפיכך יש לנצל את היום, את הרגע.

והתחילו לארגן קשר נגד רמבה. מפי שוטרים מסורים לו נודע לרמבה, כי הלשינו עליו בפני המפקד של כיכר־המעבר וכי עוקבים אחריו. חייו בסכנה!

בשעה שרמבה הגיבור ובעל־האמונה, אך התמים, הלך במאידאנק יחד עם הילדים היהודים, שטיפל בהם, אל תאי־הגאזים, ודאי שלא העלה כלל על דעתו עד הרגע האחרון, כי לא יעלה עוד בידו להציל את הילדים — הילדים שעמנו עוד יהיה זקוק להם...

... נחום רמבה ייכנס אל הפאנתיאון של גיבורינו המעונים והבלתי־נשכחים.

(קטעים מתוך ״היה היתה וורשה יהודית״)

ח. באָרקאָווסקי / מעלבורן

דער יסורים־וועג פון אַ לעבן־געבליבענעם

ווען דער קריג איז אויסגעבראָכן, פרײַטיק דעם 1טן סעפּטעמבער 1939, האָבן די פּוילישע העלדן — וועלכע האָבן כּסדר געשריען, אַז „מיר וועלן נישט אָפּגעבן אַפילו קיין קנעפּל!״ — אויף ווינצענטער גאַס און לאָמזשער גאַס אַוועקגעשטעלט אַנטקעגן די טאַנקן פֿון שונא... קליינע סלופּקעס, אײַנגעגראָבן אין דער ערד אין דער טיף פֿון אַ פערטל מעטער און אַ מעטער פֿון אויבן. דאָס האָט געדאַרפֿט אָפּהאַלטן דעם מאַרש פֿון די נאַצישע אַרמייען אין קאָלנע איז געוואָרן אַ גרויסע פּאַניק, ווײַל די שטעטל ליגט דאָך האַרט בײַם גרענעץ. אַ סך ייִדן זענען געלאָפֿן טיף אין וואַלד אַרײַן. מיר, אונזער פאַמיליע, איז אַוועק קיין ברײַנסק. מיר האָבן געמיינט אַז ברײַנסק איז נישט קיין מיליטערישער פּונקט און דאָרט וועט זײַן רויִק. מיט אונדז זענען אָנגעקומען אין דער שטאָט נאָך פֿיל קאָלנער ייִדן.

אָבער מאָנטיק זענען מיר אָנגעקומען, און דאָנערשטיק איז שוין ברײַנסק באָמבאַרדירט געוואָרן. מײַן טײַערע מוטער איז געהרגעט געוואָרן. און מיך, מײַנע ברידער מיכאל און וועלוול און מײַן שוואָגער יוסל האָט מען אַרויסגעפֿירט אין אַ סטאַלאַג, אין אַ געפֿאַנגען־לאַגער מיט נאָך פֿיל קאָלנער ייִדן. מען האָט אונדז געהאַלטן אין פּאַלאַטקעס אונטער דראָט־צוימען. ווען מ׳האָט דאָרט געבראַכט פּוילישע געפֿאַנגענע סאָלדאַטן, האָבן די פּאָליאַקן געמאַכט אויף אונדז אַ פּאָגראָם. מ׳האָט אויסגעטאָן פֿיל ייִדן נאַקעט און צוגענומען בײַ זיי אַלע קליידער. די נאַצישע סאָלדאַטן זענען — הערנדיק די געשרייען — אונדז געקומען צו הילף, און צוטריבן די פּוילישע צווילדעוועטע באַנדעס.

עטלעכע וואָכן שפּעטער האָט מען די — וועלכע האָבן געלעבט פֿריער אין שטעטלאַך, וואָס זענען דורכן נאַציש־סאָוויעטישן אָפּמאַך איבערגעגעבן געוואָרן סאָוויעט־רוסלאַנד — צוריקגעשיקט אין זייערע היימען. אונדז, אַלע קאָלנער, האָט מען געבראַכט קיין אָסטראָ־לענקע. פֿון דאָרט זענען מיר דורך נאָוואָגראָד געקומען אַהיים. אין קאָלנע איז שוין דאַן געווען די רויטע אַרמיי. אין שטאָט האָט געהערשט אַ נידערשלאָגנקייט און אַ מורא׳דיגער אומעט. איך בין אַוועק מיט מײַן ברודער ישראל קיין ווילנע מיטן געדאנק אַז דורך קאָוונע וועלן מיר קענען פֿאָרן קיין ארץ־ישראל.

אין ווילנע האָבן מיר זיך געטראָפֿן עטלעכע קאָלנער און צוזאַמען געלעבט. איך געדענק בלויז אייניקע פֿון זיי: קלמן קאַרלינסקי, מאַטעס (מתתיהו) קאַלינסקי —ביידע הײַנט אין אַמעריקע, פישל בוראַק, נינאַ קליינמאַן, אברהם דאָלאָוויטש און נאָך אייניגע ייִנגערע ישיבה בחורים פֿון קאָלנע. פֿון ווילנע זענען מיר געקומען קיין קאָוונע און דאָרט געבליבן ביזן אָנפֿאַנג פֿון דעם דײַטשן אָנגריף אויף רוסלאַנד, אין זומער 1941. מײַן ברודער ישראל איז דערשאָסן געוואָרן אין די ערשטע טעג פֿון דער נאַצישער אָקופּאַציע מיט נאָך טויזענדער ייִדן פֿון קאָוונע.

יעדער איינער לעבט אָבער מיט זײַן מזל. מײַן מזל איז געווען אַז איך זאָל דורכמאַכן קאָוונער געטאָ. איך בין געווען אין געטאָ אַכט און דרײַסיק מאָנאַטן. אַרײַן זענען מיר אין געטאָ העכער פופציק טויזנט ייִדן, און אַרויס בלויז אַ פּאָר הונדערט לעבעדיקע.

צוויי טעג פֿאַרן ליקווידירן דעם געטאָ האָב איך זיך אַרויסגעדרייט פֿון מײַן אַרבײַטס־

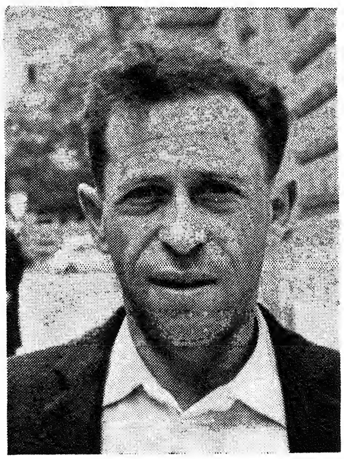
אָרט און אַוועק אין וואַלד. כ'האָב זיך אַרומגעדרייט דאָרט איינער אַליין עטלעכע טעג, ביז די רוסן זענען צוריק אַריַין (אין 1944). דאַן בין איך אַריַין פּריַוויליק אין דער רויטער אַרמיי צו קעמפן קעגן די רוצחים פון מיַין פאָלק.

זיַיענדיק נישט וויַיט פון קעניגסבערג (היַינט אַ רוסישע שטאָט אונטערן נאָמען קאַליני־גראַד), בין איך אַריַינגעפאָרן אין קאָלנע. פיל האָב איך נישט געזען. נאָר די גאַנצע שטאָט האָט אויסגעזען ווי אַ בית־עולם. איך בין צוגעגאַנגען צו אונדזער שטוב. דאָרט האָט געוווינט אַ קריסט, וואָס האָט אין איין צימער געהאַלטן די חזירים.

ווי אַ פיַיל פון בויגן בין איך פון דאָרט אַנטלאָפן מיט אַ קללה אויף מיינע ליפּן. דער גורל האָט מיר געבראַכט ביז מעלבורן, אין אויסטראַליע, וווּ איך לעב איצט.

אברהם אשר לובעל / פּרדס־כץ

נאָך דער מלחמה

איך בין געבוירן געוואָרן אין קאָלנע, וווּ איך האָב פאַרבראַכט מיַין גאַנצע יוגנט. מיַין פאָטער, הערשל לובעל, איז געווען אַ בעל־עגלה, געוווסט בלויז פון דאַווענען און זאָגן תהלים, און אַמאָל אַריַינקוקן אין אַ פּרק משניות. דאָך האָט ער געוואָלט אַז זיַינע קינ־דער זאָלן קענען לערנען אַ בלאַט גמרא.

אויך מיַין מוטער מרים־ביילע, אַ טאָכטער פון שעפסל געטקער, וועלכע האָט שטאַרק אָפּגעהיט כשרות און יידישקייט, האָט געוואָלט אַז אירע קינ־דער זאָלן זיַין געטריַיע ייִדן. דער זיידע שעפסל געטקער איז אין דער ערשטער וועלט־מלחמה געווען אין אַמעריקע, פאַרדינט דאָרט אַביסל געלט און זיך אומגעקערט אַהיים צו דער אָרעמקייט אין וועלכער די ייִדן האָבן געלעבט. ער האָט זיך פאַרנומען אַביסל מיט קהל'שע ענייִנים, געזאַמלט געלט אויף טאָרף, וועלכע מען האָט געטיילט ווינטער אויפן שול־הויף.

איך דערמאָן זיך וועגן צוויי טישן, ביַי וועלכע מען האָט געלערנט גמרא. אויף איינעם פון זיי האָט געלערנט רעמבאַ, און אויפן צווייטן — בערקע מעלטשערסקי. זיַינעם אַ זון האָב איך געטראָפן אין רוסלאַנד, פאָרנדיק אין יאָר 1941 פון סיביר. געווען איז דאָס אויף אַ באַן־סטאַציע ווו מיר האָבן באַקומען אַביסל הייס וואַסער זיך צו דערוואַרעמען. ער, וועלוול מאיר מעלטשערסקי, איז אויסגעגאַנגען פון הונגער אין יאָר 1942, ביַי דער אָפּגאַ־

ניסטאַנער גרענעץ, ווי טויזנטער אַנדערע. איך בין געווען פּיזיש שטאַרקער און עס איז מיר לײַכטער געווען אַריבערצוטראָגן דעם הונגער. מען האָט באַקומען בלויז 200 גראַם ברויט אַ טאָג, פּוטער, פיש און פלייש האָט מען אין משך פון דער גאַנצער מלחמה נישט געזען, שוין אָפּגערעדט פון קליידונג.

אין 1944 בין איך פרײַוויליק אַוועק אין דער רויטער אַרמײ. איך האָב בעסער געוואָלט אומקומען פון דער שווערד איידער פון הונגער. מײַן נקמה און די נקמה פון מײַן פאַמיליע און פון גאַנצן יידישן פאָלק האָב איך באַקומען, ווען מען האָט מיר איבערגעגעבן צו היטן 500 געפאַנגענע דײַטשן און איך האָב זיי געדאַרפט צוטיילן דאָס שטיקל ברויט.

נאָך דער מלחמה האָב איך זיך געדאַרפט אויפוועקן פון דעם חלום אין וועלכן איך האָב געגלויבט אין רוסלאַנד, אַז אַלע מענטשן זענען גלײַך. אין יאָר 1945, ווי נאָר די מלחמה האָט זיך געענדיקט, האָב איך זיך געווענדעט צו די סאָוויעטישע מאַכט־אָרגאַנען מען זאָל מיר דערלויבן צו פאָרן קיין פּוילן, ווײַל דאָס איז מײַן געוועזענע היימלאַנד. מען האָט מיר אָנגעהויבן מאַכן שוועריקייטן און כאָטש איך האָב גוט געקענט די פּוילישע שפּראַך, האָט מען מיר געהייסן ברענגען פּאַפּירן אַז איך בין אַ פּוילישער בירגער.

איך האָב דאַן חתונה געהאַט אין ריגע, ווו איך האָב זיך דעמאָביליזירט פון דער אַרמײ, אָבער מײַנע געדאַנקען זענען אומאויפהערלעך געווען געווענדעט צו ארץ־ישראל. אין יאָר 1956 האָב איך באַקומען פון אַ ישראל בירגער עטלעכע ביכלעך און אַ פּאָר בילדער וועגן ישראל אויפבוי, און זיי זענען געגאַנגען פון האַנט צו האַנט. מען האָט מיר דאַן אַרויסגערופן אין זיכערהײַטס־אַמט, און טראָץ דעם וואָס די בראַשורן האָבן נישט ענטהאַלטן קיין איין וואָרט קעגן רוסלאַנד, האָב איך גוט געקאָנט זען מיט וועמען איך האָב צו טאָן.

באַזונדער האָט מען מיר געפאָרשט איבער דעם וואָס איך גיי אין שול דאַווענען און נעם מיט מײַנע קינדער אַהין. איך האָב זיי געענטפערט אַז דאָס איז דער חוב פון מײַן געוויסן נאָך דעם ווי איך האָב איבערגעלעבט די מלחמה און די דערנידערונג און פּראָוואָקאַציע קעגן יידישן פאָלק, אַפילו אין די סאָוויעטישע צײַטן, ווי צ״ב, די געשיכטע מיט די פּראָפעסאָרן. אַלץ באַווײַזט אַז עס איז פאַראַן אַ גאָט אויף דער וועלט, וועלכער לאָזט אונדז נישט פאַרניכטן.

מײַן אויספאָרשער האָט מיך דאַן געפרעגט פאַרוואָס איך וויל פאָרן קיין ישראל, פאַרוואָס פאָרן נישט די אַמעריקאַנער יידן אַהין, פאַרוואָס איז ישראל אַגרעסיוו אד״ג. איך האָב געענטפערט אויף אַלע דאָזיקע פראַגן. צום שלוס האָט ער מיך נאָך געפרעגט ווער עס האָט מיר געגעבן די ביכלעך, און איך האָב אים געענטפערט אַז איך האָב זיי באַקומען פון אַ דײַטשישן טוריסט. קאָן זײַן אַז ער האָט מיר געגלויבט, און ער האָט מיר געהייסן אונטער־שרײַבן, אַז איך וועל זיך נישט טרעפן מיט קיין אויסלענדער.

מען האָט מיך נאָך געהאַלטן ביזן אָוונט און דאַן אַרויסגעלאָזט, אָבער פון צײַט צו צײַט האָט מען מיר ווידער אַרויסגערופן אויף אויספאָרשונגען. בײַ איינער פון די אויספאָר־שונגען האָט מיך געפרעגט, צי איינער פון די שול־דאַוונער מיטן נאָמען יפה האָט זיך געטראָפן מיטן ישראל קאָנסול. איך האָב זעלבסטפאַרשטענדליך געענטפערט, אַז איך קום נאָר דאַווענען און מער אינטערעסירט מיר גאָרנישט.

אין משך פון דער צײַט האָב איך באַקומען אַ טלית, אַ סידור און בילדער פון ישׂראל, און איך האָב דאָס אַלעס צוטײלט צװישן אַנדערע. צען יאָר האָב איך זיך באַמיט מען זאָל מיך אַרױסלאָזן, אָבער אומזיסט. אַזױ לאַנג װי עס האָט געלעבט מײַן ערשטע פרױ, האָבן זײ מיר געזאָגט, אַז איך האָב דאָ אַ משפּחה און עס איז בעסער פאַר מיר איך זאָל בלײַבן אין רוסלאַנד. און װען איך האָב חתונה געהאַט מיט אַ צװײטער, האָב איך געדאַרפט האָבן פון איר אַן ערלױבניש, און איר האָט מען אַנגערעדט זי זאָל מיר קײן ערלױבניש נישט געבן. שפּעטער האָט מען גענומען אַביסל אַרױסלאָזן. זײ האָבן געטראַכט, אַז אין יאָר 1967 װעט מען סײַ װי מאַכן אַ סוף צו ישׂראל.

איך האָב אין משך פון דער צײַט בײַגעװױנט נישט װײניק אַנטיסעמיטישע דערשײַנונגען. נישט אײנמאָל פלעגן הױכאַנגעשטעלטע רוסן זאָגן, אַז מען דאַרף צוזאַמענקלײַבן די ייִדן אין ישׂראל און אַראָפּלאָזן דאָרט אַן אַטאָם באָמבע. די לעצטע צײַט האָט מען װעגן דעם װײניקער גערעדט, װײַל זײ האָבן געהאַט זײערע אײגענע דאגות מיט כינע. אין דער שולע אין װעלכער עס האָבן געלערנט מײַנע קינדער, האָט זיך געפונען אַ ייִנגל פון אַ גױיִשן פאָטער און אַ ייִדישע מוטער. אים האָבן די גױיִשע חברים גערופן תּמיד „זשיד״. װען זײַן מוטער האָט זיך איבער דעם באַקלאָגט אין דער שולע, האָט מען זי אױסגעלאַכט.

װען עס איז געװען די געשיכטע מיט די פּראָפעסאָרן, האָב איך אַמאָל געזען אין מאַרק זיך װאַלגערן אַ ייִדישע ענציקלאָפּעדיע אױף רוסיש. עמיצער האָט זי זיכער אַרױסגעװאָרפן פון זײַן הױז אױס מורא. איך האָב זי אױפגעהױבן, און אױפן װעג האָט מיך פאַרהאַלטן אַ פּאָליצײ־אָפיציר און אַװעקגעפירט אין פּאָליצײ. דאָרט האָט ער אָנגעהױבן שיטן אױף מיר באַלײדיגונגען און קלעפּ. ער האָט אױפגעהערט בלױז װען איך האָב אָנגעהױבן אָפּגעבן צוריק. שפּעטער האָט מען מיך באַפרײַט. „מיר װײסן סײַ װי סײַ דײַן אַדרעס,״ האָט ער מיר געזאָגט. אין אַ צײַט אַרום האָב איך באַגעגנט דעם דאָזיקן אָפיציר. „דו האָסט מזל,״ האָט ער מיר געזאָגט. „צװײ ייִדן האָב איך אָפּגעשיקט אױף יענער װעלט.״ אױף מיר האָט ער געהאַט רחמנות...

דאָס האַרץ האָט מיר שטענדיק װײ געטון, װען זײ פלעגן מיר זאָגן, אַז די קינדער װעלן זײַן רוסן און זײ װעלן זײ חתונה מאַכן מיט גױים. בײַם דאַװנען האָב איך שטענדיק געבעטן בײַם רבונו של עולם, אַז צוליב די קינדער זאָל איך אַמאָל קאָנען אַװעקפאָרן. איך האָב גענומען אַהײם שטילערהײט אַ רבי, ער זאָל זײ לערנען אלף־בית. אין שולע האָבן זײ געלערנט דײַטש און ענגליש, אָבער נישט זײער מוטער־שפּראַך.

אױף אײנעם פון די פעסטיװאַלן אין מאָסקװע האָב איך באַגעגנט די ישׂראל־דעלעגאַציע, און איך האָב געבעטן בײַ זײ אַ געשענק פון ישׂראל. זײ האָבן מיר געהײסן קומען אין אָװנט אין טימוראַזאָװ פּאַרק װוּ זײ האָבן זיך געפונען. עס איז געװען 12 בײַנאַכט. זײ האָבן מיר באַמערקט און מיר געהײסן צװואַרטן, און אין אַ מינוט שפּעטער מיר געבראַכט סידורימלעך, מחזורים און בלימלעך פון ייִדישע קינדער. איך האָב זיך צוקושט מיט זײ און האָב באַװיזן אָפּצוגײן אַ פּופציק מעטער. פּלוצלונג האָט מען מיר אָנגעכאַפּט פון הינטן פאַר בײדע הענט. „סטאָי!״ דאָס זענען געװען קאָמסאָמאָלצעס, װעלכע האָבן אױסגעפילט זײער אױפגאַבע אױפן בעסטן אופן.

מען האָט מיך אַזױ געפירט בײַ 3 קילאָמעטער נישט אַרױסרעדנדיק קײן װאָרט. מען האָט

מיך געבראַכט אין אַ ספּעציעלער אָפּטיילונג פֿאַר ייִדישע ענינים, אויסגעטאַפּט אַלע קעשענעס, אַלעס צוגענומען. מען האָט מיר דאַן געגעבן מוסר, אַז עס פּאַסט נישט פֿאַר אַ סאָוויעטישן פּאַטריאָט זיך צו פֿאַרנעמען מיט אַזעלכע נאַרישקייטן, אַז זיי האָבן געראַטעוועט די ייִדן פֿון טויט אא״וו.

„אַז איר זענט פֿײַנע מענטשן, ווייס די גאַנצע וועלט,״ האָב איך געענטפֿערט, „נאָר גיט מיר די סידורימלעך, איך בין אַ גלוביקער!״ זיי האָבן מיך אָפּגעהאַלטן אַ גאַנצע נאַכט און געהייסן קומען אין אַ חודש אַרום. עס איז געדרוקט אין אויסלאַנד, האָבן זיי מיר געגעבן צו פֿאַרשטיין און מען דאַרף דאָס דורכקאָנטראָלירן; און אין אַלגעמיין, צו וואָס באַדאַרף איך דאָס.

עס איז נאָך גוט וואָס איך האָב געהאַט אַנדערע ישראל ליטעראַטור און דאָס באַוואָרנט אין אַ שטוב ווו איך האָב געוווינט אין מאָסקווע, כאָטש דעם אַדרעס האָב איך נישט פֿאַרשריבן, ווײַל אין רוסלאַנד דאַרף מען קיין אַדרעסן בײַ זיך נישט טראָגן. די ליטעראַטור האָב איך פֿאַרמאָגט נאָכדעם ווי איך בין געווען אין דער ישראל אַמבאַסאַדע. ווען מען האָט מיך איבערגעלאָזט אין אַ צימער ווו עס זענען געווען ביכער, צײַטונגען און זשורנאַלן, האָב איך מיט זיי אָנגעפּילט די קעשענעס.

בײַ איינעם פֿון מײַנע באַזוכן אין דער אַמבאַסאַדע האָב איך אַרויסגעטראָגן אתרוגים צו מאַכן אַ ברכה. די לולבים האָב איך געוואָלט אַרײַנטון אין די הויזן, דאָס וואָלט אָבער געווען קענטיק, האָב איך דאָס געמומען אין האַנט ווי בלומען. פֿאַר מאַנכע ייִדן אין ריגע איז דאָס געווען ווי דאָס גרויסע געווינס. און מיר האָט דאַן אָפּגעגליקט, ווײַל ווען מען כאַפּט מיך, וואָלט מען מיר צוגענומען דעם פּאַס און איך וואָלט נישט געקאָנט פֿאָרן.

איך דערמאָן זיך וועגן אַ פֿרוי אין ריגע, וועלכע האָט שוין געהאַט דעם פּאַס, און זי האָט געזאָגט וועמען עס איז אַפּאָר איבעריקע ווערטער. האָט מען איר צוגענומען דעם פּאַס און געהייסן בלײַבן זיצן.

ווען עס פֿלעגט קומען אַמאָל קיין ריגע ווער עס איז פֿון דער ישראל אַמבאַסאַדע, פֿלעגט מען גיין געבן אַ קוק, ווי עס זעט אויס אַ ישראל־מענטש. אין רוסלאַנד זעט ער אויס ווי אַ מענטש פֿון אַן אַנדער וועלט. עס איז איבעריק צו דערציילן וועלכע מיטלען די רוסן האָבן אָנגענומען כּדי נישט צו דערלאָזן, אַז ייִדן זאָלן קומען אין וועלכער עס איז באַרירונג מיט די ישראל דיפּלאָמאַטן בשעת זייערע באַזוכן אין די שולן. וועגן דעם איז שוין פֿיל געשריבן געוואָרן.

אהרן טשאַרניעוויטש / רמת־גן

פיר כל־נדרי׳ס

אין נאָוואָראַדאָקער געטאָ

גרויסע הימלען שוועבן איבער נאָוואָראַדאָק. די שטאָט איז אין חורבות. געבליבענע הײַזער שטייען אין אבלות. עס קוקן אַרויס בלינדע פענסטער פון ייִדישע וווינונגען. צוגעשלאָגענע מיט ברעטער. עס גייען אַרום ייִדן שאָטנס, אָנגעטאָנענע אין שמאַטעס. מען דאגה׳ט שוין נישט וועגן פרנסה. עס שטייט אין קאָן דאָס וויכטיקסטע — דאָס סאַמע לעבן.

ס׳לאָזט זיך נישט גלויבן, אַז די דײַטשן ראָטן אויס ייִדן. די „חכמים״ אין שטאָט פּרובירן זיך און אונדז אַלעמען באַרויקן. זיי דערקלערן, אַז די דײַטשן וועלן זיכער נישט טויטן סתם מענטשן אָן אַ פּאַרוואָס.

עס איז ערב יום־כּיפּור. ייִדן דאַרפן מאַכן אַ חשבון־הנפש. עס שלײַכן זיך ייִדישע סקעלעטן פאַרבײַ ווענט אויפן וועג צום בית־מדרש. טוליען זיך קינדערלעך צו די פאַרטעכער פון זייערע מאַמעס. עס פילט זיך אַן אומרויִקייט. דער בית־המדרש איז געפּאַקט קאָפּ אויף קאָפּ. ס׳זענען געקומען יונג און אַלט. ווי אַ סטאַדע שעפּסן טוליען זיך ייִדן איינער צום צווייטן. ס׳איז שטיקנדיק אין בית המדרש. ס׳איז נישטאָ קיין לופט צו אָטעמען.

דורכן פענסטער בלאָזט אַ לײַכט ווינטל, וואָס פרישט אַ ביסל אָפּ. בוימער טרייסלען זיך און שעפּטשען עפּעס, ווי זיי וואָלטן געמורמלט: ראַטעוועט זיך! ראַטעוועט זיך!...

עס הערט זיך אַ פאַרשטיקט געוויין. מ׳זאָגט „תפילה זכּה״. דער רב אין אַ ווײַסן קיטל שטייט אויף דער בימה. פון ביידע זײַטן צוויי ייִדן מיט ספר־תורה׳ס. דער רב רופט אויס מיט אַ געוויין: „זאָגט כּל נדרי!״ ס׳רײַסט זיך אַרויס אַ געבעט פון הונדערטער העלדזער: „יהי רצון, עס זאָל זיך דער געבעט פון דער עדה ייִדן באַהעפטן מיט דער תפילה צו די גוטע מלאכים, וועלכע וועלן ברענגען זייערע בקשות צום כּסא הכּבוד, אַז דער גזר־דין זאָל צוריסן ווערן!״

אַ גאַנצע נאַכט זענען די ייִדן געשטאַנען מיטן פּנים צום ארון־קודש און געזאָגט תהילים.

אין אייניקע טעג אַרום האָבן זיך די דײַטשן אַרויסגעלאָזן איבער די גאַסן און אויפגעקליבן די ייִדן, אַרום 75 ייִדן, זיי געשטעלט צום וואַנט און דערשאָסן. די פרויען, וועלכע זענען געקומען זוכן זייערע מענער, האָט מען געצוווּנגען צו וואַשן די פאַרבלוטיקטע שטיינער. די קינדער האָבן געגראָבן פאַר זייערע עלטערן קברים און מיט אייגענע הענט געבראַכט זיי צו קבורה.

פאַרנאַכט האָט מען אויפן זעלבן אָרט געבראַכט אַן אָרקעסטער. ווײַס־רוסישע מײדלעך האָבן אײַנגעאָרדנט טענץ, מיט פרייד און געלעכטער. די מוזיק האָט דעם גאַנצן אָוונט פאַרהילכט דעם פּלאַץ. די פאַרבליבענע ייִדן אין שטאָט האָבן זיך באַהאַלטן אויף די בוידעמער, פאַרשטעקט אין די קעלערן, מיט תפילות אויף זייערע ליפּן.

כּל־נדרי אין 1943

אָנפאַנג סעפּטעמבער 1943. ערב ראש־השנה. מיר זענען אַרויס פון טונעל. איך מיט מיין זונעלע זענען געבליבן עלנטע. די פרוי מיט מײַנע צוויי טעכטער זענען שוין נישט

געוועז. נאָך לויפן צוויי טעג מיט אַ נאַכט בין איך מיט מײַן זונעלע אַרײַן אין אַ וואַלד, אַרומגערינגלט מיט זומפן און בלאָטעס. מיר געפינען זיך בײַם דייטש „אין בוזעם". ווהין לויפט מען איצט? נישטאָ מער קיין קינדער. נישטאָ קיין פרײַנט. נישטאָ קײן יידן. אַלץ איז פאַרניכטעט. מיר זענען געלעגן אַ נאַכט אין וואַלד אונטערן רעגן אין געציטערט פון קעלט און הונגער. ווען מיר וואָלטן דאָן געהאַט עסן, וואָלטן מיר אויך נישט געקענט נעמען אין מויל אַרײַן. מיר זענען געלעגן אײַנגעקאָרטשעט נעבן אַ בוים.

ס'איז ערב יום־כּיפּור. איך נעם אָן זאָגן „אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה". דער רעגן גיסט. די בוימער שאָקלען זיך און ס'דאַכט זיך מיר אַז זיי זאָגן נאָך מיט מיר „כל נדרי". די תּפילות מישן זיך אויס אין מײַן מחשבה מיט די געשרייען פון קינדערלעך. איך זע הונדערטער פּנימער, צוזאַמענגעדריקטע, זקנים, פרויען און קינדער, וועלכע האָבן זיך געריסן די האָר פון די קעפּ אין די לעצטע מינוטן פון זייער גרעאַנגל מיטן טויט. עס קײַקלען זיך טרערן פון די אויגן. דער זון מײַנער טוליעט זיך צו מיר מיט געוויין. איך מאַך פאַר די געפאַלענע „אל מלא רחמים שוכן במרומים".

ס'איז אַריבער די נאַכט. יום־כּיפּור בײַטאָג. איך בין מיט דער מחשבה אין דער אַלטער היים. איך הויב זיך אָן צו דערמאָנען די נעמען פון די בעלי־תּפילות אין שטעטל: ר' גדליהו דער זייגערמאַכער, ר' ישעיה קיימאַן, און נאָך און נאָך. אין מײַנע אויערן קלינגען זייער „הנני העני ממעש", דער „בראש השנה יכתבון וביום צום כיפור יחתמון", דער „יתגדל ויתקדש" פאַר מוסף.

מיר זענען געלעגן אַ גאַנצן טאָג איינגעקאָרטשעט לעבן אַ בוים, איך מיט מײַן זונעלע. עס ווערט שוין טונקל. דער טאָג פאַרגייט. איך זאָג תּפילות פון נעילה.

ס'איז שוין נאַכט, מוצאי יום־כּיפּור. דרײַ מעת לעת ליגן מיר שוין אין הונגער. מיר האָבן זיך אויפגעשטעלט און אַרײַן צו אַ קריסטין אין אַ כאַטע. זי האָט רחמנות געקריגן אויף אונדז, אַרײַנגעלאָזט אין כאַטע און געגעבן אונדז אָפּצועסן. אַזוי האָבן מיר פאַרענדיקט דעם יום־כּיפּור 1943.

דער דריטער יום־כּיפּור

1945. ענדלעך איז די ישועה געקומען. קאַצעטלער זענען באַפרײַט געוואָרן. פּאַרטיזאַנען זענען אַרויס פון די וועלדער. מען איז געלאָפן צו די אַלטע היימען. אפשר... אפשר איז ווער עס איז געבליבן! אָבער בלויז חורבות און קברים האָט מען געפונען. אַלץ און אַלעמען האָט מען פאַרלאָרן. נידערגעשלאָגענע און צובראָכענע איז מען אַרומגעגאַנגען צווישן די גוייִשע שכנים, וועלכע האָבן געפרעגט מיט אַ שמייכל: „דו לעבסט נאָך?"

איך מיט מײַן זונעלע זענען לעבן געבליבן. מיר האָבן פאַרלאָזט נאָוואָראָדאָק. איך האָב אַ טיפע קללה געוואָרפן צו דער פאַרבלוטיגטער ערד. איינזאַמע, אומגליקליכע און צווייטאָגטע האָט מען זיך געלאָזט מיטן שטעקן אין האַנט איבער גרענעצן פון אייראָפּע. געשפּאַנט ווײַטער, אַלץ ווײַטער צו זײַן פון אָרט פון אומגליק. מען איז געגאַנגען ווו די אויגן האָבן נאָר געטראָגן. מיר זענען אין דײַטשלאַנד אין די לאַגערן געקומען און זיך אַ נאָמען געגעבן „שארית הפליטה".

מיר זענען אָנגעקומען אין אַ לאַגער פערנוואַלד. אין דעם זעלבן לאַגער איז געווען דער קלויזענבורגער רבי מיט זײַנע חסידים. ס'איז ערב יום־כּיפּור. מיר גייען אין שול צו

כל נדרי. די שול איז געפּאַקט. דער רבי וועט זאָגן כל נדרי. ס'איז דאָס ערשטע יאָר פון היטלערס מפּלה. אַ שטראָם מיט ליכט פאַרבלענדעט די אויגן. צווישן די מתפּללים אין שול געפינט זיך אַ באַדייטנדע צאָל פון יידישע סאָלדאַטן אין מונדירן, חיילים פון דער ארץ־ישראל־בריגאַדע, פּאַרטיזאַנער, קאַצעטלער. אַלע זענען געקומען צו כל נדרי. אַ קיבוץ גלויות.

עס שטייען קאַצעטלער מיט אויסטאַטואירטע נומערן אויף די אָרעמס, אַ זכר צו אונדזערע יסורים. מיר שטייען און טראַכטן, פאַרזונקען אין מחשבות: וואָס איז פון אונדז געבליבן? וואָס פאַר אַ תל די מלחמה האָט פון אונדז געמאַכט? אָבער פאַר די געבליבענע שטייט די פראַגע: וווהין גייט מען? ווו לייגט מען דעם מידן קאָפּ?

דער דריטער כל נדרי מיינער.

אַ פירטער כל־נדרי

1948. אויסטראַליע ערב יום כיפור. בײַם אַרײַנגאַנג פון שול, אין מעלבורן שטייען יונגע בחורים. אַ נחת צו קוקן. זיי שטייען מיט מחזורים אין די הענט. די שול איז פול מיט יידן: מענער, פרויען און קינדער. גאַנצע פאַמיליעס. זיידעס און באָבעס שיין געקליי־דעט. אויף די פּנימער אַ זאַטע צופרידנקייט. די שול טונקט זיך אין ליכט. דער חזן מיט די משוררים זאָגן כל נדרי. די מתפּללים שטייען אין טיפער שטילקייט.

איך שטיי אין אַ ווינקל. כ'קוק אין מחזור. די אויגן פינטלען. די אותיות טאַנצן. איך טראַכט: שוין יאָרן נאָכן גרויסן אומגליק. איך בין אין דער יידישער מעלבורן. געזוכט אַ ברעג, אַ זיכערע היים. זײַענדיק אין דײַטשלאַנד האָב איך געקלערט: די צײַט וועט פאַרהיילן די ווונדן. איך וועל זיך פאַרבינדן מיט אַ משפּחה. מאַכן שלום מיטן גורל. פאַרגלעטן די ביטערע פאַרגאַנגנהייט. אויסרײַסן די וואָרצלען פון פאַרביטערונג.

אָבער עס רײַסט דאָס האַרץ און עס נאָגט די נשמה. ס'איז נישטאָ קיין שלום מיטן אייגענעם איך. זאָל עס זײַן אַ בענקשאַפט נאָך דער פאַרגאַנגנהייט, וואָס וועט שוין קיינמאָל נישט צוריקקומען?

זיבעצן יאָר נאָכן חורבן. איך געפין מיך אין אונדזער היסטאָרישער היימלאַנד. אַ סוף צו די וואַנדערונגען. וועט די נשמה דאָ געפינען ענדלעך אַ תיקון?

אהרן צ'ארניביץ' / רמת־גן

ארבעה כל־נדרי

בגיטו של נובורודוק

שמים אפורים פרושים מעל נובורודוק. העיר חריבה. שרידי בתים עומדים כאבלים. חלונות סומים סגורים בלוחות, ניבטים מדירות יהודיות. יהודים לבושי סמרטוטים מתהלכים כצללים. איש־אינו דואג לפרנסה — החיים נתונים בכף.

קשה להאמין, כי הגרמנים משמידים יהודים. "חכמי" העיר מנסים להרגיענו. הם מכריזים, כי הגרמנים לא יהרגו אנשים סתם, בלא סיבה.

ערב יום הכיפורים. יהודים שומה עליהם לעשות את חשבון־הנפש. שלדים יהודיים משתרכים ליד הקירות בדרכם לבית־המדרש. ילדים נצמדים אל אמותיהם. אי־שקט רב מורגש בכל. בית־המדרש מלא מפה אל פה. הכל באו, זקנים וצעירים. כעדר צאן מתרפקים יהודים איש על רעהו. מחנק בבית־המדרש, קשה לנשום.

מבעד לחלון נושבת רוח קלה ומביאה הקלה פורתא. אילנות רוטטים וכאילו לוחשים: הצילו עצמכם! הצילו עצמכם!...

מישהו מתייפח. אומרים „תפילה זכה". הרב בבגד־תפילה לבן עומד על הבימה. מכל צד שלו עומד יהודי וספר־תורה בידיו. הרב קורא בקול בוכים: "אמרו כל־נדרי!" ממאות גרונות פורצת שוועה: "יהי רצון, שתחינת העדה תתחבר אל התפילה והמלאכים יביאון לפני כיסא־הכבוד, שיבוטל גזר־הדין!"

כל הלילה עמדו יהודים ופניהם אל ארון־הקודש ואמרו תהילים.

כעבור ימים אחדים עברו הגרמנים ברחובות ואספו כשבעים וחמישה יהודים, העמידום ליד קיר וירו בהם. הנשים, שבאו לחפש את בעליהן, נאלצו לרחוץ את הדם מן האבנים. הבנים חפרו קברים להוריהם והביאום לקבורה.

לפנות ערב הביאו אל המקום תזמורת. נערות ביאֱלורוסיות אירגנו ריקודים, וצהלו וצחקו. כל הערב המתה הכיכר ממוזיקה. היהודים הנותרים התחבאו בעליות־גג, הסתתרו במרתפים, ותפילות על שפתותיהם.

כל־נדרי בשנת 1943

תחילת ספטמבר 1943. הגחנו מן המנהרה. אני ובני הקטן נשארנו בודדים. אשתי ושתי בנותי כבר לא היו בחיים. לאחר ריצת יומיים ולילה נכנסנו, בני ואני, לתוך יער מוקף ביצות. הננו נמצאים "בכפו" של הגרמני. לאן נרוץ עכשיו? אין ילדים. אין ידידים. אין יהודים. הכל הושמד. רבצנו לילה שלם בתוך היער בגשם ורעדנו מקור ומרעב. גם אילו היה לנו אוכל, לא היינו מסוגלים לטעום ממנו. שכבנו מכווצים ליד עץ.

היה ערב יום־כיפורים. אני מתחיל לומר "אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה". הגשם נשפך בלא הפוגה. העצים מתנועעים ונדמה לי כי הם אומרים אחרי "כל נדרי". התפילות מתערבות במחשבותי עם צעקות הילדים. אני רואה מאות פרצופים, לחוצים יחד זקנים, נשים וטף, תולשים את שערות ראשיהם ברגעים האחרונים של מאבקם עם המוות. עיני יורדות דמעה. בני הקט מתרפק עלי וממרר בבכי. אני קורא "אל מלא רחמים שוכן במרומים..." למען הנרצחים.

הלילה עבר. צהרי יום־הכיפורים. במחשבותי אני נישא אל ביתי הישן. אני מעלה בזכרוני את שמות בעלי־התפילה של עיירתנו: ר' גדליהו השען, ר' ישעיהו קיימן, ועוד ועוד. באוזני מצלצל "הנני העני ממעש" שלהם, תפילת "בראש השנה יכתבון וביום צום כיפור יחתמון", ה"יתגדל ויתקדש" שלפני מוסף.

כל היום שכבנו מכווצים ליד עץ, אני ובני. מחשיך. היום פנה. אני אומר תפילות הנעילה. כבר לילה, מוצאי יום־כיפור. שלוש יממות שכבנו ורעבנו. עתה קמנו ונכנסנו לבקתה

של אשה נוצריה. היא ריחמה עלינו, הכניסה אותנו לביתה והאכילה אותנו. ככה סיימנו את יום־הכיפורים של שנת 1943.

יום־הכיפורים השלישי

1945. סוף־סוף באה הישועה. אנשי הקאצטים שוחררו. פרטיזנים יצאו מן היערות. הכל ממהרים אל הבית הישן. אולי... אולי מישהו ניצל! אבל מצאנו רק חורבות וקברים. הכל אבד לנו, מאדם עד רכוש. שבורים ורצוצים התהלכנו בין השכנים הגויים, ששאלו בחיוך: "אתה חי?"

אני ובני נותרנו בחיים. עזבנו את נובורודוק. אני מקלל נמרצות את האדמה הספוגה דם יהודי. בודדים, אומללים וכואבים יצאנו לנדוד על־פני אירופה, להתרחק ממקום האסון. הלכנו לאן שנשאונו רגלינו. הגענו למחנות גרמניה ונקראנו "שארית הפליטה".

הגענו למחנה פרנוואלד. באותו מחנה היה הרבי מקלויזנבורג עם חסידיו. ושוב ערב יום־כיפור. אנו הולכים לבית־הכנסת לכל־נדרי. בית־הכנסת מלא עד אפס מקום. הרבי יתפלל כל־נדרי. זוהי השנה הראשונה של מפלת היטלר. אורות רבים מסנוורים את העיניים. בין המתפללים יש הרבה חיילים יהודים במדי הבריגדה הארץ־ישראלית, ויש פרטיזנים ואנשי המחנות. כולם באו לכל־נדרי. קיבוץ גלויות.

הנה עומדים אנשי הקאצט ומספרים מקועקעים על ידיהם, זכר ליסורינו. אנו עומדים והמחשבות מטרידות: כמה מעטים נותרנו! אלו שמות עשתה בנו המלחמה! אבל בשביל הנותרים ניצבת השאלה: לאן לפנות? היכן נמצא מנוחה?

הכל־נדרי השלישי שלי.

כל־נדרי רביעי

1948. אוסטרליה. ערב יום־כיפור. בכניסה לבית־הכנסת במלבורן עומדים בחורים צעירים, תענוג לראותם. הם עומדים וספרי־מחזור בידיהם. בית־הכנסת מלא יהודים: גברים, נשים וילדים. משפחות שלימות. סבים וסבתות לבושים בגדי־חג. על פניהם נסוכות שביעות־רצון ונחת. בית־הכנסת מוצף אור. החזן ומקהלת המשוררים שרים כל־נדרי. המתפללים מקשיבים בדחילו ורחימו.

אני עומד בפינה ומביט במחזור. העיניים מצטעפות דוק זכרונות. האותיות רוקדות. אני מהרהר: שנים עברו מאז השואה. אני נמצא במלבורן היהודית. חיפשתי חוף, בית בטוח. בהיותי בגרמניה סברתי: הזמן ירפא את הפצעים. אקים משפחה. אשלים עם הגורל. איישר את הדורי העבר המר. אתלוש את שורשי המרירות.

אבל הלב נקרע. הנשמה מתלבטת. אין השלמה עם האני. האם אלה געגועים אל העבר, שלא ישוב עוד?

שבע־עשרה שנים אחרי החורבן. הנני נמצא במולדתנו ההיסטורית. הקץ לנדודים. האם סוף־סוף אמצא תיקון לנשמתי?

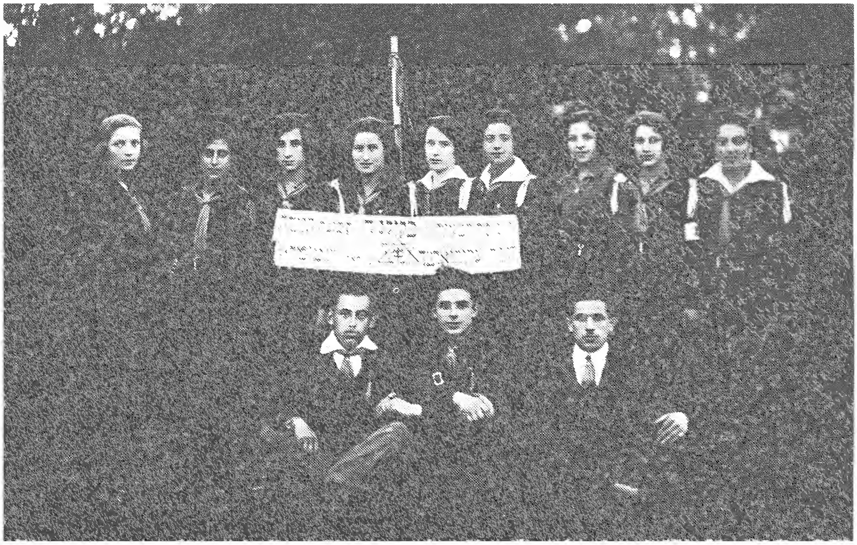
אוד מוצל מאש

ב״ספר הזכרון לקהילת לומז׳ה״ מצאנו עדות לשנתה האחרונה של בת־עירנו ואחת מקרבנות השואה — רבקה שקלניביץ׳ ז״ל.

הכיבוש הנאצי

כאשר התחילו הגרמנים להרעיש את לומז׳ה, ב־22 ביוני 1940, ראינו את בהלת האימים של הצבא הרוסי. יחד עם הצבא הנסוג עזבו יהודים רבים את העיר ופנו מזרחה. אבל כעבור שעות אחדות הוקפנו על־ידי הגייסות הממוכנים של הגרמנים, שחתכו וחסמו שנית את כל הדרכים. הכבישים השחירו מיהודים שנסו על נפשם — מחזה נורא!

מביאליסטוק החלו להגיע אלינו שמועות רעות על מה שעוללו פלוגות הס״ס ליהודים. סופר מפה לאוזן על אלפי אנשים שהוכנסו לתוך בית־הכנסת ושורפו חיים. הפולנים, בראותם כי חיי היהודים הם הפקר ואין דורש דמם, התחילו בפעולות רצח ושוד. בעיירות שבסביבת לומז׳ה, יידוואבנה, קולנה, ראדז׳יבילוב וסטאוויסק — בלי כל פקודה מהגרמ־נים — התגוללו על היהודים שכניהם מדורי־דורות וביצעו רציחות נוראות ושריפות חיים של יהודים, שהסתתרו בגרנות מפני השודד הגרמני. בלומז׳ה גופא שרר שקט לעת־עתה.

קבוצה של ״השומר הצעיר״, עם עלותו ארצה של הח׳ יצחק־משה וויינצימר.
א גרופע פון ״השומר הצעיר״, ביים עולה זיין פון יצחק־משה וויינצימער.
רבקה חמיעל. רייזל וויינצימר. רבקה שקלניביץ׳. מאשה שרצקביץ׳. צירל בוראק. רחל קורנצקי.
אסתר אוזורוביץ׳. איטקה קורקביץ׳. פייבל הורביץ.
משה־יוסף אטקוביץ׳. יצחק־משה וויינצימר. יוסף קרלנשטיין.

בארבעה ביולי 1941 פורסמה הפקודה הראשונה, שעל כל היהודים לשאת כתם צהוב על החזה ועל השכם. אבל מדירותיהם עדיין לא גורשו וכל אחד התכנף בדירתו מלא חרדה ולא יצא החוצה.

בחמישה־עשר ביולי התחילה "האקציה הראשונה": הגיסטאפו, בעזרת הפולנים ובהדרכ־תם, "ביקרו" את משכנות היהודים וחטפו אותם לעבודת כפייה. משם לא חזרו יותר לבתיהם. תחילה לא היה ידוע מה קרה להם, אבל אחרי כן הוברר לנו מה היה גורלם. החטיפות באו לסירוגין, פעם בימים אחדים.

בגיטו לומז׳ה

בשנים־עשר באוגוסט 1941 יצאה פקודה, שהיהודים נכנסים לגיטו מיוחד. הפולנים הנבלים ושפלי־הרוח עמדו על הדרכים, וכחיות טרף שאינן יודעות שבעה התנפלו עליהם והיכום מכות רצח.

אני עבדתי בטחנה. גם בימי הכיבוש הגרמני הוטל עלי להפעיל אותה ולעבוד בקביעות במכונאות. אבל נשארתי בין כותלי הטחנה ולא עזבתיה כמעט. שם אכלתי וישנתי על יצוע תבן בלי כר ובלי שמיכה. על ידי זה ניצלתי מידי החוטפים. כאשר הוקם הגיטו גרתי אצל הדודה פייגה, בחדר קטן, ואחי שלום־מרדכי ואשתו וילד בן שמונה ימים דרו אצל יעקב רוז׳ה קרובנו, שביתו היה בתחום הגיטו. לאחר זמן הצלחתי לקבל רשיון להעביר את המחרטה ומקצת כלי־המלאכה לגיטו. שלום־מרדכי המשיך לעבוד ואנוכי סיפקתי לו חומרי־גלם לעבודה וצורכי־מחייה.

נסתרים דרכי ה׳ וממנו יצא גורל אדם. בזמן ששפרו חיי, לא רציתי להתחתן כי פחדתי: אפילו תהיה אשתי מלאך, אהיה מוכרח לשמח אותה ולעזוב את אחותי ואמי. אולם דוקא כעת, בעת צרה, החלטתי להתחתן. והמעשה כך היה. ביום השלישי לגיטו חזרתי מעבודתי ופגשתי ברחוב חברה משכבר, רבקה שקלניביץ׳ מקולנה, לשעבר תלמידת הגימנסיה בלומז׳ה. היא נמלטה משם עם עוד מתי מספר לאחר שהרוצחים עשו את העיר "יודנריין". מצאתיה עומדת ברחוב מיואשת, אובדת עצות, מבלי דעת איפה תניח את ראשה. לקחתיה לחדרי ולא יצאו ימים מועטים והיא נישאה לי.

מי יכול היה לשער, מה שצפון לנו בעתיד. הרגשנו שנשבע עמל וריש, רעב ומחסור, אבל חשבנו שאת נפשותינו נציל, וכעבור זעם נשוב לחיות חיי חופש וחרות. קשרנו יחד את גורלנו. אני המשכתי לעבוד בטחנה ואשתי נכנסה לעבודה בבית־המרקחת הגיטואי (היא גמרה שיעורי רנטגן). כה עברו הימים והחודשים האפלים בגיטו.

באוקטובר 1942, זמן קצר לפני הגירוש מהגיטו הלומז׳אי לזאמברוב, ילדה אשתי בן וקראנו שמו בישראל יואל, על שם אבא. בגיטו לומז׳ה היו היהודים מ־12 לאוגוסט 1941 עד השניים בנובמבר 1942. הימים הראשונים עברו עלינו בשקט. בששה־עשר באוגוסט יצאה פקודה, כי על כל היהודים, מקטן ועד גדול, להתאסף בשוק הירוק (שוק החזירים, בדרך העולה אל גשר הברזל). אימה חשיכה נפלה עלינו. אלא שהפעם לא נעשתה כל רעה ליהודים. הגיסטאפו רק פקדו את היהודים ושלחו אותם חזרה לבתיהם. בגיטו נוסד ועד־היהודים עם משטרה יהודית לשמור על הסדר והנקיון ולמסור את גזירות השלטון. נוצרו קבוצות עבודה והיהודים יצאו יום־יום לעבוד עבודה שחורה.

עוד בשבועות הראשונים היו התנפלויות על הגיטו. הגיסטאפו השתערו פתאום וחטפו

יהודים, מהנשארים, שלא הלכו לעבודה. האמתלה של הגרמנים היתה ששולחים אותם לעבודה, אבל החטופים לא זכו לשוב. מספרם הגיע לאלפים.

ביום קודר אחד, בסוף אוקטובר, שנקרא אצלנו "יום השוק הירוק", הכריזו הגרמנים כי על כל היהודים הבטלים מעבודה להתקבץ ב"שוק הירוק". ושוב תפסו 1200 איש, מבין אלה שלא עבדו ולא יכלו להוכיח שאחד מבני משפחתם עובד. אנשים אלה לא שבו עוד לראות את אור החיים. הנאצים קיפחו את חייהם ביער גלצ׳ין. משנים־עשר אלף איש נשארו בגיטו כשבעת אלפים.

בחודש נובמבר של אותה שנה באה הפוגה קלה. מקצתם של יהודי הגיטו עבדו ומקצתם היו עסוקים בגיטו גופא. היינו סבורים, כי כבר נענשנו דיינו ויד האכזר תרפה מאתנו ולא תוסיף לכלותנו. מצב זה ארך כשנה. הגיסטאפו היה מתעורר מפרק לפרק להתעלל בנו, אך כבר התרגלנו להיות לקלס ולשמצה. גם שילמנו כופר־נפש בעד "מנוחה" זו.

בקיץ של שנת 1942 הגיעונו שמועות, שלא בא להן אישור, על אודות טרבלינקה. על מחנה השמדה אחר מלבדו לא שמענו כל עיקר. איש לא האמין בשמועות בכל לבו, כי באותו זמן העבידונו בפרך במחנות־עבודה. להתקשר עם עיר אחרת בלתי־אפשרי היה — היינו מבודדים. לפולנים לא רחשנו אימון.

לגיטו זאמברוב

אור ליום ב׳ בנובמבר 1942 הקיף צבא מזוין את הגיטו ולמחרת הבוקר הודיעו כי גיטו לומז׳ה יפורק וכל יהודי חבל ביאליסטוק יתרכזו בזאמברוב בקסרקטיני הצבא. כל אחד מורשה לקחת עמו חבילה קטנה. לנשים ולתינוקות הזמינו עגלות, ואילו הגברים נדחפו ללכת ברגל. המבוכה היתה עצומה: מעולם לא ידעתי ברורות, אם אמת בפיהם או שהם זוממים רע.

באנו אל קסרקטיני זאמברוב באותו יום, בעשר בלילה. אתי היה אחי שלום־מרדכי ואשתו וילדו, אשתי רבקה וילדנו. לשם הובאו גם כל השרידים של הערים הקטנות מסביבות לומז׳ה: אנשי זאמברוב, צ׳יז׳ב, ויסוקי־מאזובייצק ועוד. זאמברוב שימשה איפוא מחנה־ריכוז לשנים־עשר אלף יהודים בערך. מזמן לזמן הביאו את יתר היהודים שנמלטו מן הגיטאות וחיפשו מחבוא. אולם הנבלים הפולנים גילו את מחבואיהם והביאום, מוכים ועשוקים, תוך שמחה־לאיד אל המחנה. כמה וכמה יהודים הם המיתו בו במקום. היתה אפשרות רבה להתחבא: הגרמנים לא דקדקו לחפש כל־כך כמו הפולנים. הפולנים פשטו ביערות לצוד יהודים כצוד חיות־היער. גם ממתי המספר שהגיעו לקבוצות הפרטיזנים נספו כתשעים ותשעה אחוז מידי הפרטיזנים הפולנים. סיסמתם היתה: קודם להשמיד את היהודים ואחר־כך להילחם בגרמנים.

כך חיינו במחנה עד העשרה בינואר 1943. אני הייתי בין המאושרים המועטים שיצאו מהמחנה אל העיר לעבודה. יכולתי על־ידי זה להבריח מעט צורכי אוכל בשבילי ובשביל אחי שלום־מרדכי. אשתי רבקה הוסיפה לעבוד במחלקה המדיצינית. כך יכולנו, עד כמה שאפשר היה, "לדחוק את השעה". אבל ילדנו האומלל לא עצר כוח לשאת את המחסור ואת התנאים הבלתי־אנושיים. הוא נסתלק בעשרה בדצמבר 1942 וקברתיו בבית־הקברות בזאמברוב.

דרכנו האחרונה לאושוויינצ׳ים

התנאים החמירו מיום ליום. פרצו מגפות שונות והאנשים מתו בהמונים. בשמונה בינואר 1943 בא מפקד המחנה והודיע, כי בעוד יומיים, בעשרה לחודש, יפורק כל המחנה ויישלח לאושוויינצ׳ים. על מחנה־מוות זה לא היה לנו כל מושג. את שמעו לא שמענו עד היום ההוא. אפילו הפולנים לא ידעו מאומה על מחנה־מוות זה. התהלכו אלו שמועות עמומות, שזהו מחנה־ריכוז קשה המכיל עשרת אלפים איש. אבל על תאי־גז וקרמאטוריים לא שמענו כלום. פחדנו מפני טרבלינקה, אך מפני אושוויינצ׳ים לא יראנו. מה־14 בינואר עד ה־18 בו נשלחו איפוא שבעה טראנספורטים מתחנת־הרכבת צ׳יז׳ב לאושוויינצ׳ים — טראנספורט ליום.

על מחנה אושוויינצ׳ים לא ארחיב את הדיבור. כל אחד יודע עליו ועל מוראיו ועל תאי ההשמדה השטניים שבו. אצטמצם בגורלי ובגורל אחי שלום־מרדכי.

בצהרי יום ה־19 בינואר 1943 הגענו לאושוויינצ׳ים. הרהורים עמומים ואפלים אפפונו. לא הוברר לנו מה הגורל הצפון לנו: חיים קשים ושפלים, חיי רעב, מצוקה ועבודת־פרך או מוות אכזרי. כאשר נפתחו קרונות־המשא, שהיינו דחוסים ודחוקים בהם, הגיע לאוזנינו הצו הפראי: לזרוק את הצרורות ולעמוד בשורה — הגברים לחוד והנשים לחוד. ושוב לא ידענו מה היתה כוונתם הזידונית. אולי יש מחנות של גברים לחוד ושל נשים לחוד? אני הספקתי רק לחבק בפעם האחרונה את אשתי־חמדתי ולנשקה.

עמדנו בשתי שורות, עד שאנשי הס״ס עברו בינינו, הצביעו על אנשים אחדים, שאלו לתעודות־מקצוע וציוו לעמוד בצד. אחי שלום־מרדכי, בראותו כי נשאלתי לתעודת־מקצוע, הוציא גם הוא את תעודתו והחזיקה ביד. אבל אליו לא ניגש איש הס״ס ואחי לא נבחר לקבוצה המיוחדת. המחזה הזה עודנו עומד כמו חי לנגד עיני ולעולם לא אשכחנו: שלום־מרדכי, שהיה מרוחק מטרים אחדים ממני, עומד בשורה, מחזיק את ניירותיו בידו ומחכה בעינים כלות שאיש הס״ס יגש אליו. בכלל נעלם מאתנו, כי הנשארים בשורה יובלו לתאי־הגז והנבחרים ילכו למחנות־עבודה. סברנו שמחלקים לקבוצות־קבוצות. גם עתה, אחרי שראיתי בעיני כי הנבחרים, המאושרים כביכול, לא החזיקו מעמד ביסורים הנוראים — עודני מהרהר באחי. מ־146 הנבחרים, שזכו לעבור למחנה־עבודה, נשארו בחיים רק חמישה, בדיוק — רק חמישה! עתה, לאחר שהנני יודע את כל שיטות ההשמד של הס״ס, הריני משוכנע כי אילו העזתי לבקש על אחי, בשעה שהבדילוני מן השורה, לא רק שלא הייתי מציל אותו, אלא אף הייתי מביא שואה על ראשי והיו מחזירים אותי אל תוך השורה. ובכל־זאת מתגנב ספק־ספקא אל לבי: היה עלי לנסות ולבקש שיצרפו גם אותו. ובמוחי מכוססת השאלה: אולי אפשר היה להצילו?

אלא שהכל תלוי בגורל. גם אשת שלום־מרדכי וילדם קיפחו חייהם באותו יום. לאשתי שיחק המזל להיכנס לקבוצת־עבודה. אבל היא התענתה ככה רק כחודשיים ואחר־כך נפלה מיוגעת באפיסת־כוחות. מאז ההפרדה לא ראיתיה עוד, שכן הנשים היו במחנה־עבודה שני. רק שמעתי על מותה.

בערל לובעל / מגדיאל

בזכות פון מיין זיידן

ביזן יאָר 1941 בין איך געווען אין קאָלנע. זעקס וואָכן איידער ס'איז אויסגעבראָכן דער קריג צווישן דײַטשלאַנד און סאָוויעט־רוסלאַנד בין איך מאָביליזירט געוואָרן אין דער רוסישער אַרמיי. כ'האָב מיך באַטייליגט אין די שלאַכטן, כ'בין פאַרוווּנדעט געוואָרן און געלעגן אין שפּיטאָל אין שטאָט גאָרקי. ווען כ'בין אויסגעהיילט געוואָרן פון די ווונדן, בין איך באַפרײַט געוואָרן און געאַרבעט אין מײַן פאַך, סטאָלערײַ. אין אַ צײַט אַרום בין איך ווידער גערופן געוואָרן אין דער אַרמיי און געבליבן דינען ביז די מלחמה האָט זיך געענדיקט.

כ'האָב נאָך געדאַרפט פאַרבלײַבן אין דער אַרמיי אַ האַלב יאָר. נאָר אַ דאַנק דעם צוזאָג וואָס כ'האָב געגעבן מײַן זיידן, ר' שעפּסל געטקער (וועגן וועלכן איך דערצייל ווײַטער), האָב איך באַשלאָסן צו אַנטלויפן פון דער אַרמיי. איך האָב געוואָלט ערשטנס צוריקפאָרן קיין פוילן און אויסגעפינען אין קאָלנע מײַן משפחה. ווײַל איך האָב אינגאַנצן נישט געוווּסט וואָס די נאַציס האָבן אָפּגעטאָן מיטן פּוילישן ייִדנטום. כאָטש ס'איז מיר געלונגען צו שוואַרצן דעם גרענעץ און אָנקומען אין פוילן, האָב איך פאַרשטאַנען אַז ס'וועט זיך מיר נישט אײַנגעבן צו דערפאָרן ביז קאָלנע. קיין דאָקומענטן בײַ זיך האָב איך נישט געהאַט. כ'האָב געהערט אַז מ'שטעלט אָפּ די באַנען און מען קאָנטראָלירט די דאָקומענטן. און ווען מען פאַקט אַ ייִד, שיסט מען אים אויפן אָרט. פון ביאַליסטאָק, ווו ס'איז מיר געלונגען אָנצוקומען, בין איך דעריבער אַוועק אין וואַרשע. דאָרט האָב איך מיך פאַרזאַמט דרײַ חדשים, און נאָכדעם זיך געלאָזט אין דער אַמעריקאַנער זאָנע פון דער אָקופּירטער דײַטשלאַנד. מײַן ציל איז געווען אָנצוקומען אין ארץ־ישראל. כ'האָב שוין געהאַט צוויי קליינע קינדער, און ס'איז שווער געווען פון דאָרט צו דערגרייכן ארץ־ישראל. האָב איך מיך געלאָזט אין וועג, און פון פראַנקרײַך בין איך אָנגעקומען צו די ברעגעס פון ארץ־ישראל מיט דער אומלעגאַלער עליה.

גלײַך פון דער שיף האָט מען מיר גענומען אין דער נײַ־אָרגאַניזירטער ישראל אַרמיי, וואָס איז געשטאַנען אין קאַמף קעגן אַלע אַראַבישע מלוכות. איך בין קאָמאַנדירט געוואָרן אויפן לאַטרון־פראָנט, גדוד 44. דאָרט זענען די שלאַכטן געווען זייער שווערע, און אַ גרויסער טייל פון אונדזערע קעמפער זענען געפאַלן אין קריג.

נאָך פופצן מאָנאַטן מיליטער־דינסט אין דער באַפרײַטער מדינה בין איך דעמאָביליזירט געוואָרן.

ווי אויבן דערמאָנט, האָב איך פאַרלאָזן רוסלאַנד בזכות פון מײַן זיידן. דער זיידע, שעפּסל

געטקער, האָט געלעבט אין אַמעריקע אַכצן יאָר. אויף דער עלטער האָט זיך אים פאַרבענקט צוריקצופאָרן אין דער געבורט־שטעטל, ווו ער האָט פאַרבראַכט זײַנע קינדער יאָרן. ער איז אָנגעקומען אין קאָלנע מיטן ביסל געלט וואָס ער האָט אָפּגעשפּאָרט אין אַמעריקע. האָט ער זיך געקויפט אַ הײַזל, פאַרדונגען די דירות צו לאָקאַטאָרן און פון דירה־געלט האָט ער געלעבט.

ר׳ שעפסל געטקער

ער איז געווען פון די בכבוד׳סטע בעלי־בתים פון שטעטל. ער פלעגט באָרגן יעדן וואָס האָט זיך גענויטיקט אין געלט. ער האָט געהערט צו עטלעכע חברות, ווי חברה־קדישא, חברה משנָיות, און האָט געגעבן אַ סך צדקה, איבערהויפּט מתן בסתר.

זײַן נאָענטסטער חבר איז געווען ר׳ מרדכי זונדל מאַרגאָליס. זיי ביידע האָבן זיך פאַרנומען מיט באַזאָרגן די אָרעמע מענטשן מיט באַהייצונג, עס זאָל זיי זײַן וואַרעם אין די קאַלטע ווינטער־חדשים. ער מיט ר׳ מרדכי זונדלען פלעגן אויפקלײַבן געלט און קויפן פאַר דעם טאָרף. אויפן בית־המדרש פלאַץ איז געווען אַ גרויסע שטאַל, אין וועלכער זיי האָבן געהאַלטן די אין זומער ביליג אויפגעקויפטע טאָרף און האָלץ. ווען ס׳איז אָנגעקומען דער ווינטער, האָבן ביידע אַלטינקע זיך גענומען צו דער אַרבעט און פאַרטיילט די טאָרף צווישן די נויטבאַדערפטיקע. ווען ר׳ מרדכי זונדל איז אַוועקגעפאָרן קיין ארץ־ישראל, איז מײַן זיידע געבליבן אַליין און האָט פאָרטגעזעצט די אַרבעט. ער איז געווען אין אַ בריוו־קאָנטאַקט מיט ר׳ מרדכי זונדל מאַרגאָליס, און ער פלעגט אים אינפאָרמירן וועגן גאַנג פון דעם באַהייצונגס אויפטו.

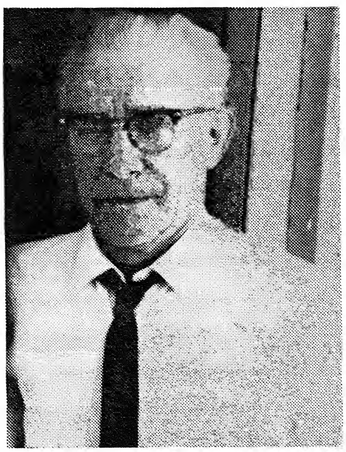
חוץ דעם האָט זיך דער זיידע פאַרנומען מיט הכנסות־כלה. זײַן שטוב איז שטענדיק פול געווען מיט מענטשן, וועלכע ער האָט אַרויסגעהאָלפן ווען זיי האָבן געדאַרפט חתונה מאַכן אַ קינד און האָבן נישט געהאַט קיין מיטלען.

ווען די סאָוויעטן זענען אַרײַן אין קאָלנע, אין סעפּטעמבער 1939, האָבן זיי בײַ אים צוגענומען אַלץ וואָס ער האָט געהאַט. מ׳האָט אים געגעבן אַ קליינינקע שטיבעלע פאַר זיך. ווען איך בין מאָביליזירט געוואָרן צו דער רויטער אַרמיי און כ׳האָב מיך מיט אים געזעגנט, האָט ער מיר אָנגעזאָגט, אַז ווען גאָט וועט מיר העלפן און כ׳וועל אַרויס בשלום פון דער מלחמה, זאָל איך נישט פאַרבלײַבן אין רוסלאַנד, „אין די מ״ט שערי־טומאה" ווי ער האָט עס אָנגערופן. איך האָב אים געגעבן אַ צוזאָג מיט אַ תקיעת־כּף, אַז איך וועל פאָלגן זײַן עצה. דעריבער, ווײַסנדיק אַז ווען כ׳וועל ענדיקן דינען אין דער סאָוויעטישער אַרמיי וועלן מיר די רוסן פאַררעכענען אַלס סאָוויעטישן בירגער און וועלן מיר נישט לאָזן צוריקפאָרן קיין פּוילן, בין איך באַצײַטנס אַנטלאָפן. בזכות פון מײַן זיידנס אָנזאָג צו מיר, לעב איך איצט אין מדינת ישראל.

בערל בורשטיין / תל־אביב

א בינטל זכרונות

די משפּחה

אונדזער פאַמיליע, אַ סוחרישע פאַמיליע פון דור־דורות, האָט פאַרנומען אַ וויכטיקן בכבודיקן אָרט אין ווירטשאַפטלעכן און געזעלשאַפטלעכן לעבן פון קאָלנע. דער פאָטער ר׳ שלמה בורשטיין ז״ל, אַן אָנגעזעענער סוחר, האָט געווידמעט פיל פון זײַן צײַט געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט. ער איז געווען אַ גבאי אין שול און אַ פאָרשטייער אין דער ייִדישער קהילה.

נאָכן טויט פון פאָטער האָט די מוטער מיט די זין איבערגענומען די געשעפטן. די מוטער יענטע, אַן אשת־חיל מיט פיל פעיִקייטן און לעבנס־חכמה, האָט מיט גרויס ליבע געפלעגט די גאַנצע משפּחה און געזאָרגט פאַר איר. מיר זײַנען געווען צען ברידער און שוועסטער. ערב דעם קריג זײַנען שוין אַלע געווען פאַרהייראַט און האָבן אויפגעשטעלט פאַמיליעס מיט קינדער. אַלע ברידער און שוועסטער, אויסער גינענדל און אָלי, האָבן ביזן אויסברוך פון קריג געלעבט אין קאָלנע.

דער עלטסטער ברודער וועלוול (חתונה געהאַט מיט צביה גלינקאַ) האָט געפירט צוזאַמען מיט דער מוטער אַ גרויסן הורט־געשעפט פון שפּײַז־פּראָדוקטן און גאַלאַנטעריע סחורות. וועלוול איז געווען פאָרזיצער פון סוחרים־פאַרבאַנד און אַן אַקטיווער טוער אין

קאָלנער פאָלקס־באַנק. ער איז געווען פון די ערשטע און איבערגעבנסטע ציוניסטישע עסקנים אין שטעטל.

מײַן ברודער שראלי (ישראל), אַן אײגנטימער פון אַ קינאָ אין טעאַטער־זאַל (ער פלעגט געבן דעם זאַל אומזיסט פאַר געזעלשאַפטלעכע אונטערנעמונגען), איז געווען פון די אָנפירער פון „השומר הצעיר". אַ דאַנק זײַן אידעאַליזם, ענערגיע און יוגנט־ברען האָט ער געהאַט אַ גרויסע השפּעה אין שטעטל. בעת די פוילישע אַנטיסעמיטן האָבן אָרגאַניזירט עקסצעסן און פּיקעטן קעגן די ייִדישע קראָמען, איז שראלי געווען צווישן די אָרגאַניזירער פון דער ייִדישער זעלבסט־שוץ אין קאָלנע.

ווי קריסטן האָבן מיר דערציילט, בעת איך האָב באַזוכט קאָלנע אין 1949, האָט שראלי אין דער צײַט פון דער נאַצישער אָקופּאַציע געגעבן אַ פּאַטש אַ דײַטשן. דער דײַטש האָט אים דערשאָסן אויפן אָרט.

משפחת בורשטיין בבית־הקברות ביום השנה למות ר' שלמה בורשטיין.
פאמיליע בורשטיין אויפן בית־עולם צום יארצייט פון ר' שלמה בורשטיין.
אלי, גנדל, שרה־רבקה, האם ינטה, ישראל, יענקל, וולוול.
שמחה, דינה ומשה.

עם ישראל בורשטיין על חורבות קן "השומר הצעיר" השרוף.
מיט ישראל בורשטיין אויף די חורבות פון פארברענטן קן פון "השומר הצעיר".
אריה רוזנפלד. נחמה זבלודוביץ'. מיכאל בוראק. יצחק בורשטיין. יהודה לובל. אברהם גורסקי.
דינה כלודניביץ'.
שמואל קורנצקי. שלום מלובני.
ישראל בורשטיין. ברל קורנצקי. טובה גליקובסקי.

דער איינציקער ניט־ציוניסט אין אונדזער משפחה איז געווען דער ברודער אֶלי (אליהו). אֶלי האָט געענדיקט יוריספּרודענץ אין קראַקאָווער אוניווערסיטעט. שטודירנדיק אין קראָקע איז ער געוואָרן באַווירקט פון דער בונדיסטישער אידעאָלאָגיע. ער האָט פאַרעפנטליכט אַרטיקלען אין הויפּט־אָרגאַן פון „בונד" אין פּוילן, אין דער וואַרשעווער „פאָלקס־צײַטונג". ער פלעגט אַרויסטרעטן מיט רעפעראַטן אין פיל שטעט און שטעטלעך פון פּוילן. ער האָט מיט פיל גלויבן און גרויס ענטוזיאַזם פּראָפּאַגירט די אידעע פון סאָציאַליזם, וואָס וועט ברענגען פרײַהײַט און גליק די פיל געפּלאָגטע יידישע מאַסן. קומענדיק אויף יום־טובים אין שטעטל פלעגט אֶלי זיך באַמיען פּראָפּאַגירן די בונדיסטישע אידעען. אין דער סוחרישער קליינבירגערלעכער סביבה פון קאָלנע האָבן די בונדיסטישע אידעען קיין גרויס דערפאָלג ניט געהאַט. פיל מער דערפאָלג האָבן געהאַט געבירטיגס, זיין גוטן פרײַנדס, פאָלקס־לידער, וועלכע אֶלי פלעגט זינגען.

מיין טעטיקייט

מײַן געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט האָב איך אָנגעפאַנגען אין עלטער פון זעכצן יאָר, בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה. צוזאַמען מיט מײַן בעסטן חבר משה־יוסף רעמבאַ ז״ל האָבן מיר אין 1916 געגרינדעט אין קאָלנע אַ יוגנט־ביבליאָטעק, אַ דראַמאַטישן־קרײַז און אַ ספּאָרט פאַריין „מכבי״. די דײַטשע אָקופּאַציע־מאַכט האָט טאָלערירט די אַנטשטאַנענע ייִדישע קולטור־אינסטיטוציעס, וועלכע האָבן געהאַט גרויס דערפאָלג בײַ דער אָרטיקער ייִדישער באַפעלקערונג.

מיט דער אַנטשטייאונג פון דער אומאָפּהענגיקער פּוילן האָב איך אָנגעהויבן מײַן אַקטיווע ציוניסטישע טעטיקייט. אין משך פון פיל יאָרן בין איך געווען דער פאָרשטייער פון די אַלגעמיינע ציוניסטן אין קאָלנער מאַגיסטראַט, ווו מ׳האָט מיך נאָמינירט אַלס פּרעזעס פון דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע. כ׳בין דעלעגירט געוואָרן אַלס פאָרשטייער פון מאַגיסטראַט אין „סיימיק פּאָוויאַטאָווי״.

דער שטאָלץ פון דער ציוניסטישער טעטיקייט אין קאָלנע איז געווען די אָרטיקע „תרבות״ שולע, אין וועלכער הונדערטער קינדער האָבן געקראָגן אַ נאַציאָנאַלע ציוניסטישע דערציִונג. אַלס יושב־ראש פון „תרבות״ קאָמיטעט איז מיר געלונגען, נאָך פיל באַמיאונגען דורכצופירן אין „סיימיק פּאָוויאַטאָווי״ אַ באַשלוס וועגן אַ יערלעכער סובסידיִע לטובת דער „תרבות״ שולע, וועלכע האָט שטענדיק זיך געראַנגלט מיט פינאַנסיעלע שוועריקייטן.

פּונקט ווי מײַן גאַנצע משפחה האָב איך אויך זיך פאַרנומען מיט האַנדל. כ׳האָב געהאַט

משה־יוסף רמבה עם קבוצת חברים. משה־יוסף רעמבא מיט א גרופע חברים.
ברל (בן ינטה) בורשטיין. ברל (בן הניה) בורשטיין. עקיבא סוקולובר. יעקב בורשטיין. משה־יוסף רמבה.
קרלינסקה. אלי בורשטיין. איצ׳ה פיבובארסקי. חיה בורשטיין־רוזן.

אַ הורט־געשעפט פון ביר, און כ׳האָב אויך געאַרבעט אַלס בוכהאַלטער אין אַ פערד־עקספּאָרט געזעלשאַפט.

די פּולסירנדע פיל פאַרצווייַגטע עקאָנאָמישע און געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט איז אומגעריכט איבערגעריסן געוואָרן און פאַרשוווּנדן מיטן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

דער אויסברוך פון קריג

אין די ערשטע סעפּטעמבער טעג 1939, מיטן אָנפאַנג פון קריג, האָבן די דייַטשן שטאַרק באָמבאַרדירט קאָלנע. הונדערטער יידישע פאַמיליעס, צווישן זיי אויך מייַן פאַמיליע, האָבן פאַרלאָזן קאָלנע און זייַנען געלאָפן ווו די אויגן האָבן זיי געטראָגן, מערסטנטייל קיין לאָמזשע.

דעם 8טן סעפּטעמבער 1939 איז בעתן באָמבאַרדירונג פון לאָמזשע אומגעקומען מייַן פרוי מיט מייַן אַכט יעריקן זונעלע. זיי זייַנען פאַרשאָטן געוואָרן אונטער די חורבות פון אַן אייַנגעפאַלענעם בנין. געמיינט האָב איך דאַן, אַז אויך מייַן פּופצן יעריקער זון שבתאי איז אומגעקומען צוזאַמען מיט זיי.

דעם זעלבן טאָג בין איך, צוזאַמען מיט פיל הונדערטער יידן, אַנטלאָפן פון דער באָמבאַרדירטער לאָמזשע צוריק קיין קאָלנע. אויפן וועג האָבן אונדז די דייַטשן פאַרהאַלטן און אַרעסטירט. די דייַטשן האָבן אַ גרופּע פון עטלעכע הונדערט קאָלנער יידן, צווישן זיי מיך מיט מייַנע פיר ברידער, אַריבערגעשיקט אין אַ לאַגער קלייַדעקסען, בייַ קעניגסבערג. געלעבט האָבן מיר דאָרט אין שווערע באַדינגונגען — שווערע ארבעט, אָפטע קלעפּ און באַליידיגונגען. נאָך דריי מאָנאַט האָבן אונדז די דייַטשן באַפרייַט און די גרעסטע טייל אַרעסטירטע קאָלנער האָבן זיך אומגעקערט אַהיים.

אין קאָלנע האָט מיר דערוואַרט די פריילעכע בשורה, אַז מייַן זון שבתאי איז על־פּי נס געבליבן לעבן. און איך האָב אַלץ געטראַכט, אַז ער איז אומגעקומען אין לאָמזשע בעת דער באָמבאַרדירונג.

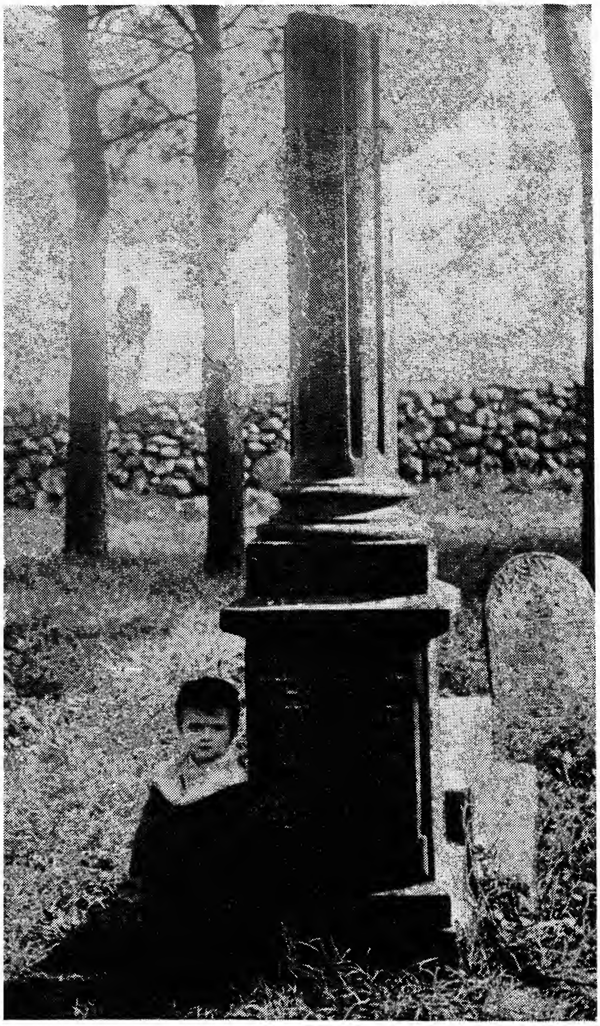
ווען מיר זייַנען צוריקגעקומען אין קאָלנע, זייַנען שוין דאָרט געווען די רוסן. כ׳האָב נאָך ניט באַוויזן קומען צו זיך פון די שווערע איבערלעבונגען אין דייַטשן לאַגער, זיך אָנפרייען מיט מייַן געראַטעוועטן זון, און ווידער בין איך אַרויסגעריסן געוואָרן מיט געוואַלט פון דער היים. כ׳האָב זיך געמוזט שיידן מיט מייַנע נאָענטסטע און פאַרלאָזן קאָלנע.

צוויי טעג נאָך מייַן צוריקקער אין קאָלנע זייַנען צו מיר געקומען צוויי יידישע בחורים, לאַנגיעריקע שכנים, געוועזענע קאָמוניסטן, איצט אין מונדירן פון סאָוויעטישע מיליציאָנערן, דורכפירן אַ רעוויזיע.

זיי האָבן זייער גענוי געזוכט און געפונען שטעמפּלען פון דער „תרבות״ שולע און פאַרש־יידענע מאַטעריאַלן פון מייַן ציוניסטישער טעטיקייט ערב דעם אויסברוך פון קריג. די צוויי געוועזענע שכנים מייַנע האָבן מיך גלייַך אַרעסטירט און איבערגעשיקט אין לאָמזשער נ.ק.וו.ד. נאָך אַ פּייַנלעכער אויספאָרשונג האָט מען מיך איבערגעפירט אין לאָמזשער טורמע. צוזאַמען מיט מיר האָט מען אויך אַרעסטירט יוסף הורביץ ז״ל, אַלס פאָרזיצער פון דער יידישער קהילה, און יהושע־חיים דודאָוויטש, אַלס עקספּאָרטער.

אַזוי האָב איך אָנגעפאַנגען וואַנדערן פון טורמע צו טורמע, ביז איך בין מגולגל געוואָרן קיין האָמעל (ווײַסרוסלאַנד). דאָרט איז פאָרגעקומען מײַן משפּט, ניט אין מײַן אָנוועזענהייט, און איך בין פאַרמשפּט געוואָרן פאַר קאָנטער־רעוואָלוציאָנערע ציוניסטישע טעטיקייט אויף אַכט יאָר פאַרשיקונג אין אַ דערציונגס־אַרבעטס־לאַגער אין סיביר.

נאָך מײַן אַרעסט האָבן די סאָוויעטישע אָרגאַנען אויפגעזוכט און אַרעסטירט מײַן פופצן יעריקן זון שבתאי און אַלס שעדלעכן פיינדלעכן עלעמענט אים פאַרשיקט קיין קאַזאַכסטאַן.

שבתאי בורשטיין על קבר אמו חיהצ'ה בורשטיין־רוזן, שנפטרה בלידתה אותו.
שבתאי בורשטיין אויפן קבר פון זיין מוטער חייטשע בורשטיין־ראזען, וועלכע איז געשטארבן אים געבוירנדיק.

טויזנטער קילאָמעטער האָבן אָפּגעטיילט צווישן אונדזערעביידנס פאַרשיקונגס־פּלעצער. אין 1942 האָט זיך שבתאי פרײַוויליק מאָביליזירט אין דער פּוילישער אַרמײ, וואָס האָט זיך אָרגאַניזירט אין רוסלאַנד. אין 1943 איז שבתאי געפאַלן אין עלטער פון נײַנצן יאָר, אַלס זעלנער פון דער פּוילישער אַרמײ אין די קאַמפן בײַ לענינאָ.

פאַרשיקט קיין סיביר

נאָך לאַנגע מאָנאַטן וואָגלעניש זײַנען מיר אָנגעקומען אויף דעם פאַרשיקונגס־פּלאַץ בײַ וואָרקוטאָ, קאָמי אַ.ס.ס.ר., אַ געגנט וואָס געפינט זיך אין פּאָליאַר קרײַז, בײַם צפונדיקן אַרקטישן ים.

אין דער געגנט איז 8—9 מאָנאַט אין יאָר ווינטער און די קעלט דערגרייכט ביז 40 גראַד אונטער נול. די טויזנטער פאַרשיקטע, מערסטנטייל פּאָליטישע פאַרמשפּטע, האָבן געלעבט אין פּאַלאַטקעס פון ברעזענטן אין גרויס ענגשאַפט.

די ערשטע צוויי יאָר האָב איך געאַרבעט בײַ גראָבן קאַנאַלן אין דער שטענדיק האַלב פאַרפרוירענער ערד, בײַם אַראָפּלאָזן בוימער און צוגרייטן האָלץ אין די אור־אַלטע טײַגעס. פון דער באַזע ביזן וואַלד פלעגן מיר גיין יעדן טאָג צופוס פופצן קילאָמעטער, באַגלייט דורך באַוואָפנטע וועכטער און הינט. אַלס לוין פאַר דער שווערער אויסשעפּנדער אַרבעט פלעגט מען קריגן 300 גראַם ברויט און אַ ביסל מוטנע וואַסער, וואָס האָט געהייסן זופּ. סטאַכאַנאָווצעס, וועלכע האָבן אויסגעאַרבעט אַ גרעסערע נאָרמע האָלץ, האָבן באַקומען מער ברויט און אַ שטיקל געזאַלצענע פיש.

אַזוי האָבן זיך געצויגן שווערע טעג און שלאָפלאָזע נעכט. מײַנע כּוחות האָבן מיך ביסלעכווײַז פאַרלאָזן. כ׳בין געוואָרן שוואַכער פון טאָג צו טאָג. כ׳האָב קוים געקענט זיך דערשלעפּן פון באַזע אין וואַלד און צוריק. כ׳האָב קיינמאָל ניט געקענט אויספירן מײַן טעגלעכע נאָרמע — פיר קוב־מעטער האָלץ. אַלס רעזולטאַט האָט מען פאַרקלענערט מײַן ברויט־נאָרמע אויף 200 גראַם אַ טאָג.

איין טאָג איז צוגעגאַנגען צו מיר מײַן בריגאַדיר און געפרעגט, פאַרוואָס איך אַרבעט ניט. כ׳האָב אים געענטפערט, אַז כ׳האָב ניט קיין כּוח.

דאַן האָט ער מיר געפרעגט: „אין וואָס האָט מען דיך באַשולדיגט? פאַרוואָס האָט מען דיך פאַרשיקט?״

מײַן ענטפער איז געווען: „מ׳האָט מיך באַשולדיקט, אַז איך בין אַ יידישער נאַציאָנאַליסט.״

שטילערהייט האָט מיר דער בריגאַדיר געזאָגט: „איך געפין זיך דאָ פאַר דער זעלבער זאַך. איך בין געווען אַ פּראָפעסאָר אין דער קיעווער אוניווערסיטעט. מיך האָט מען באַשולדיקט, אַז איך בין אַן אוקראַינישער נאַציאָנאַליסט.״

ער האָט זיך צוקושט מיט מיר און צוגעגעבן: „זאָרג ניט, פון הײַנט אָן וועל איך דיר צוהעלפן מיט וואָס כ׳וועל נאָר קענען.״

ער האָט געהאַלטן וואָרט. פון צײַט צו צײַט פלעגט מיר דער בריגאַדיר געבן אַ שטיקל ברויט, פיש, און האָט מיך געשיקט אויף לײַכטערע אַרבעט.

נאָך צוויי יאָר שווערע אַרבעט בײַ גראָבן קאַנאַלן, אַראָפּלאָזן בוימער און צוגרייטן האָלץ אין די טײַגעס, האָב איך באַקומען אַרבעט אַלס בוכהאַלטער אין לאַגער. אַלס בוכהאַלטער האָב איך שוין געוווינט אין אַ וואַרעמען באַראַק און געקראָגן בעסער עסן. די נאַטשאַלסטוואָ

פון לאַגער האָט אָפּגעשאַצט מײַן גוטע פּאַכמענישע אַרבעט און די באַציִונג צו מיר איז געווען אַ גאַנץ גוטע.

די באַפרייִונג

אַזוי האָבן זיך געצויגן וואָכן, מאָנאַטן, יאָרן. ווײַסע נעכט און שוואַרצע טעג. מיר זײַנען געווען אָפּגעריסן פון דער גרויסער וועלט. דאָך האָבן מיר געוווּסט פון די מפּלות פון דער דײַטשער אַרמײ. מיר האָבן געפילט, אַז די מלחמה דערנענטערט זיך צום סוף. די האָפענונג, אַז מיר וועלן נאָך דערלעבן דעם טאָג פון באַפרייִונג, האָט אונדז געשטאַרקט און דערמעגלעכט אויסהאַלטן אַלע שוועריקייטן.

ענדלעך איז דער אויסגעבענקטער טאָג פון באַפרייִונג געקומען. אין מאַי 1946 בין איך, צוזאַמען מיט פיל אַנדערע פּוילישע בירגער רעפּאַטריאירט געוואָרן צוריק קיין פּוילן. כ׳האָב זיך באַזעצט אין לאָדזש, ווו כ׳האָב געאַרבעט אין מלוכישע אַמטן ביז 1950. ענדע 1950 בין איך עולה געווען קיין ישראל.

נאָך פיל לײַדן און וואָגלעניש האָב איך ענדלעך געפונען אין לאַנד פון מײַנע טרוימען אַ זיכערע און גליקלעכע היים.

בני משפחת בורשטיין. זין פון דער פאמיליע בורשטיין.
משה. משה׳קה. מושינסקי מלומז׳ה. חאצקל. עקיבא. דינה. אלי. גינגדל. יענקל. הילד שבתאי.

זרח מאַרוויד / תל־אביב

דורך צוויי וועלט־מלחמות

קאַלנע אין ערשטן און צווייטן קריג

אין די צוויי וועלט־מלחמות האָט קאַלנע פּאַקטיש איבערגעלעבט פיר מלחמות און צוויי פּאָליטישע גרויסע געשעענישן, און נאָר דער לעצטער קריג אין 1941 האָט מיט זיך געבראַכט אַזאַ גרויליכן אומגליק.

אין 1914, ווען עס איז אויסגעבראָכן דער ערשטער וועלט־קריג צווישן רוסלאַנד און דייטשלאַנד, זענען ניט געווען קיין שלאַכטן אַרום קאַלנע. פון הײַנט אויף מאָרגן האָט זיך געביטן די לאַגע — הײַנט די רוסן און אויף מאָרגן די דײַטשן. דאָס לעבן האָט זיך גלייך נאָרמאַליזירט. די דײַטשישע מאַכט האָט ניט פאַרפאָלגט קיינעם, ניט געשאָסן ניט געהאַנגען, ניט אַרעסטירט. יעדער האָט זיך פאַרנומען מיט זײַן טאָג־טעגלעך לעבן: ווער מיט האַנדל און ווער מיט מלאכה.

עס האָט זיך דאַן געשאַפן אַ לאַגע, וואָס אין שטאָט האָט געדראָט אַ הונגער. עס זענען געווען פּליטים פון פּינסק און אַנדערע שטעט. דער האַנדל מיט תבואה האָט געטראָגן אַ ספּעקולאַטיוון כאַראַקטער. מען האָט תבואה אַרויסגעפירט אויסער קאַלנע. דער הונגער האָט זיך געלאָזט פילן זייער שטאַרק בײַ דער אָרטיקער אָרעמשאַפט. עס האָט זיך דאַן אָרגאַניזירט אַ וואָלונטאַרישע מיליץ, וואָס איר אויפגאַבע איז געווען ניט לאָזן אַרויספירן עסנוואַרג פון שטאָט. עס זענען געווען פאַלן, וואָס מען האָט ניט געוואָלט זיך אונטער־וואַרפן זייערע פאָדערונגען. פלעגט מען איבערקערן דעם וואָגן מיט דער תבואה אויפן שאָסיי און אויסשיטן די תבואה. פאַרשטייט זיך, אַז ביי די סוחרישע קרײַזן האָט דאָס ניט אַרויסגערופן קיין צופרידנהײַט, און די מענטשן זענען געטאַדלט געוואָרן. אָבער בײַ דער אָרעמשאַפט האָט דאָס געהאַט זייער אַ גוטן אָפּקלאַנג. מיט דער צײַט האָט זיך דאָס אַלעס נאָרמאַליזירט.

עס קומט דאָס יאָר 1917 מיט אירע גרויסע רעוואָלוציאָנערע אויפטרייסלונגען אין דער וועלט. פּוילן ווערט אומאָפּהייניגיק. די דײַטשן אַנטלויפן פון פּוילן, און אין 1919 אַנטשטייט אַ פּוילישע רעגירונג. די צײַט ווייס ניט צו פאַרצייכענען רדיפות אויף ייִדן אָדער באַשולדיקונגען אין קאָלאַבאָראַציע מיט די דײַטשן. פאַרקערט, ייִדן זענען געווען פאַרטרעטן אַלס ראַטמענער אין מאַגיסטראַט.

אין 1919 ברעכט אויס די מלחמה צווישן פּוילן מיט די באָלשעוויקעס, און די רויטע אַרמיי פאַרנעמט קאָלנע. אַ קורצע צײַט זענען די באָלשעוויקעס געווען אין קאָלנע. קיינעם ניט אַרעסטירט. ניט געזוכט קיין קאָנטער־רעוואָלוציאָנערן, קיין קלאַסן־שונאים אָדער ספּעקולאַנטן. עס זענען ניט געווען קיין מוסרים און געמסרטע. קיינער האָט ניט געזוכט נקמה צו נעמען אין ווער. אַלעס איז געווען מיט אירע קליינשטעטלדיקע באַגריפן און באַציאונגען איינער צום צווייטן.

די מיליטערישע און פּאָליטישע לאַגע האָט זיך אַנטוויקלט אַזוי, אַז די רויטע אַרמיי האָט אָפּגעטרעטן און אין קאָלנע איז צוריק אַרײַן די פּוילישע אַרמיי. שאַפט זיך דאַן זייער אַ טרויעריקע לאַגע. די האַלער אַרמײ דראָט אונטערצוצינדן די שטאָט. קאָלנע איז אַרום־

גערינגלט געוואָרן מיט אַ קייט פון ברען־מאַטעריאַל, און די האַלערשטשיקעס האָבן זיך געגרייט צו פאַרברענען די שטאָט. די אַמאָליקע ייִדישע עסקנים אין קאָלנע, מיט וועלוול רעמבאַ בראש (ער איז געווען וויצע־בורמישטש), און אויך גדליה דער זייגערמאַכער, האָבן אינטערווענירט בײַם גלח און בײַ דעם בורמישטש סטאַכעלסקי, און מיט זייער הילף איז די גזירה אָפּגערופן געוואָרן. די שטאָט האָט קיינע פאַרלוסטן דאַן ניט געהאַט, און בפרט ניט ייִדן.

עס געדענקט זיך נאָך אַ געשעעניש אין 1924: דער פויערים אויפשטאַנד פון די קורפּיער דערפער. בײַ נאַכט איז באַפאַלן געוואָרן די סטאַראָסטאַ געבײַדע. די שטאָט האָט דאַן איבערגעלעבט גרויס שרעק, און ייִדן בפרט, אָבער קיינע עקסצעסן און פּאָגראָמען זענען דאַן ניט פאָרגעקומען.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן זענען געווען פּרוּוון פון יונגע אַנטיסעמיטישע כוליגאַנעס צו מאַכן אָנפאַלן אויף ייִדן, אָבער עס האָט זיך ניט אַנטוויקלט צו עפּעס ערנסטעס, ווײַל דאָס שטעטל איז געווען קליין און די השפּעה פון די עלטערע גויים אויף דער יוגנט האָט דאָס ניט דערלאָזט.

אין 1939, ווען עס ברעכט אויס דער קריג, ווערט קאָלנע פאַרנומען אָן שום שטערונגען. די דײַטשישע היטלעריסטישע אַרמיי איז שוין ניט געווען די זעלבע אַרמיי ווי אין 1914. ייִדן האָבן זיך ניט פאָרגעשטעלט, אַז עס זאָל זײַן אַזוי אַכזריותדיק, ביז ממש פעלקער־מאָרד. מײַן פאָטער פישל האָט מיר דערציילט, אַז אין טאָג פון אויסברוך פון דער מלחמה איז ער אַנטלאָפן צוזאַמען מיט מײַן שוועסטער טויבקע קיין לאָמזשע מיטן געדאַנק דאָרטן זיך אויסצובאַהאַלטן (די מאַמע איז געבליבן אין קאָלנע). ער האָט מצליח געווען און האָט זיך צוריקגעקערט מיט דער טאָכטער קיין קאָלנע. עטלעכע הונדערט ייִדן פון סטאַוויסק און יעדוואַבנע זענען דורך די דײַטשן געפירט געוואָרן קיין דײַטשלאַנד דורך קאָלנע. זיי האָבן זיך פאַרהאַלטן אויפן מאַרק. מײַן פאָטער, זעענדיק די אומגליקלעכע ייִדן און צווישן זיי באַמערקט צוויי סטאַווויסקער באַקאַנטע, האָט געפּרוּווט בעטן בײַם אָפיצער, ער זאָל זיי באַפרײַען ווײַל זיי זענען זײַנע קרובים. דאָס מאָל איז אים אויך געלונגען, און די צוויי ייִדן זענען באַפרײַט געוואָרן.

אויפן סמך פון ריבענטראָפּ־מאָלאָטאָוו אָפּמאַך האָט לאָמזשער קרײַז געהערט צו די סאָוועטן. אין קאָלנע מאַרשירט אַרײַן די רויטע אַרמיי. אָבער ניט די אַרמיי פון יאָר 1919. איצט איז דאָס אַן אַרמיי מיט אַ לאַנג־יאָריקער ערפאַרונג אויף יעדן געביט. זיי האָבן ניט אויסגעמיטן דאָס אַרעסטירן אַפילו אומשולדיקע מענטשן, און מען האָט זיי אַרויסגעשיקט קיין טיף־רוסלאַנד. דער פאָרזיצער פון דער קהילה יאָסל הורוויטש איז אַרעסטירט געוואָרן אַלס „געפערלעכער קאָנטער־רעוואָלוציאָנער״ און ער איז געשטאָרבן אין לאָמזשער תפיסה. עס ווערט אַרעסטירט בערל בורשטיין אַלס ציוניסטישער עסקן, אויך אַ „קאָנטער־רעוואָלוציאָנער״. מען אַרעסטירט: אַלס סוחרים — שיע־חיים דודאָוויטש, מאָטיע דודאָוויטש מיט דער פרוי; אַלס ספּעקולאַנטן — די קצבים חיים־טוביה גאַרבאָוויטש, ישראל כאַלופּאָ־וויטש, מאָטיע גאַרבאָוויטש, שײַע בוראַק. זיי אַלעמען האָט מען פאַרשיקט אין טיף־רוסלאַנד. (אַ שאָד וואָס מען האָט ניט ארויסגעפירט אַלע ייִדן, וואָלט אַ טייל געווען הײַנט צווישן אונדז.)

דאָס לעבן אין קאָלנע האָט זיך גענומען נאָרמאַליזירן. ייִדישע יוגנטלעכע האָבן פאַרנומען

מלוכהשע פּאָסטנס, ווער אין שטאָט־ראַט און ווער אין דער פּאָסט, און אַ טייל אויך אין דער מיליץ. אַנדערע זענען מאָביליזירט געוואָרן אין דער רויטער אַרמײ. אַרעסטן זענען אָפּגעשטעלט געוואָרן.

אין 1941, מיטן אָנפאַל פון היטלער אויפן ראַטן־פאַרבאַנד, ווערט קאָלנע מיט אַ בליץ־שנעלן טעמפּאָ פאַרנומען דורך די דײַטשן און איר שרעקלעכע מאָרד־מאַשין גייט אין פולן גאַנג. אין גרענעץ דאָרף ווינצענטי ווערט די סאָוועטישע וואַך אויסגעשאָכטן צוזאַמען מיט זייערע פרויען און קינדער. דער ערשטער קרבן אין קאָלנע איז געווען שלמה־פריידעס אַ בחורל. אַרויסגייענדיק פון שטוב ווערט ער דערשאָסן. דער מערדער פאַראָרדנט מען זאָל דעם גוסס, אויך אַ סאָפקע־ברעט, אַוועקטראָגן אויפן בית־עולם.

עס קומען פאָר אין שטאָט שרעקלעכע שחיטות. יעקב־שיע דער בלינדער האָט זיך פרײַוויליק געמאָלדן אין דער דײַטשישער קאָמענדאַנטור אַלס קרבן, כדי ניט אומצוברייגען אומשולדיקע יידן. ער איז אויפן אָרט דערשאָסן געוואָרן. און די מאָרד אַקטן קומען פאָר ווײַטער.

די ליקווידאַציע פון קאָלנער יידן, צוזאַמען מיט די אַלע שכנותדיקע שטעטלעך, איז פאָרגעקומען צוויי וואָכן נאָכן אויסברוך פון קריג. עס זענען געבליבן 90 יידן, מיט הרב קאַפּלאַן בראש. מערסטע בעלי־מלאכות, אַלע נאָך אַרבייטס־פעאיקע. מען האָט זיי פאַר־שפּאַרט אין רייענדס געבײַדע, לעבן דער קליינבאַן־סטאַציע. אויך זיי האָט אין אַ קורצער צײַט געטראָפן דער זעלבער גורל ווי די פריערדיקע.

צווישן זיי איז געווען מאָטל קאָרנעצקי, אַ בחור פול מיט לעבן, וואָס האָט אַמאָל געדינט אין מיליטער אַלס קאַוואַלעריסט. עס זענען געקומען צו אים שקצים באַקאַנטע און האָבן אים געזאָגט ער זאָל אַנטלויפן. „מאָטל, אַנטלויף! מיר וועלן דיר העלפן!" אָבער דאָס איז שוין ניט געווען דער לעבעדיקער מאָטל — גרוי און ווײַס ווי שניי, צובראָכן, ממש ניט נאָרמאַל.

אין טשירניק האָט זיך אויסבאַהאַלטן חיה־לאהקע אולעך. מען האָט איר געכאַפּט צוזאַמען מיט באַטשקע איידענבערג און זיי געפירט צוריק קיין קאָלנע. לעבן זדראָיעוויטשעס מיל כאַפּט אַרויס חיה־לאהקע אולעך דעם קינזשאַל פון דײַטש און שטעכט אים, אוןביידע אַנטלויפן. צום גרויסן אומגליק זענען זיי שפּעטער אומגעקומען, אָבער געפאַלן ווי העלדן פאַרן כבוד פון קאָלנער יידן. כבוד זייער אָנדענק!

די אַלע ידיעות האָט מיר דערציילט, בעת מײַן באַזוך אין קאָלנע, פראַנעק פאַניכאָווסקי, אַ געוועזענער קאָמוניסט אָבער געבליבן אַן ערלעכער מענטש.

די שארית־הפליטה

די נײַע פּוילישע רעגירונג, וואָס האָט זיך געשאַפן אין סאָוועט־רוסלאַנד אין דער שפּיץ פון וואַנדאַ וואַסילעווסקאַ, האָט די פּוילישע בירגער וועלכע האָבן זיך געפונען אין סאָוועטן־פאַרבאַנד, געגעבן אַ ברייטע מעגלעכקייט צו קומען צוריק אין זייערע היימען. כמעט דער גרעסטער טייל פון דער רעפּאַטריאַציע קיין פּוילן אין 1946 האָט זיך באַזעצט אין נידער־שלעזיען. מיט איינעם אַ טראַנספּאָרט בין איך אָנגעקומען אין נידער־שלעזיען, קיין וואַלבזשיך. דאָרט האָב איך שוין געטראָפן קאָלנער ייד, צוריקגעקומענע פון רוסלאַנד: שראַלקע כאַלופּאָוויטש, חיים־טוביה גאַרבאָוויטש, מאָטיע גאַרבאָוויטש, שײַע בוראַק, זרח

סטאַווּסקי, רפאל שקאָלניצקי. אין אַ שכנותדיקער שטעטל זענען געווען מאַטיע דוראָוויטש מיט זײַן פרוי, שלמהקע דוראָוויטש, שמחה שקלאַניעוויטש. אין אַ צווייטן אָרט איז געווען רחקע באַרקאָווסקי. אין לאָדזש זענען געווען בערעלע בורשטיין און פּאַנדריק. אַט די אַלע לעבן־געבליבענע האָבן פריער אין קאָלנע צווישן זיך קיין געזעלשאַפטליכן פאַר־בינדונג ניט געהאַט. טרעפנדיק זיך נאָך דעם חורבן האָבן אַלע זיך געפילט היימיש און פריינדליך. די קאָלנער משפחות, וועלכע זענען געווען אין וואַלבזשיך, ווי כאַלופּאָוויטש, גאַרבאָוויטש און בוראַק, האָבן אַפילו געהאַט אַ בשותפודיקע פרנסה, אַ פלייש־געשעפט. זיי פלעגן קאָלנער לעבנגעבליבענע אויפנעמען זייער פרײַנדליך. אַרקע בוראַק איז דאַן געווען אין פוילישן מיליטער, אין דער גרענעץ־וואַך. ער האָט געבראַכט זייער אַ גרויסן בײַשטײַער דער בריחה, וואָס איז דאַן אָנגעגאַנגען אין פוילן. אין ריגע איז געווען אברהם לובעל; מיט אים האָב איך אויך געהאַט אַ פאַרבינדונג. יעדן שבת בײַנאַכט פלעגן מיר שמועסן טעלעפאָניש. דער שמועס איז געווען זייער אַ קורצער. כ'האָב געפילט ווי דער מענטש ווערט מוטיקער און לעבעדיקער ווען ער רעדט מיט אַ קאָלנער.

לעצטנס איז געקומען פון פוילן קיין ישראל סאָלאָמאָן פּישקאָווסקי. אין 1919 איז ער אַוועק צוזאַמען מיט די באָלשעוויקעס קיין רוסלאַנד. דאָרט האָט ער דורכגעמאַכט לאַנגע יאָרן אין די לאַגערן, און באַפרײַט געוואָרן פיזיש צובראָכן. אַלס געוועזענער פוילישער בירגער איז ער אַרויס קיין פוילן. ער איז דער לעצטער קאָלנער ייִד, וואָס איז געקומען קיין ישראל. מיט דעם פאַרענדיקט זיך די יציאת־פּולניה פון די קאָלנער ייִדן.

אין פוילן, אין ווראָצלאַוו, איז געבליבן איין קאָלנער ייִד, וואָס האָט זיך געשמדט און לעבט מיט אַ גויע. דאָס איז מראָטשעק.

אין פוילן האָב איך נאָך פאַרמאָגט די זעלבע דינאַמישקייט פון געזעלשאַפטלעכן אַמאָליקן לעבן. האָב איך צוזאַמענגעקליבן די אַדרעסן פון אַלע קאָלנער ייִדן אין פוילן. אין פוילן האָב איך געאַרבעט אין ייִדישן קאָמיטעט, אין דער פּראָדוקטיוויזאַציע אָפּטיילונג. אויף אַ קאָנפערענץ פון ייִדישן קאָמיטעט האָב איך געטראָפן שמחה שקלאַניעוויטש און מאָטל בריזמאַן. אונדזער צוזאַמענטרעפן זיך איז געווען אַן אומגעריכטער. כ'האָב מיך פאַרשריבן צום וואָרט, און אַזוי ווי שקלאַניעוויטש איז געווען אין פּרעזידיום פון דער קאָנפערענץ, האָבן מיר זיך דערקענט איינער דעם צווייטן.

פאַר יענער צײַט האָב איך שוין געהאַט צוזאַמענגעקליבן אַלע אַדרעסן פון קאָלנער ייִדן, וועלכע האָבן זיך געפונען אין פוילן. אין צענטראַל קאָמיטעט פון די ייִדן אין פוילן זענען געווען רשימות פון די לעבנגעבליבענע, ווי אויך אַדרעסן פון אַמעריקאַנער ייִדן וועלכע זוכן קרובים. כ'בין ספּעציעל געפאָרן קיין וואַרשע, און צווישן די אַדרעסן האָב איך געפונען דעם אַדרעס פון חיים־עזרא סאָסנאָוויטש, וועלכער געפינט זיך אין לאָנדאָן. כ'האָב דעם אַדרעס געוויזן די קאָלנער לאַנדסלײַט אין וואַלבזשיך, און מיר האָבן באַשלאָסן צו שרײַבן אַ בריוו צו אים. אין ענטפער האָט ער אונדז געשריבן, צווישן אַנדערעס, אַז אין אַמעריקע איז אַנטשטאַנען אַ קאָמיטעט פון קאָלנער ייִדן מיט חיים־הערש קאָלינסקי בראש. אויף דעם אָנגעוויזענעם אַדרעס האָב איך געשריבן אַ בריוו מיט אַ רשימה פון די קאָלנער ייִדן, מיט אַלע איינצעלהייטן, ווי אויך זייערע פּריוואַטע אַדרעסן.

מײַן בריוו איז ניט געווען קיין אַלאַרם־רוף אויף הילף, נאָר האָט געטראָגן אַן איכה

כאַראַקטער, באַשרײַבנדיק דעם אומקום פון קאָלנער ייִדן. די קאָלנער אין אַמעריקע האָבן זיך צו אונדז זייער וואַרעם אָפּגערופן און האָבן אונדז אַרויסגעשיקט 300 דאָלער. די געלט האָבן זיי געשיקט דורך דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע „איחוד", דירעקט צו מיר, און לויט זייערע אָנווײַזונגען האָב איך עס פאַרטיילט. אַ צווייטן מאָל האָבן מיר באַקומען 150 דאָלער, אויך אויפן זעלבן אופן. מיר האָבן באַקומען צען שפּייז־פּעקלעך. אַלץ איז געוואָרן פאַרטיילט לויט זייערע אָנווײַזונגען.

קאָלנער ייִדן האָבן געוואָלט פינאַנסירן אַן אַקציע פון עקסהומיאַציע פון קברים, וועלכע האָבן זיך געפונען אין די וועלדער, כּדי זיי אַריבערצופירן קיין ביאַליסטאָק. דאָס איז געווען פאַרבונדען מיט גרויסע שוועריקייטן און מיר האָבן פון דעם רעזיגנירט.

נאָך אַ וויכטיקע הילפס־אַקציע פון אַמעריקאַנער ייִדן איז געווען דער פּלאַן אויפצושטעלן אַ טראַנספּאָרט קאָאָפּעראַטיוו דורך שיקן פון אַמעריקע אַ לאַסט־אויטאָ. מיר האָבן זיי געדאַנקט און אָנגעוויזן, אַז בעסער זאָלן זיי שיקן דאָס געלט קיין ישראל, ווו עס געפינט זיך אַ גרעסערע צאָל ייִדן און אויך מיר וועלן זײַן צוזאַמען מיט זיי אין קורצן.

וועגן אַלע אויפטוען האָבן כּמעט אַלע קאָלנער געוווּסט, און איך גלויב, אַז מײַן אויפטו איז אויסגעפירט געוואָרן לטובת דער שארית הפליטה, וואָס האָט זיך דאַן געפונען אין פּוילן, מיט זייער צוטרוי און אָנערקענונג.

אין דער הילפס־אַקציע אין אַמעריקע האָבן אָנטיילגענומען אַלע קאָלנער ייִדן, און אין דער שפּיץ איז געשטאַנען חיים־הערשל קאַלינסקי. נאָך איז געווען טעטיק פּרוי טאָפּאָראָוויטש (איצ׳קה־שמחהס אַ טאָכטער). די לעצטע פאַרבינדונג, וועלכע מיר האָבן געהאַט דאָרטן, איז געווען מיט פּרוי באַשע הורביץ, וועלכע מיר האָבן גערופן די קאָלנער אַמבאַסאַדאָרין. אַלעמען צוזאַמען ווינשן מיר אַריכות־ימים.

ד״ר נ. א. לפיד (לפצ׳ינסקי) / תל־אביב

בפעילות מחתרתית בצרפת
(1948—1938)

בפרץ המלחמה

אין ברצוני לכתוב זכרונות או היסטוריה. בכוונתי להעלות על הנייר מצבים ואירועים מן השנים 1948—1938, שנות מלחמת־העולם השנייה והשואה, ולאחר־מכן פעולות ההעפלה, בהן הייתי מעורב ישירות או באופן בלתי־ישיר.

בפעם האחרונה ביקרתי בעיירתנו בשנת 1937. נקראתי אז לשירות־מילואים בצבא הפולני כקצין חי״ר. בשנת 1938 שוב נקראתי לשירות־מילואים, אלא שאז נשארתי בצרפת, כי לא רציתי להילחם נגד צ׳כוסלובקיה. באותו קיץ, כזכור, הכריזה ממשלת פולין על ״מצעד על צ׳ישין״ והעמידה מספר דיויזיות על גבולה עם צ׳כוסלובקיה. לצעדים מלחמתיים אלה היו הדים גם בצרפת, בת־בריתה של צ׳כוסלובקיה. הצרפתים הפגינו נגד פולניה ונגד הפולנים. היהודים יוצאי מזרח־אירופה היו בעיני הצרפתים פולנים, ונגדם הם הפנו את זעמם. בכמה ערים בצרפת התנפלו הצרפתים על יהודים והיכום, ניפצו חלונות־ראווה של חנויות יהודיות, ובשווקים הפכו דוכנים של סוחרים יהודיים והשמידו את הסחורה. בעיר נאנסי, בה למדתי, היה המצב חמור מאוד. ויהודי שיצא לרחוב הסתכן בחייו.

הסתתרתי במשך ימים אחדים בביתו של אחד הפרופסורים שלי, עד שעבר הזעם. הצרפתים פעלו, כפי שאומרים, לא כל־כך מאהבת מרדכי אלא משנאת המן: יותר משהפגינו בעד צ׳כוסלובקיה, הם הפגינו נגד היהודים. התנועות האנטישמיות הצרפתיות הן שעמדו בראש ההפגנות והן הן שהדריכו את המתפרעים נגד היהודים.

ידענו על קיום אנטישמיות בצרפת. אנחנו, הסטודנטים למודי־הנסיון מפולין בשנים 1937—1936, התרענו לא פעם על התופעה הזאת ודרשנו לנקוט באמצעים מתאימים של התגוננות פעילה. אך היהודים ילידי־צרפת, לדאבוננו, לא קיבלו את דעתנו. הם טענו, כי הפגנות אלו מכוונות אך־ורק נגד היהודים שממוצא פולני (שגם הם קראו להם פולאקים, בדומה לאוסט־יודן בגרמניה). משום כך, הם טענו, אין לכרוך את היהודים ילידי־צרפת, שהם אזרחי צרפת מדורי דורות, עם שאר היהודים.

שנות מלחמת־העולם השנייה וכיבוש צרפת על־ידי הנאצים הוכיחו את טעותם הפטלית. יהדות צרפת שילמה מחיר דמים יקר עבור השקפתם המוטעית. מ־350 אלף יהודים, שהיו בצרפת בשנת 1939, הושמדו במחנות־הסגר קרוב ל־300 אלף. אחוז המושמדים בין היהודים אזרחי צרפת היה הרבה יותר גבוה מאשר בין היהודים יוצאי מזרח־אירופה. המשטרה

הצרפתית, שביצעה בזמן הכיבוש הגרמני את רוב המעצרים, לא התחשבה באזרחותם ואף לא בזכויותיהם של היהודים ילידי צרפת. נשלחו למחנות־השמדה יהודים צרפתים נכים ממלחמת־העולם הראשונה, קצינים יהודים בעלי אותות הצטיינות גבוהים ביותר, פקידים ממשלתיים ותיקים. כל הזכויות נשכחו ורק המוצא היהודי קבע. שוטרים רבים, שגויסו מבין חברי התנועות האנטישמיות והפאשיסטיות, פעלו במרץ ובדייקנות כדי לגלות את המוצא היהודי.

בשנת 1939, עם פרוץ מלחמת־העולם השנייה, נשארנו, מספר חברים ואני, בנאנסי. חלק גדול מחברי גויס על־ידי הפולנים אל היחידות הצבאיות הפולניות, שהועמדו לרשות המטה הכללי הצרפתי; חלק מהם התנדב ללגיון הזרים הצרפתי ועל־ידי כך מנע את הגיוס ליחידה הפולנית. אותי לא גייסה השגרירות הפולנית, וכשהתייצבתי בקונסוליה הפולנית שבשטראסבורג כקצין בצבא הפולני, נאמר לי, שהם אינם זקוקים לקצינים. הבינותי כי מדובר בקצינים יהודים.

ככה נשארתי בנאנסי והמשכתי לעבוד במחלקה הכירורגית של בית־החולים האוניברסיטאי ובבאנק־הדם של בית־החולים הצבאי עד יוני 40, כאשר צרפת נכבשה על־ידי צבאות גרמניה. את נאנסי עזבתי ברכבת, שפינתה את החולים מבית־החולים הצבאי. אל רכבת זו צורפו כמה קרונות בשביל אזרחים ובדרך חוברו גם קרונות של ציוד צבאי כבד, אשר הוצא מ"קו מאז'ינו". הרכבת פנתה דרומה, אולם בדרך, ליד בזאנסון, הפציצו אותה אוירונים איטלקיים. המסילה נפגעה והיינו נאלצים לעצור. כמה שעות לאחר מכן הוקפנו על־ידי יחידות־סיור של הצבא הגרמני ונלקחנו בשבי. היינו קבוצה של חמישים רופאים צבאיים וקצינים שהניחו את נשקם.

נשארנו תחת שמירה של כמה חייליב גרמניים. בלילה בחצות נמלטנו — ארבעה חברים יהודים, כולנו רופאים. בעיני הצרפתים נראתה בריחתנו מוזרה ואף טפשית. הבריחה היתה כרוכה בסיכון גדול; השחרור, כך הם סברו, הוא קרוב, משום שהמלחמה הרי נסתיימה. אבל אנחנו היהודים ידענו, כי צפויה לנו סכנה חמורה ביותר אם ניפול בידי הגרמנים, ולפיכך העדפנו את סכנת הבריחה. שלושה שבועות שוטטנו ביערות, בדרכים לא דרכים, עד שהגענו לעיר ליון שבדרום־צרפת. דרום־צרפת נחשבה כ"איזור חופשי" — הגרמנים חילקו את המדינה לאיזור כבוש ולאיזור חופשי — אך למעשה היתה כל צרפת כבושה והגרמנים שלטו גם בחלק הדרומי, שהיה תחת שלטונה כביכול של "ממשלת וישי".

לליון ולאיזור הדרומי של צרפת הגיעו הרבה יהודים, שנמלטו מהאיזור הכבוש הצפוני ובמיוחד מפריז. כמו כן הגיעו יהודים בלגים, שמצאו קודם מקלט בצרפת לאחר שבלגיה נכבשה. בליון התמקמו חברי המוסדות היהודיים המרכזיים, שפעלו קודם בפריז, והתחילו להתארגן כדי להגיש עזרה לפליטים.

התארגנות המחתרת

ההתארגנות פעלה בשני שטחים: א. עזרה סוציאלית־חומרית, מכיוון שהיהודים נשארו כמעט בלי כל מקורות פרנסה רשמיים; ב. הגנה והצלה. חלק מהמוסדות הללו פעל אחר־כך כמחתרת לוחמת נגד הנאצים.

עלי לציין, כי ראשונים שהתארגנו כמחתרת לוחמת היו היהודים יוצאי מזרח־אירופה. בשנים 1940—1941 טרם קמה מחתרת לוחמת בין הצרפתים. הצרפתים חברי התנועה

הקומוניסטית אף התנגדו לכל פעולה, גלויה או מחתרתית, נגד הנאצים. הברית בין מוסקבה לברלין עדיין היתה בתוקפה ובעיני הצרפתים הקומוניסטים היו הגרמנים בני־ברית, אף־כי היו כובשים ושוללי החופש של העם הצרפתי. רק היהודים וחלק מהפעילים של המפלגה הסוציאליסטית הצרפתית (דרך אגב, רובם יהודים) התחילו להתארגן בתנועה מחתרתית כבר בשנת 1940.

ליון נעשתה המרכז של הפעילות היהודית המחתרתית. הועד המרכזי של הקהילות היהודיות בצרפת, בראשותו של מארק יארבלום, התמקם בבית 12 רחוב סנט־קאתרין והתחיל את פעולותיו המרובות. מאות יהודים היו מבקרים יום־יום בבית זה, היו מקבלים בו עזרה, הדרכה, הכוונה ועידוד. צוות העובדים היה פעיל יומם ולילה.

הדבר היה ידוע לשלטונות הצרפתים של וישי, ויום אחד קיבלנו מהמחלקה לעניינים היהודיים של ממשלת וישי דרישה לספק לה רשימה מלאה ומדויקת של יהודי צרפת, ובמיוחד של אלה הפונים לועד. על מארק יארבלום הטילו את האחריות האישית לביצוע הדרישה הזאת. הועד ענה בשלילה ויארבלום היה נאלץ לעזוב את צרפת ולעבור לשווייץ. משם עמד בקשר עם הפעילים בצרפת ומשם גם העביר אליהם את האמצעים הדרושים לפעילות.

כחבר הועד המרכזי הוטל עלי התפקיד לארגן את העזרה הרפואית. הקימונו מרפאה בתוך הבניין של 12 סנט־קאתרין וגם ארגננו ביקורים של רופאים ושל אחיות להגשת עזרה רפואית בבתי יהודים, שיציאתם לרחוב היתה בתקופה ההיא מלאה סכנות.

עם ההתקפה של גרמניה על רוסיה ביוני 1941, ובחודשים שלאחר־מכן, התחילה בצרפת ההתארגנות הכללית של תנועות־מחתרת שונות. הפעילה ביותר ביניהן היתה התנועה הקומוניסטית, שידעה להצדיק בהסברים דיאלקטיים מדוע התנגדו קודם למחתרת (כל זמן קיום הסכם מולוטוב־ריבנטרופ) ומדוע לאחר הפלישה אל ברית־המועצות יש צורך לפעול נגד הגרמנים. דרך אגב, דבר מעניין בשבילנו הקולנאים: ביום הראשון של ההתקפה על רוסיה הודיעו הראדיו והעיתונות בצרפת על כיבוש העיר קולנה, עיר גבול שבין רוסיה לגרמניה.

עמדנו בפני השאלה: האם עלינו לפעול כמחתרת יהודית נפרדת או עלינו להשתלב במחתרת הצרפתית הכללית. הקומוניסטים היהודים — שגם הם התנגדו לפעולות נגד הנאצים עד יוני 1941! — היו נגד הקמת ארגון מחתרתי יהודי נפרד ודרשו השתלבות בתנועת המחתרת הצרפתית, במיוחד בזו הקומוניסטית. הועד המרכזי שלנו התנגד לגישת הקומו־ניסטים היהודים וככה הוקמו שתי תנועות מחתרת של היהודים: אחת בהשפעת הקומוניסטים ואחת יהודית לאומית, שחבריה באו מהמפלגות הציוניות, מתנועות־הנוער הציוניות ומהצו־פים היהודיים. הוקמו שתי קבוצות: אחת בשם ארגון יהודי לוחם Organisation Juive de Combat, הידוע בשם O.J.C.; ואחת בשם צבא יהודי Armée Juive הידוע בשם A.J. שתי קבוצות אלו פעלו תחת פיקוד משותף. ואילו ה"בונד" הסוציאליסטי הקים גם הוא קבוצה של לוחמי מחתרת משלו.

במסגרת ארגוני המחתרת הוטלו עלי שני תפקידים: א. בדיקה רפואית של כל המתנדבים לקבוצות הלוחמות; ב. לימוד מתנדבים והכנתם לחובשות בקבוצות הללו. את מקום פעולו־תינו קבעתי בבית של אחד מפרברי ליון, ורק עם גמר המלחמה, בשנת 1944, נודע לי, כי באותו בית השתכן גם מרכז "הבונד", ואיש לא ידע על קיום רעהו. זו הוכחה לסודיות יעילה, למרות המגעים שהיו בינינו לבין נציגי "הבונד" בועד המרכזי של הארגונים היהודיים.

פעולות ההצלה והעזרה

אחת המחלקות של ארגוננו, שנודעה בשם ה־Sixième (המחלקה הששית), פעלה בייחוד בהצלת ילדים יהודיים. מאות ילדים יהודיים סודרו בכפרים ורבים הוברחו לשווייץ. גם לפעולת־הצלה זו נתאפשר לי לתרום חלק. עבדתי אז במחלקת־ילדים של בית־החולים האוניברסיטאי על־שם אדוארד הריו. מטעם בית־החולים הוטל עלי לבצע בדיקות רפואיות אצל ילדים צרפתיים, שעמדו להישלח להבראה בשווייץ. בידיעתה ובהסכמתה של האחות הראשית, שהיתה אחראית למשלוחים האלה, צרפתי לכל קבוצה של ילדים צרפתיים מספר ילדים שלנו. פעולה זו של הבראה לילדי צרפת נעשתה בחסות הצלב האדום השווייצי שבצרפת. בשנת 1944 השיגו מוסדותינו שבשווייץ את הסכמת שלטונות שווייץ להרשות כניסתם של ילדים יהודיים, שיצליחו לעבור את הגבול.

בעזרת ידידים, שהשיגו עבורי את ההתערבות של הקונסוליה השווייצרית בליון, פניתי לנשיא הצלב האדום השווייצי שבליון והודעתי לו על האפשרות להציל מאות ילדים יהודיים ולהעביר אותם לשווייץ במבצע ההבראה הנ"ל. קיבלתי סרוב מוחלט, בצרוף הערות אנטי־שמיות על היהודים היושבים בבתי־הקפה בשווייץ ומנהלים עסקים בלתי־כשרים ומתעשרים על־חשבון השווייצרים. כמעט חששתי פן יודיע עלי לגיסטאפו כדי שתאסור אותי. עניתי לו כמגיע לו ואף הזהרתיו, שחברי יודעים אל מי פניתי, ואם יקרה לי משהו — הוא יהיה אחראי ויתן את הדין.

היינו נאלצים איפוא לארגן קבוצות ילדים ולהבריחם בדרכי סתר עד הגבול השווייצי. הצלחת פעולה זו היתה תלויה באנשי הגבול השווייצי וביחסם, שלא תמיד היה אוהד. קבוצות אחדות הוחזרו על־ידי משמר־הגבול השווייצי, ואחדות אף נתפסו על־ידי הגרמנים לא הרחק מהגבול, ונשלחו למחנות השמדה.

הפסדנו די הרבה חברים, שפעלו מטעם ארגוני ההצלה. הקבוצות הלוחמות שלנו היו פעילות מאוד. הקבוצה שפעלה בדרום־מערב צרפת לחמה נגד הצבא הגרמני וביולי 1944 גרשה את הגרמנים מהעיר טולוז.

בשנת 1942 פלשה המשטרה הצרפתית עם אנשי הס"ס לתוך המשרדים שברחוב סנט־קתרין ועצרה כל יהודי שהופיע שם. ככה נעצרו יום אחד שמונים ושלושה יהודים, ביניהם כל צוות העובדים, ונשלחו למחנות־הסגר. רק שלושה מהם שרדו בחיים. אנוכי נצלתי בדרך נס. הייתי צריך להופיע במרפאה שלנו, כרגיל, בשתים אחר־הצהרים, אך הייתי עסוק בעיר ואחרתי בשעה. משהגעתי קרוב למקום, נמסר לי על נוכחות המשטרה וככה נשארתי בחיים.

מאותו זמן נעשו כל פעולותינו במחתרת, כולל העזרה הכספית שהיינו מביאים לבתי הנזקקים. ברם, על־אף פעולות ההצלה נתפסו רבבות יהודים בסריקות המשטרה ונשלחו למחנות־הסגר ולהשמדה. כבר בשנת 1943 ידענו על טיבב של מחנות־העבודה כביכול, אליהם נשלחו היהודים מצרפת. עשינו, תוך סיכון עצמי רב, כל מה שהיה ביכולתנו כדי להציל אנשים ממעצר ומשליחה למחנה. ברוב המקרים היינו חסרי־אונים ויכולנו רק לחרוק שניים ולקוות לסיום המלחמה בנצחון צבאות בעלות־הברית.

ליון שוחררה באוגוסט 1944. ביום השחרור נכנסנו למשרדים של המחלקה לענייני היהודים של ממשלת וישי והחרמנו ארכיונים, שאיפשרו לנו אחר־כך לשים־יד על מספר די ניכר של צרפתים, משתפי־פעולה עם הגרמנים ופעילים מטעם המחלקה לעניינים יהודיים. פתחנו מייד

את המשרדים שברחוב סנט־קאתרין וארגנו את העזרה הראשונה לפליטים, שהחלו לשוב לליון.

בספטמבר 1944 התקיימה האספה היהודית הפומבית הראשונה מאז 1939. נכחו קרוב לאלפיים איש. ישבתי בראש העצרת הזאת כממלא מקומו של חבר, שנהרג ימים אחדים קודם לכן במילוי תפקידו. קשה לתאר את האוירה של העצרת הזאת, את הרגשות של הנוכחים, אשר לחלק גדול מהם רק אז נודעה האמת הטרגית על השואה שפקדה את העם היהודי בשנות המלחמה.

ליון שוב נעשתה מרכז הפעילות. הגיעה אליה הקבוצה הראשונה מניצולי מחנות־ההשמדה, כחמישים איש, והם אושפזו בבית־החולים שבעיר. כרופא ניתן לי לראותם ולדבר עמהם. מאז חלפו כבר עשרים וחמש שנים, ועד היום קשה לי להשתחרר מהרושם, שעשתה עלי הפגישה הזאת עם ניצולי השואה.

בלא דיחוי ארגנו חיפושים אחר הילדים, שהוסתרו על־ידנו בכפרים או שנעזבו על־ידי הוריהם. תוך שבועיים מצאנו קרוב לשמונים ילד, והכנסנום לשני בתי־הילדים, שנפתחו תיכף אחרי המלחמה. מה רב היה האושר, כאשר יכולתי להחזיר ילד לאחד ההורים, ופעמים לשניהם, שחזרו ממחנה ההסגר.

היו מקרים בהם נאלצתי להוציא את הילד בתחבולה (הקומוניסטים היהודים כינו אותי בשם קידנפר), קרה גם שאחר תקופה קצרה החזרתי ילדה, שהוריה נספו, למשפחה שבכפר, משראינו כמה מתגעגעת הילדה אל האנשים שגידלוה כמעט חמש שנים.

לאט לאט התחילו החיים הציבוריים היהודיים להתנהל בצורה מסודרת והמוסדות המרכזיים עברו לפריז.

בשרות "עלייה ב'"

החיים התחילו לחזור למסלולם. מגורשי צרפת, שניצלו, חלקם חזר לצרפת ויתרם הועברו למחנות־פליטים בגרמניה, שם התארגנו לקראת עלייה לארץ־ישראל. ארגון מחנות־הפליטים נתאפשר ונהיה הרבה יותר יעיל הודות לעזרה של חיילי הבריגדה היהודית מארץ־ישראל. הם שהו אז באירופה, בבלגיה ובהולנד, לאחר שהשתתפו בקרבות באיטליה.

המראה של אנשי הבריגדה — עם הדגל הכחול־לבן ועם מגן־דויד על השרוול — הפיח רוח חיים חדשה בקרב ניצולי השואה, החזיר לרבים את הרצון לחיות והחדיר בהם את התקווה לחיות חיים של יהודים חופשיים בארץ אבותיהם.

עם תום המלחמה לא תמו פעולות ההצלה שלנו. רובם של אלה, שפעלו בזמן המלחמה, התנדבו עתה לפעול במסגרת ההצלה הלאומית. חלק מהפעולות נעשה בגלוי, אולם חלק מהם היה הכרח לבצע בסתר, וזאת בגלל היחסים המדיניים שבין צרפת לבין אנגליה, בעלת השלטון המנדטורי בארץ־ישראל.

הפעולה הגדולה והחשובה ביותר היתה פעולת ההעפלה, הידועה בשם "עלייה ב'". מאות אלפי יהודים הועברו לחופי איטליה וצרפת ומשם באניות לחופי הארץ. גם בתקופה זו, בשנים 1946—1948, נעשתה ליון למרכז חשוב של פעילות. ליון היתה התחנה הראשונה, בה נעצרה הרכבת עם המעפילים שיצאו מגרמניה.

עוד טרם התחיל הזרם הגדול של ההעפלה, הגיעה לליון הקבוצה הראשונה של בני־נוער, חברי תנועות־נוער ציוניות, שהוברחו על־ידי חברי הבריגדה מגרמניה לצרפת ללא היתרי

יציאה וללא ויזות כניסה. השגתי עבורם בית בן שלוש קומות, ששימש קודם בית־בושת. הכינונו עבורם 80 מקומות, כפי שנתבקשתי, אולם הגיעו 150 ונאלצנו לקבל את כולם למרות הצפיפות. החזקתי אותם שבוע ימים בליון, בבית הזה, מאחורי דלתות נעולות, וזה לא היה קל. הוצאתי אותם קבוצות־קבוצות לטיולים קצרים, ואחרי שבוע ימים העלינו אותם על משאיות סגורות ושלחנום למארסיי, שם הועלו על האנייה.

למעלה משנתיים נמשכה פעולת ההעפלה דרך ליון. הרכבות היו מגיעות לליון פעמיים עד שלוש פעמים בשבוע, תמיד בלילה. הצלחתי לארגן קבוצות מתנדבים ומתנדבות, שהיו מביאים אוכל חם, פירות ושתייה, ומחלקים זאת בין הנוסעים. מנהל תחנת־הרכבת של ליון, אתו קשרתי קשר אישי, היה מרשה לעכב את הרכבת מספר שעות כדי לאפשר את פעולתנו. הייתי גם מביא צוות רפואי כדי לטפל בתינוקות שנולדו ובילדים קטנים.

זכורות לי כמה אפיזודות מעניינות מהתקופה ההיא.

תינוק בן 8 חודשים בשם משה, שאמו השכיבתהו לישון בעגלה, מול דלת פתוחה של הקרון, לא נמצא בבוקר — העגלה והתינוק נעלמו. פתחנו מייד בחיפושים לאורך המסילה, כשאנו חרדים ודואגים. התינוק נמצא ישן בין שיחים שליד מסילת־הברזל, ואילו העגלה מרוסקת במדרון הגבעה. הכנסתי את הילד לבדיקות בבית־החולים שבו עבדתי, והוא נמצא בריא ושלם ונשלח עם אמו למארסיי. עיתוני צרפת יצאו בכותרת: עוד משה נמצא, אך הפעם לא על גדת הנילוס אלא בצד פסי־הרכבת של צרפת.

רכבת אחת הביאה קבוצות נוער, ביניהם קבוצה של חברי בית״ר. ברגע מסוים קראני מנהל־התחנה ושאל לפשר המתרחש. והנה ראיתי את חברי בית״ר, מסודרים על הרציף ומבצעים אימונים צבאיים. פניתי אל מפקדם וביקשתיו להפסיק. תחילה לא אבה לשמוע, אך משהסברתי לו, כי הופעתם זאת מסכנת את פעולתנו במקום ועלולה לשבש את קשרינו עם השלטונות, שוכנע והפסיק את האימונים. המפקד הלז לא היה אלא פרופ׳ ערי ז׳בוטינסקי, כפי שנודע לי אחר־כך.

רכבת עם יותר מאלף מעפילים לא יכלה להמשיך מליון למארסיי בגלל שביתה כללית של התחבורה הציבורית. כדי להסיעם למארסיי שכרתי משאיות מספר, אולם עדיין הייתי זקוק לאישור מאת האיגוד המקצועי. פניתי אל המטה הכללי של השביתה וקיבלתי לא רק את האישור אלא גם מכונית ליווי, שנסעה לפני השיירה שלנו כדי למנוע תקלות ליד המחסומים שבדרך. והמעפילים הגיעו בזמן לאנייה.

קיבלתי הודעה טלפונית מפריז, כי רכבת מעפילים עם 1500 איש, ביניהם 400 ילדים, לא תוכל להמשיך למארסיי מחמת קלקול באנייה. היא היתה צריכה להוציא מהמחנה שבמארסיי 1500 איש ולפנות מקום בשביל אלה שהיו בדרך למארסיי. היה עלי לעצור את הרכבת בליון, להוריד ממנה את הנוסעים ולהחזיקם כשבוע ימים. אחרי מאמצים רבים הצלחתי להשיג במלונות העיר כאלף מקומות. בשביל חמש מאות הנותרים השגתי מקום בבית־חולים לחולי־נפש. מנהל בית־החולים נאות לסדר בשבילם ארבע אולמות גדולים.

הרכבת הגיעה בערב. קודם סידרנו את האנשים המיועדים למלונות, ואחר־כך, מאוחר בערב, העברתי את השאר לבית־החולים. האנשים היו עייפים ולא הבחינו היכן הם נמצאים. בית־החולים הכין בשבילם ארוחת־ערב חמה ומים חמים במקלחות, וכולם הלכו לישון.

למחרת בבוקר קיבלתי קריאה טלפונית דחופה מבית־החולים. המנהל הודיע לי, שהאנשים התמרדו ורוצים להרוג את המלווה (בחור ישראלי מטעם המוסד לעלייה). מיהרתי אל

בית־החולים ושם נתגלה לעיני המחזה הזה: האנשים דפקו על דלתות השער וצעקו "מה זה? אנחנו שוב סגורים?"; באמצע עמד המלווה, נמוך־קומה שבקושי ראו אותו, נבוך ומבוהל מהתגובה הזועמת של האנשים, שאפילו לא רצו לשמוע אותו.

ד"ר נ. א. לפצ'ינסקי במשרד בליון.
ד"ר נ. א. לפצ'ינסקי אין ביוראָ אין ליאָן.

בקושי עלה בידי להיכנס לתוך הקהל. הצגתי את עצמי כאיש המקום וכנאשם היחידי. הסברתי להם את המניעים לקבלת המקום ואמרתי להם, שהם רשאים לעזוב בכל רגע, אך מכיוון שאין לי בשבילם מקומות בבתי־מלון, אני מוכן להחזירם לתחנת־הרכבת ושם יצטרכו לחכות עד העברתם למארסיי. רק אז נרגעו הרוחות. בכל זאת נאלצתי להעביר חזרה לתחנה כמה מאות אנשים, שהעדיפו להישאר בתחנה מאשר בבית־חולים שכזה.

אחת הפעולות החשובות והמסובכות ביותר, בהן השתתפתי, היתה זו הקשורה ב"יציאת אירופה". במשרדי הקהילה היהודית שברחוב סנט קאתרין נעשה חלק גדול מפעולה זאת. כעשרים בחורים ובחורות ישבו יומם ולילה והכינו את תעודות־המסע בשביל 4500 מעפילים, שהיו אמורים להפליג באנייה ההיא.

מהממשל המחוזי קיבלתי רק 2000 תעודות־מסע מוכנות, ועלינו היה רק להכניס את התמונות ואת הפרטים האישיים. בשביל היתר, זאת אומרת 2500 איש, קיבלתי רק גליונות־נייר ואת החותמות הדרושות כדי להפוך את הגליון לתעודת־מסע רשמית. על כל גליון היינו צריכים להטביע יותר מתריסר חותמות, שהייתי מקבל אותן בערב עם סגירת המשרד הממשלתי ומחזיר בבוקר לפני השעה שמונה.

והנה קרה, שלא גמרנו את העבודה עד שמונה בבוקר והודעתי למנהל, כי נחזירן בעוד שעתיים. מנהל המשרד המחוזי תלה על דלתות המשרד פתק: המשרד ייפתח בשעה עשר.

כל הפעולות האלה נתאפשרו הודות לקשרים עם אנשי הממשל המחוזי. הם ידעו, שלא כל מעשינו כשרים לפי החוק הקיים. את שיתוף־פעולתם קיבלתי לאחר שהסברתי להם את מהות עבודתנו. הזמנתי את הפקידים הבכירים להקרנת סרט תעודתי על השואה: "מחנות פליטים בגרמניה ותחיית העם היהודי בארץ־ישראל". ראיתי דמעות בעיני האנשים האלה. אחד מהם, הבכיר ביותר, ניגש אלי ואמר לי: "דוקטור, עד היום הסכמתי להרבה דברים שביקשת ממני. מעתה לא אסרב לך בשום דבר ואעזור לך כמיטב יכולתי — לטובת היהודים האלה, שכבר מספיק סבלו ומגיע להם חיים שקטים במולדתם."

בו במקום קיים את הבטחתו. במקום לדרוש 4500 תשלומים נפרדים עבור התעודות, ביקש ממני להביא לו רשימות שמיות של כל האנשים, ועל הרשימה האחרונה הטביע את החותמת של תשלום אחד עבור ויזה קולקטיבית בשביל 4500 איש. בזה חסך לנו אלפי לירות.

כמעט הכול יודעים על "עלייה ב'", אך מעטים מאוד שמעו על "עלייה ד'", אשר בשנים 1945—1948 הצליחה להעלות ארצה, כיחידים, אלפי אנשים כשבידיהם דרכונים של פלש־תינה המנדטורית. פעולה זאת הצליחה הודות לקשרים עם אנשי הממשל, מהם קיבלתי היתרים לכניסה לצרפת וליציאה ממנה. כמה פעילים של המוסד לעלייה הגיעו בדרך זו לצרפת, ומשם המשיכו בדרכונים האלה לארצות אחרות, כגון גרמניה, איטליה ואוסטריה.

הפעולות האלה שבליון היו ידועות לא רק למושל הצרפתי אלא גם לאנגלים ולערבים. האנגלים שמו עלי עין והערבים שלחו לי מכתב־איום. לפיכך אסרו עלי אנשי מוסד העלייה להיות נוכח בהפלגת "יציאת אירופה", דבר שעד היום אני מצטער עליו.

בשרות "ההגנה"

נוסף לפעולות ההעפלה השתתפתי, במידת־מה, גם בפעולות "ההגנה". ליד ליון הוקם בית־ספר צבאי של "ההגנה", בהסוואה של בית־הבראה לנוער יהודי. הרשיון היה על שמי, כרופא. לא פעם התקשיתי להסביר לאנשי המקום את העובדה, כי בבית־הבראה מבצעים אימונים צבאיים וגם משתמשים בכלי־ירייה, וכן את ריבוי המקרים של רגל או יד שבורה עד כדי צורך באישפוז בבית־חולים.

בבית־ספר זה, תחת ניהולו של סגן־אלוף נשרי, התאמנו מאות בני נוער. ובאפריל 1948 יצאו ממנו מאה וחמישים צעירים, שהגיעו ארצה ואף הספיקו להשתתף במלחמת השחרור.

ב־1948 עסקנו גם ברכישת נשק וציוד צבאי. לא היו אלה כמויות גדולות, אך בתקופה ההיא הרי היה חשוב כל רובה וכל מקלע. קיבלתי גם בקשה לשלוח משקפות־שדה והצלחתי לאסוף מספר משקפות ולהעבירן ארצה.

באותה תקופה, לפני מלחמת השחרור, ביקרו אצלי שני חברים מטעם שרות המודיעין של "ההגנה", וביקשו ממני להשיג אינפורמציה על אודות רכישת נשק על־ידי המצרים בבית־החרושת לנשק שבקרבת העיר ליון. הם רצו לדעת את הכמות, הסוג, תאריך ההטענה ולאיזה נמל הנשק מיועד. פניתי אל חבר שלי, קצין בכיר בצבא הצרפתי, וביקשתיו להשיג עבורי את המידע הדרוש. תוך כמה ימים הוא הביא לי את כל הפרטים הנחוצים והעברתים לאיש שנקבע לי ככתובת.

לאחר זמן מה הודיעו עיתוני צרפת על התפוצצות של אנייה מצרית בלב ים. לפי השערתי

היתה זו אנייה נושאת נשק וציוד צבאי. מובן שהיתה זו האנייה, שאת שמה ותאריך הפלגתה מסרתי לאנשי המודיעין שלנו.

חוויה אישית

בעשרים־ושמונה בנובמבר 1947, כלומר יום לפני ההצבעה באו"ם על חלוקת ארץ־ישראל, קיבלתי הודעה טלפונית מפריז, כי אליעזר קפלן טס מישראל לניו־יורק וכי האוירון שלו ינחת חניית־ביניים לא בפריז כי־אם בליון. הוטל עלי להעביר לקפלן הודעה דחופה וחשובה מאוד. קיבלתי אותה, כמובן, בצופן ולא הבינותי כלום. בקושי עלה בידי לראות את קפלן במלון, מקום שהוא התאכסן עם שאר הנוסעים. מצאתיו במצב־רוח רע ומאוד מודאג. התברר, כי התיק שלו, עם כל המסמכים, לא הובא לחדרו ולא נמצא. פניתי מייד אל בעל־המלון וביקשתיו לחפש בכל הבית. ואמנם מצאו את התיק באחד החדרים, זרוק בפינה בין מזוודות. התיק היה פתוח, אך שום דבר לא חסר בו. קשה לתאר את שמחתו של אליעזר קפלן בקבלו חזרה את התיק.

הוא התקשר עם לונדון וביקש ממני כסף צרפתי, כדי שיוכל לשלם את דמי השיחה. נתתי לו אלפיים פראנק צרפתיים והוא נתן לי קבלה על הסכום. סרבתי לקבל את האישור, ואז הוא אמר לי: "כאשר אני נותן כסף, אני דורש קבלה, וכאשר אני מקבל כסף, אני נותן קבלה. ודין פרוטה כדין מאה!"

כאשר נפגשתי עם אליעזר קפלן, בשנת 1951 בירושלים, והעירותי לו על החוב שהוא חייב לי, הוא דרש ממני קבלה. הראיתי לו את הקבלה, שהיתה מיועדת לגזברות של הסוכנות היהודית. הוא הפנה אותי אל הסוכנות וכאשר סיפרתי לו, שכבר עשיתי זאת, אלא שבסוכנות דרשו ממני את הפתק, ואותו לא רציתי למסור, אמר לי על כך קפלן: "אם החתימה שלי שווה אלפיים פראנק, אז תחזיק אותה וותר על הכסף." כך אמנם עשיתי, והקבלה בחתימתו ובתאריך כ"ט בנובמבר 1947 נמצאת עד היום ברשותי.

עלייתי ארצה

עם קום המדינה, בשנת 1948, רציתי בהקדם לעלות ארצה. אך המוסדות המרכזיים של ההסתדרות הציונית דרשו ממני להישאר בצרפת ולהמשיך בפעולתי. וכך נשארתי עד 1952.

ליון היתה אחד המרכזים היהודיים הפעילים ביותר בצרפת. היתה בה התארגנות חזקה של התנועה הציונית ושל תנועות הנוער היהודי. בשנים 1949 ו־1950 שלחנו מדי פעם למעלה משתי טונות בגדים בשביל המעברות. בשנים אלה העליתי קרוב לאלפיים נפש מליון ומהסביבה.

בשנת 1950 נסעתי בפעם הראשונה ארצה כנציג של פועלי־ציון־התאחדות לקונגרס העולמי של האיחוד העולמי, שהתקיים במאי ב"בית ברל" שבצופית. בשנת 1951 הגעתי לירושלים כציר לקונגרס הציוני הכ"ג, הראשון בארץ.

ובאוגוסט 1952 נפרדתי מהקהילה היהודית בליון ומהמוסדות בהם פעלתי שנים רבות ועליתי ארצה. ככה התגשם באיחור של 13 שנים — רציתי לעלות מייד עם גמר לימודי ב־1939 — חלום חיי ונהפך למציאות.

הצטערתי כל השנים, ועד היום כואב לי, על שהורי ובני משפחתי לא זכו להצטרף אלי ולחיות בארץ שלנו — כי זו היתה שאיפת חייהם. מה צר ומה חבל!

דפי
יזכור

מִן הַדְּלֵקָה הַהִיא

מִן הַדְּלֵקָה הַהִיא, אֲשֶׁר שָׂרְטָה גוּפְכֶם הַמְעֻנֶּה וְהֶחָרוּךְ,
נָשָׂאנוּ אֵשׁ – לַפִּיד מֵאִיר לְנִשְׁמָתֵנוּ,
וּבָהּ הִדְלַקְנוּ אֶת שַׁלְהֶבֶת הַחֵרוּת,
עִמָּהּ הָלַכְנוּ בַּקְּרָבוֹת עַל אַדְמָתֵנוּ.
אֶת מַכְאוֹבָם, שֶׁאֵין לוֹ אָח בַּמַּכְאוֹבִים,
יָצַקְנוּ לְבַרְזֶל־חוֹצְבִים וּמַחֲרֵשׁוֹת חַדּוֹת־שִׁנַּיִם;
אֶת עֶלְבּוֹנְכֶם הָפַכְנוּ לְרוֹבִים;
אֶת עֵינֵיכֶם לְמִגְדַּלּוֹר־סְפִינוֹת, קְרֵבוֹת בַּלָּיִל – –

מִמַּשּׁוּאוֹת עִירְכֶם הַהֲרוּסָה
נָטַלְנוּ אֶבֶן מְפֻיַּחַת וּמְנֻתֶּצֶת,
וְהִיא הָפְכָה לְאֶבֶן־הַפִּנָּה וְאֶבֶן־הַמַּסָּד,
לְאֶבֶן־הַחוֹמָה אֲשֶׁר אֵינָהּ נִפְרֶצֶת.
שִׁירְכֶם, אֲשֶׁר נֶחְנַק בַּשַּׁלְהָבוֹת,
עָלָה פּוֹרֵץ בְּפִי פְּלֻגּוֹת־הַמַּחַץ כְּמוֹ נֵדֶר,
וְעִמָּדוֹ עָלוּ הָעֹז וְהַכָּבוֹד,
וְהַתִּקְוָה הָעַתִּיקָה אֲשֶׁר אֵינָהּ אוֹבֶדֶת – –

נָקַמְנוּ אֶת מוֹתְכֶם הַמַּר וְהַבּוֹדֵד
בְּאֶגְרוֹפֵנוּ, שֶׁכָּבֵד הִנּוֹ וְחַם הוּא;
לַגֵּטוֹ הַשָּׂרוּף הֵקַמְנוּ פֹּה גַּל־עֵד,
גַּל־עֵד־חַיִּים, אֲשֶׁר לָנֶצַח לֹא יִתָּמוּ.

חיים גורי

נפלו במערכות ישראל

אברהם דולוביץ (שדמי) ז״ל

✶

משחר ילדותו הכרתיו ומספסל הלימ׳דים שבעיירה הקטנה קולנה ועד קיבוץ נגבה צעדנו יחד. הדרכים נצטלבו ונפרדו לפרקים ושוב נפגשו. היה לנו רעיון אחד בו נקשר גורלנו, ומטרה אחת לקראתה הלכנו.

אברהם נולד בשבועות 1911, כבן למשפחת סוחרים ובעלי־מלאכה. למד בחדר מתוקן, בית־ספר עממי וגימנסיה פולנית. בשנת 1925 נכנס לתנועת השומר־הצעיר ובתוכה בילה את כל שנות חייו. חביב ואהוב היה על כל החברים. מילדותו התבלט כשרונו בציור

אברהם דולוביץ׳־שדמי בחיק משפחתו בקולנה.
אברהם דאלאוויטש און זיין פאמיליע אין קאלנע.
אלי, רייזל, הנצ׳י ואברהם.
האב ישראל, פייגל והאם רשקה.

ובמוזיקה, ושנים מספר אף למד לנגן בכינור. לא היתה חגיגה או הצגה בעיירה שאברמק לא ישתתף בחלק המוזיקלי, בציורים ובקישוטים. חובב טבע גדול היה ובחצרו בילינו את שעות הערב שלאחר הלימודים עם החתלתולים, הכלבים ולול־העופות שלו. היתה זו קבוצת "רעננים", בה עברו עלינו שנות נעורינו בטיולים, במחנות ובחלומות אין־קץ.

אחר־כך: אברמק מנהל שבט בני מדבר, ראש־גדוד צופים, חבר הנהגה ומדריך בקן. הוא הפסיק את לימודיו ולמד מלאכה — נגרות. כעבור זמן עזב עבודה זו ונסע לביאליסטוק ללמוד את המקצוע של טכנאי־שיניים. כתום שנה חזר לעיירה, המשיך בעבודת התנועה והתכונן להכשרה.

לאחר ההכשרה עבר לוורשה ושם עשה עד פרוץ מלחמת העולם. תחילה כעובד בהנהלת עתון יומי יהודי, אחר־כך כמנהל הקואופרטיב השומרי שליד ההנהגה הראשית. בפרוץ המלחמה ולאחר ההרעשה האיומה של וורשה, חזר אברמק לעיירת מולדתו, שנפלה בחלקם של הסובייטים לפי ההסכם עם גרמניה הנאצית. הוא נפרד ממשפחתו ומחבריו ונדד לווילנה לקן השומרי.

עם כניסתם של הגייסות הנאצים לעיירה הושמדו כל תושבי העיר היהודים ובתוכם בני משפחתו: אביו ואמו, שלוש אחיות ואח. הוא נשאר יחידי מכל המשפחה. בשנת 1941 הצליח להגיע לארץ־ישראל. והריהו בנגבה. כאן מתחילה פרשה חדשה בחייו.

חלפו השנים. הגיעו ימי מלחמת־השחרור, עמידת הגבורה נגד חילות המצרים הרבים, ונגבה במצור.

יצא אברמק לשדה. יצא ולא שב. קבר רענן נתווסף ליד קבר־האחים הגדול.

אבנר אליפז

אברמק בקיבוץ

אברמק — כינוי־חיבה זה ניתן לו באחת ממושבות־הקיץ בסביבה הכפרית של עיר מולדתו קולנה.

וגם כאשר בגר והפליג הרחק ממחוז ילדותו, ליווהו השם. אולי גם כביטוי לתום־נוער, לטוהר ולחיבה.

מאז ומתמיד קסם לו עולם הצלילים. אהב את המוזיקה ואף ניסה כוחו במיתרי הכינור. בבואו ארצה בחר לנגן בכלי־הנגינה העממי, במפוחית־יד. במסיבות־ההווי, ליד המדורה והפינג'ן בתקופת היותו בפלמ"ח, נתחבב עליו ביותר כלי זה, המרקיד והמרנין, ומאז הירבה לנגן בו. צלילי האקורדיאון דיו בוקעים תמיד מחדרו. בחגיגת־נוער כבמסיבת־קיבוץ, בליווי מחול כבזימרה בציבור — היה מופיע, כשחגורת־האקורדיאון חגורה אלכסונית על גופו, ומנעים מנגינות.

ראיתי בו את הטרובדור בגלגולו של מנגן, המהנה את העם במנגינות. איש העם, המאציל מכשרונו בימי שמחה.

אברמק היה צנוע, ענוו ונוח לבריות. כמידת יושרו כן מידת ענוותנותו, פעמים עד כדי ביטול עצמי. גם שטח מוזיקלי אחר, הזימרה המקהלתית, היתה חביבה עליו מאוד. אם התקיימה מקהלה בקיבוץ, הרי הוא הוא שנשאה על כתפיו.

עם מותו אבד לקיבוץ אחד מנושאי־כליו העיקריים של חיי־התרבות שלו.

שלום סמיד

רצוי לרוב אחיו

המושג "בחור טוב" ראוי הוא שייאמר על אברמק. הגדרה זו התאימה לו בכל אשר פעל: בצוות עובדי־הפלחה, בפעולה תרבותית בקיבוץ, בנוער ולמען הילדים. הוא ניחן בסגולה של "רצוי לרוב אחיו", איש רעים ונוח לבריות. ידע לעמוד על דעתו, לפעמים להתעקש עליה. אולם היטה אוזן להסברה והיה נתון לשכנוע. עיניו הפיקו טוב־לב והיה בהן תמיד כדי לקרב ולעודד. חבר טוב לרבים, מוכן לעזור ומטה כתף בעת התגייסות ציבורית.

תקופת גיוסו בפלמ"ח חישלה נוספות את אופיו החברתי. לנוכח המאורעות בארץ, היה מקומו בין המומחים לנשק "כבד", שהיה אז ברשות הקיבוץ. אומץ־לב ובוז לסכנה היו לו קוי־אופי בימי הקרבות.

לאחר נדודים עם הטרקטור במרחבי הנגב ובאוהלי הפלמ"ח הורגשה בו הכמיהה לחיים של קבע ולחיי משפחה. מה רבה היתה שמחתם של כל ידידיו כשאברמק "נכנס לחדר משפחה". הוא לא הסתגר בביתו. חדרו היה מן הראשונים שנהרסו ונחרבו על־ידי תותחי האויב. אך לפני פרוץ הקרבות, היה זה קן נעים, מסודר בטעם ובנקיון, בו נערכו ישיבות ועדת־התרבות וחזרות של נגינה, בו טיכסו עצה בדבר המקהלה ומסיבות — על ספל קפה שחור, נוסח הפלמ"ח.

עיניו הבהירות והטובות נשארו פקוחות גם לאחר המוות וזרועותיו צנחו מעל גבי האלונקה, כאילו רצה לחבק במבטו ובזרועותיו את העולם, שממנו נאלץ להיפרד. באהבה וברחמים עצמנו אנחנו, ידידיו, את עיניו ובדומית־יגון נשאנו את האלונקה אל האין־סוף.

מעלון קיבוץ נגבה

בשדה־הקרב

אברמק, שבע נדודים ותלאות־המלחמה, נהפך במהרה לאחד הנושאים בעול העבודה והיצירה. להט ומסירות ציינו את אופיו. כך נכנס לעבוד בענף הפלחה. כך הלך עם ראשוני המגויסים לפלמ"ח, וכך התייצב בשורת המגינים.

במשך כל ימי הקרבות עמד ליד מרגמה והפליא לקלוע אל שורות המסתערים ואל ריכוזי האויב. גם בשעות הקשות ביותר לא סרה מעל פניו ארשת הבטחון והשלווה. הרגשה זו היא אשר העלימה מעיניו את חובת הזהירות. שנאתו לאויב דחפה אותו להעמיק חדור "בשעות השקטות" אל שדה־הקרב, לחזות במו עיניו את עשרות הגוויות של הללו שבאו אלינו לכלותנו והיה חוזר טעון שלל לרוב.

ובאותו יום מר, בשחר י"ב תמוז תש"ח, יצא לכונן את הבאר הקטנה. הוא וצבי שווארץ, איש מהמטה לא ידע על צאתם. קול נפץ אדיר גילה את הסוד המחריד לכולנו. חיי אברמק קופדו במקום. ששון חיים ותקוות מזהירות נגדעו ברגע אחד...

מעלון קיבוץ נגבה

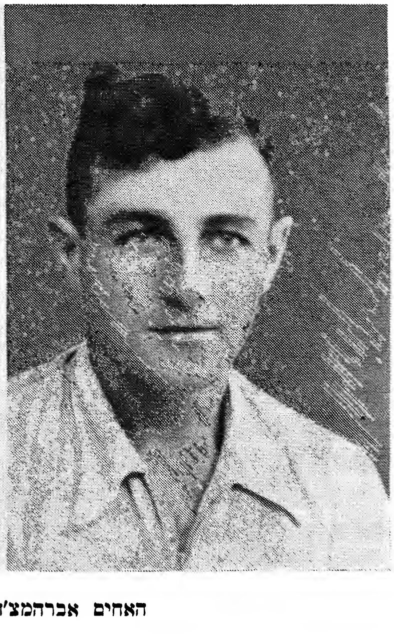
אברהם (אברהמצ׳ה) סטפנר ז״ל

בפתח החוברת, שהוציאו חברים מקיבוץ עמיר לזכרו של אברהמצ׳ה סטפנר, אשר נפל במלחמת השחרור על הגנת עמק החולה, מובא משירו של אברהם שלונסקי׃

״וזקוף ראשך! — מראה חרמון. / צופה למרחוק, מנגד. / וזקוף ראשך! — כי עוד תְּנוּן / תנובת עוזנו החוגגת. / כי עוד תנון. / כי עוד תנוב. / כי זהו סוד מִרכַּן צמֶרת. / בו רמז לבטחת לבלוב. / בו גמול, / תגמול אשר למרד.״

דומה שאלו הן המלים, אשר רצה אברהמצ׳ה לומר לחבריו האבלים, בשעה שניצבו רכוני־ראש ליד קברו הרענן; לילדי הקיבוץ אשר מיאנו להאמין למשמע אוזניהם, כי אברהמצ׳ה ״שלהם״ נפל שדוד ביום ההפוגה דוקא, בו לא צריכים היו לרדת למקלטים והם ציפו לו בערוב היום שיבוא כתמיד לבדוק אם יש משהו לתקן בחדריהם, יחליק בידו המיובלת על ראשיהם המתולתלים, ילטפם במבטו השופע טוב־לב ויספר סיפור מבדח; לאחותו החרדה לשלומו ממרחקים, והוא השריד היחיד שנותר לה ממשפחתם הענפה; לכל אלה שהורגלו מזה שנים לשמוע דברי עידוד מפיו, לבת־שחוקו המרחפת תמיד על שפתיו; לדמותו השופעת און ומרץ נעורים, להרגשת הבטחון שהשרה על סביבתו.

אך באותה שעת דמדומים של סיון תש״ח, עת חברי קיבוץ עמיר הביאוהו לקבורה, מוטל היה דומם, בת־השחוק קפאה על שפתותיו, עיניו העליזות עצומות לנצח וידיו החזקות שמוטות בחוסר־אונים לצדי גופו הקר. אך מלות השיר, שחבריו מצטטים בחוברת לזכרו, הן מעין דברי תנחומים שהוא עצמו רצה ודאי לומר לקיבוצו המיותם. כי הרי לא יתכן שמקומו ייפקד בין המנחמים והמעודדים, עת קיבוצו־ביתו שרוי באבל, אפילו אם מתאבלים עליו — על אברהמצ׳ה.

האחים אברהמצ׳ה ולייבל סטפנר.

בעול הפרנסה

משחר נעוריו הורגל אברהמצ׳ה להיות משענת לסביבתו הקרובה. בעודו נער העמיס על כתפיו את הדאגה לפרנסת המשפחה. המצב הדחוק בבית הוריו אילצו לנטוש את ספסל בית־הספר ולתפוס את מקומו בנפחייה לצד סבו ואביו. הוא אינו מתלונן ואינו מתמרמר על גורלו, אך טבעי הוא בעיניו שהוא, בתור האח הבכור בין שלושת האחים והאחות, חייב להרתם בעול הפרנסה. הוא נשאר עליז ושופע שמחת־נעורים כפי שהיה בשנות הילדות חסרות־הדאגה. עד שעות הערב המאוחרות הוא מכה בפטיש על הסדן ולאחר מכן הוא ממהר ורץ לקן ״השומר־הצעיר״, בו הוא נמנה עם ראשוני המדריכים שבגילו. בדרכו על פני חוצות העיירה הוא מאיץ בחברים שיזדרזו לבוא. אף־על־פי שעבר עליו יום עמל מפרך, אין הדבר ניכר בו. הוא רענן, עירני, עליז. הוא ראשון המתווכחים, ראשון הרוקדים ואחרון היוצאים מן ״הקן״. ולמחרת הוא מתייצב ליד המפוח, נוטל את הפטיש לידיו, וגם פה, בנפחייה, כמו בערבים בקרב חבריו, מלווה אותו הרגשת סיפוק.

חדוות העמל מתנגנת בלבו כבר אז, בימי נעוריו בעיירתנו קולנה. והיא עתידה להמשיך ולהתנגן בקרבו בשנות ההכשרה בקיבוץ ״כפר סבא״, המתארגן על אדמת העיירות הפולניות לודמיר ורובנו, ובקיבוצים על אדמת המולדת — עברון, עין־שמר ועמיר. אך תמיד מלווה חדווה זו בדאגה לזולת, ברגש האחריות. ראשית לכול — כלפי בני המשפחה. הוא אינו יוצא להכשרה בטרם מתבגר דיו אחיו הצעיר ותופס את מקומו בנפחייה. אך גם אחר שיצא להכשרה אינו פוטר עצמו מן הדאגה לבית. מהפרוטות שצבר להוצאות עלייתו ארצה הפריש מדי חודש בחודשו חלק לסיוע בית הוריו. ולאחר עלייתו באניית מעפילים שקע כולו במפעל הבניין וההשתרשות בקרקע. משהחליט גרעין ההכשרה שלו להשלים את קיבוץ עמיר שבגליל, היה אברהמצ׳ה עם פלוגת העולים הראשונה, שיצאה מכפר־גלעדי — ומאז ועד יומו האחרון היה הקיבוץ בראש דאגותיו.

בעול ההגנה

כל מה שאברהמצ׳ה עשה — עשה מתוך אהבה, מתוך רגש החובה המושרש עמוק בנפשו ובמסירות עד אין קץ. הוא נרתם בנעוריו בעול העבודה, כי אהב את מלאכת הכפיים וראה חובה לעצמו לסייע בידי אביו וסבו בפרנסת המשפחה. הוא עזר לזולת, משום שהיה מטבעו אוהב אדם. הוא התגייס לשורות המגינים, משום שבלבו החם יקדה אהבה גדולה לארץ, לנופיה המרהיבים, לתושביה, ומעל לכול — לילדים, בהם ראה את מגיניה ובוניה העתידים.

עוד לפני פרוץ מלחמת השחרור השתתף אברהמצ׳ה במבצעי־הגנה רבים. הוא היה בין החשים לעזרת כפר־גלעדי, כאשר הצבא הבריטי שם עליו מצור. הוא יצא להגן על שיירות נתקפות והשתתף במבצע הורדת הילדים מקיבוץ מנרה אחר שהוחמר המצב הבטחוני בישובי הגליל. על מבצע זה אהב אברהמצ׳ה לספר. וכאשר היה מספר על כך, היה נדלק הזוהר בעיניו ביתר עוצמה, כאילו רצה לבטא את שמחתו על שהציל משהו יקר כל־כך מהרס.

״טוב שהלכנו בלילה,״ התוודה כעבור זמן, ״אילו הלכנו ביום וראינו את התהום הפעורה לרגלינו, כשעל גבנו המטען היקר, הילדים, וודאי היה רובנו מסרב ללכת.״

על פעולות בטחוניות אחרות בהן השתתף מעולם לא היה מדבר. גם כשבעיות הבטחון

וההגנה נהיו לעניין הדחוף ביותר, העדיף אברהמצ׳ה לשוחח על ענייני־עבודה שוטפים ועל בעיות חברתיות.

אך מן הרגע בו נקרא לצאת להגן על כל האהוב והיקר לו, לא ידע פשרות. לא איש מלחמות היה. הגבורה בשדה הקרב לא קסמה לו. הוא המיר את פטישו ברובה מתוך הכרח. הוא יצא להלחם באויב לא מפני ששנא את הפורעים הסורים, אלא משום שאהב את העמק ואת רמות נפתלי ואת משקו — להם נשקפה סכנה מצד הפורעים. והוא, אשר בחל במלחמות, היה הראשון מבין חברי משקו שעמד באש תותחים, כשהוא מגן על רמות נפתלי. וכאשר הצטרפו חברי קיבוץ נוספים אל אותה עמדת־מגן, היה בעיניהם אברהמצ׳ה שלהם איש למוד קרבות. הם הקשיבו בדריכות להוראותיו, איך להתחפר כדי שהפגז יעבור מעל לראש, כיצד להבחין היכן עמדת הירי של האויב ולכוון אליה את האש בדייקנות מירבית כדי לא לבזבז תחמושת יקרה. אולם כאשר היה חוזר למנוחה קצרה לקיבוצו, אחר רביצה של שעות רבות בעמדות, שוב לא היה מזכיר במלה אחת את הקורות אותו בעמדות. מייד שקע כל כולו בחיי המשק: שאל והתעניין בכל פרט, כיצד מסתדרים בעבודה כשמרבית הגברים מגויסים, איזה ענף נפגע בשל המחסור בידים עובדות; היה פותח את המסגרייה ומשלים עבודה שהופסקה באמצע, מציץ לחדר־הילדים ורק אחר כך עולה על משכבו לנוח מעט.

כך נפל

וכך היה גם ביומו האחרון בקיבוץ. אחרי ימי קרבות קשים חזר למשק למנוחה קצרה. השעה היתה שעת בוקר מוקדמת. חברות המשק ומעט החברים הבלתי מגויסים כבר יצאו לעבודתם. הילדים עדיין נמו את שנתם. אברהמצ׳ה תר בעיניו אחר מישהו שיוכל לשאול אצלו מה נשמע במשק והנה באה לקראתו אחת החברות והיא מקדימה אותו בשאלה:

״מה נשמע אצלך?״

״מי יודע אם אצא מזה חי?״ ענה בבת־הצחוק האופיינית לו ומייד החל להמטיר עליה שאלות על המתרחש במשק.

בצהרי היום, אחרי שעות מנוחה ושינה מעטות, נקרא שוב על־ידי מפקדו. אברהמצ׳ה, שעדיין לא הספיק לנוח כראוי, החליף את בגדיו, קפץ על האוטו, ולעומדים סביבו אמר, כאילו בהתנצלות:

״פקודה, מה לעשות!״

בדרך ליעד ודאי רקם חלומות על ההפוגה בקרבות העומדת להכנס לתוקפה החל מיום המחרת בשעות הבוקר. בודאי חשב על המסגרייה, על עבודות דחופות שאפשר יהיה להשלימן, על תיקונים בריהוט בחדר־הילדים ובכלל על חילוץ־העצמות אחר רביצה בעמדות ואחיזת פטיש ביד במקום הרובה. ככל שהתקרבו ליעד פרחו החלומות על ימי רגיעה והוא כולו דרוך לקראת המשימה. והמשימה היא להתבצר בכפר הערבי ההרוס עבסייה שלמרגלות המשלט מטיל האימה תל־עזיזיאת, כדי למנוע מהסורים ליצור עובדות חדשות עם היכנס ההפוגה לתוקפה.

הם הגיעו ליעד עם רדת הלילה. בחסות החשיכה התבצרו בין בקתות הכפר העשנות עדיין מאש הקרבות שהתחוללו כאן במשך היום. עם עלות השחר החלה הציפייה לשעת־האפס. כל כמה רגעים שאלו איש את רעהו מהי השעה. רעם התותחים מהמשלט העוין

השיב לשאלותיהם, כי עדיין לא הגיעה שעת ההפוגה. לפתע השתרר שקט, מין שקט כזה הגורם לעצבנות. עיניו הצוחקות של אברהמצ׳ה היו הראשונות שהבחינו בדמויות הגלויות שהופיעו מעל החפירות של תל־עזיזיאת.

״הפוגה, חברה, הפוגה!״ קרא בשמחה.

ומייד נשמעו מכל צד קולות צחוק ובדיחות. המגינים יצאו מעמדותיהם ורחצו במי הבאניאס הצוננים, אכלו מהמישמיש העזוב שבגנים והחליפו קריאות גיל ביניהם. עם רדת החשיכה נדמו הקולות. המגינים קיוו כי לילה של מנוחה לפניהם. הם הכינו לעצמם מקומות לינה וחלמו על יום המחרת, עת ישובו לבתיהם למשך תקופת ההפוגה. עם דמדומי השחר נשמעו הדי התפוצצויות.

״האמנם הופרה ההפוגה?״ שאלו איש את רעהו.

משמרות יצאו למקומות תצפית. אברהמצ׳ה וחברו מקיבוץ עמיר אפרים יצאו לסייר בסביבה. ושוב היה זה אברהמצ׳ה שהבחין ראשון בתנועה החשודה בהרים.

״נראה, שיהיה שמח היום,״ אמר, ״הם יורדים מההרים.״

לא חלפו אלא רגעים ספורים וכדורים החלו לשרוק מעל ראשיהם. פגזים התפוצצו בקירבתם. השנים החלו לסגת לעמדה. היה עליהם לעבור מרחק של כמה מאות מטרים. כל צעד לווה במטר יריות. כדור פגע באפרים. אברהמצ׳ה חש לחברו הפצוע והעמיס אותו על כתפיו. הוא התקדם בזחילה כשהוא מחפה בגופו על הפצוע. תחת מטר אש מרוכזת הביא אותו אל מקום הריכוז. אך הספיק להוריד את הפצוע לחפירה פילח כדור אויב את ראשו הוא. אברהמצ׳ה נפל אל תוך החפירה מבלי להוציא הגה מפיו, ללא אנחה נפח את נשמתו. אפרים הסב ראשו ורצה לומר מלת תודה למצילו, והנה הוא רואה את אברהמצ׳ה מוטל ללא רוח חיים על קרקעית החפירה...

אבל כבד ירד על הקיבוץ בהיוודע דבר נפילתו של אברהמצ׳ה. ארונו עטוף שחורים הוצב בחדר־האוכל. חברים קפוצי־שפתים עברו על פניו, חברו ועיניהן דומעות התגודדו בפינות החדר. הילדים הצטנפו בחדריהם והתנזרו ממשחק ודיבור קולני. לעת ערב קברוהו באדמת המשק. חבריו ספדו לו והבטיחו להמשיך במפעלו־מפעלם, ולהעביר לבנים את אגדת הראשונים, אשר מסרו את נפשם למען חיי בטחון בארץ.

״אחי, יחידי אבד לי...״

ואי שם באוסטרליה הרחוקה ישבה אחות דואגת וציפתה לידיעה מאחיה היחיד ששרד מהמשפחה. היא, אשר ניצלה מגיהנום השואה, שמה את כל מבטחה באח האחד הזה, שנמצא מחוץ להישג ידם של הרוצחים הגרמנים. מאז הגיעה לחוף מבטחים, החלה להמטיר עליו מכתבים בהם התחננה כי יבוא אליה לאוסטרליה. ״הרי משפחה משלך טרם הקמת,״ כתבה לו ״ואנו שנינו נותרנו לפליטה מכל בני משפחתנו. אשלח לך ניירות, כרטיס־נסיעה, ובוא ולו רק לביקור קצר. נפשי יוצאת לראותך, לאמצך ללבי אחר כל הזוועות שעברו עלי...״ אך אברהמצ׳ה בשלו: הוא לא יכול לעזוב את עבודתו בקיבוץ, שעתו אינה פנויה לטיולים מעבר לים, אף כי גם הוא משתוקק לראות את אחותו היחידה שניצלה מאש הגיהנום. ומוטב שהיא תבוא לביקור והרווח יהיה כפול: תפגוש את אחיה וגם תראה את הארץ, שהיא הנפלאה מכל ארצות תבל...

ובינתיים התקדרו שמי התכלת מעל ארץ־ישראל. אויבים מכל צד קמו להתנכל למדינה הצעירה והעם נחלץ להגנתה. והאחות באוסטרליה יודעת, שאחיה בין המגינים, ושנתה נודדת בלילות. אך בסתר לבה היא מקווה ובוטחת, שלא יתכן שהגורל יתאכזר לה עד כדי כך ומשהו רע יקרה לאחיה היחיד. הלוא אין דומה מלחמת השחרור של הישוב בארץ למסע ההשמדה שם באירופה רוויית הדמים.

"הרי לא יתכן..." היא ממלמלת לעצמה שעה שהיא מחזיקה בידיה הרועדות את המכתב שהביא לה את הידיעה המרה.

מקץ ארבעה ימים התיישבה לכתוב מכתב לחבריו של אברהמצ׳ה, שמתוך שורותיו זועקת הטרגדיה של הדור הזה, האחרון לאבדון וראשון לגאולה. וכך כתבה:

"...כרעם ביום בהיר הממתני הידיעה. אחי היחידי איננו... כל משפחתי, הורי ושני אחי, אבדו בפולין. נחמתי היחידה היה אברהמצ׳ה. הוא ואני נשארנו שרדים למשפחתנו. עדיין לא הגלידו פצעים ישנים וכעת שוב השיגני האסון.

אברהמצ׳ה היה מנחמני תמיד. היה כותב שלא אבכה. כיצד יכול היה להיקרע ממני. כל תקוותי היתה, שכאשר יהיה שקט בארץ, אסע לראותו.

...איני יודעת כיצד אעבור זאת. כבר יום רביעי מאז הגיעתני הידיעה המרה ועדיין לא יבשו עיני. מכתב אחרון כתב לי כמה ימים לפני חג הפסח. מלים ספורות, כמעט ולא כלום על עצמו. תמיד היה כאילו נחפז, תמיד כאילו לא הספיק לו הזמן לכתוב. הבטיח לכתוב מכתב מפורט יותר. אך כבר לא קיבלתי יותר מכתבים מאחי היקר...

...בכל מכתב ביקשתיו שיהא זהיר. הרי הזמנים אינם שקטים. אבל אחי ידע תמיד להקריב את כל אשר לו למען הקיבוץ, עד אשר נפל...

...נוראה המחשבה... לו לפחות יכולתי לכרוע ליד קברו ולשחרר את מקור דמעותי...

...כמה פעמים ביקשתיו: אשלח לך ניירות, בוא לאוסטרליה ונהיה ביחד. לא רצה אפילו לשמוע על כך. מיטב שנותיו מסר לקיבוץ. לעולם לא היה לו זמן לדאוג לעצמו.

ידידים טובים! אנא, כתבו לי הכול ובפרוטרוט על חיי אחי בקיבוץ. ואיך אבד: האם בקרב עם אויב או בשדה בזמן עבודתו. הרי מעולם לא החזיק רובה ביד. הן שיחררנו אותו בזמנו מן הצבא הפולני, כדי שיוכל לעלות לארץ חלומותיו, אשר למענה סבל ונדד מעיירה לעיירה, מקיבוץ הכשרה אחד לשני, — עוד משנת השש עשרה לחייו...

...כה התעטפו שמי ענני שחורים, עיני חשכו וידי רועדת למחשבה כי הנה נכתב מכתב זה על אחי, אחי שהיה נחמתי היחידה..."

דומה שאפילו אברהמצ׳ה הטוב, אשר תמיד היה מוצא את מלות התנחומים והעידוד המתאימות, לא היה מוצא מלים בפיו נוכח זעקת השבר שיצאה מלבה הדואב של האחות השכולה.

אברהמצ׳ה לא היה גיבור ואיש מלחמה, אלא אדם עמל שכל מאוויו לבנות ולבסס, אוהב את היצירה ובוחל בהרס, מסור ונאמן ואהוב על הכול. תמונה בהירה של בן התקופה, על רקע אדום מדם החורבן והתקומה של בני דורו.

איזיק רמבה

חברים מספרים על אברהמצ׳ה

אברהמצ׳ה, בן ניסן ודבורה, נולד ב־15.12.1915, בעיר קולנה. שלושה אחים ואחות התחנכו בבית־הוריו. אמו היתה ידועה בעיר כאשה טובה, נבונה ומבינה לרוח־הזמן.

המצב הכלכלי בבית היה קשה מאוד, לכן לא ניתנה אפשרות לאברהם לסיים את בית־הספר, ועוד בנעוריו החל ללמוד מקצוע ולעבוד כדי לפרנס את משפחתו. בבית סבו הנפח עבד עבודה קשה מאוד, עד שעות הערב המאוחרות, וכך קיים את ביתו במשך שנים. לפני צאתו להכשרה דאג לכך, שאחיו הצעיר ילמד את המקצוע ויוכל לקיים את ההורים.

ההורים ר׳ ניסן ודבורה סטפנר, בנם אשר והסבא ר׳ יעקב בריקמן.
די עלטע־ן ר׳ ניסן און דבורה סטעפנער, דער זון אשר און דער זיידע ר׳ יעקב בריקמאן.

ארבע שנים היה אברהם בהכשרה, בתנאים הקשים ביותר. לא פעם יצאו חברינו לעבודות־חוץ, כשמנת־האוכל היומית שלהם מכילה שתי פרוסות לחם בלבד. אך אברהם לא היה ממורמר. תמיד שמח, תמיד היה שבע־רצון, לרוב מפזם ניגון ואומר: ״אין דבר! עוד יבואו ימים טובים מאלה.״ בהכשרה הצטיין בפעילותו החברתית. בכל ועדה שנבחר אליה מילא את תפקידו בנאמנות.

ב־1938 עלה ארצה. שנה אחת היה חבר בגרעין, אשר שהה בעין־שמר, ואחר־כך, משנת 1939, היה חבר עמיר. כאן הצליח להשיג את מטרתו: לעבוד במקצועו. אהב את העבודה ואת מקצועו. משחר נעוריו עבד ואהב את מעשה היצירה שבעבודה. לאחר העבודה קרא ולמד ורצה להשיג את אשר הפסיד בשנותיו הקודמות.

נקרא — והתגייס. לא מתוך חדוות־מלחמה ולא מתוך רצון לחולל מעשי גבורה עשה זאת. איש עבודה היה ולא חייל. אך את חובתו מילא, וכתמיד — בנאמנות מלאה.

ביום החמישי האחרון, בשעה 6.30, חזר רצוץ ויגע מימי הקרבות הקשים, שעברו עליו ברמות נפתלי. פגשתיו ושאלתיו:

"מה חדש אצלך?"

על זה ענני בבת־הצחוק האופיינית לו:

"מי יודע אם אצא מזה חי?"

בשעה שתים־עשרה בצהרים, אחרי שעות מעטות מאוד של מנוחה ושינה, נקרא שוב על־ידי מפקדו. אברהמצ׳ה, שעדיין לא הספיק לנוח כראוי, החליף בגדיו, קפץ על האוטו, ולעומדים סביבו אמר, כאילו בהתנצלות:

"פקודה! מה לעשות?!"

לא גיבור מלחמה אלא איש הממלא חובתו עד הסוף, אשר חובתו לחברה ולעם לא נתנו לו מרגוע. כזה היה אברהמצ׳ה. כבוד לזכרו!

לאה גרינברג

הכרתיו מילדותו, מעיר מולדתו קולנה. משפחתו משפחת עובדים מדורי־דורות, ספוגת רוח עממית יהודית. סבו ואביו היו נפחים ואף הוא ואחיו הצעיר עבדו בנפחייה. גדל בתנאים חומריים קשים. בגיל צעיר, כשאך הרגיש כי בכוחו לעזור להוריו, נרתם בעול הפרנסה בבית־המלאכה של אביו. אך, על אף זאת, שמר תמיד על שמחת נעוריו.

אל קן "השומר הצעיר" בא בגיל צעיר למדי. היה פעיל בו והדריך בהצלחה קבוצת חניכים. משהגיעה עת ההגשמה, התלבט קשה: הלבחור בדרך התנועה של ההגשמה העצמית או להישמע לחובת בן להוריו הנתונים במצוקה? אך ידע, כי אין דרך אחרת אלא יציאה להכשרה, ובה הלך. הלך להכשרת קיבוץ "כפר־סבא" ללודמיר, ואחר־כך לרובנה. עבד בכל עבודה ובעיקר במחסני־תבואה ובטחנת־קמח. כבר בהכשרה, בתנאי החיים והעבודה הקשים, עת בקרב רבים החל לכרסם הספק בצדקת הדרך, נסתמן והושל בו אותו קו־אופי, שליווהו בימים הבאים בכל מעשיו: אי רתיעה. הדרך בה בחר היתה קשה ומייאשת, אך הוא לא נסוג.

פרשת עלייתו לארץ היתה מלאה לבטים חומריים קשים. היה עליו להשתכר להוצאות עלייתו ובעת־ובעונה אחת לסייע להוריו. עלה באוניית המעפילים "אטרטה־פנאמה" ב־1938 ויחד עם חברי קיבוצו האחרים, גרעין "כפר־סבא־החולה", צעד את צעדיו הראשונים בארץ בקיבוצים עברון ועין־שמר. משהוחלט על השלמת קיבוץ עמיר והקיבוץ עמד לעלות על הקרקע בגליל, הלך אברהמצ׳ה עם פלוגת העולים הראשונה, שיצאה מכפר־גלעדי. ומאז ועד יומו האחרון היה קשור קשר בל־יינתק לקיבוץ המשתרש על הקרקע, הבונה את משקו והמתגונן.

לקח חבל בכל מבצעי הקיבוץ בהגנה. הלך עם החשים לעזרת כפר־גלעדי, שהצבא הבריטי שם עליה מצור; יצא להגן על שיירות נתקפות; ובתקופה האחרונה, משהוקמה כיתה מגויסת בקיבוץ, לא נעדר בה מקומו.

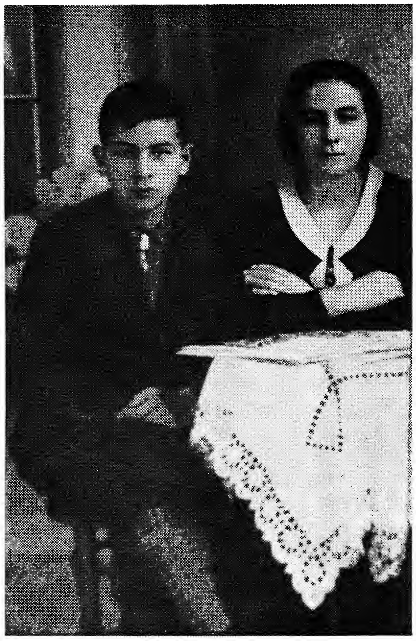
רק לפני שבועות אחדים נשלח לרמות־נפתלי המותקפת. זוכרת אני, כששב משם מלא רשמים, ישב בחדרנו וסביבו מספר חברים, וסיפר בהתלהבות על הנקודה העומדת באש־החזית. ואנו — שתינו אז לחייו...

החרדה מפני אסון ליוותה אותו בזמן האחרון. אך הוא לא נרתע. הלך לכיתה המגויסת ובנפשו פנימה היה מוכן לכל אשר יקרה. עתה אברהמצ׳ה איננו עוד. כיצד נשלים עם זאת?

צ׳יזה אלנביץ׳

לדמותו של הסרן יצחק שקלניביץ ז״ל

יצחק נולד בקולנה בשנת 1917, בעיצומה של מלחמת־העולם הראשונה. הוא היה הבן הבכור לשלום ודובה שקלניביץ ואח לפשקה, דויד ומשה. את ילדותו בילה יצחק בקולנה כדרך כל בני גילו — לימוד בחדר ולאחר־מכן בבית־הספר העממי. הוא הצטרף לתנועת ״השומר הצעיר״ והיה חבר פעיל בגדוד שלו.

יצחק שקלניביץ לפני עלייתו ארצה עם אמו דובה.
יצחק שקליאניעוויטש פאר זיין עלייה קיין ארץ־ישראל מיט זיין מוטער דאָבע.

זוכר אני את יצחק מפגישות מקריות בעת ביקורי בקולנה בתקופות החגים והחופשות. במיוחד חרות בזכרוני אותו יום אביב של 1932, עת בא אלי יצחק — אני אז למדתי חקלאות באוניברסיטת וילנה — להתייעץ בדבר המשך לימודיו. יצחק יכול היה להמשיך בלימודיו העיוניים בבית־ספר תיכון ולאחר־מכן באוניברסיטאות, כדוגמת בני נוער אחרים. ברם, לא כזה היה יצחק. הוא סלד מהשיגרה ובשלה בו ההכרה, כי אין לשאת עוד את הניוון וההשפלה של הנוער בעיירות פולין, וכי הכרחי לחפש דרך חדשה — להשכלה ולהתחדשות נפ־שית כאחת. הוא גם ידע להצביע על דרך מקורית ובלתי־מקובלת בסביבה שלנו: לימוד חקלאות במקוה־ישראל כמקצוע ודרך־חיים במולדת המתחדשת, מיזוג נפלא של השתלמות והגשמת רעיונות התנועה. הוריו של יצחק סרבו תחילה, כי לא רצו להיפרד מהבן האהוב וגם לא התלהבו מהרעיון של לימוד בבית־ספר מקצועי. צריך היה לעמול קשה, כדי לשכנעם שיס־כימו להחלטתו הנחושה של בנם.

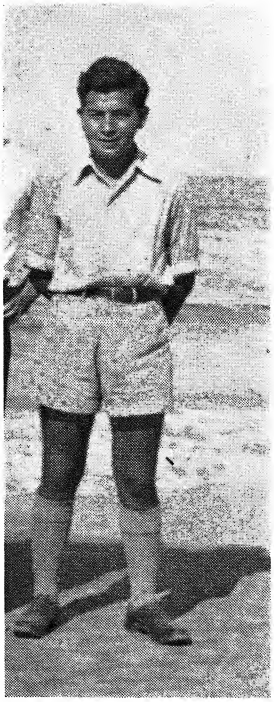
ואמנם הגשים יצחק את חלומו. בסתיו 1932 נתקבל יצחק שקלניביץ כתלמיד מחזור ט״ו (1932—1935) במקוה־ישראל, הידועה כבר אז בחינוך אלפי תלמידים, ביניהם כאלה שהתבל־טו אחר־כך בהקמת ישובים, במערכות ישראל בהגנה ובמלחמת השחרור. יפי הטבע, הדקלים הזקופים והאיקליפטוסים היפים, השדות הירוקים וריחם הענוג של הפרחים, המבנים העתיקים וההמולה העליזה של התלמידים, הקסימו את העלם החולמני בן החמש־עשרה מקולנה וקשרוהו קשר אמיץ עם בית־הספר, החקלאות והמולדת. החלו שנים של לימוד ועבודה פוריה, של חינוך ועיצוב הדמות. יחד עם תלמידים אחרים הוא רכש ידיעות בענפי החקלאות, שמע הרצאות מקיפות על בעיות השעה, גילה ערות ציבורית וחי חיי נעורים תוססים, תוך הכרת המצב בארץ.

יצחק לא הסתפק במסלול הלימודים והצטרף לארגון ההגנה החשאי. לאחר מעמד ההשבעה

בחצות הליל, אפוף כרגיל מסתורין וחרדה, החלו אימונים באינטנסיביות וברמה גבוהה. הדבר חייב קונספירציה מוחלטת, היות ולא כל תלמידי הכיתה השתייכו לארגון. בזמן שאלה עלו על משכבם, ירדו עשרות תלמידים, לאחר מסירת הסיסמה, ליקב לאימונים או יצאו למסע לילה בחולות, לעסוק בתרגילי־סדר וזריקת רימוני־יד. יצחק היה בין המוכשרים והמסורים בשירות ההגנה ומילא תפקידים מסוכנים, תמיד מוכן לעבודת המחתרת ולהקרבה. הוא היה מפקד כיתה במחזור שלו והשתייך לארגון ההגנה עד יום מותו. הכינוי שלו בהגנה היה "חנניה 9 ה".

יצחק (ראשון) עם חבריו לחדר בפנימיית מקוה־ישראל.
יצחק (דער ערשטער) מיט חברים אין מקוה־ישראל.

יצחק כנוטר במפעלי ים־המלח.
יצחק אלס שומר אין ים־המלח אונטערנעמונג.

השפעה מיוחדת על יצחק היתה לדויד לייבוביץ' (אבי הדווידקה), שהיה מורה ומנהל הענף האגרו־מיכני במקוה־ישראל. יצחק גילה כשרונות מיוחדים בשטח המיכניקה. חבריו סיפרו לי, כי היו לו "ידי זהב". הוא התיידד מאוד עם ד. לייבוביץ' והחליט להתמחות באגרומיכניקה. לייבוביץ', שהיה פעיל בהגנה וידע את המחסור בנשק, השתמש, בין היתר, במוסך מקוה־ישראל והפעיל את תלמידיו ליצירת כלים קטנים ופצצות פרימיטיביות. יצחק היה שותף לניסויים רבים, גם לאלה שלא הצליחו וגרמו לפעמים להסתבכויות עם שלטונות המאנדאט. הוא השתתף בייצור הרימון האמריקני, שנזרק ממדוכה ע"י יריית כדור בלי

קלע, ולשם זהירות והסוואה הוטבע בו הסימן USA. החבר'ה מההגנה פירשוהו על דרך ההיתול: אונדזער שטיקל ארבעט (חתיכת עבודה שלנו). בתקופה זו יצרו גם רימוני־יד עם הסימון ע.צ.א.ק. (עוד צעד אחד קדימה) ומרגמות.

כאמור לעיל היה יצחק קשור עם ההגנה ועם מקוה־ישראל גם לאחר גמר בית־הספר ועסק כעבודת לוואי בעבודה מחתרתית: יצירת נשק, הסתרתו בסליקים והובלתו. אליהו קראוזה ז"ל, מנהלה הדגול של מקוה־ישראל במשך ארבעים שנה (עד 1954), סיפר לי בזמנו רבות על יצחק, אותו שיבח ומנה בין התלמידים הטובים בכל המובנים. גם חבריו לספסל־הלימודים מתארים אותו כחבר מסור ואמיץ, בעל חוש הומור, שידע גם ברגעים קשים — וכאלו לא חסרו לחברי ההגנה ולמ־יצרי הפצצות והנשק — להפיח רוח עידוד ולשלוט במצב.

עם תום חוק־לימודיו במקוה־ישראל מנעו העניינים הסוערים מיצחק את האפשרות להשלים את השכלתו והתמחותו בחקלאות ובאגרומיכניקה. הוא נענה בכל נפשו ומאודו לצו ההגנה, מילא תפקידים מסוכנים שונים תוך נדידה ממקום למקום. תחילה עבד יצחק במפעלי האשלג בסדום כטראקטוריסט ואיש ההגנה. באותה תקופה היו מגייסים לעבודה זו את הבחורים החסונים, המהימנים והטובים ביותר (אז טרם ידעו את הסיסמה "הטובים לטיס"). הוא היה קרוב לעבודות הפיתוח בים־המלח והיה קשור גם עם קיבוץ בית־הערבה.

באביב 1937 הספיק יצחק לבקר בקולנה ולבלות תקופה קצרה בחיק משפחתו. האנטישמיות הגוברת ומצבה של יהדות פולין שימשו הוכחה לצדקת דרכו. ברם, הוא לא יכול היה לתאר לעצמו את הגורל המר המצפה ליקיריו ושהוא לא יזכה לראותם עוד. ובמה עסק, בין היתר, יצחק בעת ביקורו האחרון בקולנה? הוא היה מבקר בוורשה ובלומז'ה ומחפש ספרות מקצועית בנושא הכנת פצצות ורימוני־יד.

לאחר כניסת הסובייטים לקולנה הוגלתה משפחתו האמידה של יצחק לעיירה בקירבת ביאליסטוק כ"אויב המשטר". נפגשתי אותה תקופה פעמים אחדות עם הוריו בביאליסטוק והיתה לי ההזדמנות לקרוא את מכתביו של יצחק. הם העידו על אדם יפה־נפש, בן מסור, צעיר מושרש בארץ; ויחד עם זאת הוא היה מלא חרדה, מוצדקת, לגורל הוריו וקרוביו. האב היה אז מהרהר רבות בבנו, מתוך קורת־רוח מיוחדת, שבנו הבכור הצליח להימלט מהמצב הביש שעלה בגורלו הוא.

לא קשה לנחש את רחשי־לבו עת גרמניה הנאצית השתלטה על אירופה והחלו להגיע הידיעות המרות על גורל יהודי פולין. יצחק החליט להתגייס לצבא הבריטי כטנקיסט וללחום נגד החיה הנאצית, אבל תפקיד זה היה סגור בפני "הילידים". עם פרסום הפקודה במאי 1941 על הקמת פלוגות מחץ, לשם ביצוע תפקידים מיוחדים בשטח החבלה והגרילה, הצטרף יצחק בין הראשונים לפלמ"ח.

מהפלמ"ח חזר יצחק לעבוד בתעשיית הנשק העצמית — תע"ש. חרשי־הנשק העבריים הניחו את היסוד לבתי־מלאכה עצמאיים. הם היוו קבוצה קטנה ומוזרה של אנשים קשי־עורף, עשויים ללא־חת, יודעי כוננות וסוד, מאופקים וסגורים בתוך עצמם, כשחוט של עצב דק משוך על פניהם ביודעם את הסכנה המאיימת עליהם, ומקווים ליום הגדול שיבוא ונשק שחישלוהו במחבואים יקבע את גורלנו. יצחק נרתם בהתלהבות ובכל חום העלומים לשירות ההגנה, והיה, לפי הגדרתו הוא, "אחד ממאה המשוגעים לדבר". היו ליצחק הרבה חברות וחברים, אך לא פעם היה אומר: "אין זמן לשאת אשה ולהקים משפחה; וכי למי

תצמח טובה מאלמנה נוספת וילדים יתומים?" לבו ניבא לו את הסכנה האורבת לו והוא הבין היטב שהמנוחה תהיה ממנו והלאה.

בשנת 1947 עבר יצחק לעבוד בחברת "מקורות". פיתוח מקורות המים היה בעבר מוגבל לתחומי השטח שבבעלות יהודית. אך בתקופת מלחמת־העולם השנייה החלה, כתגובה על עמדת ממשלת המאנדאט, שכפרה באפשרויות־פיתוח גדולות, פעולה נמרצת מצד המוסדות הציוניים לתכנון מים כל־ארצי. אז כבר עובדה, על יסוד הנחותיו ומחקריו של לאודרמילק, תוכנית המים הארצית, שהיתה מבוססת בעיקרה על הבאת מים מן הצפון לנגב. רק אז התחילה הפעולה המעשית של הכשרת הנגב על־ידי הקמת שלוש נקודות מצפה לאיסוף נתונים הנוגעים לזרימת המים בוואדיות: בית־אשל, רביבים וגבולות.

כשהוקמו במוצאי יום־כיפור תש"ז 11 נקודות ישוב בנגב הצפוני, היה הכרח להניח קוי צינורות זמניים לשם אספקת מים לישובים אלה. הקו עבר ליד ישובים ערביים ודרוש היה מגע חיובי מתמיד אתם. ואסור היה להשתמש בכוח, פן יפסיקו השלטונות את העבודה לחברת "מקורות". לפיכך היו דרושים מנהלי־עבודה ומפקחים של קו־המים הראשון בנגב, אנשים נועזים, בעלי תושיה ומסורים ללא־גבול. כל זה התמזג ביצחק שקלניביץ, שהועבר ל"מקורות" ונעשה אחד הפעילים בשטח זה.

מר יוסף חריט מחברת "מקורות" סיפר לי בחמימות על יצחק ומגעיו עם השייכים, שכיבודוהו והעריכוהו. לא פעם הופסקה העבודה בנקודות־תורפה (כגון ליד משמר־הנגב) בגלל התנגדותו של שייך מסוים, ורק הופעתו של יצחק והמשא־ומתן שלו באהלו של השייך בשפה ערבית עסיסית החלישו את ההתנגדות ואיפשרו לעבור עם קו המים את הואדי. במקרים קיצוניים שכאלה היתה עזרתו של יצחק ללא תחליף.

עקב תפקידי כעובד בכיר של המחלקה להתיישבות היתה לי הזכות לבוא במגע עם לוי אשכול המנוח (הוא שימש אז גם ראש המחלקה להתיישבות ובעבר היה מנהל "מקורות"), שסיפר לי על פקחותו, תושייתו ומסירותו של יצחק כאיש תע"ש ומניח קו־המים הראשון בנגב. רק לאחרונה נודע לי מחבריו של יצחק, כי מר פנחס ספיר (אשר עסק הרבה ברכש, תע"ש ומקורות מים) הכיר היטב את יצחק והעריכו, ואף התעניין לאחר מותו בהקמת יד לזכרו.

לאחר הנחת קו־המים החליט יצחק לצאת לחופשה לשווייץ ולטפל שם בעיזבון הכספי שאביו המנוח הפקיד בזמנו בבאנק. ברם, תיכף לאחר החלטת עצרת האו"ם גברה התנגדות הערבים: נערכו התקפות רצחניות, שובשה התחבורה והחלו שביתות. הבריטים התחילו לפנות בהדרגה את צבאם ועשו הכול כדי למוטט את מנגנון השלטון האזרחי. הם גם החרימו נשק אצל היהודים, אגב הצהרה על נייטראליות בין הצדדים. בעקבות זה גדל הביקוש למוצרי הנשק השונים והיה הכרח להרחיב את ייצורם. אנשי ההגנה, תע"ש ו"מקורות" גויסו למלאכה זו. יצחק, המומחה לנשק, חזר איפוא לשירות המסוכן ביותר, לתעשיית נשק ותחמושת במחתרת ה"הגנה".

הוא שב לתל־אביב ונתמנה מפקח בתע"ש, שם עבד ימים ולילות, ללא ליאות והפוגה. הוא עסק בייצור סוגי נשק חדשים ופצצות גדולות. חבריו סיפרו לי, כי יצחק היה בסוד ייצור מרגמה חדשה והוא ידע על שעת האפס לניסויה. ואמנם בליל ה־13 במרץ 1948 נשמע במרחבי תל־אביב, חולון, בת־ים ומקוה־ישראל קול רעש גדול, קול מרגמת הדווידקה בחזית אבו־כביר.

ימי אפריל 1948 היו ימי מתיחות וקרבות קשים לשחרור הדרך לירושלים, ותפיסת משלטים לקראת ההתמודדות המכרעת בשעריה. ירושלים היתה כבר אז במצור והורגש בה מחסור חמור במזון, מים, דלק, חשמל, נשק ותחמושת. שיירות, אשר ניסו להגיע אל הבירה, הותקפו על־ידי ערבים בכביש באב־אל־ואד. פריצות המצור נעשו במחיר קרבנות יקרים. שברי מכוניות שרופות ונקובות כדורים משמשים עד היום זכר ועדות לאומץ־לבם של הנהגים ומלוויהם.

חיילי קאוקג׳י תפסו את קטע הכביש ליד שער־הגיא והצליחו להקים מחסום בטון ענקי. בית־מחסיר (בקירבת המושב גבעת־יערים), כפר בן 4000 נפש, שימש בסיס צבאי, שמתוכו התנהלו פעולות החבלה בכביש. היה הכרח לפרוץ את טבעת המצור ולספק לירושלים את הדרוש. וכך הוחלט על מבצע ״מכבי״. הוטל על יחידות פלמ״ח מחטיבת ״הראל״ לכבוש את בית־מחסיר ואת המשלטים החולשים על דרך שער־הגיא—ירושלים.

היחידות יצאו ב־7 במאי. האויב המבוצר היטב התנגד ואף הפעיל זו הפעם הראשונה תותחים מבית־נובא ויאלו. היחידות שלנו החזיקו מעמד שלוש יממות בתנאים קשים ביותר, וגורל מבצע ״מכבי״, ויחד אתו גם גורל ירושלים, היה נתון בכף. אם לא ייכבש בית־מחסיר לפני ה־14 במאי, מועד יציאת הבריטים, לא יהיו מספיק כוחות בירושלים כדי להקדים את הערבים.

מפקד החטיבה דרש הפצצה אוירית על ריכוז הכנופיות. במשך כל הלילה ניסו טייסינו להגיע למטרה, אולם נאלצו כל פעם לחזור בגלל ריבוי העננים. ב־10 במאי הוטלה משימת ההפצצה על טייסת ״תל־אביב״ ולמטרה זו הועמד בשדה־דב מטוס חדש מטיפוס ״נורסמן״, שהטייסים לא היו עדיין רגילים בו. היה זה מטוס גדול יותר מהפרימוסים והוא הוטען זו הפעם הראשונה פצצות גדולות אך פרימיטיביות ולכן מסוכנות בשימוש: שתי חביות בנות 200 ק״ג כל אחת ומטען נוסף של פצצות במשקל של 300 ק״ג; בס״ה 700 ק״ג חומר־נפץ. בגלל הרוחות הסוערות והעננים הנמוכים, שהקשו על הטיסה ועל ההפצצה, לא ציווה מפקד חיל־האויר על הטיסה אלא ביקש מתנדבים. ששה בחורים שהגורל זימנם יחד יצאו במטוס: הטייסים יריב שיינבוים ודניאל בוקשטיין, הנשקים שלמה רוטשטיין וצבי שוסטרמן, ושני אנשי צבא, שלמה כהן ויצחק שקלניביץ. תפקידו של יצחק היה לבחון טיבו של מוצר עצמי חדש, שהוכן בתע״ש, ולנסות חומר נפץ חדש.

המטוס המריא בשעה אחת־עשרה לפני הצהרים ובמשך כל הטיסה קיים רב־אלוף יגאל ידין אישית ממגדל הפיקוח את הקשר האלחוטי עם המטוס. המטוס הגיע למטרה, הנמיך טוס בסיירו את הסביבה ובשידורו האחרון הודיע, שהגיע למטרה והוא עומד לשחרר את מטען הפצצות. אנשי המטה בנוה־אילן סיפרו לאחר־מכן, כי ראו את המטוס גולש, חרטומו כלפי מטה, המנוע נשמע כאילו חל בו קלקול והמטוס נעלם מאחורי ההר. נשמעה התפוצצות אדירה מלווה מטריית עשן שחור ולאחריה השתררה דממה.

עד היום טרם הוברר לאשורו פשר האסון. יש סבורים, כי האסון אירע בשעת התרת המטען המסוכן; אחרים סבורים, כי המטוס נפגע, צנח והתפוצץ. פלוגת פלמ״ח, שנשלחה ע״י מטה המקום לנסות להבקיע דרך למקום האסון, לא הצליחה לעמוד על פרטי האסון. היא פילסה לה דרך בקרבות עזים ובפעולה זו נפלו שלושה בחורים.

תוכנית ״מכבי״ הצליחה. יחידות הפלמ״ח כבשו את ״המסרק״ ולאחריו גם את בית־מחסיר ואת השטחים עד לשער־הגיא. דבר זה איפשר אחר־כך את סלילת דרך בורמה ואת

חידוש התחבורה לירושלים. בעת ההפוגה השנייה הגיעה למקום ועדת־חקירה, שאספה ביחד עם חברים ידיעות ופרטים, שהיו סותרים זה את זה. לפי דברי הערבים זרק האוירון חבית אחת שהתפוצצה והאוירון חיפש מקום לנחיתה, אולם פגע בצלע ההר והתפוצץ.

שרידי האוירון נמצאו בראדיוס של 500 מטר. המנוע הכבד התגלגל לתוך ואדי (הושם לאחר־מכן בראש גלעד לזכר חללי חיל־האויר). שרידי עצמותיהם של החללים נטמנו בקבר אחים, שנכרה ב־23 בספטמבר 1948 בקרית־ענבים, מעל לבית־הקברות הצבאי החדש. אנדרטות לזכר הגיבורים הוקמו בקרית־יערים ובגבעת־יערים. יצחק הועלה אחרי נופלו, לפי פקודת המטכ״ל, לדרגת סרן.

יצחק וחבריו יצאו ולא חזרו. הם התרסקו חמישה ימים לפני הכרזת המדינה. הגיבורים לא זכו להיות אזרחים במדינה העברית החופשית, למענה הקריבו את מיטב שנותיהם ואת חייהם. במותם הם ציוו לנו את המשך המאבק, את בניית המולדת ואת השלום. לא לשווא הקריבו את חייהם.

פרקי חייו הקצרים והמושלמים, דמותו המופלאה וסגולות רוחו של יצחק שקלניביץ, עולים מתוך דפי ספר זכרון זה. בהתגשמות החזון, עליו הקריב את נפשו, תהא נחמתנו!

שמחה שקלניביץ

אפרים־זלמן מרגלית ז״ל

במיטב שנותיו, בגיל שלושים־ותשע, נפל אפרים ז״ל קרבן לתאונת־דרכים, בהיותו בשרות מילואים בצבא־הגנה־לישראל. קשה לנו, לאחות ולאח שנשארנו מהמשפחה, לכתוב זכרונות עליו אחרי שעברו שש־עשרה שנים מאז הסתלק באופן כל־כך טראגי. לא רק למשפחה אלא גם ליוצאי קולנה ולכל מכריו ומוקיריו הרבים במדינת ישראל זכור הבחור הג׳ינג׳י, שהיה סמל של טוב־לב ומסירות למשפחתו, ותמיד היה מוכן לעזור לזולת.

אפרים נולד בשנת 1915 בקולנה, בבית שבו שררה אוירה דתית קפדנית. האב, ר׳ מרדכי־שבתאי מרגלית ז״ל, היה מחסידי סלונים. הוא דאג שאפרים ילמד ב״חדר״ ואחר־כך שלח אותו ללמוד בישיבת לומז׳ה המפורסמת. אבל יחד עם זאת נתן אבא לילדיו אפשרות להרחיב אופקים בהוויות העולם החילוני, ולפיכך שררה בבית אוירה סובלנית ל״חופשיים״ ויחס חיובי לציונות. השאיפה לעלות ארצה פעמה בכולנו.

אחרי פטירתו של אבא בשנת 1931, בהיות אפרים בחור־ישיבה בן שש־עשרה, התחיל לפעול במסגרת ״החלוץ הדתי״ בקולנה. ולאחר הנשואים שלי התגשם חלום המשפחה: אנכי ובעלי שמואל טננבוים מוויסוקה־מאזוביאצק עלינו ארצה. כעבור תקופה קצרה התחלנו לטפל בעליית יתר בני המשפחה. בשנת 1935 קיבלה האם ליבה ז״ל דרישה מאתנו והיא עלתה ארצה יחד עם הבן אברהם. אך בקשר לעליית אפרים נתגלו קשיים, מכיוון שהיה מעל גיל־שמונה עשרה, והוא נדרש להתייצב לצבא הפולני. רק אחרי מאמצים רבים, שעשו בארץ האם והאחות, והודות ל״פרוטקציה״ של משה שרת (שרתוק) ע״י מר א. גולדברג (הדוד מאנגליה), קיבל אפרים סרטיפיקט לעלייה. זה היה לפני סגירת שערי הארץ, וממש

ברגע האחרון הצליחו להצילו מציפורני הנאצים ומהשואה. וכדי שהסרטיפיקט יציל עוד נפש מישראל נשא אפרים באופן פיקטיבי, כנהוג בימים ההם, את הניה, אחות הגיס שמואל, והודות לזה עלתה גם היא ארצה. (הניה נישאה בארץ למשה רוזנבוים ז״ל, איש קולנה.)

אפרים־זלמן מרגלית.

בהגיעו ארצה השתקע אפרים ברחובות ועבד בבית־החרושת ״פרי־פרי״. יחסיו עם חבריו לעבודה היו מצוינים וכולם חיבבוהו על יושרו וטוב־לבו. אפרים נחשב כאיש מסור ונאמן לתפקידו. למרות שהתפרנס מיגיע־כפיו היה מוכן תמיד להושיט יד עוזרת לאחרים.

אחרי שהתחתן עם שרה, צברית מטבריה, עבר לגור שם ופתח חנות לבדים ולדברי לבוש. עם הולדת הבת והבן היה מאושר ושמח בחלקו.

במלחמת השחרור היה בין ראשוני המת־נדבים והשתתף בכל הקרבות בגליל. פעמים אחדות ראה את המוות לנגד עיניו: בקרבות האכזריים על משמר־הירדן ובח־זיתות אחרות. אבל תמיד פסח עליו הכדור והוא יצא בלי להיפגע כלל. במקרים רבים הוא גילה אומץ־לב ורוח־הקרבה, כשהיה חשוף לאש. בפעולות התנדבות הוא היה תמיד בין הראשונים.

אחרי המלחמה תיכנן להרחיב את עסקו. הוא רכש לו חלקת קרקע ובית בפורייה והחיים נראו מלאי־תקווה. אבל אז קרה האסון. בתקופת שרותו במילואים נערך תרגיל לילי. בעת שהפלוגה צעדה על כביש חיפה בקרבת טירה, בשעת לילה מאוחרת, חלפה מכונית פרטית במהירות קטלנית בין החיילים, שצעדו בצידי הכביש. כתוצאה מכך נהרגו ארבעה חיילים ונפצעו אחדים. בין ההרוגים היה אפרים שלנו.

האסון השפיע קשות על אמנו ליבה מרגלית ז״ל. מות אפרים השאיר פצע עמוק בלבה, ובהיותה אם מסורה ואוהבת, לא יכלה להתאושש מהצער והיא נפטרה כעבור כמה שנים. הסתלקותו של אפרים באופן כה טראגי גרמה לזעזוע לא רק במשפחה אלא גם בין כל מכיריו ומוקיריו הרבים. זכרו של אפרים יישאר חרות בקרב כל אלה שהכירוהו כסמל של אדם יקר וחביב. יהיה זכרו ברוך!

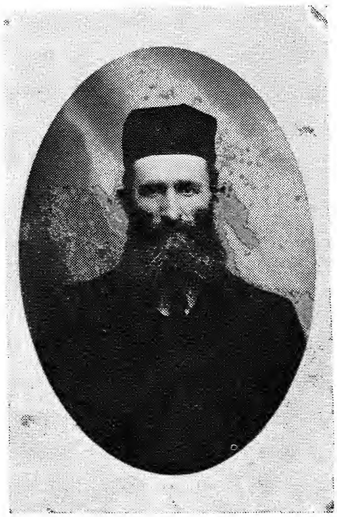
רחל טננבוים־מרגלית

נספו בשואה

אלון בכות

לזכר חותני היקר באדם ר' דב בוראק הי"ד

אישית לא הכרתיו, אולם ידעתיו. ידעתיו מתוך הערותיו והשגותיו בשולי הדפים הצהובים בספרי פוסקים שונים הדנים בדיני שחיטה וטרפות. רבים, בודאי, לא ידעוהו בשטח זה, כי עניו היה האיש והצניע לכת. "גוילים נשרפים ואותיו פורחות באויר," אמרו חז"ל. ואכן, עדיין זוכר אני את האותיות הזעירות, פרי מחשבה עמוקה וידיעה רחבה שלו, בענייני איסור והיתר.

ר' דב ורייזה בוראק.

רצה הגורל האכזרי, שישוב לגיא ההריגה סמוך לחורבן הגדול של יהדות אירופה המעטירה והשורשית, ויחד עם בני משפחתו, הנאהבים והנעימים שבחייהם ובמותם לא נפרדו, נספו כולם בשואה.

יהיו שורות אלה ציון וגלעד לנשמתו הטהורה
ולנשמת אמנו היקרה והתמימה רייזה ואחותנו זלטה
ולנשמת אחינו היקרים עול־הימים לייבל וזאב בוראק (שנפטר במקסיקו)
ולזכר גיסנו הירש־בר והילדים

ולזכר דודנו היקר והישר באדם ר׳ אברהם־משה בוראק ומשפחתו
ולזכר רבקה אשת ר׳ אליעזר בוראק (נפטר בארה״ב) והילדים.
יהא זכרם צרור בצרור החיים של האומה השכולה, ויעמדו לגורלם לקץ הימין!
צירל (לבית בוראק) ושלמה רדבינוביץ

לזכר אבינו היקר ר׳ אברהם משה בוראק שנספה בשואה.
לזכר אמנו היקרה שרה אסתר בוראק.
לזכר אחותנו היקרה ביילה רבקה ומשפחתה.
לזכר אחותנו היקרה פייגל ומשפחתה.
לזכר אחינו היקר פנחס אליהו ומשפחתו שנספו בשואה.
לזכר אחינו היקר פישל שניספה בשואה.
זכרם לא ימוש מליבנו לעולם.

חיים לייבל בוראק, מקסיקו.
חייצ׳ה יודוביץ (בוראק), מקסיקו,
איצ׳ה מאיר בוראק, שיקגו ארה״ב.

משפחת בוראקיסקי ז״ל

הרבה ערים גדולות היו בפולין והרבה ערים היו ידועות בישובי היהודים שבהן. אך על כולן עלתה העיר וילנה, שהיתה ידועה בפי כול בשמות ירושלים־דליטא, עיר־ואם־בשראל. העיר היתה ידועה בעשרות מוסדות־ההשכלה בעברית וביידיש ומפורסמת בלב היהודי החם שפעם בקרב אלפי היהודים שם. בתוך העיר הגדולה הזאת הכרתי מקרוב משפחה אחת שמוצאה מקולנה, את משפחת בוראקיסקי: גניה ויצחק ושני ילדיהם הנה ויוסף.

גניה, בת משפחת ז׳ולונדז׳־אלוני, עזבה את קולנה ונישאה לאיש וילנה, יצחק בוראקיסקי, ועקרה לשם. בעודני ילד קטן השתתפתי בחתונה של הזוג הזה, שהתקיימה בקולנה. דיברו אז, שהזוג יגור בוילנה, הרחוקה מאוד.

עברו שנים. עמדתי לסיים את בית־הספר היסודי בעיירה והחלטתי ללמוד בסמינר עברי למורים. המפורסם בין מוסדות אלה היה הסמינר ״תרבות״ בוילנה. כתבתי לגניה, בת דודתי, שברצוני ללמוד שם ולגור אצלה, באם הדבר אפשרי. עברו ימים מעטים וקיבלתי תשובה חמה מאוד, שהם ישמחו לקבלני.

נער הייתי ועדיין רחוק מענייני מעשה. כתבתי שאבוא ביום פלוני לוילנה, אך לא ציינתי באיזה כלי־רכב ובאיזו שעה. מה תמהתי איפוא בראותי את שני בני הזוג מחכים לי בתחנת־האוטובוסים. התברר לי, שהם חיכו לי באותו יום פעמים אחדות ליד תחנת־הרכבת ופעמים אחדות ליד תחנת־האוטובוסים, היות ולא ידעו כיצד ומתי אגיע. (ואותו יום ירד גשם חזק!) בלי שמץ טרוניה — אדרבה, בשמחה גדולה — הם קיבלוני. ואותו סבר

פנים יפות, בו נתקבלתי, ליווני בביתם חמש שנים שלמות. ביתם היה ביתי השני לכל דבר. דאגתם לי לא היתה פחותה מדאגת הורים לילדם.

בית למופת היה ביתם. שלום ושלווה שררו בו. מעולם לא נשמעה בו מלה רמה בין בני הזוג ובינם לבין ילדיהם. חברי, שביקרוני בבית זה, זכו גם הם ליחס יפה, ופיהם היה מלא שבחים למשפחה אצילה זו.

לא רק אני זכיתי ליחס נהדר וחם. בוילנה למדו עוד יוצאי קולנה. ביניהם לבין משפחת בוראקיסקי לא היתה שום קרבה משפחתית, אולם קרבה נפשית רבה היתה ביניהם. כל הסטודנטים האלה ידעו, כי יש בוילנה בית, אשר תמיד יקבלום שם בזרועות פתוחות — בהדרכה, בעצה ובעזרה — בעיקר בימים הראשונים לבואם העירה. לא גדול היה ביתם, אולם מעולם לא נאמר לאיש קולנה "צר לנו המקום". ואכן, הם נשארו בבית בוראקיסקי ימים אחדים, עד שמצאו להם דירה מתאימה.

משאת־נפש המשפחה היתה לעלות ארצה ולהצטרף למשפחתם — משפחת אלוני. רבות טיפלו בזה בארץ ורבה היתה הערגה לעלייה שם בוילנה. נדמה היה שעוד מעט יתגשם חלומם, אבל המלחמה שפרצה שמה קץ לשאיפתם וכל המשפחה נספתה בשואה.

תהיינה שורות אלה נר לנשמות המשפחה האצילה: גניה, יצחק, הנה ויוסף ז"ל.

חיים רוזנבוים

גניה בוראקיסקי־ז'ולונדז'

נר לזכרה

הרבה שנים עברו מאז אותו יום סגריר, העשרים ואחד במרץ 1941, בוילנה. בתחנת־הרכבת באו להיפרד ממני בדרכי למוסקבה—יאפאן קרובים וידידים. לידי עומדת קרובתי היקרה גניה. עיניה עצובות. היא אינה מדברת, אך אני יודע מה מתרחש בנפשה. אירופה כולה אחוזה להבות. עלטה ירדה על בית ישראל. בוילנה המצב נואש. הלב מנחש רעות. נפרדנו.

אני נודד במחשבותי אל הימים שחלפו. תלמידים, בני נוער יהודי מעיירות פולין, נוהרים לוילנה, לירושלים דליטא, לשאוב ממעייני התורה וההשכלה, להכין לעצמם דרך בחיים לעתיד לבוא. מצבם החומרי קשה. קיומם היא בעייה חמורה, כבחיי סטודנטים יהודים בדורנו. הרבה מן התלמידים הם מעיירות קולנה, לומז'ה, יידוואבנה והסביבה.

בחיוך אדיב קיבלה אותם גניה בביתה .לכל אחד דאגה. על כולם חשבה. היא היתה אם ואחות לכל הזקוק לסעד, עזרה ועצה. היא פעלה הרבה מאוד למענם, ורבים מהם הינם כיום בארץ.

עריסתה עמדה בקולנה, בבית הוריה ר' מנדל ותהילה ז'ולונדז'. בבית אבא היא ספגה את יסודות חייה: אצילות רוח, אהבה לאדם.

חייה בוילנה היו צנועים. זאת היתה משפחה למופת. גניה גילתה מסירות ואהבה לבעלה יצחק, היקר באדם, ולילדיה חנה'לה ויוסף בן־הזקונים. גניה האם היתה אור חייהם וגאוותם.

המשפחה נקטפה בדמי ימיה. כולם עלו על המוקד, יחד עם כל מעוני ירושלים דליטא. גניה היתה לי כאחות בלתי־נשכחת. היא עומדת בדמיוני בכל זיווה והדרה ולעולמים אצפון את תמונתה בלבי.

יהי זכרם ברוך ונשמותיהם תהיינה צרורות בצרור חיינו לעד!

צבי צינוביץ׳ / בומביי

אונדזער הויז

אונדזער הויז איז געווען אַן אינסטיטוציע פאַר זיך: „ר׳ יהושע באַרקאָווסקי מיט די זין״. ווו נאָך איז געווען אַזאַ הויז, וואָס כמעט אַלע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס האָבן זיך געפונען אונטער איין דאַך, בײַ איין טיש?

מײַן פאָטער ר׳ יהושע באַרקאָווסקי הי״ד האָט געשטאַמט פון דורות אין קאָלנע. ער איז געווען אַ שטילער מענטש, האָט זיך נישט געמישט אין געזעלשאַפטליכן לעבן פון שטאָט, נאָר אין רעליגיעזע חברות. ער איז געווען גבאי אין חברה ש״ס, חברה משניות, חברה קדישא, הכנסת־כלה און הכנסת־אורחים. יעדער וואָס פלעגט ווײַלן שבת אָדער יום־טוב אין קאָלנע, פלעגט אים מײַן פאָטער באַזאָרגן ווו צו עסן. ער האָט געהאַט אַ רשימה פון בעלי־בתים מכניסי־אורחים, און האָט געוווסט געגוי ווער און ווען האָט געגעסן בײַ זיי אַן אורח. זייער אָפט פלעגט טרעפן, אַז עס איז געווען אַן אורח אַ מיוחס, וואָס האָט נישט געוועלט עסן בײַ יעדן איינעם — פלעגט ער בלײַבן עסן בײַ אונדז.

אויסער דעם פלעגט מײַן פאָטער ז״ל פאַרמאַכן די געשעפטן יעדן פרײַטיק און ערב יום־טוב פאַר נאַכט, אַלס סימן אַז עס איז צײַט פון ליכט־בענטשן.

ער איז געווען פון די ערשטע חובבי־ציון אין קאָלנע און שפּעטער האָט ער געהערט צום „מזרחי״. זינט 1922 איז בײַ אונדז אין הויז געווען אַ מנין יעדן שבת און יום־טוב; מען האָט אים גערופן „דער מזרחי מנין״.

מײַן מוטער מאַשאַ ע״ה איז געווען אַ טיפּיש ייִדישע פרוי און מוטער. קיינמאָל זיך נישט דורכגערעדט מיט קיינעם, קיינמאָל נישט געווען אין אַ שלעכטן מוט, קיינמאָל נישט געשריען אויף אונדז קינדער. שטענדיק מיט אַ שמייכל אויף די ליפּן. מען האָט פון איר נישט געהערט קיין הויך וואָרט, כאָטש זי האָט געאַרבעט זייער שווער אויפצובריינגען אַזאַ גרויסע פאַמיליע. צו דעם האָט זי נאָך געהאַט אין שטוב איר פאָטער ז״ל און דעם טאַטענס מוטער ע״ה.

זי איז אומגעקומען די ערשטע וואָך פון דער מלחמה, אין ברײַנסק, אין עלטער פון 54 יאָר. אונדזער מוטער איז געווען די איינציקע פרוי אין קאָלנע, וואָס דער רב קפלן ז״ל האָט זי מספיד געווען.

מיר זענען געווען די גרעסטע פאַמיליע אין קאָלנע: נײַן זין און צוויי טעכטער. ווען מיר זענען אויסגעוואַקסן, האָט יעדער פון אונדז זיך אויסגעטראָטן זײַן אייגענעם וועג אין לעבן.

משפחת בורקובסקי
חיים, ישראל, אברהם, מיכאל, זאב, פנחס, פישל, נחמה, חנן.
אסתר, ר׳ יהושע, נחמיה, מאשא, אלתר, יוסף.

דער עלטסטער, פישל, האָט פאַרלאָזט די היים אין 1921 און געפאָרן קיין אַמעריקע. היינט איז ער אַ באַוווסטער דאָקטאָר מיט אַ פּריוואַטן שפּיטאָל.

דער צווייטער, מיכאל, אין געווען אַ דראָגיסט פון פאַך. ער איז געווען שטאַרק באַליבט און געשעצט ביי יעדן איינעם אין שטאָט — פאַר זיין איידעלען כאַראַקטער און גוטע באַציאונג בין אדם לחברו. ער האָט גענומען אַן אַקטיווען אָנטייל אין געזעלשאַפטליכן לעבן. אין דער יוגענד האָט ער געהערט צום „השומר הצעיר", שפּעטער — צו מפא"י. אין דער מלחמה איז ער געווען פאַרשיקט קיין דייטשלאַנד. ווען די רוסן מיט די דייטשן האָבן צעטיילט צווישן זיך פּוילן, איז אונדזער געגנט אַריין אונטער דער רוסישער אויפזיכט. זיי האָבן אונזער ברודער מיכאל אומגעקערט צוריק קיין קאָלנע. ער איז געווען דער פאַרוואַלטער פון די אַפּטייקן אין שטאָט. ער איז אומגעקומען אין 1941 אין מינסק דורך די דייטשן.

יעדער פון אונדז האָט געהאַט זיין וועג אין פּאַרטייאישן לעבן: „מזרחי", „החלוץ המזרחי", מפא"י, „השומר הצעיר", „החלוץ", „פרייהייט" און בית"ר. פון דער גאַנצער פאַמיליע זענען אַלע אומגעקומען, אויסער פיר זין, וואָס דריי זענען געווען אין אויסלאַנד, און בלויז איינער, חנן, האָט זיך געראַטעוועט.

ביז מיין לעצטן אָטעם וועל איך נישט פאַרגעסן אונדזער שטוב, אַ הויז פול מיט ליבע און כבוד איינער פאַרן צווייטן. ביז מיין לעצטן אָטעם וועל איך נישט פאַרגעסן זייער טראַגישן אומקום דורך די שמוציקע רוצחים. הי"ד!

פנחס בורק (באַרקאָבסקי) / מעלבורן

צום אנדעק פון בית״ר אין קאָלנע

בית״ר אין קאָלנע איז געגרינדעט געוואָרן חול־המועד פסח תרצ״ד, 1934. אין דער גרינדונג האָבן געהאָלפן אײַזיק רעמבאַ ז״ל און יהודה סאָסנאָוויטש ע״ה. די ערשטע מיטגרינדער זענען געווען פון פערשידענע עלטער און שיכטן: מענדל סאָקאָל, משה־יוסף בריקמאַן, מתתיהו קאָלינסקי, מענדל דודאָוויטש, נחמיה ריקאָווער, מאַניע אַגראַניענאָק און אַנדערע (ס׳איז מיר שווער, נאָך אַזוי פיל יאָרן, צו דערמאָנען זיך אַלע נעמען).

די רעוויזיאָניסטישע באַוועגונג האָט אָנטייל גענומען אין דער ציוניסטישער טעטיקייט און איך בין געווען איר פאָרשטייער.

ווען עס האָט זיך אָנגעפאַנגען אין פוילן די תקופה פון באָיקאָט און פיקעטן, און זי איז דערקומען אויך צו אונדז אין שטאָט, האָט זיך געשאַפן אין קאָלנע אַ קאָמיטעט, וואָס נישט פיל האָבן געוווסט פון אים, און ווייסן נישט ביז הײַנט. דאָס איז געווען אַ קאָמיטעט, וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט דער זיכערהייט פון קאָלנער ייִדן. דער קאָמיטעט איז באַשטאַנען פון יוסף הורביץ ז״ל, דער פרעזידענט פון דער קהילה, ר׳ וועלוול רעמבאַ ז״ל פון „מזרחי״, אַלס געוועזענער בירגער־מייסטער, הרב ר׳ ברוך־משה גליק (אויף זײַן פלאַץ פלעגט קומען ר׳ ברוך־לייב שניאַדאָווער ז״ל) או איך. זיצונגען פלעגן פאָרקומען, ווען נויטיק, בײַ ר׳ וועלוול רעמבאַ.

בית״ר איז געווען אַ שיינע יוגנט־אָרגאַניזאַציע. פיל פון די חברים זענען געקומען פון רעליגיעזע און חסידישע היימען. דאָס איז געווען אונדזער שטאָלץ. אין דער מלחמה פון 1939—1945 זענען כּמעט אַלע חברים אומגעקומען, אויסער איינצעלנע וועלכע האָבן פאַרלאָזט פוילן פאַר דער מלחמה. מיט אַ קורצער צײַט צוריק איז אַוועק פון אונדז חיה־שרה קאַפּלאַן־רעמבאַ ע״ה אין אירע מיטעלע יאָרן.

אין אַלגעמיין, עס איז אומגעקומען אַ שיינע און איידעלע יוגנט, וואָס איז געווען אַ כּבוד און שטאָלץ פאַרן ייִדישן פאָלק און פאַר אונדזער שטאָט. הי״ד! מיט זיי איז אוועק און פאַרשלאָסן געוואָרן אויף אייביק די געשיכטע פון בית״ר אין קאָלנע.

פּנחס בורק (באַרקאָווסקי) / מעלבורן

יהודה בישקא

יהודה בישקאָן האָב איך געקענט דורך מײַן יוגנט־חבר לייזער (אליעזר־צבי) קרעלנשטיין ז״ל. דאָס איז געווען אין אַ פּולער לבנה־נאַכט, סוף זומער. מיר ביידע, איך מיט מײַן חבר לייזער, זענען נאָך אַ לאַנגן שפּאַציר געזעסן אויף פּיקאַרעוויטשעס בריקל, וואָס איז געווען אויפן מאַרק־פּלאַץ.

צופעליק איז יהודה בישקאָ פאַרבײַגעגאַנגען. יהודהן און לייזערן האָט פאַרבונדן דער שאָך־שפּיל. בישקאָ איז געווען אַ גאָר באַגאַבטער שאָך־שפּילער. ער פלעגט שפּילן מיט ד״ר כהן. דער ד״ר כהן איז קיין קאָלנער נישט געווען. ער האָט נאָר פּראַקטיצירט בײַ

אונדז אַלס שטעטלדיקער דאָקטאָר און איז געווען אָנערקענט אַלס דער שאַך־קעניג אין גאַנץ פוילן פון יענער צײַט.

אויך ר׳ בערקע מעלטשערסקי איז געווען יהודה בישקאָס פּאַרטנער. אויף דעם געביט זענען די דריי אויבנדערמאָנטע געווען די „טרויקע״. ר׳ בערקע מעלטשערסקי איז בכלל

יהודה בישקו ושני אחיו.
יהודה בישקא מיט זיינע ברידער.

ד״ר כהן ומשפחתו וסבינה זילברמן.
ד״ר כהן מיט זיין פאמיליע און סאבינע זילבערמאן.

געווען אַן אויסערגעוויינליכע פיגור. וועגן אים איז דאָ זעער פיל צו דערציילן, נאָר איך נעם זיך נישט אונטער דאָס צו טון.

ר׳ בערקען פלעג איך זען גיין תמיד מיט צעפלויגענע פּאָלעס, דעם קאַפּעליוש פאַררוקט איבער הויכן אינטערעסאַנטן שטערן, מיט זײַן הויך שלאַנק געשטאַלט, מיט דער שיינער שוואַרצער באָרד. דערבײַ איז ער געווען זעער אַ פרומער ייִד, אַ משכיל און אַ בן־תורה פון גאָר אַ הויכן ניוואָ, שטענדיק פאַרטראָגן אין אַנדערע וועלטן. אַזוי האָב איך אים געזען און אַלס אַזעלכן האָט מען אים אין שטעדטל געקענט.

ווען מײַן יוגנד־חבר לייזער האָט פאַרלאָזט קאָלנע, פלעגט יהודה בישקאָ אַרײַנקומען צו מיר. ער האָט פאַרמאָגט אַן אָריגינעל געבוירענעם טאַלאַנט צום מאָלן. ער פלעגט מאָלן, צופעליק בײַ אונדז אין שטוב, אייניקע קליין־פאָרמאַט בילדער. ער האָט זיי מיר געגעבן אַ מתנה. אייניקע געפינען זיך נאָך הײַנט בײַ מיר. זיי שטעלן פאָר פאַנטאַסטישע נאַטור ווינקעלעך אין אַ פרעכטיקער פאַרבן־סימפאָניע, און אַלץ פון זײַן אייגענער פאַנטאַזיע.

ער האָט געהאַט פלענער וועגן דער צוקונפט, נאָר זײַן געזונט־צושטאַנד איז געווען אַ שטערונג פאַר זײַן לערנען און ענטוויקלונג אויף דעם געביט.

עס דערמאָנט זיך מיר אַ קליינער עפּיזאָד. איינמאָל איז קיין קאָלנע אַראָפּגעקומען דער שרײַבער־ראָמאַניסט ז. סעגאַלאָוויטש. ער איז געווען דער גאַסט פון די קאַרלינסקיס.

סעגאַלאָוויטש האָט געבעטן אַ שאַך־פּאַרטנער. איז געקומען צו אים יהודה בישקאָ. אויף צומאָרגנס פרעג איך בישקאָן: „נו, ווי שפּילט ער?" זאָגט ער: „ווייס איך וואָס! אַ קנאַפּער שפּילער!"

איינמאָל, שפּילנדיק שאַך, האָט ער אַרײַנגעקוקט אין פּויליש־יידישן זשורנאַל „נאַש פּשעגלאָנד" און אין געציילטע מינוטן האָט ער דעשיפרירט אַ רעבוס: אַ פּוילער מוז צוויי מאָל לויפן און אַ קאַרגער — צוויי מאָל קויפן!

איך פלעג באַוווּנדערן זײַן פעייקייט צו יעדער זאַך. אָבער זײַן אמתע וועלט איז געווען מאָלן לויט זײַן אָריגינעלער אייגענער שיטה.

אין אים איז פאַרלוירן געגאַנגען אַ גרויסער טאַלאַנט. אַ שאָד!

צביר פלטינוביץ'

אבי חיים־מנדל בריזמן ז"ל

אבי ממשפחת רבנים היה, אולם כבר בצעירותו בחר לו דרך־חיים אחרת: הוא החליט ללמוד מקצוע ולהתפרנס מיגיע כפיו. היה בזה, במידת מה, מהשפעתה של ההתעוררות הפוליטית־חברתית של התקופה, אשר הדיה נשמעו היטב גם בציבור היהודי. השפעה זאת היתה ניכרת בו כל ימיו, אך היא לא התנגשה עם אורח חייו המסורתי של יהודי דתי שומר־מצוות; היא נטעה בו רגש של כבוד לעבודה וגישה סובלנית לקידמה ולתמורות שחלו סביבו, וכתוצאה מזה — גם לחינוך הילדים. הוא השתדל לתת לילדיו, במידת האפשר, חינוך יהודי דתי־מסורתי ודרש שילכו לבית־הכנסת. אבל במשך הזמן הבין, כי בקרב הדור הצעיר נושבות רוחות אחרות. הוא ראה, שבניו משתוקקים, וגם זקוקים, להשכלה חילונית כללית, והוא עשה מאמצים — פעמים מעל לאפשרויותיו — להקנות להם השכלה ודעת.

הוא עצמו לא שינה מדרכיו. היה קם עם שחר, הולך להתפלל וחוזר הביתה להתחיל את יום עבודתו. בשבתות ובחגים היה מתפלל במקומו הקבוע בבית־הכנסת, ליד קיר המזרח, לא רחוק ממקומו של הרב. היה גאה מאוד, כשהבנים המבוגרים היו באים לבית־הכנסת בחגים, ובמיוחד ב"ימים הנוראים", אם־כי הבין שהם עושים זאת לא מתוך אדיקות אלא לכבודו הוא.

אבא השתתף באופן פעיל בחיים הציבוריים של העיירה. היה בין המייסדים והמנהיגים של ארגון בעלי־המלאכה, וזמן רב היה יושב־הראש שלו. שנים רבות, עד פרוץ מלחמת־העולם השנייה, היה חבר במועצת־העירייה ובועד־הקהילה. למרות היותו פעיל בחיי ציבור היה ידוע בעניוותו וביושרו. לא אהב להתבלט ולא נדחף לעסקנות הציבורית. כפי שזכור לי היטב, חבריו היו צריכים כל פעם לשכנעו שיסכים להיבחר.

את מקצועו למד בוורשה ועבד שם זמן מסוים. בזמן מלחמת רוסיה־יפאן גויס לצבא הצארי ושירת בפינלנד. לפני מלחמת־העולם הראשונה נסע לאנגליה — שם היו לו בני משפחה — כדי לבחון את האפשרות להסתדר ולהגר, אבל משפרצה המלחמה חזר לקולנה. הוא אהב לספר על השנים הללו ועל מה שראה בעולם הגדול.

בכל ענייניו היה אבא משתף את אמא ז״ל ונהג לשאול בעצתה. אמי, חנה־רבקה לבית הורביץ, היתה טובת־לב ועדינת־נפש אך בעלת־מרץ. מפורסמת היתה בפקחותה ובחכמתה. את כל חייה הקדישה לגידול חמשת ילדיה ולניהול הבית. אבל כשהיו זמנים קשים, גם היא נרתמה בעול הפרנסה, ועשתה זאת במרץ ובכשרון רב. יותר מאוחר קיבלה על עצמה אחותי שרה את רוב העבודה בבית כדי לאפשר לאמא מעט מנוחה ולאחות הצעירה אלקה לימוד מקצוע כהכנה לעלייה ארצה. אלקה למדה בוילנה תפירה מעולה.

אבא, ככל שהרגש היהודי המסורתי לארץ־ישראל היה חזק בו, ועוד התחזק אחרי הצהרת בלפור, היו לו ספקות מסוימים, אם יוכלו ארץ־ישראל והציונות לפתור באופן מעשי את בעיית היהודים. אבל במשך הזמן, כשהאנטישמיות בפולין גברה וקיבלה ממדים מדאיגים ומאיימים, השתכנע אבא שאין ליהודים מקום אחר בעולם אלא ארץ־ישראל. ומשום כך התייחס באהדה רבה להחלטת בנו הצעיר ללכת להכשרה חלוצית. וכאשר, אחרי גמר ההכשרה, עלה הבן ארצה, היה אבא מלא תקוות, כי במרוצת הזמן תעלה כל המשפחה אחריו. אולם הם לא זכו. אבא ואמא ואחי אברהם־ברל ושתי אחיותי שרה ואלקה נרצחו כולם על־ידי הנאצים. יהי זכרם ברוך!

מרדכי בריזמן

מיין זיידע און מיין פאטער

ווען איך בין געווען צוויי יאָר אַלט איז מײַן פאָטער אַוועק קיין אַמעריקע. מיר האָבן דאַן געלעבט אין סטאַוויסק, צוויי מײַל פון קאָלנע. אין אַ יאָר נאָך מײַן טאַטעס אַוועקפאָרן איז אויסגעבראָכן אַ פײַער און אונדזער הויז איז פאַרברענט געוואָרן. נאָך יענעם פײַער זענען מײַן זיידע, קלמן דער שנײַדער, און מײַן באָבע געווען געצוווּנגען זיך אַריבערציִען אין קאָלנע.

אַז איך בין געווען אַכט יאָר אַלט איז מײַן פאָטער, וועלכן כ׳האָב ניט געקענט, געקומען פון אַמעריקע וועגן תכלית — חתונה מאַכן מײַן שוועסטער מרים־בלה׳ן. עס האָט זיך אים אײַנגעגעבן און ער האָט זי חתונה געמאַכט. זײַענדיק מיט אונדז אַ האַלב יאָר איז ער אַוועק צוריק אין אַמעריקע.

ווען עס איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה האָבן מיר פאַר פיר יאָר צײַט ניט געקראָגן קיין געלט פון טאַטן. מיר האָבן טאַקע אמת געהונגערט, און דאָך פלעגט מען אונדז רופן „די אמעריקאנער״...

מײַן זיידן האָב איך געהאַלטן ווי מײַן פאָטער. אַ סך יאָרן פלעג איך גיין דאַווענען צוזאַמען מיט מײַן זיידן אין שנײַדער שטיבל, ווו ער איז געווען דער גבאי. דאָס איז געווען אין דעם זעלבן הויז, ווו דער רב און בערל דער דיין האָבן געלעבט. מײַן זיידע קלמן פלעגט יום־כיפור דאַווענען אין שול. יעדן יאָר פלעגט מען אים צוטיילן דעם כבוד צו דאַווענען מנחה פאַרן עמוד.

ווען פוילן אין געוואָרן אַ מדינה פאַר זיך, האָב איך געזען אַז פאַר מיר אַלס ייִד איז דאָ מער קיין פּלאַץ ניטאָ. און אַזוי ווי כ׳האָב געדאַרפט גיין אין דער אַרמיי, האָב איך בעשלאָסן צו אַנטלויפן און כ׳בין איבער נאַכט פערשוווּנדן. מײַן רײַזע קיין אַמעריקע האָט מיר גענומען זעקס מאָנאַטן. מיט גרויס שוועריקייטן בין איך ענדליך אָנגעקומען, אין 1922, אין אַמעריקע, אָבער קומענדיק האָב איך זיך דערוווּסט, אַז מײַן פאָטער איז דעם זעלבן יאָר צוריק געפאָרן קיין קאָלנע. ער איז צוריק געפאָרן צוליב מײַן מוטער, וואָס איז אַלע מאָל געווען אַ קראַנקע, און חוץ דעם האָט זי פון אַמעריקע קיין מאָל ניט געהאַלטן.

דאָ אין אַמעריקע האָב איך פיל געהערט וואָס פאַר אַ מענטש מײַן פאָטער איז געווען — נאָר גוטס האָט מען וועגן אים גערעדט. אויך שפּעטער אין פוילן פלעגט ער טאָן פיל פאַר די אָרימע און איז געווען טעטיג אין אַלע אונטערנעמונגען צו העלפן נויטבאַדערפטיקע.

מײַן פאָטער האָט געהאַט דעם זעלבן סוף ווי די זעקס מיליאָנען אומגעקומענע ייִדן דורך די נאַצישע רוצחים. פאַר וואָס דאָס איז געשען — איז שווער צו ענטפערן. דער איינציגער ענטפער איז, וואָס ישראל איז געבוירן געוואָרן!

בערל ראפאפארט (געטקער)

לזכר יקירי

אני כותבת מלים אלה לזכר אבי מורי אפרים דמבוביץ׳ ז״ל. אבי היה הבחור הראשון בישיבת לומז׳ה ושם קיבל את הסמיכות לרבנות. הוא היה איש צדיק, יהודי בר־אוריין, גדול בתורה ובמעשים טובים. הוא עסק בתורה יומם ולילה והירבה לעשות מעשים טובים. בין חבריו הטובים, שהגו תמיד בתורה, אני זוכרת את ר׳ אביגדור ז״ל, שהיה דיין העיר קולנה ואחר־כך נעשה רב העיר יידוואבנה. אבי תמך ברבי אביגדור וגם השאיל לו ספרי־קודש לשנים רבות.

בביתנו היו מתקיימות אספות־סיום ללימודי הש״ס, אספות־חגיגות של לומדי הש״ס בסיימם לימודיהם. היו אלה כולם יהודים מ„פני״ העיר. ביניהם אני זוכרת את ר׳ בערקע מלצ׳רסקי ז״ל, וועלוול רמבה ז״ל, וועלוול יוסקס פאניץ׳ ור׳ מרדכי זונדל מרגלית ז״ל, בערל קאשטאנובסקי, דויד אריה מושקובסקי, איצקע שיינעס, ציביאקובסקי, שייע קיימאן ולייבל קיימאן — זכרון כולם לברכה. כולם יהודים יקרים וצדיקים גמורים.

לפני פסח, אני זוכרת, היה אבא יוצא בלווית ר׳ וועלוול רמבה לאסוף מעות־חטים לעניי העיר. בין מעשיו הטובים בעיר של אבי היו התעניינותו ותמיכתו באופן קבוע במקווה הטהרה של עיירתנו, וכן השתדלותו להקים תלמוד־תורה וישיבה בקולנה. לצורך זה הביא מלומז׳ה תלמידי־חכמים ובעלי ידיעה בתלמוד התורה. ראש הישיבה היה ר׳ גוטליב ז״ל.

בין אנשי משפחתנו היקרים, שנספו בשואה, היו אמנו חנה רחל ז״ל, אחי ישראל עם אשתו שיינה־מלכה ושתי בנותיהם לאה ועטקה, אחותי פריידקה ואחי גרשון ובנם אפרים ואחי הקטן משה ואשתו חוה ובנם. אנו זוכרים אותם תמיד. זכותם תגן עלינו. הי״ד!

שרה הירש (דמבוביץ׳)

משפחת יז'ק זילברמן

מתי ומאין הגיעה משפחת זילברמן לקולנה, אינני יודעת. כמדומה לי שהם מכרך גדול בפולין, מכיוון שסגנון חייהם היה שונה מזה שלאנשי קולנה וקרוב לסגנון של אנשי כרך גדול. שפת הדיבור בביתם היתה השפה הפולנית, דבר שלא היה מקובל בקולנה.

יז'ק זילברמן, דער פעדלשער, היה אדם עליז ותמיד היה חיוך נסוך על פניו. אשתו, המיילדת, אשה רצינית ושקולה, שהפולנית שגורה בפיה, היתה עם זאת "א אידישע מאמע". היא נפטרה באופן פתאומי, עוד לפני מלחמת־העולם השנייה, בהיותה עדיין במלוא כוחה.

שלושה ילדים היו למשפחה: בן בשם סאלק, הנמצא כיום בארגנטינה, ושתי בנות אשר נספו בשואה — אידה וסאבינה. שתי האחיות שאפו לחיות בעיר גדולה. ואמנם, לאחר מות אמן עקרו עם אביהן לוורשה. שם פגשתין בביקורי בפולין בשנת 1938. בתוכניתן היה לעלות ארצה, אולם, למרות מאמצי לעזור להן בכך, לא יצא הדבר אל הפועל, והן נספו עם שאר יהודי וורשה.

סוניה רוזנבוים־ז'ולנדז'

בית אבי

לא קל לכתוב זכרונות על הורי הקדושים חיים ואסתר־קיילה פאניץ'. הלב אינו יכול להשלים עם אובדנם הטראגי. גם כיום, אחרי עשרות שנים מיום עוזבי את עיר מולדתי קולנה, מלא לבי אהבה והערצה להורי. הם היו לא רק הורים טובים לילדיהם, אלא גם יהודים לאומיים ומתקדמים, יהודים אדוקים ושומרי דת ומסורת, ובעת ובעונה אחת ציונים בלב־ונפש, אשר ראו בעין יפה את פעילות ילדיהם בתנועות הציוניות למיניהן.

זכורני את העזרה שקיבלתי מהורי, כאשר הצטרכתי לצאת לקיבוץ־הכשרה, ואחר־כך — ערב עלייתי לארץ־ישראל. בשעה שנפרדתי מהם לפני עלותי ארצה, ביקשו ממני להמשיך במסורת המשפחה ולהיות יהודי טוב ונאמן לעם ישראל. במלים אלה נפרדו ממני הורי ז"ל לעולמים.

הורי היו אנשים צנועים ולא הטיפו מוסר לזולת. הנני נזכר בקולו הנהדר והנעים של אבי ז"ל בשבתות ובחגים בבית־הכנסת. ואחרי זה בבית, ליד השולחן, היה עושה קידוש בליל שבת, וכל הילדים יושבים סביב השולחן ומקשיבים בהנאה. וזוכר אני את הזמירות שהיה שר בשבת אחרי־הצהרים.

אמי ז"ל היתה פקחית מאוד. אבא היה מסור ביותר לאמא. בעדינות וברוך בלתי־רגילים טיפל בה בזמן מחלתה, כאשר היתה רתוקה למיטתה שנים רבות בגלל מחלת השיגרון חשוכת־המרפא. אבי ז"ל היה סמל העדינות וטוב־הלב.

עלי להזכיר בכמה מלים את אחי ז"ל. אחי הבכור אברהם נחן במידה רבה של טוב־לב כשל הורינו. איני זוכר שאחי התרגז אי־פעם או כעס על מישהו. הוא היה בעל נפש עדינה ואהוב על כל מכריו. חבר פעיל היה בהסתדרות הציונית בקולנה, פעל בחוג הדראמטי

והופיע פעמים רבות על הבמה לטובת מוסדות שונים. נשא לאשה את שרה לובל ז״ל, וגורלם המר נחרץ על־ידי הצורר.

את אחי משה ז״ל לא הכירו רבים מבני־עירנו, שכן למד כל השנים בישיבת ביאליסטוק. כאשר סיים את חוק לימודיו וקיבל סמיכות לרבנות, החליט להיות פועל ולהשתכר למחייתו מיגיע־כפיים. בימי לימודיו בישיבה, כשהיה בא הביתה לחגים, היה מוזמן לבקר אצל הרבנים בעירנו, שאהבו להתווכח אתו בסוגיה תלמודית. אחרי הביקור היו הרבנים מוסרים דוח לאבא ופיהם לא פסק מלשבח את אחי. כגורל כל יהודי העיר קולנה היה גם גורלו המר בעיר ביאליסטוק, יחד עם אשתו ושני בניו.

אחי רפאל, ייבדל לחיים, גר עתה במדינת אורוגוואי. אחי יוסף ז״ל היה תלמיד מצטיין בבית־הספר במשך כל זמן לימודיו. כשהתבגר היה ידוע בין הנוער כשחקן כדורגל מעולה. בעבודתו בתפקיד מזכיר הקהילה היהודית בקולנה נודע כעובד מצטיין ומסור לתפקידו. גם מוסדות הממשלה שיבחוהו כל שנה במכתבי הוקרה, אך הוא, ברוב צניעותו, לא

משפחת חיים פאניץ׳ על קבר האם אסתר־קיילה (לבית קירשנבוים).
אויפן קבר פון דער מוטער אסתר־קיילע (געב. קירשנבוים).
אברהם, שלום, יוסף (והאב, און דער פאטער) חיים.

סיפר על כך לאיש. זכורני שהשתתף בקורס גבוה למנהלי־חשבונות, שהתקיים בוורשה הבירה. ואף־על־פי שהיה המשתתף הצעיר ביותר בכל הקורס, תפס בו את המקום הראשון. כאות הוקרה על כך הושיב אותו הפרופסור לידו בזמן הצילום בסיום הקורס ואף נתן לו את מקלו בעל גולת־הכסף; כמו כן כתב לקהילה היהודית בקולנה, ששלחה אותו לקורס הנ״ל. היה חבר פעיל בהסתדרות הציונית והשתתף בכל מיני מופעים ציבוריים. לפני פרוץ המלחמה נשא לאשה את פרל כהן ז״ל, וכגורל כל יתר בני משפחתי היה גורלו וגורל רעייתו.

ולבסוף מלים מספר על אחי שלום פאניץ׳ ז״ל. אף הוא הצטיין במשחק הכדורגל. למד את מקצוע החייטות, עשה את מלאכתו בקפדנות והיה בעל־מקצוע מעולה. היה בחור שקט וצנוע, חבר בתנועה הציונית ״פרייהייט״, ואחר־כך חבר במפלגת פועלי־ציון ימין. בראשית המלחמה נשא לאשה את רייזל אולך ז״ל, וגם גורלם היה כגורל כל בני משפחתי וכגורל כל יהודי קולנה.

יהא זכרון כולם ברוך!

שלמה בר־אדון (פאניץ׳)

ציון להורי ולאחותי היקרים הי״ד

אשתדל להעלות על הכתב שרטוט קצר מדיוקניהם של הורי, נחמיה־בנדט (אלתר) פבריצקי וחיה־רבקה (לבית שטיינברג), ואחותי זלדה, הי״ד, אשר הושמדו בשואה ואשר זכרונם נחרת עמוק בלבי.

המצב הכלכלי בביתנו לא היה משופר ביותר. הסיוע, שהיו מגישים לנו לעתים אחי אבי שהיגרו לארה״ב, הקל במעט את נטל החזקת המשפחה. סבי ואבי ז״ל היו מוכרים בכל הסביבה בתור מומחים במקצועם, ובכל זאת לא היתה ההכנסה מספיקה לקיום הוגן של המשפחה.

לעומת זאת שפר חלקנו בתחום הרוחני. לאבי ז״ל לא היו ידיעות מקיפות בתלמוד, אבל הדתיות היתה מושרשת עמוק בנפשו. היה משתתף קבוע במרבית השעורים, שהתקיימו בין מנחה למעריב בבית־המדרש הגדול. בעיקר היו אבא וסבא ז״ל בין שומעי לקחו הנלהבים והקבועים של הדיין, בעל הדרת־הפנים הפטריארכלית, הרב דב בריזמן ז״ל, בלימוד מדרש רבה. גם אנוכי, בהיותי בבית אבא בזמן חופשה מן הישיבה, הייתי שומע לפעמים את שעוריו במדרש רבה ונהניתי לשמוע את פרשנותו המיוחדת במינה בעמקותה ובפשטותה כאחד. כי מומחה גדול היה בשיטת פרשנות זו.

אבי ז״ל היה משתדל לשמור יום יום על תפילה בציבור, בוקר וערב, למרות המרחק שמביתנו לבית־המדרש הגדול. היה נעים לשמוע את קולו הערב בזמירות של שבת ובנוסח התפילה שלו, עם שעבר לפני התיבה לעתים רחוקות. עז היה רצונו — שהגשים אותו — שאמשיך את לימודי רק בישיבה, לאחר סיימי את בית־הספר הטוב ביותר בעירנו.

אבא ז״ל הצטיין בטוב־לב, היה מסור למשפחה ורע טוב לכולם. השבת והכשרות נשמרו

בביתנו בקפדנות רבה. וזאת לזכותה הגדולה של אמי ז״ל, הצדקנית הצנועה, אצילת־הנפש וטובת־הלב. היא הצטיינה בתכונותיה ובמידותיה התרומיות, רוב שנותיה היו חיי דאגה וצער בנושאה על כתפיה את עול הבית. אך היא קיבלה הכל באהבה וסבלה בשקט ובצנעה. התמסרותה לבני ביתה ולכל קרוביה, כאשה כשרה וכאם מצוינת, היתה ללא גבול. היתה ״אַ יידישע מאַמע״. קשה לי להביע את המון רחשי לבי לאמי היקרה והצנועה. דתיותה נבעה מעמקי הלב והנפש. כּוּר מחצבתה ממשפחת רבנים ותלמידי־חכמים ידועים. כל זה הביאה אתה ודאגה לנטוע אותם בלבות ילדיה.

זוכרני איך היתה קמה בטרם שחר, בעת שהשמים מעל מכוכבים, בחושך ובקור עז, כדי להוביל אותי לבית־הספר או לכל צורך מצורכי הבית. חלשה מבחינה גופנית היתה, אך השתדלה והתאמצה כדי שאוכל ללמוד בישיבה. במסירות־נפש דאגה שלא יחסר לי כלום בעת לומדי בישיבה. זוכרני כמה טרחה ובכמה בריאות זה עלה לה בזמן שהוכרחתי לשהות, אחרי מחלה קצרה, בהבראה בקייטנת קוזיול. היא היתה עמי כל הזמן ושמרה עלי כעל בבת עינה יומם ולילה. אמי ז״ל מסרה נפשה בעד חינוך ילדיה, ובכלל השתתפה בצערם של כל הדואבים והסובלים.

ומלים אחדות אייחד לאחותי זלדה היקרה והבלתי־נשכחת הי״ד. זלדה העליזה, יעלת־החן ומלאת החיים, בעלת הלב הטוב והמסורה לכולם, אך פתיל חייה נותק כה מהר ולא זכתה ליהנות מן החיים בשנותיה הצעירות כל־כך. נזכר אני, איזו רוח עליזה, איזה משב־רוח רענן היתה מביאה עמה בהיכנסה הביתה מביקור אצל חברותיה, מהסניף או מבית־הספר. קשה להסתגל לרעיון שחיים יפים ותוססים אלה חלפו עברו ושייכים לעבר הרחוק־קרוב כל־כך.

אסיים בהזכרת נפשות של יקרים שביקרים, בלתי־נשכחים בחיי לעד: פשקה היקרה (אשתי המנוחה) לבית ופינסקי, טובת־הלב ואצילת־הרוח; ובני היקרים מפז, אברהם ואביגדור הי״ד, אשר נספו בשואה בעת חיסול גיטו ביאליסטוק. כדברי התפילה, ״כולם אהובים, כולם ברורים, כולם קדושים״. חבל על דאבדין! יהא זכרם ברוך לעד ולנצח נצחים!

ת.נ.צ.ב.ה.

יעקב בן נחמיה בנדט (פבריצקי)

ציון להורי ז״ל

אבי ר׳ חיים־שמשון קיידאנסקי נולד בליטא, בקיידאן פלך קובנה, בשנת 1888. אביו ר׳ יששכר־דב היה חזן ומלמד, תלמיד־חכם וירא־שמים. אחרי בר־מצווה יצא אבי ללמוד בישיבות. שנים רבות למד בסלובודקה, שם למד מפי הגאון ר׳ יצחק־אלחנן ספקטור, רבה של קובנה, ושם גם למד שחיטה. אחרי הנישואין שימש אבי כש״ץ ושו״ב בעיירה סקודוויל (ליטא).

כשפרצה מלחמת־העולם הראשונה, גורשה משפחתנו, יחד עם כל יהודי קובנה והסביבה, ובתור פליטים הגיעו לוילנה ומשם לאושמיינה (פלך וילנה). שנים קשות של סבל ורעב עברו עלינו שם, אבל תמיד בטח אבי ב"ה, כי לא ימנע חסדיו ממנו.

מסיבות שונות עברנו בשנת 1926 לקולנה. גם כאן סבל, כי היתה מחלוקת בגלל מינוי שוחט וצד יריב התנגד לו. אמונתו התמימה ובטחונו בה' לא עזבוהו מעולם, אפילו בזמן ששיכל את בנו יחידו, העילוי משה ז"ל, תלמיד ישיבות לומז'ה, ראדין ומיר. את יגונו היה משכיח בלימוד הגמרא.

אבא לא היה קנאי ובשנים האחרונות היה קונה את השקל הציוני. היה בעל השכלה, ידע רוסית וגרמנית ולא התנגד ללימודים שלי בסמינריון "תרבות" החילוני. כשנפרדתי ממנו בתחנת־הרכבת בוורשה, בעלותי ארצה, הצטרף למעגל הרוקדים. לא ידעתי כי זו פרידתנו האחרונה.

הוא מת על קידוש־השם, יחד עם כל קדושי עירנו, שנרצחו על־ידי הנאצים הטמאים.

אמי ז"ל, חיה־שרה לבית דמבו, נולדה בשאט, עיירה בליטא. בילדותה למדה ב"חדר" אצל אביה, שהיה מלמד דרדקי. נוסף לזה למדה תפירה ורקמה. אחרי הנישואין, כשאבי היה נאלץ לברוח מהבית מפני המלחמה, התפרנסה מיגיע־כפיה, עד שהצלחנו להצטרף אל אבא.

אשה צדקנית היתה ויראת ה'. באומץ ובבטחון קיבלה את התלאות והסבל בחיים. אמונתה

ר' חיים־שמשון קיידאנסקי, ש"ץ ושו"ב דקולנה.

משה בן ר' חיים־שמשון קיידאנסקי

לא נתערערה אחרי האסון, שפקד את משפחתנו. ביתה נשאר פתוח לרווחה לעניים ולעוברי־אורח, שאבי דאג לאכסנם ולכלכלם.

יהיו דברי המעטים זכרון לישרים ולתמימים, יושבי העיירה היהודית שנמחקה בשואה

צפורה יצחקי־קיידנסקי

הרב שמואל־ישראל הכהן קפלן זצ״ל

דודי אחי אמי, הרב הגאון ר׳ שמואל־ישראל זצ״ל, נולד בדרוהיטשין־פולסקי להוריו הישרים והתמימים, שפירנסו עצמם בדוחק ממכולת זעירה. הסב, ר׳ אליקים־גצל הכהן, היה ת״ח וצורף לדין בעירנו, כשהיו צריכים לבית־דין. הוא היה מדקדק בקלה כבחמורה, וכלפיו בניו ונכדיו היה קפדן ככהן: לפי השגתו, הם לא למדו מספיק ולא ידעו כדבעי. הוא לא נמנע מלנזוף בהם בהקפדה רבה ומתוך אהבה. את בניו, כלומר את דודי, לעתיד רב בקולנה, ואת הבן השני, הרב הגאון ר׳ אברהם־יהודה, לעתיד דיין ומו״צ ביאנוב־פולסקי, חינך לאהבת תורה ושלחם ללמוד בוולוזשין. תקופה ארוכה הם נעדרו מן הבית, וכשחזרו היו גדולים בתורה.

דודי היה בעל הופעה מהודרת: קומתו התמירה וזקנו היורד על־פי־מידותיו שיוו לו ארשת כבוד ודרך־ארץ בעיני כל רואיו. הוא הצטיין בכושר נאום ובדבריו השפיע על כל שומעיו. ואמנם זכה להתקבל כרב ומרא־דאתרא בעיר קולנה, עיר חכמים ובעלי־בתים הגונים, לומדי תורה וחניכי ישיבות גדולות.

ריחוק המקום מעירנו ויוקר הוצאות־הדרך גרמו לכך, שלא היינו מתראים אלא לעתים רחוקות מאוד, אולי פעם בשנה, ופעמים אף למעלה מזה. יש שהיה בא ליום־השנה לבקר על קברי־אבות. ואילו אנחנו לא ביקרנו במשך עשרות בשנים בקולנה, העיר בה התגורר וניהל את רבנותו ברמה. בינתיים גדלתי ולמדתי בישיבה ובהיותי כבן עשרים ומעלה ניתנה לי הזדמנות לבקר את דודי הרב ואני בן ישיבה צעיר ומבטיח, בר־אוריין המסוגל לדבר חידושי תורה עמו. באתי בתקווה ששנינו נהנה מפגישה זו.

הגעתי לבית דודי — בית לא חדש, בקרבת בית־הכנסת הגדול ששם היה מתפלל, כנראה בית מיוחד עבור הרבנים המשמשים בקודש. הבית היה מלא ספרים והדוד זצ״ל עסוק בגירסתו וכן במתן תשובות לכל מיני שאלות, החל בשאלות כשר וטריפה, כולל שאלות ריאה של השוחטים, וכלה בשאלות עדינות המצריכות עיון רב. והדוד זצ״ל עונה לכל פוניו בענוות־חן ובבקיאות מרובה ובשיקול־דעת. לא היו שעות קבועות לקבלת קהל, והדלת פתוחה לכל דורש. החדר היה קודש קודשים לתורה ולתפילה. גם בני ביתו היו נמנעים מלהיכנס לחדרו, כדי שלא להפריע לו.

בשמחה רבה פגשני ונשק לי בחום, שכן שנים שלא ראני ותמיד שמח לשמוע על בן אחותו הלומד בישיבה. אחרי שהגישו לי משופרא דשופרא לא זז מלשוחח אתי בדברי תורה והציע לי מחידושיו וגם היה מרוצה להאזין לחידושי שלי. ראיתי כמה עזה אהבתו

לתורה ולבן תורה. לפנות ערב יצאנו מעט לטייל וכל העת לא פסק מלהציע לי דברי תורה בהלכה ובאגדה, שהצטיינו בחכמת־חיים רבה.

אחרי יום ארוך ומייגע הציעו לי מיטה בחדר־סמוך לחדר שבו למד. לא יכולתי לישון ושכבתי בעינים עצומות. כאשר נדמה לו שהנני ישן, התחיל קורא קריאת־שמע בדהילו ורחימו, ואחרי שגמר התחיל ללמוד מוסר בקול עצוב, והתוודה בהכאות אגרופיו על חזהו ובבכי ממעמקים על דברים שחשב כי עבר עליהם במשך היום, ואחרי אמירת פרקי תהלים שכב לישון. נוכחתי שזאת לא היתה תופעה חד־פעמית אלא סדר־יום קבוע, וכה הלך לישון ובדרך זו מסר נפשו לבוראו נקייה וטהורה על־ידי הרהורי תשובה ודבקות באל עליון.

למחרת המשכנו להשיח בדברי תורה. ואז פנה אלי בבקשה: "שמע, יקירי! רבות כתבתי חידושי תורה בהלכה ובאגדה גם יחד, אבל מפני חוסר זמן העליתי על הכתב רק תוכן העניינים וקיצור הדברים. ואם ארצה להדפיס משהו מחידושי, עלי לפענח ולהרחיב את הדברים שיהיו ראויים להבנה. עד עתה לא נזדמן לי מישהו, המסוגל לעזור לי בעבודה זו, המצריכה כשרון והבנה בתורה. חושבני שאתה הנך מתאים לתפקיד זה. אולי תקח לך זמן ותעזור לי במשימה זו?"

הוא מסר לי גליונות כתובים בכתב זעיר. התחלתי לקרוא וראיתי, שזו עבודה מאוד קשה עבורי. רמזתי לו שקשה עלי לקבל עבודה רבת־אחריות שכזו, מה עוד שהמחבר כבר רחוק ממה שכתב וצריך לרענן עצמו כאילו זה חדש, וקשה עתיקי מחדתא... הוא הבין אותי, וראיתי שהוא מצטער על שלא השכיל בזמנו לכתוב בצורה ברורה ובהירה. הוא הראה לי צרור מכתבים עם חידושי תורה שהריצו אליו תלמידי־ישיבה בישיבות הגדולות, כדי להראות לו את כושרם ולקבל את חוות־דעתו והערותיו. במיוחד רבו המכתבים של אחד, שנחשב עילוי בסלובודקה, והוא יוצא קולנה. גליונות רבים של חידושי תורה נתן לי לעיין בהם, ואמנם היו בהם חידושים מבריקים של כוחות צעירים ודינמיים, ההוגים בתורה ומחדשים בהעזה ובסלילת דרכים חדשים. והוא היה נענה להם וכותב להם מחידושיו ומעיר על דבריהם. זה היה כחלק מהרבצת תורה, ואכן רבים היו תלמידי ישיבה יוצאי קולנה שהיתה בהם אהבת התורה.

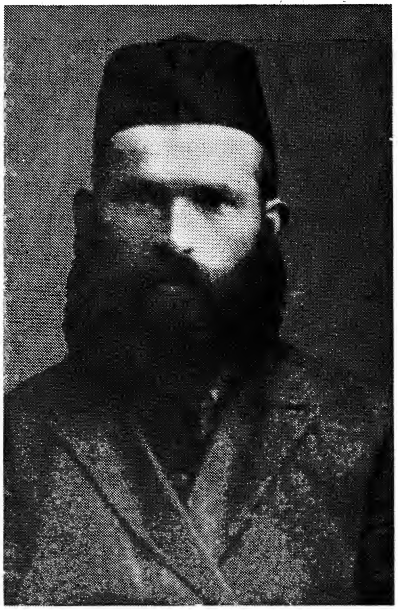
לדודי היו ארבע בנות, כולן בנות ישראל כשרות, מחוננות, ויראות־שמים; ובן אחד יקר, איש סגולה, בעל קול ערב ותלמיד־חכם גדול, שהיה לחתן לבתו של הרב המו"צ מלומז'ה, ואחר־כך נעשה רב בעיר פודברזא ליד ווילנה.

בתי־הכנסת של קולנה, העיירה המסודרת — עם ועד־קהילה, עם חזן ושו"ב גם יחד, שהצטיין בזמירותיו — היו שוקקים לומדי תורה. קולנה היתה קרובה לגבול עם פרוסיה, וזה היה מקור לכל מיני דין־תורה אצל הרב, בעניינים שלא היה מתאים לפנות לבתי־המשפט. היא היתה עיירה נקייה וחמודה ועם פלישת הצבא הנאצי, כעיר גבול, היתה מייד לשממה. שמה של פנינה זו נשאר לזכרון אצל בני הקהילה וידידיה, הזוכרים גדולתה ומבכים שוממותה.

הרב ישראל הלוי בארי (קולודנר)

כזה היה אבא ז״ל

עולים בי זכרונות על דמות אבי, אחדים מתוך רבים.

ר׳ אברהם שטרן

השלושה במאי הוא יום חגה הלאומי של פולין. באחת השנים חל יום זה דווקא ביום ששי ואחרי הצהרים התקיימה הצגה בתיאטרון העירוני. מובן שגם אני הלכתי לשם. ההצגה נמשכה והתארכה, השמש שקעה והשבת ירדה, ואני עדיין נמצאת בתיאטרון. ישבתי בפנים וחשבתי לי: עוד מעט יחזור אבא מבית־הכנסת הביתה, כל המשפחה תשב לשולחן לקידוש, ואני יושבת כאן בהצגה. אולם לצאת ולשוב הביתה לא יכולתי.

בשעה שבע וחצי תמה העצרת וחזרתי הביתה כולי פחד. כשנכנסתי לבית, ראיתי את אבי ואת כל המשפחה מסובים לשול־חן, ועמם ישב גם אורח, שאבא הביא מבית־הכנסת. משהתיישבתי, התחיל אבא בקידוש. רק אז הבנתי, כי אבא וכל המש־פחה חיכו לי לקידוש. אבא לא גער בי ולא הזכיר ולו ברמז את המעשה. בלי לומר לי מלה הוא קידש על היין והתחלנו לאכול. מאז לא אחרתי, ולו פעם אחת, לסעודת השבת.

ועוד מקרה אזכור. באחד החגים יצא אבא בבוקר כדי ללכת לחסידים־שטיבל, ואחי שלום ז״ל נשאר עוד בבית. ביקשתיו שיביא לי דלי מים מהפומפה (מהמשאבה), והוא, כמנהגו, סרב. אבא בצאתו שמע זאת, חזר הביתה, הניח את הטלית ובלי לומר מלה נטל את הדלי. למרות מחאותינו יצא הוא בעצמו להביא את המים וסרב לשלום, שביקש את הדלי, לתיתו לו. מאז לא קרה יותר כדבר הזה.

ככה ידע אבא לחנך את ילדיו בלי דיבורים, בלי רוגז, רק על־ידי דוגמה אישית ומעשים.

שיינצה שטרן

מיין משפחה

מײַן מוטער שרה־מאַשע שניאַדאָווער (געב. סאָסנאָוויטש) האָט געשטאַמט פון קאָלנע. זי איז געווען אַ שוועסטער פון דויד סאָסנאָוויטש און אסתר־רחל דודאָוויטש (געב. סאָסנאָוויטש). אַ העלפט פון מײַן קינדהייט האָב איך פאַרבראַכט אין קאָלנע.

נאָכן ערשטן וועלט־קריג, אין יאָר 1923, איז מײַן גאַנצע משפּחה געקומען פֿון רוסלאַנד קיין קאָלנע. איך בין דאַן אַלט געווען זיבן יאָר. מיר האָבן געוווינט אין דער שטאָט קנאַפּע צוויי יאָר, און נאָכדעם האָבן מיר זיך באַזעצט אין מײַן פֿאָטער׳ס געבורט־שטאָט כאָזשעל. מײַן מוטער האָבן די כאָזשעלער גערופֿן „די ליטוואַצקע", ווײַל זי האָט גערעדט אַ ליטווישן ייִדיש.

קאָלנע אין בײַ מיר גוט אײַנגעקריצט אין זכּרון, און עס זענען בײַ מיר פֿאַרבליבן פֿיל סענטימענטן פֿאַר מײַנע פֿרײַנט, חברים און אַלץ וואָס איז פֿאַרבונדן מיט דער שטאָט. יעדעס יאָר פֿלעג איך קומען אויף וואַקאַציעס קיין קאָלנע, אַזוי ווי דאָס וואָלט געווען מײַן צווייטע היים. די קולטורעלע און גוט דערצויגענע יוגנט האָט מיך צוגעצויגן, און איך פֿלעג קומען אין „השומר־הצעיר". מײַן בעסטער חבר איז געווען אַבראַמלע שקלאַניעוויטש. מיר האָבן זיך צוזאַמען געשפּילט בײַ דער וואַסער־פּאָמפּע, וווּ אַבראַמלע האָט זיך אַמאָל אויסגעגליטשט און צעשפּאָלטן די נאָז. דאָס איז געווען ווינטער, ווען דאָס קאַפּענדיק וואַסער פֿלעגט פֿאַרפֿרווירן ווערן און שאַפֿן אַרום דעם פּלומפּ אַ באַסיין מיט אײַז ווו מען פֿלעגט זיך גליטשן.

מײַן פֿעטער דוד האָט דאַן געוווינט אין שכנות מיט דער פֿאַמיליע שקלאַניעוויטש. די גאַנצע וואָך פֿלעגט ער אַרומפֿאָרן אין דײַטשלאַנד, און אויף שבת קומען אַהיים. פֿרײַטיק, ווען דער פֿעטער פֿלעגט זיך באַווייזן גייענדיק צו זיך אין שטוב און די זין פֿלעגן אים באַמערקן, האָבן זיי אַ געשריי געטאָן: „דער טאַטע גייט!" און אַלע האָבן גלײַך אָנגעטון די היטלען. דאָס איז געווען אַ זשעסט פֿון אָפּגעבן כּבֿוד דעם טאַטן, כאָטש די קינדער זענען נישט געווען קיין פֿרומע.

פֿאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה, אין יאָר 1935, איז דער פֿעטער מיט דער גאַנצער משפּחה אַוועקגעפֿאָרן קיין ארץ־ישׂראל. געבליבן איז נאָר די פֿאַרהייראַטע טאָכטער שׂרה׳קע אין לאָמזשע. איך פֿלעג צו זיי אָפֿט קומען. זי האָט געהאַט אַ זייער פֿײַנעם מאַן, וואָלף יאַסטשאָמבע, און צוויי ייִנגלעך. ווען דער קריג איז אויסגעבראָכן, זענען זיי אַנטלאָפֿן קיין ביאַליסטאָק. אין יאָר 1940 בין איך געווען מיט זיי צוזאַמען אויף קופּיעצקאַ גאַס. די גאַנצע פֿאַמיליע איז לײַדער אומגעקומען טראַגיש פֿון היטלער׳ס בלוטיקע הענט.

דעם 4טן יאַנואַר 1948 בין איך געזעסן צוויי אַזייגער בײַנאַכט אין שטאָט וראָצלאַוו. פּוילן, בײַם בעט פֿון מײַן קראַנקער מומען אסתּר־רחל. נאָך שווערע לײַדן איז זי דאַן אײַנגעשלאָפֿן אויף אייביק. איך האָב זיך אַרומגעדרייט אין צימער, די אויגן פֿאַרגאָסן מיט טרערן, געררויכערט אײן ציגאַרעט נאָכן אַנדערן. דאַן זענען מיר געקומען אויפֿן געדאַנק בילדער פֿון לעבן און אומקום, פֿון דער משפּחה אסתּר־רחל און שיע־חיים דודאָוויטש.

ביזן קריג 1939 האָט זיך דאָס שיינע, רײַכע לעבן פֿון מײַן פֿעטער שיע־חיים געפֿירט נאָרמאַל און באַשיידן. ער האָט געהאַט אין דער סוחרישער וועלט אַ שיינעם און גוטן נאָמען. זײַן מסחר איז באַשטאַנען פֿון עקספּאָרט. צענדליקער וואַגאַנעס אַ וואָך מיט פֿערד פֿלעגן עקספּאָרטירט ווערן אין פֿאַרשידענע לענדער. ער האָט באַשעפֿטיקט בײַ אַ 20 מענטשן: רײַטערס, באַגלייטערס, מעקלערס און גלאַט אונטערשטופּערס. זײַן ברודער מאָטיע איז געווען אַ שטאַרקער מבֿין. ער פֿלעגט זיך אַרומדרייען מיט די גלאַנציקע שטיוועלעך, אַ שטעקאַלע אין האַנט, סאָרטירן נעבן דער גרויסער סטייניע די פֿערד, צו וואָס פֿאַר אַ קאַטעגאָריע זיי זאָלן פֿאַררעכנט ווערן. די פֿאַרדינסטן זענען געווען גוטע,

און מען האָט נישט געדאַרפט קאַרגן אין קיין זאַך. ביים פעטער אין שטוב זענען שטענדיק געווען אויסלענדישע געסט. אַ קורצע צייט פאַרן קריג האָבן זיי זיך אויסגעבויט אַ גרויס הויז הינטערן שטעטל. בערעלע בורשטיין איז געווען זייער בוכהאַלטער. ווען עס פלעגט דעם פעטער אויספעלן געלט, פלעגט ער מיך שיקן צו מענדל סאָקאָל, דאָס איז געווען זיין פריוואַטע באַנק אויף פראָצענט.

דאָס יידיש שפּריכוואָרט זאָגט, אַז „אַלעס אין איינעם איז נישטאָ ביי קיינעם". זיי האָבן נישט געהאַט קיין מזל צו קיין קינדער. דריי קינדער זענען זיי געשטאָרבן. געבליבן איז דאַן די נישט אַנטוויקלטע טאָכטער שיינע. אין יאָר 1939, ווען די סאָוויעטן האָבן פאַרנומען קאָלנע, האָט מען דעם פעטער אַרעסטירט אויף דער אָנווייזונג פון זיינע אייגענע ריכטערס אַלס „קאַפּיטאַליסט", און איינגעזעצט אין דער לאָמזשער טורמע. אַ פיר וואָכן שפּעטער האָט מען דער מומען מיט די קינדער פאַרשיקט אויף סיביר. מיט איין וואָרט, זיי זענען געוואָרן צובראָכן, רואינידט צום גרונט. דעם פעטער האָט מען פאַרמשפּט אויף פופצן יאָר קאַטאָרגע און פאַרשיקט אין אַן אַרבעטס־לאַגער אין טיף־רוסלאַנד, ווו ער איז אין יאָר 1943 אומגעקומען פון הונגער, נויט און פּיין.

אין יאָר 1946, ווען עס זענען אָנגעקומען פון רוסלאַנד רעפּאַטריאַנטן, איז אויך געקומען מיין מומע אסתר־רחל מיט איר טאָכטער שיינע קיין וורעצלאַוו. איך האָב זיי גענומען צו זיך, זיך זייער דערפרייט מיט זיי, געדונגען זיי אַ וווינונג און געגעבן פון אַלעס גוטן. אָבער די מומע איז געווען שטאַרק קראַנק און שפּעטער געשטאָרבן. געבליבן איז די טאָכטער שיינע. אין יאָר 1950 איז זי עולה קיין ישראל, האָט דאָ חתונה געהאַט און געבוירן דריי קינדער. אין יאָר 1966 איז זי געשטאָרבן אין רחובות. דאָס איז דער טרויעריקער סך־הכל פון דער גאַנצער משפחה.

דער לעבנס־בילאַנס פון מיין משפחה איז ענליך טראַגיש. מיינע ליבע עלטערן, שוועסטער און ברידער, זענען אומגעקומען אין געטאָ לוביעשאָוו נעבן פּינסק. איך בין אַנטלאָפן פון געטאָ, געווען אין דער רוסישער פּאַרטיזאַנקע און נאָכדעם איז דער רויטער אַרמיי ביז ענדע קריג. צוויי מאָל בין איך געווען פאַרווונדעט, פאַרגאָסן בלוט פאַר פרעמדע אַרמייען און פעלקער. היינט בין איך גליקליך צו זיין אין מיין אייגן לאַנד ארץ־ישראל, ווו אונדזערע העלדישע ליבע קינדער האָבן זייערע לעבנס אַוועקגעגעבן און בלוט פאַרגאָסן אין די שלאַכטן פאַרן קיום און עקזיסטענץ פון אונדזער טייערער מדינה.

גרשון שניאַדאָווער

דוד שניידער

דוד שניידער, אַ געבוירענער אין אַ שטעטעלע לעבן שעדלעץ, איז מיט זיינע עלטערן אָנגעקומען קיין קאָלנע אין יאָר 1893, אַלט זייענדיק איין יאָר. אַלס יינגל איז ער אַוועק לערנען אין דער לידער ישיבה און געקריגן סמיכות אויף רבנות.

צו אַכצן יאָר איז ער אָנגעקומען אין ווילנע, ווו ער האָט געענדיקט דעם פּעדאַגאָגישן

אינסטיטוט. מיט דעם גײַסטיקן באַגאַזש איז ער צוריקגעקומען קיין קאָלנע, צו זײַן מאַמען רייזל־גיטל די רעבעצן. דעם טיטל רעבעצן האָט זי באַקומען אין איר אייגענער זכות, ווײַל זי האָט געהאַלטן אַ חדר צו לערנען די מיידלעך דאַווענען. מײַן שוועסטער חיה־שרה האָט אויך געלערנט בײַ איר און אַ סך מאָל פלעג איך מיטלויפן מיט איר. געוווינט האָט רייזל־גיטל אין זעלבן הויז ווי די באָטשקעס; פון צווייטן אַרויסגאַנג איז געווען מאַטשקעס הויף. דער הויף איז געווען נידעריקער פון דער שטוב, מיט אַן אַרויפגאַנג פון פיל טרעפּ מיט פּראָסטע שטיינער. דאָרטן האָבן געוווינט פיל לאָקאַטאָרן, ייִדן און גויים, די „גבירים" פון שטעטל...

אַ חוץ לערנען מיט די מיידלעך פלעגט רייזל־גיטל די רעבעצן אויך שרײַבן בריוו פאַר אָרעמע דינסטמיידלעך, צו זייערע חתנים, און פאַר ווײַבער, וועמענס מענער זענען געווען אין אַמעריקע. נישט פאַר געלט, חלילה, נאָר לשם מצוה. זי פלעגט אַרײַננעמען צו זיך אין קליינעם שטיבל היימלאָזע ווײַבער — אָן געלט. אויף דער שאַפע זענען געלעגן ספרים פאַרדעקט מיט אַ ווײַסן לײַלעך, האָט זיך מיר שטענדיק אויסגעדאַכט אַז איר מאַן ליגט דאָרט...

איר זון דויד, אַ גוטמוטיקער, פלעגט אַרומגיין איבערן שטוב און זינגען מיט אַ טיפער באַס שטימע. ער איז דאַן שוין געווען לערער אין קאָלנער שולע פאַר „רעליגיע" און געזאַנג. אונטערן נאָמען רעליגיע האָט ער געלערנט עברית, תנ"ך און ייִדיש געשיכטע. ער האָט אויך אָרגאַניזירט אָוונט־קורסן פאַר דערוואַקסענע, צוזאַמען מיט משה־יוסל זאַמעק און מיישקע גאָלדבערג. דויד שנײַדערס געביט איז, מיר דוכט זיך, געווען ייִדישע געשיכטע. וועגן זײַנע לעקציעס און קורסן האָב איך פיל געהערט בײַ אונדז אין דער היים. מיט אומגעדולד האָט מען געוואַרט אויף זײַנע לעקציעס.

צוליב אַ סכסוך, אַזוי גלויב איך, האָט דויד שנײַדער פאַרלאָזט קאָלנע. מ'האָט אָפּגעטראָגן צו די קאָלנער טאַטעס אַז ער טײַטשט אויס דעם תנ"ך לויט זײַן אייגענער אויפפאַסונג (אפשר נאָך יענער אָנגענומענער „משיח־תקופה"). נאָך זײַן פאַרלאָזן די שטאָט האָט זײַן פּלאַץ פאַרנומען שײַקע בריזמאַן (הײַנט אין לאַנד).

ער איז אָנגעקומען אויף אַ פּאָסטן אין אַ קליין שטעטעלע, סעמיאַטיץ, און דאָרטן האָט ער זיך באַקענט מיט זײַן צוקונפטיקער פרוי, חוה מאַרקוזע. שפּעטער האָט ער זיך באַזעצט אין בריסק.

דויד שניידער

די גאַנצע צײַט, ביז מײַן פאַרלאָזן פּוילן, פלעג איך יעדן טאָג זעהן דויד שניידערס מאַמען דורכגיין אונדזער געסל, צוויי מאָל אַ טאָג, ווען זי איז געגאַנגען דאַווענען: אַ הויכע, אַ שטאָלצע, מיט אַ טונקל־בלאָנדן שייטל פאַרקעמט אויף אַרויף, מיט אַ הויכן שטערן, מיטן גראָבן סידור אונטערן אָרעם. אין שול איז זי געווען אַ פירזאָגערין פאַר די ווײַבער. זי איז אומגעבראַכט געוואָרן צוזאַמען מיט אַלע קאָלנער דורך די נאַציס.

צביה פעלטינאָוויטש

✶

בײַם אָנהויב פונעם יידיש־וועלטלעכן שולוועזן אין פּוילן איז דויד שנײַדר געווען במשך פֿין עטלעכע יאָרן לערער און פּערוואַלטער פון דער בונדישער שולע אין בריסק. ווען די שולע האָט זיך געשלאָסן, האָט ער צוליב זײַן האַלז־קראַנקייט מער קיין לערערשע אַרבעט נישט אָנגעהאַלטן. צוזאַמען מיט זײַן פרוי חוה האָט ער געעפנט אַ וואַרשטאַט פון פאַרשידענע שטיקערייי פאַר וועש און באַפּוצונגען צו דאַמען־קליידער. אָבער דויד שניידער, דער פירער פון דער בונדישער אָרגאַניזאַציע אין בריסק, איז געבליבן דער איבערגעבנסטער פרײַנד און אַקטיווסטער טוער אין דער שול־באַוועגונג. ער איז געווען דער איניציאַטאָר און אָנפירער פון די צישאָ אַנשטאַלטן אין פאַרשידענע פעריאָדן אין בריסק צווישן די ביידע וועלט־מלחמות. אויף דעם באַדן איז ער שטענדיק געווען אין קאָנפליקט מיט די מאַכט־אָרגאַנען אין דער מלוכה פון טרויעריק באַרימטן פּוילישן סאַטראַפּ קאָסטעק ביערנאַצקי.

די לעצטע צוויי־דריי יאָר פאַר דער וועלט־מלחמה (1936—1937) האָט ער ווידער געשאַפן אַ פרעבל־שול אין בריסק, וועלכע איז געפירט געוואָרן מיט גרויס דערפאָלג. אין צוגרייטונג איז שוין געווען אויך אַ נאָכמיטאָג־שול. אין אַלע יערליכע אַקציעס איז דויד שנײַדער, פאַרשטייט זיך, געווען שטענדיק דער אַקטיווסטער. אַ דאַנק זײַן הילף האָט זיך די בריסקער אינטעליגענץ ממשותדיק באַטייליגט מאַטעריעל אין די צישאָ־אַקציעס.

אין 1939, בשעת דער אָקופּאַציע פון דער רויטער אַרמײ, אויף אַ מסירה פון די בריסקער יידישע קאָמוניסטן, איז דויד שנײַדער פאַרשיקט געוואָרן קיין רוסלאַנד, און דאָרט איז ער שפּעטער אומגעקומען. און ווי געוויינטליך בײַ די באָלשעוויקעס, ווען דויד שנײַדער איז געוואָרן פאַרשיקט, איז אויך פאַרשיקט געוואָרן זײַן פרוי מיט צוויי טעכטער (קיין קאַזאַכסטאַן). דער ח׳ שנײַדער און זײַן פרוי זיינען באמת געווען הייליקע אידעאַליסטישע פּערזענליכקייטן. זייער גוטסקייט און חברישקייט, וואָס זיי האָבן אַרויסגעוויזן לגבי די חברים בונדיסטן וועלכע האָבן זיך געראַטעוועט פון וואַרשע, וועלן פון די לעבן־געבליבענע קיינמאָל נישט פאַרגעסן ווערן.

פון לערער יזכור־בוך פאַר די אומגעקומענע
לערער פון די צישאָ־שולן אין פּוילן, ניו־יאָרק 1952—1954

לזכר יקירי

הורי

זכרונות מבית אבא ואמא ועל כל היקרים שאבדו לי בשואה מלווים אותי כל העת והם מוסיפים לחיות בלבי.

אבי המנוח, יעקב בן אברהם שקלניביץ, נולד בקולנה. פניו קרנו רוך וידידות והחיוך לא מש מעל שפתיו. הוא היה בעל לב טוב וידו היתה תמיד פתוחה לנצרכים ולמעשי צדקה בסתר. הוא תרם בעין יפה גם לקרנות הלאומיות ולפעילות ההסתדרות הציונית בעיר. כיהודי מסורתי השתייך ל"מזרחי".

אבא סחר בפרוות ובפטריות מיובשות. עסקים אלה אלצוהו לחלק את זמנו בין קולנה, לייפציג (שם גרו אחיו נפתלי ובן־אחיו אהרן־לייזר) וורשה. הוא עמד בקשרים עם סוחרים ידועי־שם בגרמניה ובפולין, ויושרו הקנה לו שם טוב בחוגים אלה. בשובו הביתה ממסעותיו הארוכים היה מספר לנו את חוויותיו בעולם הגדול, ובהיותו בעל שמיעה טובה היה מפזם בקולו הערב נעימות משל חזנים וזמרים מפורסמים, כגון סירוטא, קיפניס ואחרים.

פרט אחד מילדותי חרות היטב בזכרוני. היו אלה ימי משפט שטייגר, שהסעיר את הציבור היהודי בפולין ובעולם כולו. התקשורת בימים ההם היתה אטית ביותר: רדיו טרם היה ועיתוני הבירה היו מגיעים לקולנה רק בצהרים. אותו יום חמישי בערב הגיע אלינו בריצה אלתר אולשביץ, שבביתם נמצא טלפון, ומסר לנו שאבינו הודיע להם מוורשה בטלפון את הידיעה המשמחת, כי שטייגר זוכה במשפט.

יענקל וחנה שקלניביץ

אמי המנוחה, חנה בת זיסקינד לבית בורקובסקי מגראַייוו, היתה אצילת־נפש ובעלת לב חם ורגיש. היא היתה „א יידישע מאמע" במלוא מובן המלה. אמא הצטיינה בדאגה לזולת ובנדיבות־לב. הודות לסגולותיה והליכותיה היתה מכובדת על כל מכיריה. היתה גם בעלת־בית־מצוינת, בעלת אוטוריטה בקרב ארבעת בניה, ומילאה על הצד הטוב ביותר את מקום אבא בהעדרו מהבית לרגל עסקיו. אמא ידעה היטב את השפה הרוסית והשתדלה להקנות לנו ידיעות בשפה זו ובספרותה.

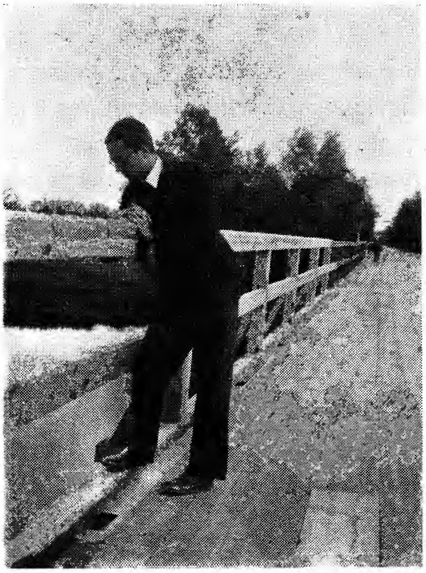
בסוף קיץ 1939 עברו הורי לגור בביאליסטוק, בשכנות עם אחי הבכור אייזיק, ואני הצטרפתי אליהם כעבור שנה. דירתם שימשה מקום מפגש לקולנאים שנזדמנו לביאליסטוק. זוכר אני היטב אותו יום חמישי, 19 ביוני 1941, עת נפרדתי מהורי ומאחי היקרים לרגל נסיעתי בתפקיד למינסק ולמוסקבה. מי פילל אז, שזו תהיה פרידה לעולמים ושגורל כה אכזר מצפה ליקירי: הורי הובלו לטבח במחנה ההשמדה טרבלינקה ביודעם, כי שלושת בניהם היקרים כבר הושמדו לפניהם.

א ח י

אחי הבכור אייזיק סיים את בית־הספר היסודי בקולנה ועסק במסחר של תבואות, פטריות ופרוות. הוא היה ישר ומסור לבית ולחבריו. תמיכתו הכספית היתה לי לעזר רב בלימודי בוילנה. בשנת 1939 התחתן אייזיק עם פייגל ביאלוסטוצקי מביאליסטוק, שם הם הקימו בית וכעבור שנה נולד להם בן. הם כולם הושמדו בטרבלינקה.

אחי משה'ל למד תחילה בקולנה ולאחר־מכן שנה בביה"ס "תחכמוני" בביאליסטוק. הוא היה שנון, מלא חדוות־חיים ומקובל בחברה. משה'ל עבד תקופה ארוכה בבית־מסחר לפרוות בוורשה, שם גם למד את מקצוע הפרוונות. הוא החליט לעלות ארצה ועמל קשות להשגת סרטיפיקט. לבסוף עלה הדבר בידו. זכור לי היטב אותו יום ד', 8 באוגוסט 1934, עת השכים משה'ל ויצא באוטובוס לוורשה כדי להגיע למרכז "החלוץ" ולקבל את הסרטיפיקט. אבל כבר בשעה אחת־עשרה הגיעה לקולנה הידיעה על האסון הנורא שקרה ליד הכפר סאַדודבנה: אוטובוס נוסעים, שעשה דרכו מלומז'ה לוורשה דרך אוסטרוב־מאַזובייצק, נפל מהגשר לנהר בוג ו־19 מנוסעיו טבעו, פרט לנהג, בעל האוטובוס ואחי משה'ל, שאושפזו בבית־החולים באוסטרוב־מאזובייצק. אבי ואני יצאנו מיד בטקסי של האַראַטיק לשם. עברו עלינו שעות חרדה גדולה עד שהגענו לבית־החולים, שם מצאנו את משה'ל במצב קשה. הוא נשאר בביה"ח ימים אחדים ולאחר־מכן הועבר לבית משפחת פינקלשטיין באוסטרוב־מאזובייצק. במרוצת הזמן הבריא משה'ל, אך לאיתנו כבר לא שב, ועלייתו ארצה נדחתה בגלל זה. (את האוטובוס על נוסעיו הצליחו ספנים וצוללנים של חיל־ההנדסה הפולני להעלות אחרי שני ימי עבודה קשה באמצעות שלשלאות מעומק של 10 מטר. רוב הקרבנות היו יהודי לומז'ה, להם ערכה קהילת לומז'ה לוויה המונית.) עם פרוץ מלחמת־העולם השנייה עבר גם משה'ל לביאליסטוק, שם נשא לאשה את דינה בורשט־ין מקולנה, והם גרו יחד עם הורי. כפי שנמסר לי ע"י גב' אנטונוביץ' מקולנה, הנאצים הרגו את משה'ל ב־26 ביוני ביום כניסתם לביאליסטוק. הם תפסו באותו יום שלושת אלפים יהודים, סגרו אותם בבית־הכנסת ושרפום חיים. משה'ל נמלט אמנם מן הבניין, אבל נורה למוות ברחוב.

משה שקלניביץ
משה׳ל על הגשר שממנו נפל האוטובוס לנהר בוג.
משה׳ל אויפן בריק, פון וועלכן ס׳איז אראפגעפאלן דער אויטאבוס אין טייך בוג.

אחי הצעיר אברהמ׳ל היה בחור שקט בעל עינים כחולות וחולמניות. הוא היה פעיל בתנועת ״השומר הצעיר״ ואף יצא להכשרה. כשביקרתיו שם וראיתי את תנאי־העבודה הקשים, הצעתי לו להצטרף אלי בווילנה וללמוד שם מקצוע, שיסייע לו לאחר עלייתו ארצה. ואברהמ׳ל בא אמנם לווילנה בשנת 1934, נכנס לבי״ס ״אורט״ ולמד וגמר טריקוטז׳. הוא נשאר לעבוד בווילנה והיה בעל־מקצוע מצוין. עם פרוץ המלחמה בא אברהמ׳ל לביאליסטוק במטרה לעזור להורים, במקום לנסוע מווילנה למזרח הרחוק, כפי שעשו לא מעטים ונצלו. גם בביאליסטוק נמנה אברהמ׳ל על העובדים המצטיינים, והסובייטים גייסו אותו לצבא האדום. לפני נסיעתי למוסקבה ביקרתיו במחנה הצבאי שליד סטארושץ׳. לבו ניבא לו, כי אסון מתקרב והולך וכי גורלו נחרץ. ואמנם ביום 22 ביוני 1941 הופצץ המחנה שלהם והחניכים התפזרו לכל רוח. שוב חוזר הבן הנאמן הביתה, וב״שבת השחורה״, יומיים אחרי מות משה׳ל, נלקח אברהמ׳ל עם עוד שלושת אלפים בני־נוער יהודים ע״י הנאצים לבית־הקברות הביאליסטוקאי ושם נרצחו כולם.

קרובי

חש אני צורך נפשי להעלות את זכרם של בני דודי משה־שמואל ואהרן־לייזר ומשפחותיהם.

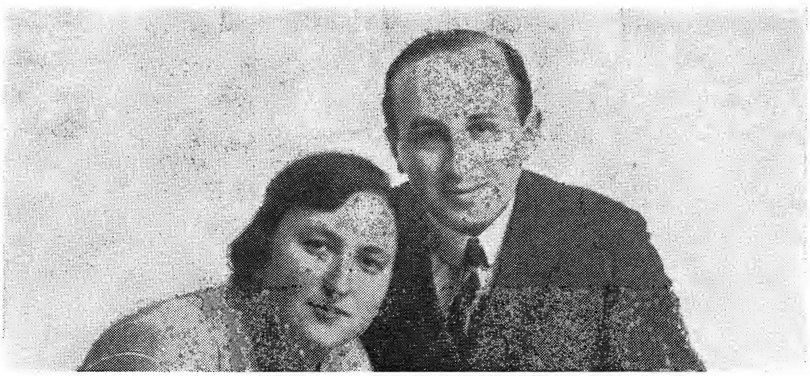

אברהמ׳ל שקלניביץ, חיה־לאה אולך ושלום מלוכני.

משה׳קע כהן, יוסף פאניץ׳ ואייזיק שקלניביץ.

משה־שמואל גר בקולנה עם אשתו שיינצ׳ה וארבע בנותיהם: רבצ׳ה, קיילה, שרה והנה. שיינצ׳ה לבית רוזן לא היתה ילידת קולנה, אבל היתה מקובלת ומעורה בחיי החברה, למרות העול הכבד שרבץ עליה בגלל העדרו הממושך של בעלה, שרוב זמנו בילה בלייפציג לרגל עסקיו. רבצ׳ה למדה בגימנסיות קולנה ולומז׳ה והיתה, לדעת רבים, היפה בבנות קולנה. היא חלמה על המשך לימודיה ועל יציאה לחו״ל. אולם הדבר לא נסתייע. גם אחיותיה לא נפלו ממנה בחינן, מסירותן למשפחה וקשרן לחברה. בעת שלטון הסובייטים עבדה רבצ׳ה כאחות בבית־החולים וקיילה עבדה בהנהלת־חשבונות בחווה ממשלתית לייצור בשר, שהוקמה בחוות איידנברג בצ׳ירניץ. ב־22 ביוני 1941 החלו הגרמנים בהפצצת קולנה ופצצה פגעה בבית משה־שמואל: הוא ואשתו ושתי בנותיהם התאומות שרה והנה נהרגו. רבצ׳ה וקיילה ברחו ללומז׳ה, שם מצאו שתיהן מקלט זמני. רבצ׳ה נישאה שם למשה גלוכוביץ ואף ילדה לו בן. מגיטו לומז׳ה הם הועברו למחנה זמברוב, שם גווע תינוקם. עם חיסול המחנה בשנת 1943 הם הועברו לאושביץ. רבצ׳ה החזיקה מעמד תקופה מסוימת בעבודה שם, אך, לפי עדות בעלה, מתה באפיסת כוחות. אין לי ידיעה בדוקה על מותה של קיילה.

אהרן־לייזר שקלניביץ ורעייתו בלייפציג

בן דודי אהרן־לייזר גורש בשנת 1938 מגרמניה, יחד עם אשתו, בנו נפתלי ובתו הנה. הם התגוררו בוורשה, שם הושמדו ההורים והבת. נותר רק הבן נפתלי, שנקלט באנגליה, שירת בצבא בעת המלחמה וחי כעת עם משפחתו בסידני.

קשה להשלים עם העובדה המרה, שעל כולם עלה הכורת. יהי זכרם ברוך!

שמחה שקלניביין

לזכר חברים

בדפדפי, כחבר ועדת המערכת, בחומר שהוכן לספר זכרון זה, עולים בזכרוני חברות וחברים יקרים, שנספו בשואה ולא נפקדו על־ידנו במידה מספקת. קצרה ידי למנות את כולם ולספר עליהם. אכתוב איפוא, ולו מעט, על אחדים מהם.

זליג אלקון

זליג גר בשכנות אתי ולמדנו יחד ב״חדר״ ובבית־הספר של גדליה אלליע. כל בני משפחת אלקון היו מוכשרים. אביו חיים־יוסף היה מורה ב״חדר״ דתי. אחיו הבכור למד בבי״ס מקצועי בביאליסטוק, שם גם עבד לאחר־מכן. אחיותיו היו תלמידות מצטיינות. בהיותו נער אומץ זליג ע״י משה ואסתר שקלניביץ והתחנך אצלם. הוא היה תלמיד כשרוני, מתימטיקאי ושחמטאי טוב. בעת החופשות היה עוזר למאמציו במכירת עורות, והיה יושב תכופות בעמדת תצפית ליד החלון, מוכן ומזומן למשחק שח. מעניין היה לעקוב אחר מהלכיו במשחקו עם קובה שצ׳בינוביץ׳, או עם האמן המקומי יהודה בישקו. זליג למד בגימנסיה בביאליסטוק.

שמחה בורשטיין

שמחה היה הצעיר במשפחת שלמה וינטה בורשטיין. בן גילי היה ולמדנו יחד בבית־הספר בקולנה. עם חיסול הגימנסיה התמסר למסחר והיה במרוצת הזמן לעמוד־התווך של בית־המסחר הגדול בקולנה, שבהנהלת אחיו זאב. שמחה היה חבר נאמן. ביתם שימש אכסניה למפגשים תכופים של חברים בני גילים שונים, הקשורים הן עם אחיו המבוגר אלי והן עם אחותו דינה, גיסתי לעתיד־לבוא. שמחה היה מקורב לחוגי הנוער הציוני. מאוחר יותר נשא לאשה את יהודית, בחורה חיננית מביאליסטוק, המורה המהוללת לעברית בגנון ובבית־הספר "תרבות" בקולנה.

בעת השלטון הסובייטי עברו האם ינטה, דינה, משה ושמחה לביאליסטוק. שם היינו נפגשים לעתים קרובות, אצלם או אצל משה'ל אחי ודינה. זוכר אני את פרידתנו בתחנת־הרכבת של ביאליסטוק. נסעתי אז בתפקיד למוסקבה ושמחה הביא לי חבילה כדי לשלוח משם לאחיו ברל, שהוחזק במחנה עצורים בצפון־רוסיה כאסיר בעוון ציונות.

ידוע לי, כי שמחה שירת בגיטו ביאליסטוק כשוטר היודנראט ושמו מוזכר לדוגמה של שוטר אנושי ובעל לב חם, דבר לא כל־כך שכיח בתקופה האיומה ההיא.

אידקה זילברמן

אידקה היתה בת החובש (הפלדשר) הידוע יצחק ואחות לסאלק (חי בדרום־אמריקה) ולסבינה. שתי האחיות היו בחורות נחמדות, אידקה שקטה יותר וסבצ'ה סוערת יותר. שתיהן למדו בקולנה ולאחר־מכן בלומז'ה ובוורשה. לעונת החופשות היו האחיות זילברמן חוזרות לקולנה ומוסיפות הרבה לנוף הנשי של העיירה. בסוף שנות השלושים עברה משפחת זילברמן לוורשה. האב עבד באחד מבתי־החולים שבבירה, אבל יהודי קולנה המשיכו להתייעץ אתו בקשר למחלותיהם ובבחירת הרופאים מבין מומחי וורשה. הייתי בידידות רבה עם אידקה עוד מתקופת קולנה והיינו נפגשים לעתים גם בוורשה. מלחמת האימים בין גרמניה הנאצית לבין ברית־המועצות מצאה את יצחק זילברמן בקולנה, את אידקה במחוז וולין ואת סבצ'ה בוורשה.

הניה זילברשטיין

הניה היתה ג'ינג'ית חיננית ופקחית, בעלת חיוך שובבני, שופעת הומור בכל המצבים. למדנו יחד תקופה מסוימת בגימנסיות קולנה ולומז'ה. חברותיה הקרובות ביותר היו צ'רנה זדרוייביץ', אסתר גרינגרס ואידקה זילברמן. כשהם עזבו את קולנה, התלבטה הניה רבות, אבל כבת יחידה ונאמנה להוריה — צלמי קולנה הידועים — החליטה להישאר אתם. היא נאסרה ע"י הגיסטאפו, אף־כי אמה נאלצה לעבוד בשבילם. הם הבטיחו לשחררה, אך החזירו רק את גופתה.

משה כהן

משה היה מבוגר ממני ולכן נוצרו קשרי־הידידות בינינו מאוחר יותר. הוא היה שקדן, בעל נפש פיוטית, ישר וענו. מצבו הכלכלי לא היה שפיר, אבל הוא התגבר על כל המכשולים בכוחות עצמו. יצא לביאליסטוק ללמוד ושם גמר את הגימנסיה. משה נשאר בקולנה, כשהחלומות שלו על לימודים סדירים באוניברסיטה נגוזו.

משה כהן. ליזה לייבזון. שמחה בורשטיין.
המורה ז'לז'ו. דינה בורשטיין.
רעיה אגרנינוק. לוטק פיינווסר, רחל קורנצקי.

אידקה וסבינה זילברמן.

זרח גוטמן. מרדכי בריזמן. פישל הורביץ. הניה זילברשטיין ובוצ'קה איידנברג.

רייזל ציביאקובסקי

רייזל, בתו של יונה, נחשבה ע״י רבים בין היפות בבנות קולנה, והרי לקולנה יצא שם בכל הסביבה בשל יופיין של בנותיה. רייזל למדה אתי בבית־ספר תיכון בקולנה, בלומז׳ה ובווילנה. תקופה מסוימת גרה בוורשה, שם למדה, נדמה לי, בסמינריון למורים. בכל מקום היה לה חוג מכרים רחב ולא־מעט מעריצים, ביניהם נחום רמבה ואחי משה׳ל. סופר לי, כי בתקופה הסובייטית היא עבדה כמורה.

בריינצ׳י רוזנבוים

בריינצ׳י אף היא נמנתה על הבחורות החינניות של קולנה. היא סיימה את ביה״ס בקולנה, אך לא עלה בידה להמשיך בלימודים. היה לה חוג רחב של מעריצים. נישאה בגיל צעיר, יחסית לגבי התקופה ההיא, עם מוטקה קליינמן מלומז׳ה. בעיירתנו הם נודעו כזוג למופת. הם עברו לווילנה ושם למד מוטקה את מקצוע טכנאות־רדיו והועסק בבית־החרושת המפורסם ״אלקטריט״. עם צירוף ווילנה וליטה לברית־המועצות הועבר ביהח״ר למינסק, על רוב עובדיו, ועמהם מוטקה ובריינצ׳י. כשהגרמנים פלשו לברית־המועצות, 22 ביוני 1941, הועבר ביהח״ר עם פועליו לפנים רוסיה. חלק מהם פגשתי בסרטוב וערבותיה, אולם על עקבותיהם של בריינצ׳י ומוטקה לא הצלחתי לעלות. כן נעלמו עקבותיה של נינקה קליינמן, אחותו היפה של מוטקה שהגיעה יחד עמו לקולנה. אצלנו השתלבה עד מהרה בחיים החברתיים של העיירה. הודות לחינה הנדיר ונועם הליכותיה היתה מאוד מקובלת על כל מכריה.

קובה שצ׳בינוביץ׳

קובה, בן יוסף וזלדה, נבדל בנעוריו מחבריו בזה, שקיבל בבית הוריו חינוך חילוני ואף לא למד ב״חדר״. הוא למד בבית רוסית, פולנית ואידיש. זוכר אני היטב את ביקורי בביתם, את התשבצים והחידונים ב״גרינע בוימעלעך״ ואת צעדינו הראשונים בשח. אביו יוסף היה חריף־מוח ומקורי במחשבותיו. בקי היה במהלכים של המפלגות, העירייה והקהילה, אם־כי לא נטל חלק פעיל בחיים הציבוריים, אבל רגיל היה למתוח ביקורת על אנשי־הציבור שלנו, ולא בלי הצלחה. קובה ירש מאביו את חריפותו ואת כשרון הפולמוס. הוא למד בגימנסיות קולנה וביאליסטוק ורכש השכלה גבוהה (משפטים) באוניברסיטת וורשה.

קובה היה שחמטאי טוב ומתימטיקאי מעולה. הוא גם היה לעזר רב לאביו בניהול בית־המסחר, למכונות חקלאיות, הגדול שבכל הסביבה. בשנתיים האחרונות היינו נפגשים בביאליסטוק, שם החל לעבוד כעורך־דין.

העליתי קווים מעטים לדמותם של אחדים מחברינו היקרים. חבל על דאבדין. יהא זכרם ברוך!

שמחה שקלניביץ

נפטרו בארץ ובחו״ל

צום אנדעק פון גדליה אלליע

אונדזער שטעטעלע קאָלנע, וועלכע איז געווען געבענטשט מיט אַ יוגנט, וואָס האָט זיך געריסן צו לערנען און צו וויסן, איז געווען גליקלעך צו האָבן אַ לערער וועלכער האָט פאַרשטאַנען די יוגנט און האָט געשטרעבט צו לערנען די יוגנט. דער דאָזיגער לערער איז געווען גדליה־אלליע. ער האָט דערנענטערט צו זיך אַלע בחורים און מיידלעך און זיי גענומען לערנען די העברעאישע שפּראַך. אָבער אויסער לערער איז ער אויך געווען אַ פריינד אין לעבן. די יעניגע וועלכע האָבן ניט געהאַט צו צאָלן פאר די לעקציעס, פלעגט ער זיי צווינגען צו קומען זיך לערנען אָן געלט. אַזוי איבערגעבן איז ער געווען אין ווילן צו פאַרשפּרייטן וויסען צו אַלע יוגענטלעכע.

ער איז אויך געווען אַ פריינד אין לעבן צו די וואָס האָבן אים פאַרשטאַנען און געוואָלט לערנען. אויב עמעצער איז געקומען צו אים אַ פּאַרוויייטיקטע, מיט אַ צובראָכן געמיט, האָט ער שוין דערקענט אָן פּנים און מען האָט אים געמוזט דערציילן וואָס האָט פּאַסירט. גדליה־אלליע האָט אַלעמאָל געפונען טרייסט־ווערטער פאַר יעדן מענטשן.

ווען איך בין אַוועק פון קאָלנע קיין אַמעריקע, איז מיר געווען אַ גרויסער פאַרדרוס וואָס כ׳וועל אַזאַ פריינד שוין מער נישט געפינען. און איצטער האָב איך געוויסנס־ביסע, וואָס מען האָט אים וויניק געהאָלפן אין דער צייט וואָס ער האָט זיך אַזוי גענויטיגט.

ווי נעמט מען אַזאַ טייערן מענטשן מיט אַזוי פיל ליבשאַפט און געטריישאַפט צו זיינע מיט־מענטשן. זיין געשטאַלט און זיינע זיסן שטייען מיר שטענדיק פאַר די אויגן. איך וועל אים קיינמאָל נישט פאַרגעסן. זאָל ער האָבן אַ ליכטיגן גן־עדן!

דאָס האָט געשריבן זיינע אַ תלמידה, פערל לובעל, היינט

פערל בריקמאַן־חסדא

ר׳ יעקב מאיר בריזמן

ר׳ יעקב מאיר בריזמן היה ידוע בקולנה בשם ר׳ אלטער, בנו של ר׳ בערל דיין. הוא קיבל חינוך תלמודי מעולה ליד אביו, בישיבה המקומית, ויחד עם זה רכש לו השכלה עברית וכללית. כבר בשנת תרס״ט (1909) הוא נתפרסם ברבים ב״הקדמה״ לספר ״באר מים״ של אביו, ספר שהוא הכשירו לדפוס והוציאו־לאור. בהקדמה זו ניכר ר׳ יעקב מאיר כבעל כוח הבעה בשפה העברית וכמצוי ובקי בכל סוגי הספרות העברית, התורנית והחדשה כאחת. במבואו לספר מציין אביו בשבח בנו, ״זה הבחור אלטער יעקב מאיר, שתודות לאל עליון

שזיכני ונתן לי בן משכיל עד אמת... שנשא הטרחה להעתיק ולסדר מכתב־ידי על הסדר ולהגיה במקום הצורך, כדי שיהיה ראוי ומוכן לדפוס".

ר' אלטער התעתד לרבנות כרצון אביו והתמחה בהוראה לידו והוסמך לרבנות בתעודת סמיכה משופרת. זמן מה שהה בביאליסטוק ליד שארו ר' גדליה טיקוצ'ינסקי, מעמודי האורתודוקסיה החרדית וממארגניה, וזה השפיע על ר' אלטער להיות אף הוא נאמן לתנועת "אגודת ישראל". הוא נשא לאשה את בתו של הגאון ר' שמעון דויד אנוליק, אב"ד שדלץ ושהה זמן מה בעיר זו. בהיותו בשדלץ בשנת תרע"ב הוא הכשיר לדפוס את חיבורו של חותנו המנוח "אמרי רש"ד" (על התורה ונ"ך). הוא חשב אז להדפיס את חיבורו של חותנו "אורח משפט" מהדורה תנינא, אלא שבינתיים פרצה מלחמת־העולם השנייה ודבר זה לא הוצא־לפועל.

בסמוך לאותו זמן נתמנה ר' אלטער בריזמן לרב בסוראז' הסמוכה לביאליסטוק וכעבור מספר שנים כרב בלאפי השכנה, שם פעל בתור רב ומדריך רוחני קרוב לחמש־עשרה שנה. אחר־כך עבר להיות מורה־צדק בוורשה, באחד הרחובות, והיה מועמד לרבנות במספר קהילות חשובות בפולין הקונגרסאית. באותו זמן פרסם מאמרים ומחקרים בתחום הפדגוגיה התורנית ובבעיות ציבוריות ברוח "אגודת ישראל" האולטרה־חרדית.

ר' יעקב מאיר בריזמן זכה להינצל מן השואה בהיותו פליט בערבות רוסיה הסובייטית. עם תום המלחמה הוא חזר לפולין, היה רב לשארית הפליטה בלודז' ועשה הרבה לטובת התרת עגונות המלחמה והשואה, כדי שתוכלנה להינשא מחדש. הוא עלה לארץ־ישראל והשתקע בתל־אביב, ליד אחיו ישעיה (שהיה לפנים מורה בבית־הספר החרדי "תושיה" בקולנה).

בתל־אביב היה כבר ר' יעקב מאיר ידוע־חולי, שבור ורצוץ מרוב תלאות וסבל שעברו עליו בימי השואה. היתה לו תוכנית להדפיס המשכי חיבורו של אביו ר' בערל על מדרש רבה וכן להדפיס אוסף ממאמריו ומחקריו הוא, המפוזרים בכתבי־עת חרדיים שבין מלחמה למלחמה. אך הספיק להדפיס רק את פירושו על הגדת פסח. הוא נפטר בתל־אביב ובה גם מקום קבורתו.

משה צינוביץ'

לזכר הורינו ר' יעקב־אריה ורשקה אולך ע"ה

אבא נולד בשנת תרמ"ב בעיר גוברובה, ולמד והתחנך באוסטרולנקה. לאחר נשואיו עם אמנו, לבית מאלובני, עבר לגור בקולנה. אסון שפקד את משפחת מאלובני בין האירוסין לחתונה, בו נקפדו בתאונה חיי סבנו — ר' דויד מאלובני — שינה את תוכניותיו ומהלך חייו של אבינו, אשר רצה בכל מאודו להמשיך ללמוד ולהשיג סמיכות. הזעזוע שפקד את המשפחה מנע ממנו המשך לימודיו והוא נאלץ להיכנס בעול הפרנסה.

אבינו היה מעלה על נס את עירנו קולנה, כאשר היה משווה אותה עם ערים אחרות, בהן גדל והתחנך, למרות שגם ערים אלו היו מפורסמות בגאונים וגדולים. בקולנה הוא מצא

עיר שכולה משפחה אחת. הדבר בא לידי ביטוי בעת צרה, כאשר צרת יחיד היתה לצרת הכלל, ובעת שמחה, כאשר שמחת יחיד נהפכה לשמחת הכלל.

אבא היה ירא־שמים ונמנה עם החסידים המועטים שחיו בעיירה, בה רוב יהודיה היו מתנגדים. הוא השתדל בכל נפשו להקנות לצאצאיו חינוך דתי קפדני. בצעירותו היה ידוע כקנאי לענייני דת, איש לא יודע פשרות, אך יחד עם זאת הכיר בחשיבותה של ההשכלה הכללית ובערכו של המקצוע. נוהג היה לומר את הפסוק מפרקי־אבות: "טובה תורה עם דרך ארץ."

ר' יעקב־אריה ורשקה אולך

לימים, כאשר הציונות כבשה את לב הנוער בעיירות והנוער פנה למועדונים ולהכשרה חלוצית, הוא איפשר לבנותיו לצאת להכשרה, משום שהבין כי אין עתיד ליהודים, ובפרט לנוער, בגולה. סייעה בכך אמא, אשר תמיד סינגרה על הצעירים וידעה לרכך את קנאותו.

בשנת 1934, כאשר אחותנו צפורה עלתה ארצה, אמר לנו אבא: "שלחנו נציג לארץ־ישראל, ובבוא הזמן היא תעביר את כולנו."

לאחר השריפה, כאשר נשארנו ללא פרנסה ועמדה בפנינו השאלה, האם להשקיע כסף ועמל בבניית חנות חדשה או להשתמש בכסף זה לעליית ארצה, הוא נסע להתייעץ עם הרבי. הרבי לא אמר לו בפה מלא "תעלה ארצה!", אלא ראה גם אפשרות של קיום בגולה. אז התייצבה אמא כצור בהחלטה שאין דרך אחרת ואין עתיד לילדים אלא בעלייה לארץ־ישראל.

חוקי העלייה של ממשלת המאנדאט אילצו את הורינו להשאיר חלק ממשפחתנו בקולנה. בעת הפרידה מאחיותינו בטוחים היינו, כי הפרידה היא קצרה וכי מייד עם בואנו ארצה נפעל לעלייתן. אבל מחלות שפקדו את אבינו, שלא עזבוהו עד יום פטירתו, וכן הגזירות החדשות שגזרו שלטונות המאנדאט מנעו את עלייתן ארצה והן נספו בשואה הגדולה.

עד יום מותה לא חדלה אמא מלבַּכּוֹת את בנותיה, ואילו אבא העביר את מריו וקנאותו לשנאת השלטון הזר; זה גם גרם, בעקיפין, שאחינו בן־הזקונים הצטרף לאצ״ל. אבא לא היה חבר־מן־המניין באצ״ל, אבל יחד עם אמא הפכו את ביתם לאכסניה של הנרדפים ולמקום לינה וסעודה ללוחמים המנותקים מביתם. כן היה ביתם למקום של הסתרת נשק וישיבות מחתרתיות.

לפי בקשה מיוחדת הכין אבא כרוז תשובה לדבריו של הרב הראשי של תל־אביב דאז, אשר הצטרף לשוללי אצ״ל ומשמיציו וכינה אותם בשם ״מציתי אש זרה״. בכרוז זה הוכיח אבא, כי ״האש כלל אינה זרה״, ואילו אמא הסתכנה לא פעם בהעברת נשק בסלה, באומרה ״אצל אשה זקנה לא יחפשו״.

כאשר העלינו בחוג המשפחה את זכר אחיותינו — ברכה, רייזל וחיה־לאה — שאלנו את עצמנו מאין לקחה אחותנו חיה לאה, עוז־רוח ואומץ־לב להיות בין הבודדות, שהקדימו את לוחמי־הגיטאות ואת הפרטיזנים במלחמה בגרמנים, כאשר ביצעה פעולת גבורה שאין דומה לה. אמרנו לעצמנו, שאת אומץ־לבה ירשה מאמא, ואילו את עוז רוחה יש לייחס לחינוכו של אבא.

יהי זכרם ברוך!

מנחם גלעד

רחל (רענאטא) אלתר־בארקאווסקי ז״ל

שטריכן צו איר לעבן

רחל (רענאַטאַ) איז געבוירן געוואָרן אין אַ באַלעבאַטישער, פיין סיטואירטער משפחה. איר זיידע איז געווען אַ גוטבאַזיצער. רחל פלעגט זיך רימען דערמיט און אָפט דערציילן וועגן אירע איבערלעבענישן אין די קינדער־יאָרן אינעם זיידנס פּאַלוואַרעק.

אָבער צום שטאַרקסטן איז זי געווען פאַרבונדן מיט די טיפע געפילן פון איר צאַרטער נשמה מיטן טיפיש יידישן, רייך־פּולסירנדיקן לעבן אינעם שטעטעלע קאָלנע, ווו זי האָט פאַרבראַכט אירע יאָרן ביזן פאַרענדיקן די פּוילישע גימנאַזיע. די קרובים, חברים, די יוגנט־באַוועגונג פון „השומר הצעיר״, אין וועלכער זי איז געווען אַ מיטגליד, די איינוואוינער פון שטעטל, יעדעס געסעלע דעריין און די גאַנצע באַוועלדערטע סביבה האָבן זיך טיף איינגעקריצט אין איר זכרון און אין יאָרן אַרום געפונען אַן אָפּשפּיגלונג אין אירע ליטעראַרישע שאַפונגען.

אין יאָר 1935 האָט זי פאַרגעזעצט איר שטודיום אין וואַרשע, ווו זי האָט ביי איר פעטער וויזאַנסקי געפונען אַ צווייטע וואַרעמע היים. דער דאָזיקער פּעריאָד איז געווען דער גליקלעכסטער אין איר לעבן, אויסגעפילט מיט די קולטור און געזעלשאַפטלעכע אימפּרעזעס פון דעם רייכן, פילפאַרביקן יידישן לעבן. דאָ האָט זי זיך געפונען אין דער געזעלשאַפט פון אַ פיינער יידישער יוגנט, חברים און פאַרערער. קורץ פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט רחל חתונה געהאַט. זי האָט זיך געפילט גליקלעך, אָבער נישט לאַנג איז איר באַשערט געווען זיך צו פרייען מיט איר גליק. שוין דעם דריטן טאָג פון דער

מלחמה ווערט איר שיינע וווינונג צעשטערט פון אַ דײַטשישער באָמבע. זי גייט אַוועק מיט איר מאַן אויף וואָגל און וואַנדער. די יסורים פונעם וואַנדערלעבן אין דער צעשטערטער וואַרשע, ביאַליסטאָק, אַרכאַנגעלסקער וועלדער, ווו זיי ווערן פאַרשיקט דורך די רוסן אויף העכער אַ יאָר צייט, נאָכהער אין דער געגנט פון טאַשקענט, זענען גאָר נישט פון די לייכטע.

אין יאָר 1946 קערן זיי זיך אום קיין פוילן.

גאָר טיף לעבט רחל איבער דעם אומגליק, וואָס האָט געטראָפן אירע נאָענטע. זי וואַנדערט איבער די חורבות פון קאָלנע, לאָמזשע, וואַרשע, און אין איר נישט־דורכשניטלעכער פאַנטאַזיע קומען אויף לעבעדיק די שוידערלעכע סצענעס פון דעם נאַציישן פאַרברעכן. די דאָזיקע ערטער ציִען זי צו זיך, ווי אַ מאַגנעט, און ווערן מיט יאָרן שפּעטער אָפּגעשפּיגלט אין אירע שאַפונגען.

אין יאָר 1957 קומט רחל אויף קבר־אבות, וויינט זיך ביטער אויס און באַשליסט צו פאַרלאָזן פוילן, אָבער מער שוין נישט צו מאַכן קיין צײַטווײַליקע סטאַציעס, — דער וועג דורך לאָנדאָן פירט זיי קיין ישראל, וואָס וועט זיין זייער ענדגילטיק לאַנד; דאָ וועלן זיי בויען זייער היים אויף תמיד.

דאָ אין ישראל פרייט זי זיך מיטן פרײַען לאַנד, מיטן בלויען הימל, מיטן ים און די פעלדער, מיט יעדעס בלימל און פייגעלע. זי איז פריי און גליקלעך.

אָבער — צום באַדוירן, נישט לאַנג. די שווערע איבערלעבענישן ביזן באַזעצן זיך אין ישראל האָבן זי אַריינגעפירט אין אַן אומהיימלבאַרער קראַנקהייט. דריי יאָר האָט זי זיך מיט דער דאָזיקער קראַנקהייט געראַנגלט, און דער דראַמאַטישער געראַנגל איז טיילווײַז געקומען צום אויסדרוק אין איר שאַפן.

שוין זייענדיק צוגעשמידט צום קראַנקנבעט, באַהאַנדלט זי אין איר שרײַבן, מיט אַ שאַרף אויג און פסיכאָלאָגישן צוגאַנג די פּראָבלעמען פון מעדיצינישער עטיק, עאוטאַנאַזיע אַלס אויסגאַנג פון מענטשן פאַרמשפּט צוליב אומהיילבאַרער קראַנקהייט; באַהאַנדלט די באַציִונ־גען פון דאָקטוירים און קראַנקנשוועסטער צו די שפּיטאָל־קראַנקע — פּראָבלעמען וואָס זענען אַקטועל געווען פאַר איר אַליין.

אין איר טראַגישן גאַנג צום לעבן־סוף האָט איינמאָל זיך אַריינגעריסן אַ פריידיקער שטראַל אין איר געמיט. דאָס איז געווען אין דעם יום־העצמאות תשכ״ח (1968, חודש מאַי), ווען זי האָט אין דער ישראל־טעלעוויזיע געזען דעם פּאַראַד פון צה״ל. זי איז אַזוי געווען גערירט און דורכגענומען מיט פרייד, אַז זי האָט זיך גלײַך געכאַפּט פאַר דער פעדער און געשריבן אַ ליד, געווידמעט די העראָישע זין פון צה״ל — „די היינטיקע מכביער״.

דעם קומענדיקן יום־העצמאות האָט זי שוין נישט געהאַט די זכיה צו זען. אין אַ טרויעריקן דעצעמבער־טאָג (דעם 25סטן 1968), איז זי אַוועק אין דער אייביקייט, איבער־לאָזנדיק אַ צוואה, אויסצוקריצן אויף איר מצבה:

פאַרבײַגייער, איך בין גליקלעך, ווײַל — פרײַ פון פחד און לײדן.
איך ווייס נישט, וווּהין מיין דאָזיקער נייער וועג וועט מיך פאַרפירן.
איינס ווייס איך, אַז דאָ, אויף דער דאָזיקער ערד, איז מײַן היימלאַנד.
אונדזער אייביקע היים.

שלום אלתר

אויפֿן ראַנד פֿון אַ פּריציייטיק פּאַרשניטן לעבן

רחל אַלטער איז בלי־ספק באַשענקט געווען מיט שרײַבערישן טאַלענט. דערויף זאָגן עדות אירע געציילטע שאַפֿונגען, וואָס זענען דערשינען נאָך איר אַוועקגאַנג, אין דעם בוך „איז געווען אַ מענטש". זי האָט פֿאַרמאָגט שרײַבערישן נייגער, באַאָבאַכטונגס־פֿעיִקייט, הומאָר און דאָס יכולת שריפֿטלעך צו פֿאַרפֿיקטירן דאָס געזעענע, דורכגעפֿילטע און דורכגעטראַכטע, אין דער פּוילישער שפּראַך.

אין רחלס געמיט האָט לאַנגע יאָרן געטליִעט דער פֿונק פֿון יצירה, וואָס האָט לעכצנדיק אויסגעקוקט אויף אַ מילד און געבענטשט ווינטל, וואָס זאָל אים פֿונאַנדערבלאָזן אין אַ ליכטיקן שעפֿערישן פֿלאַם. דערצו איז עס אָבער, צום באַדויערן, נישט געקומען.

וואָס מיינט — אַ מילד און געבענטשט ווינטל? דאָס מיינט — דערמוטיקונג אין דער צום האַרצן נאָענסטער סביבה. זי, די דערמוטיקונג, דאַרף פֿאַריאָגן די ספֿקות און גריבלענישן, וואָס באַגלייטן תמיד דעם שעפֿערישן מענטשן, אין זײַן באַרוף און מעגלעכקייטן. ערשט ווען ער ווערט געשטאַרקט דורך זײַנע נאָענטסטע, הייבט ער אָן גלייבן אין זײַן כּח, באַקומט אָנזען אין די אייגענע אויגן און דערפֿילט — זײַן שעפֿערישער כּח האָט באַקומען פֿליגל. די פֿען ווערט אים לײַכט אין דער האַנט.

אָבער ביי רחלען איז עס דערצו נישט דערגאַנגען. פֿאַר וואָס ?

איך מיין, אַז די עיקר סיבה איז געווען, וואָס איר אויספֿאָרמירונג האָט זיך געשטאַלטיקט אין אַ געבראָכענער ליניע, נישט האַרמאָניש. אין איר קינדהייט און פֿריִער יוגנט איז זי דערצויגן געוואָרן אין איר ייִדיש־רעליגיעזער היים, וואָס האָט אין איר איינגעפֿלאַנצט ייִדישקייט. אָבער אין דער זעלבער צייט האָט זי באַקומען איר וועלטלעכע דערציִונג און בילדונג אין דער פּוילישער שול. צוליב דעם איז איר ייִדישקייט אַוועקגעשטופּט געוואָרן אין הינטערגרונד, און שפּראַכלעך האָט זי זיך אַסימילירט. איר ייִדיש לשון איז פֿאַרטושט געוואָרן, שטיין געבליבן אין אַן אומאַנטוויקלטער פֿאַזע, און דאָס אָרט האָט פֿאַרנומען די פּוילישע שפּראַך מיט איר ליטעראַטור. אויף אַרויסצוברענגען שעפֿעריש־שרייבעריש אירע באַאָבאַכטונגען, געפֿילן און געדאַנקען איז איר ייִדיש געווען אַנעמיש און אָרעם. זי האָט דעריבער אירע ערשטע ליטעראַרישע פּרוּוון געמאַכט אויף פּויליש.

קאָן זיין, ווען זי וואָלט זיך אין די דערוואַקסענע יאָרן געווען געפֿונען אין אַ פּוילישער סביבה, נאָענט מיט פּוילישע שרייבערישע מענטשן און וואָלט פֿון זיי, אויפֿן גרונט פֿון אירע ליטעראַרישע אָנהייבן, באַקומען דערמוטיקונג, וואָלט זי מיט דער צייט געוואָרן אַ פּוילישע שרייבערין. האָט זי זיך אָבער אין יענע יאָרן געפֿונען אין אַ ייִדיש־נאַציאָנאַלער סביבה, וואָס איר לשון, בעל־פּה ובכתב, איז געווען דווקא ייִדיש. זי האָט דאָרט אַפֿילו געהאַט חברים יונגע ייִדישע שרייבער, וועלכע וואָלטן איר קאָנען העלפֿן, שטאַרקן און דערמוטיקן, ווען — ווען איר שאַפֿעריש לשון וואָלט געווען זיין ייִדיש. אירע פּרוּוון אויף פּויליש זענען זיי פֿרעמד געווען. זיי האָבן איר שרייבן נישט גענומען ערנסט און זיך אַרויסגעדרייט פֿון זאָגן איר אַ גוט וואָרט. אָנשטאָט דורך זיי געשטאַרקט צו ווערן, איז זי, להיפּך, אַנטמוטיקט געוואָרן.

דער טליִענדיקער שעפֿערישער פֿונק אין איר איז צוגעדעקט געוואָרן מיט אַ געדיכטן אַש פֿון ספֿקות. איר אומצוטרוי צו די אייגענע כּוחות האָט זיך פֿאַרגרעסערט און זי אָפּגעהאַלטן פֿון נעמען די פֿען אין האַנט.

פאַרשטענדלעך, אַז צו דער דאָזיקער הויפּט־סיבה דאַרפן אויך צוגערעכנט ווערן די פאַרשיידענע זאָרגן, פּיַינען און שטרויכלונגען אין איר לעבנסגאַנג. און נאָך מער, וואָס אין די שפּעטערע יאָרן האָבן פאַרשיידענע קראַנקהייטן אויסגעפּייניקט איר לײַב און נשמה.

גראָד ערשט דאָ, אין ישראל, האָט זי זיך ערנסטער גענומען פאַר דער פּען און אַרויס־געבראַכט די געציילטע שאַפונגען, וועלכע געפינען זיך אין איר בוך. צום גרויסן צער איז זי דאָ שוין געווען אויסגעשעפּט פון איר אומהיילבאַרער שוידערלעכער קרענק, וואָס האָט איר פאַרצערט ווי אַ פייער, און ס׳האָט זיך אומפאַרמיידלעך דערנענטערט דער „מוז״ אָוועקצוגיין — נישט אויסגעלעבט די יאָרן און נישט אויסגעלעבט זיך שעפעריש־ליטעראַריש — אין דער אייביקייט אַריין.

ל. אַליצקי

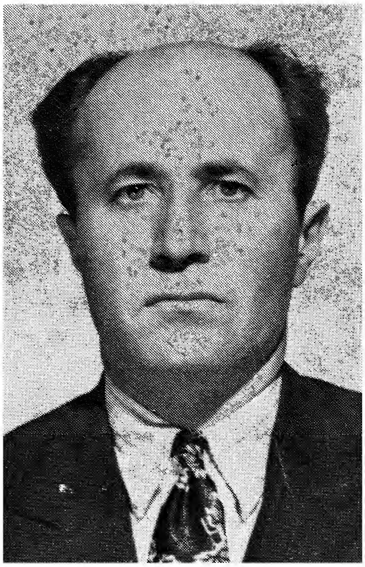
זאב (וועלוול) בוראַק ע״ה

„לא אמות כי אחיה ואספר מעשי יה״ — דער ווידער־קול פון די דאָזיקע ווערטער הילכט מיר אָפּ אין די אויערן. מיט זײַן ווונדערבאַרער שטים פלעגט וועלוול בוראַק מאַכן אויפ־ציטערן די הערצער פון די מתפללים אין דער קאָלנער שול אינעם כאָר פון שטאָטישן חזן יעדן ראש־חודש בעת די תפילות פון „הלל״.

כ׳וועל נישט שטאַרבן! איך מוז לעבן און דערציילן... און וועלוול האָט געהאַט אַ סך צו דערציילן זײַנע קינדער, זײַנע פרײַנד וועגן אַלץ, וואָס ס׳איז זיינע זכרונות. ווען איך פלעג אים אַמאָל טרעפן, פלעגט ער וועלן הערן, וואָס הערט זיך ביי די קאָלנער אין ישראל, וואָס שרײַבן זיי. ער האָט אין מעקסיקע געלעבט מיט מדינת ישראל. ער האָט געהאַט אַ קעמפערישע, אַ בונטאַרע נשמה. ליידער האָט ער צוליב שווערער פּרנסה נישט געקענט זיין אַקטיוו אין דער היגער ציוניסטישער באַוועגונג. ער איז געווען אַ מיטגליד אין דער חירות־פּאַרטיי.

ווער געדענקט עס נישט וועלוול בוראַקן? מיינע זכרונות וועגן וועלוולען הייבן זיך אָן נאָך אין חדר פון ר׳ גדליה אלליע ז״ל. וועלוול בוראַק איז געווען פון די גוטע תלמידים. שפּעטער אין דער פאָלקס־שול פלעגן מיר וועלוולען זען צווישן די אויסגעצייכנטע שילער. ער פלעגט אויפטרעטן בעת פאָרשטעלונגען, רעציטאַציעס. שפּעטער איז ער געוואָרן אַן אַקטיווער מדריך אין קן פון „השומר־הצעיר״. אַ פּאָר יאָר שפּעטער און וועלוול פאַלאָזט די באַוועגונג און ער גרינדעט צוזאַמען מיט אַנדערע חברים דעם „החלוץ״ און „החלוץ־הצעיר״ אין קאָלנע. ויכוחים האָבן זיך פאַרפירט צווישן דער יוגנט. אידעאָלאָגישע חיכוכים — וועלוול פלעגט מיט ברען, מיט פּאַטאָס באַקעמפן אַנדערע מיינונגען און באַשיצן די שטעלונג פון „החלוץ״. ער איז געווען אַ שם־דבר אין דער ציוניסטישער באַוועגונג אין יענעם קליינעם שטעטל אויפן גרעניץ מיט פּרײַסן.

ווען איך בין מיט יאָרן געפאָרן באַזוכן אונדזער חרובן יידישן „ישוב״ אין קאָלנע, האָב

זאב (וולוול) בוראַק

איך זיך אָפּגעשטעלט בײַ דעם הויז פון די בוראַקס. אַ ווייסע הויז. אַ מאָל פלעגט דאָרטן שטיין אַ „פּלומפּ", אַ פּרימיטיווע וואַסער־פּאָמפּע, און שכנים פון אַרום פלעגן קומען אָננעמען עמערס מיט וואַסער. ווינטער פלעגט פונעם פּאַרגאָסענעם וואַסער זיך פּאַרציען אַ באַרג־אַראָפּ מיט אייז. מיר, די חדר יינגלעך, פלעגן שעהן־לאַנג ליב האָבן דאָרטן זיך צו גליטשן — ביי דער הויז פון די בוראַקס, בײַ די יאַטקעס.

קוק איך אַזוי אַרײַן אין די שויבן פון דער ווײַסער הויז, אין דער אָפענער טיר... אפשר וועט זיך אַרויסבויגן דורכן פענצטער וועלוולס מאַמע, זײַן ברודערל לייבעלע — און אפשר גאָר עמיצער פון חיים־לייב בוראַקס הויז, פון חייהטשע רייזלען, די פּלימעניקעס — איך קען זיי דאָך אַ גרוס אָפּגעבן, אַ לעבעדיקן גרוס פון זייער משפּחה אין מעקסיקע...

קיינער נישאָ. אַלע ייִדן טויט. זייערע נשמות וואָגלען אַרום הינטערן שטאָט אויפן חרובן בית־עולם, איבער דעם האַלב־אָפענעם מאַסן־קבר לעבן זאַביעלע און לעבן משטשיוויע...

שווער איז געווען וועלוולס לעבן אין מעקסיקע — עליות און ירידות. אָבער זײַנע קינדער האָט ער געגעבן אַ שיינע ייִדישע דערציאונג. זײַן זונעלע אפרים איז געווען פון די ערשטע תלמידים אין דער תרבות־שול. זײַנע יונגע אייניקלעך אליקים און פייגעלע געדענקען נאָך דעם זיידן. זײַן טאָכטער סאָניע פּאַרגיסט טרערן, ווען איך דערצייל איר וועגן איר טאַטן. אַזוי שטייען זיי, וועלוולס פרוי און קינדער, און זיי וואָלטן וועלן הערן און הערן, איך זאָל זיי דערציילן וועגן מאַן און פאָטער.

יונג איז ער פּאַרשניטן געוואָרן, אין האַרבסט פון זײַנע יאָרן. געפאָרן אַזוי זיך קיין

אמעריקע, מאַכן אַ „טשעק אַפּ", געפאָרן קיין ניו־יארק באַזוכן משפחה, חברים. ער איז צוזאַמענגעבראָכן פלוצלונג, פּאַראַלמנט אַ פּרוי און פּאַריתומט קינדער, קוזינס, פריינד און חברים. כ"ט אייר, דעם 11 מאי 1964, איז וועלוול בוראַק געבראַכט געוואָרן פון ניו־יאָרק צו קבורה אין מעקסיקע. זאָל אָפּגעהיט ווערן זיין הייליקער אָנדענק צוזאַמען מיט אַלע טייערע קאָלנער ייִדן, וואָס זיינען פאַרשניטן געוואָרן, אָדער זיינען געפאַלן אין מיטן וועג...

אבנר אליפז

שיינצ׳ה דודוביץ׳ ז״ל

עם פטירתה של שיינצ׳ה דודוביץ׳ לבית קרלינסקי הסתלקה מאתנו אישיות יקרה. קורות חייה משקפות נכונה את דרך החיים של בנות קולנה, הקשורות למשפחה ולחברה. הכרנו את שיינצ׳ה כבת נאמנה, רעייה למופת, אחות מסורה ללא גבול וחבירה מעורה בחיי העיירה. שיינצ׳ה היתה בעלת חכמת־חיים, הצטיינה בגישה עניינית ומעשית, וחיוך מלבב נסוך תכופות על פניה.

שיינצ׳ה דודוביץ׳

עם פרוץ המלחמה עברו על שיינצ׳ה ומשפחתה תלאות רבות. כל משפחת דודוביץ׳ נאסרה בעוון בורגנות ע״י השלטונות הסובייטיים והוגלתה הרחק מהבית, למזרח קזכסטן, איזור שנהפך בתקופת השואה למקלט חיים. רעב ומחסור היו מנת־חלקה של המשפחה. אך שיינצ׳ה שמרה, בכל מאודה, על שלמות המשפחה ועמדה בגבורה ליד בעלה מוצ׳ה, ייבדל לחיים, ונשאה בשקט נפשי את הסבל והדאגה לילדים, וגם לזולת, תוך ציפייה לשחר טוב יותר.

ואמנם התגברה שיינצ׳ה על כל המכשולים שעמדו להם בדרך, וכל המשפחה חזרה ממקום גלותה לפולין. שיינצ׳ה גם זכתה לעלות ארצה ולהגשים את הרעיון של שיקום ביתה במולדת.

בנועם הליכותיה רכשה לה שיינצ׳ה ידידים רבים. זכורני כמה שמחה להסביר פנים לכול ולארח בביתה החם. היא השתתפה ברוב הפגישות של בני עירנו והתעניינה במהלך הכנת ספר־הזכרון לקהילת קולנה, ומה חבל שלא זכתה לראותו. בשיחתנו האחרונה העלתה זכרונות על הבית בקולנה, על קרובים וידידים שאינם עוד. היא היתה עבורנו אנציקלופדיה חיה של קורות קולנה ויהודיה.

נפרדנו משיינצ׳ה ביום גשום. בדאבון לב נפרדנו ממנה. קשה היא האבדה למוצ׳ה, לדורה וליצחק, לאח קלמן ולכולנו. יהי זכרה ברוך!

שמחה שקלניביץ

לזכר ד"ר פישל הורביץ

דברים על קברו ביום השלושים

היום שוב אנו עומדים כואבים ליד קברך הרענן. שלושים יום, שחלפו מאז ליווינו אותך בדרכך האחרונה, המחישו לנו את גודל האבידה ואת החלל הריק שנוצר עם הסתלקותך.

היית לנו חבר וידיד נאמן, בעל לב רגיש וחם, איש מידות ותרבות, שקדן ומתמיד, מוכשר ופיקח, בעל חוש הומור עממי בלתי־נדלה, וחיוך מלבב ליווה כל מלה שיצאה מפיך.

שנות חייך היו שנים של התמודדות, שנים של עבודה ויצירה. הודות לכוח ההתמדה שלך התגברת על כל הקשיים: היית תלמיד מחונן בגימנסיה, מורה ומחנך מעולה בבית־הספר בסטולין, עברת בהצלחה את המכשולים של נומרוס קלאוזוס באוניברסיטת וילנה, נמנית עם הסטודנטים הטובים והיית רופא טוב ומסור. הקימות בית בוורשה, שם עברת את זוועות היהודים עם תחילת השלטון הנאצי. לאחר־מכן הצטרפת לגדודי הפרטיזנים ביערות רוסיה־הלבנה. לחמת עם רוצחי עמך ומשפחתך במישרין ובעקיפין, ויכולת להם.

והיה זה טבעי, שלאחר שנות הסבל של מלחמת־העולם השנייה עלית ארצה והגשמת את חלום נעוריך. השתלבת יפה בשירות הרפואי במסגרת קופת־חולים, תחילה בעפולה ולאחר מכן כרופא ראשון ברמת־אביב, ולבסוף בתל־אביב עצמה. בנוסף על עבודתך המקצועית הברוכה היית פעיל בארגונים שונים והיית בין הוגי הרעיון להנצחת זכר יהודי קולנה, שהושמדו בידי הנאצים, וסחפת אחריך את חבריך למפעל קדוש זה של שנותיך האחרונות — הוצאת ספר זכרון ליהודי קולנה.

במשך כל שנות עבודתך ופעילותך הפוריים איפיינה אותך הומניות ואהבת האדם. תמיד עשית את עבודתך בלבביות, בצנעה ובמלוא הנכונות לעזרה הדדית. תכונות נפלאות אלו הכירו כל מי שבא במגע אתך.

הגעת לנחלה ולמנוחה ורקמת תוכניות, אולם הגורל האכזרי קבע אחרת. מחלה אנושה החלה לכרסם בגופך. ומה נורא לחשוב, כי במשך תקופה ארוכה למדי ידעת אתה וידעה רעייתך רניה את מצבך, כשכל אחד משתדל להסתיר זאת מהזולת. חיית בצל המוות, מבלי שאחרים ירגישו בכך. לא פעם רמזת לנו בעצב בשנה האחרונה, שעלינו להזדרז לסיים את ספר קולנה, כדי שתזכה לראותו. גם בביקורי האחרונים, ואתה כבר על ערש דווי, התעניינת במהלך עריכת הספר. עד הרגע האחרון ידעת להקדיש מתשומת־לבך לחבריך, ולו במשהו סמלי.

הוכרעת על־ידי המחלה והלב הרגיש והחם חדל מלפעום. וכמה דואב לבנו שיצירתך הופסקה, כשהנך במלוא חיוניות רוחך. דמותך האצילה הסתלקה מהנוף החברתי שלנו. לא נראך עוד צועד לאיטך, מאיר פנים לבאים לקראתך. לא נאזין לשיחתך השליווה והמעניינת.

כולנו מאוחדים ברגש השכול ואין לנו ניחומים. עם הסתלקותך דולדל עולם הערכים שלנו, התייתמנו. למשפחה אבד בעל ואח, קופת־חולים שיכלה רופא טוב ומסור, ולחבריך אבד ריע וידיד יקר. קשה לנחם את רניה, את אחיותיך, את אחיך ואת בני המשפחה. נקווה שהם מוצאים נחמה פורתא בהערצה ובחיבה שרוחשים לך כל מכיריך.

כל הטוב והנאה שהיה בך ייחרז במחרוזת הזכרונות היפים ביותר, שמקומה שמור בלבותיהם של חבריך וידידיך.

שלום לעפרך! יהי זכרך ברוך!

שמחה שקלניביץ

הייתי כבן שש, אך הדבר נחרת עמוק בזכרוני יותר מכל מאורע אחר בחיי. בחדר הגדול של הבית, על שולחן רחב־ידיים, מוטל פישל אחי. רופא העיירה, הגרמני הצולע, חותך בבטנו של אחי, ואחר־כך הוא שואב באמצעות צינורית מים מתוך הבטן. דלי ועוד דלי הוא שואב, ואני עומד ומשתומם: איפה יש בבטן מקום לכה הרבה מים?

ילד הייתי ולא ידעתי, כי זוהי מחלה מסוכנת. והימים ימי סוף מלחמת העולם הראשונה. הקרבות עדיין נמשכים, ואבא, למרות הסכנה שבדבר, מחליט לעשות הכול כדי להציל את חיי בנו פישל. לפי המלצת ידידיו ושותפיו, בני מרקביץ׳, שחיו ביוהניסברג שבפרוסיה המזרחית, הוא יוצא לקניגסברג, הנודעת ברופאיה המעולים, למצוא מרפא לבנו. הרופאים אינם נותנים הרבה תקוות לחייו של פישל. אך מכיוון שאין מה להפסיד, הם שולחים את אבא לממציא קרני־הרנטגן, כדי שיעשה נסיון להדביר את המחלה בעזרת ההמצאה החדשה. ואכן קרה הנס — חייו של פישל ניצלו. מה רבה השמחה בבית!

מאז קיימת החלטה בבית: פישל יהיה רופא. הרפואה הצילה אותו, והוא חייב להקדיש לה את חייו.

משפחת חיים־לייב הורביץ:
שלמה, פישל, פייגל, משה ויצחק.
ר׳ חיים־לייב, שרונה (צ׳רנה), יוסף והאם שרקה.

הדרך לרפואה לא היתה קלה. אמא נפטרה. בבית עשרה ילדים. אולם אבא עושה הכול למען אפשר לפישל ללמוד.

בבית־הספר התיכון, היחידי בקולנה, לומדים גם בשבת. אבא אדוק וקשה לו לעמוד בנסיון הזה. אך למרות הביקורת הקשה שנמתחה עליו, הוא מאפשר לפישל להמשיך בלימודיו. הבעייה נפתרה אחר־כך, כשפישל נשלח ללמוד בעיר לומז'ה הקרובה, בגימנזיום של גולדלוסט, שבו למדו יהודים בלבד וכמובן שלא היה שם חילול־שבת.

פישל ממשיך את לימודיו בוילנה. החלום על הרפואה עודנו רחוק. יהודים אינם מתקבלים לפקולטה בגלל הנומרוס קלאוזוס. יש לעבור קונקורס מיוחד. פישל מחליט לגשת לקונקורס. איש אינו מאמין שיעבור, שכן יש הרבה מועמדים, יהודים וגויים כאחד, ורק אחד ממאה יכול להצליח.

והנה קרה נס — פישל עבר את הקונקורס ונתקבל לפקולטה לרפואה. תפילות האב והמשפחה נתקבלו. החלום נהפך למציאות. ברם, בינתיים נפטר אבא. המשפחה נתייתמה. לעול נרתמה האחות בתיה, שחיה כיום בארצות־הברית. בעזרתה הצליח פישל לסיים את חוק לימודיו ולקבל את התואר הנכסף של רופא.

אולם, כידוע, גם הרפואה מוגבלת ביכולתה, ונס שני לא קרה. פישל נפל קרבן למחלה, שהרפואה טרם מצאה לה מרפא.

יצחק הורביץ

תחנות בדרכו של פישל הורביץ

תחנה ראשונה

את פישל הכרתי מילדותי. גרנו באותו רחוב, שיחקנו יחד במשחקי־ילדים, ויותר מאוחר למדנו יחד בבית־ספר עברי, שם ספגנו הרבה תרבות עברית וכמיהה ואהבה לארץ־ישראל. אך בנעורינו נפרדו דרכינו. פישל החל ללמוד בבית־ספר פולני ממשלתי, ואילו אני המשכתי בבית־ספר כללי עירוני.

הייתי אז חבר „השומר הצעיר". רבים מבני הנוער בעיר מצאו בתנועה מסגרת להמשך המאוויים לארץ־ישראל. עשינו מאמצים למשוך אלינו את הגימנזיסטים, שלא נכנסו לתנועה עם ייסודה. במרוצת הזמן הדבר גם עלה בידינו. פישל היה מאלה שהצטרפו לתנועת "השומר הצעיר", אשר ריכזה בפולין את רוב הנוער היהודי הלומד.

בעיתונות התנועה התנהל אז ויכוח בלתי־פוסק על דרכה של תנועת־הנוער ועל גורל החברים הבוגרים. פישל מצא בספרות התנועה עניין רב. הוא הפך והפך בה. היתה אז החלטה במוסדות התנועה, כי הנוער היהודי אינו צריך ללמוד באוניברסיטאות, ועם גמר הגימנסיה על הבוגרים לצאת להכשרה ולהתכונן לעלייה ארצה. זאת היתה החלטה קשה להרבה בוגרים מוכשרים, שעברו שבעה מדורי גיהינום בגימנסיה הפולנית עד שהשיגו תעודת־בגרות, והנה הם נתבעים לזרוק את הכול. פישל התלבט קשות, ניהל מאבק ממושך עם עצמו, סביבתו ומשפחתו. כל חבריו נסעו ללמוד, וגם הוא נכנע — נסע לוילנה.

זוכר אני את ימי החופשה של שנת 1927. פישל בא הביתה וסר לקן לראותנו ולשמוע על עבודתנו. באותם ימים מת אביו. פישל התאבל עליו, ואנחנו, חבריו, היינו באים ערב

ערב לבקרו ולהסיח דעתו מדאגותיו. בביתם עמדה אז השאלה: מי ימשיך בפרנסת הבית? משפחה גדולה, ילדים הרבה, ראש־המשפחה נפטר — מי ימלא את מקומו? המשפחה עשתה מאמץ עליון: הטילו על יצחק הצעיר יותר את עול הפרנסה ולפישל איפשרו לחזור לוילנה להמשיך בלימודיו.

ההקצבה מהבית לא הספיקה לשכר־לימוד ולכלכלה. בתנאי רעב המשיך ללמוד עד שקיבל את תעודת־הבגרות. אך כאן צץ מכשול. האוניברסיטה כמעט שאינה מקבלת יהודים: יש נומרוס קלאוזוס בבית־הספר לרפואה. גם הקשיים הכספיים מונעים לימוד הרפואה. פישל נרשם לקורסים הפדגוגיים שליד הקהילה בוורשה, וכוונתו לקבל הסמכה להוראה, לחסוך קצת כסף ואחר־כך להמשיך בלימודים.

הקורסים הפדגוגיים בוורשה עמדו תחת השפעת השמאל הקיצוני. פישל נקלע לחבורה שהתווכחה על המהפכה האוקטוברית, על דמותה הנערצת אז של רוסיה ועל הציונות. שוב קרע בנפש וחיטוטים בלתי־פוסקים בעתיד הלא־ברור.

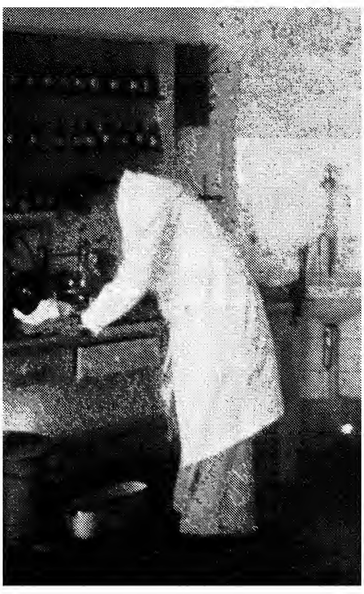
עם סיום הקורס יצא פישל להיות מורה באחת העיירות, בסטולין. אחרי כמה שנים של עבודה חוזר פישל לוילנה, לומד רפואה, מסיים בהצלחה את חוק לימודיו ומקבל תואר דוקטור.

תחנה שנייה

רצה הגורל שאחרי מלחמת־העולם השנייה אהיה הראשון מן הישראלים שנפגש עם פישל ודוקא בחוץ־לארץ. הייתי חייל בבריגדה העברית, שלחמה על אדמת איטליה. בגמר

פישל בשער "קיבוץ קלוסובה" באיטליה.

פישל במעבדה של בית־חולים בארץ.

פישל אין טויער פון "קיבוץ קלאסאווע" אין איטאליע.
פישל אין דער לאבאראטאריע אין א שפיטאל אין ישראל.

המלחמה הקימונו בית־עולים בטרוויזיו, עיירה איטלקית בגבול אוסטריה־איטליה. בגבולות אלה נהרה שארית הפליטה מרוסיה, פולניה וגרמניה, וחיפשה דרך לעלות ארצה. מטרתנו היחידה היתה אז: לעזור בכל דרך שהיא לכל היהודים שנשארו בחיים לעלות למחוז חפצם.

מדי יום ביומו הייתי הולך לבדוק את רשימת הפליטים, שהיתה תלויה בבית־העולים. חיפשתי אחים, אחיות, קרובי משפחה, חברים ובני עיר. קיווינו: אולי מישהו מהם ניצל.

באחד הימים אורו עיני, כשמצאתי ברשימה את השם ד"ר פישל הורביץ מקולנה. הלב החל לפעום בחוזקה עם קריאת שמו. איך אפגוש את פישל, חברי מילדות? במה אוכל לעזור לו? איזו דרישת־שלום אביא לו מאחיו ומקרוביו שבארץ? ניסיתי להעלות בדמיוני את דמותו, כפי שהכרתיו חמש־עשרה שנה לפני כן. גם יראתי מהפגישה הזאת — חבר שעבר במשך חמש שנות המלחמה כה הרבה יסורים ותלאות!

חיפשתיו ומצאתיו. פישל השתנה מאוד. התבגר. אולם הקווים הכלליים הזדהו עם אלה שבדמיוני. התחבקנו ושנינו היינו נרגשים עד מאוד. בפגישות התכופות סיפר הרבה על מה שעבר עליו מאז הופצצה וורשה בפעם הראשונה, על אובדן אשתו וילדו, על הפרטיזנקה, בה בילה את שנות המלחמה. למרות מצבו הפרטי הקשה לא עזב אותו ההומור, תכונה שהיה מבורך בה ואשר עמדה לו תמיד ועזרה לו להתגבר על יאוש ואכזבות.

זו היתה בשבילי אחת הפגישות הנדירות והמאושרות בחיי.

פישל הירבה להתעניין בכל הנעשה בארץ, בדמותו של הקיבוץ, במעשי שלי, בחלומות שהתגשמו. גם בתוך בית־העולים הארעי הזה לא ישב בחיבוק־ידיים. לא חסרו אנשים הזקוקים לטיפול רפואי, ופישל היה תמיד מוכן להושיט את עזרתו. פעמים לא מעטות נקרא לאחד החולים בזמן טיולינו הארוכים סביב המחנה. התנצל לפני וחזר לאחר שמילא את חובתו.

הבריגדה עזבה את איטליה בדרכה לבלגיה ולהולנד, לתפקידיה החדשים. פישל עבר למחנה שבמרכז איטליה ואחרי זמן קצר עלה ארצה.

תחנה שלישית

בתחנה הזאת, הסופית, בילה פישל עשרים־וחמש שנים מחייו. הוא הגיע לארץ אחרי תלאות מרובות ואסונות משפחתיים כבדים. כאן התחיל לשקם את עצמו. בנה משפחה עם חברתו רניה, שליוותה אותו נאמנה בכל השנים האלה בארץ.

פה נפגשתי עמו הרבה פעמים. כאשר היה בא להתרחץ בחמי־טבריה, היה תמיד סר לשער־הגולן עם רניה להיפגש עמי ועם משפחתי. מצאנו לשון משותפת בכל השיחות שגלגלנו בינינו. הרי על פישל היה לי הרבה לספר לאשתי, בטרם הופיע בפעם הראשונה בביתנו.

מאז עלותו ארצה סבל פישל ממיחושים רבים. (מעטים משארית הפליטה נשארו שלמים בגופם.) אך על המיחושים ועל חולשת הגוף מיעט פישל לדבר. אף פעם לא התאונן. סיפר הרבה על עבודתו בתור רופא בקופת־חולים, ותמיד שילב קוריוזים מבדחים מעבודתו בעפולה ואחר־כך בתל־אביב. ביקורתו על החיים בארץ היתה מאופקת. עיניו חדרו לתוך כל פינה שבחיינו בארץ, על החיוב ועל השלילה. העריך את הקיבוץ, אולם לא פיזר תשבוחות. בייחוד התרשם לחיוב מהטיפול הרפואי בקיבוץ. "הרי כל מטפלת שלכם יכולה ללמד רופא!" אמר לי פעם. בתי־הילדים שלנו הלהיבו אותו.

מאוחר יותר נודע לי, כי פישל חלה במחלה ממארת. נסע לארצות־הברית להיפגש עם

משפחתו ולהיפרד ממנה. חזר — וכעבור זמן קצר ליווינו אותו, כל חבריו ומשפחתו ומכריו מכל פינות הארץ, לדרכו האחרונה.

טוביה לובל

לזכרו של פישל ז"ל

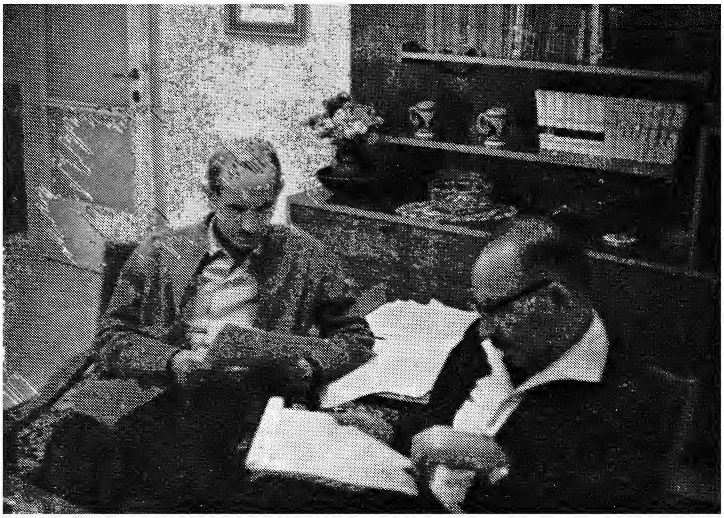
מתולדותיו

פישל נולד בשנת 1908 בקולנה למשפחה מרובת־ילדים. הוא למד ב"חדר" מתוקן ומילדותו ספג את היהדות המסורתית. כמו כן למד עברית ותולדות העם היהודי. עם גמר הגימנסיה בוילנה הלך לסמינר המורים, במחשבה להקדיש את עצמו להוראה ולחינוך הנוער היהודי. עם גמר הסמינר ולאחר שנת עבודה בהוראה החליט ללמוד רפואה. בשנת 1931 נתקבל לבית־הספר לרפואה בוילנה וסיים אותו בשנת 1937. בשנות לימודיו באוניברסיטה היה פישל פעיל בארגון הסטודנטים הציונים.

עם סיום חוק לימודיו הוא עבר לוורשה והתחיל לעבוד בבית־החולים לילדים של ברסון ובארמן כרופא־ילדים. עם פרוץ מלחמת־העולם השנייה עזב את וורשה וחזר לעיירת הולדתו קולנה, ומשם פנה מזרחה. בשנת 1941 הצטרף לקבוצה של פרטיזנים ביערות רוסיה־הלבנה ולחם נגד הנאצים כלוחם וכרופא. בשנת 1945, בטרם נסתיימה המלחמה, הוא חזר לפולין. נוכח שואת יהודי פולין וקולנה הריקה מיהודים — הוא לא מצא בחיים איש ממשפחתו הגדולה — הבריח עצמו פישל לאיטליה ומשם באניית מעפילים הפליג לארץ־ישראל. האנייה

פישל, רעייתו רנה (מימין) ודודתה.
פישל, זיין פרוי רענא (פון רעכטס) און איר טאנטע.

בביתו של מרדכי בריזמן, פישל ומרדכי בעבודה על החומר לספר קולנה.
אין בריזמאנס הויז, פישל און מאטעק ארבעטן אויפן מאטעריאל פארן ספר קולנה.

הגיעה לקפריסין ושם הוכנסו כל המעפילים למחנה, וכך נהפכו ניצולי הנאצים לכלואי הבריטים.

בשנת 1947 הגיע פישל ארצה. הוא נתקבל לעבודה כרופא כללי של קופת־חולים בבית־החולים המרכזי של העמק בעפולה, ואחר־כך במרפאה האזורית של עפולה. בשנת 1956 הוא עבר מעפולה לתל־אביב ושימש כרופא ראשי במרפאה של רמת־אביב, ואחר־כך עבר לסניף בארי, שם עבד עד יומו האחרון.

על אישיותו

בהגיעי ארצה בשנת 1950 נודע לי, כי פישל נמצא בארץ ועובד כרופא בעפולה. מסיבה זו בחרתי אף אני בעפולה כמקום עבודתי, אם־כי מרכז קופת־חולים הציע לי מקומות אחדים, וביניהם תל־אביב ונתניה. שנתיים ימים עבדתי בעפולה במחיצתו של פישל, באותה מרפאה, ובמשך הזמן הזה נוכחתי לדעת כל יום מחדש עד כמה בחירתי היתה מוצדקת. מצאתי בפישל לא רק חבר־נעורים, בן־עיר שגדלתי ולמדתי עמו יחד באותו "חדר" ובאותו בית־ספר, אלא גם חבר בעבודה וידיד. הוא השתדל להקל עלי את חבלי הקליטה, הדריכני בעבודה ושיתפני בנסיונו העשיר שרכש לו בעבודתו במרפאה מאז עלותו ארצה בשנת 1947.

אף־על־פי שבמרפאה עבדו כמה רופאים יותר מבוגרים ממנו, וגם כאלה שעלו ארצה לפניו, היה פישל רופא בעל־סמכות מוכרת ע"י כל הרופאים וע"י כל העובדים.

פישל ידע כיצד לדבר עם חבר, כיצד לעודדו ולהשפיע עליו הודות להשקפותיו ולגישתו הנכונה לרפואה ציבורית ולעבודה של רופא ציבורי במוסד כמו קופת־חולים הכללית, ובפרט בתקופה של עלייה המונית וקיבוץ־גלויות. עפולה קלטה בתקופה ההיא עלייה מארצות שונות, והיה צורך בהבנה נכונה ובגישה מתאימה, כדי לעזור לעולים בבעיותיהם ולמצוא שפה משותפת עם כולם — שפה משותפת פשוטו כמשמעו. לפישל היו כל התכונות האלה. הוא ידע ליצור יחסים תקינים ואנושיים עם כולם: עם פליטי ארצות ערב, עולי צפון־אפריקה ותימן; עם ניצולי השואה, עולי מזרח אירופה ומרכזה; ואף עם הערבים הגרים בסביבת עפולה. הוא היה אהוב על הקהל, לו התמסר בכל לבו ובכל נפשו.

פישל היה פעיל מאוד גם במקצועו ולא קפא על השמרים בשטח הרפואי: היה לומד הרבה, קורא את הספרות המקצועית ומתקדם בעבודתו כרופא. אין איפוא פלא, שכולנו היינו פונים אליו בכל מיני בעיות ומבקשים את עזרתו. גם מרכז קופת־חולים הכיר בתכונותיו אלו והיה מפנה אליו רופאים צעירים וחדשים להסתכלות אצלו. אחדים מהם תופסים כיום עמדות חשובות במערכת שירותי הרפואה הציבורית בבתי־החולים ובמרפאות.

פישל היה פעיל גם בשטח הארגוני. הוא היה חבר הועד המחוזי של ההסתדרות הרפואית במחוז העמק וחבר הועד המקומי של ארגון רופאי קופת־חולים. הוא היה הנפש החיה בועד. דעותיו היו שקולות והצטיינו בהגיון. השתתף בישיבות של המועצה הארצית ובועידות ארציות. אילו רצה, יכול היה להיכנס לועד הארצי וגם למזכירות הארצית. אך פישל הצנוע העדיף את עבודתו בעפולה.

אני אישית יש לי הרבה להודות לפישל על כל מה שלמדתי ממנו. בשבילי היה פישל יותר מחבר בעבודה, הוא היה גם ידיד נאמן. ביתו היה ביתי. הייתי נכנס אצלו יום־יום ומבלה שעות ארוכות, וזה היה מזכיר לי את שנות הילדות והנעורים, בהן הייתי מבקר לעתים קרובות מאוד בבית הוריו.

עכשו, כאשר פישל איננו ואני יכול רק להזכירו ולדבר עליו בלשון עבר, אני מרגיש את החלל שהוא השאיר. הוא חסר לחולים שלו, אותם הוא שרת בנאמנות; הוא חסר לחבריו בעבודה; ויותר מכול הוא חסר לרניה, אליה היה קשור בכל לבו ונפשו. זכרו יהיה חרות בנפשם של כל אלה, שהיו קרובים אליו. וזאת נחמתנו.

ד"ר נ. א. לפיד (לפצ'ינסקי)

אין אנדענק פון אונדזער ליבן און אומפארגעסליכן
ברודער, שוואגער און אנקל ד"ר פישל הורביץ ע"ה

בתיה, גדליה וחיים ארנסון
שרונה וזאב לוין

משפחת מנדל ז'ולונדז'

החלוצים הראשונים מקולנה

בסוף המאה ה־19, כשהנוער היהודי בגולה החל להשתחרר מכבלי ההסתגרות מרצון ומאונס והחל לחפש מוצא ופורקן, רצה חלק ממנו להשתלב בתנועות המהפכניות ברוסיה וחלק חיפש את עתידו בארצות מעבר־לים, בייחוד בארצות־הברית המתפתחת ואשר שעריה פתוחים להגירה ואפשרויותיה גדולות. אותה עת הגיע לקולנה מיידוואבנה צעיר צנום, בעל זקן צהוב ושער שחור, בן רב ותלמיד־חכם בזכות עצמו, שלא רצה לעשות את התורה קרדום לחפור בו (כשם שגם אביו, הרב משה דויד ז'ולונדז', לא עשה את הרבנות למקצועו, ורק בערוב ימיו נעשה למנהיג ורב לבני עדת יידוואבנה והסביבה בניו־יורק). הצעיר היה אבינו מנדל ז'ולונדז', שבבואו ארצה עיברת את שמו למנחם אלוני.

בעל מרץ ומעוף היה ולא רצה לעסוק במקצועות היהודיים המסורתיים, מסחר וחנוונות, והחליט להקים מפעל תעשייתי. המפעל לייצור כפפות, שהקים בקולנה, היה המפעל הראשון והיחידי שהתקיים שם ונתן פרנסה לעשרות משפחות, שבניהן ובנותיהן מצאו תעסוקה בבית־החרושת, ובאופן עקיף פירנס כמחצית מתושבי המקום. בתקופה ההיא להיות בעל־מלאכה נחשב לפחיתות ערך, אך העבודה בבית־החרושת היתה מכובדת. עזרה לו בפיתוח המפעל ובקידומו העובדה, שקולנה היתה קרובה לגבול הגרמני, שמשם ייבא את חומר הגלם, ואילו את התוצרת הפיץ דרך וורשה לפנים רוסיה הגדולה.

הוא ואשתו תהילה, בת שרה וחיים־יוסף קולינסקי, הקימו משפחה עניפה; נולדו להם שבעה ילדים: חיה־רחל וגיטל ז"ל, וייבדלו לחיים ארוכים בנימין, מלכה, מתתיהו, ברכה וסוניה הנמצאים בארץ. יחד עם רעייתו המסורה והנבונה תהילה, שתמיד ידעה לעמוד לצידו, ניהל מפעל פורח ומתפתח. מסביב לו התרכזו חיים תוססים בכל שטחי החיים. ימי

מנדל ותהילה ז'ולונדז'־אלוני

תשלום לעובדים, רישומם היה ניכר בעיר. ולא רק שכר־עבודה קיבלו העובדים, כי־אם גם יחס אישי, סעד ועזר בימי צרה ומצוקה. במקרי מחלה במשפחה, וכשצריך היה להשיא בת או בעת שמחה אחרת, שדרשה אמצעים כספיים, ידעו שאפשר לפנות למנדל או לתהילה ז׳ולונדז׳ ולא יצאו מהם בידים ריקות.

הבית הגדול והמרווח איכלס בתוכו כל־מיני שמחות מצווה, חברה ש״ס, חברות צדקה למיניהן, שאבא ואמא ז״ל לקחו חלק נכבד בפעולותיהן. זוכר אני ערבי חג ומועד, כשאמא ז״ל היתה דואגת לספק ״מתן בסתר״ למשפחות נצרכות; החגים והשבתות שאבא ז״ל לא החסיר מלהביא אורח או עובר־אורח לסעודה. בחג הפורים היה אבא יושב בראש השולחן הגדול ולפניו קעריות עם כסף והיה מחלק בעין יפה וביד רחבה לכל הנזקקים. לפי המנהג דאז בקולנה היו בעלי־הבתים גבאי החברות למיניהן מתחפשים ובאים לבתים בשירה וריקודים ואוספים תרומות.

בבית אבא קיננו אהבת ציון ושפת עבר, והילדים גדלו וחונכו ברוח זו. אבא חלם לשלוח את בנו בכורו בנימין ללמוד בגימנסיה ביפו והשפה העברית היתה שגורה על פיו מילדותו, אך בגלל פרוץ מלחמת־העולם הראשונה לא עלה הדבר בידו.

החיים בקולנה התנהלו בשקט יחסי עד לפרוץ הסערה הגדולה של מלחמת העולם בשנת 1914. פתאום נעקרנו מהחיים השלווים, להם הורגלנו, וטולטלנו למרחקים. בן יום נהפכנו לפליטים המחפשים מנוח לכף רגלנו. עד שהגענו לאוקראינה, לעיר פולטבה, בה התבססנו מחדש. הודות למרץ ולתושייה, שנתברך בהם, עלה בידי אבינו לבנות מחדש מה שנהרס. שוב הקים מפעל גדול, אפילו הרבה יותר גדול מאשר בקולנה, בו עבדו מאות פועלים. החיים שטפו במסלולם, העסקים התפתחו והילדים למדו בבתי־ספר ובגימנסיות.

לא ארכו הימים ופרצה מהפכת פברואר. נדמה היה שבאו ימי המשיח. חופש־שוויון־ואחווה היו סיסמת הכול. בינתיים נודע על הצהרת בלפור והתעוררה התקווה כי מדינת היהודים עומדת לקום. ואבא לוקח חלק פעיל בהקמת אגודה, שמטרתה רכישת קרקע להתיישבות בארץ. נאספים סכומים גדולים ונשלח איש לטפל בדבר, אך אז פורצת המהפכה הבולשביקית. חילופי שלטון חדשים לבקרים בצירוף פרעות ורציחות, המהפכות ומהפכות־שכנגד הורסים שוב את החיים ומתגברת השאיפה לעזוב את ארץ הדמים.

באותו זמן מתחתנת הבת הגדולה עם תושב פולטבה אלישע ברסלב ומתחילה לבנות את ביתה. קשה להחליט להשאיר אותם שם ולהיפרד, ואולי לעולמים... אך הקרקע בוערת מתחת לרגלים ובהזדמנות הראשונה שניתנת עוזבת המשפחה את רוסיה וחוזרת לפולין. באמצע שנת 1920 מגיעים לוילנה, ומשם, אחרי שהייה קצרה, ממשיכים לקולנה. שוב צריך לבנות את הכול מחדש. אלא שהזמנים נשתנו, אפשרויות המסחר והתעשייה הצטמצמו.

הבת השנייה מתחתנת עם איש וילנה, יצחק בוראקיסיקי, ונשארת שם ובונה את ביתה, בית למופת. הבן הגדול בנימין עולה ארצה בשנת 1921 והוא החלוץ הראשון מבני קולנה שהגשים את הציונות הלכה למעשה. בבית בקולנה נשארים איפוא רק הצעירים וגם הם מבקשים לעלות. הורי אבינו באמריקה ומשפחתו שולחים כרטיסי־אונייה וכל הדרוש להגירה לארצות־הברית. אבל ההורים שלנו מחליטים לעלות ארצה. אבא, לפני צאתו את קולנה, בשבת האחרונה, עולה על הבמה ומבקש מהקהל: אם יש למישהו דרישות או תביעות ממנו, שיבוא אליו הביתה בצאת השבת. כזה היה אופיו, שאף פעם לא נשאר הייב ולא רצה לקבל ממישהו תמיכה אפילו בזמנים הקשים ביותר.

מנדל ז׳ולונדז׳, הוא מנחם אלוני, עולה עם מלכה ומתתיהו בשנת 1925. והמצב בארץ קשה. המשבר של 1925—1929. ושוב מוכרחים להתחיל מחדש. למרות שרבים נשברו וחזרו, אבא מביא את שאר המשפחה כעבור שנה וחצי. בסוף שנת 1926 מגיעה האם עם ברכה וסוניה. אולם למרות המצב הכלכלי הקשה ביתם תמיד פתוח לפני כל אחד שעלה לארץ וביקש מקום עד שיסתדר. אמא היתה אז באמת האמא של כל החלוצים שבאו בגפם ארצה. מחוץ לחוסר־עבודה פקדו המחלות הטרופיות — הקדחת, הדיזנטריה והטיפוס — את הבנים החלשים והרגישים של העיירה, שהיו רגילים לבית חם של אמא. ואמנו היתה עוזרת לכולם במה שרק יכלה. הצעירים הבודדים היו אומרים: ״כמו מלאך את באה בבוקר השכם.״ שכן מאוחר יותר גם היא משכה בעול הפרנסה.

וביחד עם כל זאת כולנו, בלי יוצא מן הכלל, שירתנו בהגנה. בימי חג, כשכל בני המשפחה היו מסובים ליד השולחן, ישב כל אחד עם הפתק שלו וידע מתי תורו לצאת לתפקיד, והילדים קמו והלכו. ההורים היו נשארים עם האורחים. הם לא התאוננו. אמא היתה רק אומרת: ״קחו גם אותי עמכם, כי אינני יודעת למי לדאוג קודם.״

הילדים מתחתנים ומקימים כל אחד בית נאמן בישראל. אך תמיד מרוכזים מסביב להורים, המשמשים נקודת הציר ומשפיעים מכוחם על צאצאיהם. נחמתנו היא, שהם זכו לראות בקום מדינת ישראל. אך מה שכאב לכולנו, להורים ולמשפחה כולה, הוא העדר שתי הבנות הגדולות. חיה ובעלה, שנפטרו בצעירותם ברוסיה, בנם שנפל במלחמת־העולם השנייה ובתם רופאה שניתק עמה הקשר; וגיטל אשר ביתה בוילנה היה הבית בשביל כל אנשי קולנה. למרות כל ההשתדלות וכל המאמצים להביאם ארצה לא עלה הדבר בידנו. כילם נספו מי בגיטו ומי בפרטיזנים. תמיד נזכרם. יהי זכרם ברוך!

בנימין אלוני, מלכה זילברשטיין

אונדזערע טייערע

אונדזער זיידע ז״ל איז געווען אברהמטשע דער שמיד. אין אַמאָליקע יאָרן וואָלט מען אים געקענט רופן דער צווייטער ר׳ יצחק נפחא. ווײַל אונדזער זיידע ז״ל, ווי מיר געדענקען, ווען ער האָט אויפגעהערט צו אַרבעטן, איז ער יומם ולילה געזעסן אין בית־המדרש און געלערנט. און יעדן טאָג בין מנחה למעריב, און אויך שבת און יום־טוב בײַטאָג, האָט ער געלערנט מיט דער חברה עין־יעקב. ווען אונדזער זיידע איז נפטר געוואָרן אין יאָר 1911, האָט בערל קאַרלינסקי באַשריבן זײַן ביאָגראַפיע אין צײַטונג „דער מאָמענט״.

לויט ווי אונדזער זיידע פלעגט דערציילן האָט זיך אונדזער שטאָט געגומען קומען צו אַ ישוב אין מיטן פון 16טן יאָרהונדערט, און דער ייִדישער ישוב האָט זיך גענומען אַרײַנקלײַבן אין קאָלנע אין אָנפאַנג פון 17טן יאָרהונדערט. אין מיטן פון 18טן יאָרהונדערט איז אויפגעבויט געוואָרן דער בית־המדרש, און די שול האָט מען געבויט אין 19־טן יאָרהונדערט. אונדזער זיידע ז״ל האָט אונדז דערציילט, אַז ער און זײַנע ברידער און נאָך אַזוינע יונגע בחורים אין יענע יאָרן האָבן לשם מצוה געהאָלפן בויען די שול. זי איז פאַרענדיגט

געוואָרן אין יאָר 1847, נאָכן ייִדישן לוח אין יאָר תר״ז, ווײַל אויבן אויפן שפּיץ דאַך פון שול איז געווען אַ קליינע אײַזערנע פאָן מיט די אויסגעשניטענע אותיות תר״ז.

עס זײַנען געווען נאָך אַזעלכע ייִדן ווי אונדזער זיידע, וואָס האָבן פאַרבראַכט זייערע לעצטע יאָרן אין בית־המדרש: אונדזער פעטער לייבטשע און אויך אונדזער פעטער אליהו; יצחק אפרים׳ס און נאָך אַזוינע ייִדן, וועלכע האָבן געהאַט סמיכה און דאָך האָבן זיי זיך פאַרנומען מיט אַרבעט און קיין רבנים נישט געוואָלט זיין.

מיר האָבן אויך געהאַט אַ ברודער, וואָס קען נישט פאַרגעסן ווערן, ספּעציעל פון די קאָלנער, זײַן נאָמען איז געווען יחיאל חסדי. ער האָט פיל געווירקט אויף דער יוגנד פון קאָלנע. שטענדיג איז זײַן שטוב געווען פול מיט יוגנד, ווײַל ער פלעגט אַלעס טאָן וואָס די יוגנד האָט בעדאַרפט. האָט מען געשפּילט טעאַטער, האָט ער גרימירט די פערזאָנען; האָט מען געמאַכט אַ ביבליאָטעק, האָט ער געבונדן די ביכער. אויך אין אַמעריקע האָט ער זיך פאַרנומען מיט די זעלבע ציוניסטישע אַרבעט. אָבער ליידער האָט ער נישט געהאַט דאָס גליק צו דערלעבן דאָס ענטשטיין פון אונדזער ייִדישער מלוכה.

איטשעלע און יוסף חסדי

מײַן זיידע מיכאל מארקעוויטש — דער גבאי

מײַן זיידע מיכאל — אַ הויכער ייִד מיט אַ הדרת־פּנים, אַ שיין געקעמטע באָרד צעשפּרייט אויף ביידע זײַטן לויטן שטייגער פון לעצטן עסטרײַכישן קייזער פראַנץ־יאָזעף, שטענדיק עלעגאַנט אָנגעטאָן אויף אַ מאָדערנעם ייִדיש־טראַדיציאָנעלן אופן, גלאַנצענדע געפּוצטע שטיוול, אַ הויך קאַראַקול היטל ווינטער און אַ שוואַרץ זײַדן היטל זומער, אַ באַמבוק שטעקן אין האַנט — פלעגט ער מיט גרויסע שריט יעדן טאָג אין דער פרי נאָכן דאַווענען אַרויסגיין אין מאַרק און געבן יעדן איינעם אַ ברייטן „גוט־מאָרגן!”. אַלע האָבן געקענט זען, אַז דאָ גייט דער גבאי. דער טיטל גבאי האָט זיך געפּאַסט צו זײַן פערזענליכקייט און צו דער ערנסטקייט, מיט וועלכער ער האָט אַזוי פיל יאָרן געהאַלטן דעם פּאָסטן.

דער זיידע איז געווען דער גבאי פון בית־המדרש, גבאי פון חברה־קדישא, פון הכנסת־אורחים, ביקור־חולים, גמילות־חסדים און פון אַנדערע רעליגיעזע און סאָציאַלע אינסטי־טוציעס, וועלכע זײַנען געווען אַ פועל־יוצא פון דער פאַרצווייגטער וווילטעטיגער און פרײַוויליגער אַקטיוויטעט פון שטעטל.

ער איז ניט געווען, מערקווירדיק, קיין מיטגליד פון ועד־הקהילה. די פרנסים, ווי מען פלעגט רופן די מיטגלידער פון קהילה־ראַט אין די נאָך־מלחמה־יאָרן, זײַנען פאַר מײַן זיידען געווען צו מאָדערנע אינסטיטוציעס. זיי האָבן געהאַט, לויט זײַן מיינונג, צו פיל פּאָליטיק, צו פיל אַדמיניסטראַטיווע געזעצן און האָבן פאַרלאָרן דעם טיפן אינהאַלט פון צדקה לשם שמים. ער האָט באַפאַרצוגט די אַלטע טראַדיציאָנעלע מעטאָדן פון האַרציקע וואַרימע ייִדישע צדקה, ווו דער גבאי נעמט אויף זיך דעם יאָך צו העלפן די נויטווענדיקע

און טוט דאָס מיט התלהבות, נישט געזוכט כּיבּודים און נישט געמישט די צדקה מיט פּאָליטישע "ביינקלעך" און מיט לאָקאַלע פּאָליטישע "מלחמות". די אינסטיטוציע פון גבאות האָט זיך געפּאַסט צו זײַן טראַדיציאָנעלע דערציאונג און צו זײַן טיפן געפיל, אַז כל ישראל זײַנען נישט נאָר חברים נאָר אויך ערבים זה בזה.

זײַן גבאות אין בית־המדרש איז נישט בעשטאַנען נאָר אין פאַרטיילן עליות און מפטירים. ער פלעגט זײַן דער בעל־תפילה מוסף פאַר ראש־חודש בענטשן, דער בעל־שחרית יום־כיפור, דער מקבל־שבת און זינגער פון „לכה דודי" אין שבת חזון. אָבער הויפּטזעכליך האָט ער זיך מטפל געווען מיט אַלע אַדמיניסטראַטיווע ענינים פון בית־מדרש, ווי צום בײַשפּיל האַלטן דעם גרויסן בית־מדרש זויבער, אײַנקויפן אין לאַגערן האָלץ און טאָרף צום בעהייצן ווינטער, קעראָסין און ליכט צום בעלײַכטן; אַכטונג געבן אויף אַלע ספרי־תורה זיי זאָלן, חס־וחלילה, נישט זײַן פּסול, און אויך זען אַז זיי זאָלן האָבן שיינע אויסגעהאַפטענע מאַנטעלעך פון סאַמעט און זײַדנס; געפינען מנדבים פאַר אַ נייען פּרוכת; זען אַז עס זאָלן זײַן ליכט און לאָמפּן צום לערנען צווישן מנחה און מעריב; געפינען בעלי־תפילות; פאַרטיילן די „שטעדט", די פלעצער, צווישן פאַרשידענע בעלי־בתים און די טישן פון לערנען צווישן די פאַרשידענע חברים; אַכטונג געבן אויף אַלע רעמאָנטן פון דער אַלטער געבײַדע און זען אַז דער בית־המדרש זאָל נישט זײַן ליידיג; שטענדיק זײַן אַ צענטער ווו ייִדן טרעפן זיך נישט נאָר צום דאַווענען נאָר אויך צו לערנען אָדער גלאַט צו שמועסן.

פאַרשטייט זיך אַז דער זיידע פלעגט גיין דאַווענען יעדן מאָרגן מיטן רב'ס מנין און לערנען אַ בלאַט גמרא מיט חברה ש"ס צווישן מנחה און מעריב. נאָכן דאַווענען אין דער פרי פלעגט דער עולם זיך אַרומזאַמלען אַרום אים מיט אַלע נײַעס און באַדערפענישן פון שטעטל. דאָרט האָט ער שטענדיק געהאַט זײַנע חברים — גבאים, שמשים און סתם ייִדן — מיט וועמען ער האָט געקענט אַלץ אַראַנזשירן.

אַלס גבאי פון חברה־קדישא פלעגט ער בעקומען די נײַעס וועגן אַ נפטר, און אויפן אָרט געהאַלטן אַ בעראַטונג מיט שעפּסקע דעם קברן און בעשטימען דעם פּלאַץ ווו דער נפטר דאַרף ווערן באַגראָבן, יעדער איינער לויטן כבוד און יחוס. גלײַך אויפן אָרט האָט ער זיך בעראַטן מיט די אַנדערע גבאים — בערקע מעלטשערסקי און שמואל־גדליה דער זייגער־מאַכער — וועגן די קבורה געלט, וואָס די משפחה דאַרף בעצאָלן, און געפונען אנדערע חברה־קדישא לײַט און געשיקט גלײַך מטפל צו זײַן מיטן מת. די חברה־קדישא האָט נישט געהאַט קיין פעסטן מקח פאַר קבורה געלט. מען האָט געשאַצט לויט דער מעגליכקייט פון דער משפחה צו בעצאָלן און לויט דער מאָס פון צדקה וואָס דער נפטר פלעגט פרײַוויליג געבן בײַם לעבן; אויך לויט דעם ווערט פון דער ירושה וואָס ער האָט געלאָזט פאַר זײַנע יורשים און אויף וויפל די יורשים בעטייליגן זיך אין דער סאָציאַלער און וווילטעטיגער אַרבײַט פון שטאָט.

מאַנכמאָל האָט פּאַסירט, אַז די חברה־קדישא האָט פאַרלאַנגט צו פיל. דער זיידע, אַלס גבאי ראשון, פלעגט שטענדיק זײַן גרייט אויסצוהערן די טענות פון דער משפחה אַז מען וויל צו פיל געלט. דאַן פלעגט דער זיידע מיט געדולד אויפקלערן דער משפחה, אַז די חברה־קדישא לײַט נעמען נישט קיין פּרוטה פאַר זיך. זיי זײַנען מטפל מיטן נפטר און גיבן אַכטונג אויפן בית־הקברות, ווײַל זיי גלויבן אַז דאָס איז אַ גרויסע מצוה. דאָס געלט ווערט אַלץ פאַרטיילט אויף צדקה. דעם איינציגן גענוס וואָס די חברה לייט האָבן איז די סעודה

איין מאָל אין יאָר, אויף וועלכער זיי קלײַבן די גבאים און האַלטן די אַלגעמיינע אַסיפה פון דער חברה. „און פון וואַנען זאָלן מיר נעמען געלט פאַר די אָרימע כּלות, פאַר קראַנקע וואָס דאַרפן דאָקטוירים און רפואות, פאַר גלאַט אָרימע לייט? און פון וואַנען דעקן די הוצאות פון בית־המדרש און פאַר אַלע אַנדערע צדקות וואָס די שטעטל נויטיגט זיך?"

אָפט האָט פּאַסירט, אַז דער זיידע פלעגט פאַרלירן דעם געדולד און זאָגן: „פּאַרוואָס גייט איר צו מיר מיט אַלע אײַערע טענות? די אַלע אַנדערע גבאים האָבן אַזוי בעשטעטיגט — גייט צו זיי!" „אָבער, ר' מיכאל, וואָס שיקט איר אונדז צו די אַנדערע? מיר ווײסן דאָך, אַז וואָס איר וועט זאָגן, וועלן אַלע אַנדערע אויך בעשטיין!"

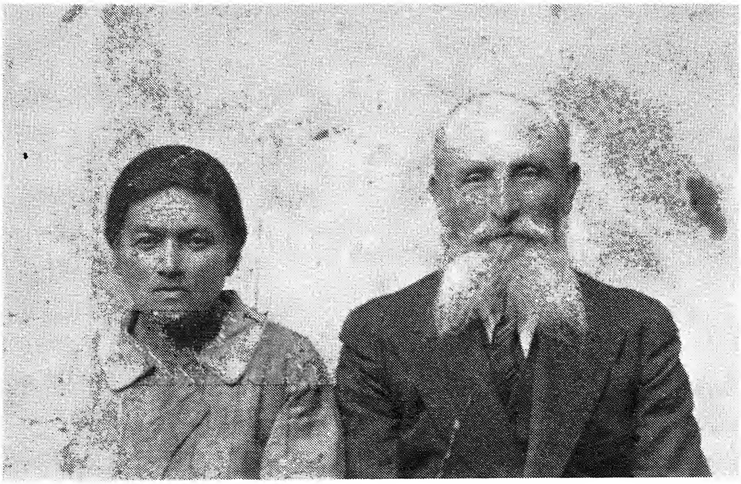
דער זיידע האָט געקענט זײַן האַרט מיט יורשים, אויב דער נפטר האָט נישט געגעבן קיין צדקה בײַם לעבן, אָבער זייער ווייך מיט די, וואָס האָבן געטאָן לויט זייער מעגליכקייט זייער חוב פאַרן כּלל און זיך בעטייליגט אין דער וווילטעטיגער אַרבייט פון שטאָט. ער האָט געהאַט גרויס כּבוד פאַר די, וועלכע האָבן געוואָלט טאָן און העלפן און האָבן ליידער נישט געהאַט קיין מעגליכקייטן. איך געדענק אַן אָפטן דיאַלאָג פון אַן אָבל מיטן זיידן, אומגעפער אַזוי:

„ר' מיכאל, איך וויל נישט קיין אומזיסטן קבר פאַר מײַן...!" „זאָרגט נישט, זאָל די משפחה געבן וואָס זיי קענען. עס איז נישט וויכטיק וויפל מען צאָלט, נאָר מיט וואָס פאַר אַ גוטן ווילן און מיט וועלכע געפילן מען צאָלט. וויפל איר וועט געבן וועט זײַן גענוג." „אָבער עס איז מיר אַ חרפּה," טענה'ט דער אָבל, „אַז איך קען אַזוי ווייניק, אָדער כּמעט גאָרנישט, געבן, און איך וויל נישט אַז מײַן טײַערער... זאָל ליגן אין אַ קהל'שן קבר." „זאָרגט זיך נישט! איך וועל אַלעמען זאָגן, אַז איר האָט ספּעציעל געשפּאָרט און געהאַלטן „אַ קניפּל" צו בעצאָלן פאַר אַ בכבודיקן קבר."

מיט דעם זעלבן וואָרימען צוגאַנג פלעגט דער זיידע דעצידירן מיט וויפל צו העלפן אַן אָרימע כּלה אָדער אַ קראַנקן מיט דאָקטוירים און רעצעפּטן, בעשטימען וועמען און וויפל צו געבן פון דער גמילות־חסדים קאַסע צו העלפן אַ קרעמער, אַ בעל־מלאכה אָדער גלאַט אַ סוחר אויסצוהאַלטן אַן עקאָנאָמישן קריזיס.

דאָס זאַמלען דאָס געלט פאַר גמילות־חסדים איז געווען קאָמפּליצירט. אויסער דער זאַמלונג פון וואָך בײַ די שטאָטישע מיטגלידער, וועלכע פלעגן זיך פרײַוויליג בעשטײַערן, פלעגט דער זיידע שטיין אין קאָרעספּאָנדענץ מיט דער צענטראַלע פון די גמילות־חסדים קאַסעס אין וואַרשע, שרײַבן לאַנגע בריוו צום דזשאָינט און בעטן כּסדר מען זאָל נישט פאַרגעסן קאָלנע ווען די פאָנדן פון דזשאָינט ווערן פאַרטיילט. (ער איז אויך געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיט די קאָלנער לאַנדסמאַנשאַפט אין אַמעריקע.) און, זעלבסטפאַרשטענד־ליך, אַכטונג געגעבן אַז די וואָס האָבן געליען געלט פון גמילות־חסדים קאַסע זאָלן צוריק־צאָלן וועכנטליך, כּדי די קאַסע זאָל קענען מאַכן נײַע לוינען צו די וואָס נויטיגן זיך.

אין דער גאַנצער אַרבייט איז די באָבע פייגע־מינדל געווען זײַן רעכטע האַנט. פייגע־מינדל איז, פאַרשטענדליך, געווען די גבאיטע פון ווײַבער־שול און אויפגעפּאַסט אַז זי זאָל געפירט ווערן אין אָרדנונג. זי איז געווען די גבאיטע פון חברה־קדישא און געווען פאַראַנט־וואָרטליך עס זאָלן זײַן גענוג פרויען־מיטגלידער, וועלכע זײַנען שטענדיק גרייט פרײַוויליג מטפל צו זײַן מיט דער קבורה פון פרויען. זי איז געווען די גבאיטע פון ביקור־חולים און געפונען העלפערינס צו בעהאַנדלען קראַנקע פרויען אויב די משפחה האָט נישט געקענט

ר׳ מיכאל ופייגה־מינדל מרקביץ׳

אַליין בעהאַנדלען די קראַנקע. זי האָט זיך בעשעפטיגט מיט הכנסת־כלה און מיט אַנדערע צרות פון שטעטל.

זייער אָפט פלעגן מאַמעס קומען צו דער באָבען און זיך גוט אויסוויינען איבער זייערע צרות און בעטן דער באָבען, זי זאָל ווירקן אויפן זיידן און אַנדערע גבאים צו קריגן ספע־ציעלע הילף. און אָפט פלעגט די באָבע בעקומען אַ פּאַרציע פון זיידן: „מיש זיך נישט אין מײַנע ענינים! מיר ווייסן וואָס מיר טוען און דאַרפן נישט קיין ווײַבערישע עצות...״ דאָס האָט אָבער ווייניק געווירקט אויף דער באָבען. זי פלעגט זיך אַרײַנמישן, און דער זיידע מיט די גבאים פלעגן יאָ נעמען אין בעטראַכט די ווײַברישע עצות.

די מאָדערניזאַציע פון דער קהילה מיט די פאַרשידענע פּאָליטישע גרופּן, וועלכע האָבן זיך גענומען די התחיבות צו פירן די וווילטעטיגע אַרבייט פון שטעטל אויף מער ראַציאָנאַלן און מאָדערנעם אופן, האָבן נישט בעזײַטיקט די אינסטיטוציע פון גבאי. דער זיידע מיט זײַנע חברים האָבן געפירט די גבאות אין שטעטל ביזן לעצטן טאָג פון חורבן דורך די נאַציס. דער זיידע איז איינער פון די ווייניגע גליקלעכע, וועלכע האָבן בעוויזן צו בעקומען וויזעס — אַ דאַנק דער הילף פון מײַן באָבעס שוועסטער און שוואָגער אבר׳הם און מרים־ביילע גאָלדבערג ז״ל פון גלאַזגאָוו — זיך צו בעזעצן אין ארץ־ישראל.

טראָץ דעם וואָס דאָס לעבן אין ארץ־ישראל איז געווען דעם זיידענס און דער באָבעס גרעסטער חלום, האָבן זיי נישט בעוויזן זיך צוצופּאַסן צום נײַעם טעמפּאָ פון זיך בויענדיקן און וואַקסענדיקן ישוב. דער זיידע איז טאַקע געוואָרן אַ גבאי אין שול אין תל־אביב, און שפּעטער אָרגאַניזירט די שול אין רחובות, אָבער עס האָט נישט געהאַט די אַטמאָספער פון דער שטעטל קאָלנע. דער זיידע האָט שטאַרק געבענקט נאָך דער היימישער אַטמאָספער און טראַדיציע און נאָך דער וואַרימער יידישקייט פון אונדזער שטעטל קאָלנע.

איך האָב בעזוכט ישראל יעדן יאָר פון 1936 ביזן אויסברוך פון דער מלחמה, און שפּעטער גלייך נאָך דער מלחמה אין 1946. מיר האָבן שטענדיק דיסקוטירט איבער דאָס „נישט־יידישקייט" פון ישראל. ער האָט נישט געקענט פאַרשטיין דעם נייעם דור, און האָט שטאַרק געבענקט נאָך זײַן היימישע, וואַרימע און האַרציקע יידישקייט פון זײַן שטעטל קאָלנע.

חיים־עזרא סאָסנאָוו (סאָסנאָוויטש)

סבי מיכאל מרקביץ' — הגבאי

סבי מיכאל — יהודי גבה־קומה בעל הדרת־פנים, זקן סרוק בקפידה וחלוק לצדדין בנוסח הקיסר האוסטרי האחרון פראנץ־יוזף, תמיד לבוש באופן אלגנטי באורח יהודי־מסורתי. מגפיים מצוחצחים עדי ברק, כובע־קרקול גבוה בחורף וכובע־משי שחור בקיץ, מקל במבוק ביד — כך היה יוצא מדי בוקר לאחר התפילה, בצעדים גדולים, אל השוק ומברך כל אדם ב"בוקר טוב!". ניכר היה, שהנה בא הגבאי. התואר גבאי תאם את אישיותו ואת הרצינות בה מילא במשך כה הרבה שנים את תפקידו.

סבא היה הגבאי של בית־המדרש, גבאי חברה־קדישא, הכנסת־אורחים, ביקור־חולים, גמילות־חסדים ושל מוסדות דתיים וסוציאליים אחרים, שהיו פועל־יוצא של הפעילות הענפה, תוך התנדבות, של יהודי העיירה למען הציבור.

הוא לא היה חבר ועד־הקהילה. הפרנסים, כפי שכּוּנוּ חברי ועד־הקהילה לאחר המלחמה, היו בשביל סבי מוסד מודרני מדי. יותר מדי הם עסקו, לפי דעתו, בפוליטיקה, היו להם יותר מדי חוקי מינהל ואבד להם התוכן העמוק של צדקה לשם שמים. הוא העדיף את השיטות המסורתיות הישנות של צדקה יהודית חמה, הבאה מן הלב, אשר בה הגבאי נוטל על עצמו את העול לעזור לנצרכים והוא עושה זאת מתוך התלהבות, בלי לחפש כיבודים ובלי לערב צדקה עם "כיסאות" ועם "מלחמות" פוליטיות מקומיות. מוסד הגבאות תאם את חינוכו המסורתי ואת הרגשתו העמוקה, כי כל ישראל הם לא רק חברים אלא גם ערבים זה בזה.

גבאותו בבית־המדרש לא נסתיימה בחלוקת "עליות" ומפטירים. הוא היה גם בעל תפילת מוסף בראש־חודש לפני הברכה, בעל שחרית ביום־כיפור, מקבל־שבת וזמר של "לכה דודי" בשבת חזון. אבל במיוחד הוא טיפל בכל העניינים האדמיניסטרטיביים של בית־המדרש, כגון שמירה על נקיון בית־המדרש הגדול; קניית עץ וכבול להסקה בחורף, נרות ונפט למאור; שמירה על ספרי־התורה, שלא יהיה בהם, חס־וחלילה, שום פסול, וכן דאגה שיהיו להם עטיפות קטיפה או משי רקומות יפה; מציאת נדבנים לפרוכת חדשה; בדיקה תמידית האם יש מספיק נרות ומנורות ללומדים; חיפוש אחר בעלי־תפילה; חלוקת המקומות בבית־המדרש לבעלי־הבתים והשולחנות ללומדים; השגחה על שיפוץ הבנין הישן; וגם היה מתחבר כעשירי למניין או מצטרף ללימוד או לשיחה סתם.

מובן מאליו כי סבא היה נוהג כל בוקר להתפלל עם המניין של הרב ובין מנחה למעריב ללמוד דף גמרא עם חברה ש"ס. לאחר תפילת שחרית היו אנשים מתאספים סביבו

ומשוחחים על כל ענייני העיירה, מעשיה וצרכיה. ביניהם נמצאו תמיד מחבריו — גבאים, שמשים או סתם יהודים — ועמהם היה מסדר הכול.

כגבאי של חברה־קדישא היו מודיעים לו על כל נפטר, ובו במקום היה מתייעץ עם שעפסקע הקברן וקובע את מקום הקבורה, לכל אחד לפי כבודו וייחוסו. ומיד גם התייעץ עם שאר הגבאים — ברקה מלצ׳רסקי ושמואל־גדליה השען — על־אודות דמי־הקבורה שעל המשפחה לשלם, ומצא אנשי חברה־קדישא ושלחם לטפל במת. דמי־הקבורה לא היו קבועים. הסכום נקבע לפי יכולתה הכלכלית של המשפחה ולפי מידת הצדקה שהנפטר נתן מרצונו בחייו, וכן לפי גודל הירושה שהוא השאיר אחריו ולפי מידת השתתפות היורשים בפעולה הסוציאלית של העיר.

קרה לעתים, שאנשי חברה־קדישא דרשו יותר מדי, כטענת בני המשפחה. סבא, כגבאי ראשון, היה תמיד מוכן להאזין לערעור המשפחה ולטענתה כי הסכום גדול מדי. בסבלנות רבה היה מסביר לבני השמפחה, כי אנשי חברה־קדישא אינם לוקחים לעצמם ולו אגורה שחוקה. כל הכסף מחולק למטרות צדקה. ההנאה היחידה, שיש לאנשי החברה, היא הסעודה השנתית, שהיא גם האסיפה הכללית של החברה, בה נבהרים הגבאים. ״ומנין נקח כסף לכלות עניות, לחולים הזקוקים לרופאים ולתרופות, לאביונים? וממה נשלם את הוצאות בית־המדרש? ואיך נשיג כסף לשאר הצדקות של העיירה?״

פעמים פקעה סבלנותו של סבא והיה קורא: ״מדוע אתם באים אלי עם כל טענותיכם? שאר הגבאים החליטו כך — לכו אליהם!״ ״אבל, ר׳ מיכאל, למה תשלח אותנו אל האחרים? הרי יודעים אנו, כי מה שאתה תגיד יתקבל על דעתם!״

סבא ידע להיות קשה עם יורשים, אם האיש בחייו לא נתן צדקה, והיה רך עם אלה, שנתנו כמידת יכולתם לצורכי הכלל. הוא התייחס בכבוד רב אל אלה, שהיו מוכנים לעזור אך ידם לא השיגה. לעתים קרובות יכולתי לשמוע דושיח מעין זה בין אָבֵל לבין סבא:

״ר׳ מיכאל, אינני רוצה קבר חינם בשביל יקירי!״ ״אל תדאג, תיתן המשפחה כיכולתה. לא גודל הסכום חשוב אלא הרצון הטוב והנכונות לשלם. כמה שתתנו, יתקבל בעין יפה!״ ״אבל זו בושה בשבילי,״ טוען האבל, ״שיש באפשרותי לתת כה מעט, ואינני רוצה שיקירי ייקבר על חשבון הכלל.״ ״לזאת אל תדאג! אני אגיד לכולם, כי חסכתם במיוחד למטרה זו וכי החזקתם ״בצד״ סכום לקניית קבר מכובד.״

באותה גישה חמה היה סבא מחליט בכמה לעזור לכלה ענייה או להולה הנזקק לריפוי, והיה קובע כמה לתת מקופת גמילות־חסדים לחנווני, לבעל־מלאכה או לסוחר שנקלעו למצוקה כספית או למשבר כלכלי.

איסוף הכסף לגמילות־חסדים היה מסובך למדי. בנוסף על מלאכת האיסוף השבועי אצל חברי הקופה שבעיירה, התורמים בהתנדבות, עמד סבא בחליפת־מכתבים עם מרכז גמילות־חסדים בוורשה, כתב מכתבים ארוכים אל הג׳ויטנ לבל יקופח חלקה של קולנה בעת חלוקת הקרנות של החברה. (הוא עמד בקשרים עם יוצאי קולנה שבאמריקה.) הוא גם השגיח, כמובן, על החזרת ההלוואות, בתשלומים שבועיים, של חברי הקופה, וזאת כדי שהקופה תוכל לתת הלוואות חדשות לנזקקים.

בפעולתו זו היתה סבתא פייגע־מינדל יד ימינו. היא היתה הגבאית של עזרת הנשים והשגיחה שתוחזק כדרוש. היא היתה הגבאית של חברה־קדישא ואחראית למציאת מספר מספיק של נשים־חברות, המוכנות תמיד לטפל בקבורתן של נשים. היא היתה גבאית של

ביקור־חולים ודאגה למתנדבות שתטפלנה בנשים חולות, במקרה שאין באפשרות המשפחה לטפל בחולה שלה. היא עסקה גם בהכנסת־כלה ובשאר צרות העיירה.

פעמים רבות היו אמהות באות אל סבתא לבכות לפניה על צרותיהן, והיו מבקשות ממנה, שתשפיע על סבא ועל שאר הגבאים לתת סיוע. לעתים קרובות היתה סבתא מקבלת "מנה" מסבא: "אל תתערבי בעניינים שלי! אנחנו יודעים בעצמנו מה לעשות ואיננו זקוקים לעצות נשים..." אך סבתא היתה ממשיכה בשלה, היתה כן מתערבת, וסבא והגבאים כן התחשבו בעצות־הנשים שלה.

התמורות המודרניות בפעולות הקהילה, על הקבוצות הפוליטיות השונות ועל השיטות החדשות והרציונליות יותר, לא ביטלו את מוסד הגבאות. סבא וחבריו ניהלו את ענייני הגבאות של העיירה עד יומה האחרון, עד חורבנה בידי הנאצים. סבא היה מבני־המזל הבודדים, שהספיק להשיג היתר־כניסה לארץ־ישראל — הודות לאחות ולגיס של סבתי מגלזגאו, אברהם ומרים־ביילה גולדברג ז"ל.

אם־כי החיים בארץ היו חלומם הגדול של סבא וסבתא, הסתגלותם לקצב החיים החדש של הישוב המתפתח לא עלתה יפה. סבא אמנם נעשה גבאי בית־כנסת בתל־אביב, ולאחר־מכן ארגן את בית־הכנסת ברחובות, אבל חסרה לו האווירה המיוחדת של קולנה העיירה. הוא מאוד התגעגע לאווירה הביתית והמסורתית ולערכי היהדות הלבבית של קולנה עיירתנו.

מאז 1936 ועד פרוץ המלחמה ביקרתי בישראל מדי שנה בשנה, וביקרתי מייד לאחר המלחמה, בשנת 1946. תמיד היינו מתווכחים על־אודות ה"בלתי־יהדותיות" של ארץ־ישראל. הוא לא היה מסוגל להבין את הדור החדש. נפשו יצאה אל החיים היהודיים, החמים והלבביים, של עיירתו קולנה.

חיים־עזרא סוסנוב (סוסנוביץ')

רחל מעלמאַן־גאָלדמאַן

צו זיבעצן יאָר האָט זי פאַרלאָזן קאָלנע. איר ציל איז געווען צו קומען צו אירע פעטערס אין אַמעריקע, ניו־יאָרק. אָבער דער אַרײַנפאָר קיין אַמעריקע איז געווען באַגרעניצט, איז זי פאַרבליבן אין מעקסיקע.

געאַרבעט, געשפּאָרט פון אירע אייגענע באַדערפענישן און רחל האָט נישט פאַרגעסן אירע עלטערן, וואָס האָבן ווי אַ סך אַנדערע ייִדן געלעבט פון שווערער אַרבעט און אין מאַנגל פון פרנסה. זי פלעגט כּמעט יעדן חודש שיקן געלט, אַרויסצוהעלפן איר משפּחה.

מיט אַ יאָר שפּעטער האָט זי באַקענט אַן אַרבעטזאַמען יונגנמאַן פון רוסלאַנד, ה' הערשל מעלמאַן, זיי האָבן געהייראַט און אויפגעשטעלט אַ משפּחה אין מעקסיקע.

רחל, אָדער ווי די שכנים און באַקאַנטע פלעגן זי מיט ליבשאַפט רופן „רוחעלע", האָט ווײַטער געשטיצט אירע עלטערן און אַראָפּגעבראַכט צו זיך איר שוועסטער רבקה, וועלכע האָט חתונה געהאַט מיטן ברודער פון איר שוואָגער און איז מיט אים אַוועקגעפאָרן לעבן אין די פאַרייניקטע־שטאַטן.

ווען איך בין אין 1939, בײַם אויסברוך פֿון דער צווייטער וועלט־מלחמה אָנגעקומען קיין מעקסיקע פֿון ישׂראל, האָב איך דאָ שוין געטראָפֿן אַ שיין אײַנגעפֿונדעוועטע ייִדישע משפּחה. רחל מיט איר מאַן, זייער אַרבעטזאַמע מענטשן, האָבן עקאָנאָמיש זיך אַרויפֿגעאַרבעט און געגעבן אַ ייִדישע נאַציאָנאַלע דערציאונג זייערע דריי טעכטערלעך: שׂרה, עטאַ און אַניטאַ.

די שוידערלעכע ידיעות, וואָס זיינען אין יענע יאָרן אָנגעקומען פֿון אייראָפּע, האָט זי אויפֿגענומען, ווי מיר אַלע, מיט אַ טיפֿן צער. זי פֿלעגט מיך נישט לאָזן רוען: „שרייב! טעלעגראַפֿיר! ווענדע זיך צום רויטן קרייץ, אפֿשר וועט קומען פֿון אונדזערע נאָענטע אַ ידיעה, וואָס איז געשען מיט די ייִדן פֿון קאָלנע.״

רחל מעלמאַן־גאָלדמאַן

מיר האָבן געשריבן, טעלעגראַפֿירט — אָבער קיין ענטפֿער איז נישט געקומען. אונדזערע האָפֿנונגען צו טרעפֿן עמיצן פֿון אונדזערע נאָענטע בײַם לעבן, זײַנען אַלץ שוואַכער געוואָרן. גלײַך ווי די מלחמה איז פֿאַרענדיקט געוואָרן האָבן מיר געשריבן צו שכנים אין קאָלנע און זיי האָבן אונדז באַשריבן די שוידערלעכע עפּאָפּייע פֿון ייִדישן ישוב אין אונדזער היים־שטעטל. מיט בלוטיקע טרערן האָט מײַן שוועסטער רחל באַוויינט די קאָלנער ייִדן, צווישן זיי אונדזערע אומגעקומענע עלטערן, שוועסטער און משפּחה.

ווען ס׳איז אויסגעבראָכן אין מעקסיקאָנעם ייִדישן ישוב אַ שווערער ויכּוח וועגן מהות פֿון ייִדישן חינוך און מיר האָבן באַשלאָסן צו גרינדן די ערשטע העברעאישע „תּרבות״ שולע, האָבן זיך הערשל און רחל מעלמאַן אומקאָנדיציאָנעל געשטעלט אויף אונדזער זײַט. זיי זײַנען געווען די איינציקע, וואָס האָבן אויסגעליען די ערשטע צענדליקער טויזנטער פּעזאָס, אויף צו אויפֿשטעלן און אויסריכטן די שולע. זייערע טעכטערלעך זײַנען טאַקע

געווען די ערשטע תלמידות אין שולע. אומדערמידלעך האָט רחל מיטגעאַרבעט, צוגעהאָלפן מיט וואָס נאָר מעגלעך אין די איַינריכטונגען, בײַם איינאָרדענען אַלע יידישע יום־טובים, העלפן גרייטן די טישן צוזאַמען מיט די אַנדערע פרויען פון מוטער־קאָמיטעט און איז געווען שטאָלץ אויף דער שולע און אויף די רעזולטאַטן פון דער אַרבעט. אַלע נײַ־אָנגעקומענע העברעאישע לערער, אָדער שליחים פון דער יוגנט אָרגאַניזאַציע „השומר הצעיר", האָבן געפונען אַן אָרט בײַ איר אין הויז. זי איז געווען גאַסטפריַינטלעך צו אַלעמען.

מיט וואָס פאַר אַ פרייד פלעגט זי לייענען די בריוו פון די ווינציק קאָלנער, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט קיין ישראל, אַבראַמעק דאָלאָוויטש ז"ל, לייבטשאק ראָזענפעלד, בריוו וואָס זײַנען צו אונדז געקומען פון ישראל פון זיי און פון אַנדערע חברים. זי האָט געטרויערט נאָך יעדן גוט באַקאַנטן פריינד, וואָס איז געפאַלן אין ישראל און איר האַרץ האָט אָנגעקוואָלן מיט פרייד פון יעדער גוטער ידיעה, וואָסט איז אָנגעקומען פון ארץ־ישראל, שפּעטער מדינת ישראל. אָט איז אַבראַמעק אַ פאָטער געוואָרן און באַלד אַ שווערע טרויעריקע ידיעה, אברהם דאָלאָוויטש (שדמי) איז געפאַלן אין נגבה, אברהמ'טשע סטעפּנער איז געפאַלן, איטשעלע שקלאַניעוויטש, מרים לובעל איז אַוועקגעריסן געוואָרן אין פריען עלטער, — זי האָט זיי אַלעמען געדענקט, זי האָט אַלעמען באַוויינט מיט ביטערע טרערן.

יאָרן זײַנען פאַרלאָפן. די קינדער זײַנען אויסגעוואַקסן, געהייראַט, פאַרענדיקט זייער בילדונג; איינע אַ פּראָפעסאָרין, אַ צווייטע אַ דאָקטאָר, די דריטע אַ סאָציאָלאָגין, זיי האָבן געהייראַט. אייניקלעך זײַנען געבאָרן געוואָרן. פאָטער און מוטער האָבן נחת געשעפּט פון זייערע קינדער.

אָבער נישט לאַנג האָבן די גוטע יאָרן געדויערט. אַ וואָרעם פון אַ קרענק האָט זיך איַינגעגראָבן אין איר גוף, אין איר בלוט — צוקערקריינק (דיאבעטיס) און אַ קאָמפּליקאַציע פון אַ האַרץ קראַנקשאַפט. עטלעכע יאָר האָט זי געקרענקט, שווער געליטן, די לעצטע צוויי דרײַ יאָרן מער געלעגן אין בעט ווי אַרומגעגאַנגען. לסוף האָט זי איַינגעשטימט מ'זאָל זי נעמען קיין היוסטאָן אין די פאַראייניקטע־שטאַטן און אָפּערירן איר האַרץ.

די אָפּעראַציע איז געווען אַ שווערע. נאָך דער אָפּעראַציע איז זי שוין צו זיך נישט געקומען. כ' אלול, דעם 21טן סעפּטעמבער 1970, האָט רחל מעלמאַן אויסגעהויכט איר נשמה. זי איז געקומען צו קבורה אין מעקסיקע, תהא נשמתה צרורה בצרור החיים!

א. א.

לזכר הורינו וקרובינו

קשה להעלות על הנייר זכרונות מהעיירה הקטנה שלנו קולנה, כשכל־כך הרבה דברים התערפלו וטושטשו במשך שלושים השנה שעברו. קשה עוד יותר, מכיוון שאלה היו שנות ילדותנו ושנות בחרותנו המוקדמת. מדי פעם, כשחולפים במחשבה זכרונות מהתקופה ההיא, תוקפים הגעגועים למשפחה, לחברים ולמכרים, שרובם אינם עוד בחיים. בטרם זמנם, בנסיבות הטראגיות של השואה, הם ניספו.

בחתף עובר במחשבתנו ההווי של קולנה העיירה, שכה הרבה חיובי היה בה, למרות השלילה בהשוואה להווי שלנו כיום בארץ. הצד החיובי הבולט ביותר היה בעובדה, שכל תושבי העיירה היהודיים היו כמו משפחה אחת.

ר' מרדכי־שבתאי וליבה מרגלית

מדי פעם נזכרים בקולנה הקטנה, בבית הדל אבל חמים, בשדות היפים שבסביבות העיירה, בשוק ההומה בימי חמישי בשבוע, בתקופת הקיץ הקצר ובנסיעה לנופש בקוזיול. נזכרים אנו בידידים גויים, שהראו ידידות לפחות כלפי חוץ וברובם היו אנטישמיים. היו לנו קונים בחנות המכולת, גויים כפריים, שהרגישו אצלנו כמו בביתם; והיתה משפחה אחת, שאבינו ואמנו היו מקרבים אותם.

החיים היהודיים היו מגוונים למדי: מחד גיסא — המיעוט הקטן של יהודים חרדים מאוד, קנאי דת; ומאידך גיסא — הרוב, יהודים מסורתיים או דתיים למחצה; והיה עוד חלק קטן — חופשיים לגמרי. אנחנו חיינו רוב שנות ילדותנו באווירה דתית קיצונית־כמעט, כל עוד חי אבינו מרדכי שבתאי מרגלית ז"ל. לאחר פטירתו השתנו חיינו במקצת מבחינת אורח החיים.

חיינו חיי ילדות ובחרות בחיק משפחה מסורה ודואגת, אצל אבא דתי קיצוני, שאהב את ילדיו, ואצל אמנו היקרה והמסורה ליבה מרגלית לבית ורזבוביץ', שנפטרה בארץ.

אבינו ז"ל סבל שנים רבות מאסטמה. מוצאו ממשפחה מיוחסת. אביו היה הגאון ר' אפרים זלמן מרגלית, שכתב ספרי קודש ידועים. אבינו היה מחסידי סלונים, מדקדק במצוות, אבל יחד עם זה הבין לרוח הצעירים. לילדיו נתן חינוך דתי, אך בלי פנטיות, בהבנה לתנאים המודרניים.

אבא נפטר בגיל 63 מדלקת־ראות, מחלה שבימינו יש כל התרופות לרפאותה. עד רגעיו האחרונים היה מתבדח עם שכניו וחבריו, כרמבה ועורך־הדין מולה גולדברג. הוא היה ער לכל בעיות החיים, אהב את החיים וכולם אהבו אותו.

וייזכרו: אחינו אפרים מרגלית, שנהרג בארץ בתאונת־דרכים בהיותו במילואים בצבא; ובני משפחתנו מצד אמי, שחלקם הגדול נרצחו על־ידי הנאצים ימ"ש, והם אברהם בורשטיין,

אברהם וזלטה בורשטיין בחוג משפחתם (אין זייער פאמיליע).
(עומדים, שטייען) ברל ואשתו, הבעל (דער מאן) ופייגל, אפרים מרגלית, זליג, צביה ובעלה
(און איר מאן).

אשתו זלטה, בנו זליג, בנותיו צביה ופייגל; וכן וולוול ורזבוביץ׳, אשתו רבקה, בנותיו חנצ׳ה ולייצ׳ה, בניו הרשל ואברהם; וכן עוד קרובים וידידי המשפחה וחברים, שנרצחו כולם בידי הנאצים.

אמנו היקרה ליבה נפטרה בארץ, בגיל 73, ממחלת־לב שהתחילה לסבול ממנה בשנות חייה האחרונות. היא היתה אשה בעלת נפש אצילה, טובת לב במיוחד, תמיד נכונה לעזור לזולת. קשה לתאר את מעשיה הטובים. מותו הטראגי של אחינו אפרים היה הגורם העיקרי למחלתה ולבסוף לפטירתה. דווקא בשנותיה האחרונות זכתה לנחת ממשפחתה, מהילדים והנכדים והנינים.

ממשפחת אבי רוצים אנו להזכיר את מיכל מארקביץ׳ ואשתו פייגה־מינדל, שנפטרו בארץ ברחובות. זאת היתה משפחה ידועה ומכובדת בקולנה. דודתנו פייגה־מינדל היתה בעלת נפש אצילה ומסורה למשפחתה. משפחתה המסועפת נמצאת בחלקה בישראל ובחלקה בארצות־הברית.

אברהם מרגלית, רחל טננבוים־מרגלית

מיין טאטע דויד סאסנאוויטש ז״ל

מיין טאַטע דויד סאָסנאָוויטש האָט רעפּרעזענטירט די קולטורעלע עוואָלוציע, וואָס אונדזער שטעטל האָט דורכגעמאַכט אין אָנפאַנג פון 20טן יאָרהונדערט. דאָס איז געווען אַ פּראָגרעסיווע עוואָלוציע, וואָס האָט אַרויסגעפירט דאָס שטעטל און דאָס פּוילישן יודנטום

פון רעליגיעזן געטאָ, דורך דער השכלה באַוועגונג צו דער קולטורעלער און פּאָליטישער עמאַנסיפּאַציע, וואָס האָט געפירט צו דער ציוניסטישער באַוועגונג און דערגרייכט איר הויך־פּונקט אין דעם אויפבוי פון מדינת ישראל.

אונדזערע קינדער וועלן, אַפילו אין זייער רײַכסטער פּאַנטאַזיע, נישט קענען בעגרײַפן די בעדײַטונג פון דער קולטורעלער און פּאָליטישער רעוואָלוציע, וועלן מיר זײַנען געגאַנגען פאָרווערטס צענדליקער דורות פון אונדזערע טאַטעס. עס איז טאַקע אַ וווּנדער, אַז טראָץ דעם גרויסן קולטורעלן פאַרשריט האָבן מיר שטענדיק געפונען אַ געמיינזאַמע שפּראַך מיט אונדזערע טאַטעס און זיידעס, און צוזאַמען ווײַטער ענטוויקלט די קולטורעלע טראַדיציעס פון שטעטל.

אונדזערע טאַטעס און זיידעס האָבן אונדז געוויזן וואָס מען קען דערגרייכן מיטן ווילן אויסצוהאַלטן און ווײַטער ענטוויקלען אונדזער קולטור און טראַדיציעס. זיי האָבן אונדז געלערנט, אַז די הומאַנישע ווערטן פון רחמנות, ליבע און צדקה זײַנען די גרעסטע ווערטן פון ייִדישקייט. מײַן טאַטע האָט מיר געזאָגט איך זאָל שטענדיק געדענקען, אַז אין סידור פון שחרית איז די תפילה „אהבה רבה" פאַר „קריאת שמע". דאָס מיינט, אַז אויב עס איז נישטאָ קיין אהבה רבה, וועט שרײַען „שמע ישראל" נישט העלפן אויפצוהאַלטן ייִדישקייט.

דאָס איז די פילאָזאָפיע פון קאָלנע, אויף וועלכער מײַן טאַטע האָט באַזירט זײַן טעגלעכן שטייגער און פירונג. די פּרינציפּן פון הומאַניטאַרע ווערטן, וואָס איז געווען דער באַזיס פון גאַנצן לעבן אין שטעטל, זײַנען מיט מיר פאַרבליבן און נישט געוואָרן פאַרפרוירן אין קאַלטן נעבלדיקן לאָנדאָן.

מײַן טאַטע איז אייגנטליך געווען נאָר אַ שבת גאַסט אין קאָלנע. די פּרנסה האָט ער פאַרדינט אין מזרח־פּרײַסן, ווו ער האָט ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה זיך בעשעפטיגט אין עקספּאָרטירן פיש פון די גרויסע מזרח־פּרײַסישע אָזשערעס; און שפּעטער, נאָך דער וועלט־מלחמה און ביז דער צײַט פון היטלער, איז ער געווען בעשעפטיגט אַלס פאַרטרעטער פון אַ לײַפּציגער טעקסטיל פירמע פאַר דעם מזרח־פּרײַסישן געגנט.

יעדן זונטיק פלעגט דער טאַטע אָוועקפאָרן פון קאָלנע צו דעם פּרײַסישן גרענעץ, זיבן קילאָמעטער פון שטעטל, און קומען צוריק פרײַטיק נאָך מיטאָג צו זײַן שבת אין דער היים מיט דער משפּחה. דעם טאַטעס קומען צופאָרן איז שטענדיק געווען אַ סיגנאַל, אַז עס איז שוין שבת. די גאַנצע אַטמאָספערע אין הויז פלעגט זיך מיט אַמאָל ענדערן. די מאַמע פלעגט זעהן אַז דאָס הויז זאָל זײַן ריין און אַלץ צוגעגרייט פאַר שבת. זי אַליין אָנגעטאָן אין אירע בעסטע שבתדיקע קליידער. די קינדער, ריין געוואַשן און אָנגעטאָן אין זייערע שבתדיקע אָנציגער, פלעגן וואַרטן אויפן טאַטען אים מקבל־פּנים זײַן מיט האַרציקע וואַרימקייט און ליבע.

דער טאַטע איז געווען אַ מאָדערנער אָבער זייער אַ פרומער ייִד, מיט אַן אַריסטאָקראַטישן אויסזען, שטענדיק זויבער און עלעגאַנט געקליידעט, דאָס קורצע פראַנצויזישע בערדל שיין געשאָרן און פאַרקעמט, די מלבושים זײַנען געווען אייראָפּעאיש, זויבער און שיין געפּרעסט. ווער עס האָט אים געטראָפן אויפן וועג קיין בית־המדרש, האָט געקענט זען אַז דאָ גייט אַ מאָדערנער שבת ייִד.

דער טאַטע האָט שטענדיק געהאַט אַ גוט וואָרט פאַר יעדן איינעם, פלעגט גריסן אַלעמען מיט אַ ברייטן גוט־מאָרגן מיט זײַנע טיפע בלויע אויגן. ער איז געווען שטאַרק פרום, אָבער

נאָר פאַר זיך. עס האָט אים נישט אינטערעסירט וואָס אַנדערע טוען. ער האָט געגלויבט, אַז דער בעסטער וועג צו ווירקן אויף אַנדערע, זיי זאָלן אויך זײַן גוט און פרום, איז נישט צו זאָגן מוסר נאָר געבן אַ בײַשפּיל פון ריכטיקע אויפפירונג און האַלטונג. ער האָט געגלויבט, אַז מען קען פירן אַ לעבן אויפן מאָדערנעם שטייגער און גלײַכצײַטיק זײַן פרום — עס איז נאָר אַן ענין פון ווילן.

טראָץ דעם וואָס דער טאַטע איז געווען אַ שבת־גאַסט, האָט ער בעוויזן אַקטיוו אָנטייל צו נעמען אין די פאַרשידענע קולטורעלע, סאָציאַלע און רעליגיעזע חברות פון קאָלנע. ער איז געווען אַ חבר אין חברה־קדישא, חברה משניות, חברה ש״ס, ביקור־חולים און גמילות־חסדים. ווען ער האָט נאָר געהאַט די געלעגנהייט פלעגט ער זיך בעטייליגן אין בית־המדרש אין אַ שיעור און נעמען אַן אַקטיוון אָנטייל אין לערנען.

אַלס מאָדערנער פרומער ייִד, וואָס האָט געחלומט וועגן ציון, איז ער געווען טעטיק אין „מזרחי״. זײַן פרומקייט האָט נישט געשטערט זיך צו אינטערעסירן מיט אַנדערע פּאָליטישע אָרגאַניזאַציעס, וועלכע זײַנען געווען באַזירט אויף ציוניסטישער פּאָליטיק אָבער נישט געבונדן מיט רעליגיע. זײַן טאָלעראַנץ איז געווען גרויס, און זיין פאַראינטערעסירונג מיט אַלץ אַרום אים איז געווען ברייט.

פאַרשטייט זיך, אַז זײַענדיק אַ שבת גאַסט אין שטעטל האָט ער זיך נישט געקענט אַקטיוו בעטייליגן אין די פּראָבלעמען פון שטעטל, אָבער אַלע האָבן זיך געווענדעט צו אים אויסצוהערן זײַן מיינונג און זײַן אָנשויאונג. אַלע ענינים פלעגט מען שטענדיק דיסקוטירן אָדער שבת נאָכן דאַווענען אָדער אויפן מיטן מאַרק צווישן מנחה און מעריב. געוויינטלעך פלעגט מען אין בית־המדרש, ווי מען האָט נאָר אָפּגעזאָגט דעם „עלינו״, אָנגעהויבן צו שמועסן וועגן די אַקטועלע ענינים פון שטעטל.

איך פלעג קיינמאָל נישט וויסן ווי אַזוי עס פלעגט פּאַסירן, אָבער ווי שנעל אַז דער טאַטע האָט אָנגעהויבן אײַנוויקלען דעם טלית, האָבן זיך געפונען אַרום אים אַ גרופּע ייִדן און אָנגעהויבן צו דערציילן וואָס עס האָט פּאַסירט אין פאַרלויף פון דער וואָך. צו עס איז געווען אַן ענין פון אַ נײַעם גבאי אין בית־המדרש, אָדער אַ נײַעם מיטגליד פאַר דער עקזעקוטיוו פון „מזרחי״, אָדער אַ רעמאָנט פון דער תלמוד־תורה, אָדער סתם אַ טענה צום רב — די אַלע ענינים פלעגן שנעל רעפּאָרטירט ווערן צום טאַטן און די צדדים האָבן געוואָלט אויפן אָרט וויסן דעם טאַטענס מיינונג. די דיסקוסיע וואָלט אָנגעגאַנגען גאַנץ לאַנג, ווען נישט די סכּנה אַז דער טשאָלנט וועט ווערן קאַלט... פלעגט דער טאַטע איבעררײַסן די דיסקוסיע און זאָגן צום עולם: „עס איז טאַקע אַ וויכטיגער ענין, אָבער מײַן ליבע וואַרט מיטן טשאָלנט! מיר ווען דאָס שפּעטער דיסקוטירן.״ שפּעטער האָט געהייסן צווישן מנחה און מעריב אויפן מאַרק זומער און אין בית־המדרש ווינטער.

יעדן שבת אָוונט נאָך שלוש־סעודות פלעגט דער טאַטע אַרויסגיין שפּאַצירן איבערן מאַרק. דער שפּאַציר פלעגט גיין פון איין עק ביזן אַנדערן און זיך אָפּשטעלן אין מיטן. די פיר טראָטואַרן פון מאַרק זײַנען געווען פאַרנומען מיט שפּאַצירנדע יונגע בחורים און מיידלעך, אונטערוואַקסנדע ייִנגלעך פלעגן פאַרנעמען די שטיינערנע בריקלעך פון די פאַרמאַכטע קראָמען; און אויפן מיטן מאַרק פלעגן זיך שאַפן רעדלעך פון די ייִנגערע פּראָגרעסיווע בעלי־בתים, וואָס פלעגן דיסקוטירן ענינים פון שטעטל, פּאָליטיק, כלל זאַכן, און סתם מאַכן ליצנות.

מײַן טאַטע, אַלס שבת גאַסט װעלכער קומט פון אויסלאַנד, פלעגט איבערגעבן די נײַעס פון די דײַטשע צײַטונגען און, פאַרשטייט זיך, װאָס מען שרײַבט אין „יידישן רונדשאַו" װעגן אַלע יידישע ענינים און װי די דײַטשע „יהודים" רעאַגירן אויף די ציוניסטישער פּאָליטישע שריט א. אז. וו. װען עס זײַנען געװען לאָקאַלע ענינים פלעגט מען פאַרגעסן די אויסערלעכע פּאָליטיק און בעהאַנדלען די לאָקאַלע פראַגן און װאַרטן אויף מײַן טאַטענס באַמערקונגען אַלס דער זײַטיגער בעאָבאַכטער. און דער טאַטע האָט שטענדיק אויסגעהערט אַלע צדדים און פאַרזוכט צו מאַכן שלום און צו געפינען אַן אויסװעג ווי צוזאַמען צו ברײנגען אַלע צדדים. ער איז געװען אַ רודף־שלום און האָט שטענדיק געזוכט צו געפינען אין יעדן מענטשן אַ גוטן שטריך פון כאַראַקטער.

זײַן ערטװישונג, װען היטלער איז געקומען צו דער מאַכט, איז געװען אומבאַשרייבליך. די גאַנצע װעלט זײַנע איז געװאָרן מיט איין מאָל אַ גרויסע װילדערניש. די דײַטשן, מיט װעלכע ער האָט געהאַט בעציאונגען פאַר צענדליקער יאָרן, זײַנען איבער נאַכט געװאָרן זײַנע שונאים. דער קאָנדוקטאָר פון באַן, אויף װעלכער ער איז געפאָרן אַזוי פיל יאָרן און װעמען ער האָט געקענט אַזוי גוט, איז מיט אַמאָל געװאָרן פרעמד און קאַלט און געקוקט אויף אים מיט אויגן פול מיט האַס. און אַלץ אַרום אים איז געװאָרן פרעמד, פול מיט רשעות און שנאה.

ער איז געװען דערשיטערט און נישט געװוסט װו זיך צו װענדן און װאָס מיט זיך צו מאַכן. זײַן דערשיטערונג האָט נישט לאַנג געדויערט. ער האָט זיך פאַרבונדן מיט דער צענטראַלער אָרגאַניזאַציע פאַר דײַטשע פּליטים אין װאַרשע און גענומען זוכן אַ װעג װי צו בויען אַ נײַע צוקונפט. זײַן חלום װעגן באַזעצן זיך אין ארץ־ישראל איז מיט אַמאָל געװאָרן אַ נויטװענדיקייט און ער האָט גענומען זוכן װעגן װי דאָס צו רעאַליזירן. זײַן גלויבן און זײַן האָפנונג, אַז די רשעות קען נישט געװינען און קען נישט פאַרניכטן דעם כלל ישראל, האָט אים געהאָלפן אויפצוהאַלטן זײַן מוט.

אַ דאַנק דער גרויסער הילף פון מײַן טאַטעס טאַנטע און אָנקל מרים־ביילע און אברהם גאָלדבערג פון גלאַזגאָו האָט דער טאַטע בעװיזן צו בעקומען אַ װיזע פאַר זיך און דער משפחה צו פאָרן קיין ארץ־ישראל. אונדזערע קינדער און די קומענדע דורות װעלן נישט זײַן אומשטאַנד אָפּצושאַצן, װאָס מײַן טאַנטע און אָנקל האָבן געטאָן כדי צו העלפן די קרבנות פון היטלער רשעות. מײַן טאַנטע איז געװען די שװעסטער פון מײַן באָבע פייגע־מינדל מאַרקעװיטש. די עלטער־טאַנטע האָט געדענקט מײַן מאמען אַלס אַ קליין קינד. איר מאַן ר' אברהם גאָלדבערג האָט איבערהויפּט נישט געקענט מײַן טאַנטעס משפחה. טראָץ דעם האָט ער געטאָן אַלץ כדי צו װירקן דורך דער אַגענץ אין לאָנדאָן צו בעקומען אַ װיזע פאַר מײַן טאַטען. און װען דאָס איז געװען אונמעגליך, האָט ער בעשלאָסן צו שיקן קיין פּוילן טויזנט שטערלינג כדי מײַן טאַטע זאָל קענען בעװײַזן, אַז ער האָט גענוג קאַפּיטאַל צו עמיגרירן קיין ארץ־ישראל אַלס קאַפּיטאַליסט. פאַרשטייט זיך, אַז מײַן טאטע האָט די טויזנט פונט צוריק געצאָלט װי שנעל ער איז געקומען קיין ארץ־ישראל. מײַן אָנקל און טאַנטע האָבן דאַן די טויזנט פונט װידער געשיקט קיין פּוילן כדי צו ערמעגלעכן מײַן זיידן מיכאל און באָבע פייגע־מינדל מאַרקעװיטש, מיין אָנקל לייבטשע און טאַנטע רבקה מאַרגאָליס און זיירע קינדער, צו קומען קיין ארץ־ישראל, און שפּעטער װידער געשיקט כדי צו העלפן די אַלע אַנדערע משפּחה,

ר' דויד וליבה סוסנוביץ' ברחובות.

ד י פ ר ו י א ו ן ק י נ ד ע ר פ ו ן מ אָ ט י ע מ אַ ר ג אָ ל י ס, צו קומען קיין ארץ־ישראל. און אין יעדן פאַל האָבן זיי געשיקט געלט אויף רײַזע הוצאות און אַלעמען געהאָלפן זיך אײַנאָרדנען אין לאַנד.

אַ דאַנק מײַן אָנקל און טאַנטע זײַנען דירעקט און אינדירעקט איבער הונדערט נפשות געראַטעוועט געוואָרן פון היטלער גיהינום און האָבן אָנגעפאַנגען אַ נײַעם לעבן אין ארץ־ישראל. וואָלטן מיר נישט געהאַט דעם גליק צו האָבן אַ טאַנטע און אָנקל, וועלכע האָבן נישט נאָר פאַרשטאַנען נאָר אויך פּראַקטיצירט די גרויסע הומאַניסטישע אידעען פון אהבה רבה, וואָלט איך נישט געווען ביכולת איצט צו שרײַבן די שורות וועגן מײַן זיידן, טאַטן און משפחה. מײַן גורל האָט מיך געבראַכט קיין לאָנדאָן אַנשטאָט קיין ישראל. וואָלט איך נישט געהאַט די וואַרימע און האַרציקע אונטערשטיצונג פון מײַן אָנקל און טאַנטע, וואָלט איך קיין ענגלאַנד נישט געפאָרן. דאָס איז אפשר דער בעסטער בײַשפּיל פון דער טראַדיציע פון שטעטל, וואָס איז נישט געגאַנגען לאיבוד אין דער פרעמד: מײַן טאַנטע און אָנקל האָבן נישט פאַרגעסן, אַז די אהבה רבה איז דער באַזיס פון ייִדישקייט און פון ייִדישער טראַדיציע.

מײַן טאַטע האָט געלעבט אין ישראל כמעט 35 יאָר. עס איז נישט געווען לײַכט אין די מיטעלע יאָרן זיך צופּאַסן צו די נײַע בעדינגונגען און צום נײַעם שטייגער פון לעבן. זײַן אהבת־ציון האָט אים אָבער שטאַרק געהאָלפן צו פאַרשטיין דעם נײַעם טעמפּאָ און די נײַע בעדינגונגען. פאַר אים איז אַלץ אין ישראל געווען גוט. ער האָט זיך געפרייט מיט יעדער דערגרייכונג פון לאַנד אַזוי ווי עס וואָלט געווען זײַן אייגענעס געווינס. ער האָט ליב געהאַט דאָס לאַנד, דעם קלימאַט, די מענטשן, זייערע גוטע און שלעכטע זיטן. אַלץ איז גוט וואָס איז ישראל! ער האָט געפילט אַז דאָ איז ער זײַן אייגענער בעל־הבית, אַז דאָ איז ער

נישט מער קיין גר ותושב, און אַז אַלס בעל־הבית איז ער פאַראַנטוואָרטליך און איז אַ טייל פון אַלץ וואָס קומט פאָר אין לאַנד.

אין ישראל האָט ער געפונען פיל גרעסערע מעגליכקייטן פאַר זײַן סאָציאַלער און רעליגיעזער טעטיקייט. ער איז געווען דער גבאי פון רחובות בית־המדרש, אַ שטענדיקער לערנער אין חברה ש״ס, אַ מיטגליד פון דער חברה־קדישא. הויפּטזעכליך האָט ער זײַן צײַט פאַרבראַכט אין פירן דעם גמילות־חסדים פון רחובות, דאָס איז געווען זײַן ספּעציעלע צדקה, וועלכע ער האָט שטאַרק ליב געהאַט, און האָט געטאָן אַלץ צו שאַפן די פאָנדן און צו העלפן די, וואָס האָבן זיך גענויטיגט אין הלוואות און וועלכע נאָר אַ גמילות־חסדים קאַסע האָט געקענט העלפן.

די לעצטע יאָרן וואָס דער טאַטע האָט געלעבט אין רחובות האָבן אים געגעבן דעם גרעסטן פאַרגעניגן און האָבן אים קאָמפּענסירט פאַר די אַלע שווערע צײַטן און אַנטיסעמיטישע צרות, פון וועלכע ער האָט אַזוי פיל געליטן אין פוילן און אין דייטשלאַנד.

חיים־עזרא סאסנאוו (סאסנאָוויטש)

אבי דויד סוסנוביץ׳ ז״ל

אבי דויד סוסנוביץ׳ ייצג את ההתפתחות התרבותית שעברה עיירתנו בראשית המאה העשרים. היתה זו תמורה מתקדמת, אשר הוציאה את העיירה ואת יהדות פולין מן הגיטו הדתי, דרך תנועת ההשכלה אל האמנסיפציה התרבותית והפוליטית, שהובילה אל התנועה הציונית והשיגה את נקודת־השיא שלה בתקומת מדינת ישראל.

בנינו, בדמיונם העז ביותר, לא יוכלו להשיג את משמעותה של המהפכה התרבותית והפוליטית, כאשר אנחנו התקדמנו מרחק עשרות דורות מאבותינו. ופלא הוא, שלמרות ההתקדמות התרבותית מצאנו תמיד שפה משותפת עם אבותינו, ויחד המשכנו לפתח את המסורת התרבותית של העיירה.

אבותינו הראו לנו מופת של הישגים תוך שמירה על תרבותנו ומסורתנו. הם לימדונו, כי הערכים ההומניים של רחמנות, אהבה וצדקה הם ערכי היסוד של היהדות. אבא היה אומר לי לזכור תמיד, כי בסידור, בשחרית, הוצבה תפילת ״אהבה רבה״ לפני ״קריאת שמע״; ופירושו של דבר הוא, שאם אין אהבה רבה, לא תצלח הקריאה ״שמע ישראל״ לשמור על היהדות. זוהי הפילוסופיה של קולנה, עליה ביסס אבי את אורח־חייו ונוהגו היומיומי. העקרונות של ערכי אנוש, שהיו היסוד של כל חיי העיירה, הנחוני בכל דרכי ולא קפאו בלונדון הקרה והערפלית.

אבי היה, בעצם, רק אורח לשבת בקולנה. את פרנסתו הוא מצא בפרוסיה־המזרחית, שם הוא עסק, עד מלחמת־העולם הראשונה, בייצוא דגים מן האגמים הגדולים של מזרח־פרוסיה; ולאחר המלחמה ועד עליית היטלר, הוא היה הנציג המסחרי של מפעל טקסטיל שבלייפציג בשביל כל פרוסיה־המזרחית.

כל יום א׳ בשבוע היה אבא נוסע מקולנה אל הגבול הפרוסי, שבעה ק״מ מהעיירה, והיה

חוזר ביום ו׳ אחה״צ, כדי לבלות את השבת עם המשפחה. שובו של אבא היה לנו סימן, כי השבת בפתח. האווירה בבית השתנתה לפתע. אמא טרחה, שהבית יהיה נקי והכול מוכן לשבת. היתה לובשת את הטובה שבשמלות השבת. הילדים, רחוצים ולבושים שבתית, היו מצפים לאבא כדי לקבל פניו באהבה.

אבא היה אדם מודרני אך אדוק מאוד בדת. חזותו אריסטוקרטית; תמיד היה לבוש ללא רבב ובאופן אלגנטי; הזקן הצרפתי הקצר מסופר וסרוק בקפידה; מלבושיו כאופנת אירופה המערבית, נקיים ומגוהצים. כל מי שפגש אותו בדרכו אל בית־המדרש, ראה כי זהו יהודי מודרני שומר שבת.

אבא היה לו מאור־פנים לכל אדם, והיה מקדים ברכת בוקר־טוב לכל אחד בעיניו הכחולות והעמוקות. הוא היה מאוד אדוק, אך רק לעצמו. הוא לא התעניין כיצד אחרים נוהגים. הוא האמין, כי הדרך הטובה ביותר להשפיע על הזולת היא לא בהטפת מוסר אלא בדוגמה אישית נכונה. הוא האמין, כי אפשר להיות אדם מודרני ואדוק בדת גם יחד — זה רק עניין של רצון.

אף־על־פי שאבא היה אורח־לשבת, הוא לקח חבל פעיל בכל החברות הדתיות, התרבותיות והסוציאליות של קולנה. הוא היה חבר בחברה־קדישא, חברה משניות, חברה ש״ס, ביקור־חולים וגמילות־חסדים. וכאשר רק ניתנה לו ההזדמנות, היה משתתף באורח פעיל בבית־המדרש בשיעור.

כיהודי אדוק ומודרני, החולם על ציון, הוא היה חבר ה״מזרחי״ ופעל בה. אדיקותו לא מנעה בעדו להתעניין במפלגות פוליטיות אחרות, ציוניות גם הן אך בלתי דתיות. הוא היה סובלני מאוד והיה לו עניין רב בכל הנעשה סביבו.

מכיוון שהיה בעיירה אורח־לשבת, לא היתה לו האפשרות לתת מחילו לפתרון הבעיות ולליישוב העניינים שבעיירה, אך הכול פנו אליו ורצו לשמוע את דעתו והשקפותיו. נהוג היה להתווכח על כל העניינים בשבת או בבית־המדרש מייד לאחר התפילה או בשוק בין מנחה למעריב. כרגיל היו מתחילים לשוחח על ענייני דיומא כבר בבית־המדרש, משסיימו את ״עלינו״.

מעולם לא נתחוור לי כיצד קרה הדבר, אך בו ברגע שאבא היה מתחיל לקפל את טליתו, מייד סובבה אותו חבורה של יהודים והיו מתחילים לספר לו מה התרחש בעיירה במשך השבוע. ותמיד היה עניין לענות בו: בחירת גבאי חדש לבית־המדרש או חבר חדש לוועד־הפועל של ״מזרחי״, שיפוץ הבניין של תלמוד־תורה, טענה כלפי הרב — כל העניינים דווחו חיש מהר לאבא והצדדים בויכוח היו רוצים לדעת את דעתו שלו. הויכוח היה נמשך ארוכות, לולא הסכנה שהחמין ילכו ויצטננו... אז היה אבא קוטע את הויכוח ואומר: ״אמנם נכון שזהו עניין חשוב, אך ליבה שלי מחכה עם הטשולנט! נשוחח על זה אחר־כך.״ ואחר־כך משמעו בין מנחה למעריב בשוק לעתות קיץ ובבית־המדרש בחורף.

כל שבת אחר הסעודה השלישית היה אבא יוצא לטייל בשוק. היה צועד לו מקצה אחד של השוק אל משנהו ונעמד באמצעו. ארבע המדרכות של השוק היו מלאות טיילים צעירים, בחורים ובחורות. נערים מתבגרים היו יושבים על מפתני־האבן של החנויות הסגורות. ובאמצע השוק היו נוצרים מעגלים של ״בעלי־בתים״ צעירים ומתקדמים, שהיו מתווכחים על בעיות העיירה, מדיניות, ענייני ציבור, וגם היו נתפסים למעשי ליצנות.

אבא, כאורח לשבת הבא מחוץ־לארץ, היה מספר את החדשות שנדפסו בעיתונים

הגרמניים, והיה מוסר, כמובן, מה כותב ה"יידישע רונדשאו" על כל עניין יהודי וכיצד מגיבים "היהודים" מאשכנז על המדיניות הציונית וכד׳. כאשר היו עניינים מקומיים לעסוק בהם, היו שוכחים את מדיניות החוץ ודנים בבעיות המקום, ומצפים להערותיו של אבא, אשר כאורח וצופה מן הצד אמור להיות אובייקטיבי. אבא תמיד האזין לכל הדעות וניסה להשכין שלום או למצוא פתרון כיצד לקרב את הצדדים. הוא היה רודף־שלום ותמיד השתדל לדון כל אחד לכף זכות.

אכזבתו בעלות היטלר לשלטון אינה ניתנת לתיאור. לפתע חשך עליו כל עולמו. הגרמנים, עמהם עמד בקשרים במשך עשרות בשנים, נהפכו בן־לילה לשונאיו. הקונדוקטור ברכבת, בה הוא נסע כה הרבה שנים ואשר אותו הכיר היטב, נהיה פתאום זר ועוין והביט עליו בעיניים מלאות שנאה. הכול סביב נעשה זר, מלא רשעות ואיבה.

הוא היה מזועזע ולא ידע אנה לפנות ומה לעשות. אך הזעזוע לא ארך. הוא התקשר עם ההסתדרות המרכזית לפליטים גרמניים שבוורשה והחל מחפש דרך לחיים אחרים ולעתיד חדש. חלומו על עלייה לארץ־ישראל נהפך פתאום לצורך ממשי והוא השתדל בכל כוחותיו להגשימו. אמונתו, כי הרשע אין בכוחו לנצח ולהשמיד את כלל ישראל, הפיחה בו אומץ ותקווה.

הודות לעזרה הגדולה של הדודה והדוד של אמי, מרים־ביילה ואברהם גולדברג מגלזגאו, השיג אבא סרטיפיקט לכל המשפחה לעלות לארץ־ישראל. ילדינו והדורות הבאים לא יוכלו להעריך כמו, את אשר דודתי ודודי עשו למען קרבנות רשעותו של היטלר. דודתי היתה אחות סבתי פייגה־מינדל מרקביץ׳. היא זכרה את אמי כילדה קטנה. בעלה ר׳ אברהם גולדברג כלל לא הכיר את משפחת דודתי. אך הוא עשה הכול כדי להשיג מהסוכנות היתר־כניסה לאבי. וכאשר זה לא הועיל, הוא שלח לפולין אלף לירות שטרלינג, כדי שאבא יוכל להוכיח שהוא בעל־הון וכניסתו לארץ מותרת. מובן שאבא, אך בא ארצה, החזיר את כל הסכום, ודודי ודודתי שלחו את אלף הלירות שוב לפולין, כדי שדודי אריה ודותי רבקה מרגלית וילדיהם יוכלו לעלות לארץ־ישראל. ואחר־כך שלחו כסף כדי להעלות את שאר המשפחה, את אשתו וילדיו של מוטיה מרגלית. ובכל מקרה הם שלחו גם להוצאות הנסיעה ואף עזרו לכולם להסתדר בארץ.

הודות לדודי ולדודתי ניצלו, באופן ישיר ובעקיפין, מן התופת של היטלר למעלה ממאה נפשות והתחילו בחיים חדשים בארץ־ישראל. למזלנו הרב היו לנו דוד ודודה, אשר לא רק דגלו ברעיונות ההומניים של "אהבה רבה" אלא גם הגשימום, ולולא הם לא הייתי יכול לכתוב על סבי, על אבי ועל משפחתי. גורלי הביאני ללונדון במקום לארץ־ישראל. בלא הסיוע החם והלבבי של דודי ודודתי לא הייתי נוסע לאנגליה. זוהי הדוגמה הטובה ביותר של מסורת העיירה, שלא הלכה לאיבוד בנכר: דודתי ודודי לא שכחו, כי "אהבה רבה" היא יסוד מוסד של היהדות.

אבי חי בארץ־ישראל כמעט שלושים־וחמש שנים. לא היה זה קל בשנות העמידה להסתגל לתנאים החדשים ולאורח־חיים שונה. אבל אהבת־ציון שבו עזרה לו להבין את הקצב החדש ואת התמורות. בעיניו היה הכול טוב בארץ־ישראל. כל הישג של הארץ שימח אותו, כאילו היה זה הישגו הפרטי. הוא אהב את הארץ, את אקלימה, את אנשיה על מנהגיהם הטובים והרעים. כל שנעשה וישנו בארץ־ישראל — טוב הוא! הוא חש, כי כאן הוא אדון לעצמו,

לא עוד גר ותושב, וכאדון ובעל־בית הוא אחראי למתרחש ולמתהווה והוא חלק מזה.

בישראל נפתחו לפניו אפשרויות גדולות יותר לפעולה דתית וסוציאלית. הוא היה הגבאי של בית־המדרש ברחובות, לומד קבוע בחברה ש"ס, חבר בחברה־קדישא. את מרבית זמנו הקדיש לניהול חברת גמילות־חסדים של רחובות. זו היתה פעולת הצדקה העיקרית שלו, אותה אהב מאוד, והוא עשה הכול כדי להשיג כספים ולעזור בהלוואות לכל הנצרכים, שרק קופת גמילות־חסדים בכוחה לעזור להם.

השנים האחרונות שאבא חי ברחובות הביאו לו אושר והנאה ופיצו אותו בעד הזמנים הקשים ובעד האנטישמיות, ממנה סבל כל־כך בפולין ובגרמניה.

חיים־עזרא סוסנוב (סוסנוביץ')

מרים צביאלי (לבית לובל) ז"ל

מרים נולדה בקולנה ב־12.2.15, לאריה־דויד ופרומה לובל ז"ל, ונפטרה בנגבה ב־18.10.49. בגיל צעיר הצטרפה לתנועת "השומר הצעיר" שבעירנו והיתה אחר־כך אחת המדריכות הפעילות בקן, עד יציאתה ועלייתה ארצה. מתוך נאמנות לדרכה החלוצית של התנועה לא הסכימה להגר למקסיקו עם משפחתה ונשארה כשנתיים בעיר לבדה, עד עלותה. יחד עם בעלה יעקב ובתם הקטנה שרקה, בת שמונה חודשים, הגיעו בנובמבר 1932 לנמל חיפה.

מרים צביאלי־לובל

ומשם עברה המשפחה, יחד עם קיבוצם, תחנות־נדודים שונות במושבות הארץ, עד הגיעם להתיישבות קבע בנגבה בשנת 1939.

בשנים הראשונות בארץ, במושבות, עבדה מרים כפועלת בחקלאות, בכבישים ובעבודות שונות אחרות. תמיד הצטיינה במסירותה ובאחריותה. בנגבה, בשנים הראשונות להתיישבות, עבדה בגן־הירק ובמאפייה, ובשנים האחרונות התמסרה לבעיות החינוך כמטפלת בילדים בכיתית בית־הספר וזכתה לאהבה ולהוקרה מצד הילדים וההורים.

בזמי מלחמת השחרור והמצור על נגבה פונתה מרים יחד עם הילדים להרצליה ואחר־כך לנס־ציונה, ונשאה בעול הדאגה לחברים והמשפחה שבנגבה הנלחמת. טיפלה במסירות בילדים שנותקו מביתם ומהוריהם.

זכתה לאחר כעשרים שנה לפגוש את אמה, שבאה לביקור ארצה. למרבה הצער היתה זו פגישה קצרה של חודשים מספר, כי היא נפטרה באורח פתאומי לאחר מחלה קצרה, כשהרופאים עומדים חסרי־אונים מול האסון. הובאה לקבורה בנגבה.

יעקב צביאלי

מה קסמה לי תמיד אישיותה! שתי עיניה אפורות עמוקות היו וביטאו החלטיות ורצינות. בלוריתה המרדנית התנופפה בחופשיות. כל כולה שופעת אומץ ודבקות במטרה. מה משכנעת היתה כבר בגיל שש־עשרה בתור מדריכת־נוער ומחנכת! איך בטחו בה הורי הילדים חברי "השומר הצעיר". ובארץ — סללה כבישים ובחרה בעבודות קשות ואחראיות.

מירקה תמיד תישאר בשבילנו סמל!

רעיה זלצבורך־אגרנינוק

ר' חיים־יוסף קולינסקי

(ר' חיים־יוסל דער רופא)

לא הכרתי אישית את סבא ז"ל. רק מסיפורי אמא ז"ל יכולה אני לשחזר את דמותו. הנה הוא מופיע לנגד עיני כפי שהיה בערוב ימיו: יהודי חלוש, בעל זקן־מידות לבן, המבלה רוב זמנו במיטה בשל חולשתו הרבה. ויחד עם זאת מקבל חולים, מטפל בהם במסירות ומביא צרי למכאוביהם. בעיקר זוכרת אני את סיפורו של הרוקח, אשר הכין תרופה לחולה על־פי מרשם שכתב אותו סבא יום לפני פטירתו, המלא פליאה על בהירות מחשבתו של האדם הגוסס.

שמות הוריו וקורות־חייהם אינם ידועים לנו. רק זאת ידוע לנו, כי הוא נתייתם מהוריו בעודו נער, והוא הבכור לשני אחים ואחות, אשר להם היה אחראי.

כיצד רכש את השכלתו הרפואית? מי שלחו לגרמניה ללמוד? הלמד באוניברסיטה ובאיזו? העבד בבית־חולים או עם רופא פרטי? — איננו יודעים. אולם זכור לנו, כי בביתו היתה ספרייה עשירה של ספרי־רפואה בגרמנית, וכי מכשירים רבים מילאו את חדר־עבודתו. כל

ר׳ חיים־יוסל "דער רופא" ואשתו שרה־רבקה קולינסקי.

חַיָיו המשיך סבא לעקוב אחר החידושים בשדה־הרפואה על־ידי השתלמויות בוורשה והשתתפות בכנסים בגרמניה.

הוא היה רופאם של בעלי־האחוזות שבסביבה, טיפל בהם ובמשפחותיהם, וגם באיכרים האריסים, והיה מקבל תשלום שנתי מבעלי־האחוזות. כמו כן היו באים אליו חולים מכל הסביבה, הקרובה והרחוקה, שהאמינו בו וברפואותיו כבעושה־פלאים. ולמרות שהיו רופאים מדופלמים ומומחים ממנו, היו מבכרים את סבא על פניהם.

מובן שהחולים לא הקפידו לבוא דוקא בשעות הקבלה, אלא היו מטרידים את סבא בכל שעה משעות היממה, וגם בשבתות ובחגים, שאז מצאו להם את הפנאי לפנות לרופא, למורת רוחה של סבתא.

בימים הטרופים של התקוממות הפולנים נגד כובשיהם הרוסים היו לוקחים את סבא לטפל במורדים הפצועים, דבר שהיה כרוך בסכנת־נפשות.

הוא טיפל בחוליו באהבה ובמסירות, ולא פעם, כשראה את העוני והדחקות בבית החולה, היה משאיר כסף לרפואות ולמזון.

בימיו האחרונים, בעת פרוץ מלחמת־העולם הראשונה, היה סבא חלוש ביותר. אולם, על אף תשישותו, המשיך לקבל כל נכנס לביתו במזג־טוב ובבת־צחוק. ענו וצנוע היה בחייו, כך נרדם בוקר אחד בשקט ובצנעה. הוא מת מאפיסת כוחות — מיתת נשיקה.

סבתא שרה היתה עזר כנגדו. עליה היה עול הבית: טיפול בילדים וגידולם, חינוכם והשכלתם, כפי שהיה נהוג בימים ההם ביהדות המסורתית. למרות עיסוקיה הרבים מצאה זמן לעסקנות ציבורית בחברות שונות, באגודת ביקור־חולים ושמירת־חולים. חברי האגודה היו עוזרים למשפחות החולים בתורנויות לילה ליד ערש־הדוי של החולה ובכך מאפשרים לבני המשפחה לנוח קמעה. כן דאגו חברי האגודה לכלים הדרושים בשביל הטיפול בחולה, כגון בקבוק גומי לחימום, חוקן, מדחום וכד׳, דברים שבימים ההם לא היו מצויים בכל בית. וכל זאת הם עשו בצנעה, בלי לבקש פרסומת וכבוד.

יהי זכרם של שרה וחיים־יוסף קולינסקי ברוך!

סוניה רוזנבוים־ז׳ולנדז׳

חיה שרה קפלנסקי־רמבה

חלפו חמשה חדשים מהיום שבו חיה־שרה קפלנסקי, לבית רמבה נעקרה מתוכנו.

חיה־שרה היתה מצעירי שבט רמבה. היא ספגה בבית ערכים כלליים, לאומיים ודתיים ערכים אלה עמדו לה במבחן בכל תקופות חייה.

בחיפוש דרך לגאולת העם היהודי הצטרפה חיה־שרה לתנועת בית״ר, בה היתה חברה פעילה עד עלותה ארצה ביחד עם הוריה בשנת 1935. כאן היא עבדה בבית חרושת „עלית״ ובנתה את ביתה עם חברה לחיים קלמן.

שונים הזכרונות על חיה־שרה אצל חבריה, אולם לכולם מכנה משותף — אישיות חדורה אהבת־אדם ונכונות להושיט יד סועדת לכל הזקוק לה. בית קפלנסקי היה פתוח ומצב רוחה הנוח והחביב של חיה־שרה שרר בכל פינה.

במשך הזמן התערער מצב בריאותה של חיה־שרה והיא עברה התקף־לב בעת ביקורה

חיה־שרה קפלנסקי־רמבה

בארצות הברית. הסתלקותו הפתאומית של אחיה היקר אייזיק ז״ל גם נתן בה אותותיה. בטרם התאוששה ממכה זו, ירדה עליה הידיעה המרה על פטירתו של האח אפרים בארצות הברית. כעבור 10 ימים פסק מלפעום לבה החם של חיה־שרה.

שוב התדלדל שבט רמבה. המשפחה שכלה רעיה, אם ואחות, ואנו הקולנאים אבדה לנו חברה יקרה. רבים הידידים והמכרים הנושאים בלבם את דמותה של חיה־שרה ומצטערים על מותה ללא עת.

יהא זכרה ברוך!

שמחה שקלניביץ

ר׳ משה קרעלענשטיין ז״ל

ר׳ משה קרעלענשטיין ע״ה איז אָנגעקומען קיין אַמעריקע האַרט פאַרן חורבן און האָט נאָך באַוויזן אין אַ קורצער צײַט אַרויסצוראַטעווען זײַן פאַמיליע פון קאָלנע. געבליבן אויף יענער זײַט איז בלויז זיין באַליבטע טאָכטער, חיה, נאָך וועלכער ער האָט נישט אויפ־געהערט צו טרויערן ביז די לעצטע מינוטן פון זײַן לעבן.

נאָך אַ קורצער צײַט איז ער דאָ געקומען צו אַ שטיקל מעמד: ער איז געוואָרן אַ מנהיג רוחני, ווי מ׳רופט עס דאָ אַ גײַסטיקער פירער פון אַ קאָנגרעגיישן. פון דער נאַטור אַן אַקטיווער, ענערגישער מאַן, האָט ער נישט געקאָנט זיך אײַנלעבן מיט דעם „ראַבאַי״ אַמט פון זײַן שוהל. קומענדיק דאָ אין דער צײַט פון דער מלחמה צו אַ שטיקל פאַרמעגן, האָט ער אין זײַן שוהל געגרינדעט אַ ישיבה און אײַנגעאָרדנט אַ דאָרמיטאָריע פאַר אַמעריקאַנער יידישע באָיס, וועלכע האָבן דאָ געלערנט תורה לשמה.

ר׳ משה, ווי מ׳האָט אים דאָ גערופן צווישן לאַנדסלייט, איז געווען אַ מוסמך פון דער סלאַבאָדקער ישיבה, אַ ייִד אַ תלמיד־חכם און אַ זעלטן גוטער מענטש. ער איז געשטאָרבן אין עלטער פון 78 יאָר. ס׳איז אַוועק פון דער וועלט איינער פון די שרידי הדור הישן.

יהי זכרו ברוך!

קלמן קרלינסקי

שמחה־בונים וחייצ׳ה רוזנבוים ז״ל

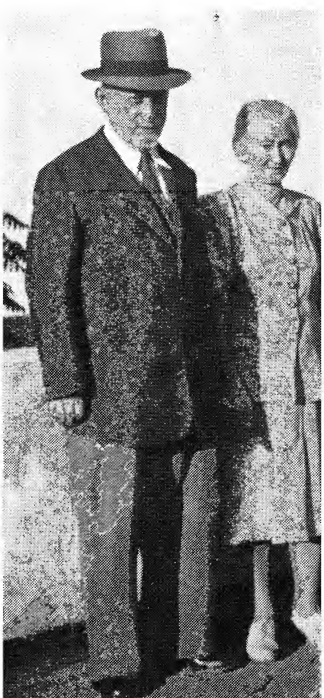
שתי תקופות, השונות זו מזו, אפשר לציין בחיי אבי שמחה בונים (בנימין) ז״ל. התקופה האחת מלאה צער ויסורים, עוגמת־נפש ומרירות, והתקופה השנייה מלאת שמחה וחדוות־חיים. הראשונה — חיי הורי בקולנה, השנייה — בארץ

לא רבות ראיתי את אבי בתקופה הראשונה, עד שנת 1934. כידוע, נצטמצמו מאוד מקורות

הפרנסה בעיירה. אבא היה אוסף בעיירה מהחנוונים הזמנות לסחורות והיה נוסע לוורשה כדי להביא את הסחורה. מדי שבוע בשבוע, כל מוצאי־שבת או יום ראשון בצהרים, בקיץ או בחורף, בגשם ובשלג, בכרכרה או בעגלה, ועם בוא הציוויליזציה — באוטובוס, היה אבא יוצא לדרך. בעוזבו את הבית היה כולו מוטרד מדאגות הפרנסה וצופה כבר למעשיו בוורשה בימים הבאים. לא עוד ראה הוא את בני המשפחה, אלא את ההזמנות ואת הסחורות. הוא היה חוזר עייף ומעוצבן ביום רביעי בערב, כדי שיספיק לחלק לחנוונים את הסחורה, שהזמינו ליום חמישי, הוא יום השוק בעיירה.

מתיחות שררה בבית כל יום חמישי, שכן אבא היה מודאג אם מזג־האויר יהיה נאה והפדיון ישביע רצון, כי רק אז יוכלו החנוונים לשלם לאבא את חובותיהם, אולם תמיד היו לחנוונים תירוצים שונים כדי לדחות את התשלומים. וכך, שקועים בחובות ומצמצמים את צורכי הבית, עברו השנים עלינו.

ברם, היו גם ימי אור בבית, ואז ראיתי את אבא שונה מכולם והתגאיתי בו. פעמים, לרגל מאורע משפחתי, היו מתאספים בביתנו במוצאי־שבת קרובים וידידים. אבא היה מוציא אז את כינורו מנרתיקו ומנגן לפנינו את שירי גולדפאדן, שהיו ערוכים בספרים גדולים. בימים ההם חשבתי, כי אין בעולם אדם מנגן טוב יותר מאבא. ובאחד הימים, כשנתקבלתי לבית־

ר' שמחה־בונים והייצ'ה רוזנבוים

הספר היסודי הפולני והמורה שאלה אותי אם אוכל להשלים את החומר החסר לי במוזיקה (בכיתה ד׳!), עניתי בגאווה: „אבי ילמדני!״

אין לשער את גודל שמחתי וגאוותי בחגים, כאשר אבא היה עובר לפני התיבה, לא בשכר, כחזן. שעות רבות לפני כן היה מפזם לעצמו בבית את התפילות ומתכונן לתפקידו כש״ץ. בשעה שניגש להתפלל, הייתי חרד להצלחתו ועומד כל הזמן לידו. וגדול היה סיפוקי, כאשר בתום התפילה היו המתפללים ניגשים לשבחו, לברכו ב״יישר כוח!״, ואחדים מהם היו מלווים אותו לביתנו ומשתתפים ב״קידוש״, שאמא היתה מכינה במיוחד. במאורעות אלה הוא לא היה אותו אדם של כל ימות החול. חסר דאגות היה, מתלוצץ, משחק אתנו — משוחרר מכל מועקת הפרנסה ונתון כולו למשפחה.

בבואי לארץ בשנת 1936 כבר היו בה הורי מזה שנתיים, והנה — שונה הוא אבא מאשר הכרתיו קודם לכן. לא הטרידוהו עוד דאגות הפרנסה, כל כולו נתון לבית ולמשפחה. מתעניין בנעשה בארץ ובעולם, קורא את כל עיתוני הבוקר והערב, מספר בדיחות לכל הנכנס לחנותו (והיו לו הרבה בדיחות וסיפורים). ולעת ערב, בימות החום, יוצא לו לטייל על שפת הים או יושב בגינה. ובשבתות הולך לבית־הכנסת ולומד שם גמרא.

לעת זקנה קשתה עליו הראייה, אך לא שינה מדרכיו. המשיך לעביר לפני התיבה, בעל־פה המשיך להתפלל וגם ללמוד גמרא. אמר לי פעם הרב של בית־הכנסת: ״אבא שלכם אינו סובל הרבה מאיבוד כושר־הראייה, באשר הוא מלא וגדוש תורה ויודע הכול בעל־פה.״

הוא התעניין ביוצאי העיירה, אהב לשוחח אתם ושאל פרטים על חייהם ומשפחותיהם. זקן ושבע ימים נפטר. לא היה תלוי באיש בערוב ימיו ולא הכביד על המשפחה.

אמי חייצ׳ה (חיה־לאה לבית קולינסקי) שונה היתה מאבא. עליה לא העיקו דאגות הפרנסה ולפיכך נתונה היתה כל כולה למשפחתנו. רבים הספרים המתארים ״אמהות יהודיות״, אך בעיני היא עלתה על כולן. היא לא היתה שונה בשתי התקופות הנ״ל. לא היה בשבילה דבר קשה למעננו. לא עמדו בפניה שום קשיים בדאגתה לנו. מעולם לא שמעתי מפיה דיבור קשה או הרמת קול. בשקט ובנחת כילכלה את הליכות הבית. בימים שאבא נעדר מהבית היה עליה למלא תפקיד עקרת־בית וגם לעסוק במסחר, אולם זה לא הפריע לזה. אל כולם דיברה שפה יפה ושקטה והכול היו מלאי התפעלות מטוב־לבה ועדינותה. גם הגויים, שלא לדבר על היהודים.

היא היתה אמא לא רק לנו, אלא לכל המשפחה הענפה. כל קרובי המשפחה ידעו, כי יש כתובת לכולם, בה ימצאו בית שני ואמא שנייה. גם יוצאי קולנה, אשר באו ארצה — ראשית ביקורם היה אצלה.

בשנה האחרונה לחייה נפלה למשכב. היא סבלה לא בגלל הכאבים הפיזיים, אלא בגלל חוסר יכולתה לשרת את עצמה. לא פעם חשבתי לי, מדוע מגיע לצדקנית כזאת סבל כזה וסוף כזה. אולם הרבונו־של־עולם רצה, כנראה, להשלים את התמונה ולהראות, כי גם בימי סבלה היא נשארה כפי שהיתה, טובת־לב ועדינה. בזכרוננו היא נשארה אותה אשה מופלאה, שרק לעתים נדירות פוגשים שכמותה.

חיים רוזנבוים

יצחק רוזנברג ז"ל
שלושים למותו

יליד העיר קולנה היה. משחר ילדותו לא ידע שמחה. בגיל רך מתה עליו אמו ולא הרגיש חום לבה של האם כי־אם את "חסדה" של אם חורגת. בכדי למצוא סיפוק בימי נעוריו, השתלב בחוג הנוער שהיה קשור במסגרת פוליטית, פועלי־ציון שמאל, שהיתה בלתי־לגלית בפולין בימים הם. סוכני־חרש עקבו אחרי פעולות אנשי המפלגה. למרות זאת לא נרתע יצחק, על אף גילו, מלהשתתף בפעולות תרבותיות וחברתיות בקרב הנוער, שחיפש פורקן וסיפוק רוחני.

בתפיסתו החריפה הבין יצחק, כי אין עתיד בארץ מוצאו לנוער היהודי, ויצא להכשרה בקיבוץ "גרוכוב" בוורשה. בהיותו בעל מבנה מוצק, עבד בעבודות הקשות ביותר, שרבים בקיבוץ לא החזיקו מעמד בהן — בתנאים של תת־תזונה ולפעמים חרפת־רעב. בקיבוץ ההכשרה שהה שנים, כי מספר הסרטיפיקאטים היה מצומצם.

ימים אחדים לפני פרוץ מלחמת־העולם השנייה, בחודש ספטמבר 1939, הצטרף לקבוצת חלוצים שיצאו באנייה כדי להגיע לארץ־ישראל בדרך בלתי־לגלית. האנייה, במקום להגיע לחוף מבטחים, טולטלה מחוף אל חוף במשך שבועות, ובינתיים אזל מלאי המזון. סיפרו חבריו מרמת־הכובש, שליווהו בדרכו האחרונה, כי גופו של יצחק התנפח מרעב וכי רב־החובל ריחם עליו והצילו ממוות. לאחר קשיים מרובים ומאבק עם שלטונות המאנדאט, הגיע סוף־סוף לחופי ארצנו, שחלם עליה שנים.

כאן נפתח דף חדש של סבל ושרשרת מאבקים על קיומו. היה חבר קיבוץ רמת־הכובש מספר שנים, אך לא השתלב במסגרת־חיים זו. נאלץ היה לעזוב ולעבור לצורת־חיים אחרת. בעת ההיא הגיע למושבה הדר, ששרר בה משבר בענף הפרדסנות, במלחמת־העולם השנייה. חוסר־עבודה ומאבק על יום עבודה היו מנת־חלקו הרבה שנים, עד שנכנס לעבודה בצרכניית הדר, שגם שם ההצלחה לא האירה לו פנים.

למרות הקשיים המרובים בחייו כבודד וגלמוד חסך פרוטה לפרוטה ורכש לו בית, אך לא עלה בידו לבנות משפחה. והנה, באופן בלתי־צפוי נפל למשכב ולבו העדין והחם לא החזיק מעמד.

איש תרבות וספר היה יצחק, ורבים לא הכירוהו במובן זה. היה חריף בתפיסה פוליטית, ער למתרחש בעולם ובארצנו, לקח חבל במסגרות השונות בחברה, מבלי לצפות לתמורה כלשהי. גלמוד וערירי היה.

קהל רב ליווה אותו בדרכו האחרונה. יהא זכרו ברוך!

"למרחב") 10.1.1968)

אברהם פרידלר

לזכר חברנו משה רוזנבוים

חלפו שנים אחדות מהיום, בו הגיעה אלינו הידיעה הנוראה, כי אינך בחיים. לעולם לא נוכל לשכוח אותך, משה היקר שלנו! חסרים לנו עליצותך וצחוקך, שהיו מלווים אותנו תמיד. אנו אבלים ושכולים, ומולנו — אבן־שיש קרה, לבנה ודוממה, שתחתיה דומם גופך צמא־החיים. קשה להאמין וקשה להשלים. הכול נראה כמו חלום.

משה היה שקט, בעל אופי רציני ויציב, מיושב בדעתו ומוכשר. תמיד ידע מה הוא רוצה. הוא אהב את החיים, רצה לחיות — דבריו על רצונו לחיות עדיין מהדהדים באוזני — אך הגורל המר רצה אחרת. פתיל חייו נותק בלא עת.

משה רוזנבוים

עבדתי אתו בחוץ־לארץ, ב״החלוץ״ וב״החלוץ הצעיר״. כשהגענו ארצה, ייסדנו קופת גמילות־חסדים, כדי לעזור לבני עירנו להתבסס בארץ. עבדנו יחד עד יומו האחרון.

אי־אפשר להשלים, שהוא איננו אתנו, ואין מלים בפי לתאר את גודל הצער והכאב. דמותו לא תישכח מלבנו, מלב כל אלה שהוא היה יקר להם והם היו יקרים לו. יהי זכרו ברוך!

פנחס לובל

אייזיק רמבה ז״ל

לזכרו של אייזיק

במלוא אונו הלך מאתנו חבר נעורים, ידיד ובן־עיר, שנודע ברבים כסופר, עיתונאי מעולה ונואם בחסד — אייזיק רמבה ז״ל. הוא גם היה פעיל בתנועה הציונית בפולין כאיש בית״ר, שהיה מפקדו העליון. בתנועה הרביזיוניסטית היה בצמרת התנועה ומזכירו האישי של מנהיגה זאב ז׳בוטינסקי.

אייזיק נולד למשפחה מרובת ילדים. אביו, ר' זאב (וולוול) רמבה, היה מנכבדי העיר. הוא היה יהודי למדן ואדם פיקח ובעל הופעה מעוררת כבוד. דתי מסורתי היה אך לא קנאי. ר' וולוול היה ממייסדי "המזרחי" בקולנה ומפעיליה והשרה בביתו ובסביבתו אוירה יהודית לאומית. הוא היה מקובל גם על האוכלוסיה הנוצרית ותפס עמדות רשמיות מכובדות: בבית־משפט השלום לקח חלק פעיל בניהול משפטים; תקופה מסוימת היה גם ראש־העיר של קולנה — ראש־העיר היהודי היחידי בפולין. ובאוירה זאת של יהדות מסורתית־לאומית ופעילות ציבורית גדלו בני רמבה.

אייזיק רמבה בכיתתו בבית־הספר (אין זיין קלאס אין דער שולע).
שייקה שצ'בינוביץ'. לייבל לפצ'ינסקי (שני מימין, צווייטער פון רעכטס). פייבל קרלנשטיין.
אייזיק רמבה (שני משמאל, צווייטער פון לינקס).

אייזיק ספג את האוירה ששררה בבית אביו והושפע מאוד ממנו. כאביו היה אוטודידקט. אייזיק לא למד במסגרת חינוכית קבועה: לא סיים גימנסיה ולא למד באוניברסיטה. הוא רכש השכלה כללית עמוקה ורחבה ע"י לימוד עצמי. היה בקי בספרות היהודית והעולמית, שלט בשפות רבות בכתב ובעל־פה.

כמו כל ילד יהודי בעיירות פולין בתקופה ההיא התחיל אייזיק ללכת ל"חדר" בגיל צעיר ביותר, בגיל שלוש. הוא לא תמיד שש אל הלימודים, ולא פעם נאלצתי אנכי לסחוב אותו ל"חדר" — וגם אני אז בן שלוש.

ה"חדר" של גדליהו אלליע, שהוגדר כ"חדר מתוקן", השפיע הרבה על התפתחות אישיותו של אייזיק, כמו על כולנו. שם כבר למדנו עברית בתור שפה ולא רק כ"לשון קודש" של תפילות. למדנו דקדוק עברי וספרות. אייזיק הצטיין בלימוד השפה העברית.

הנטייה לכתיבה נתגלתה אצל אייזיק כבר בצעירותו. כבן 9—10 היה כאשר ארגן מבין חבריו ל"חדר" מערכת לעיתון עברי, שקרא לו "החבצלת". אייזיק היה עורכו הראשי וגם המחבר העיקרי של מאמריו, עליהם הוא חתם בשמות שונים. חברי המערכת ועורכו

היו יושבים ימים ולילות לכתוב את המאמרים ולהעתיקם. את העיתון הוציאו בכמה עשרות עותקים והיו מוכרים אותו להורים, ובכסף זה מכסים את ההוצאות. ככה נעשה אייזיק לעורך ראשי של עיתון עברי, ואפשר להגיד — הצעיר בין עורכי־עיתונים.

רוב הנוער של קולנה, הלומד והעובד, היה מאורגן בתנועות־נוער ציוניות־חלוציות, כגון "החלוץ", "השומר הצעיר" ואחרות. לא מחוור לי, מדוע לא הצטרף אייזיק לאחת מאותן תנועות של המחנה הציוני־סוציאליסטי אלא הגיע לתנועת בית"ר. על רקע זה של שוני בהשקפות פרצו לא־פעם בינינו סכסוכים ומריבות, אך יחסינו האישיים אף פעם לא נפגעו ותמיד נשארנו ידידים.

בגיל צעיר — והוא עלם בן שבע־עשרה — עזב אייזיק את קולנה ונסע לוורשה. שם פעל בתנועה הרביזיוניסטית, ותוך שנים ספורות נתמנה כנציב בית"ר בפולין. בתקופה ההיא התקרב אל ז'בוטינסקי, שהעריך את כשרונותיו של אייזיק, ולקחו כמזכירו האישי. בתפקיד זה נתלווה אל מנהיגו הנערץ במסעותיו ברחבי תבל, ואף הופיע יחד אתו באספות. בתקופה ההיא כתב הרבה בעיתונות הרביזיוניסטית והיה נואם באספות ובעצרות התנועה.

לפני מלחמת־העולם השנייה עלה ארצה והצליח גם להעלות את הוריו ובני משפחתו. נשאר בפולין רק אחיו נחום, שפעל בוורשה ונפל בגיטו כאחד מגיבורי־לוחמיו.

אחרי המלחמה פגשתי את אייזיק לראשונה ב־1946 בפריס, בכינוס עולמי של התנועה הציונית. אייזיק הופיע בו כציר התנועה הרביזיוניסטית העולמית. כבר אז נתגלעו הילוקי־דעות בינו לבין רוב אנשי הצמרת של תנועתו, ואייזיק נשאר במיעוט ורחוק מעמדות־מפתח. אילו רצה לוותר במקצת על דעותיו ולגלות גמישות פוליטית, היה יכול לקדם את הקריירה האישית שלו בתנועה הרביזיוניסטית או במפלגה קרובה לה ברוח. אך אייזיק דבק בדעותיו ובעקרונותיו, והסתפק בהפצת דעותיו במאמרים ובנאומים.

דבקות בעקרונות והגינות מחשבתית היו מתכונותיו העיקריות של אייזיק. חבריו הסופרים והעיתונאים העריכו תכונות אלו וכיבדוהו. אייזיק היה ממייסדי בית־העיתונאים על שם סוקולוב ומעמודי־התווך שלו. תקופה מסוימת היה יו"ר האיגוד הארצי של העיתונאים. הוא היה העורך הראשי של "חרות" ו"היום" ולאחרונה היה כותב מאמרים ב"מעריב". מאמרים אלה, על אישים שונים ומשפחותיהם, היו מאוד מקובלים על ציבור הקוראים. במיוחד זכתה לפרסום סדרת מאמריו על מדענים צעירים בישראל.

אייזיק השתתף כציר בקונגרסים ציוניים והיה חבר הועד הפועל הציוני. נשלח תכופות לאירופה ולאמריקה (הצפונית והדרומית) כדי לנאום לטובת המגביות השונות. ידע לנאום לא רק בעברית ובאידיש אלא בכל שפות הארצות בהן הופיע, וכך קשר קשר ישיר וטוב עם בני־הנוער, שאינם יודעים עברית או אידיש.

למרות פעילותו הציבורית הענפה מצא אייזיק זמן לפעול בארגון יוצאי קולנה. היה מופיע באספות־האזכרה השנתיות, ופעמים היה הנואם העיקרי באספה זו. נטל על עצמו את התפקיד לערוך את ספר קולנה, אך מותו הפתאומי טרם עת מנע ממנו לסיים עבודה קדושה זאת.

אייזיק היה חבר טוב וידידי הנאמן. אם־כי היה איש מפורסם וקרוב לאישים גדולים — סופרים ומדינאים יהודים ולא־יהודים — לא גבה לבו: נשאר צנוע ומוכן להקשיב לכל אחד. מותו הפתאומי השאיר חלל ריק לא בלבד בקרב בני משפחתו וידידיו אלא גם בציבור הישראלי. יהא זכרו ברוך לעולמים!

ד"ר אריה לפיד־לפצ'ינסקי

אייזיק רעמבא נישטא

אײַזיק רעמבאַ, פון די עלטסטע יידישע זשורנאַליסטן אין לאַנד און אין אויסלאַנד, איז פּריַיטיק־צונאַכט געשטאָרבן פון אַ האַרץ־אַטאַק אין זײַן וווינונג אין תּל־אָביב, אין עלטער פון 62 יאָר. זײַן לוויה וועט אַרויסגיין הײַנט אײנס אַזייגער נאָכמיטאָג און ער וועט געבראַכט ווערן צו אייביגער רו אויפן בית־העלמין אין נחלת־יצחק.

דער פאַרשטאָרבענער איז געווען רעדאַקטאָר פון דער צײַטונג „המשקיף" און דערנאָך רעדאַקטאָר פון „חרות". לעצטנס איז ער געווען רעדאַקציע־מיטגליד פון „מעריב" און „לעצטע נײַעס". אין דער פאַרגאַנגענהייט איז ער אויך געווען פּערזענלעכער סעקרעטאַר פון זאב זשאַבאָטינסקי.

רעמבאַ איז געווען אַקטיוו אין לאַנד־פאַרבאַנד פון די ישראל־זשורנאַליסטן און איז אויך געווען פאָרזיצער פון זשורנאַליסטן־פאַרבאַנד אין תּל־אָביב און לייטונגס־מיטגליד פון וועלט־פאַרבאַנד פון די יידישע זשורנאַליסטן. ער האָט אויך געהערט צו די אַקטיוויסטן פון „מסדר ז'בוטינסקי" און איז געווען מיטגליד פון דער וועלט־לייטונג פון חרות־הצה"ר און איר פאָרשטייער אין יידישן וועלט־קאָנגרעס.

מיט אייניקע וואָכן צוריק האָט ער זוכה געווען צום „סאָקאָלאָוו־פּרײַז" פאַר זשורנאַליס־טיק, וואָס איז אים צוגעטיילט געוואָרן דורך דער תּל־אָביבער שטאָט־פאַרוואַלטונג פאַר

"פרס סוקולוב", שהוענק לאייזיק רמבה בחייו, נמסר, בטקס, לאלמנתו שושנה.
דער "סאקאלאוו פריז", מיט וועלכן מען האט באשאנקען אייזיק רעמבא ביים לעבן,
ווערט פייערליך איבערגעגעבן זיין אלמנה.
שושנה רמבה. ד"ר הרצל רוזנבלום (עורך "ידיעות אחרונות").
ישעיהו רבינוביץ' (ראש עיריית תל־אביב). פרופ' חיים הלפרין.

זײַן לעבנס־ווערק. די צערעמאָניע פון פאַרטיילן דעם פּרײַז האָט געזאָלט פאָרקומען אין דער העלפט פון הײַנטיקן חודש.

איײַזיק רעמבאַ איז געבוירן געוואָרן אין קאָלנע, אין פוילן, אין יאָר 1907, בײַ זײַן פאָטער זאב, וואָס איז געווען דער איינציקער ייִדישער בירגעמײַסטער אין פוילן. אַלס קינד האָט ער געלערנט אין חדר און דערנאָך אין אַ גימנאַזיע.

אין פוילן האָט ער געהערט צו די אַקטיוויסטן פון „תרבות" און איז געווען איינער פון די גרינדער פון דער בית"ר באַוועגונג. ער איז געווען דער ניצב בית"ר אין פוילן און אַקטיוויסט פון הצה"ר און דער רעוויזיאָניסטישער באַוועגונג אין אָט דעם לאַנד. אין די יאָרן 1934—1939 איז ער געווען פּערזענלעכער סעקרעטאַר פון זאב זשאַבאָטינסקי און האָט אים באַגלייט אין זײַנע רײַזעס און באַגעגנישן מיט די ייִדן אין אייראָפּע און מיט די אייראָפּעאישע פּאָליטיקער.

אין דער זעלבער צײַט האָט איײַזיק רעמבאַ אָנטיילגענומען אַלס סטאַבילער לאָנדאָנער קאָרעספּאָנדענט פון אַ ריי ייִדישע צײַטונגען אין וואַרשע, קאָוונע און ניו־יאָרק און פון העברעאישע צײַטונגען אין ארץ־ישראל.

ער האָט זיך באַזעצט אין לאַנד אין יאָר 1940. אויסער רעדאַגירן רעוויזיאָניסטישע טאָג־צײַטונגען האָט ער פאַרעפנטליכט ביכער. צווישן אַנדערע, וועגן דער צײַט פון זײַן טעטיקייט אין דער מחיצה פון זאב זשאַבאָטינסקי און וועגן באַרימטע פּערזענלעכקייטן אין לאַנד.

ווען זשורנאַליסטן, וואָס האָבן געאַרבעט מיט אים צוזאַמען, האָבן אים געפרעגט, פאַרוואָס ער ענדערט נישט זײַן נאָמען אויף העברעאיש, פלעגט ער דערקלערן, אַז זײַן נאָמען איז פּאַקטיש די ראשי־תיבות פון ווערטל „רבות מחשבות בלב איש" און אַז מען דאַרף אים נישט ענדערן...

איײַזיק רעמבאַ ז"ל

עס גלויבט זיך קוים, אַז איײַזיק רעמבאַ, פון די דינאַמישסטע און פּראָדוקטיווסטע פּובליציסטן און זשורנאַליסטן אין ישראל, איז מער נישטאָ צווישן די לעבעדיקע. ווי אַ זעלנער אויפן פראָנט ווערט געטראָפן פון אַ קויל אין דער מיט פון קאַמף און ער איז מער נישטאָ, אַזוי איז געפאַלן איײַזיק רעמבאַ אין דער מיט פון שרײַבערישער אַקטיוויטעט און ברויזנדיקער שעפערישקייט. וועגן איײַזיק רעמבאַ קען מען רעכט זאָגן: דער מאַן איז געפאַלן אויף זײַן דינסט־פּאָסטן.

ער איז געווען אין דער מיט פון אַ סך אַרבעטן און פליכטן — סײַ זשורנאַליסטיש־פּובליציסטישע און סײַ געזעלשאַפטלעכע. און אַלע האָט ער גענומען מיט אַזאַ אויסערגע־וויינלעכער אחריות און מיט אַזאַ יושרדיקייט, וואָס איז שוין הײַנט אַ יקר־המציאות אין געזעלשאַפטלעכן לעבן.

אַזאַ איז געווען איײַזיק רעמבאַ: אַ מענטש פון יושר און צדק. ער האָט געהאַט זײַן אויסקריסטאַליזירטע וועלט־אָנשויאונג, וואָס איז געווען מיסטעריעז פאַרבונדן מיט דעם מאַן, וואָס ער האָט פאַרהערלעכט — מיט זאב זשאַבאָטינסקי.

זיַין גאַנץ באַוווּסטזיניק לעבן איז איַיזיק רעמבאַ אידעאָלאָגיש געווען שלימותדיק ביז צו באַוווּנדערן. ביַי אַזאַ אידעאָלאָגישער שלימותדיקייט מתוך פאַרהערלעכונג פון אַזאַ פּערזענלעכקייט ווי ס׳איז געווען זשאַבאָטינסקי, וואָלט געווען פאַרשטענדלעך אַפילו ווען איַיזיק רעמבאַ זאָל נישט זיַין טאָלעראַנט צו קעגנזעצלעכע אידעאָלאָגיעס. דעריבער האָב איך תמיד באַוווּנדערט זיַין אויסערגעוויינלעכע טאָלעראַנץ און גרויסמוטיקייט, וואָס רעמבאַ האָט אַבסאָלוט אויפריכטיק אַרויסגעוויזן צו מיינונגען פון אַנדערע. ער האָט געזוכט דאָס מענטשלעכע, דאָס וואָס פאַרבינדט און נישט דאָס וואָס צעטיילט, און אָפט פלעגט ער פאַרענטפערן האַנדלונגען, וואָס ער אַליין וואָלט אַזעלכע נישט באַגאַנגען, נאָר ער האָט געקענט די שוואַכקייט פון מענטשן און וויַיל ער אַליין האָט געשעצט דעם מענטשן, האָט ער אים פאַרענטפערט.

איַיזיק רעמבאַ האָט זיך אויסגעלעבט אין שריַיבערישקייט. דאָס איז געווען זיַין ליַידענשאַפט. אָבער מיט זיַין גאַמע פון געזעלשאַפטלעכע פאַראינטערעסירונגען און וויסן האָט רעמבאַ נישט פאַרנומען אין אונדזער געזעלשאַפט די פּאָזיציע, וואָס ער האָט געדאַרפט פאַרנעמען לטובת דער געזעלשאַפט. אמת, ער איז געווען אַ מיטגליד אין דער לייטונג פון וועלט־פאַרבאַנד פון יידישע זשורנאַליסטן, אַ פאָרשטייער פון זשאַבאָטינסקי־אָרדן אין יידישן וועלט־קאָנגרעס און פאָרזיצער פונעם זשורנאַליסטן־פאַרבאַנד אין תל־אביב, אָבער מיט זיַינע אַרומנעמענדיקע האָריזאָנטן, מיט זיַין טיף יידיש און אַלגעמיין וויסן און אויס־געהאַלטענער וועלט־אָנשויאונג איז איַיזיק רעמבאַ געווען באַרופן צו אַ נאַציאָנאַלער פּאָזיציע. ער האָט די פּאָזיציע נישט פאַרנומען אפשר דערפאַר, וויַיל ער איז געווען דורכ־גענומען מיט אַ פּאַסיאָנאַל געפיל פאַר יושר און צדק, וואָס שטערט בפירוש אין דער פּאָליטיק. דאָך ערגעץ־ווו האָט רעמבאַ געליטן. איך ווייס, אַז ער האָט געליטן, וויַיל ער האָט געוואָלט, אַז אַ פּאָליטישע און געזעלשאַפטלעכע באַוועגונג זאָל נישט נאָר זען פאָלק און מאַסע ווי אַבסטראַקטע ווערטן, נאָר זאָל אויך זען דעם מענטש, דעם יחיד און דעם טוער, וואָס טוט זיַין אַרבעט אומדערמידלעך און עס איז אים דערווידער דאָס שטופּן זיך פאָרויס.

צענדליקער יאָרן פאַר דער ציַיט איז איַיזיק רעמבאַ אַרויסגעריסן געוואָרן פון זיַינע פליכטן און שעפערישער אַרבעט. ווערטלעך אַרויסגעריסן! אַלע זיַינע פריַינד באַקלאָגן די שווערע אבידה, וויַיל ווען עס גייט אַוועק אַזאַ מענטש ווי עס איז געווען איַיזיק רעמבאַ, איז מער נישטאָ קיין קאַליבער־המשך פון דעם פאַרנעם. ער האָט געהערט צום דור, וואָס האָט פאַר גלויבן און אידיי אַוועקגעגעבן שטיקער פון זיך גופא און ער איז געווען אַ פריַינד, וואָס נישט אָפט קען מען אַזעלכן דערוועַרבן. „לעצטע ניַיעס" האָט פאַרלוירן מיטן טויט פון איַיזיק רעמבאַ אַ וווּנדערבאַרן מיטאַרבעטער, אַן אַנאַליטישן פּובליציסט מיט אמתדיקן בעלעטריסטישן טאַלאַנט.

כבוד דעם אָנדענק פון דעם פאַרשטאָרבענעם מאַן, וואָס איז געווען אַ מוסטער־טיפּ פון אַ שעפער און בעל־מאמין פונעם גרויסן פּוילישן יידנטום.

מ. צאַנין / תל־אביב

„לעצטע נייעס" 3.8.69

אייזיק רמבה
(שלושים למותו)

לפני ארבעים ואחת שנה הודיע לנו מר קירשנבוים, המורה־לעברית בוורשה, כי הזמין לנשף התלמידים מרצה בעברית. והנה בא בחור צעיר וממושקף, לבוש הדר, ובירך אותנו בלבביות — בעברית, כמובן — והתעניין לדעת מפינו כיצד מתקדמים אנו בלימוד השפה.

תלמידים מעטים הבינו את הרצאתו הנאה על חיים נחמן ביאליק. אולם כולם נהנו מהעברית השוטפת והמתנגנת שבפי המרצה.

אחר־כך הכרתי את רמבה מעבודתו ברשת החינוך של "תרבות" בפולין. משרדו היה באותו בניין, בו ישב הועד הציוני המרכזי ברחוב נאלבקי 2. אייזיק רמבה היה אחד הפקידים הבכירים ב"תרבות", שמנהלו הכללי היה משה גורדון. מלבד רמבה עבדו באותו משרד אייגס, בלומברג, ואכט והמורה העברי גלמן.

רמבה עבד במשרד "תרבות" בשעות הבוקר, ואילו את שעות הערב היה מקדיש לפעילות בתנועה הרביזיוניסטית ובית"ר. בימים ההם, בסוף שנות העשרים, נערך מאבק גדול סביב תוכנית הרחבת הסוכנות היהודית וצירוף קבוצת לא־ציונים, כגון קבוצת לואי מארשאל. יצחק גרינבוים וזאב ז'בוטינסקי נלחמו אז בחריפות נגד הרחבת מסגרת הסוכנות היהודית; ולעומתם, היה הועד הציוני המרכזי בפולין — בהנהגתו של ראש קבוצת "עת לבנות" ליאון לויטה — בעד ההרחבה.

באותה תקופה עמד להגיע לפולין זאב ז'בוטינסקי, והועד המרכזי הציוני החליט שלא להזמינו לקבלת־פנים רשמית. אולם יצחק גרינבוים, שעמד לצאת לביקור בארצות־הברית, זימן את חברי הועד המרכזי של קבוצת "על המשמר" והחליט לערוך לז'בוטינסקי קבלת־פנים חגיגית. העיתון "היינט", אשר ז'בוטינסקי נמנה עם משתתפיו הראשיים, עשה רבות להצלחת המאורע.

במשך יומיים אירגנו, רמבה ואני, את הנשף החגיגי, שעמד להתקיים באולם איגוד החייטים ברחוב סנאטורסקה בבית־הקולנוע "ספלנדיד". הנשף הצליח מאוד ומאז נעשינו, רמבה ואני, ידידים טובים: רמבה ב"תרבות" ואני כמזכירו מלווהו של יצחק גרינבוים במסעות הרצאותיו ברחבי פולין.

כאשר נבחר גרינבוים כחבר ההנהלה הציונית, נשתפרו יחסיו האישיים עם פרופ' חיים וייצמן, אשר תמך בהרחבת הסוכנות. אולם לעומת זאת, הורעו היחסים בין גרינבוים לבין ז'בוטינסקי. אני שמרתי על יחסי הטובים עם רמבה, למרות שלא פעם יצאתי ב"היינט" בחריפות נגד הרביזיוניסטים.

חלפו שנים. אייזיק רמבה נעשה נציב בית"ר בפולין, והצליח, בעזרת ז'בוטינסקי, להקים תנועת־נוער גדולה. לאחר זמן־מה אף נתמנה כמזכיר פרטי פוליטי של ז'בוטינסקי וליווה אותו בכל מסעותיו בחוץ־לארץ. בשנת 1935 יצא רמבה לפאריז, ואני עליתי לארץ־ישראל. ושוב נפגשנו — בשנת 1940, בארץ, בבוא רמבה לערוך את בטאון הרביזיוניסטים "המשקיף".

לא קלה היתה עבודתו של רמבה. הישוב ברובו התנגד לפעילותם של הרביזיוניסטים והאצ"ל ביחס לאנגלים. הועד הלאומי של יהודי ארץ־ישראל והסוכנות היהודית בירושלים הסתייגו מפעילותה הפוליטית של המפלגה הרביזיוניסטית. אולם רמבה השתדל מאוד להיות הוגן גם ביחסיו עם מתנגדיו הפוליטיים. הוא הגן על עמדת אצ"ל ופעילותו, ולא פעם

הגיעו הדברים לידי כך, שוועדת־העורכים איימה להוציא את רמבה משורותיה. רק יוסף הפטמן, ראש ועדת העורכים, משה ליפסון, עורך "הצופה", יצחק זיו־אב, מזכיר עיתון "הבוקר", ואני כמזכיר ועדת התגובה, עשינו מאמצים למנוע קרע בוועדה — קרע שהיה עלול לתת לבריטים הזדמנות לרדוף את עיתון "המשקיף".

בשנת 1947 נערכו מאסרים של מנהיגי אצ"ל והרביזיוניסטים, וכן גם של מנהיגי החוגים האזרחיים בישוב העברי דאז, אשר היו חשודים ביחס אוהד לאצ"ל. בין הנאסרים היה גם רמבה. הוא נשלח למחנה־מעצר בלטרון ופיתח כאן פעילות חברתית ענפה בקרב חבריו האסירים.

עם קום מדינת ישראל, ולאחר שאצ"ל חדל להתקיים, הביע רמבה לפני את שמחתו ואמר, כי מעתה לא יהיה עוד אורח בלתי־רצוי בוועדת־העורכים... אנו כולנו נהיה מאוחדים ולא יהיה עוד חשש להרחקת עורך "המשקיף" מהישיבות...

בתום מלחמת העצמאות החליט רמבה להקדיש את זמנו ומרצו לפעולה בקרב יהודי התפוצות למען מדינת ישראל. הוא היה תלמיד־חכם ושלט בשמונה שפות, ושאף לקבל מינוי דיפלומאטי ישראלי. בשיחתי על נושא זה עם מיכאל אסף, יושב־ראש אגודת העיתונאים, הוא התלהב מהרעיון, ואמר לי שהוא מקווה להשפיע על שר־החוץ משה שרת, לצרף את רמבה לסגל הדיפלומאטי של המשרד. הלכנו אל שרת. מיכאל אסף ניסה לשכנעו, כי חשוב שעיתונאי ישראלי — המוכר היטב ליהודי התפוצות ויודע שפות רבות — יהיה לפחות נספח לענייני תרבות באחת הארצות, שבהן יושבים המוני יהודים. אולם שרת לא התלהב מהצעתו של אסף. "כבר יש עסקן רביזיוניסטי העובד בממשלה," אמר.

אייזיק רמבה, יושב־ראש אגודת העיתונאים, בישיבת ועד האגודה; לצדו משה רון.
אייזיק רעמבא, פארזיצענדער פון דעם זשורנאליסטן־פאריין, אויף א זיצונג פון ועד; לעבן אים משה ראן.

רמבה יצא למספר שנים לאמריקה כנציג "הבוקר". שם קשר יחסי ידידות עם אנשי תרבות ומנהיגי היהדות. בשובו החליט להקדיש את זמנו לכתיבה. הוא הוציא כמה ספרים על חיי ז'בוטינסקי ופעולתו הפוליטית, וכן ספרים על מנהיגים ואישים אחרים בישוב. הוא סייר ואסף כסף להקמת "בית זאב" בתל־אביב. מאוחר יותר הוא מונה כעורך העיתון "חרות", ופעל בתנועה ובעיתון עד סגירת "הבוקר" עם האיחוד של "חרות" והציונים הכלליים. כאשר הוקם העיתון "היום" על־ידי קרמרמן (חרות) וסחרוב (הליברלים) הם התנגדו למינויו של רמבה כעורך, שמא יגידו הבריות כי העיתון הוא עיתונם של הרביזיוניסטים...

שוחחתי עם מנהיג "חרות" מנחם בגין על אייזיק רמבה; אולם תשובתו היתה, שאינו מתערב בענייני העיתון. בינתיים הוזמן רמבה לעבוד ב"מעריב" והצליח מאוד. לאושרו לא היה קץ. עיקר פעולתו היתה ברשימות שפירסם בימי ששי על אנשי עט ומשפחותיהם. כן הוזמן רמבה לעבוד בעיתון האידי "לעצטע נייעס".

רמבה היה פעיל באגודת העיתונאים וזמן־מה היה יושב־הראש שלה. הוא היה אהוד על הכול ופעולותיו היו ללא משוא־פנים כלשהו.

לפני שנה וחצי נתקיים בירושלים כנס עולמי של עיתונאים יהודים, ורמבה היה יושב־הראש שלו. הוא תרגם בעצמו את נאומי הצירים, האורחים ונציגי הממשלה, וזכה לאהדה כללית על הניהול הנאה והתרבותי של הכנס. הוא נבחר להנהלה העולמית של האיגוד והיה פעיל בוועד עד יומו האחרון.

בתקופה האחרונה עסק אייזיק רמבה באיסוף חומר על העיתונות היהודית בתפוצות־אירופה החריבות, ובעיקר — בעיתונות העברית בפולין. שעות רבות ישב בספרייה הלאומית בירושלים והכין חומר רב על עיתונות זו. ימים מספר לפני פטירתו סיפר, כי הוא עומד

על קברו של אייזיק רמבה ז"ל. אויפן קבר פון אייזיק רעמבא ז"ל.
רעייתו שושנה, בנם נחום ובתם מאירה.

לסיים את מלאכתו. בשיחתי עמו יומיים לפני פטירתו סיפר לי עד כמה הוא מאושר שאינו עוסק עוד בפעילות מפלגתית. הוא שפך לפני את מר־לבו על אחדים ממנהיגי תנועת "חרות" בשל יחסם הרע אליו, והוסיף: "ברוך־השם, שיכול אני לאחר ארבעים שנות פעילות בתנועה הרביזיוניסטית להרשות לעצמי שלא להיות תלוי בהם... עלי עוד לדאוג למשפחתי לעת זקנה... אני תקווה ותפילה, שלא נזדקק לחסדי הזולת לעת זקנתנו..."

רמבה הוסיף וסיפר לי, כי הנהלת הסוכנות הזמינה אותו לצאת בשליחות חינוכית־תרבותית לאמריקה. "אולם החלטתי," אמר, "לא לקבל עלי שליחות זו. אין ברצוני לעזוב את ישראל ואין עוד ברצוני לעסוק בעסקנות חברתית. אני רוצה לכתוב ולהיות בקרב עיתונאים!"

עם מותו נסתלק אחד המוהיקנים האחרונים של חבורה דגולה של עיתונאים יהודיים ועבריים, שלבם היה עם המוני־העם בתפוצות — המונים שאהבו את הארץ, ויחסם החם אל סופרים ועיתונאים היה חלק מאופיים.

מותו הוא אבידה לעיתונות האידית והעברית. יהיה זכרו שמור בה לעד!

משה רון / תל־אביב

"מעריב" 31.8.69

אפרים רעמבא ע"ה

מיטן טויט פון אפרים'ן האָט די קאָלנער קאָלאָניע אין אַמעריקע פאַרלוירן איר „אַמבאַסאַדאָר". איך וועל נישט מגזים זײַן, ווען איך וועל זאָגן, אַז אפרים האָט געקאָנט יעדען קאָלנער אין דער גרויסער מדינה. ווײַל ס'איז נישט געווען קיין ווינקל אין אַמעריקע, ווו אפרים האָט נישט באַזוכט און זיך נאָכגעפרעגט, און אָפט געפונען קאָלנער. אין זײַנע אָפטע רײַזעס, ווען ער פלעגט צוריק קומען אויף עטליכע טעג קיין ניו־יאָרק, האָט ער תמיד מיטגעבראַכט אַ נײַעם נאָמען פון אַ קאָלנער, וועלכן ער האָט געפונען ערגעץ אין אַ וויסטן ווינקל אין טעקסאַס. ער איז געווען דער גליקליכסטער מענטש, ווען ער האָט עפּעס געקאָנט טאָן פאַר אַ קאָלנער, אַרויסהעלפן אַ פרײַנד אין נויט.

די יאָרן וואָס ער האָט געלעבט אין די פאַראייניגטע־שטאַטן האָט ער דורכגעמאַכט, ווי אַלע אימיגראַנטן, ביטערע צײַטן. אָבער ער האָט זיך קיינמאָל נישט באַקלאָגט. אין די לעצטע יאָרן פון זײַן לעבן האָט ער זיך פינאַנציעל זייער גוט אַרויפגעאַרבעט.

אָבער ווי אַנדערש איז ער געווען פון די אַנדערע, וועלכע אַרבעטן זיך אַרויף... ער איז פאַרבליבן דער זעלבער האַרציגער אפרים. זײַן גרויס הויז אין לאָס־אַנדזשעלעס איז תמיד געווען אָפן פאַר אַ פרײַנד אָדער סתם אַ קאָלנער, וועלכער האָט פאַרבלאָנדזשעט אַהין. אין דעם הינזיכט איז ער נישט אָפּגעטרעטן פון די זעלטענע מידות פון זײַן פאָטער ר' זאב רעמבאַ ז"ל אין דער אַלטער היים. חבל על דאבדין!

קלמן קאַרלינסקי

ישעיהו (שייקה) שצ'בינוביץ' *

שייקה נולד בשנת 1908 בסטאוויסק, עיירה לא רחוקה מקולנה, אשר שכנה על הדרך שבין שצ'וצ'ין לבין לומז'ה. הוריו, יחד עם משפחת איידנברג, רכשו בשנת 1911 את אחוזת צ'רניץ, שעל הדרך מקולנה לסטאוויסק, ועל־ידי כך נהיו לבעלי־אחוזה וכונו בשם פריצים.

שייקה למד, ככל ילדי דורו, ב"חדרים". תחילה למד בסטאוויסק ואחר־כך אצל גדליה אלליע. הוא וזושיה איידנברג, כילדי "פריצים" (כינוי באידיש לבעלי־אחוזה) לא יכלו לשאת את המשטר והמשמעת של בית־הספר. וכאשר פעם אחת סטר המורה גדליה לאחד מהם, קמו שניהם ובאופן הפגנתי עזבו את בית־הספר.

בשנת 1923 הוא נכנס לכיתה השלישית של הגימנסיה בקולנה. כאשר הגימנסיה נתחסלה בשנת 1927 הוא עבר לביאליסטוק ושם סיים את הגימנסיה של דרוסקין בשנת 1928. באוניברסיטה של וורשה הוא למד שנה אחת פילוסופיה ולאחר־מכן עבר ללמוד משפטים וסיים את הפקולטה הזאת בהצלחה.

בשנת 1935 הוא נשא לאשה את ליובה קלוצמן בוורשה ועבד כעורך־דין של מפעל חותנו. בקיץ 1939 הוא נסע, לבדו, אל התערוכה העולמית בניו־יורק. בפרוץ מלחמת־העולם השנייה, האיומה שבמלחמות, הוא נקלע לארצות־הברית, רחוק מאשתו וממשפחתו, אשר נותרו על גדות הויסלה, הנאֱרב והפיסה. מרוב געגועים ועגמת־נפש הוא התמוטט פיזית ונפשית וזמן־מה בילה בבתי־חולים, שם ביקרוהו קרובים וידידים מעטים.

שייקה שצ'בינוביץ' ביפאן (אין יאפאן)

* רשימה זו נמצאה בעזבונו של ד"ר פישל הורביץ ז"ל, והוא כתב אותה על ערש־דווי.

עם כניסת ארצות־הברית למלחמה הוא התגייס לצבא, שהה ביפאן וגם באירופה, בה שירת בתפקיד פרקליט צבאי וקיווה למצוא מישהו מבני משפחתו. אולם, לדאבוננו הרב, כולם הושמדו על־ידי הנאצים.

ביפאן הוא נשא את אשתו השנייה והקים מחדש משפחה, ושני ילדים נולדו לו. ילדיו קיבלו חינוך יהודי לאומי, לומדים בבתי־ספר עבריים, קשורים לישראל ומתעתדים לעלות ארצה. זהו גם רצונה של אשתו היפאנית. ילדיו שינו שם־משפחתם לשר־אל.

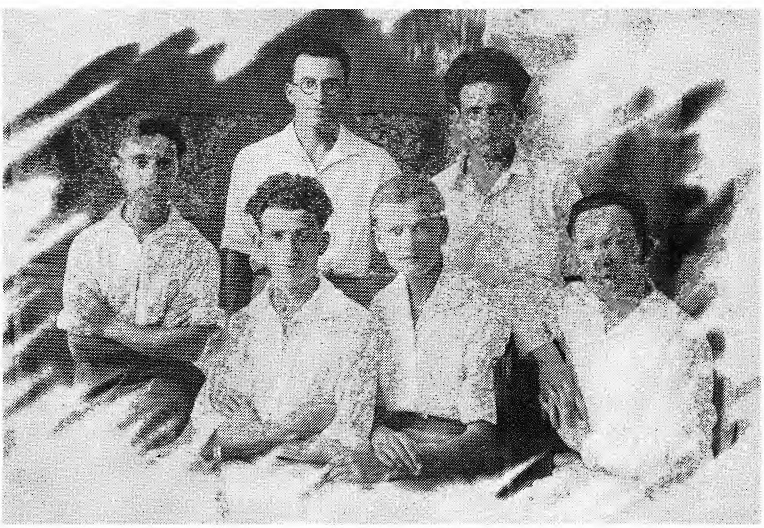
שייקה נפטר מהתקף־לב בשנת 1968, בסן־פרנציסקו מקום מגוריו.

ד"ר פישל הורביץ

אריה בן־דב (פופקביץ') ז"ל

לייבל נולד בקולנה בשנת 1907 להוריו דב וצפורה. חמישה ילדים היו בביתם והוא הצעיר במשפחה. אביו עסק בתחנת־המכס שבגבול הפולני־גרמני, ורק בשל מחלתו הפתאו־מית נאלץ למכור את "זכותו" לר' יוסל הורביץ. ביתם היה בית יהודי חם ומסורתי. אביו דאג לכך שלייבל, הצעיר בילדיו, יקבל גם חינוך כללי. לפיכך מסרו לבית־ספרו של גדליה אלליע, ושם נמנה לייבל עם התלמידים המצטיינים.

ככל בני הנוער הקולנאי הוא נסחף בחיים הפוליטיים. הוא מצטרף לשורות "פועלי־ציון"

ועד „החלוץ"
לייבל פופקביץ', יושב בין משה פניני־קרלנשטיין לבין זרח גוטמן

ונבחר למזכיר הסניף המפלגתי במקום. את כל מרצו הוא מקדיש לארגון הנוער במסגרת "פרייהייט" וה"יוגנד־סקויטן". הוא גם בין מקימי הספרייה הציבורית שליד "פועלי־ציון" ואשר לשם בא רובו של הנוער העובד בסדנאות ובבתי־המלאכה. נוער זה מצא אחר־כך את דרכו להכשרה חלוצית ולעלייה לארץ־ישראל. לייבל נמנה עם נציגיהם בליגה לא"י העובדת, הקק"ל ובמוסדות ציבוריים אחרים. כמזכיר הסניף המקומי הוא בין המארגנים ערבי תרבות, נשפים וחגיגות בעיר, המוקדשים לנושאים תרבותיים וציוניים.

שנה לאחר מות אביו, בשנת 1931, הוא עולה ארצה ואת דרכו הראשונה הוא עושה בקבוצת דגניה שבעמק־הירדן. האקלים מתאכזר קשות לעלם בהיר־העור ולאחר מאבק של שנה הוא נאלץ לעזוב. באותו זמן מגיעה ארצה חברתו חינקה לבית גולומבק. הם נישאים ובונים את קן משפחתם. לייבל וחינקה רעייתו, תיבדל לחיים ארוכים, עמלים קשה כדי שמשפחתם תתקיים בכבוד.

היתה זאת תקופת העלייה החלוצית ובית הפופקביצ'ים משמש כתובת ואכסניה לחלוצים הצעירים הקולנאים. בביתם מצאו פינה חמה. איש לא הלך רעב לישון ואף כותונת נקייה ומגוהצת נמצאה לו תמיד.

תקופת הפרוספריטי והבנייה בתל־אביב היא בעיצומה ולייבל לומד בשקידה ובהצלחה את מקצוע הטפסנות. הוא גאה על היותו חלוץ ובונה, העוסק בעבודת יצירה ובנייה. לאחר זאת הוא מנסה מזלו במסחר בענפים שונים, עובד קשה יחד עם חינקה רעייתו, המשמשת לו עזר־כנגדו ומעודדת אותו בדרכו.

איש שקט היה, צנוע ושונא את הבטלה. לבושו והופעתו היו ללא התנשאות והתרברבות, כי זה היה חינוכו מימי נעוריו. שימש דוגמה אישית למסובבים אותו. זקיפות קומתו וחיוכו הלבבי אמרו כבוד לכל אלה שבאו במגע אתו.

נפטר ב־24 באוקטובר 1967 והוא אחד הטובים שהלכו מאתנו. איש אציל נפש, בעל שאר־רוח ומידות טובות. יהא זכרו ברוך!

אליהו מרביד

הנפטרים והנספים ז״ל

שמות

תמונות

נפטרו ונפלו בארץ

אולך יעקב־אריה
אולך רשקה
איצ'קובסקי יעקב־מאיר ויהודית
אלתר (בורקובסקי) רחל
אלוני (זולונדז') מנדל ותהילה
בוראק שייע
בן־דב (פופקוביץ') אריה
בר־ארון (פאניץ') שמואל
בריזמן הרב ר' ברל
ברמזון אליהו
גרבוביץ' מרדכי
דודוביץ' שיינצ'י
דולוביץ' אברהם *
הורביץ בצלאל
הורביץ ד"ר פישל
הורביץ שרה
הילר יעקב
הילר לאה
לוי (בריזמן) תמימה
מט (דודוביץ') שיינה
מרגלית אפרים *
מרגלית ליבה
מרגלית מרדכי־זונדל
מרגלית רשקה

מרקביץ' אבא
מרקביץ' מיכאל
מרקביץ' פייגה־מינדל
ניפקה משה
סוסנוביץ' דויד
סוסנוביץ' יהודה
סטפנר אברהם *
פלטינוביץ' אלתר
פלטינוביץ' מנוחה
פנדריק מאיר
צביאלי (לובל) מרים
צ'רנוביץ' (שרגאי) חיים־נתן
קולינסקי יעקב בר"ב לייזר
קרונרוד (שמגר) יעקב־זאב
רוזן (לנגלב) מלכה
רוזנבוים משה
רוזנבוים שמחה־בונים וחיה־לאה
רוזנברג יצחק
רמבה אידה
רמבה אייזיק
רמבה זאב
רמבה חיה־שרה
רמבה פסיה
שקלניביץ' יצחק *

נפטרו בחוץ־לארץ

אבקביץ' משה, גרמניה
אבקביץ' שרה, גרמניה
אוזורוביץ' אליהו, קולנה
אולך מאיר, צרפת
אלליע גדליהו, קולנה

בוראק אליעזר, מקסיקו
בוראק חיה, קולנה
בוראק יוכבד, אורוגוואי
בורקובסקי הנדל, קולנה
בוראק יוסף־הרש, קולנה

* נפלו במלחמת־השחרור ובשרות צה"ל.

בוראק שרה, קולנה
בורקובסקי הלנה, קולנה
בורקובסקי הנדל, קולנה
בורקובסקי וולף־בר, קולנה
בורשטיין שלמה, קולנה
ברון (רוזנפלד) חנה־רבקה, ארצות־הברית
בריקמן חיים־מנדל, קולנה
בריקמן (רוזנפלד) רחל, ארצות־הברית
ברמזון רחל, קולנה
גבלמן אליהו, קולנה
גוטמן זאב, קולנה
גולדברג ברוך־יעקב, קולנה
גולדברג מוליע, קולנה
גולדמןביילה, קולנה
גולדמן זאב, אורגוואי
גז׳ימקובסקי ראובן, קולנה
גרינברג באשע, ארצות־הברית
דולנגה חיים, קולנה
דולנגה יעקב, קולנה
דמבוביץ׳ אפרים, קולנה
דמבוביץ׳ טוביה, קולנה
הורביץ חיים־לייב, קולנה
הורביץ צ׳רנה־מנוחה, קולנה
הורביץ שמואל, ארצות־הברית
הילר (סובלסקי) חיה, קולנה
וויינצימר אברהם, ארצות־הברית
וויינצימר אליעזר, ארצות־הברית
וויינצימר יעקב־מאיר, קולנה
וויינצימר יששכר, ארצות־הברית
וויינצימר שרה־רבקה, ארצות־הברית
ז׳באבי (קרלינסקי) רייזל, דרום־אפריקה
ז׳ז׳ניקיביץ׳ משה, אורוגוואי
זילברמן שיינה־שפרינצה, קולנה
זילברשטיין הנריק, קולנה
זליצקי לייבל, קולנה
יאבק אהרן, קולנה
כהן הרצקה
כהן שמואל־מאיר ושיינה
לובל אהרן ואשתו, מקסיקו
לובל ברוך, אורוגוואי
לובל משה־לייב
לייביק זליג, ארצות־הברית

לבוביץ׳ בנימין, קולנה
לבוביץ׳ נחמיה, קולנה
מושקובסקי דויד־אריה, קולנה
מושקובסקי שרה־שיינה, קולנה
מטקובסקי יעקב, קולנה
מלמן (גולדמן) רחל, מקסיקו
מרגלית יעקב־יודל, קולנה
מרגלית מרדכי־שפסל
מרקביץ׳ היידל, קולנה
סגל לייבקה, ארצות־הברית
סגל מנדל
סובלסקי יצחק, ארצות־הברית
סובלסקי שלמה, קולנה
סוקולובר לייבל
ספיר הדס, קולנה
ספיר יהודה־יעקב, קולנה
פבריצקי מרדכי־גימפל וחיה יודעס (גבלמן), קולנה
פופקביץ׳ טוביה
פיבובארסקי מוטל, קולנה
פיבובארסקי שרה־רחל, קולנה
צ׳רנוביץ׳ דויד, ארצות־הברית
קוזלוביץ׳ חייקה, קולנה
קוזלוביץ׳ יעקב־שלום, קולנה
קויפמן אהרן, קולנה
קולינסקי חיה־רחל, מקסיקו
קורנצקי דויד, קולנה
קורנצקי זונדל ודבורה
קורנצקי שרה, קולנה
קיידנסקי משה, קולנה
קיימן חנא, ארצות־הברית
קרוכמלניק פסח, קולנה
קרלינסקי חיה־לאה, קולנה
רוזנפלד ברוך, ארצות־הברית
רוזנפלד הרשל, קולנה
רוזנפלד שמואל, לומז׳ה
רמבה אפרים, ארצות־הברית
רמבה משה־יוסל, קולנה
שומסקי יעקב
שטיינספיר חיים, קולנה
שניידר רייזה־גיטל, קולנה
שצ׳בינוביץ׳ שייקע, ארצות־הברית
שקלניביץ׳ אסתרקע

שקלניביץ' זונדל, קולנה
שקלניביץ' חשקה, קולנה
שקלניביץ' משה
שקלניביץ' נעמי, קולנה
שקלניביץ' שמואל־מאיר, קולנה

חללי השואה הי"ד

הרב ר' אביגדור ומשפחתו
אבקביץ' בנימין ושרה־רבקה
בניהם חיים־לייבל ואורצ'ה (אהרן)
בנותיהם חנה, מלכה, מנוחה
בתם שושקה ובעלה
אבקביץ' גניה
אבקביץ' מלכה
אגרנינוק ליובה ותהילה (בורקובסקי)
אובריצקי דבורה
אובריצקי יצחק
אובריצקי עלקה
אובריצקי פרומה
אובריצקי רבקה
אוזורוביץ' אסתר
אוזורוביץ' ציז'ה
אולדק זיסקינד ואשתו
בניהם ישעיהו וחיים ובתם חיה־שרה
אולך חיה־לאה
אוסטשבר ברוך־לייב
אוסטשבר יוסל־דויד ושרה־לאה
בנותיהם אסתר ומאלי
בנם פישל
אטקוביץ' משה־יוסל ורחל (סובלסקי)
בתם צ'רנה
איזגור שרה לבית קרלינסקי
איידנברג נחמיה ואשתו
בנם בוצ'קה
אייזנפלד הנך (חנוך) וצירל
בנותיהם חנה, פראדל, ומרים
אייזנפלד אפרים־אלי ורייצה (צ'ולקובסקי)
בנם הנך
איצ'קובסקי ומשפחתו
אלינביץ' מינדל
בנותיה רחל וברכה
בנה יהודה
אלקון חיים־יוסל, אשתו ובנם זליג

בונצ'ק אלתקה לבית סטפנר
בונצ'ק טובה לבית שטפנר
בונצ'ק אלתר ומשפחתו
בונצ'ק דבורה
בונצ'ק יעקב, עלקה ובנם דויד
בונצ'ק מאיר
בונצ'ק מוטל ומשפחתו
בוצ'קו פייבל־בונים, מרים ובתם לאה
בורמן, ואשתו באשע־פריידקה (ריביץ')
בוראק אבהם־משה ובנו פישל
בוראק ביילה־רבקה ומשפחתה
בוראק ברל, רייזל ובנם לייבל
בוראק חיה־ליבה ומשפחתה
בוראק חיים־לייבל ואשתו
בניהם מיכאל, יהושע, דויד, שמעון, ראובן,
בן־ציון ובנותיהם הינדה ושיינצ'ה
בוראק יואל ומטקה
בנותיהם אסתר ושיינדל
בנם יעקב ומשפחתו
בוראק לייבל ומרים־רשקה
בנותיהם פרומה, צירל ושיינצ'ה
בנם אהרן־גרשון
בוראק מוצי ומשפחתו
בוראק מרדכי ואשתו אלתה
בוראק פייגל ומשפחתה
בוראק פנחס־אלי ומשפחתו
בוראק רבקה ובניה חיים ופייבל
בוראק שיינה־גיטל לבית קדיש
בנה אברהם־זליג
בוראק שרה
בורקובסקי בריינדל
בורקובסקי יהודה ומינדקה
בורקובסקי יהושע וחייצה
בורקובסקי סוני ושרה ובניהם דויד ויהודה
בורקובסקי שיע ומאשא
בניהם מיכאל, וולוול, אברהם, ישראל,

נחמיה ויודקה
בנותיהם נחמקה ואסתר
בורנשטיין שרה־שיינה ובעלה (ז׳ודקביץ׳)
בורשטיין אברהם וזלאטה ובנם זליג
בנותיהם צביה ופייגל
בורשטיין אלי ואשתו
בורשטיין גננדל ובעלה מנדל שלפמיץ ובתם
בורשטיין הניה
בורשטיין זאב וצביה (גלינקה) ובנם שלמה
בורשטיין חצקל ואשתו לבית צ׳ולקובסקי
בורשטיין ינטה
בורשטיין יעקב, אשתו ושני ילדים
בורשטיין ישראל, וצביה וארבעת ילדיהם
בורשטיין משה ואשתו
בורשטיין משה ופייגל (הורביץ)
בורשטיין עקיבא ואשתו עטקה
בורשטיין עקיבא, אשתו ובנו (וורשה)
בורשטיין שמחה ויהודית
בורשטיין שרה־רבקה, ובעלה שמעון, בנם ובתם
בישקו אהרן ואשתו
בנותיהם חנה ודובה
בניהם יהודה, חיים, ודויד
בלומרזון שרה
בלכרסקי פייבל
ברגמן אברהם ואשתו
ברגמן אלכסנדר ואשתו
בניהם הרשל ודויד
בנותיהם אטקה, שושנה, ורייזל
ברגמן לייזר, אשתו שרה וילדיהם
ברגמן שיינה־אטקה
בנותיה פראדל ופייגל
ברגשטיין יהושע־קלמן, בנו ובתו מרים
ברגשטיין שמואל
ברודרזון משה ובריינה־רייזל
בריזמן חיים־מנדל וחנה־רבקה
בנם אברהם־ברל
בנותיהם שרה ואלקה
בריזמן משה־יוסל ומאשא (שרצקביץ׳)
בנם זלמן
בריזמן שלמה, אשתו ובנם אלתר
בנותיהם פראדל ומאַטקה
בריקמן אברהם

בריקמן געצול
בריקמן הרשל, ובריינה ובנם זרח
בנותיהם באשקה, שרה־פייגל, ורבקה
בריקמן יעקב וגיטל
בניהם חיים־לייבל, חיים־פנחס, ופייבל
בנותיהם מיכלי ושיינה־אסתר
בריקמי ליבה
בריקמן נשקה
בריקמן רייזל
ברמסון דניאל
ברן משה ונשקה (קורנצקי)
בנם אליהו ואחיו
ברנוביץ׳ יצחק, וזלדה ובתם לאה
בניהם נחמיה, לייבל, ויוסף
גבוביץ׳ יוסף ומשפחתו
גבל ומשפחתו
גוטמן אלי (המלמד) ויוכבד
בניהם יחיאל־חיים, בועז, ומנחם
בתם ברכה־תרצה
גוטמן הינדה
גוטמן ישראל ושרה
גוטמן לאה ובתה מלכה
בניה אליעזר ומשה
גוטליב, הרב צבי־יהודה וחנה־דבורה
בניהם חיים־משה ודב
גוטשטיין מרדכי ולאה
בתם רחל ובנם פייבל
גוטשטיין צבי וחנה (רוזנבק) ובתם גוטקה
גולדברג דינה ובנה משה
בנותיה מארישה, אווה, וינטה
גולדמן אברהם וקיילה
גולדמן אברהם־יצחק
גולומבק יצחק, ומכלה ובנם אברהם
גומוביץ׳ איטקה, ובעלה שפילמן ובנם אברהם
גומוביץ׳ רייזל לבית שרייטר
גומוביץ׳ שיינה
גום חיים ואשתו פסיה
בנותיהם לאה ושרה
גוסינוב יצחק וחנה־לאה
בנותיהם באשקה ואסתר
גורסקי זאב, ומאטול וילדיהם
גורסקי רייזל בניה יקותיאל ואליהו ובתה אסתר

גורסקי שיינה־חנה
גטקר דבורה
גטקר חיה־נחה
גטקר שפסל
גליק ברוך־משה, אשתו וילדיו
גליק ברל, והינדה ובנם דויד
גלינקה אוסקר
גלינקה ברנרד והנצ׳ה (לייבזון) בתם ובנם
גלינקה דויד ומשפחתו
גליקובסקי שייע־אשר
גליקובסקי שלום, פסיה ובתם
גלצ׳ינסקי אליהו, בנו הרשל ובתו פרומה
גרבוביץ׳ אלחנן וגיטל (סובלסקי)
בנותיהם אהובה ושולמית
גרבוביץ׳ גיטל
גרבוביץ׳ חיים־נחמן
גרבוביץ׳ יעקב ושרה בנם טוביה ובתם בתיה
גרבוביץ׳ לאה ובתה פייגל
בתה גיטל ואחותה
גרבוביץ׳ ליבה
בניה אלתר וזיידל
בתה בלה ומשפחתה
גרבוביץ׳ מרדכי־לייב ורחל
בנותיהם חנה, בתיה, בלה, מרים
פשה ושיינה־מלכה
גרבוביץ׳ שמחה ומשפחתו
גרברסקי, אשתו טובה (שקלניביץ׳) ובנם
גרדנר שרה
גרודנר מרדכי ואשתו רחל
בנם פסח ובתם בלומה
גרונוביץ׳ הרשל ואטקה ובתם לאה ובנם דויד
גרונוביץ׳ פסח ומשפחתו
גרוסמן, אשתו טובה (שקלניביץ׳) ובנם
גרינבוים יוסף ואשתו
בנם אריה ובתם שיינצה
גרינברג יהושע ובנו יעקב דויד
בנותיו רבקה ודבורה
גרינברג ישעיהו ואשתו בריינצי
בנותיהם יהודית ודבורה
בנם דויד־שלמה
גרינברג מרדכי ומלכה
גרינגרס חיה־ריבה ובנה

גרינגרס שפרה
דודוביץ׳ אברהם וסימה
בנם יעקב ובנותיהם עלקה ופייגלה
דודוביץ׳ אשר
דודוביץ׳ יוסף
דודוביץ׳ יעקב
דודוביץ׳ יעקב ודבורה
בתם נטה ובנם דויד
דודוביץ׳ יקותיאל
דודוביץ׳ נוסקה וחיה־פייגה
בניהם מאיר ואביגדור
דודוביץ׳ פנחס
דודוביץ׳ פסיה לבית גבלמן
בנותיה זלטקה, אסתר ודבורה
דודוביץ׳ שיינצי
דודוביץ׳ שייע־חיים ואסתר־רחל
דולוביץ׳ אביגדור ומרים בנם אריה ובנותיהם
דולוביץ׳ ישראל ורשקה
בנותיהם רייזל, הנצ׳י ופייגל בנם אלי
דולנגה מייטי בנה יוחנן ובתה רבקה
דורפמן (ד״ר) ומתילדה (ברגמן)
דמבוביץ׳ גרשון, אשתו ובנם אפרים
דמבוביץ׳ הרשל ואשתו
בניהם שלום ואריה בתם חיה־שרה ואחותה
דמבוביץ חנה־רחל
דמבוביץ׳ ישראל ושיינה־מלכה (קיימוביץ׳)
בנותיהם לאה ואטקה
דמבוביץ׳ משה ואשתו לבית ליכטנשטיין
דמבוביץ׳ פריידקה
דמבוביץ׳ שלמה ורחקה ובתם לאה
בניהם לעמל ולייבל
הורביץ אסתר, בעלה וילדיהם
הורביץ חיים־מאיר, אשתו ושני ילדיהם
הורביץ יוסף ולאה
הורביץ יהושע־פנחס ואטקה ובנם דויד
הורביץ יעקב והדסה בתםביילה
ובניהם אברהם ומנדיל
הורביץ יעקב־הרש אשתו הדסה ושני ילדיהם
הורביץ מלכה, בעלה ובתם
הורביץ רחל־באנטשע
הורביץ רייזל ומשפחתה
הילסברג (המורה) ואשתו בנם ישראל ובתם פייגה

חכם (המורה), אשתו אורנה רינגר ובתם לילי
ווילוז'ני נחמן והינדה
בנותיהם דבורה, חנה ורחל
שני בניהם
וויזבוביץ' וולוול ורבקה
בנותיהם חנצ'ה ולייצ'ה
בניהם הרשל ואברהם
וויטקביץ' יעקב ואשתו שיינה
בנותיהם הניה ושרה
וויינצימר ישראל־הרש, פייה ובניהם
וויינצימר סימה ובעלה דויד סגל
בתם דורה ובנם מאיר
וויינצימר רחל
ווירז'בה יוסף ואשתו
בתם מינדל
זאגר אברהם, אשתו ובנותיו
ז'באבי אלתר, וזלדה (סוקול) וילדיהם
ז'באבי יצחק־אהרן וגוטקה
בתם ביילה ובנם שלמה
בנם משה ואחיו
ז'באבי ישראל ודובה
בנותיהם עלקה ופריידקה
זאבילו חיים ואשתו שרה (גולדמן)
בניהם יוסף וזליג
זבילוביץ' יעקב ובתו לאה
ובנו חיים־ברוך
זבלודוביץ' רחל־לאה
בנה שלמה ובתה קיילה
זבלוצקי זאב־וולוול, אשתו שיינה ובנותיהם
בניהם אריה־לייזר והרשל
זדרוייביץ' אברהם ורשקה
זדרוייביץ' אסתר
זדרוביץ' עזריאל
זדרוייביץ' שרקה
ז'ולונדז' גיטל (בורקובסקי) ובעלה יצחק
בתם הניה ובנם יוסף
ז'ולונדז' חיה (ברסלב)
זופקביץ' דבורקה
זופקביץ' חיה־גיטל
זופקביץ' רבקה
ז'ז'ניקיביץ' חיה ובתה רבקה
ז'ז'ניקיביץ' יצחק וגיטל
ז'ז'ניקיביץ' יצחק ואשתו פרומה־ליבה
ז'ז'ניקיביץ' רשקה בנה יעקב ובתה פייגל
ז'ז'ניקיביץ' שמחה וחיה־שרה
בניהם פסח וזליג
זילברמן יצחק ובנותיו אידה וסבינה
זילברשטיין (אשת הצלם) ובתה הניה
זלבינסקי חיים־לייבל
זלבינסקי מינדל
זלבינסקי משולק
זלבינסקי פסח ואלתקה
בנותיהם מלכה, מטול וצביה
בניהם אייזיק, ישראל ושלום
זלוטוגורי ישראל
זליצקי פסיה־ליבה, בנות יהודית ואיטקה ובן צבי
זפקה חיים, אשתו שרה־ביילה ושני ילדיהם
זפקה יעקב ואשתו
זפקוביץ' שמואל, אשתו פרידקה ובתם אלקה
חבז'ינסקי ברל ומשפחתו
חבז'ינסקי יעקב ורבקה (קויפמן)
חבז'ינסקי פנחס ומשפחתו
חורוסוף יעקב ודבורה
בניהם יחזקאל, אליעזר, פייבל וגדליהו
בנותיהם פריידקה ורחל
חורוסוף שבתאי ורחל (קיימן)
חטקביץ' אברהם־מאיר וחנה־שרה
חטקביץ' בלומה ובעלה שוכמן
חטקביץ' יצחק ופייגל (סלובטיצקי)
חטקביץ' משה־נח ורשקה (דודוביץ')
חלופוביץ' איסר ורבקה
בניהם שלמה ומשה
חלופוביץ' חנה לבית זליצקי
בניה אריה ושרגא
חלופוביץ' חיה־אסתר ומשפחתה
חמילבסקי אליעזר ודובה
בנם שאול־זאב ובתם שרה־שיינה
חסדי אידל
חסדי יוסקה
חסדי יחיאל
טוביאש זליג, בנו חיים ובתו אסתר
טייטלבוים (הספר)
טיקוצ'ינסקי שמרל ואשתו
יבק חישה ובניה שייע, יוסף והרשל

יבלונוביץ׳ ברל ואשתו
בנותיהם הדס, דינקה ואסתר
ילינוביץ׳ חנא ושרה
בניהם הרשל וברל ובתם אלתקה
ינוביץ׳ אסנה
ינוביץ׳ חיה
יסטזומב וולף ואסתר־שרה (סוסנוביץ׳)
בניהם אריה ודניאל
יעבץ, הרב ר׳ זאב ומרים
ירוזלימסקי שמואל־גדליהו
כהן, ד״ר, ומשפחתו
כהן ברל והני ובניהם משה, זליג ויואל
כהן ברצ׳ה ופראדל
כהן חנה־ביילה ובנותיה פרל ורחל
כהן יעקב וחיה־שרה (גוטמן)
בניהם זרח, זליג, אליעזר, ואברהם־טוביה
כהן מינדל
כלודניביץ׳ דויד־יודל
כלודניביץ׳ חיה
כלודניביץ׳ יעקב ודבורה
בנותיהם פייצ׳ה, גולדה, וצירל ובנם יצחק
כלודנוביץ׳ ליבה
כלודניביץ׳ לייבל ואסתר (בורקובסקי)
ובת מושקה
כלודניביץ׳ רייזה
כלודניביץ׳ שלמה ובאשקה
בנם מרדכי ובתם שפרינצה
כלודניביץ׳ שמחה, בת לייקה ובן עקיבא
כמיעל ואשתו (קולינסקי)
כמיעל רחל
כץ אביגדור
כץ הרשל (המלמד)
כץ זליג ואטקה (גרושקביץ׳) וילדיהם
כץ משה ומשפחתו
כץ צבי ומניה (אגרנינוק) ובת הנדל
כץ שמואל ופייגל (מלובני) ובנם אברהם
לבוביץ׳ אפרים
לבוביץ׳ באשקה
לבוביץ׳ הרצקה
לבוביץ׳ חיים־איצ׳ה ודובה (קוזלוביץ׳) בתם טאני
לבוביץ׳ יעקב־ברל
לבוביץ׳ נתן

לובל אברהם־וולוול ואיטקה (קורקביץ׳)
לובל בזי
לובל ביילה
לובל בריינצי, בעלה זוסמן ובתם
לובל ברל ואסנה (מלובני)
בנם שמואליק ובנותיהם שיינה ויהודית
לובל גולדה
לובל טויבה
לובל יהושע
לובל יעקב והניה־חוה
בנותיהם שרה ושיינה־גיטל ובנם אברהם
לובל, הרב יצחק־מרדכי
לובל לייבל וגולדה
בנותיהם רייצה, נחמה ואסתר
לובל נחום ודינה
לובל צבי ומרים־ביילה
לובל שמואל ושרה
בנותיהם מינדל ואסתר
ליפהולץ אליעזר ואשתו
לופיאן ברנרד ופייגל (דודוביץ)
ליפהולץ מרדכי ופרידה (קורנצקי)
ליפיעץ יצחק־אהרן ושרה־רבקה (ליטמנוביץ׳)
בנם הרשל ובתם צביה ומשפחתה
ליפניאק זליג ורחל־לאה (סטביסקי)
בנם משה ובנותיהם גוטקה ונחה
ליפשיץ יוסף־חיים ומלכה (שרצ׳קביץ׳)
בנם זלמן־יצחק
לנגלב אברהם־חיים
לנגלב יוסף ושרה־דובה
לכוביץ שרה־ליבע לבית סטביסקי
לנגלב יצחק ושפרה
לעוו אברהם ורבקה (פבריצקי)
לעוו יצחק ואיידל (קורקביץ׳)
לפצ׳ינסקי הרשל, אשתו ושתי בנותיו
לפצ׳ינסקי חיים־שאול וריקל
מאייק נטקה וחנה־מלכה
בנותיהם ליבה ושרה ומשפחתה
נכדתם חיה־ביילקה
מונק אסתר
מונק חנא
מונק סני
מורגנשטרן משה ושיינה ובנם חיים

מטקובסקי יוסף ואשתו
בנותיהם צביה ומרים
מטקובסקי פייצ׳ה
בניה יוסל, מנס, שפסל והרשל
מיחנובסקי ראובן ואשתו ובנם ברל־אייזיק
מייזנר יעקב ובלומה ובנם שלום ובתם זיסלה
מישקובסקי יוסף ומרים (אבקביץ׳)
בתם דבורה
מלובני ישראל ושרה
מלצ׳רסקי, הרב ברקה ואשתו
בנם וולוול־מאיר ובנותיהם
מלצ׳רסקי חיים־אלי ושרה
בניהם דויד־משה ואחיו
בתם חיה־פייגל
מלצ׳רסקי שפסקי, אשתו וילדיהם
מנטל (ד״ר) ואשתו
מרביד אברהם־פישל וחיה־פריידה
בתם אסתר־טויבה
מרגלית אליהו ורבקה (קצינסקי)
בתם יהודית
מרוצק אברהם־משה ואשתו
בניהם שלום ושמשון ובת שיינדל
מרקביץ׳ משה, וחיה־שרה ובתם חנה
נדבורני מטול, אשתו ובתם רבקה
בניהם הרשל ומאיר
נדזביצקי אברהם ואשתו פייגל
נדזביצקי ניסן־זליג וחיה־טויבה
נילוביצקי מנדל
ניפקה אברהם, אשתו ובתם שפרה
בניהם יששכר וחיים
ניפקה רבקה, בנה שמואל ובתה צירל
ננקין ישראל ומנוחה (זליצקי)
בניהם אברהם וחיים ובתם חנה
סגל מתתיהו ומשפחתו
סגל שרה ובעלה רוזנבלום
סובלסקי דויד ואשתו
סובלסקי מלכה
סובלסקי רבקה
סוקול לייבל ומנוחה
בנותיהם רייזל, חייצה ונחה
סוקול מנדל ובײלה (קורנצקי) וילדיהם
סוקולובר עקיבא, אשתו ובנם

סטוויסקי אייזיק וחייקה ובנם ברוך
סטוויסקי חיים־ברל ודובה (סטופניק)
בנם שמחה ובנותיהם גוטקה ונחה
סטוויסקי חנא־הרשל ואשתו
בנם ישראל־ברל
סטוויסקי יוסל, ושיינה־חנה ובנם פסח
סטוויסקי יצחק ושרה ובנם פייבל
סטוויסקי משה־לייבל וחיה ובתם חנה
בניהם שמואל, בנימין, ישראל וברל
סטוויסקי סוצ׳ה ובתה
סטפנר ניסן ודבורה
בניהם אשר ולייבל
סלובטק פריידה
סלובטק שלמה ואשתו, בנם משה ואחיו
ספיר דויד ורבקה
בנותיהם פרל, מאשה, פריידקה ורחל
ספקטרובסקי טוביה ורייזל
בנותיהם אסתר־רבקה ועטקה
בתם ריסה ובתה
פבריצקי יודל, ובריינה (פייסון) וילדיהם
פבריצקי נחמיה־בנדט (אלתר) וחיה־רבקה
לבית שטיינברג ובתם זלדה
פבריצקי פשקה לבית ופינסקי
הבנים אברהם ואביגדור
פוקס משה, ועטקה (גוטמן) וילדיהם
פיבובארסקי חיים־אהרן ומשפחתו
פיבובארסקי יוספה
פיבובארסקי משה ופרל
בתם פשה־ינטה ובנם חיים־מנדל
פיבובארסקי רחל ומשפחתה
פיבובארסקי שמואל ומשפחתו
פייסן אלתר, בנו פסח ובתו שרה
פייסון זלמן וחיה־פייגל (וויינצימר) ובתם דבורה
פישקובסקי אברהם ושרה ובנם שמעון
בנותיהם אסתר וליבה
פלוינה זלמן ועטקה ובנותיהם רחל ורבקה
פלטינוביץ׳ יאשה ואשתו
פאניץ׳ אברהם ושרה (לובל)
פאניץ׳ אברהמעלע, אשתו ובנם הרשל
פאניץ׳ חיים, אשתו ובנם משה
פאניץ׳ יוסל ופרל (כהן)
פאניץ׳ שלום ורייזל (אולך) ובתם

פנדריק הרשל ושרה ובנם מנדל
בנותיהם עלקה ופריידקה
פקרביץ׳ משה ופייגה־רייזל
בתם שרה־רבקה
פקרביץ׳ נחום וברכה (סוקול) וילדיהם
פשיסוסקר יחיאל ושיינצ׳ה (בורקובסקי) וילדיהם
צבולקין אליהו והינדה (שרצקביץ׳)
בנותיהם בתיה, אסתר ורות, בנם משה
צ׳ולקובסקי אברהם־הרש ושרה־רבקה
בנותיהם רייזל ורחל
בניהם יצחק, הנך ומאיר
צולקובסקי איסר וליבה
צ׳ולקובסקי חונה
צ׳ולקובסקי חיים־יוסף ושיינדל
צ׳ולקובסקי יעקב וחוה ובנם משה
צ׳ולקובסקי לייזר־משה וסימה ובנם חיים
צ׳ולקובסקי מיכאל ובאשה
בניהם לייזר־משה וחיים
צ׳ולקובסקי משה־זיסקינד ואשתו
צ׳ולקובסקי פנחס, אשתו ובנם ברל
צ׳ולקובסקי שמואל ואסתר־פשה
בנם אברהם־הנך
ציביאקובסקי אברהם ושרה ובתם רשקה
ציביאקובסקי יונה ואשתו
בנותיהם רייזל וליבה
ציביאקובסקי שלום־לייב וצביה
בניהם ראובן ושפסל
צינוביץ יעקב ורחל וילדיהם
צ׳רנוביץ׳ גרשון ורחל
צ׳רנוביץ׳ פייבל ושיינה־אסתר
בנות יהודית ואלקה ובן נחום
קגלם דויד ואידה (גומוביץ׳)
בתם רבקה ובנם אברהם ואחיו
קדיש ישראל, אשתו ובנם משה
קוזלוביץ׳ ברכה (אולך) ובתה רחל
קוזלוביץ׳ חיים ופייגה־רבקה
בנותיהם רייזל וזלטקה
בניהם חנא ובני
קוזלוביץ׳ חצקל ושרה־סימה ובתם בריינצ׳י
קוזלוביץ׳ יצחק וזלטה
קוזלוביץ׳ מתתיהו, אשתו ובנם דויד
קוזלוביץ׳ שלום וזלדה (לוינסקי)

קוזניק חיים־לייבל ומשפחתו
קויפמן זליג ודבשקה
בנותיהם חייקה, שרה־רבקה ומרים
קויפמן ישראל וטובה
בניהם שמואל, יעקב, משה
בנם אברהם ומשפחתו
קולינסקי אברהם ומינה (בורקובסקי)
בנם חיים ובתם רגינה
קולינסקי אברהם־יצחק ואסתר־רייזל
בנותיהם לאה׳צ׳ה ונחמה ובנם ישראל
קולינסקי בר־לייזר ואשתו
בנם אביגדור ואחיו
קולינסקי הענעך ואסתר
בניהם מאיר ושלום ובתם מרים־לאה
קולינסקי שרה
קונצקי אלתר ופייגה־רבקה
בנותיהם זלטה־צירל ועטקה־רחל
קוסוביץ׳ (ד״ר) ומשפחתו
קורנצקי אברהם וסימה (כהן) ובתם
קורנצקי אברהם־יצחק חוה ובנותיהם
קורנצקי אלתר ושירקה ובנם משה
בנותיהם שיינה־רחל וחוה
קורנצקי אריה וחנה
בניהם אברהם ומוטול ובנותיהם
חיה־פייגל, שרה, פריידקה וצירל
קורנצקי חנא וברטה ובתם דובה
בניהם יצחק ושלמה
קורנצקי יהודה ורבקה (כמיעל) ובנם
קורנצקי יעקב ומשפחתו
קורנצקי יעקב־מאיר (אלתר) ואשתו יכה
בניהם אברהם־משה, יוסף וישראל
בנותיהם פייגה־פרל ואיטקה
קורנצקי יעקב־מרדכי ורייזה
בנותיהם רחל וליבה ובנם חיים
קורנצקי יעקב־משה ולייצ׳ה
קורנצקי מאיר־אלתר ופייגה (פלטינוביץ)
בניהם ברל ונחמיה
קורנצקי משה ועלקה ובנם אביגדור
קורנצקי משה־אהרן
קורנצקי סנדר ויפה
קורקביץ׳ ברוך
קורקביץ׳ משה וחיה

בנותיהם פייגל ורשקה
קיידנסקי חיים־שמשון וחיה־שרה
קיים (קיימוביץ׳) קדיש
קיימוביץ׳ יהודית
קיימוביץ׳ משה־הרש ובניו פנחס ודויד
קיימן אברהם ואשתו
קיימן לייבל וגולדה
בנם חיים ובתם רחל
קיימן יצחק
קיימן ישעיהו והניה
בנותיהם לאה, ינטה, רחל ומשפחתה
קיימן מוטל
קיימן שמואל ובריינה וילדיהם
קיימן שמחה
קיקמן זליג ושיינה־לאה
בנותיהם מינדל וטויבה ובנם מרדכי
קיקמן פנחס ורחל
בניהם אהרן, מנדל ומושקה
קליינמן דויד
קליינמן מוטקה ובריינצ׳י (רוזנבוים)
קליינמן נינה
קפלן, הרב שמואל הכהן ואשתו
בנותיהם פרידה, שרה וחינקה
קצ׳ינסקי אברהם ורייזל (הורביץ)
קצ׳ינסקי פסח ואשתו
בנם גרשון ובתם רחל
קצנק אבא וחנה (בוראק)
קצנק שייע־לייב
קרוכמלניק פסיה, בנה מיכאל ובת
קרומקביץ נאסקע ואשתו
בתם גיטול ואחיותיה
קרליניוס רות ובן יצחק אורי (זכאי)
קרלינסקי חיה (קרלנשטיין)
בנה יצחק־אליהו
קרלנשטיין, ד״ר אלתר וחוה (גולדברג)
קרלנשטיין זליג ומרים־דינה
בתם חייקה ובנם חיים ומשפחתו
קרלנשטיין זליג ושרה
בנם טוביה ואחיו
קרלנשטיין חנה־אסתר
קרלנשטיין יודל
קרלנשטיין יוסל ונחה (בורקביץ) וילדיהם

קרלנשטיין שלמה ולאה (זבולוביץ) ובנם
קרלנשטיין פייבל ולאה (קורקביץ) ובתם
קרלנשטיין שלמה׳קע
קרלנשטיין שמחה ושרה (ליפהולץ)
קרינסקי (המורה) ואשתו
קרמר משה וליפקה
קשציניבסקי ברל וחיה (קיימן)
רובינשטיין ברוניסלב
רובינשטיין יעקב ובנו מתתיהו
רובינשטיין לוטק
רובינשטיין משה־יוסף ונחה (קיקמן)
בתם מינדל ובנם שלמה
רוזה עזריאל וחיה־שייטל
בתם מלכה ובנם וולוול
רוזן הרשל וגינה
רוזן יודל
רוזנבוים לובה
רוזנברג אברהם ואשתו
בנם ישעיהו ובנותיו
רוזנפלד זוסיה
רוזנפלד זלטה (בלומרזון)
רוטברג ומינדל (שרצקביץ׳)
רוטקביץ אברהם־מאיר
רוסטקר יוסף ופייגל (שאבר)
בנם מתתיהו ובתם בתיה
ריביץ אברהם־אייזיק וחיה־שרה
בניהם ראובן ומשה־הרש בתם שיינה־דבורה
ריביץ יעקב־שפסל ופסיה (לווינסקי) ובתם
ריביצקי שמריהו ומרים־דבורה (גרינוולד)
בנותיהם עלקה ורבצה
בניהם אברהם־יצחק ויוסל
ריקובר אסתר ובתה דינה
בניה נחמיה ושמחה
רמבה רבצ׳ה (קרלינסקי ובתה רות
רמבה נחום
שאבר חיים־מנדל ושרה (בריקמן)
בתם מטול ושני בנים
שאבר רבקה־רחל (בריקמן) ובתה שרה
שטיינפלד חיים
שטרן אברהם וגיטל
בניהם אליהו, אביגדור, שלום ומנחם
שטרן צבי וחנה (גוטמן) ובנותיהם

שניאדובר ברוך־לייב ואלקה־דבורה
בנים הרשל וחצקל ובנות חיה וחנה
שניאדובר שמעון ושרה־מאשה (סוסנוביץ)
שניידר דויד
שפיגלסקי מרדכי וצביה
שצ׳צ׳ין חיה־שפרה
שצ׳בינוביץ׳ אהרן ולייצה
בנותיהם ליבקה וגנקה
שצ׳בינוביץ׳ יוסף וזלדה ובנם קובה
שקולניצקי יעקב ושיינה־דבורה
בנותיהם באשה־רבקה ומרים־ביילה
בנם מרדכי־יוסף
שקלניביץ אברהם־יעקב ולייצה ובתם פשקה
שקלניביץ אהרן־לייזר, אשתו ובתם הניה
שקלניביץ אייזיק, פייגל (ביאליסטוצקי) ובנם
שקלניביץ אלטה
שקלניביץ חיים־דויד ומלכה
בתם חשקה ובנם שמואל־מאיר
שקלניביץ טויבה ובעלה נתן כהן

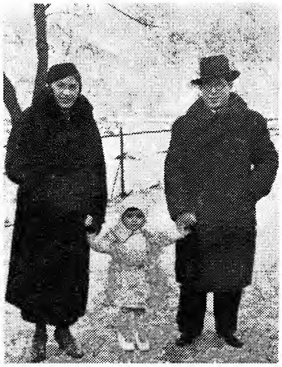
בנם שמואל ובתם אסתר
שקלניביץ יעקב וחנה ובנם אברהם
שקלניביץ יעקב־וולוול וביילה־רבקה (בוראק)
בניהם חיים־דויד, נחום, מוטק וישׂשכר
בתם שיינדל
שקלניביץ יצחק וציפה (פיבובארסקי) ובנם
שקלניביץ מנדל, זלטה וילדיהם
שקלניביץ משה־שמואל ושיינצי
בנותיהם רבצה, קיילה, שרה והניה
שקלניביץ משה׳ל ודינה (בורשטיין)
שקלניביץ נאסקע ורבקה (הורביץ)
בנם ברל ובתם צ׳רנה
שקלניביץ שלום ודובה
בניהם דויד ומשה ובתם פשקה
שרייטר וולוול ואסני ובתם חנצ׳ה
בנים אברהם־מיכאל, דבצ׳ה וחונצ׳ה
שרצקביץ׳ יהודה ושרה־רבקה
בתם חייצ׳ה ובנם למל

צום הייליקן אָנדענק פון מיינע טייערע און ליבע
מוטער גוטע און שוועסטער ביילקע און רחל.
שמחה בורשטין — ניו־יורק

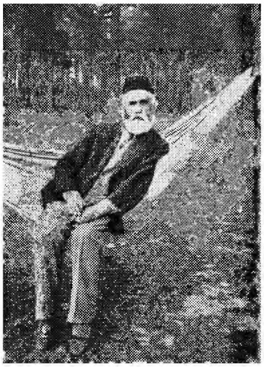
יתכן שנפלו שיבושים בשמות או שפסחנו על שמות של
בני עירנו הקדושים — מבקשת המערכת מחילה.

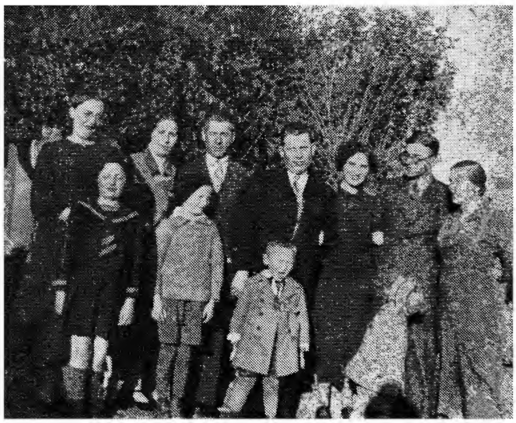
יעקב ולאה הילר

וולף ושרקה יאסטזומב־סוסנוביץ
וכנם אריה

חיים מנדל בריקמן

פייגל (הורביץ) ומשקה בורשטיין, תבד"ל באשה אהרונסון (הורביץ), יענקל הורביץ, נוסקה שקלניביץ ואשתו רבקה הורביץ, הדסה אשתו של יעקב הורביץ, ילדי יעקב וילדי רבקה.

ישראל ופרידה דמבוביץ'
על קבר אביהם ר' אפרים

משה דמבוביץ'

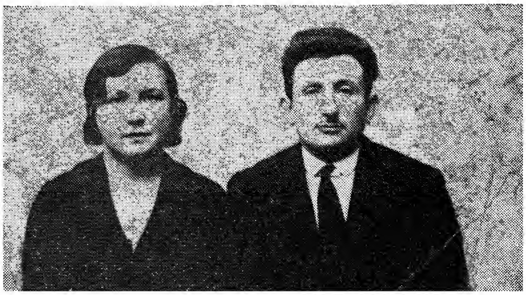
לאה בת ישראל
דמבוביץ'

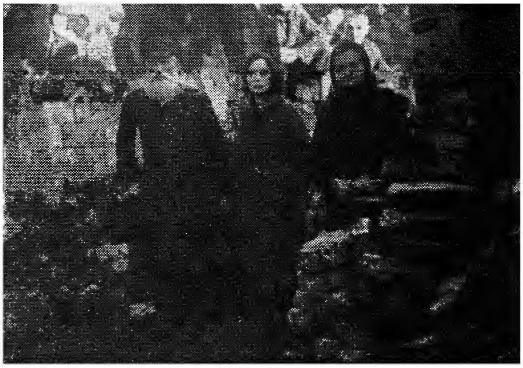
שלום בן דויד
דמבוביץ'

משפחת קרלנשטיין
חיים, האם מרים דינה, תבד"ל גולדה,
האב ר' זליג, חייקה.

שלום קוזלוביץ' ואשתו
מבית זלבינסקי

האם מנוחה
הבת צביה תבד"ל
האב ר' אלתר פלטינוביץ.

מאשה (שרצקביץ) ומשה יוסל בריזמן,
חיה שרצקביץ, משקה ומינדל שרצקביץ,
ויבד"ל ליפמן משה וכלה שרצקביץ.
בחזית יודל ושרה רבקה שרצקביץ
ונכדם זלמן.

חנה שטרן (גוטמן) ושני ילדיה,
אליעזר גוטמן, עטקה פוקס (גוטמן)
ושני ילדיה,
בחזית האם לאה גוטמן.

רייזל (שרייטר) ויבד״ל איצה אליעזר גומוביץ,
רבקה קגלס, האם שיינה גומוביץ,
אידקה שפילמן (גומוביץ) ובנה.

דויד ואידה קגלס

שפילמן.

חטקביץ אברהם מאיר.
בלומה שוכמן (חטקביץ) ובעלה.

תבד"ל פייגה רחל מקובר
(חטקביץ)
משה נח חטקביץ ואשתו
רשקה (דודוביץ)

יצחק חטקביץ
ואשתו פייגל (סלובטיצקי)

שמואל קויפמן ואשתו רבקה (בוראק), פנחס אלי בורק,
רבקה בלומרט ובעלה שמעון,
ויבד"ל חיים לייבל בורק וצירל בורק רדבינוביץ.
פייגל בורק, חנה בורק, רבקה קויפמן, זאב בורק.

ר' דויד אריה מושקובסקי
מושקובסקי יוסף
ובתו דבורה

שלום-ל״יב וצביה ציביאקובסקי, רחל גלובוס (רוזן), מ־קוס, הייצ'ה בורשטין (רוזן), שעפסל, ראובן ויבד״ל נחום ויעקב ציביאקובסקי (צביאלי).

אברהם זדרוביץ ורשקה
באמצע: הבת צ'רנה דורון
(זדרוביץ) תבד״ל

לייבל בוראק

אליעזר בוראק

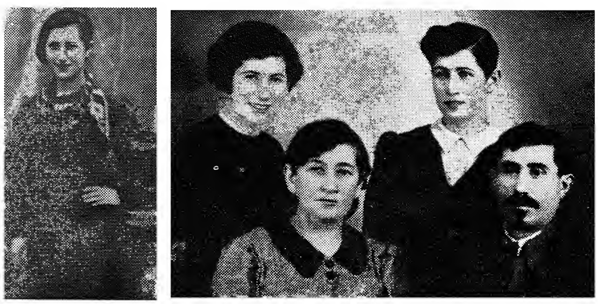
רחל קצ'ינסקי

יהודית קיימוביץ רבקה ברגשטיין

משפחת חורוסוך: הבת רח׳ל, ההורים יעקב ודבורה, הבנים
יחזקאל, שבתאי, אליעזר, פייבל, גדליהו,
משמאל: הבת פריידקה.

טעוול ספקטורובסקי,
הבת ריסה,
אשתו רייזל, הבת עטקה,
משמאל הבת רבקה.

גרשון קצ׳ינסקי

אייזיק זלבינסקי

שרה בריזמן

משה גוטמן

משפחות יוסל ואייזיק סטביסקי

רחל קורנצקי, סוקול מנדל ובײלה (קורנצקי), ברקאי יוספ.ז (בומש) תבד"ל, ליבה קורנצקי, לײבל ומרים דולוביץ, דבורה בונצ'ק, בת סוקול, רײזה קורנצקי ושני נכדיה (ילדי סוקול).

אסתר־רחל ושיע־חיים דודוביץ, בתם שײנה ובנם.

זלדה פבריצקי

פשקה פבריצקי
(ופינסקי)

אברהם בן יעקב
פבריצקי

בתם של בריינצי
צרנוביץ ובעלה זוסמן

למעלה: גרשון צרנוביץ ואשתו רחל
למטה: נחום צרנוביץ וחיים נתן צרנוביץ
(שרגאי)

עטקה צרנוביץ

למעלה: רייזל צרנוביץ,
למטה: בתם של רייזל
ואהרן צרנוביץ

אברהם יצחק קולינסקי
ואשתו אסתר רייזל

משפחת קולינסקי:
מלכה, חיים, יענקל יבד"ל.
לייצי, נחמה, ישראל.

ר' שמריהו ומרים דבורה ריביצקי
בניהם אברהם יצחק ויוסף,
בנותיהם רבקה ועלקה.

חנה רוזנין (שבר) תבד"ל.
פייגל רוסטקר, חיים מנדל בריקמן,
האם רבקה רחל בריקמן (שבר). שרה שבר.

משה קיימן

משפחת קורנצקי:
אברהמי, מוטל, חיה־פייגל, פרידקה, ושרה.

מימין: שקולניצקי בשה־רבקה,
ינטה, יוכפה, ומרים־ביילה.
משמאל: ר' יצחק מרדכי לובל.

סוסנוביץ יודקה

ליפשיץ מלכה
(שרצקביץ)

הורביץ שמואל

בוראק שייע

האחים קיקמן:
מענדל, אהרן, משה.

משמאל: לאה זבילוביץ

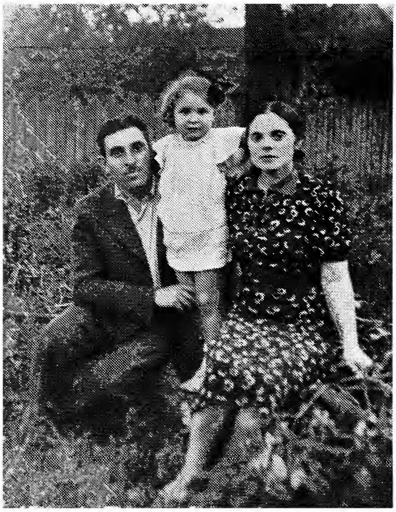
חיים־שואל וריקל לפצינסקי

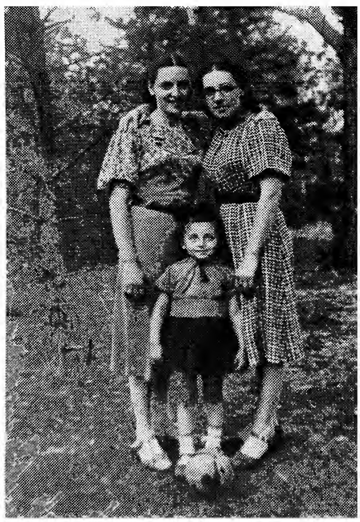
הלסנוביץ ראובן
חיה קרלנשטיין

האחים קורנצקי:
שמואל ויהודה יבד"ל, נחמיה קורנצקי,
בנימין חמיעל (גורלו לא ידוע), בן יהודקה
קורנצקי ורבקה (חמיעל), דב קורנצקי.

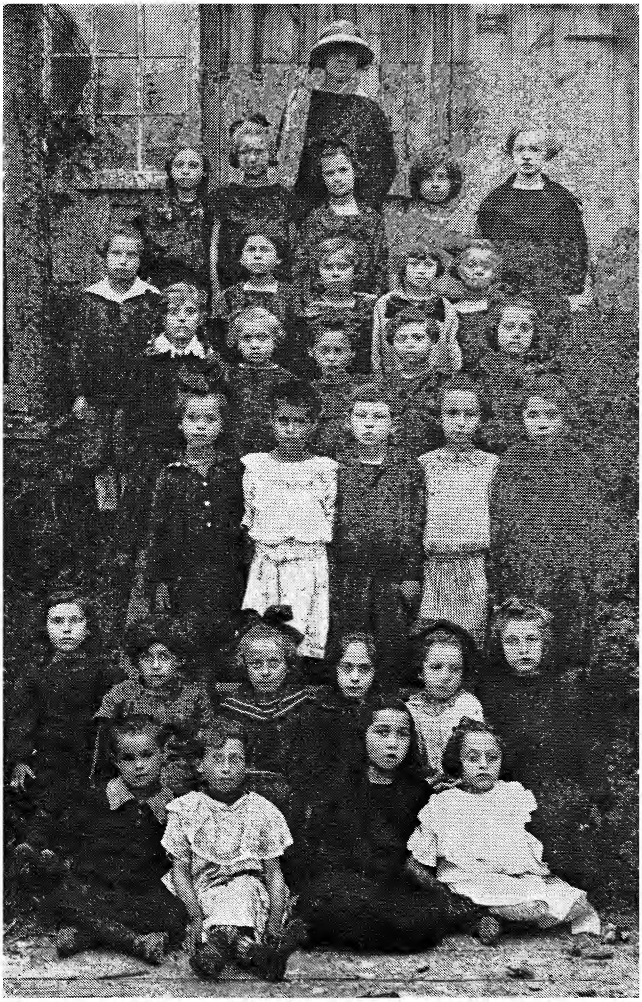
אסתר־רבקה (קצינסקי)
אליהו מרגלית ובתם יהודית.

ברכה פניץ (אולך)
אחותה רייזל ובתה רחלה.

האחים פנדריק מענדל ומאיר, כהן זרח,
סוקול מענדל, ויבד"ל קורנצקי זבולון.

המורה בורשטיין־צ'ולקבסקי עם ילדי כיתה א' בשנת 1924.
די לערערין בורשטיין־טשאלקאווסקי מיט די שילער פון ערשטן
קלאס אין 1924.

עם נעילת הספר

על פעילות יהודי קולנה בישראל

ראשון הקולנאים שעלה ארצה היה שמואל פאניץ׳. הוא בא לארץ־ישראל לפני מלחמת־העולם הראשונה, שהה כאן זמן מה וחזר לקולנה. לאחר הפסקה גדולה, עם העלייה השלישית שבשנות העשרים, באו ראשוני הקולנאים והשתקעו בארץ, הלוא הם בנימין אלוני ואברהם בר־אדון; מאוחר יותר עלה גם פסח בר־אדון. ואילו העלייה הגדולה של אנשי קולנה לא״י באה עם העלייה החמישית. מאז גדל והלך הישוב, ועמו מספר בני קולנה העולים ומשתרשים.

באותה תקופה התחילו להתארגן כאן יוצאי ערים ועיירות שבגולה בארגונים משלהם, מה שמכונה לאנדסמאנשאפט. גם אנשי קולנה עשו נסיון לכונן לאנדסמאנשאפט, בשנת 1936 (או 1937), אך הנסיון לא עלה יפה. הגורם להתארגנות היו הפניות לעזרה שהגיעו מקולנה, אולם זה לא הספיק כדי ללכד את יוצאי קולנה שבארץ לארגון ולפעילות.

כשפרצה מלחמת־העולם השנייה ופולין נכבשה ע״י הנאצים, חל ניתוק עם הבית הישן ועם יקירינו שבגולה הדוויה והכבושה. רק משנודעו אימי השואה והיקפה ובהתחדש הקשר כתום המלחמה, התחילה ההתעוררות לשם פעולה, ובעקבותיה באה ההתארגנות. אז כבר הגיעו מכתבים משרידי השואה. אספנו כספים לעזרתם ושלחנו להם (יש לציין, כי האוסף היה מצומצם למדי). אותה עת ערכנו את ערב־הזכרון הראשון, בהיכל־המלאכה בתל־אביב (התאריך אינו זכור לי, לצערי). נאמו בערב זה כותב שורות אלו ואליהו מרביד.

לאחר־מכן קיימנו אספות אחדות, אך הפעילות כמעט נפסקה לזמן־מה, מפני שלא נמצא אדם שיראה בפעולה זו יעוד (במלים פשוטות — לא נמצא משוגע־לדבר). הפעילות נתחדשה משהחלו להגיע שרידי השואה. בינתיים ביקר בארץ אחד מיהודי קולנה שבארה״ב, מר מאיר וויינשטיין, והודות לו והודות לאחים סוסנוב שבלונדון ובארה״ב, התחלנו להתארגן יותר ולפעול דרך קבע. הקולנאים שבארץ, באמריקה ובארצות אחרות תרמו סכומי כסף. (עלי להזכיר כאן, כי תרומת האחים סוסנוב היתה מהגדולות.)

וככה נוסד ארגון יוצאי קולנה, ארגון פעיל ומתמיד, ולידו קופת גמילות־חסדים. מאיר וויינשטיין היה פעיל ביותר בארגון גמ״ח שלנו ותרם לה ממרצו ומכספו (הוא גם מימן את מצבת הזכרון במרתף השואה בהר ציון לקדושי קהילת קולנה). בועד הראשון היו: אריה מרגלית, פנחס לובל, יצחק זילברשטיין (גזבר), אליעזר רמבה (מזכיר), משה רוזנ־בוים, סוניה שטרן, משה פניני־קרלנשטיין, אנכי ורחל אלתר־בורקובסקי ז״ל. פעילותנו התרכזה במתן הלוואות לכל הנזקקים. השתדלנו לערוך ערב־זכרון מדי שנה בשנה. בסמוך לתאריך זה היינו שולחים מכתבים לכל קצות עולם, לכל קולנאי באשר הוא שם, כדי שכולנו נתייחד אותו ערב עם זכר יקירינו הקדושים. מזמן לזמן היו ערבי־זכרון עם קולנאים־אורחים מארה״ב, מאנגליה ומאוסטרליה.

ברם, הפעילות החשובה ביותר קשורה עם הוצאת ספר הזכרון לעיירתנו. המחשבה על כך עלתה בי מייד עם תום המלחמה. כשהתחילו ארגונים אחרים להוציא ספרי זכרון, עוררתי את העניין גם אצל חברינו. בכל ישיבה והתכנסות הייתי מכניס סעיף זה לסדר־היום, כדי שגם אנו נוציא ספר זכרון ונציב יד לבני עירנו. ולפני כשש שנים הזמנתי לאספה בביתי

קטיה ומאיר וויינשטיין, ד״ר פישל הורביץ ז״ל, קלמן בן־אפ־רים (זביילק)

את החברים: אייזיק רמבה ופישל הורביץ זכרונם לברכה, ויבל״א אריה מרגלית, שמחה שקלניביץ, אברהם בר־אדון, צבי הילר, יצחק זילברשטיין, רעיה זלצבוך־אגרנינוק, אליעזר רמבה, פנחס לובל, מרדכי בריזמן (ואנכי, כמובן). בעקבות אספה זו ערכנו, לאחר־מכן, פגישות נוספות בבתי חברינו. כל שנה, בערב הזכרון, העלינו את עניין הספר. במשך השנים הללו ערכנו מגביות שונות.

להוצאת ספר הזכרון התארגנו בארץ שתי ועדות. ועדת הכספים כללה את כותב שורות אלו, דב בורשטיין, אריה מרגלית, פנחס לובל (מזכיר). לאחר פרישתו של פנחס לובל נכנס לועדה שמחה שקלניביץ. ועדת המערכת כללה את אייזיק ז״ל (עורך) ואת ד״ר פישל הורביץ ז״ל (יו״ר), וכן אברהם בר־אדון, מרדכי בריזמן, זרח גוטמן, צבי הילר, רעיה זלצבוך־אגרנינוק, אליהו מרביד, יעקב פבריצקי, אריה רוזנפלד ושמחה שקלניביץ. חברים אלה פעלו במשך כל שנות עבודתנו על הספר. ועכשיו, עם הסיום, עלי להזכיר את עזרתו של יעקב צביאלי בהוצאת הספר באמצעות ״ספרית פועלים״. את העריכה מסרנו, כידוע, לידיו הנאמנות של אייזיק ז״ל, והוא התחיל לעבוד על הספר. אליהו מרביד ראיין חלק מהאנשים וכתב מפיהם. וככה צמחו ונאספו התעודות והתמונות.

בעבודתנו נעזרנו רבות ע״י קולנאים החיים בארצות־חוץ. נעזרנו בחומר ובכסף, בעצה ובעריכה. אמנה אותם לפי ארצותיהם ולפי א״ב.

בארצות־הברית: ארונסון ג׳ורג׳ ובתיה (הורביץ), וויינצימר יצחק־משה, חסדי יוסף ופנינה, מרקביץ׳ חיים־מרדכי, סוסנוביץ׳ משה־זלמן ואשתו קיילה, צוקרמן ואשתו ליבה (זדרוביץ׳), קולינסקי הרשל, קרלינסקי קלמן, קרלנשטיין אברהם־זליג.

במקסיקו: אליפז אבנר (מנדל גולדמן), בוראק חיים־לייב, בורשטיין בנימין ושיינה (קרמר).

באנגליה: סוסנוב חיים־עזרא. בצרפת: רוזנפלד אברהם.

במיוחד ברצוני להעלות את תרומתם הכספית של האחים משה־זלמן וחיים־עזרא סוסנוביץ׳. וכן את עזרתם הרבה בועדת המערכת של אליפז אבנר, סוסנוב חיים־עזרא, קולינסקי הרשל וקרלינסקי קלמן.

תיארתי כאן את הרקע לצמיחת הספר ואת הפעילות להגשמת חלומנו על ספר זכרון לקהילתנו שנמחתה. והשאר הלוא הוא כתוב במבוא, והעיקר מצוי בספר עצמו.

קלמן בן־אפריים (זביילק)

אנשי קולנה בישראל

לאחר שסיפרנו בלב דואב על יקירינו שנספו באורח כה טרגי, מן הראוי לספר מעט על בני עירנו שעלו לפני השואה, התיישבו בארץ ובנו אותה ואת עצמם. עלי לציין בסיפוק, כי הקולנאים השתלבו יפה בנוף הישראלי. בעיירתנו לא כולם היו בקשרים זה עם זה, אך בהיפגשם כאן רבה שמחתם, ויחסם לבן עירם הוא כאל קרוב משפחה.

המשפחות הראשונות מקולנה התחילו לעלות ארצה כבר בשנות העשרים המוקדמות. היו אלה משפחות פאניץ׳ וז׳ולונדז׳. תחילה באו הבנים הבכורים, החלוצים, שמשכו אחריהם את יתר בני המשפחה. בשנת 1921 עלה בנימין ז׳ולונדז׳־אלוני ובשנת 1922 אברהם בר־אדון. מנת־חלקם היתה, כרגיל בימים ההם, חיפוש אחר יום־עבודה בבניין או בחקלאות, קדחת וכד׳. אלוני נתקבל כמזכיר אצל פרופ׳ שץ בירושלים, ואילו אברהם בר־אדון הצטרף לקיבוץ תל־יוסף, שם עשה שמונה שנים. בשנת 1924 עלה פסח בר־אדון (על מעלליו ראה רשימתו של יוסף חריף). אביהם שמואל פאניץ׳ עלה בשנת 1933. הוא שימש בתור עורך־דין תורני בבית־דין רבני. בני משפחת ז׳ולונדז׳ עלו באמצע שנות העשרים.

בשנת 1924 עלתה משפחת קונופיאטי (כעת עקביה). בנם הצעיר אברהם השתייך לפלוגות־הלילה של וינגייט. את קורותיו תיאר אברהם בספרו ״עם וינגייט בחבש״. אחיו המבוגר בנימין שירת, בקום המדינה, כקצין בכיר במטה חיל־הים.

בין המשפחות הראשונות שעלו היו שתי בנותיו של הרב ברל בריזמן הדיין. אז גם הגיעו בניו של משה אבקביץ׳. בשנות 24—25 הגיעה ארצה קבוצה של חניכי ״החלוץ״; אפרים רמבה, פישל רוזנבוים, צבי קורנצקי, הרשל קולינסקי, בנימין בורשטיין, בצלאל בריקמן. בגלל חוסר־העבודה הקשה ששרר אז, ובעקבותיו רעבו רבים מהם ללחם, חזרו אחדים לקולנה ואחדים נדרשו ע״י קרוביהם לאמריקה. אלה שחזרו לקולנה שבו ועלו כעבור שנתיים ארצה.

בשנים 34—35 באו משפחות בצלאל הורביץ, בן אפריים (זבילק), רוזנבוים ואולף. את בנו מנחם שלח אולף, לפי המסורת, לישיבה; עד שזה, בהיותו בישיבת הרב קוק בירושלים,

הצטרף לאצ״ל. ההורים יעקב־אריה ורשקה אולך, שקשיי קליטה ופרנסה הכבידו עליהם, לא זאת בלבד שלא התנגדו להסתכנות בנם אלא אף עזרו לו ונהיו פעילים: האם היתה מעבירה נשק בסל קניות, מכוסה למעלה בירקות; והאב, בין היתר, החביא בבית־הכנסת שלו לוחמים צעירים שהשלטונות הבריטיים חיפשו אחריהם.

בעלייה של 1935 באו ארצה משפחות מרגלית, סוסנוביץ׳ ומרקביץ׳ ואחרים.

לא מנינו כאן, כמובן, את שאר בני קולנה שבאו לאחר־מכן.

את בני קולנה תמצא בכל פינות הארץ בחרושת, במלאכה, במסחר, ובמקצועות חופשיים.

במיוחד ברצוני לציין את בני קולנה, שנטלו חלק נכבד בהתיישבות של התנועה הקיבוצית.

ריכוז של בני קולנה היה בקיבוץ גבעת־גנים שע״י נחלת־יהודה בשנת 1933. אחרי שש שנים עלה גרעין זה להתיישבות ויסד את הישוב העברי הראשון בדרום, את קיבוץ נגבה. שלטו אז חוקי ״הספר הלבן״ הבריטי, אשר לפיהם אסור היה להתיישב בדרום הארץ. עם היווסדה של נגבה פרצנו את גבולות הישוב העברי דרומה. ״היה זה מעשה נועז להתנחל שם — אי בודד בים של סביבה עוינת.״ נגבה ידעה התנפלויות על עובדיה עוד לפני מלחמת־השחרור. עמידת הגבורה שלה בעת מלחמת־השחרור ידועה לכל. אז גם נפל בן עירנו אברהם דולוביץ׳ ז״ל.

יסלחו לי חברי הקיבוצים, שעליהם גאוותנו כחלוצים, אם אמנה אותם כאן בשמותיהם. מירקה ז״ל ויבל״א יעקב צביאלי, שהיו בין מייסדי נגבה: אליהם הצטרף אחר־כך נחום

יעקב צביאלי (ציביאקובסקי) איש נגבה

צביאלי. מרדכי פלטינוביץ׳ ושרה מרגלית, שדרך קיבוץ פלנטה ברחובות ורמת־יוחנן השלימו את קיבוץ בית־אלפא. האחים יצחק ומרדכי זליצקי־שלו בכפר־גלעדי, פעילים בגליל בסוכנות, רכזי תרבות ומדריכי נוער עולה. קובה אגרנינוק, שומר שדות קיבוצו אילון בגבול לבנון. טוביה לובל, ממייסדי שער־הגולן, עבר את תלאות הקרב על עמק־הירדן. יצחק בורשטיין מפעילי קיבוץ עברון. מינה קרני (אוסטשבר) מראשוני קיבוץ העוגן. ועוד חברים מקולנה, בהתיישבות העובדת, המקיימים יום יום מצוות בנין הארץ: זמירה שבתאי (גוטמן) בקיבוץ בית־אורן, לאה איתן (גרינברג) בקיבוץ עמיר, אליו השתייך גם גיבורנו אברהם סטפנר ז״ל. לובל בקיבוץ מרחביה, רחל שינובר (לובל) בקיבוץ עין־הכרמל.

קולנאים ניצולי השואה, אחרי הנוראות שעברו עליהם, שהצטרפו לקיבוצים: זלטקה שפר (ריביצקי) עובדת בתור אחות מוסמכת בקיבוץ אילון, שמואל קרני (קורנצקי) ממנהלי בית חרושת בקיבוץ העוגן, רוזנפלד אריה בקיבוץ שפיים.

הבנים שלהם ממשיכים במסורת הוריהם ומיישבים את הגולן והנגב.

לכל המתנחלים הראשונים בעיר ובכפר — אסירי־תודה אנו לכם, על שאיפשרתם לנו לשבת ולכתוב על קולנה שאיננה.

רעיה זלצבוך (אגרנינוק)

שרה קופלר (פאניץ׳)
בשנת 1944 בצבא הבריטי (א. ט. ס.)

קאַלנער אין אַמעריקע

א

קאַלנע איז, ווי באַקאַנט, זייט לאַנגע יאָרן געווען אַ דורכגאַנגס־צענטער פאַר טויזנטער יידישע עמיגראַנטן, וועלכע זיינען געלאָפן, אָנהויבנדיק אין די 90ער יאָרן, פון רוסלאַנד קיין אַמעריקע און ענגלאַנד. ביי אונדז אין שטאָט האָט זיך געשאַפן אַ גאַנצע „אינדוסטריע" צו אַריבערשמוגלען אָט די געוואַגטע יידן, אַנטלאָפענע פון פאָגראָמען און פאַרפאָלגונגען, דורך דער „שוואַרצער" גרענעץ קיין פּרייסן. פון דאָרט פלעגן די יידן זוכן אַ וועג ווייטער — מייסטנס קיין אַמעריקע און ענגלאַנד.

אין דער זעלבער צייט אָבער האָבן קאַלנער יידן נישט געהאַלטן פון עמיגרירן. בלויז איינצעלנע, און דאָס אויך אַזעלכע, וועלכע האָבן צוליב פאַרשידענע טעמים געמוזט עוקר זיין פון זייער שטאָט, זיינען אַוועק קיין אַמעריקע. די דאָזיקע עמיגראַציע האָט זיך אָנגעהויבן ערשט אין אָנפאַנג פון איצטיגן יאָרהונדערט.

ווי געזאָגט, איז דאָס נישט געווען קיין מאַסן עמיגראַציע, און ס'האָט גענומען אַ גאָר היבשע צייט ביז די קאַלנער האָבן זיך „אויסגעפונען" און געשאַפן אַ פּלאַץ, וווּ מ'זאָל טרעפן און הערן גרוסן פון דער אַלטער היים.

וועגן דער גרינדונג פון אַ קאַלנער ברענטש און ווי אַזוי די גרינדונג איז צושטאַנד געקומען וועלן מיר ברענגען עטלעכע ציטאַטן פון אַ יובילעאום־אויסגאַבע פון קאַלנער ברענטש 363, געשריבן פון מעקס באַרינשטיין, וועלכער איז דאַן געווען פינאַנס־סעקרעטער. אָט וואָס ער שרייבט צווישן אַנדערעס (אין יאָר 1940):

„איך בין שטאָלץ, וואָס מיר איז געגעבן געוואָרן דער כּבוד צו שרייבן וועגן די טעטיגקייט פון אונדזער ברענטש פאַר די לעצטע 25 יאָהר. נעמענדיג די פּען אין האַנט צו שרייבן די היסטאָריע פון אונדזער ברענטש, שווימען אַרויף אייניגע ערינערונגען פון יענע צייטן, וואָס וויל זיך ציטירען. אָ, זיינען דאָס געווען צייטן! יונג, מוטיג, זאָרגלאָז, פול מיט לעבען און דורכגענומען מיט פאַרלאַנג צו טאָן עטוואָס וואָס איז ניי, געוואַגט, ריזיקאַליש. דאגת פּרנסה — עט, ווער האָט עט געטראַכט פון דעם? איבערהויפּט וויפל האָט מען דאָס געדאַרפט אין יענע יאָהרען? מיט 25 יאָהר צוריק, איך געדענק עס ווי יעצט, האָבען מיר זיך צוזאַמענגעטראָפען עטלעכע יונגע לייט און מיר האָבען אָבגעהאַלטען אַ מיטינג אויפן קאָרנער ברום און נאָרפאָלק סטריטס, און מיר האָבען זיך דורכגערעדט פאַרוואָס אַלע שטעט פון אונדזער גובערניע האָבען פאַראיינען און קאַלנע האָט נישט קיין פאַראיין? אַזוי ווי מיר זיינען געווען יונג און חברים פון דער היים, און מיר האָבען שוין אַ סך סאָסייעטיס געגרינדעט און קיין איינע האָט נישט געקענט זיך האַלטען ביי אונדז, האָבען מיר באַשלאָסען צו גרינדען אַ ברענטש פון אַרבייטער רינג.

די ערשטע זאַך איז געווען צו געפינען אַ הויז, וואו מיר זאָלען מיטען, ווייל עס איז געווען ווינטער און עס איז אונדז געווען קאַלט צו שטייען אויפן קאָרנער. איך געדענק עס ווי יעצט, אַז דעם ערשטען מיטינג האָבען מיר אָבגעהאַלטען ביי פריינד ליכטענשטיין אין הויז, 219 ברום סטריט. דעם צווייטען מיטינג האָבען

מיר אָבגעהאַלטען ביַי פריַינד שעפּקעוויטש אין הויז, אַ שוועסטער פון פריַינד זעלעווינסקי, אין עוועניו „עי״, דעם נומער לײדער געדענק איך נישט. דעם דריטען מיטינג האָבן מיר אָבגעהאַלטען ביַי מרס. דאַנאָוויטש אין הויז. דאָרט האָבען מיר געמיטעט ביַי כיילעוונע ליכט, וויַיל פריַיטאָג נאַכט האָבען מיר קיין לאַיט נישט געטאָרט מאַכען. דאָס איז געווען אין מעדיסאָן סטריט, אויך דעם נומער געדענק איך נישט.

ענדליך, דעם 2טען פעברואַר 1915, האָבען מיר געקראָגען דעם טשאַרטער. ווי איך האָב שוין דערמאָנט, זיַינען די גרינדער און אויך די ערשטע מעמבערס פון ברענטש געווען אַרבייטער. די פאַרדינסטען אין יענע ציַיטען זיַינען געווען קליינע. דערצו האָט מען געאַרבייט עטלעכע מאָנאַטען אין יאָהר. דעריבער איז פאַרשטענדליך, אַז ביַי אונדז זיַינען שטענדיג געווען אַזעלכע, וואָס האָבען זיך גענויטיגט אין הילף. אַזוי ווי די מערסטע מעמבערס זיַינען געווען לאַנדסליַיט, וועלכע האָבען געקענט איינער דעם צווייטען נאָך פון דער אַלטער היים, איז דער געפיל פון אַרויסהעלפען איינער דעם צווייטען געווען אַ נאַטירליכע זאַך.״

נאָך פאַר דער גרינדונג פון דער אַרבייטער־רינג ברענטש האָבען קאָלנער יידן געגרינדעט אַ שוהל אין דער ניו־יאָרקער איסט־סיַיד. דאָס זיַינען געווען יידן פון אַלטען שניט, וועלכע זיַינען נאָך אַ טאָג שווערער אַרבעט געקומען אין שוהל דאַווענען און לערנען. אַן אַלטער מיטגליד פון דער שוהל, וועלכע עקזיסטירט שוין נישט, האָט מיר פאַרזיכערט, אַז כּמעט קיינער פון די מיטגלידער האָבען נישט געאַרבעט אום שבת...

מען דערצעהלט, אַז די וויַינצימער משפּחה האָט דאָ געהאַט אַ זיידען מיטן נאָמען עזריאל־זעליג וויַינצימער, וועלכער האָט מקרב געווען יעדען אידען, וואָס איז געקומען פון קאָלנע. בלויז זיַינע אייניקלעך האָט ער געיאָגט פון זיך, זיי זאָלען פאָרן צוריק, וויַיל ער האָט מורא געהאַט אַז זיי וועלען, חס ושלום, אַרבעטן אום שבת...

אָבער, ווי געזאָגט, איז דאָס אַלץ געווען מיט יאָהרען צוריק. איצט איז שוין נישטאָ קיין זכר פון די קאָלנער שוהל. דער גרעסטער טייל מיטגלידער זיַינען יידן פון אַנדערע שטעט און בלויז אַ קליינע מינדערהייט זיַינען קאָלנער. די גאַנצע טעטיגקייט ווערט געפירט אַרום דעם בית־עולם... זיי פאַרמאָגען אַ ביסל געלט, וואָס ווערט געהיט, און פון ציַיט צו ציַיט קויפן זיי פאַר עטליכע הונדערט דאָלאַר ישראל־באָנדס.

ס׳איז אויך נישט פריילעך אין קאָלנער ברענטש פון אַרבייטער־רינג, וועלכער האָט נאָך 55 יאָהר עקזיסטירן געמוזט זיך פאַראייניגען מיט אַן אַנדער ברענטש — פּשוט, וויַיל ס׳פעלן אויס מיטגלידער. די עלטערע זיַינען אויסגעשטאָרבען, אינגערע קומען נישט צו, און קיין רעזערוואַר איז שוין נישטאָ...

אין דער ציַיט פון זייער עקזיסטענץ האָבען די קאָלנער, סיַי די שוהל־יידן און סיַי דער ברענטש, כּסדר געשטאַנען אין נאָענטן קאָנטאַקט מיט קאָלנע, און האָבען זיך אָפּגערופן אויף יעדן הילף־רוף, וואָס איז געקומען פון יענער זייט.

קלמן קארלינסקי

הועד המייסד של סניף קולנה בארצות־הברית.
דער גרינדונגס קאמיטעט פון קאלנער ברענטש אין אמעריקע

ב

די געשיכטע פון דריי דורות קאָלנער אין אַמעריקע איז אייגענטליך די געשיכטע פון אַלע אַנדערע יידישע עמיגראַנטען.

דער ערשטער גרויסער שטראָם פון קאָלנער איז אָנגעקומען אין די יאָרן פון אָנהויב 20טען יאָרהונדערט, ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, ספּעציעל נאָך דער אומגעלונגענער רוסישער רעוואָלוציע אין 1905. די ניי־אָנגעקומענע האָבן געוואָלט ווי אַמשנעלסטן פאַרגעסן זייער פאַרגאַנגענהייט און דערגרייכן שטרעבונגען, וועלכע זיינען געווען אומ־מעגליך פאַר זיי אין פאַריגען היימלאַנד. זיי האָבן זיך באַמיהט צו אַמעריקאַניזירן ווי אַמשנעלסן די קינדער, זיי זאָלן דערגרייכן אין לעבן דאָס, וואָס זיי אַליין האָבן נישט דערגרייכט.

מיט דעם ספּעציפישן יידישן געדראַנג און רעספּעקט פאַר לערנען האָט מען מקריב געווען אייגענע באַקוועמליכקייט און געשיקט די קינדער לערנען פאַר דאָקטוירים, אַדוואָ־קאַטען און אַנדערע פריַיע פּראָפעסיעס; און אויב נישט מעגליך, כאָטש געשעפטסלייט. און אַלס רעזולטאַט איז אויסגעוואַקסען אַ דור פון אינטעליגענטע און מאַטעריעל פאַרזי־כערטע יידישע באַפעלקערונג, פּראָפּאָרציאָנעל אין בעסערע אומשטאַנדען ווי אַלע

מינדערהייטען אין אַמעריקע. אָבער, צוליב דער פאַרנאַכלעסונג פון די עלטערן אין ייִדישער ערציהונג, איז דאָס אַ דור פון אומוויסענהייט אין ייִדישקייט און ייִדישע ווערטן; און אויך דער אָנפאַנג פון געמישטע חתונות, וואָס איז געוואָרען אַ פּראָבלעם די לעצטע צייט אין דער ייִדישער געזעלשאַפט.

אַזוי לאַנג ווי די עלטערן האָבן נאָך געוווינט אין איין געגענט, האָבן נאָך די קאָלנער זיך געהאַלטען צוזאַמען, געגרינדעט אַן אייגענע חברה מיטן נאָמען „חברה בני ישורון אנשי קאָלנא״, געהאַט אַן אייגענע שוהל, אַן אייגענעם קוואַרטאַל אויפן מאָנטעפיאָרי בית־עולם. די חברה עקזיסטירט נאָך היינט. פאַר אַ סך יאָרען איז דער פּרעזידענט געווען אַ קאָלנער ייִד פּאָדווילסקי. היינט איז דער פּרעזידענט גראַנאָוויץ (נישט קיין קאָלנע געבוירענער).

די קינדער פון דעם ערשטען דור זענען שפּעטער אַוועק פון ניו־יאָרק צו רייַכערע געגענטען און האָבן נישט קיין קאָנטאַקט מיט קאָלנער און זייערע אינטערעסן.

דער צווייטער שטראָם פון עמיגראַציע איז געקומען נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. שפּעטער האָט אַמעריקע גענומען איינפירן קוואָטעס און באַגרעניצט די עמיגראַציע. ס׳איז געווען אַן אַנדער טיפּ עמיגראַנט, מיט ייִדישער באַוווסטזיניקייט. זיי האָבן געגרינדעט אַ קאָלנער ברענטש אין דעם „אַרבייטער רינג״, אַ ייִדישע סאָציאַליסטישע פּראָטערנאַלע אָרגאַניזאַציע. די מער ציוניסטיש געשטימטע זענען געוואָרען טעטיג אין ייִדישען נאַציאָנאַלען אַרבעט־פאַרבאַנד, פאַרבונדען מיט דער פּועלי־ציון באַוועגונג און אונטער־שטיצט די הסתדרות אין ארץ־ישראל. דער „אַרבייטער־רינג״ ברענטש פלעגט איינאָרדענען יערליך אַ קאָלנער באַל, ווו אַלע קאָלנער פלעגען זיך טרעפען, פאַרברענגען, רעדען און דיסקוטירען וועגן זייער קאָלנע. אויך זאַמלען געלט און שיקן פאַרן קאָלנער רעליף אין דער אַלטער היים.

צום באַדויערן האָבן זיי אויך פאַרנאַכלעסיגט די ייִדישע ערציהונג פון זייערע קינדער, און אַ סך פון צווייטען דור זענען אויך פאַרלאָרען געגאַנגען. אָבער אַ גרויסער צאָל פון דעם דור האָבן נישט פאַרנאַכלעסיגט צו געבן די קינדער אַ ייִדישע ערציהונג, זענען געוואָרן טעטיג אין ייִדישע אַנשטאַלטען און שולען, זענען אַקטיוו אין אַמעריקאַנער ייִדישן געזעלשאַפטליכן לעבן און האַלטן אויך קאָנטאַקט מיט אונדזערע קאָלנער און מיט ישראל.

אינטערעסאַנט און צום באַוואונדערן איז דער וועג פון דעם דריטן דור, די אייניקלאַך פון די עמיגראַנטן. אַנטוישט אין לעבנס שטייגער פון זייערע עלטערן, פאַרלאָזן זיי די היים מיט אַ האַס צו די עלטערן. אַ טייל איז אַוועק צו דער נייַער לינקער באַוועגונג. אָבער דער גרעסטער טייל קערט זיך צוריק צו זייער אָפּשטאַם, רעדן מיט רעספּעקט וועגן זייערע באָבעס און זיידעס, וועלכע האָבן גערעדט מיט זיי ייִדיש. אין אַלגעמיין, מיטן אויפקום פון אונדזער ישראל, און ספּעציעל נאָכן זעקס טעגיגען קריג, האָט זיך די לאַגע געביטן. ס׳איז געוואָרן אין פאַסאָן צו זיין אַ „ייִד״. מען איז שטאָלץ מיט ישראל. די ייִדישע אַמעריקאַנער יוגנט איז דורשטיג נאָך ייִדישן וויסען און וויל וויסן וועגן זייערע עלטערנס פאַרגאַנגענהייט.

כאָטש דערווייל איז נאָך אַלץ באַזירט אויף אַ רעליגיעזער ערציהונג, ווי בר־מצוה׳ס און בת־מצוה׳ס, אָבער ס׳איז דאָ אַן אינטערעס אין ייִדישער געשיכטע און ייִדישע ווערטן.

מען לייענט איבערזעצונגען פון יידישע און העברעאישע שרייַבערס. מען זוכט אַ בריק צו דער פאַרגאַנגענהייט.

ס׳איז נאָר צו באַדויערן, וואָס דער קאָנטאַקט מיט קאָלנער איז אַ שוואַכער, אָדער איז בכלל נישטאָ. מען גלויבט, אַז דער קאָלנער בוך וועגן דער געשיכטע און אומקום פון קאָלנער קהילה וועט ברענגען אַ קאָנסאָלידאַציע און דערנענטערונג פון די קאָלנער אין אַמעריקע.

הערשל קאַלינסקי

אנשי קולנה בתפוצות

ההגירה מקולנה התחילה עוד לפני מלחמת־העולם הראשונה. משפחות מרובות ילדים, מחמת המצוקה, שלחו לאמריקה ״נציגיהם״, ופעמים היה זה נער בן ארבע־עשרה. לא מייד גרפו הון המהגרים הצעירים. ההיפך מזה קרה. אך מחובתם היה לחסוך מלחמם ולשלוח דולרים למשפחותיהם.

הקולנאים היו נפגשים תחילה בפינת רחוב, בדרומה של ניו־יורק, באיסט־סייד. געגועים הביתה, קשיי קליטה ומצב כלכלי חמור (עבדו רק חודשים אחדים בשנה) הביאו את הקולנאים לייסוד איגוד פועלים קולנאי, שהצטרף ל״ארבייטער רינג״ בשנת 1915. פעולת האיגוד היתה עזרה הדדית חומרית ומורלית. מאידך, ייסוד בית־כנסת קולנאי בניו־יורק חל עוד לפני כן, ע״י יהודים חרדים שהיגרו עוד קודם. אחרי יום עבודה ארוך ומפרך באו להתפלל וללמוד.

זה היה לפני שנים. כעת לא קיים כבר בית־הכנסת. אין יותר איגוד לקולנאים. ילדיהם נבלעו בחייה הסואנים של אמריקה, ורק נכדיהם מתחילים להתעניין בישראל ובאים להכיר את הארץ.

עלי עוד להוסיף, כי ידוע לנו על קבוצה נכבדה של קולנאים באמריקה, אשר בהגיעם לפנסיה מתכוננים להצטרף לחבריהם בארץ. הראשון כבר הגיע, הלוא הוא איש המעש מאיר וויינשטיין, שהקים מצבה לזכר קולנה בהר ציון והוא שיזם פה ויסד את קופת גמ״ח שלנו.

ריכוז שני בגודלו של קולנאים בתפוצות הוא במקסיקו. עליו ראה רשימתו של אבנר אליפז (להלן).

צ׳ילה. בין המהגרים הראשונים לצ׳ילה, בשנת 1921, היו יצחק לבוביץ׳ וטופורוביץ׳־פלטאי (האחרון העתיק כבר מזמן את מושבו לתל־אביב). יותר מאוחר הגיעו משפ׳ סובלסקי, שטיינספיר, וויינצימר והאחים ברגשטיין. המצב החומרי של כולם טוב. רייזל וויינצימר־פילובסקי שולחת את בניה ללמוד בישראל, וכל המשפחה עולה ב־1962. ב־1964 עולה שמעון ברגשטיין.

אוסטרליה. ידוע לנו על ארבע משפחות המתגוררות שם: האחים חיים ופנחס בורקובסקי,

יעקב לובל ודינה קונצפולסקי־כלודניביץ׳. כל ילדיהם נמצאים כבר בישראל, ואף ההורים מתכוננים לעלות.

דרום־אפריקה. שם חיתה משפחה יחידה מקולנה, של רייזל קרלינסקי־ז׳באבי ז״ל. המשפחה עלתה ארצה בעקבות בנם יחידם.

אורוגוואי. בין הקולנאים הראשונים שהיגרו לארץ זו היה יצחק דמבוביץ. חיים מלובני ואחותו דבורה, משה הורביץ, ישראל קוזלוביץ, ברוך לובל ז״ל ושיינצ׳ה לובל־לפצ׳ינסקי (כעת קוזלוביץ) ומוטל לובל באו אחר־כך. בנם יחידם של ברוך לובל ז״ל ושיינצ׳ה, תב״ל, עלה מזמן ארצה וחי בקיבוץ געש.

ארגנטינה. בארץ זו נמצאים משפחת פייבל שקלניביץ, קצנק וסאלק זילברמן. קשרנו אתם רופף ביותר, אולי באשמתנו.

אנגליה. בלונדון חי עזרא־חיים סוסנוב, שהוא חבר מערכת ספר הזכרון שלנו. קולנאי שני בארץ זו הוא זושה איידנברג, בנם של בעלי חוות צ׳ירניץ. הוא הגיע לשם אחרי מלחמת־העולם השנייה, עם צבא אנדרס.

צרפת. בפאריז חי הקולנאי אברהם רוזנפלד.

לכל אנשי קולנה שבתפוצות הנני מאחלת: לשנה הבאה בירושלים!

רעיה זלצבוך־אגרנינוק

די קאָלנער משפחה אין מעקסיקע

אַ צוועלף משפחות פון קאָלנער ייִדן האָבן פאַר די לעצטע דרײַסיק יאָר געלעבט אין מעקסיקע. צום באַדויערן זײַנען איינציקע קאָלנער אַוועק פאַר די לעצטע פאָר יאָר און די שורות זײַנען שיטערער געוואָרן.

די קאָלנער ייִדן האָבן עקאָנאָמיש נישט שלעכט זיך אַרויפגעאַרבעט. אויך אויפן געביט פון געזעלשאַפטלעכן און קולטורעלן לעבן פאַרנעמט די קליינע גרופּע קאָלנער אַ גאַנץ קאָנטיק פּלאַץ אינעם אַלגעמיינעם ייִדישן ישוב, וואָס ציילט בערך פינף און דרײַסיק טויזנט — כּן ירבו!

איינער פון די ראשונים אין מעקסיקע איז אונדזער אַלעמענס באַקאַנטער בנימין בורשטיין (בערנשטיין). אַלע יאָרן אַן אַקטיוער טוער אין קאָמיטעט פאַרן קרן־קימת־לישראל און אין דער ציוניסטישער באַוועגונג. זײַן פרוי שיינע (געב. קרעמער, פון לאָמזשע) איז אַקטיוו אין קרן־קימת ווי אויך בײַ די פרויען־פיאָנערן. בנימין און שיינע בורשטיין זײַנען אויך געווען אַלעמאָל אַקטיוו אין אַלע ענינים, וואָס האָבן אַ שייכות מיט דער קאָלנער פאַראייניקונג אין ישראל און זיי האָבן אָרויסגעהאָלפן אין דער ארבעט פון שאַפן מיטלען אַרויסצוגעבן דעם „פנקס קולנה".

רעדנדיק וועגן די בורשטיינס דאַרף אויך דערמאָנט ווערן זײַן שוועסטער גינענדל בראָדער־בורשטיין, וואָס לעבט מיט איר מאַן שוין לאַנגע יאָרן אין מעקסיקע.

זאָל זשע דערמאָנט ווערן דאָ זייער אייגענע משפחה א. ש. נעדוועדאָוויטש מיט זײַן

פרוי צביה, עליהם השלום, וועלכע זײַנען אַוועק אין דער אייביקייט מיט אַ דרײַ יאָר צוריק, ביידע כּמעט אין דער זעלבער צײַט, ווי עס לייטעט זייער מצבה: „הנאהבים והנעימים — בחייהם ובמותם לא נפרדו...״ אויך זייערע קינדער זײַנען אַקטיוו אין דער ציוניסטישער אַרבעט.

דער צווייטער אַקטיווער טוער אין דעם קאָמיטעט פון די קאָלנער ייִדן איז חיים־לייב בוראַק. ער ווײַזט אימער אַרויס אינטערעס פאַר אַלע קאָלנער אין מעקסיקע און אין ישראל. ער האָט מיטגעהאָלפן צו שאַפן געלט פאַר דעם „פּנקס קולנה״. אין קאָלנע איז ער געווען, צוזאַמען מיט וועלוול בוראַק ע״ה, פון די גרינדער פון „החלוץ״. אויך אין מעקסיקע איז ער פאַרבליבן אַן אַקטיווער טוער פון „פּועלי ציון״. זײַנע קינדער האָבן באַקומען זייער דערציאונג אין דער „תרבות״ שולע און איין טאָכטער זײַנע איז אַ העברייאישע לערערין.

חיה־רייזל יודאָוויטש־בוראַק, זײַן שוועסטער, פירט אַ ייִדישן טראַדיציאָנעלן הויז. אויך אירע קינדער האָבן באַקומען אַ העברייאישע דערציאונג אין „תרבות״.

מלכה הערמאַן־קאָלינסקי לעבט שוין לאַנגע יאָרן אין מעקסיקע. זי און איר מאַן פירן אַ שיינעם ייִדישן לעבן. מיר טרעפן זיי אָפט אויף ייִדישע פאַרזאַמלונגען און אונטער־נעמונגען.

אויך איר שוועסטער, תהילה בוכוואַלד־קאָלינסקי, וואָס וווינט אין גוואַדאַלאַכאַראַ (צווייטע גרויסע שטאָט פון מעקסיקע), פאַרנעמט צוזאַמען מיט איר מאַן אַ בכבודיקן אָרט אין יענעם ייִדישן ישוב.

שרה־רבקה שיינבערג־מײַזנער האָט אַ פאַרצווײַגטע משפּחה אין מעקסיקאַנער ייִדישן ישוב.

לעצטנס איז צוריקגעקומען פון ניו־יאָרק קיין מעקסיקע משה גליקאָווסקי, איינער פון די ערשטע תושבים אין לאַנד. ער איז געווען איינער פון די ערשטע רעדאַקטאָרן פון דער ייִדישער פּרעסע אין מעקסיקע. פיל יאָרן האָט ער מיטגעאַרבעט מיטן ייִדישן וועלט־קאָנגרעס אין אַמעריקע. איצט גיט ער אַרויס אַ ציוניסטישן בולעטין אין ייִדיש און שפּאַניש. פון צײַט צו צײַט דערשײַנען זיינע באַלערנדיקע אַרטיקלען וועגן ייִדישע פּראָבלעמען אויפן לאַטיין־אַמעריקאַנישן קאָנטינענט.

לאַנגע יאָרן האָט געלעבט אין מעקסיקע די אלמנה פון אריה־לייב לובעל, פרומע לובעל ע״ה. אַ פײַנלעכן זיגזאַג האָט דער גורל איר באַשערט אין לעבן — איר טײַערע טאָכטער מרים איז געשטאָרבן אין נגבה.

בײַם פאַרענדיקן די שורות איז אונדז אָנגעקומען די טרויעריקע בשורה, אַז מײַן ברודער יעקב גאָלדמאַן איז געשטאָרבן אין מאָנטעווידעאָ, אורוגווײַ. ער איז געווען איינער פון די ערשטע עמיגראַנטן אין יענעם לאַנד. פיל קאָלנער האבען שפּעטער געפונען אין זײַן הויז און אין הויז פון עלטערן ברודער וועלוול גאָלדמאַן ע״ה אַ וואַרעמע היים. ת.נ.צ.ב.ה.

אבנר אליפז

הפרק האנגלי

The Plaque in Eternal Memory of the Kolno Jewish Community
in the Holocaust Shrine on Mount Zion in Jerusalem
(placed by Mr. Weinstein Meir of New-York)

the Kolno Jews to a nearby village and given them houses. They had enough food and were happy. Next day, the remaining Jews left their hiding-places, gathered at the market-place and the Germans brought them to the mass-grave and killed them all.

From there, we drove on through the Lomza road. Beyond the village of Malli-Plotzk, we came to a hamlet — Meshchevoya. Here they brought all the women and children from Kolno and murdered them.

I stand near the second grave — vast and awful like the first. Here my sister, my darling Sarah, and her two children were killed. Here all the good Jewish mothers of the town, the girls, the precious little ones lie.

"God in Heaven!", breaks a cry from my heart, "how could you have looked down from your sky at the murders and horrors, without sending thunder from heaven and fire from the ground, at the Nazi beasts, who murdered the sons and daughters of Your Chosen People?!"

It was a beautiful summer day and the sky gazed down, tranquilly.

On the twenty-third of Tammuz, let all the Kolno people come from all winds of the earth to meet at a memorial meeting!

were wooden houses) in lorry-loads to Germany. Dembowitz's house has remained, but further on — the houses on both sides of the street, which belonged to the Dembovitzs, the Bursteins, the Shreiters, the Sklaniewitzs, Koifmans and Dolowitzs — all these are no more; naked lots gape at you.

I went into my house, where I still found our wardrobe and the decorations on the wall, embroidered by my dear sister. In other houses one can see relics of the Jews who lived here, twenty years ago.

In the Ruined Jewish Cemetery

We visited the cemetery and my heart seemed to burst at the sight. The fence is ruined, the graves — without their monuments; here and there fragments of them lie about, one bearing the name — Golda. I saw a monument with the dedication to Silberman, the bandager's wife, inscribed in Yiddish and Polish; another fragment — Reb Simcha Chludniewitz and another — Reb Moses Liphschitz. I searched for my dear mother's grave near the place where I remembered she was buried. I stood there, with my broken heart, saying a collective "Kaddish" (Prayer for the Dead), a strange prayer, uttered by one who remained alive, in honour of the souls of all our dear ones, who have no one left to remember their name and light a candle to their memory.

"Look" — a Pole said to me -- "here, in an open grave, the Nazis killed Shepske, the gravedigger (Melcherski). They forced him to dig his own grave and lay down in it. Then they shot him; the grave remained half-open. Shepsel, the grave-digger, is no more; the book with the list of the Dead disappeared with him; how could you find anyone's grave?!"

We continued, my brother-in-law and I, on our way to Zabiela, beyond the village, inside the forest. I saw the terrible mass-grave, where all the men and youths of Kolno were murdered. The grave is vast — 100 meters by 30. It remains as the Germans left it, covered only by a few inches of ground, and it seemed that if one dug no deeper than twenty or thirty centimeters, one could find one's parents' and brothers' bones. Gray -yellowish sand covers the ground, as if it was poured on only yesterday. Nothing grows here. The wind is blowing. I shut my eyes and seem to hear faraway echoes: "Hear, Oh Israel!" and the cries of hundreds and thousands of Jews, who were slaughtered on this spot.

"Yitgadal and Yitkaddash" — my lips murmur the Prayer for the Dead and tears stream from my eyes. I stand, like an orphan, broken and depressed, on the brink of this strange, horrible grave.

It happened on the twenty-third of Tamuz, 1941. Since morning, they had been bringing the Jews here, by lorry, from the central square. However, not all of them had obeyed the order to come to the square. Dozens of Jews had hidden away. After a time, one of them — Joelke Burack — received a letter from Ya'akov Burack (the butcher's son), a letter written under Nazi pressure, of course, before he was murdered ,saying that the Germans had transferred

I have nothing to give anyone, except the misery of my soul. I cannot even recite the Prayer for the Dead; I have emptied the cup of agony and bitterness to the dregs. I continue on my way, back to the world.

Only a handful of ash is left of my parents, my sister and brother-in-law and their two little children, not even a grave; they were burnt alive at Yedvabno. Only a mass-grave remains of all my relatives, friends and the town's citizens, so dear to my heart. But why does the forest above them look so bright, the fresh, blue sky appear so innocent?

A VISIT TO KOLNO IN 1961

Avner Aliphaz, now living in Mexico, writes to Kalman Ben Ephraim's family in Tel-Aviv:

I would like to tell you, my dear friends, about everything I saw in Kolno, once a Jewish town, where no Jews live today.

I arrived there by car from Warsaw on Sunday, the 14th of May, 1961, when the Christians were at church. Hearing of my arrival, they began running through the streets to see that marvel — a Jew in town. Zabielska Street, now Chopin Str., filled with old men, women and children — all of them Christians.

People I used to know well, some burst out crying, falling on my neck and kissing me. Others asked about one Jew or another, saying: "I used to work with him". "We got on well together". "He was my friend for years!" and so on. They wanted to find out who was living and where they were.

I went through the whole town, by car and on foot, thinking of all the dear Jews who once lived here. The houses seemed to have bent down and blackened, as though mourning for their Jewish dwellers, who went away and never came back. I saw your house, too, in Lomzer street, where you and your brother lived, and the houses which belonged to the Bursteins, Rosenfelds, Lubels, Tsivyakovskis, Hurwitzs and Krelensteins, I saw them all. Christians were living in them, some of them — acquaintances, others — complete strangers, but never a Jewish face. Where the synagogue stood only an empty spot, a parking-place for carts. I could'nt go in, because it was closed for the Sunday. The center — the former market-place — has become a garden.

Everything looked so poor and miserable; my eyes filled with tears. The Christians are also poor and sad, walking about like shadows. They seem unhappy, without the Jews. "Your people used to put life into the town!" — some of them said.

All the houses are still standing, except those in the Synagogue Street, which were demolished by the Germans, who sent all the building-materials (they

She goes away in a hurry. I look around and feel frightened. The street is empty; the high wind and rain have sent everybody home; my home is a heap of stones and I don't even feel the rain. How can I leave the town, without seeing the only thing left of my home, the clock my father used to wind-up so proudly every night before going to bed?!

I begin running towards Zabielska Street. I find the house and open the door, which is unlocked. From a little, dark corridor, I come into a big room; my legs crumble under me. The clock is right in front of me: I run to it, embrace it and put my face close to its face, as though it were a living creature; only then do the tears begin to stream from my eyes, without stopping.

Suddenly I notice the beds in the room. Quilts, red as blood, Jewish velvet coverlets seem to cry out at me. Like a madwoman, I fall upon the woman who has just come in: "You've given birth to a murderer. Be cursed forever!" — I shout at her, fleeing from the room, followed by her hateful looks.

The street is dark already. The last bus has left; there is nobody around. In the rain-pools the lights from the houses are mirrored. I have nowhere to go. I stand and listen to the voices of the night and sadness without end engulfs me, for now I know that there's nothing left to hope for.

I am not afraid only weary to death. With my last ounce of strength, I pull myself to the market-square, to the steps which used to lead to my home.

I sit down on them, lean my head against the wall. I begin to feel the presence of those who used to live here. The whole square is swarming with human figures. I see my relatives, my friends and acquaintances; I am with them, but somehow outside them.

I see them all, crowding together in the market-square; I see their burning faces and their looks, frozen by fear. I hear them being cursed, see them whipped and tortured. I see the human animals around them, the hangmen's hard, indifferent faces, so degenerate and coarse that I turn away in disgust.

I hear the children crying, the young women and girls groaning, as they are raped and tortured; I hear the old men praying, the screams of the degraded and lashed. I walk with them where the hangmen tells them to go; I accompany them on their last way. Like them and with them, I raise my wondering eyes to heaven, demanding: "Where art Thou, my God?" and God, if indeed he exists, is hiding behind the clouds.

Together with them I shout: "Who will revenge our blood?! I hope that you, too, murderers, will know terror and pain when you die! I hope that you never know love, because you don't know what pity is!"

What! Is dawn already breaking?

A wonderful morning is rising upon the Kolno market-square, but the desolation in my heart overshadows Nature's beauties. Last night, I crossed the Valley of the Shadow of Death. All my past suffering and fear are pale in comparison to the tortures of the last dark hours.

This was once my parents' home, where I lived. Here I lisped my first words, stumled my first little steps. Here people loved and laughed; here I dreamt and cried.

That house was destroyed and a cooperative has taken its place, with an inn, where farmers are sitting and drinking vodka. Their drunken nonsense fills the air. Nobody takes any notice of me; I go out into the yard. Before the war, my friend Nechka Burakevitch's house and yard were next to ours. Nothing is left. It used to be a corner-house and after it was destroyed they widened the Chervinska street at this point.

I look at the place, where the synagogue used to be. I approach the House of Prayer. It has been turned into a granary.

I walk about like a moonstruck person, looking at the well-known houses and streets. Remnants of blackened walls, heaps of stones and ruins are all that remains, after all these years. Broken bricks lie about, stumps of walls have been left standing.

The houses, which are still intact, seem strange to me; something is missing.

The Rikover and Pschissocker's double-storied house has remained whole, still standing and decorating the market-square. I don't come near these houses; the people who used to live here have disappeared and thinking of them chokes me.

I walk about the square and the side-streets. Suddenly a female figure appears in front of me. "Rachel, don't you know me? I'm Tsesha, Tsesha Kosskowski". I hardly recognize my former class-mate, from the gymnasium. "Rachel", she says to me, looking around in every direction, "I saw you, standing in the market-square and recognized you immediately. But I did not want to come up to you. I've been following you all the time, because I want to tell you that the local people have done awful things to the Jews. They captured and robbed them and then gave them up to the Garmans. My husband, the church-organist, tried to save some of them and hid them. Your cousin, Rikover, her family and some other Jews hid in our house for some time, but our people denounced them to the Germans and they shot my husband. I'll never forgive them. Here, in the houses, you'll find Jewish property. Go into Srovick's house in Zabielska Street, near the Kornetzki's house, which used to belong to your aunt, Beila Peltinovitch. In there you'll find the clock that used to stand in your drawing-room. I remember it well, from our school-days, when I used to visit you. Srovick's wife has a son, from her first marriage, who was a policeman during the German occupation. He served them loyally, denouncing Jews, beating them to death, torturing and robbing them. Rachel, you have to know the truth about the things that happened here. Give me your address; I'll write to you or visit you. Now, in the name of our school-days, I warn you: Get out of here, before dark! The people don't like seeing you here! They've got too much on their consciences!"

This is how Oscar expresses his good-humour when we swims in the river at Koziol, coming towards me, reciting poems of Pushkin and Lermontov, exclaiming, enthusiastically: "My goddess, listen to me!"

Gaily, I wave my hand to Esther-Breina Chludniewitz and her little daughter, Mushka, who comes running towards me on her skinny little legs and never leaves me for a minute; I bend down to her ear and whisper: "I've brought you beads and a hat to make you invisible." Little Mushka loves to imitate different people, to dress-up, to dance and to sing the whole day long. How I adore her!

Now, who is that peeping out of the shop-window, marked "Varcovie"? Leicha Kurkevitch, of course, and next to her — her fiancé Feivel Krellenstein. I pretend I don't see him. There's a page in my book of souvenirs, where he wrote: "Mountains will tumble down, forests will disappear, but my love for you will still be there." Now he is courting somebody else already. I'm delighted to see Miriam Bergstein, storming out from behind her grandmother's soda-fountain, with a glass of lemonade in her hand, spilling the drink on the new costume I'm wearing, in honour of the journey. Some secret post must have announced my arrival. Before I have time to wave back to Feigel Kornetzki and Abraham Brizman, standing at the bank-window, I begin running to my mother waiting for me at our door, with my sister, Mina, and her little Renia.

Suddenly, some voices penetrate my consciousness: "She looks like Borkowski's daughter. By God, where have you come from?" Someone is tugging at my sleeve. I look around, only partly conscious and rub my eyes. My dream has vanished. Nobody has come out to welcome me. The voices belong to some men and women, who must have noticed a figure standing stockstill for a long time in the middle of the market-square.

They seem surprised at the very fact that I am alive. I don't even ask what happened to Kolno's Jewish inhabitants; they themselves begin to tell me, interrupting each other; one could think they feel obliged to give me an exact account. Mainly women are speaking, crossing their breasts again and again. They flood me with stories, each one trying to show how she helped the Jews, while the men keep throwing furious looks at me. The women cut themselves short, exclaiming, again and again: "You can't imagine what went on here! The things they did!"

I hear the names of friends, acquaintances, relatives.

I stand still, as though paralysed, listening to them, with a frozen expression, dry eyes, and my throat suffocating. The people begin to disperse, as if frightened by my appalling silence.

I remain alone, in the middle of the market-place. Once again, my eyes travel in the direction of my parents' home; dragging my numb legs, I try to get there. Before the war, there used to be a pump in front of our house; I look for it and find it. Thanks to this relic of the past, I recognize the exact place where my home once stood. How terrible to meet these precious places like this!

Rachel Alter-Borkowski

ON THE RUINS

I know that I am leaving Poland forever; that I will never come back, but before I go I have to see my hometown, Kolno, where my brothers and sisters, my relatives and friends lived.

It is not easy to get there.

Immediately after the war, I made many efforts to trace those nearest and dearest to me. Enveloped in a large shawl, I wandered about towns and cities, covering scores of kilometers on foot; there were no trains and only a few buses.

I did not reach Kolno that time. Gangs of bandits were roaming about, attacking citizens. I was afraid to be recognized and killed, so I returned to Warsaw.

Now nothing will stop me. I am going to visit my forefathers' graves for the last time.

I leave Warsaw in the morning and reach Lomza the next day. All the houses in the old market-square have been destroyed, except my cousin's Dr. Peltin's. The desolate square frightens me.

I stand in the center, waiting for the Kolno bus. It arrives full; somehow I manage to push way into it and it starts immediately.

A deep, heavy pain is suffocating me. Everything seems unreal. Some mysterious life-power seems to be reviving in my heart the most sacred memories.

I cannot stop looking around. I imagine that soon I'll be seeing old Steinsapir or Brickman, the former bus-owners. We pass by Mali-Plotzk. I know this road, through which I've travelled so many times, very well. I have to use all my will-power to stop trembling, because I don't want anyone to notice me. At the entrance to the town we cross the little bridge on the river Lavno and enter Lomzinska street. After a few minutes the bus stops in the middle of the market-square, where it always did.

Dragging my numb legs, I get out after the other passengers. First of all, I look for my parents' home. What's happening to me?

Scenes from past home-comings return to me, as by a magic wand. Is'nt that my father, standing on our door-step, shading his eyes with his hand and looking for me among the other people? Is'nt that my cousin, Chaim Rikover, running up to me, to take my suitcase and walk proudly at my side? And there is Bernard Glinka, raising his hat to me, serious as usual, and asking me how I am; and next to him his brother, Oscar, a confirmed old bachelor, seems to have sprung out of the ground, to shake hands with me and make a date to go to Koziol to swim, tomorrow morning.

I laugh and imitate him, shamelessly: "Oscar, Oscar, my water, my water!"

He faced the Germans with impregnable courage and dignity, demanding the very sick people to be handed over to him in the Umschlagplatz, since they were unfit for the hardships of the journey to the east. I, myself, was among those whom Remba saved, after I had been arrested.

Of course, all this could succeed only at the very first, while the Germans were still saying that the Jews were being transferred to the East. Later on, when the fact that they were being sent to concentration-camps (not to extermination; even towards the end, there was no hint of **that**) came into the open, the Nazis did not hesitate to reject "Doctor" Remba's requests, adding that the patients would be already cured, in any case, on arriving at their destination. Remba's self-imposed mission of mercy became more and more difficult to execute, and the Jewish militia added to his trials. In their eyes, he was a diligent and dangerous competitor — crazy enough to rescue Jews without getting paid, and highly at that, as they were. If Remba wanted so, he was welcome to risk his own life, but saving people from the square, without getting a penny out of it ,was both foolish and damaging. When would such a luck come their way again? What one did'nt grab today, would'nt be there tomorrow; take what you can, here and now!

The Jewish militia began to plot against Remba. A loyal policeman told him that the German commander of the square had been informed about his activities, that he was being shadowed and his life was in danger.

So Remba's activities came to an end. The Jewish militia denounced him and the Nazis prohibited his entry to the square. During the Ghetto revolt he was deported to the Maidanek extermination camp, from the same place where he had rescued thousand of Jews, adults and chidren.

But even in Maidanek, he remained true to himsely. He volunteered to care for the children he loved. He was father and teacher to them, telling them tales of a better world, taking them for walks and finally accompanying thm on the last walk of all — to the gas-chambers.

Even then, and probably not until the very last moment, he, so innocent and full of faith, did not realize that he would not be able to save the childern, who were so vitally precious for the fortune of the nation.

Nachum Remba will enter the Pantheon of our tortured and eternally-remembered heroes.

If monuments are ever elected to the Warsaw heroes, the one commemorating Nachum Remba will be among the most revered.

Jonas Turkov

NACHUM REMBA

During the terrible days of the "actions", when the first Jews were deported from Warsaw, Remba spent entire days at the square. Dressed in a doctor's white tunic (otherwise he would not have been allowed there) he saved hundreds of Jews, days after day, at the risk of his own life, using all kinds of pretexts to get them out of the hangmen's hands.

In the Umschlagplatz a staff of Jewish doctors and nurses provided "medical-sanitary" aid. Their functions, however, were very limited, as they were not allowed into the main building, where the "deportees" were imprisoned, nor were they permitted to approach the sick and the wounded, lying about the vast square. The only thing the "Rescue Brigade" (this is the name they merit) could do was to organize a dispensary for... "patients". But what patients could they bring there, since no Jew was allowed near a sick or a wounded person?! What happened in the dispensary shows the irony of the fact that even the pedantic and consistent Germans could be hoodwinked, even if only for a short time. Until the Germans got wind of what was happening, the medical staff had succeeded in rescuing a considerable number of Jews.

The unforgettable Remba stood at the head of the "Rescue Brigade" with Ella Golomb-Greenberg. These two "lamed-vovniks" ("lamed-vov" means thirty-six. According to Jewish tradition each generation has thirty-six just people, who do good in secret) were a living proof that the German extermination-machine could be opposed (although the fact that Jews were being sent to extermination was still a secret) and that hundreds of Jews could be rescued daily from the transit-square. On the outer side of the square, in front of the barbed-wire fence, the staff established a dispensary for "patients". But no "patients" arived there, only people who had been rescued from the square. They were detained in the dispensary until it was safe to send them back to the Ghetto. They were mostly transferred in "First-Aid Car", which the "Rescue Brigade" had at its disposal. Nachum Remba was the most famous figure in the square and the Germans called him "doctor", believing him to be the chief Jewish physician. He spent all his time on the spot, investigating and snopping around, or at the telephone in his office, which never stopped ringing: "Please, could I speak to Remba... tell Remba, please, that so and so has just been taken... tell Remba, that so and so has'nt come back yet... ask Remba about..."

And Remba, in his doctor's tunic, went around, from place to place, from one German to another, rescuing Jews from the transit-square and sending them back to the Ghetto. He was alweays quiet and tranquil, his eyes shining, his smile kindly. He used to appear in places, where others, who were impudent, enough to try to enter, were met with bullets.

and to the other side of Zabiele, where anti-tank trenches and special ditches had been dug.

The Jews were ordered to updress and were machine-gunned.

All of them —those who fell dead together with the wounded and the unhurt — were heaped into the trenches.

People who witnessed all this can tell that for three days the eart there was seen to quiver and tremble.

Then the Germans gathered all the Jews' property and sent it, in large loads, to Germany. The looting continued for days and all the houses were emptied. Many Poles took part in it and got rich at the Jews' expense, to their great satisfaction.

Dear friend, I can never forget that sad day, when your sister, Sarah, and her two boys came to say goodbye to us. "Dear Halina — she said — we shall never come back alive..." My mother tried to comfort her, saying: "Don't cry, dear Sarah, we'll still meet again!" But we never saw each other anymore. She gave me some photos for you and I kept one of them — Sarah's — as a souvenir. Chaim, his father and mother were among the last to be sent away. Your father, like other Jews, had his beard cut off by the Germans.

The Poles took over many of the Jewish houses, dismantled the walls and sold the timber for fuel. Your prayer-house is being used as a granary.

I remember that when the Jews were already standing, squeezed together, in the crowded lorries, one of them asked me for a drink of water. When I brought him a bottle, a German slapped me so hard that I nearly fainted, but I did'nt mind. I was glad that some Jews, at least, had drunk the water from my bottle.

Halina Golshovska-Glaser

put into their hands and were told to whip the "slackers"; those who used their whips too gently had to change places with the workers and be whipped instead.

Then, when the monument was in ruins, the wounded and exhausted Jews were forced to load the stones, the bricks and the iron into carts, to which the Germans harnessed them instead of horses. Enveloped in their prayer-shawls, they had to pull the carts to the Jewish cemetery, behind the hills, by the slaughter-house. Here they were forced to dig a huge grave and bury the debris of the monument in it, singing a "song" composed by the Germans:

Because of the Jew
The war came to you
But golden Hitler arrived
And made him work.

This was only the prologue, the beginning of the terrible slaughter. I remember that day how your brother-in-law, Chaim, came home, bruised black-and-blue from the blows he got. Your sister, Sarah, asked me to get boracic-water from the pharmacy. When she dressed his wounds, Chaim was in terrible pain, but he suffered without a word. When your little Yossele burst out crying, Chaim patted his head and tried to comfort him.

Some days after that, the Jews were commanded to pack some valuables and come to the market-square, where many lorries were waiting. The Germans took their packages, loaded them onto special lorries and sent them to Germany.

Not all the Jews had obeyed the order to appear at the market-place and a few had managed to hide in garrets and cellars. But as you know, dear friend, it was impossible to hide anything in Kolno; a sneeze at one end of the town was heard at the other. The Germans began to drag the Jews out of all the corners and hiding-places, they shaved the old men's beards and beat everyone they could lay their hands on. I regret to say that many Poles also took part in all this horror. I don't know whether they were paid or if they had other motives. Maybe you, dear friend, remember the Pole — Shimanski, nicknamed the "Beetle", who used to live at Alexandrovka, near the slaughter-house. He was one of those who assisted the Germans in their pillage and murder. You probably remember the two Burak girls (Joelke's daughters). He killed them both in an attic and they were found with their throats cut.

Another Jew-baiter was the Pole Peltz, who lived in Podgorna street and always used to borrow flour and wheat from your brother-in-law, Chaim. Now he found the courage to torment Jews.

Dear friend, no ghetto was established in Kolno. The town was too small, so the Germans murdered all the Jews in a very short time. When they had collected them all in the market-place, they loaded their luggage onto special lorries, then the people too were put on lorries: the men in one group, the women and children in another, and were sent in two directions — to Meschtshevoye

from the Bialystock district, in the direction of our hometowns. We were on our way for weeks, mostly on foot, reaching Bialystock at long last. There we met many lonely people, all in search of their families.

On looking through the list of survivors, at the local Jewish Committee, I suddenly read the names: "Yankel Lubel, Slava Lubel" and burst out: "My brother and his family are alive!" Then I fainted; when I was revived, I began asking about my brother and after many inquiries learnt that he was in Lomza. I did not meet him there, however, and was told that he had left on his way to Eretz-Israel.

Like thousands of others on their way there, we reached the Deported Persons' camps, established by the Allies in Germany.

Being on that blood-stained earth, so near to our murderers, was very painful for us. Most of the camps' inhabitants desired to get to Eretz-Israel, but we had to wait until we were able to leave the cursed land.

There — in one of the camps — I met my brother, with his family.

A CHRISTIAN WOMAN'S EVIDENCE

In connection with the publication of the book about Kolno, I asked a Polish friend — a former Kolno citizen — to write down some of her recollections of those tragic days. Here is what she wrote.

Avner Eliphaz

Poznan, July 5, 1970

Dear Friend,

You ask me what I remember about the extermination of the Jews in Kolno by the Germans. Indeed, those are days which should never be forgotten — a time of terrible trial and tribulation for those of us, Poles, who had God in their hearts.

My story begins with the year 1941, at the market-square, near the monument to Lenin, which the Russians had erected. When the Germans occupied Kolno, they sentenced the Russian monument to immediate destruction.

On a certain day they ordered the Jews to present themselves at the market-square and commanded them to demolish the monument. The Germans gave them no instruments and they were forced to use their bare hands to tear down the stones and break-up the concrete. Another group of Jews had leather whips

to the ground, bleeding. She shouted: "You can still push trolleys. You'll die when we decide!"

Two women held me up and we went to work. From that day on, the forewoman kept an eye on me to make sure that I was in my group, every day.

My Friend Leicha Died

Meanwhile, Leicha Kolinski had fallen ill; she still dragged herself to work, though she was not strong enough to push the trollies. At last she fell down and a S.S man ran to her. She could not get up and begged him to shoot her. She had luck, because he did what she wanted, putting an end to her life with one shot from his revolver.

When this happened I was working near another trolly. We heard the shot but it was forbidden to stop work to see what had happened. Later on the same forewoman who had prevented me from going to the gas-chambers looked for me and said: "Come, your sister is already among the dead. Carry her to the barracks!"

At that time I was convinced that Leicha was better off than I was. She did not let me die and she herself had been redeemed from all her trials.

My body was all black and blue from the trenchon-blows. Our linen was not changed and we got no clothes at all. During our six months at Buddi we did not wash; it was a little better in the winter — we used the snow. In summer it was horrible.

Later on, they transferred us to Auschwitz. The extermination-camp has been described so often that my personal story can add nothing new.

In January 1945 the electric wires arround the camps were blown-up; the Soviet Army arrived and liberated the survivors. They looked like living shadows and with them the liberators found a heap of corpses, which the murderers had not yet burnt.

My suffering, unfortunately had not come to an end in January 1945. A few months before I was transported to Shafo, near Kamlitz, where we worked in an armament-factory, day and night, in two shifts. The treatment was a little better than at Buddi. We were starved, but not beaten to death; the frequent alerts indicated that the front was near.

Freedom at Last

I shall never forget the 8th of March, when inferno ended for all those who had lived through it. Lonely and desolate, ill and broken, I was too weak to get up to see the Red Army marching through Teresienstadt. Thanks to the help of my friend, living on Mt. Carmel, in Israel, whom I met after a thirty-years' separation — I gradually got better.

Like all the other survivors, I was hoping to find a living relative. A short time after the liberation we set forth — a group of women and men, originating

"Man, Catch the Dog!"

At daybreak they took us to work. The forewomen were prostitutes. S.S. men, with loaded rifles and wild dogs, organized inspections. Once, just for fun, they set the dogs at us. Of course, no woman whom the dogs attacked remained alive. On our way to work we had to drag along logs of wood for fires to warm the prostitutes.

Our work was pushing lorries, filled with sand, over tracks, laid untidily for this temporary purpose. The worst points were the connections between two rails, where the trolley tended to fall off the tracks and turn over. When this happened, the foreman would come at a run and start beating us to death; some twenty to thirty women were killed every day.

On our way back to the camp we were ordered to drag the dead with us. Looking healthier than the rest, I had to carry a body every day. Later on we made a little cart out of pieces of wood and loaded the dead bodies on it. Very often the S.S. men commanded us to lay corpses on dying women. The morning after, a Red-Cross van would come to collect yesterday's crop of **dead.**

Walking for days on end, pushing trollies and dragging dead bodies, wore out our shoes and we used to walk barefoot in the snow and bitter cold.

When spring came and the snow melted marshes formed, the trollies stuck in the mud and the work was even harder. For this we were beaten all the more.

At the end of the work-day we were counted ,to make sure that no one was missing. Once, as we crossed a bridge, a woman who broke down, threw herself into the river; we all had to stand and wait untill the S.S. had pulled her out of the water. Whether dead or alive — the same number of women who went out to work had to return.

At night we received a little soup and a portion of bread, which we guarded for the next day. The bread was often stolen from under our heads.

In the Queue to the Gas-chambers

I was with Leicha Kolinski (daughter of Abraham-Yitzchak, the watchmaker). We were like two sisters, sleeping on one rack, eating together — one portion of bread at night, the other — during work. We were in the same group of five, pushing the trollies. I became weary of life; I was weak and my swollen feet could not hold me up any more. One morning, instead of joining my group for work, I crossed over to those who had been selected for Auschwitz, but I made a mistake. A few minutes earlier, I had told Leicha that I intended to commit suicide. She did not agree to this and seeing that I was missing from our work-group, understood immediately what I was going to do. Without hesitating a minute, she turned to the superintendant and said : "Fraulein Officer, my sister has joined up for Birkenau!" (that is — for the gas-chambers).

The superintendant knew me well from many months of work. She ran up to me and began hitting me with her fists and kicking me all over, until I fell

Deborah Charniewitch-Lubel

KOLNO GIRLS IN AUSCHWITZ

In 1941, when the war between Germany and Soviet Russia broke out, I was already married and living in Lomza. Many Jews fled from Kolno to Lomza, wanting to believe that they would be safer in a big city. To their great sorrow, all the Jews from the Lomza ghetto were transported to Auschwitz, where they met their end.

In 1942 we were sent from Lomza to Zambrova, where other Jews from the surrounding district had been concentrated in the local barracks. We lay down on our bundles, spread out on the floor, and waited.

The transports to Auschwitz started before Christmas, organized on a block basis. The days were bitterly cold and many little children froze on the way. I was lucky enough to have included a feather-bed in the 25 kilograms of luggage we were allowed to bring along. I sat inside the feather-bed all the way and so my feet did not freez and I arrived at Auschwitz warm and healthy.

There were two thousand people in our transport; I was among the fifty selected for work. Only three of us remained alive — a friend and I, who live in Israel, and a third woman living in America.

The men and women were separated. My husband, Moses, was also selected for work; but because he was too weak they soon sent him to the gas-chambers.

On our arrival — fifty young women and girls — all our things were taken away. They left us nothing, not even a photo. Then our hair was cut off and we were given khaki trousers and a blouse; they tattoed numbers on our arms — mine is 28665 — and sent us to the "Buddi" section of the camp.

Before that we had to stand outside in the cold. Some of the Auschwitz veterans, who had been there for some time, knew all the arrangements well and pitied us when they saw where they sent us.

"No one returns from that place!" — they said, shaking their heads in sympathy. "Buddi' was a punishment-camp for prostitutes, who became our superintendants. Hundred women were brought to Buddi that week; half of them were killed in a few days. The happy ones were those allowed to live for another few weeks; Buddi was a closed camp and no strangers were seen there.

At two or three o'clock at night we were woken and given some water — a so-called coffee — to drink. Then we had to line up in fives and wait for dawn, when the selection started. Those looking weak were taken aside to be sent to the gas-chambers. I remained alive thanks to my round cheeks and fresh complexion. Although we all became skinny and thin I always looked better than the rest.

Then we were returned to the Lick prison, where the food was nearly sufficient. We worked hard and were liked by the women-wardens. We prayed for the term of imprisonment to go on forever, but the four months pased all too soon. One morning, the warden informed us, gaily, that that afternoon we would be "free".

We Work in a German Restaurant

We left the prison with certificates, indicating that we were highly industrious workwomen. A gendarme took us to the Municipal labour-bureau, where we showed them our certificates and were registered as Polish labourers, who had escaped from Warsaw. We got jobs at a big restaurant in Lick, together with Polish women. Here, too, we worked diligently and avoided the restaurant itself, with its guests, as far as possible. The German restaurant proprietors liked this and gave us lighter work. The Polish women, out of jealousy, began inciting them against us, accusing us of being Jewish, but the employer took our part and told them to leave us alone.

We worked there for eight months. The owner, although satisfied, was afraid that he would have to do without us, as we had no papers. He arranged documents for us, certifying that we were Polish women doing forced-labour. Now we felt more secure. It seemed that, after all, we were going to survive those terrible times, especially as the Red Army was approaching the East Prussian border.

The evacuation of the civilian population began, Germans and forced-labourers, separately.

I Lose my Comrade

We were sent to a labour camp in Königsberg, inhabited by thousands of Poles, Lithuanians, Russians and other nationals from all the occupied countries. Here we were recognized by two Poles from Kolno — Pomichovski and Vignal. The unexpected meeting frightened me, but the Kolno Poles did not inform against us. One of them even winked at me and said that I was really a brave girl.

In the meanfime the front reached Königsberg. For three months', the Russian army stood on the outskirts of the city and our camp suffered badly from the battles and bombardments. It was my fate, once again, to survive.

On the fourth of April the final attack on Königsberg began. The Germans ordered us to run with them, in the direction of Stalack. We fled under a hail of bullets. Everything was on fire and people were dropping to the ground, more out of sheere exhaustion that from the Russian bombs.

In the general panic I lost my companion Sprintza, who had been my comrade throughout our long Via Dolorosa, right until the very last day, before liberation came. No trace of her was ever found. I have no idea what happened to her.

in November 1942, I had parted from them. Wandering along weary to death, they reached a farmer's barn one night and fell asleep inside it.

In the morning, when the farmer came to get hay for his livestock, he discovered the uninvited guests and lost no time in going to the village, Lachovka, arrested Bochka and Chaya-Leah and took them, by cart, to the police-station. On the way, Bochka attacked the policeman, from the back, and began to choke him, while Chaya-Leah snatched his dagger and stabbed him. The man, gravely wounded, fell to the ground and Bochka took his revolver. The astonished farmer ran for his life, while Bochka and Chaya-Leah disappeared. The Germans put a price on their heads, but they left no traces.

This is what Philipkovski related. After the liberation, the farmers told me that Bochka and Chaya-Leah had found a refuge in the forests, near Grabovek, until 1944, when the Germans discovered them, by accident, and killed them.

A "Paradise" in Prison

Rumours that I was Jewish started circulating in the village and my "good days" came to an end. One morning Cantek told me that he could not continue to employ me ,although my work was very satisfactory. The neighbours and villagers in general were saying that I was a Jewish refugee from a ghetto and this would bring disaster to him and his family. That same day he brought Sprintza back from his brother-in-law's and made us return to Poland, across the border.

So here we were, two lonely Jewesses, once again homeless and desolate, wandering over the cursed Polish land, occupied by Germans and offering no refuge from their murderous hands. After crossing the border, there and back, time and again, we came to another German village and went from house to house, inquiring after work, but no one would employ us, as we had no documents to prove our Aryan origin. The farmers advised us to ask the village chairman to register for employment. At his house we met a gendarme, who demanded our papers. We answered that we had lost everything when our house burnt down, after a bomb hit it. This did not help us; we were arrested and brought before the Johannesburg commendature. After a short questioning they put us in prison.

We were put in one cell with Polish women and had different kind of work to do. Sprintza and I worked diligently, knitting sweaters and socks, sewing and ironing. After the weeks of wandering and hiding like hunted beasts, prison seemed a paradise to us.

After a few weeks we were brought before a court, in Johannesburg. The judge shouted at us and put us through a strict cross-examination about our origin and permanent address. Notwithstanding this, he gave no hint of suspecting that we were Jewish. We were sentenced to four months imprisonment, for the offence of crossing the frontier illegally.

Bochka Eidenberg as a young boy (second from right in the third row) during a Zionist Celebration of Lag-Beomer in Chernitz, together with the families Eidenberg & Shchavinovitz and a group of chalutzim.

We Work in Eastern Prussia

In the meantime, Tcharnetzki was working out ways and means to save our lives. He tried to obtain Aryan documents for us, to enable us to enter Germany legally and get work there. Unfortunately, he was unsuccessful and hiding in the village became more and more dangerous.

Our friend then advised us to cross the Prussian border, reasoning: "They need labourers there; you will certainly get jobs, as unskilled workers, on a farm".

This seemed far from feasible — a crazy idea, something like entering a lion's den; but beggars can't be choosers and we decided to take the risk.

One night Tcharnetzki brought us to a little Polish hamlet — Klażkoçki, very close to the East Prussian border. There we parted warmly from our dear friend, who had risked his life to save ours.

We went into the first farm-house and told the farmer, openly, who we were and what we wanted. He behaved kindly, giving us food and shelter for the night. At daybreak he crossed the border, returning soon with the good news that he had found work for us.

The same day we crossed the little brook between the Polish village and East Prussia and came to the German village, Soldenan. We introduced ourselves to the German farmer, Cantek, with whom the Polish farmer had arranged the matter, as Polish women who had escaped from Warsaw, during the bombings. I remained there, while Kantek took Sprintza to his brother, in the neighbouring village.

There was plenty of work on the farm and I toiled from six o'clock in the morning till late at night, working in the fields, threshing wheat, harnessing horses and feeding cows. I got enough food, but no wages or change of clothing. The few things I had with me wore out very soon.

Dreading the harsh, frosty winter, I decided to take a risk and visit a farmer in Kolno, with whom my family had left some valuables. I knew him well and was sure that he would not denouuce me to the Germans. Deep in my heart, I still hoped to hear that some of my family-members had survived.

Two Kolno Heroes

I reached my hometown on a dark autumn night and went to the former vice-mayor Stachelski's house. He gave me some food and a bundle of clothes. The same night I set out on my way to return to the place where I worked. The younger Stachelski had told me that no Jews had survived the last action in Kolno, during August.

I had seven kilometers to go; on the way, I visited a rich gentleman-farmer, in the village of Gromadzin — an acquaintance of ours, named Philipkovski. There I heard about Bochka Eidenberg and Chaya-Leah Olech — two Kolno people who showed a great heroism. After our escape from the Lomza ghetto,

As fate willed it, I was to remain the one and only living Jewish witness of the Kolno slaughter.

Part. 2

FROM GHETTO TO GHETTO, FROM VILLAGE TO VILLAGE, LIKE A HUNTED BEAST

At the beginning of August 1941, after the third "action", I managed to escape from Kolno, running away like a hunted beast.

My weary legs finally carried me to the village of Laskwitz, about seven kilometers from Kolno, where a farmer called Michael Tcharnetzki, one of my fathers customers, lived. I knew that he liked Jews and, indeed, he welcomed me warmly.

A few days later, after we had heard that no Jews were left in Kolno, Tcharnetzki took me to Lomza, saying, as we parted: "If things get bad, return to me!"

In Lomza, right from the very first, I was convinced that I had to escape. I got in touch with my sister, Feicha, in the Bialystock ghetto, and asked her to come to Lomza. Together, we would be sure to find a way out. But she insisted on my coming to Bialystok and registered me there.

In Bialystock I felt a stranger in a strange place, surrounded by the high, threatening ghetto fences. Feeling certain that escape from there would be too difficult, I returned to Lomza alone, but I fell from the frying-pan into the fire, for the situation was going from bad to worse.

Decrees, murders of individuals and mass actions indicated clearly that the end was near. The final extermination seemed a matter of days.

A night before the action, in November 1942, a group of ten people escaped from the ghetto, most of them Kolno women, including Chaya-Leah and Bracha Olech, with a little girl, Sprintza Chuldniewitz and Botchka Eidenberg from Chirnitz. We crossed the river, Naarev, by boat, and set out, on foot, going towards Stavisk. In the village Grabov we joined a group of about a hundred Jews, who had escaped the night before the great slaughter.

A farmer gave us food, including a warm meal he had prepared for the whole group. Since we could not remain in the village for long, we divided up into small groups and went our separate ways. Sprintza Chludniewitz and I went to Laskowitz, to Michael Charnetzki, the farmer, who had saved my life before. When we arrived, he arranged for us to stay in his sister-in-law's house, on the village-outskirts. For three weeks, we lingered in the forest during the daytime, spending the nights in her barn.

(including my brother Yitzchack Chludniewitz), loaded onto four lorries and driven towards Kolimagi; the lorries went there and back several times, but these men were never seen again. At first nobody knew what had happened to them, but after some days the Poles were heard to say that the ground in the trenches near the frontier, which had been prepared by the Russians, had been seen shaking and trembling.

The teachers Moshe Etkovitz and Yankel Burak were among the victims of the first action. These two had made an attempt to influence the German authorities to estblish a Ghetto in Kolno, in order to "normalise" the life of the local Jewish community. The murderers, Gestapo members, who had directed the action. threw the teachers into the last lorry and exterminated them with all the rest.

Three days afterwards, the Germans commanded all the parents and wives of those who had been "transferred", so to say, to report at the market-square, and bring food and valuables, as they were being sent to join their husbands and sons. The despairing people came at the set time, with their property. Lorries and Gestapo members were already waiting for them; they were ordered to hand over their parcels, to be packed as "luggage"... They, themselves, were put on the lorries and taken to the village of Meschivoyeh, near Stavisk, where they were exterminated.

One morning, at the end of July, the remaining Jews were ordered to the market-place, where terrible scenes took place. Rioting Gestapo members tore babies out of their mothers' arms and dashed them into the paving-stones. The women and older children were taken, by lorry, to Meschivoyeh, and the men herded on foot to Kolimagi. The community's Rabbi, Rabbi Kaplan, who was among them, stood there, pale as death, enveloped in his prayer-shawl, his lips whispering a prayer.

Yankel Krelenstein tried to escape from the square and was cut down by a German bullet.

After the third action, about eighty Jews remained in Kolno — those who worked for the Germans and their families. At the beginning of August, the women were sent to Moschivoyeh, and a few days later, the men were taken to Kolimagi and murdered there.

My mother, Devora Cludniewitz, and my youngest sister, Tsirele, Chaicha Karlinsky (née Krelenstein), Rivcha Remba (née Karlinsky) and her little daughter Ruth, were among the murdered.

It took the German murderers only six or seven weeks to uproot the Jewish community of Kolno, which had flourished for generations. Over two thousand men, women and children were cruelly put to death. About fifty people managed to escape, but the majority were captured by farmers in the neighbourhood, who turned them over to the Germans. Nearly all of them lost their lives, one way or another.

depressed and degraded, bleeding from the wounds on their backs. The sun had allied itself to the Germans and their Polish servants in their Satanic game, and attacked the Jews from the sky, while they lashed them on the ground.

When the monument had finally been smashed to pieces, some Jews were made to harness themselves to the heavily-loaded carts and to pull them to the Jewish cemetery, two miles away. The rest were forced to march behind the carts, singing and weeping to order, in the tradition at their behaviour of funerals.

"Lenin's Funeral" came to an end. The Germans and Poles began to disperse, laughing heartily, and the Jews remained behind, not knowing where to go. They had little time to hesitate, as their curfew hour was near and any Jew seen in the street after that would be shot on the spot. They began running home (they still hed homes...), but that night not all the houses were a haven to those who lived in them.

I began running too, automatically, not really knowing where to go. The way home, past the Gendarmerie station, was dangerous. So I went to the Dolovitch's house, intending to stay overnight and go home in the morning. To my great disappointment, the door was locked.

Next day, the Kolno Jews were horrified to hear that, during the night, fifteen Jewish families had been slaughtered. Like wild beasts, the Poles had attacked the unhappy people, robbing their houses, murdering anyone they came across, raping modest Jewish girls. My cousin, Deborah Dudowitz, the Brismans and the Dolowitch family (where I had wanted to spend the night) were among the victims. The two Dolowitch daughters had been raped and then killed. The day after this night of bloodshed and Lenin's funeral, German soldiers burst into the synagogue, burning Torahs and other holy books, breaking benches and tables, defiling the Aron-Kodesh (the Holy Chest, where the Torahs are kept). After that, they collected several Jews from the adjoining side-streets and forced them to march through the streets, behind their cantor, Keidansky, chanting, "Look down from Heaven and behold!"

Decree followed decree, each more degrading and depressing than the other: yellow patches in front at the back, forced labour, street-cleaning, a decree forbidding the use of pavements to the Jews, forcing them to walk in the middle of the street, like cattle. Attending the Houses of Prayer became too dangerous, so the Jews prayed secretly in Guta-Leah's cellar. All this was only the beginning. The worst was still to come.

Kolno Becames Juden-Rein

On the 15th of July the German commanded all the men, aged 16 and above, to gather in the market-square, and bring food for one day with them, as they would be going out to work. All the young, healthy and strong men were selected

dawn and some young Jews went with them, but they could'nt go far; the town was surrounded and all roads cut off. On Sunday, the first day of the war, the Germans occupied Kolno.

Jewish life lost all value. Cases of degradation and humiliation became things of everyday — an endless chain of trial and trouble, stretching from morning to night. Polish neighbours and Russian bootlickers did everything in their power to get into the good graces of the Nazi authorities. These Christian traitors did not sell their souls to the Nazis for thirty shekels of silver, but rated a Jew's life at the price of half a pound of salt and some were even satisfied by a Nazi's smile or a shoulderpat. Hidden springs of Antisemitism erupted with Satanic force. Poles gaily robbed and murdered their neighbours, in full view of the Nazis, and this began from the very first : Ya'kov Zabilowitz and the elderly Bramson were forced to undress und were brutally beaten to death, to the tune of mocking shouts and laughter; Chaim Gross and Moshe Merachek, the blacksmitsh, were shot by German gendarmes in the middle of the street.

Lenin's Funeral

On Friday, the 4th of July, 1941, a fortnight after the German occupation, the police issued a decree commanding all Jews, without exception, to report, within 24 hours, on the Sabbath, at the market-square, by Lenin's monument (half-demolished by the Poles, the day after the German occupation). All craftsmen were to bring their tools; anyone not reporting on time, would be shot!

Terrible alarm set in; mourning and fear of the future clouded every household. The summery Sabbath morning dawned and instead of going to pray, as they had been doing for centuries, the Kolno Jews went out, in families and groups, to the market-square, their heads bent in mourning, as though on the way to their own funerals. In the market-square, their Polish neighbours were already waiting impatiently. The Nazi policemen ordered the Jews to finish demolishing Lenin's monument.

It was a terrible scene, which reminded me of the Spanish Inquisition. Then the Christian citizens surrounded the auto-da-fé, and now — Lenin's monument, in both cases enjoying the suffering of the tortured Jews.

Some Jews began smashing the monument with heavy hammers, while the Nazis lashed them with their whips; others -- men, women and children — loaded two carts, which had been prepared in advance, with the fragments and stones. All this time the Poles stood there — men and women, old men and youths, their faces inflamed and excited — cursing loudly and making fun of the toiling and tortured Jews.

The sun was already high in the sky, merciless burning the bent backs of the Jews, who were suffocated by the dust of the crumbling stones, hopelessly

and a bakers' artel headed by Teitelbaum, as well as shoemakers', carpenters', locksmiths' and other craftsmen's artels.

Mendel Sokol, a former merchant, was held in high esteem by the new authorities and was appointed by the Soviet municipality to be superintendant of the construction of the new hospital, the public baths and other institutions. Later, they even trusted him with hte trench-fortifications, the front-line of defence near the town opposite the East-Prussian border. When Sokol had fulfilled all his assignments dutifully and diligently — he was deported.

During the short Soviet rule, Kolno was full of Soviet citizens. Most of them had been deported from inside Russia to the west and were employed at military constructions of the new defense line and elsewhere, together with local inhabitants, Jews and non-Jews.

The largest industrial plant in the district was the nationalised dairy, directed by a Soviet citizen. Among the local workers were: Akiva Bursteinas storeman, Leicha Kolinsky as treasurer and myself — as accountant. Former storekeepers, who had managed to hide some of their goods, began selling them "under the counter" or exchanging them for other products.

The Jewish children attended the general Russian school, where some of the teachers from the former Jewish school were employed, among them — Krinsky, Yankel Burak, Feigl and Moshe Burstein and Moshe-Joseph Etkowitz. Two Jewish teachers from Bobroisk in Russia — Levin and Malkin — also worked there.

Although the official language was Bielo-Russian (White Russian), Russian was spoken at all institutions, while Polish and Yiddish were used at clubs and meetings. Notices in public places were printed in three languages — Bielo-Russian, Polish and Yiddish. The Jews continued to worship in prayer-houses, without interference. Rabbi Kaplan went on fulfilling his duties, as the community's religious head. The Jewish community was gradually adapting itself to the new régime and getting reconciled to its lot, waiting for better days to come.

The Beginning of the End

Suddenly — completely out of the blue — this miserable existence under Soviet rule came to an end. On the eve of June the 22nd, 1941, German parachutists occupied all the strategic points around Kolno and slaughtered the frontier patrols, while Red Army soldiers and political activists were drinking and having a good time at a gala meeting.

The bombardment of Kolno started at 1.30 p.m. Nobody realised what was happening; some thought it was thunder. Several Jews were among the first victims, like the Shklaniewitz family, whose house suffered a direct hit. The two daughters — Rivka and Keila — who remained alive by a miracle — later died in the Lomza ghetto. The stunned N.K.V.D. and other officials escaped at

generations a source of livelihood for both Jews and non-Jews — had been transformed into a public park. A huge monument to Vladimir Illych Lenin, carved out of rough stone, had been erected in the middle of the park, to the great astonishment of the town's inhabitants, They, certainly, could not make a living out of a monument

The economic situation, in general, and that of the Jews, in particular, was disastrous.

Essential commodities were missing from the very beginning, and one had to stand in queues for hours to buy a little food. The rich were impoverished and the poor were enriched by promises alone. The hardest hit were the so-called "Jewish Capitalists" — former businessmen, store-keepers, peddlers and their families, who had great difficulties in getting work. The "capitalists"— Berel Burstein, Motya and Sheina Dudowitz and Chaim and Esther Dudowitz — were deported to Inner Russia. This, at that time, was considered a great tragedy, but — in the end — the deportees, including many Polish families, landords, police personnel and civil servants, remained alive to see the end of the war.

When the new Soviet pasports were issued, many Jews were classified as former businessmen. Since Kolno was very near to the East Prussian border, those designated "untrustworthy elements" were obliged to leave the town for places further from the frontier.

Former Zionists, too, were among those persecuted by the new authorities. They arrested Joseph Horwitz, the President of the Jewish community and the Zionist organisation, with Leah, his wife, and sent them to the Lomza prison, where J. Horwitz died. His wife was deported to Russia after some time.

A number of Zionist Youth activists left Kolno right after the Soviet occupation; Shmuel Kornitzki, Leibel Rosenfeld and Abram Dolowitz, of Hashomer Hatzair, escaped to Vilna, with Eretz Israel as their goal. I myself, as a former Zionist organisation member and a businessman's daughter, found it hard to get work. After a great deal of cross-examination I managed to get a job as an accountant in a dairy; but from time to time I was invited to the Komsomol, where I was questioned about my former friends of Hashomer Hatzair. I disclosed nothing, of course.

Former Jewish communists — Marvid, Shlomo Krelenstein, Yissacher Niphke, Greenbaum and others, cooperated, out of ideological convictions and sincere faith, with the new rulers. Even so, they were not appointed to any official positions and, after a time, Marvid and Krelenstein were deported to slave-labour camps. Zerach Stavisky, Akiva Kashipopa and some other Jewish fellows were employed by the Soviet militia; most young Jews worked as assistants and apprentices to horse-dealers.

Life began to return to normal, notwithstanding all difficulties. Several "artels" were established, including a tailors' artel directed by Michael Borech,

Dinah Koncepolsky-Chludniewitz

Part.1
THE END OF THE KOLNO COMMUNITY
(Told by the only survivor)

Kolno, my hometown, I see you as in a dream — the market-square; the Jewish shop-keepers at their counters, or standing in the doorways, waiting for customers; craftsmen — toiling morning and night to support their families; the gardens and fields around the town; the rivulet Lavnes, flowing along its way to join the river Narev. Youthful memories — my friends of Hashomer Hatzair, our walks round the square, the singing and laughter. I remember the long stormy evening discussions, the intimate talks about the Jewish problems and other questions of universal importance; our firm resolutions to speak Hebrew and nothing else. Elderly Jews locking up their stores to go to the prayer-house; the joy of a young couple's wedding or a baby's birth; Jews passing away at a venerable old age, generation after generation — life flowing along as peacefully as the water in the Pissa rivulet.

Under Soviet Rule

The year 1939 came to an end, bringing great anxiety to the town and its inhabitants. Evil rumours were spreading from the capital and the demon of Hitler's Germany, just across the border, was threatening Jews in hundreds of cities and towns. The Jews, however, with all their foreboding of things to come, kept on trusting in the Almighty. Of course, the outbreak of the war put an end to all illusions and everything changed. According to the Russian-German pact, Kolno came under Soviet rule. The same pact permitted citizens of Western White Russia, which had been ocuupied by the Germans, to return home, to the Soviet zone.

When the war broke out, I was living in Warsaw with my two sisters — Feicha and Golda. Abraham Dolowitz, who was with us, found his way to Vilna in 1940, and eventually managed to reach Eretz-Israel. He lived to see the birth of the state and fell as a soldier in the War of Libration. My two sisters met the lot of the six million Jews, who lost their lives in the Holocaust: Golda fell in the Warsaw ghetto and Feicha died a heroine's death in ghetto Bialystock.

I was anxious about my parents, who remained in Kolno, with their little children — Tsirele and Yitzchakel — so I took advantage of my rights, as a White Russian citizen, and returned home.

I found a Kolno changed out of all recognition. Most of the Jews — business-men as well as craftsmen — had been proclaimed "unproductive elements" and had been left no means of supporting their families. The market-square — for

Fire, Reconstruction and Annihilation

All these activities suffered a serious set-back when a fire broke out in 1932, destroying both synagogues, the Talmud Torah building, the library and numerous houses in the center of the town, mainly occupied by Jews.

This happened at a time of economic depression, when the winds of Nazi anti-Semitism were already blowing from the German border, only seven kilometers away. The urge to emigrate grew, although very few possibilities existed and the exodus began. Eretz-Israel, the U.S.A., South Africa — all became familiar names to Kolno youth, and emigration was the main goal in life. However, on realising that the process was very slow, they were obliged to resume their cultural life in Kolno. Aided by kinsmen in the U.S.A. and various relief organisations, including the American Joint Distribution Committee, they managed to rebuild the synagogues, the Cheder and the library and maintain the educational and cultural activities. All this was wiped out by the Nazis.

In 1960, when I revisited Kolno, there was no trace of the active Jewish life of the past or of any living Jew. Only a ruined Jewish cemetery and the shell of the House of Prayer, serving as a store of agricultural machinery, remained.

The Town-Mayor, one of my former class-mates at the Gymnasium, commiserated with me, explaining: "The building remained empty for ten years; we had to do something about it; there are no Jews for miles and miles around."

"Hechalutz" in Kolno

From the right:
Chaya Burak. Rachel Margalit. Sara Meisner. Sara Pupkewitz. Rashka Ziwiakowsky. Mindl Zelvinsky. Etka Konatzky.
Elyiahu Marvid. Moshe Krellenstein. Feigl Kikman. Ytzchak-Meir Burak. Kornetzky. Alter Zalitzky. Devora Lubel. Tuvyia Margalit.
Bracha Kornetzky. Chana Olech. Idel Markewitz. Reizl Olech. Alte Matkowsky. Alter Olshewitz. Toibe Shklaniewitz.
Eliezer Remba. Yehoshua Lubel.

boarding the children away from home. Here again, the parents displayed great ingenuity. Many pupils found accomodation in relatives' homes; the latter were prepared to help promising children and often offered board and lodging free, or for a nominal payment. Once the problem of boarding was solved, the parents, somehow, managed to pay the higher fees and about sixty or seventy former Kolno pupils managed to continue their education elsewhere.

But even those who stayed behind went on studying at various cultural societies which they organized. These societies also expanded the library and did their utmost to aid the youth movement and the various social and political local organisations.

However, not all the gymnasium pupils reached the university stage.

Some of them could not adapt themselves to the new conditions and dropped out after a year; others discovered that their parents really could not afford the fees and other expenses; some had to help support their families. Still, over forty reached the university; most of them were wiped out by the Holocaust, but among the survivors there are graduates of all the universities mentioned above.

The university students brought, in their vacations— three times a year — a new aspect to the cultural life and activities in Kolno. They organized, for example, evening-classes for the young people who stopped school at 14. By that time, the Zionist movement had established an extensive network of Hebrew ("Tarbuth") secondary schools; and the Jewish socialist workers' movement — the Bund — had developed a network parallel of Yiddish schools, under the name of "Cisho" (Central Yiddish Schools Organisation).

Both these organisations established evening classes and discussion-groups in our town, all assisted by the students.

One of the student circles admitted sixth or seventh-year gymnasium pupils. Its chairmen were Eli Burstyn and, afterwards, Moses Burstyn, his cousin, myself and the late Dr. Hurwitz.

The student circles eventually became social centers, organizing dances and theatrical performances in Yiddish or Hebrew, based, for many years, on the classic Yiddish writers. The performances always drew packed houses, and in spite of their limited means, managed to put on two or three plays a year.

The moving spirit was David Hurwitz, who had a flair for acting and actually succeeded in including his parents to send him for a short period to Warsaw, where he attended a school for drama. My aunt, Rebecca Margolies, was also much involved in the theatrical group; on looking back, one can only admire the efforts put into preparing the plays, which afforded so much enjoyment to the audiences.

Hashomer Hatzair

During the same period the Zionist movement became very active in Kolno and the Hashomer Hatzair youth movement opened a branch there. It was joined by many of the gymnasium pupils, as the school Polish sccuting movement did not accept Jews.

Although the Hashomer Hatzair was organized on parallel lines, as a scout-organisation, there was very little contact between the two movements. Hashomer Hatzair offered facilities of learning Hebrew, mainly enjoyed by girls, as the boys were usually fluent in the language, which they had learnt at Cheder.

As far as I recollect, Yitzchak Moshe Weintzimer showed a great deal of organisational ability and devoted a lot of time to Hashomer Hatsair youth movement. which gave the Kolno youth a chance for additional education, including sports and games.

At that time, many of the boys were allowed, by their parents, to study in the Gymnasium, on the clear understanding that we would attend evening Talmud classes and not let ourselves forget the knowledge we had already acquired.

Education far from Home

A further drastic change took place in 1927. The Polish government realized that the Kolno Gymnasium could exist only if the unlimited participation of Jewish children continued. The number of non-Jewish secondary pupils was comparatively small. In view of this, the authorities, in line with the prevailing anti-Semitic policy, were unwilling to give grants to the Gymnasium and decided to close it. As a result, about 120 Jewish boys and girls found themselves, after five or six years in Gymnasium, without a school. There were some, myself included, who needed only two more years before passing matriculation and getting a chance to enter the university.

The nearest Gymnasium available for Jewish children was in Lomza, about thirty kilometers from Kolno, or further away — at Bialystock, Grodno and Vilno.

In Lomza there were three gymnasiums: a free government-supported State school, where it was practically impossible to obtain admission for Jewish children; a Catholic school, from which Jews were automatically excluded. and a private Jewish gymnasium. It was run by Dr. Goldlust, on a curriculum indentical with that of the State school. All the pupils and most of the teachers were Jewish. Jewish history, as well as Hebrew was taught. This school had to support itself by the pupils' fees alone, and this was much higher than the fee paid at the State-supported Polish school in Kolno. It was not difficult to enter the Jewish gymnasium, but hard to get over the problem of

The atmosphere in the government school was, in general, pleasant.

The pupils knew each other well and the teachers took a great interest in them, doing everything to make their school-life pleasant. There was no snobbery; the Jewish teachers had grown up in the village and knew every child and his family-background.

In 1922 a new and very important development came about. The local authorities, supported by government-grants, set up a secondary school — a Gymnasium — for children aged 11 or 12 onwards. It was a non-Jewish institution and admitted Jewish children whose parents paid a fee. This made it possible to be educated in Kolno until the age of 18, in preparation for matriculation and the university.

The Gymnasium was started in the two rooms above the local theatre, then moved to a special building on the village outskirts. Teaching facilities, like a playground, a library and a small chemistry laboratory, were beyond the dreams of the elementary schools. Parents understood the advantages of a secondary education and made great financial sacrifices to pay the necessary fees. On looking back I realise that many of them had to use the greatest ingenuity to get the money together every month. This obligation to pay for education turned the gymnasium pupils into a certain kind of élite. In time, new problems developed. For the first time in history, Jewish and non-Jewish children, with all the differences of their environment and up-bringing, were brought together.

Many of the non-Jews were from the surrounding peasant villages and hamlets, and their manners differed from those of the town-born Jewish children. The teachers were from other places, mostly from larger towns, and resented the obligation to live and teach in a small village. Teachers changed from year to year and there was no chance to create a bond between them and the school; many of them were anti-Semitic and resented the large proportion of Jewish pupils, recruited from among those who had shown the greatest ability at elementary school and Cheder, while a good number of the non-Jewish pupils were of peasant origin, with a much poorer educational background.

This situation was fully exploited by some of the anti-Semitic teachers and the atmosphere was often tense. As the proportion of Jewish children was as high as fifty or sixty percent, life, on the whole, was not too difficult; we managed to keep on tolerable relations with the non-Jews, excepting those whose parents were notorious for their anti-Jewish attitude. As far as I can remember, there were about a hundred and twenty Jewish boys and girls in the gymnasium in the mid-twenties.

Gedale Ali's Cheder outlived all the rest; as far as I remember, he was stil running it 1938, when he passed away.

Most of the people who, in later years, made their mark in life ,spent some time in Gedale Ali's Cheder before going to secular schools. But, of course, even a modern Cheder was no match for the school established by the Polish government for Jewish children, following the Parliamentary Act of Universal Education. However, the education was universal, but not compulsory, and parents could avoid sending their children to school if they so wished.

Polish Schools and Jewish Pupils

The Polish Jewish school had a curriculum of seven years — from 7 to 14. It was housed in the market square, in a most unsuitable place — a first-floor four-room apartment. The four upper classes were held in the morning, from 8 to 11; the three lower ones in the afternoon — from 1 to 4.

Rubinstein, the druggist, and Benjamin Abkiewicz, the tobacconist, kept their shops on the ground-floor and their homes were at the back.

As the Jewish quarter centered round the market-square, the pupils lived within five to ten minutes walk from their school; their playgrounds were the market-square and the school's back yard, but there were very few organized games and sports.

The school's sanitary facilities were appalling. The corridor and staircase were rickety and narrow. I dread to think what would have happened in case of fire. In spite of that, the school, with assured fuel for heating during the severe winters, and the comparitively well-paid teachers, who received regular salaries from the government, were a great improvment on the privately owned Cheder.

As I already mentioned, the Polish governmental school for Jews was mainly attended by girls, for whom the two weekly Bible lesons were considered sufficient, but the temptations of a free education, with a good curriculum, were too attractive, and the number of boys at the school increased gradually.

At first, these were the boys whose parents had modern ideas and rebelled against a too religious education. Others were those, who had not succeeded at Cheder, giving the parents an excuse to change their school. The usual one was: "Well, the Lord did not ordain my son to be a Rabbi; why should I fight His will?"

The greatest dilemma, however, was that of the parents whose sons did well at Cheder and who started to rebel against it, at the age of eleven or twelve, urging their parents to transfer them to a secular Polish school. At the beginning, the parents resisted decidedly, but in time they agreed on a compromise, namely —half a day at the secular school and half a day at the religious one.

there were five Cheders in Kolno. The Rabbis were Samuel Rosenfeld, Herschel-Meir Notel, Moshe Hirsch, Gedale Ali and Joseph Panitz, who emigrated to America, in the early twenties.

The Cheder curriculum changed drastically after the end of World War I. On the establishment of the Polish state, in 1918, the Government introduced a bill for universal education and founded two free schools in Kolno — one for Polish children, one for Jews. The curriculum was based on a normal secular education and religion was taught for three hours a week. The Jewish parents sent their girls to these schools, but their boys continued their religious education at the Cheder.

But, the cultural revolution throughout Poland penetrated to Kolno as well. Enlightened parents endeavoured to establish a boys' school, where religious education could be combined with a modern Hebrew education or a secular one. From 1918 onwards, a number of Cheder-schools increased secular teaching, either in Hebrew or in the vernacular — Yiddish. The most orthodax Cheders were Rabbi Meir Notel's, Samuel Rosenfeld's and Rabbi Herschel's and the most advanced were those taught by Joseph Panitz and Gedale Ali.

Gedale Ali

The most outstanding and remarkable personality, as a teacher, was Gedale Ali. He was a cripple —a hunchback, about 3 ft. tall, but he had tremendous agility and a very clear brain. He was a self-taught man, with a remarkable gift for understanding and teaching children.

In his Cheder, the curriculum was basically similar to that taught at the others; the only difference was the greater emphasis on Hebrew, as an everyday language, and not as a mere means of translating the Bible and the Talmud. He also introduced more secular teaching, singing lessons, school performances and many other innovations, previously unknown in the Cheder.

This school was very inadequately accomodated on the first floor of an old house, accessible through a very rickety staircase, and I still wonder how no child was hurt, climbing up and down, year after year.

Gedale Ali's living quarters were next door to the classroom, which was always over-crowded, but compared to the old Cheder it was modernised. He introduced school-forms, built specially by the local joiner, to take the place of the traditional table. The walls were decorated with maps and various pictures telling Bible stories. Each child had a place for his books inside the form. An additional advantage was the neighbouring old Russian churchyard, which could be used as an open-air playground, something lacking in all the other schools.

Gedale Ali was also deeply involved as a leading member in Zionist activities. He succeeded in creating a circle of the so-called enlightened people of Kolno, who tried to combine religious education with a secular way of life.

very quickly, for the prayers were repeated three times a day, in unison, not only at the Cheder, but also in the Synagogue on Sabbath and holidays. It was a father's greatest pride to have a son next to him, reciting the prayers very loudly, to prove to his neighbours, not only that he could read, but that he knew the text, by heart.

The usual Cheder hours were from eight a.m. to three p.m. and from five to eight in the evening. Within about three years the child had managed to go through the whole Bible, including Kings and Prophets, and could translate fluently from Hebrew into the vernacular. In addition, the Rabbi gradually began to introduce the next of the commentators on the Bible, especially Rashi's. At the age of eight or nine a child was ready to study Talmud.

Secular education was provided by an outside teacher, coming for one of two hours a day. The children were taught the Latin alphabet and to read Polish, Russian or German, according to the government in power.

In my first school years, the secular education was bilingual — Polish, because of the surrounding local population, and German — because the country was under German occupation. Most of the secular teachers were women. My teachers were Sarah Shaine Bornstein, the sisters Sarah and Reizel Karlinski and my aunts Sonia Panitz and Rebecca Markewitz. Most of the lady teachers had studied in the district town of Lomza, at non-Jewish secondary schools called gymnasiums or at teachers' seminaries. According to tradition girls were not obliged to attend religious schools and their religious education was very scanty.

At the beginning of the century, especially after 1905, the pressure of the political revolution in Russia forced the Tsarist régime to liberalise the Polish education and a number of elementary schools were opened in various towns and villages. Jewish parents refused to send their boys to these schools ,as the curriculum did not provide for any religious education, but girls were allowed to attend them. Some of the latter managed to make their way to the Gymnasium in Lomza. My grandfather, Michael Merkewitz, was, I believe, the first Kolno Jew to allow his daughter, Sonia, to leave home and stay with my great-aunt, Reizel Alef, at Lomza. There she studied at the Russian Gymnasium. My great-aunt Sarah Reizel attended the Russian school in Kolno and did extremely well; the latter taught Russian, Polish and all secular subjects to girls and many young men. To a certain extent, she may be considered the pioneer of secular education ,on a wider scale, in Kolno Jewish community.

The older generation, however, was self-educated and I still wonder how my grandfather and father became fluent in German, Polish and Russian and how they conducted commercial correspondence in all these languages, by hand, with a wide range of customers throughout Germany and the vast Russian continent.

The Cheder methods of teaching were not uniform. As far as I remember

The most prominent of the the few Jewish community-buildings was the Talmud Torah. The others were two synagogues and the Rabbi's house. The rooms around one of the main synagogue-buildings were earmarked as houses of prayer and learning for the different groups of craftsmen — tailors, cobblers, etc., and for meeting-places for secular associations, like the Society for studying the Bible, the one devoted to buying and preserving the prayer-books, the Talmud and others. Some of these rooms accomodated the Cheder-schools.

Up to the outbreak of the first World War, the main source of education was the Beth Hamidrash and the blend of religious education, provided by the school-system, supported by the community and located in the surroundings mentioned before. The Jewish population of about 2500 to 3000 took very little advantage of the meagre educational facilities provided by the Russian government, which ruled Poland at the time. Education was highly valued and the social standing of any member of the Jewish community was assessed, in the first place, by his educational and academic standards. Parents were prepared to make great sacrifices to educate their children, especially boys. (Girls' education was looked upon as a luxury but this attitude changed, drastically, after the first World War.)

The Cheder

Boys' education started at five, when the father took his son to the Rabbi, at the Cheder. The exact translation of the word "cheder" is "a room"; the basic educational establishment was one room, where one Rabbi grouped the children at a long table, according to ability and intelligence — not age — and taught each group separately.

The children first learnt to read and write Hebrew, by a very simple method, but they had already been in contact with the language, since the very early age of three, when they started to accompany their parents at prayers, in the synagogue. At the age of five, a boy could already recite a number of Hebrew prayers and make out the main letters of the alphabet. Naturally, at Cheder, he learnt to read Hebrew comparatively quickly. The teaching started by the Rabbi opening the Bible, reading the words aloud and asking the children to repeat them after him; every word was simultaneously translated into Yiddish — the vernacular language, in use at home.

It is amazing how quickly the children learnt to translate the text of the Bible by this method. The translation started, usually, from the text of Genesis; the stories of creation, Adam and Eve, Cain and Abel and the Flood; the Patriarchs, Israel in Egypt and so on — the Jewish children's fairy-tales.

At the beginning, especially during the first two years, when Genesis and Numbers were the subject of study, progress was very rapid. In addition, children had to learn to recite thousands of words of various prayers, with their translation. This again, although it may seem a mammoth task, was done

Eric Sosnow

SCHOOLS AND EDUCATION IN KOLNO

Until the end of World War 1, the Jewish community had no academians or qualified professionals.

The only young Jew attending secondary school, in 1918, was Moses Goldberg, later the leading advocate and lawyer of Lomza. He reached this position thanks to the fact that he was in Leningrad when the first World War broke out and continued his education at various Rusian secondary schools during the years of the war.

His father, Samuel Goldberg, was the only licensed advocate in Kolno. He served in the local court under three successive governments — Rusian, German and Polish. He was entirely self-educated and never had had any formal schooling.

But by 1939 Kolno had approximately one hundred Jewish academicans in the professions of law, medicine, pharmacy, agriculture, engineering, commerce, history, the arts, foreign languages, etc., — graduates of universities in Poland, France, Belgium, the U.S.A., England and Eretz-Israel.

This was the fruit of an extensive educational and cultural development during the nineteen-twenties and thirties, and of the great sacrifices and efforts of those parents who accorded the highest priority to educating their children.

These achievements were all the more remarkable in view of the fact that, during this period, Kolno had practically no modern educational system.

Since there are no records regarding these developments, I have to draw entirely on my memory.

The earliest period I can attempt to record goes back to the beginning of the century, to the stories told me by my grandparents, parents, uncles and aunts. I can remember vividly, however, many of the educational problems which arose after the end of World War I

No Jewish Illiterates

As children, we spoke three or four languages — Yiddish and Hebrew, at home and in the synagogue; Polish at secular schools and with the Poles. In the period ending with 1920, Russian and German were obligatory, for, until 1914, the country was first under Russian, then — under German rule.

Our Jewish community was always proud of the fact that there were no Jewish illiterates, compared to about eighty percent illiterates in the non-Jewish population at the beginning of the century. Even after the establishment, in 1918, of the Polish state, the proportion of Polish illiterates was as high as thirty percent.

and provided young people with long-term loans (up to two years) to assist them to establish themselves in business or trade.

The Manager of the Kolno Jewish bank was Abraham-Berl Bryzman, a man of great skill and ability. Throughout the years, he succeeded in expanding its capital, by collecting small deposits and through special funds, supported by the Central Committee of the Cooperative Bank (administering the Joint Committee's sources). The borrowers were amazingly honest and the bank had comparatively few bad debts, although its customers were very poor. It was an unwritten law to keep up, as far as was humanly possible, knowing that, in this way, one was not only fulfilling an obligation, but also helping others.

When I look back at the past, I respect and admire the spirit of real humanism which inspired all these activities and institutions.

At Moshe-Zalmen Sossnowitz's Wedding.
Volf Yastzsomb and his wife Sara (Sossnowitz). Arie Margalit. Rivka Margalit. Moshe-Zalmen Sossnowitz and bride Keila (Zdroyewitz). Chaim-Ezra Sossnowitz. Yudke Sossnowitz. Liba Sossnowitz. Michael Markewitz and his wife Feiga-Mindel. David Sossnowitz. Hena Sossnowitz.

Self-help and Mutual Aid

Social activities were inspired by the idea of self-help. Typical of them were institutions like "Bread for the Poor" — mainly run by women and headed, for many years, by my mother, Liba Sosnowitz, and by Leah Hurwitz, the wife of Joseph, President of the Kehilah for more than ten years during the thirties. This charity obtained its funds by house-to-house collections, week after week, augmented from time to time by donations from Kolno citizens, who had emigrated to America, Germany and other places. Every week, the money was shared out to the neediest families, literally providing them with bread.

A similar charity was run single-handed by Mordechai Zundel Margolies, who, in the summer, bought firewood with the money he collected, storing it in a yard near the Kehilah building and issuing small quantities of fuel to the neediest families at the height of winter, when the weather could reach minus 25 degrees Celsius. This was a most remarkable achievement since he really saved many lives by his own efforts alone.

Another outstanding social charity was the Society for Nursing the Sick ("Shomrei Cholim"), divided into two sections, for men and for women. Kolno had no hospital or trained nurses; when a person was dangerously ill, requiring a twenty-four hour watch, the family was soon exahusted. One could always call upon this society to send in someone to spend the night with the patient.

There was, of course, the usual Burial Society, providing the poor with all burial services, including ground, free of charge, at the expense of those who could afford it.

The sole aim of all these societies was to serve and help, especially in times of stress and economic difficulties.

The Kehilah had the right to impose taxes attached to the individual income-tax. This money was used to run the synagogue, pay the Rabbinate, provide free schooling for poor children and alleviate, within its meagre means, the fate of the neediest ciitizens. The Kehilah was fortunate to have had, for many years, the services of Joseph Hurwitz, a very good administrator, who managed to train the young Joseph Panitz as his secretary. In many ways the Kolno Kehilah served as a model of successful organisation for many neighbouring towns. This was recognized by the Polish Government, which honoured the President, Joseph Hurwitz, with a special medal for his services to the Jewish community.

The Jewish Cooperative Bank

The local Jewish Cooperative Bank played a special role as the only one in the town, for the Poles had never succeeded in organizing a similar enterprise. It belonged to a wide network of small Jewish Cooperative banks, founded by local people, assisted by the Joint American Distribution Committee (this bank advanced small loans to merchants and artisans to help finance their business

for lack of mechanical instruments and without the assistance of hired labour. The apprentices provided him with very little help and he could not afford to employ more than one or two, at a law wage. There was never enough work and the struggle for existence was harsh.

The traders and artisans were organized in the Hand-workers' Union. It had very good leaders, such as Feivel Boczko, Chaim-Mendel Bryzman, Fishel Marvit and Moshe Leibel Lubel. These are only a few of the names that come to my mind while writing these lines. The organisation's development was assisted by the obligation for all trades in pre-war Poland to organize in a central body, headed by the Chamber of Trades. This resulted in a well-entrenched network of Traders' organisations, Jewish and non-Jewish, in every Polish village.

From an economic point of view, there was no competition between the Merchants' and Traders' organisations. Each had its own problems, with which it dealt separately, through the respective central offices in Vilna and Warsaw. Socially, the two organisations cut across each other, when it came to running the main bodies of the Jewish community — the "Kehilah", the Rabbinate, the local-cooperative bank and others.

In pre-war Poland, the Kehilah — the Central Office of the Jewish Community — was organized according to special Parliamentary legislation, as an officially recognized statutory body. Every town had its own Kehilah, with an elected membership in proportion to the size of its Jewish population. The Kehilah was responsible for all religious institutions, charities, cemeteries and above all — for its Rabbinate and synagogues.

The elections to the Kehilah were on a democratic basis; all Jewish males over 21 having the right to vote. The candidates belonged, mostly, to political parties: the Orthodox Agudah, the Zionist organisation with its various affiliates, the religious Mizrachi, the enlightened General Zionists and Socialist Zionists and the Bund, the Jewish Socialist Party.

Other candidates represented economic and social groups. But the economic and political organisations intermingled, cutting across each other, and all parties were represented in every economic organisation.

In Kolno, as it happened, the Hand-workers' Organisation was the strongest, and it managed, in spite of its small membership, to obtain very strong representation in the Kehilah and other affiliated bodies.

Basically, the economic organisation worked in mutual harmony. There was hardly any friction between the Merchants' and Handworkers' associations.

On the other hand, the political organisations put great fervor and excitement into the small-scale parochial matters. The synagogue, where debates between the various political groups took place, often resounded with echoes of deep animosity. All the same, these differences in outlook did not prevent people living together and cooperating in solving their various economic and social problems.

had more than a meagre living. Many of them lived in real poverty, others managed to augment their earnings with small gifts from friends and relatives in America. In spite of all this, the Kolno traders succeeded in keeping up appearances, many of them making every effort to educate their children either in religious schools — Yeshivoth — or at secular institutions, including universities. Many sons and daughters of tailors, bakers, cobblers, blacksmiths etc., were Gymnasium pupils.

The Jewish community organisation in Kolno, as in other similar towns, was on an occupational basis. There was a Jewish Merchants' association, a Union of Jewish artisans and traders and even a so-called Trade Union, whose members were artisans and apprentices. These were all in their teens or early twenties. On reaching the age of marriage, the accepted thing was to establish a small workshop or to emigrate, and this automatically curtailed union-membership.

I remember that during my university studies I came into close contact with our working-classes, so to say, in the summer vacations. Together with Elli Bursztyn, Alter Krelenstein, Fishel Hurwitz, Motel Bryzman and Symcha Szklaniewitz, we tried to organize evening classes under the aegis of the Bund, which enabled us to get a license. None of us, except Elli Bursztyn, were members of that party. However, feeling that such classes were a good idea, and since Yiddish was the only language that could be used (The people who came to the classes spoke Yiddish, their mother tongue. They knew very little Hebrew and used Polish as a necessary auxiliary language), affiliation to the Bund committee was a natural step.

In this way, we were able to conduct our educational work, without interference by the Poles, who kept a watchful eye on any organisation doing work, which could be interpreted as political.

We managed to obtain accomodation in an attic, installed there a few tables and benches and it became a class-room. Elli Bursztyn, an active Bund member, made many attempts to turn this small adult education into a nucleus of this party, but he never succeeded. The so-called "Jewish proletariat" of Kolno was unaware of the complicated problems and class distinctions characteristic of the larger towns, where Jewish workers had created their own class-conscious organisation.

The fact that there were very few people who were not self-employed, and the narrow gulf between the very small number of employees and their employers was, perhaps, the main reason why there were no class differences, in the strict sense of the word, in Kolno. The social distinctions, however, were clear enough.

Apprenticeship to any trade automatically implied the aspiration to a future, as a tradesman or artisan — a status looked upon as inferior to that of a merchant or professional. The craftsman had to earn his living by hand-work,

would be a glut of mushrooms, but none at all when the sun shone. Another problem was the competition, especially with the Kaymans, who tried to break into this business, and who managed to obtain a foothold thanks to their special relations with the manufacturer Otto Sherman of Koenigsberg. Moreover, the mushroom season lasted no longer than twelve weeks in the year, with many ups and downs, depending upon the vagaries of the weather and the unstable prices paid abroad. The element of speculation, however, had its fascination; when good prices were obtained, the bad times and meagre rewards (out of all proportion to the hard work involved in sorting, packing and delivering) were forgotten.

Fish Frozen in Natural Ice

The fish-trade was another source of income, closely-linked with the frontiers' proximity. East Prussia, especially the lakes in the Mazury district — 30 to 40 kilometers from Kolno — were fertile breeding grounds for all types of fresh-water fish. My father, David Sosnovitz, like his father and the Hurwitz families, imported fish from East Prussia into Poland and sold it locally and in the larger cities in the district — Lomza, Bialystock and Warsaw. This was a difficult trade, as there were no refrigeration facilities and ice for summer had to be accumulated in winter. The frozen river-water would be cut up into ice-blocks, stored in deep cellars and covered up with straw, so as to last all summer. I am still amazed at the ingenuity of the construction of these cellars and the fact that we managed to retain the stock of ice all through the summer, bearing in mind that Kolno had no electricity or any mechanical means for refrigeration. This business was quite flourishing, but the restrictions put on import — licencing curtailed it. This was a consequence of a bi-lateral trading-agreement between Poland and Germany, which limited imports into Poland to the most essential commodities, and those did not include fish. Later on importation came to an end, because of the political tension between the two countries.

As you see, the Jewish Kolno merchants did their utmost to take advantage of their geographical position, expanding the commercial activities far and wide beyond the Polish frontiers.

Jewish Workmen and Students

This did not apply to the artisans — tailors, cobblers, joiners, blacksmiths, builders, etc.. Their trade was limited to catering for the needs of the local population and the surrounding farmers. Their workshops were very primitive, their tools — extremely simple. Electricity reached the town as late as 1928 and even then was limited to lighting, there was no electric power. Besides this, no one had the capital needed to acquire power-tools.

Competition for the work available was rife and very few traders and artisans

This trade, of course, had its ups and downs. It was irregular: Sometimes the foreign traders halted the import; bad times came then to the traders and the town-economy in general.

It is interesting to note, while on this subject, the comparatively primitive way these transactions were financed. Kolno had no commercial bank and all the credit required had to be advanced by private people. An interval of two to three weeks passed from the time the local farmers were paid for the horses and the date of receiving the money from abroad. All the horse-dealers lacked capital. The main sourse of credit was Leib Sokol, who worked with Motel Zolondz from Lomza. They succeeded in building up trust in their integrity and were able to collect small savings-deposits, from Jews and non-Jews, and use the money for financing the international horse-trade. Motel Zolondz even managed to establish a special relationship with the Lomza branch of the Bank of Poland, which used to advance him money, on the promise that he would repay the loan in foreign currency, received for the various kinds of products exported from Kolno.

Fresh Mushrooms

I would also like to mention another specific Kolno export-trade — fresh mushrooms from the surrounding forests, near Koziol in particular. My grandfather, Michael Markewitz. began to export mushrooms to Germany and Switzerland before World War 1. During the German occupation, this business expanded and new contacts were made; after the war, my father naturally joined the business, which ran through the spring and early summer months.

Koziol, surrounded by pine-forests, became the main collecting station. The mushrooms were brought there by young peasant girls, who had gathered them in the forests and carried them on their backs, for 10—15 miles. There they were sorted and packed. As there was no refrigeration, it was essential to export the mushrooms daily and they were kept at the right temperature by storing in special shady sheds, cooled by natural draught.

The nearest transport-station was the German village Dlottowen about four miles away, at least an hour and a half, over a sandy track, by cart. Special wagons on high springs were built to ensure the mushrooms' arrival in good condition. From the German frontier they were shipped to canning-factories and market-places throughout Germany and Switzerland and elsewhere.

My grandfather kept contact far and wide with foreign buyers and factories. He used to correspond with them sending them hand-written little postcards and receiving, in return, elaborately typed letters. He built up a reputation of great integrity and had excellent business relationships with all the manufasturers. However, the business could not develop for lack of communication and storage facilities; this, and the irregular growth of the wild mushrooms, created a major problem. Immediately after rainfall, there

The horse-trade was the main source of employment in Kolno. It provided a living for numerous people — riders, stable-boys, grooms, etc.. The riders would collect the horses from the distant markets and ride them, bare-backed, to Kolno. The stable-boys prepared them for export. The best riders would qualify for travelling abroad and accompany the horses, by rail or sea, to their final destinations. The drivers drove the horse-drawn carriages — and later on the cars — in which the horse-dealers and their foreign buyers were taken to the market-towns throughout Poland. Clerks were employed to prepare the invoices and the veterinary and shipping documents required for trade with the various European countries. Forwarding agents attended to custom-formalities on both sides of the frontier.

As far as I can remember, these agents, such as Hurwitz family, were the only Jews who were partners with a non-Jew — Somer. This came about as the result of a merger of two firms. Both the Hurwitzs and the Somers succeeded in obtaining the special license required to become a forwarding agent in Poland. However, the Hurwitzs felt that a partnership with a non-Jew would offer more security, while Somer knew that the Jewish name would attract Jewish clients and bring in good profits. Somer was not a Kolno citizen; he had arrived there as a high-ranking civil servant in the district office — Starostwo — which he left in order to establish the partnership with the Hurwitzs, as the earning prospects were better.

Their agency was the only one in Kolno with an office, run by Charles Rosenblum, now living in New York. Somehow it happened that he and the accountant, Berel Bursztyn, who was in charge of the bookkeeping, invoicing and documentation for the firm, survived the Holocaust. Perhaps they could write a more detailed account about this varied and fascinating international trade, conducted from Kolno and reaching practically every West European country.

During this period, when I worked at the Vilna Chamber of Commerce. I was personally involved in reporting and writing various papers on this subject, for the Ministry of Trade, as the export of horses came under the Chamber's jurisdiction. The fact that this branch of commerce was practically controlled by Jews was a cause of great envy on the part of the leading land-owners and their organisations. The Minister of Agriculture, who controlled the export of the diverse kinds of livestock, tried to form a non-Jewish organisation and granted it a monopoly to export horses. Under the guise of rationalisation, the Chamber of Commerce, which was nominally supposed to protect the exporters' interests, made efforts to undermine the Jewish horse-dealers' living. However, the numerous attempts at competition by government-sponsored non-Jewish organisations, failed. The Kolno horse-dealers had a tradition going back many generations and close connections with foreign buyers, who refused to deal with anybody but their well-trusted Kolno colleagues.

were unsuccessful, because of the individualistic characters of the personalities concerned. My late grandfather, Michael Markewitz, for instance — a very forceful man — went into partnership, at different times, with the Baranowitz, Lwovitz and Margolies families, but they all broke up after a short time.

The sale of grain, dairy products, timber and peat for fuel, was the main source of cash for the farmer, who would spend his money in the shops surrounding the market-square, where the shop-keepers had been looking forward all week through to market-day. These small business-men had to face the competition of the growing number of State-supported co-operatives and non-Jewish shops, as well as that of the market stall-holders, who were of two kinds :

1. Small local merchants, who could not afford to open shops and tried to earn a meagre living by displaying their wares on a stall, in the center of the market.

2. The travelling market traders — owners of a cart and horses — who made it their job to visit all the local markets within a radius of thirty kilometers, and sell their wares either from their wagons or in provisional tents, where the goods were nicely displayed.

The trading procedure was very simple. Once a week the farmer would sell his products to the merchants or to the consumers and spend his money in the local shops. The extent of the trade was governed entirely by the distance and time in which a horse-driven cart could reach the market-place. Since a farmer could not afford to spend more than two hours, each way, on travelling to and from the market-place, the radius was limited to 15 miles and the business potential was practically static, with little hope for expansion.

The Horse-Traders

The Kolno Jewish horse-traders were in a specific business-category.

This trade was a Kolno speciality. Somehow, the families engaged in it — the Dudowitzs, the Korneckis and the Szklaniewitzs — had managed, since the beginning of the century,to build up contacts with various horse traders abroad. The proximity of the German and East Prussian frontiers and the comparatively good communication from them to Denmark, Belgium, Holland. France and Switzerland, attracted horse dealers, interested in purchasing the powerful Polish working-horses for farming or mining purposes. from all these countries.

The horse-traders of Kolno acted, mainly, as buyers on a commission-basis for foreign importers. The latter either visited Kolno in person or entrusted their local buyers to purchase horses in all the Polish markets. Each foreign horse-trader had his own buyers, with whom he kept up personal relationships, on the basis of mutual trust and respect. The horse-traders were experts in their field, worked hard, having to cover great distances, under the most difficult conditions, to attend several market-towns per week.

market-place, on a fixed day, when the peasants came to sell their products and buy what they needed at the shops.

These weekly markets were characteristic of a most primitive economy, which had lived on, right into the twentieth century. The Kolno Jews, as others in many Polish towns and villages, derived their living by catering for the farmers' needs, supplying them with consumer goods and the services of the Jewish tailors, cobblers, blacksmiths, glaziers, etc., as well as with the professional amenities provided by doctors, lawyers, and so on. The market economy was a combination of two systems: the primitive distribution of agricultural products and exchange economy.

The peasants traded their products through two channels: The housewives, who used the market-place as the only place where butter, cheese, green groceries etc. could be obtained, either for immediate consumption or for storing-up for the harsh winter. The second channel was the trade with wholesalers, who bought grain, seeds, live cattle, poultry etc., from the farmers, either to resell in the cities or to export abroad. These Jewish grain merchants, and dealers in cattle and horses had wide contacts inside and outside Poland. The grain merchants were connected with mills all over Poland and East Prusia, and also used to ship the grain, peas, oil-seeds etc., from the ports of Koenigsberg and Danzig. They managed all this, in spite of relatively primitive means of communication and transportation, since Kolno had no railway-station and the nearest one was in Lomza — 30 kilometers to the north and 7 kilometers north-east of the town of Dlottowen in East Prussia.

On market-day, the grain and products were bought from the peasants, in comparatively small quantities — 100 to 200 kilograms at a time, and brought to a number of granaries, near the market-square. There it was sorted and repacked for shipment. Each grain-merchant, of course, had established his store, as near as possible to the market-place; the brothers Lwovitz had theirs to the south, in Lomza street; the Margolies' — to the south-west, facing the large church-square, where the farmers could park their wagons and horses. Baranowitz's, Zwawy's and other stores were situated in Stavisky street, to the east and south-east. Each merchant did his utmost to build up a regular clientele amongst the farmers, in order to ensure regular supplies of grain. Some of the grain-merchants became very friendly with their suppliers and continued trading with them for years. However, the competition between the various Jewish merchants was rather severe, and in spite of their ingenuity and hard work, they made no more than a meagre living. One can recall, however, infrequent instances when some merchant or other managed to make a coup in a rising market, especially with a rare type of agricultural products — oil and clover seed, etc.

Many attempts were made by various grain-merchants to establish partnerships, in order to buy at reasonable prices and sell at better margins, but they

in its widest sense. It created a new group of political opportunities, who managed to worm their way into the highest echelons of the Pilsudski Party and to obtain influential key-posts and concessions in the various fields of economic activity. When politics and support of the régime became the stepping-stones to economic privileges, the Jews were automatically excluded and discrimination against them became more blatant than ever before.

It happened, however, that Kolno was relatively less affected by this new policy than many other towns and villages. This was mainly due to its geographical situation, about 7 kilometers from the East German frontier, which brought it specific sources of income.

Although the few Polish merchants and civil servants, living in Kolno, attempted to deprive their Jewish neighbours of these special sources of income, they did not succeed, for the simple reason that they lacked the know-how required to turn the geographical position to their advantage by developing regional foreign trade.

Kolno, as far as I can remember, had a population of five thousand, including three thousand Jews, a proportion similar to that of many small towns of the district and in Poland in general. Our hometown was a small trading-center, surrounded by a sea of small farms and some larger ones, holding between five hundred and one thousand acres. Most of the non-Jews living in the town — Kolno included — were also farmers; very few were engaged in commerce and until 1930 only a small minority were employed by the Government administration.

The civil servant class was undeveloped in Poland, because the Polish state — up to 1918 — had no tradition of civil service. All the civil servants, prior to 1918, were mainly of Russian origin and were held in contempt by the local population, as the representatives of the Czar and his oppression.

There was very little contact between the Jewish and Polish population in Kolno. The Jews organized their lives, successfully, on a fully self-sufficient basis. Jewish children were educated at the Jewish religious school or at the government school for Jewish children. For a short time, Kolno had a Polish secondary school — a gymnasium as it was called in that country. Many Polish peasants could not afford the fees, so Jewish children were admitted, without limitations. The school was closed in 1927, when the proportion of Jewish children had reached one-third of all the pupils. This caused the local government to withdraw its support. It may be worthwhile to note that, as far as I remember, this short episode of the Gymnasium brought Jewish and Polish children together for the first and only time.

The Market-Place and Trade across the Border

The economic connections between the people of the two nationalities, who had lived as neighbours for generations, were created and continued at the

Eric Sosnow

ECONOMICS AND COMMERCE IN JEWISH KOLNO

In 1931, while studying in Vilna, I held a part-time post as Secretary of the General Council of the Jewish Merchants Association of the North-Eastern territories of Poland and as liaison-officer between it and the Vilna Chamber of Commerce.

The Chamber of Commerce covered the same area as the Jewish Merchants' Association, including the Voyovodship of Bialystock, to which the district of Kolno belonged.

The General councii of the Jewish Merchants' Association of the Eastern territories, with its head-office in Vilna, was interested to be in touch with all the provincial associations and to follow-up their problems in an effort to alleviate the difficult and complicated situation of the Jewish merchants throughout the country.

I did a great deal of travelling to towns and villages, organizing meetings, often becoming involved in local politics and forming close contacts with the problems of the petty merchants and the few industrialists and "tycoons", scattered about the area, stretching from Vilna through Grodno, Bialystock, Lomza and as far east as Pinsk and Brisk. The pattern was identical everywhere, but I obviously took a greater interest in my home-town, Kolno, and during my last years in Poland I came very close to its economic and social problems. I will do my best to record a coherent picture of the economic conditions in my birth-place in the 15 years, preceding the Holocaust. The descriptions will obviously be sketchy, since I rely entirely on my memory.

A Frontier Town's Advantages

Between the two World Wars Poland was under the Pilsudski régime, which survived his death. The official economic policy was to increase the régime's influence in every sphere, through state-controlled organisations. This enabled the government to give more "kudos" to its supporters and to apply nepotism

Moshe-Chaim Kolinsky. Cyvia Crystal-Kolinsky.

a good Jew, a very good friend. The younger one, Chaim Ezra, lives in London, England. Financially sucessful too, he is active in Jewish affairs. The father passed away in Israel. The mother lives in Rechovot, Israel.

I shall never forget three of the closest friends of my youth who perished in Poland; Shmuel Kayman — a devoted, wonderful human being and friend; Yosel Krellenstein —a schoolmate of mine and very close friend, and David Hurwitz — always like a brother to me.

In the solemn spirit of the Prayer for the Dead, let me finish with Kaddish for all my dearest and beloved, killed with the rest of our six million brothers and sisters:

My sister, Shayne, her husband Matys Kalman, and five children, killed in the town of Szcuczyn by the Germans and Poles;

My sister, Neshke Chmiel, with two children, killed in Kolno;

My brother, Moshe Chaim Kolinsky, wife Blume and two children, killed in Szcuczyn;

My baby sister Cyvia, her husband Yankel Crystal, with two children, killed in Kolno.

I will never forgive your murderers! I will never forget you!

man. His house was always open to every individual and for every cultural or Zionist event. I, too, was a pupil of his for a number of years. We all owe much to him.

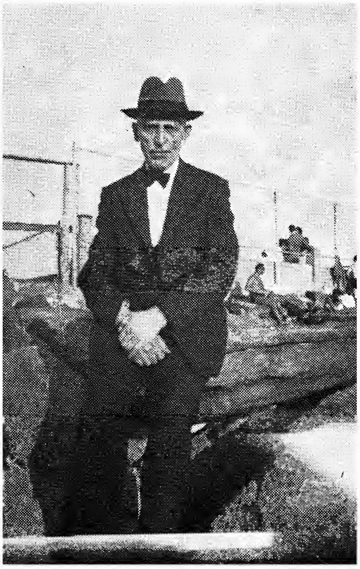
Let me pay tribute to an unusual family, a credit to the entire Jewish community and to Kolno in particular: the Karlinski family (otherwise called Bereles). The mother, widowed as a young woman, making great sacrifices, raised remarkable children. The two daughters: Sarah, an attractive brunette and Reizel, a beautiful blonde, were my teachers at public school. They were of great inspiration to me and I shall always cherish my association with them. The eldest son became the famous Jewish writer, translator and critic on the staff of the Jewish Daily "Moment"in Warsaw, writing under the pen-name of "Karlinus". The other son, Kalman, a good man, also served in the staff of the "Moment", and is now living in New York where he is associated with the Jewish Daily "Der Forwerts". He has helped and contributed to the success of the **Kolner Memorial Book.**

The Sosnowitz family was one which I have always respected and admired. I visited their home regularly, as a friend of the elder son Moyshe Zalman. The father, a salesman, commuted between Kolno and Germany. A deeply religious Jew, incorporating the best qualities of modern and traditional Judaism, he raised and influenced his two sons to follow in his footsteps. The elder, now a very successful businessman in New York, is a credit to the Kolner people:

A Group of friends.
Hershel Kolinsky. Sara Yastzsomb-Sossnowitz. Shmuel Kayman. Mala Kolinsky. David Hurwitz. Zeev Yastzsomb.
Moshe-Zalmen Sossnowitz. Rachel Alter-Borkowsky. Michael Borkowsky.

My father Zalmen was a remarkable man. Deeply religious, he would never compromise with his own beliefs; yet he was tolerant of the new non-observant generation. Born in 1875, in a small village, he attended a Public School, where he learned to read and write Polish, an unusual accomplishment at that time. When he settled in Kolno, he followed his father's footsteps and became a tailor. He was loved and admired by Jews and Polish peasants alike for his honesty and fine human qualities. He respected knowledge and education and inspired all his children with the ambition to acquire both a Jewish and a secular education.

Zalmen Kolinsky

In his last years he lived in New York. When he learned that four of his children and all his grandchildren had perished in Europe with the rest of the six million martyrs, he accepted it as G-d's will and kept his pain and sorrow to himself. Blessed be his memory!

An influential personality I remember was the unique teacher Gedalie Allie, a physically crippled man, dwarflike in appearance and a hunchback. He established the first modern Cheder (school) in town, where he promoted secular education. He sought to inculcate his pupils with love for the Hebrew language, and a desire to strive for knowledge and forsake superstition. Interest in enriching Jewish culture was revived by his influence and intense nationalism aroused. Even those who were not his pupils were influenced by this unusual

there, and Nachum Remba, who perished in the Warsaw ghetto, greatly admired by the few survivors for saving thousands of lives, while serving as an official of the Jewish Judenraat. Another son — Ephraim, who lived and died in California, was my very close friend at Cheder. His house became my second home.

Reb Velvel Remba used to teach in the Tailors' Prayer-house where my father worshipped. On Saturday afternoon, after the noon-day meal, I would walk over to the Rembas' home. There they were, still sitting at table with the father at its head. He was a very distinguished-looking man, with a "Herzl" black beard, who had come from Wonses to Kolno and married a local girl named Pesa. Well learned in Judaism, Reb Velvel also had a modern education and could speak and write Polish. His dress was a blend of the traditional and the modern. After the meal the dining room became an Open House. The more distinguished and Europeanized citizens would come for "Tea", but primarily for a social gathering, a kind of Town Meeting, where all the local and world news would be discussed and commented upon.

When the Polish Jews were guaranteed minority and voting rights by the Versailles treaty, the Jewish voters elected their own representatives to the city government. When Mr. Remba, as representative of the merchants group, became the first Vice-Mayor, and my father — the second Vice-Mayor, the bond of friendship between our two families became even stronger and deeper.

Velvel Remba

contributions, the women in the audience shed the golden jewellery they were wearing for the occasion — rings, watches, necklaces — and threw them onto the stage. They acted in the finest tradition of our ancestors, giving their possessions, some — their only ones, to the cause of Israel.

The building behind the theater was originally the High School, first sponsored by the Catholic Church, to encourage and promote education for Polish youth. The small number of Jewish students who were admitted attended school on Saturdays, but were excused from writing. After a time, when the school came under the jurisdiction of the country-government, the new principal ruled this out. Some of us, fired with the spirit of nationalism, would not give in. We went on strike and were eventually expelled.

People I shall never forget

There are certain people I remember very well, personalities who influenced me and my generation, in the period between the two Wold Wars. One of them was Reb Velvel Remba, father of Izeek Remba, the noted Hebrew and Yiddish journalist and orator who passed away suddenly in 1969 — the original editor of the Kolner Memorial Book. His other sons were Moyshe Yossel Remba, a well-known Warsaw Zionist leader, who drowned in Koziol, while vacationing

The Kibbutz-Hachshara "Tel-Hai" in Kolno, 1934

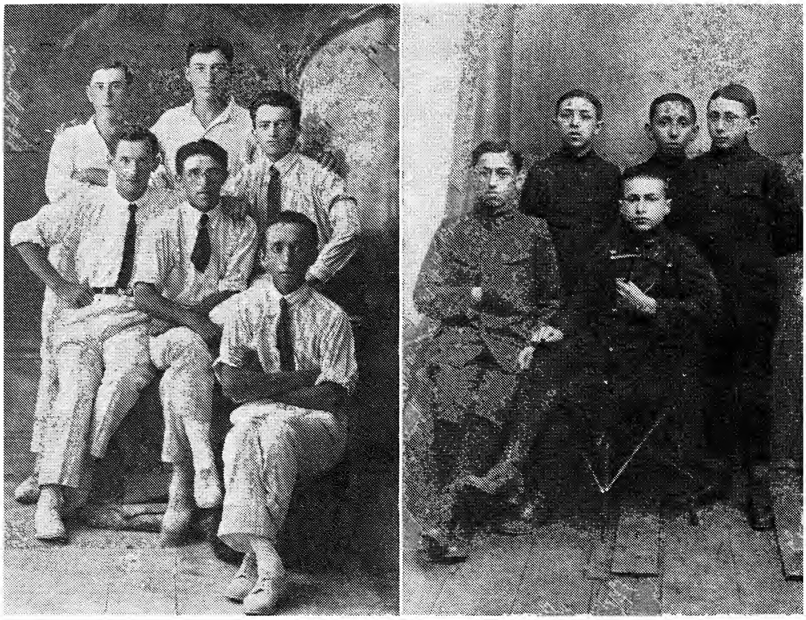
The commitee of the Zionist Youth Organisation "Herzlya"
(from the right) Shmuel Kayman. David Hurwitz. Josef Segal. Bezalel Hershel Rosenbaum. Hershel Kolinsky. Josef Krellenstein.

name, excommunicated by the Jewish community of Amsterdam in the 17th century. The performing troupe was led by A. Y. Kaminsky (father of the now well-known actress Ida Kaminsky).

The second show was an amateur variety show produced by the first Zionist group "Hatcheya". It depicted chalutzim pitching hay on a kibbutz in Palestine, singing Hebrew songs.

In the late twenties an independent theatrical group was established. The goal was pure cultural achievement and the proceeds were donated to various philanthropic causes. We succeeded in producing some of the best plays by Jewish and European authors; the direction and performance equalled some of the best professional productions in recognised theaters wherever they are.

Memorable Zionist rallies were also held in the theatre hall. In 1920, when the Allied Powers signed the Peace treaty with Turkey in San Remo, the Balfour Declaration was incorporated into the treaty, and Great Britain was made the Mandatory for Palestine, entrusted with the establishment of a Jewish Home there. A great rally was called to celebrate the historical event. After a fiery speech by the local Zionist leader Moyshe Morgenstern, with an appeal for

A Groupe of friends at school and in "Hechalutz"
At school (from right to left):
Fishel Rosenbaum. Hershel Kolinsky. Efraim Remba.
Fishel Ash. Josef Krellenstein.
In "Hechalutz" (from right to left):
M. Segal. Benjamin Burstein. Fishel Rosenbaum.
Hershel Kolinsky. Efraim Remba. Hershel Kornetzky.

the U.S.A.). The few of us active in "Hertzlya" later continued our work in the adult Zionist movement. Calel Rosenbaum (now in the U.S.A.) became president of "Poaelei Zion"; my close friend Schmulke Kayman — president of "Hechalutz", and I became its secretary.

Memorable Events

On Lomzer Street was the "Theatre Building", owned by the Volunteer Firemen's Organization. Well known visiting theatrical groups and concert artists gave performances there. Even more exciting were the amateur productions, sponsored by various organizations. The day of the show a holiday-like atmosphere overcame the town, tickets were sold out in advance. Several of those visites were very impressive and left me lasting memories.

One was the first theatrical show I ever visited. The magic of the experience left me, a small boy, a theater buff forever after. The show was the classic "Uriel Acosta", based upon the life of the famous Jewish philosopher of that

representatives of the official charitable and social organisations that every Jewish community used to support. There were the Societies for a free schooling for poor children; free loans for the needy; visits to the sick; helping needy brides to marry; praying (reciting the Psalms) for the very ill, participation in funerals.

To appreciate all this,, one has to realize that the fate of the Jews, in the ghetto, depended on the good-will of the non-Jewish world. All these activities were vital as self-help and contributed to their survival.

Happy Memories

Once a year, during the Purim holiday, the contributions had to be more generous. In later years, with the advent of the Zionist movement, representatives of all the different Zionist groups joined the parade for contributions to Israel. When I became active in the "Chalutz" organization, I made the rounds one Purim with Fishel Rosenbaum (now living in Israel) to selected families to be known Zionist-oriented.

The highlights of the Purim festival were the Carnival Parades organised by amateur performers of two charitable organizations. Dressed-up in bright masquerade costumes, their faces masked, some carrying musical instruments — mostly drums and cymbals, they visited every dwelling. The length and style of their performance depended on the contribution they anticipated. In a few of the wealthier households, a complete Purim show was presented, with songs and dances. Who can forget the joy and happiness of the children following the Purim-actors on their rounds ?

There are so many more memories of happy events — the High Holy Days, Simchas Torah celebration, and others. The Jewish community recognized that men could not live by bread alone and considered the spiritual needs of Jewish life to be of vital importance.

Kolner Jews were proud of their adult study groups, where the better educated studied and interpreted the Talmud and Commentaries. Rich and poor, merchants and working people, even unskilled laborers, devoted part of each day to studying, each according to his knowledge.

Politics and Culture

In the period between the two world wars, a wave of social and political activity engulfed the Jewish population. Groups and clubs — Socialist, General Zionist, Labour Zionist, Hashomer Hatzair (originally a scout movement), Hechalutz — and offshots of these were organized. I would like to mention the unique organization called "Herzlia", a Zionist youth movement which existed for a number of years and left pleasant memories of literary events and lectures. We developed a rich library in a short time, helped by a substantial donation — privately collected by H. Krellenstein (now living in

The Pravoslavian Church in Kolno

of Stavisk and Schuchin. About six kilometres away lay Chyrnitz estate, owned by a Jew — a rarity in Poland. The first "Hachshara" (a preparation-farm where youth going to settle in Eretz-Israel were trained) was established there.

The Community Organisation

Kolno had no factories. The Jews were mainly merchants and small-scale business-men.

All week long, they looked forward to Thursday, the Market-Day, for the peasants to come to town, sell their farm-products and buy what they needed in the shops round the market-square.

Like the rest of Poland's Jewish communities, the Kolner Jews were not by any standards affluent. Economic opportunities had always been restricted by legislation. Nearly half the population was reduced to depending on community-help; many were kept alive by money sent by relatives from America. However, the community put great stress on helping the poor, the sick, the handicapped and the refugees, and Kolno's community was well-known for its generosity and charity. Jewish children were taught very early in life that it was their duty to help the needy — anonymously.

On Friday, before the Shabbath day, every home was visited, first by professional beggars soliciting alms, then by solially-conscious women collecting food to give to needy people, too proud to ask for charity. Then came the

shopkeepers. A single horse-trading family — the David Kornetzkys, kept their compound at the end of our street; the other horsetraders, together with butchers and wagon-drivers, reigned supreme in the northern part of the square, the tougher section of the town, called "Woytestwo".

During World War I, a street battle erupted between a youth gang from Woytestwo and one from Lomzer and its side street; it raged for a whole year, with stones as the principal weapons. Peace came only after one boy was seriously wounded in his eye.

The "shul" (the main synagogue) was situated on the main street of the northern section, called the Vincenter; around the corner were the Beth Hamidrash (the study-house), the Rabbi's residence, the Beth Din (the family court-house) and various "shtiblech" (prayer-houses). Further on this street became the Vincenter highway, leading to the German border.

The Beautiful Surroundings

Kolno was one of the several points where travel-agents used to arrange border-crossings (sometimes legal; more often not) for the thousands of emigrants from all parts of Poland and Russia who went into Germany. They then sent them hurriedly on their way to the great ports of Bremen, Antwerp and Rotterdam, the ports to the Promised Land of America.

The vast American Jewish community of our days, whose political and financial contribution to the State of Israel is and has been so important, consists of the descendants of those poor, helpless emigrants who used to pass through Kolno and other border towns. Let the Kolner agents' contribution to this episode in Jewish history be remembered!

On the outskirts of the town stood the beautiful old Russian church with its gilded dome. Abandoned after the Russian retreat, at the end of World War I, its garden became a park and a gathering-place for young people. Parallel to the church-grounds ran a tree-lined walk named "alleyka" — a rendez-vous and Lovers Lane. In later years, the Vincenter highway, leading to some woods, became the main picnic and hiking route for the younger generations. This road also led to the popular village of Koziol, on the Pissa river. Surrounded by pine trees, it became fashionable among wealthier Jewish families to vacation there in summer.

To the left of the square, Zabiela Street led to Zabielo (the village where my father was born) and out to the desert-like part of Poland — the "Puschia" (wilderness), populated by primitive, free and independant natives.

This was also the way to the Jewish cemetery, now holding such a tragic memory for us. For it was here that our brothers, sisters and friends walked their last mile to the common grave they were forced to dig for themselves. Here they were shot by the Germans and buried.

From the right side of the square, Stavisker Street led to the smaller towns

we considered ourselves superior to and more progressive than our neighbours.

One of my earliest recollections is of our walks, in the early hours of Saturday evenings, to Lavnes — a suburb on the other bank of the river, inhabited exclusively by Polish peasants.

There were two parts in Lavnes; on its left — a road led to the watermill, where the more sophisticated young people went bathing in summer, and where one could even rent a row-boat.

Tougher boys preferred swimming in a pool, called "Chuszhnack"(where they had to fight for the right of entrance with the Gentile boys (the "Schkotzim").

The right side of Lavnes was forbidden territory, and no one dared go there, except with one's parents; the dogs were so vicious.

I still feel the thrill of holding on to my father, on those rare excursions. I cannot recollect any incident of Jews being attacked there. I remember a widow, called the "milchige". She would buy milk, before sunrise, carry it in pails slung across her shoulders, to sell to the more prosperous Jewish families, who could afford to buy milk.

I do not know whether "goyim" (Gentiles) took part in the slaughter of their Jewish neighbours, during the 'Black Days". I dare hope they did not.

A stretch of swamps lay between the town of Kolno and Lavnes and we children were warned not to walk there, for fear of drowning. In the center of Lavnes, facing the highway leading to Lomza (the nearest big city) were the barracks of the Mounted Border Police, called the "Objesczyki". On Saturday we would go there to watch them jumping their horses. During the German occupation, in the First World War, those barracks used to be the Headquarters of the Gendarmerie, the forerunners of the Gestapo where a sergeant by the name of Tobie was in charge. He used to torture the prisoners, who were sentenced for smuggling and other offences and there were rumours that, in the night, one could hear the screams of the tortured.

The highway led past Lavnes. There, on Saturday evenings, engaged or newly-wed couples, even Yeshiva students, including, sometimes, the Dayan Reb Avigdor (the assistant Rabbi) accompanied by some of his followers, would promenade for a short distance, no further than the second hill.

Our Street

We lived on Lomzer Street, in a mixed neighbourhood, where the Catholic Deacon had his house, surrounded by a garden and an iron fence. As children, we were warned not to look through the fence, lest we see — G-d forbid — the priest walking in his garden. The temptation, however, was too great, so we used to run there as fast as we could, peep through and brag afterwards that we had really seen the deacon. As it happened, this priest became my Latin teacher, when I attended the Gymnasium.

Our street and the nearly street were inhabited by tradesmen and

Herschel Kolinsky

OUR KOLNO

Our Kolno was an ordinary small town, one of hundreds like it, which existed in Poland and Eastern Europe before the Holocaust overcame the Jewish world, during Second World War. But to us, born there, having spent our childhood and youth there, Kolno remains the one and only, the unique town, and no other town and city — however big or beautiful, could ever take its place.

Lying awake in the loneliness and darkness of sleepless nights, or on shutting my eyes while riding on a train in huge, metropolitan New York, I can see clearly the Square in the center of the town; all the streets, side-streets and alleys; the roads I walked on my way to the Cheder, then to the Public and later to the High School (The Gymnasium).

I can see the paved cobble-stones and even the unpaved, broken spots on the sidewalks. The streets are as clear and fresh as when I walked them half a century ago.

I can see the cement or wooden stoops, in front of the stores in the Square, where we used to sit on summer evenings, watching the town people promenading on the sidewalks, standing in groups about the square, discussing world affairs or arguing about the programs and aspirations of the various Jewish parties, active in the community.

As the years pass and the days of our youth become a nostalgia, we feel it our duty and obligation to preserve for our children and the future Jewish generations this period in Jewish history that has passed and never will return.

I am one of those, who were not there during the "Black Days", when those, nearest and dearest to us, were hurled into a common grave, dug by their own hands. I did not hear their prayers at the brink of the grave, but only years later — from afar — did I hear their echoes. We, who were not there, still cannot believe that the things we heard about had really taken place.

What Kolno Looked Like

Our Kolno was somewhat different from other "Shtetlach". Situated only a few miles from the German border, it was influenced by German culture and

of a community annihilated. The pain is still greater because this book is the sole monument of thousands of Kolno Jews, who perished so suddenly and cruelly, most of them without the rites of a Jewish burial.

Jewish Kolno is no more, but its spiritual and human contribution has been melted into the treasures of Judaism in Israel and the world over. This Memorial book is witness to this.

Benjamin Halévy

in it. They developed a Jewish way of life, customs, traditions and manners superior to those of the people around them, by whom they were ruled and persecuted. They constructed an extensive net-work of social-welfare and charitable institutions, and their culture and economy endured and flourished, thanks to the individual Jew's sense of responsibility towards the community as a whole. They knew and felt that all Israel had to be brothers.

On reading this book, one cannot but admire and appreciate those Jews — so remote from us, who live in Israel, so innocent and simple in their way of life, their customs and views and yet — so complete in their faith, and tremendous in their lives and deeds.

Take, for example, that Jew — himself well-off and educated, like many others in the village, whose purpose in life was to provide the poor with firewood for winter. Every summer he used to collect money, buy the wood cheaply and store it for winter, when he shared it out to the needy. There were many like them, given to kind deeds.

Or that teacher — so hardly hit by fate — a hunchback, stutterer, weak of body, but strong in spirit, whose life-goal was to bring knowledge to Kolno children and youth, fulfilling his task zealously and energetically — a model to many others. And those two little episodes, where a daughter describes her father (in the "In Memoriam" chapters, at the end of the book) — a simple Jew, who never learnt psychology and education and probably had never heard these terms and who educated his children, not by words, but through deeds and personal example.

Literature concerning the Holocaust, is to our great grief, rich enough, and the relevant chapters in the Kolno book are no exception. These chapters are of importance and interests to every Jew in Israel.

Numerous and varied are the personalities and their deeds, described in all their grace in these pages — anonymous in history, but well-known in Kolno. This, of ocourse, is the book's purpose — to erect a monument to a life wiped out and to Jews cut-down. "That the generation to come might know, even the children, which should be born, who should arise and declare them to their children". (Psalms, Chapter 78).

The Kolno community-members in Israel and the countries of the Diaspora felt they had a sacred debt to pay to their fore-fathers and near ones, who perished so tragically. For years and years, a handful of people worked towards this end — resccuing the past from oblivion, reviving the form and image of the town and its Jews. With the publication of the book this debt to the past and to the cherished dead is paid. Now the people, who prepared it so devotedly, hope that their descendants will read the book and learn to appreciate their roots and the source of their own life — so far from them, in time, place and manner of living.

These are very sad chapters, telling of the people, the life, history and end

PROLOGUE

A town
A town
How can one mourn a town
Wiped out altogether
Whose dwellers are dead and
Whose dead live on in our hearts.

Abba Kovner

For two centuries a Jewish settlement existed in Kolno, in a few months it was wiped out. The course of life is long and slow and the fall-down — sudden and violent.

Houses remained, where strangers now live; some uprooted monuments were left in a desecrated cemetery and thousands oof Kolno community-members there are, scattered far and wide. who bear in their hearts, with pain and agony, memories of their hometown.

The life and death of the Kolno community are but a drop in the sea of the history and extermination of Polish Jewry; but, just as a drop reflects the life and movement of the sea, so the Kolno Jewish community is a reflection of Jewish life, throughout the Eastern European Diaspora, from its first days, through the years of growth and flourishing, until the bitter end.

Jews inhabited the earth of Kolno for many generations. At first as unwelcome guests, and later — as untolerated citizens. What spiritual strength did they need, like all the Jews in Poland, to live, strike and develope, in an alien and hostile environment, faced with endless plottings and open clashes against them! How great were their courage and endurance! Not only did they manage to survive; they also developed a sublime way of life, from a spiritual and social viewpoint; a way that could serve as an example and model for the most progressive nations anywhere in the world. Indeed, througout Jewish history, the situation of the Jews in Egypt was repeated over and over again : "But the more they afflicted them, the more they multiplied and grew."

Those who read this book, dedicated to the Kolno Jewish community, will be moved and thrilled at the sight of such a full and perfect Jewish life, lived by generations of Jews, in a tiny town, under circumstances of poverty and privation. They were fortified by their religion and found help and consolation

Benjamin Halévy, who crystallised the character of the book ;

The publishing-firm — "Sifriat-Hapoa'lim" ;

And the executive of the printing-firm "Opher", who made the greatest efforts to affect a successful printing.

Our best thanks and wishes to all of them!

The Kolner Organisation
The Editorial Committee of the Kolno Memorial Book

September 1971

We endeavoured to collect objective and documentary material, hoping to be able to reflect the history of the Kolno Jewish community throughout the generations. Unfortunately, we had no archives or museum at our disposal and our several applications to the Kolno Town-council, its local ecclesiastical body and the regional authorities were to no avail. Nor did the Warsaw Committee for the history of Polish Jewry provide us with the necessary documents. For these reasons the historical section is incomplete.

This book discribes personalities, periods, events, the religious and national life of the community in its public and private aspects, its culture and its economy. We gave much room to those who have brought us our present way of life — the Zionist movements and their ramifications. We sincerely regret that we did not meet with similar success in describing other movements, and this — for lack of suitable material. We were not able to give adequate expression to all those who merit, for we could not redeem all the honest Jews and interesting personalities from oblivion. It is also a superhuman task to depict, in a memorial book, the terrible tragedy that overtook our community.

Both Hebrew and Yiddish have been used, as we have published the articles in the language they were written in. We felt the need, however, to present the articles about the Holocaust in both languages, though that Kolno people and their relatives overseas, who do not know Hebrew, as well as our young generations in Israel, who know no Yiddish, should be able to learn how did our community live and die. We have also added, and for the same reason, a special chapter in English for former Kolno people, now living in the U.S.A., Great Britain and Australia.

In the chapter "In Memoriam", we have included some articles dedicated to our community-members, who fell in the War of Liberation and to those who died after World War 2.

We never doubted there was no one more suited to be the editor of our book than our colleague, the late Aizik Remba — and we put this task into his loyal hands. It was he who began the work with devotion and knowledge and a great part of the material bears his personal touch. The work was directed by the late Dr. Fischel Hurwitz, who made a great contribution to realising the idea of the Memorial Book and who was, until his last day, the chairman of the Editorial Board. These two dear colleagues were taken from us before their time and did not live to see the fruits of their labour.

The task was completed, after the death of the late Aizik Remba, by the writer Benjamin Halévy, of Kibbutz Beth-Zera.

On concluding the book we would like to thank all the people and organisations who assisted in its composition and publication :

Our fellow Kolners, who wrote the articles and stories and entrusted us with documents and photographs ;

Our colleagues, who donated the funds to finance the enterprise ;

PREFACE

This Memorial Book is dedicated, with the greatest respect and reverence, to the memory of the Jewish Community of Kolno, wiped out by the Nazis.

Thirty years ago it was : the town where we were from and where we grew up was devastated, the fountain from which we drew our Jewish as well as Human values was destroyed. All that remained were ruined houses, a desecrated cemetery, a vast mass-grave ; and so many of our dear ones have no grave at all.

But we, sons and daughters of Kolno, wherever we are, shall always carry, carved in our memory, our town and its Jews — our parents and brothers, our kinsmen, our friends, our people.

It is for our own sake and in order that the coming generations should know their roots and should never forget what hatred has brought about, that we have dedicated to light a memorial-candle to our community, to collect memoirs of our own town and to preserve them.

We began preparing the book when our Kolner organisation in Israel was reinforced by the last survivors, who came to settle in Israel. Its publication met with great difficulties in communication with former Kolner citizens in Israel and overseas, collecting and editing the material, calling for volunteers to work on this sacred task and in fund raising. All this took a relatively long time and lengthened the preparations.

Organized in 1965 the editorial board began to plan the book. We came to the conclusion that a collection of individual articles and stories by Kolno people would reflect our aims better than a book written by one author, and would create a more complete and vital picture. We considered that articles dealing with specific subjects, authored by well-informed people, who had their material engraved in their memory, would succeed in reviving the life of our town as it was, and would leave for the future generations, a true image of the Kolno community, in which our martyred kinsmen lived and flourished.

This choice extended our task and made it unusually difficult, as we had to include numerous people in the work of writing, interviewing, collecting and documentation. It is not in the least surprising, therefore, that there are certain repetitions concerning people and events, mainly caused by the differing attitudes and viewpoints of the writers.

CONTENTS :

Edited and translated by

NECHAMAH GENOSSAR

Printed in ISRAEL

Tel-Aviv 1971

KOLNO MEMORIAL BOOK

EDITORS :

AIZIK REMBA

BENJAMIN HALEVY

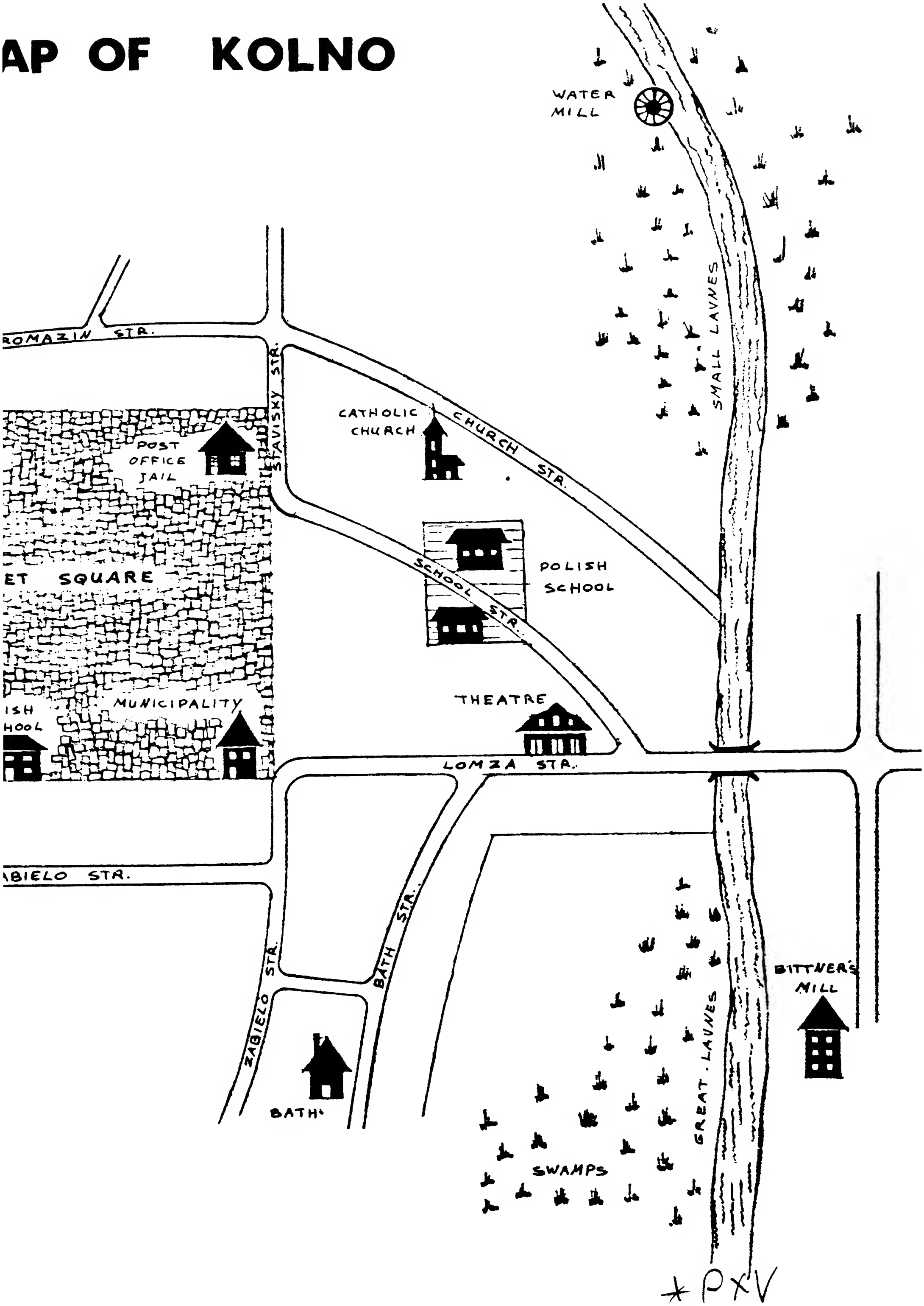
Issued by The Kolner Organization and Sifriat Po'alim

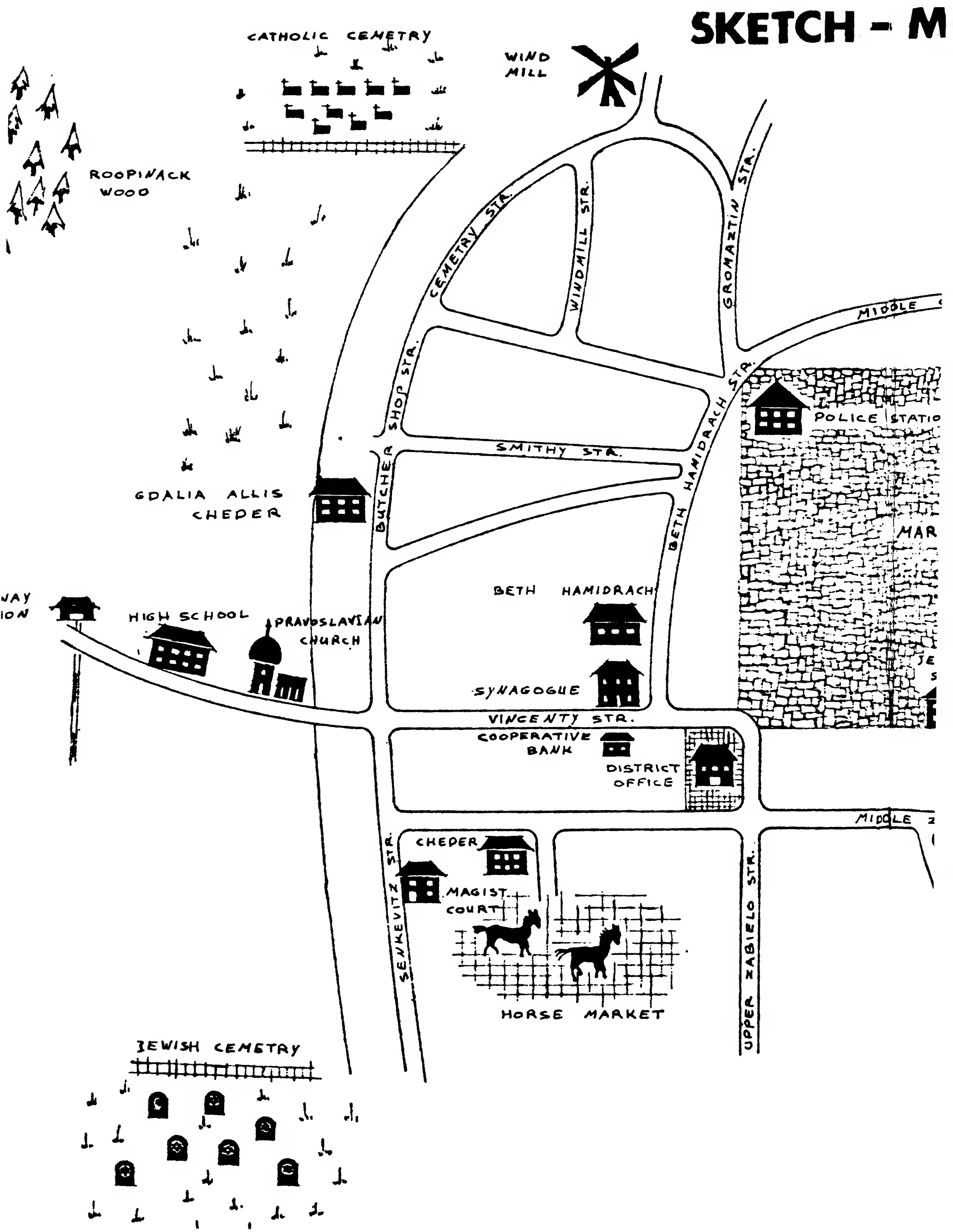
Active Members of the
Editorial and Financial Boards
of Kolno Memorial Book
(in alphabetical order)

Aliphaz (Goldman) Avner
The late Alter-Borkovsky Rachel
Bar-Adon (Panitch) Avraham
Ben-Efraim (Zabielak) Kalmen
(Chairman of the Kolner Organization in Israel)
Brizman Mordechai
Burshtein Berl
Fabricky Ya'akov
Gutman Zerach
Hiller Zvi
The late Dr. Hurvitz Fishel
(Chairman of the Editorial Board)
Karlinsky Kelman
Kolinsky Hershel
Krellenstein Haim (Avraham Zelig)
Lubel Pinchas
Margalit Arieh
Marvid Elyiahu
The late Remba Aizik (Editior)
Rosenfeld Arieh
Saltzbuch-Agranienok Raya
Silberstein Ytzchak
Shklanevitch Symcha
Sosnow (Sosnowitz) Eric
Sosnow (Sosnowitz) Morris
Weinzimmer Ytzchak Moshe

KOLNO MEMORIAL BOOK

AP OF KOLNO

WATER MILL
ROMAZIN STR.
STAVISKY STR.
CATHOLIC CHURCH
CHURCH STR.
SMALL LAVNES
POST OFFICE JAIL
ET SQUARE
POLISH SCHOOL
SCHOOL STR.
ISH HOOL
MUNICIPALITY
THEATRE
LOMZA STR.
ABIELO STR.
ZABIELO STR.
BATH STR.
BATH
BITTNER'S MILL
GREAT LAVNES
SWAMPS
PXV

SKETCH - M
CATHOLIC CEMETRY
WIND MILL
ROOPINACK WOOD
CEMETRY STR.
WINDMILL STR.
GROMAZTIN STR.
MIDDLE
SHOP STR.
BETH HAMIDRACH STR.
POLICE STATIO
SMITHY STR.
GDALIA ALLIS CHEDER
BUTCHER
MAR
WAY
ION
HIGH SCHOOL
PRAVOSLAVIAN CHURCH
BETH HAMIDRACH
SYNAGOGUE
VINCENTY STR.
COOPERATIVE BANK
DISTRICT OFFICE
MIDDLE
CHEDER
SENKEVITZ STR.
MAGIST COURT
HORSE MARKET
UPPER ZABIELO STR.
JEWISH CEMETRY